Coperta : *Emilia Boboia*

PAUL CORNEA

ORIGINILE ROMANTISMULUI ROMÂNESC

SPIRITUL PUBLIC, MIŞCAREA IDEILOR ŞI LITERATURA ÎNTRE 1780—1840

EDITURA MINERVA
BUCUREŞTI — 1972

SUMAR

Introducere 9

În jurul definirii romantismului 9
Probleme de metodă 16
Influențe străine și realități naționale 18
Chestiunea preromantismului 24

CARTEA ÎNTÎI

Preliminarii. 1780—1821

Criza societății fanariote 35

Recesiunea otomană și progresul autonomiei românești 35
Agravarea tensiunilor sociale 38
Ecourile Marii Revoluții Franceze 43
Fanarioții ca intermediari ai integrării europene . . 48
Schimbări în gusturi, moravuri și stil de viață . . 53
„Simbioza“ greco-română și renașterea elenismului . 61
Manifestări ale conștiinței naționale românești . . . 65

Elanuri și inerții ale mișcării literare 75

Statutul literaturii 75
Dimensiunea „clasicistă“ a creației 77
Modalități și limite ale preromantismului în Principate și-n sud-estul Europei 89
Ce ne dezvăluie traducerile de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea . . . 95

Intre „neo-clasic" și „neclasic" 115
Continuitate și metamorfoză în circulația motivului „fortuna labilis" 120
Alecu Văcărescu 134
Ioan Cantacuzino 143
Nicolae Văcărescu 146
Nicolae Dimachi 149
Corespondența dintre Nicolae și Iancu Văcărescu . . 152
Bilanț și perspective 157

CARTEA A DOUA
Tranziția. 1821—1830

Anul 1821 161
Programul mișcării revoluționare de la 1821 și semnificația sa 162
Mitul lui Tudor 170
Un prag de epocă 172
După 1821 181
Criza intelectuală și morală 188
Considerații preliminare 188
Literatura politică a anilor 1821—1823 192
„Mărturisirea adevărului" și „sofismele" marii boierimi 192
„Cărvunarismul" boierilor mici 197
Programul „luminist" al redresării 211
Denunțarea critică 211
Limite ale gîndirii luministe 226
Bazele programului de îndreptare 232
Eforturi de conceptualizare 236
Primatul virtuții 243
Înfăptuirea programului luminist 255
Societăți literare în deceniul al treilea 256
„Mecenatul" boierimii 260
Învățămîntul și presa 263
Clasicism și preromantism 267
Ecourile literare ale evenimentelor de la 1821 . . 278
Costache Conachi 304

Gh Asachi 320
Iancu Văcărescu 343
Barbu Paris Mumuleanu 364
Autorii marginali 387
G. Peșacov 387
Ienache Gane 397
Daniil Scavinschi 400
Vasile Fabian Bob 402
Concluzii 404

CARTEA A TREIA
Emergența romantismului. 1830—1840

Cadrul istoric 407
Bazele regimului regulamentar 407
Antagonisme sociale și politice 413
Metamorfozele luminismului 423
Elanuri și contradicții 423
Cele două generații: „luminiștii" și „revoluționarii" 427
Instituționalizarea culturii: cadru și preocupări . . . 434
Învățămîntul 435
Societățile 437
Teatrul 439
Presa 441
Tiparul 447
Publicul 451
„Ideea națională" între 1821—1840 458
Națiunea ca descoperire a naționalității și statuare a concivilității 460
Contribuția Transilvaniei la elaborarea conceptului modern de națiune 470
Individualizarea națională prin limbă 477
Conștiința națională și istorismul 483
Descoperirea folclorului 498
„Conștiința națională" și romantismul 509
Expansiunea romantică 512
Structurarea „curentului" 512
„Arderea etapelor" și „amestecul vîrstelor" literare . 516
„Literarizarea literaturii" și preponderența romantică . 524

Conceptualizarea romantismului 533
Adoptarea termenului „romantic" și a derivatelor sale 533
Discrepanța dintre „numele" și „sensul" termenului „romantic" 538
Antiteza „clasic — romantic" 542
Chestiunea regulilor 547
Statutul poeziei și „solia" poetului 561
Spre un concept de romantism național 570

Itinerar literar romantic 575
Țara Românească 575
Moldova 588
Transilvania 598

Post-scriptum 602

Note și referințe bibliografice . . . .
Introducere 607
Cartea întîi 615
Cartea a doua 638
Cartea a treia 664
Post-scriptum 701

Résumé 703

Indice de autori 731

INTRODUCERE

În jurul definirii romantismului

Urmînd un sfat binecunoscut al lui Voltaire: „Dacă vreți să stați de vorbă cu mine, definiți-vă termenii", s-ar cuveni poate să începem această lucrare explicînd ce înțelegem prin cuvîntul „romantism". Socotim totuși mai înțelept să evităm o discuție lungă, obositoare și, la urma urmei, inutilă. Inutilă, fiindcă termenul „romantism" aparține acelor unelte lingvistice de statut semantic incert, care sînt în același timp suficient de limpezi ca să permită comunicarea și suficient de obscure ca să alimenteze nesfîrșite dispute ale eruditilor. În adevăr, pe terenul experienței cotidiene (și nu numai pe acela), cuvîntul „romantism" servește necesităților uzuale, fără ca marja sa de indeterminare să provoace grave neajunsuri. În schimb, el devine un izvor interminabil de perplexități și disensiuni de îndată ce specialiștii își propun să-i găsească o definiție riguroasă. [1]

Povestea e veche. Se spune că, pe la începutul secolului al XIX-lea, Fr. Schlegel, căruia nu-i lipsea geniul formulării pregnante, a consumat 125 pagini în încercări zadarnice de a reduce fenomenul deja pletoric al romantismului la un numitor comun. În 1925, un universitar belgian, A. Vermeylen, a numărat nu mai puțin decît 150 de definiții diferite, propuse în decursul timpului de diverși cercetători, toate plauzibile, dar nici una absolut satisfăcătoare. În fața acestei colosale irosiri de energie intelectuală, se pune desigur întrebarea dacă n-au dreptate empiricii sau agnosticii, S. Mercier, discipol al lui Rousseau, care spunea, încă în 1801, că „romantismul îl simți, nu-l definești", sau modernul Paul Valéry: „A încerca să definești romantismul înseamnă a-ți fi pierdut orice spirit de rigoare". [2]

Esențial e de a ști dacă o definiție e principialmente posibilă. Oare cei ce o caută nu gonesc cumva după o himeră? În acest sens, pățania cele-

brilor Dupuis și Cotonet e cum nu se poate mai instructivă.[3] Auzind vorbindu-se în dreapta și în stînga de „romantici“ și de „romantism“, cei doi eroi ai lui Musset întreprinseseră — după cum se știe — o asiduă campanie de autoelucidare, interogînd pe cei mai competenți și procedînd în felul cel mai metodic, cu diligența, obstinația, desigur și ridicolul unor burghezi de provincie snobi, complexați de ivirea unei noutăți misterioase. Sforțările acestea, demne de o cauză mai bună, sfîrșiră printr-un impas: de fiecare dată, explicația găsită, deși părea a clarifica totul, se dovedea, în ultimă analiză, insuficientă și trebuia abandonată în favoarea alteia, cu aparențe tot atît de verosimile, însă, în realitate, tot atît de puțin satisfăcătoare ca și cea pe care o înlocuise. Fără îndoială, Dupuis și Cotonet erau victimele unui cartezianism abuziv: ei voiau să determine esența romantismului printr-o propoziție. Dar nu orice concept e formalizabil. Și mai puțin decît altele, din cauza pluralității de sensuri și a armonicelor sufletești, cel de „romantism“.

Adevărul este că în cazul acestui termen, ca și în cazul altor noțiuni cheie ale științelor umane, cu frontiere fluide, datorită diversității uzurilor și complexității calitative a conținutului, nici nu se pune problema unei definiții de tip matematic, redusă la un enunț concis, atotcuprinzător și universal aplicabil. A o căuta înseamnă a voi, ca Dupuis și Cotonet, să te servești de mijloace finite ca să măsori infinitul, cu alte vorbe, să umbli după cuadratura cercului. Ceea ce e cu putință (și e necesar) e doar să restrîngem cîmpul aproximațiilor, distingînd între *eroare* (adică interpretare falsă a faptelor) și *subiectivitate* (adică viziunea obiectului din unghiul unei experiențe ireductibile). În felul acesta devine posibilă o circumscriere corectă a problematicii, înlăturînd erorile și — ceea ce e mult mai anevoios — forțînd subiectivitatea să ia act de propria-i limitare.

Erorile cele mai frecvente și mai comune pe care le întîmpinăm în folosirea termenului „romantism“ sînt de două feluri: unele provin din sensurile diferite atribuite *numelui*, altele din proteismul inepuizabil al *obiectului*.

Cele dintîi se referă la confuzia — reperabilă nu numai în conversațiile profanilor, ci și în lucrări pretențioase de specialitate — între accepția de „curent“ literar sau artistic a romantismului, aceea de „epocă“ sau aceea de „concept tipologic“. Or, deși interferente, aceste uzuri ale termenului se referă la lucruri diferite. Prin romantism se poate înțelege: 1. *o grupare* de autori într-un domeniu definit al creației (literatură, arte plastice, muzică, istorie, filozofie etc.), cu o existență istoricește determinată, bazată pe comunitatea unor principii sau afinități intelectuale, explicitate sau nu într-un program („curent“, „școală“); 2. *o mentalitate sau o stare de spirit* caracteristică unor zone largi ale producției intelectuale din prima

jumătate a secolului al XIX-lea, avînd repercusiuni în domeniul concepției despre lume, a moravurilor și a stilului de viață („epocă“, „cultură romantică“); 3. *o configurație psihică*, traductibilă stilistic, care exprimă o dispoziție permanentă a spiritului uman, putînd fi întîlnită pe toate meridianele și în cele mai diverse vîrste ale istoriei (romantism în sens „tipologic“, „arhetipal“ sau „stilistic“).[4]

Între aceste trei accepții există desigur legături trainice, imposibil de tăgăduit. Astfel, „curentul“ literaturii romantice încarnează sub forma cea mai expresivă „tipologia“ romantică și își trage istoricește rădăcinile din atmosfera intelectuală și morală a „epocii romantice“. Însă transgresarea arbitrară a atributelor unuia dintre sensuri asupra altuia dă loc la inadvertențe grave. Aceasta se întîmplă îndeosebi cînd cercetarea curat istoristă a unui curent sau a unei epoci se face pe baza unor criterii ideale, deduse pe cale speculativă, sau cînd noțiunea de „stil“ e modelată printr-o inducție incompletă.

Un exemplu, între multe altele, ni-l oferă interesanta lucrare a cehoslovacului Václav Černy, *Essai sur le titanisme dans la poésie romantique occidentale entre 1815 et 1830.*[5] Pornind de la revolta luciferică a cîtorva mari romantici, indignați că Dumnezeu tolerează existența răului și hotărîți a-i cere socoteală, Černy construiește, inspirîndu-se din mitologie, conceptul de „titanism“. El îl definește ca un antropocentrism antiquietist, antipanteist și antimistic, care postulează, în numele luminilor și al ineismului kantian, că atotputernicia rațiunii și legea morală sînt unicele forțe motrice ale Omului emancipat de teroarea cerului. Uitînd că această „Überwertung der Werte“, această nouă așezare a raporturilor dintre oameni și divinitate nu apare nicăieri în forma coerentă a schemei conceptuale pe care o elaborase, lăsîndu-se furat de logica propriei sale speculații, Černy ajunge să acorde noțiunii de „titanism“ un statut ontologic. În loc să caute elemente titaniene în operele lui Byron, Shelley, Lamartine, Hugo, Leopardi, Browning, Espronceda, el îi explică pe aceștia în funcție de „titanism“; astfel, sistemul își subordonează faptele, istoria e deformată ca să poată verifica supozițiile teoriei...

O a doua cauză de eroare în folosirea termenului „romantism“ rezultă din extraordinarul proteism al *obiectului*. În realitate, noi nu avem niciodată a face cu *același* „curent“, cu *aceeași* „mentalitate“ sau cu *același* „tip ideal“ de romantism. Ceea ce cunoaștem sînt numai variante, de la o limbă națională la alta, de la un domeniu al cunoașterii la altul (literatură, arte, filozofie, istorie etc.), de la o zonă de civilizație la alta. Nimic mai firesc decît ca diversității obiectului să-i răspundă diversitatea punctelor de vedere, întrucît, cele mai adesea, interpretarea dată „cuvîntului“ generalizează o experiență intuitivă nemijlocită. Dar dacă așa stau lucrurile, oare relativismul

nu ne înghite? Mai e posibilă ştiinţa, dacă particularul o asediază din toate părţile?

Trăgînd concluziile acestei stări de lucruri, renumitul istoric american al ideilor Arthur O. Lovejoy combate pretenţia de a universaliza conceptul de „romantism" în oricare din sensurile sale. „Cuvîntul romantism înseamnă atît de multe lucruri — afirmă Lovejoy —, încît, în el însuşi, nu mai înseamnează nimic. El a încetat să îndeplinească funcţia unui semn verbal." Protestînd împotriva „scandalului" istoriei literare, care favorizează haosul şi arbitrarul prin aceea că etichetează cu acelaşi cuvînt fenomene diferite, istoricul american recomandă cercetătorilor să-şi restrîngă ambiţiile şi să se limiteze la explorarea domeniului naţional. Efortul de a găsi un „invariant" al feluritelor tipuri de romantism e utopic, deoarece „romantismul dintr-o ţară poate avea puţine în comun cu cel dintr-o alta şi, în fapt, există o pluralitate de romantisme, adică de complexe spirituale absolut diferite".[6]

Dar dacă e absurd să căutăm o definiţie — „passe-partout" — care să rezume în mod concis şi exhaustiv toate aspectele romantismului, nu e mai puţin adevărat ceea ce observa Paul Van Tieghem, şi anume că „în faţa textelor, oricît de diverse ar fi ele, bunul-simţ şi un fel de vag instinct ne spun că nu sîntem victime ale iluziei sau seduşi de o noţiune pur verbală, ci că există realmente un fond comun, un acelaşi substrat. În *Feţele unui veac* (1926), Lucian Blaga îşi punea, la fel, întrebarea dacă „există într-adevăr un numitor comun al fenomenelor romantice". În pofida dificultăţilor, „actul de cuprindere într-un tot trebuie încercat" — arăta el —, convins, ca poet al intuiţiilor originare şi filozof atent la morfologia culturilor, că „în cele mai disparate creaţiuni ale unei epoci, fie într-un gînd filozofic sau într-o ipoteză ştiinţifică, fie într-o dramă sau într-un tablou subsistă o înclinare de ansamblu, o pasiune foarte susţinută pentru anumite forme şi o foarte hotărîtă identificare a creatorilor cu anumite atitudini spirituale".

Dar ce poate fi acest „fond comun", acest „numitor comun" sau „substrat", care permite istoriei literare să încadreze în aceeaşi categorie pe Lamartine, Byron şi Puşkin, pe Heine, Manzoni şi Eminescu, pe Mickiewicz, Espronceda şi Mácha? René Wellek, în total dezacord cu Lovejoy, scrie: „Dacă examinăm caracteristicile literaturii propriu-zise care s-a numit sau a fost numită «romantică», găsim, în întreaga Europă, aceleaşi concepţii despre poezie şi despre funcţia şi natura imaginaţiei poetice, aceeaşi concepţie despre natură şi despre relaţia ei cu omul şi, în esenţă, acelaşi stil poetic, în care imaginea, simbolul şi mitul joacă un rol cu totul deosebit de cel jucat în poezia neoclasică a secolului al XVIII-lea". Wellek procedează prin eliminarea a o serie de factori însemnaţi, totuşi dispensabili, întrucît nu sînt cu totul specifici: subiectivismul, medievalismul, folclorul. El susţine însă că

pentru orice romantism minimal obligatorii rămîn: imaginaţia, interpretarea organicistă a naturii, simbolurile şi miturile ca modalitate stilistică. Ni se pare că e totuşi prea puţin. În dorinţa de a integra cît mai multe laturi ale romantismului şi a proba unitatea europeană a curentului, Wellek extrapolînd nişte caracteristici care convin în modul cel mai direct romantismului german, însă definindu-le atît de larg, încît ele sfîrşesc prin a-şi pierde identitatea şi a se aplica tuturor speţelor.[7]

În schimb, la Gaëtan Picon, în sclipitoarea prezentare a curentului din *Histoire des littératures*, II, găsim o exagerată scoborîre în detalii şi o înşiruire de aporii, de pertinenţă inegală, care rezultă din oscilarea continuă a autorului între polul istoricităţii şi cel al intuiţiei tipologice. Romantismul e caracterizat prin multiple perechi de atribute opozitive: prin simbolul metafizic, dar şi prin spontaneitatea fără transparenţe; prin imperialismul eului, dar şi prin topirea eului într-o transcendenţă religioasă sau socială; prin subiectivitatea pură, dar şi prin gustul realităţii obiectuale, concrete, particulare; prin intimism, dar şi prin fervoarea pitorescului; prin contemplarea abulică şi în acelaşi timp prin voinţa de acţiune; prin nostalgie, melancolie, angoasă, ca şi prin energie, entuziasm, încredere în viitor; prin sinceritate în aceeaşi măsură ca şi prin poză; prin reintegrarea omului în univers, dar, nu mai puţin, prin divorţul între spirit şi lume. Existenţa acestor contradicţii îl determină pe Picon să vadă în romantism nu atît „o ordine pe care o definesc anumite forme şi valori de expresie, cît ansamblul dezordonat al unor inspiraţii individuale, care concordă datorită exigenţei comune de sinceritate şi toleranţă". Cu alte cuvinte, esenţial în romantism ar fi că el nu implică o definiţie riguroasă a formei sau conţinutului, ci că acordă pur şi simplu fiecărui autor permisiunea de a fi el însuşi. În felul acesta, libertatea şi originalitatea devin însuşiri fundamentale.[8]

Propunîndu-şi să studieze originile romantismului românesc, sub dublul aspect de „mentalitate" şi „curent", lucrarea de faţă se situează net pe terenul istoriei ideilor şi al istoriei literare. Pentru noi, termenul de „fond comun" al romantismului capătă un sens numai după o operaţie de decantare a datelor istorice obiective. Noi nu ne întrebăm aici ce poate fi romantismul ca „ideal-typus" (aşa cum a făcut-o bunăoară G. Călinescu într-un eseu strălucit), ci ceea ce el a fost *efectiv*, ca încarnare a dialecticii raporturilor dintre individ şi societate în epoca de tranziţie de la feudalism la capitalism, marcată prin marea Revoluţie Franceză, aventura imperiului şi perioada restauraţiei. Or, din acest punct de vedere, al realului istoric, şi nu al logicii speculative, ni se pare indispensabil să deosebim, pe de o parte, în funcţie de structura socială a Europei occidentale şi a celei răsăritene (unde feudalismul dăinuie pînă tîrziu în secolul al XIX-lea), şi, pe de altă

parte, în funcţie de fazele evoluţiei dintre 1789—1848, existenţa a cel puţin trei „romantisme": *romantismul apusean dinainte de 1830* (anti-luminist, monarhic, religios, egoist, medievalist, deziluzionat, contemplativ etc.); *romantismul apusean de după 1830* (umanitarist, socializant, energetic, activ, titanian etc.); *romantismul răsăritean* (pro-luminist, naţional, idealist, folclorizant, carbonar, militant etc.).

Există, aşadar, trei „fonduri comune" corespunzînd celor trei tipuri fundamentale ale romantismului, pe care, din păcate, mulţi autori au adesea tendinţa să le confunde. Bineînţeles, analiza poate fi împinsă mai departe, spre conceptualizarea particularităţilor romantice la scara naţională. E însă necesar să atragem atenţia că pe acest plan — cum o învederează o serie de cercetări despre „originalitatea" diverselor mişcări romantice naţionale — se simte acut pericolul de a considera că fiecare trăsătură distinctivă observată reprezintă un element specific, ireductibil. Credem că între conceptul de „romantism european" (care ignoră diferenţe majore de natură politică, ideologică, estetică etc., fiind prea larg şi, de aceea, inoperant în cercetarea concretă) şi conceptul de „romantism naţional" (care ignoră afinităţile în cadrul zonelor geo-politice şi etapelor istorice, fiind prea îngust ca punct de sprijin pentru cercetările comparatiste), cele trei „tipuri" propuse sînt de mare importanţă din punct de vedere metodologic. Fireşte, ele constituie, deocamdată, simple ipoteze de lucru, susceptibile de remanieri importante, atît pe planul clasificării „zonale", cît şi pe acela al definirii trăsăturilor distinctive. Determinarea riguroasă a structurii lor (şi ne referim îndeosebi la tipul denumit „răsăritean") e o sarcină a viitorului. Dar esenţial în momentul de faţă e să se pună problema. [9]

Se iveşte acum întrebarea: există oare o similitudine de substrat între diversele „romantisme", un fel de „fond comun" al „fondurilor comune"? Fără îndoială. În lipsa acestui „substrat", discuţia însăşi ar deveni imposibilă şi ar trebui să constatăm, împreună cu Corneille, că „la lutte cessa faute de combattants". „Fondul comun" al oricărui romantism, principiul intern decisiv care-l structurează, rezidă, după noi, în *ruptura de prezent şi de formele realului, în revendicarea intensivă sub raport afectiv a eliberării din diversele constrîngeri posibile* (religioase, politice, sociale, estetice, etice etc.) *şi depăşirea inautentică a contradicţiei dintre subiect şi obiect.* Fiindcă natura constrîngerilor diferă, diferă şi libertăţile cerute, după cum diferă, în special, accentul pus pe o latură sau alta. Dar pretutindeni romantismul e o formă a contestării, un elan al personalităţii comprimate: pe plan politic — de absolutism sau de un regim de opresiune naţională; social — de o clasă privilegiată; economic — de reificarea raporturilor mercantile; în religie — de un Dumnezeu injust sau de o ierarhie clericală dezisă din rolul ei evanghelic; în artă — de „reguli" şi obligaţia imitării; în morală — de un „cod" duplicitar, pus de fapt în serviciul ordinei existente; în existenţa cotidiană — de alienarea adusă de revoluţia industrială, urbanism şi tehnologie etc. Încît, spre a aproxima oarecum viziunea noastră despre elementul ireductibil al romantismului şi a fixa ideile, am putea schiţa, după cum urmează, atributele sale cele mai generale:

depăşirea finitudinii în scopul resorbirii prăpastiei dintre subiect şi obiect (evadarea din prezentul care frustrează, din realul care apasă; aspiraţia spre infinit, transcendent, exotismul geografic şi istoric; patosul mişcării, angajarea revoluţionară, naţională sau umanitară — totdeauna ostilă ordinei existente etc.) *;

egotismul (conştiinţa imperativă de sine însuşi, interiorizarea, solitudinea; asumarea individualităţii, originalitatea);

aspiraţia spre genuin, auroral, existenţă nefalsificată (întoarcerea la natură, preţuirea poeziei populare, a oamenilor simpli şi curaţi sufleteşte, fascinaţia originilor; nevoia sincerităţii, a unui acord între conştiinţă şi existenţă, între idei şi acte etc.);

simţul misterului (neliniştea metafizică, intuiţia unităţii sub diversitate, a unui adevăr ascuns sub aparenţe, a analogiei universale; atracţia sau numai conştiinţa puterilor tenebroase ale fiinţei, valoarea acordată simbolurilor şi miturilor; resurgenţa religiozităţii etc.);

reacţia intensivă a sensibilităţii (nu un simplu surplus afectiv, ci un raport disproporţionat între incitaţie şi ripostă, o hiper-sensibilitate, un dezechilibru, o febră a inimii; reacţia poate fi depresivă — nostalgie, angoasă, decepţie, sau stenică — entuziasm, idealism, mesianism şi, nu o dată, ea este la acelaşi individ, cînd de un tip, cînd de altul, în mod alternativ etc.);

poetică a invenţiei, spontaneităţii, persuasiunii emoţionale (fantezia şi observaţia devin sursele inspiraţiei, în dauna „regulilor" şi a imitării; personalizarea stilului, valorificînd emoţia, pitorescul, culoarea lexicală, lirismul, mijloacele patetice ale exprimării: metafora, interogaţiile, exclamaţiile şi repetiţiile etc.) [10].

* În paranteze explicităm atributele definitorii ale romantismului, sugerînd diverse concretizări posibile, care nu sînt nici limitative, nici nu au caracter obligatoriu. Formele individuale romantice combină în modul cel mai diferit, sub raportul *intensităţii* şi al *calităţii*, trăsăturile respective. Ceea ce susţinem e că prezenţa acestora se face simţită, mai viguros sau mai anemic, în toate variantele coerente de romantism.

Probleme de metodă

Studiul originilor unuia oarecare dintre „curentele“ romantice, în speță a literaturii romantice românești, impune o dublă recurență: de la nivelul propriu-zis literar la „starea de spirit“ a epocii și de la aceasta la contextul istoric. Motivul pare evident. De vreme ce alături de literatura romantică există o pictură romantică, o istoriografie romantică, o filozofie romantică etc., înseamnă că geneza „romantismului“ nu poate fi căutată *numai* în cauze de natură literară. Pe de altă parte, pentru că „starea de spirit“ romantică e caracteristică unei epoci determinate, și *numai* acesteia (prima jumătate a secolului al XIX-lea), e legitim a prezuma că examenul aprofundat al contextului istoric respectiv va fi în măsură să ne explice atît circumstanțele nașterii, cît și particularitățile primelor manifestări romantice. În alți termeni, deoarece romantismul românesc sau oricare altul este expresia mediatizată prin „starea de spirit“ a unor metamorfoze survenite în structura existenței sociale, e necesar ca explorarea originilor sale să implice, sub o formă sau alta, cele trei niveluri: literatura, mentalitatea, realitatea istorică.

Firește, nu toată lumea e de acord cu acest punct de vedere. O serie de autori, fie din cauza scepticismului față de sociologia culturii, fie dintr-o aversiune împotriva ipotezelor de tip „genetic“ (care prelungește o reacție anti-pozitivistă mai veche, profund eronată prin refuzul ei de a lua act că istoricitatea e o dimensiune ontologică a cunoașterii), expediază rapid chestiunea „originilor“ prin cîteva considerațiuni spirituale sau de „acoperire“, în genere, neconcludente. Rolul preponderent în schimbarea „Weltanschauung“-ului și a axei estetice a literaturii la începutul secolului al XIX-lea îl atribuie, ca pe vremea lui Brunetière, unor factori intrinseci domeniului literar. Chiar atunci cînd încearcă o inserare în istorie, făcînd, de pildă, trimiterea la marea Revoluție Franceză, subevaluează de obicei uriașa însemnătate a acesteia și se ocupă într-un mod vădit mecanicist de repercusiunile sale, ca și cum ar fi vorba de o enumerare de parametri independenți unul de altul. În felul acesta, rezultatele obținute sînt iluzorii: de multe ori, explicațiile propuse lasă un reziduu insolubil, care e însuși romantismul. Un exemplu ne va ajuta să înțelegem mai bine cum stau lucrurile.

Într-o carte excelentă prin bogăția materialului documentar adus în discuție: *Le débat romantique en France, 1813—1830,* Edmond Eggli și Pierre Martino — doi specialiști notorii în istoriografia literară interbelică — sistematizează cauzele interne ale romantismului francez (cele externe reducîndu-se la influențele anglo-germanice) în trei puncte: evoluția gustului, schimbarea tehnicii literare, dezacordul dintre tradiția literară și starea societății. În primul rînd, ei notează reacția produsă cam pe la jumătatea secolului al XVIII-lea împotriva tipului de literatură la modă pînă atunci, caracterizată prin pasiunea dialogului, spirit filozofic, vervă satirică și epigramatică, absența aproape totală a lirismului. Rousseau relevă unei generații obosite de rafinamentele culturii și de sațietatea voluptății farmecul vieții simple, apropiate de natură, valoarea morală și estetică a sentimentului. De la el, poezia redevine poetică.

Un al doilea impuls puternic în direcția romantismului îl constituie refuzul rutinei. „Se resimte oboseala formelor de artă prea conștiente, prea elaborate — scriu Eggli și Martino —, se ivește gustul expresiei spontane care păstrează prospețimea imaginii și a sentimentului“. Apare astfel și cîștigă teren o estetică a primului „jet“, care restituie impresia fără modelaj.

În fine, cea de-a treia cauză invocată se referă la dezacordul tot mai evident în lungul secolului al XVIII-lea între literatura clasică, produsă de o elită și destinată unei elite, și publicul din ce în ce mai numeros, dar de o compoziție aristocratică tot mai scăzută, datorită rolului crescînd jucat de burghezie în viața națională. Revoluția accelerează acest proces. „Se constată dezvoltarea unor genuri ca melodrama și romanul negru, de caracter net popular, al căror succes se răsfrînge însă asupra tuturor claselor sociale, pentru că se află în concordanță cu noile dispoziții spirituale generalizate de evenimente.“ [11]

E de netăgăduit că cele trei „cauze“ pe care se bazează Eggli și Martino ca să explice nașterea romantismului își au valoarea lor. Dar ele eludează problema în loc s-o rezolve. Căci se pune întrebarea: ce a determinat spre mijlocul secolului al XVIII-lea reacția lui Rousseau în favoarea sensibilității ultragiate și de ce s-a bucurat ea de o audiență colosală? Și încă: de ce s-a „ivit“, la un moment dat, nevoia expresiei spontane? De ce îmburghezirea publicului a avut drept rezultat o mutație a gustului în sens romantic (în vreme ce, de pildă, îmburghezirea publicului englez în secolul al XVII-lea n-a avut de loc aceste urmări)? Cu alte cuvinte, și ducînd pînă la capăt ceea ce implică demonstrația lui Eggli-Martino, reiese că nașterea romantismului se explică prin apariția sensibilității romantice. După un ocol, ne întoarcem, așadar, în punctul de pornire. Dar problema nodală e tocmai aceasta: ce a determinat nașterea sensibilității romantice, a acestei „stări de spirit“ generalizate, care a dus la schimbarea gustului și reorientarea creației, nu numai în literatură, ci și în arte plastice, muzică, istoriografie etc.? E limpede că un răspuns satisfăcător poate fi obținut numai analizînd, în spiritul sociologiei marxiste a culturii, raporturile dintre „conștiința socială“ și „existența socială“. Tocmai din această pricină un mare număr de autori, de la C. Roe la Northrop Frye și de la Mario

Puppo la H. H. Remak, deşi nu acceptă în întregime şi, uneori, nici în parte, principiile de analiză preconizate de materialismul istoric, încadrează totuşi romantismul în fluxul epocii şi admit, fără greutate, că originea lui e în marile transformări de la sfîrşitul veacului al XVIII-lea şi începutul veacului al XIX-lea.[12]

Dacă, în genere, din punctul de vedere metodologic, explicarea unui fenomen complex, cum este cel romantic, presupune referinţa la contextul istoric şi infrastructura socială, se poate afirma că lucrul acesta e cu atît mai necesar, e chiar indispensabil, în cazul particular al cercetării originilor romantismului românesc. De ce? Fiindcă la noi, în prima jumătate a secolului trecut, literatura nu-şi cîştigase încă statutul de domeniu autonom. Ca atare, orientarea ei era determinată numai într-o mică măsură de dinamismul contradicţiilor şi propulsiunilor lăuntrice, de acea legitate internă a auto-dezvoltării, care transformă, pînă la un punct, orice sistem constituit într-un univers regizat de propria-i inerţie. De fapt, naşterea romantismului românesc coincide cu însăşi naşterea literaturii moderne, deci cu procesul de emancipare a beletristicii din activitatea intelectuală difuză a cărturarilor boieri şi clerici, mai tîrziu, profesori şi jurnalişti, oameni care îşi aşezau scrisul în prelungirea nevoilor momentului, învestindu-l, îndeosebi, cu sarcini educative. Într-o asemenea mişcare literară incipientă, transformările de semn estetic nu puteau rezulta din acţiunea unor forţe specifice — de pildă, nevoia de a duce mai departe o experienţă artistică sau, invers, de a-i pune capăt, întrucît practica creaţiei i-ar fi dovedit sterilitatea etc. În această fază a dezvoltării, e normal ca schimbările de gust să traducă schimbări de mentalitate, mentalitatea însăşi nefiind altceva decît răspunsul global, de o coerenţă relativă, pe care oamenii îl dau provocărilor istoriei.

Influenţe străine şi realităţi naţionale

Una dintre problemele capitale ale oricărei cercetări dedicate originilor romantismului românesc (sau a altor romantisme, aparţinînd unor naţiuni ajunse mai tîrziu la conştiinţa politică şi elaborarea formelor culturii moderne) este de a şti dacă procesul „naşterii" are un caracter autohton sau se desfăşoară pe o bază imitativă, dacă el este generat de factori interni sau constituie produsul influenţelor străine. Cîtăva vreme au predominat în istoriografia literară românească reprezentanţii celui de-al doilea punct de vedere, ceea ce nu trebuie să surprindă, dată fiind marea autoritate de care s-au bucurat la noi, între cele două războaie, cercetările comparatiste inspirate de principiile şcolii franceze (Paul Hazard, F. Baldensperger, Paul Van Tieghem, J. M. Carré), care tindeau să descrie în termeni de cauzalitate orice similitudine dintre două opere, despărţite printr-o frontieră lingvistică.

Dar încă mai înainte, la începutul secolului nostru, lucrările lui Pompiliu Eliade şi, îndeosebi, N. I. Apostolescu acreditaseră opinia că romantismul românesc ar fi o plantă exotică, un simplu reflex al romantismului francez, desigur în forme stîngace, lipsite de puterea iradiantă a originalului prin însuşi actul inferior al imitării. „Se poate spune — declara N. I. Apostolescu — şi e un lucru destul de evident că începutul romantismului în Ţările Române nu a fost, ca în Franţa, o mişcare literară, o luptă de idei, o reacţie şi, uneori, o revoluţie. Aici ea a fost pur şi simplu continuarea influenţei franceze începute spre mijlocul secolului al XVIII-lea. Şi pentru că literatura victorioasă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, multă vreme singura existentă, era literatura romantică, aceasta a fost adoptată, citită, tradusă şi, pe nesimţite, imitată şi apropriată." Mai mult decît atît. După Apostolescu, strălucita pleiadă de poeţi, dramaturgi şi prozatori ai Franţei, în frunte cu Hugo, Lamartine, Dumas, Lamennais, Michelet etc., a determinat printr-un fel de contagiune mimetică, nu numai înfăţişarea, tipologia şi fronturile de luptă ale romantismului românesc, ci pînă şi particularităţile stilistice, pînă şi caracterul neomogen al evoluţiei sale.[13]

E foarte probabil că succesul extraordinar al teoriei „influenţelor" în mediul intelectual interbelic nu s-a datorat numai argumentelor aduse de Pompiliu Eliade sau N. I. Apostolescu, ci şi faptului că junimismul familiarizase spiritele cu ideea că întreaga civilizaţie română modernă e rezultanta unui „import", de altfel nefast prin inaderenţa lui la „fondul" local. Era deci firesc pentru toţi cei care, dintr-un motiv sau altul, considerau cu suspiciune mişcarea literară a paşoptismului, să vadă în primul nostru val romantic un ecou al străinătăţii, şi nu un dat originar. În acest sens, non-conformistul şi demistificatorul inteligent care a fost Paul Zarifopol denunţa prin 1936 caracterul artificial şi mimetic al romantismului românesc de început: „Melancolia întrucîtva insistenă — scria el —, sentimentalism pe tema ruinelor, a fantomelor trecutului sînt teme literare pe care le impunea literatura apuseană pe-atunci. S-a observat, cu dreptate, că adoptarea unor teme ca aceasta nu ne permite a vorbi hotărît de un *romantism* român. Românii care căutau a face poezie în anii 30 pînă la 40 luau ce găseau pe piaţa literară franceză."[14] E evident că pentru Zarifopol romantismul din vremea lui Alecsandrescu şi Bolintineanu constituia o impostură, una din acele false valori pe care el se ostenea să le răstoarne de pe soclu.

Cele mai puternice manifestări ale teoriei influențelor și, pînă la un punct, cele mai nocive s-au produs însă pe terenul studiilor de „izvoare". Oportunitatea acestora nu e desigur în discuție: orice autor posedă o genealogie ideologică și estetică, pe care criticul e dator s-o releve. Eroarea vine din exces, din faptul că o serie de cercetători dau acestei genealogii, care e prezumtivă și inefabilă, implicînd resorbții și combustii misterioase, un statut de determinism rigid, nesocotind esența însăși a actului creator. Comparatiștii vulgari își închipuie că literatura se naște doar din literatură, că toată problema e de a clarifica acest proces de sciziparitate, regăsind în spatele fiecărei opere „sursa" generativă. Astfel, cercetarea izvoarelor devine „izvorism", o goană polițistă după prototipuri livrești, ca și cum n-ar exista invenție și nici observație proprie a vieții, ci numai reminiscențe de lectură, conștiente sau involuntare.

Așa, de pildă, Apostolescu raportează pastelul înserării din *Zburătorul* la Chateaubriand *(Les tombeaux champêtres)*, Lamartine (o strofă din *La guerre*), dar și la necunoscuții G. de Mancy, P. Hédouin și Elisa Grant, poeți publicați de *Annales romantiques* din 1824, 1832 și 1834! Pentru „silf" trimiterea e la Boucher de Perthes și A. Esquiros. Heliade s-ar fi „impregnat" de toți aceștia, fără să-i „imite" în sensul propriu al cuvîntului. Cavalcada din *Mihnea și baba* lui Bolintineanu ar deriva din *Erlkönig* de Goethe, tradus de Gerard de Nerval, și... din *Damnațiunea lui Faust* de Berlioz, pe care poetul român ar fi ascultat-o la Paris: „În 1846, cînd au avut loc primele audiții ale *Damnațiunii lui Faust*, Bolintineanu se afla la Paris și, creator de ritmuri, nu e nici o îndoială (?! — P.C.) că s-a inspirat din legenda marelui romantic"! Orice limită o întrece însă explicația propusă pentru *Mai am un singur dor*, unde sursele sînt: *De l'élection de son sépulcre* de Ronsard și *Epilogul* de Paul Bourget. „Inspirația lui Eminescu — afirmă criticul, cu o candoare pe care i-o concurează doar bunacredință — nu este, așadar, personală, ea e datorată aproape pe de-a întregul lui Ronsard și lui Paul Bourget". [15]

Exemple ca acestea ilustrează, de bunăseamă, un comparatism diletant, care ne apare azi aproape caricatural. Nu e mai puțin adevărat că voga depistării de „surse" a contribuit între cele două războaie, chiar și atunci cînd cercetarea era executată cu rigoare metodică și punea în lumină dependențe efective (cum au făcut Ch. Drouhet pentru V. Alecsandri, I. M. Rașcu și V. Ghiacioiu pentru Gr. Alecsandrescu, N. Camariano pentru C. Negruzzi, D. Caracostea pentru G. Asachi etc., etc.), la întărirea prejudecății că romantismul românesc dinainte de Eminescu e inautentic, fiind, în mai mare sau mai mică măsură, după autori și opere, o grefă apuseană pe un organism plăpînd și încă nevertebrat. [16]

Merită a observa că cercetătorii înclinau să abordeze „influențele" sub unghiul „imitațiilor" sau al „succesului", deși ambele perspective sînt colaterale și nesemnificative din punctul de vedere al creației veritabile. „Imitația" constituie forma cea mai trivială a influenței. întrucît se bazează pe o învestiție minimă de capital intelectual. Cu cît „modelul" e reprodus mai fidel, cu atît procentul de artă e mai mic, iar „influența" respectivă capătă un caracter mai derizoriu pe plan literar (păstrîndu-și evident importanța pe plan sociologic). Căci „influența" nu e o tehnică a copierii, ci o palingenezie, „mecanismul subtil și misterios prin care o operă naște o alta".

La fel, diferența e mare între „succes" și „influență". „Succesul" înregistrează ecourile materiale stîrnite de o operă sau un autor — numărul de traduceri, adaptări, referințe critice, indicele de difuzare și popularitate etc. —, așadar, gradul coincidenței cu cererea pieței, acordul spontan al operei sau autorului respectiv cu publicul. În schimb, „influența" se exercită pe căi invizibile, randamentul ei fiind uneori invers proporțional cu tirajul cărților sau cu voga publicitară a scriitorilor. După cum remarcă judicios A. M. Rousseau și Claude Pichois în manualul lor de *Literatură comparată*, „influența" e calitativă și trebuie intuită, „succesul" e cantitativ și poate fi măsurat. [17]

Concentrarea atenției asupra „imitațiilor" (sursele lor fiind ușor de identificat, iar pozitivitatea muncii garantată) și asupra „succesului" (traseul statistic al „influenței" fiind la rîndu-i lesne reperabil) deplasează centrul de greutate al cercetării spre factorul „emitent" (modelul), lăsînd în umbră factorul „receptor". În felul acesta, studiul „influențelor" devine studiul dependenței culturilor mici de cele mari, iar romantismul românesc capătă — cum credea N. I. Apostolescu — configurația unui fenomen de import ideologic.

Astăzi, într-un moment în care vechea metodologie pozitivistă a comparatismului e criticată din toate punctele cardinale — marxiștii, structuraliștii și empiriștii unindu-se în adversitate, fapt prin el însuși semnificativ —, e clar de ce în relația „emitent" — „receptor" tocmai termenul din urmă trebuie privilegiat: el decide, în ultimă instanță, printr-un proces dialectic complex de raportare la „modelele" străine, care dintre acestea va fi adoptat, cu ce remanieri substanțiale sau periferice, cu ce fel de repercusiuni asupra celulei spirituale germinative proprii. [18] Căci (simplificînd lucrurile), pentru ca o „influență" să aibă loc trebuie ca incitația conținută potențial în opera „emitent" să întîlnească un „receptor" capabil să-i perceapă mesajul și să-l asume, să-l decodeze și să-l însușească, transformîndu-l din alogen în autohton. Această integrare a unui „corp" exterior într-o structură organică și personalizată (ultimul atribut e esențial!) pre-

supune o anumită consubstanțialitate între subiect și obiect, existența unei omologii difuze între „emitent" și „receptor" fără de care n-ar fi posibilă nici simpla comunicare, cu atît mai puțin procesul complicat al asimilării creatoare. Rezultă că „influența" e definită mai adecvat prin termenul de „absorbție" decît prin acela de „transmitere" și că ea nu se produce niciodată la întîmplare; dacă o „imitație" e posibilă oricînd, deoarece nu implică un consum laborios de energie sufletească, o „influență" e posibilă numai dacă se întemeiază pe preexistența unor afinități ascunse. Exercită ecou și emulează în sens creator acei autori sau acele opere care se pot înscrie în perimetrul spiritual al „receptorului", pentru care acesta dispune de antene în intelectul și sensibilitatea sa. „E foarte sigur — afirma F. Baldensperger, încă în 1904 — că o epocă literară care descoperă și anexează idei sau forme exotice gustă și reține cu adevărat doar acele elemente a căror intuiție și a căror aspirație, ca urmare a propriei sale evoluții organice, le purta în ea însăși." „Influența" poate fi deci considerată drept o însușire de valori congenuine, aflate însă pe o treaptă mai înaltă de explicitare sau de expresivitate. Tudor Vianu utiliza denumirea sugestivă de „alianță", care are însă dezavantajul că atribuie un sens rațional unui proces ce se desfășoară de obicei la nivelul subconștientului și, chiar atunci cînd e ținut sub observație, depășește oricum stadiul deliberativ. [19]

Așadar, „emitentul" furnizează cu ingenuitate „contexte" sau numai „pretexte", care declanșează în „receptorul" branșat pe aceeași lungime de undă un proces de fermentație și deșteptare a latențelor, avînd drept rezultat transformarea (uneori totală) a „modelului" și auto-depășirea calitativă. „Influențele" lucrează catalitic, și rolul lor major e de a pune în mișcare și a valorifica resursele ce somnolează în „receptor". Montaigne spunea că se ocupă de Plutarc și Seneca „pour d'autant mieux nous dire".

Dar dacă apelul la exterior e determinat de dispozițiile interioare, înseamnă, în mod paradoxal, că influențatul își prestabilește „influența", mai întîi selectînd din infinitatea incitațiilor posibile pe aceea care convine optim nevoilor, mijloacelor și aspirațiilor lui obscure, apoi, într-o a doua etapă, prefăcînd-o pe aceasta, prin metamorfoze și decantări succesive, în propria sa natură. Astfel oaia devine leu, tigru sau șarpe boa — cum observa spiritual Etiemble — în funcție de organismul care o digeră. Deplasînd problema în planul global al culturii, reiese că felul și valoarea „influențelor" exercitate depinde în fiecare moment de caracteristicile mediului social și intelectual dat. Sau, venind la problema care ne interesează, că originea romantismului nu e în influențe, ci în contextul social-istoric și de mentalitate care le face posibile. [20]

Cu alte cuvinte, a explica nașterea romantismului românesc prin lecturi, călătorii, tinerii trimiși la studii în Apus, voga ideilor franceze înseamnă, de fapt, a nu explica nimic. În adevăr, ceea ce rămîne de lămurit e:

— de ce lecturile, călătoriile, trimiterile la studii se intensifică, iar ideile franceze se difuzează mai eficient în epoca 1820—1840?

— de ce asupra scriitorilor români din această perioadă se exercită „influența" romantică (și nu a lui Marmontel, Florian sau Gessner — autori de „succes"), de ce e ocolit romantismul de tip Musset-Vigny, și preferat romantismul de tip Lamartine-Hugo?

E evident că răspunsul la aceste întrebări nu poate fi găsit decît efectuînd o analiză în profunzime a societății românești (factorul „receptor"!). Ea va trebui să arate ce dislocări de mentalitate și ce exigențe de renovare a vieții intelectuale au făcut la un moment dat posibil și necesar romantismul, ce transformări economice, sociale și morale au favorizat marea conversiune a gusturilor, sensibilităților și ideilor din jurul anilor 1820—1830, care se concretizează, între altele, și prin asimilarea unor modalități romantice străine.

Rolul curentelor de idei și al mișcărilor literare ale Apusului în modelarea gîndirii și a sensibilității românești este considerabil. El trebuie recunoscut fără nici un simțămînt de jenă: istoria literară a tuturor națiunilor demonstrează că împrumutarea de teme, concepte, tehnici artistice etc. constituie un fenomen permanent, datînd din cele mai vechi timpuri și sporind în proporții imense o dată cu victoria capitalismului și revoluția industrială. Lanson spunea că o națiune care se anchilozează într-o autocontemplare sterilă, de teamă să nu-și obnubileze geniul prin contacte externe, seamănă cu părintele care ar refuza să-și trimită copilul la școală ca să nu-i strice originalitatea. Dacă uneori proliferarea „influențelor" certifică o fază de depresiune (cînd „modelul" străin duce la prelucrări de rutină, de caracter epigonic), în schimb, adesea prezența lor denotă un surplus de vitalitate, voința de a îmbrățișa diversitatea realului și a experimenta inovația. Or, tocmai aceasta e situația la noi, între 1830—1840, epocă de dezvoltare impetuoasă și energică afirmare a personalității naționale. [21]

De aceea, integrînd influențele străine contextului istoric și subordonîndu-le transformărilor de mentalitate, noi nu le tăgăduim rolul, ci-l motivăm. La originea romantismului stau factori interni, ținînd de mutațiile produse în societatea românească în primele decenii ale secolului al XIX-lea și îndeosebi după 1821; dar nu e mai puțin adevărat că „influențele" — importate, așa cum vom încerca să demonstrăm în paginile următoare,

fiindcă se găseau în concordanță cu evoluția organică a vieții intelectuale românești — constituie termeni de referință, emulație și propulsiune care ajută mișcării difuze a spiritelor să capete formă și să se sublimeze în literatură.

Chestiunea preromantismului

Pare rezonabil ca în virtutea unei înclinări firești a cugetului nostru, care ține de esența însăși a tipului de gîndire diacronică, să căutăm înaintea fazei de plenitudine a unui sistem o perioadă de incipiență și dibuire, în care elementele acestuia există în stare de dispersiune, de obicei fără conștiința specificității lor. Pe această bază s-au ivit o serie de termeni, mai mult sau mai puțin preciși, dar omologați de diversele științe umane, întrucît se raportează la clase de fenomene distincte, dispunînd de o relativă stabilitate: „prerenaștere“, „preclasic“, „presocratic“, „prerafaelit“, „premodern“ (propus la noi, în vremea din urmă, de Al. Piru) etc. Nu a fost deci nevoie de un mare efort de imaginație ca să se inventeze cuvîntul „preromantism“ în scopul denumirii acelei perioade de tranziție din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în care romantismul apare, dar fără a fi încă el însuși, iar clasicismul domină, însă fără a mai putea controla totalitatea cîmpului literar. Și totuși, soarta acestui concept s-a dovedit a fi dintre cele mai vitrege: astăzi încă, patru decenii după ce Paul Van Tieghem și André Monglond i-au oficializat oarecum uzul în istoria literară, unii îi contestă pur și simplu legitimitatea, în vreme ce alții îi discută sensul de pe poziții contrare și uneori inconciliabile. Dat fiind scopul pe care-l urmărim în lucrarea de față, credem că e inutil să explicăm de ce e necesar să ne oprim asupra acestei chestiuni spinoase. [22]

După cum se știe, în accepția originară pe care a popularizat-o îndeosebi Paul Van Tieghem în cele cinci volume ale lucrării: *Le préromantisme. Etudes d'histoire littéraire européenne*, termenul de „preromantism" înglobează într-un tot multiplele reacții împotriva poeticii clasice și a mentalității luminilor, survenite în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și avînd drept principiu de structurare „sensibilitatea“. Se postulează deci un clivaj, vizibil cam de pe la mijlocul secolului — punctul de cotitură reprezentîndu-l opera lui Jean Jacques Rousseau — între o perioadă de prevalență a rațiunii și o alta de descătușare a elanurilor inimii, una, anterioară, dominată de intelectualism, spirit filozofic, convenții retorice, imitația anticilor, alta, posterioară, bazată pe sentiment, naturism, renovarea surselor de inspirație, eliberarea de sub imperiul regulilor. „Preromantismul“ ar fi, așadar, fața declinantă, patetică, tulbure și anarhică a veacului, corespunzătoare crizei luminilor și mocnirilor surde ale revoluției. [23]

Dar numeroase cercetări făcute în ultimele două decenii, dintre care amintim pe cele ale lui Robert Mauzi (*L'idée de bonheur dans la littérature et la pensée française au XVIII-e siècle*, Paris, 1960), R. Mortier (*Unité ou scission du siècle des lumières, Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*, t. XXVI, Genève, 1963), René Pomeau, (*L'Europe des lumières, cosmopolitisme et unité européenne au XVIII-e siècle*, Paris, 1966), au demonstrat lipsa de fundament a divizării secolului al XVIII-lea conform unei psihologii schematice și grosolane a facultăților, într-o epocă a rațiunii și o epocă a sentimentului, dispuse succesiv.

Fără îndoială, nimeni nu contestă că spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea procesul de dezagregare a valorilor clasice cîștigă în intensitate, că elemente iraționale irup în literatura majorității țărilor europene și din toate părțile se fac eforturi pentru a le legitima prezența, că se impune tot mai mult o estetică degajată de coerciția regulilor, întemeiată pe spontaneitate, imaginație, explorarea zonelor tenebroase. Această lărgire a orizonturilor literare și filozofice nu este însă rezultatul unei mutații bruște, determinate de opera lui Rousseau, și nu se poate exprima în termenii unei alternări sumare între „rațiune“ și „sentiment“. Orice sondaj întreprins în interiorul secolului al XVIII-lea, la nivelul oricărei etape a dezvoltării sale, relevă permanența dialogului dintre logică și fervoare, fantezie și disciplină, imanență și transcendență, voință de eliberare a inspirației și supunere la regulile implicite sau explicite ale modelării. Ceea ce unui spirit geometric, înclinat să spațializeze și să judece în abstracții, i se pare antagonist se dovedește complementar și reversibil. Chiar și Voltaire, prințul filozofilor, are momente de interiorizare sumbră, de inchietudine și delir afectiv, iar Diderot pendulează tot timpul între tumultul pasiunilor și netezimea cristalină a disciplinei logice. Cartezianul și asociaționistul Helvetius își intitulează unul dintre capitolele tratatului *De l'Esprit* în mod polemic: *On devient stupide dès qu'on cesse d'être passionné.* Dorat, cunoscut ca poet al badinajului și galanteriei, autor al plicticosului poem didactic, în patru cînturi, *La déclamation théâtrale*, într-un *Coup d'oeil sur la littérature*, laudă entuziast traducerea lui Letourneur din Ossian: „Poeziile au un ton de mîndrie, grandoare și independență, ce subjugă imaginația, atrage spiritele viguroase și se înalță cu mult peste poemele noastre atît de lăudate, în care omul de lume, incapabil să sfărîme cătușele ce-l înlănțuie, își resimte, ca martor sau victimă, sclavia“. „La Thomas Warton — scrie René Wellek —, găsim, în mod cert, recunoașterea normelor clasice, însoțită de aprecierea temperată a pitorescului și sublimului

gotic, o teorie a unei norme poetice duble, pe care a susţinut-o fără să aibă, pare-se, conştiinţa vreunei contradicţii“.[24]

Exemple de felul acesta se pot înmulţi la nesfîrşit. Ele probează că împărţirea duală a veacului luminilor, pe care, amendînd-o subtil, o admitea totuşi, în 1946, Paul Hazard, în sclipitoarea lui sinteză *La pensée européenne au XVIII-e siècle* (Paris, 1946), nu convine unui examen riguros şi bine circumscris al faptelor. Dar dacă e înlăturată antiteza didactic rigidă dintre „raţiune“ şi „sentiment“, ce devine preromantismul? Un romantism de rangul al doilea, mai decolorat şi mai puţin violent? O excrescenţă a organismului clasic, manifestă în ultimele decenii ale veacului şi propulsată de Revoluţia Franceză, care se traduce prin transformarea gustului, o nouă valoare atribuită individualismului, concretului, puterilor obscure ale fiinţei? Un protest împotriva rococo-ului şi Arcadiei, caracterizat prin promovarea spontaneităţii şi a naturalului în sensul herder-ian de *Naturpoesie*? Chestiunea rămîne deschisă.

Conceptul de „preromantism“ suscită şi o obiecţie din alt unghi, foarte frecventă în vremea din urmă. I se reproşează anume o implicaţie „finalistă“, faptul că i-ar împinge pe cercetători să neglijeze realitatea literară specifică de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi să se ocupe de identificarea şi punerea în valoare a anticipărilor romantice. În adevăr, în loc să se studieze această perioadă în ea însăşi, ca o epocă „plină“ şi de sine stătătoare, constatăm că e dezmembrată, în vederea izolării numai a acelor trăsături stilistice sau psihologice care prezintă similitudini cu caracterele predominante în etapa următoare. Deci, pe de o parte, antecedentul ar fi judecat prin prisma ulteriorului, ceea ce evident deformează optica cercetării şi conduce la o imagine unilaterală a fenomenelor. Pe de altă parte, s-ar naşte primejdia unui nominalism amăgitor. Căci a lua drept romantism orice manifestare izolată de melancolie, impulsivitate sau angoasă înseamnă nu numai a persista în vechiul atomism pozitivist, ci şi a proceda prin analogii iluzorii, care rup semnele de conţinutul lor semnificativ. Crébillon nu devine romantic fiindcă în prefaţa la *Idoménée*, din 1703, declara că în tragedie e necesară „o iubire impetuoasă, violentă, teribilă, în stare să ne împingă la crimele cele mai mari sau la acţiunile cele mai virtuoase“. Cuvintele acestea capătă sensul valabil numai în contextul întregii opere, ştiind, de pildă, că Crébillon voia să integreze romanescul în tragedie, dar menajînd regulile, şi veghind ca scrisul să nu jignească „nici delicateţea, nici cuviinţa“ („les bienséances“). La fel, Du Bos continuă a se afla, prin concepţia de ansamblu a tratatului său de la 1719, sub semnul clasicismului şi al lui Quintilian, deşi soluţionează în sens antiraţionalist vechea controversă a retoricii antice între „docere“ şi „movere“: oamenii preferă — spune el — „plăcerea de a fi emoţionaţi plăcerii de a fi instruiţi“. Pot fi oare asimilaţi romantismului diverşi autori obscuri din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, care protestează contra abuzului de mitologie — cum face un oarecare Imbert, în poemul *Le jugement de Paris* (Amsterdam, 1772) —, ori fiindcă enunţă opoziţia literară Midi-Nord exact în spiritul D-nei de Staël — cum avem surpriza să constatăm în prefaţa anonimă a traducerii poemului sentimental *Les quatre parties du jour* de Zaharia (Paris, 1769)?[25] Teza lui Daniel Mornet că romantismul „a fost descoperit mai înainte de a fi fost inventat“ şi că „sentimente şi idei romantice au existat înainte ca cineva să se fi gîndit să facă din romantism o teorie şi o doctrină“ e vulnerabilă pentru că amestecă romantismul în sens tipologic, care poate fi întîlnit în toate culturile lumii şi pe orice treaptă a dezvoltării societăţii, cu romantismul istoriceşte circumscris, de la începutul veacului al XIX-lea.[26]

Procedînd în felul acesta, am putea împinge originile romantismului mult îndărăt, în epoca 1690—1740, cum propune Geoffroy Atkinson în cartea sa *The Sentimental Revolution*, sau mai înapoi, la Ariosto şi Tasso, cum face V. Russo, şi ne putem întreba de ce n-am coborî şi mai adînc în noaptea timpurilor, spre Petrarca şi trubaduri, sau direct spre antici, la Euripide şi Sapho. Fără îndoială, istoria spiritului omenesc e plină de tautologii, şi ceea ce ni se pare nou e adesea o formă travestită a vechiului. Să convenim, pe de altă parte, că demistificarea „noului“ e o operaţie captivantă, cu rezultate surprinzătoare şi, în orice caz, salutară prin corijarea aplicată orgoliului nostru instinctiv. Dar a subestima deosebirile fundamentale dintre epoci, a nu înţelege că fiecare veac îşi are un spirit al său, unic şi ireductibil, înseamnă a reveni la concepţia pozitivistă despre istorie ca flux indisociabil de idei şi evenimente, adică a renunţa la orice sistematizare operaţională a materialului empiric (împărţire în epoci, stiluri etc.). O asemenea perspectivă e comparabilă cu aceea a privitorului de pictură care s-ar aşeza la cîţiva centimetri de tablouri şi desigur nu ar distinge din ele decît un păienjeniş incomprehensibil de linii şi culori: din punctul său de vedere, un mare maestru şi un zugrav ar dovedi aptitudini egale de zmîngălire a pînzei.[27]

Trăsăturile identificate drept comune între scriitorii din prima jumătate a secolului al XVIII-lea şi romantici, chiar atunci cînd par în mod foarte plauzibil aceleaşi, sînt de fapt altele din punctul de vedere al funcţiei îndeplinite şi semnificaţiei generale. „Fără îndoială — scrie italienistul N. Jonard într-un recent articol —, există la un Bertola sau Pindemonte o anumită sensibilitate care ni-l aminteşte pe Leopardi, dar această sensibilitate depinde de structura fiziologică şi psihologică a acestor poeţi, cu alte cuvinte, ea ţine mai mult de ordinea biografiei decît de cea a istoriei. Nu

putem recunoaşte nişte precursori ai romantismului în cîţiva poeţi doar pentru că au savurat sumbrele plăceri ale inimii melancolice." [28]

Tocmai finalismul acesta spontan, pe care-l implică în opinia multora orice încercare de definire a preromantismului, constituie cauza principală a contestărilor care recuză pur şi simplu utilitatea termenului ca noţiune operatorie a istoriei literare. Astfel, marxistul italian G. Petronio vorbeşte cu ironie de acel „straniu moment istoriografic mitic, aşa-numitul preromantism", care separă în cadrul veacului al XVIII-lea tot ce anticipă romantismul, sărăcind in felui acesta conceptul de „literatură a luminilor" şi degradîndu-l pînă la a-l face incomprehensibil. Sorbonnard-ul Jean Fabre respinge şi el „artificialul concept de preromantism", deoarece îngăduie pedanţilor „să trieze şi să izoleze în dezvoltarea luminilor acel talmeş-balmeş pitoresc şi sentimental care le pare concordant fie cu vagul pasiunilor, fie cu bătălia lui Hernani". Or, cu asemenea simplificări şi construcţii fanteziste, istoria literară încetează de a mai surprinde realul în plenitudinea sa, „ea nu mai apucă decît umbre". [29]

Foarte discutată e şi problema tranziţiei dintre clasicism şi romantism. Este ea omogenă — cum lasă să se înţeleagă mulţi cercetători francezi sau cei care au în vedere experienţa literară a Franţei ? Este ea eterogenă — cum se întîmplă în Italia şi în ţările din răsărit ? Dar în acest al doilea caz, reducerea la un singur numitor comun pe care o operează preromantismul devine contestabilă. G. Petronio observă astfel că la finele „settecento"-ului nici un curent literar n-a reuşit să-şi impună supremaţia în Italia şi să le unifice pe celelalte sub semnul său : „se difuzează în Italia Rousseau şi nordicii..., se cultivă neoclasicismul cu diversele sale caracteristici ; şi adesea cele două gusturi se încrucişează într-un mod inextricabil, amestecîndu-se în plus cu vestigii arcadice sau cu urme sensistice". [30] Concluzia ? E tot atît de puţin legitim să se caracterizeze esenţa perioadei de tranziţie prin termenul de „preromantism", cît şi prin cel de „neoclasicism".

Dar chiar dacă nu extindem sfera noţiunii asupra tuturor manifestărilor literare dintre 1780—1820, menţinîndu-ne pe terenul unei definiţii restrictive, constatăm că în varianta tradiţională (Van Tieghem, Monglond, cu anumite rezerve şi Walter Binni) „preromantismul" apare ca un fenomen proteic, a cărui logică internă face impresia că se întemeiază exclusiv pe reacţia împotriva clasicismului. Căci el se constituie din însumarea următoarelor componente : o poetică bazată pe senzitiv, natural, superioritatea geniului asupra regulilor ; substituirea idealului estetic francez şi latin prin cel anglo-germanic ; descoperirea lui Shakespeare şi a mitologiei nordice ; crearea dramei domestice (Lessing, Diderot), a romanului sentimental (Richardson) ; inspiraţia biblică, idilismul şi pastorala (Gessner,

Florian) ; poezia sepulcrală şi nocturnă (Young, Gray) ; gustul pentru simplitatea rustică, primitivitate, pentru natura incultă, pentru tot ce e spontan şi nefalsificat (Rousseau). În felul acesta ajungem însă din nou să facem din preromantism o simplă antecameră a romantismului, în care se amestecă directive dintre cele mai eterogene. [31]

După părerea noastră, nici una dintre obiecţiile aduse împotriva conceptului de „preromantism" nu e capitală şi deci nu e de natură să-i ruineze autoritatea ; e adevărat că ele ne obligă să-l gîndim altfel. Faptul că secolul al XVIII-lea nu mai e azi privit sub prizma sciziunii, ci a unităţii, şi că nu se mai ipostaziază o antiteză rigidă între raţiune şi sentiment nu schimbă cu nimic situaţia obiectivă că spre sfîrşitul veacului al XVIII-lea poetica clasicismului satisface din ce în ce mai puţin spiritele, iar simptomele crizei luminilor se accentuează în apusul Europei. Pe de altă parte, deşi ni se par pertinente criticile aduse raţionamentului de tip analogic (care neglijează că în ştiinţele umane similitudinea nu e niciodată chestiune de pretext, ci de context) şi modului „finalist" de a valorifica prezentul în funcţie de cerinţele viitorului, concluzia unora de a renunţa la însăşi denumirea de preromantism ni se pare excesivă şi — ceea ce e poate mai rău — gratuită. În adevăr, fie că o voim, fie că nu, în pofida suspiciunilor şi a criticilor acerbe pe care le provoacă, termenul „preromantism" prosperă nesperat de bine, iar adversarii săi cei mai îndîrjiţi sînt obligaţi a-l lua mental în consideraţie. Căci problema nu e a cuvîntului, ci a lucrului. În loc de „preromantism" putem spune — cum se şi întîmplă în U.R.S.S., Ungaria, Cehoslovacia — „sentimentalism", dar se înţelege că în felul acesta nu producem nici un miracol. Totul e de a şti dacă există realmente o perioadă de tranziţie între clasicism şi romantism, în care se înmulţesc rebeliunile împotriva esteticii rigide a regulilor şi se afirmă o sensibilitate axată pe o acută conştiinţă de sine. Or, la această întrebare, răspunsul e clar şi de netăgăduit ; urmează că termenul de „preromantism" (sau cel de „sentimentalism", sau oricare altul, care i-ar fi luat locul sau l-ar înlocui), întrucît corespunde unei configuraţii specifice a mişcării literare, e necesar şi binevenit.

În ce priveşte evaluarea mai precisă a conţinutului său, deocamdată e recomandabilă circumspecţia. Noi credem că doar studiul aprofundat al variantelor occidentale şi răsăritene — studiu ce trebuie de-abia întreprins în anii ce vin — va permite să se constituie, ca şi pentru romantism, o listă minimală de atribute caracteristice. În orice caz, o trăsătură generală pare de pe acuma evidentă. După cum arată René Wellek, preromantismul este expresia unei epoci literare neomogene, în care, pe lîngă sistemul dominant, al normelor neoclasice, tinde să se formeze un al doilea sistem, subiacent, de tip romantic, alcătuit din elemente irelevante dacă le privim

în mod izolat, dar semnificative de îndată ce le raportăm unele la altele şi le punem în perspectivă. „Dacă în secolul al XVIII-lea — scrie Wellek — n-ar fi existat elemente pregătitoare, anticipaţii şi curente subterane care să poată fi considerate preromantice, ar trebui să facem presupunerea că Wordsworth şi Coleridge au căzut din cer şi că epoca neoclasică a avut, netulburată, o soliditate, o unitate şi o coerenţă pe care nu le-a cunoscut niciodată vreo epocă de dinaintea ei sau de după ea". Aşadar, o primă evidenţă ar fi că preromantismul e un romantism neemancipat, romantismul ambiguu şi înfrînt al unei epoci de clasicism declinant. [32]

Această evidenţă înseamnă încă foarte puţin. Pe deasupra, ea e plină de echivoc, deoarece termenul de „normă" e destul de evaziv la Wellek, el putînd însemna o mulţime de lucruri, iar modalitatea prezenţei unor elemente romantice în zona dominată de clasicitate dintre 1780—1820 poate fi în orice caz înţeleasă foarte diferit. Spre a preciza lucrurile, cercetarea ar trebui condusă în două direcţii : 1 — să examineze ce raporturi întreţine preromantismul cu contextul istoric în care ia fiinţă ; 2 — să-i studieze principiile de structurare, pe baza unei analize intrinsece a creaţiilor reprezentative.

În ce priveşte prima chestiune, menţionăm încercarea de a lega ivirea preromantismului de lupta burgheziei şi a păturilor mijlocii împotriva aristocraţiei feudale, la mijlocul şi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Acest punct de vedere e pledat recent de Arnold Hauser în *Sozialgeschichte der Kunst und Literatur* (München). Deşi perspectiva lucrării e amplă, intenţia autorului fiind de a expune istoria socială a artelor şi literaturii din antichitate pînă în zilele noastre, problema preromantismului devenind în acest cadru un detaliu, tratat în grabă, cu mari simplificări, totuşi ideea de bază e fecundă. Hauser consideră poezia naturii lui Thomson, *Nopţile* lui Young, elegiile ossianice ale lui Macpherson, sentimentalul romanesc din proza lui Richardson, Fielding şi Sterne drept manifestări literare ale individualismului clasei mijlocii, de acelaşi ordin cu politica lui „laissez faire" şi revoluţia industrială. Sentimentalitatea vădită la jumătatea şi spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea nu-şi are originea în artă de unde „coboară" în spirite, ci izvorăşte din viaţă, fiind absorbită şi reflectată de literatură. Prin intermediul ei se exprimă un conflict între idealul feudal şi idealul burghez, însă în condiţiile unui raport de forţe defavorabil burgheziei. De-aici, climatul de subiectivism şi melancolie, deznodămîntul tragic, morala laică a sensibilităţii, efortul de a smulge poezia din frivolitate, restituindu-i demnitatea civică. Fără îndoială, unele consecinţe nu rezultă în mod necesar din premise, presupunînd trepte intermediare, care s-ar cuveni examinate în toată complexitatea lor, şi nu lăsate de o parte. Ceea ce i se poate reproşa lui Hauser e că lucrează cu

generalităţi prea vaste, care scapă adesea printre degete materia concretă şi rebelă a realului. [33]

Pe aceeaşi linie se situează şi studiul maghiarului Antal Wéber, *A propos des problèmes théoriques et historiques du style sentimental.* Preromantismul (denumit sentimentalism) constituie, în ultima esenţă, o autoexprimare a personalităţii, limitată de existenţa unor condiţii sociale defavorabile. El rezultă din contradicţia între puterea viguroasă şi brutală a feudalismului, condamnat la pieire, şi slăbiciunea politică a clasei burgheze, potenţial învingătoare. Resimţind dominaţia aristocraţiei ca o opresiune insuportabilă, dar neputînd acţiona eficient pe plan social şi politic, burghezia îşi transpune aspiraţiile înăbuşite pe plan afectiv şi etic. Wéber face observaţia interesantă, din păcate neutilizată în corpul demonstraţiei, că „nu e permis să se confunde exigenţa artistică a expresiei intime a sentimentelor cu o anumită luare de poziţie spontană, anti-raţională, subiectivă a scriitorului". [34]

Wéber, ca şi Hauser, discută problema semnificaţiei transestetice a preromantismului într-un spirit insuficient de dialectic. Admiţînd că preromantismul, sub ipostaza de curent literar, e asociat intim de momentul crizei societăţii feudale, că el corespunde situaţiei politice şi universului moral al burgheziei, clasă în ascensiune, dar neputincioasă încă să obţină controlul asupra statului şi să-şi impună revendicările, considerăm că circumscriem în mod necesar şi oportun sfera determinărilor, dar în acelaşi timp, că sîntem încă departe de a o epuiza. O nouă determinare e indispensabilă dacă vrem să obţinem concretizarea, deci istorizarea explicării. Aceasta apare de îndată ce examinăm raporturile dintre preromantism şi revoluţia burgheză. Anume, studiul acestor raporturi pune în lumină faptul de importanţă fundamentală că preromantismul se iveşte *înaintea* revoluţiei burgheze sau — dacă acceptăm teza lui Jacques Godechot, împărtăşită azi mai ales în lumea anglo-saxonă — *concomitent* cu revoluţia „atlantică". [35]

Fiind anterior (sau, în cazul extrem, concomitent) cu revoluţia burgheză, preromantismul nu ilustrează o problematică a „înfrîngerii". Regretul că revoluţia a răsturnat ordinea tradiţională sau, dimpotrivă, că ea nu a mers destul de departe, pînă la anihilarea rupturii dintre Natură şi Societate, îşi vor avea locul mai tîrziu, după marele seism social şi politic din Franţa, în cadrul romantismului, de esenţa căruia aparţin. Sentimentalismul preromantic exprimă nemulţumirea de prezent, protestul împotriva unei ordini aristocratice, care-l însingurează pe individ, îi fixează locul după criterii de rang şi naştere, îl împiedică să-şi afirme personalitatea prin bariera legilor şi existenţa unor „coduri" morale şi estetice consacrate de tradiţie şi apărate de mecanismul instituţional în fiinţă (monarhia absolută, biserica, saloanele, publicul recrutat din rîndurile nobilimii). Preroman-

tismul e o manifestare a crizei raporturilor individului cu lumea, dar *înainte* ca deznodămîntul revoluției să adauge peste nemulțumirile vechi imensa amărăciune a năruirii speranțelor ; e o revendicare frenetică a libertății, dar *înainte* ca istoria să fi demonstrat inanitatea idealurilor.

Fiind prerevoluționar, preromantismul nu este în mod obligatoriu antiluminist. Dimpotrivă, după cum o arată exemplul lui Rousseau, el își asociază adesea programul de emancipare a luminilor. Același Rousseau, care descătușează puterile tainice ale sentimentului, enunță teoria contractului social și principiul suveranității poporului. Fielding și Richardson, Diderot și Mercier, Marmontel și Florian, toți cei ce laicizează elanul inimii, care fusese în secolul al XVII-lea invocat aproape numai de biserică, promovează țeluri egalitariste și filantropice, căutînd să extindă în sens democratic limitele sociabilității.

Această situație determină ambiguitatea raporturilor cu clasicismul. Ostilitatea de care vorbesc mulți cercetători e rareori o stare de spirit conștientă. Preromantismul caută desigur tărîmuri noi în artă, dar nu neapărat renegînd moștenirea clasică a antichității sau a secolului al XVII-lea francez. El nu luptă, de fapt, *împotriva* rațiunii, ci *pentru* sentiment — ceea ce e cu totul altceva. El nu se simte oprimat de rațiune, ci de abuzurile comise în numele ei, de rațiunea care se instituționalizează și devine o pavăză a Ordinei, prin aceea că enunță „reguli", sufocînd astfel inițiativa individuală. De altfel, preromanticul e de un raționalism mai mult decît evident atunci cînd își susține ideile, chiar și atunci cînd compune și vrea să dea zbor liber fanteziei și elanurilor sufletului. Reacția lui de adversitate se îndreaptă contra epigonismului clasic, a artei protocolare și canonice, mărginită la teme minore, acomodată gustului unei nobilimi rafinate, dar plictisite, care așază manierele și spiritul deasupra sincerității și adevărului. Dornic de un umanism veritabil, care să nu sacrifice prerogativele inalienabile ale individului și să nu-i falsifice personalitatea, el combate viziunea arcadică și rococo-ul, descoperă virtutea cathartică a lacrimilor, încearcă să regăsească vechea demnitate socială și cetățenească a poeziei. Ca mișcare generală, și nu în unul sau altul din cazurile de excepție (a căror determinare e mai mult psihologică decît socială), preromantismul nu ajunge să dispere de om, deoarece nu posedă, nu *poate* poseda decît o palidă intuiție a alienărilor pe care le va aduce cu sine epoca post-revoluționară.[36]

În ce privește cea de-a doua latură a cercetării, cea intrinsecă, trebuie spus că dincolo de reticențele obișnuite ale istoricilor literari cînd e vorba să se ocupe de analize stilistice, survine și o altă dificultate : aceea a clasificării fenomenelor de studiat întrucît definiția preromantismului se află la capătul drumului, și nu în punctul de plecare. Riscul e deci de a

demonstra o teză anterioară examenului critic sau de a include în perimetrul cercetării (pe baza unei selectări empirice a materialului) elemente atît de divergente, încît ele să nu mai permită degajarea unui concept operatoriu util. Desigur, ca și în alte cazuri de acest fel, știința procedează prin aproximații succesive. Esențial e doar ca specialiștii să se preocupe, pe lîngă studiul teoriilor poetice ale secolului al XVIII-lea (W. Folkierski, J. G. Robertson, mai recent Margaret Gilman), al „ideilor" și „sentimentelor" (ideea de „fericire" — Robert Mauzi, sentimentul naturii — Daniel Mornet, Paul Van Tieghem), „sensibilitatea" (Pierre Trahard) etc. și de analiza structurilor stilistice, narative și prozodice ale operelor produse spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în perioada de insurgență (mărturisită sau tacită) împotriva „modelului" neo-clasic, încercînd a circumscrie cîmpul particularităților diferențiale. Evident, problema e mai ușor de pus decît de rezolvat. Dificultatea ei sporește și prin aceea că procesul de revizuire fundamentală a vechilor tehnici de analiză, declanșat actualmente de structuralism, nu s-a concretizat deocamdată printr-o metodologie clar definită.[37]

Ar fi totuși greșit să se creadă că ne aflăm pe un teritoriu virgin. Cercetările de istorie literară, chiar și cele întreprinse îndărăt cu decenii, cum este cea a lui Henri Potez *L'elégie en France avant le romantisme, 1778—1820* (Paris, 1897), conțin numeroase observații valoroase despre trăsăturile stilistice ale operelor preromantice, îndeosebi cu referire la poezie. În genere, toată lumea e de acord să constate dezacordul dintre sensibilitatea „nouă", ce apare către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, și „forma" veche — raționalistă, plat descriptivă, lipsită de intensitatea imaginii și de simțul muzicalității versului. Daniel Mornet vorbea de contrastul dintre puterea sentimentului și debilitatea senzației la J. J. Rousseau. În același sens, preromantismul a fost descris recent ca un „hibrid", avînd drept însușire distinctivă rațiunea „îmbibată" de „sensibilitate". Cum însă „sensibilitatea" implică doi componenți : „senzația" și „sentimentul", iar acești parametri nu funcționează armonic, ci inegal și în permanent dezechilibru, reiese că preromantismului i-ar fi proprie o anumită ruptură interioară, vizibilă în inadecvarea dintre conținut și expresie. Am avea de-a face fie cu un sentiment viu și o senzație anemică, fie, invers, cu un sentiment deficitar și o senzorialitate robustă. Cooperarea defectuoasă dintre „sentiment" și „senzație" ar motiva în felul acesta aparența nesinceră, artificialitatea și crispațiile multor opere preromantice, chiar dintre cele celebre. Pe de altă parte, lipsa de unitate o relevă și ingerințele rațiunii în desfășurările sentimentale, ceea ce e lesne de observat și în *Anotimpurile* lui Thomson, și în *Nopțile* lui Young, și în *Idilele* lui Gessner, și în faimoasa *Elegie* a lui Gray. Deficiența metaforică și senzorială ar constitui, așadar, o trăsătură definitorie a preromantismului. E vrednic de menționat că o serie de cerce-

țări, mai ales anglo-americane, așezate pe un teren pur stilistic, confirmă această prezumție. Ele semnalează prezența intensivă a elementelor clasiciste în scrierile preromantice: alegorii, personificări, abstracțiuni etc., a tipului „metonimic" de construcție a imaginii, și nu a celui „metaforic" — ca să reluăm o celebră distincție propusă de R. Jakobson.

Ipoteza înfățișată mai sus e seducătoare, deși e limpede că manipulează concepte generale, cu un sens destul de nebulos, și conservă vestigii ale anacronicei „psihologii a facultăților". Ea are totuși meritul de a centra atenția asupra confruntării la nivelul expresiei între voința de renovare a stilului și inerțiile limbajului, adică între cele două principii concurente, unul de sorginte clasică, altul romantică, a căror coliziune dă coloritul specific operelor preromantice.

Încheiem, fără a conchide: chestiunea preromantismului e dintre cele care rămîn mereu pe rol, cu toate că cercul cunoștințelor noastre progresează continuu. În paginile care urmează, vom avea ocazia să revenim asupra problemei, explorîndu-i implicațiile și dificultățile rezultate din înscrierea în perimetrul social și ideologic românesc. [38]

CARTEA ÎNTÎI

PRELIMINARII. 1780—1821

CRIZA SOCIETĂȚII FANARIOTE

Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea apar primele simptome ale unei schimbări decisive în mentalitatea claselor stăpînitoare din Principate — singurele care, prin avere, cultură, poziție socială, influență politică aveau posibilitatea să se confrunte cu lumea, să se ocupe de activități intelectuale, să-și dubleze reprezentările spontane printr-o explicație rațională, cu motivări ideologice. Cauza acestor schimbări e complexă. Ea rezidă în acțiunea conjugată, de o mare energie impulsivă, a unor factori economici, politici și spirituali care accelerează criza regimului fanariot și, o dată cu el, a societății feudale românești.

Desigur, în paginile de față nu ne propunem să examinăm detaliul procesului istoric. E însă necesar să ne interogăm asupra sensului său. După cum e necesar, întrucît avem nevoie de termeni de referință la care să putem raporta desfășurările ulterioare anului 1821, să schițăm cadrul general al transformărilor ce se produc și al forțelor lor motrice.

RECESIUNEA OTOMANĂ ȘI PROGRESUL AUTONOMIEI ROMÂNEȘTI

Unul dintre factorii determinanți ai situației Țărilor Române în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea îl constituie accentuarea recesiunii otomane. Datorită războaielor dintre 1768—1774, 1787—1792 și 1806—1812, încheiate toate prin victoria armatelor țariste, prestigiul politic și militar al Turciei e știr-

3*

bit în mod grav, iar poporul român, ca şi celelalte popoare creştine din Balcani, capătă mijloace sporite de a-şi desfăşura lupta de eliberare. Pacea de la Kuciuk-Kainardji din 1774, deşi nu dezleagă provinciile dunărene de vasalitatea Porţii şi menţine regimul fanariot, prevede libera navigaţie pe Dunăre şi mare şi atribuie Rusiei statutul de „putere protectoare", acordîndu-i dreptul de a interveni la Constantinopol în favoarea Principatelor. Prin instituirea dublei dependenţe (de vechiul „suzeran" şi de noul protector"), Muntenia şi Moldova capătă o libertate de manevră sporită şi devin dintr-o dată un punct sensibil al politicii europene. Marile puteri se grăbesc să umple vidul creat prin diminuarea catastrofală a influenţei turceşti, intensificîndu-şi activitatea diplomatică în această regiune, intrată în chip evident într-o fază de efervescenţă politică şi de echilibru fluid al raporturilor de forţă. Rusia şi Austria deschid consulate la Bucureşti şi Iaşi, în 1782, urmate curînd de Prusia, Anglia şi Franţa. Numărul călătorilor străini care străbat Principatele şi al lucrărilor informative ce li se dedică sporeşte considerabil.[1]

Ca o consecinţă a situaţiei create, după 1774 şi, îndeosebi, după războiul austro-ruso-turc de la 1787—1792, încheiat fără anexiuni teritoriale, printr-o „pace albă", dar care consolidează situaţia specifică a Principatelor de punct de intersecţie a sferelor de influenţă, bunul plac al Porţii este, cel puţin formal, îngrădit. Ca bază a reglementării raporturilor dintre puterea suzerană şi provinciile vasale încep a fi acceptate „capitulaţiile", aşa-zisele tratate de închinare turcilor, consimţite de bună voie la 1393 şi 1460, de fapt plăsmuite de boieri la 1772, cu intenţia de a furniza un argument inatacabil, de drept istoric, cererii Munteniei şi Moldovei de a li se prezerva autonomia în cadrul Imperiului Otoman. [2] O dovadă că Poarta e obligată la concesii o constituie aşa-zisele „hatişerifuri de privilegiu", care desfiinţează tributul în grîne, interzic rechiziţiile fără plată şi iau măsuri împotriva abuzurilor funcţionarilor turci însărcinaţi să colecteze haraciul. Consulii ruşi capătă dreptul de a supraveghea aplicarea acestor „hatişerifuri", rămase totuşi, în cea mai mare măsură, simple petice de hîrtie. [3]

Netradusă în fapt, dar nu mai puţin importantă în principiu, rămîne şi hotărîrea din 1802 ca toate furniturile pentru Constantinopol să corespundă posibilităţilor de livrare recunoscute

şi acceptate de Ţara Românească şi Moldova. În felul acesta, din situaţia înjositoare de ţări supuse, administrate după liberul arbitru al stăpînului, Principatele accedă, cel puţin în teorie, la un statut de „asociere", care le consfinţeşte un drept limitat de autodeterminare.

Un alt fapt semnificativ, care demonstrează, pe lîngă declinul puterii turceşti, ascendentul politic al Rusiei, se petrece la 1802. Un mare număr de boieri munteni, refugiaţi în acest an la Braşov ca să scape de exacţiunile bandelor lui Pasvan Oglu, petiţionează ţarului, lui Napoleon şi împăratului Austriei, solicitînd în acelaşi timp la Constantinopol acordarea domniei pe viaţă lui C. Ipsilanti. Poarta, care trăgea mari profituri din licitarea tronului Principatelor şi nu voia să-şi limiteze pretextele de intervenţie în treburile lor interne, nici să renunţe la un mijloc redutabil de intimidare, se opune din răsputeri. Pînă la urmă, ea e totuşi silită să cedeze în parte, acceptînd să garanteze domnia pe o perioadă de 7 ani. [4]

Se înţelege că în această situaţie, de declin continuu a puterii otomane, apar tendinţe politice centrifugale, care capătă, de la un moment dat, cristalizarea de „partide" devotate uneia sau alteia dintre marile puteri ce par a domina jocul diplomatic. În timpul imperiului, boierii i se adresează în cîteva rînduri lui Napoleon, cerîndu-i ajutorul împotriva „tîlhăriilor Turciei". Ei îl trimit în 1802 pe risipitorul N. Dudescu într-o misiune confidenţială la Paris, iar în 1807 adresează un memoriu împăratului, propunîndu-i să constituie un stat format din reunirea celor două Principate, sub numele de Dacia sau de Valahia Mare. [5]

Însă, cum e şi firesc, Rusia e cea care polarizează simpatiile şi speranţele clasei conducătoare. Cît de mare devine prestigiul ei, mai ales după războiul din 1806—1812, se vede din succesul extraordinar al acţiunii de prozelitism a Eteriei. Faptul că această organizaţie conspirativă reuşeşte să recruteze în rîndurile ei pe mulţi dintre boierii cei mai de seamă se explică prin ideea, acreditată cu dibăcie de interesaţi, şi, de altfel, nelipsită de un fundament real, că în spatele mişcării de eliberare elenică stă marea putere de la Răsărit. Însă, îndată ce se va afla că ţarul îl dezavuează pe Ipsilanti, boierii se vor grăbi să bată în retragere, abandonînd un steag sub care se înregimentaseră mai mult din interes decît din convingere.

Paralel cu această lentă, dar ireversibilă mişcare de desprindere de sub tutela otomană, care stimulează energiile latente ai clasei stăpînitoare, forţînd-o să iasă din pasivitate şi să-şi elaboreze o strategie politică, are loc un fenomen de agravare a tensiunilor sociale. În primul rînd, se înăspreşte şi atinge limite extreme conflictul secular dintre boieri şi ţărani.

Una dintre cauze e disoluţia economiei naturale. Deşi pînă la 1829 exportul Principatelor este redus, fiind limitat de existenţa monopolului turcesc, totuşi cererea mărită de grîne, datorită războaielor desfăşurate pe teritoriul românesc, sporului rapid al populaţiei şi dezvoltării centrelor urbane, acţionează în sensul tansformării gospodăriei moşiereşti autarhice într-o întreprindere de cereale-marfă. Dar de îndată ce proprietarul începe a produce pentru piaţă, în vederea stoarcerii profitului, el tinde să intensifice renta feudală, sub cele două forme ale ei : claca şi dijma. „Lipsită de capital, de cunoştinţe tehnice, de deprindere de muncă sistematică şi de spirit de prevedere — scrie A. Oţetea —, boierimea n-a ştiut să pună în serviciul producţiei de cereale-marfă decît munca silită a clăcaşilor“.[6]

O a doua cauză joacă un rol şi mai însemnat în degradarea situaţiei ţărănimii : fiscalitatea crescută fără nici o limită, pînă la secătuirea materiei impozabile. Cercetări recente au dovedit că la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea exploatarea populaţiei rurale se exercită în mai mare măsură prin intermediul statului decît prin obligaţiile servile impuse de propietar. De fapt, exploatatorii erau aceiaşi, dar ei îi despuiau pe ţărani în primul rînd în calitate de dregători fiscali şi administrativi, şi numai în al doilea rînd în calitate de stăpîni de moşie şi arendaşi. Înmulţirea dărilor, aşezate cu o ingeniozitate diabolică, şi cruzimea inumană a executării contribuabililor insolvabili au rămas de pomină. Mărturii impresionante atestă brutalitatea sălbatică de care uzau agenţii puterii publice.[7] Iată cum înfăţişează Dionisie Eclesiarhul perceperea dajdiei pe văcărit — doi zloţi pe cap de vită — impusă de Hangerli, la 1799. Oamenii stăpînirii, sub conducerea unor „mumbaşiri“ rînduiţi de domnie, cutreieră satele în toiul iernii, cerînd împlinirea imediată a birului, deşi criza de numerar face aproape cu neputinţă achitarea sumelor datorate. „Slujbaşii închideau oameni şi muieri prin coşeri şi-i îneca cu fumuri de gunoi şi cu ardei îi afuma şi-i ţinea închişi ziua şi noaptea flămînzi să dea bani, pe alţi-i lega cu mîinile îndărăt şi cu spatele de garduri, şi-i bătea cu bicele, pre alţii legaţi îi băga cu picioarele goale în zăpadă geroasă, aşa chinuia pe creştini, o amar de bieţi crestini, că plîngea şi se văieta, şi săracele văduve ţipa de ger, dar nu era milostivire la varvarii de slujbaşi, că avea urechile astupate ca aspidele...“[8]

Naum Rîmniceanu relatează că sub unui dintre ultimii fanarioţi, Alexandru Şuţu, trimişii administraţiei „legau copii tineri, de cîte unsprezece şi doisprezece ani, spate la spate, afară sub văzduh, în vreme de iarnă şi, turnînd apă peste dînşii, se lipea de îngheţa ticăloasele trupuri, şi era o jalnică privire văzîndu-se pieile rupte şi sîngerate cînd în silă se deslipea trupurile şi părinţii lor erau siliţi să-şi vîndă tot, pînă şi boul ce-i scotea hrana din pămînt, ca să scape pe copiii lor de cumplitele tiranii. Pe alţii îi căznea cu bătăi, cu fumuri şi cu groaznice închisori friguroase şi puturoase, nemîncaţi şi neadăpaţi.“[9]

Grozăvia acestor execuţii pune în lumină nu numai cinismul unei administraţii căreia puţin îi păsa de poporul oblăduit de ea, dar şi aviditatea de bani ce face ravagii spre sfîrşitul epocii fanariote. Dacă boierii adună imense averi, nu e ca să le investească în agricultură sau în industria manufacturieră (extrem de înapoiată pînă la 1829), ci spre a-şi păstra poziţiile, împinşi la asta de însuşi sistemul de guvernămînt. Deoarece tronul Principatelor ajunsese o arendă, negociată la Constantinopol şi obţinută cu bani grei, preocuparea de căpetenie a domnitorilor e să-şi răscumpere imensele cheltuieli făcute cu instalarea, să strîngă în grabă sume cît mai mari, cu care să-şi întîrzie mazilirea, oricum de neînlăturat, şi să-şi asigure o viaţă confortabilă după scoaterea din scaun. În acest scop, ei transformă statul într-un aparat de extorcare a ţărănimii — singura clasă productivă a ţării — şi fac din licitarea slujbelor un mijloc sistematic de îmbogăţire. Asociaţi sistemului, boierii urmăresc la rîndu-le să-şi exploateze cît mai rentabil funcţiile, împilînd şi jefuind, ca să-şi recupereze datoriile şi să-şi poată cumpăra alte dregătorii, mai însemnate şi mai aducătoare de procopseală. Domneşte toleranţa reciprocă, iar venalitatea e în ordinea lucrurilor : fiecare închide ochii la samavolniciile celui de dedesubt, cu condiţia ca el însuşi să nu

fie stingherit de superiorul ierarhic. Jaful — remarcă un cercetător al epocii — constituie „temelia întregului sistem de ocîrmuire". [10]

Într-o asemenea lume, în care, de sus pînă jos, de la tron pînă la ultima vătăfie de plai, totul se vinde, iar cheltuielile somptuare (îmbrăcăminte și echipaje, îndeosebi) măsoară importanța cuiva în societate, goana după numerar nu e totdeauna semnul implantării relațiilor capitaliste. Dar ea impulsionează puternic procesul acumulării primitive, contribuind la dinamizarea vieții sociale și ruina felului de viață patriarhal. Regimul fanariot face din ban mijlocul principal al cîștigării bunăvoinței celor puternici, pîrghia înălțărilor, semnul prestigiului social, garanția stabilității și supraviețuirii ; de aceea, toți îl caută cu sete și cu o lipsă de scrupul în fața căreia pălește tabloul sălbăticiilor comise de vagabonzii și dezmoșteniții ce invadaseră lumea nouă în căutare de aur.

Pe lîngă încercarea de a spori prestațiile feudale și stoarcerea populației prin biruri și „havaeturi" (venituri neplătite ale slujbelor), clasa stăpînitoare își intensifică, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, politica de încălcare a proprietăților răzeșești. Ea rășluiește pămînturile țăranilor liberi, nesocotește dreptul străvechi al satelor la folosirea pădurilor, islazurilor și heleșteielor. Boierii își rezervă monopolul băuturilor spirtoase și adaugă la tot ce smulg pe calea dreptului seniorial spolierea locuitorilor prin abuz administrativ și extorcări arbitrare.

Pe de altă parte, datorită creșterii considerabile a scutelnicilor și poslușnicilor, sarcinile fiscale cad pe umerii unui număr din ce în ce mai mic de contribuabili. În plus, aceiași țărani, împuținați pe rolurile fiscale, trebuie să suporte întreaga povară a furniturilor către Poartă și a prestațiilor pentru cetățile de la Dunăre. Totuși boierii se opun cu îndărătnicie oricăror încercări domnești de reglementare a încasărilor vistieriei sau de ameliorare a situației locuitorilor. Astfel, ei obțin prin intrigi și pîri repetate mazilirea și uciderea lui Grigore Ghica, fiindcă nu voise să impună țăranilor să lucreze din zece zile una, și mai tîrziu a lui Mavrogheni, care intervenise și el în favoarea claselor de jos.

În felul acesta, și la noi, ca și în alte țări ale Europei, consolidarea legăturilor gospodăriei moșierești cu piața și lărgirea raporturilor bănești duc la intensificarea exploatării feudalo-iobăgiste în ansamblu. Procesul dramatic al acumulării

primitive, decalat cu cîteva secole față de Occident, nu are drept consecință proletarizarea în masă și exodul țăranilor spre orașe, deoarece acestea sînt puțin dezvoltate, iar industria manufacturieră se află la primii pași. În vreme ce boierii — după cum spune călătorul englez Robert Ker Porter — „trăiesc într-un lux și o splendoare care abia pot fi întrecute în vreo capitală din Europa", țărănimea, care alcătuiește marea majoritate a națiunii, e cufundată în mizerie. Anii de după Kuciuk-Kainardji îi aduc înrăutățirea regimului de muncă și a drepturilor uzufructuare pe pămîntul boieresc, reducerea standardului de viață sub limita demnității omenești, cu un cuvînt, creșterea asupririi în proporții extreme. „Poate că nu există un alt popor — scrie Wilkinson, fost consul britanic la noi, între 1814—1818 — care să îndure o mai mare apăsare din partea puterii despotice și să fie mai greu împovărat cu impozite și taxe decît țărănimea din Muntenia și Moldova, și nimeni n-ar suporta nici jumătate din sarcinile lor cu o răbdare și o resemnare egală". În privința „răbdării", Wilkinson se înșela : el nu știa să descifreze semnele de exasperare din ce în ce mai evidente în lumea satelor și n-avea cunoștință de înmulțirea amenințătoare a actelor de protest. În adevăr, spre sfîrșitul epocii fanariote, nemulțumirea cronică a țărănimii izbucnește anarhic, dar din ce în ce mai frecvent, sub forma nesupunerii la clacă, a fugii de pe moșie, a răfuielii directe cu unul sau altul dintre reprezentanții stăpînirii, cîteodată luînd aspectul unei răzvrătiri în toată puterea cuvîntului. Documentele atestă — arată A. Oțetea — „o serie aproape neîntreruptă de răscoale între 1793—1821 în satele celor două Principate". [12]

Destrămarea economiei naturale, rapida extindere a raporturilor bănești și conjunctura stimulativă a transformării producției pentru subzistență în producție-marfă accentuează stratificarea clasei boierești și adîncește în sînul ei lupta diverselor pături și grupări de interese. Marea boierime, tradițional împărțită în facțiuni ce-și disputau aprig puterea, are de suportat consecințele transformărilor economice, pe care nu e pregătită să le înțeleagă și cărora nu e totdeauna în stare să li se adapteze. Cheltuielile pe îmbrăcăminte, echipaje, giuvaieruri etc., fără a mai vorbi de banii necesari cumpărării favorurilor sau evitării dizgrațiilor, ajung să-i irosească surplusurile și să-i atace rezervele. Stoarcerea locuitorilor și exploa-

tarea moșiilor nu sînt în măsură să-i acopere nevoile, în vertiginoasă creștere. De aceea, ea e obligată să contracteze împrumuturi oneroase și să recurgă la expediente pline de riscuri. Ca urmare, se amanetează moșii, multe averi se risipesc, au loc degringolade senzaționale ; se produc, e drept, și salturi spectaculoase din anonimat pe treptele cele mai înalte ale notorietății. De pe la 1780—1800 înainte, structurile tradiționale par a-și pierde rigiditatea, mișcările ascensionale și regresive se înmulțesc, întreaga viață socială intră în fermentație.

Pe acest fundal se agravează conflictele între favoriții și dușmanii prințului, între partizanii Rusiei, Turciei sau Austriei, între vechile familii de țară și clientela fanariotă, venită în suita domnitorilor, cu intenția de a se împămînteni în Principate și a pune mîna pe slujbe și privilegii. Cu deosebire însă se conturează și cîștigă progresiv teren opoziția dintre boierimea mare și boierimea mică, aceasta din urmă nemulțumită de relegarea ei în posturi subalterne, departe de pîrghiile de comandă și gestiune ale treburilor publice.

Boierimea mică reprezintă în această perioadă o pătură activă, căreia vîntul îi suflă în pînze, de o omogenitate relativă, întrucît pe treptele de jos titlurile se cumpără, dar redutabilă, fiindcă în noua epocă banii prețuiesc mai mult decît rangurile. Angrenată în schimbul de mărfuri, fără a fi obligată la imensele cheltuieli somptuare și la investițiile improductive ale protipendadei, își face tot mai simțită ponderea în viața economică și presează tot mai energic în vederea ieșirii din starea de minorat politic. Ea are și avantajul, tocmai din cauza poziției periferice pe care o ocupă în cadrul societății fanariote, de a nu fi implicată nemijlocit în funcționarea sistemului. Va fi deci mai receptivă la ideile Revoluției Franceze, atît sub aspectul egalitarist, vizînd înlăturarea regimului discriminatoriu, practicat de marea boierime, cît și sub aspectul național, al conștiinței că poporul român constituie o comunitate de viață și aspirații, cu o personalitate distinctă. [13]

Dar burghezia ? E greu de vorbit de ea ca de o clasă cu un profil distinct. În orice caz, extinderea circulației bănești și a raporturilor de schimb îi favorizează dezvoltarea, nu însă și definirea în sens revoluționar, căci procesele economice care au loc la noi se mențin într-un stadiu larvar și, pînă la 1821 cel puțin, nu pun pe tapet problema răsturnării feudalismu-

lui. Burghezia de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, slabă numericește și incapabilă să exercite un rol preponderent în viața publică, este eterogenă sub raportul compoziției, cuprinzînd negustori, arendași, mici funcționari, patroni de ateliere, meșteșugari etc., eterogenă din punct de vedere etnic, fiind alcătuită din armeni, greci, bulgari, germani, evrei, pe lîngă foarte puțini români, eterogenă, în fine, și în privința convingerilor politico-sociale, dispuse în evantai între două extreme : între idealul liberal, al unei societăți laice, emancipate de cătușele feudalismului, și idealul retrograd, al economiei de breaslă, încremenite în tiparele tradiției și supuse autorității bisericii. Mai degrabă decît de o „burghezie" în sensul occidental al termenului, adică de o clasă legată de dezvoltarea industriei, abolirea servajului și existența muncii salariate, la noi e vorba de o pătură de mînuitori ai capitalului comercial și cămătăresc, care se acomodează cu relațiile iobăgiste și ierarhia feudală, nepropunîndu-și să cucerească puterea pe cont propriu. A atribui în această fază de incipiență un potențial revoluționar burgheziei înseamnă a ignora specificul istoriei românești, a judeca realitatea noastră socială sub unghiul concepțiilor și schemelor deduse din experiența Apusului — așa cum a procedat pe vremuri, într-o carte frumos construită, dar foarte vulnerabilă, Ștefan Zeletin. Un exemplu edificator al viziunii înguste, obscurantiste și bisericoase, care avea curs în păturile orășenești de mijloc în preajma anului 1821, îl oferă cronica meșteșugarului Ion Dobrescu, publicată recent de Ilie Corfus. [14]

ECOURILE MARII REVOLUȚII FRANCEZE

În această stare de lucruri, nu poate fi surprinzător că ecourile directe ale Revoluției Franceze în Principate sînt mai degrabă slabe în perioada inițială. Ele nu declanșează un curent puternic de opinie, ale cărui repercusiuni să se facă simțite în practică, deși — e cazul s-o subliniem — judecînd numai din punctul de vedere al prezenței antagonismelor sociale și al carențelor profunde ale regimului fanariot, terenul părea favorabil receptării mesajului revoluționar. Dar, după cum a arătat Lenin, existența unei „situații revoluționare" e o condiție necesară, nu însă suficientă, pentru ca o mișcare

revoluţionară să ia naştere. Mai este nevoie de un „conducător“, în stare să organizeze lupta maselor, să unească forţele ostile guvernului şi să le dea un program. Or, o asemenea forţă socială, decisă să-şi asume riscurile unei rupturi deschise cu ordinea de drept, capabilă să asimileze ideile revoluţionare, să încerce a le adapta împrejurărilor locale şi să le transforme în mijloace de mobilizare politică a naţiunii, nu exista în societatea românească. Ţărănimea, redusă la ignoranţă şi paupertate, îşi manifesta protestul sub forme anarhice şi spontane, de obicei lesne de reprimat. Burghezia era incipientă, intelectualitatea, dispersată şi anemică, mica boierime, prea puţin preparată să preia steagul luptei împotriva unui regim susţinut de baionetele otomane. Germaine Lebel, care a urmărit într-o teză raporturile dintre Franţa şi Principatele Române din secolul al XVI-lea pînă la căderea lui Napoleon I, constată pe drept cuvînt că „din Principate lipsea cu desăvîrşire acea categorie de intelectuali, fără avere şi onoruri, idealişti şi nemulţumiţi, care constituie un efectiv de elită pentru orice mişcare urmărind suprimarea inegalităţilor sociale. Clasa burgheză, ferment activ şi eficient al Revoluţiei Franceze, exista în Ţările Române numai sub o formă embrionară.“ [15]

Situaţia aceasta nu are, de altfel, nimic excepţional. Ea e analogă aceleia din întreaga Europă de la răsărit de Elba, rămasă în urmă ca dezvoltare economică şi tehnologică, unde burghezia apare peste tot într-o postură de clasă neemancipată, atît ca poziţie în societate, cît şi ca mod de gîndire. În acest sens, Jacques Godechot, unul dintre istoricii căruia i se datorează conceptul de „revoluţie atlantică“ (tinzînd să solidifice într-o aceeaşi mişcare procesul revoluţionar declanşat în coloniile engleze din America puţin după 1763, continuat cu insurecţiile din Elveţia, Ţările de Jos, Irlanda şi, în fine, cu Revoluţia Franceză de la 1789), observă într-una din ultimele sale lucrări : „Pe măsură ce ne îndepărtăm de Franţa spre răsărit, ideologia revoluţionară îşi pierde din eficacitate. Masele ţărăneşti sînt din ce în ce mai puţin instruite, servii, din ce în ce mai numeroşi. O dată depăşită Elba, burghezia nu mai ocupă decît un loc mediocru în societate. În aceste condiţii, nu e de loc surprinzător că ideologia revoluţionară n-a putut produce în Germania, cu atît mai puţin în Polonia, Austria şi mai departe, spre răsărit, mişcări insurecţionare, comparabile celor pe care le-am văzut dezvoltîndu-se în Marea Britanie şi în Ţările de Jos.“ [16]

Cu toate astea, în anumite cercuri ale boierimii şi în rîndurile unora dintre negustorii străini, marile zguduiri ale Revoluţiei Franceze produc o impresie profundă. Unele mărturii sînt nesigure, deformate de entuziasm partizan sau pur şi simplu de naivitate. Ar fi astfel uşuratic să credem exactă declaraţia agentului francez Hortolan, care voia să-l asigure pe Descorche, ambasadorul Franţei la Constantinopol, în octombrie 1793, că la Bucureşti „nu e decît un glas pentru Republica Franceză“ şi că „mai toţi negustorii din Janina şi Albania, stabiliţi aici, sînt sans-culoţi“. Hortolan îl socotea „republican“ şi pe Ienăchiţă Văcărescu, luînd desigur o manevră diplomatică a îndemînaticului boier drept profesiune de credinţă veritabilă.

Alte informaţii par credibile, şi, în orice caz, din totalitatea ştirilor se deduce că în rîndurile claselor de sus evenimentele din Franţa stîrniseră interes şi chiar simpatie. „Am fost admirabil primit de boieri — scrie Cado de Lille, în 1796 — I-am găsit pe mai mulţi pronunţîndu-se făţiş în favoarea revoluţiei noastre, în vreme ce alţii, care nu îndrăzneau să-şi spună părerea pe faţă, nu erau totuşi mai puţin de acord.“ Consulul Parrant notează la rîndu-i : „Revoluţia Franceză nu e absolut lipsită de farmec pentru mica pătură de boieri care ştie să raţioneze“. Cît de „mare“ e această „mică pătură“ care ar aproba în parte revoluţia şi i-ar „admira“ isprăvile n-avem de unde şti, dar, în orice caz, e prudent să nu ne facem iluzii. [17]

Menţiunea despre revoluţie pe care o găsim în *De obşte gheografie*, traducerea lui Amfilohie Hotiniul din Claude Buffier (Iaşi, 1795), sugerează o circumspecţie extremă. La un moment dat, abătîndu-se de la original, traducătorul interpolează o referinţă la evenimentele ce zguduiseră Franţa. El a auzit că s-ar fi sculat norodul, „cerîndu-şi slobozenie“, că l-ar fi izgonit pe crai, „dară noi, neştiind adevărul, pentru ca să nu vorbim în deşert, avînd această scrisoare pe mînă, nu vom arăta alta decît acele vechi obiceiuri“. Se putea oare spune mai mult într-o operă încredinţată tiparului, avînd drept autor o faţă clericală ?

O mărturie mai amplă despre evenimentele din Franţa ne lasă Dionisie Eclesiarhul în *Cronograful* din 1814. Versiunea sa e fantastică, dar nelipsită de un sens aluziv. În adevăr, sub

condelul micului cărturar, puţin introdus în secretele istoriei, faptele reale se amestecă la fiecare pas cu legenda, „gesta" revoluţiei devenind un fel de *Alexandrie* grotescă. Esenţial e însă că autorul se serveşte de cele povestite ca să scoată pe primul plan cea mai delicată şi mai actuală problemă a epocii: eliberarea de iobăgie. După Dionisie, totul ar fi izbucnit în Franţa de la cearta „craiului" cu boierii: cei dintîi voia să înfiinţeze o oştire permanentă, cei din urmă refuzau să se lipsească de iobagii ce le lucrau moşiile. „Şi unindu-se toţi boierii Franţei au însoţit şi pe miniştrii crăieşti, şi făcînd sfaturi şi divanuri în multe rînduri, mai la urmă au găsit cu cale să taie capul craiului lor, ca al unuia ce a căutat să strice obiceiurile şi stăpînirile Franţei, şi cu divan l-au dat morţii, şi pe feciorii lui, încă şi pe crăiasa lui..." Miniştrii şi boierii au ales apoi 12 judecători divanişti ca să ocîrmuiască Franţa. Dar după 2—3 ani „s-a scociorît altă tulburare între boierime şi între acei 12 judecători". Bonaparte, „fecior de neam grecoromeos şi în copilăria lui trecut în legea papistăşească" (!), ajuns căpitan mare în oştirea nemţilor şi de-aci trecut la francezi, se pune în fruntea luptei pentru „slobozenia de rumânie" (!). „Toată mulţimea norodului s-a sculat şi s-a adunat la palaturile de judecătorie, cu un glas toţi au cerut slobozenia de rumânie, sau va porni zurba asupra boierilor." Atunci boierii au făcut „dezlegare" de rumânie, iar Bonaparte a ajuns „mare"! [18]

Dacă în faza iniţială, de pînă pe la 1800, ideile Revoluţiei Franceze nu-şi găsesc la noi purtători de cuvînt autorizaţi, în deceniile următoare, paralel cu agravarea tensiunilor sociale şi afirmarea tot mai impetuoasă a micii boierimi, care preia rolul de principal exponent al revendicărilor libertare, termenul de „revoluţie" apare în vocabularul politic şi începe a suscita efectiv reacţii de opinie. Caracteristică în acest sens e o scrisoare anonimă din 1804, emanată din cercurile micilor boieri moldoveni, care provoacă vîlvă în sînul protipendadei şi-şi atrage o replică aspră a Divanului. Autorii necunoscuţi sînt înfieraţi ca „netrebnici", stăpîniţi de „duhul cel turburător", întru care este „încuibată răutatea şi cugetul răzvrătirii". „Nu numai că — spun marii boieri, cuprinşi de o sfîntă mînie — (ei) nu s-au arătat recunoscători şi mulţămitori, ci încă au ajuns într-o atît de mare nesimţire dobitocească, încît fac pomenire arătătoare de un cuget nesupunerii franţuzeşti, cutezînd a zice şi către stăpînire cuvinte de îngrozire, cu chipul acesta că, de nu se vor împlini fără prelungire voinţele lor, se vor ridica cu toţii." Un hatişerif al Porţii, din acelaşi an, îşi însuşeşte aprecierile Divanului şi combate agitaţia egalitaristă a boierilor mici, invitîndu-i să nu tindă „peste starea lor", ameninţîndu-i cu exilul şi „mai cu straşnică pedeapsă" pentru cazul de insubordonare. [19]

Revelatoare este şi corespondenţa luministului rus V. Malinovski — pe care V. A. Urechiă l-a crezut un V. Mălinescu, moldovean, trimis cu treburi la Petersburg — cu mitropolitul Veniamin Costache. Cel dintîi descrie cu multă compasiune starea nenorocită a ţăranilor, arătînd că refuzul unora dintre ei de a împlini cele 12 zile ale boierescului nu se poate învinge „numai cu sila". Cauza principală a decăderii agriculturii e că ţăranii sînt deposedaţi de pămînt şi ca atare n-au nici o tragere de inimă să lucreze pe moşii. Malinovski a auzit că boierii de mijloc „îngrozesc cu pilda Franciei". „Se vede — spune el — că sămînţa rea cu bună seamă se ascunde în ţară". Dar revoluţia e favorizată cîtă vreme cei năpăstuiţi „nici putere au, nici mijlocire de a-şi putea cîştiga mulţămirea cu chipul cel cu rînduială. De aceea, după a mea gnomi cea slabă, pentru de a putea întîmpina toate urmările cele rele, se cade a deschide un drum legiuit, spre descoperirea voinţelor şi a nevoilor a fiecărei stări de oameni... că toată revoluţia să cuibăreşte în inimile oamenilor cari n-au drum legiuit de a-şi arăta ahturile şi necazurile sale, ca o scînteie şi se tăinuieşte în cenuşă." [20]

La 1816, în plină preparare a subversiunii eteriste, se descoperă un complot împotriva lui Ion Caragea, căruia rapoarte consulare austriace îi atribuie 150 de participanţi, iar stăpînirea, prin gravitatea pedepselor date, între care cîteva condamnări la moarte, pare să-i acorde o mare importanţă. Actul de acuzare îi învinovăţeşte pe împricinaţi că şi-ar fi propus „o omorîre groaznică de boieri, aţîţînd poporul pentru răsturnarea totală a sistemului politic, la revoltă împotriva guvernului de aici, împotriva clerului, a nobilimii, să-l arunce în abisul anarhiei prin momeala unei pretinse eliberări de tribut şi iobăgie". [21]

Desigur, manifestări de ideologie radicală, ca cele de mai sus, sînt rare. Ele constituie reacţii izolate şi marginale ale unor indivizi sau ale unor minorităţi care nu pot influenţa desfăşu-

rările istorice.[22] Important e însă că, în ansamblu, clasa stăpînitoare e cuprinsă de vîrtejul prefacerilor, că un proces obiectiv irezistibil îi transformă lent, dar sigur, felul de viață și mentalitatea. Fiindcă limita externă a expansiunii turcești, stabilizată de un secol în țările noastre, tinde de pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea să coboare la sudul Dunării, iar Europa încetează de a mai fi un continent străin, redevenind o prezență vecină și tutelară, speranțele politice ale românilor se concentrează tot mai mult spre Petersburg, iar axa vieții intelectuale se deplasează de la Constantinopol spre Paris.

Chiar boierii din primele trepte contribuie adesea, fără să-și dea seama, la procesul de emancipare a spiritelor. Căci în aviditatea lor de a-și moderniza cît mai repede îmbrăcămintea, interiorul domestic și stilul de viață, ei aruncă mereu punți spre lumea Apusului, peste care se strecoară și cărțile insidioase, și ideile novatoare, și doctrinele heterodoxe. La săvîrșirea acestei prefaceri, un rol important îl joacă fanarioții și, în genere, mișcarea de renaștere elenică.

FANARIOȚII CA INTERMEDIARI AI INTEGRĂRII EUROPENE

Calitatea de intermediari ai culturii moderne și, pînă la un punct, ai luminilor franceze, pe care au îndeplinit-o domnitorii fanarioți, a fost de multe ori pusă în evidență de la conferința lui A. D. Xenopol *Influența franceză în România* (1887) și lucrarea clasică a lui Pompiliu Eliade *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie* (1898), pînă la opera magistrală a lui D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières* (1945). Desigur, o serie de fapte pot completa vechile sinteze, dar nimic esențial nu e de modificat.

Se știe că prin însăși poziția lor de foști dragomani, însărcinați cu relațiile externe ale Porții, deci stăpîni pe toate resursele jocului diplomatic și cunoscători ai manierelor ce aveau curs în cancelarii și saloane, fanarioții țineau pe lîngă ei secretari și profesori străini, chiar și bucătari aduși de la Paris, ca acel Maynard, „chef de cuisine de son altesse le prince de Valachie". Ei nu s-au arătat totdeauna foarte exigenți în alegere. Astfel, un aventurier ca Gaspar de Belleval ajunge dragoman pe lîngă Const. Ipsilanti, iar emigrantul Beaupoil

de St. Aulaire, cu care cel dintîi se întrecea „în încuviințarea unul către altul a titlurilor lor de noblețe, cu atîta mai dulci pe buzele lor, cu cît desigur erau uzurpate", devine preceptorul copiilor aceluiași domnitor, deci și al lui Alexandru Ipsilanti, nefericitul conducător al insurecției din 1821. Printre secretari și în anturajul curții, s-au aflat însă și oameni destoinici, Linchou, La Roche — care servește sub mai mulți prinți, în total 28 ani —, Jean Louis Carra — autorul cunoscutului memorial, contele de Hauterive — secretarul lui Alex. Ipsilanti, Panzini — biograful lui Giannone, Raicevich — ambii profesori ai copiilor lui Ipsilanti ș.a.m.d. Athanasie Christopulos, poetul anacreontic atît de cunoscut și de celebrat de generația lui Mumuleanu și Iancu Văcărescu, e un devotat al lui Alex. Moruzi, profesor, împreună cu francezul Clémaron, al fiului acestuia, și tovarăș de exil al domnului, după mazilire. Chiar vestitul Rhigas Fereul, cea mai nobilă figură a emancipării neo-elene, servește un timp la curtea lui N. Mavrogheni, apoi la aceea a lui Mihai Șuțu.[23]

Majoritatea fanarioților era formată din oameni instruiți, dar cîțiva s-au distins în mod deosebit prin aptitudinile intelectuale și întinderea cunoștințelor. Mai important e poate faptul că ei își aduceau cărți și gazete din străinătate, emulîndu-i în acest sens pe boierii români din preajmă. Mavrocordații își constituie astfel o bibliotecă impresionantă, în care se găseau incunabule și tipărituri rare. Constantin Mavrocordat, pe care opinia europeană despre opera sa reformatoare îl interesa în așa măsură încît publica în *Mercure de France* din iulie 1742 o schiță a proiectului de desființare a robiei, urmărea mai multe hebdomadare străine, între care foaia abatelui Des Fontaines *Observations sur les écrits modernes*, cuprinzînd dări de seamă regulate despre noile apariții literare, științifice și filozofice. Pe Constantin Ipsilanti îl vedem, în 1802, comandîndu-și *Enciclopedia*. Alți fanarioți iau parte directă la opera de răspîndire a luminilor sau o încurajează. Nicolae Caragea, domnitor între 1782—1783, traduce din Voltaire *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations* și *Le siècle de Louis XIV*, din Gaspar de Réal o parte din voluminosul său tratat *La science du gouvernement* și redactează o *Gramatică greco-franceză*, tipărită la Viena, în 1806. Alex. Mavrocordat-Firaris traduce din italienește o *Istorie a Chersonesului tracic* și, după pierderea scaunului din Moldova, retras la Moscova, publică o operă

originală, în care. N. Iorga descoperea tendințe rousseau-iste, *Bosforos en Boristenei*. Fiul lui Hangerliu lucrează un mare *Dicționar francez-arab-persan-turc* și traduce în franceză o culegere de proverbe arabe. Beizadeaua lui Mihai Șuțu provoacă uimirea filozofului englez Bentham, în trecere prin București, la 1785, declarîndu-se adept al materialistului Helvetius. Deosebit de cultivat este și faimosul Ion Caragea, intrat în legendă prin iubirea de arginți și politica sa brutal represivă: el traduce în neo-greacă teatrul lui Goldoni și *Paul et Virginie*, duiosul roman al lui Bernardin de Saint Pierre; fiica sa, domnița Ralu, care gusta muzica lui Mozart și Beethoven și citea în original pe Voltaire și Goethe, se ocupă de organizarea primelor reprezentații teatrale la București, cu elevii școlii de la Măgureanu, în 1817.[24]

Apare adesea în exemplele de mai sus o contradicție între poziția fanarioților de mici despoți într-o lume barbară și condiția lor de oameni culți, sau, în orice caz, posedînd sentimentul culturii și un interes viu pentru ceea ce se petrece în Europa. În acest sens, puține sînt exemplele în stare să scoată mai limpede în evidență insolvabilitatea sistemului decît pățania fiilor lui Alexandru Ipsilanti. Ea e în același timp caracteristică pentru limitele foarte anemice a ceea ce am putea numi „contestarea“ dinăuntru a regimului. În noaptea de 15 spre 16 decembrie 1781, cele două beizadele, Constantin, de 18 ani, care avea ulterior să ajungă pe tron, și Dimitrie, de 16 ani, se strecoară tiptil din palatul domnesc, îmbrăcați „alla tedesca“, și o pornesc în mare grabă pe drumul Brașovului, spre Austria. Domnitorul, înspăimîntat de această imprudență, care-i putea fi fatală — cum i-a și fost —, expediază în urma fugarilor un boier abil și devotat, pe poetul Ienăchiță Văcărescu. Știm din *Istoria prea puternicilor împărați otomani* cum s-au desfășurat lucrurile. Ienăchiță Văcărescu încearcă să-i ajungă pe cei doi tineri la Brașov, apoi la Buda, în cele din urmă la Viena. Făgăduielile, reproșurile și amenințările lui rămîn fără efect. Beizadelele, care vor să epuizeze aventura și dispun probabil de subsidiile necesare în acest scop, nu se grăbesc să se întoarcă, iar autoritățile habsburgice, deși promit să intervină, ezită să procedeze la o extrădare.

Dar de ce fugiseră cei doi flăcăi? Desigur, din curiozitatea de a cunoaște lumea, ințețită de mirajul fructului oprit; ei

evadaseră dintr-un palat, care era, de fapt, o închisoare poleită. În scrisoarea pe care o adresează, în ianuarie 1782, generalului Eichholtz, comandantul Brașovului, apar și rațiuni mai înalte, deduse parcă din lectura filozofilor. Fie că e la mijloc o simplă declamație retorică, fie că e vorba de o convingere cu rădăcini profunde, cuvintele sînt, în orice caz, pline de tîlc. „Un om în Turcia — arată ei — care nu e turc e disprețuit, lipsit de orice privilegiu, privit ca un rob, fie principe, fie boier, fie mojic. Această singură cauză este, credem, suficientă pentru un om care posedă un oarecare principiu de onoare și de sentiment; un om în Turcia nu poate fi sigur de nimic, nici chiar de viața sa, fie de a face bine, fie de a face rău — pe fiecare zi se văd principi și particulari omorîți sau spînzurați, fără să fi greșit întru nimic, ba chiar după ce au făcut bine.“ Și, în fine, ei își justifică fuga, invocînd „marea iubire ce avem pentru frumoasele litere, lucru care nu se poate cîștiga în acele țări din lipsa de oameni demni și instruiți, cum a fost abatele Panzini, de felul căruia n-am mai putut afla pe urmă un om învățat și înțelept ca să ne folosim întru ceva“.[25]

Pînă la urmă, topindu-și resursele, cei doi prinți s-au întors și au făcut amendă onorabilă. Mica escapadă le-a fost iertată, iar ei și-au reluat locul în lumea pe care o execrau. E de crezut că reancorarea în conformism n-a fost pur formală, de vreme ce unul dintre răzvrătiți va sui mai tîrziu pe scaunul Țării Românești. Perpetuarea „sistemului“ presupunea intangibilitatea sa. În aceasta a constatat, de fapt, impasul celor mai buni dintre fanarioți: ei voiau să înfăptuiască o serie de reforme, însă cu condiția menținerii intacte a bazei sociale și politice a regimului, ceea ce, bineînțeles, era imposibil.

Le-a rămas să-și satisfacă ambiția de promotori ai luminilor, care nu le putea lipsi în plină epocă de Aufklärung european și nici nu era legată de mari riscuri, date fiind mijloacele modeste puse la bătaie. Îi vedem, de aceea, stimulînd cu prudență — căci sabia lui Damocles le era suspendată deasupra capului — acțiunea de culturalizare. Poeți sau literați de curte găsesc totuși prilejul să-i ridice în slăvi. Un Emanoil Băleanu, autor al unei istorii a vechii Dacii în grecește (de la 2 000 a. Chr. pînă la 1 204 p. Chr.), după ce notează că popoarele sînt fericite atunci „cînd cîrmuitorii lor sînt filozofi ori filozofii iau conducerea“, își dedică lucrarea unui domnitor

nenumit, despre care spune că e „stăpîn pe știință și privegheează oamenii de știință", că e înțelept și „judecător inflexibil". [26]

Există însă și realizări efective, dincolo de parada vorbelor pompoase. Grigore Ghica reorganizează la 1765—1766 școala grecească din Iași, transformînd-o într-o „Academie a învățăturilor și epistimurilor", cu o orientare care rupe cu exclusivismul umanist, făcînd loc printre obiectele de studiu matematicii și fizicii. Alexandru Ipsilanti așază școala din București, ctitorie a stolnicului Constantin Cantacuzino, pe temelii laice, dispunînd învățămîntul pe patru cicluri, de la elementar la superior, și îmbogățind programa cu discipline noi, între care matematicile, limba franceză și italiană. Hrisovul de înființare, din ianuarie 1776, face elogiul rațiunii în termeni dragi filozofilor și conține un admirabil îndreptar pedagogic, străbătut de ideea, vrednică de Rousseau și Pestalozzi, că individualitatea elevilor nu trebuie strivită sub o disciplină cazonă și un potop de reguli scolastice. [27]

De altfel, Alexandru Ipsilanti, care se înconjoară de oameni învățați și „merită a fi pus printre cei mai buni domni ai noștri din secolul al VIII-lea, dacă locul său nu e în fruntea lor chiar", continuă opera de mecenat cultural a Mavrocordaților, sprijinind cu subsidii diverse tipărituri. Manase Heliades îl laudă într-o *Oratio panegirica,* în latinește și grecește, la 1781, iar Nicolae Vellara îi închină un volum de poezii encomiastice, alcătuit de mai mulți autori și apărut la Lipsca, în 1783. Un volum de același tip, dedicat de căminarul Manolachi Persiano, în anul căderii Bastiliei, lui Nicolae Mavrogheni, care finanțase probabil omagiul, conține o sumedenie de colaborări, între care a lui Alexandru Calfoglu, Ioan Geanet și Iordache Slătineanu, viitorul traducător român al lui Metastasio. Tot cu sprijinul lui Mavrogheni, apare curioasa lucrare a clucerului Ioan Geanet, *Réfutation du traité d' Ocellus sur la nature de l'univers* (Viena, 1787), o critică a doctrinei pitagoreicului Ocellus din Lucania, care susținea că lumea e veșnică, fără început și sfîrșit. O inițiativă rodnică e și cea a lui Alex. Mavrocordat-Firaris, *Dicționarul greco-franco-italian,* în 3 volume, publicat de Vendoti la Viena, în 1790, la care, din ordinul domnului, conlucrează peste 30 de persoane, dintre boierii curții și elevii Academiei domnești. Din însărcinarea lui Mihai Suțu, secretarul acestuia, Codricas, pe care agentul francez Stamati îl caracteriza drept „onest și filozof", „devotat pe de-a întregul cauzei libertății", traduce *Entretiens sur la pluralité des mondes* a lui Fontenelle. [28]

SCHIMBĂRI ÎN GUSTURI, MORAVURI ȘI STIL DE VIAȚĂ

În felul acesta, stimulînd să se traducă și să se publice, înmulțind contactele cu Apusul, fanarioții contribuie la surparea zidului impenetrabil care despărțea la mijlocul secolului al XVIII-lea societatea românească de Europa luminilor. Mai mult decît să difuzeze un spirit propriu-zis novator, care contravenea atît rolului de împuterniciți ai Porții, cît și calității de reprezentanți ai unei aristocrații orgolioase și strict ierarhizate, ei introduc — se înțelege, numai în lumea restrînsă a boierimii — un climat favorabil importului de „noutăți". Tendința de a scoate Principatele din izolare și a apropia, fie și timid, viața clasei superioare de lumea Apusului constituia desigur expresia unei evoluții necesare. Că boierii români, purtați pe aripile aceleiași necesități, ar fi putut să-și croiască drum de-a dreptul spre stilul cel nou de comportament și viață sufletească — e incontestabil. Ei nu erau legați, ca grecii, de o tradiție culturală acaparantă prin vechea-i strălucire ; pe de altă parte, elasticitatea fibrei morale îi ajuta să se adapteze rapid noilor cerințe, iar instinctul național îi împingea să-și caute sprijin și protecție în afara Orientului musulman, stagnant și anacronic. Dar aceasta nu micșorează rolul jucat efectiv de fanarioți, cu voie sau fără voie, în stimularea și accelerarea procesului de integrare europeană a spiritului românesc.

Profitînd de exemplul lor, poate, îndeosebi, de ferestrele pe care ei le deschid spre lumea modernă, boierii români își aduc, la rîndu-le, profesori străini, își cumpără cărți și se abonează la gazete, se apucă de traduceri sau pun să li se copieze traducerile făcute de alții, iar atunci cînd nu întîmpină prea mari obstacole, își trimit copiii la studii peste hotare. Numărul profesorilor, cei mai mulți francezi, emigranți aruncați de valurile revoluției departe de patrie, dar și aventurieri sau oameni dornici de căpătuială, e considerabil ; Ledoulx de Sainte-Croix, care în afară de lecții se ocupă și de propaganda

francmasonică ; Dositei Obradovici, unul dintre inițiatorii renașterii culturale sîrbe, profesor al nepoților luminatului episcop de Roman, Leon Gheuca, și al fiilor marelui vistier Balș ; Fleury, zis „le régicide" (deși în conventul care hotărîse decapitarea lui Ludovic al XVI-lea votase doar pentru detențiune), profesor al poetului Conachi și al inimosului N. Rosetti-Roznovanu, unul dintre inițiatorii școlii lancasteriene în Moldova, cu relații la Paris printre foștii iacobini ; Dopagne, monarhist, care ajută la formarea lui Alexandru S. Sturdza, consilier al țarului și teoretician al ortodoxismului ; abatele L'Hommé, educatorul viitorului domn al Moldovei, Mihai Sturdza, care, la Lunneville, la adînci bătrîneți, va veghea un timp și formarea lui M. Kogălniceanu ; apoi, Colson — profesorul lui Iancu Văcărescu, frații Trécourt, Mondoville, Laurençon, Recordon, Brancovitz —, emigrant polonez, profesorul lui C. Negruzzi ș.a.m.d. [29]

Gazetele străine, a căror lectură se limitase, pînă spre jumătatea veacului, după spusele lui Raicevich, doar la domnitor și anturajul său, încep să fie din ce în ce mai răspîndite. Ele vin din principalele țări europene, dar Franța, furnizoare dubioasă pînă la revoluție, devine cu totul inoportună după ; e evident că marii boieri își chibzuiesc abonamentele ținînd seama și de suspiciunile la care ar putea da naștere. De aceea, la București și Iași, se citesc jurnale de informații culturale și literare, magazine pentru dame, publicații de curiozități. Gazetele propriu-zis politice sînt mai puține, aduse de obicei din Germania, Olanda, Austria, de orientare conservatoare și monarhistă, în orice caz, „bien pensante", ca *Journal de Francfort, Die verreinigte Post und Ofener Zeitung* și *Gazette de Vienne*. Cu atît mai vrednic de semnalat e cazul unui ecleziast, ca episcopul Chezarie al Rîmnicului, cititor al *Enciclopediei* și abonat, în 1778, la *Journal encyclopédique de la libre propagande philosophique*. Destul de citit pare a fi cel dintîi ziar în limba greacă, *Efimeris*, apărut la Viena, în 31 decembrie 1790, și suspendat la 1797, o dată cu arestarea lui Rhigas și a complicilor săi. O scrisoare din 1798 arată că „mulți din boieri, din neguțători au scris pentru gazeturi, au și dat bani și nu le-au venit". [30]

Nevoile învățămîntului propus în casele boierești, ca și curiozitatea, care — după cum se știe — crește în directă proporție cu încercările de a o satisface, apoi, o nevoie de

romanesc, hrănită de lipsa de activitate a femeilor și intrigile de alcov, determină laolaltă interesul pentru cartea străină, îndeosebi cea franceză. Carra notează în 1777 că „operele lui Voltaire se găsesc în mîinile cîtorva tineri boieri" și că gustul pentru scriitorii francezi ar face ravagii dacă patriarhia din Constantinopol n-ar stăvili lectura lor prin drastice amenințări cu afurisenia. Sulzer vorbește și el de circulația tragediilor, operelor filozofice și a istoriei universale a lui Voltaire, ca și a *Istoriei romane* a lui Rollin. Un anonim, după toate probabilitățile, ofițer al armatei austriace comandate de principele de Koburg, scrie într-o corespondență din Moldova a unui ziar maghiar, apărută la 25 noiembrie 1791, că operele lui Voltaire și Rousseau se găsesc în casele multor boieri moldoveni. [31]

În genere, bibliotecile marilor boieri se umplu cu clasici francezi ai secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, cel puțin tot atît din motive de snobism, cît și din plăcerea de a citi. Interesant e că pe listele de cumpărături, alături de lucrări serioase, dintre acelea care ilustrează ceea ce în înalta societate trece drept cultură, se află uneori scrieri subversive sau romane libertine și picante. În 1797, Marchides Puliu, din vestita familie de librari aromâni, vine la București cu un transport de noutăți franceze, care scandalizează atît de mult, încît domnitorul dispune expulzarea negustorului. Ambasada austriacă din Constantinopol aprobă măsura luată, sub cuvînt că „multe cărți erau pline cu cele mai vinovate maxime revoluționare de modă nouă" . E adevărat că în lista lui Marchides figurează : *Histoire politique de la révolution en France, Histoire de la convocation et des élections aux états généraux en 1789, De la souveraineté du peuple* (2 t., Paris, 1790) *Philosophie de la nature* (D. Holbach ?), un discurs a lui Mirabeau și un *Manuel du citoyen*. Majoritatea cărților e însă de alt tip, cultivînd senzaționalul și frivolitatea, ca de pildă : *Les amants cloîtrés ou l'heureuse inconstance, Confidence d'une jolie femme, Les aveux d'une galante femme de lettres, Journal d'une esclave persanne, Venus dans le cloître, Histoire d'un bon français ou l'espion d'une nouvelle espion* (sic !), *Le désoeuvré ou l'espion du Boulevard du Temple, Délices du cloître ou la nonne éclairée, Venere, la génération de l'homme ou tableau de l'amour conjugal* etc. [32]

O altă listă de cărți, aflată printre hîrtiile lui Iancu Văcărescu, provenind, se pare, dinainte de 1815, face dovada unei

opțiuni călăuzite de criterii de cultură. Ceea ce iese în evidență nu e atît direcția lecturilor imediate ale poetului (căci nu găsim aproape de loc literatură contemporană), cît ceea ce el considera demn să posede în bibliotecă. Găsim clasici vechi : Aulus Gellius, *Les Attiques* (Paris, 1789) ; *Amonien Marcellin ou les 18 livres de son histoire* (Lyon, 1778) ; Aristofan, *Théâtre avec les fragments de Méandre et Philémon*, trad. Poinsinet de Sivry (Paris, 1790) ; Aristot, *Politique*, trad. Charles Millon (Paris, 1803) ; Cicèron, *Lettres à Brutus et de Brutus à Cicèron* (Paris, 1802) și *Les deux livres de la divination*. Dintre autorii mai noi, doar La Fontaine și Evariste Parny, cu *La guerre des Dieux* (ed. a III-a din anul 8 !), și Madame Genlis, cu *Le petit La Bruyère ou Caractères et moeurs des enfants de ce siècle* (Hambourg, 1799). Cîteva lucrări politice și filozofice : *Oeuvres* de Condillac (Paris, 1798), *Bibliothèque de l'homme public ou analyse raisonnée des principaux ouvrages français et étrangers sur la politique en général* de M. Condorcet (Paris, 1792) ; *Mémoires* de Mauprat (Paris, 1792) ; *Précis de l'histoire universelle ou tableau historique présentant les vicissitudes des nations* de M. Anquetil (Paris, 1811). Cărțile de informație generală predomină : *Dictionnaire des grands hommes* (20 volumes) ; *Dictionnaire géographique ; Tableau de l'amour conjugal ; Grammaire des fleurs ; Chansonnier français ; Almanach de famille ; Maison rustique ; Le doctuer de Cythère*. De notat prezența a nu mai puțin decît patru manuale epistolare : *Nouveau secrétaire du Cabinet, contenant des lettres familières sur toutes sortes de sujets* Paris, 1793) ; *L'art de la correspondence* (Paris, 1804) ; *L'art épistolaire ou dialogue sur la manière de bien écrire les lettres* de Jauffret (Paris, 1802) ; *Manuel épistolaire à l'usage de la jeunesse* de Philipon de la Madelaine (Paris, 1807). Pe lîngă indicația sumară : *Corpus vizandinae historiae*, mai găsim — nu întîmplător — un *Recueil précieux de maçonnerie adouhiramite* (Philadelphie, 1787).[33]

În alt sens — dar probabil mai aproape de nivelul mijlociu al vremii — e biblioteca unei tinere boieroaice, Marieta Cantacuzino, dinainte de 1821. Printre felurite manuale didactice și dicționare, dăm aci peste Delille și *Télémaque* (în italienește), dar și peste *Ars amandi* a lui Ovidiu (în traducere franceză) și *La vie et les amours du chevalier de Faublas* în 14 volume, scriere care l-a încîntat și pe Heliade Rădulescu în tinerețele

sale, dar de care se va lepăda mai tîrziu, cu o cuvioasă indignare.[34]

De fapt, ceea ce se citește efectiv la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea sînt, în primul rînd, romanele. Discreditul pe care opinia respectabilă îl întreține în jurul lor (cum se întîmplase și în Apus, cu un veac îndărăt) nu dă nici un rezultat (cum nu dăduse nici în Apus). În deșert Alexandru Kalfoglu, în ale sale *Stihuri morale*, poem satiric de 1492 versuri, scris în 1794, critică lipsa de interes a tineretului pentru filozofie și cultura clasică și, în schimb, favoarea de care se bucură romanele franțuzești la modă. Datorită emigranților francezi — arată el — credința e subminată, morala batjocorită, gustul pentru Mirabeau, Voltaire și Rousseau prinde teren, tinerii își fac de cap : „Ei zic : avem cărți și romane franțuzești, toate celelelate cărți sînt melancolice. Sîntem luminați, elevi de filozofi, toți scriitorii mai vechi erau fățarnici. Și la Constantinopol mulți tineri au început să se lumineze și să învețe de la francezi dogmele ateismului.“[35]

Desigur, Kalfoglu exagera, luîndu-și în serios propriile spaime. Tineretul avea toate cusururile, nu și pe acela de a suferi de prea multă învățătură. Că unii se delectau cu lectura romanelor galante e foarte probabil, de un public „filozofic“ nu putea fi însă vorba.

Un rol important în intensificarea comerțului intelectual cu străinătatea îl joacă trimiterile la studii peste hotare. Ele încep să se multiplice de-abia de pe la 1780—1800, deși va trece încă destulă vreme pînă să capete amploarea unui fenomen de masă (firește, de „masă boierească“). Interdicțiile care trebuie învinse sînt nu numai de ordin politic, ci și moral. Astfel, un oarecare Călinescu, plecat pe ascuns în Germania, ca să învețe medicina, e prins înainte de a trece granița, readus acasă și pedepsit cu 26 bețe la tălpi. Totuși, curentul favorabil luminării se impune pas cu pas. E interesant însă de observat că drumul centrelor de cultură ale Apusului nu-l iau, la început, odraslele marilor familii, care dispuneau de mijloacele necesare, ci tinerii fără nume ilustre, aparținînd micii boierimi, uneori de o extracție socială și mai joasă. Pe lîngă Scarlat Sturdza, care studiază cu Nichifor Theotokis la Iași și apoi trece pentru doi ani de universitate la Lipsca, îl găsim la Roma, prin 1772, pe modestul Amfilohie Hotiniul, traducătorul *Geografiei* lui Buffier (1795), iar pe la 1790, îi întîlnim la Viena pe puțin însemnații Fotie

Filaret, A. Nenciulescu, Dimitrie Belu, şi la Livorno, pe Constantin Manu-Bondi. Ceva mai tîrziu, se află în capitala Habsburgilor un C. Conachi, vărul poetului, cu doi fraţi ai săi, apoi Iancu Văcărescu, Costache Fălcoianu, doi fraţi Cantacuzino. G. Asachi, după ce sudiază la Lemberg, unde însă nu obţine nici diploma de doctor în filozofie, nici pe cea de inginer şi arhitect — cum s-a crezut multă vreme —, trece şi el prin Viena, între 1805—1808, pentru ca din iunie 1808 să se aşeze pentru cinci ani, pînă în august 1812, la Roma. [36]

Semnificativ e că Parisul e puţin frecventat pînă spre 1800, desigur din cauza temerilor pe care le inspirau evenimentele revoluţionare. Cazul bănăţeanului Paul Iorgovici, care se găseşte în capitala Franţei între 1790—1793, martor ocular al uneia dintre cele mai zbuciumate perioade ale revoluţiei, e singular : în orice caz, prezenţa unui român din Principate în acelaşi loc şi în acelaşi timp n-a fost semnalată pînă acum şi rămîne improbabilă. De-abia în 1803 găsim la Paris pe un Gh. Bogdan, student în drept, care refuza să-şi scoată işlicul înaintea domnitorului, apoi, în apropiere de 1821, pe cei doi fraţi, viitorii domni George Bibescu şi Barbu Ştirbei, pe fraţii Filipescu, pe un Vlădoianu, un Nicolae Rasti, Petru Manega, doi Bălăceni. [37]

Se pare că un factor determinant în schimbarea felului de viaţă al clasei superioare îl constituie ocupaţiile străine, survenite în urma războaielor de la 1787—1792 şi 1806—1812. Ele permit boierilor — şi, ceea ce e încă mai plin de urmări, femeilor lor — să vină în contact cu o ofiţerime franţuzită în îmbrăcăminte, gustînd mondenităţile şi regulile etichetei, care-şi impune discreţionar felul de a fi. Curentul de modernizare capătă un impuls puternic, şi nu numai pe planul raporturilor sociale de suprafaţă.

Potemkin, care se purta ca un mic suveran rîzgîiat, uimindu-i pe bărboşii nobili ai Moldovei prin fastul recepţiilor şi pompa anturajului său, constituit într-o adevărată curte, iniţiază publicarea, la 1790, în tipografia de campanie a comandamentului, a gazetei în limba franceză *Courier* (sic !) *de Moldavie* — primul ziar apărut pe teritoriul ţării noastre. Cele cinci numere cunoscute din *Courier de Moldavie* conţin informaţii cu privire la viaţa garnizoanei din Iaşi (decorări, un bal cu un magnific supeu de 200 tacîmuri în cinstea lui Potemkin, îmbolnăvirea generalisimului etc.), precum şi ştiri asupra desfăşurării evenimentelor politice din Europa, dominate de moartea neaşteptată a lui Iosif II şi de Revoluţia Franceză. Comentariile se menţin într-o rezervă prudentă, lăsînd totuşi să transpară simpatia pentru revendicările liberale. Astfel, se acordă publicitate deciziilor Adunării naţionale din Paris, în legătură cu democratizarea avansărilor în armată, egalitatea de şansă în ocuparea funcţiilor publice, reducerea prerogativelor ordinelor monastice. Faptul că regele, împreună cu miniştrii, se duce pe jos, în 4 februarie 1790, la Adunare, ţinînd un discurs „care nu mai lasă nimic de dorit prietenilor noii constituţii", e considerat drept „o nouă epocă în istoria Revoluţiei Franceze". De fapt, poziţia gazetei e moderată, înclinînd spre monarhia constituţională şi agreînd pe reprezentanţii centrului, de felul lui Barnave, care, într-o aprinsă dezbatere asupra coloniilor, sugerase, după cum o afirmă în franceza lor aproximativă redactorii, „le point milieu d'une réduction conciliatoire". [38]

Date asupra realităţii româneşti nu filtrează prin paginile gazetei. Găsim doar o curioasă odă în limba latină, adresată în numele locuitorilor Iaşului de un oarecare A.M., în care e salutată cu entuziasm înfiinţarea gazetei, „faptă încă nemaivăzută" („nova res ab origine rerum"), menită să dea „lumină". Ignorăm ecoul lui *Courier de Moldavie* printre localnici, dar e fără îndoială că această publicaţie, atît de puţin ortodoxă sub aparenţe inofensive, ne face să înţelegem cam ce fel de idei puteau răspîndi ferchezuiţii ofiţeri ţarişti în mediul atît de receptiv al boierimii moldovene. Îşi capătă astfel deplina semnificaţie cuvintele rostite de M. Kogălniceanu, la 1843 : „Armiile ruseşti, care cuprindea destui bărbaţi mari suiţi aşa de sus din aşa de jos, fiind în Moldavia, rupseră valul prejudecăţilor care ne ascundea civilizaţia Europei şi ne puseseră în contact cu ideile drepte şi liberale a Apusului. Atunce aristocraţia primi cea dintîi lovire." [39]

Totuşi principala influenţă a ocupaţiei ruseşti se situează pe terenul transformării moravurilor. Observaţiile lui Langeron, des citate, sînt edificatoare : „În 1806 am găsit multe cucoane îmbrăcate oriental, case fără mobilă şi soţi foarte geloşi. Dar revoluţia care se săvîrşi de atunci, la Iaşi întîi, apoi la Bucureşti şi în provincie, a fost pe cît de rapidă, pe atît de totală : într-un an de zile doar, toate doamnele moldovence şi valahe au adoptat costumul european... Se putură vedea în cu-

rînd, în toate casele, mobile puțin demodate, aduse cu mare cheltuială din Viena... Apărură servitori străini, bucătari francezi și nu se mai vorbi decît franțuzește în saloane și iatacuri." 40

În adevăr, cu o repeziciune pe care o confirmă toate mărturiile, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, se produce o mare prefacere în decorul vieții de toate zilele a claselor de sus: mobilele europene se substituie sofalelor așezate în lungul pereților și măsuțelor scunde, la care se prînzea turcește sau tolănit pe o rînă; rochiile cu mîneci bufante „à l'imbécile", corsajul umflat și talia înaltă, pe de altă parte, pantalonii și jiletca iau locul vestmintelor orientale, largi, complicate, voluptuoase, croite pentru o existență sedentară, care nu pretindea bărbaților bravură și virilitate, nici femeilor etalarea provocatoare a farmecelor; caleștile de Viena înlocuiesc primitivele, dar solidele harabale locale; muzica europeană începe a izgoni meterhaneaua turcească, iar arcușul lăutarilor țigani, pe lîngă vechile pestrefuri și cîntece de lume, cu tremolouri duioase, execută arii din opere și romanțe apusene; mazurcile, polonezele și valsurile capătă prioritate asupra brîielor, horelor și sîrbelor, iar balurile și „soarelele", asupra ospețelor bătrînești, în care cele două sexe petreceau separat; femeia iese din claustrare, trecînd din iatac în salon, unde începe să regenteze, îndulcind moravurile și transformînd frivolitatea bădărană în cochetărie. Mai anevoioasă e schimbarea de mentalitate: deși în permanentă coroziune, deprinderile morale, felul de a gîndi lumea, configurația spirituală a clasei stăpînitoare continuă a se subordona societății fanariote.

Dar regimul fanariot își dezvăluie tot mai mult incapacitatea de a răspunde nevoilor reale ale dezvoltării. Socialmente — cum am văzut —, e minat de conflicte irezolvabile, politicește e anacronic, moralmente oferă pilda celei mai deșănțate corupții. Nemulțumirile pe care le stîrnește cresc pe măsură ce conștiințele se luminează, iar comparația cu Europa îi scoate și mai mult în evidență cusururile. Se poate spune că în primele decenii ale secolului al XIX-lea el își pierde orice rațiune de a fi, chiar și pe aceea că reprezintă o administrație loială Porții. Dacă supraviețuiește încă e pentru că turcii se tem să modifice

„statu-quo"-ul; cu alte vorbe, prelungirea existenței sale se explică prin inerție. O inerție care apasă greu asupra cugetelor, deși e subminată din toate părțile; dar, ca alte provizorate, și acesta durează.

„SIMBIOZA" GRECO-ROMÂNĂ ȘI RENAȘTEREA ELENISMULUI

De pe la 1790 înainte, o dată cu răspîndirea continentală a Declarației drepturilor omului, care intensifică pretutindeni conștiința de sine a grupurilor etnice, apare un factor nou de disoluție a regimului fanariot: naționalismul. Acțiunea lui în Principate nu e nici liniară, nici limpede, întrucît mișcarea de emancipare națională a românilor se asociază în mod subtil și contradictoriu cu lupta anti-otomană a grecilor pentru restaurarea Heladei. O bună bucată de vreme, cele două tendințe colaborează, pentru ca, apoi, să se ciocnească violent.

Împrejurările care asiguraseră elementului grecesc un rol preponderent în viața publică și intelectuală românească din secolul al XVIII-lea sînt bine cunoscute: recrutarea candidaților la tronul Principatelor din aristocrația fanariotă a Constantinopolului; penetrația grecilor în rîndurile boierimii indigene prin mariaje și dregătorii; întrebuințarea limbii grecești la curte, în administrație și biserică; caracterul grecesc al învățămîntului superior, de la București și Iași. Ceea ce se bagă mai puțin de seamă e că în afara unor reacții xenofobe concurențiale, de obicei fără mare amploare, pătura de sus a societății românești a absorbit elementul grecesc și și-a asimilat moravurile și cultura fanariotă cu o mare facilitate. Această situație, pe care D. Popovici o descrie ca „un fel de comuniune spirituală, în care ceea ce era grec și ceea ce era român pierd caracterele distinctive în năzuința lor simultană către cultură", iar savantul german W. Theodor Elwert o denumește „simbioză" — nu devine o servitute pentru spiritul românesc. Dimpotrivă, constatăm că tocmai perioada de maximă expansiune a grecismului în Principate, dintre 1790—1821, corespunde cu o vie recrudescență a conștiinței naționale românești. Prima tentație ar fi să explicăm fenomenul printr-o reacție de semn contrar: orice tendință de diferențiere într-un mediu mixt atrage după sine o opoziție, cu atît mai violentă, cu cît armo-

nia părea mai deplină în punctul de plecare. Deși nu poate fi respinsă de plano, această explicație răspunde insuficient problemei ridicate, între altele pentru motivul că la mișcarea de renovare a elenismului iau parte mulți români, dintre spiritele cele mai distinse ale epocii și — lucru paradoxal pentru cine judecă în antagonisme sumare — protagoniști, în egală măsură, ai emancipării culturale românești. [41]

Astfel, la 1746, un grup de mari boieri din Țara Românească, între care un Brîncoveanu, un Văcărescu, un Dudescu, insistă pentru întărirea învățămîntului grecesc. Anaforaua din 1792—1795 privind Academia domnească din Iași, atribuită de obicei mitropolitului Iacov Stamate (dar pe care St. Bîrsănescu o consideră, într-o lucrare recentă, operă de colaborare, în cadrul căreia rolul principal i-ar fi revenit lui Scarlat Sturdza), document de mare valoare prin concepția sa pedagogică înaintată, apropiată de Komenski și Pestalozzi — deși preconizează utilizarea latinei în studiul dreptului și al altor limbi moderne, apără ideea supremației limbii grecești. Citînd pe Cicero, autorii spun că pînă și Zeus, dacă ar fi voit să se adreseze oamenilor, s-ar fi slujit de elină. Predarea științelor trebuie, așadar, să se facă în grecește, așa cum se procedează la Göttingen, „pentru că nici o limbă alta nu poate ca dînsa, așa potrivit și lămurit, să tălmăcească cele ce să paradosesc în epistimuri și meșteșuguri". Și mai semnificativ e faptul că unii dintre boierii pe care-i vedem semnînd, în decembrie 1817, anaforaua prin care se instituie școala lui Lazăr întăriseră cu iscălitura lor, numai cu puțin înainte, la 1814, o altă hotărîre domnească, privind dezvoltarea Academiei grecești de la Măgureanu. [42]

E clar că, în toate aceste cazuri, boierii români nu simt o contradicție între statutul lor național și sprijinirea învățămîntului grecesc. Ei se folosesc de limba greacă fără a avea sentimentul unei înstrăinări, întrucît le e cunoscută din anii fragezi ai copilăriei, aproape ca limba maternă (și uneori mai bine !). Apoi, ea trece în opinia generală drept singurul instrument plauzibil de cultură. De aceea, numeroși cărturari români participă intensiv la mișcarea de renaștere a elenismului, contribuind, în același timp, la dezvoltarea culturii românești, fără a avea conștiința unei *rivalități* între cele două direcții de activitate. Grigore Brîncoveanu, elev al lui Lambru Fotiade,

lucrează aproape numai în grecește : el traduce pe Heineccius din latină (Viena, 1808), rezumă o *Logică* a lui Evghenle Vulgaris, după Wolf. La fel, un Dimitrie Sturdza traduce din nemțește, în 1788, o istorie a Rusiei, intitulată *Ecaterina II, adică istoria sinoptică a imperiului rusesc de la începutul lui pînă la anul de față*, iar transilvăneanul Zenobie Pop publică la Viena, în 1803, un tratat de poetică. În schimb, Chesarie din Rîmnic, editorul *Mineelor*, în care ridică problema originii romanice a poporului român, compune în greaca veche o *Istorie a războiului dintre ruși și turci*, iar Văcăreștii, Goleștii, Iordache Slătineanu și mulți alții practică bilingvismul, creînd opere literare, deopotrivă, în greacă și română. Iordache Golescu, pe lîngă dialogurile satirice, scrierile moralizatoare și filozofice în românește, traduce în neo-greacă *Paul et Virginie* și cîteva opere de Montesquieu, dintre care *Les lettres persannes*. Iordache Slătineanu traduce în românește din Florian și Metastasio *(Ahilefs la Schiro)* și în grecește pe același Metastasio *(Demetru)*, fără a mai vorbi de versurile omagiale în cinstea lui Mavrogheni, menționate mai sus. Dintre Văcărești, Alecu e cel mai ilustrativ pentru fenomenul diglosiei. Dar Iancu Văcărescu însuși e socotit de unii drept autorul versiunii grecești a *Morții lui Cezar* de Voltaire. Mai pot fi citați Constantin Manu-Bondi, Gheorghe Peșacov, judecătorul Gr. Andronescu, toți trei prelungindu-și activitatea dincolo de hotarul anului 1821, ultimii doi, dincolo și de 1830. [43]

Ce altă concluzie putem trage din exemplele de mai sus decît că în rîndurile boierimii și — subliniem — pe planul culturii, nu există o ostilitate împotriva grecilor, iar afirmarea personalității naționale românești se produce, o bucată de vreme cel puțin, în condițiile cooperării, nu ale confruntării. Colaborarea aceasta e facilitată, pînă la un punct, de mișcarea de renaștere a Greciei, care nu se înfățișează ca un pan-elenism, urmărind ștergerea particularităților naționale, ci ca o chemare adresată tuturor popoarelor din Balcani, de a se uni într-o luptă comună pentru scuturarea jugului otoman. Rhigas, în orice caz, propovăduia acest nobil crez internaționalist. În art. 7 al Constituției sale, inspirată de Constituția franceză din 1793, „poporul suveran" cuprinde totalitatea neamurilor ce locuiesc în Balcani, „fără deosebire de religie și limbă, greci,

albanezi, valahi, armeni, turci și orice alte rase", iar în înflăcăratul marș revoluționar *Thurios* se spune :

La răsărit, la apus, la miază-noapte, la miază-zi
Cu toții sus inima pentru patrie,
Pentru ca fiecare să trăiască liber în credința sa,
Să alergăm laolaltă la izbîndă !
Bulgari, albanezi, armeni și greci,
Negri și albi, cu același entuziasm
Să încingem cu toții sabia pentru libertate. [44]

În același spirit este redactat unul dintre manifestele lansate la 1807 pentru formarea corpului de voluntari al maiorului Nicolae Pangal, care trebuia să lupte alături de armatele ruse. Atribuit lui Constantin Manu-Bondi, acest manifest e adresat grecilor, moldovenilor, muntenilor, bulgarilor și albanezilor, îndemnîndu-i să se unească și, urmînd exemplul sîrbilor, care „i-au îngrozit pe tirani", să se răscoale împotriva turcilor. [45] „Simbioza" dintre boierimea românească și aristocrația fanariotă se menține pînă la 1821 pe plan cultural, în parte și pe plan politic, după cum o dovedește adeziunea celei dintîi la Eterie. „Simțul național — observă I. C. Filitti — nu împiedica pe români de a se asocia Eteriei, al cărei scop nu era asuprirea Principatelor de către greci, ci eliberarea lor, o dată cu a Greciei, de stăpînirea turcească și, prin aceasta chiar, de cîrmuirea fanariotă". [46]

Nu se poate trece nici peste faptul că o serie de învățați greci dau o contribuție importantă operei de valorificare a patrimoniului național românesc. Daniil Philippide publică la Leipzig, în 1816, o *Istorie a României,* care menționează în exergă : „Cel ce nu-și cunoaște geografia și istoria patriei e un copil în țara sa". Tot de la el ne-a rămas în manuscris o *Geografie a României,* lucrare masivă de 520 de pag. Dionisie Fotino, elev, ca și Brîncoveanu, al lui Lambru Fotiade, mare adversar al spiritului revoluționar, compilează o *Istorie a vechii Dacii, acum a Transilvaniei, Valahiei și Moldovei,* apărută în două volume, la Viena, în 1818.

Mai puțin cunoscută pînă deunăzi, cînd un articol al lui Nestor Camariano a scos-o din umbră, e activitatea Societății greco-dacice, înființată la București, în 7 iulie 1810. Formată din boieri, negustori, clerici, membri ai profesiunilor liberale, prezidată de Gr. Brîncoveanu și pusă sub protecția lui Capodistria, care era ținut la curent cu desfășurarea lucrărilor, societatea se întrunea în sala de festivități a Academiei din Măgureanu, străjuită de busturile de marmură ale lui Aristot și Pindar, cum și de portretele cîtorva dascăli de seamă și elevi remarcabili (între cei dintîi, Evghenie Vulgaris, Theotokis, Lambru Fotiade ; între cei din urmă, doctorul Caracaș). În ședința inaugurală, din 22 iulie 1810, mitropolitul Ignatie prezintă obiectivele urmărite cu o mare înălțime de spirit : „Îi văd pe români și greci, pe care sfînta religie și același drum i-au unit de multă vreme, că se unesc azi printr-o nouă legătură, aceea a filozofiei religioase. Fiind foarte recunoscători de ospitalitatea primită din partea Daciei, grecii se străduiesc să-și plătească această sfîntă datorie cu ajutorul luminilor învățăturii și ale filozofiei. Dacii, fiind generoși, nu vor să rămînă mai prejos, ca atare, cele două părți unite în noua societate se sforțează să-și împărtășească luminile Daciei și Greciei." Membrii societății iau poziție în controversa lingvistică dintre arhaizanți și moderniști, alăturîndu-se celor din urmă. Vardalah prezintă într-o ședință un manual de fizico-chimice, iar doctorul Piccolo — traducerea greacă a lui *Emile* de Rousseau. Se hotărăște ca opera lui Rousseau să fie tălmăcită și în românește, în așa fel încît ea să poată fi publicată în ambele limbi. Din păcate, din cauza depunerii lui Ignatie, societatea își încetează activitatea prin august 1812. [47]

MANIFESTĂRI ALE CONȘTIINȚEI NAȚIONALE ROMÂNEȘTI

Cu toate acestea, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, se face din ce în ce mai mult simțită o tendință de segregare brutală a intereselor grecești de cele românești. Fenomenul era inevitabil. Procesul de adîncire a individualizării naționale, în desfășurare în toată aria Europei centrale și sud-estice, conducea la ciocnirea celor două culturi, deoarece, grefîndu-se pe același mediu nutritiv, dezvoltarea uneia trebuia pînă la urmă să împieteze asupra celeilalte. Cînd, de pildă, se ivește un embrion de școală românească la Iași, Govdelas și colegii săi pun cu vehemență problema legitimității acestui învățămînt propus într-o limbă primitivă și lipsită de termeni, pe care — supremă sfidare a tradiției — îl gireasă „un inginer ce n-are habar de filozofie". De fapt, îndărătul invectivelor pline

de sarcasm, se ascundea teama pierderii pozițiilor. Nu era de loc o chestiune de orgoliu, era vorba de însăși existența învățămîntului grecesc, căruia inițiativa lui Asachi, urmată curînd de aceea a lui Lazăr, îi vesteau o apropiată ruină. Căci — și aici era punctul sensibil —, dispunînd în prea mică măsură de o bază de recrutare proprie a elevilor, grecii contau pe școlarii populației majoritare, adică pe români ; însă era de așteptat ca aceștia să abandoneze clasele de elinică și să-i părăsească pe dascălii erudiți și „filozofi", dar străini aspirațiilor lor sufletești, de îndată ce avea să ia ființă școala națională.

Pe de altă parte, falimentul politic al fanariotismului, tot mai vădit spre 1821, scoate la suprafață grave conflicte de interese. Mica boierime, violent ostilă regimului, tinde să atribuie „grecilor" culpabilitatea care revenea doar „fanarioților". Această identificare abuzivă e înlesnită, paradoxal, de mișcarea eteristă, fiindcă ea unea în lupta antiotomană de eliberare pe toți membrii națiunii grecești, inclusiv aristocrația fanariotă și, în unele cazuri, chiar pe titularii scaunelor domnești din Principate. Și cum Eteria se încheie printr-un dezastru, agravat de exacțiunile arnăuților și dezordinele comise de trupele invadatoare otomane, suferințele îndurate determină o reacție compensatorie, pe cît de furioasă și de generalizată, pe atît de puțin rezonabilă. Printr-una din simplificările proprii momentelor de erupție pasională și precumpănire a mișcărilor gregare de opinie, la 1821, „grecismul" va fi solidarizat cu „fanariotismul" : lepădarea de trecut, reclamată de toată lumea ca un leit-motiv, va însemna eliberarea de „grecism". Și, ceea ce pare o ironie, nici măcar acea parte a marii boierimi care colaborase intim cu vechiul regim și fusese inițiată în secretul Eteriei nu ezită, din locurile de refugiu unde o risipesc evenimentele, să se asocieze corului anti-grecesc : atitudinea xenofobă era pentru ea o bună diversiune, permițîndu-i să arunce pe umerii altora propria-i răspundere pentru deplorabila situație a Țărilor Române.

Inițial, fiindcă se afirmă într-un spațiu dominat de neoelenism, directiva națională în cultură nu tinde decît să facă act de prezență și să-și semnaleze dreptul de a exista. Chesarie din Rîmnic observă cu satisfacție în prefața *Mineiului* pe ianuarie (1779) : „Însă eu dintru aceste descoperiu lucruri minunate, aflu linia neamului rumânesc, din vechi trăgîndu-mă din slavit neam al romanilor (valahii numindu-să după limba

slovenească), a căror slavă au strălucit împreună unde și-au întins și soarele razele". Grigore Rîmniceanu, în prefața *Logicii*, insistă asupra necesității de a cultiva limba românească, dînd ca exemplu celelalte neamuri ale Europei la care „erau muzele închise în mînăstiri și în palaturi", cîtă vreme se slujeau de limba latină, disprețuind idiomele naționale. Dar în prefața la *Triodul* din 1798, el acoperă de laude pe mitropolitul grec Dositei Filitti, bucurîndu-se că s-a cunoscut vrednic a se socoti „ca o parte a trupului țării noastre". Ienăchiță Văcărescu, poliglot și autor de stihuri grecești, are și el mîndria descendenței romane : „limba românească urmează limbii talienești și celorlalte ce sînt asemenea aceștia, carele au început în limba latinească". Și, justificîndu-și îndrăzneala de a fi abordat complicata problemă a clarificării gramaticii române, deși, „plin de amathie și neștiință", el invocă „iubirea patriei, a vecinătății și a românilor ce vorbesc cu această limbă". Și pentru Chesarie, și pentru Grigore, și pentru Ienăchiță, efortul de a dezvolta cultura română era compatibil cu prezența spirituală tutelară a grecilor. [48]

Lucrurile se schimbă însă peste puțină vreme. Pe la 1815, un cărturar de origine modestă, ca Naum Rîmniceanu, deși își recunoaște datoria de gratitudine față de „profesorii corifei" ai Academiei din București, cărora le fusese „ucenic începător", ajunge în focul indignării anti-fanariote să intenteze un proces grecismului în genere. „După ce au început domniile din fanarioți — scrie el —, cu toate mijloacele lor cele politicești, prin faptele lor cele diavolești, încet, încet ne-au dus supt cu totul vrerelor lor. Ne-am impopilat necazului, ne-au slăbit brațul armelor, ne-au răpit dragostea patriei și, cu un cuvînt, cu totul ne-au adus mai rău decît pe popoarele cele din Africa și America." Altă dată exclamă : „Oh! Dachie! Fiii tăi plîng și suspină, ca un pom ce îngrădire n-are, cine trece pe cale rumpe și te lasă jale." Evenimentele de la 1821 îl împing într-un xenofobism prăpăstios și coleric. După el, grecii eteriști ar fi ursit un Saint-Barthélemy pentru a îneca în sînge pe „boierii țării și toți cei mari ai românilor" și a da foc Bucureștilor ! De altfel, Naum e un spirit retrograd, bisericos, devotat boierimii și mîndru că nu se trage din poporul de rînd, fără înțelegere pentru Tudor Vladimirescu. [49]

Zilot Românul e, ca și Naum, un partizan incondițional al boierimii pămîntene și un adversar implacabil al fanarioților.

Dar el nu mai are reticențele fostului învățăcel al dascălilor de la Măgureanu. Decăderea neamului românesc e pricinuită — crede Zilot — de exemplul prost al grecilor : „Iar mai ales de mîndria grecilor pre mult s-au stăpînit. Din care degrab ajunseră de se dezbrăcară cu totul de vitejia părintească ce le curgea lor din dragoste și unire, și se îmbrăcară cu trîndăvie, care născu lor urăciunea și dărghinarea..." Față de fanarioți e agresiv :

Am ajuns negustorie
Grecilor din Țarigrad :
Cine dă mai mult să fie
Domn țării, neapărat !
Ș-apoi după aceste toate
Cu piciorul toți ne dau,
Care precum va și poate
Ne rumpe, și milă n-au ! [50]

În genere, mișcarea de eliberare neo-elenică pare a avea un efect de „bumerang" : îi împinge pe români să lucreze în sensul propriei eliberări, ceea ce înseamnă că îi opune fanarioților, în cele din urmă grecilor înșișl. V. A. Urechiă observa în acest sens că numai datorită grecilor generațiile de la „începutul veacului al XIX-lea au prins a simți românește". Dar, adăuga el, „găina a clocit și condus puii de rață, care au lăsat pe vitrega mamă pe malul bălții". Grandea arăta și el că „imnul lui Rhigas și lecțiile lui Christopulos au avut aceeași influență asupra grecilor și românilor, cu deosebire că pe greci i-a îmbărbătat contra turcilor, iar pe români contra grecilor ; căci grecii, sclavi în Turcia, erau împărați în România. Rhigas și Christopulos au produs și pe Alexandru Ipsilanti cu mavroforii lui, și pe Tudor Vladimirescu, cu pandurii Olteniei." [51]

Divorțul s-a manifestat chiar și în rîndurile marii boierimi, unde, cam de prin deceniul al doilea, se semnalează un partid „național", în frunte cu Goleștii și Filipeștii, ostil Eteriei și, implicit, politicii rusești. În 1817, bătrînul vornic Constantin Filipescu, patronul poetului Barbu Paris Mumuleanu, are curajul — pe care-l va plăti de altfel cu exilul — să-i înfrunte într-o adunare secretă pe uneltitorii răscoalei elene împotriva Porții. E interesant că Filipescu se erijează în calitatea de reprezentant al unei opoziții mai largi, care include, pe lîngă boieri, și pe staroștii breslelor și pe diverși orășeni. [52]

Principala forță de susținere a mișcării naționale provine totuși din rîndurile păturilor mijlocii, a micii boierimi și a profesiunilor liberale, cărora li se alătură, de pe poziții mai rezolute, deși mai puțin „conștientizate", elemente de extracție joasă, ridicate din țărănimea liberă, datorită comerțului, slujbelor, serviciului militar în armatele ruse. Aceștia din urmă îl vor da din rîndurile lor pe Tudor Vladimirescu și-și vor dovedi combativitatea cu prilejul evenimentelor de la 1821.

Însă semnul cel mai revelator de trezire a conștiinței naționale, anterior prăbușirii fanariotismului, îl constituie întemeierea învățămîntului gimnazial și liceal în limba română, la Iași, în 1813, de către G. Asachi, și la București, în 1818, de Gh. Lazăr. Acest eveniment memorabil se cuvine tratat cu sînge rece, debarasîndu-l de legenda țesută în juru-i de-a lungul unui secol și jumătate de exegeză encomiastică. Dă de gîndit, îndeosebi, faptul că înființarea cursurilor lui Asachi și Lazăr se săvîrșește sub oblăduirea fanariotă, cu aprobarea binevoitoare și nemijlocită a domnitorilor, cu concursul celor mai de frunte reprezentanți ai marii boierimi, atît a spiritelor liberale, de felul lui Dinicu Golescu, cît și a conservatorilor înveterați, de tipul lui Mihai Sturdza. În primul ceas — și subliniem : în primul ceas —, pare că toată lumea e de acord. Dar acest acord global ascunde un mare echivoc.

Pentru domnitor și cei mai mulți dintre boieri e vorba de a încuviința o formă sumară de învățămînt românesc, destinată a răspunde unor nevoi presante : pregătirea de slujbași mărunți și de agrimensori, cei dintîi reclamați de treburile administrației, ceilalți, de înmulțirea pricinilor de proprietate. Principiul unui asemenea învățămînt în limba țării nu mai trebuia demonstrat în Europa anilor 1815 și, în orice caz, prin caracterul său elementar și pragmatic, nu apărea nici subversiv, nici îndreptat împotriva școlii superioare grecești. De aceea, consimțămîntul e dat cu relativă ușurință, iar conducerile Academiilor din București și Iași nu fac opoziție. Reiese deci că prezentarea acțiunii desfășurate de Asachi și Lazăr în termenii unei lupte dramatice împotriva adversarilor școlii naționale e în mare măsură fantezistă. Luptă a fost, dar drama s-a ivit mai tîrziu.

Și anume ea s-a ivit pentru că în intenția unora dintre inițiatorii învățămîntului românesc — ne referim, în speță,

la Lazăr și cîțiva dintre boierii luminați și naționaliști —, cursurile de scris, citit, socotit și hotărnicie nu constituiau o limită, ci un început. Introducerea limbii române în predarea științelor reprezenta pentru ei o primă breșă în sistemul atotputerniciei limbii grecești : școala nou înființată, departe de a se mărgini la pregătirea de cadre subalterne, destinate unor scopuri practice, strict circumscrise, trebuia să devină o tribună de prozelitism național, un centru de gravitație al firavei intelectualități românești. De-abia cînd va începe să iasă la iveală divorțul dintre intențiile înguste ale oficialității și perspectivele reale ale învățămîntului lui Lazăr și Asachi, de-abia atunci conflictele se vor declanșa brutal, căpătînd repede un caracter ascuțit.

În Moldova, o „luminată țidulă domnească" a lui Scarlat Callimachi, din 15 noiembrie 1813, autoriză deschiderea unui curs de inginerie și hotărnicie de către G. Asachi, în chiar incinta Academiei grecești. Cursul începe în 1814 și e frecventat de feciori de boieri din primele familii ale țării : Balș, Beldiman, Buhuș, Greceanu, Cantacuzino, Crupenschi, Sturdza. Ia parte și fiul domnului, Alexandru Callimachi. Raporturile cu Academia grecească sînt, în punctul de plecare, bune : „Colegiul elin — va explica ulterior Asachi — considera acest studiu mai curînd ca o meserie ; de aceea nu se împotrivi ca el să se țină în propria-i clădire". Cu timpul, se naște însă o rivalitate, probabil complicată și de resentimente personale, între cei doi directori, Govdelas și Asachi. Rezultatul este că cel dintîi se adresează domnului, la 20 august 1819, pe un ton cominatoriu și ultimativ, cerînd desființarea școlii românești și înlocuirea membrilor Eforiei, care o susțineau (M. Sturdza și C. Mavrocordat). Domnitorul nu ezită să tranșeze disputa în favoarea lui Govdelas : în toamna anului 1819, Asachi se vede silit să-și înceteze cursul. [53]

În Țara Românească, datorită în bună parte personalității de „Aufklärer" combativ și vocației misionariste a lui Gh. Lazăr, învățămîntul capătă o orientare națională mai pronunțată și are efecte incomparabil mai profunde : el contribuie la formarea unei generații de patrioți militanți și aprinși. E foarte cunoscut episodul, cu aer de legendă — relatat de Petrache Poenaru în 1871, o jumătate de secol după deschiderea școlii de la Sava —, că Lazăr ar fi măsurat grădina boierului C. Bălăceanu, spre a-și dovedi competența, garantată totuși, pentru

oricine ar fi vrut să se convingă, de atestatele sale universitare. În schimb, rămîne în umbră că pînă la hrisovul domnesc din 6 martie 1818, care înființează școala românească de la Sf. Sava, au mai fost alte două.

În cel dintîi, din 10 decembrie 1817, membrii Eforiei, alcătuită din : mitropolitul Nectarie, episcopii de Argeș și Buzău, Const. Bălăceanu, Iordache Golescu, Grigore Băleanu, Mihai Manu, Gr. Slătineanu, Alex. Mavrocordat și Alex. Filipescu, propun un plan de organizare „pentru luminarea poporului... prin învățătură". Se prevede deschiderea unei școli cu trei dascăli, la Sf. Gheorghe, în care să se predea „atît studiile gramaticale, cît și catehismul sfintei noastre religiuni și cîteva din cele mai de trebuință științe, ca să poată din această școală să se formeze buni împiegați pentru cancelarii și judecătorii". Elevii să fie deprinși cu „măsurarea moșiilor și locurilor". Anaforaua se ocupă și de învățămîntul în provincie, hotărînd așezarea de dascăli în toate capitalele de județ, sub răspunderea directă a mitropolitului și a celor doi episcopi, potrivit cu orașele repartizate fiecăruia. Caragea sancționează propunerea prin nizamul din 15 decembrie 1817, dispunînd în plus ca toți candidații la preoție să urmeze, cel puțin șase luni de zile înainte de hirotonisire, cursurile școlii de la București.

Din conținutul acestor două acte rezultă destul de limpede că învățămîntul în limba română nu decurge din inițiativa lui Gh. Lazăr, ci, dimpotrivă, că aceasta se integrează unui plan mai vast, urzit de cîteva figuri proeminente ale clasei conducătoare și acceptat cu simpatie de domnitor. La data descălecării dascălului ardelean în casa logofetesei Bărcănescu, cauza învățămîntului în limba română nu mai trebuia pledată : ea intrase pe ordinea de zi a realizărilor. Nu rămîne mai puțin adevărat că planul lui Lazăr mergea cu mult mai departe decît proiectul rudimentar pe care-l chibzuise Eforia lui Caragea. Oricum, faptul că terenul era pregătit nu scade cu nimic din meritele profesorului ardelean, ci îi explică doar izbînda și înlătură speculațiile celor dispuși să vadă în el un fel de demiurg, care a înălțat „ab ovo" edificiul conștiinței naționale.

De-abia cea de a treia anafora a Epitropiei, din 6 martie 1818, menționează numele lui Lazăr și-i fixează atribuțiile. Boierii arată că n-au putut găsi pe nimeni altul capabil

să se ocupe de predarea învățăturilor bisericești și filozofești, „fără pe un Lazăr inginer, ce a venit acum de curînd din părțile Transilvaniei aici într-acest pămînt". Deși el a dat făgăduială că „la orice meșteșug filozoficesc este destoinic", ei opinează, din cauza impreparării totale a elevilor, ca, pentru moment, școala ce urmează a lua ființă în niște odăi dezafectate de la mănăstirea Sf. Sava să aibă un caracter elementar : să se „paradosească" „aritmetica cu geografia istoricească pe harte și apoi geometria teoretică și geometria practică". Domnitorul își dă aprobarea la 24 martie 1818.

În august 1818, Lazăr lansează o *Înștiințare* către „de toată cinstea vrednică tinerime", anunțînd că școala sa va avea trei trepte : „pentru slăbănogi sau de tot nedeprinși", pentru mijlocii și pentru avansați. „Slăbănogii" trebuiau să învețe scrisul, cititul, cele patru operații, gramatica, istoria biblică și catehismul. Mijlocii urmau să studieze „gramatica desăvîrșită, poetica cu mitologhii și ghiografia globului pămîntului, retorica și istoria neamului cu a patriei dimpreună și alte științe ce sînt de trebuință spre înțelesul acestora". Pentru avansați se prevedea : „aritmetica cu toate părțile ei, ghiografia despre toată fața pămîntului, gheometria teoreticească, trigonometria, algebra și gheodezia, sau întinderea cîmpului cu iconomia și arhitectura". În treacăt se schița și un program de învățămînt superior, prin trecerea „la cele mai înalte tagme filozoficești, fieștecare după rîndul său, așișderea la tagmele iuridicești". Se vede că Lazăr, mai puțin conformist decît Asachi, încerca să depășească aprobarea primită, și în litera, și în spiritul ei. [54]

Cu toate acestea, și în ciuda apelului înfocat din *Înștiințare :* „Veniți, toți de toate părțile și de toată starea, veniți la izvorul tămăduirii", elevii nu se prea înghesuie. Primii veniți — după cîte își amintește Heliade — erau „cîțiva grămătici sau țîrcovnici panachideri sau ucenici din școalele din Colțea și Sf. Gheorghe", care abia știau să slovenească, încît, excedat de calitatea sub-mediocră a învățăceilor, Lazăr își frîngea mîinile. „Doamne, pînă cînd anii blestemului ?"

Însă în toamna lui 1818 intervine o neașteptată, dar salutară răsturnare de situație : Caragea își încarcă într-o noapte în chervane toată imensa-i avere și ia drumul munților ; aproape în același timp, Academia grecească se sparge, ca

urmare a disensiunilor interne și a exilării directorului ei, Veniamin din Lesbos, înlocuitor de recentă dată al lui Neofit Duca, ce fusese învinuit că „împroșca în poporul întreg, dar mai cu seamă în cler și boieri, cu vorbele sale răutăcioase și barbare".

În urma izgonirii lui Veniamin și a sistării cursurilor Academiei de la Măgureanu, un mare număr de elevi ai claselor grecești trec la Lazăr. „Dintr-o școală fără școlari de nădejde — scrie Bogdan Duică —, școala lui Lazăr deveni, dintr-o lovitură, o școală de mare spor." Ea se populează cu elevi recrutați îndeosebi din clasele mijlocii, unii regulați, alții numai auditori, venind doar cînd se propunea filozofia, cum făcea negustorul Alexandru Tell, tatăl pașoptistului. Printre „regulați" se numărau P. Nănescu, D. Tomescu, T. Paladi, Gr. Pleșoianu, Mihai Drăghiceanu, Gh. Ioanide, I. Palama și mulți alții, între care nu trebuie uitați, îndeosebi, Heliade, Simion Marcovici, C. Moroiu, Eufrosin Poteca, I. Pandeli (ultimii patru trimiși în străinătate cu burse, în 1820). Reiese, așadar, că nu deschiderea școlii lui Lazăr pricinuiește destrămarea Academiei grecești, ci, dimpotrivă, criza de care aceasta e zguduită în toamna lui 1818, cînd rămîne fără director și fără cîțiva profesori, are drept rezultat indirect consolidarea noului învățămînt în limba română. De altfel, după ce clasele grecești se restatornicesc sub Vardalah, o parte dintre elevi vor reîncepe să le frecventeze, fără a-l părăsi totuși pe Lazăr. Raporturile între cele două școli sînt de bună vecinătate, dacă e să-l credem pe Heliade — chiar armonioase : „Filozofia înfrățise pe școlarii greci cu români, pierzînd grecii rugina pedantismului vechi și cunoscînd prin filozofie folosul științelor învățate în orice nație în limba sa". [55]

Nu e locul să insistăm asupra desfășurării învățămîntului de la Sf. Sava. E cert că dincolo de împărtășirea unor cunoștințe pozitive, de care auditoriul era însetat, Lazăr întreprinde o operă de difuzare a unui crez cetățenesc și patriotic, cu consecințe din cele mai însemnate. „Mergea lumea la lecțiile lui și-l asculta ca pe un profet" — spune Christian Tell. „Pare că era într-adins preursit pentru a deschide un drum de regenerație. El își simțea vocația sa. Cînd se afla în clasă, el vorbea însuflat. Catedra lui semăna cu un amvon ; vedea cineva cum i se bate pieptul" — își amintește Heliade. El arăta „marile fapte ale strămoșilor noștri, făcea să se cu-

noască luptele și virtuțile patriotice ale bărbaților care au ilustrat națiunea" — relatează P. Poenaru —, atît a eroilor, ca Mihai, Ștefan, Mircea, cît și a apostolilor regenerării intelectuale : ca Văcăreștii, Șincai, Petru Maior. [56]

Nu e de mirare că figura dascălului ardelean, a cărui moarte survine prematur, la 1823, după retragerea de la conducerea școlii Sf. Sava, va trăi pentru urmași mai mult în legendă decît în istorie. Trăinicia mitului se justifică prin valoarea simbolică a acțiunii sale : într-o epocă de dezolație și întuneric, Lazăr îi făcuse pe români să aibă încredere în ei înșiși. Dar mitul învederează și o stare de labilitate a conștiinței sociale. După un veac de înjosire, exista o imensă sete de transcendență, nevoia de a proiecta peste realitatea murdară umbra gigantică a unor chipuri de eroi. Încă înainte de a se încorpora literar, romantismul apare astfel ca realitate sufletească difuză, operînd joncțiunea dintre „lumini" și idealizare, dintre voința de a croi drum progresului intelectual și poezia inimii, înăbușită atîta vreme de imoralismul și vulgara senzualitate fanariotă.

ELANURI ȘI INERȚII ALE MIȘCĂRII LITERARE

STATUTUL LITERATURII

În acest context politic, social și intelectual dintre 1780—1821, care relevă, sub imuabilitatea rînduielilor, o lentă, dar ireversibilă eroziune a bazelor materiale ale existenței colective și o dislocare puternică de mentalitate, se înscriu sensurile, rezultatele și limitele evoluției literare. Produsă de diletanți, sufocată de uzul generalizat al limbii grecești în clasele înalte, neavînd un statut autonom din cauza lipsei de profesionalizare, neputînd trăi din favorurile domniei, deoarece regimul fanariot, cu toate ambițiile unor prinți de a-i da lustru „luminist", n-a fost decît un despotism semi-oriental, literatura epocii rămîne săracă și timidă în manifestări. Ea nu se totalizează într-o *mișcare,* nu e nici *oglindă* a vieții naționale, nici ***interogație*** asupra destinelor colective. Ea reflectă disjungerea societății în clase și un stadiu incipient de experimentare a resurselor limbii.

În genere, se poate considera că deosebirile de statut social corespund cu diferențele de tipologie stilistică. Literatura produsă de nobilime, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, e predominant raționalistă, convențională prin tematică, imagine, compoziție, aspirînd să atingă un plafon „retoric". La polul opus, în lumea satelor, înflorește creația folclorică, neștiută și disprețuită, orientată nu de modele livrești, ci de mituri și cutume, adînc înrădăcinate în memoria subconștientă a maselor, pe care indivizii le asumă „dinăuntru", în mod spontan, resorbindu-se în tradiție ca într-o matrice ideală. Între aceste niveluri extreme se situează creația micilor boieri și

îndeosebi a păturilor citadine (mici slujbaşi, dieci, copişti, cîntăreţi de strană etc), cînd mai influenţată de atitudinile şi stilul cărturăresc, cînd mai apropiată de literatura populară ; ea îşi dovedeşte vitalitatea în două genuri : cîntecul de lume şi cronica rimată, dar e departe de a-şi determina criterii proprii de gust şi a favoriza manifestarea unor talente autentice.

Deşi tendinţele de diferenţiere generate de criza economiei naturale polarizează „sus" privilegiile, „jos" mizeria şi asuprirea, accentuînd astfel prăpastia dintre clase, frontierele culturale rămîn permeabile în tot lungul epocii, iar valorile artistice circulă în dublu sens : mai substanţial totuşi de „jos" în „sus" decît în direcţia inversă. În plin proces de civilizare, dar încă grobiani şi inculţi, fără acces în zona superioară a ideilor, mulţi boieri se delectează cu produsele imaginaţiei populare, citesc cu interes *Alexandria, Halimaua* sau *Erotocritul* şi cultivă snoava pipărată, obscenă adesea, în orice caz, plină de culori lingvistice tari. Nu întîmplător, o serie de imagini, motive şi procede folclorice străbat în poezia Văcăreştilor şi a lui Conachi. În schimb, influxul de sens contrar se întîlneşte pe o scară mai redusă ; dar — fapt caracteristic — pe măsură ce exerciţiul spontan al condeiului se transformă în „literatură", iar literatura tinde să-şi dea o coerenţă, totalizîndu-şi manifestările dispersate într-o mişcare unitară, sporeşte considerabil impactul zonei „culte" asupra celei populare, cu tot ceea ce acesta presupune : transfer implicit de principii estetice şi transfer explicit de „modele".

Trebuie notat totuşi că dacă acest fenomen de iradiere a literaturii esteticeşte mai evoluate spre teritoriile inculte vecine se săvîrşeşte lent, cauza rezidă îndeosebi în lipsa de instituţionalizare a scrisului, în faptul că Văcăreştii, Conachi şi ceilalţi tipăresc numai o infimă parte din ceea ce compun. Altminteri, din punctul de vedere al posibilităţilor comunicării, deci al „codurilor" utilizate, diferenţa între „sus" şi „jos" nu e prea mare. Spre deosebire de situaţia din Apus, în ajunul revoluţiei burgheze, la noi —, în pofida antagonismelor violente şi ireductibile dintre boieri şi ţărani —, nu se constată o gravă eterogenie a structurilor mentale. Şi aceasta nu numai în Transilvania, unde condiţiile specifice de climat istoric au apropiat pătura intelectuală de popor şi au diminuat la maximum şansa ridicării unei aristocraţii, ci şi în Principate, unde fanariotismul n-a dispus de suficient răgaz şi destulă forţă ca să rupă deplin boierimea din matca vieţii naţionale. [57]

Oricum, trăsătura cea mai caracteristică a literaturii de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea e că ea se străduieşte să-şi afirme un „statut beletristic", prin cultivarea metodică a poeziei, tendinţa încă sfioasă de delimitare a genurilor, în special, prin exploatarea expresivă a resurselor limbii. Altfel spus, ea voieşte să croiască nişte drumuri practicabile prin vegetaţia sălbatică a vorbelor, să dea reguli, să *clasicizeze* ceea ce e încă anarhic, nebulos, veleitar. Încătuşarea graiului în diverse tipare prozodice, îmbogăţirea şi şlefuirea vocabularului, efectuarea de traduceri, căutarea înfrigurată a bazelor unei gramatici naturale, transformarea impulsurilor spontane într-un stil — iată cîteva dintre principalele laturi ale acţiunii de disciplinare a materiei limbii pe care o întreprind scriitorii de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea : Văcăreştii, I. Cantacuzino, Iordache Slătineanu, Matei Milu, Al. Beldiman, C. Conachi, N. Dimachi ş.a.

DIMENSIUNEA „CLASICISTĂ" A CREAŢIEI

O primă chestiune : se poate vorbi de apartenenţa de „curent" (sau de „şcoală") a acestor scriitori din aurora literaturii moderne („premoderni" — după terminologia utilizată de A. Piru) ? Sînt ei exponenţi ai clasicismului ? În ce măsură, cu ce limite ? Şi oare noţiunea de „clasic" (cu specificările introduse eventual de o analiză la obiect) acoperă deplin fenomenul literar de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea ? Iată întrebări care interesează în cel mai înalt grad definiţia intelectuală şi estetică a epocii.

Existenţa unui „clasicism" românesc între 1780-1821 e contestabilă pentru cine pleacă de la înţelesul restrîns al noţiunii. În epoca Văcăreştilor, lipsesc la noi multe dintre trăsăturile caracteristice unei „epoci clasice" : nu există o grupare compactă de scriitori, care să se afle într-un acord de gust şi convenienţe cu un public rafinat şi intelectual ; literaturii îi lipseşte voinţa de a realiza universalul, puterea de a întrupa în forme desăvîrşite frumuseţea ideală, gustul pentru naturaleţe şi verosimil, armonia proporţiilor, acel control de sine însuşi

care impune „echilibrul în tensiune“ și disciplinează materia poetică în funcție de reguli și de anumite normative morale („les bienséances“). Nu întîmpinăm, pe de altă parte, decît puține semne de inserție autentică (deci substanțială și directă, nu exterioară și mediată) într-o tradiție clasică mai veche, fie ea a antichității greco-romane, fie a secolului al XVII-lea francez. Singurul care face, pînă la un punct, excepție este Gh. Asachi. (În Transilvania, situația e oarecum diferită, deși e o întrebare dacă singura operă literară reprezentativă, extraordinarul poem eroi-comic al lui I. Budai-Deleanu, e o operă *de structură* sau numai de *aparență* „clasică“.)[58]

Dacă raționăm restrictiv, riscăm să nu găsim „epoci clasice“ nici acolo unde totul ar părea să le legitimeze. Astfel, Henri Peyre, unul dintre bunii specialiști europeni ai chestiunii, observa recent că în marea avalanșă de revizuiri a conceptelor tradiționale, actualmente în curs, „un număr crescînd de istorici literari din Germania și Europa centrală, din Spania și Italia preferă azi să întrebuințeze termenul de baroc, nu pe acela de clasic, cînd e vorba de arta și chiar atunci cînd se discută despre teatrul, lirismul, proza țării lor“. Unii împing îndrăzneala pînă acolo încît se ating chiar de cea mai sacră și mai intangibilă dintre valorile franceze, de clasicismul marelui secol, afirmînd că n-ar fi altceva decît „un baroc rușinat sau travestit“. Fără a credita asemenea opinii hazardate, Henri Peyre recunoaște totuși că „noțiunea de clasicism nu e cîtuși de puțin esențială pentru studierea literaturii spaniole sau italiene“ și că „perioadele pe care am fi cel mai lesne ispitiți să le numim clasice în aceste literaturi sînt cele care, datorită istovirii sevei naționale, se situează la remorca străinătății, îndeosebi a Franței clasice“. În schimb, „barocul“ ar constitui un concept realmente fecund în studiul artei contra-reformei, a literaturii spaniole din vremea lui Lope de Vega și Gongora și a celei italiene pe un parcurs destul de lung, de la Tasso pînă la Metastasio și Alfieri.[59]

Reducînd pretențiile, judecînd la scara de referințe a culturii române și deci la modalitatea particulară în care ea realizează antiteza apolinic-dionisiac, acest „manicheism estetic“ propriu dialecticii spirituale a fiecărei națiuni, vom putea conveni că orientarea principală a literaturii din Muntenia și Moldova, între 1780-1821, este precumpănitor clasicizantă. E vorba de un clasicism tendențial, care nu exclude — cum vom vedea — derogări în toate sensurile, spre preromantism și romantism, spre realismul spontan, spre manierismul baroc; îndeosebi, din cauza inexistenței unei vieți literare, mijlocind confruntarea ideilor și gruparea „scriitorilor“ în jurul unor centre de „polarizare“ (gazete, saloane, un comerț organizat al cărții etc.), el nu se organizează ca o grupare distinctă și nu-și formulează un program.[60]

N. Iorga a pretins o dată că în Principatele Române singurul „clasicism“ veritabil în secolul al XVIII-lea s-a născut în jurul curților princiare de la București și Iași, în limba greacă, bineînțeles, nu fiindcă aceasta era prin definiție limba principilor, „ci pentru că era o limbă clasică, înfățișîndu-se ea însăși drept o anumită concepție despre viață, gîndire, literatură, de esență clasică“. Dar din motive destul de binecunoscute ca să mai fie nevoie să le rememorăm aici, clasicismul acesta avea un caracter epigonic, exaltîndu-se cu reminiscențele și fantomele unui trecut de mult transformat în pulbere, îndeosebi promovînd o artă a zilei perfect anacronică, bazată pe poezie encomiastică, erotism galant sau lucrări erudite, pe cît de subtile, pe atît de puțin străbătute de un autentic suflu creator. Deși de pe la 1770-1780, sub impulsul mișcării de resurgență națională elenică, promovată tot mai îndrăzneț de burghezia „companistă“ situată în afara Imperiului Otoman sau la confinele sale (Viena, Pesta, București, Iași, Oradea), are loc o vie difuzare a ideilor luminilor și se declanșează o vastă operă de traduceri, cultura fanariotă pare să persevereze pînă spre 1800, în izolarea ei orgolioasă, în acel monolog steril, care se întorcea mereu și mereu la capitalul intelectual elenic, încercînd să stoarcă din el, prin răsucirea firului în patru și glosa filologică, seve de mult epuizate. Spiritul de conservare, poate și prudența, desigur exemplul literaturii franceze contemporane, de un pronunțat caracter didactic și raționalist, menținea la curțile din București și Iași o atmosferă de eleganță pretențioasă și alexandrinism pedant. „Exista aici — scrie un istoric recent al literaturii neo-elene — o atmosferă protocolară și ceremonioasă, un aer afectat, o predilecție pentru valorile străine, o simulare de ireproșabil, un frumos exterior, dezgustul de a privi în față realitățile crude.“[61]

Nimic nu ne-o ilustrează mai bine decît povestirea pe care unul dintre fanarioți, Alexandru Moruzi, de două ori domn în Muntenia (1793—1796 și 1799—1801) și de trei ori în Mol-

dova (1792—1793, 1802—1806 şi 1806—1807), o compune şi o publică în revista *Le spectateur du Nord*, din Hamburg, în 1801. „Alteţa sa — explică redactorul gazetei într-o notă — a izbutit să combine astfel firul povestirii, încît acesta să integreze şapte cuvinte, fiecare propus, în prealabil, de o altă persoană din anturaj". Cele şapte cuvinte erau : satana, sultan, iubire, elefant, diamant, var, absint. E vorba deci de un exerciţiu de îndemînare, ceva similar cu confecţionarea de versuri pe rime date. Semnificativ e comentariul redactorului, scris cu condeiul plin de fiere al emigrantului, dispus să flateze pe un prinţ apropiat în spirit de vechiul regim, cu amuzamentele şi strălucirea lui superficială. „În timp ce Franţa devenea barbară (citeşte : se angaja în revoluţie !), existau ţări barbare care deveneau franceze şi în vreme ce sîngele nostru nevinovat înroşea caldarîmul Parisului, la curtea din Bucureşti erau în floare jocurile de spirit. Gospodarul însuşi, educat de un francez, prieten al francezilor, vorbindu-ne limba cu uşurinţa unui compatriot, înconjurat de cîţiva concetăţeni de-ai noştri expatriaţi, din care-şi făcuse societatea intimă, le dădea exemplul reflexiunii şi moralei pînă şi cu prilejul celor mai frivole distracţii." [62]

Cărturarii români, integraţi lumii fanariote prin origine socială, formaţie, rang, prin confesiune şi lecturi, pentru care limba greacă nu era doar un intermediar savant, ci o formă de expresie originară, comparabilă ca putere de a fertiliza inspiraţia creatoare cu limba maternă, au trebuit să sufere desigur contagiunea mediului ambiant. În genere, o bună parte a literaturii Văcăreştilor, Goleştilor, a lui Iordache Slătineanu, Matei Milu, în mai mică măsură a lui Costache Conachi se caracterizează prin raţionalism, intelectualizarea elanului liric, preponderenţa meşteşugului asupra sentimentului, substituirea efuziunii spontane prin artificii retorice, recurgerea la imitaţii şi „modele", culese — de obicei — din zonele periferice ale clasicismului european.

Nedispunînd de exemple înlăuntrul frontierelor lingvistice proprii sau crezînd că nu dispun de ele, scriitorii boieri — atunci cînd vor să facă „artă", şi nu piese ocazionale (deci, mici satire în care-şi persiflează duşmanii sau exerciţii lirice de uzaj intim) — recurg la surse livreşti străine, în primul rînd neo-greceşti, apoi, din ce în ce mai mult, franceze. Ei nu împrumută, ci expropriază, căci de obicei nu anunţă izvoarele şi nu manifestă

nici o căinţă a deposedării altora. Actul de a scrie nefiind nici profesionalizat, nici ţinut în stima societăţii, indiferenţa faţă de proprietatea operei de creaţie era totală. Circulau textele, nu autorii, iar ceea ce ajungea să placă devenea repede bun public. De altfel, trimiterea la antici şi accentul pe ideea de „mimesis", propovăduite de teoreticienii clasicismului, ca şi valul de epigonism, revărsat în poezia franceză de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, nu erau de natură să încurajeze iniţiativa şi non-conformismul. Nimic nu părea mai legitim decît a folosi teme, imagini şi modalităţi stilistice tipizate. Singura problemă era de a discerne judicios izvoarele. „La ieşirea din barbarie — spunea Marmontel —, s-a început prin imitaţie : nimic mai natural, s-a întîmplat însă ca şi cum ar fi fost vorba de harpii (monştri mitologici marini, n.n.) «contactuque omnia foedant». Modelele frumoase au fost dezonorate, s-au ales îndeosebi cele rele." Spre a corija alegerea greşită — arăta acelaşi Marmontel —, Longin i-ar fi sfătuit pe autori să se întrebe : „Ce ar gîndi Homer sau Demostene dacă m-ar asculta ?" Dar desigur era mai uşor să dai asemenea sfaturi decît să le urmezi. [63]

În adevăr, cine examinează atent literatura de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea are surpriza să constate că, în pofida înglobării cărturarilor români în sfera culturii greceşti, antichitatea elină rămîne pentru ei o „terra incognita", reperată doar în cîteva puncte ale circumferinţei şi în cîteva proeminenţe, nu totdeauna cele mai semnificative. Traducerile, adaptările şi imitaţiile directe sînt puţine. Dintre operele de seamă pot fi amintite : *Iliada* — 200 versuri ale primului cînt traduse de Iordache Golescu (probabil înainte de 1821), *Odiseia* — trad. parţială în proză de Al. Beldiman, *Etiopicele* lui Heliodor — trad. de logofătul Toma Dimitriu din Castoria, la îndemnul lui Leon Gheuca, episcopul Romanului (1772—1773). De adăugat — *Esopia*, cunoscuta carte populară (foarte răspîndită — 22 copii manuscrise ! —, cel mai vechi ms. 1436 din 1703 !) şi o serie de poezii tălmăcite din Anacreon, Sapho, Moschus, Bion, selectate oarecum la întîmplare şi rezultînd, măcar în parte, din contactul cu un izvor intermediar. Lacunele acestei liste sînt atît de evidente, încît orice comentariu devine de prisos.

Dar şi mai rău decît cu Atena stau lucrurile cu Roma. Deşi problema latinităţii poporului român şi a limbii sale consti-

tuie o tradiţie vie, neîntreruptă pe întregul traseu istoric dintre cronicari şi paşoptişti, numai doi scriitori, G. Asachi şi Iancu Văcărescu, ambii situaţi la limita extremă a epocii fanariote, aparţinînd, de fapt, prin ponderea principală a operei, perioadei următoare, dau semne palpabile de cunoaştere a civilizaţiei romane şi se inspiră din marii ei scriitori, în speţă din Horaţiu şi Ovidiu.

În genere, prezenţa antichităţii în literatura de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea se reduce la un repertoriu de motive „gramaticalizate", de nume proprii şi personaje mitologice, fără a fi vorba de o explorare mai adîncă sau de o exploatare mai generoasă a resurselor vechiului umanism. Asimilarea spiritului clasicităţii e înlocuită printr-o serie de „citate". Chiar şi acestea sînt adesea intermediate de literatura secolului al XVIII-lea, şi anume de reprezentanţi ai ei destul de obscuri. Îndeosebi, scriitorii noştri preiau viziunea asupra antichităţii pe care o sugerează lirica neo-greacă şi mica poezie franceză neoclasică, ilustrată de Delille, Parny, Dorat, Léonard, Colardeau etc., care neglija pe marii tragici, acordînd în schimb preferinţă lui Sapho, Anacreon, Horaţiu, Ovidiu, Catul, adică eroticii, în dubla ipostază de pasiune inextenghibilă şi experienţă a simţurilor. Poezia anacreontică — expresia cea mai coerentă a clasicismului românesc fanariotic — presupune un ritual de declaraţii şi jurăminte, care uzează de locuri comune tradiţionale : dragostea care se transmite prin ochi şi incendiază sufletul, conform psiho-fiziologiei safice a sentimentului ; personificarea lui Amor într-un copil năzdrăvan, capricios şi irezistibil ; portretizarea petrarchistă a iubitei ; motivul catulian al „sărutului nesăţios" şi libaţiile bahice în faţa paharelor cu vin etc. Fără îndoială, trebuie să imputăm sărăcia acestui contact cu antichitatea, în bună măsură, învăţămîntului superior grecesc, care — contrar de ceea ce s-a afirmat uneori în vremea din urmă — reiese că nu a condus la rezultate de masă notabile şi, în orice caz, nu pare a-i fi introdus pe elevii români în substanţa umanismului vechi.[64]

O literatură întreţinînd cu antichitatea raporturi formale — într-o ţară fără tradiţii de „cultism" literar, dispunînd de un instrument lingvistic primitiv — nu putea elabora o noţiune organică de „frumos", asociind, ca orice clasicism autentic, plăcerea formelor cizelate cu reprezentarea plenitudinii umane. Trebuie apoi ţinut seama de faptul că între 1780—1821 practica

scrisului e de mică amploare, că ea ocoleşte — et pour cause ! — atît tragedia, cît şi poezia epică, genuri „clasice" prin excelenţă, în funcţie de care, de la Aristot pînă la Boileau şi Marmontel, toţi autorii de poetici normative şi-au formulat crezul estetic. Lipsind materia de reglementat, era firesc să nu se ivească nici reglementarea, sistematizată într-o doctrină sau numai enunţată într-un program. Clasicismul de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea nu dispune de o conştiinţă de sine. De aceea, hotarele lui sînt fluide, iar manifestările impure.

Teoretizări parţiale încearcă Ienăchiţă Văcărescu, în partea a doua a cărţii *Observaţii sau Băgări de seamă asupra regulelor şi orînduelelor grammatici româneşti...*, Rîmnic, 1787, şi Costache Conachi, în manuscrisul *Meşteşugul stihurilor româneşti*. Dar acestea se mărginesc la o expunere generală şi liminară de principii, vizînd mai mult *arta* de a scrie decît modul de a scrie cu o *anumită* artă.

Căci în teoria literară există un teritoriu care nu e nici clasic, nici romantic, privind fiinţa însăşi a poeziei, terminologia şi instrumentaţia ei genuină. Cînd Conachi explică ce e un vers, ce e o rimă, ce e măsura, ce e „ocsia" (accentul), ce sînt stihurile „drepte", „încurcate" şi „slobode", el nu îndrumă spre un anume chip de a înţelege creaţia literară, ci defineşte minimal statutul literaturii, al *oricărei* literaturi. E adevărat că, de la un moment dat, deosebirea dintre „invariant" şi „variant", dintre condiţiile de valabilitate universală şi condiţiile particulare uneia sau alteia dintre diversele „şcoli" estetice, devine anevoioasă. Conachi, de exemplu, socoteşte rima indispensabilă şi recomandă a „tărăgăna noima în multe şiruri", adică a prelungi aşteptarea spre a face cu atît mai percutant efectul. Obligativitatea rimei e oare o cerinţă clasicizantă ? Ar fi greu de spus. Cu toate astea nu încape îndoială că, prin simplul fapt că-şi spaţializează viziunea, scriitorul începe să facă opţiuni (cutare lucru e bun, cutare lucru e necesar etc.) şi, implicit, să dea norme, să legifereze.

Intenţional, Ienăchiţă Văcărescu şi Conachi se ocupă, aşadar, de criteriile minimale şi imanente care prezidează la compunerea textelor poetice, situîndu-se, din acest punct de vedere, într-un soi de „no man's land" estetic. Ei depăşesc însă acest prag, deşi, cum am mai spus-o, timid, fără a încerca — şi pe bună dreptate, dată fiind situaţia „terenului" — să înalţe schelele unei construcţii speculative. Clasicismul lor e incontes-

tabil, dar difuz şi tendenţial, admiţînd necesitatea „regulilor", chiar şi existenţa „modelelor", dar reglementînd sumar, la limita bunului-simţ şi a instinctului spontan de „frumos".

Ienăchiţă declară că gramatica învaţă „regulile" scrierii corecte şi ale compunerii poetice : „versuri înmeşteşugite arată d-a să face". El întreprinde o incursiune în istoria poeziei spre a evidenţia cîteva piscuri : dintre greci, pe Homer, Aristofan, Hesiod, Euripide, care au compus versuri „vrînd a să numi poetici, şi nu logografi", dintre romani, pe Ovidiu şi Vergiliu cu frumoase alcătuiri", dintre moderni, pe Petrarca, Ariosto, Tasso, Metastasio şi Voltaire. Ultimii doi au parte de elogii speciale. Ienăchiţă e sensibil la operele „prea înţeleptului şi plinului dă istorie şi dă ştiinţă, şi mai vîrtos de duh născătoriu Metastasie". „Filozoful" Voltaire e admirat pentru *Henriada* : „nu să poate uita lesne dă către cei ce au cititu nici dulceaţa *Enriadii...*" Teoria literară a lui Ienăchiţă, despre care D. Popovici spunea că „nu corespunde acelei zile a Creaţiunii în care s-au despărţit apele de uscat", balansează între observaţii juste (că limbile romanice versifică după numărul silabelor) şi nejuste (că limba română, în mod excepţional, admite şi versul bazat pe cantitate). Lipsa unui material concret de referinţă îi căşunează autorului în aşa măsură, încît el se lasă călăuzit de prozodia „prea învăţatului Antonie Catiforo", chiar şi unde ea vine în contradicţie cu firea limbii române, iar dintre variatele feluri de versuri, se ocupă numai de cele „dactiliceşti" şi „iambiceşti", sub cuvînt că acestea „se obicinuiesc astăzi dă greci". De notat, în legătură cu ceea ce ne interesează, că în încheierea lucrării sale Ienăchiţă pare a situa inspiraţia şi talentul mai presus de tehnică : „aflarea şi evglotia alcătuirii şi gîndirile cele înalte rămîn la duhul şi isteciunea făcătorului dă stihuri". E o constatare înţeleaptă, dar care nu depăşeşte locul comun, căci nici un clasicism, oricît de dogmatic, n-a pretins vreodată că „regulile" singure îl fac pe poet. 65

Costachi Conachi e net superior : el scrie cu aproximativ trei decenii mai tîrziu, bazîndu-se pe o experienţă lirică incomparabil mai bogată. Micul său tratat, închegat cu o logică impecabilă — mărturie a unui spirit ordonat, clar şi sistematic — nu copiază teoria versului din izvoare străine, ca Ienăchiţă Văcărescu, ci se serveşte de acestea, adaptîndu-le condiţiilor proprii limbii române. Prejudecata versificării cantitative, care-i va da încă de furcă lui Heliade, e abandonată ; în schimb,

Conachi ignoră aşa-zisul alexandrin românesc, descoperit sau utilizat printre primii la noi de autorul *Zburătorului*. Astfel, stihurile care-i permit „stihurgosului" să grăiască „mai viu, mai înalt şi mai împodobit" sînt, după el, cele de 8 şi de 16 silabe, cu rima împerechiată, sau cele de 4 şi 6 silabe, cu rima încrucişată. În genere, opusculul lui Conachi e clasic prin calităţile lui intrinsece, de simetrie şi măsură, prin impresia de lucru proporţionat şi bine strunjit. Sub raportul îndrumării, el dă consilii restrînse la „meşteşugul" prozodiei, perfect aplicabile atît versului romantic, cît şi versului simbolist parisilabic. Clasice în mod necondiţionat sînt însă două idei implicate mereu de autor, de-a lungul consideraţiilor sale, dar fără s-o mărturisească : întîi, că poezia e un artizanat laborios, al doilea, că frumuseţea se atinge prin „împodobire" şi înlăturarea „greşelilor". 66

Reiese, aşadar, că la noi clasicismul nu apare ca o directivă literară autonomă şi nimeni nu încearcă să-i legitimeze teoretic principiile. În orice caz, literatura dintre 1780—1821 nu are conştiinţa existenţei unui *cod imuabil* în funcţie de care să-şi ordoneze mişcarea. Din această pricină, reacţiile de adversitate, a căror forţă agresivă e totdeauna în raport cu trăinicia dogmatismului ce pretinde să tuteleze creaţia, sînt extrem de anemice. Formele de artă concurenţială (preromantice sau romantice) nu apar, ca în perioada Sturm-und-Drangului sau în Franţa restauraţiei, ca proteste împotriva unei estetici de înăbuşire a libertăţii inspiraţiei. La noi nu există duel, pentru că nu există alternative : teoria estetică e virgină ; nefiind codificat, clasicismul nu impune scriitorilor nici o servitute ; literatura se „face" spontan, în funcţie de propensiunile şi limitele proprii unei epoci de accelerare a cadenţei istorice. Bineînţeles, în aceste propensiuni şi limite se includ atît impulsurile energetice, care vin din lumea grecească şi din Franţa luminilor, cît şi presiunile moderatoare exercitate de biserică şi tradiţie.

Această libertate de manevră, determinată de condiţiile unui spaţiu literar în care nu s-au jalonat drumuri, cu atît mai puţin locul viitoarelor edificii, merge mînă în mînă cu o concepţie artizanală a exerciţiului poetic. Unul dintre semnele cele mai caracteristice ale clasicismului de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea îl constituie deosebirea pe care autorii o intuiesc şi o propagă între scrierea ordinară — „proasta scriere",

cum spune Zilot Românul — şi „arta" veritabilă, „canonisită" în tratatele de retorică. În mediul cultural al vremii, stăruie ideea că poezia constituie un stadiu elevat şi ornamental al vorbirii obişnuite, care presupune „meşteşugul" unui condei iscusit. „Poetica iaste aceia ce arată a se face stihuri", spune Ienăchiţă Văcărescu în *Grammatică.* Cei care scriu au conştiinţa că literatura nu constă într-o simplă reproducere a experienţei sau a lumii înconjurătoare ; la ea se ajunge prin depăşirea expresiei naive sau familiare, prin transformarea mîniei, tristeţii sau bucuriei în „artă", adică în *altceva* decît realitatea curentă, într-o formă elaborată şi rotunjită prin efort metodic. Există deci un limbaj profan şi un limbaj ales, adecvat marilor subiecte şi cerinţelor frumosului. Autorul anonim al ***Versurilor pentru moartea domnului Grigorie Ghica,*** simţind că priceperea lui literară nu e la înălţimea evenimentului pe care ar vrea să-l evoce, începe cu o semnificativă protestare de modestie :

O limbă ritoricească
Ar trebui să vorbească,
Să arate aciastă tîmplare
Gro(a)znic(ă) şi de mirare...

Dionisie Eclisiarhul regretă şi el în *Cuvînt*-ul *către iubitorii de cetire* din fruntea *Hronografului Ţării Rumâneşti de la 1764 pînă la 1815* că nu are „practica lăudaţilor istorici a împodobi povestirea cu cuvinte ritoriceşti", de unde rugămintea ca opera să-i fie primită cu bunăvoinţă, deşi e „istorită după aplotita mea". [67]

Desigur, „limba ritoricească" nu era la îndemîna oricui : cronicarul anonim şi Dionisie Eclisiarhul nu o foloseau, din cauza lipsei de instrucţie, boierii care studiaseră la Academie, fiindcă nu aveau decît arareori în vedere un ţel publicistic. Trebuie anume ţinut seama de faptul că o serie întreagă de aşa-zişi „poeţi", de la Matei Milu pînă la Vasile Pogor şi N. Dimachi, nu şi-au conceput scrierile ca „opere", ci ca simple piese de circumstanţă, ca amuzament între prieteni ; statutul de „literatură" le-a fost conferit de posteritate, printr-un act de valorificare retrospectivă. E deci firesc ca ei să nu fi învestit o mare energie intelectuală în realizarea unor ocazionale, destinate să rămînă îngropate între cartoane. Neglijenţele de stil şi cruditățile limbajului, atît de frecvente în operele primilor

scriitori, nu relevă în toate cazurile debilitatea talentului sau indiferenţa faţă de „retorică", ci pur şi simplu renunţarea la efortul de a „compune", situarea conştientă pe poziţiile improvizării, ale lipsei premeditate de finalizare artistică. Dacă poezia anacreontică îndeplineşte într-o măsură mai însemnată cerinţele „clasice" e pentru că ea implica un „public", un public feminin, capricios şi greu de convins, căruia important era să i se smulgă consimţămîntul, nu doar un surîs platonic. Trebuind să exercite persuasiune, să urmărească şi să seducă, autorul se vedea obligat să-şi curețe limbajul de trivialităţi, să supraliciteze în sensul graţiei, eleganţei, stilului, într-un cuvînt, să-şi „clasicizeze" forma.

Ideea că gradul de „literaritate" sporeşte pe măsura îndepărtării de expresia cotidiană, că arta e un „meşteşug" şi reclamă o iniţiere reprezintă la noi, ca şi în întreg spaţiul sud-est european, o tradiţie de origine bizantină, cu rădăcini în retoricienii antichităţii, Isocrate, Denis din Halicarnas, Longin şi gramaticii epocii antonine. Academiile de la Bucureşti şi Iaşi, cu învăţămîntul lor filologic, axat pe studiul modelelor şi automatismul memorizării, au întărit în mediile culte preventia împotriva spontaneităţii, gustul pentru expresia savant elaborată şi floricelele de stil. Neo-clasicismul francez epigonic, cu eleganţele lui căutate, excesul perifrazei, selectarea vorbelor nobile, grija respectării convenienţelor (aşa-zisele „bien séances"), a consolidat idealul acesta al unui frumos obţinut prin calcul şi artificiu. [68]

Nu e nevoie de nici un efort de fantezie ca să înţelegem dificultăţile pe care le-au întîmpinat primii scriitori în privinţa disciplinării inspiraţiei şi a cizelării formei. O parte enormă a eforturilor le-a fost absorbită de punerea la punct a instrumentului lingvistic : îmbogăţirea lexicului prin adoptarea de neologisme, fixarea unor uzuri semantice preferenţiale, mlădierea frazei şi a propoziţiei folosind metoda variantelor contextuale (inclusiv „calcurile" de topică sau construcţie din alte limbi, mai ales inversiunile din latină, arborescenţele din greacă etc.). Nu e de loc întîmplător că în această fază de pionierat preocuparea literară se asociază cu cea propriu-zis filologică. Lucrul e vădit nu numai la un cărturar ca Budai-Deleanu, exponent al renaşterii transilvane, cu ochii mereu ţintiţi asupra limbii — indicele cel mai puternic al comunităţii de neam —, dar şi la toţi scriitorii din Principate. [69]

În rezumat, clasicismul românesc din epoca fanariotă nu se constituie pe temelia genurilor cu adevărat „clasice" : epopeea și tragedia, și nu se întemeiază pe asimilarea modelului antic. Cu Franța însăși, de care e legat mai intim, prin afinități, curiozitate și simpatie, contactele rămîn episodice, atingînd mai mult suprafața creației decît substanța ei. De o importanță greu de supraestimat e faptul că el nu dispune de centre de polarizare, fie acestea saloane aristocratice, societăți sau publicații periodice. Permeabil și tolerant față de manifestările străine, e ferit de închistare de însuși veleitarismul și nevertebrația sa. El încearcă, pentru prima dată în mod metodic, să înscrie în perimetrul artei materia limbii uzuale, folosită doar ca mijloc de comunicare, să transforme, cu alte cuvinte, prozaismul cotidian în literatură. Tot așa, se aplică să disciplineze elementul folcloric, nerecunoscut ca „valoare", dar receptat ca „substanță" — cum e și normal într-o cultură care posedă zăcăminte de poezie populară de o bogăție nesecată, unde circulația motivelor și a tiparelor prozodice de „jos" în „sus" se săvîrșește spontan și în proporție de masă. Dar nici într-o direcție, nici în alta, clasicismul acestei epoci nu parvine la capodoperă, nu se fructifică în structuri rotunde, armonioase, al căror modelaj laborios să fie invizibil, deși desăvîrșit. Și dacă autorii sînt conștienți de puținătatea realizărilor lor și le regretă, regretul acesta nu e formulat în numele doctrinei nesocotite. Cerințele ei plutesc în vag, opțiunile sînt instinctive, și nu premeditate.

Teoretizarea actului de a compune e — cum am arătat — într-un stadiu liminar. Nimeni nu pare a se sinchisi de existența diferitelor poetici, de ciocnirea dintre ele, de apartenența la o „școală" sau alta. Criteriile care au curs sînt elementare și elastice : ele cedează în fața experimentului reușit, chiar dacă acesta se slujește de elemente eterogene, de proveniență preromantică, spontan realistă sau folclorică. Domnește, ca în orice perioadă de renaștere intelectuală, cînd energiile latente încep să se trezească la viață, un pragmatism spontan și se profesează senin eclectismul. Raționalismul voltaire-ian trăiește lîngă sentimentalismul lui Rousseau ; mitologia veche se încurcă în urmele încă proaspete ale literaturii religioase ; Văcăreștii combină prețiozitatea pînă la eufuism cu naturalețea populară ; *Etiopicele* lui Heliodor, *Halima*-ua și *Erotocritul* sînt gustate alături de romanele istorice ale lui Florian, povestirile

moralizatoare ale lui Marmontel și Baculard d'Arnaud, dramele lui Metastasio, idilele lui Gessner, mica poezie de „marivaudage" a lui Léonard și Dorat, heroidele lui Colardeau etc. Aceiași autori, un Alecu Văcărescu și I. Cantacuzino, un Iancu Văcărescu și un Conachi, sînt în același timp clasici și preromantici (sau protoromantici).

MODALITĂȚI ȘI LIMITE ALE PREROMANTISMULUI ÎN PRINCIPATE ȘI-N SUD-ESTUL EUROPEI

Dacă noțiunea de „clasicism" acoperă numai în parte literatura de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, și încă suportînd — după cum am văzut — numeroase ajustări, noțiunea de „preromantism" pare și mai puțin plauzibilă ; unii îi contestă cu desăvîrșire oportunitatea, lipsindu-se de ea în descrierea peisajului epocii. Dificultăților legate de starea fluidă a obiectului, li se adaugă vagul și imprecizia instrumentului de măsură. Căci dacă sub anumite limite specialiștii se înțeleg în privința semnificației termenului „clasic", ei se contrazic flagrant în chestiunea a ceea ce este „preromantismul", și controversa nu dă de loc semne de aplanare. Fără a reveni asupra explicațiilor date în *Introducere,* ne mărginim aici să observăm că, în orice ipoteză, nu poate fi vorba la noi de existența unui „curent" preromantic, că nici o operă literară a acestei perioade nu poate fi calificată drept, „preromantică", în sensul plin al cuvîntului — așa cum îl utilizăm cînd ne referim la *Werther, Paul și Virginia, Noua Eloiză, Nopțile* lui Young, *Cimitirul* lui Gray, că, mai mult decît atît, ar fi zadarnic să căutăm în scrierile vremii semnele evidente ale acelor contacte fertile cu marii inițiatori europeni, cu Rousseau, Ossian, Young, Volney, care, aiurea, au fost decisive în croirea noilor drumuri ale lirismului. [70]

În schimb, constatăm că pe măsură ce ne apropiem de marea răspîntie a anului 1821 se manifestă tot mai viu o problematică a sentimentului și o tendință de inserare a individului în coordonatele universului real, ceea ce înseamnă întoarcerea spre natură, explorarea vieții interioare, angajarea explicită în istorie. E vorba însă de elemente disparate, fără stabilitate, care se afirmă și dispar, punctînd peisajul literaturii, fără

să-l transforme în esenţa sa. Ele nu se înfăţişează decît arareori pure, neavînd parcă îndrăzneala de a-şi legitima prezenţa insolită sau poate luciditatea de a lua act că există. Găsim în multe scrieri tumultul sensibilităţii, intuiţia adevărului interior, melancolia plutirii spre moarte, sentimentul solitudinii într-o societate ostilă — aspecte tratate de obicei stîngaci, într-o formă înfeudată clasicismului, totuşi de un netăgăduit caracter preromantic. Nici unul dintre poeţii epocii nu e în totalitate sau în latura majoră a creaţiei sale preromantic. Conachi, cel mai profilat în acest sens, încalcă limita anului 1821 şi dă cele mai caracteristice mostre ale noii orientări după Eterie şi mişcarea pandurilor. La fel, Asachi.

Desigur, un preromantism potenţial subzistă în faptul dramatic de viaţă, care-l confruntă pe membrul protipendadei cu nestatornicia fortunei sau îl pune dintr-o dată în conflict brutal cu societatea, al cărei răsfăţat fusese pînă cu o clipă înainte. Risipirea năprasnică a buneistări şi dizgraţia politică, absurditatea morţii sau obstacolele în calea dragostei — toate acestea pot determina o răzvrătire împotriva destinului, o desolidarizare de ordinea naturală ori socială, dar scriitorul boier îşi înăbuşe ţipetele sau le lasă să-i scape intermitent, sau încă le înfăşură în alegorie şi-n rece declamaţie retorică. Peste tot, în cazul cel mai bun, o grefă preromantică pe o tulpină clasică. De aceea e şi greu să operăm distincţii şi să trasăm limite. Ceea ce pare preromantic e uneori o simplă distorsiune a substanţei clasice, o bruscă, dar fugitivă irupţie dincolo de canoane şi stil, căreia îi lipseşte conştiinţa insubordonării. Alteori, spre sfîrşitul perioadei, îndeosebi după 1821, preromantismul e curat romantism, numai că ezită să-şi desfacă aripile.

Temperamental, unii dintre scriitorii epocii suportă comparaţia cu confraţii lor apuseni cei mai neguroşi şi mai frenetici. Alecu Văcărescu are nervii delicaţi, psihologia labilă, sufletul mistuit de pasiuni violente. Corespondenţa dintre Nicolae şi Iancu Văcărescu relevă un rafinament al sensibilităţii şi o aptitudine a exaltării de care nu s-ar ruşina un Senancour. Că asemenea oameni şi-au vărsat aleanul în versuri anacreontice şi s-au mulţumit să producă bagatele de un gust desuet poate părea surprinzător. Şi totuşi, nimic nu e mai firesc.

Oare ce împiedică preromantismul să se constituie într-o directivă durabilă a literaturii dintre 1780—1821, deşi e propulsat în lumea boierească prin lecturi, răspunde, măcar în parte, ecuaţiei sufleteşti a cîtorva scriitori şi nu întîmpină o adversitate de program estetic? Pentru cine vede în istorie necesitatea sub contingenţă, răspunsul e clar: fiindcă, în cazul cel mai bun, constituie un răspuns *individual* dat neajunsurilor epocii, şi nu o reacţie *colectivă*.

După cum am mai arătat, preromantismul e o revoltă plebee (de fapt, burgheză) împotriva nobilimii, o revoltă a individualităţii oprimate împotriva vieţii artificiale a saloanelor şi a moralei aristocratice, care cultivă voluptatea, falsifică relaţiile umane şi-l înstrăinează pe individ de natură. Or, chiar dacă în societatea fanariotă există oameni ca Alecu Văcărescu, pe care-i obsedează conştiinţa turpitudinii regimului, şi chiar dacă avem motive să presupunem că nu lipseau, ici şi colo, cititori capabili să ude cu lacrimi duioase paginile dedicate de Rousseau fericirii utopice de pe insula Clarens, nici critica celor dintîi, oricît de fulminantă, nici emoţia celor din urmă, oricît de profundă, nu se exprimă *dinafară*, de pe poziţiile omului de rînd, sătul de injustiţie, eliberat de prejudecata rangurilor, încrezător în puterea lui creatoare, convins că o nouă lume, mai bine întocmită, trebuie să ia fiinţă pe ruinele celei vechi. Fără îndoială, Alecu Văcărescu, I. Cantacuzino sau Iordache Slătineanu sînt, din punct de vedere strict intelectual, nişte spirite emancipate, în curent cu filozofia luminilor, adversari declaraţi ai abuzurilor şi corupţiei ce bîntuie ca un flagel în societatea fanariotă. Totuşi, prin poziţia de clasă ei sînt în acelaşi timp profitori ai regimului, nemulţumiţi, dar nu revoluţionari, nişte tipici reprezentanţi ai unei morale de seniori „cumsecade", care laudă virtuţile filantropiei, dar admit munca iobagilor. Şi chiar dacă ne-am închipui că unul dintre cei ce trăiau printre dantele ar fi ajuns prin studiu sau printr-o experienţă crucială de viaţă la concluzia că e necesară schimbarea sistemului, el n-ar fi avut posibilitatea să-şi propage deschis ideile, sau, dacă, prin absurd, ar fi reuşit s-o facă, e neîndoielnic că vocea i-ar fi răsunat în deşert. În fond, principalul motiv pentru care preromantismul subzistă, pînă la 1821, într-o stare de dispersiune şi fragmentarism, e lipsa unei forţe revoluţionare hotărîte şi conştiente de propriile-i revendicări, în stare să-i coalizeze pe toţi nemulţumiţii şi să le dea ocazia să-şi formuleze protestul împotriva ordinei existente.

Cu toate înnoirile survenite în această epocă, mentalitatea medie a cărturarului boier reflectă poziţia sa de membru al unei societăţi ierarhizate, în care biserica, deşi în pierdere de autoritate, exercită încă un mare rol de arbitru al moravurilor, avînd căderea să cenzureze iniţiativele prea liberale; pe de altă parte, vicisitudinile politicii, ameninţarea permanentă a pieirii sub sabia gîdelui şi căderea în dizgraţie împing, cum e şi firesc, la prudenţă şi conformism. Joacă, apoi, un rol incontestabil, snobismul, voinţa aristocraţiei fanariote de a se potrivi în gusturi şi etichetă cu nobilimea vechiului regim, de la care împrumută — cum fac totdeauna cei supuşi capriciilor modei — multe aspecte de suprafaţă şi valori intrate în eroziune, deci, pe Delille, pe micii poeţi neo-clasici, care ştiu să vorbească elegant de lucruri triviale, pe Voltaire şi pe voltaire-ieni, partizani ai frumosului rezonabil şi naturii selectate.

Un alt factor care împiedică o primenire radicală a climatului intelectual e de ordin extern; e vorba de reacţia claselor dominante şi a marilor puteri din centrul şi răsăritul Europei împotriva Revoluţiei Franceze şi a lui Napoleon, care ia formele unei restauraţii a absolutismului şi clericalismului, oficializată ca normă de drept public de Sfînta Alianţă. Deşi boierimea română nu împărtăşeşte decît în parte şi cu echivocuri linia anti-franceză şi anti-luministă a forţelor europene conservatoare, totuşi violenţele consumate la Paris, decapitarea lui Ludovic al XVI-lea şi teroarea o umplu de teamă. În condiţiile înăspririi vigilenţei marilor puteri, a cordonului sanitar pe care ele îl instituie împotriva ideilor liberale, îndeosebi a frămîntărilor anti-iobăgiste la sate şi a nemulţumirilor crescînde din oraşe, manifestarea făţişă a tendinţelor novatoare devine anevoioasă. Funcţionează un reflex de inerţie, care însă nu opreşte procesul subteran de radicalizare ideologică şi nici nu atinge gustul, căci gustul urmează mai lent fluctuaţiile conjuncturii, dar influenţează creaţia şi viaţa intelectuală în genere.

Procesul pe care-l schematizăm în aceste rînduri nu e specific doar ţării noastre, ci, în marile linii, se desfăşoară pretutindeni în Răsărit. Datorită decalajului de vîrstă istorică, preromantismul apare aci, în acelaşi timp, *anterior* şi *posterior* revoluţiei: anterior revoluţiei burgheze proprii, dar posterior Revoluţiei Franceze. Faptul acesta ni se pare de o importanţă hotărîtoare; e cu atît mai curios că implicaţiile lui trec de obicei neobservate. E totuşi clar că el antrenează consecinţe contradictorii; pe de o parte, constatăm că năzuinţa de eliberare a persoanei se contopeşte cu marea mişcare de emancipare a naţiunii, ceea ce impune programul de difuzare a luminilor ca un obiectiv vital, admis unanim; pe de altă parte, că temerile pe care le inspiră claselor mijlocii, încă nesegregate de organismul feudal, cursul din ce în ce mai sîngeros al Revoluţiei Franceze, ca şi incapacitatea lor de a smulge puterea nobilimii prin coalizarea şi lupta revoluţionară a tuturor deposedaţilor alimentează un climat de interogaţie anxioasă şi de prudenţă ideologică. Optimismul raţionalist, care se degajă din sforţarea de a şcolariza poporul, de a micşora prin reforme şi filantropie prăpastia care-l separă de cei de sus, predomină. Există însă şi reacţii de mefienţă faţă de noile dezvoltări istorice, de tip anti-mercantil, fiziocratic, reînnodînd cu mentalitatea patriarhală precapitalistă.

Dacă, în Apus, preromantismul fusese o încercare de eliberare a personalităţii din arcanele unei ordini strivitoare, răsfrîntă îndeosebi pe plan estetic, în Răsărit, unde feudalismul, deşi zdruncinat, se menţine, iar burghezia parvine să se integreze sistemului, preromantismul exprimă o răzvrătire în genunchi, combinînd protestul cu utopia unui „uman" intangibil, teama în faţa istoriei cu speranţa într-o redresare morală. De fapt, el e flancat, pe o latură, de un clasicism capabil încă de puritate şi ideal, nu numai de deliciile obosite ale galanteriei, de acel rococo „fin de siècle", pe care aristocraţia cosmopolită l-a anexat pretutindeni ca un semn distinctiv de eleganţă şi rafinament; pe altă latură, de un romantism naţional în plină expansiune. Asistăm, de aceea, mai peste tot, la o bizară interferenţă de curente şi opţiuni artistice.

În Serbia, după cum demonstrează Miodrag Popovič într-o carte recentă, clasicismul şi luminismul întîrzie pînă la jumătatea secolului al XIX-lea, iar romanticii din prima generaţie, ca Vuk Karadžič şi Petar P. Njegoš, îmbină elemente vechi şi noi, mai ales în prima fază a creaţiei, care coincide, ca şi în Principate, cu efortul perfecţionării limbii literare.[71] În Boemia, J. Jungmann, unul dintre promotorii renaşterii naţionale cehe şi al panslavismului literar, reformator al limbii, comparabil cu Heliade prin vastitatea iniţiativelor şi ebuliţia spiritului, uneşte în aceeaşi admiraţie pe Voltaire şi Chateaubriand, pe Milton şi Goethe. Jurnalul său intim, publicat pos-

tum, relevă — după cum spune H. Jelinek — psihologia complicată a unui om la care raționalismul secolului al XVIII-lea se amestecă în chip bizar cu romantismul, iar opiniile metafizice par să oscileze între panteism și deismul voltaire-ian [72] Paul van Tieghem remarca în Polonia, între 1815—1822, o renaștere a idilei gessner-iene (care cunoscuse o mare vogă, încă pe la 1770—1780, cu Kniaznin, Zablacki, Karpinski) ; dar ea coincide cu reînnoirea interesului pentru ossianism, cu influența ideilor D-nei de Staël, succesul lui Schiller, prima revelație a lui Byron și Walter Scott. [73]

Mai semnificativ încă pentru noi e cazul literaturii neoelene. Deși clasicitatea e mai tenace și demarajul preromantic pare mai dificil, de la un moment dat ne găsim și aci în prezența unui amestec încîlcit de vîrste literare și tendințe artistice. După cum remarcă D. Popovici, unele aspecte „evocă Arcadia sau Risorgimento-ul, altele ne aduc înapoi la atmosfera comediilor lui Molière, altele, în fine, ne așază în plin preromantism". Astfel, în cartea lui Zizi Dauti, negustor thesaliot, apărută la Viena, în 1818, *Memnon* de Voltaire figurează alături de cîntece de lume, declarații erotice în stil „concetti"-st, apropiate de maniera lui Alecu Văcărescu, de satire împotriva boierimii decăzute, în felul lui Mumuleanu, de bucăți care deplîng vremelnicia tuturor măririlor omenești și fac să răsune vechiul motiv ovidian al lui „ubi sunt" : „Unde e Moldova cea strălucitoare și vestita Țară Românească ? Unde e topuzul, spada, unde e alaiul celor cu suliți ? Unde sînt pocloanele, unde sînt prinoasele ? Unde boierii, unde căpitanii și unde ostașii ? Unde e grămada mîncărilor și cei ce o înconjoară ?" Prelucrarea e însă făcută în spirit omiletic, ceea ce indică un izvor bisericesc, și nu laic : „...Unde sînt toate acestea, o Doamne, și încă pe atîtea, de se sfiește mintea și limba ce le spune ? Toate s-au zădărnicit, căci zădărnicie sînt toate cele omenești, o Doamne, și ticăloșie. Mormintele sînt o dovadă, gropile o strigă, o vestesc osămintele și o mărturisesc. Ci vezi și suspină, ci vezi și plîngi ; vezi zădărnicia și oprește-te de la rău." Cărticica lui Dauti e cu atît mai interesantă pentru noi, cu cît autorul, în prefață, mărturisește a-și fi cules bucățile din care e compusă, „acum destui ani", la București și Iași. [74]

CE NE DEZVĂLUIE TRADUCERILE DE LA SFÎRȘITUL SEC. AL XVIII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SEC. AL XIX-LEA

Simptomele de depășire a neo-clasicismului epigonic și dislocările produse de inadaptarea sistemului său expresiv la cerințele noii sensibilități, apărută pe fundalul crizei societății fanariote, se concretizează în traducerile efectuate la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului XIX-lea. Întrucît reprezintă preferințe cristalizate, de natură materială, s-ar părea că traducerile constituie un excelent mijloc de depistare a predilecțiilor și alergiilor unui mediu intelectual dat. E însă cazul de a preveni împotriva unui entuziasm ușuratic : se cuvine să examinăm lucrurile cu multă circumspecție, deoarece, dacă orice traducere e o opțiune, nu orice opțiune e definitorie pentru psihologia sau ideologia grupului social. Inventarul traducerilor seamănă cu o hartă marină, cuprinzînd toate detaliile utile, dar care, spre a-l feri pe navigator de perfidia stîncilor ascunse, trebuie corect descifrată. Or, din păcate, cercetările comparatiste abundă, de obicei, în explorarea „influențelor" și a „surselor", lăsînd în umbră sau ignorînd cu totul implicațiile de psihologie socială ale momentului „recepției". Din această cauză, principiile decriptării semnificațiilor sociologice și psihologice ale traducerilor se găsesc într-un stadiu incipient de elaborare : de o „lectură" semiotică a traducerilor, tinzînd să diagnosticheze mentalitatea celor ce le efectuează și a celor ce le citesc, se vorbește încă prea puțin. [75]

Fără a intra în amănunte, care nu-și au locul aci, notăm totuși că valoarea „reprezentativă" a traducerilor e foarte diversă, și dacă toate îl interesează pe erudit, prea puține satisfac criteriile sociologului literar sau istoricului ideilor. Există, de pildă, traduceri-„exercițiu", cu rostul de a perfecționa îndemînarea într-o limbă străină sau în limba maternă ; traduceri-„divertisment", izvorîte dintr-o nevoie intimă — adesea efemeră — de descărcare nervoasă, sau de trăire prin procură ; traduceri „utilitare", servind unui scop pedagogic (fie el instructiv, moral, politic etc.) și oglindind nu starea de spirit existentă, ci cea dezirabilă ; traduceri „comenzi", săvîrșite fiindcă cineva le finanțează, nu neapărat fiindcă societatea are nevoie de ele. În toate aceste cazuri — e oare ne-

cesar s-o mai spunem ? —, preferința individuală se abate mai mult sau mai puțin de la mentalitatea medie a epocii, fiind uneori cu totul excentrică, prin urmare absolut irevelantă din punctul de vedere al climatului general de opinie.

Referitor în mod special la perioada dintre 1780—1821, o serie de condiții proprii contextului istoric impune precauții suplimentare în interpretarea faptelor. Pe de o parte, inexistența vieții literare și a profesionalizării scrisului, pe de alta, dificultatea comunicațiilor intelectuale între Europa și Principate îngustează foarte mult sfera „opțiunilor". Ceea ce se traduce e adesea rezultatul întîmplării, nu e opera cea mai recomandabilă, ci aceea care cade în mîini. Apoi, o însemnată parte a boierimii știind grecește, ulterior franțuzește, se înțelege că ea nu trebuia să recurgă la traduceri românești spre a lua cunoștință de marii autori. Ca atare, în multe cazuri, traducerile nu exprimă nici gusturile „celor de sus", care n-au nevoie de ele, nici ale „celor de jos", pe care nimeni nu-i întreabă ce vor ; ele evidențiază felul în care cei dintîi gîndesc exigențele spirituale ale celor din urmă — judecată, după cum se știe, susceptibilă de grave erori și orientată de obicei într-un sens pesimist. În fine, să nu uităm că într-o epocă de pași timizi pe tărîmul culturalizării și într-un stadiu primitiv de manipulare a limbii, traducerile sînt privite de cărturarii vremii ca niște acte patriotice, ținute să răspundă, înainte de toate, unor scopuri educative. În această optică, ceea ce „trebuie" primează asupra a ceea ce „place".

Din aceste considerente reiese că, în ansamblu, traducerile dintre 1780—1820 reflectă în mod incomplet și cu mari aproximații mentalitatea păturilor intelectuale. Cu siguranță că ele reprezintă doar un infim procentaj din lecturile boierimii și ale oamenilor de cultură, iar omisiunile surprinzătoare pe care le învederează nu constituie totdeauna dovezi de dezorientare sau de anacronism al gustului, ci expresia unor ingerințe extra-estetice. În această situație, principalul criteriu care ne poate ajuta să deosebim o traducere „reprezentativă" (oglindind o predilecție efectivă a spiritului public) de o traducere „incidentală" (consemnînd o opinie marginală în contextul spiritual al epocii) îl constituie *circulația* scrierii respective (difuzarea — dacă e vorba de o operă tipărită sau numărul de cópii, dacă e vorba de o operă manuscrisă, și *frecvența* unor opere similare sau aparținînd aceluiași autor). [76].

Să încercăm acum, ținînd seama de elementele aduse în discuție, care îndeamnă la o mare prudență a inducției, să desprindem caracteristicile mișcării traducerilor dintre 1780—1821. O primă constatare e că, alături de tălmăcirea operelor cu caracter științific — denotînd deschiderea spre lumea modernă, ale cărei cunoștințe și tehnici cărturarii voiesc să le transplanteze pe solul românesc, războindu-se cu lipsa unei terminologii adecvate —, sporește considerabil interesul pentru literatura profană, în sensul nemijlocit beletristic. Această îndrumare nu întîmpină rezistența bisericii. Vîrfurile ierarhiei clericale nu numai că nu se împotrivesc avîntului spre însușirea „luminilor" Europei, dar, în cele mai multe cazuri, îl sprijină, supunîndu-l doar unei „cenzuri" de natură etică și, firește, de dogmatică ortodoxă. Episcopii de Rîmnic, Chesarie și Filaret, editorii *Mineelor* (1773—1780) nu se sfiesc să se adreseze Enciclopediei ca să găsească argumente spre a fortifica temeiurile credinței. Urmașul lor în scaunul episcopal al Rîmnicului, Grigore, e un cărturar de seamă, autor al *Triodului* (1798) și traducător al romanului popular *Varlaam și Ioasaf* (ms. 2510 și 2577), a două manuale de aritmetică, din care unul de Manuel Ghyzunia, compilator sau numai copist al unei *Istorii a Țării Românești* (ms. 4650). Mitropolitul Iacov Stamati anexează la *Psaltirea* din 1794 o listă a domnitorilor Moldovei și se ocupă de traducerea romanului baroc spaniol *El Criticon* de Balthasar Grácian (1794). Mitropolitul Leon Gheuca folosește și el, pare-se, Enciclopedia, în lucrarea *Despre știința stihiilor* (ms. 194), traduce fragmente din Platon, Seneca, Massillon și comandă lui Kir Toma logofătul traducerea *Etiopicelor* lui Heliodor (1772—1773 ; ms. 355). [77]

Rolul important jucat de slujitorii bisericii, ca inițiatori sau executanți ai traducerilor (printre traducători și copiști se numără mulți călugări sau grămătici ai mitropoliilor ori scaunelor episcopale), ca și destinația a o mare parte din scrieri, care e de a complini predica de amvon printr-o lectură edifiantă, explică voga literaturii apoftegmatice, de altfel, tradițională în sud-estul european. De la vechile „cărți de înțelepciune", cuprinzînd maxime și pilde, adunate de la filozofii antichității și părinții bisericii, tip *Floarea darurilor* sau *Pilde filozofești*, se trece însă, pe nesimțite, la culegeri de aforisme întocmite de moderni, cum ar fi traducerea *Cugetărilor* lui Oxenstiern (Gabriel Thureson) sau, sub titlul *Hrisun Engolpion*,

a unor fragmente din Massillon, succesorul lui Bossuet și Bourdaloue, ultimul dintre marii predicatori ai clasicismului francez, cel care făcea mai mult caz în cuvîntările sale de elocvența inimii. *Cugetările* lui Oxenstiern (din care Eminescu își transcrisese două pasaje), prin morala stoică și pasionata căutare a credinței în contactul direct cu Dumnezeu și în exploatarea interiorității, departe de zarva deșartă a lumii, constituie o bună introducere în atmosfera preromantismului de tip nordic și protestant, deci în lectura lui Young și a poeziei sepulcrale. Existența a nu mai puțin decît 20 còpii ale traducerii dovedește că ea a fertilizat sensibilitatea românească a epocii. Pe aceeași linie, se situează lucrarea contelui de Chesterfield *Indienescul filozof* (tradusă întîi de un anonim ; ms. 1496), tălmăcită apoi și publicată, în 1833, de D. Jianu și încă o dată, în 1834, de I. Buznea. [78]

Același imbold de a umaniza îndrumarea morală și a o adapta exigențelor unui cititor care preferă epicul didacticului conduce la traducerea unor opere edifiante, menite a ilustra preceptele prin povestiri, ca *Zăbava fandasiei* de Francesco Loredan (partea I copiată de Toader Jora, la 1786 ; partea a II-a tradusă de cămărașul C. Vîrnav și scrisă de Grigore Hudeci la 1788, cu cheltuiala viitorului mitropolit Veniamin Costache). Cărțile populare *Archirie și Anadam, Sindipa, Bertoldo* etc. se orientează într-o direcție similară, ca și, de altfel, povestirile lui Marmontel, cu deosebirea că acestea din urmă „literarizează" pretextul, transformîndu-l într-o nuvelă cu sens de sine stătător.

O interesantă tendință novatoare apare și pe terenul operelor de tip „Fürstenspiegel", de veche tradiție în toată zona sud-estică a Europei. De la o lucrare ca *Theatron politicon*, atribuită lui Ioan Avramios, care discută îndatoririle domnului față de supuși sub forma unui tratat de morală practică, împărțit în funcție de diversele însușiri necesare celui ce cîrmuiește, se trece la romane parenetice, ca *Bélisaire* de Marmontel sau *Numa Pompiliu* de Florian, unde virtuțile conducătorului de popoare sînt încarnate în personaje. [79]

Schimbări semnificative se înregistrează și în domeniul cărților populare. Ceea ce trebuie subliniat din capul locului e că traducerile aparținînd acestui sector sînt cele mai răspîndite. În primul rînd, continuă să circule opere binecunoscute încă din secolele anterioare: *Alexăndria, Varlaam și Ioasaf, Esopia, Floarea darurilor.* Dar caracteristice sînt traducerile făcute chiar în secolul al XVIII-lea. Alături de „romane ale înțelepciunii" ca *Archirie și Anadam* (cca. 30 còpii), *Bertoldo* (5 còpii pînă la 1820 și o tipăritură, Sibiu, 1799), *Istoria lui Skinder* (4 còpii), *Sindipa* (19 còpii și o tipăritură, Sibiu, 1802), *Halima* (3 versiuni, 11 còpii), se ivesc romane cavalerești și erotice : *Ethiopicele* (14 còpii), *Erotocrit* (2 versiuni, 13 còpii), *Istoria lui Imberie* (ms. 1817) și *Istoria lui Filaret cu Antuza*, pe care Dan Simonescu o consideră prelucrare a unui român, inspirată de *Erotocrit* (4 còpii), *Istoria viteazului Polition.*

Din simplul examen al acestei liste reiese că în cadrul cărților populare capătă un loc tot mai însemnat literatura romanescă, depănînd intrigi complicate, care prelungesc „suspense"-ul cititorului pînă la extrema limită a compasiunii și neliniștii. Eroii tipici sînt doi tineri inocenți, cărora încăpățînarea unui destin vitreg le refuză mereu împlinirea dragostei, supunîndu-i la încercări grele și chinuitoare. Ei sfîrșesc la altar, dar numai după ce traversează o sumedenie de aventuri după tipicul ariostesc al răpirilor de pirați, pierderilor și regăsirilor, travestiurilor, coincidențelor bizare, al unor alternări neverosimile de șansă și nenoroc. Finalitatea educativă rămîne prezentă : ca în toate produsele imaginației populare, sau asimilate de ea, sistemul pesonajelor e reglementat de un maniheism spontan, iar deznodămîntul, întotdeauna favorabil celor „buni", face inutilă o reparație justițiară în lumea de apoi. E însă limpede că ceea ce importă sînt peripețiile, că interesul se deplasează spre anecdotă, spre întîmplările care înduioșează sau înspăimîntă, spre ceea ce procură emoții și dă aripi fanteziei. [80]

Gustul pentru romanesc se manifestă încă mai puternic în traducerile propriu-zis beletristice. Faptul cel mai izbitor în această privință îl constituie marele ascendent pe care începe să-l capete în opinia cititorilor genul proteiform, suveranul indiscutabil al literaturii moderne, romanul. Între 1780—1820, traduc cca. 20 romane, număr ce poate părea infim cui judecă luînd drept termen de comparație una dintre literaturile occidentale avansate, dar care e considerabil în raport cu împrejurările specifice din Principate și, îndeosebi, dacă ținem seama de prejudecățile ce aveau curs în mediul intelectual. Față de roman exista, în adevăr, o adversitate generalizată și redutabilă.

E binecunoscut că estetica clasică repudia genul, socotindu-l nedemn de ceea ce se numea „la belle littérature". Motivele refuzului sînt la noi altele, dar efectul e același : romanul e suspectat a vehicula idei subversive, de marcă franceză, a difuza o moralitate dubioasă, preconizînd, în ultimă instanță, dislocarea tradițiilor și ațîțarea simțurilor. Desigur, cuconițele boierilor, tinerii și cărturarii emancipați își aduceau romane franțuzești, savurîndu-le cu delicii. Dar opinia oficială era împotrivă : spirite bisericoase și retrograde, sub obediența patriarhiei din Constantinopol, ca Alexandru Calfoglu, sau severe și obtuze, incapabile să suporte futilitatea, ca autorul anonim al memoriului din jurul anului 1790, publicat de Th. Codrescu, condamnau cu tărie practica acestor lecturi neserioase și nocive. [81]

Și cu toate astea, o serie de traducători, sensibili la „cererea" existentă, deși neformulată, se încumetă să treacă peste avertismentele și interdicțiile lansate de adepții rigoriști și prăpăstioși ai mentalității vechi, ocupîndu-se cu tălmăcirea de romane. Ei aleg cu precădere istorii de amor, situîndu-se în continuarea *Ethiopicelor* și a *Erotocritului*, doar că protagoniștii, contrariați în dragoste de împrejurări, de adversitatea unor personaje malefice, sau — ca în *Manon Lescaut* — de propria lor inconștiență, aparțin vremurilor noi și aduc o psihologie conturată în sensul unui fel de rousseau-ism vulgarizat, care convertește emoțiile în lacrimi și propovăduiește să îndurăm asprimile sorții, fără a despera de mizericordia divină. Altminteri, tipul picaresc al intrigii, peripețiile ariostești, lipsa de atenție pentru situarea istorică și geografică a narațiunii dau textelor parfumul vetust și naiv al cărților populare. Asemenea romane, ca *Istoria lui Alțidalis și a Zelidiei* de Voiture completat de Des Barres (tradus în 1783 de un anonim din porunca lui Iordache Darie Dărmănescu, ms. 343, còpii, ms. 1337 și 4807 B.C.S.), *Întîmplările lui Ismin și ale Ismeniei* (versiunea franceză a lui P. Fr. de Beauchamps a unui roman bizantin de Eumathios Macrembolites, tr. în 1794 de I. Cantacuzino, ms. 4807 B.C.S., copie 4246 din 1799), *Istoria lui Raimond și a Mărinei, amorezați, și a maică-sa Ameliei* (tr. Al. Beldiman, 1801—1802, ms. 457 ; còpii ms. 445, I. Gorovei, 1808 și ms. 1226), *Ammorven și Zallida*, „romanț chinezăsc" (!) (ms. 11. 521 B.C.S. — 1802, copie vol. II, ms. 1224) sînt

perfect salubre prin morala lor plină de respect pentru biserică, ierarhia socială și regulile de conduită tradițional admise.

Totuși, pentru că genul romanului e privit cu suspiciune, fiind considerat că împinge la frivolitate și la destrămarea legăturilor de familie, îi vedem pe traducători preocupați să se disculpe. Ei își încredințează în mod insistent cititorii, chiar din formularea titlului, că operele pe care și-au luat osteneala să le îmbrace în haină românească nu ruinează temeliile moralei evanghelice, nici ale bunei-cuviințe, că ele aduc o „zăbavă" folositoare, întrucît servesc în chip exemplar virtutea. *Tarlo* (trad. de Al. Beldiman ; copie St. Stîrcea — 1786 ; ms. 25) e recomandat prin adaosul unui calificativ : „istorie ithiciască și interesătoare" ; la fel *Moartea lui Avel* (trad. de Al. Beldiman, în 1808, copie Matei Gane — 1813 ; ms. 532) : „istorii ithiciască și foarte interesătoare" ; *Alexii sau căsuța din codru* a lui Ducray-Duminil (trad. de același infatigabil Al. Beldiman, în 1821 ; ms. 31—32) capătă și ea, deși merită mai puțin, o carte de vizită liniștitoare : „istorie ithiciască și foarte interesantă, între care se va vede încît este vrednic de tînguiri omul sămțătoriu".

Prefețele deslușesc și mai neted fondul chestiunii. Insistența cu care traducătorii își caută justificări dovedește că ei sînt conștienți de cutezanța întreprinderii lor. În fruntea unui manuscris din 1818 (ms. 126) intitulat *Istorie a celor mai gingașe amoruri a Parisului* (pare-se, după Restif de la Bretonne) traducătorul (din grecește) Ioan Beldiman notează : „Această istorie, cu toate că cuprinde în sine numai fapte de amoriu (lucru ce să obișnuiești acum în veacul nostru la toată stare omenească), dar cetind-o bine cu luare-aminte nu numai va înțelege că toate aceste eroticești patimi s-au mărginit, nu prin altă, decît prin însuș taina ce sfîntă a însoțirii, spre care scoposul și pohta ce silnică a tinerilor libovnici au privit, dar și pildă de agiuns va lua întru însuș a vieții sale petrecire". Cu alte vorbe, deși cartea se ocupă de „fapte de amoriu" — horribile dictu ! —, nu vă sfiiți s-o luați în mînă : ea arată că dragostea conduce la altar și fortifică printr-un exemplu pozitiv germenele dumnezeiesc al virtuții, răsădit în orice suflet. În *Tarlo* — spune traducătorul — cititorul va vedea „o faptă bună biruitoare și răutate pedepsită, pre care și numai să cade să cerci cineva la acest feliu de scriere".

Romanul lui Gracian, *El Criticon*, mai exact cele 9 capitole ale părții I, care apar la Iași, în 1794, din îndemnul mitropolitului Iacov Stamati, sub titlul *Critil și Andronius*, are de scop — se explică în prefață — să glorifice atotputernicia divină. Căci Critil, care încarnează „giudecata", îl face pe Andronius, adică „pe omenire", a cunoaște și a înțelege „pre Dumnezeu, ziditorul a toate, că este nemărginit, nespus, necuprins, pre mare înțelepciune, pre milostiv — și, în scurt, nimic nu-i lipsește, încît însoțindu-se în cuvinte, îi dau toate laudiile, pre cît poate sluji mintea omenească". Explicația denaturează semnificația celebrului roman baroc spaniol sau, în orice caz, îi reduce filozofia la o expresie simplistă ; în schimb, ea justifică traducerea : „această dar minunată carte, judecînd-o noi că este vrednică de a să da la lumină în stampă pre limba noastră moldovinească și că poate sluji la deschiderea iubitorilor de știință și înțelegătorilor cititori, o am giudecat a fi de trebuință a să da la lumină neamului moldovinesc". *Manon Lescaut* pune probleme mai delicate ; de aceea, traducătorul, Alecu Beldiman, după ce expune pe scurt soarta tragică a cavalerului Des Grieux, conchide astfel : „Cei ce vor fi întru întreaga cunoștință nu vor socoti această alcătuire ca o zăbavă nefolositoare, căci afară de dulceața ce va gusta din cetire unii istorii minunate, puține întîmplări va afla care să nu-i fie spre pildă și spre îndreptare la buna petrecirea sa" (ms. 193). [82]

Toate aceste protestări de bună intenție arată că, în pofida dificultăților, noua literatură, întemeiată pe cultul omului sensibil, își croia drum, că cititorul era tot mai mult tentat de trăirea imaginară a aventurii și sentimentelor, alături de eroi cu care să simpatizeze pînă la identificare, opunîndu-se împreună cu ei celor ce-i persecută, reprezentanți a tot ce e execrabil în umanitate. E vădit că în și mai mare măsură decît scrierile apoftegmatice sau cărțile populare, beletristica tradusă acuză o metamorfoză în sens romanesc. Pare că interesul se deplasează spre ceea ce în literatură e doar literatură, deci creație de universuri plauzibile, mai pitorești și mai semnificative decît cel în care ne-a fixat destinul. Nevoia de fabulos și de ideal, latentă în orice suflet, dar exacerbată de o viață fără perspectivă, unde elanurile sînt strivite, iar aptitudinile personalității constrînse să se piardă, își caută în mod firesc o împlinire compensatorie în planul ficțiunii. Această sarcină de substitut al eșecului cotidian, de divertisment și,

în același timp, de supapă, cu care se încarcă și la noi literatura către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, constituie unul dintre semnele premonitoare ale disoluției mentalității feudale.

Examinînd mai de aproape traducerile efectuate, constatăm că, din punctul de vedere al noilor concepte literare, orientarea generală e sfioasă : marii autori clasici sînt slab reprezentați ; cu excepția singulară a lui Voltaire, știm, de pildă, că Vasile Kogălniceanu, fratele cronicarului Ienache, ar fi tradus *La princesse d'Elide* de Molière, dar asemenea gesturi sînt izolate, aproape rarisime ; preromantismul e abordat pe ușa din dos, prin autori periferici, situați uneori la limita colportajului ; totuși, precăderea sa e neîndoielnică și ea crește pe măsură ce ne apropiem de 1821. [83]

Judecînd după prezența operei în biblioteci, numărul de traduceri și spiritul propriilor lor compuneri, Voltaire pare a fi una dintre principalele opțiuni ale cărturarilor boieri. Într-o primă etapă, el suscită interesul îndeosebi prin lucrările politice sau istorice. Printre cele mai vechi traduceri se numără : *Essai historique et critique sur les dissensions des églises de Pologne* (semnalată de Sulzer) ; două scrieri de propaganda antiotomană : *Toaca împăraților* și *Tălmăcire a facerii lui Ioan Plokov* (1771—1772 ; ms. 499 și 1408) ; *Istoria craiului Sfeziei Carol al XII-lea* (tr. de Gherasim, arhimandritul Mitropoliei Iașului, 1792, ms. 17, Bibl. Univ. „M.E."-Iași, copie ms. 4619 ; alte versiuni : M-rea Putna, copie Andronache Popovici și V. Vîrnav — pierdută). Dintre lucrările literare, Al. Beldiman traduce tragedia *Orest,* publicată la Buda în 1820 (o altă versiune de un anonim, în ms. 3696), iar C. Conachi se ocupă de *Zaira* și *Alzira,* din care lasă fragmente în ms. 137. Tot aici un scurt extras : *Din Anriada* și un catren intitulat *Voltaire,* combătînd pretenția rațiunii de a judeca opera lui Dumnezeu :

> Muritoriu ! ori în ce stare ești din ceruri rînduit
> Fii supus și mulțumește celuia ce te-au zidit ;
> Iar dup-a ta slabă minte nicidecum nu te lua,
> Dumnezeu cere credință, iar nu cercetarea ta.

C. Stamati începe și el, prin 1817, să-și încerce condeiul în tălmăcirea tragediilor, însă nu-i cunoaștem izbînda, întrucît manuscrisele s-au rătăcit.

La toate acestea să adăugăm că simpatia pentru Voltaire e atestată de călători străini, de Carra, Sulzer, de germanul Joseph Rohrer, care găsea în 1803, la Botoşani, pe un Balş traducînd un roman şi posedînd multe din cărţile sale, şi e întărită de diverse aprecieri, între care cea a lui Ienăchiţă Văcărescu, de natură pur estetică : „nu să poate uita lesne dă către cei ce au citit nici dulceaţa *Enriadii*, ce au alcătuit în limba galicească filosoful Volteru" Încă mai semnificativ este însă faptul că după 1821, şi anume cam între 1825—1835, numărul traducerilor din Voltaire va spori considerabil, prin versiuni ale tragediilor : *Brutus* (Daniil Scavinschi — 1824 ?), *Alzire* (Gh. Asachi — între 1822—1827 ; Gr. Alexandrescu — 1835), *Zaïre* (V. Cîrlova — un act, înainte de 1830 ; Heliade Rădulescu — 1834 ? ; V. Pogor — 1837, ms. 5288 ; Manolachi Manu, fragmentar — 1838), *Le fanatisme ou Mahomet* (Heliade, 1831), *Mérope* (Catinca Sîmboteanca, 1835 ?) şi cîteva povestiri filozofice : *Memnon* (C. Negruzzi, 1823 ; Gr. Pleşoianu, 1831), *Jeannot et Colin* (Stanciu Căpăţineanu, 1830), *Zadig* (Stanciu Căpăţineanu, 1831), *Histoire des voyages de Scarmentado* (anonim, 1831, ms. 4191) şi, în fine, prin *La Henriade*, tradusă integral şi publicată în 1838 de V. Pogor. O asemenea vogă nu poate fi întîmplătoare ; a-i lămuri pricinile înseamnă a cîştiga puncte de reper solide în definirea stării de spirit a păturilor culte româneşti. [84]

Pentru boierii pe picior de modernizare, îndeosebi pentru boiernaşi, e incontestabil că Voltaire — „francezul suprem", cum spunea Goethe — e un autor care excită, naşte perplexităţi, impune admiraţie prin varietatea cunoştinţelor şi a domeniilor atinse, atrage cel puţin tot atîta prin limite, cît şi prin temerităţi. Spiritul său muşcător e concordant cu propensiunea spre zeflemea a românului. Într-o aristrocraţie profund divizată, în care chestiunile de persoană primează asupra celor de principiu, persiflajul voltaire-ian urbanizează duelul dintre diversele coterii, transformînd răfuiala în satiră, împroşcarea vulgară a adversarului într-un asalt ucigător de ironie şi maliţie. Apoi Voltaire e liberal, dar monarhist, teoria lui socială urmărind, ca şi aceea a micilor boieri, înlăturarea privilegiilor „sus", dar menţinerea inegalităţii „jos", iar teoria politică — un regim de stabilitate şi ordine, în care despotul luminat are menirea să introducă reforme şi să legifereze egalitatea civilă. El e un adversar al fanatismului religios, un

militant pentru toleranţă, însă nu un ateu, ci un deist, ceea ce desigur nu putea fi tocmai clar pentru boierul român, dar, oricum, nici n-avea de ce să-l înspăimînte, el nefiind bigot şi neavînd în urmă-i o tradiţie de ardere a ereticilor.

Pe planul gustului, Voltaire e mai puţin evoluat decît pe plan politic : e clasic, devotat canoanelor impuse de secolul anterior, cerebral şi transparent pînă la extirparea imaginii de orice ambiguitate, de un lirism uscăţiv şi devitalizat, dar tocmai prin nonşalanţă, naturaleţe, graţie, disciplinare a materiei, accesibil unor cititori cruzi, care capătă o mai bună idee despre ei înşişi văzînd că s-au înălţat la nivelul filozofiei, cînd de fapt aceasta era coborîtă la nivelul lor. În schimb, tocmai tragediile, care se bucură la noi de atîta căutare, exprimă faţa sensibilă a filozofului, pregătind spiritele pentru acceptarea preromantismului şi anticipînd, în felul lor, dezlănţuirea puterilor obscure ale fiinţei şi elocvenţa sentimentului. În *Mahomet* (1741) apare un erou romanesc prin lipsa de scrupule şi pateticul declamator al conduitei, aproape luciferic în pornirea sa irezistibilă de a săvîrşi răul. Despre *Zaïre*, „cel mai mare succes de lacrimi pînă la *Noua Heloiză* a lui Rousseau", Voltaire afirmă că „este prima piesă în care am îndrăznit să-mi dezvălui toată sensibilitatea inimii". El dăruia, aşadar, cărturarilor noştri, sub forme limpezi, mai lesne asimilabile, într-o atmosferă saturată de preocupări etice, satisfacţia delicioasă de a-şi exersa emoţia şi a compătimi cu cei în suferinţă. În acelaşi timp, încrederea lui Voltaire în raţiune, într-o ordine universală, în mersul ascendent al societăţii era de natură să reconforteze nişte oameni care trăiau într-o permanentă tensiune. E ştiut că Voltaire s-a bucurat pretutindeni de sufragiile nobilimii luminate, dispuse să nu considere lumea o „vale a plîngerii" şi să culeagă din viaţă, în limite rezonabile, toate plăcerile pe care ea le poate oferi. Brunetière observa că aliaţii lui naturali au fost totdeauna „aristrocraţii spiritului, oamenii din lumea mare, fericiţii, epicurienii facili care găsesc că viaţa e bună" şi care — adăugăm noi — ar găsi-o cu mult mai bună dacă privilegiile n-ar fi mereu ameninţate de coaliţia deposedaţilor, iar şansa de a răzbi teafăr şi fără prejudiciu din incertitudinile prezentului n-ar fi adesea atît de aleatorie.

Cum e şi de aşteptat însă, imperiul de care se bucură Voltaire în lumea literelor româneşti cunoaşte şi momente de eclipsă sau de recul. Originea adversităţilor — şi lucrul acesta se cuvine subliniat, fiindcă reprezintă o diferenţă principală faţă de apusul Europei — e politică, şi nu estetică. Asupra chestiunii vom mai reveni. Deocamdată, să notăm că pînă la Revoluţia Franceză semnele de ostilitate sînt mai rare, că, în schimb, după 1789, ele se înmulţesc. Voltaire e de-aici înainte privit de reacţiunea politică şi religioasă (ultra-montanismul catolic dîndu-şi în această direcţie mîna cu aripa cea mai obscurantistă a ortodoxismului) drept o încarnare a spiritului de negaţie şi dezagregare, responsabil de întinderea necredinţei, coruperea moravurilor, răsturnarea ordinei tradiţionale. Ariadna Camariano, care a urmărit pătrunderea lui Voltaire în lumea greacă şi română a secolului al XVIII-lea, a descris campania sistematică de denigrare declanşată împotrivă-i de patriarhia din Constantinopol. Aceasta a coincis, în parte a antrenat opoziţia violentă a cîtorva dintre profesorii şcolilor superioare de la Bucureşti şi Iaşi, oameni ca Nichifor Theotokis, Polizois Contos, Macarie Cavadias, şi s-a reflectat şi în mediul românesc.

Anti-voltaire-ienii români sînt de o anvergură mai mică şi nu împing vindicaţiunea pînă la a compune pamflete de contra-propagandă. Unul, teribil, e Naum Rîmniceanu, pentru care autorul lui *Candide* şi prietenul lui Frederic II e „mergătorul înainte al celui depre urmă Antihrist, înşelătorul de lume, cel cu totul varvar la cele dumnezeeşti, filozoful întunericului pierzării, văzutul diavol, urîciunea pustiirii..." Un adversar tot atît de prăpăstios, dînd pe faţă temerile şi prejudecăţile acelei fracţiuni a micii burghezii bucureştene din primele decenii ale secolului al XIX-lea, legată de regimul pe ducă al breslelor, e cronicarul Ion Dobrescu. Alt anti-voltaire-ian, care condamnă prin interpus, e mitropolitul Veniamin Costache. Acesta traduce în 1819, sub titlul *Cărticica îndemînatecă împotriva celor ce bolesc la ceale pentru adevărul şi covîrşirea sfintelor scripturi*, o lucrare a lui Nicolae Papadopol, apărută la Veneţia, în 1815, care combătea ateismul, prelucrînd — după cum a arătat A. Camariano — textul unui protestant francez, Jacques Saurin. Papadopol se războieşte în treacăt cu Voltaire, „cel rănit de fandasie". remarcînd însă — lucru ce pare a fi şi în consensul lui Veniamin Costache — meritele poetului şi autorului dramatic, „curăţia limbii lui şi... ascuţimea minţii lui, care s-au arătat în cartea lui ce se zice *Enriada*", în tragediile, scrierile istorice şi epistolare. Pînă în pragul noii epoci de renaştere naţională, ca scriitor, dacă nu ca „filozof", Voltaire rămîne, aşadar, în ciuda unor contestări parţiale, un nume drag românilor. [85]

Prin numărul de traduceri, durata perioadei de notorietate şi valoarea celor care se apucă să-l tălmăcească (între alţii, nota bene, toţi primii romantici : Cîrlova, Alecsandrescu, Heliade, Negruzzi !), Voltaire ocupă un loc special printre autorii „selectaţi" la începutul secolului al XIX-lea. Fără a rivaliza cu el, există însă şi alţi cîţiva scriitori care se bucură de o circulaţie relativ intensă, fiind ca atare reprezentativi pentru predilecţiile mediului intelectual. Dintre aceştia, foarte gustat e Fénelon, cunoscut însă printr-o singură operă : *Les aventures de Télémaque*. Versiunea românească cea mai veche, realizată de Constantin Stăncescu, cu cheltuiala boierului franc-mason Iordache Darie Dărmănescu, la 1778 (ms. 342), ne-a parvenit în nu mai puţin decît 9 còpii, probabil doar o parte din numărul celor existente. Se pare că mitropolitul Leon Gheuca intenţiona să tipărească romanul lui Fénelon (şi *Cugetările* lui Oxenstiern). Cartea vede însă lumina tiparului ceva mai tîrziu, prima oară la Buda, în 1818, în traducerea (din italiană) a lui Petru Maior, şi a doua oară în 1831, în traducerea lui Gr. Pleşoianu. Prin apartenenţa la tipul „Fürstenspiegel", tradiţional în vechea literatură românească, referinţele la antichitatea clasică şi preocuparea constantă de a servi o lecţie prin intermediul agreabil al naraţiunii, *Întîmplările lui Telemah, fiul lui Odisefs*, nu propuneau cititorilor un salt în necunoscut. Amestecul de ideologie conservatoare şi luminism prudent nu avea de ce să suscite dezaprobarea boierilor români. Potrivnici mobilităţii sociale într-o epocă de răsturnări şi conflicte ascuţite, fiziocraţi în chip spontan, ca orice moşieri prinşi în cleştele raporturilor băneşti, ei trebuiau să admire fără rezervă cetatea ideală, Salente, atît de patriarhală, virtuoasă, austeră şi poetică. La fel, nu le putea displace opoziţia aristocratică împotriva absolutismului, pe care o încarnează Fénelon, cu atît mai mult, cu cît ea se dubla de loialitate faţă de principiul monarhic şi de o profundă credinţă religioasă. Cît priveşte ideile proprii luminilor, că politica se reduce la morală sau că trebuie efectuate reforme în vederea amelio-

rării situației claselor sărace, ele apăreau țesute în utopie, lipsite de un punct concret de aplicație și, de aceea, acceptabile fără dificultate.[86]

Dacă receptarea lui Fenelon se explică prin ideologie, cum se explică „succesul" lui Metastasio, unul dintre autorii cei mai frecvent traduși ? „Atmosfera arcadică, simplicitatea intrigii amoroase, sentimentalismul lin și patosul liric sînt elemente ce puteau fi înțelese de cititorii boieri" — remarcă Al. Ciorănescu. Desigur. Dă totuși de gîndit faptul că traducătorii români nu destină scenei nici una din melodramele cunoscutului poet aulic. Or, numai în Principate, și pînă la 1821 — în afară de încercarea de tălmăcire a primului cînt din *Temistocle*, făcută de I. Budai-Deleanu — se cunosc 5 traduceri de piese, dintre care 3 în cîte două versiuni. Astfel, *Milosîrdia lui Tit* și *Hosrois* sînt traduse de Al. Beldiman, în 1784 (ms. 181) și de un anonim muntean, pe la 1800 (ms. 3454), iar *Ahilefs la Schiro*, de Iordache Slătineanu (Sibiu, 1797) și Vasile Diacul, din porunca lui Gh. Beldiman, pe la 1783 (ms. 1818 ; còpii, ms. 4747). În afară de acestea, anonimul muntean din ms. 3454 mai dă *Caton*, iar serdarul I. Gorovei, un *Artaxerxu* (1807, ms. 445). E posibil, cum sugera încă de mult Ramiro Ortiz, ca voga lui Metastasio în Principate să se datoreze, măcar în parte, lui Ienăchiță Văcărescu. Marele boier muntean, ajuns la Viena, pe urmele fiilor lui Ipsilanti, în 1783, puțin timp după moartea lui Metastasio, avusese ocazia să constate la fața locului extraordinara notorietate a dispărutului și să la act de prețuirea acordată scrierilor sale. Acest contact direct cu un mediu intelectual dominat încă de amintirea prolificului autor de melodrame, decedat în plină glorie, la 84 ani, explică poate aprecierea encomiastică din *Gramatică* : „...prea înțeleptul și plinul dă istorie și dă știință și mai vîrtosu, dă duhu născătoriu Metastasie, păntru care îndrăznescu a zice că nu s-au împodobit acestu poetă cu poezia italienească, ci au împodobitu poezia italienească, cu duhul și cu condeiul său". Aprecierea lui Ienăchiță Văcărescu va fi cîntărit desigur în popularizarea lui Metastasio la noi, după cum e neîndoielnic că interesul pentru operele scriitorului italian a fost stimulat în lumea românească și de traducerile neo-grecești, îndeosebi de culegerea în două volume a melodramelor, apărută în 1779, la Veneția, dar și de circulația unor traduceri manuscrise, ca cea din ms. gr. 807 datînd din 1758.[87]

Un alt autor de succes este Florian, cu romanul istoric *Numa Pompiliu* (I. Cantacuzino, 1796, ms. 1550 ; Alecu Beldiman, Iași, 1820, 2 v., însă trad. e din 1795 — ms. 3192 și 3621) și nuvelele *Sofronim* (Iordache Slătineanu, Sibiu, 1797) și *Galateea* (C. Stamati, 1808?, ms. 3502, din grecește, și ms. 150, 1813, din franțuzește). O mare prețuire îi acordă Gh. Asachi. El menționează în ms. 3075 povestirile lui Florian cuprinse în culegerea *Six nouvelles*, apărută la 1784, și dă un lung extras din *Bathmendi, nouvelle persanne*, care ilustrează ideea că adevărata fericire rezidă într-o viață calmă și retrasă, dăruită faptelor de bine și bucuriilor simple. Cu o idilă din Florian, adaptată după Gessner, *Mirtil și Hloe*, Asachi inițiază spectacolele în limba română pe o scenă improvizată din casele hatmanului C. Ghica, în decembrie 1816. O altă traducere a acestei virtuoase pastorale e făcută de un moldovean anonim, la 1819 (ms. 2364). *Célestine, nouvelle espagnole* cunoaște nu mai puțin decît trei versiuni, dintre care una a lui C. Negruzzi (ms. 474 ; celelalte : ms. 452, 4365), toate probabil cu puțin posterioare anului 1821. (O copie tardivă, în colecția de *Romanse istorice adunate și prescrise* de medelnicerul Ianacachi Ionașco, 1846, ms. 211, f. 219—241.) De altfel, pînă la 1840, Florian — „arcadic tardiv și romantic prematur", cum îl caracterizează G. Călinescu — va continua să se bucure de multe simpatii, îndeosebi ca autor de circulație școlară. „După *Telemah* — își amintește Kogălniceanu — cartea cea mai plăcută pentru noi era Florian".[88]

Din Gessner, se traduce *Moartea lui Avel*, prima dată pe la 1784 (ms. 4242), a doua oară în 1808 de Al. Beldiman (ms. 532). După această ultimă versiune se fac còpii (I. Anagnoste, 1812 ; Matei Gane, 1813—1814) și o ediție, la Buda, în 1818—1820. Exceptînd *Luntrea de antea (Der erste Schiffer)*, apărută ca anexă la gramatica ardeleanului Ștefan Crișan-Körösi, *Ortographia latino-valachica*, Cluj, 1805, următorul Gessner e din 1822 : *Erast*, tradus de Zoița Grigoriu, după intermediarul grecesc al Roxanei Samurcaș.

Marmontel oferă prin romanul *Bélisaire*, biografia patetică a unui credincios general al lui Justinian, una dintre cărțile care vor atrage decenii de-a rîndul atenția românilor. O primă traducere, din 1782, a lui Samuil Micu, nu ne-a parvenit. O alta, nedatată și neiscălită, e atribuită de Bogdan-Duică lui C. Conachi (ms. 2235). În 1821, C. Diaconovici-Loga își anunța intenția de a o tălmăci. Ca și în cazul lui Florian și Gessner,

voga lui Marmontel supraviețuiește și în perioada următoare, dintre 1821—1840, ceea ce însă nu demonstrează imobilitatea gustului, ci lărgirea publicului : ingenuitatea noilor contingente de cititori din păturile mijlocii și răspunderea educativă pe [illegible] sînt îndrumătorii culturii din deceniile trei și patru explică persistența lui Marmontel și a celorlalți sentimentaliști, faptul că numai într-un singur an, în 1843, *Bélisaire* va fi tradus în toate provinciile românești : în Muntenia, de Simion Marcovici, în Moldova, de Th. Codrescu [fragmentar] și în Transilvania, de un D.P.G. [fragmente versificate], că în 1844 apare în *Curierul românesc* cap. XII al romanului tălmăcit de Alexandrina Magheru și că un proiect de traducere îl preocupă cam în aceeași vreme și pe vicarul de Argeș, Teodor Sereni. [89]

Din Baculard d'Arnaud, promotor, alături de Marmontel, al povestirii sentimentale edifiante prin culegerea în 5 volume : *Les épreuves du sentiment* (Paris, 1772—1781), se traduc *Adelson și Salvini* (Fotis Calafati, 1806, ms. 558) și *Istoria lui Machen* (I. Cantacuzino, 1794, ms. 3099). Din M-me Cottin, autoare de succes la începutul secolului al XIX-lea, care variază, sub ipostaze ostentativ melodramatice, dilema Juliei din *La nouvelle Héloïse*, împărțită între iubirea fidelității și fidelitatea iubirii, se preia *Mathilde, ou mémoires tirés de l'histoire des croisades* (1805), tradusă de Conachi înainte de 1821, dar publicată de-abia în 1844 (în colaborare cu tînărul A. Fătu). O dramatizare a aceluiași roman va fi încercată de Cezar Bolliac, la 1835. Tot M-me Cottin, însă prin intermediul probabil al lui Gilbert de Pixérécourt, furnizează materia înduioșătoarei melodrame : *Elisaveta, sau cei surguniți în Siberia*, tradusă de Al. Beldiman la 1815 (ms. 437 și 538). Ea se deschide printr-un peisaj nordic, de o asprime necunoscută la noi : „Teatrul înfățoșază privitorilor o sălășluire cîmpiască, copaci sălbatici di multe feliuri în adîncurile unor munți acoperiți de ghiață și de zăpadă. Toate aceste fac privelište unii pustietăți înfricoșate și a unii groaznice ierni."

Despre două traduceri din M-me de Genlis, căreia i se recunoaște îndeobște că a excitat gustul pentru romanul istoric la începutul secolului al XIX-lea, înainte de Walter Scott, știm numai din relatările lui C. Negruzzi, deoarece manuscrisele respective — e vorba de *Cavalerii Lebedei* și *Înconjurarea cetății*

Roșela — s-au pierdut. Manipulînd eroi inocenți printre urzeli tenebroase, dar nealegîndu-și mijloacele de stoarcere a lacrimilor, F.E. Ducray-Duminil, cu romanul căruia *Alexis ou la maisonnette dans le bois* infatigabilul Al. Beldiman și-a însemnat clipele de restriște ale refugiului din 1821, e un autor situat la limitele colportajului, ca și, dintre cei mai sus pomeniți, M-me Cottin. Traducerea lui Beldiman cuprinsă în ms. 51, 52 s-a bucurat de prețuire ; o atestă cele 4 còpii păstrate, două la B.A.R. : ms. 572 și 1181 (Alecu Balica, din 1852 !), și două la Bibl. univ. „M. Eminescu" din Iași. [90]

Cu siguranță că aspectul cel mai izbitor al traducerilor dintre 1780—1821 îl constituie lipsa autorilor preromantici de primă mărime, în primul rînd, a lui Rousseau, dar, alături de el, a lui Ossian, Young, Goethe cu *Werther*, Volney, Bernardin de Saint Pierre. Cîte ceva există, dar foarte anemic : încercările pot fi recenzate în cîteva rînduri. Rousseau e prezent cu o singură scriere, și aceasta absolut irelevantă, comedia de tinerețe *Narchis sau îndrăgitul însuș de sine* (tr. I. Cantacuzino, 1794, ms. 3099). E drept că la societatea greco-română din 1812 se vorbește de traducerea lui *Emile*, totuși prima versiune românească a unei opere reprezentative e, după datarea lui Al. Duțu, de-abia din jurul anului 1835 (*La Nouvelle Héloïse, Emile*, ms. 3481), iar prima tipăritură a *Noii Eloize*, realizată de Heliade, din 1837 (o copie a trad. în ms. 2654). Young e tradus întîia oară de protoiereul Lazăr Asachi, tatăl scriitorului, în 1819 (ms. 1771), însă scrierea, după toate aparențele, rămîne în sertare, neînregistrînd nici un ecou public. N. Iorga susținea că ar fi posedat o traducere manuscrisă a lui Volney din 1790, rătăcită ulterior, însă afirmația marelui savant e discutabilă, întrucît *Ruinele* apar în primă ediție de-abia la 1791 În orice caz, voga lui Volney, considerabilă la noi, după cum vom vedea mai la vale, e posterioară anului 1821. Primul Bernardin de Saint-Pierre, *Bordeiul indienesc (La chaumière indienne)*, al aceluiași Lazăr Asachi e din 1821. În schimb, Ossian, Goethe, Foscolo, Chateaubriand, M-me de Staël lipsesc cu desăvîrșire. [91]

Omisiunile acestea surprinzătoare dovedesc că receptarea preromantismului se realizează indirect, prin opere periferice, și că are loc pe un front relativ îngust. Cauza fenomenului e complexă : contribuie să-l producă incertitudinea gustului, sedus tocmai de vulgarizatorii noii sensibilități, și nu de repre-

zentanții ei de seamă, pentru că cei din urmă, autentici artiști, lucrează cu nuanțe și subtilități, pe cînd primii nu se sinchisesc decît de șocul provocat ; se adaugă, desigur, lipsa de informație, necunoașterea ierarhiilor de valoare funcționînd în cadrul literaturilor apusene. Totuși, cu cît ne apropiem de 1821, e clar că ponderea acestor factori scade, datorită contactelor tot mai strînse cu Europa. Încît, trebuie să admitem că un rol important în determinarea profilului traducerilor îl are și psihologia cărturarului care se apucă să tălmăcească, în și mai mare măsură încă, destinatarul ostenelilor sale. De ce pînă la 1821 nu se receptează la noi lirismul funebru și melancolic al lui Young și Gray, nici poezia ossianică, nici tragismul crizei insolubile, de tip Werther sau Iacopo Ortis, de ce Rousseau însuși, apostolul noii religii a sentimentului, pare a fi ignorat ? Pentru că traducătorul român e un om cuminte și pios, care crede în răsplătirea drepților și în sfințenia „ordinii", deși aceasta se întîmplă să-l apese și să-i interzică expansiunea personalității. Îndeosebi însă pentru că traducerile sînt, în cele mai multe cazuri, inspirate de un obiectiv etic și cetățenesc : de ideea că „publicul" trebuie călăuzit pe calea virtuții printr-o lectură graduală, că pe primele trepte sînt necesare opere de un acces lesnicios, avînd o morală tonică și socialmente constructivă. Răzvrătiți în stare să spargă acest plafon de literatură edifiantă, care pledează posibilitatea reconcilierii individului cu societatea și cultivă utopia compensatorie a unei lumi în care totul se termină cu bine, nu se ivesc pînă la mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu. Aceasta e o nouă dovadă că mentalitatea păturilor culte românești traversează între 1780—1821 un proces de decantare și prefacere treptată, fără rupturi violente și fără a permite „contestării" să se instituționalizeze.

Cu toate astea, după cum am mai atras atenția și la începutul capitolului de față, am săvîrși o imensă greșală dacă am socoti că traducerile de care vorbim exprimă deplin universul spiritual al claselor culte. Boierii și cărturarii vremii citesc incomparabil mai mult decît traduc și traduc cu mult mai mult decît compun. Această diferență de niveluri, reprezentînd stadii regresive de spontaneitate și progresive de răspundere, reflectă un decalaj forțat între gustul autorilor și literatura oferită cititorului, între ceea ce se simte și ceea ce se scrie. Un asemenea decalaj e bine cunoscut și în alte litera-

turi. „Dacă vrem să ne facem o idee exactă despre literatura noastră clasică — scrie Antoine Adam —, trebuie să admitem că toată această epocă se hrănește cu lectura romanelor, că ea este funciarmente romanescă, găsindu-și încarnarea miturilor și expresia viselor în opere de cea mai deșănțată fantezie". Dacă totuși marii scriitori din epoca lui Ludovic al XIV-lea realizează o artă a ordinei, echilibrului, măsurii, naturalului, e pentru că ei își asumă servituți, acceptînd „reguli" și eliminînd din sfera artei ceea ce făcea prețul lecturilor ilicite : fabulosul, aventura, extravaganța, exaltarea sentimentală. La noi, restricțiile aplicate în domeniul traducerilor și restricțiile încă mai mari, ce guvernează compunerile originale, nu sînt atît estetice, cît etice și politice. Nu există un clasicism doctrinar, care să impună „modelarea" expresiei, există însă o conștiință luministă, dornică să asigure fericirea poporului printr-o înțelepciune filtrată precaut, picătură cu picătură, și mai există iarăși o atmosferă generală ostilă oricărui non-conformism intelectual.[92]

De citit, în clasele de sus, se citește considerabil mai mult decît lasă să se vadă traducerile efectuate, iar orizontul preocupărilor cîștigă în extensiune pe măsură ce avansăm spre 1821. „Mergînd prin biblioteci de mînăstire, de episcopie, de casă boierească — declara N. Iorga —, m-am mirat nu o dată de *cîte* cărți franceze și de *ce* cărți franceze am găsit acolo". Desigur, avem motive să presupunem că în predilecțiile intelectualilor boieri nu intră Pascal sau Racine, adică angoasa existențială și patetismul interior pur, nici Bayle, care introdusese critica în exegeza biblică și o viziune cvasi-spinozistă în aprecierea puterii divine, poate nici Diderot, plurivalent, volubil, dar prea agil și prea contradictoriu, nici ideologii amatori de controverse filozofice. Dar boierii îi cunosc pe unii clasici din vremea școlarității : nu numai pe Fénelon, ci și pe La Fontaine, Molière, La Bruyère, Boileau, îl prețuiesc pe Voltaire, dar nu-l ignoră pe Montesquieu (*Lettres persannes*, în primul rînd), citesc multe romane, și printre ele e sigur că se numără *La Nouvelle Héloïse, Paul et Virginie, Die Leiden des Jungen Werthers* (într-o versiune franceză), probabil și operele lui Richardson, atît de populare în epocă, ale lui Restif de la Bretonne, ceva mai tîrziu ale lui Chateaubriand și M-me de Staël. „Cel puțin patru scriitori români posedau opera abatelui Delille — spune G. Călinescu —, și anume : Iancu Văcă-

rescu, G. Asachi (acesta își nota, probabil în 1813, că „cel dintîi dintre poeţii moderni, Jacques Delille, a fost răpit literelor"), Heliade Rădulescu şi M. Kogălniceanu (care cumpăra *Oeuvres complètes* în 1835). Privitor la ecoul stîrnit de una din cărţile îndrăzneţe, romanul *Corinne*, un amănunt interesant ne furnizează Kosmali, un călător străin de pe la sfîrşitul epocii fanariote. El spune că ar fi găsit într-o casă boierească, unde era des invitat, cartea D-nei de Staël, adnotată de stăpîna locului, o cuconiţă pasionată de literatură. „Prea iubitul Oswald — observă Kosmali — nu aflase în ochii cititoarei aceeaşi graţie ca înaintea acelor orbiţi ai eroinei romanului. Mai pretutindeni unde el apărea şi spunea ceva sau stătea chiar mut, era salutat pe margine ca un «dobitoc» sau ca un «măgar» şi alte de aceste epitete." Se vede că boieroaica moldoveană, fie ca o răbufnire împotriva claustrării femeii în iatac, fie în numele noii morale a sentimentului, condamna compromisurile în dragoste, dictate de raţiunea practică şi de teama opiniei publice. [93]

Se poate, aşadar, afirma, că în vreme ce lecturile păturii culte tind să se sincronizeze cu Europa şi sînt în bună parte impregnate de atmosfera preromantică de la începutul veacului al XIX-lea, traducerile, obligate să suporte ingerinţele unui mediu incipient de cultură, rămîn cu un pas îndărăt. Dar creaţia e şi mai puţin liberă să caute şi să experimenteze : fără a mai vorbi de limitele dictate de paupertatea limbii, de lipsa vocabularului şi rigiditatea sintaxei, cerinţa de a nu depăşi nivelul de înţelegere al cititorilor, de a nu contraria biserica, nici „opinia" celor de sus, nici ideile politice dominante îi obligă pe autori să producă mai mult pentru sertar. Astfel, ceea ce se scrie e departe de a exprima potenţialul de sensibilitate şi inteligenţă existent în lumea românească dintre 1780—1820, e numai ce rămîne după ce „intenţia" traversează vămile succesive ale politicii, moralei sociale şi limbajului. În sensul acesta, se poate susţine că înregistrările obiective de preromantism sînt inferioare temperaturii reale a spiritului public. De-abia spre sfîrşitul epocii fanariote, adîncirea crizei regimului tinde să suprime dezacordul dintre gîndire şi acţiune, dintre sensibilitate şi poezie.

ÎNTRE „NEO-CLASIC" ŞI „NECLASIC"

După războiul ruso-turc de la 1806—1812 şi înfrîngerea lui Napoleon, pe fundalul crizei acute care zgîlţîie regimul fanariot, încep să se contureze semne mai palpabile ale unei schimbări de mentalitate. Aceste semne, deocamdată timide, scot la iveală existenţa unui proces de lungă durată, care transformă treptat certitudinile în interogaţii şi-i detaşează pe oameni de valorile tradiţionale.

Chiar în rîndul marii boierimi, beneficiară alături de fanarioţi a privilegiilor regimului, se manifestă — cum am văzut — atitudini ostile. Ele par să depăşească obişnuitele răfuieli între titularii şi aspiranţii la favoruri, aducînd pentru prima dată în discuţie aspecte de fond, care privesc însăşi natura sistemului. Membrii mai luminaţi ai clasei stăpînitoare — un Alecu Văcărescu, un Nicolae Văcărescu, un Iordache Slătineanu, un Conachi sau Goleştii — denotă cu toţii, sub forme diferite, potrivit cu temperamentul, datele biografice şi orizontul filozofic al fiecăruia, o egală repulsie faţă de lumea în care trăiesc şi o căutare înfrigurată a unei soluţii care să-i recupereze ca fiinţe morale. Drumul lor e diferit. Nemulţumirea devine, în cazul lui Alecu Văcărescu, frondă verbală şi capătă o violenţă pamfletară, se manifestă, la Iancu Văcărescu, prin explorarea interiorităţii şi luarea de contact cu izvoarele proaspete ale vieţii (natura, rusticitatea), este, pentru Iordache Golescu sau C. Conachi, un prilej de reflecţie etică. Pe măsură ce ponderea păturilor mijlocii sporeşte în lupta de culturalizare, iar elanul

afirmării naționale smulge sufletele din apatie, literatura începe a se lepăda de frivolitate, a-și căuta un principiu de referință morală și o încadrare în problematica prezentului.

Alături de anacreontism, care-și menține, prin Christopulos, atracția exercitată asupra spiritelor (volumul acestuia de *Lirice* iese la 1811), apare o poezie de o rezonanță mai adîncă și-și croiește drum un concept mai înalt despre literatură, axat pe ideea că scriitorul e dator să-și lumineze compatrioții și să-și pună lira în slujba deșteptării naționale. Purtătorii de cuvînt cei mai energici ai noilor tendințe sînt tineri, în mare majoritate de origine mijlocie sau joasă (Gh. Asachi, Barbu Paris Mumuleanu, Eufrosin Poteca, Iancu Văcărescu) ; pentru ei, neo-grecismul nu e un țel, ci doar o punte de trecere spre cultura apuseană, de unde-și împrumută idealul politic, ierarhiile de valoare și criteriile de gust ; scopul lor e de a contribui la înfrîngerea stării de înapoiere și umilință în care se zbăteau Țările Române, la angajarea societății noastre pe calea progresului material și intelectual. [94]

Cu ocazia deschiderii învățămîntului românesc la Sf. Sava, Barbu Paris Mumuleanu scrie o înflăcărată *Odă rîvnitoare la învățătură*. Iancu Văcărescu salută, în același an, inaugurarea unei tipografii pe locul numit Cișmeaua lui Mavrogheni (aproximativ Biserica Albă de azi), iar în 1819 scrie un *Prolog* cu ocazia primelor spectacole de teatru românesc la București, unde figurează vestitele versuri :

O maică-patrie aveți,
Un duh de frați vă poarte ;
Supuși, unirei supuneți
Puterea relii soarte !

Uniți vă înțelegeți voi,
Cu de romani mărime,
La tot d-o glăsuire voi
L-a dragostii-ntregime.

V-am dat teatru, vi-l păziți
Ca un lăcaș de muze ;
Cu el curînd veți fi vestiți,
Prin vești departe duse.

În el năravuri îndreptați,
Dați ascuțiri la minte ;
Podoabe limbei noastre dați
Cu românești cuvinte.

Gh. Asachi dă, la finele traducerii tatălui său, *Bordeiul indienesc*, de Bernardin de Saint-Pierre (Iași, 1821), un frumos sonet, în care, după evocarea secolelor de întuneric ce copleșiseră Moldova, încît „musele în nemernicie spăimîntate umbla și mute", anunță semnele îmbucurătoare ale resurecției :

Însă proniia îndurată ne-au sfărmat fatale fiere
Și în zare acum răsare dulcea zorelor scînteie,
Ce pre soarele vestește de la depărtate sfere.

Tiparul stilistic al acestor poezii care salută renașterea culturii, în numele unui luminism din ce în ce mai colorat în sens național, e neo-clasic ; tot neo-clasice sînt și poeziile încredințate sertarului de un Conachi sau Asachi, chiar atunci cînd ele încearcă să transcrie o experiență intimă și par a ceda inițiativa sentimentului. Căci pronumele „eu" nu e încă dovada confesiunii, deși de la impersonalitatea anacreontică la tînguirea lui Iancu Văcărescu sau Conachi e un progres notabil al individualizării. Tot așa, cîntarea „patriei" nu conferă automat valențe romantice sau preromantice oricărei compuneri. Este însă incontestabil că lărgirea inspirației spre explorarea universului interior, pe de o parte, în direcția apropierii de realitățile naționale și luptele prezentului, pe de alta, e plină de făgăduințe. Ea declanșează un mecanism care, prin propria lui inerție, împinge la patetizarea verbului, desfășurarea mai liberă a resorturilor afective și personalizarea expresiei. Totuși, pînă la 1821, saltul hotărîtor nu se produce. [95]

Adevărul e că preromantismul se conturează cu mult mai pregnant, după cum am arătat, în domeniul traducerilor. Iată, spre exemplificare, o listă cronologică a traducerilor beletristice efectuate în Principate între 1815—1821 (deci eliminînd scrierile de caracter religios, etic, geografic etc.) :

1815 — Abatele Prévost, *Manon Lescaut* (Al. Beldiman).
M-me Cottin, *Elisaveta sau cei surguniți în Siberia* (Al. Beldiman).

1816 — Florian, după Gessner, *Mirtil și Hloe* * (Gh. Asachi).
Jucăria norocului sau istorisirea pentru Prințipul Menșcicof... * (Lazăr Asachi).
1817 — Voltaire, *Oreste* (C. Stamati).
1818 — *Istorie a celor mai gingașe amoruri a Parisului* (I. Beldiman).
Marmontel, *Adelaida sau păstorița alpicească* * (Carcalechi ?).
Gessner, *Moartea lui Avel* * (A. Beldiman).
1819 — *Tragedia lui Lentor și a prea iubitei sale Arzili* (A. Beldiman).
Plîngeri sau gîndurile cele de noapte a lui Iungu... (Lazăr Asachi).
1820 — Voltaire, *Oreste* * (Al. Beldiman).
Ammorven și Zallida
Florian, *Numa Pompilie* * (Al. Beldiman).
1821 — Bernardin de Saint-Pierre, *Bordeiul indienesc* * (Lazăr Asachi).
Ducray-Duminil, *Alexii sau căsuța din codru* (Al. Beldiman).

La acestea se adaugă, după toate probabilitățile, și traducerea *Mathildei* de M-me de Cottin (C. Conachi), efectuată în intervalul 1815—1820, poate și a lui *Bélisaire* de Marmontel (a aceluiași).

Lista de mai sus frapează prin abundența materiei romanești. E drept că aceasta e subordonată în toate cazurile, chiar atunci cînd se forțează lucrurile și se ating situații-limită, unor rezolvări în spiritul moralei sociale și a preceptelor bisericii. Totuși — experiența e generală — orice literatură edifiantă care pune accentul pe acțiune și pe sentiment exercită emoția și fantezia mai mult decît simțul moral. Pe de altă parte, dintre autorii enumerați, cel puțin Young și Bernardin de Saint-Pierre, traduși pentru prima oară, dacă nu și Florian și Gessner, tipăriți întîia dată, afirmă tipul de sensibilitate pe care-l numim „preromantic“ sub o formă relativ explicită și coerentă. Să

* Asteriscul indică opere tipărite, anii se referă la data prezumtivă a elaborării (imprimarea unor lucrări, ca de ex.: *Mirtil și Hloe*, *Mathilda* etc., e uneori foarte tardivă).

ne amintim și că în societatea greco-dacică de la 1810—1812 se discuta traducerea greacă a lui *Emile* de Rousseau și se hotărîse efectuarea unei tălmăciri românești.

Dacă, deci, îndeosebi traducerile divulgă spiritul preromantic, nu e mai puțin adevărat că acesta se face simțit, sub aspecte uneori mai nete, alteori mai tulburi, și într-o serie de compuneri originale. Fără a parveni să-și instituționalizeze prezența, el constituie totuși un principiu intern de disoluție a substanței clasice, un factor de tumult și dezordine, pe care limbajul epurat de imagine și lipsit de putere sensibilă al clasicismului epigonic nu e în stare să-l stăpînească. La un scriitor ca I. Cantacuzino, intuiția noilor orientări europene, formată din lecturi care merg de la Rousseau la Gray și de la Marmontel la Young, sugerează inaderența conceptului tradițional de poezie, deși nu se conturează, în termeni limpezi, o alternativă estetică. Mai interesant e cazul lui Alecu Văcărescu: descoperim la el un prematur sentiment de „mal de siècle“ și o trăire febrilă, de un dramatism efectiv, anevoie disimulată sub convenția anacreontică. Nicolae Văcărescu, prin două poezii de o vibrație proaspătă și o surprinzătoare libertate a manipulării emoției, demonstrează și el, dar în alt sens, efortul de a descătușa lirismul din ritualul complimentației galante și al tînguirilor stereotipate. În special însă cele cîteva scrisori schimbate de Nicolae cu nepotul său Iancu, cel mai tînăr descendent al dinastiei literare a Văcăreștilor, sînt extrem de semnificative din punctul de vedere al înregistrării simptomelor de criză a valorilor clasice: peisajul sufletesc de frustrații și traumatisme pe care ni-l relevă această corespondență dovedește că sub raportul viziunii interioare romantismul ar fi putut fi inventat la noi și înainte de 1821, *dacă* climatul social ar fi îngăduit-o și *dacă* poeziei nu i-ar fi lipsit curajul de a fi ea însăși.

În fine, merită amintit și un fenomen de ordin mai general, care atinge însăși instrumentația lirismului: într-o serie de scrieri se întrevede transformarea în sens preromantic a străvechiului motiv „fortuna labilis“ și, în legătură cu aceasta, ivirea unui simbol nou, denumit de noi, al „bărcii în furtună“ destinat a ilustra zbuciumul existenței individuale sau obștești. Încît, pe scurt și rezumînd, se poate spune că din pricina divorțului dintre conștiință și realitate, în cele două decenii care preced prăbușirea fanariotismului, devine tot mai evident că

raționalismul neo-clasic contravine, într-o serie de cazuri, tensiunilor de adînc ale ființei, că felul de a spune întîrzie asupra modului de a simți.

În cele ce urmează, vom trece în revistă tocmai aceste spețe de literatură care confruntă și pun în conflict modalitatea *neoclasică* a formei și modalitatea *neclasică* a sensibilității. Spunem „neclasică" pentru că nici Alecu Văcărescu, nici Nicolae Văcărescu, nici I. Cantacuzino, nici N. Dimachi nu sînt „preromantici" în întregul scrisului și-n întregimea scrierilor ; în schimb, în grade diferite — și probabil fără s-o premediteze —, ei se îndepărtează cu toții de ceea ce constituie esența interpretării „clasice" a lumii (esențialism, echilibru, raționalitate, idealism moral, aptitudinea supunerii la obiect etc.). Activitatea lui Conachi, Asachi, Mumuleanu, Iancu Văcărescu, începută în această etapă, dar cu punctul de greutate după 1821, va fi studiată într-un capitol ulterior.

CONTINUITATE ȘI METAMORFOZĂ ÎN CIRCULAȚIA MOTIVULUI „FORTUNA LABILIS"

Începem cercetarea noastră examinînd destinul motivului „fortuna labilis", deoarece, în felul acesta, avem posibilitatea să urmărim schimbările ce se produc pe o suprafață întinsă și să le surprindem traiectoria de la punctul de inserție în vechea literatură religioasă pînă la hotarele romantismului. Una dintre cele mai caracteristice manifestări preromantice de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea o constituie meditația pe tema coruptibilității materiei și a nestatorniciei soartei, înscrisă literar în aria motivului „fortuna labilis" sau a uneia dintre variantele sale : „ruinele", „triumful morții", „ubi sunt ?..." etc. Motivul „fortuna labilis" nu are o identitate de școală literară : el concretizează, sub o formă expresivă, eterna confruntare a eului omenesc cu alteritatea dușmănoasă sau indiferentă a universului. Datînd din cea mai îndepărtată antichitate, e comun tuturor popoarelor și apare în cele mai diverse contexte spirituale, servind atît gîndirea laică, de sens hedonist („carpe diem), cît și pe cea religioasă, de tip ascetic.

Din acest motiv, încercările de a stabili genealogia motivului în cadru comparatist, ca cea a lui Ramiro Ortiz, din 1927,

se dovedesc mai mult spectaculoase decît concludente. Ele nu fac decît să repertorieze din inepuizabilul rezervor al fenomenelor analoge cîteva piese caracteristice, grupîndu-le în serii arbitrare, deoarece disjungerea între partea care revine „influențelor" și cea determinată de tradiția autohtonă rămîne, de obicei, indemonstrabilă. Oare motivul circulă sau e mereu „inventat" de fantezia popoarelor ? Asemănările sînt „recepțări" sau pure „coincidențe" ? De fapt, se poate considera că nu există civilizație ajunsă la conștiință de sine, deci aflată în stadiul de a-și gîndi evoluția în termeni de istorie, care să nu descopere în mod spontan că nici o întreprindere umană nu e perenă și că primul aspect sub care se înfățișează veșnica schimbare e — cum arată Hegel, într-o pagină celebră — al „negativității."

Propensiunea spre înțelegerea și deplîngerea efemerității omului și a operelor sale devine foarte accentuată în perioadele de criză și instabilitate cronică a existenței sociale. E ceea ce explică voga imensă a motivului „fortuna labilis" în epoca medievală și a motivului „ruinelor" la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Între operele care ilustrează aceste motive sînt desigur privilegiate în circuitul public cele ce sugerează într-o interpretare mai pregnantă și mai adecvată momentului istoric respectiv neputința omenească și arbitrarul destinului. Nu întîmplător epistola a IV-a, *Ex Ponto,* a lui Ovidiu a furnizat gîndirii medievale cîteva dintre imaginile-simbol cele mai răspîndite : „roata norocului", „viața suspendată de o ață subțire", „ubi sunt... ?" (evocarea nominală a puternicilor nimiciți) etc. În schimb, pictura lui Hubert Robert, pe care Diderot o lăuda în *Salonul* din 1767, apoi Ossian, și, îndeosebi, Volney (*Les ruines ou méditations sur les révolutions des empires,* Paris, 1791), au fixat atitudinea modernă, de meditație crepusculară în fața ruinelor, transportînd problema finitudinii umane de pe planul metafizic în planul istoric. [96]

În vechea literatură românească, motivul „fortuna labilis" a cunoscut o întinsă circulație, prilejuind două prelucrări culte de o remarcabilă valoare expresivă : poemul *Viața lumii* al lui Miron Costin (1672—1673) și dialogul filozofic al lui Dimitrie Cantemir *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea* (1698). După Virgil Cîndea, ultimul și excelentul editor al *Divanului,* la Miron Costin și, îndeosebi, la Cantemir, s-ar face

simțită o interpretare laică a motivului, în sensul că viziunii creștine a vieții concepută ca o simplă anticameră a unui „dincolo“ paradisiac i s-ar substitui, deși nu în mod consecvent, o atitudine umanistă, de *regret* pentru pierderea bunurilor tangibile ale terestrității.

Totuși, cum e și de așteptat, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, punctul de vedere religios primează în tratarea motivului soartei nestatornice, așa cum se vede în textul Sf. Ion Hrisostom din *Mărgăritare* (versiunea Ștefan și Radu Greceanu, 1691) sau în dialogurile de tip „Mustrarea sufletului și a trupului“, din care un manuscris a publicat și Anton Pann, la 1849 (ediția a II-a, 1854). După cum a arătat N. Cartojan, tipul acesta de controversă edifiantă asupra bunătăților lumești, încheiată totdeauna prin îndemnuri la renunțare și anahoretism, a trecut din literatura anglo-normandă a sec. al XII-lea în franceza medievală, intrînd apoi în ciclul cărților populare și de colportaj, de unde s-a difuzat în întreaga Europă, inclusiv în literatura neo-greacă.

În perioada dintre 1780—1821, motivul „fortuna labilis“ capătă semnificații care se îndepărtează din ce în ce mai mult de ortodoxismul monastic, inserîndu-se într-o perspectivă de gîndire modernă, fie religioasă sub formă deistică, fie de-a dreptul laică. Vechea tendință, însă colorată de un puternic moralism stoic, se manifestă în *Cugetările* lui Oxenstiern, carte binecunoscută la noi — după cum am arătat — și apare, sub forma unei polemici energice împotriva aparențelor poleite ale lumii, în traducerea romanului lui Gracian, *Critil și Andronius*, din care transcriem un pasaj : „O viiață ! cinstească-te cine nu te cunoaște. Dară acela care ar vré să fie înțelept s-ar dezamăgi de a tale năzi și de a tale înșălăciuni ; s-ar osteni, cu adevărat, numai pentru aceasta, de la leagăn pînă la țărnă și de la pat pînă la mormînt ? Lacrămile de la naștere vestesc o prorocie pre încredințată asupra ticăloșiilor ce ia tîraște cu sine : cel mai fericit a oamenilor încetează de a fi, îndată ce el intră în lume : sunetul muzicanturilor care întovărășesc viiața crailor nu sînt decît niște plînsuri prefăcute. Ce să cade dar să așteptăm de la o viiață care maica o dă cu atîtea vaete și strigări și pre care copilul o priimește cu atîtea lacrămi și plînsuri ?“ Dar, cu mult mai semnificative decît traducerile, din care s-ar putea culege numeroase alte exemple ilustrative, sînt încarnările motivului în opera de creație a autohtonilor. [97]

Astfel, pentru Zilot Românul, care vede în întîmplările istoriei binefaceri sau sancțiuni hotărîte direct de Dumnezeu, spectacolul ascensiunii și al decadenței imperiilor e un strașnic „memento“ destinat a-i avertiza pe cei puternici de instabilitatea măririlor și a-i face, în felul acesta, să se pocăiască, solicitînd îndurarea cerului. În bucata intitulată *Judecată, alegere și botărîre pentru începutul Țării Românești și starea întru care este acum supt domnia grecilor fanarioți, Leatul 1818*, motivul „fortuna labilis“ capătă o prelucrare tradițională în versuri notabile prin fluența manevrării de pentasilabi, dintre cele mai bune pe care le-a compus autorul, pe cît de prodig în însăilările sale poetice, pe atît de iremediabil refuzat de muze :

Așa sînt toate
Nasc, cresc, au moarte.
Vezi primăvara
Urmează vara.
Apoi vezi toamna,
Iată și iarna ;
Ca iarba, toate
Răsar, au moarte.
Vezi seminție
Astăzi să fie
Nepomenită,
Nesocotită,
Că-ncepe-a crește
Și biruiește
Pre-alte supune,
Subt bir le pune
Și le domnește,
Le stăpînește,
Le poruncește,
Le rînduiește,
Oricum voiește,
Pravili croiește :
Ș-așa vezi moarte
Pre cele-nalte
Și cele moarte
Cununi să poarte
Unde-i Siria ?

Unde-i Asiria ?
Macedonia ?
Karhidonia ?
Şi alte multe
Mari şi mărunte ?
Toate căzute
Numai văzute
Prin cărţi, oglindă
Lumii spre pildă. [98]

Menţionăm, deşi chestiunea iese din cîmpul cercetării noastre, că reflecţia asupra soartei nestatornice, asociată de obicei cu tema „lumii amăgitoare“, se regăseşte într-o serie întreagă de manuscrise de tip semi-popular, frecvente îndeosebi în Ardeal, compuse de intelectuali modeşti, cu ceva ştiinţă de carte, dar încă trăind în atmosfera spirituală a satului. Motivul apare adesea în „versurile“ la morţi — cîntec ritual de îngropare, tipic vetrei folclorice transilvănene — prin contaminarea stereotipului jelaniei celui ce se desparte de lume cu stereotipul „deşertăciunii vieţii“. Intenţia subiacentă e moralizatoare : a îndemna la săvîrşirea binelui şi a-i readuce pe cei rătăciţi sau indiferenţi la simţul divinului. „Verşuri“ de o remarcabilă expresivitate, dintr-un manuscris păstrat la Bibl. univ. din Cluj, datînd de prin 1840—1850, dar părînd a fi còpiile unor originale mai vechi, a publicat I. Breazu, care nu se sfia să-l denumească pe autorul lor un „Alecsandri al Ardealului“. Un admirabil „verş“ a publicat şi dr. M. Gaster, încă în 1883, după un manuscris aparţinînd lui A. Densuşianu. „Verş“-urile au circulat şi dincoace de munţi. O mostră interesantă găsim în ms. miscelaneu 830, f. 70, sub semnătura unui oarecare Andrei Colţea. Mircea Anghelescu a reprodus de curînd un fragment din acest „verş“, datînd de pe la începutul secolului al XIX-lea, remarcînd, pe drept cuvînt, „scepticismul laic al autorului“. [99]

Motivul „fortuna labilis“, într-una sau alta din ipostazele sale caracteristice, e curent la autorii cronicilor rimate din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Uciderea lui Grigore Ghica e o „groaznică“ întîmplare

Din care îi cunoscut foarte
Halul lumii cei deşarte,
Şi cum n-are nici un bine
Lumia, statornic în sine.

Să cugete orice om
Tîmplaria acestui domn.
Ca să vază înnalta stare
Ce primejdie gre are.

La fel, autorul cronicii despre moartea cneazului Potemkin (Gheorghe Nacul ?) începe printr-un comentariu despre deşertăciunea măririlor :

Ţie zic, o lume, lume,
Nu te-ai cinsti cu alt nume
Pentru a tale schimbări
Ce faci ori în care stări !
Văz în tine norociri
Covîrşite cu măriri,
Cu aşa aşezămînt
Ca cînd n-ar ave sfîrşit.
Şi cînd acolo rădici,
Căci mai mult n-ai ce să zici,
Atunci te arăţi şi schimbată
Precum firea ţi-i lăsată.
Şi, ori cu a morţii grăbire,
Ori altă nenorocire,
Aşa n-ai întrebat de nime,
Îl ei dar iar la tine
Şi pre ticălosul om
Îl dărîmi ca pre un pom... [100]

Un exemplu în acelaşi sens găsim la Petru Maior în cea de-a treia „propovedanie“, cuprinsă în volumul apărut la Buda, în 1809, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morţi*, unde e comentată comparaţia făcută de proorocul Ezechil între viaţa omului şi o corabie. Dar cu reflecţii de felul acesta, situate în axa spirituală a Eclesiastului („vanitas vanitatum, omnia vanitas“), nu depăşim mentalitatea veche, bisericească şi providenţialistă, care verifică în istorie aplicarea justiţiei divine şi uzează de „fortuna labilis“ într-un sens moralizator.

Există însă spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea o variantă a motivului, pe care o regăsim la cîţiva autori, dotată cu un potenţial sporit de incitare emotivă şi fertilizare intelectuală. Ca şi la Petru Maior, e vorba tot de analogia dintre existenţa umană şi o barcă sau o corabie tîrîtă de valuri pe o mare în furtună. Cu deosebirea că această alegorie capătă des-

fășurări largi la Ienăchiță Văcărescu, C. Conachi, N. Dimachi, Zilot Românul și apare în treacăt, ca o trimitere semnificativă, la Alecu Văcărescu și G. Asachi. Dar și într-un caz și-n celălalt, motivul nu e solidificat, ci încă fluid, utilizabil în agregări mai mult sau mai puțin personale. Tocmai această libertate de manevră, care îngăduie angajarea directă a „particularului", și nu numai manipularea de „universale", deschide ferestrele spre teritoriile preromantice.

E necesar să facem precizarea că motivul „bărcii (corabiei) în furtună" diferă esențial de motivul „promenadei în barcă", îndrăgit de preromantici și romantici, larg folosit de Rousseau (*La nouvelle Héloise*, IV, 17), Goethe (admirabila romanță *Auf dem See*), M-me de Staël (*Corinne*, XIII, 5), Lamartine (*Le golfe de Baya*), iar la noi, Gr. Alexandrescu (*Barca*) și I. Catina. La toți acești scriitori, „plimbarea în barcă" e o plutire euforică peste ape cuminți, în tovărășia iubitei, un moment de jubilație, de contopire voluptuoasă în marele tot.

Dimpotrivă, „barca în furtună" e o alegorie dramatizată a adversităților ce asaltează existența individului sau a popoarelor : așa cum corăbierul nu mai e stăpîn pe vasul său cînd vijelia se dezlănțuie și valurile amenință să-l scufunde, omul nu-și poate determina destinul pe marea vieții, iar șansa lui de a supraviețui și a atinge limanul dorit e incertă. Se înțelege că această imagine se încarcă de rezonanțe profunde într-o epocă de convulsiuni și dezagregare a ordinei constituite, de instabilitate și arbitrar, cînd, în pofida optimismului luminilor, părea că idealul fericirii obștești și al securității indivizilor e mai puțin plauzibil decît oricînd.

Recurgerea ca termen de comparație la peisajul marin e probabil unul din acei „topoi" de care vorbea Ernst Robert Curtius, căci e puțin probabil ca vreunul dintre scriitorii noștri să fi plecat de la o observație directă. De altfel, în genere, Paul van Tieghem atrăgea atenția că „literatura secolului al XVIII-lea ignoră cu desăvîrșire marea, nu numai emoțiile călătoriilor transoceanice, dar pînă și spectacolele radioase sau înfricoșătoare pe care le oferă valurile celor ce privesc de pe mal", că englezii înșiși, „popor de marinari, care au inițiat întreaga Europă în evocarea peisajului, nu acordă mării aproape nici un loc în secolul al XVIII-lea", la fel ca și celelalte popoare de navigatori : danezii, norvegienii sau portughezii. Comparația existenței cu o barcă în voia valurilor

pare a fi de origine biblică ori poate sugerată de una din celebrele furtuni marine ale literaturii, descrise în *Eneida* (I, 80—123), în *Tristele* lui Ovidiu (I, II), în *Télémaque* de Fénelon (v), roman atît de citit la noi în secolul al XVIII-lea, sau chiar în *Paul et Virginie* al lui Bernardin de Saint-Pierre.[101]

Oricum ar fi, important e că motivul „bărcii în furtună" aduce o mai mare încărcătură literară potențială, atenția fiind solicitată nu numai de *semnificație*, ci și de *semnificant*, în speță, de decor (marea întărîtată) și comportamentul eroului (confesiunea sa, lupta cu valurile).

Un prim exemplu îl găsim la Ienăchiță Văcărescu, într-o poezie pe care nu o cunoaștem decît în versiunea greacă și în traducerea franceză dată de Pierre Augustin de Guys, „négociant, de l'Académie de Marseille" (!), în cartea sa, *Voyage littéraire de la Grèce ou Lettres sur le Grecs anciens et modernes avec unè Parallèle de leurs moeurs*, Paris, 1771. Germanul J.L.S. Bartholdy, care vizitează Grecia în 1803-1804, reproduce și el bucata lui Ienăchiță în memorialul său de călătorie, tradus în franțuzește la 1807, sub titlul *Voyage en Grèce fait dans les années 1803 et 1804*... traduit de l'allemand par A. du C***. În fine, în 1825, poetul uitat astăzi, dar de oarecare notorietate în epocă, J. L. Nepomucène Lemercier, aflînd manuscrisul grecesc al lui Ienăchiță la un prieten orientalist, îl traduce, îl versifică și-l include în volumul al II-lea al culegerii sale *Chants héroïques des montagnards et matelots grecs*.

Iată textul lui Ienăchiță Văcărescu, în versiunea lui J.L.S. Bartholdy : „Je suis ballotté çà et là sur une mer orageuse, exposé au courroux des flots qui s'élèvent sur moi tout en feu : s'entassant comme des montagnes, les vagues écumantes s'élèvent jusqu'à la voûte des cieux. Au milieu du sifflement des tempêtes, au milieu de ce bruit qui porte l'effroi dans mon âme, je vois les nuages s'épaissir, de profondes ténèbres enveloppent toute la nature ; ma voilure ne résiste plus, le danger croît à chaque instant ; je vois ma barque prête à se dissoudre, et d'aucun côté la terre ne s'offre à mes regards. Cette nuit d'alarmes et de horreur anéantit toutes mes espérances et je ne sais plus de quel côté me diriger. L'esprit qui habite en moi est hors d'état de me soutenir. Eperdu lui même, il tremble devant les abymes qu'il voit

entr'ouvertes. Au milieu de ce tumulte, puis-je même penser à des moyens de salut ? Sans pilote au milieu de la tempête, puis-je encore compter sur un libérateur ? Oui, à l'instant même où tout semble perdu pour toi, et oú tu te figures qu'il ne te reste plus qu'à t'abandonner au désespoir, peut-être que le destin travaille à préparer la délivrance."

Acceptînd ca dată de elaborare a poeziei lui Ienăchiță anii 1765—1770 (prima publicație a lui Guys fiind din 1771) și plasînd această bucată de tinerețe (Ienăchiță pare a se fi născut la 1740) în coordonatele vremii, ea cîștigă mult în interes. Clasicismul e vădit prin modalitatea alegorizării (un simbol transparent, învestit cu o solemnitate „homerică"), desfășurarea discursivă și gradată, într-o enumerare completă, a vijeliei marine, factura stilizată, oarecum demonstrativă, a lamentării. Sînt de observat însă două aspecte care introduc o notă de variație, poate chiar de erezie.

În primul rînd, e izbitoare intensitatea sentimentului ; sub vestmîntul retoric al frazei, se ghicește frămîntarea reală a unui suflet zbuciumat, pe care regimul fanariot, cu alternarea sa brutală de favoruri și dizgrații, putea să-l arunce de la un moment la altul, cum s-a și întîmplat, de altfel, din culmea gloriei în abisul deznădejdii. A doua remarcă privește o uimitoare omisiune ; plin de tîlc în textul lui Ienăchiță nu e atît ce există, cît ce lipsește : Dumnezeu. În adevăr, pentru un „dicheofilax a bisericii mari a Răsăritului" — cum se autorecomanda pe frontispiciul Gramaticii — pentru autorul molifelor de rugăciune către Sf. Fecioară, e fără îndoială surprinzător că în lupta cu stihiile dezlănțuite nu e invocat ajutorul cerului. O simplă scăpare din vedere ? Sau un indiciu că paternitatea lui Ienăchiță nu e absolut sigură ? Existența unui deism filozofic, care ar proceda intenționat la înlocuirea termenului „providență" prin eufemismul „destin", e în orice caz ipoteza cea mai puțin verosimilă. Oricum ar fi, poezia lui Ienăchiță, presupunînd că-i aparține realmente, deși iese din sfera literaturii naționale (prin limba originalului), constituie un document psihologic revelator, o dovadă că numai vitregia împrejurărilor și lipsa de profesionalizare au împiedicat lirica românească să realizeze încă din secolul al XVIII-lea o ieșire mai largă spre modernitate. [102]

N. Dimachi, poet moldovean obscur, prieten și afin de familie lirică al lui Costache Conachi, are și el o *Corabie pe valuri*, reprodusă în parte, după o relatare orală, de G. Sion, în *Suvenire contimporane*. În întregime, poezia se găsește în ms. 2189, sub titlul : *Piima lui Neculai Dimachi asupra vistieresei Anica Roset*. Data elaborării pare a fi anterioară anului 1802, cînd un anonim însemnează primele patru versuri (însă dublîndu-le, prin segmentare în emistihuri) pe ultima foaie a manuscrisului *Zăbava fandasii*, copiat de Toader Jora încă la 1786.

Mai puțin dotat decît confratele său de baricadă literară, Dimachi uzează de un decapentesilab care-și croiește drum anevoie prin mărăcinișul limbii. Poetul se compară cu o „corabii spartă ci-au fost giucată de vînt". În vijelia stîrnită, exercițiul rațiunii devine inutil :

Pi a stării lumii valuri cu cărma minții înot
Cătînd să zăresc limanul, din primejdii să mă scot :
Alerg cu pînzăle întinsă pe luciul cel de foc,
Pe mare ace aprinsă a vicleanului noroc.

La un moment dat, poetului i se pare că visează și pieirea ce-l amenință e iluzorie, dar, vai !, lacrimi adevărate îi inundă obrazul și o durere ascuțită îi împunge inima — totul e aievea, scăparea nu se întrevede de nicăieri ! :

Aș faci o hotărîri să mă întorc înapoi,
Cătînd să zăresc limanul, din primejdii să mă scot ;
Nainte tunerec mari, înapoi vîntul vîrtej,
Cu totul spre pierzare furtunile cat prilej
Și așa cu cîrma lăsată stihiilor mă jărtfesc
În stînca ace înaltă ajung și mă pră(pă)desc
Dar voi strîga în piiri într-acel cias cu amar
Răsplătiri, răsplătiri, și voi be acest pahar. [103]

Cu mult mai sus, ca îndemînare a versificației și limpezime a gîndului, se află poezia lui Costache Conachi, *Lumea*, pe care o bănuim scrisă înainte de 1821, deși un argument hotărîtor în sprijinirea acestei datări ne lipsește. E o meditație filozofică pe tema norocului nestatornic, care se poate divide în trei părți, destul de tranșant conturate : o descriere a fur-

tunii marine, o evocare sumbră a avatarelor existenței și un neașteptat elogiu al prieteniei. Prima parte schițează tabloul dramatic al dezlănțuirii stihiilor cu o anumită ușurință a zugrăvelii sinistre :

Îndată furtună să scornește
Și, după ce văzduhul negrește,
Întregi munți de valuri înspumate
Umflă din prăpastii adîncate,
Și, vărsind, soarbe în adîncime
Orice putere, orice mărime.
Nenorocit omul să uimește
Înțălegînd că să prăpădește,
Fără a nădăjdui mîntuire
În vîrtejul acel de peire.
Stîncile i să par a fi moarte,
De maluri văzîndu-să departe,
Și holburile neînfundate,
Mormăituri de ape tulburate.

Partea a doua înregistrează realitățile crude ale existenței cu un fel de ardoare a lucidității, care nu capitulează în fața iluziilor. Tonul devine amar și violent :

O lume, lume amăgitoare,
Ce te-nvîrtești din stare în stare
Și undești pre om ca o vicleană,
Spune-mi de ce este așa tirană ?

De vreme ce tinerii „per cu inima arsă", iar bătrînii „să topesc în chinuri", singurul chip de scăpare — se întreabă poetul — nu e oare de a pune capăt vieții ? Totul aici jos e numai deșertăciune :

Pre pămînt este numai otravă.
Căci nu poate a fi bucurie
Nici cinste, nici amori, nici bogăție,
Nici stăpînire, nici înălțare,
Nici mărime cu îndelungare,
Cu toate să trec într-o clipală,
Lăsînd pe om în starea cea goală.

Totuși „o zare de fericire" există : este prietenia, omagiată cu o fervoare ce amintește de cea de a doua *Noapte* a lui Young :

O, prieteșug, rai de plăcere,
Ce te începi numai din vedere
Și ești păstrat și după orbire
Și ispitit în nenorocire...

Deși de o structură clasică în felul cum transcrie discursiv lirismul și conceptualizează imaginile, poezia lui Conachi se apropie oarecum de preromantism. E întîi accentul altruist, care face din relația umană dezinteresată singura oază respirabilă în pustietatea existenței ; apoi, o anumită subiectivizare a motivului „fortuna labilis", semn că ideea inanității omului și a arbitrarului destinului solicită conștiința poetului în mod afectiv, ca o traducere a dramatismului cotidian al existenței, și nu ca un simbol ritual, fără acoperire sufletească ; în fine, zugrăvirea furtunii, cu toată insuficiența mijloacelor coloristice puse la bătaie, depășește desigur peisagismul abstract al secolului al XVIII-lea. [104]

Motivul „bărcii în furtună" apare de mai multe ori în scrierile prolificului Zilot Românul. Mențiunea cea mai interesantă o găsim în cronica celei de-a treia domnii a lui Alexandru Șuțu, sub forma unei „vedenii", pe care scriitorul ar fi avut-o într-un ceas de descumpănire, cînd dezesperase de putința lecuirii suferințelor țării. El povestește că o dată, pe cînd se afla „pe un țărm de mare" privind la o corabie ce înota și lupta cu o groaznică furtună, „cînd povîrnindu-se, cînd ascunzîndu-se în fierberea valurilor, cînd mai mai afundîndu-se, și mă jeleam de nenorocirea și primejdia ei și a călătorilor dintr-însa, apoi, luînd mai bine seama, văzui că are badiera, adică steagul Țării Românești, iar sub steag văzui înfocată scrisoare cu slove roșii așa." „Scrisoarea" e versificată, căci, după cum mărturisea Zilot, „poezia mi-au fost lesne și mi-au fost dragă din firească pricină sau pornire". Pe „badieră" se puteau citi următoarele cuvinte :

Alt vifor mă apucă
Mai grozav m-aruncă
    Și mă spăimîntez.
D-această furtună

Că-nfricoșat sună
S-oi să m-afundez.
Vînturile toate
Între ele să bate
Și eu la mijloc
Al tuturor valuri,
Ca munți și ca dealuri,
Ardic stînd pre loc.

Ceea ce vrea să ne spună autorul, căruia folosirea alegoriei îi era familiară, nu e greu de sesizat. Totuși, note de subsol precizează că „viforul" simbolizează domnia lui Alexandru Șuțu, iar prin „vînturile toate" trebuie înțelese „împărățiile" ce înconjoară Țara Românească și se înfruntă pentru a o stăpîni. Caracteristic, așadar, e că în motivul „bărcii" colectivitatea se substituie individului, iar lupta cu valurile furioase ale sorții ilustrează primejdiile ce amenință existența națională. Deplasarea accentului de la individ la obște încarcă motivul cu o semnificație patriotică. [105]

Foarte frecvent apare motivul „bărcii", și anume în interpretarea lui transindividuală, vădind preocuparea pentru soarta țării, în lirica lui G. Asachi, unde e posibil să vină — după cum arăta D. Caracostea — de la Horațiu (oda *Republicii*). Întîlnim pentru prima dată compararea Moldovei cu o „luntre" în oda *Către împăratul Alexandru I* (1817). E vorba aci de „luntrea" țării, care s-ar fi sfărîmat de stînci, înainte de liman, de-abia putînd să lase posterității amintirea numelui. În *Către moldoveni la restatornicirea domnilor pămînteni* (1822), poetul reia alegoria, atribuindu-i însă un sens optimist, adecvat sentimentului de speranță pe care-l stîrnise reîntoarcerea domniei în mîinile autohtonilor. Cele două strofe pe care le reproducem tratează motivul după canoanele retoricii, cu o solemnă emfază, într-un vers bine bătut, care expulzează emoția, mărginindu-se să ofere ideea :

O puternică fortună pe Moldov-au fost împins
Să plutească pe o mare, de primejdii presurată
Și p:porul fără cîrmă, de mii tunete atins,
Aștepta a sa sfărmare și peire-nfricoșată.
Obosite elemente mug și sună mai încet,
Vîntul stă, s-alină marea, de port ne-am apropiet.

Ne s-arată la vedere un frumos liman vecin,
Priinciosul Zefir suflă și lucesc senine stele ;
Însă cursul cela este de mii stînce încă plin,
Și trezire cere dreaptă cu-ndoite opintele,
Căci o luntre struncinată, ce-au scăpat din Ocean,
Deacă uită priveghierea va pieri chiar în liman.

Ulterior, Asachi va imita *Către vasul lui Virgilius* de Horațiu și va omagia, cu ajutorul aceluiași motiv, suirea pe tron a lui Grigore Ghica, în 1849 (*Vasul Moldaviei*). De notat că „luntrea" apare în lirica poetului moldovean și înainte de a fi devenit o pură convenție retorică. E vorba de versiunea românească a două bucăți compuse în italiană, probabil, între 1809—1812, la Roma : *Al mio pianeta* și *Il vaticinio*. Aici, „luntrea" nu mai asumă rolul de imagine-simbol, ea este pur și simplu corabia ce-l poartă pe poet departe de iubita sa, pe „marea de pieire", separîndu-l fizic, nu și spiritual, de aceea care-i umpluse sufletul de lumină. [106]

Nu mai stăruim asupra altor prelucrări ale motivului „bărcii în furtună" (ca, de pildă, cea a lui Zilot Românul : *Omul cu daruri și nenorocit)*, care nu aduc nimic nou față de cele două variante discutate, ambele evocînd, în planul destinului individual sau obștesc, tragismul existenței, veșnic suspendată pe marginea abisului. [107] E cazul să ne oprim însă, în încheierea acestui capitol, asupra unui fapt din cele mai semnificative : anume că faimoasa temă a „ruinelor", care a procurat atîtea delicii comparatiștilor și a făcut să curgă atîta cerneală în trecut, e inexistentă pînă la 1821. Chiar dacă am accepta că traducerea din Volney, de care vorbea N. Iorga, ar data din ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, și admițînd că operele celebrului republican și pelerin prin regiunile deșertice ale Orientului au fost citite la noi cu mult înainte de Tudor Vladimirescu (ipoteză cu totul plauzibilă), e totuși un fapt că versiunile românești din *Les ruines ou méditations sur les révolutions des empires* pe care le cunoaștem, a lui Ionică Tăutu (*Sfărîmările. Procetire asupra revoluțiilor împărăților*, ms. 182, Bibl. Univ. Iași, și ms. 2502 și 2696, B.A.R.) și a lui Stanciu Căpățineanu (anunțată în *Biblioteca desfătătoare*, 1830) sînt de *după* 1821. Pe de altă parte, e știut că „volney"-ismul dă primele rezultate creatoare în jurul anului 1830, în poeziile binecunoscute ale lui Cîrlova, Alecsandrescu

și Heliade, deși nu e de loc clar (și rămîne imposibil de precizat) raportul dintre implicațiile directe ale „modelului" și inspirația proprie a autorilor (convergențele putînd fi, în cazul amintit, rezultatul „coincidențelor", nu numai al „influențelor" !). De ce oare nu se invocă „ruinele" și înainte de 1830, respectiv, înainte de 1821 ? Răspunsul e simplu : pentru că procesul de cristalizare a conștiinței naționale nu ajunsese în stadiul enunțurilor limpezi și al formulărilor imperative. Pietrele trecutului nu suscitau nici lacrimi, nici tresăriri de orgoliu, fiindcă apăsați de tiranie, rupți de propriile lor rădăcini, oamenii uitaseră că semnele istoriei dezvăluie lecțiile și promisiunile destinului.

Iată ce ne spune în această privință autorul unui memoriu anonim, datînd dinainte de 1812 : vorbind de decăderea Moldovei, el deplînge mai ales apatia locuitorilor, „plini de frică și cu simțirile amorțite, neavînd nici pe dinafară sprijinire, nici pe dinlăuntru vreo putere, ei se află astăzi o turmă smerită și speriată". „Așa este norocul și prefacerile lucrurilor omenești — remarcă autorul —, strănepoții vechilor vestiți daci și romani, o dată cu slobozenia, au pierdut și caracterul lor acel către războaie, către învățături și către meșteșugurile trebnice, plecare și învăpăiare. Rămășițurile unor așa luminați strămoși, a cărora se păzesc încă în țară oarecare ruinuri, nu fac nici cea mai mică lucrare, în sufletele smerite din pricina împilării, care, fără să facă cea mai mică aducere-aminte pentru vechea lor de mai înainte mărire, le părăsesc fără slavă, și înstrăinate de tot feliul de vitejească socotință." Așadar, tema „ruinelor" va putea mobiliza spiritele doar atunci cînd acestea se vor impregna de sentimentul conștiinței naționale, care solidarizează prezentul cu trecutul, transformînd vestigiile istorice în simboluri și surse de exaltare patriotică. Declanșarea acestui proces hotărîtor va avea loc la 1821, dar concretizarea lui în planul creației va fi opera primilor romantici și va mai reclama încă un deceniu. [108]

ALECU VĂCĂRESCU

Dintre toți poeții secolului al XVIII-lea, cel care încape mai puțin în limitele unei etichetări simpliste, atît prin complexitatea psihologiei, cît și prin intuirea unor perspective

lirice insolite este desigur Alecu Văcărescu. Dînd cîteva dintre realizările cele mai expresive ale anacreontismului, el îl depășește totuși prin rafinamentul asocierii de stări contrastante, gustul ornamentației verbale, viziunea megaloscopică a cusururilor umane — semnul unui temperament nevrotic și pasional, căruia viața i-a hărăzit încercări din cele mai dure.

Din datele destul de lacunare ale biografiei celui mai mare dintre feciorii lui Ienăchiță Văcărescu, se desprinde imaginea unei existențe zbuciumate, intrate de la un moment dat pe povîrnișul unui declin catastrofal și ireversibil. Divorțat de soție, în proces cu mama vitregă, Ecaterina Caragea, pentru împărțirea moștenirii lui Ienăchiță, pe punctul de a ajunge la completă ruină, Alecu e acuzat în 1797 de o odioasă complicitate la asasinarea unei mătuși, Venețiana Văcărescu. El trebuie să lupte din răsputeri ca să-și păstreze rangul și să-și apere onoarea — cele două atribute esențiale ale unui om din clasa sa.

În acest sens, jalba adresată în 1798 lui Vodă Hangerli, ca să se disculpe de grava învinuire ce i se adusese, relevă dincolo de chițibușurile avocățești ale argumentării, o psihologie de om hăituit și irascibil, care nu mai așteaptă mari împliniri de la viață, dar înțelege să-și răzbune, cu vîrf și îndesat, umilințele îndurate.

Într-un loc, Alecu vorbește de „dezgustul ce am de a mai trăi", în altul, de „tristele zile ale vieții mele cei pline de dureri". Impresionantă e mai ales răbufnirea împotriva defăimătorului său, Scarlat Cîmpineanu. Aici, suplica se transformă în pamflet, iar cerneala în vitriol. Cu o furie a indignării și un talent de a înnegri care-l anticipă pe Heliade Rădulescu, Alecu hiperbolizează cusururile adversarului și prăvale asupră-i un potop de injurii : „Osîndește pe acel vistier Scarlat Cîmpineanu, a cărui gură vicleană și plină de toate răutățile a cutezat să verse atîte neadevăruri împotriva unui om care nu i-a făcut nici un rău !... Osîndește, măria ta, pe această himeră în chip de om, imagine vie a răutății și a pizmei, obștesc vrășmaș al compatrioților săi, suflet plin de venin, stîrpitură împuțită a naturii, dobitoc ce se trage din tătari, și cel mai adevărat următor al neamului și strămoșilor săi, care din nenorocire se numește om și care, prin reputația, norocul și influența pernicioasă a stelelor, pătează onorabila ceată a

boierilor ! Pe vestitul revoluţionar, care s-a revoltat de două ori pînă acum împotriva stăpînirii, care a înşelat trei împărăţii, care a bîrfit fără ruşine în contra stăpînirii şi s-a hrănit în ucideri, ca să se deprinză a lupta şi a ucide, vai ! chiar pe stăpînitori, care s-a hrănit cu cadavre şi s-a adăpat cu pîrae de sînge, cel ce în prezenţa tuturor a intrat în nenorocita sa patrie ţinînd în mîini cu triumf spada din care pica sîngele cel încă cald al stăpînitorilor, care nu are nici o cunoştinţă despre Dumnezeu şi n-a adorat nimic niciodată, pe cel străin de mustrarea cugetului şi fără omenie, carele cu nedreaptă judecată au osîndit pe cel nevinovat de această nelegiuire !" [109]

Interesul acestei pagini memorabile vine nu numai din energia clocotitoare a verbului, ci şi din capacitatea autorului de a-şi domina tumultul interior şi a croi fraze, aplicînd o strategie a discreditării adversarului prin insinuări şi aluzii, cu o „artă" consumată a persuasiunii emotive. E neîndoielnic că Alecu Văcărescu îşi stilizează, la modul acut retoric, dezlănţuirile eruptive ale mîniei şi orgoliului rănit.

Trecînd la cercetarea operei propriu-zise, să observăm întîi că, după toate aparenţele, numai o parte din compunerile lui Alecu Văcărescu au străbătut pînă la noi. Printre contemporani şi printre succesorii imediaţi, scriitorul s-a bucurat de o reputaţie considerabilă, pe care — după părerea noastră — o justifică supoziţia unor scrieri pierdute. În ochii fratelui mai tînăr, Nicolae, el întruchipa starea de graţie poetică, talentul şi facilitatea creatoare. Vasile Pop, în deceniul al treilea, îl proclama „Ovidiu al românilor". Gh. Peşacov, poet veleitar şi prolific, în limba bulgară, română şi sîrbă, îi transcria versurile cu pietate, plănuind chiar o ediţie ; pentru el, cum se vede dintr-o dispută cu Mumuleanu, faptul de a fi un „zelos imitator al prea strălucitului fruntaş poet... al prea stimatului Alecu Văcărescu" constituia un deosebit titlu de laudă. Mai tîrziu, sub zodia romantismului, o dată cu schimbarea climatului intelectual, cu apariţia unui nou public, a noi trebuinţe şi gusturi, notorietatea lui Alecu Văcărescu s-a risipit. Totuşi, în 1874, în plină expansiune a literaturii moderne, Al. Odobescu îi acorda încă înaintaşului, vag profilat în ceaţa începuturilor, o cauţiune care uimeşte. „Nu mă tem a zice — declara el în *Pseudokinegheticos* — că pînă acum nici un poet

român n-a avut mai mult foc şi mai multă graţie. Aceste calităţi răsar scînteietoare prin limba învechită şi uneori, azi, chiar ridiculizată a versurilor sale". Fără îndoială, în cuvintele lui Odobescu există o anumită ostentaţie de „ancien", care întîmpină cu rezervă operele „modernilor", probabil şi o implicaţie de zel patriotic. Dar ar fi greşit să credem că aprecierea elogioasă ar fi fost dictată unui om ca Odobescu, cu gustul format la marea şcoală a clasicităţii, numai de intenţia demonstrativă şi voinţa de a-i înălţa pe ctitori. [110]

Ceea ce ne interesează aici nu este cercetarea integrală a operei, ci doar semnalarea punctelor de ruptură, de unde începînd devine problematică înscrierea în clasicism. Alecu Văcărescu nu procedează prin opoziţii estetice făţişe. El preia formulele curente, extrapolîndu-le şi contaminîndu-le pînă la infuzarea unui nou spirit. Un exemplu edificator în acest sens este *Oglinda,* poezie de tip anacreontic, însă cu o nuanţă de preţiozitate. Tema e că imaginea iubitei, reflectată de oglindă, se situează, din cauza impasibilităţii materiei, mai prejos decît oglinda ochilor poetului, care redau nu numai frumuseţea tangibilă, ci şi armoniile interioare :

Oglinda cînd ţi-ar arăta
întreaga frumuseţea ta ;
atunci şi tu ca mine
te-ai închina la tine.

. . . . . .

Ci cîtă eşti să ştii, de vei,
dă crezămînt ochilor mei,
fiindcă nu te-nşală,
nici face vreo greşală.

În ei te cată să te vezi
întocma pă cît luminezi
şi d-într-a lor vedere
vezi cîtă ai putere.

Aceeaşi subtilitate a flatării e vădită în versurile greceşti, dedicate diverselor obiecte de podoabă ale iubitei : un cordon, un turban, un saric — toate pizmuite pentru şansa de a-i servi

în mod intim, de a-i atinge pielea parfumată sau părul mătăsos. Motivul e străvechi ; îl găsim în *Antologia greacă* (I, 84), în *Oda III* a lui Anacreon :

> Ah, de-aş fi eu oglinda-ţi
> Să tot priveşti la mine !
> De-aş fi a ta tunică,
> Ca tu să mă porţi veşnic,
> De m-aş preface în apă
> Să scald cu unda-mi corpu-ţi
> De-aş fi, iubito, balsam,
> Ca corpul să-ţi pot unge etc.
>
> (*trad. M. Gregoriady de Bonachi*)

Ronsard îl tratează în *Ode à sa maîtresse*, din 1555 :

> *Mais je voudrois estre miroir*
> *Afin que toujours tu me visses :*
> *Chemise je voudrois me voir,*
> *Afin que souvent tu me prisses.*
> *Volontiers eau je deviendrois*
> *Afin que ton corps je lavasse,*
> *Estre du parfum je voudrois*
> *Afin que je te parfumasse.*
> *Je voudrois estre le ruban*
> *Qui serre ta belle poitrine,*
> *Je voudrois estre le carquan*
> *Qui orne ta gorge yvoirine.*

În *Distih cusut pe un colan*, Alecu Văcărescu scrie : „Dacă s-ar lua în băgare de seamă gradele de fericire ale lucrurilor neînsufleţite, ar fi o mare fericire pentru mine să-ncing un mijloc atît de frumos ! Mă mulţumesc, dar, să fiu cerc şi să am de centru nu pămîntul, ci sfera graţiilor şi izvorul amorului !" *Tetrastihul cusut pe un saric* : „După ce m-am învrednicit a servi de legătură unor atît de străluciţi comeţi şi unor peri cu totul de aur, ce sînt locaş al graţiilor şi cuib al amorului, de-acuma înainte să nu mai cuteze a mă privi ochii cei geloşi ; ci numai cei ce varsă pîraie de lăcrămi pentru ochii tăi cei frumoşi şi plini de viaţă, să mă privească cu bucurie !" [111]

E evident că în planul intenţiei artistice (nu al realizării), prin uzul perifrazei şi căutarea „pointei", Alecu Văcărescu depăşeşte atît pe poetul antic, cît şi pe cel renascentist. Scopul lui e de a uimi prin ingeniozitatea exprimării. Nu-l interesează verosimilul, ci efectul, de aceea mizează pe exagerare, artificiu şi surpriză. Îi convine oare calificativul de poet „baroc" ?

Dacă luăm ca bază criteriile avansate de W. Theodor Elwert în *La poesia barocca nei paesi romanzi. Concordanze e divergenze stilistiche*, şi anume că poezia barocă derivă din petrarchismul Renaşterii, prin intelectualizarea tematicii şi complicarea expresiei, atunci Alecu Văcărescu, deşi e departe de exuberanţa inventivă a lui Marino sau de muzicalitatea zglobie a unui Chiabrera, se apropie, în esenţa demersului liric, de aceşti poeţi volubili, ai metamorfozelor şi simulaţiei, pentru care limbajul e un arsenal retoric. Delimitările lui Elwert sînt însă mult prea generale, conducînd la o extindere „sans rivages" a conceptului de baroc.

O viziune mai plauzibilă şi mai nuanţată propune Jean Rousset în cartea sa *La littérature de l'âge baroque en France — Circé et le Paon* (Paris, 1960). El distinge între „baroc" şi „preţiozitate", cel dintîi desfăşurîndu-se pe largi spaţii, cea de a doua claustrîndu-se în salon, primul tinzînd spre asumarea lumii ca mişcare perpetuă şi ondulaţie a formelor, cealaltă spre transformarea problematicii sufleteşti într-un joc de societate. „Preţiozitatea" ar fi un aspect monden al „barocului", un „baroc" în stadiu-limită, redus la imobilism şi stereotipizat, acordînd prioritate aluziei şi cuvîntului bine găsit, un „rococo" literar. Spre deosebire de cuplul „baroc-clasic", prin natură antagonist, aşa cum l-au descris toţi cercetătorii, de la Wölfflin, la Eugenio d'Ors şi de la H. Focillon la Franz Strich, între „preţiozitate" (sau „manierism") şi „baroc" pot exista raporturi de interferenţă, uneori chiar de asociere. [112]

Un caz ilustrativ e tocmai cel al literaturii de la sfîrşitul epocii fanariote, care conţine elemente de tipologie clasicistă, deşi în stare difuză — cum am arătat — şi, în acelaşi timp, datorită tendinţelor de artificializare aristocratică a raporturilor umane, elemente de manierism. În schimb, pentru „baroc", artă a contrareformei, închisă la apelul istoriei, care presupune o limbă devenită „limbaj" şi o tehnică înaltă a metamorfozării, nu există condiţii propice în societatea românească a vremii. De aceea, oricît ar fi de excitant conceptul de „baroc", ajuns astăzi la modă, utilizarea lui în scopul clarificării începuturilor literaturii noastre moderne trebuie făcută cu o mare prudenţă.

Nimic nu e mai ușor decît a atribui statut ontologic unor analogii de suprafață, dar nimic nu e mai ieftin și nimic mai contrariu științei veritabile. Dacă, în adevăr, barocul e caracterizat de exagerare, ingeniozitate, dezordine a inspirației, nu rezultă de loc că oriunde identificăm unul din aceste atribute sau toate trei laolaltă avem de-a face cu o operă barocă. Ca totdeauna, interpretarea părților depinde de context, iar fizionomia contextului, în speță, starea de spirit de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, nu ne îngăduie să vorbim de niște puncte de cristalizare barocă fermă, ci, cel mult, de unele tendințe izolate, de valoare iradiantă limitată și de semnificație incertă.

Așa, de exemplu, faptul că, în 1794, mitropolitul Iacov Stamati tipărește, sub titlul *Critil și Andronius*, o traducere parțială a celebrului roman *El Criticon*, scris de iezuitul Balthazar Gracian între 1651—1657, nu e o dovadă de asentiment la viziunea barocă a universului. „Selectarea romanului spaniol — observă cu îndreptățire Al. Duțu — ne dezvăluie frămîntarea unei epoci care, solicitată în multiple direcții, caută peste tot concretul, autenticul, fără să țină seama de stiluri". Prezentînd sub o formă alegorică cele trei vîrste ale vieții (tinerețea, maturitatea, bătrînețea), *El Criticon* e un ghid de morală practică, o denunțare a iluziilor și vanităților care asaltează existența umană, îndepărtînd-o de cultul adevăratelor valori și de pietatea credinței. Tema aceasta inițiatică, binecunoscută în literatura medievală, e prelucrată într-o compunere originală a transilvăneanului Vasile Aaron, din jurul anului 1820, intitulată : *Reporta din vis*, de un foarte accentuat caracter alegoric. Și în cazul mitropolitului Iacov Stamati, și în cazul poligrafului ardelean, se poate spune că „barocul" e receptat nu din cauza elementului său stilistic propriu, ci în pofida lui, pentru materia anecdotică pe care o procură și moralismul subiacent. [113]

Revenind la Alecu Văcărescu, să remarcăm că meritul său, ca al tuturor „prețioșilor", e de a transforma declarațiile curtenitoare, uzuale în mediul sofisticat al înaltei societăți, în „concetti" și a supralicita eleganța exprimării printr-un soi de încifrare graduală. Gh. Peșacov ne dă amănuntul interesant că lui Alecu Văcărescu îi plăcea să scrie poezii cu versuri în mai multe limbi (grecește, turcește, franțuzește),

„pre carii — spune el — le-am văzut în diferite locuri de persoane mari cetindu-se, cinstindu-se și ținîndu-se ca niște monumenturi foarte scumpe și rarnice". Predilecția aceasta pentru compunerea bi- și plurilingvă (din ultima nu ni s-au păstrat mostre) e o dovadă în plus de plăcere a artificiului și lirism decorativ, destinat unui public restrîns, deprins să aprecieze virtuozitatea mai mult decît adevărul sentimentelor. [114]

Remarcabil la Alecu Văcărescu e că manierismul acesta clasicizant, unind gustul pentru „concetti" cu spiritul raționalist și ardoarea petrarchistă, exprimă o sensibilitate efectiv traumatizată. Deși, la petrarchiști, expresia nu e neapărat o traducere efectivă a sentimentului, ci o simplă declarație „ad pompam", un lux al vorbelor, și, ca atare, „chinurile" pe care îndrăgostitul le confesează, „pîraiele de lacrimi", „văpaia inimii", „suspinurile" interminabile sînt simple figuri de stil, în cazul lui Alecu Văcărescu pare că un suflet realmente contorsionat se află îndărătul poetului galant, meșter în răsucirea frazelor.

Această tensiune a sensibilității lesne excitabile, care se disciplinează cu greu prin înscrierea într-o structură retorică, răzbate din versurile grecești, ca și din cele două satire, satira nr. 8 (ed. E. Piru) și *Tatăl nostru parodiat*. Versurile deplîng suferințele iubirii, așa cum se obișnuiește în poezia vremii, dar cu o sfîșiere lăuntrică pe care ornamentația stilului n-o anulează. Oricît i-am suspecta sinceritatea, Alecu Văcărescu pare el însuși cînd scrie : „Eu doresc să ajungă o dată la auzul tău că nu mai voiesc să trăiesc în silă o viață pe care cu drept cuvînt o urăsc, nu o mai pot suferi și mă îngrozesc de dînsa mai mult decît de numele iadului". Tonalitatea gravă și încruntarea prematură a acestui poet, mort la 30 ani, în condiții misterioase, sînt însă frapante în satire.

Satira nr. 8 e un rechizitoriu violent la adresa societății fanariote, cu o vădită intenție de a înălța critica la o treaptă de universalitate omenească și a scoate din faptele zugrăvite un înțeles mizantropic general. Spre deosebire de colegii săi de clasă și condei, un Matei Milu sau un Vasile Pogor, care practică pamfletul în scopuri de vindictă personală, ca să-și răzbune pe dușmanii nominali sau, prin transparență, nominalizabili, Alecu Văcărescu se războiește cu societatea. Viziunea lui

e acut pesimistă : el expune o situație incurabilă, care afectează însăși esența umană. Individul apare încercuit, victimă inexorabilă a dezamăgirilor de tot felul, tratat de prieteni, de rude, de cei de deasupra și de cei de dedesubt, pînă și de slujitorii bisericii, cu ipocrizie, duplicitate și perversiune. Nimic nu subzistă curat în această lume, nici dragostea, nici prietenia ; ca atare, mîntuirea apare imposibilă. E interesant că noțiunea de bază în jurul căreia se articulează această critică implacabilă e aceea de „mască" — una din reprezentările predilecte ale barocului. Alecu Văcărescu e sensibilizat mai ales de prăpastia care există între aparență și conținut. Dar dacă Gracian, fascinat de decor, ca toți exponenții barocului, formulează în *El Discreto* o morală a ostentației și disimulării, poetul nostru e mai aproape de Rousseau, care condamnă orice deghizare a ființei ca minciună și artificiu. Între o teorie care transformă individul în personaj, aplicîndu-i o mască, și o teorie care demască personajul, reducîndu-l la individ, Alecu Văcărescu optează pentru cea de-a doua, în acord cu secolul său și cu preromantismul. [115]

Prin *Tatăl nostru parodiat* străbate același dezgust față de corupția și silniciile sociale și se întrevede același spirit amar și blazat, incapabil să se împace cu lumea.

Deși pornește din atmosfera liricii anacreontice, cultivîndu-i în parte temele și procedeele, traiectoria lui Alecu Văcărescu încalcă zone diverse ale poeziei. Prin fabricare de „concetti" și gustul pentru redundanțe stilistice, se apropie de manierism. Vibrația acută a sensibilității și setea purității inaccesibile îl situează alături de preromantici. De fapt, personalitatea literară îi rămîne nedecisă, captată între limitele de gust ale unei epoci care-și căuta ea însăși fizionomia, neștiind încotro să-și fixeze privirile.

Ca și Cîrlova, Alecu Văcărescu întrupează un destin nenorocos. Dacă soarta i-ar fi acordat favoarea unei vieți mai lungi, ne putem imagina că, debarasat de contingențele unei arte care-l încorseta și evoluînd cu veacul, ar fi izbutit poate să descopere, înaintea altora, lirismul romantic. Desigur, ipoteza e incontrolabilă, un simplu joc al spiritului. În orice caz, Alecu Văcărescu dovedește cît de fluide sînt frontierele

clasicismului românesc și cît de delicată e încercarea de a defini categorial un scriitor, cînd ambianța nu oferă puncte de sprijin ferme, experiența literară nu e conceptualizată, iar liniile de forță interioare sînt ele înseși echivoce.

IOAN CANTACUZINO

Opera lirică a lui I. Cantacuzino constituie un exemplu de dilatare a conceptului „clasic" pînă dincolo de hotarele a ceea ce se consideră obișnuit „preromantic", acordul între cele două directive fiind însă menținut tot timpul, deoarece autorul nu are de loc conștiința că aruncă punți între continente estetice ște opuse. Dar erau ele realmente opuse ? Ideea unei segregări brutale între „clasicism" și „preromantism" nu e oare proiectarea în trecut a unei viziuni contemporane de ideologie literară ?

Despre Ioan Cantacuzino a vorbit încă Bălcescu, într-una din biografiile publicate în *Magazin istoric pentru Dacia,* dar fără să se ocupe de activitatea literară, ignorată pînă la contribuțiile recente ale lui G. Ivănescu și N. A. Ursu. Cei doi cercetători au adus o importantă contribuție, revelînd că Ioan Cantacuzino a publicat, după toate aparențele, pe la 1796, la Dubășari, prin grija lui Mihai Strelbițchi, un volum de versuri intitulat *Poezii noo,* iscălit cu inițialele I.C. [116]

Deosebit de interesant la acest volum, primul de versuri profane tipărit în literatura noastră, e în primul rînd titlul. Ce semnificație are denumirea de „poezii noo" ? Autorul voia să sugereze că mai publicase versuri în trecut și că se înfățișa acum cititorilor cu o culegere inedită ? Presupunerea e puțin plauzibilă. Trebuie oare interpretat cuvîntul „nou" ca o aluzie la caracterul versurilor, la faptul că ele nu seamănă celor tradiționale, că se îndrumă în sensul „modernității" ? S-ar părea că tocmai aceasta era intenția scriitorului.

Volumul lui Ioan Cantacuzino cuprinde 13 poezii originale și 8 traduceri. Alegerea autorilor tălmăciți (dintre care unii sînt numiți, alții nu) e din cele mai grăitoare : cardinalul de Bernis (probabil *Description poétique du matin),* Metastasio

(*Partenza* și o arie din *Nitteti*), Gray (*Lăcașul morții*), Marmontel (*Dafne*), Pope (*Satiră : Omul*), La Fontaine (*Poveste după La cigale et la fourmi*). În bună vecinătate, așadar, clasicism, raționalism luminist și acorduri preromantice, sentimentalism elegiac și idilă. Un fragment remarcabil e tradus din *Cîntarea Cîntărilor :* prin versul liber, cursiv și aerisit, scăpat de sub apăsarea tiranică a cadenței, străbate ceva din parfumul senzual și naivitatea rustică a textului biblic, atît de aproape de sufletul țăranului român :

Sînt neagră, iar frumoasă,
Și mult drăgăstoasă.
Fetele locului
Ierusalimului,
Poți să le privești
Ca sălașe crăiești.
Eu la chip neagră sînt
Dă soare și de vînt.
...Spune-mi unde cîmpeșc
Unde la miaz umbresc,
Unde oițile tale,
Iubite, în ce vale
Pascu și să odihnescu,
Să vin să te găsescu,
Schimbată, neștiută,
Ca o vită pierdută.

Versurile originale par a ilustra în mai mare măsură decît traducerile apartenențele neo-clasice ale scriitorului. Găsim erotică anacreontică, satire, cîntece de pahar (*Cîntec bețivesc*), două *Cîntece păstorești*, un *Cîntec grădinăresc*, dar și un elogiu rousseau-ist al vieții simple în sînul naturii, *Veacul de aur sau cel scump :*

O ! Tirana vieții, stăpîna multor crai,
Ajungă-ți atît că lor pravilă dai !
Turburînd odihna stăpînilor lumii,
Nu merg la păstor, în lăcașul glumii,
Supt colibioara lui, unde stă în ticnă,
Dă schimbi pacea sa în rea neodihnă.

Poezia *Răsuflarea* face o teorie a liricii artizanale. Deși instinctul poetic există la toate popoarele, chiar la cele sălbatice, el dă roade optime în societățile civilizate, unde intervine arta care-l modelează și-l desăvîrșește :

Iar noroade pricepute
Au fățat cu multe cute,
Chibzuirea lor ce-a-naltă,
Dînd poezii drum dă saltă,
Pîntre munți, pîntre flori,
Piste ape, pîntre nori.
Au întrerupt ne-ntrupări,
Au iconit nevediri.

Interesant e că rațiunea („chibzuirea") și efortul de cizelare („fățarea") au, în ultimă instanță, scopul de a pune în mișcare imaginația, prin întruparea „ne-ntrupărilor" și „iconirea" „nevedirilor", sau, cu alte vorbe, prin producerea imponderabilului și jocul de umbre al ficțiunii. Fără îndoială, e un mod nu tocmai clar de a concepe exercițiul poetic, dar în deplin acord cu linia evazivă a esteticii de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, care vorbea de „entuziasm raționalizat" și, sub firma liniștitoare a „mimesis"-ului aristotelic, făcea tot mai mult caz de „geniu" ca putere creatoare autotelică, prin care natura prescrie legile sale artei.

De la Ioan Cantacuzino ne-au rămas trei manuscrise, conținînd traduceri din operele unor scriitori caracteristici atît fazei de expansiune, cît și celei de declin a luminilor. Manuscrisul 3099 din 1794 cuprinde *Istoria lui Machen* de Baculard d'Arnaud, *Arsache și Ismenia* de Montesquieu și *Narchis, sau îndrăgostitul însuș de sine* de J. J. Rousseau.

Dintre acestea, mai interesant e *Arsache și Ismenia,* utopie orientală de Montesquieu, publicată postum, de-abia în ediția de *Opere complete* din 1783 a scriitorului (ceea ce denotă că traducerea română constituie o receptare rapidă !). Tema tradițională a amanților fideli, care triumfă asupra tuturor puterilor malefice ce vor să-i separe, servește aici nu numai educării virtuții, ci și unui scop edifiant, de natură politică : în Arsace, Montesquieu încarnează pe monarhul luminat, propunînd exemplul său meditației oamenilor rezonabili.

Cel de al doilea manuscris (ms. 1550, din 1796) e traducerea romanului istoric moralizator al lui Florian, *Numa Pompilius*, care-l va interesa şi pe Alecu Beldiman. Într-o dedicaţie către mitropolitul Gavril Bănulescu, Ioan Cantacuzino observă că opera lui Florian — „om adăpat mult istorii vechi" —, deşi lucrată „după placul inimii sale", nu se îndepărtează „prea" „de ideea ce însuş istornicii cei mai de crezut au avut de acest crai al Romii". Cu alte vorbe, raţiunile inimii concordă cu raţiunile istoriei — opinie încurajatoare, dacă nu adevărată, exprimînd o perspectivă optimistă, pe care explorarea romantică a trecutului avea s-o pună în curînd sub semnul îndoielii. Traducătorul îl elogiază pe Florian şi pentru elevaţia morală : „să prea vede că avea şi în băirile inimii sale multă cucernicie păstrată". Referinţa repetată la „inimă", căreia i se asociază termenul de „cucernicie", nu este desigur întîmplătoare : începuse să facă şi la noi ravagii apetitul romanescului acţionat de mobile altruiste, acea tipică îngemănare de lacrimi şi predicaţie a virtuţii, care colorează mai toate derivaţiile preromantice de origine rousseau-istă.

Nu mai puţin caracteristică e şi cea de-a treia traducere a lui Ioan Cantacuzino, *Cercarea asupra omului*, celebra operă a lui Alexander Pope, cu a cărei tălmăcire s-a îndeletnicit şi Conachi (ms. 6002, probabil din 1807). Spre deosebire de cel din urmă, care se servise de intermediarul francez al lui Du Resnel, Cantacuzino urmează versiunea lui Silhouette, redînd-o integral, într-o proză românească de o fluiditate remarcabilă. Deismul moderat al lui Pope, care integra examenul neajunsurilor lumii într-o perspectivă optimistă, de un raţionalism seducător, era făcut să placă unor oameni ca I. Cantacuzino şi Conachi, degajaţi de noţiunea tradiţională a ortodoxiei, dar străini de orice tentaţie iconoclastă. [117]

NICOLAE VĂCĂRESCU

Nicolae Văcărescu, care se aşeza modest în umbra talentatului său frate, considerîndu-se „slabul şi în condei şi în idei", ne-a lăsat în afara versurilor anacreontice, în nota obişnuită, două poezii remarcabile. Ele dovedesc că poetul nu dezonorează titlurile de merit ale familiei. E vorba de cîntecul

haiducesc *Durda*, care anunţă *Doinele* lui Alecsandri, şi elegia *Un pic de nădejde*, anticipînd, prin muzica dodecasilabului amfibrahic, *O fată tînără pe patul morţii* de Bolintineanu şi, prin atitudinea de resemnare în faţa fatalităţii tragice, *Mortua est*.

Drept este că paternitatea lui Nicolae Văcărescu asupra *Durdei* a fost pusă la îndoială de Al. Piru, şi — după noi — cu bun temei. În adevăr, această poezie, scrisă în metru popular, e nu numai diferită de celelalte versuri ale lui Nicolae Văcărescu, dar trădează o altă mentalitate — robustă, combativă, integrată organic naturii şi rotaţiei sempiterne a anotimpurilor —, care nu are multe puncte de tangenţă cu starea de spirit a unui boier crescut în edulcorările iatacului fanariot. Iată trei strofe caracteristice prin prospeţimea şi vigoarea sentimentului :

Roibule, mi te găteşte,
Şalele-ţi înţepeneşte,
Să mă duci peste pripoare,
Văi şi coaste la strîmtoare,
Pre potecă făr-de soare.

Daleo, daleo, dragă durdă,
Fă-te-ncoace, nu fi surdă,
Vin să te-ngrijesc mai bine,
C-a-npuiat greierii-n tine,
Daleo, durdă, vai de mine !

Oleo, leo ! vremea-nvitează
P-ăl cu inima vitează,
Să nu stea să se clocească,
Ci-n sînge să bălăcească,
Pomina să-şi înflorească.

E de notat, de altfel, că în manuscrisul 332, conţinînd poezii româneşti şi greceşti ale Văcăreştilor, unele copiate de Gh. Peşacov, *Durda* figurează sub titlul *Primăvara se iveşte* (f. 45) într-un grupaj de şapte compuneri aparţinînd lui Ienăchiţă şi Alecu ! Manuscrisul 421 îl dă peremptoriu autor pe Nicolae (f. 53), însă copistul se arată atît de inventiv în

rezumarea unei scrisori a acestuia către Iancu Văcărescu, din 31 octombrie 1815 (f. 54), scornind pur și simplu lucruri inexistente, numai „spre a da un caracter general și pronunțat patriotic“ textului respectiv (I. Vîrtosu), încît sîntem îndreptățiți să-i punem la îndoială aserțiunile de oricîte ori nu le putem controla prin alte izvoare — ceea ce tocmai se întîmplă în cazul de față. Paternitatea lui Nicolae ni se pare improbabilă din unghiul psihologic ; ea e, în orice caz, dubioasă sub raport documentar. Desigur, s-ar putea admite că *Durda* constituie prelucrarea unui cîntec aflat de la lăutari, cum ar sugera-o exhortația „Daleo, daleo, dragă durdă“. Oricum, pătrunderea unei poezii de o culoare folclorică atît de intensă printre manuscrisele Văcăreștilor e o dovadă de permeabilitate a frontierelor culturale dintre clase și, implicit, a puterii contagioase a liricii populare. [118]

Cea de a doua reușită poetică a lui Nicolae nu ridică probleme de atribuire. E un strigăt de dezolare a unui om cu inima împovărată, ferecat în versuri de o admirabilă înlănțuire ritmică.

Un pic de nădejde d-aș ști c-o să-mi vie,
Și traiul mai dulce că poate să-mi fie,
Atuncea și viața mi-ar fi doar mai scumpă,
Și ața ce-o trage n-aș vrea să se rumpă.

Nemaiîntrezărind nici o licărire de speranță, omul preferă să se „rumpă ața“, deoarece moartea îi acordă nesimțirea. Ultima strofă, alcătuită în ms. 287 din două versuri :

Și poate atuncea, de n-o fi simțire
Să fiu în odihnă, să am fericire,

e completată în ms. 1651 cu alte două :

Dar cînd din rea soartă voi simte ș-acolo
Oriunde aiurea să merg mai încolo.

Ne aflăm în fața unui surprinzător eminescianism „avant la lettre“, realizat atît în planul conținutului, cît și în planul formei. Pe de o parte, e revendicarea neființei și ipostazierea fericirii într-un fel de impasibilitate a increatului ; pe de alta, muzica versului, jocul alternativei : „de-aș ști... atuncea“ și acel

„rumpă“, termen ornamental și sonor, dotat cu luxurianța mătăsurilor scumpe și vechi. Versurile finale, adăugate în ms. 1651, aduc o dezinvoltură a elanului imaginativ cu totul neobișnuită în atmosfera de clasicism didactic a vremii. Autorul riscă ipoteza că nici moartea nu-i va oferi ataraxia pe care o caută, starea de suspendare a „simțirii“, de odihnă absolută. Sufletului torturat nu-i va rămîne atunci decît să pribegească „aiurea“, într-un „oriunde“, care e de fapt un neant la puterea a doua. Tristețea se inalță aici la o demnitate ontologică, depășind romantismul ieftin și declamatoriu al tînguirii, atît de cultivat mai tîrziu, în perioada dintre Alecsandrescu și Eminescu.

NICOLAE DIMACHI

Un moldovean care „stihuiește“ ca și Nicolae Văcărescu pe temele curente ale anacreontismului, dar, ca și acesta, dă semne de emancipare lirică prin recursul la natură și sensibilizarea stărilor interioare, este N. Dimachi. Din cele 19 poezii din ms. 2189, care i se atribuie, majoritatea nu aduce nimic nou ; și în erotică, și în satiră, scriitorul diletant versifică locuri comune. O individualizare a viziunii în sens preromantic apare în *Piima asupra vistieresei Anica Roset,* de care am amintit mai sus, îndeosebi însă într-o delicată invocare a lunii :

Pentru ce strălucești, lună ?
N-auzi frunzele cum sună
Și cu-a vîntului suflari
Răspund la a mea intristari ?
Ce slobozi a tale rază
Peste unul ce oftează...
Pentru ce a ta lumină,
Ce se vede pe cer lină,
Cu o dulce revărsare,
Face o asemănare
La a razălor clipire
Ce se vede pe cer lină,
Și străbate printre frunză
Peste unul ce s-ascunză...

Accentul sincer al sentimentului, debarasarea de manieră, simplitatea surprind în aceste versuri, în care se realizează un fel de sincronizare spontană a pulsului sufletesc cu respirația prozodică. Poezia nu e încă țipăt al adîncurilor, dar nu mai e nici simplu protocol stilistic. Dimachi își comunică mîhnirea fără să declame, pe un ton murmurat :

Luna lume luminează,
Dar inima me oftează,
Și in tot ceasul ca o moartă
Într-a ei lacrămi înoată,
Și petreci fără milă
Toată viața sa în silă.
Ah, dar văd și piste tine
Un cumplit nour ce vine,
Au și firea ta-i să fii
Tot în nestatornicii,
Au zîdire toată este
În oftări și să trudește ?

Într-o poezie care se numește *De paraponisire,* scriitorul îi reproșează lunii impasibilitatea :

Lună, lună, te văd lună,
Și-nfocată cu lumină,
Răvarsă a tale rază
O dulceață de viiață.
Pe semne nu porți simțire
La a me nenorocire,
De privești făr-de-ndurare
A lucrărilor vărsare,
Și privești cu o răpire
Jalnica me tînguire.

Monocromia paletei lirice devine însă stînjenitoare pe măsură ce meditația selenară progresează ; cum e și firesc, constrîns de mecanica rimei și de locul comun anacreontic, poetul alunecă lesne din inefabil în convenție :

Deci în lume nu-i alt bine
Decît cînd amoriul vine ;
Că acea minuntă-ndată
Cumpănește viața toată.

De fapt, stereotipul sentimental și stilistic domină, iar tonalitatea generală a versurilor se atmosferizează în spirit neoclasic. Ca toți poeții boieri, Dimachi își transformă tînguirea în discurs, uzînd de simbolurile curente ale petrarchismului fanariotic :

Ai hotărît să mă arz, acest foc îm pare dulce ;
Tu mi-ai zis ca să trăiesc, iar tu la mormînt mi-i duce,
Și-oi muri pre mulțămit, fluturașului urmînd,
Căci văd bine că mă ard, dar voesc să mor arzînd.

Pe vechea temă că lumea devine pustie cînd iubita lipsește, întîlnită la Petrarca :

Ogni loco m'attrista, ov'io non veggio
Que begli occhi soavi...,

(*Rime,* II, XXXVII)

reluată de Rousseau și Chateaubriand, dar căreia Lamartine îi va da în *L'isolement* o expresie memorabilă („Un seul être vous manque et tout est dépeuplé“), Dimachi rimează prolix, într-un vers desesperant de prozaic, cu toată voința evidentă de dramatizare :

Cît îmi pare mare ziua care petrec fără tine,
Nici o frumuseță-a firii nu mă mîngîie pe mine,
Și verdeața cea mai vie seamănă sălbăticită,
Cînd într-însa nu-nflorește fața ta cea strălucită ;
Și cînd ziua petrec toată, oh, lipsit de a ta privire,
Cercetez urmele tale într-o deznădăjduire,
Care dacă nu se află, vărsînd lacrimi nesecate,
Plîng al meu ticălos suflet ce atunce-și cere moarte ;
Dar cînd glasul tău s-aude, ah, cît inima se bate
Cît mîngîie-a ta vedere simțirile tulburate.

Sîntem desigur departe de Lamartine, dar, s-o recunoaștem, mai mult din cauza limbii înțepenite decît a inaptitudinii de simțire. Ceea ce-i lipsea lui Dimachi era instrumentul, nu muzica interioară. [119]

CORESPONDENȚA DINTRE NICOLAE ȘI IANCU VĂCĂRESCU

Corespondența purtată de Nicolae Văcărescu cu nepotul său, Iancu Văcărescu, între anii 1814—1817, constînd din 30 scrisori ale celui dintîi și 6 ale celui de al doilea, păstrate în cea mai mare parte în ms. 1651, reprezintă un document de importanță excepțională pentru cine vrea să surprindă starea de spirit a cărturarilor boieri în epoca de declin a fanariotismului, din anii ce preced marile tulburări de la 1821. Dar nici măcar în dialogul intim cei doi preopinenți nu reușesc să se dezbare pînă la capăt de „poză". În orice caz, tendința de a caligrafia sentimentele și opiniile e pe-alocuri străvezie.[120]

Scrisorile relevă în filigran un mediu artificial, în care regula generală e duplicitatea, nimeni n-are încredere în ceilalți, toți cîrtesc și trag sfori. Boierii au dificultăți bănești și sînt mereu în căutare de procopseală, urzind intrigi sau parîndu-le pe ale confraților. Cei doi Văcărești, oameni luminați și de o delicată complexiune sufletească, vlăstare ale unui neam ilustru, intrat deja pe panta declinului, își găsesc cu greu locul în veacul fanariot care expiră, deși aparent se înscriu în limitele sale de comportament și conveniențe. De fapt, și în cazul lor, ca și în al altora, straiele și tabieturile orientale constituie un ceremonial de suprafață, sub care ghicim o problematică a dezadaptării și eșecului proprie marii crize morale traversate de conștiința europeană la începutul secolului al XIX-lea. Nicolae și Iancu se întîlnesc nu o dată cu Obermann și Joseph Delorme în sentimentul frustrației, voința de a depăși cotidianul, poate și în imposibilitatea de a-și salva energiile interioare prin asumarea unei discipline.

Nicolae își ține nepotul în curent cu bîrfelile scornite asupră-i, îi comunică noutățile zilei în pricini domestice și obștești, îi dă sfaturi de bună purtare. Evită însă tonul paternalist — are doar 6 ani în plus —, afectînd a fi un camarad mai vîrstnic. Iancu este „iubitul meu și mult dorit", „iubitul meu și dulce", „iubit și dorit obraz". Scrisorile le termină cu: „sînt al dumitale, unit și legat și dăn sînge și dăn cuget, unchi și prieten" sau: „sînt al tău iubitor și libovnic și apururea, tot cu aceeași fierbințeală, slugă". Cînd i se pare că Iancu exagerează cu genuflexiunile și semnele de respect, îl probozește amical: „multele plecăciuni dă slugă ce-mi scrii mă împovărează și mă împofilează tare. Apoi dă ce să nu strig: sînt obidit! Dumneata știi la cine scrii, eu cunosc pe cel ce-mi scrie. Deci. dă ce ne tratarisim parcă am fi fiteșcare din nou aduși de la polurile cele opuse?"

Reproșurile acestea au în vedere forma socială de manifestare a raportului de vîrstă, nu intensitatea legăturii afective dintre corespondenți, nici expresia ei încorporată în limbaj. În privința dragostei pe care și-o poartă, Nicolae și Iancu se întrec în exaltare și pompă stilistică. Declarațiile, jurămintele, făgăduielile plouă literalmente; consumul de asigurări și reasigurări de fidelitate e pur și simplu obositor. „Nu intra în bănuială — scrie Nicolae — că te-am lepădat uitării și nepomenirii", sau: „niciodată nu poci a te uita, să fii încredințat, fiindcă această axiomă este pravilă la mine", sau, încă: „știi lucrarea ce poate face un cuvînt al dumitale în sufletul mieu, știi și puterea ce ai asupră-mi". Iancu nu se lasă mai prejos; într-un caz el ajunge la o supralicitare paroxistică: „Fie mîinile tale, și ochii, și gura, și mai vîrtos mîna ce mi-au scris, de mii de fericiri și de plăceri înconjurate și de mine de mii de ori prea sărutate!"

Neînvestindu-și resursele lăuntrice într-o activitate productivă, complăcîndu-se într-o trîndăvie aurită, ca toți boierii mari, infestați de alexandrinismul fanariotic, sufletește anxioși, instabili și dubitativi, unchiul și nepotul sînt dispuși mereu să se introspecteze, să zăbovească pe nuanțe, să-și complice senzațiile, să caute insolitul în vorbă, dacă nu în faptă. Ca un Ovidiu refugiat printre troienii sarmatici, Nicolae deplînge ravagiile frigului, însă perifrastic și elegant: „Nemuritorii sînt nesimțitori, pentru că, cînd or simți, nu ne-ar lăsa să ne împresoare înghețul iernii". Se plictisește, cu un fel de voluptate a conservării stării de inerție: „Mă întrebi ce fac? Șăz într-un unghi de casă, uitîndu-mă și privind vîrful nasului mieu cu ochii amîndoi, și întocmai ca gîngăniile la vremea iernii, așa sînt; nici din deget nu poci mișca." Uneori își afișează singurătatea și mizantropia cu un fel de resemnare blazată: „De ești vesel, scrie-mi, ca să-mi pară bine și să-mi placă să înviez! Iar de nu, lasă-mă cum sînt, și crede că sînt mai mulțumit în mormîntu-mieu, decît cei ce să socotesc nemuritori, neavînd asupră-le nici un dar al vieții celei vrednice de vreo mirare".

Iancu își suportă și el existența cu un sentiment de nemulțumire, punctat încă mai mult decît în cazul lui Nicolae de o încruntare romantică. Era și mai tînăr. Într-o scrisoare din 12 ianuarie 1814, vorbește de „oareșce amestecătură intristări, frici și scîrbi, ce din ceasul ce am sosit în București au început a mă coprinde, fără a-mi da îngăduială nici măcar un secund al minutului ca să poci să răsuflu". „Ce faci, cum petreci ? — îl întreabă pe Nicolae, în noiembrie 1814. Eu n-am alt nimic, decît îmi măsor mormîntul în lung, și în larg." De ziua nașterii, e într-o dispoziție sumbră : „Oamenii toți alerg, dar eu sînt mai fericit căci poci să vorbesc cu dumneata, fie și puțin ; dăstul îmi este, cînd și atît mă lasă să mă trezesc, furia nenorocirii". Urarea pe care o face trădează un fond de filozofie sceptică : „Naște-s-ar cu acest bine și acele fericiri pentru noi, care pentru oameni (de cînd este lumea în starea aceasta, care prin istorici, prin mai bătrîni și prin însuș simțirile noastre) am cunoscut că nu au fost".

Este evident că cei doi interlocutori își situează schimbul epistolar pe un plan transcendent existenței obișnuite. E între ei o complicitate în distincție, dorința diferențierii de mediul ambiant și plăcerea de a-și demonstra reciproc îndemînarea condeiului. De o parte și de alta, se croiesc fraze, scrisorile nu sînt simplu „scrise", ci compuse, cu înflorituri stilistice și „concetti". La un moment dat, Nicolae își întîrzie cu premeditare răspunsul. De ce ? „Vrusei, însă, să văz de-ți place a suferi să aștepți scrisori și să nu-ți vie de la unul ce ți-au făgăduit. Am pătimit de la dumneata astă cercare, și vrusei să mi să facă răsplătire și să te fac mai delicat spre astă madea (=pricină, chestiune). Dăzleg tăcerea și scriu dumitale acum, nemaiputînd suferi a fi cufundat în noianul său și a nu ști despre ale sănătății dumitale, cei scumpe mie." Într-un à propos despre împachetarea unei cărți, demn de acea prețiozitate caracteristică secolului al XVIII-lea, denumită de francezi „mièvrerie", Iancu ironizează în cîteva versuri pretențiile vestimentare ale fiicelor Evei :

Dar ce podoabă, ce haine să-i facă,
Ca să poată, la oameni să-i placă ?
Acu vremea aceia nu este :
Smochini nu-mbrac pă neveste !...

Nicolae preia motivul : „Iată și pentru partea soiului celui frumos, răspuns, nu împotrivă, ci într-o glăsuire" :

Acum smochinul nu le îmbracă,
Însă nici mărul nu crez să placă
La dumnealor.
Acum Lipscă, Parisuri,
Sînt de bajocură și de răsuri :
Sînt altfel toate la gustul lor.

Încîntat de virtuozitatea poetică a nepotului, Nicolae îl complimentează cu o adevărată voluptate a înfășurării vorbelor în dantele : „Dă piatră d-aș fi fost, iarăși dulceața și ritmul ce are läuta ta cea poeticească putea, fără alt, să mă însuflețească ! Cu cît mai ales, însă fiind simțitor, și mai vîrtos tot d-un sînge cu tine, să putea să fiu decît nesimțitoarele mai nesimțitoriu ? Ba, aceasta ar fi fost, decît toate greșalile mele, cea mai neiertată, și poci zice că și elementurile s-ar fi supărat, obidindu-să asupră-mi, și m-ar fi avut multă vreme la gazep." (=mînie)

Acest gust al piruetelor și exhibițiilor de limbaj îi așază pe Văcărești în familia spirituală a epistolierilor galanți din vremea regenței. Cu două deosebiri majore, totuși, una, care ține de afinarea moravurilor și progresele civilității, cealaltă, de alcătuirea sufletească. Și Nicolae și Iancu plătesc tribut unei epoci de răspîntie, care combină finețea bizantină cu grobianismul, un pragmatism lipsit de scrupule cu o aspirație enormă de aliniere culturală la nivelul Europei. Ei nu dispun de o limbă literară, cu atît mai puțin de un limbaj al conversației și salonului. Pe de altă parte, lumea în care trăiesc practică eticheta și cultivă virtuțile sociabilității numai de puțină vreme. E deci firesc ca expresia grosolană sau de-a dreptul trivială să se etaleze cu o superbă inocență alături de formulările înzorzonate și chinuite. Apoi, pe planul interior, e de notat propensiunea spre gravitate, acel aer mohorît și abscons al preromanticilor, care nu mai știu sau nu mai vor să glumească. Văcăreștii sînt însă departe de a fi niște werther-ieni devitalizați și clorotici. Sentimentalismul lor e tulburat de patetismul safic, care e numai flacără și violență, iar o senzualitate

surescitată îi împinge să caute delicate tehnici ale răsfățului și dezmățului.

O singură dată corespondența de care ne ocupăm atinge o chestiune de interes național. În 31 octombrie 1815, Nicolae îi trimite lui Iancu o copie a prefeței lui Ienăchiță Văcărescu la *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și orînduelelor gramaticii rumânești* din 1787. Cu acest prilej, el are o tresărire de elan patriotic: amintirea înaintașului, care a trudit la înălțarea edificiului culturii românești, îl zguduie, trezindu-l din inerția unui trai egoist. În lumina exemplului ilustru, urmașul feneant își descoperă întreaga-i nimicnicie. Ca și pentru romantici, mai tîrziu, trecutul devine izvor de pilde. „Îl trimiț — e vorba de un exemplar copiat al prefeței — ca să-l vezi, îl trimiț ca să te invitez și să te ațăț, îl trimiț ca să te aprinz, să te fac să fii foc viu, mai mult dăcăt ești, și apoi, tot ce am pățit și eu, ca să te fac să-ți aduci aminte cu toată puterea și vîrtutea duhului și a inimii și a cugetului ce porți, ce au fost părinții noștri: tată-tău și moșu-tău, și să plîngi cu inimă înfrîntă și cu duh slobod, dar supus dăn întîmplări a purta jugu".

Prin expresia atît de caracteristică: „duh slobod", însă deprins „a purta jugul", Nicolae se referă probabil la condiția sa și a nepotului de membri ai unei naționalități înrobite, dar nu e exclus să se fi gîndit și la servitutea morală, la sechestrarea într-o societate profund alienantă, care-i împiedică pe indivizi să te aprinz, să te fac să fii foc viu, mai mult dăcăt ești, și deplore eșecul. Și lacrimile acestea se și revarsă în rîndurile care urmează — semn de emoție veritabilă, fiindcă rezultă din confruntarea lucidă a unui ideal patriotic tangibil cu conștiința neputinței de a-l înfăptui: „Ah, dorite! Mult și scump iubite sînge al mieu! Ah, ramură a trunchiului celui obicinuit în slavă și laudă! Mă crede că, de atunci, adică din mult norocita și amară noapte ce am cetit această epigramă, istorie și ce ori alt vei vrea, îmi arde inima în flacără nestinsă și în cumplită văpaie, și mă amărăsc, cît mă simț muscă. Mă arz atît, încît și în ceasul ce-ți scriu mă podidesc lăcrămile, simțind ce era acei oameni și văzînd că noi nu sîntem nici de a face cevaș fiteșcine în parte, nici măcar oameni dă a ne uni și a face."

BILANȚ ȘI PERSPECTIVE

Am urmărit în paginile anterioare procesul de eroziune a mentalității păturilor culte românești în timpul epocii fanariote, fenomenele de dezagregare și semnele de înnoire ce se acumulează și sporesc în intensitate cu cît ne îndepărtăm de limita de jos a perioadei considerate — 1780 — și ne apropiem de limita superioară — anul 1821. Concluzia care se desprinde e a unei continuități, din ce în ce mai amenințată să se surpe, totuși rezistînd fără nici o perturbare deosebit de gravă. Cu toate că survin rupturi de echilibru și mișcarea ideilor se înviorează, cu toate că, îndeosebi în primele decenii ale sec. al XIX-lea, regimul fanariot intră într-o criză atît de flagrantă încît pînă și beneficiarii săi direcți încetează să-i mai acorde sprijinul, nu poate fi încă vorba de o transformare decisivă a spiritului public. Fără îndoială, se citesc romane, uneori și cărți politice străine, se manifestă, ici și colo, compasiune pentru suferințele țării și preocupare față de viitorul ei, există o vie curiozitate, care ascunde uneori invidia, pentru rînduielile bine întocmite ale Apusului, se exprimă dorința sinceră a unei înnoiri. Totuși, în imensă majoritate, pătura intelectuală boierească nu pare a trece dincolo de deziderate vagi și opțiuni șovăitoare. În vreme ce guvernul, cu cinismul inconștient al celor ce se îndreaptă spre dezastru, hipnotizați parcă de abis și incapabili să se oprească din marșul lor sinistru, agravează fiscalitatea și tolerează stoarcerile dregătorilor pînă la epuizarea țărănimii, clasa boierească — inclusiv spiritele luminate și, așa-zicînd, „liberale" — huzurește în palate poleite, țese intrigi, trăiește — cum o va mărturisi ulterior cu rușine Dinicu Golescu — din „dări nepravilnice".

Desigur, unele reacții față de deteriorarea neîntreruptă a situației se manifestă. Dar ele sînt reticente și disimulate. Caracteristic fazei de declin a fanariotismului e duplicitatea, distanța tot mai evidentă și tot mai dramatică între poza cotidiană și atitudinea lăuntrică, între ceea ce conștiința reprobă și ceea ce gura vorbește. Ca în orice regim despotic, ros de o criză incurabilă, oamenii învață să mintă ca să-și salveze o zonă îngustă de adevăr interior.

Am văzut că o serie de cărturari consideră realitatea fanariotă detestabilă, că ei nu-i recunosc regimului nici o legitimitate politică sau morală, că se înăbușă în atmosfera stătută,

lîncedă, izolată de vînturile primenitoare ale istoriei, dominată de spaime, nesiguranță, plictiseală, umilință și lașitate. Oameni ca Văcăreștii, Goleștii, I. Cantacuzino, Iordache Slătineanu, C. Conachi — sensibili, de o complexiune nervoasă delicată, cu antenele spiritului branșate deja spre Apus, nu doar spre Constantinopol — se găsesc în multe privințe pe poziții absolut potrivnice mediului în care trăiesc. Ei ilustrează cu toții, firește în grade diferite, potrivit cu temperamentul și forța lucidității fiecăruia, drama individului ce se rupe de ordinea socială dominantă. Să notăm însă bine faptul : e vorba de o ruptură ambiguă, deoarece ea repudiază fanariotismul, dar nu condamnă raporturile iobăgiste și privilegiile boierești.

Întrebarea care se pune este de ce drama dezadaptării, a spiritului ce-și pierde treptat punctele de sprijin, iluziile și speranțele, nu devine obiectul predilect al literaturii, de ce scriitorii nu oglindesc în creație, mai deslușit și mai energic, tensiunile care-i consumă omenește ? De ce „opera" e surdă la apelul vocilor interioare ? De ce „scriitorul" se agață de o fărîmă de existență mutilată, îndeplinind de dimineața pînă seara un ritual pe care-l dezaprobă în forul său intim ? De ce nu se eliberează de minciună noaptea, la masa de lucru ? Din asemenea antagonisme brutale între un mediu sufocant și niște indivizi care se înăbușă, dintre mocirla vieții și aspirația la puritate au țîșnit în alte părți operele preromantice și romantice.

La noi, pînă la 1821, experiența acută a dedublării și a stării conflictuale nu se sublimează într-o literatură de „stürmeri" sau într-una de sentimentalism exacerbat. Scriitorii refuză să-și exploreze universul lăuntric dincolo de hotarele convenționale sau să-și proiecteze revolta în ficțiune. Ei văd „răul social", dar îl depășesc neautentic : își plîng neputința, cum o face N. Văcărescu în scrisoarea adresată lui Iancu, la 31 octombrie 1815 ; își convertesc indignarea în pamflete corosive, dar alegorice, de circulație manuscrisă, ca Alecu Văcărescu ; își ocupă ceasurile de tihnă cu traduceri, servind cultura națională și înălțîndu-se astfel în propriii lor ochi, ca Iordache Slătineanu și Alecu Beldiman ; ori, în fine, pentru că inspirația anacreontică e cîteodată un mijloc de evaziune sau o sursă de compensare imaginară a tragismului existenței, cei mai mulți compun versuri care cîntă avatarele și deliciile iubirii, fără nici o incidență cu realitatea.

Pînă la 1821, dimensiunea principală a literaturii rămîne cea neo-clasică. Și anume e vorba de un clasicism care nu fertilizează resursele adînci ale interiorității, un clasicism în mare măsură frivol, scos din timp și izolat de preocupările vitale ale oamenilor, „deschis" și ingenuu — nefiind legiferat —, totuși inclus în reflexele cărturarilor datorită gustului fanariotic, tradiției retorice a învățămîntului grecesc, autorității modelelor petrarchiste și anacreontice.

De-abia după războiul ruso-turc de la 1806—1812, care accelerează europenizarea clasei superioare în moravuri și îmbrăcăminte, dinamizînd în același timp circulația ideilor (vz. Societatea greco-română a mitropolitului Ignatie !), încep să se ivească semnele unei renovări efective a mentalității. Două fapte fundamentale marchează cel de-al doilea deceniu : nașterea învățămîntului mediu românesc și intrarea în cultură a unei generații de cărturari de origine mijlocie sau măruntă.

Prin școlile lui G. Asachi și G. Lazăr se învederează că ideea națională devine impulsul energetic al noii culturi ; luminismul, proclamat teoretic în prefețe, încetează să mai fie o declarație de principii „ad pompam", transformîndu-se într-un instrument efectiv al resurecției naționale ; în fine, mișcarea intelectuală capătă un centru de polarizare, a cărui însemnătate avea să se dovedească imensă în deceniile ce vor urma. În același timp, o pleiadă de cărturari, între care G. Asachi și G. Lazăr, Barbu Paris Mumuleanu, Eufrosin Poteca, Iancu Văcărescu (reprezentant al unui neam boieresc în declin !), P. Poenaru etc., cei mai mulți dascăli, adică profesioniști ai luminării, recrutați din afara boierimii sau din păturile ei marginale, preiau pîrghiile de comandă ale culturii, scoțînd activitatea intelectuală din punctul mort al suspinelor fără adresă, al dezesperărilor mute și al bunelor intenții risipite în acțiuni diletante.

În acest climat, apar — o știm — cîteva poezii patriotice, cu caracter ocazional, se accentuează tendința romanescă în traduceri, nu fără a se încerca și explorări mai îndrăznețe pe teren sentimentalist (Young, Bernardin de Saint-Pierre), se conturează interesul pentru natură și unele motive folclorice, se ivesc atitudini meditative și înfiorate în fața spectacolului veșnicei deveniri. Totuși, revirimentul e anemic. Literatura rămîne încă departe de marile elanuri ale vieții și istoriei. În mediul fanariotic, factorii de inerție covîrșesc forțele renovării.

Marea cotitură o aduce anul 1821. Mişcarea revoluţionară condusă de Tudor Vladimirescu aşază societatea românească sub reflectorul gîndirii critice, scoţînd din anonimat şi obscuritate numeroase probleme majore ce-şi aşteptau dezlegarea. Ea sintetizează cîteva decenii de lentă evoluţie a ideii naţionale şi de fermentaţie surdă a principiilor drepturilor omului, formulînd un program cuprinzător al eliberării politice şi sociale. Deşi nu aduce prăbuşirea feudalismului, nici înlăturarea boierimii din poziţia de clasă dominantă, ea croieşte drum unor profunde transformări de mentalitate.

După Tudor Vladimirescu se va gîndi altfel decît înainte. În primul rînd, fiindcă mulţi dintre membrii clasei conducătoare vor traversa o criză de conştiinţă cu întinse repercusiuni, care-i va pune pentru prima dată în situaţia de a-şi măsura răspunderea socială şi de a înţelege că existenţa naţiunii trebuie aşezată pe alte baze. În al doilea rînd, fiindcă rolul principal în mişcarea culturală îl vor juca, din ce în ce mai mult, după 1821, reprezentanţii claselor mijlocii şi mici, oameni fără ataşe puternice în vechea societate fanariotă, formaţi în spiritul renaşterii naţionale şi la şcoala Europei, adepţi ai acelui liberalism generos, dar moderat, care, pretutindeni în Est, adapta opera revoluţiei la cerinţele unor societăţi agrare, irupte deodată în plină febră a secolului.

În felul acesta va deveni posibil romantismul. Expresie a setei de libertate şi a revoltei împotriva autorităţii, fie ea a guvernelor, a lui Dumnezeu sau a legislatorilor Parnasului, romantismul nu putea fi emanaţia unei clase de stăpîni de iobagi, care se ridica din genunchi numai cînd trebuia să poruncească celor mai mici decît dînsa şi nu putea să ajungă la conştiinţa de sine în condiţiile unei literaturi ce de-abia se sforţa să-şi instituie autonomia şi să-şi găsească termenii de referinţă.

CARTEA A DOUA

TRANZIŢIA. 1821—1830

ANUL 1821

Mişcarea revoluţionară declanşată de Tudor Vladimirescu la 1821, de conivenţă cu Eteria, constituie, prin amploarea desfăşurărilor şi intensitatea repercusiunilor, un moment de răspîntie în istoria românească. Expresie a unor contradicţii acumulate în lungul anilor şi ajunse într-un stadiu exploziv, ea dă glas mîniei populare, încercînd să renoveze în sens democratic organizarea politică şi socială. În acelaşi timp, ea proclamă în faţa lumii dreptul imprescriptibil la auto-determinarea unei naţiuni cu un trecut glorios, dar pe care vitregia împrejurărilor o redusese de mult la neputinţă şi înapoiere. Deşi nu are drept rezultat nici înlăturarea relaţiilor iobăgiste, nici cîştigarea independenţei naţionale, ea zdruncină din temelii ordinea existentă : conduce la alungarea fanarioţilor şi prăbuşirea monopolului cultural al neo-grecismului, creează condiţii de accelerare a ritmului evoluţiei economice şi politice a Ţărilor Române, precipită criza mentalităţii feudale.

Ca toate datele hotărîtoare ale istoriei, anul 1821 e, deopotrivă, un sfîrşit şi un început de epocă. În desfăşurarea tumultuoasă a evenimentelor, care fac efectiv ţara să se mişte, de la vlădică pînă la opincă, îşi manifestă prezenţa şi-şi exercită acţiunea factori de disoluţie, pe care i-am urmărit la lucru în paginile anterioare. Pe de altă parte însă, mişcarea pandurilor jalonează drumurile viitorului, reprezentînd un cap de serie, un exemplu şi un imbold pentru paşoptişti şi toţi cei care, după ei, vor continua să creadă că emanciparea naţională şi emanciparea socială a românilor sînt laturi inseparabile ale

aceleiași lupte. Anul 1821 poate fi considerat, în mod simbolic, drept linia de clivaj care desparte societatea veche românească — încremenită în ortodoxie, patriarhalitate, moravuri semi-orientale, smulsă din timp și pasivă la apelurile istoriei — de societatea nouă — laică, occidentalizată, dinamică, reașezată în confluența vremii și deschisă dialogului culturilor.

În aceste pagini, nu ne propunem să studiem evenimentele de la 1821 nici în geneza, nici în desfășurarea lor. Ceea ce ne interesează e ca, bazîndu-ne pe rezultatele obținute de istoriografia mai veche (C. D. Aricescu, N. Iorga, I.C. Filitti, E. Vîrtosu) și de cea mai nouă, dominată de lucrarea lui A. Oțetea : *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările Românești, 1821—1822* (București, 1945), să desprindem semnificația mișcării revoluționare de la 1821, în planul major al istoriei ideilor, și să-i urmărim implicațiile, directe și mediate, în conștiința românească. [1]

PROGRAMUL MIȘCĂRII REVOLUȚIONARE DE LA 1821 ȘI SEMNIFICAȚIA SA

Dacă, în genere, nici o întreprindere umană nu realizează în mod complet țelurile pe care și le propune, se poate afirma că în cazul mișcării revoluționare de la 1821 decalajul acesta obligatoriu dintre intenții și rezultate a fost parcă mai spectaculos decît totdeauna. Dacă admitem teza enunțată în 1945 de A. Oțetea (pe care documente găsite ulterior par să o confirme), și anume că Tudor a trecut la acțiune din împuternicirea Eteriei, s-ar părea că scopul său inițial n-ar fi constat nici în emanciparea țăranilor, nici în schimbarea regimului politic, ci în protejarea trecerii trupelor lui Ipsilanti la sudul Dunării, prin provocarea unei diversiuni în Oltenia. Insurecția — scrie A. Oțetea — trebuia să fie primul act al „revoluției eteriste, care avea ca obiectiv dezrobirea tuturor creștinilor din Imperiul Otoman“. [2]

Dar Tudor nu s-a mărginit să aplice directivele Eteriei, fie pentru că în sinea sa își propusese, din capul locului, să dea răzvrătirii un caracter social, fie pentru că, așa cum se întîmplă adesea în momentele de dezlănțuire a furiei populare, masele l-au depășit dinspre „stînga“, obligîndu-l să-și radicalizeze platforma politică. Indiferent cum ar sta lucrurile, fapt e că

Tudor încarnează de la început în ochii țăranilor, care se îmbulzesc sub steagul său de luptă, pe conducătorul unui război de clasă. De bună voie sau de nevoie, prizonier al forțelor pe care le stîrnise sau justițiar al unei revolte ce-i mocnea de mult în suflet, mai probabil și una și alta, el însuși se comportă ca un exponent al maselor. „Eu alta nu sînt — îi scrie lui Nicolae Văcărescu — decît numai un om luat de către tot norodul țării cel amărît și dosădit din pricina jăfuitorilor ca să le fiu chivernisitor în treaba cererii dreptăților“. [3]

Proclamațiile și scrisorile lui Tudor nu definesc un program *amănunțit* de reorganizare socială, dar enunță *principalele* obiective ale luptei de eliberare a maselor, de pe o poziție net antifeudală, cu un accent de o rară plasticitate și căldură comunicativă. Bolintineanu, în 1868, recunoștea în Tudor Vladimirescu, cu o intuiție care-l onorează, „un mare poet“. „Operele sale — scria el — sînt patrioticele lui proclamațiuni către poporul român, chemîndu-l la arme pentru dezrobirea patriei“. George Călinescu, din perspectiva conștiinței estetice a timpului nostru, îl omagia și el pe „scriitor“, pentru stilul „viguros și biblic, folosind imagini multicolore de zugrăveală de tindă bisericească“. Gînditorul politic pare a fi reținut în mai mică măsură atenția, deși ideile lui Tudor Vladimirescu reprezintă, din multe puncte de vedere, o piatră de hotar în istoria ideologiei sociale românești. [4]

Dintre proclamații, cea dintîi, lansată la Padeș, e cu siguranță cea mai semnificativă. Aici este invocat dreptul de „rezistență la opresiune“ pe care-l menționează în art. 2 și *Declarația drepturilor omului și cetățeanului* din 26 august 1789 : „Scopul oricărei asociații politice este conservarea drepturilor naturale și imprescriptibile ale omului. Aceste drepturi sînt libertatea, proprietatea, securitatea și rezistența la opresiune.“ Argumentarea nu citează desigur ideea contractului și a drepturilor naturale ale individului, dar le presupune, fără a putea ști dacă e vorba de o influență propriu-zisă, sau pur și simplu de formularea spontană a concepției burgheze despre om, care plutea în atmosfera intelectuală a vremii. Ideea e ilustrată pe înțelesul tuturor, într-un stil simplu și familiar : „Șarpele cînd îți iese înainte, dai cu ciomagul de-l lovești, ca să-ți aperi viața, care de mai multe ori nu se primejduiește din mușcarea lui. Dar pe balaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre, zic, atît cele bisericești, cît și cele politicești,

pînă cînd să-i suferim a ne suge sîngele din noi, pînă cînd să le fim robi ?"

Afirmînd cu tărie și în mod deschis legitimitatea împotrivirii la abuzurile puterii, Tudor demistifică „autoritatea" de caracterul ei sacru, de intangibilitatea pe care și-o atribuia, confundîndu-și ființa cu opera providenței. E pentru întîia dată la noi că „individul" capătă statutul de „persoană", adică dreptul de a dispune de drepturi, între care acela de a alege și a revoca pe cei chemați să-l cîrmuiască. Rezultă că supunerea față de stăpînire e subordonată modului în care aceasta își exercită prerogativele ; dacă prin țeluri sau metode, deciziile ei vin în contradicție cu binele public, individul e îndreptățit să protesteze și să se răzvrătească. Nu-l împiedică de la asta nici legile civile („nici o pravilă nu oprește pre om de a întîmpina răul cu rău"), nici legile dumnezeiești : „Dacă răul nu este primit lui D-zeu, stricătorii făcătorilor de rău bun lucru fac înaintea lui D-zeu ! Că bun este D-zeu, și, ca să ne asemănăm lui, trebuie să facem bine. Iar acesta nu se face pînă nu se strică răul !" Poarta însăși nu poate avea ceva împotrivă, de vreme ce puternicul împărat de la Constantinopol „voiește ca noi, ca niște credincioși ai lui, să trăim bine. Dar nu ne lasă răul ce ni-l pun peste cap căpeteniile noastre !"

După cum se vede, Proclamația se ocupă mai puțin decît ar fi de așteptat de nedreptățile și ticăloșiile care făceau insuportabilă viața maselor populare. Pe drept cuvînt : era inutil să se vorbească de un lucru binecunoscut tuturora, pe care orișicine îl simțea pe propria-i piele. În schimb, cu o perfectă comprehensiune a psihologiei omului simplu, Proclamația încearcă să înlăture obstacolele morale, pe care, cînd sună ceasul răzvrătirii, le are de învins orice exploatat și cu atît mai mult un iobag analfabet, crescut în ideea că stăpînirea e de la D-zeu, iar rînduielile sînt imuabile. Pentru a-l smulge inerției, transformîndu-l din *obiect* în *subiect* al istoriei, e nevoie să i se învingă reticențele sedimentate în lungul anilor de biserică și stăpînire, mai ales să-i fie eliminată spaima de încălcarea legii, consolidată prin atîtea strașnice pedepse corporale sau privative de libertate, înscrise în memoria și în carnea locuitorilor. Trecerea aceasta de la starea pasivă, a invocării *milei* celor puternici, la starea insurgenței, de *impunere* prin forță a drepturilor refuzate, e de fapt primul act al revoluției. De aici și insistența Proclamației pe ideea că răzvrătirea e legitimă, că D-zeu, sultanul, pravila și bunul simț sînt de acord — ceea ce nu se întîmplă prea des ! — cu ridicarea norodului.

Spre deosebire de proclamațiile revoluției de la 1848, făcute de intelectuali, cu ambiții programatice și excursuri savante sau numai lirice pe marginea revendicărilor enunțate, Proclamația de la Padeș se concentrează asupra esențialului și nimerește exact la țintă : e netăgăduit că autorul ei posedă o cunoaștere exemplară a sufletului țărănesc, că el nu compune, ci-și varsă năduful. Frazele nu stilizează nici durerea, nici indignarea, ele au spontaneitatea caracteristică momentelor de încordare, cînd vorbele par a țîșni singure de pe buze, încărcate de lava adîncurilor. Limbajul e frust și colorat, uzînd de pilda biblică și retorica predicii de amvon, binecunoscute omului de rînd.

Un alt pasaj de o importanță excepțională e cel al chemării la luptă armată : „Veniți dar, fraților, cu toții, cu rău să pierdem pe cei răi, ca să ne fie nouă bine !... Nu vă leneviți, ci siliți de veniți în grabă cu toții : care aveți arme, cu arme, iar care nu aveți arme, cu furci de fier și cu lănci." Ne aflăm dincolo de Montesquieu, care proclamase teoretic dreptul poporului la rezistență, și de Rousseau, care, pe temeiul contractului social, pusese în evidență caracterul eligibil, deci revocabil, al oricărui guvern. Ne aflăm dincolo și de un Holbach, deoarece el refuza în mod explicit revoluția ca mijloc de a suprima dezacordul dintre societatea civilă și principiile dreptului natural, pe motiv că remediul e mai crud decît răul pe care voia să-l elimine. Ne aflăm, de fapt, dincolo de luminismul filozofilor sec. al XVIII-lea, pe un teren pur revoluționar. Și dacă trecutul românesc cunoscuse nu o dată tulburări născute din exasperarea suferinței, cum a fost marea răscoală a lui Horia, era întîia oară cînd se depășea momentul anarhic și irațional al izbucnirii mîniei populare : revoluția era recunoscută drept metodă a transformării sociale.

În continuare, Proclamația pune problema suveranității naționale ; ea transformă pe rebelii strînși în jurul lui Tudor într-un corp reprezentativ : „Să vă faceți de grabă și să veniți unde veți auzi că se află adunarea cea orînduită pentru binele și folosul a toată țara. Și ce va povățui mai marii adunării, aceea să urmați, și unde vă vor chema ei, acolo să mergeți."

În fine, de semnalat e și apelul la salvgardarea proprietății. Răsculații sînt îndemnați să nu se atingă „măcar cu un grăunț

de binele sau de casa vreunui negutător, orășean sau țăran sau de al vreunui (alt) locultor ; decît numai binele și averile cele rău agonisite ale tiranilor boieri să se jertfească". Important în acest pasaj e de a clarifica ultima propoziție : Tudor nu condamnă „averea" în genere, deci privilegiile și imunitățile boierimii, ci doar „averile cele rău agonisite ale tiranilor boieri". Fără îndoială, deosebirea era imposibilă pe teren practic, și, de altfel, țăranii n-au înțeles-o sau n-au voit s-o înțeleagă. Se pune întrebarea dacă prezența în text a acestei distincții, formulată discret și înecată printre chemări combative la luptă revoluționară, urmărea, în adevăr, să „excepteze" pe cineva sau dacă nu era vorba mai degrabă de o simplă declarație de *acoperire,* de o precauție de pură formă, destinată a-l justifica pe Tudor față de boierii eteriști ce-i favorizaseră acțiunea (Gr. Brîncoveanu, Barbu Văcărescu, Grigore Ghica, membri ai consiliului de regență constituit după moartea lui Alexandru Șuțu, îi promiseseră concursul în cazul ridicării norodului). E însă probabil că în formularea restrictivă a Proclamației se răsfrînge și optica de burghezie rurală a lui Tudor, apropiată de aceea a micii boierimi interesate în comerț și economia bănească ; fiind integrate societății feudale prin interese materiale și concepții, aceste clase voiau să înlăture regimul iobăgist fără să distrugă „boierismul". [5]

Scrisoarea către boieri din 4 februarie dă un nou conținut termenului de „patriot". Boierii au fost, datorită exacțiunilor și nelegiuirilor lor, „vrășmași ai patriei". Dacă ei vor să reintre în comunitatea „patrioților adevărați" atunci trebuie să pună capăt acțiunilor de represiune militară pe care le inițiaseră : „să urmați — li se adresează Tudor — precum au urmat strămoșii noștri, adică să vă învoiți cu norodu la cererile ce fac, pentru că ei nu cer vreun lucru necuviincios sau care să nu-l fi avut, ci cer o dreptate care poate fi dumneavoastră dă mai mare folos". Conceptul de „patriot" presupune deci obligația reconcilierii cu masa națiunii, el se aplică nobililor numai dacă aceștia nu nesocotesc aspirațiile mulțimii. „Patriotul" nu este doar un conațional, cum credea Chesarie din Rîmnic, sau un comiliton al luminării, cum sugera Ienăchiță Văcărescu ; el trebuie să posede — cum spunea cavalerul de Jaucourt în *L'Encyclopédie* — „virtutea politică a renunțării la sine însuși, capacitatea de a pune interesul public mai presus de cel personal". [6]

Cu mai multă claritate și într-un spirit net democratic, aceeași idee e formulată în scrisoarea adresată lui Nicolae Văcărescu. Nu minoritatea exploatatoare constituie „patria", ci masa celor care, prin număr și prestații, poartă pe umeri sarcinile țării. „Ci pă semne dumneata pă norod, cu al căruia sînge s-au hrănit și s-au poleit tot neamul boieresc, îl socotești nimic și numai pă jefuitori îi numeri patrie... Dar cum nu o socotiți dumneavoastră că patria se cheamă popolul, iar nu tagma jăfuitorilor ?" Tudor nu are în vedere abolirea privilegiilor, ci numai stîrpirea abuzurilor ; totuși, ideea de justiție socială animă întregul text. El nu face astfel decît să reflecte tendința egalitaristă a păturilor nevoiașe din Principate. Dar prin superbele cuvinte citate, se strecoară desigur și ecouri ale luptei asupriților împotriva asupritorilor, luptă care se desfășura la scara întregului continent, deși în ritmuri inegale și cu intensități variabile. O aluzie la contextul european apare în termeni destul de expliciți : „O, ce mare jale ! Dar dacă este tagma jăfuitorilor dreaptă și norodul vinovat, cum dă nu trimiteți dumneavoastră și pă la învecinatele neamuri ca să vedeți pă cine catigorisesc, pă norod sau pă dumneavoastră, și cu cine voiesc a ținea, cu dumneavoastră sau cu norodul ? Căci aceasta s-au vestit în toate laturile." Cine sînt aceste „neamuri învecinate" ? Dacă e vorba — cum s-ar părea — de popoarele în luptă pentru libertate din Serbia și Balcani, atunci ceea ce insinuează Tudor e solidaritatea internațională a celor oprimați. Invocarea străinătății ar servi, în acest sens, drept exemplu și avertisment.

Pe planul intern, această solidaritate a năpăstuiților, „veri de ce neam veți fi", puternic subliniată la început, trece însă în umbră, pe măsură ce revolta progresează, iar Tudor devine din subordonat al Eteriei un conducător independent care dispută puterea lui Ipsilanti. Separat de cel din urmă prin divergențe tot mai vădite, el e împins în chip firesc să supraliciteze ideea de „neam", chemînd sub steagul său pe toți fiii națiunii, indiferent de rang și avere. Din clipa în care se află că țarul îl dezavuează pe Ipsilanti, abandonîndu-i pe eteriști furiei represive a oștilor turcești, tactica lui Tudor se schimbă în strategie : el încearcă să înfiripe un front solid de luptă împotriva amenințării otomane, pe bază națională,

renunţînd pentru moment să agite în sensul dreptăţii sociale, ca să nu-şi pericliteze orice şansă de colaborare cu boierii.

La 20 martie, în ajunul intrării în Bucureşti, apelează pentru prima dată la conştiinţa unităţii de „neam". Pentru „cîştigarea şi naşterea a doua a dreptăţilor noastre", e necesară conlucrarea tuturora, „mici şi mari" : „Fraţilor ! Cîţi n-aţi lăsat să stingă în inimile D-stră sfînta dragoste cea către patrie, aduceţi-vă aminte că sunteţi părţi ale unui neam ; şi că, cîte bunătăţi aveţi, sînt răsplătiri din partea neamului către strămoşii noştri pentru slujbele ce au făcut. Ca să fim şi noi vrednici acestei cinstiri ale neamului, datorie netăgăduită avem să uităm patimile cele dobitoceşti şi vrăjbile care ne-au defăimat atît, încît să nu mai fim vrednici a ne numi neam. Să ne unim dar cu toţii, mici şi mari ; şi ca nişte fraţi, fii ai uneia maici, să lucrăm cu toţii împreună, fieştecare după destoinicia sa."

În preocuparea de a-şi proteja flancurile şi a căuta luptei sale toate alianţele posibile, Tudor îşi pune, la un moment dat, problema conlucrării cu moldovenii, fiind astfel printre cei dintîi care situează chestiunea Unirii într-o perspectivă politică. La 5 aprilie invită pe mitropolitul Dionisie şi pe marele vistiernic Alexandru Filipescu-Vulpe să poarte corespondenţă „cu dumnealor boieri moldoveni, ca uni ce sîntem de un neam, de o lege şi supt aceeaşi stăpînire şi ocrotiţi de aceeaşi putere". „Urmează să ştim cele ce se fac acolo — declară Tudor — şi să le vestim ceste de aici ca, fiind la un gînd şi într-un glas cu Moldova, să putem cîştiga deopotrivă dreptăţile acestor prinţipaturi, ajutorindu-ne unii pe alţii".[7]

Şi această idee, ca şi toate cele pe care le-am trecut rapid în revistă, învederează că, deşi elaborate în vîltoarea luptei şi fără concursul unor intelectuali versaţi în ştiinţele politice, proclamaţiile lui Tudor definesc opţiuni revoluţionare coerente, deplin corespunzătoare cerinţelor obiective ale dezvoltării sociale româneşti. E o dovadă că mişcarea pandurilor a dat expresie unor forţe de mult active în Ţările Române, că ea cristalizează de fapt, în seria istorică a formării conceptului modern de naţiune, o etapă esenţială, aceea a „conştiinţei de sine". Se poate spune — ca să vorbim în termeni hegelieni — că fiecare dintre punctele înscrise de Tudor pe steagul său de luptă „raţionalizează realul', aducînd în felul acesta istoria în bătaia puştii, cu alte cuvinte, dînd oamenilor posibilitatea să-i accelereze cursul. Justificarea căii

revoluţionare, identificarea concepţiilor de „popor", „patrie" şi „naţiune', viziunea democratică a suveranităţii, ideea de justiţie socială pe bază burgheză (deci prezervînd proprietatea), prefigurarea unirii Munteniei cu Moldova — iată adevăraţi factori de polarizare ai energiei revendicative a maselor ; ei vor acţiona intensiv în etapa următoare, constituind coloana vertebrală a paşoptismului. E aproape uimitor să constaţi cum cancelaria improvizată a unei revoluţii populare, alcătuită din oameni fără o pregătire specială, a izbutit să pledeze legitimitatea insurecţiei şi să-i definească linia strategică în formulări adecvate împrejurărilor locale şi, în acelaşi timp, concordante cu gîndirea europeană înaintată a vremii. Lucrul acesta extraordinar nu dovedeşte oare că inspiraţia programatică a lui Tudor şi a secondanţilor săi a fost dictată de experienţa istorică însăşi dar şi că principiile revoluţionare proclamate la 1789 şi 1793 îşi croiseră drum în cugete ?

Ne putem, desigur, întreba de ce a fost lăsată aproape cu totul în suspensie problema reorganizării sociale şi politice de după încheierea revoluţiei ? O explicaţie ar fi de căutat în originile eteriste ale mişcării lui Tudor, o alta — cel puţin tot atît de plauzibilă şi nu de mai mică pondere —, în intuiţia sa de autentic conducător revoluţionar. În ceasul de explozie a mîniei populare, el va fi înţeles că orice discuţie care să prelimine viitorul ar fi nu numai superfluă, dar de-a dreptul dăunătoare. Esenţial era ca energia maselor să fie mobilizată în direcţia luptei, a operării unui transfer de putere. De aceea, Tudor s-a mărginit să cheme, patetic şi răscolitor, pe toţi nemulţumiţii, de orice neam şi condiţie socială, în lupta pe viaţă şi pe moarte pentru cîştigarea „dreptăţilor, ocolind sarcina de a preciza în ce constau ele. Această rezervă, impusă de împrejurări, a avut darul să înlesnească jocul subtil al relaţiilor cu Eteria ; ea a contribuit, de asemenea, la rapida întindere a mişcării, de vreme ce impreciziunea ţelurilor îndreptăţea pe fiecare să-i atribuie propriile sale scopuri.

Dar echivocul a fructificat mai ales în mintea urmaşilor. În fapta ieşită din comun a lui Tudor, ei au putut saluta „revoluţia" în forma pură şi-n angajamentele sale de bază, care vor rămîne pe ordinea de zi de-a lungul întregului secol al XIX-lea : lupta pentru a scoate „naţiunea' din beznele istoriei va fi de-aci înainte împletită cu aceea de a smulge „po-

porul" din servitute. În lumina acestei semnificații majore a evenimentelor de la 1821, Tudor capătă o funcție exponențială, identificîndu-se cu aspirațiile obștești.

Pentru a fi luat în posesie de mit mai era nevoie de o contingență a destinului; ea a venit sub forma unui final zguduitor, amestecînd oribilul și ignobilul, ca într-o dramă shakespeare-iană. Grandoarea sumbră a acestei morți a făcut să amuțească resentimentele celor ce trăiseră prea aproape de erou, fiind martori la cruzimile, măruntișurile, poate la incertitudinile lui. Tudor va fi acaparat de poezie și de imaginația populară, devenind un imbold al redempțiunii naționale și dreptății sociale. El va păși în legendă încă înainte ca istoria să fi avut vreme să rostească asupră-i o judecată echitabilă. [8]

MITUL LUI TUDOR

Contemporanii ne-au păstrat despre Tudor o imagine ușor aburită, însă dintr-un singur bloc, care nu oferă prilej de controverse, nici surpriza vreunor descoperiri insolite. „Theodor — scrie F. G. Laurençon — era om de înfățișare destul de comună și care n-a primit nici o educație; dar avea spirit natural și o anumită dîrzenie de caracter care-i țineau oarecum loc de cunoștințe. Pe cît de puțin respectat și de temut era Ipsilanti de soldații pe care-i comanda, pe atît era Tudor de ai săi". „Vladimirescu era firește om al războiului — relatează Chiriac Popescu, unul dintre căpitanii săi —, îndrăzneț și tot foc, puțin la vorbă și voinic la inimă și la suflet, nelenevos, cu multă minte sănătoasă și curajos". Zilot Românul, care i-a fost ostil, pătrunde — după părerea lui A. Oțetea — „mai adînc în sufletul lui Tudor": „Cu adevărat avea omul duh firesc și vorba lui puțină, și totdeauna pe gînduri, și cînd îl frigea cărbunele ce-l avea ascuns în inimă scăpa cîte o vorbă desperată asupra tiraniei". În ianuarie 1819 i-ar fi spus episcopului Ilarion: „De-oi trăi, voi face douăsprezece perechi de opinci din pielea a doisprezece veliți din Divan". Altă dată, despre boierii pribegiți la Brașov: „Îi voi scurta de-o palmă pe cîți sînt boieri divaniți; îi voi umple apoi cu paie și-i voi trimite plocon din partea țării la curțile împărătești, unde or să fie negreșit puși la muzeu; căci acolo e locul lor, lîngă

hiarele sălbatice". La Pitești, unde fusese prins și dus în lanțuri, M. Cioranu l-ar fi auzit spunînd următoarele vorbe, demne de oricare dintre marii eroi tragici ai istoriei: „Vreți să mă omorîți? Eu nu mă tem de moarte. Eu am înfruntat moartea în mai multe rînduri. Mai înainte de a fi ridicat steagul spre a cere drepturile patriei mele, m-am îmbrăcat în cămașa morții." [9]

Din toate relatările se desprind cam aceleași coordonate ale personalității: o fire aspră, posacă, bănuitoare; un om sever cu sine și cu alții, dîrz și vindicativ, prea mîndru ca să-și dea pe față perplexitățile, prea orgolios ca să-și recunoască slăbiciunile, dintre aceia care nu uită cînd și de cine au fost umiliți; un răzeș inteligent, ridicat prin avere, ranguri și experiența vieții cu mult peste pătura din care ieșise, peste viziunea despre lume, ambițiile și limitele ei; un militar curajos și destoinic, obișnuit să poruncească și să fie ascultat; un solitar, necăsătorit, fără copii, care-și revărsa căldura sufletească neconsumată asupra neamului său oropsit; un revoluționar de convingere și instinct, inflexibil în voința de a nu se lăsa îngenuncheat de nici o adversitate; un suflet de flacără, zăvorît sub lacăte grele de tăcere, din care numai cîteodată răzbăteau, ca semne ale fierberii din adîncuri, niște cuvinte clocotind de ură și durere; un patriot, în fine, în înțelesul cel mai înaintat și mai nobil al termenului, care își contopise soarta cu a maselor populare și-și accepta cununa de spini fără să cîrtească împotriva Providenței.

Prin întreaga lui configurație morală, Tudor se situează la antipozii tipologiei sufletești create de epoca fanariotă: e un om al principiilor, nu al compromisului, al austerității, nu al luxurii, al promptitudinii, nu al pertractărilor, al liniarității gîndului, nu al rococoului stilistic, al bărbăției și jertfei, nu al moleșirii și egoismului, al discreției și stăpînirii de sine, nu al impudorii confensive și istericalelor. Nu e greu a vedea că Tudor e un mesianic din familia lui Bălcescu și Mickiewicz, avînd în minus față de aceștia cultura, dar, în plus, intuiția nemijlocită a psihologiei omului simplu.

Bălcescu a simțit în el un congener și i-a invidiat soarta: „Vladimirescu, care avu norocirea de a purta glasul în numele poporului și a personifica deșteptarea lui, avu încă norocirea de a-și da viața pentru credința sa și de a fi ucis de acești

fanarioţi, pe cari şi după moarte-i umbra lui urmează a-i mătura din ţară".[10] Un luptător pentru drepturile naţiunii, marcat de destin, care şi-a asumat lucid cutezanţa de a asalta cerul — aşa îl vede pe Tudor Bălcescu, el însuşi soldat al dezrobirii, stins în solitudine şi amărăciune, fără ca vreo rază de speranţă să-i însenineze ultimele clipe. În această viziune, conducătorul revoluţiei de la 1821 devine nu numai precursorul luptelor de eliberare naţională şi socială ale sec. al XIX-lea, ci şi înainte mergătorul mesianismului romantic românesc.

UN PRAG DE EPOCĂ

Mişcarea revoluţionară condusă de Tudor Vladimirescu are semnificaţia unui prag de epocă, dar nu prin soldul dobîndirilor de moment, ci prin perspectivele deschise şi efectele de ricoşeu. Pentru cine vrea să-i sesizeze dimensiunea reală, esenţial nu este să vadă ce s-a obţinut atunci în mod concret, ci să urmărească valul tulburărilor de adînc : cît de profund a fost agitată ţara de frămîntările sociale şi politice, ce zguduiri au declanşat ele în conştiinţe, în ce măsură au intensificat şi accelerat ritmul prefacerilor de structură. Cu alte cuvinte, mai însemnate decît rezultatele de moment, sancţionate legal sau instituţional, sînt situaţiile ireversibile, create în procesul confruntării forţelor de clasă, care vor determina, la scadenţe mai apropiate sau mai îndepărtate, transformări hotărîtoare în planul istoriei şi al mentalităţii.

O observaţie care se impune din capul locului e că evenimentele anului 1821 (denumire sub care cuprindem atît mişcarea pandurilor, cît şi Eteria) au ca teatru de desfăşurare ţara întreagă şi ca participanţi, toate clasele populaţiei, de la ţăranul birnic pînă la marele boier de protipendadă. Sub forme şi în grade felurite, ele nu cruţă pe nimeni. Moldova e străbătută şi în parte guvernată de mavroforii lui Ipsilanti, Ţara Românească, de oştirea lui Tudor. În vreme ce ţăranii se revoltă, nevoind să mai execute corvezile, iar arnăuţii trimişi să-l prindă pe Tudor dezertează, îngroşînd rîndurile rebelilor, administraţia, paralizată de spaimă şi redusă la neputinţă, intră în dezagregare. În martie, cînd se află că Eteria e dezaprobată de ţar, începe exodul în masă : boierii munteni caută adăpost la Braşov şi Sibiu, moldovenii, dincolo de Prut. Oraşele se golesc, activităţile normale încetează, drumurile se umplu de bejeniţi, exacţiunile se înmulţesc : arderi de conace, atacuri la drumul mare, jafuri şi pustiiri. În special, elementele declasate care-i însoţesc pe eterişti se dedau la acte de vandalism. Urmarea e panica, iar panica produce, la rîndul ei, panică şi anarhie, într-un soi de ciclu infernal, ireversibil. Pînă la încheierea unui acord, de altfel efemer şi ineficace, între Tudor şi Ipsilanti, menit a rezolva vidul de putere, nimeni nu e stăpîn şi fiecare e stăpîn. Peste puţină vreme, venirea turcilor în expediţie punitivă — eventualitate care îngrozea de mult populaţia — aduce noi şi cumplite suferinţe.

Privit de aproape, prin relatările martorilor oculari, tabloul acesta dramatic sugerează o experienţă umană de o densitate şi o tensiune neobişnuite. Iată cîteva instantanee care ne dau „tonul", atmosfera de surescitare a momentului. „Într-una din zile — povesteşte biv vel sărdarul I. Dîrzeanu în cronica lui, editată prima dată de Cezar Bolliac, în 1868 — aprinzîndu-să un coş de la o casă din tîrg şi alergînd oamenii ca să-l stingă, precum este obiceiul, au început deodată arnăuţii să alerge pă poduri şi pă drumuri strigînd : turcii, turcii au venit ! Şi cu aceasta făcîndu-să mare spaimă şi turburare în politia Bucureştilor, au început ziua namiezea mare a fugi toţi în toate părţile. Şi era mare jale să fi văzut fămei cu copii în braţe, oameni cu dăsagi la spinare alergînd să iasă din poliţie numai cu trupurile, pînă ce s-au prins dă veste pentru iangînul ce era şi că nu este nimic. Apoi s-au întors cei mai mulţi şi fieşcare încărcînd prin casă au ieşit din politie apucînd care încotro au putut, neştiind dă ce fug, unde merg şi care le este spaima. Dintre cari unii s-au dus la mănăstirea Căldăruşani, unii la schitu Cernica, unii la schitu Ţigăneşti, unii la Tîrgovişte, unii la Vălenii-de-Munte, unii la Cîmpina şi alţii pe la moşiile lor, cercînd cu toţii greotatea vremii ce era : noroaie, zăpadă şi ninsori cu ploi amestecate."

Un anonim moldovean schiţează astfel cadrul general al întîmplărilor de la 1821 : „La anul 1821, toţi boierii şi neguţătorii au fost siliţi a lăsa în lacrimi amare ticăloasa lor patrii, cari se înfricoşa di cele mai mari nenorociri. Fieştecari dar au căutat scăpare a vieţii lui supt stăpînitile streini megieşăşti, lăsînd tot care părinţii şi strămoşii lui cîştigasă, şi necăutînd scăpări di cît a vieţii. Eu aice nu mai

întind a face prescriere tuturor nenorocirilor ce fieştecari în parte au suferit în vremea pribegirii lor prin locurile unde alergaseră mai cu grăbiri ; dar neci a grozăviilor întîmplate în patrie, unde au scormolit averile ticăloşilor lăcuitori şi în celi mai ascunsă crăpături a pămîntului ; focul au pustiit capitala, multe tîrguri şi sfînte lăcaşuri, şi sabia au jărtvit mulţi nevinovaţi. În patrie nu rămasără dicît foarte puţin număr di deznădăjduiţi, care nimica nu pierde scămbînd viaţa pi moarti, dar cred a cîştiga mult întru nişte aşa de grozavi întîmplări şi între obştească răsturnare."

Un alt anonim, acesta muntean, pătrunde mai concret în dramatismul evenimentelor : „Drumurile spre munte era băcsite de carăle băjănarilor, în vremea lapăviţii lunii lui februarie, cînd de greutatea noroiului unele cară să înţepenea în văgaşe adînci, iar la altele să frîngea osiile, şi altele să răsturna. Putea a vedea cineva atuncea boieri şi neguţători mari, puind umerile la osiile carălor şi opintindu-se a le rădica din noroaie ; putea a privi cu ochi umiloşi cocoane de bun neam şi gingaşe cum mergea desculţe prin zăpadă şi prin noroi, tremurînd de frig ca vai de capul lor." „Lăcuitorii şi boierii nu ştia ce să mai facă şi încotro să mai apuce, că aicea avea numai frică de jăfuire, iar cîţi se trăgeau spre munţi sau vrea să intre în ţara nemţească găsea jăfuirea în faptă, că sau în mîinile arnăuţilor cădea, sau în mîinile Ipsilanteştilor ; şi ori aceia, ori aceştia îi prăda şi îi despuia de îi lăsa napi. Deci nu mai găsea altă ferire decît prin mînăstiri şi prin hanuri, iar mulţi umpluseră mănăstirile după afară : Căldăruşani, Zneagovul şi Cernica şi alte schituri."

Dar iată cîteva rînduri datorate unei înalte feţe bisericeşti, însuşi mitropolitului Veniamin Costache. Deşi el scrie cîţiva ani după evenimentele de pomină, îi simţim condeiul încă tremurînd între degete de oroarea celor petrecute : „La anul (1821) fevruarie, 22, seara spre 23, cînd fără de legile noastre au încordat arcul d(u)mnezăieştii urgii şi l-au gătit pre el şi într-însul au găsit vasele morţii, ca un trăsnit din ceriu au căzut preste ticăloasa ţară aceasta complita răzvrătire a grecilor şi îndată după aceasta, nemaiputînd suferi grozăviile şi relele ce urma cu necontenire şi cu sporire, au început fieştecarele a-şi căuta scăparea vieţii sale. Toate averile clironomisite şi agonisite era de nespusă supărare celui ci le avea

şi unde apoca zvîrlindu-le le mistuia, de nimic alt îngrijindu-să fără numai de viiaţă. Cîmpi cu necuprinsă de ochi întindere era plini de norod, ceriul avînd acoperămînt şi aşternut numai pămîntul : şiraguri necurmate pre drumuri de bărbaţi şi femei cu copii în braţe înbulzindu-să, năvălea la scăpare. Codrii cei mai adînci gemea de norod rătăcind. Cel mai ticălos bordei în locul de scăpare să părea palat la cei carii mai înainte nu încăpea în cele mai desfătate curţi, iar cei mai mulţi dintru aceştia să desfăta pe subt trăsurile lor, dosindu-să de soare şi de ploaie." Mitropolitul însuşi îşi abandonează turma şi, sub haine de împrumut — ceea ce duşmanii săi îi vor reproşa ulterior — o porneşte şi el spre limanul izbăvitor al Rusiei : „Întru o aşa înfricoşată privelişte, am dat şi eu dosul urgiei şi am trecut peste hotar într-o căruţă proastă îmbodolit peste obraz cu un brîu de lînă, cu o mîntă nemţească îmbrăcat şi cu o pălărie pe cap : ticălosul om... ce nu-şi închipuieşte ca să-şi apere viaţa".

Refugiul dorit în Rusia sau împărăţia Habsburgilor nu era însă uşor de atins. Adesea, chervanele sînt oprite, sau locurile de popas, unde boierii odihnesc peste noapte, sînt călcate de răsculaţi ori de tîlhari. Doi dintre boierii însemnaţi ai Ţării Româneşti, Iordache şi Grigore Oteteleşanu, sînt astfel surprinşi la conacul lor întărit din Beneşti-Vîlcea de o ceată răzleţită de panduri, condusă de Hagi Prodan. După o rezistenţă inutilă, care-i îndîrjeşte pe atacanţi, fără a-i pune la respect, Oteteleşenii sînt siliţi să se predea. Oamenii lui Hagi Prodan încarcă tot ce găsesc prin sipete şi cufere, lăsînd neatinse doar lucrurile lui Petrache Poenaru, deoarece acesta se angajase să treacă de partea răsculaţilor. Dar de abia pleacă Hagi Prodan, şi se ivesc alţi nepoftiţi : doi panduri beţi, Iova şi Ienciu, în fruntea unui grup de oameni fără căpătîi, anarhizaţi, gata să taie şi să jefuiască. Ei fură tot ce mai rămăsese, pînă şi argintul icoanelor, dau foc acareturilor, îi batjocoresc şi-i înspăimîntă pe boieri, inclusiv pe Petrache Poenaru, care protesta zadarnic că se alipise „armatei mîntuirii". Din fericire, Tudor se află prin apropiere ; intervenţia lui salvează lucrurile „in extremis". Înştiinţat de cele petrecute şi preocupat, ca totdeauna, de reprimarea indisciplinei, dă un exemplu straşnic : pune să se taie capetele celor doi instigatori, Iova şi Ienciu. Apoi acordă Oteteleşenilor trei panduri de escortă, care să-i întovărăşească pînă la mănăstirea Horezu.

Starea de spirit a victimelor o reflectă rîndurile de mai jos, extrase din însemnările lui Iordache Oteteleşanu : „Ar fi prea trist şi îngrozitor să descriu cu d-amănuntul toate suferinţele noastre. Şi ar fi peste putinţă. Căci numai dacă ar trăi şi acuma toţi cîţi eram p-atunci şi să arate fiecare ce a suferit de frică în cele opt zile de la plecarea lui Tudor şi pînă la venirea celor trei panduri, pe care ni-i trimisese de pază, la drum. Căci, cum vedeam nescai panduri trecînd, ceea ce se întîmpla în toate zilele, noi fugeam în pădure, unde rămîneam şi noaptea de dormeam pe aşternut de crăci cu frunze uscate de tufă, puse peste zăpadă, şi fără nici un acoperiş, numai cu hainele ce se milostiviseră jefuitorii, rebeliştii lui Prodan, de ni le dideseră de pomană, deşi era tot dintr-ale noastre. Şi apoi şi puţina şi proasta hrană ce era numai de mălai şi fasole sau, cîteodată, şi cu varză acră, şi aceasta puţină." E revelator procedeul la care recurg boierii înfometaţi pentru a-l intimida pe ţărani şi a-i obliga să le procure hrană. „Pînă cînd am trimis căpăţînele celor doi tîlhari de le-au pus d-oparte şi de alta de poarta curţii caselor noastre, înfipte în limbele stoborilor curţii, de le-au văzut şi oamenii din satul Beneşti şi le-au cunoscut că sînt ale celor ce ne-au jefuit şi că i-a tăiat Tudor, abia după aceea au venit la noi preoţii din Beneşti şi isprăvnicelul moşiei, care ne-au adus făină de grîu, legume, varză acră (că era în post), rachiu şi vin, toate din ale noastre."

Nicolae Văcărescu, poetul, trimis de boieri în fruntea cîtorva detaşamente de lefegii ca să-l înduplece pe Tudor să se predea sau să-l supună prin puterea armelor, a înţeles repede că sarcina îi depăşeşte mijloacele şi a făcut cale întoarsă. Circumstanţele le-a explicat astfel lui Iordache Golescu : „Todor, cum a intrat în Craiova ,a împărţit prin toate satele publicaţii că nici un sătean să nu să mai supuie la nici o poruncă d-ale stăpînirii, decît numai la poruncile lui, că iel s-a sculat asupra stăpînirii, ca să scape pă norod dă chinurile fanarioţilor, şi cel mai dă temei cuvînt, ca toate moşiile boiereşti, mănăstireşti, şi ale eparhiilor să le facă ale ţăranilor ; iei să le împarţă între ei ; să nu mai dea nici dijmă, nici clacă, ci ca nişte stăpîni să le stăpînească iei desăvîrşit". După cum se vede, caracterul antifeudal al mişcării lui Tudor nu e obiect de interogaţie pentru Nicolae Văcărescu, ci realitate efectivă, cunoscută la faţa locului. „Aşa inverşunîndu-se ţăranii — continuă el —, pă unde treceam tot cu ciocoi mă zgornea : «Uideo, ciocoiule ! Uideo, ciocoiule !», auzeam în urma mea. Iar pă boieri, boiernaşi, negustori, negustoraşi, arîndaşi, meşteri şi orice om vedea cu o jăbea, cu un anternaş mai curat îmbrăcaţi, pînă la piele îi dăspuia craii, numindu-să unii ai lui Todor, alţii ai lui Farmachi, alţii ai lui Duca, şi alţii cu felurimi dă numiri dă căpitani."

Cei doi Goleşti, Iordache vornicul, autorul dialogurilor dramatice şi al dicţionarului, şi Dinicu, logofătul, autorul celebrului memorial de călătorie, cunosc şi ei incidente din cele mai dezagreabile. Pe Iordache, care părăseşte Bucureştiul numai după ce află de eşecul misiunii lui Nicolae Văcărescu, arnăuţii îl jefuiesc de două ori, o dată pe drumul spre Piteşti, apoi la Curtea de Argeş, unde venise să-şi regăsească familia, fugită în pripă de la Goleşti. „Dă acolo (Curtea de Argeş — n.n.), neputînd scăpa, fiind mănăstirea înconjurată de craii lui Simeon, şi unde pă toată zioa trecea cîte un căpitan dă zavergii şi le dam, dimpreună cu ceilalţi acolo închişi, îndestulă cheltuială, dă iznoavă intrai în tocmire dă bani cu cei dă acolo crai, şi, dîndu-le şî banii ce-mi mai rămăsese şi hainele toate, pînă la cămaşă, şî şaluri, şî ceasornice, şî scule dă diamant, şî nişte sfinte moaşte — ce le purta Marghioliţa pururea asupra dumnealei —, d-abea îmi deteră voie să intru la vamă, şî aşa scăpai şî ieu".

Păţania lui Dinicu Golescu e asemănătoare : „...Cum sosiiu la Cîmpina, acolo m-a coprins Duca cu arnăuţii lui ; neferii miei îşi deteră coatele cu iei şî să uniră cu iei. Ieu rămăsei în mîinile lor, singur. Mă despuieră, îmi luară tot după mine, şî arme, şî haine, şî bani ; îmi propuse Duca că or să intru cu iel în Eteria lor şi a tutulor Fanarioţilor, împotriva pămîntenilor, sau să mă întorc înapoi la Braşov, că într-alt chip nu poci scăpa dă băltacele şi dă chilomurile lor. Dă voie, dă nevoie, mă întorsei în Braşov." [11]

Fără îndoială că amintirea acestor bejenirl în pripă, a acestor goane năpraznice prin zloată, a nopţilor petrecute în capul oaselor, adulmecînd scene de groază, a zilelor de umilinţă şi deznădejde, în care mai nici una dintre înaltele feţe ale ţării nu scăpase de furia plebei sau de vandalismul bandelor de arnăuţi, nu putea să se şteargă fără urme din memorie. Spre deosebire de alte ceasuri de cumpănă, cînd un război, o incursiune a pazvangiilor sau o intrigă politică îl silise pe

cutare sau cutare boier să-și caute scăparea în fugă, dincolo de munți, de data aceasta evenimentele păreau să conțină în rostogolirea lor dramatică și imprevizibilă ceva ireparabil.

În primul rînd, amploarea desfășurărilor făcea inoperantă orice comparație cu trecutul. Unele izvoare contemporane evaluează la 17.000 numai pe refugiații din Țara Românească, adăpostiți la Lugoj, Sibiu, Brașov și în satele de-a lungul frontierei, dintre care 12.000 la Brașov. Reiese că în majoritatea sa clasa conducătoare părăsise țara, fenomen în adevăr neobișnuit, care amplifica în proporții enorme spaimele și anxietățile indivizilor.

Apoi, ca niciodată pînă atunci, boierii fuseseră confruntați cu puterea devastatoare a revoluției. „Fugiseră — după cum o declarau singuri într-un arz către Poartă — de frica țăranilor hoți ce năvăliseră, cu mari vrășmășii și răutăți asupra țării, ca niște fiare sălbatice și înveninate". Cuvintele incendiare ale proclamațiilor lui Tudor și ecoul fulgerător, înregistrat de ele în rîndul maselor, ca și manifestările de violență ale țărănimii exasperate le revelaseră ceva oribil : că tensiunile de clasă interne, contradicțiile dintre interesele marii mase a populației și instituțiile anacronice ce reglementau viața socială ajunseseră la o limită explozivă. Era greu ca în contextul european al Sfintei Alianțe, care transformase vigilența față de orice fel de insurgență într-o politică de conservatism rigid și anacronic, boierii refugiați la Brașov și Sibiu să nu sesizeze legătura evenimentelor petrecute în Țara Românească și Moldova cu undele seismice declanșate de Revoluția Franceză, active pretutindeni și cu neputință de stăvilit, în pofida represiunilor, a afuriseniilor bisericii și alianței împăraților. Ideea că Țările Române au ajuns într-o răspîntie a istoriei, că fără a proceda la reforme clasa conducătoare e amenințată să cunoască dezastre și mai mari decît acela din care tocmai ieșise, flutura într-un fel mai deslușit sau mai confuz, prin toate mințile. [12]

De aceea, exilul din 1821 a putut avea mai puțin decît oricînd caracterul unei sieste confortabile. Desigur, boierii mari s-au ostenit, mai ales la început, să facă „bonne mine à mauvais jeu" : aparent, și-au menținut raporturile guvernate de eticheta curții fanariote, cu petreceri, vînători și spectacole de teatru italienesc, cu cheltuielile somptuare și comerțul social de cerc închis al vremilor de tihnă, ca și cum nimic

esențial nu s-ar fi schimbat și singura lor preocupare ar fi fost să-și conserve „ighemoniconul" în fața negustorimii placide și cuminți a Brașovului ori Sibiului. [13] Dar destul de repede rezervele pecuniare au început să se istovească. Pe de alta parte, perplexitățile născute de mișcarea lui Tudor Vladimirescu și modificările politice intervenite în statutul Principatelor i-au determinat să încerce a-și fixa locul în cadrul noilor așezări. Boierii mici, care nu se considerau responsabili de nenorocirile țării și nu aveau de apărat, ca cei mari, privilegii exorbitante, nici atîtea atașe la viața orientală, s-au arătat din capul locului mai receptivi față de ideile noi. Ei socoteau momentul potrivit ca să revendice înlăturarea hegemoniei protipendadei și un rol mai important în conducerea treburilor publice.

Fapt e că, în întregul ei, boierimea nu se putea sustrage, ca în reședințele poleite din București și Iași, întrebărilor supărătoare : de ce ? și mai ales : ce trebuie făcut ? În cele mai multe cazuri nu era vorba de un examen de conștiință, așa cum, fără menajamente pentru vanitatea rănită, cu o veritabilă furie autocritică, va întreprinde, în 1826, Dinicu Golescu. Nu scrupule morale îi chinuiau de obicei pe membrii clasei conducătoare, ci instabilitatea timpurilor, incertitudinea viitorului propriu, conștiința tot mai imperioasă că surpările anunțate de Revoluția Franceză au devenit inevitabile și la noi. Ei își dădeau seama că preponderența fanariotă era pe punctul de a se prăbuși ; vidul creat oferea posibilități de afirmare sporite, dar și răspunderi greu de asumat. „Cu tactul lor fin, format de practica îndelungată a intrigilor, boierii români înțeleseseră că, învingînd sau ba cauza Eladei — și cu atît mai mult în cea de a doua eventualitate —, s-a sfîrșit cu influența fanariotă în Turcia". De aceea, încă înainte de zdrobirea eteriștilor, din momentul în care se aflase că țarul îl dezaprobă pe Ipsilanti, ei manevraseră în sensul desolidarizării poporului român de orice legătură cu mișcarea de eliberare a grecilor.

În aceste împrejurări, restabilirea domniilor pămîntene constituia mai mult un început decît un sfîrșit de epocă De-abia de aci înainte se puneau marile probleme, căci, din fundătura în care zăcuseră un secol și mai bine, așteptînd pasiv ca împărățiile vecine să le reglementeze soarta. Țările Române pășeau dintr-o dată în istorie, proclamîndu-și prin

Tudor Vladimirescu voinţa de a-şi auto-determina existenţa naţională. Şi în acelaşi timp — fapt de excepţională gravitate —, clasa conducătoare intra în epoca nouă cu prestigiul ştirbit în urma tulburărilor anului 1821. Cine ar fi putut să uite spectacolul înfricoşător al plebei dezlănţuite, care-şi pierduse cuviinţa, respectul secular faţă de autoritate şi stăpîni, teama de represalii ? Oricît ar fi voit unii dintre boieri să reducă cele întîmplate la proporţiile unui incident trecător, un fapt esenţial survenise, pe care nimeni nu-l mai putea ignora : anume, evenimentele de la 1821 scoseseră la iveală şi la noi, ca şi în celelalte ţări ale continentului, rolul poporului ca factor creator de istorie.

Sub comanda lui Tudor Vladimirescu, el însuşi om de jos, masele ajunseseră, fie şi pentru un moment, în poziţia de a dicta : în faţa mîniei şi exasperării lor, boierii trebuiseră să se umilească sau să fugă, să-şi abandoneze averile paraginei şi devastării sau să încerce, prin vicleşug, să ajungă la o tranzacţie. Pînă la urmă totul se aranjase : Tudor fusese omorît, eteriştii nimiciţi, dar viaţa nu-şi mai putea reînnoda firul, sărind peste anul 1821, ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat. Erupţia care avusese loc putea să izbucnească iarăşi; era deci necesar, în primul rînd, ca prin exemple straşnice şi întărirea mijloacelor de represiune, să fie paralizată pe viitor orice încercare de răzvrătire. Apoi, trebuia restabilită autoritatea clasei stăpînitoare. „Să se stingă cu totul orice duh de răzvrătire de pe pămîntul Ţării Româneşti — cer boierii — în chipul în care au fost împrăştiate şi zădărnicite toate revoluţiile din Europa“. [14]

Dar dincolo de acest obiectiv, care făcea unanimitatea privilegiaţilor, începeau divergenţele : toţi simţeau necesitatea reformelor, însă fiecare le vedea în altfel. Mişcarea lui Tudor şi Eteria aşezaseră o lespede între trecut şi prezent ; ele învederaseră labilitatea structurilor feudale şi inadaptarea Principatelor la cerinţele vieţii moderne. Nu se putea avansa fără a proceda la o reorganizare a administraţiei şi o reîmpărţire a puterii. Dar cum şi în ce sens ?

Tocmai în provizoratul refugiului de la Braşov, Sibiu, Cernăuţi, care-şi pierdea lustrul pe măsura prelungirii şi a secătuirii treptate a resurselor, boierii mari, boierii mici, intelectualii — în limita restrînsă în care se poate vorbi de ei ca de o categorie independentă — s-au văzut obligaţi să-şi regîndească destinul, proiectîndu-l pe ecranul tulbure al epocii. Au rezultat proiecte de constituţie, memorii, scrieri politice, pamflete, apoi, după ce convulsiunile sufleteşti s-au resorbit şi s-au sublimat, opere literare în versuri şi proză de un accent nou, prin căldura tonului şi vibraţia sensibilităţii. Încît cuvintele rostite în 1825 de Chezarie, episcopul de Buzău, la instalarea sa în scaunul episcopal, pătrund surprinzător de exact în miezul faptelor : „Acest an (1821 — n.n.), deşi este amar la sufletul românescului trup, dar însă meşter povăţuitor românilor pentru vremile viitoare. Acest an, cu adevărat s-au arătat alt Apelis, zugrăvind pe de o parte înnegritul suflet al grecilor, cu cele mai adevărate văpsele ale adevărului, şi pe de alta, arătînd românilor poteca dezrobiei lor şi a dobîndirii binelui lor ! O, anule cu leatul 1821 ! Tu cu adevărat prin intrare-ţi ai şi pricinuit românilor amărăciune, dar deodată şi deşteptarea ! Lunile tale academii s-au închipuit pentru români, zilele tale învăţături s-au făcut pentru români, ceasurile tale dascăli s-a aşezat pentru români, iar minuturile tale ca nişte sori luminători s-au înfipt în simţirile românilor !“ [15]

DUPĂ 1821

Evenimentele anului 1821 scoseseră la iveală exasperarea clasei ţărăneşti şi neajunsurile cronice ale rînduielilor feudale. Dar măsurile de îndreptare reclamate nu numai de victime — de ţăranii reîntorşi la traiul de obidă şi asuprire, ci de înşişi beneficiarii represiunii, de marii boieri, lezaţi în interesul lor de producători de cereale-marfă şi speriaţi de amploarea nemulţumirilor obşteşti — aceste măsuri de îndreptare, socotite indispensabile de toată lumea, deşi gîndite în mod contradictoriu la nivelul „privilegiaţilor“ şi al „plebei“, vor fi tărăgănate ani în şir, deoarece regimul instituit după 1821, denumit al „domniilor pămîntene“, perpetuează vechea neputinţă şi incurie ce adusese Principatele pe marginea prăpastiei.

Este adevărat că cei doi domnitori numiţi de Poartă în iulie 1822 (fără asentimentul Rusiei, ceea ce le-a făcut tronul şubred de la început), Grigore Ghica, în Ţara Românească, şi Ioniţă Sandu Sturdza, în Moldova, au preluat o succesiune

grea : ei găsiseră vistieria goală, o datorie externă de peste 10 milioane taleri, agricultura în paragină, comerțul dezorganizat, administrația în destrămare. În plus, Turcia își exercita tutela ca și înainte : dreptul de monopol asupra produselor, plata tributului, posesiunea de enclave pe teritoriul românesc, garnizoană de ocupație pînă la restabilirea ordinei etc. Dificultatea cea mai mare nu izvora însă din existența acestor dificultăți, ci din imposibilitatea noului regim de a le depăși. [16]

Domnitorii trebuiau să aplice directivele Porții și, în același timp, să nu dăuneze intereselor rusești — situație cu atît mai incomodă, cu cît suspiciunea era mare de ambele părți, iar libertatea lor de manevră aproape nulă. Aritmetica elementară a politicii îi împingea să ia unele măsuri în favoarea populației, ca o contrapondere față de influența excesivă a nobilimii, dar în atmosfera de supralicitare conservatoare de după revoluție chiar cele mai timide inițiative riscau să fie tălmăcite drept slăbiciune sau drept complicitate la întinderea anarhiei. O grea ipotecă o constituia existența unor emigrații boierești ostile, la Brașov și Cernăuți, care urmăreau să agite spiritele în țară și, îndeosebi, să-i compromită pe noii cîrmuitori în fața marilor puteri.

În aceste condiții, atacați dinăuntru și dinafară, obligați să tolereze răfuielile diverselor coterii boierești, în lupta pentru reîmpărțirea dregătoriilor bănoase, domnitorii se mulțumesc să expedieze afacerile curente și să acționeze în funcție de oportunitățile momentului, renunțînd la inițierea reformelor, care singure le-ar fi putut justifica opera de guvernare. Dar procedînd astfel, ei nu făceau decît să sporească nemulțumirea generală. Era un cerc vicios.

În fapt, în timpul domniilor pămîntene, vechile racile ale fanariotismului se mențin aproape fără știrbire, iar situația populației de la sate continuă să se deterioreze. În conflictul dintre boierii mari și cei mici, primii cîștigă partida sau, în orice caz, reușesc să limiteze la maximum concesiile pe care sînt obligați să le facă. Împărțită în facțiuni care se concurează în privința distribuirii funcțiilor remuneratorii și a exercițiului puterii, clasa conducătoare își regăsește însă solidaritatea de oricîte ori e vorba să folosească slăbiciunea domniei și să exploateze teama de „jacquerie“ ce stăpînea spiritele, ca să arunce noi poveri pe spatele țărănimii.

Avizi de numerar mai mult decît oricînd, datorită cheltuielilor somptuare (pe îmbrăcăminte, veselă, mobilier, echipaje) și împrumuturilor contractate în exil, dornici să tragă toate foloasele posibile din extinderea relațiilor de piață, boierii pretind și obțin mărirea rentei feudale. Nefiind posesori de capital sau, în cazul afirmativ, neavînd nici un chef să-l investească în procurarea de mașini și în efectuarea de ameliorări funciare, ei caută să intensifice producția de cereale-marfă, storcînd țăranului mai multă muncă silită. Astfel, impun legalizarea a 12 zile de clacă (acolo unde se practicau mai puține), sporirea dijmelor și plata unor redevențe în muncă sau bani către proprietari, cu titlu de despăgubire pentru pagubele suferite în timpul răscoalei. Pe de altă parte, în Țara Românească, îl silesc pe domnitor să aplice cu strășnicie consemnele primite, întreprinzînd o campanie punitivă împotriva pandurilor și celor suspectați de a-i fi ajutat. Cum e și de așteptat, aceasta dă loc la grave abuzuri și samavolnicii. „Trupele valahe — citim într-o corespondență consulară, din 27 iulie 1823 — fac arestări, și adesea se poate întîmpla, probabil se și întîmplă, ca o dușmănie personală să le conducă pașii... E foarte de temut că printre acești nenorociți se află mulți nevinovați. Dacă s-ar urmări închiderea tuturor celor mai mult sau mai puțin amestecați în revoluție — notează cu ironie raportul —, atunci ar trebui golită curtea domnească și despopulat Bucureștiul.“ [17]

Nu e de mirare că, în această situație, entuziasmul stîrnit de restaurarea domniilor naționale în rîndurile unei fracțiuni luminate a boierimii, îndeosebi de origine mijlocie și mică, se stinge destul de repede. „Noi tot ce-am învățat urmăm — scria Zilot Românul, cu amărăciune, după reîntoarcerea din exil, în octombrie 1822 —, ba încă acele ce mai înainte le numea grecii pre limba lor Katahrisis, adică urmări împotrivă, nescrise și necanonisite, noi ne apucarăm acum de le potrivirăm, le scriserăm și le legiuirăm“. Consulul prusian Kreuchely raporta și el că „o mare parte a valahilor, care-i detestau odinioară și-i detestă și astăzi pe greci, le-ar dori totuși reîntoarcerea pe tronul Principatelor, afirmînd că, oricît de anevoios le-ar fi fost jugul acestor străini intriganți, se simțeau totuși mai fericiți atunci, decît acum, sub cîrmuirea unor conaționali“. [18]

Cinci ani după mişcarea pandurilor, după jertfa lui Tudor Vladimirescu şi a tovarăşilor săi de arme, totul părea a fi revenit la ceea ce fusese: într-un decor schimbat — fără fanarioţi şi cu eliminarea din poziţiile influente a boierilor greci neasimilaţi —, se joacă aceeaşi dramă a unui popor spoliat de dreptul existenţei omeneşti, umilit, redus la mizerie şi deznădejde. Totuşi era cu neputinţă ca unei societăţi trecute prin purgatoriul revoluţiei şi în care raporturile patriarhale se dizolvau într-un ritm rapid, să i se aplice „à la longue" metodele de guvernămînt şi gestiune ce conduseseră la faliment. După zdruncinarea temeliilor ordinei vechi şi punerea sub semnul întrebării a legitimităţii ei, ceea ce fusese resimţit în trecut ca anacronic era şi mai puţin compatibil cu aspiraţiile oamenilor. Spiritul de răzvrătire creştea nu numai fiindcă, în mod obiectiv, situaţia ţării se înrăutăţise, ci mai ales pentru că, în lumina confruntării cu Europa şi a mişcării de la 1821, această situaţie devenea din ce în ce mai insuportabilă.

Dovada tensiunilor sociale în creştere o constituie răbufnirea violentă a mîniei populare. În 1826, se produce chiar în Oltenia, unde amintirea lui Tudor se păstrase vie, un început de răscoală, sub conducerea a doi foşti panduri, Simion Mehedinţeanu şi Ghiţă Cuţui. Ei adună o ceată de răzvrătiţi, lansează o proclamaţie, îl prind pe vătaful de plai al Cloşanilor şi se întăresc în mănăstirea Topolniţa. Scenariul e cel al mişcării de la 1821, lipseşte însă concursul circumstanţelor favorabile şi, îndeosebi, inteligenţa şi magnetismul personalităţii lui Tudor. Insurecţia e izolată şi eşuează înainte de a fi apucat să-şi desfăşoare steagul în văzul oamenilor. Stăpînirea recurge la pedepse straşnice spre a servi de exemplu: cei doi conducători sînt spînzuraţi în marginea Bucureştilor, iar complicii trimişi la ocnă.

Şi totuşi, în pofida hotărîrii autorităţilor de a curma din faşă orice încercare de dezordine, nemulţumirea acumulată la sate explodează ici şi colo, delicvenţa e îmbrăţişată ca formă de protest, cetele haiduceşti se înmulţesc. Ele cutreieră pădurile şi atacă la drumul mare, uneori coborînd pînă în marginea oraşelor. Kirdjali — un haiduc, pare-se de origine bulgară, care luptase alături de eterişti, săvîrşind minuni de vitejie la Sculeni, evocat şi de Puşkin într-una din povestirile sale — umple de groază boierimea Moldovei în vremea lui Ioniţă Sandu Sturdza. El împinge cutezanţa pînă la a-i adresa domnitorului un adevărat ultimatum: cere să i se predea în termen de 8 zile 2000 de ducaţi austrieci, ameninţînd în cazul contrar că va da foc Iaşilor.[19]

Starea de fierbere a spiritelor, pe de altă parte, dezechilibrul tot mai evident între nevoile ţării şi instituţiile ce-i guvernau existenţa conduc în cele din urmă la punerea pe ordinea de zi a mult aşteptatelor reforme. La Akerman (25 sept./7 oct. 1826), Rusia şi Turcia hotărăsc ca domnii şi divanurile Munteniei şi Moldovei să se ocupe „fără cea mai mică întîrziere" „de măsurile necesare pentru îmbunătăţirea stării Principatelor încredinţate îngrijirii lor". Se precizează anume că „aceste măsuri vor forma obiectul unui regulament general pentru fiecare provincie, care va fi pus imediat în aplicare".[20]

Pe baza stipulaţiilor convenţiei de la Akerman se creează comisii însărcinate să elaboreze proiecte de reformă. Munca acestora e însă paralizată de opoziţia surdă a marii boierimi, care se temea că va fi constrînsă la concesii în favoarea ţărănimii. Procedînd cu abilitate, ea caută să conjure pericolul unei dizidenţe în tabăra proprietarilor, străduindu-se să asocieze boierimea mică în apărarea privilegiilor comune. Preconizează astfel semnarea unor angajamente secrete, aşa-zise „legături", prin care toate feţele boiereşti, indiferent de treaptă, se obligă sub jurămînt să-şi acorde sprijin reciproc. „În frunte cu Preasfinţitul arhipăstor — citim într-unul din aceste documente —, ne cunoaştem în corps d'état, noi între noi, toţi, şi aceasta vrea să zică că nici un sfat, nici o lucrare pentru ale pămîntului să nu primim a se face fie în obştia, fie în particular, fără de noi toţi, prin în scris chemare". Scopul urmărit e limpede: trebuia evitat ca noile reforme, a căror adoptare o impusese convenţia de la Akerman, să aducă vreo atingere prerogativelor feudale ale proprietarilor. „Privileghiile, fie a statului, fie particularnice — se spune mai departe în «legătura» citată —, atît acele cît oarecum încă mai stau în fiinţa lor, cît şi acele cîte s-au strămutat sau s-au stîrpit, avem a le aduce în adevărata formăzuire aşezămîntului lor, şi nicidecum a suferi lucrare de împotrivă".

Rezultatul acestei prevalenţe a marii boierimi îl constituie în Moldova reducerea la tăcere a boierilor mici, cu idei liberale, aşa-zişii „cărvunari", care încercaseră fără succes să

împună adoptarea unor proiecte de reformă, de altfel — cum vom vedea — fără nimic revoluţionar. Prin faimoasa *Anafora pentru pronomiile Moldovei*, sancţionată de Ioniţă Sandu Sturdza, la 12 aprilie 1827, protipendada smulge domniei — după cum observa cu dreptate A. D. Xenopol — „nişte privilegii afară din cale, precum nu le avusese niciodată în Ţările Române clasa boierească". În adevăr, documentul prevede imunitatea fiscală a tuturor stăpînilor de moşie, indiferent de rang ; dreptul de proprietate absolută asupra pămîntului, pădurilor, islazurilor, ca şi asupra velniţelor, morilor, fabricilor sau subsolului aferent ; oprirea mutării locuitorilor fără încuviinţarea stăpînilor ; alcătuirea divanului numai din boieri de prima treaptă ; menţinerea intactă a sistemului scutelnicilor şi posluşnicilor ; acordul obligatoriu al divanului pentru a da putere executorie sentinţelor domneşti împotriva boierilor. În chiar momentul în care ţara căpăta posibilitatea de a păşi pe un drum de înnoire, marea boierime oferea încă o dată spectacolul rapacităţii şi egoismului, dovedind că nu învăţase nimic din lecţiile dure ale istoriei. Ea bloca, pur şi simplu, perspectivele progresului. [21]

Încît, de aproape, fără o situare în perspectivă şi un examen al vieţii spirituale ce clocoteşte sub decorul rînduielilor mutilate de orice sens al umanului, imaginea deceniului al treilea pare cenuşie, apăsătoare, îndeosebi, nesemnificativă. Adevărul e însă altul.

Cu tot imobilismul de suprafaţă, cu toate că ordinea veche pare să se cramponeze şi să găsească mijloace de a rezista valurilor care o asaltează, în adînc factorii de disoluţie se acumulează : procesul de eroziune al structurilor feudale, accelerat de evenimentele anului 1821, se desfăşoară cu şi mai multă vigoare decît în trecut, contradicţiile cresc în intensitate şi energie propulsivă, forţele ostile regimului încep să-şi conştientizeze protestul, ceea ce va avea drept consecinţă schimbarea rapidă a înseşi condiţiilor de desfăşurare a luptei anti-feudale. Viaţa ideologică intră într-o perioadă de efervescenţă, iar literatura, sub influenţa comoţiei produse de mişcarea revoluţionară condusă de Tudor Vladimirescu, se apropie de viaţa oamenilor, de visurile şi neliniştile lor.

De îndată ce ne îndepărtăm de aparenţe şi scrutăm realitatea interioară a epocii, fie în planul mutaţiilor sociale, fie în cel care ne interesează aci — al mişcării ideilor, se vede

că marele şoc al anului 1821 nu încetează să genereze desfăşurări hotărîtoare şi ireversibile, că perioada dintre 1821—1830 este, de fapt, dramatică, interesantă şi fecundă. Ca orice tranziţie, ea amestecă noul şi vechiul, făgăduielile viitorului şi rănile necicatrizate încă ale trecutului. Ca orice tranziţie, ea pare o continuitate, deşi reprezintă un viraj al istoriei.

CRIZA INTELECTUALĂ ȘI MORALĂ

CONSIDERAȚII PRELIMINARE

Am văzut în paginile anterioare că încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea contextul social și politic al Principatelor generează unele condiții favorabile manifestării luminilor, mai întîi pe baza emulației cu neo-grecismul, apoi, pe cont propriu, în pas cu afirmarea conștiinței naționale. Dar acest luminism se menține la un nivel restrîns: el are de biruit rezistența bisericii ortodoxe, climatul neprielnic întreținut de absolutismul și instabilitatea domniilor fanariote, îndeosebi, însă, indigența paralizantă a mijloacelor propășirii intelectuale (lipsesc școli superioare în limba națională, centre laice de polarizare a cărturarilor, o tradiție publicistică în domeniul profan etc.). Întîmpinînd atîtea obstacole și nedispunînd de stimulente, luminismul nu reușește să se încorporeze ideologic, manifestîndu-se sub forma unor inițiative izolate, de un caracter mai mult practic și de o eficacitate limitată. De-abia în ajunul mișcărilor de la 1821 el pare a ieși din starea de dispersiune și a nu se mai reduce fie la contactul episodic cu ideile Apusului, fie la formularea programatică a necesității culturalizării.

Furtunile anului 1821 îl transformă într-o realitate *interioară* a spiritului românesc. Căci ele împing la un proces amplu de *elucidare*, la o traducere în termeni de conștiință a situației istorice a poporului român în marea răspîntie a trecerii sale din evul mediu în epoca modernă. Prima manifestare semnificativă a acestui proces de autocunoaștere o constituie literatura politică a anilor 1821—1822, mărturie autentică a mentalității claselor conducătoare în momentul cotiturii traversate de societatea românească după Eterie și Tudor Vladimirescu.

În adevăr, încă înainte ca flăcările revoluției să se fi stins și marile puteri să fi avut vreme să se pronunțe asupra soartei Principatelor, boierii refugiați la Brașov, Sibiu, Cernăuți sau cei rămași în țară inițiază un adevărat război al memoriilor, petițiilor și proiectelor de reformă. De prin vara anului 1821 pînă în iulie 1822, cînd Grigore Ghica și Ioniță Sandu Sturdza capătă firman de domnie și, într-un ritm mai puțin intensiv după această dată, îi vedem pe reprezentanții diferitelor „partide" boierești, fețe simandicoase din protipendadă sau nume obscure, condeie înzestrate sau stîngace, beneficiari direcți ai vechiului regim sau pretendenți la favorurile celui ce urma să fie instalat, interogîndu-se asupra celor întîmplate la 1821 și formulînd propuneri de îndreptare. Dintr-o statistică efectuată de Vlad Georgescu rezultă că în 1821—1823 s-au elaborat nu mai puțin decît 86 memorii și proiecte de reformă (47, în 1821; 27, în 1822; 12, în 1823), cifră care devine relevantă știind că în 60 ani, între 1769—1830, numărul total al memoriilor întocmite a fost de 208, iar anul cel mai „productiv", în afara celor citați, 1802, a cunoscut doar 11 scrieri de acest fel. [23]

O asemenea neobișnuită propensiune spre analiză și declarații de principiu la o clasă puțin dedată exercițiului intelectual, ale cărei preocupări politice se reduseseră multă vreme la traficul de influență și intrigile de palat, se poate explica numai admițînd gravitatea șocului resimțit la 1821 și existența, măcar în stadiu intuitiv, a convingerii că „pacificarea" Principatelor, înfăptuită cu concursul baionetelor turcești, anunța o nouă fază a istoriei lor.

Evident, pasiunea boierimii și a intelectualilor de a examina trecutul apropiat spre a pune un diagnostic și a găsi o terapeutică adecvată avea și o cauză imediată: dorința de a umple un vid politic. Prin zdrobirea Eteriei, fanarioții își pierduseră nu numai pozițiile dominante în lumea otomană, ci pînă și nădejdea de a le mai putea recîștiga vreodată; în Țările Române urma să se producă nu o simplă schimbare de domn, ci o schimbare de regim. Ca atare, prerogativele și atributele puterii trebuiau să fie redistribuite; de-aici, speranțele unora, temerile altora și apetiturile tuturora. Fiecare dorea

să-şi fixeze rostul în cadrul noilor aşezări : boierii mari voiau să-şi consolideze privilegiile, eliminînd concurenţa grecilor şi restrîngînd arbitrarul domnului ; boierii mici, care nu se simţeau responsabili de falimentul statului fanariot şi erau de multă vreme nemulţumiţi de monopolul politic al protipendadei, socoteau nimerit prilejul ca să treacă la ofensivă, cerîndu-şi dreptul de a participa la cîrmuirea ţării ; burghezia incipientă, de o compoziţie încă eterogenă, revendica, de acord cu boierii interesaţi în comerţul de grîne, introducerea de instituţii care să promoveze şi să asigure extinderea relaţiilor de piaţă.

În felul acesta, redactarea de memorii, libele şi proiecte de reformă nu constituia doar expresia unei comoţii sufleteşti, semnalul reîntoarcerii umile la datele concrete ale experienţei — aşa cum se întîmplă totdeauna în momentele de criză, cînd certitudinile pe care se clădeşte viaţa se prăbuşesc şi spiritul simte nevoia să-şi reconsidere coordonatele între care se mişcă. Subita expansiune a literaturii politice la 1821 manifestă de asemenea voinţa diverselor grupări şi categorii de interese de a modifica în favoarea lor raportul de forţe, de a-şi legitima dreptul la o poziţie mai influentă în viaţa socială, plecînd de la analiza neajunsurilor existente şi a perspectivelor de îndreptare.

Cîţiva ani mai tîrziu, după instaurarea domniilor pămîntene şi după ce falimentul lor devine evident, problema reorganizării cadrului politic al vieţii de stat va trece pe planul al doilea, în centrul atenţiei situîndu-se chestiunea reformei morale şi intelectuale, ca o condiţie a lichidării tristei moşteniri a trecutului şi a trecerii într-o fază superioară de civilizaţie. Această schimbare vremelnică de opţiune e impusă de împrejurări : fiindcă răsturnarea stăpînirii retrograde nu poate fi obţinută prin mijloace politice, „luminismul" cîştigă teren, devenind principalul recurs ideologic al spiritelor înaintate şi generoase. Scrierile caracteristice anilor 1825-1830 vor fi cele ale lui Dinicu Golescu, Eufrosin Poteca, Ionică Tăutu, adevărate discursuri adresate naţiunii, rostite cu patos şi cu o nobilă dezinteresare. Ele se ridică peste obiectivele momentane de ordin tactic, procedînd la o analiză temeinică a crizei societăţii româneşti şi la elaborarea unei strategii de depăşire a impasului prin culturalizare.

Desigur, în aceste scrieri, nici analiza, deşi întreprinsă cu o imensă pasiune a adevărului, nu coboară pînă la rădăcina răului şi nici soluţiile preconizate nu duc la înlăturarea sa. Totuşi, pentru prima dată în Principate, luminismul devine o *teorie* relativ coerentă a instruirii şi educaţiei morale, implicînd o *politică* a şcolarizării şi a reformei, elaborată în baza unei analize concrete a situaţiei interne şi a confruntării cu realizările şi experienţa intelectuală a Europei. În felul acesta, luminismul capătă o fundamentare originală : el nu mai constituie, ca odinioară, preocuparea cîtorva privilegiaţi, care-l citeau pe Voltaire şi Rousseau, cu o curiozitate distantă, ca şi cum ar fi fost vorba de scriitori de pe altă planetă, fără contingenţă cu realitatea socială a Ţărilor Române. Acum, ideile luministe sînt receptate organic, deoarece istoria însăşi le impune drept un *răspuns plauzibil* dat problemelor ridicate de accederea poporului român într-o nouă etapă a dezvoltării. Acest răspuns, care vrea să se înscrie în axa desfăşurărilor obiective, implică un *diagnostic* al situaţiei, un *program* de redresare, o *filozofie* de colorit etic, preocupată de fundamentarea criteriilor şi conduitelor recomandabile în epoca nouă, în fine, o *acţiune* de traducere în fapt a obiectivelor propuse.

Vom urmări în paginile următoare criza de conştiinţă declanşată în pătura intelectuală românească după 1821, mai întîi prin intermediul memoriilor şi proiectelor de reformă ale anilor 1821—1823, apoi prin analiza manifestărilor ideologice, literare şi programatice ale „valului luminist" din deceniul al treilea.

LITERATURA POLITICĂ A ANILOR 1821—1823

„MĂRTURISIREA ADEVĂRULUI" ȘI „SOFISMELE" MARII BOIERIMI

Una dintre cele mai caracteristice trăsături ale proiectelor de reformă elaborate la 1821—1822 este simbioza dintre „vechi" și „nou", mai pregnantă în textele provenind din cercurile marii boierimi, dar vizibilă și în celelalte. Apar mereu două tendințe, care, deși contradictorii, nu se confruntă, ci se conciliază : pe de o parte, voința de a conserva privilegiile feudale, nu numai fără știrbire, dar eventual cu adaosuri în direcția sporirii obligațiilor țărănimii ; pe de altă parte, revendicarea de măsuri în sens liberal, tinzînd la modernizarea vieții de stat a Principatelor (organizarea creditului, siguranța comerțului, deschiderea căilor de comunicație, înlăturarea monopolului economic al Porții, limitarea arbitrarului domnesc, renovarea administrației etc.). Combinația aceasta bizară de reformism burghez și conservatism nobiliar e, de altfel, cum am mai spus-o, caracteristică nu numai Principatelor, ci și tuturor țărilor de la răsărit de Elba, unde capitalismul n-a avut destulă forță ca să zdrobească prin revoluție infrastructura feudală. În orice caz, citind documentele revendicative emanînd din rîndurile boierimii mari, avem nu o dată impresia că aceasta înțelege necesitatea de a pune în acord structurile statale cu nevoile unei economii antrenate din ce în ce mai intens în circuitul pieței internaționale și că este, pînă la un punct, conștientă de situația ireversibilă creată în urma evenimentelor anului 1821.

Astfel, Alexandru Vilara, unul dintre capii protipendadei muntene, într-un memoriu din februarie-martie 1822, recunoaște că mișcarea lui Tudor Vladimirescu a izbucnit datorită „suferințelor poporului" de pe urma „nedreptăților și jafurilor" ce i se făcuseră. „Există acum un spirit de nesupunere și îndărătnicie — constată Vilara —, care nu poate fi stăpînit cu biciul. Locuitorii nu mai au sfiala de altă dată și nu se vor mai lăsa asupriți." Cu toate acestea, Vilara nu propune nici o schimbare în raporturile dintre proprietari și țărani, mărginindu-se la cîteva măsuri folositoare, dar insuficiente : scutirea de bir către Poartă pe 5 ani, desființarea havaeturilor slujbelor și retribuția fixă a dregătorilor, domn pămîntean pe viață, despăgubiri pentru stricăciunile cauzate de armatele otomane, liberarea negoțului pe uscat și pe apă, reorganizarea poștelor, întemeierea de fabrici etc. Se prevede și discutarea bugetului, la 5 ani o dată, într-o adunare compusă din mitropoliți, episcopi, boierii din capitală și „deputații de județe" — ceea ce înseamnă un pas foarte timid înainte pe calea către un sistem reprezentativ.

De fapt, marii boieri voiau o modernizare controlată, înfăptuită sub propria lor egidă, care să realizeze turul de forță de a nu le reduce din prerogativele puterii, acordîndu-le în schimb toate avantajele instituțiilor burgheze. Într-o lungă petiție adresată din Brașov, țarului, scrisă probabil de același Vilara, dar revizuită și completată de Grigore Brîncoveanu — unul dintre cele mai importante memorii provenite de la boierii de prima treaptă —, se cere sporirea rentei în muncă la 27 zile și se pledează necesitatea scutirii de impozite a clasei stăpînitoare. În favoarea locuitorilor se preconizează desființarea ludelor, „ce era — se afirmă cu rea credință — toată pricina împovărării și sărăcirii țăranilor". Autorii petiției, care vor să facă impresie bună, dovedind că și-au însușit lecția de civilizație a Europei, se declară pentru un sistem reprezentativ, însă de o strucutră net aristocratică ; în plus, ei reclamă „negoț slobod", deschiderea de fabrici, reorganizarea vistieriei și a administrației, salarizarea slujbașilor, tarife vamale fixe, înlăturarea grecilor din dregătorii, acordarea de „rusumaturi" (concesia vămilor, ocnelor, dijmăritul, oieritul etc.) numai pămîntenilor. De notat preocuparea pentru autonomia internă a Principatelor. Conform unei tactici vechi, experimentată prima dată la 1772 — tactică de care se vor servi și pașoptiștii —, revendicarea autonomiei ia forma unei cereri de repunere în drepturi : nu se pretinde ceva nou, ci doar re-

venirea la vechile „capitulații", prin retrocedarea raialelor Brăila, Giurgiu, Turnu și stabilirea hotarului cu Turcia la jumătatea Dunării.

Extrem de caracteristică este grecofobia documentului. Autorii nu se mulțumesc să separe definitiv cauza românească de noua Eladă și de idealurile acesteia ; ei denunță cu atît mai pătimaș și mai vehement rolul dăunător jucat de greci în Principate, cu cît își simt propria culpabilitate. Principalul redactor al materialului, Grigore Brîncoveanu, fusese un eminent elev al Academiei de la Măgureanu și luase o parte activă la prepararea complotului eterist. Rechizitoriul pe care-l rostește e în acest sens o auto-apărare și măsoară amploarea virajului executat de o bună parte a boierimii. Grecii sînt un neam „turburător, răzvrătitor și vătămător", vinovat de schisma creștinătății, care prin intrigi și rafinament a ajuns în grația Porții, pentru ca apoi să se infiltreze în Țările Române, ca să „surpe din ființa lor pă toți pămîntenii". La 1821, socotind că a sosit „vremea cea îndemînatecă" a înfăptuirii ambițiilor lor nesăbuite, au înălțat steagul revoltei, aducînd peste Muntenia și Moldova zăbranicul de doliu al ruinei, dărăpănării și prăpădului. [24]

Chiar în acele puține proiecte în care egoismul de clasă al marii boierimi pare mai puțin imperativ, iar gîndirea mai liberală, ca în „închipuirea" de reforme a moldoveanului Rosetti-Roznovanu, la o analiză atentă se vede că „noul" și „vechiul" pînă la urmă alternează și-și fac cumpănă. Rosetti-Roznovanu, pe care vornicul Negel, fratele mitropolitului Veniamin Costache, îl acuza de a se fi unit cu „ciocoii", propune ceva cu adevărat „revoluționar" : desființarea imunității fiscale a boierimii prin instituirea unei dări unice pe pămînt, plătită de proprietari și de țărani în proporție cu partea lor de folosință. „Obșteasca legătură în contribuție — scrie el, dezvoltînd înțelesul principiului egalității în fața legii din *Declarația drepturilor omului* — va face legătura naționalicească... De la cel mai mic... și pînă la cel mai mare... vor fi legați a sprijini cu un deopotrivă interes și durere așezarea aceasta... și cine va putea atunci să biruiască neamul unit ?" Alături de această propunere progresistă, apare însă cererea de a se înmulți numărul zilelor de clacă. [25]

Memoriile boierilor munteni și moldoveni prezentate Porții în aprilie 1822, poate din cauza urgenței cu care se

făcuse redactarea și a dorinței de a nu crea complicații, lasă cu totul în umbră măsurile de reorganizare internă. Accentul cade pe limitarea puterilor domnitorului și înlocuirea grecilor cu pămînteni în slujbe, învățămînt, administrarea mănăstirilor închinate.

Aceeași preocupare de a garanta pozițiile boierimii împotriva arbitrarului domnesc se observă în proiectele moldovenești descrise de Alecu Russo în *Amintiri*. Un „shedion de reformăluirea stăpînirei țărei Moldoviei" preconizează o stăpînire „moralicească pămînteană și un divan alcătuit din reprezentanții primelor 6—8 familii". Intenția clară — după cum remarca Alecu Russo — era de „a restrînge puterea ocîrmuirii și a pune țara sub epitropia boierilor". Toate funcțiile, chiar cele mărunte, urmau să fie atribuite numai boierimii : „Afară de știutele și ispititele familii și acei cu știință și pracsis de a oblădui, alți netrebnici și de neam prost și fără moșie mai vîrtos, sau altă stare, să nu poată intra în slujbele orișicare a țării, măcar și un ocolaș".

O timidă adaptare la „nou", în măsura în care nu clintea din rosturile lor privilegiile vechi, e vizibilă în cele trei memorii întocmite de N. Rosetti-Roznovanu, discutate recent de Valerian Popovici. Cu toate că ne-am aștepta ca acest învățat boier — care avea legături în Rusia, Austria, Bavaria, Franța și Anglia, cunoscuse pe Korais, Capodistria și conlucrase cîțiva ani cu un discipol al lui Condorcet, fostul iacobin M. A. Julien, pedagog de oarecare faimă și partizan convins ale metodei alilo-didactice — să dea dovadă de mai multă îndrăzneală și generozitate în propuneri, constatăm că acestea nu se disting prin nimic de celelalte. Și aici apărarea privilegiilor boierești, cu toată lipsa lor de motivare pe plan etic și în pofida contradicției în care se găseau cu noul concept al drepturilor individului, se îmbină cu măsuri de acomodare la cerințele dezvoltării capitaliste : libertatea comerțului, încurajarea manufacturilor, sporirea producției agricole, stabilirea precisă a bugetului, organizare vamală, înființarea miliției naționale etc. Pe drept cuvînt conchidea Russo, cu agerimea ce-i era proprie, că în pofida unor îmbunătățiri locale și a unor concesii impuse de spiritul vremii, marea boierime rămăsese și după 1821 tot „oligarhia de mai înainte", iar logica ei piezișe („horțișă" — spune Russo) șovăia între „mărturisirea dreaptă a adevărului și a cugetului și între sofisme". [26]

„Mărturisire dreaptă a adevărului“ sau „sofisme“, boierii divaniți nu-și precupețeau în orice caz cuvintele. Acolo unde textele nu cuprind simple enumerări de „ponturi“, ci și o analiză a situației sau o argumentare, stilul merită o atenție cel puțin egală acelcia acordată conținutului. Lunga introducere a petiției Vilara-Brîncoveanu, amintită mai sus, e un model de elocvență pompoasă, rezultată din combinarea perioadei ciceroniene cu oratoria de curte bizantină. Fraza e lungă, dar arborescențele se înșiră liniar, introduse prin gerunzii, subordonate atributive cauzale și de scop, menajînd pauzele respiratorii și intensificînd caracterizările prin propoziții cu epitete ornamentale, care se succed în gradații duble ori triple. Dar clocotul pasiunii răzbate din schema bine ticluită ; peste ceea ce putea sugera logica clasică a discursului, se produce o adevărată patetizare a materiei : petiția se transformă într-o suplică, rațiunea e pusă în slujba sentimentului, faptele sînt înscenate ca să provoace un efect de șoc : „...Acum, după ce ne-au covîrșit creștetul nevoile, scîrbele și cea desăvîrșit obștească pustiire, năzuim cu mare credință, noi ticăloșii și deznă(dăj)duiții, înălțînd jalnicele noastre strigări, cu suspinuri din adîncul inimii ; și într-această vreme — cînd, din dumnezeiască pronie, ni s-au deschis ușile ascultării —, așternînd la pămînt genunchele noastre înaintea strălucitului împărătesc scaun al marelui și prea puternicului monarh (țarul Alexandru I — n.n.), cu izvor de lăcrimi cerem milostivire, mîntuire și dreptate, arătînd cu mare jale tot adevărul dintru început, de unde au izvorît scăderea ființei noastre, necurmatele și nepovestitele jafuri și acum cea desăvîrșit prăpădenie, cu hotărîre ca să se stingă de tot neamul nostru și să rămîie străinul și vrăjmașul neam moștenitor averilor și patrii noastre, schimbîndu-i și numirea, ca să nu să mai pomenească nici urma moștenirii și ființei noastre !“ Sau : „Cel ce va ceti istoria, văzînd cele vremi întîmplate la împărăția lor (Bizanțul — n.n.), negreșit că să va cutremura, pentru că și cerul și pămîntul au arătat la acele vremi multe și groaznice semne, scîrbindu-să de sălbaticile și necuvioasele lor fapte și însemnîndu-le mai nainte căderea și zdrobirea ce era să le vie, cu toate că răutatea, împietrindu-le inima, nu i-au lăsat să se deștepte și să înțeleagă !“ [27]

„CĂRVUNARISMUL“ BOIERILOR MICI

O deschidere mai largă spre ideile egalitariste și democratice ne întîmpină în literatura politică a boierimii secundare. Categorie activă, în plină ascensiune economică, însă slab angrenată în mecanismul conducerii statului, nemulțumită de poziția subalternă pe care o ocupa, ea era în chip firesc atrasă de ideile liberale ale Apusului, interpretîndu-le desigur în sensul propriilor aspirații : o vedem punînd la îndoială drepturile nașterii, revendicînd egalitatea cu cei de sus, enunțînd ideea că boieria e o funcție socială, deci deschisă celor cu merite, că patria nu se reduce la grupul îngust al privilegiaților. Ca totdeauna, observăm că frustrația sporește energia contestării și sensibilizează spiritul, orientîndu-l spre tendințele de înnoire din viața socială. Ar fi cu toate acestea iluzoriu să atribuim boierimii mărunte — cum s-a făcut uneori în trecut — un potențial revoluționar autentic.

De fapt, agitația ei novatoare și reformistă e la origine o simplă reacție de adversitate împotriva oligarhiei, rareori teoretizată, ca în scrisoarea anonimă din 1804, care înspăimînțase divanul și stîrnise alarma domnitorului. Însă acte de felul acesta nu surveneau în fiecare zi, nici măcar în fiecare an, și, obișnuit, nu depășeau agresivitatea verbală. Cu timpul, procesul de diferențiere a boierimii a avansat, ideile noi și-au îndeplinit opera de fermentație, nemulțumirile au crescut. La 1821, mica boierime iese dintr-o dată din obscuritate, impunîndu-se ca o forță distinctă, conștientă de sine, redutabilă. În Moldova, ea desfășoară pe față lupta pentru preponderența politică și elaborează un program cuprinzător, cunoscut sub numele impropriu de „constituția cărvunarilor“.

După I. C. Filitti, pretențiile boierimii secundare și împotrivirea ei din ce în ce mai înverșunată la hegemonia protipendadei s-ar explica prin influența revoluționarilor poloni, refugiați în Moldova la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Dar revoluționarii poloni nu făceau decît să reflecte regruparea politică și radicalizarea ideologică pe care le-au ocazionat pretutindeni în Europa principiile de la 1789. E evident că în Țările Române n-a fost nevoie de nici un intermediar ca să ia naștere, în condiții similare, fenomene similare. De altfel, chiar și faptul că la o luptă energică și pe un front larg împotriva marii boierimi s-a ajuns de-abia la 1821—1822, deci

un sfert de veac *după* contactul cu emigranţii poloni, e o dovadă a fragilităţii ipotezei lui Filitti. [28]

În realitate, consolidarea micii boierimi era rezultatul obiectiv al avîntului economic de după Kuciuk-Kainardji, al disoluţiei gospodăriei patriarhale şi extinderii relaţiilor de piaţă, iar amploarea şi vehemenţa protestului ei au depins în mod direct de agravarea contradicţiei între puterea efectivă de care dispunea şi cea nominală. Punctul critic s-a ivit la 1821, nu fiindcă această contradicţie ar fi ajuns într-un stadiu culminant, ci fiindcă sistemul oligarhic şi-a dovedit atunci slăbiciunea.

Cît de important a fost rolul micii boierimi în evenimentele anului 1821 o demonstrează, între altele, o statistică efectuată de I. Neacşu, privind originea socială a 116 căpetenii de panduri. Această interesantă cercetare arată că din cei 85 de conducători militari ai mişcării revoluţionare a lui Tudor Vladimirescu, cu originea identificată, 52 sînt boieri mici sau „parte boierească“, 11 sînt clăcaşi, 8 tîrgoveţi şi negustori, 4 moşneni, 3 slujbaşi şi 7 provin din sate cu clăcaşi şi moşneni. [29] Faptul că din rîndurile micii boierimi se recrutau forţele conducătoare ale opoziţiei anti-oligarhice şi anti-fanariote nu e greu de explicat. Pătură intermediară — mica boierime dispunea de cîteva atout-uri considerabile : o stare economică prosperă ; relaţii atît „sus“, cît şi „jos“, deci posibilitatea de a-şi ramifica influenţa şi de a sparge izolarea dintre boierime şi popor ; neamestecul intim în ruajul cîrmuirii fanariote, de unde lipsa de răspundere pentru degringolada regimului şi capacitatea de a polariza nemulţumirile existente ; în fine, o oarecare iniţiere ideologică şi culturală, care-i permitea să-şi pledeze cauza în termeni de drept constituţional modern. Totuşi, prin poziţia ocupată înlăuntrul societăţii feudale, ea nu avea nici interesul, nici posibilitatea de a împinge lucrurile spre un deznodămînt revoluţionar. Lupta declanşată împotriva marii boierimi, deşi violentă şi fără menajamente, îşi păstra caracterul unei dispute de familie, între rude bogate şi rude sărace. Căci realmente în joc era o mai echitabilă repartizare a beneficiilor puterii, nu o răsturnare a sistemului în favoarea celor mulţi şi exploataţi.

Mica boierime unea sub aceeaşi firmă proprietatea funciară, proprietatea mobiliară şi capacităţile. În rîndurile ei intrau „urmaşi scăpătaţi ai unor neamuri vechi..., intelectuali

şi foşti negustori bogaţi..., oameni de casă şi slugi boiereşti, ridicaţi prin favoarea stăpînului“. Această compoziţie socială eterogenă sporeşte între 1821—1822, mai ales în Moldova, datorită boieririlor pe care le face Ioniţă Sandu Sturdza. Astfel, numai în trei ani noua domnie conferă ranguri şi „caftane“ unui număr de 245 persoane : negustori, arendaşi, mici patroni sau proprietari de manufacturi, profesori şi funcţionari — ceea ce reprezintă aproape jumătate din totalul boierilor catagrafiaţi la 1822. Pînă la convenţia de la Akerman, în ciuda protestelor marii boierimi (vehemente şi repetate, ca în cazul viitorului domn, Mihai Sturdza, sau moderate şi „filozofice“, ca în cazul poetului Costache Conachi), se fac încă 155 noi boieriri. Ajungînd la 400, căftăniţii mărunţi dobîndesc astfel superioritatea numerică în sînul clasei dominante. Vor şti însă prea puţin să profite de ea. După cum am văzut, marea boierime, susţinută de autocraţia ţaristă şi de Poartă, reuşeşte să cîştige prima repriză a luptei împotriva boiernaşilor.

Dar dincolo de imixtiunea factorului diplomatic şi de jocul, adesea conjunctural, al grupărilor de presiune din jurul scaunului domnesc, e o întrebare dacă mica boierime ar fi putut obţine sau ar fi fost interesată să obţină şi *altceva* decît o colaborare de clasă. Incoerenţa structurii ei nu putea să nu se oglindească în ambiguitatea obiectivelor de luptă. Boierii mari o calificau de „ciocoime“, în sensul pejorativ, pe care l-a preluat şi Filimon, de slugărime înălţată prin mijloace dubioase. Ea îi ironiza veleităţile liberale drept „cărvunarism“. De fapt, ambii termeni sînt nepotriviţi, şi poate mai mult al doilea decît primul. În optica interesată, dar şi mărginită a boierilor divaniţi, care aruncau lesne cu vorbele, „revoluţionar“ era oricine cuteza să conteste monopolul puterii politice a protipendadei. Pentru ei, fostul caimacam Vogoride, fiindcă boierise slugi ca să-şi cîştige partizani, se făcuse vinovat „nu numai (că) a adus atingere pronomiilor ţării, dar a introdus şi un spirit *revoluţionar* (subl. ns.), căci toţi aceşti indivizi care s-au văzut scoşi din cele din urmă clase voiesc să se menţină în demnităţile lor trecătoare şi de aceea s-au declarat duşmani neîmpăcaţi ai nobilimii“. În sensul acesta, epitetul de „cărvunar“ era rostit în scopul intimidării, dar acoperea o realitate inofensivă ; în orice caz, „cărvunarismul“ micii boierimi n-avea nimic comun cu practica italienească a subversiunii. [30]

În adevăr, mica boierime nu urmărea să acapareze prin conspirație puterea și să răstoarne bazele sociale ale regimului. Pe de o parte, ca mică proprietară, ea nu ridica obiecțiuni împotriva menținerii relațiilor iobăgiste la sate ; pe de altă parte, ca burghezie incipientă (căci frontiera ce o despărțea de burghezie era incertă și fluctuantă), bazată pe capitalul comercial și cămătăresc, formula revendicări compatibile cu feudalismul : libertatea negoțului, organizare vamală, căi de comunicație etc. Conturată imprecis la bază, grupînd interese divergente, nevertebrată ideologicește, era amenințată să se fărămițeze la fiecare solicitare mai presantă a evenimentelor. Nu e de mirare că după 1840 aveau să iasă din rîndurile ei atît adversari implacabili ai regimului regulamentar, cît și campioni ai compromisului de clasă.

Însă la 1821—1822, într-o etapă mai puțin stratificată a evoluției sociale, într-un context internațional dominat de restaurație și într-un moment de explozie revoluționară, cînd spiritele se înfierbîntă și se eliberează în mod spontan de conformismul anilor de liniște, rolul ei progresist a fost, în ciuda limitărilor de tot felul, deosebit de însemnat. O însemnătate care nu rezidă în faptul de a fi proclamat niște principii coerente de dreptate socială (pentru înfăptuirea cărora nu sunase încă ceasul), ci de a fi supus unei critici aspre și îndreptățite pe principalii sprijinitori ai feudalismului și de a fi forțat spiritul românesc, printr-o raportare continuă, deși adesea nemărturisită, la standardul Europei, să ia cunoștință de necesitatea introducerii unor reforme profunde în toate sectoarele vieții publice.

Deși pretindea egalitatea în „sus", lăsînd în suspensie problema realizării ei în „jos", mica boierime a constituit, la 1821—1822, un factor puternic de subminare a vechiului regim și o rezervă a gîndirii înaintate. Scrierile ei politice, pe care le vom analiza în continuare, relevă că mișcarea pandurilor, fără a găsi totdeauna aprobare, a aflat de multe ori înțelegere ; mai ales că ideile semănate de proclamațiile lui Tudor au rodit, intrînd într-un dialog creator cu conștiințele cele mai diverse, ostile sau partizane, obligîndu-le să-și pună întrebări și ajutîndu-le, deopotrivă, să se scuture de tirania gîndirii tradiționale. Criza morală și intelectuală produsă de evenimentele de la 1821 nu s-a mărginit, desigur, la micii boieri, dar în rîndurile lor pare a fi declanșat efectele cele mai

importante. Așa, de pildă, dacă între Ionică Tăutu și Dinicu Golescu există, sub raportul ideologic, o serie întreagă de trăsături comune, cel dintîi ne apare ca un purtător de cuvînt, cel de al doilea ca un dizident ; căci Tăutu exprimă revendicările clasei sale, pe cînd Golescu le îmbrățișează pe ale alteia.

Dintre manifestările programatice ale boierimii de la 1821—1822, cea mai caracteristică este așa-zisa „constituție a cărvunarilor", un memoriu înaintat Porții, împărțit în 77 de ponturi, în același timp declarație de principii și enumerare sistematică de măsuri privind organizarea statului. După I. C. Filitti, „constituția" datează din aprilie 1822, după D. Barnoschi, ar fi fost redactată între sfîrșitul lui iulie și începutul lui septembrie 1822, după N. Iorga, ulterior lui 9 noiembrie 1822. Manuscrisul publicat de A.D. Xenopol poartă însă data de 13 septembrie 1822. Opinia general acreditată azi, pe baza mărturiilor lui Alecu Russo și N. Istrati, e că autorul documentului e Ionică Tăutu. Unele îndoieli subzistă totuși : Andrei Rădulescu socotea mai plauzabilă paternitatea pravilistului Andronache Donici. I. G. Vîntu a presupus că e vorba de o operă colectivă, la care ar fi conlucrat marii vornici Iordache Donici și I. Tăutu (bunicul scriitorului), apoi Andronache Donici, eventual și un agă Greceanu, redacția definitivă aparținîndu-i însă lui Ionică Tăutu. [31]

Memoriul „cărvunarilor" a fost discutat în repetate rînduri de istoriografia noastră, stîrnind uneori entuziasme frenetice, alteori — mai rar — rezerve exprese. D. V. Barnoschi, într-o carte din 1822, care are marele defect al operelor aniversare (se împlinea un secol de la elaborarea „constituției"), și anume că transformă fenomenul studiat într-un obiect de cult, așeza documentul de la 1822, la „originile vieții de stat modern democratic". Suplinind cu fantezia paupertatea informației, autorul vedea în „cărvunari" pe membrii unui centru activ de rezistență anti-feudală, care „vor fi avut obiceiul de a se întruni cu toții în ascuns și poate chiar în codrii Iașului pentru discutarea reformelor sociale". În schimb, I. C. Filitti, criticînd cu justificare exagerările lui Barnoschi, a manifestat tendința inversă, de a scoborî meritele „constituției de la 1822". Pentru el, ideile novatoare ori fuseseră deja consemnate în proiecte mai vechi, ori figurau numai decorativ, „ad pompam", ori,

în fine, erau depăşite de prevederile mai înaintate ale altor texte, în special de provenienţă muntenească. [32]

Dacă trebuie să convenim că nu poate fi vorba de o preponderenţă a spiritului revoluţionar moldovenesc — cum susţinea Barnoschi — şi că, sub raportul radicalismului politic, există în epocă scrieri mai reprezentative, îndeosebi munteneşti, nu e mai puţin adevărat că proiectului „cărvunarilor" îi revine marele merit de a fi sistematizat, într-o formă de drept public modern, principalele doleanţe ale micii boierimi şi de a fi încercat să elaboreze un program cuprinzător de reorganizare statală.

„Constituţia" de la 1822 amestecă şi ea — cum am mai arătat-o în cazul altor documente programatice — „noul" cu „vechiul". Dar „noul" vine direct din *Declaraţia drepturilor omului*, iar vechiul nu constă în menţinerea cu orice preţ a „statu-quo"-ului pe plan social şi politic : nu există desigur revoluţionarism, dar sîntem departe şi de conservatorismul uşor amendat al proiectelor marii boierimi. De altfel, pentru a înţelege corect lucrurile, e esenţial să subliniem că aşa-numita „constituţie" nu reprezintă un document preparat în liniştea cabinetului, de un teoretician dezlegat de contingenţe, ci, dimpotrivă, un text menit a fi promulgat ca lege, care deci trebuia să ţină seama de imperativele momentului politic intern şi extern, să conjure, prin formulări abile, rezistenţele partidei adverse, cu alte cuvinte, să consimtă la concesii şi să recurgă la abilităţi tactice. Numai judecînd din acest punct de vedere putem evita atribuirea valorii de simptom unor stipulaţii consemnate din considerente de conjunctură.

În orice caz, printre ideile „noi" reţin luarea-aminte cele referitoare la limitarea prerogativelor puterii executive şi „ponturile" privind libertăţile şi drepturile fundamentale ale omului. „Constituţia" instituie domnia legii : domnul însuşi e obligat să nu se abată de la dispoziţiile legii, chiar dacă el le-a iniţiat. „Pontul" 77 declară : „pravilelor ţărei şi hotărîrilor celor săvîrşite de domn unit cu Sfatul obştesc este supus însuşi domnul şi Sfatul obştesc, pînă cînd se schimbă aceste hotărîri". În caz de conflict între domn şi adunare, voinţa celei din urmă precumpăneşte. Comentînd acest punct, Xenopol vorbeşte de „recunoaşterea unui principiu fundamental al sistemului constituţional : guvernarea naţiei prin ea însăşi". Aşa ar fi dacă adunarea ar emana realmente de la popor şi ar fi reprezentativă.

Însă pentru „cărvunari" — după cum notează I.C. Filitti —, „naţiunea o formează partea conştientă a poporului", şi anume boierimea de toate treptele, ca pe vremea cronicarilor, care se refereau mereu la „obştea boierimii". Ceea ce voiesc de fapt „cărvunarii" — şi constituie însuşi miezul gîndirii lor — este să smulgă puterea politică din mîinile protipendadei şi s-o extindă asupra întregii boierimi, inclusiv cea măruntă.

„Ponturile" privitoare la libertăţi şi drepturi reproduc dispoziţiile similare ale *Declaraţiei drepturilor omului*, însă cu corecturi semnificative. Se prevede egalitatea înaintea legii : „Înaintea pravilei să fie socotiţi deopotrivă şi fără deosebire, avînd a fi şi pravila una şi aceeaşi pentru toţi, sau pentru a ocroti, sau pentru a pedepsi" (art. 18). Numirea în funcţii să se facă „numai după meritul bunelor fapte şi după puterea vredniciei fieştecăruia pentru slujba ce este să se încredinţeze" (art. 46). Libertatea individuală e acordată „fără deosebire de obrăji" (art. 8), nimeni neputînd fi închis sau pedepsit „decît numai în întîmplările hotărîte de pravile" (art. 6). Dar „constituţia" tace în privinţa robiei ţiganilor, admite arestarea preventivă fără probe, dacă „trebuinţa ar cere neapărat de a se pune la închisoare" (art. 9), mai ales însă nu se pronunţă în privinţa principalei cauze a mizeriei poporului : existenţa relaţiilor iobăgiste.

Definind libertatea muncii şi a comerţului, ea formulează echivoc : „lucrarea pămîntului în tot chipul, meşteşugurile, deschiderea de fabrici... să fie neoprite în pămîntul Moldovei" (art. 13). Acest „în tot chipul" consacră de fapt aservirea ţăranului. La fel, statuarea caracterului absolut al dreptului de proprietate îi favorizează numai pe moşieri, care sînt eliberaţi de obligaţia de a ceda ţăranilor o parte din pămînt, sub forma uzufructuară consfinţită de tradiţie. Caracteristic e îndeosebi art. 53, de o formulare evazivă, care arată că deşi „cărvunarii" doreau îmbunătăţirea soartei ţăranilor nu erau în stare să depăşească simpla declaraţie de intenţie : „Adetul lăcuitorilor ţărani către stăpînii moşiilor să se îndrepteze întru o potrivire, ca nici stăpînii moşiilor să nu să păgubească din dreptul ce li s-ar cădea de pe drept pămîntul lor, ce-l dau lăcuitorilor ce se hrănesc, dar nici lăcuitorii să nu se asuprească". Reiese de-aici că boierilor li se garantează po-

sesiunea feudală asupra pămîntului, în vreme ce ţăranilor li se acordă un singur drept, şi acela inoperant, pentru că depinde de bunul plac : să nu fie „asupriţi".

Proiectul „cărvunarilor" cuprinde şi o serie de alte prevederi, care corespund revendicărilor formulate în genere, în epocă, privitor la modernizarea structurilor statale : autonomie ; libertate religioasă ; şcoli obşteşti în limba naţională ; salarizarea funcţionarilor (dar fără a desfiinţa havaeturile !) ; organizarea finanţelor ; organizarea justiţiei etc.

În ultimă instanţă, nu e greu de văzut că prin proiectul lor de „constituţie" cărvunarii nu urmăreau să zdruncine temeiurile ordinei sociale existente, ci numai să amelioreze funcţionarea sistemului şi să determine o reîmpărţire a puterii în sînul clasei stăpînitoare. În locul cîtorva sute de persoane care cîrmuiau ţara, ei ar fi voit să aşeze cîteva mii, ceea ce constituia evident un progres, dar mediocru. În ciuda măsurilor pozitive preconizate, simplul fapt că păstrau neatinsă infrastructura feudală făcea utopică perspectiva unei îmbunătăţiri efective a vieţii poporului. Se pune însă întrebarea dacă în condiţiile date şi în limitele unui act semiconstituţional, trebuind a fi aprobat de domn şi sancţionat de Poartă, „cărvunarii" ar fi putut revendica în mod *esenţial altceva* ?

Pe de altă parte, dacă majoritatea comentatorilor, de la Xenopol şi Filitti pînă la Dionisie Ionescu, Gh. Ţuţui şi Gh. Matei, autorii volumului *Dezvoltarea constituţională a statului român* (Bucureşti, 1957), au subliniat mereu democratismul insuficient al proiectului „cărvunarilor", să nu uităm totuşi că ceea ce apare azi ca o „limită" era la 1821 o enormă îndrăzneală. E destul să luăm act, în această privinţă, de criticile pe care le aducea proiectului una dintre cele mai autorizate figuri ale protipendadei, viitorul domnitor Mihai Sturdza. El aprecia că documentul e întocmit „pe principii răsturnătoare şi îndeobşte reprobate", că dispoziţiile sale „nu se pot împăca cu liniştea Principatelor şi cu buna stare a locuitorilor săi", că „răstoarnă vechile aşezăminte şi sfarmă astfel mănunchiul binefacerilor create prin o jumătate de veac de salutară protecţie". Nu e de mirare că în jurul „constituţiei" s-a desfăşurat o luptă înverşunată. Ea a contribuit la delimitarea poziţiilor de clasă, a accentuat controversele dintre diversele „partide", accelerînd astfel cursul dezvoltării politice şi ideologice.

În fine, prin cea ce conţine explicit, nu prin cea ce trece cu vederea, proiectul „cărvunarilor" constituie o etapă în marele proces de elaborare a unei viziuni proprii despre societatea românească, în stare să-i explice cauzele rămînerii în urmă şi să-i găsească remediile adecvate. Această viziune, pe care de-abia paşoptismul avea s-o structureze sub o ipostază organică, e anticipată de „cărvunari" într-o formă rudimentară, colorată de egoism de clasă, şovăind încă între tradiţie şi ideile liberale ale Apusului. E totuşi un mare pas înainte faţă de trecut, o dovadă peremptorie a caracterului de „salt" pe care îl reprezintă anul 1821 în istoria conştiinţei sociale româneşti. [33]

„Saltul" acesta apare în toată amploarea dacă investigăm şi celelalte scrieri politice ale vremii, ţîşnite de sub condeiul plin de obidă al unor boieri mărunţi, cîteodată anonimi, cărora evenimentele le smulg vălul de pe ochi şi le cristalizează nemulţumiri vechi într-o explozie bruscă, eliberatoare. „Constituţia cărvunarilor" nu creşte pe un teren gol, nu este nici măcar punctul cel mai înaintat al gîndirii sociale a timpului, ci doar expresia cea mai cuprinzătoare şi mai sistematică a revendicărilor liberale, însă obligată, din cauza destinaţiei sale de document oficios, să se păstreze în anumite limite de circumspecţie şi moderaţie. Alte memorii sau proiecte de reformă, născute din iniţiativă individuală, prin urmare, degajate de preocuparea de a realiza o conciliere a unor poziţii diferite, merg mai departe. În special, cîteva manuscrise muntene se disting prin elemente de radicalism politic şi patos revoluţionar. Se simte în ele o luciditate cîştigată cu preţul ceasurilor de primejdie şi zbucium, cînd obişnuitele metereze ale mulţumirii de sine şi împăcării cu lumea se prăbuşesc, iar adevărurile dureroase, mult timp refulate, îşi croiesc deodată, irezistibil, drumul spre lumină.

Într-un material anonim, din 20 iunie 1822, intitulat (de editor) *Pentru unirea blagorodnicilor*, găsim un atac puternic împotriva privilegiaţilor, prelungind parcă mesajul proclamaţiilor lui Tudor. Uitînd că adevărata nobleţe constă în virtute şi-n servirea aproapelui, marii boieri au redus poporul la rolul de instrument al satisfacerii poftelor lor nesăţioase. „Socotind că toţi ceilalţi simpatrioţi neblagorodnici sînt zidiţi de o altă dumnezeire, numai pentru ca să fie organe măririi lor, materie trufii şi desfătărilor lor, jucărie patimilor lor şi jărtvă

lăcomii lor, de aceea și nici un chip de tiranicească pornire, nici mijloc de sălbatecă jăfuire n-au lăsat de a-l pune în lucrare cu deadinsul, desfătîndu-să și îmbogățîndu-să cu sîngele simpatrioților." Atitudinea de duplicitate lașă, plină de trufie cu cei mărunți, servilă în chip dezgustător cu cei puternici, e denunțată tăios ; în vreme ce „la frații lor simpatrioți să arăta ca niște Dumnezei, ocărîndu-i și ponosindu-i, la străinii stăpînitori (se arăta) cu o foarte proastă cucerire, zmerenie și lingușire, încît nu să deosebea din cele mai mici slugi, făcînd însă și acelora destule colachii". Dar — și aici vine momentul cel mai semnificativ al întregului text — deznădăjduirea a împins la revoltă. „Aceasta au silit pă Theodor Vladimirescu, cu lăudata rîvnă a patrii sale, să strîngă pă cei obidiți și năpăstuiți fii ai patrii și să ceară dreptățile obștii țării". Și, exact, ca în proclamația de la Padeș, autorul anonim justifică răzvrătirea prin dreptul de a rezista la opresiune : „Nici cea dumnezeiască, nici cea firească pravilă nu poate osîndi pă un neam căci își cere obșteștile dreptăți !" Și tot în sensul lui Tudor, continuă, rostind două fraze memorabile : „Blagorodnicilor, cunoașteți o dată adevărul, că nu puteți fi blagorodnici pînă nu veți fi mai întîi patrioți ! Nu pot face blagorodnicii patrie, ci patria face pă blagorodnici !"

Aceeași critică acerbă a protipendadei, prin care străbate iarăși, și nu întîmplător, o aluzie la întîmplările dramatice ale anului 1821, apare și într-un *Înscris propus de boierii mici pentru unirea spre binele țării* : „...Trecutul an 1821 cu cel mai răsunător glas au străbătut auzirile tuturor laturilor, cum și părților celor mai depărtate și au dat îndăstulată înțelegere că, și de nu toate, dar cele mai multe răutăți și felurimi de ticăloșii, ce s-au lucrat cu sălbăticie la toată obștea, au fost găsite cu cale de sistima celor de dreapta dintîi, ce întocmea divanul țării și chipul oblăduirii, și arătate de dînșii prin anaforale ce le numea obștești". [34]

Foarte boierecton, însă nu antieterist — ceea ce e rar —, se arată a fi moldoveanul Vasile Murguleț, autorul unei *Voroave asupra Țării Moldaviei,* scrisă în noiembrie 1821, în refugiu dincolo de Prut. După el, toate relele nu izvorăsc de la greci, ci de la „patrioți", în speță, de la marea boierime, lacomă de avuție și dregătorii, nesimțitoare la suferințele norodului, trufașă și zavistnică, gata să se vîndă cui plătește mai bine. „Ura îi faci ca să socotească pre toți de dușmani

și măgulesc numai pre aciia di cari să întîmplă a să interesa ca să li slujască la ceva. Zavistia îi oprești de a să bucura de binili altuia ; ei nicidecum nu pot suferi pre cei mai gios a să înălța la cinste, încă s-au și ispitit de atîte ori să să aliagă numai patru-cinci niamuri dintre dînșii ca să fie ei singuri evgheniști, iar ciialanți toți niciodată să nu să poată rădica la ace stepenă. Vrajba îi îndiamna ca să dezghineză pe prieteni. Pizma, pe de o parte, patima asupra acelor asămine lor și a faci răsplătire celora ce li-au greșit. Mănia ce cumplită le întunică toată judicata : nu să uită la lacrămile celui fără dreptate osîndit și numai pentru o proastă pără învinovățesc celor mai strașnice pedepsă pre cel nevinovat, fără a mai intra în cercetare pentru greșala aceluia. Dar iubire de avuție în cîte boale sufletești nu-i aruncă !" [35]

În lupta împotriva protipendadei și a discriminărilor pe care aceasta le practică în sînul propriei clase, mica boierime invocă două argumente : egalitatea naturală a oamenilor și puterea numărului. Ambele, pînă la urmă, se întorc împotrivă-i. Principiul egalității o îndreptățește să conteste preponderența absolută a nobilimii de prima treaptă, dar potrivit aceluiași principiu, înseși privilegiile pe care ea le deține, ca parte integrantă a clasei stăpînitoare, apar ca nelegitime. La fel, utilizarea autorității numărului îi servește împotriva celor de „sus", dar poate servi cu și mai mult temei celor de „jos", în lupta contra işlicarilor de toate categoriile. Arma folosită e cu două tăișuri : pledînd pentru sine, mica boierime formulează de fapt în interesul tuturor năpăstuiților : „De aceia trebuie să ne deșteptăm — spune un text care ar putea fi atribuit slugerului Nicolae Grecianu — și să socotim că omenirea tot într-un chip își are simțirile și mișcările ei și că înălțările cele după întîmplare, iar nu după cuviință, viind către cineva și, nu aduc cu sineși și deosebite istețimi, precum nici cei goniți de noroc, deși rămîn în stările cele mai mici, nu să despoaie de darurile firii, căci omenirea una este !"

În același sens e semnificativă definiția socială a conceptului de „patrie", exact ca la Tudor Vladimirescu : „Judecați bine, fraților, că acei puțini, carii cu nedreptăți să slujesc de patrie, nu pot fi patrie ! Iar glotișul tot, ce prin silnicie să află supuși la cei puțini, aceia — și firește și pravilnicește — sănt patrie, și, orice putere care să oblăduiește cu pravili

şi dreptate, aşa îi poate numi!" Se observă opoziţia dintre cei mulţi („glotişul") şi cei puţini, contrarie — după autor — atît dreptului natural, cît şi oricărui drept instituţionalizat rezonabil. Ideea de drept natural („firesc"), care denotă contactul cu luminile, pare a fi pătruns trainic în conştiinţa românească din primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Multe alte texte combat identificarea patriei cu vîrfurile clasei dominante. „Să fie drumul deschis tuturor patrioţilor, de orice treaptă sau stare va fi — se spune undeva — ca fiecare cu învăţătura, cu silinţa şi cu vrednicia sa, folosind obştea, să dobîndească de la patrie cea după cuviinţă cinste şi înălţare stării lui". Prin „toţi patrioţii" se înţeleg oare şi ţăranii? Pare îndoielnic; cu cît e mai avansat, cu atît democratismul micii boierimi dă mai mult senzaţia că e involuntar, sau, în orice caz, că nu rezultă dintr-un examen lucid al consecinţelor, ci dintr-o exaltare umanitaristă.

Foarte preţioasă e şi constatarea, găsită în două texte asemănătoare (ms. 322, p. 149 şi ms. 4187, p. 6, cel de-al doilea mai complet) că patria nu reprezintă simpla totalizare a locuitorilor, ci unirea lor într-o comunitate, întemeiată pe îndatoriri şi drepturi reciproce. „Acel loc unde să află petrecînd soţietate de mulţi oameni să zice patrie, după numele părinţilor, moşilor şi strămoşilor, ce şi aceia au petrecut acolo, vieţuind în soţietate. Nu să cheamă dar pămîntul patrie, ci petrecerea cea politicească, adecă soţietatea celor ce lăcuiesc împreună, întrebuinţaţi şi împărtăşiţi unul de către altul, care întrebuinţare leagă dragostea, interesurile şi folosurile obştii, arătînd pă acea adunare că este un trup întocmit de mădulări". Concluzia e îndrăzneaţă dar logică: „Nu mai putem zice că Ţara Românească este patriia noastră, de vreme ce nici am avut nici avem într-însa soţietate împărtăşită şi întrebuinţată între noi, după cum orînduiesc pravilile iubirii al aproapelui, ce sînt aşăzate şi de fire şi de ziditorul firii, Dumnezeu".[35]

De îndatoriri faţă de patrie nu e scutit nici măcar domnitorul, care — se spune în predoslovia unui anonim la o „cărticică" de morală practică din 1822 (ms. 322, p. 218-219) — îşi atrage simpatia sau hula supuşilor după felul cum îi oblăduieşte, ca un „părinte al norodului" sau ca un „tiran". „În cîtă vreme acela lucrează şi săvîrşeşte cele bune şi folositoare obştii patrii este şi patriot, adică părinte al norodului... Iar împotrivă lucrînd, nu este patriot, ci unuia ca aceluia toate limbile îi

dau numire de tiran, ce să înţelege silnis, pentru că, rădicînd libovul cel părintesc deasupra supuşilor, este împrietenit numai cu sine, metahirisind puterea cea săvîrşitoare ce i s-au încredinţat numai spre al său în parte folos, cu siluiri cătră patrioţi." Foarte revelatoare e combinaţia pe care o întreprinde autorul între monarhia de drept divin şi teoria contractualistă. După el, domnitorul e „de dumnezeu ales", dar „cu primirea patrioţilor". Absolutismul e în felul acesta limitat, iar ideea de suveranitate naţională îşi face o timidă apariţie. Timidă, pentru că „primirea patrioţilor" se referă la „privilegiul alegerii de stăpînire" de către obştea boierească, privilegiu pe care Poarta îl încălcase, numind pe fanarioţi cu de la sine putere. Ţara (subînţeles „ţara legală") trebuise să-i accepte „din nevoinţă" şi să-i sufere „din neputinţă".

Scopul luptei micii boierimi nu este să răstoarne ierarhia, ci s-o lărgească. Ea nu duce război, ci campanie de convertire. Vrea să colaboreze cu protipendada, să-şi obţină drepturile prin bună învoială. De aceea, textele nu fac economie de mijloace persuasive. Promisiunile de conlucrare loială abundă; ele pun însă o condiţie: ca şi marii boieri să renunţe la politica lor discriminatorie. „Dăm făgăduială noi mai jos iscăliţii ce sîntem şi din partea tuturor fraţilor compatrioţi — afirmă boierii mici într-un «înscris», din care am mai citat — că ne vom arăta către cei mai mari cu toată cinstea şi datornicul sevas, în cîtă vreme şi dumnealor să vor arăta cătră noi cu libov părintesc, dragoste curată şi nefăţarnică, ca cătră nişte fraţi, şi cu datornica cinste după haractirul fieşcăruia, şi aşa vor fi păzite amîndoao cu lăudata înclinare".

„Unire" — iată cuvîntul magic! Numai prin cimentarea legăturilor dintre patrioţi, prin participarea comună la sarcini şi beneficii, prin armonie socială, vor putea ieşi Ţările Române din haosul şi dărăpănarea în care se află. „Unirea — scrie un anonim — ştim că au zidit stîlpi neclătiţi, şi neunirea vedem că au săvîrşit atîtea dărăpănări, cîte sînt şi răotăţile ei! Unirea este de mare lipsă la rana cea cangrenisită a trupului românesc! Unirea să cuvine a fi doftorul său, unirea lecuirea sa, şi prin unire va ajunge la cele mai dulci puncturi ale fericirii!" „Noi cei mai jos iscăliţi — se spune într-o ciornă din 1822 —, încredinţîndu-ne de pricinile căderii neamului nostru, celui omorît de izvoditorii neunirii şi a diiavoleştii mîndriei şi cunoscînd că mîntuirea este în sfat mult, am hotărît să ne

rădicăm neamul din mormîntul neființei, în care l-au îngropat pohtitorii pierzării lui, și prin unire într-un gînd și prin sfat mult să-l mîntuim, cu ajutorul lui Dumnezeu..."

Apelul la „unire" în scopul reconcilierii cu marea boierime uzează uneori de argumente, alteori de-a dreptul de amenințări. În acest sens, referirea la Tudor Vladimirescu reprezenta un avertisment capabil să sensibilizeze conștiința protipendadei : „Nu socotiți pă patrioții voștri de dobitoace — exclamă textul, deja citat, din 20 iunie 1822. Au trecut vremea dobitocii! Acum fiii patriei au dobîndit simțiri ! Și de era a să mai zăbovi cu dobîndirea, dar voi i-ați grăbit spre deșteptare, și firea povățuiește pă fieșcare simțitor să să apere de cele vătămătoare ! De aceia, dar, vă îndreptați, ca nu cumvaș obida și deznădăjduirea neamului să nască alți Theodori !" [36] De notat sentimentul, generalizat după 1821, că o anumită etapă a dezvoltării a fost în mod irevocabil depășită.

În lumina proiectelor de reformă și a memoriilor analizate, reiese limpede că evenimentele anului 1821 scot din inerție gîndirea socială românească, așezînd-o în răspîntia marilor preocupări ale vremii. Dar din irupерea elementelor afective de adînc, care-și caută încarnarea în patetismul expresiei și-n stilul elocvent, uneori oracular, al diverselor texte, se vede și altceva : că sub influența șocului emotiv produs de mișcarea lui Tudor Vladimirescu, lentele infiltrații intelectuale ale epocii anterioare se cristalizează și fac să apară acele tensiuni și dislocări de conștiință ce croiesc drumul romantismului.

PROGRAMUL „LUMINIST" AL REDRESĂRII

DENUNȚAREA CRITICĂ

O consecință dintre cele mai însemnate a evenimentelor de la 1821, care scapă adesea atenției pentru că nu se concretizează în rezultate imediat palpabile, e că *datul material* al crizei societății feudale românești se transformă într-un *fapt de conștiință*. În felul acesta, calamitățile și neajunsurile ce caracterizau viața publică se articulează într-un concept și cîștigă o semnificație principială. Desigur, luciditatea evaluării diferă și, de obicei, lasă de dorit. Totuși, face impresia că ceea ce era considerat, pînă la 1821, drept un obiect parțial de interogație sau refuz, capătă, după 1821, caracterul de „simptom", fiecare înțelegînd, mai deslușit sau mai confuz, că „răul" există sub o formă generalizată, că el decurge din „sistemul" politic însuși. Eșecul domniilor pămîntene joacă un mare rol în agravarea și precipitarea acestui proces de identificare a răspunderii, care conduce, în ultimă instanță, la punerea sub acuzare a bazelor existenței sociale, la condamnarea „instituțiilor" și a „cîrmuirii".

Hotărîrea Porții de a-i înlătura pe fanarioți și a guverna Principatele prin intermediul unor indigeni produce un sentiment de satisfacție obștească, umbrit — e adevărat —, în cazul emigrațiilor de la Brașov și Cernăuți, de resentimente puternice împotriva *persoanei* celor doi domnitori, Grigore Ghica și Ioniță Sandu Sturdza. Nu puțini sînt cărturarii din rîndurile boiernașilor sau păturilor mărunte care salută cu entuziasm pe noii cîrmuitori, ei nefiind separați de aceștia prin rivalități politice sau interese de clan și putîndu-se înălța,

prin cultură istorică, la înţelegerea simbolică a evenimentului. Ionică Tăutu, autorul constituţiei „cărvunarilor", se numără printre sprijinitorii cei mai hotărîţi ai noii domnii, în care vede nu numai o restaurare a demnităţii naţionale, ci şi începutul unei ere de reforme: „Noi gustăm fericire ace dulce de a vide pre scaunul ţării noastre şezînd un fiiu al patriei — scrie el, cu ochii umeziţi de emoţie. Aceasta este zioa care pune hotar plîngerii vremii trecute şi, făcînd să mai naşte nedejde ce mîngîitoare în inima fiiştecăruia patriot, să face început unii fericiri dorite cu atîta însătare şi de atîta vremi necunoscute în pămîntul nostru."

G. Asachi îşi exprimă bucuria în solemne acorduri de odă:

> Patrioţi! veniţi cu toţii lîngă tronul cel dorit
> Să-ncheem spre-a lui tărie jurămînturile sfinte!
> Dup-un curs de ani o sută, ziua ceia au venit,
> Întru care fiiul patriei fi-va domn ş-al ei părinte.
> Patria maică-n a ei floare au fost nouă agiutor
> Fericiţi de fii cînd astăzi vor fi ei cunoscători.

C. Conachi e printre puţinii mari boieri ai Moldovei care exultă şi nu se codeşte să-şi facă auzit glasul. „Mare eşti, Doamne! — exclamă el —, şi mari sînt minunile tale! un nou vac să deschide supt ochii noştri! şi întocma ca zorile cele luminoasă vesteşte fericirea cea viitoare."

În Muntenia, satisfacţia revenirii domniilor pămîntene şi-o exprimă intelectuali mărunţi, ca judecătorul Grigore Andronescu (*Stihuri făcute de mine la veniré domnului nostru rumân Grigore Ghica Voevod* — ms. ns. 271, f. 3, Ioniţă Dîrzeanu, slujbaş la vistierie şi autor al celei mai documentate cronici contemporane despre mişcarea lui Tudor Vladimirescu —, un cleric de modă veche, adesea în contratimp cu ideile veacului, Naum Rîmniceanu. De la Pisa, unde se afla la studii împreună cu ceilalţi bursieri ai Eforiei, Eufrosin Poteca scrie că aflînd de redobîndirea „privilegiurilor" patriei şi de faptul că „otcîrmuirea politicească s-au încredinţat în mîinile fiilor săi... am început şi noi a sălta de bucurie". Însă probabil că cea mai frumoasă oraţie prilejuită de numirea domnilor pămînteni e conţinută în admirabila scrisoare trimisă lui Grigore Ghica de vlădica Ilarion, fostul consilier şi inspirator al lui Tudor Vladimirescu. Ticluită în lungi fraze cu parfum arhaic

şi timbru liturgic, această scrisoare e o adevărată bijuterie a retoricii de amvon deviată spre uzuri profane: „Ci mă bucur privind mai vîrtos cu ochii sufletului la ridicarea neamului din prăpastia în care mai mort zăcea, aruncat de vrăşmaşa vreme, vătămătoarea de om, surpatoarea de cetăţi şi stingătoarea de neamuri... Veselindu-mă, am săltat cu duhul şi serbez ziua cea mîntuitoare, şi dimpreună cu mine a o serba pre toţi îndemn, nu în mese şi în ospeţe, nu în chiote deşarte şi în răcnete de vioare, ci în chimvale tăcute, dar bine răsunătoare de mulţumiri şi de rugăciuni către milostivul Dumnezeu, cu duh drept înnoind întru cele din lăuntru ale Înălţimii Tale, ca duh stăpînitor să le întărească..." [37]

Timpul speranţelor şi al viselor de mai bine durează însă puţin, spulberat de realitatea brutală a faptelor. Cele două domnii pămîntene îşi dezvăluie repede neputinţa de a lecui rănile ţării. În anumite privinţe, ele agravează chiar vechile neajunsuri şi, în orice caz, destramă iluziile celor ce crezuseră că sub conaţionali se va trăi mai bine decît sub fanarioţi. Or, ca totdeauna cînd se investeşte credit moral într-o întreprindere umană, neîmplinirea făgăduielilor provoacă nu numai decepţie, ci şi indignare şi mînie. Revenirea la un soi de „statu quo ante" nu era acceptabilă pentru cei ce sesizaseră, în vîltoarea mişcării revoluţionare de la 1821, fie şi sub o formă confuză sau incompletă, nevoia acută a reorganizării instituţiilor şi a corectării injustiţiilor în repartizarea sarcinilor şi beneficiilor statului.

Fanariotismul sub altă firmă era cu atît mai inacceptabil, cu cît, între timp, graţie pribegiei boierilor la Braşov şi Cernăuţi, voiajelor întreprinse în Apus de un Dinicu Golescu sau trimiterilor la studii (Eufrosin Poteca, Simion Marcovici, Petrache Poenaru, C. Moroiu, C. Brăiloiu, C. Filipescu etc.), exigenţele în materie de libertăţi, drepturi şi garanţii constituţionale se ridicaseră considerabil, căpătînd o fundamentare obiectivă. Sînt edificatoare, în acest sens, cuvintele pe care le rosteşte la căpătîiul marelui boier Constantin Ghica, decedat în mai 1822 la Braşov, autorul anonim al oraţiei funebre, probabil episcopul Ilarion. Adresîndu-se defunctului, el spune: „... ai răposat în pămînt stăpînit de împărat creştin şi drept, în pămînt otcîrmuit şi chivernisit de pravili drepte, *cum doreai să vezi şi patria noastră precum spuneai* (subl. ns. — P.C.), în pămînt unde dreptatea este lege şi unde legea porunceşte,

în pămînt unde împăratul este tată supuşilor şi unde supuşii sînt ai împăratului şi ca nişte fii sînt iubiţi şi ocrotiţi de dînsul, în pămînt unde lăcuitorii, legîndu-se cu stăpînirea prin legătura cea mai sfîntă a dragostii pre carea şi legile fireşti o cer şi cele bisericeşti o poruncesc, trăiesc întru fericire şi linişte nestrămutată..." Experienţa străinătăţii produce aceleaşi efecte şi asupra lui Dinicu Golescu (cazul său fiind, sub toate raporturile, exemplar) şi asupra bursierilor sau odraslelor boiereşti trimise la studii peste hotare. Cunoaşterea Europei la ea acasă fortifică în toţi aceşti oameni ostilitatea faţă de rînduielile existente şi dorinţa de a le schimba.[38]

În aceste condiţii, încă de pe la 1823-1824, în vreme ce nemulţumirea faţă de noul regim se generalizează în toate stările societăţii, devine manifestă incompatibilitatea dintre organizarea politico-socială a Principatelor şi idealurile cărturarilor legaţi de mişcarea de emancipare, cei mai mulţi tineri, dar şi cîţiva „bătrîni" reprezentativi : Goleştii. Protestul împotriva anacronismelor şi a ticăloşiei prezentului nu se îndrumă în sens revoluţionar, din motive pe care deja le cunoaştem : slăbiciunea cronică a clasei burgheze ; abisul ce separă pe luptătorii pentru progres din rîndurile boierimii şi intelectualităţii de ţărănime — singura în stare să furnizeze, cum se dovedise şi la 1821, baza de masă a unei insurecţii ; lipsa unui nucleu conducător, înarmat cu o ideologie radicală, capabil să elaboreze o tactică de cucerire a puterii adaptată condiţiilor locale. Pe de altă parte, trebuie ţinut seama că deceniul al treilea, îndeosebi începutul său, e o perioadă de reflux a valului revoluţionar ; climatul de opinie e dominat în toată zona sud-estică de spiritul conservator, propagat de Sfînta Alianţă, şi de o violentă reacţie antiliberală. Cum, pe deasupra, opoziţia nu are la dispoziţie mijloace de acţiune politică, deoarece noii domnitori guvernează, ca şi cei vechi, fără instituţii reprezentative, ea e împinsă să-şi convertească revolta într-o literatură de idei. Ca în atîtea alte cazuri, obligată să renunţe la „critica armelor", contestarea uzează — după cuvîntul lui Marx — de „arma criticii".

Critica aceasta, care dă un colorit specific deceniului al treilea prin curaj, acuitate şi abundenţă, constituie o latură esenţială şi profund semnificativă a luminismului românesc. E o critică—„mijloc", nu o critică—„scop". Atît Dinicu Go-

lescu sau Ionică Tăutu, cît şi intelectualii mărunţi ca Eufrosin Poteca, Paris Mumuleanu, Gr. Pleşoianu, S. Marcovici, C. Moroiu, dr. Piscupescu denunţă relele existente în vederea îndreptării lor. Nici unul nu porneşte de la o convingere nihilistă, nu condamnă ca să condamne şi nici nu-şi aranjează vorbele ca să obţină aplauzele publicului. Nu vanitatea literară comandă condeiului, ci o veritabilă pasiune civică : ei au dorinţa sinceră de a îmbunătăţi situaţia şi cred că prin persuasiune lucrul acesta e posibil. Căci, în mod explicit sau implicit, toţi autorii se situează pe poziţia axiomei platonice după care ajunge să cunoşti în mod clar şi exact în ce constă binele pentru a-l putea îndeplini. Acest optimism raţionalist, postulînd trecerea nemijlocită de la concept la acţiune, implică o încredere în *Om*, pe care furtunile istoriei o risipiseră de mult în Apus.

În adevăr, scrierile lui Golescu, Poteca şi ale celorlalţi sînt chemări aprinse adresate contemporanilor, elaborate uneori de-a dreptul ca discursuri, urmînd să trezească spiritele din letargie, să determine abandonarea reflexelor de confort, teamă a schimbării sau, pur şi simplu, de inerţie. Zugrăvind în culori vii tabloul real al situaţiei, fără a schimonosi adevărul, dar şi fără a-l deghiza, scriitorii ţintesc să producă un *şoc*, să favorizeze o *luare de act*, care să conducă la faptă, la o participare activă în bătălia luminării.

O caracteristică esenţială a operelor luministe din deceniul al treilea o constituie *radicalismul* criticii. Aceasta nu se referă la detalii, mai mult sau mai puţin semnificative, ci are în vedere temeiurile existenţei sociale ; nu pune în discuţie persoanele, ci instituţiile. Deşi problema raporturilor feudale nu e abordată ca atare, totuşi spiritele cele mai avizate, un Dinicu Golescu sau un Ionică Tăutu, evocă în pagini memorabile suferinţele ţăranilor şi deschid procesul clasei conducătoare. Din falimentul domniilor pămîntene, ca şi din confruntarea cu Apusul, ei conchid că prosperitatea materială, afinarea moravurilor şi înflorirea culturii nu atîrnă, în ultimă instanţă, de firea cîrmuitorilor, ci de natura cîrmuirii. Experienţa le sugerează o disjuncţie în noţiunea mai largă de „rînduială" între ceea ce aparţine „sistemului" (fiind legat de organizarea şi funcţionarea instituţiilor) şi ceea ce aparţine „stăpînirii" (titulară vremelnică a puterii). Fără a duce analiza pînă la capăt, Dinicu Golescu demonstrează că intuieşte antagonismele de clasă ale societăţii

feudale : el formulează un rechizitoriu fulminant împotriva boierimii, inaugurînd întreprinderea de demistificare a proprietății moșierești și a relațiilor iobăgiste pe care pașoptiștii revoluționari : N. Bălcescu, Al. G. Golescu, I. Ionescu de la Brad ș. a., aveau s-o preia și s-o întregească. [39]

Nu mai puțin caracteristic e și un alt aspect : conștiința *obsesivă* a problemelor aduse în discuție. E ca și cum autorii ar fi tulburați tot timpul de tabloul sinistru al țării înlănțuite, cu injustițiile, samavolniciile și abuzurile ce-i macină ființa. Neavînd nici un mijloc de a scăpa de sub imperiul acestei imagini sumbre, ei par s-o exorcizeze prin evocare. Au, în orice caz, aerul de a nu proceda la examenul unui obiect exterior, ci de a vorbi despre ceva ce-i privește direct.

Critica pe care o întreprind e *înscenată*, modalitatea expunerii nefiind sec demonstrativă, ci patetic oratorică. Poate și mai exact, pentru a evita impresia de artificiu, ar trebui să nu vorbim de înscenare, ci de *dramatizare*, o dramatizare spontană, țîșnită din tensiunea afectului, nu dintr-o intenție de afectare. Autorul nu năzuie să se impersonalizeze, ci se dezvăluie omenește, cu lacrimile și mînia ce-i umplu sufletul. Temperatura stilului e ridicată, mijloacele convingerii sentimentale, utilizate din plin : exclamări, apostrofe, interogații, amplificări sinonimice — totul pare a evolua între gîlgîirea de plîns a compasiunii și țipătul violent al indignării, între predică și pamflet. Dar exagerația — dacă e una — nu e a faptelor, ci a vocii. Conștienți de dificultatea de a străpunge somnolența generală și a răzbate pînă la resortul adormit al simțului cetățenesc, autorii nu se mărginesc să spună adevărul, ci îl strigă, spre a-l impune astfel atenției.

Opiniile se întîlnesc, adesea se suprapun, deși — bineînțeles — unghiul de privire nu e același. Unele critici rămîn la suprafață, examinînd decăderea moravurilor în lumea boierească și citadină, fără a atinge problema exploatării iobăgiste. În prefața la *Caracteruri* (1825), Barbu Paris Mumuleanu are astfel în vedere luxul, vanitatea rangurilor, lipsa de învățătură, iresponsabilitatea morală a celor suspuși. „Lucsusul ce stinse și dărăpănă atîtea noroade și republici, să întinse atît și în neamul nostru, cît fieșcare cîrmuit de capriția sa pune numai poftele sale obiecturi înainte, întrebuințînd felurimi de mijloace spre lăcomia nesățioaselor pofte ; beți toți de beția ambiții, vrem fieșcare a fi nobil, cinstind numai rangurile și

dregătoriile și nesocotind meșteșugurile și lucrarea pămîntului din care iese îndestularea și fericirea neamului omenesc“. Părinții nu se îngrijesc de creșterea copiilor, oferindu-le, în schimb, exemplul corupției și al desfrînării. Învățătura e disprețuită, iar osteneala celor ce trudesc pentru dezvoltarea culturii naționale e nebăgată în seamă. „Cumpatrioții noștri mai bucuroși dau o sută de lei p-un mod nou să fie modist, decît zeace lei p-o carte să fie înțelept.“ Cei mari nu-și onorează obligația de a fi povățuitorii norodului : „Vedem iarăși pre stăpîni că prin relele întrebuințări stric și desfrînează pe supușii lor, fără a gîndi că sînt datori pentru fericirea lor și că au să răspunză odinioară pentru datoriile lor“. Ceea ce contează e doar pompa deșartă, cinstea hainelor, nu însușirile sufletești : „De s-ar înfățișa prost îmbrăcat, în chip necunoscut, înaintea cuiva însuș Petru cel Mare, carele au turburat cu duhul său toată Europa, ar fi prea nesocotit ; iar de am îmbrăca o statue în blane scumpe și am scoate-o la plimbare într-un echipaj scump, poleit cu aur, negreșit că toți speriat o am privi ; de aceia poci zice că lucsusul este boer acum și boeriul, sluga lucsusului“. De la străini s-au împrumutat numai relele, unii (subînțelege europenii) ne-au dat „desfătările, plimbările, jocul cărților și cheltuielile cele peste seama noastră“, alții (subînțelege grecii), „zavistiile, neunirea, hrăpirea, întrecerea la cinste, stricarea sîngelui și mîndria păcatul cel neiertat“. [40]

Teme apropiate și un punct de vedere similar, preocupat de denunțarea abuzurilor mai mult decît de analiza cauzelor reale care le dau naștere, găsim în interesanta prefață a cărții *Oglinda sănătății și a frumuseții omenești* (1829), de dr. Șt. V. Piscupescu. Legile sînt prost întocmite, stăpînirea e abuzivă, posturile nu se distribuie după merit, ci după bunul plac, căsătoria a devenit „ocară și sminteală de sărăcie“, educația copiilor e cu totul neglijată, tinerii se deprind de timpuriu cu luxul și destrăbălarea. Fuga după chiverniseală și lipsa de scrupule caracterizează purtarea celor mai mulți : „Aceasta este matca pricinilor, a urîciunii, a pizmuirii, a pîrii și a zavistuirii dintre noi ! care ne întunecă cunoștința de dreptate și de adevărată slavă, de frumusețe și de bunătate, de ne înșelăm și ne hrăpim frate pe frate, fii pe părinți, pămîntean pe pămîntean, ca slugile pe stăpîni. Iar cînd ne orînduim în treabă de slujbă, atuncea ne prădăm cu numire de chiverniseală dreaptă și adevărată... Și cînd ne scoatem și nu ne putem înfige într-însa, atunci, o !

atunci ! răsturnăm pămîntul cu toată frumusețea lui, spre dobîndirea ei, cu strigări falnice și mari, că avem pămînt, patrie și sîntem pămînteni patrioți și de neam." Piscupescu vorbește de întinderea răului cu alarma lui Dinicu Golescu, încercînd, ca și acesta, să zgîlțîie cugetele, prin apeluri patetice : „Acum noi, iubite frate, sîntem înnomoliți în ticăloșia periciunii de mulțimea patimilor și a trebuințelor modelor, a desfătătoarei mîndrii ca o muscă împrejuită în mreaja unui păianjin ! încît am ajuns să ne și ocărîm și să ne rușinăm, cu însuși numele nostru cel mare și sfînt ! Că, cînd zice streinul, rumâne ! înțelegem rob înfierat de dajdie, iar cînd zice rumânul, rumâne ! să înțelege hain." Piscupescu amintește în treacăt de asuprirea țăranului, dar nu ca să ceară abolirea iobăgiei. El se războiește cu decăderea moravurilor, nu cu boierismul. De altfel, cartea și-o dedică domnitorului și cîtorva reprezentanți „slăviți" ai marilor familii, „stîlpi luminători ai neamului" : Grigore Brîncoveanu, Const. Crețulescu, Barbu Văcărescu și Const. Bălăceanu. [41]

Foarte cursivă, înlocuind tonul predicatoriu printr-un persiflaj amuzant, în nota comediei de moravuri atît de gustată în epocă, e prefața lui Grigore Pleșoianu la *Aneta și Luben* de Marmontel (1829). Autorul înscenează un dialog cu un boier de modă veche, pus să încarneze ostentativ mentalitatea retrogradă. El se consideră de neam „cocon", e nemulțumit de domnia lui Ghica fiindcă n-a fost căpătuit cu o slujbă bănoasă, disprețuiește învățătura, îi regretă pe fanarioți, e fudul de „ighemoniconul" său aristocratic și speriat de progresele spiritului egalitar. Pentru a izbîndi în viață, recomandă metoda procopsirii : „Înfige-te, rumâne, la treabă, nu umbla cîrmind încoaci și-ncolo, alătură-te pe lîngă vrun boier să aibi și tu o ușă deschisă, învață pracsis ca să te faci mîine, poimîine un condicar, apoi sameș și celelalte care te fac să fii în rîndul oamenilor, ș-al boierilor, iar nu într-al flaitărilor. Însoară-te și ia o fată de boier cu zestre bunicică, moșie, țigani, bani și de toate. Nu umbla derbedeu tăind cîinilor frunză." [42]

Cu prefața traducătorului anonim al cărții englezului T. Thornton *Starea de acum din oblăduirea geograficească, orășenească și politicească a Prințipaturilor Valahiei și a Moldaviei* (Buda, 1826), accedem în domeniul criticii *sistematice*, care îmbrățișează aspectele negative ale societății în totalitatea lor și pune degetul pe rană, numindu-i pe adevărații

vinovați. În traducătorul lui Thornton unii l-au văzut pe Dinicu Golescu, alții — pe Eufrosin Poteca. Nouă ni se pare mai verosimilă ipoteza din urmă.[43] Oricare ar fi autorul, trebuie spus că denunțarea critică e de o rară virulență și că taina anonimatului apare justificată (îndeosebi *dacă* e vorba — cum credem — de Eufrosin Poteca). „Românii sînt orînduiți de triștea lor să fie supt jug munciți, jefuiți și în veac să muncească goli, despoiați, spre desfătările și desfrînările celorlalte neamuri, și celor din păcate mai mari ai lor, cari numai după cuvînt să zic patrioți, dar în faptă-s mai cumpliți decît lupii cei turbați și pedepsiți la întunericul neînvățăturilor." „Cine este vinovat ?", se întreabă traducătorul, și răspunsul cade ca o plesnitură de bici peste reprezentanții celor două categorii de privilegiați : vîrfurile clericale și boierii. Atacul împotriva clirosului e printre cele mai violente din literatura denunciativă a vremii, egalînd și depășind chiar, pe această latură, condamnarea pronunțată de D. Golescu în *Însemnare a călătoriei mele*. Oamenii bisericii nu-și îndeplinesc datoria de a proteja norodul de năpăstuiri, sînt egoiști, prevaricatori, lacomi de slavă deșartă, porniți spre îmbuibare și desfrîu. „Ca să nu-și piardă înlesnirile poftele lor, nu numai că nu îndrăznesc a să împotrivi la ocîrmuitorii după vremi și la boierii cei ce sînt în diregătorii și cu puteri în mîinile lor, ca să nu jefuiască ; ci și ajută să chinuiască pre ticălosul norod cu toate chipurile de tiranii." Încă mai aspru sînt stigmatizați boierii : „Poate dară fieștecarele să judece și să cunoască, că neamul romănesc de păstori și cliros bisericesc, întemeiat în datoriile sale, nu are noroc să aibă, de boieri și oblăduitori încă cu atît mai rău, căci acestea nu mai gîndesc niciodată la folosul și slava neamului ; ci numai în veaci îi trec sudori muncindu-să la născociri cum și ce mijloc să facă să ia diregătorie mai cîștigoasă și să închipuiască ceale mai strecurate mijloace de a despoia pe frații săi". Așa stînd lucrurile, nu e de mirare că autorul anonim desesperează de posibilitatea îndreptării situației *dinăuntru* cu concursul boierilor luminați, așa cum voia Dinicu Golescu (dovadă în plus, deși nu peremptorie, că paternitatea acestuia e mai puțin probabilă). „Așadar, iubite cetitoriule — arată traducătorul —, n-au venit încă vremea să așteptăm folosul, luminarea, slava, dreptatea și odihna, răpaosul norocului de la căpeteniile cei ce să numesc patrioți și pămînteni ; ci poate de la alte neamuri, vom putea dobîndi vreuna din ceale mai sus zise".

Cea mai puternică expresie a spiritului critic aplicat societății românești a deceniului al treilea, încă nedesfăcută de sub umbrele Fanarului, adăstînd în pragul lumii moderne, fără a cuteza să-i treacă hotarul, o găsim în opera de căpetenie a lui Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*. Breviarul de drum al marelui boier, căruia evenimentele de la 1821 îi revelaseră sensul existenței, nu constituie un itinerar în sensul curent al termenului, deși autorul abundă în descrieri și explicații. Plecînd în 1824, 1825 și 1826 să-și plaseze copiii la studii, Golescu nu descoperă Europa, de care, ca membru instruit al protipendadei și cititor de carte grecească, nu fusese niciodată străin, ci își descoperă propria-i vocație de luminător. Europa trebuia să fie așa cum și-o închipuise, așa cum trăia, ca experiență livrescă și mit, în gîndul tuturor oamenilor culți din Principate ; nou cu adevărat pentru Golescu va fi fost ricoșeul, proiecția celor văzute pe ecranul lăuntric, aprecierea pe care de-aici înainte avea să și-o dea sie-și și țării. [44]

În acest sens, evocarea străinătății devine un pretext, o posibilitate de a scoate pregnant în evidență caracterul grav și insolvabil al stărilor de lucruri de-acasă. Procedeul e al antitezei, un procedeu retoric, asumat cu entuziasm de romantici (vezi Victor Hugo în prefața la *Cromwell* !), aici însă folosit fără intenție instrumentală, deși rezultatul obținut denotă o aceeași simetrie manicheistă. Lumea apare împărțită în două : Principatele și Europa ; zone de tranziție — puține (Ardealul !) ; dar încă mai puține sînt nuanțele care să estompeze idealul ce domină radios, de o parte, sau care să ilumineze negurile ce inundă peisajul, de altă parte.

Adevărul e că Golescu greșește în ceea ce laudă, nu în ceea ce neagă, și, de aceea, descripția Apusului e partea mai slabă a cărții. Uneori tabloul idilic al raporturilor dintre monarh și cetățeni sau aspectele de mulțumire obștească și dulceață a vieții pe care le înregistrează în Austria, Germania sau Elveția par decupate dintr-o utopie a secolului al XVIII-lea. Ne găsim într-o epocă de creștere a conflictelor sociale : între tirani și popoare, între imperii și naționalitățile asuprite, între proprietarii de fabrici și muncitori. Dar boierul român nu are ochi pentru toate acestea, după cum nu are ochi nici pentru semnele alienării produse de victoria relațiilor capitaliste : șomaj, mizerie, exod al populației rurale, înmulțire a pauperismului. El descoperă pretutindeni numai bunăstare și fericire, ca un elev al filozofilor pentru care revoluția încă nu avusese loc. Știm că medicii ospiciului din Viena se miraseră de straiele sale orientale, de anteriul și giubeaua căptușită cu samur, de imensa oboroacă fanariotă servindu-i de pălărie. Dar ei ar fi avut mult mai puternice motive să fie surprinși dacă i-ar fi putut cunoaște spiritul. Căci bizarul personaj, costumat ca în Orientul de carton pictat al operetei vieneze, reprezenta un umanism cu totul insolit și nelalocul lui în atmosfera epocii, de calcul rece și filistinism cordial. Unde oare, în Occidentul supt de seve, peste care cădeau deja grelele draperii romantice, se mai puteau ivi asemenea oameni rari, la care optimismul raționalist și sociabilitatea luminilor să se armonizeze cu ideea stoică a sacrificiului și morala creștină a ajutorării aproapelui ?

De-abia în analiza societății românești din primele decenii ale secolului trecut, Dinicu Golescu își demonstrează toată acuitatea spiritului critic. Dezbaterea se înfiripă oarecum la întîmplare, ca și cum trecerea în revistă a diverselor laturi negative ar fi dictată de hazardul asociativ. Este sau nu așa, n-are importanță, de vreme ce, pînă la urmă, lucrurile esențiale nu scapă din raza privirii, adevărul e spus în toate cazurile și nimic din ce e adevărat nu e omis. Tocmai sinceritatea aceasta brutală, dezlegată de orice fel de rațiuni tactice, transformă paginile memorialului într-un zguduitor document de conștiință : Golescu e implacabil cu alții, dar e tot atît de necruțător cu sine. Descrierea calamităților de care suferă țara e, în același timp, o confesiune și o autocritică.

În ansamblu, *Însemnare a călătoriei mele* constituie nu numai un rechizitoriu al boierimii, ci și al instituțiilor. Marele merit al autorului e că demonstrează mecanismul exploatării, arată care sînt *în fapt* relațiile dintre marii proprietari și săteni, dintre stăpînire și locuitori. Deși nu se spune niciodată „expressis verbis“ că orînduirea feudală e izvorul tuturor relelor, totuși analiza conduce la această încheiere. În multe puncte, Golescu nu face decît să repete ceea ce știm și de la alți contemporani. Dar tabloul întreg este la el copleșitor.

Slujbele sînt puse la mezat, de sus pînă jos, fiecare năzuind să stoarcă mai mult decît a cheltuit cu instalarea, deoarece nu există salariu, iar hatîrul, jaful și mita constituie temelia sistemului. Schimbarea anuală a dregătorilor aduce cohorte de „sugători noi și flămînzi în locul acelor ce nici nu apucaseră

bine a se sătura". Peste pacostea vînzării „iraturilor" este și aceea a arendării „huzmeturilor" „cu felurimi de mijloace năpăstuitoare". Diletantismul administrativ e în floare : boierii ocupă funcții pentru care n-au nici o pregătire. Ei iscălesc orice acte li se prezintă, fără a ști despre ce e vorba : „căci de vor lua anaforalele în mînă să le cetească și să le îndrepteze, li să vor părea că sînt scrise în limba armenească". Își petrec vremea în trîndăvie și risipesc fără socoteală averi însemnate pe lux și petreceri. Cuconițele „mai bucuroase sînt acasă să le moară copiii de foame, decît să iasă la plimbare făr-de a avea pe rochie altă sută de bucățele în felurimi cusute, ce le zic garnituri". În raport cu bună starea de altădată, boierimea decade economicește : în trecut, negustorii se împrumutau de la boieri, acum boierii sînt datori negustorilor : „Casele boierești aveau toate cele trebuincioase de pe la moșii, cum zaharoane, vinurile, verdețurile, păsări, și pe toată ziua să da merticuri, jimblă, vin și mîncare la familii, ce le era rușine să ceară milă ; iar acuma trăim toți la răboj". Boierii s-au rupt de moșie, trăiesc la oraș. Tot gîndul lor e spre favoruri și dregătorii. Dependența absolută de un prinț despotic i-a învățat cu temenelile și umilința. Cînd domnitorul le aruncă o privire numai cu coada ochiului, „căci trupurile nu le mișcă, parcă sînt de ceară și se tem să nu se frîngă", se arată încîntați, iar cînd se întîmplă să fie cinstiți cu un surîs, merg de povestesc și altora onoarea ce li s-a făcut.

Clerul este și el decăzut, îndepărtat cu totul de îndatoririle păstorești. Nu există „preoți vrednici de preoție", a fi călugăr înseamnă a trăi trîndav într-o mănăstire, încălcînd voința ctitorilor de a folosi obștiei, exploatînd fără milă pe „nenorocitul țăran, care are nevastă și copii și plătește multe biruri". Cît privește vîrfurile ierarhiei, comportarea lor batjocorește și sfidează poruncile bisericii. „Răstornați în colțurile odăilor, îmbrăcați în haine scumpe, cu șaluri de mult preț încinși, și fie măcar și căldură, cu cîte două blane de miluri și de samururi îmbrăcați, în desfrînări și în desfătări petrecînd."

Negustorimea e și ea atinsă de patima luxului, multele falimente îi dovedesc nechibzuința și lipsa de perseverență în afaceri. De fapt, nicăieri nu se vede bună întocmire, „toate urmările ne sînt întemeiate în nedreptate și în neorînduială". Poporul suferă și stăpînitorii îl jefuiesc ; cel dintîi nu întrevede nici o geană de lumină, cei din urmă se îmbuibă însă fără a-și

asigura liniștea căminului și tihna sufletească. Peste tot domnesc dărăpănarea și haosul. Agricultura se face primitiv și nerentabil, meșteșugurile sînt disprețuite, bogățiile subsolului neexploatate, fabrici nu există, ignoranța prosperă („neînvățătura și înjuguirea prostește pe om, făcîndu-l și rău"), teatru se reprezintă, dar în limba germană.

Unele pagini ale cărții nu se pot citi fără cutremurare. Așternute pe hîrtie cu pană sîngerîndă, ele degajă o emoție contagioasă : „Și eu scriu, nu cu vrăjmășie, căci nu pociu avea cu toți vrăjmășie, ci cu lacrimi, și mă jur pe ceea ce-mi este mai scump, că cu lacrimă !" Celebra descriere a existenței subumane a țăranului iobag rămîne pe drept cuvînt antologică : „Birnicul Țării Românești, care locuiește într-acel bogat și frumos pămînt, este într-o sărăcie și întru o ticăloșie atît de mare, încît un strein este peste putință să crează această proastă stare... O ! să cutremură mintea omului, cînd își va aduce aminte că făptura Dumnezeirii, omenirea, frații noștri, au fost cîte 10 așternuți pe pămînt cu ochii în soare și o bîrnă mare și grea pusă pe pîntecele lor, ca mușcîndu-i muștele și țînțarii nici să poată a se feri... Intrînd cineva într-acele locuri, unde să numesc sate, nu va vedea nici biserică, nici casă, nici gard împrejurul casii, nici car, nici bou, nici vacă, nici oaie, nici pasăre, nici pătul cu sămănăturile omului, pentru hrana familiei lui și, în scurt, nimică : ci numai niște odăi în pămînt, ce le zic bordeie, unde intrînd cineva nu are a vedea alt decît o gaură numai în pămînt, încît poate încăpea cu nevasta și cu copiii împrejurul vetrii, și un coș de nuele scos afară din fața pămîntului și lipit cu baligă. Și după sobă, încă o altă gaură, prin care trebuie el să scape fugind, cînd va simți că au venit cineva la ușă-i ; căci știe că nu poate fi alt decît un trimis spre împlinire de bani."

Caracteristic lui Dinicu Golescu e că spectacolul degradării umane, atît de dramatic evocat în pagina de mai sus, nu anulează credința în om și nu compromite viitorul. Pentru el nu există un ciclu fatal al alienării, iar istoria e perfectibilă. Greutățile pot fi învinse, și neamul românesc, acum în întuneric, poate să se înalțe mîine în slava celorlalte națiuni. Vizitînd Würtemberg-ul, Golescu spune că are „temeinică nădejde că patria noastră poate cu mult mai mult a să ferici, fiindu-i ținutul mai mare și pămîntul din fire bogat". Altă dată, afirmă că

poporul român „peste puţini ani negreşit va ajunge întru acea stare întru care să află noroadele a ceilanţi Europeii". Condiţia e desigur a ieşirii din pasivitate, a îmbrăţişării luminilor şi a muncii productive ; dar o dată hotărît să vrea şi luminat asupra a ceea ce are de făcut, omul nu mai are a se teme de nimic : adevărata luptă o dă cu sine însuşi : victorios, el poate transforma idealul în real, căci fericirea e posibilă. Iată de ce memorialul de călătorie al Golescului, atît de amar în adevărurile pe care le rosteşte, reprezintă totuşi o lectură tonică, de o reconfortantă seninătate a viziunii.[45]

Pe o poziţie mai înaintată decît Golescu sub raport politic se situează Eufrosin Poteca, bursierul de la Pisa şi Paris. Încă în vremea studiilor, el îi indigna pe efori prin limbajul său verde : „Voiţi voi să vă ziceţi slăviţi cu adevărat ? Oameni mari şi fericiţi ? Izgoniţi nedreptatea din Valahia, adunaţi-vă cu toţii în sfînta Mitropolie, faciţi întîi o rugăciune către Dumnezeu ca să primiţi iertare de păcatele cele trecute şi apoi faceţi o lege politicească, care să hotărască dăjdiile de acum înainte asupra veniturilor fieştecăruia fără deosebire, de la divaniţi pînă la plugari şi la hrănitorii de dobitoace, şi aşa fără a săraci cineva de tot, se va aduna lesne cu ce plăti toate cheltuielile statului."

Dar dacă, din pricini lesne de înţeles, Poteca nu-şi dădea drumul în corespondenţa cu eforii — mari boieri cu toţii —, iată-l vorbind fără lacăt la gură într-o scrisoare din 17 august 1826, trimisă episcopului de Argeş, după întoarcerea în ţară : „Ticăloasa inima mea să topeşte de focul în care se frig bieţii români neîncetat... Oh ! D-zeul meu, dacă eşti drept şi iubeşti dreptatea, pentru ce nu stingi pe asupritori de pe faţa pămîntului ? Şi săracii asupriţi să te slăvească. Săracii rumâni ! Săracii rumâni ! Ei dacă au oi, plătesc pentru ele, dacă porci, plătesc pentru dînşii, dacă stupi, dacă vii, tutun, plătesc dăjdii pentru toate, dări şi dijmă şi vamă pentru orice vînd, şi apoi pe deasupra plătesc şi altă dajdie neîncetat, supt deosebite numiri. Iar d-lor de care vorbesc, de au vii, le lucrează posluşnicii, 20 mii de rumâni aleşi le dă dajdie grea, şi d-lor îşi poleiesc căleşcele, fără a face rumânilor cel mai mic folos. Dacă sînt în slujbe politiceşti, au destulă plată, şi încă cea mai multă treabă o fac logofeţii şi zapciii, treaba lor este să stoarcă pe rumâni... Dar răutatea lor însăşi îi va prăpădi şi netrebnicia lor îi va face ca praful ce-l spulberă vîntul de pe faţa pămîn-

tului, de nu se vor îndrepta să cunoască pre rumâni şi pre ţigani şi după omenie, şi după botez, şi după politică, pentru că trăiesc din sudorile lor, fără să-i folosească cu ceva."[46]

Vom căuta zadarnic pagini de aceeaşi ţinută critică în volumaşul intitulat *Cuvinte panighirice şi moralnice* (Bucureşti, 1826), ca şi în celelalte discursuri ţinute de Poteca în faţa domnului şi a boierilor cu ocazia recepţiilor tradiţionale organizate la curte, de Crăciun sau de Paşte. Dascălul de filozofie nu putea să-şi expună „coram populo" idei ostile rînduielilor în fiinţă. Publicul, alcătuit din feţele cele mai simandicoase ale ţării, era dispus să accepte predici în favoarea „facerilor de bine", a difuzării luminilor şi filozofiei, dar nu punerea în discuţie a felului de cîrmuire. După cum relatează în manuscrisul *Ideile faptelor mele pă anul 1828 pînă la aprilie 1829* (ms. 1564), Poteca a încercat o dată, de Paştele anului 1827, să atingă şi unele chestiuni mai delicate, dar rezultatele n-au fost de loc încurajatoare : „cuvîntul" i-a rămas pur şi simplu „neprimit", spre deosebire de cele din anii precedenţi, „lăudate" de toţi. „Într-acel cuvînt — ni se destăinuie autorul —, eu îndemnam foarte pre D(omnul) G(hica) V(oe)v(o)d şi pre boieri spre ertarea robilor, spre aşăzarea unii legi drepte şi spre o reformaţie frumoasă şi folositoare în patria noastră, pînă şi la moda îmbrăcămintei, aducîndu-le pilde şi punîndu-le înainte pre Domnul Hristos carele s-au făcut jărtvă ca să scoaţă pre oameni din obiceiurile barbariceşti, ca să surpe ocîrmuirile tyraniceşti şi robia, pre împăratul Costandin, carele erta robii în zioa de Paşti, pre toţi împăraţii europeni, carii, după ce au înţeles bine Evanghelia şi scoposul sfintei noastre credinţe, n-au mai putut suferi a ţinea robi şi a trăi întru năravuri barbariceşti şi păgîneşti... Pentru aceasta, toţi europenii, încă şi americanii, au aşăzat legile politiceşti pre legea Evangheliei, pre ce ţie nu-ţi place altuia nu face. Aşa au dat întocma dreptul politicesc tuturor ; aşa au surpat robia şi tyrania, aşa s-au reformat spre mai bine, pînă şi la moda îmbrăcămintei." (Ms. 1564, f. 5.) Această interesantă relatare inedită a unui discurs preparat, dar nerostit, ne încredinţează că ce *se spune* pînă la 1830 e departe de a fi *tot* ceea ce *se gîndeşte*.

De fapt, printre cei ce critică stările de lucruri înapoiate din Ţara Românească, numai Dinicu Golescu îndrăzneşte să abordeze, sub iscălitură şi într-o operă imprimată, punctul ne-

vralgic al asupririi țăranilor și să întreprindă public un rechizitoriu fulminant împotriva boierilor. Era singurul care, datorită rangului și averii, nu avea de ce să se teamă de urmările faptei sale. În orice caz, însă, un punct e clar : luminismul deceniului al treilea, prin însăși contradicția dintre elanurile pe care le stîrnește și adversitățile ce-l înfrînează, croiește drumul unui lirism emancipat și pur : lacrimilor ce-i tulbură privirea și zbuciumului ce-l mistuie el le caută o expresie nouă, cu totul alta decît i-o puteau indica tradiția cîntecului de lume și a poeziei anacreontice.

LIMITE ALE GÎNDIRII LUMINISTE

E lesne de observat discrepanța care există între critica temerară și ascuțită din deceniul al treilea și remediile propuse pentru îndreptarea relelor. Prin generalizare și vehemență, critica tinde spre condamnarea „sistemului“, prin sfială și precauție, remediile propuse vor parcă să-i perpetueze existența. În loc ca pe terenul deblocat să se purceadă la o construcție nouă, scutită de erorile principiale ale trecutului, chiar cei mai înverșunați dintre „criticii“ societății se mărginesc să preconizeze soluții înguste, care mențin de fapt „sistemul“ în viață, oferindu-i o amnistie pînă cînd va învăța buna cuviință și-și va corija greșelile. De ce oare cei ce pun cu acuitate diagnosticul aleg o medicație insuficientă ?

Cunoaștem deja condițiile obiective dintre 1820—1830 care n-au permis gîndirii românești să depășească hotarele luministe : structura forțelor de clasă, statul internațional al Principatelor, climatul anti-liberal și conservativ patronat de Sfînta Alianță. De altfel, luminismul nu e resimțit la noi ca o limită, ci e privit de cei mai mulți ca un ideal sintetizînd căile redresării grabnice a Principatelor. Căci înainte de a reprezenta un sistem de idei centrat în jurul conceptului de „rațiune“, el ilustrează o operă practică de o importanță vitală : luminism înseamnă a deschide școli, a cultiva limba națională, a înființa gazete, tipografii, teatre, societăți savante etc. Or, efortul de a scoate poporul român din bezna, de a-l înzestra cu baza necesară și minimală a culturii părea tuturor cărturarilor, la 1820—1825, atît de indispensabil și urgent, în condițiile unei

Europe revoluționate de progresul științelor și al tehnologiei, încît era firesc ca într-o primă etapă ei să confunde mijloacele cu scopul, crezînd că prin învățătură se obține nu numai cunoașterea legităților naturale și sociale, ci și schimbarea acestora, în conformitate cu verdictele rațiunii.

Luminismul prevalent în gîndirea românească pînă la 1830—1835 corespunde unor nevoi stringente ; pe planul strict utilitar, al răspîndirii cunoștințelor, e unul dintre fermenții integrării în societatea modernă. Numai după epuizarea primei faze a instituționalizării culturii, deci în jurul anilor 1835—1840, rolul său progresist încetează ; de-abia atunci va reieși tot mai limpede că proiectul de a transforma societatea prin consimțămîntul liber obținut al posedanților e utopic și, ca atare, retrograd, deoarece constituie o diversiune, înlocuind un mijloc autentic de luptă printr-o iluzie. Trebuia încă ca oamenii să fie puși întîi în situația de a învăța, ca să-și dea seama de limitele învățăturii. Căci dacă spiritul de răzvrătire e o expresie spontană a rezistenței la opresiune, ideea de revoluție — care e consecința unei evaluări a raportului dintre riscuri și obiective — ajunge la cristalizare doar pe măsura pierderii treptate a încrederii în eficacitatea căilor persuasive.

Programul luminist elaborat în deceniile trei și patru rezultă din întîlnirea *necesității istorice* (evoluția încetinită spre capitalism, decalajul față de Apus) cu *conjunctura* creată în Principate după 1821 (înfrîngerea unei insurecții populare, avîntul ideii naționale). Nu e vorba de o doctrină cu pretenții teoretice, și ne-am pierde timpul încercînd să-i aproximăm conturul pe baza examenului variantelor occidentale, așa cum le-au descris un Paul Hazard sau un Cassirer. Programul cărturarilor noștri prelungește vechile directive raționaliste și senzualiste într-o Europă care, descătușîndu-se, se încătușase, obținînd un spor de libertate printr-un plus de alienare. Dar el exprimă interesele unei societăți agrare pre-revoluționare, de-abia intrată în orbita capitalismului și, de aceea, ignorîndu-i deocamdată racilele.

La noi, nimeni nu pare a se îndoi de legătura indisolubilă dintre „lumini“ și „progres“. Toată lumea vede în dezvoltarea instrucției și răspîndirea științelor chezășia fericirii obștești : eliminînd superstițiile, eliberînd resorturile comprimate ale personalității, făcînd masa poporului să-și asimileze achizițiile

civilizației moderne, cu alte cuvinte, punînd rațiunea în plenitudinea prerogativelor sale, deci adoptînd ca ideal „luminarea", viitorul se anunță radios. Fervoarea raționalismului optimist ia uneori accente lirice, ca la Condorcet : mulți întrevăd deja clipa în care „soarele nu va mai lumina pe pămînt decît oameni liberi, recunoscîndu-și drept stăpîn doar propria rațiune ; în care tirani sau sclavi, preoți și uneltele lor stupide sau ipocrite nu vor mai exista decît în istorie și pe scenele teatrelor". [47]

Sub raportul iluziilor pe care le întreține în spirite noua ordine a capitalismului, cuvintele des citate ale lui Lenin despre utopismul gîndirii social-politice luministe din Rusia, la mijlocul secolului al XIX-lea, constituie o referință deosebit de prețioasă : „Nu trebuie să uităm — spunea Lenin — că atunci cînd au scris iluminiștii din secolul al XVIII-lea (pe care opinia unanim recunoscută îi încadrează în categoria conducătorilor burgheziei), atunci cînd au scris iluminiștii noștri din perioada 1840—1870, *toate* problemele sociale se rezumau la lupta împotriva iobăgiei și a rămășițelor ei. Noile relații social-economice și contradicțiile acestora mai erau încă pe vremea aceea într-o stare embrionară. De aceea, ideologii burgheziei nu dădeau dovadă atunci de nici un fel de egoism ; dimpotrivă, atît în Occident, cît și în Rusia, ei credeau în mod absolut sincer în fericirea generală și o doreau în mod sincer, și într-adevăr nu vedeau (în parte nici nu puteau încă să vadă) contradicțiile orînduirii care lua naștere din orînduirea iobagă."[48]

Deosebirea e doar că, în perioada dintre 1820—1830, clasa burgheză, slabă numericește și de un profil preindustrial, ca atare incapabilă să se impună drept singură conducătoare a luptei politice, se aliază cu mica boierime și cu unele elemente ale marii boierimi luminate, ale căror revendicări liberale sînt contracarate de interesul menținerii structurii feudale a proprietății. Lupta împotriva *urmărilor iobăgiei* nu se transformă pînă la 1840 într-o luptă *împotriva iobăgiei* ca sistem. Luminismul nostru nu e revoluționar, ci legalist și conservator, în spiritul lui Montesquieu, Voltaire și chiar Diderot, care așteptau ca monarhia pusă în serviciul rațiunii să curme abuzurile și să croiască drumul spre bunăstarea și mulțumirea obștească.

Vorbind despre diferitele forme de oblăduire, Simion Marcovici face în 1829 apologia monarhiei „mărginite" și a prințului luminat, în termeni proprii secolului al XVIII-lea. Un asemenea prinț își „orînduiește ceasuri statornice în care se gîndește adînc asupra naturii puterii ce i s-a încredințat", pune interesul obștesc mai presus de cel personal, primește în audiență pe orice supus, indiferent de avere, favorizează meritul și învățătura etc. Într-o monarhie „mărginită", trebuie să domnească unirea între „nobili" și „norod". Acolo unde armonia socială e încălcată, fie în sensul prevalenței nobililor (și se creează „oligarhia"), fie a norodului (și ia naștere „ohlocrația" sau „anarhia"), consecințele sînt din cele mai rele. Și în special în cazul din urmă, deoarece „norodul cînd stăpînește se orbește cu totul și nu-și mai pune hotar la desfrînările sale". În principiu, însă, „monarhia mărginită moștenitoare" e forma de guvernămînt care acordă maximum de drepturi : egalitate înaintea legii, eligibilitate în funcții publice, impozit proporțional, libertatea tiparului, încurajarea lucrării pămîntului și a meșteșugurilor etc. Ea singură e bazată pe un „temei neclintit". „Chiar dumnezeirea de s-ar pogorî din ceruri — crede Simion Marcovici — ca să așeze între oameni (aceste ființe de fum și țărînă ce trăiesc un ceas și neîncetat se pizmuiesc)..., o oblăduire cu adevărat mîntuitoare n-ar putea s-o întocmească mai bine". [49]

O altă trăsătură caracteristică a luminismului din deceniul al treilea rezidă în raporturile binevoitoare pe care le întreține cu religia. Contrar enciclopediștilor, care intentează bisericii un veritabil proces, reproșîndu-i frînarea progresului intelectual, cultivarea superstițiilor, faptul de a nu fi reușit să creeze o morală eficace și o ordine socială justă, cărturarii noștri nu par a dori altceva decît să restaureze credința, debarasînd-o de pompa exterioară și de avatarele complicității cu puternicii lumii. În adevăr, Dinicu Golescu sau traducătorul lui Thornton combat cu aprindere deformarea cultului, pe clericii nedemni de sacerdoțiu și călugării fenenți, trăind în lux și desfrînare, dar nici un moment nu pun în discuție esența însăși a religiei.

Dimpotrivă, Eufrosin Poteca, gînditor dintre cei mai reprezentativi ai deceniului al treilea, se felicită de armonia care există între rațiune și revelație. În lecția inaugurală a cursului de filozofie de la Sava, el subliniază „simfonia care este între dreptul cuvînt și între descoperire", adăugînd că „mulți și din bărbații cei vechi, deosebiți cu înțelepciunea și cu bună-

tatea, prin cărţi întregi s-au apucat să o dovedească, precum Eusebie şi Climent Alexandrinul". Altă dată, în cuvîntarea rostită la curte de Crăciunul anului 1825, el enumeră între datoriile monarhilor, din care decurge slava sau osînda lor, în primul rînd credinţa către Dumnezeu (de unde obligaţia să se îngrijească de învăţătura preoţilor în teologie şi filozofie), după care de-abia urmează dragostea către supuşi, încurajarea negoţului şi a lucrării pămîntului. La Poteca, luminismul cel mai energic, fortificat prin studiul marilor filozofi şi încrederea in valoarea umanistă a ştiinţelor, pare a nu contraria niciodată o credinţă plină de evlavie, care admiră naiv excelenţa creaţiei şi descoperă pretutindeni mîna providenţei : „Aşadar, numele lui Dumnezeu e «tot cel ce este». Cu pronia sa, el nu numai n-au făcut nimic în deşert, ci şi le ţine pre toate, pentru că nu numai la tot felul de vieţuitoare au dat o minte înţelegătoare, analog după organismul trupului său şi după trebuinţele sale, ci şi hrană le dă neîncetat, pentru că prin căldura soarelui ridică apa din mare, pre carea ca prin a stricorătoare o revarsă pre pămînt şi pre care apoi, iarăşi prin căldura soarelui, o analizeşte şi o preface în aer de viaţă roditor, şi apoi, prin acesta, în ierburi, în pometuri, în flori şi în roduri, din care, hrănindu-se, noi şi toate vieţuitoarele creştem şi ne înmulţim, cunoscînd că toate cele ce sînt aşa sînt între dînsele, încît să aibă trebuinţă unele de altele."

E adevărat că la un Costache Conachi se conturează parcă acea transformare tipică, după Cassirer, secolului al XVIII-lea, a „patosului religios" în „etică religioasă", în sesul că spiritul încetează de a mai fi dominat de religie ca de o forţă străină, asumînd-o şi recreînd-o în forul său intim. Dar cu toate că învăţatul poet moldovean îl admiră pe Newton, „astronomul şi mihanicul cel mare", şi pe Locke, cu care convine în teama de „ideile nepipăite a metafizicii, adică a zgomotului de cuvinte fără de fapte", el interpretează deismul lui Pope într-un sens apropiat de ortodoxia tradiţională. Creaţia îl învederează pe Dumnezeu, principiul tuturor lucrurilor, ordinea universală e asemănătoare unui orologiu de o mecanică infailibilă, învîrtit în punctul de plecare, dar apoi lăsat să funcţioneze în baza legilor sale intrinsece : „Zidirea ce întîi a fiiştecărue lucru este faptă a lui Dumnezeu, iar natura este lege şi pravila pe care le au dat spre ţinere, înmulţire şi agiutorarea uneia

cătră alta". Providenţialismul acesta e însă neîncrezător în puterile raţiunii, căci, după Conachi, un fatal „ignorabimus" pîndeşte sforţările ştiinţei. Astfel, chimia „puţin păşaşte, căci orice află astăzi de început prinţîpion, mîine găsăşte că are altă închegare şi aşa Dumnăzău numai poate desfunda această ascunsă taină". [50]

Fără îndoială, rolul important atribuit religiei în reorganizarea pe temelii salubre a vieţii publice, după dezmăţul şi frivolitatea fanariotă, nu exprimă totdeauna o religiozitate autentică, ci şi intenţia de pedagogie socială, în speţă, de întoarcere la izvoarele evanghelice ale moralei. Pentru cei antrenaţi în opera de educare a maselor, sistemul de sancţiuni şi stimulente de care uza religia (infernul pentru păcătoşi, fericirea celestă pentru cei ce fac binele) părea să constituie încă mijlocul cel mai adecvat de impresionare şi persuasiune. De aceea, a întări autoritatea credinţei era pentru ei tot una cu a prezerva conştiinţa morală de disoluţie şi perversiune. Dar dincolo de o conjunctură, a cărei însemnătate nu se cuvine ignorată, în mentalitatea intelectualităţii dintre 1821—1840 intră şi o doză efectivă de religiozitate, cum se vede în scrierile unora dintre reprezentanţii de seamă ai epocii, în „meditaţiile religioase" ale lui Heliade, în cîteva din elegiile lui Gr. Alecsandrescu, în publicistica lui Asachi. Şi desigur, nu numai considerente tactice, ci şi o directivă mai profundă a spiritului îl îndeamnă pe Mumuleanu, în 1825, să recomande copiilor „*Catihismul, Gheografia şi Istoria sfîntă* ca să devină creştini buni şi să înveţe frica lui Dumnezeu, căci începerea înţelepciunii, zice Solomon, este frica lui Dumnezeu, şi *Istoria sfîntă* se cuvine să fie cea mai dintîi învăţătură a creştinului, precum zice Milot". În 1830, Gr. Pleşoianu pune „frica lui Dumnezeu" înaintea tuturor virtuţilor ce trebuie cultivate de părinţi în sufletul copiilor. Bariţiu declară şi el că totdeauna „cultura adevărată este una cu religia". Chiar şi la 1840, Heliade va recomanda drept lectură „treptelnică şi regulată" *Istoria sfîntă a Vechiului şi Noului Testament* de Eufrosin Poteca, *Istoria Testamentului vechi şi nou* tradus de un protopop Ion, *Catihisul* lui Florian Aaron, *Datoriile omului creştin* de Simion Marcovici şi *Meditaţiile religioase* ale lui Gavriil Munteanu. [51] E probabil că aceeaşi propensiune spre renovarea morală, însă pe un plan superior, prin căutarea unui Dumnezeu eliberat de

naive reprezentări antropomorfice și de cohorta intermediarilor dubioși, reînnodînd cu tradiția Evangheliei și gîndirea stoică, e la originea curentului de simpatie pe care-l suscită autorii preromantici și romantici de tipul lui Young, Lamartine, Lamennais.

BAZELE PROGRAMULUI DE ÎNDREPTARE

Caracterul luminismului din deceniul al treilea e determinat de incapacitatea domniilor pămîntene de a rezolva problemele la ordinea zilei și, în genere, de neputința traducerii în fapt chiar a inițiativelor modeste de culturalizare. După cum am arătat, lucrurile se schimbă cam de la 1829 înainte. În deceniul al patrulea, critica violentă și frontală a regimului nu mai are cîmp liber, trebuind să se insinueze sau să se transfigureze; în schimb, toate energiile sînt antrenate în opera practică de edificare a culturii. Încît, fără a absolutiza trăsăturile distinctive ale celor două perioade, putem totuși afirma că luminismul celei dintîi e mai mult programatic, al celei de-a doua, mai mult pragmatic.

Oprindu-ne, pentru moment, la prima perioadă, constatăm că cei ce denunță tarele societății românești, Dinicu Golescu sau Mumuleanu, Poteca, dr. Piscupescu sau Ionică Tăutu, sînt și cei ce preconizează căile îndreptării. Căci în fiecare cărturar al epocii se ascunde un moralist și un reformator. Și așa cum în critică opiniile se întîlnesc, tot așa în recomandarea soluțiilor toată lumea își dă mîna. Propunerile nu sînt nici originale, nici foarte argumentate, ele ocolesc detaliile și nu fac caz de teorie. Nu sînt citați în sprijin autori străini, iar dovezile sînt înlocuite prin exhortații. Ceea ce importă e ca pătura cultă să fie smulsă din inerție și atrasă în bătălia luminării. De aceea, primează energia emoțională a stilului și enunțarea de principii generale, creditate lesne de bunul simț și de reflexul moral al cititorului bisericos sau măcar obedient față de autoritatea formală a învățăturilor Evangheliei. La dreptul vorbind, nici nu se expune un program bine articulat, ci se agită spiritele în jurul cîtorva teme centrale, unele reprezentînd efectiv opțiuni politice, cele mai multe fiind însă pure impulsuri de natură morală care servesc de incitare celor dintîi.

Încercînd a degaja aceste cîteva teme centrale ale gîndirii luministe a celui de-al treilea deceniu, notăm, în primul rînd, că se admite existența unei solidarități între elita națiunii și popor, consecință a noii idei de patriotism, născută în tumultul anului 1821. „Patria — spune Dinicu Golescu — este un pămînt pe carele toți lăcuitorii să interarisesc a-l păzi, și nimeni nu va să-l părăsească, pentru căci nimenea nu-și lasă norocirea, și mai ales acele pămînturi în cari streinii își caută loc de scăpare. Acest pămînt este o maică care își iubește pe toții fiii, care nu-i deosibește, fără într-atîta, încît ei vor să se deosibească." Ideea că „toți lăcuitorii" aparțin patriei, că ea e „o maică" iubindu-și deopotrivă fiii, stă la baza politicii de ridicare a claselor năpăstuite și constituie temelul spiritului filantropic pe care-l propagă toți cărturarii. „Să nu pregetăm, iubitori și luminători de neam și de frumusețe — spune dr. Piscupescu —, a milui săraci cu lumina cunoștinții adevărului, spre rădicarea neamului din noianul întinăciunii și a stricăciunii în care s-au înomolit". Îndatorirea celor de sus de a-i ajuta pe cei de jos, în spiritul iubirii de aproape, propovăduită de Evanghelie, capătă o expresie memorabilă la Mumuleanu. Christos — arată el — nu a condamnat bogăția, ci pe bogatul egoist și lacom, nesimțitor la durerile semenului său. Problema nu e de a face pomeni, dăruind cîțiva gologani săracilor care cerșesc la ușile bisericilor, ci de a cheltui jumătate din cele agonisite de la patrie pe „vreun monoment santimental, precum o casă pentru săraci ce se tăvălesc pe la ulițe, vreo zidire pentru copii ce să arunc pe la răspîntii, sau ceva cărți de științe în limba patrii pentru luminarea neamului". [52]

O a doua temă fundamentală e că păturii luminate, care se confundă în mare parte cu boierimea, îi revine misiunea de a introduce civilizația și progresul, întrucît poporul nu e decît o masă inertă, cufundată în beznă, în stare să dezechilibreze mersul istoriei, dar incapabilă să-l ordone. Numai marile familii, grație averii, cunoștințelor și capitalului politic, dispun de posibilitatea de a proceda la o reformă serioasă a instituțiilor și moravurilor. Sarcina de a stîrpi abuzurile — scria de la Paris, unde făcea studii de drept, prin 1825, tînărul Constantin N. Filipescu — revine boierilor, „depozitari ai intereselor și fericirii nației, în casele cărora e concentrată forța publică". Tînărul Constantin Brăiloiu, care învăța la Geneva, îi spunea tatălui său, la 17 iunie 1828, că boierii

trebuie să conlucreze, profitînd de conjunctura favorabilă a prezenței trupelor rusești, spre a scoate țara din impas. „Iată o minunată ocazie, aveți cu toții datoria să vă gîndiți la asigurarea fericirii bieților țărani, la întocmirea de legi bune și întemeierea unei noi administrații pe bază de dreptate și echitate..."[53] Dinicu Golescu se adresa și el oamenilor de bunăvoință din sînul marii boierimi, începînd cu Iordache Golescu, juristul Nestor și abilul Al. Filipescu Vulpe, pînă la Barbu Știrbei și Gh. Bibescu, viitorii domnitori. Nominalizarea dădea apelului său o nuanță mai cominatorie și făcea refuzul incomod.

În ce privește măsurile destinate a remedia situația, cuvîntul magic este „luminare". Luminarea implică atît învățătura, cît și educația, cultura ideilor și cultura sufletului. Uneori, buna purtare trece înaintea cunoștințelor. În *Înștiințarea pentru școala din satul Golești*, Dinicu Golescu spune: „Am fost silit să alerg la acele mijloace prin cari să face omul bun creștin, bun patriot, bun orășean, bun părinte, bun tovarăș în căsătorie, și toată tinerimea cîștigă bunele năravuri — și că dascălul și îndemnătorul acestor bune lucruri este luminarea și deșteptarea ce să dobîndește prin învățătură". Deși, la un moment dat, Mumuleanu admite disjuncția între cultură și etică, spunînd că unde „moralul lipsește, Loghica și Metafizica nimic nu ne folosește, decît ne ascute mintea spre răutăți, ne agerește duhul spre desfrînare și ne dă arcul de născociri cu care să rănim și să ne rănim", convingerea generală e că luminile acționează unitar, că instruirea și bunele deprinderi sînt laturi interdependente ale aceluiași proces de exercitare a facultății raționale. De-aici marea încredere în rezultatele învățămîntului, grija de a face școli, vocația pedagogică a întregii mișcări culturale. Tendința e, desigur, de a exagera posibilitățile educației în spiritul unui optimism naiv, care are însă meritul că mărește exigența societății față de profesori și a profesorilor față de ei înșiși. Piscupescu crede că sufletul copilului „să aseamănă cu un petec de hîrtie alb, care îngăduiește orice părere, vom voi să scriem pe dînsul și părerea care vom scrie și să va întipări mai întîi într-înșii, aceia este și rămîne cea mai iubită și cele mai statornice pe toată seama vieții lor". Comparația cu „hîrtia albă" sugerează cunoașterea lui Locke, probabil printr-o sursă intermediară, una dintre numeroasele vulgarizări ale doctrinei marelui empirist, de care e plin secolul al XVIII-lea. Semnificativ, în orice caz, e că nici Piscupescu, nici alt cărturar al vremii (cu excepția lui Ionică Tăutu) nu pare să sesizeze legătura intimă dintre obiectivele educației și forma de guvernămînt, pusă în lumină cu o mare acuitate de Helvétius și enciclopediști. Ideea că sub despotism cele mai bune precepte morale devin inaplicabile, că virtutea contrazice natura sistemului absolutist, că pentru a așeza educația pe temeiul real al utilității publice și liberei dezvoltări a personalității trebuie schimbat regimul politic nu pare a fi clară pentru nimeni. Luminiștii noștri văd lucrurile într-o perspectivă simplistă, ca și cum un mecanism de o logică impecabilă ar putea interveni să corijeze absurditatea istoriei, cu condiția de a apăsa pe butonul necesar. Începutul constă în trezirea rațiunii ; o dată pusă în funcție, aceasta determină țelurile utile care trebuie atinse ; definirea țelurilor forțează acțiunea ; acționînd în conformitate cu cele propuse, individul se perfecționează intelectualmente și moralmente ; reforma individului atrage după sine, prin multiplicarea mecanică a procesului, reforma societății.

„Luminarea", în înțelesul mai larg al termenului, nu înseamnă, așadar, numai învățătură și moralizare, ci și enunțarea marilor obiective de utilitate publică, pentru realizarea cărora e chemată să militeze fiecare conștiință : exploatarea bogățiilor țării, introducerea unei legislații chibzuite, dezvoltarea agriculturii și negoțului etc. Cărturarii așază laolaltă îndemnul spre instruire și rezultatele instrucției, mijloacele și scopul. Astfel, Ionică Tăutu : „Noi avem trebuință de învățături, de lumini, fără care niciodată nu vom pute fi aceea ce ar trebui să fim ; avem trebuință de întocmirea și împodobirea limbii, de sporirea cărturăriei, de științi și meșteșuguri, de îndrăzneala și desăvîrșirea plugăriei, de tot ce alcătuiește iconomia cîmpască, în parte și pe opște, într-un cuvînt, avem trebuință de întocmirea și împodobirea țării și a norodului". Traducătorul anonim al lui Thornton propune îmbrățișarea învățăturilor „care acestea aduc luminarea, strălucirea, lauda și toate îmbunătățirile la un neam, carele voiaște să fie în numărul neamurilor celor luminate și mărite". În același timp, recomandă „părăsirea luxului, adecă a cheltuielilor peste măsura averii fieștecăruia, îngrijirea cu osîrdie a moșiilor și a altor avuturi... pu-

nerea în lucrare a neguţătoriei fieştecarele după putinţa sa, căci prin mijlocirea neguţătoriei toate neamurile şi toate împărăţiile să înalţă şi să îmbogăţesc, iar nu prin cumplita şi afurisita chiverniseală, care numai la aleşii noştri să obicinuiaşte". Dinicu Golescu vorbeşte şi el de „feliurimile fericirilor" care decurg din „negoţul cel slobod, din deşteptarea şi luminarea prin şcoale, din depărtarea luxului şi a lenevii, din îmbrăţişarea iconomii şi a vrednicii cea cuviincioasă spre deschiderea tutulor producturilor pămîntului şi a fabricilor şi spre orice altă bună faptă, ce au luminat şi au îmbogăţit şi pe alte naţii". [54]

După cum se vede, programul luminist al deceniului al treilea nu excelează prin profunzimea şi diversitatea referinţelor. El cuprinde orientări generale, care-şi propun să sugereze calea ieşirii din impas, fără a proceda la o definire laborioasă a conţinutului reformelor preconizate. Măcar în parte este aici o strategie a convingerii prin „şoc" : cititorului i se înfăţişează întîi tabloul sumbru al situaţiei, apoi e luat de mînă şi condus spre o fereastră inundată de lumină ; ce e dincolo rămîne în vag, ceea ce importă e puterea contrastului care transformă convieţuirea cu bezna în oroare şi adulmecarea clipirii zorilor într-o imensă speranţă.

EFORTURI DE CONCEPTUALIZARE

Această reţinere într-un programatism de mică anvergură teoretică, dar de mare elevaţie morală răspunde probabil şi impreparării cărturarilor şi impreparării publicului. Ar fi totuşi greşit să credem că luminiştii deceniului al treilea nu fac decît să sistematizeze opinii de bun-simţ şi să traducă într-un limbaj patetic experienţa unei crize proprii de conştiinţă. Ei se ocupă mai mult decît s-ar crede de studiul gîndirii secolului al XVIII-lea, în care caută o alianţă sau, în caz extrem, o sursă de emulaţie intelectuală. E vădit că lectura „filozofilor" îi ajută să-şi conceptualizeze ideile. Montesquieu şi Rousseau, Beccaria, Filangieri, Volney şi Condillac sînt descoperiţi cu fervoare ; dar curiozităţile se extind pînă la Benjamin Constant, Jean Baptiste Say şi socialiştii utopici.

Nu întîmplător tocmai în această perioadă se efectuează cîteva traduceri importante ; din păcate, una singură apucă să apară : *Mărimea romanilor* de Montesquieu (Craiova [?], 1830), în versiunea lui Staicu Căpăţineanu, care mai anunţa *Contractul social* de Rousseau şi *Ruinele* lui Volney, ambele însă netipărite. În prefaţă, traducătorul subliniază rostul analogic şi aluziv al cărţii. Voind să-şi dea opinia, „ca mădular al neamului şi al trupului politicesc", cum s-ar putea întîmpina răul şi introduce binele în Ţara Românească, el recurge la un exemplu ilustru : „mă mărginesc arătînd băgările de seamă ce-au făcut alţii asupra politicii strămoşilor noştri romani, care aplicîndu-se şi la noi, sau dînd pricină cititorilor d-a se gîndi, vor scrie şi vor vorbi şi dumnealor acelea ce-ar fi vorbit un Montesquieu sau un Rousseau, cînd ar fi trăit acum în patria noastră".

Traducerea tratatului despre istorie din faimosul *Cours d'étude pour l'instruction du prince de Parme* a lui Condillac, iniţiată de marele boier Gr. Băleanu, în 1829, şi salutată de Heliade ca o victorie împotriva prejudecăţilor, pare că n-a văzut lumina tiparului. Aceeaşi soartă o au numeroasele tălmăciri ale boierului botoşănean Vasile Vîrnav : *Frumuseţile a istoriei romaneşti sau Tabla întîmplărilor cari au înveşnicit pe romani...* (apud *Istoria romanilor* de Rollin, ms. 175, din 1823), *Pentru greşale şi pedepse politiceşte privite* de Beccaria (după versiunea greacă a lui Coray, ms. 185, din 1824), *Filozofia moralicească* de Muratori (I, ms. 189, şi II, ms. 183, din 1825), Logica de Condillac (*I, Loghica sau întîile tălmăcirile meşteşugului de a să socoti cineva bine,* ms. 425, din 1825 ; II, *Chipul cugetării în mijlocirile şi isprăvile sale socotit sau dovada că meşteşugul mintioasei idei însuşit iaste,* ms. 3783), *Scurtare vechimilor romaneşti pentru folosul tinerilor persoane ce se îndeletnicesc la învăţătura autorilor latini şi a istoriei Romii* (după *Abrégé des antiquités romains*, ms. 1212, din 1827). Prin biv vel stolnicul Răducanu Greceanu ne vine din greceşte, pe la 1821, versiunea lui Panaiotachi Codricas din *Entretiens sur la pluralité des mondes* a lui Fontenelle (ms. 1383).

Tot din greceşte traduce moldoveanul Iancu Nicola, care-şi făcuse studiile la Sf. Sava (una şi aceeaşi persoană cu Iancu Buznea), un *Manual de patriotism*, tipărit în 1829 la Iaşi, cu cheltuiala mitropolitului Veniamin Costache. Originalul neogrecesc e *Manualul de patriotism dedicat locuitorilor celor şapte insule ionice* (Filadelfia, 1817) de un anonim, identificat de Nestor Camariano ca fiind Nicolae Scufos, fost director al teatrului grec din Bucureşti şi mehmendar sub Alexandru Şuţu.

Conceptul de „patriotism“, introdus fără nici o referință la mediul românesc, se întemeiază mai mult pe vechea idee a solidarității în cadrul „polis“-ului elenic, decît pe noțiunile moderne de „naționalitate“ și „suveranitate populară“. „Iubirea de patrie — ne spune autorul — stă întru a arăta respect și recunoștință către stăpînitori, întru a ne supune la legi, la obiceiuri și la bunele năravuri ale societății în care trăim ; întru a cinsti folosurile patriei, a le întrebuința și a le face cît va fi prin putință mai desăvîrșite ; întru a contribui la slava soțietății căria mădulari sîntem, și a mări nemărginit bunele ei“. În această viziune, patriotismul implică sanctificarea rînduielilor existente, la temelia agregării sociale stînd „cinstea“ și „filotimia“ nobililor, „supunerea“ și „lucrarea“ țăranilor. Luminismul nu apare sub ipostaza de examen critic al viciilor sistemului, ci ca îndreptar etic al conduitei diferitelor clase, situîndu-se astfel în continuarea literaturii parenetice, cu atît de vechi tradiții în lumea grecească. [55]

Învățatul Ionică Tăutu traduce *Ruinele* lui Volney (ms. 182, Bibl. Univ. Al. I. Cuza, Iași — cu titlul *Sfărîmările. Procetirea asupra revoluțiilor împărățiilor).* Tot de el o *Zidire politicii întemeiată pe fire omului,* adaptată după *Catéchisme du citoyen français* (cunoscută apoi sub titlul *Loi naturelle ou principes physiques de la morale)* de același Volney. D. Popovici îi atribuie și tălmăcirea unei libele dinspre sfîrșitul perioadei girondine, cuprinzînd o expunere a principiilor revoluționare (ms. 573, f. 32—49). Pare mai îndreptățită opinia lui A. Duțu că autorul, un moldovean, e altcineva decît Tăutu, deoarece traducerea datează din jurul anului 1800. Tot ms. 573. conține și un discurs rostit de „cetățeanul Carnot, fruntașul franțuzesc, pe cîmpu Marsului, la 14 iulie 1796“. Un fragment din Beccaria, *Dei delitti e delle pene,* urmînd tot versiunea Coray, ne-a rămas în ms. 4191. [56]

Foarte interesant este tratatul ce poartă titlul *O privire politicească a Evropii din anul 1825* (ms. 423, f. 168—198), care ar putea fi o traducere a lui Costache Conachi dintr-un autor neindentificat. Dacă supoziția e întemeiată, ms. 5887 ar fi în acest caz o copie destinată tiparului, după cum face cunoscut o însemnare pe pagina de titlu, care anunță imprimarea, menționînd că „nu ne esti iertat a numi pe acela ce l-au alcătuit“. Tratatul pledează în favoarea monarhiei constituționale

și a guvernului reprezentativ, cu note strecurate în subsolul paginilor, ca în traducerea lui Pope, de un caracter net antiaristocratic. În spiritul optimist al luminilor, autorul înfățișează dezvoltarea istorică a societății ca o afirmare progresivă a civilizației, definită drept o valoare tot atît morală cît și materială, sub numele de „politifsire“, adică „iscusința la care au agiuns omul nu numai întru învățături, ci întru cunoștința adevărului în oricare lucru“. Izvorîtă din lucrarea întregului neam omenesc, ființa ei fiind „înmulțirea veacurilor și a împărtășirilor opștești den lume“, această „politifsire“ își are mulți potrivnici între cei cu „păreri greșite“, adulatori ai sistemei ce a stăpînit lumea veche. „Părerile greșite — lămurește traducătorul — sînt toate acele care cuvîntul drept nu le priimești... păreri greșite sînt dreptățili și iscusirili evghenii, robirea și alte de acest fel ce cuvîntul drept nu priimești“. „Stăpînitorii“, împinși de nobili, care se temeau ca sporirea „politifsirii“ să nu-i „sfarme“, au încercat s-o oprească din drum prin mijloace violente. Încît — remarcă iarăși traducătorul — „prigonirea ce sufăr noroadili nu vini numai de la stăpînitori, ci de la toată sistema boierească, care sistemă nu vini decît den pricina greșîtelor păreri“. După cîte se vede, în termeni care ocolesc precaut aluzia directă, autorul face în fond apologia mișcării de emancipare declanșată de Revoluția Franceză, întîmpinînd, în acest sens, deplina aprobare a traducătorului. Nu e singura surpriză pe care ne-o rezervă acest text remarcabil.

De un mare interes este și culegerea de texte luministe franceze a unui erudit anonim, în patru volume, dintre care numai două s-au păstrat (ms. 2239—2240). Găsim aci extrase din Voltaire (*Dictionnaire philosophique* și altele), D'Holbach (*Système de la nature* și altele), Volney, Antoine Sabatier de Castre (*Pensées et observations morales et politiques,* Vienne, 1794), Collin de Plancy (opera anti-religioasă *Dictionnaire critique des reliques et des images religieuses,* Paris, 1821), Dumarsais și generalul Dumouriez. [57]

Ilustrativă pentru eforturile gîndirii social-politice de a-și croi un făgaș propriu de manifestare pe teren luminist, dincolo de materia empirică a reflecțiilor obișnuite, este, în perioada de pînă la 1830, activitatea a două personalități : una, puțin cunoscută, C. Moroiu ; cealaltă, deja notorie, Ionică Tăutu. Cel dintîi, coleg de bursă cu S. Marcovici și E. Poteca, apoi profesor de drept la Sf. Sava, scrie o „dizertație“ care face

dovada unei adaptări inteligente la nevoile locale a unui izvor străin celebru, în speță, Beccaria. Manuscrisul lui Moroiu se intitulează : *Dizertație pentru îndreptarea pușcării din București, cu o arătare pe scurt de sistema temnițelor englezești și cu o instrucție pentru departamentul criminal* și e datat 1 decembrie 1827. Cuprinde o expunere clară a ideilor lui Beccaria, făcută cu o remarcabilă stăpînire a materiei și dezvoltări proprii care nu distonează, dovadă de spirit avizat, în dialog cu marii autori, nu rob al literei lor. Moroiu e un adept al contractualismului și dreptului natural, în sensul clasic al secolului al XVIII-lea. El combate sistemul penal în ființă, utilizarea torturii, pedeapsa cu moartea și reclamă insistent îmbunătățirea condițiilor de detențiune. Societatea are dreptul și chiar datoria să pedepsească infracțiunile, dar justiția trebuie să funcționeze fără greș. Formula lui Moroiu, care — după cum atrage atenția V. Al. Georgescu — nu există la Beccaria, e că pentru „liniștirea și asiguranția de obște... nici un vinovat să nu rămîie nepedepsit“ și „pentru siguranția particulară... să nu rămîie asuprit vreun nevinovat“. Ideea că starea de delicvență nu constituie o fatalitate, că vinovatul trebuie reeducat și tratat cu blîndețe traduce idealul „filantropiei“ — caracteristic epocii, sau, cu vorbele lui Moroiu : „iubirea de omenire, temeiul virtuților sociale, simțită acum mai în toată luminata Europa de tot felu de persoane, întărită prin sfînta evanghelie“ și derivînd din „învățăturile pacinicii filozofii“, care ar fi „consfințită în orice condică de legiuire politicească“. Amestecul ingenuu de „natură“, „filozofie“ și „evanghelie“ (înțelegînd prin aceasta din urmă doctrina cristică în puritatea ei, nu adulterările tardive) e dintre cele mai caracteristice. Luminismul românesc atacă uneori cu violență clerul, niciodată biserica ; religiozitatea e una dintre trăsăturile lui distinctive.[58]

Ionică Tăutu, despre care a mai venit vorba în paginile anterioare, ca autor al Constituției cărvunarilor, pare a se profila, grație unor descoperiri și publicații recente, din păcate fragmentare, drept figura cea mai reprezentativă a luminismului din deceniul al treilea. Se întrezărește încă de pe acum că cercetarea întregii sale moșteniri va putea confirma aprecierea făcută încă de mult de Alecu Russo, pe care noi o suspectam cîndva de exagerare : „Ionică Tăutu e România reînviată, mișcată de toate patimile patriotice și giucînd tot același rol prin condei și stăruinți în politică, care îl giucă

Vladimirescu cu pușca plăieșască“. Tînărul învățat moldovean se dovedește a fi fost, în adevăr, o minte excepțional înzestrată și de un larg orizont intelectual. Dacă cineva merită supranumele de „primul român modern“, el e mai îndreptățit să-l poarte decît Dinicu Golescu, mare român, dar nu modern, „mare“ tocmai fiindcă ***n-a fost*** „modern“, ci a voit *să fie*, luptîndu-se din răsputeri cu propria-i umbră.

Tăutu, în schimb, născut la 1795, cînd Dinicu Golescu învăța carte grecească la Academia din București, cu Lambru Fotiade, nu are dificultăți de adaptare. El se află mereu în pas cu epoca. „Eu singur — ne mărturisește într-o scrisoare către Ilie Ilschi — nu știu pentru ce, de cum m-am trezit, îndeletnicirea mea cea mai dulce au fost să cetesc istoriile, să cetesc așezămînturile și pravilele altor neamuri, să le alăturez cu ale noastre ca să le văd osăbirea, ca să găsesc izvorul rălilor supt cari ne încujbăm și ca să le aflu vindecările“. În răstimpul petrecut la Constantinopol (1825—1830), se ocupă de „procetirea temeiurilor moralului“, de studiul economiei politice — spre a vedea ce s-ar putea face „pentru ca fieștecare să se poată scutura de giugul datoriilor fără a păgubi creditorii“, de dreptul ginților, dreptul public și dreptul constituțional, precum și de psihologie („a cercetat... firea omului pentru ca să poată găsi cărările inimii lui“).

Tăutu crede în existența unor principii „firești“ ale politicii, neclintite, ca și regulile matematice. Dar în aplicare trebuie să se țină seama de situația concretă, de acordul între scop și mijloace, între lucrul de „cuviință“ și cel „putincios“. Astfel, a voi să adaptezi stării înapoiate a Moldovei principiile „firești“ înseamnă a pune o problemă de tipul quadraturii cercului. În spiritul acestui realism, rar într-o epocă plină de imense naivități, Tăutu înțelege că renovarea instituțiilor Principatelor nu poate fi gîndită în afara contextului politic extern : „Învecinarea Rusiei, a Austriei, a Turciei nu poate primi aceleași lucruri ce să pot așaza în America, în Anglia, în Franța. Deci care moldovan au făcut o procetire adîncă ca să afle unde să hotărăște constituția cu regulamentul, slobozănia cu liberalismul ?“ El crede în virtuțile monarhiei constituționale temperate și ale unei legislaturi edictate pe baza cunoașterii temeinice a nevoilor și moravurilor. Cînd postelnicul Teodor Balș îi cere să facă propuneri de îndreptare a lucrurilor în Moldova, el se desistează întîi sub cuvînt că „pu-

bliciştii" nu pot mare lucru pe terenul practic, după cum o învederează chiar exemplul lui Montesquieu şi Rousseau ; încît simţindu-se „pre mărginit întru puţină ştiinţă", nu-i rămîne decît să spună că „o mahină roasă ori trebui îndreptată ca să lucreză după cuviinţă, ori să nu să ceară cuviinţa, dacă trebui cineva să mărgini în ceea ce mahina poate" — ceea ce corespunde iarăşi unui realism politic foarte cuminte.

Remarcabilă este şi atenţia cu care Tăutu scrutează vechile instituţii ale Moldovei, în ideea că trecutul prepară în mod organic prezentul. Vorbind despre reducerea vechiului drept de autonomie al ţării şi observînd că din privilegiile odinioară consimţite de Poartă „nu ne-au rămas pînă astăzi decît o falnică pomenire", el ridică în termenii următori problema unei adevărate istorii a patriei : „Şi pentru a cunoaşte pricina unei pagube atît de mari la inima cé simţitoare a unui patriot, pentru a nu învinovăţi de aceasta în zadar pe Soartă, *himeră nelucrătoare şi nevinovată,* ori pentru a lua nişte vini învăţătoare care să ne slujiască măcar în vremia viitoare, ni-ar trebui să avem o istorie driaptă şi critică a locului nostru ; într-însa am vidé dacă au avut cuvînt, dacă au dat vre un folos prinţiile ce au urmat de la Petru Rareş păn la Cantemir, şi dacă pricinile fiişte căruia n-ar fi putut fi vindecate cu chipuri mai dulci şi nestricăcioasă... a vidé, în sfîrşit, tot ce a slujit a ne micşura şi a păgubi, tot ce ar fi putut da grijă Înaltei Porţi a să siguripsi cu slăbirea noastră ; însă o asămine istorie ne lipsăşti, învăţăturile ce ni-ar fi dat patimile vremii trecute ne sînt toate pentru vremia viitoare, încît pentru a învăţa trebui să mai pătimim."

În aceste rînduri, se străvede o concepţie romantică asupra istoriei, care-l aşază pe Tăutu în imediata vecinătate a lui Bălcescu şi Kogălniceanu. Anticipîndu-i pe aceştia, el atribuie istoriei rolul de „magister vitae" ; mai important încă e faptul că gîndeşte dezvoltarea societăţii ca o serie continuă, în care explicarea fiecărei trepte implică recurenţa la una anterioară ; ca şi cei doi paşoptişti, nu transformă însă necesitatea într-un „fatum" : deşi totul se leagă şi nimic nu e întîmplător, naţiunile sînt responsabile de destinul pe care şi-l făuresc, deoarece au posibilitatea să aleagă între bine şi rău. Sub raport strict filozofic, acest punct de vedere nu coordonează desigur antagonismul surd, implicat de premise, între determinism şi liberul arbitru. Dar meritul lui e că recunoaşte interdependenţa cauzală, favorizînd astfel abordarea ştiinţifică a istoriei, şi că, în acelaşi timp, deschide drumul acelui energetism naţional, propovăduit de mesianismul paşoptist, atît de necesar şi de indispensabil unei naţii care voia să-şi cucerească dreptul de a dispune de sine.

Nu ştim ce conţine opusculul filozofic *Cercare împotriva deiştilor*, nici tratatul intitulat *Zidire politicii întemeiată pe fire omului*, o adaptare, pare-se, după *Catéchisme du citoyen français* a lui Volney. Ambele lucrări — semnalate recent de Dan Mănucă — nu par să modifice definiţia ideologică a scriitorului. Ca teoretician politic, el se afirmă foarte perspicace, deşi prudent, poate ar fi mai exact să zicem prudent *fiindcă* perspicace. Tăutu rămîne omul proiectului de constituţie de la 1822, adversar înverşunat al monopolului politic al marii boierimi, dar partizan al unei liberalizări controlate şi reticente, care evită să abordeze chestiunea ţărănească, deşi nu-i ignoră gravitatea. Scrisorile recent publicate denotă însă o inteligenţă atît de vie a raporturilor contextuale, încît nu e de loc exlus ca moderaţia ideilor sale privitoare la organizarea statului şi reglementarea formei de cîrmuire să provină dintr-un calcul, din evaluarea lucidă a predominării forţelor conservative asupra celor progresive în societatea moldovenească dintre 1820—1830. În orice caz, exemplul lui Tăutu dovedeşte o dată în plus că luminismul românesc e o soluţie dictată de conjunctura locală şi că ar fi cu totul deplasat să încercăm a-i descifra ecuaţia prin referire mecanică la „modelul" occidental. [59]

PRIMATUL VIRTUŢII

O caracteristică esenţială a luminismului de după 1821, pe care am întrevăzut-o deja în paginile anterioare, o constituie moralismul, un moralism asociat raţiunii, dar care se serveşte de sentiment spre a se face mai lesne înţeles şi a-şi pleda mai convingător cauza. În centrul preocupărilor sale, găsim ideea de „virtute" : către ea converg şi din ea se desfac toate drumurile, atît cele ce conduc spre acţiune, cît şi cele ce orientează reflecţia spre transcenderea cotidianului şi aflarea adevărului interior.

În conceptul de „virtute", filantropismul secolului al XVIII-lea se îmbină cu preceptele unui creştinism evanghelic, epurat însă de excese puritane, ca şi de orice obstinaţie dogmatică. Faptul că morala laică, fundată de filozofi prin interogaţia conştiinţei universale, şi nu a voinţei divine, deci uzînd de raţiune, nu de revelaţie, îşi dă la noi mîna cu morala cărţilor bisericeşti este adînc semnificativ. Drept consecinţă, apar numeroase echivocuri. Căci dacă filozofia secolului al XVIII-lea susţine bunătatea naturală a omului, biserica apără ideea păcatului originar ; dacă cea dintîi crede că omul e împins în mod spontan să realizeze binele, cea de-a doua neagă excelenţa înclinaţiilor firii şi face din virtute o luptă cu sine însuşi ; dacă pentru morala profană valoarea supremă e în servirea interesului public, pentru biserică importă în primul rînd mîntuirea individului sau, cu cuvintele lui Robert Mauzi, dacă de o parte are loc „confruntarea dintre individ şi societate", de alta, se petrece „dialogul supra-natural dintre Dumnezeu şi suflet".[60]

Cu toate astea, pînă la un punct, există o anumită unitate în viziunea etică predominantă între 1820—1840. Lucrul acesta nu e surprinzător, deoarece religia şi morala naturală coincid adesea în ceea ce recomandă pe planul conduitei individuale ; ele urmăresc deopotrivă, în ultimă instanţă, perpetuarea Ordinei. Ca şi în Franţa secolului al XVIII-lea, toată lumea defineşte în mod esenţial virtutea prin dispoziţia de a acorda avantaj fericirii altuia asupra fericirii proprii. „Virtutea — scrie G. Asachi — este o luptă de bunăvoie împotriva tuturor piedicilor ce ar sta în calea înfloririi şi a întăririi binelui obştesc". E vorba de un concept prin excelenţă comunitar, al deschiderii spre ceilalţi, care acţionează în sensul contrar egoismului, în favoarea coexistenţei sociale, implicînd toleranţă, abnegaţie, devotament faţă de aproape, servirea — cum spune Asachi — a „folosului obştesc", cultivarea sociabilităţii şi a filantropiei. „Virtutea" e, în primul rînd, efuziune, ajutor acordat semenului, politică a binefacerii ; ea este, desigur, şi plenitudine interioară, moderaţie a dorinţei, ataraxie stoică. Nu presupune însă curajul, deoarece nu îndeamnă la nici o faptă eroică. Deşi include sentimentul patriotic (ca expresia cea mai pregnantă a coeziunii sociale), se menţine într-o zonă de idealitate necontingentă, formulînd exigenţe care par a se adresa în genere Omului. De-abia după 1830 şi îndeosebi după

1835, în perioada de declin a luminismului, conceptul începe, sub presiunea afirmării tot mai imperative a ideii naţionale, să-şi precizeze atribute mai direct legate de luptele prezentului, în speţă să scoată pe primul plan necesitatea „angajamentului" cetăţenesc şi valoarea energetismului viril (exaltarea vitejiei, a bravurii militare etc.).

Sub o formă nealterată, ca pură emanaţie a fiinţei, se crede că „virtutea" se găseşte în starea de natură, care, de la Rousseau încoace, e considerată a ilustra superlativ esenţa umană. Păstorul şi ţăranul, întrucît trăiesc în simplitate şi curăţenie, în contact direct cu realităţile eterne, sînt superiori ca înzestrare morală orăşeanului, cu atît mai mult nobilului, baricadat de viaţă într-un decor de mondenitate şi artificiu. Scriind o precuvîntare tardivă la adaptarea idilei lui Florian (după Gessner) *Mirtil şi Hloe*, reprezentată încă din 1816, Asachi observa că „sugetul piesei sînt sentimentele de respect, de evlavie, de iubire fiască, de recunoştinţă şi de amor, care, practicate în curăţie, sînt temeiul moralului. Aceste sentimente, *naturale între păstori* (subl. ns., P.C.), nemuritorii idilişti Gessner şi Florian le-au înfăţoşat în astă piesă drept model, spre a fi imitat de clasele cetăţenilor, care scop şi noi l-am avut în vedere." Izvor al virtuţii, apropierea de natură e şi mijlocul cel mai sigur de a dobîndi fericirea, căci practicarea binelui asigură individului o stare în împăcare cu sine, de beatitudine şi securitate. „Din oraşe ese şi naşte lucsusul — remarcă Mumuleanu — ce molipseşte şi turbură *odihna şi fericirea lor* (a locuitorilor — subl. ns., P.C.) şi aţîţă ambiţia, carea dărapănă toată odihna lor". Pare a întruni adeziunea generală ideea că fericirea constă în repaus, în moderarea dorinţelor, într-o viaţă frugală, tihnită, comandată de principii altruiste, care asociază impasibilitatea propovăduită de stoici şi tema epicuriană a lui „aurea mediocritas", concretizată de Horaţiu. [61]

Cărturarii se întrec în a proslăvi „virtutea", fac din ea locul geometric al moralei, totuşi — spre deosebire de mulţi adepţi francezi ai luminilor — n-o înfăţişează, de regulă, sub un aspect surîzător şi facil, ca şi cum n-ar implica nici un efort şi nici o renunţare. Însăşi insistenţa cu care-i argumentează necesitatea e o dovadă că descoperirea ei presupune o iniţiere, iar uzul — un exerciţiu. În punctul de pornire există, fără

îndoială, un instinct, o putere lăuntrică spontană, căci ideea de excelență a stării de natură e prea ancorată în cugete ca să fie pe de-a întregul respinsă. S. Marcovici admite în *Curs*-ul de *retorică* existența înclinării firești spre bine: „Un adevăr de mare cinste pentru frumoasele meșteșuguri, iar mai vîrtos pentru elocuență este a nu putea nimini să izbutească cu desăvîrșire fără a fi virtuos... Această curge din pricină că omul nu poate afla scăpare decît numai în virtute *pentru care este născut și a căruia priveliște îl amăgește, îl supune, îl tîrăște fără voie-i*" (subl. ns., P.C.). Înclinarea firească trebuie însă cultivată, supusă controlului, unui efort constant spre depășire. Același Marcovici, prezentîndu-și traducerea *Nopților* lui Young, definește „virtutea" ca o luptă pentru desăvîrșirea morală, care adesea constă în sacrificiu și în refuzul tentațiilor, într-un ideal al autoperfecționării atins printr-o îndelungată disciplinare a însușirilor genuine: „Tinerețele se veștejesc; frumusețea piere; slava ne supune la chinuri și pizmuri: bogățiile se primejduiesc de o mulțime de întîmplări; numai virtutea ne însoțește întru toată viața; la tinerețe ne povățuiește cum să ne ferim de ghimpii desfrînării; la vîrsta cea bărbătească, ne statornicează lumina cuvîntului și ne hotărăște a face binele cu verice jertfă: la bătrînețe, ne mîngîie, arătîndu-ne un cuget curat și bunele intenții a dreptelor noastre lucrări; la nenorocire, ne întărește și la fericire ne poprește de a ne îngîmfă, căci nu putem ști de vom fi apururea fericiți."[62] Nu întîmplător tocmai opera preromanticului englez, care înlătură aparențele poleite spre a face să se vadă esența dezolantă a vieții, croită din efemeritate și deșărtăciune, sugerează că virtutea nu e un automatism, ci o asceză, că posedarea ei nu conduce neapărat la obținerea fericirii pe planul existenței prozaice.

Fundamentul filozofic al naturismului etic se găsește în empirismul lui Locke. De vreme ce totul vine din simțuri, ideea de bine nu e înnăscută, ci derivă din natură, iar traducerea ei în fapt trebuie să se găsească într-un acord inerent cu ordinea lumii. Doctrina e naivă, și totuși optimismul ei, fundat pe o iluzie antropomorfică, a stăpînit multă vreme spiritele. Marmontel declara că „pentru a face binele ajunge să-ți asculți inima, fără a te lăsa înșelat de aparențe, de opinie, de practicile sociale; ajunge să-ți regăsești în propria-ți ființă natura profundă a omului". Dar după revoluție și im-

periu, în lumina unei jumătăți de secol care scoate la iveală puterea tenebrelor și demonstrează fragilitatea credinței într-un univers stabil și coerent, identificarea dintre natură și virtute devine inadmisibilă. Pretutindeni, interpretarea naturistă a moralei e condamnată, se tinde la sublinierea ideii de „datorie" în fundamentarea eticii, combătînd ceea ce la lumini era sau părea a fi îndemn spre facilitate și libertinaj. În perspectiva austeră și rigoristă a ultra-montanismului restaurației e suspectat de frivolitate pînă și cumintele Marmontel. Editorul din 1824 al amabilului scriitor, atît de prețuit la noi, un anume Saint-Surin, îi reproșează lipsa de fermitate a principiilor: „E regretabil că, ispitit de dorința de a place secolului său, a uitat, nu o dată, de intenția pe care pretinde a o fi avut, de a include o morală sănătoasă chiar și în compunerile mai puțin grave. E neîndoielnic că el se abate de la acest proiect deoarece nu ne inspiră totdeauna un dezgust destul de mare pentru moravurile descompuse pe care ni le înfățișează."

La noi, în zorile unei lumi care repudia orice continuitate cu fanariotismul, voind să se edifice pe temelii noi, de muncă, seriozitate și iubire a aproapelui, nu era nevoie de impulsuri exterioare pentru ca, în opinia generală, spontaneismul să fie discreditat. Cărturarii noștri nu dispun de o înaltă pregătire filozofică, dar ca oameni cu experiența vieții știu că „datoria" vine mereu în conflict cu „pasiunea" și că un arbitraj e indispensabil. Ei nu contestă că omul e funciarmente bun în starea de natură. „Pe cînd nu cunoștea și nu știa moșii și strămoșii noștri altă roadă a pămîntului nostru celui mare și de mult preț decît iarba, pășune vitelor, păstoria și bucatele arăturii lor — scrie Piscupescu, nuanțîndu-și nostalgic regretul după «epoca de aur» a străvechimii —, era cei mai ticniți cei mai avuți la minte și la sănătate". Dar într-o stare îndepărtată de natură, în societatea modernă, și anume într-o societate în plină degradare, cu moravurile în disoluție, unde răul e întins, agresiv și redutabil, formarea individului nu poate fi, nu trebuie să fie abandonată întîmplării. E normal ca accentul să cadă aici mai mult pe ideea de transcendență decît pe cea de imanență. „Virtutea" capătă astfel sensul de corijare a naturii în lumina idealului. Ceea ce înseamnă, de fapt, un acord sui-generis între vocea interiorității și facul-

tatea discernămîntului, între individualul ireductibil și socialul iremediabil, între sentiment și rațiune.

Problema o pusese încă Rousseau, dar în perioada raționalismului euforic, prerevoluționar, ea nu reținuse atenția în chipul cuvenit. Se știe că, spre deosebire de abatele Prévost, care-l împinge la crimă pe Des Grieux, ca urmare a unei pasiuni nesăbuite și în ciuda argumentelor rezonabile pe care le furnizează plicticosul Tiberge, Rousseau îi conduce pe Julie și Saint-Preux pînă în marginea abisului, însă îi reține de la pasul fatal : cei doi eroi preferă să se despartă decît să sfideze morala socială. Dilema lor, ca și aceea a Pamelei lui Richardson, e — cum s-a mai spus — corneille-iană, dar nu în sensul că pînă la urmă învinge rațiunea, ci în acela că, lăsîndu-se tîrîți de sentiment, ajung totuși să-l domine, inima lor fiind mai bucuroasă „de virtute suferindă decît de fericire vinovată". Heliade are deci dreptate să observe, traducînd *Noua Eloiză*, în 1837, că „moralul... a și fost cugetul cel adevărat al autorului". El adaugă că romanele sînt păgubitoare „unde obiceiurile sînt simple și moralul împărățește în toată puterea nevinovăției", însă de mare folos în societățile depravate, prin urmare, se subînțelege, și în societatea românească. Reiese clar că „virtutea" rezidă în încercarea de a corija deformările pricinuite de viața socială ipoteticei „stări de natură".[63]

Deznodămîntul *Noii Eloize* e însă exemplar și pentru motivul că refuză alternativa tradițională în cazul iubirii contrariate : sau deznădejdea, sau resemnarea stoică. Marea descoperire a lui Rousseau (ori, poate, descoperirea mai veche a lui Lessing, Richardson, Nivelle de la Chaussée, creditată numai de scriitorul genovez, cu imensa-i autoritate) e că jertfa de sine, abnegația, respectarea convenienţelor înseamnă, de fapt, fericirea, o fericire care nu se întemeiază nici pe triumful instinctului, nici pe castrarea pasiunii, ci provine din acordul profund al sufletului cu el însuși și legea morală. În felul acesta, virtutea se spiritualizează, căutîndu-și punctul de sprijin în satisfacțiile intime ale conștiinței, dincolo de reușita sau nereușita pe terenul vieții de toate zilele. Operele preromantice vulgarizează acest nou sens „sentimental" al „virtuții", care oferă inimilor tandre șanse maxime de reconfortare. Ele evocă în nenumărate variante drama inocenței persecutate de un destin vrăjmaș, care biruie totuși, după peripeții extraordinare și de obicei neverosimile, nu neapărat fiindcă obține cîștig de cauză în planul existenței comune, ci, în primul rînd, fiindcă-și păstrează virginitatea sufletului, rezistînd tentațiilor cărnii și conservîndu-și, în cele mai năprasnice furtuni, credința neștirbită în înțelepciunea divină. În locul epicului senzațional, de tip picaresc sau ariostesc, a conflictului tragic, cu eroi ce experimentează toate sfîșierile pasiunii, a marivaudajului și galanteriei, apare studiul realist al unor personaje de condiție obscură, puse să aleagă între datoria morală și impulsul inimii. Virtutea e așezată într-o poziție cît mai favorabilă, așa ca să-și atragă venerația tuturora. O proslăvesc atît lacrimile victimelor, cît și lacrimile călăilor, căci dacă persecutații își plîng suferința, persecutorii termină prin a avea remușcări și se pocăiesc. Un nou eroism apare, al oamenilor simpli, care înfruntă vitregia soartei fără să accepte compromisuri. Și cum drumul spre virtute trece prin sentiment, fiecare se silește să simtă cît mai mult posibil. Sensibilitatea devine un indiciu de noblețe sufletească, plînsul — reprobat de tradiție ca o devirilizare — capătă semnificația unui test de omenie.[64]

Și la noi, ca și în Apus, doar cu cîteva decenii mai tîrziu, lacrimile ajung semnul virtuții, iar prozelitismul moral, sub forma flatării sentimentului, capătă o enormă extensiune. „Simțirea" și „înduioșarea" dobîndesc un statut atît de onorabil, încît publiciștii se întrec în a le identifica pretutindeni prezența.

Mumuleanu scrie o poezie intitulată *Lacrămile* în care virtuțile „cathar"-tice, consolatoare și filantropice ale plînsului sînt expuse pe larg, de altfel foarte antipoetic, în spiritul didacticismului pedant al liricii descriptive :

Prin voi aflã ușurare
 Oricare nenorocit,
Voi sînteți școala cea sfîntă,
 Tuturor celor scîrbiți ;
Dragostea, prieteșugul,
 Voi prin nod îl întăriți,
Frageda milostivire,
 Voi în inimi ațîțați,
Umiliți orice simțire
 Pre vrăjmași îi faceți frați

Iată demonstrat şi rolul lacrimilor în realizarea solidarităţii sociale :

Curgeţi ca nişte pîraie,
    Dascăli milii voi să-mi fiţi.
Nişte sfinţi să mi se pară
    Toţi acei nenorociţi.
S-alerg într-a lor durere,
    Să-i mîngîi şi eu plîngind,
Să pătimesc împreună,
    În necaz cu ei răbdînd.

Heliade şi C. Moroiu, semnatarii prospectului anunţînd apariţia *Curierului românesc,* se referă la „simţitorul român", căruia îi curg „lacrimi de bucurie" văzîndu-şi compatrioţii „îndeletnicindu-se şi petrecînd cu gazeta în mînă". În *Albina românească,* din 19 febr. 1833, citim despre un spectacol al trupei franceze Fouraux : Teatrul a dat o reprezentaţie care, făcînd o adîncă impresie în inimile privitorilor, i-au îndemnat a vărsa lacrimi ce se pot număra între cele mai frumoase şi mîntuitoare plăceri a inimilor simţitoare..." Apreciind superlativ un spectacol cu melodrama lui Kotzebue, *Mizantropia şi pocăinţa, Curierul românesc* constată că „niciodată nu s-au mai văzut atîtea lacrimi pe obrajii spectatorilor" (în orig., „dans la parterre «va laque»"). Desigur că efuziunile acestea sînt adesea imaginare, elanurile — factice. Dar Dinicu Golescu nu poate fi suspectat cînd afirmă că scrie „nu cu vrăşmăşie, căci nu poci avea cu toţi vrăşmăşie, ci cu lacrîmi, şi mă jur pe ceea ce-mi este mai scump că cu lacrimi", sau cînd îşi aminteşte a fi plîns de emoţie la Viena, asistînd la încoronarea lui Francisc II, sau, cînd, în fine, mişcat de unitatea dintre coroană şi popor în Bavaria, exclamă : „care va fi acela ce nu va lăcrăma lacrămă de bucurie la o aşa vedere ?" Adevărul e că sensibilitatea nu e o simplă modă, ci o expresie autentică a psihologiei cărturăreşti după criza de conştiinţă a anului 1821.[65]

Simion Marcovici, în *Curs de retorică,* insistă asupra rolului „simţiciunii" şi al „sentimentelor" care sînt „afecsiile sufletului şi mişcările inimii", deşi, potrivit tradiţiei, elocvenţa se adresează raţiunii, urmărind să convingă prin desfăşurare de argumente. În linia lui Du Bos (*Réflexions critiques sur la Poésie et sur la Peinture,* 1719), deşi probabil fără a-l fi cunoscut, Marcovici se aşază printre partizanii aşa-numitei „persuasiuni emoţionale", care încă din antichitate impunea oratorului să nu disocieze comunicarea adevărului de trezirea unei impresii sensibile (Quintilian, IV, 5, 6 : „Non enim solum oratoris est docere, sed plus eloquentia circa movendum valet"). După ce defineşte „simţiciunea" ca o „firească aplecare a inimii de a priimi cu înlesnire osebitele întipăriri de bucurie, de întristare, de milă ş.c.l.", Marcovici îi avertizează pe cei ce s-ar încrede numai în dogmatismul raţiunii sau s-ar mulţumi să simuleze emoţia : „Amar oratorului care va fi lipsit de simţiciune ; el va bate cariera elocuenţii fără nici o izbutire : deşi va putea să prefacă durerea şi să pue pe chipul său masca întristării, dar niciodată nu să va învrednici să vază curgînd din ochii lui acele curate şi prin urmare pururea biruitoare lacrămi ce caractirisesc pe oratorul cel adevărat ; cel ce nefiind simţitor să socoteşte elocuent se înşală foarte tare, căci inima este lăcaşul elocuenţii".[66]

Dar dacă predica luministă în favoarea virtuţii uzează adesea de prestigiile sentimentului, ea nu uzează *numai* de sentiment. Caracteristic îndeosebi deceniului al treilea e că întreaga mişcare a ideilor are o coloratură etică pronunţată. De la filozofie la politică şi literatură, toată lumea se ocupă de reforma individului şi combaterea relelor năravuri. Filozofia — după cum explică Simion Marcovici, într-o cuvîntare din 1827 — nu este nici metafizică, nici epistemologie, ea este „ştiinţa moralului şi a adevărului, care ne face destoinici a cunoaşte fericirea noastră şi cum să ne străduim a o dobîndi"; ea „săvîrşeşte firea noastră, povăţuindu-ne spre năravurile cele bune şi, depărtîndu-ne de cele rele, ne arată datoriile şi drepturile noastre ca să ştim că trăim în soţietate, ce trebuie să facem pentru dînsa şi ce iarăş să cerem de la tovarăşii noştri, şi ne înalţă, prin cuget, la privirea adevărului şi a sfintei dreptăţi". „Cînd moralul lipseşte — ne încredinţează Mumuleanu —, Loghica şi Metafizica nimic nu ne foloseşte, decît ne ascute mintea spre răutăţi, ne astereşte duhul spre desfrînare şi ne dă arme de născociri cu care să rănim şi să ne rănim". După Eufrosin Poteca, anticii înţelegeau prin filozofie „ştiinţa celor cereşti şi pămînteşti şi în scurt a tuturor celor ce sunt", pe cînd cei noi „înţeleg cu deosebire metafizica, logica şi etica, care privesc partea cea mai bună a omului, adică puterea înţelegerii, îndreptarea voirii şi lucrarea dreptăţii spre feri-

cirea omenirii spre pămînt și spre nădejdea vieții cei pururea viitoare". Dinicu Golescu înclină, de asemenea, spre o interpretare etică a filozofiei. Pentru el, „știința moralicească este cea mai folositoare și mai trebuincioasă omului, căci îl învață cum să-și înfrineze patimile și să-și reguleze faptele, ca să petreacă cinstit și fericit această viață și să aibă bune nădejdi și pentru cea viitoare". Patria, neamul, filozofia și biserica — arată Golescu în prefața cărții lui Neofit Vamva — stimulează deopotrivă aprofundarea Moralei, definită sugestiv drept „theoria științei virtuților", deoarece „din ideile cele moralicești spînzură faptele noastre cele moralicești și din moraliceștile noastre fapte spînzură toată fericirea vieții noastre ceii de acum și ceii viitoare".[67]

Pentru o cultură tînără, căutîndu-și anevoie drumul și obligată să recupereze imense întîrzieri în toate direcțiile, numărul cărților de morală teoretică, de precepte sau „pilde", menite să fortifice bunele moravuri și să le combată pe cele rele, care apar în numai cîțiva ani de zile, e de-a dreptul surprinzător. Se traduc astfel : în 1825 — *Cuvinte* de Dion Filozoful, trad. Ienache Papazoglu ; în 1826 — *Adunare de pilde bisericești și filozofești,* trad. de Dinicu Golescu după Stefan Comita și H. Lemaire ; în 1827 — *Elemente de filozofie morală* de Neofit Vamva, trad. Dinicu Golescu, și *Culegere de înțelepciune* de Dim. N. Darvari, trad. Iancu Nicolae Moldovean ; în 1829 — *Filozofia cuvîntului și a năravurilor adecă Logica și Itica elementare...* de Gotlieb Aineke (Heineccius), trad. Eufrosin Poteca după versiunea grecească a lui Grigore Brîncoveanu. La acestea se adaugă și volumul conținînd cele trei discursuri epidictice ale lui Eufrosin Poteca, despre care a mai venit vorba, intitulat *Cuvinte panighirice și moralnice.*

Publicul căruia i se adresează cărturarii în jurul lui 1830 este însă inapt să guste teoria și speculația filozofică, de aceea „moralizarea" e silită să îmbrace o formă accesibilă și să ceară sprijinul literaturii. Autorii sînt conștienți de necesitatea de a vorbi concret, folosind puterea exemplelor. Chiar și unui auditoriu mai pregătit, școlarilor din clasele superioare de la Sf. Sava, Eufrosin Poteca le promitea în cuvîntarea inaugurală a cursului său de filozofie, la 1 octombrie 1825, că se va ocupa pe larg de „buna educație, adică (de) buna povățuire a tinerimii", și anume „cît poate aceasta mai vîrtos prin bunele paradigme". Dar cine mai mult decît literatura putea satisface opera de asanare morală prin „paradigme" ? „Ar fi de lipsă s-avem în limba noastră istorii pentru tot felul de greșeli de-ar fi cu putință — scrie Gr. Pleșoianu —, apoi atunci fără îndoială că am greși mai puțin". Dascălii Europei — explică Stanciu Căpățineanu — își împodobesc învățăturile „cu toate acelea cîte le fac plăcute și drăgăstoase pînă și acelora ce nu iubesc cetirea ; și cu chipul acesta, în loc d-a porunci tinerilor să îmbrățișeze moralul și bunele purtări, ei pun icoana lumii înaintea lor și le arată aevea că cei buni sînt fericiți și cei răi nenorociți ; cei cu apucături rele sînt urîți și luați în rîs".[68]

Dar fiindcă deocamdată era cu neputință să se ajungă pe baza resurselor locale la producerea unei literaturi de moralizare prin „paradigme", adică prin ficțiuni edifiante și duioase, se recurge la traduceri : Gessner, Florian, Marmontel, Kotzebue — iată autorii reprezentativi ; în brazda lor vin și alții, de aceeași descendență rousseau-istă. Dintre aceștia, primii trei sînt cunoștințe vechi : i-am întîlnit și în epoca anterioară, dovadă că dacă multe lucruri se schimbaseră după 1821, destule rămăseseră la fel. La mijloc nu e totuși — cum s-ar putea crede — o rezistență a gustului, ci un eclectism inerent și, în bună măsură, programatic, cauzat de ivirea unui „nou public". În adevăr, Asachi, Heliade, Grigore Pleșoianu, Stanciu Căpățineanu și toți ceilalți, pînă la Grigore Alecsandrescu, traducătorul, la 1832, al povestirii lui Florian, *Eliezer și Neftali,* se adresează lui Gessner, Florian, Marmontel, Kotzebue etc. într-un scop bine precizat : ca să facă educația morală unor cititori de obîrșie burgheză și mic-burgheză, de un nivel intelectual redus, pe care-i scosese din obscuritate și-i înmulțea în mod progresiv dezvoltarea economică și reorganizarea administrației impusă de Regulamentul organic. Gessner, Florian, Marmontel reprezintă, așadar, o lectură edifiantă și inițiatică, aleasă fiindcă e utilă, nu fiindcă ar fi în stare să satisfacă gusturile subțiri. Circulația acestor autori în mediul românesc de după 1821 nu exprimă preferințele estetice ale lui Asachi, Heliade, Pleșoianu, Alecsandrescu sau Căpățineanu, ci ideea pe care ei și-o fac despre nevoile publicului.

Fără îndoială, prin ideologia subiacentă și modalitatea realizării, atît idila gessner-iană, cît și povestirea morală de tip Marmontel justifică pe deplin intențiile traducătorilor. Idila răspunde unei nevoi de proiecție mitică, la îndemîna fiecăruia, deoarece nu e suflet pe care să nu-l stăpînească, fie și sub

o formă larvară, nostalgia paradisului pierdut. Tablourile bucolice aduc o senzaţie de puritate şi de frăgezime, un ideal de viaţă castă, desfăşurată în acord cu stihlile, cu desăvîrşire ostil anacreontismului. Ele ne înfăţişează imaginea unei umanităţi fericite şi a unei lumi transparente, în care dorinţa nu se separă de obiectul ei, iar conştiinţa nu se alarmează înaintea dorinţei, în care domină bunătatea funciară a omului, sentimentele sînt salubre, lacrimile — virtuoase şi binefăcătoare.

Povestirea morală e, la rîndu-i, pătrunsă de idei luministe: toleranţă, religie naturală, altruism, sacrificiul de sine însuşi etc. Ea aruncă în vîltoarea aventurii eroi neprihăniţi şi persecutori infami, asigurînd, pînă la urmă, graţie complicităţii providenţei, victoria binelui, ceea ce înseamnă că virtutea e recomandată nu numai ca un imperativ al cugetului — cum cerea Kant —, ci şi ca şansa unică a fericirii terestre. Prin idealitatea, sentimentalismul şi polemica anti-fanariotă implicită, această literatură de „luminism povestit copiilor" — căreia Walter Binni, referindu-se în special la gessner-ism, îi găsea „freamătul învăluitor de romantism neo-clasic" — n-a răspuns poate obiectivului de a reforma moral societatea, dar a contribuit în felul ei să pregătească pe cititorii lui Lamartine, Byron şi Victor Hugo.[69]

ÎNFĂPTUIREA PROGRAMULUI LUMINIST

Marele merit al luminismului deceniilor trei şi patru nu stă pe terenul teoriei, ci pe terenul practicii. Lipsită de o veritabilă înălţime filozofică şi împiedicată să fundamenteze un program multilateral al redresării naţionale, gîndirea luministă inspiră, în schimb, o operă vastă şi profund necesară de construire a culturii şi difuzare a cunoştinţelor şi tehnicilor moderne. Această operă nu are nimic a face cu un prezumtiv „despotism luminat". Domnitorii regulamentari (ca să nu mai vorbim de cei pămînteni, reduşi totalmente la inerţie), deşi vor să se împăuneze cu meritul de protectori ai şcolilor şi artelor, acţionează echivoc şi şovăielnic, adesea distrugînd cu o mînă ceea ce înalţă cu alta, sau, în orice caz, căutînd să tempereze zelul cărturarilor, suspectaţi că se servesc de cultură ca să colporteze idei subversive. Iniţiativa în opera de luminare e particulară — chiar atunci cînd uzează, cum se întîmplă în cazul învăţămîntului — de firma statului şi, în parte, de banii vistieriei. Ea aparţine cîtorva reprezentanţi de vază ai boierimii şi unui grup de cărturari de origine modestă, care profită de condiţiile favorabile create de războiul ruso-turc de la 1828 şi pacea de la Adrianopol, ca să treacă în mod sistematic la întemeierea de gazete, tipografii, teatre, şcoli etc., într-un cuvînt, la o adevărată „instituţionalizare" a culturii.

Un rol important în agregarea oamenilor de bunăvoinţă, capabili să întreprindă ceva în folosul public, şi, mai ales, în călirea ideologică şi formarea morală a protagoniştilor

acțiunii de culturalizare, l-au jucat așa-numitele „societăți literare". În ele s-a elaborat acel spirit constructiv, entuziast, idealist, filantropic, de un patriotism ardent, atît de caracteristic luminismului românesc dintre 1820—1840.

SOCIETĂȚI LITERARE ÎN DECENIUL AL TREILEA

Calificativul de „literar" atribuit societăților înființate după răsturnările anului 1821, chiar în sensul larg pe care-l are conceptul de „literatură" în epocă, ne dă o idee cu totul imperfectă despre rostul acestor întovărășiri, în care cooperează boieri, cîștigați de propaganda luminilor, cu intelectuali de origine joasă, legați profesional de dezvoltarea culturii și de aceea hotărîți să facă totul pentru înlăturarea obstacolelor ce-i stau în cale. „Societățile" nu sînt „saloane", cu întruniri periodice, prezidate de o amfitrioană amabilă, unde se face spirit pe socoteala tuturor celor din afară, nici „Academii" de provincie, după gustul francez ori italian al sec. al XVIII-lea, cu ședințe solemne și plicticoase, în care paradează savanți nebăgați în seamă dincolo de limitele lor rezidențiale ; ele nici nu reînviază vechile „facțiuni" sau „partide" boierești, urmărind, sub o formă nouă, satisfacerea unor interese egoiste.

Scopul societăților este scoaterea neamului românesc din înapoiere, prin răspîndirea sistematică a culturii și pregătirea introducerii de reforme cuminți, în acord cu cerințele veacului. Membrii lor nu vor nici să se căpătuiască, nici să obțină avantaje personale, ei au în vedere binele public și folosul general. Asocierea și-o întemeiază pe ideea nouă a patriotismului, care implică îndatorirea celor bine situați, din treptele de sus ale societății, față de poporul de rînd, aflat în întuneric și mizerie. Această îndatorire, reamintită pînă la saturație și înălțată în slăvi de toată lumea în deceniul al treilea, se împlinește prin exercițiul activ al generozității, în primul rînd sprijinind materialmente opera de culturalizare pe terenul școlii, teatrului sau tiparului. E vorba, așadar, de un „mecenat" sistematic, care preia funcțiile despotismului luminat din sec. al XVIII-lea, întrucît la noi statul nu e în măsură să subvenționeze efortul de luminare, iar la 1820-1840 nu există, nici măcar într-o formă rudimentară, un circuit

cultural autonom, capabil să se mențină prin simpla relație de piață între publicul servit și cărturarii deservenți.

Un fapt vrednic de semnalat este că prin tehnica inițiatică și atmosfera de conspirație, uneori și prin spiritul de liberalism moderat și viziunea optimistă despre „progres", societățile „literare" par a prezenta mai mult decît puncte de contact cu confreriile francmasonice. Precaritatea materialului documentar nu ne permite să elucidăm în ce măsură avem de a face cu afinități, cu infiltrații ideologice sau cu influențe efective, legate de un anumit cadru organizatoric secret.

O primă expresie a noului simț de răspundere socială pe care-l manifestă, după evenimentele anului 1821, reprezentanții clasei conducătoare, se concretizează în „societatea literară" de la Brașov, întemeiată în 1822 de cîțiva dintre boierii exilați, Grigore Băleanu, Nicolae Văcărescu — ginerele celui dintîi, și C. Cîmpineanu. Li se afiliază episcopul Ilarion al Argeșului — fostul sfătuitor al lui Tudor Vladimirescu —, Dinicu Golescu, I. Cîmpineanu, Emanuel Florescu, R. Voiculescu, un oarecare Giani. „Cei mai bătrîni — scrie Heliade — cunoșteau secretele politice, cei mai tineri sau cei mai neîncercați încă erau invitați spre traduceri de cărți din limba elenică, mai familiară pe atunci, și spre formarea unui dicționar român". I. Cîmpineanu — adaugă Heliade — „conserva încă pînă mai deunăzi statutele acestei societăți secrete".

Din nenorocire, aceste „statute" n-au ajuns pînă la noi și nu dispunem de alte mărturii permițînd a verifica alegațiile lui Heliade. Ceea ce putem prezuma e, în orice caz, că „secretele politice" la care se face aluzie nu conțineau nimic „carbonar". Personalitatea fundatorilor și a membrilor societății înlătură ipoteza unui cuib conspirativ de subversiune. Pare puțin probabil ca „societarii" să fi uneltit și altfel decît prin pertractări de culise și luptă diplomatică.[70]

Sîntem mai bine informați despre cea de-a doua societate, înființată de Dinicu Golescu, în 1827, după memorabilele sale periple europene, cu concursul unui tînăr de 25 ani, întreprinzător, inteligent, în același timp, pozitiv și fantast, Heliade Rădulescu. Îl cităm iarăși pe cel din urmă : „Din ideile noastre puse la un loc și din neputința de a se pune în lucrare, ieși necesitatea de a se forma o nouă societate secretă", Programul ei, întocmit de Heliade, cuprindea 8 puncte :

1 — Întregirea şcolii de la Sf. Sava şi transformarea ei în colegiu. Înfiinţarea unui colegiu similar la Craiova ; 2 — Crearea de şcoli normale în fiecare capitală de judeţ ; 3 — Crearea de şcoli primare în fiecare sat ; 4 — Fundarea de gazete în limba română ; 5 — Abolirea monopolului tipografic (era vorba de privilegiul pe 20 ani al dr. Caracaş, Clinceanu şi Topliceanu — proprietarii tipografiei de la Cişmeaua lui Mavrogheni) ; 6 — Încurajarea spre traducţiuni în limba patriei şi tipărirea acestora (în *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine,* acest punct apare în altă redacţie : anume e vorba de „încurajarea literaturii naţionale şi pentru început a traducerilor". De prisos s-o mai spunem — deosebirea e flagrantă şi antrenează interpretări diferite ale activităţii de îndrumare desfăşurată de Heliade înainte de *Dacia literară.* Dar care versiune e cea valabilă ?) ; 7 — Înfiinţarea Teatrului Naţional ; 8 — „Stăruire spre ieşirea din regimul fanariot prin reforme înţelepte sau reînnoirea primelor instituţiuni ale ţării". Cei doi membri fundatori, împreună cu Stanciu Căpăţineanu, semnează un jurămînt secret în altarul bisericii din Goleşti, angajîndu-se să pună totul în joc pentru aplicarea programului preconizat. Heliade citează un ultim punct al acestui jurămînt, astfel conceput : „Jurăm, în cele după urmă, că nici o pată de sînge, nici o violare nu va întina împlinirea îndatoririlor noastre". E greu de văzut de ce era nevoie de ocrotirea tainei şi de o punere în scenă atît de dramatică : revendicările societarilor nu puteau fi suspectate de revoluţionarism, ele situîndu-se, în orice caz, cu mult mai prejos decît propunerile de îndreptare, făcute „coram populo", de Dinicu Golescu, în memorialul său de călătorie. Nu e exclus să fie la mijloc o exagerare a lui Heliade, înclinat totdeauna să-şi regizeze amintirile şi să confunde faptele întîmplate cu cele care ar fi voit să aibă loc. Dar chiar dacă unele detalii sînt inventate, rămîne destul insolit şi în ceea ce pare a se fi petrecut realmente. Ceremonia jurămîntului şi jocul de-a conspiraţia trădează o psihologie exaltată şi o imaginaţie tenebroasă, semne evidente că înainte de manifestarea explicită a romantismului s-a produs o impregnare romanescă a spiritelor şi a stilului comportării.[71]

Societatea secretă de la 1827 a avut şi un dublet legal, funcţionînd ca o societate literară propriu-zisă, cu şedinţe pu-

blice, ţinute în casele lui Dinicu Golescu. Luau parte mulţi dintre marii boieri, în frunte cu cei trei fraţi ai domnitorului Grigore Ghica. Iordache Golescu îşi prezintă aici *Gramatica* sa (încredinţată tiparului de-abia la 1840), la fel şi Heliade, propria-i *Gramatică* predată şcolarilor de la Sava (apărută la Sibiu, în 1828). Marea senzaţie a „seanţelor" o constituie însă traducerile din Lamartine şi *Art poétique* a lui Boileau, prezentate de acelaşi neastîmpărat şi inventiv Heliade. Mai mult decît de modulaţiile tulburătoare ale lirismului lamartinian sau de verva apoftegmatică a legislatorului artei clasice, selecta asistenţă pare a fi fost impresionată de latura spectaculară a performanţei, de faptul că se reuşise tălmăcirea a doi mari autori într-o limbă înţelenită şi greoaie. Recapitulînd peste aproape patru decenii activitatea Societăţii literare, în *Echilibrul între antiteze,* Heliade invoca mărturia puţinilor supravieţuitori, care ar fi putut confirma „mulţumirea generală ce produceau acele poezii, ce pentru prima oară învederau românilor de cît ar fi capabilă limba celor vlahi sau mojici".[72]

De altfel, alăturarea lui Boileau de Lamartine dovedeşte şi din partea lui Heliade şi din partea publicului boieresc, care-şi manifestase cu aceeaşi aprindere entuziasmul, o detaşare totală de disputele estetice ale Apusului, unde tocmai atunci clasicii şi romanticii îşi disputau gălăgios întîietatea. Prezenţa celor doi autori nu trebuie interpretată ca o atitudine neutrală sau eclectică într-un conflict judecat la Paris ca inconciliabil ; ea învederează, pur şi simplu, insensibilitatea la polemicile de şcoală literară, care desfăşurau idei şi puncte de vedere fără contingenţă cu realitatea românească. La urma urmei, dacă ne silim a nu moderniza lucrurile şi a uita ceea ce ştim despre duelul dintre romantism şi clasicism, intrat într-o fază acută chiar în 1827, prin prefaţa la *Cromwell,* nu e greu să vedem că la această dată, pentru un străin, şi din afară, deosebirile dintre Boileau şi Lamartine trebuiau să se estompeze sau, oricum, să pară de mică importanţă în raport cu caracterele lor comune, de reprezentanţi ai geniului francez.

Programul elaborat la 1827 nu se realizează decît în mică măsură : plecarea lui Heliade la Sibiu, în primăvara lui 1828, ca să-şi tipărească *Gramatica,* demiterea lui Grigore Ghica şi intrarea în Principate a trupelor ţariste, apoi, în 1830, moartea lui Dinicu Golescu, dezorganizează activitatea So-

cietății. Dar cu mult mai important decît începutul de împlinire a programului propus este climatul de fervoare pe care îl instaurează Societatea, stimulînd contribuția specifică a celor două categorii angajate în bătălia culturalizării : boierii — încurajați să practice filantropia, intelectualii — să compună și să publice. Înființarea Filarmonicii, la 1833, reprezintă punctul culminant al acestei alianțe tipic luministe dintre „avere" și „capacitate".

„MECENATUL" BOIERIMII

Bineînțeles, punctul sensibil al „alianței" îl constituie boierii, nu intelectualii, căci numai cei dintîi săvîrșeau un act de bunăvoință, avînd, altfel spus, latitudinea refuzului ; cellalți nu-și făceau decît meseria. Tocmai de aceea animatorii mișcării culturale din deceniul al treilea, cei ce se devotaseră trup și suflet operei de smulgere a neamului românesc din ignoranță și întuneric, multiplică apelurile și uzează cu iscusință de înduioșare sau de flaterie spre a provoca liberalitatea boierească, fără de care totul amenința să rămînă pentru multă vreme încă în paragină. Dinicu Golescu, în *Însemnarea călătoriei mele*, încearcă să-i apropie pe cei de sus de conștiința unei răspunderi sociale, deschizînd procesul culpabilității lor față de clasele năpăstuite. În acest sens, Societatea de la 1827 constituie un început de materializare a proiectelor luminatului boier, o formă concretă de organizare a filantropiei, un fel de redistribuire a averilor adunate prin silnicie în folosul obștesc. Heliade, mai practic și mai vital interesat să cîștige solicitudinea boierească, se ferește să intenteze procese de intenție și recurge, îndeosebi, la elocvența exemplelor. Lăudîndu-l pe Scarlat Rosetti, care subvenționase tipărirea *Caligrafiei* lui Pleșoianu, el scrie : „Cînd l-ar urma cei bogați cari pot să dea și însutit fără să simtă nici o greutate, atunci nu ar avea neamul nostru nici o lipsă de cărți." Altă dată, relatînd o știre dintr-un ziar rusesc despre donația unui negustor bogat în folosul „comitetului societății filantropice de la Mosca", observă că mărinimia celor înstăriți e semnul care deosebește „neamurile cele poleite din cele ce să află încă în fașăle pruncięi cei moralicești".

Fiind o condiție „sine qua non" a desfășurării operei de propagare a luminilor, „mecenatul" e solicitat cu insistență,

și atunci cînd se produce, onorat de toți cărturarii vremii. Sprijin material reclamă în mod special cei ce au răspunderi instituționale în conducerea școlilor, a tipografiilor sau gazetelor. Alături de Heliade, îl găsim astfel grăbit să omagieze fiecare gest magnanim într-un stil înflorat, dar cu un condei naiv, pe „ferlegărul" din Buda, Zaharia Carcalechi. Și el încearcă să zgîndăre ambiția compatrioților bine situați prin exemple de peste hotare. În *Biblioteca românească* din 1829 face mare caz de contribuția maghiarului Ștefan Seceni, care inițiase colecta unei sume importante spre a finanța o societate pentru cultivarea limbii maghiare. Heliade reproduce informația din *Biblioteca românească* și se entuziasmează : „Să trăiască viteaza și generoasa nație ungurească". Apoi adaugă : „Neamul nostru dormea pînă acum, și acest fel de pilde nu avem. Dar iată zorile se ivesc, ziua crapă, întunericul se împrăștie, duhurile se trezesc, neamul caută drumul mîntuirii."[73]

Aceste apeluri întîmpină un oarecare ecou. Cîțiva reprezentanți de frunte ai boierimii sprijină școlile de la Sava și Trei Ierarhi și ajută la apariția primelor ziare românești ; din rîndurile lor se recrutează principalii clienți ai tiparnițelor de la Buda, București, Iași și, cîteodată, comanditarii direcți ai cărților scoase aci. Astfel, marele ban Grigore Băleanu finanțează în 1826 *Povățuitorul tinerimii*, atribuit lui Gh. Lazăr, iar Scarlat Rosetti, în 1828, *Gramatica* lui Heliade. În *Filozofia cuvîntului și a năravurilor*, după Heineccius (Buda, 1829), Poteca aduce un cald omagiu eforilor, lui Const. Bălăceanu, Iordache Golescu, Alex. Filipescu și Logofătul Nestor, „buni patrioți și iubitori de știinţe", datorită cărora își putuse vedea traducerea dată la lumină.

În lumina acestor exemple, manicheismul primitiv, care atribuie marii boierimi toate păcatele mortale, inclusiv pe acela de a fi zăvorît ferestrele spre noua cultură, pare că se năruie. Adevărul e că lucrurile trebuie privite nuanțat. Marea boierime, și îndeosebi cea de protipendadă, nu se convertește după 1821 la ideile de egalitate și libertate pe care Revoluția Franceză le injectase în cugete. Dar ea e obligată să-și modernizeze mijloacele de luptă și să dea un lustru onorabil scopurilor pe care le urmărește, destul de puțin vrednice de stimă.

În această privință, nu lipsesc mărturii vrednice de crezare. În cursul vizitei întreprinse la 1836 în Țara Românească, îm-

preună cu Timotei Cipariu, George Bariţiu remarcă, pe lîngă semnele de progres material şi intelectual, care-i pricinuiesc o imensă satisfacţie, faptul că „orcîte bune s-au făcut pînă acum, rodul lor nu se cunoaşte, darul legilor şi al instituţiunilor celor bune, necum la norod, dar nici la boierime n-au străbătut. Partea cea mai mare a boierimii este necioplită ; dacă ştie ceva greceşte sau franţuzeşte şi scrie, el este învăţat, este în dregătorie. Iar corupţia morală şi-au ajuns culmea, şi omul nu poate mai mult nici socoti. Mi se pare că nu este acea fără de lege pe care să nu (o) cunoască boierimea Valachiei.“ Aaron Florian, care trăia din 1826 în Ţara Românească şi cunoştea bine mediul boieresc, îl pictează în culori şi mai sumbre. Într-o scrisoare din 1838, adresată lui Gh. Bariţiu, pe care-l roagă să n-o divulge, el acuză nobilimea românească de toate defectele proprii acestei clase orişiunde în lume, negîndu-i însă calităţile specifice altor aristocraţii. „Aristocraţia noastră se înrăiază din generaţie în generaţie, se prăpădeşte singură pe sine şi trage în prăpastie naţia întreagă.“ „Cît pentru creşterea ei intelectuală şi estetică, maimuţărează superficialitatea franţuzilor fără leac de solidaritate, fără principe şi fără nici o ispravă... Creşterea morală e cu totul nebăgată în seamă..., moralitatea nici după nume nu se cunoaşte, necum să se practizeze, moravuri bune nu se pomenesc : ocara le este cinste, nedreptatea dreptate, tirania slobozenie şi virtutea tot felul de viţii.“ Există, desigur, şi oameni de bine, dar ei sînt puţini şi „nu pot lupta cu şuvoiul răului.“ E adevărat iarăşi că în unele case ale nobililor se citesc scrierile lui Voltaire, Rousseau, Diderot, Helvetius, Volney, Lamennais şi jurnalele cele mai liberale franţuzeşti, dar „norodului celuilalt nu-i dă voie să ştie nimic, mai cu seamă din ţara sa“. [74]

E deci în afară de îndoială că participarea, de altfel limitată, a unor mari boieri la opera de difuzare a luminilor nu atenuează rolul retrograd pe care-l joacă boierimea ca clasă. În măsura în care activitatea acestora depăşeşte un plafon pur şi limitat „filantropic“, cum e cazul cu Dinicu Golescu, ei constituie excepţii, îndepărtîndu-se de la poziţiile de „clasă“ ale nobilimii. În schimb, în măsura în care se mărginesc să sprijine instalarea unei reţele elementare de instituţii culturale : şcoli, gazete, tiparniţe — ei nu fac decît să-şi valideze integrarea în Europa, de care sînt ahtiaţi şi mîndri, şi să răspundă unor nevoi obiective, născute din accelerarea dezvoltării economice şi sociale a Principatelor. După 1821, un mare boier care acceptă învăţămîntul în limba română nu dă dovadă de spirit progresist, ci de realism, de cunoaştere a propriilor interese şi de adaptare la cerinţele vremii. Aşa se explică faptul, curios la prima vedere, că un spirit retrograd, ca Mihai Sturdza, îi acordă un sprijin neprecupeţit lui Asachi, iar comisiile de mari boieri, care elaborează cu atîta pornire împotriva ţăranului Regulamentul Organic, înscriu între stipulaţiile sale măsuri dintre cele mai pozitive în favoarea şcolilor. Problema care începe să se pună în deceniul al treilea nu mai este: pentru sau contra *culturii naţionale ;* datorită eliminării fanarioţilor şi mişcării lui Tudor Vladimirescu, punctul acesta e cîştigat ; problema care vine acum la ordinea de zi este : pentru sau contra *culturii democratice.*

ÎNVĂŢĂMÎNTUL ŞI PRESA

Cu toate chemările generoase la acţiune şi sforţările depuse, activitatea culturală progresează lent pînă la 1829. Climatul politic total defavorabil paralizează orice iniţiativă de răsunet care tinde să rupă inerţia existentă. Deşi plini de bunăvoinţă, domnii pămînteni sînt reduşi la pasivitate şi nu justifică prin nici o realizare efectivă speranţele puse în ei de cărturarii patrioţi. De fapt, singurul sector în care se poate urmări o continuitate de preocupări şi o dezvoltare rodnică, deşi cucerită printr-o luptă plină de abnegaţie, e cel al *învăţămîntului.* Dar spre deosebire de toate celelalte domenii ale culturii, el poseda deja un embrion de organizare specializată şi cîţiva dascăli de meserie, care aşteptau ocazia ca să-şi reia munca. Evenimentele de la 1821 distruseseră însă modestul început făcut de Gh. Lazăr. De aceea, primii paşi sînt foarte anevoioşi. Trebuia ca cineva, un spirit întreprinzător şi îndrăzneţ, să dea semnalul : acest om se găsi — era Heliade Rădulescu, cel mai inteligent, mai energic şi mai ambiţios dintre tinerii intelectuali ai vremii. În calitate de fost învăţăcel al lui Lazăr, el întruchipa şi ideea de continuitate.

Îndată după suirea în scaun a lui Grigore Ghica şi înainte ca autorităţile să fi avut vreme să chibzuiască la soarta şcolii româneşti, Heliade se aşază printre ruinele de la Sf. Sava. În 1824, doi profesori vin să-l secondeze : I. Pop şi T. Paladi,

în 1825 — alți trei, foștii bursieri ai Eforiei : Simion Marcovici, C. Moroiu, Eufrosin Poteca. Ultimul deschide în 1825 un curs de filozofie, salutat de Dinicu Golescu drept o afirmare simbolică a prerogativelor limbii române.

Nu lipsesc dificultățile de ordin material, nici șicane venind din partea spiritelor retrograde. Astfel, mitropolitul Grigore condamnă noua ortografie, simplificată, în care Heliade și ajutorul său D. Tomescu tipăriseră tablele lancasteriene, și declară școala, care patronase această primejdioasă inovație, un „cuib al dracului, unde s-au clocit ouăle Satanei". Tot el interzice prezența în corpul didactic a unor dascăli de alt rit decît cel ortodox, chiar cînd e vorba de predarea matematicilor, ceea ce ridică probleme greu de soluționat. Un moment critic e traversat în 1823, cînd, spre a face față penuriei tezaurului public, cîțiva dintre boieri sînt gata să-l convingă pe Domnitor să folosească veniturile școlii, care se ridicau la frumoasa sumă de 130.000 de piaștri. Iordache Golescu pune lucrurile la punct, apostrofîndu-i pe potrivnicii luminării cu cuvinte pline de miez, pe care ni le raportează consulul prusian Kreuchely : „Întemeietorii acestei școli și creatorii veniturilor sale au fost străini, iar acum, cînd un conațional domnește asupra Țării Românești, noi am voi să facem totul ca să menținem ignoranța, întunericul și barbaria pe care europenii ni le reproșează cu drept cuvînt." [75]

Curentul în favoarea luminilor e însă prea puternic ca să mai poată fi abătut de vînturile potrivnice. Obstacolele sînt biruite, școala de la Sava se consolidează an de an. În 1827, la examenul care se ține la 20 iulie, în prezența domnului și a marilor boieri, Eufrosin Poteca, însărcinat să rostească discursul ocazional, constată progresul învățămîntului : localul școlii a fost reparat, eforia se ocupă ca să nu se facă nici o „zăticneală" muncii educative, trebuințele profesorilor sînt înlesnite, sîrguința școlarilor — răsplătită. „Înălțimea ta — i se adresează el lui Grigore Ghica —, împreună cu cei mai aleși dintre boierii înălțimii tale, puneți toată osîrdia și puterea spre introducerea științelor și a filozofiei nu numai în București, ci și în toată țara înălțimii tale, precum urmează și toți domnii și împărații Europei, cunoscînd că științele și filozofia ajută și întăresc nu numai politica cea sănătoasă, ci încă toate dogmele cele dumnezeiești". Deși referirea lui Poteca la introducerea științei și filozofiei „în toată țara" e o simplă declarație „ad

pompam", totuși începînd de prin 1827, rețeaua învățămîntului începe să cuprindă treptat provincia, sprijinindu-se în recrutarea profesorilor pe foștii elevi de la Sava. După ce depune un „examen serios", Stanciu Căpățineanu se duce, în 1827, la Craiova ; Dimitrie Jianu se instalează, în 1830, la Cîmpulung, Gherasim Gorjan, la Vălenii de Munte, Dionisie Romano, la Buzău (1832). Doi absolvenți, Enache Halunga și Andrei Moldoveanu, se îndreaptă în 1828 spre Iași, ca să ajute operei de luminare întreprinsă aci. [76]

Datorită plecării lui G. Asachi la Viena, ca agent neoficial al lui Ioniță Sandu Sturdza, învățămîntul din Moldova lîncezește pînă la 1827. Redeschis în acest an, cu concursul lui Gheorghe Săulescu, fost bursier în Grecia și la Viena, suferă o nouă întrerupere din pricina incendiului pustiitor din vara lui 1827, care mistuie vechiul local al școlii, hărăzit odinioară de Grigore Ghica Academiei grecești. Asachi obține mutarea la Trei Ierarhi și reîncepe cursurile în 1828, ajutat de Săulescu, Vasile Fabian Bob și preoții Const. Făcaș și Ioan Silvan. După numai un an, la 20 februarie 1829, școala invită notabilitățile, în frunte cu eforii : mitropolitul Veniamin Costachi, Mihai Sturdza — șeful aripii conservatoare a marii boierimi, de curînd întors din emigrație, și Costache Mavrocordat, la examenul public al celor 300 de elevi. Mihai Sturdza pune o întrebare plină de tîlc, care stîrnește lacrimile asistenței : „Spune-mi, copile, cine au fost întemeietorul romanilor, strămoșilor noștri ?" Asachi citește un sonet „plin de idei poeticești foarte frumoase". Chiar și în timpuri grele — comentează bucuros Heliade —, Moldova „tot mîngîie, după putință, muzele, ca să îndrăgească orizonu Moldovei și să insufle încai în inimile năpăstuiților strănepoți ai marelui Traian cîte o scînteie măcar de sentimenturi de patriotism". [77]

Nu poate fi trecută cu vederea, prin semnificație, mai mult decît prin rezultatele practice dobîndite, școala înființată la Golești, în 1826, de luminatul și generosul Dinicu Golescu, ajutat de ardeleanul Aaron Florian. Cursurile, întinse pe 6 ani, merg de la primele noțiuni de scris, citit și socotit la algebră, etică, metafizică „curată" și aplicată — ceea ce, evident, era cu totul exagerat pentru o școală de țară. Foarte avansate sînt și principiile de gratuitate și egalitate puse la temelia învățămîntului. „Fieșcare părinte — se spune în *Înștiințare* —, de orice treaptă va fi, sau neguțătoriu, sau boiariu, sau birnic, sau mă-

car și rob, poate a-și trimite copiii la această școală, spre aceste învățături făr-de nici o plată.“[78]

În domeniul *presei*, se vede limpede contradicția dintre intențiile cărturarilor luminați și imposibilitatea materială de a le pune în practică. Articolul patru al programului Societății din 1827 prevedea înființarea de gazete românești. Dinicu Golescu solicită cuvenita autorizație, dar e refuzat de Grigore Ghica din teama de complicații și dorința de a nu periclita un echilibru politic mai mult decît fragil. Probabil spre a găsi o soluție problemei, Golescu va fi decis să strămute redacția doritei gazete peste hotare. E ceea ce credem că explică apariția la Leipzig, în 1827, cu concursul său și prin silința a doi tineri, I.M.C. Rosetti și Anastasie Lascăr, a unui periodic intitulat *Fama Lipscăi pentru Dația*. Rațiunea editării acestei foi românești într-un centru îndepărtat, din care lipsea o colonie puternică de conaționali, nu putea fi decît una singură : neputința de a face un asemenea lucru în țară. E adevărat că numerele care ne-au parvenit din *Fama Lipscăi*, unul păstrat în colecțiile muzeului Bruckenthal din Sibiu (nr. 7) și alte trei (nr 1, 2, 3), descoperite recent la Weimar, în arhiva Goethe, datorită perspicacității și strădaniei lui Octav Păun, nu îngăduie confirmarea ipotezei. Dar și fără a putea verifica deocamdată dacă Dinicu Golescu a avut sau nu un rol în apariția acestei gazete românești, e în orice caz evident că orientarea ei corespunde principiilor de renovare a vieții naționale care-i inspira și pe societății de la 1827. În afara articolului — program, situat pe poziții luministe, atrag atenția în numerele de început, recuperate ca prin miracol, un proiect de ortografie, un articol de popularizare a Fizicii și o prezentare a literaturii sîrbești, dovedind mai mult decît o simplă curiozitate — sentimentul profund al unei comunități de ideal politic și sufletesc între români și celelalte naționalități asuprite din Balcani. Nivelul publicației rămîne totuși modest : coloanele sînt umplute, în cea mai mare măsură, cu știri anodine, decupate din ziarele nemțești, problemele stringente ale situației din Principate nu se bucură de un interes corespunzător. De-abia la 1829, cînd o nouă administrație va dezlega ipotecile politicii de espectativă și provizorat a domniilor pămîntene, se vor crea condiții favorabile ivirii presei, ca factor de formare a opiniei și expresie a vieții naționale. Dar despre aceasta vom reveni mai la vale.[79]

CLASICISM ȘI PREROMANTISM

După 1821, literatura intră într-o perioadă de dezvoltare furtunoasă, întru totul coincidentă elanurilor declanșate de Tudor Vladimirescu în toate sferele vieții naționale. În scurtă vreme, peisajul literar se schimbă radical : în locul cîtorva insulițe, risipite pe întinderea pustie, fără legături între ele, un teritoriu se definește, ca și cum ar emerge din ape, cu enorme spații inculte, dar cu un relief care-i conturează deja o fizionomie proprie. La 1822, anul instaurării domniilor pămîntene, nivelul conștiinței literare îl ilustrează volumul lui Mumuleanu, *Rost de poezii*, carte așezată sub semnul anacreontismului. Zece ani mai tîrziu, prin Cîrlova, Alecsandrescu și Heliade, romantismul își afirmă prezența în practica literară. Deși nici clasicismul lui Mumuleanu nu e veritabil, nici romantismul poeților munteni nu e scutit de echivocuri, totuși drumul parcurs în numai un deceniu e considerabil.

Doi factori accelerează ritmul dezvoltării după 1821 : pe de o parte, efervescența spirituală produsă de mișcarea pandurilor și de Eterie, care-i determină pe cărturari să se aplece asupra lor înșiși, să se interogheze, să-și supună certitudinile unei reexaminări, să-și confrunte punctele de vedere cu ideile veacului : pe de altă parte, un rol important îl joacă desfășurarea operei de culturalizare, care ia un mare avînt la 1829 și în anii următori, îndeosebi, faptul hotărîtor că apar primele gazete. Se poate afirma că după 1821, mai ales după 1829, procesul de autocunoaștere a națiunii și integrare în mecanismul lumii moderne se conjugă cu impulsul energic de instituționalizare

a culturii, voinţa de a spune şi mijloacele de a vorbi. De fapt, cei doi factori sînt interdependenţi, căci dacă învăţătura şi presa solicită concursul cărturarilor, nu e mai puţin adevărat că ieşirea din pasivitatea intelectuală impusă de evenimentele anului 1821 reclamă tribune de unde cuvîntul să poată fi răspîndit în cele patru vînturi.

Dezvoltarea literaturii între 1820-1830 nu presupune discontinuităţi, aşa cum s-ar putea crede la o judecată sumară, mai ales dacă se privesc lucrurile sub prisma experienţei estetice a Apusului. Contemporanii nu resimt existenţa unei rupturi în lungul acestei perioade de tranziţie şi nici cercetătorul de azi nu distinge pe undeva semne de perturbare sau conflict. Imaginea care se desprinde e a unei desfăşurări ascendente, dar în „pîlnie", deci crescînd şi în suprafaţă, nu numai în adîncime. Noile concepte literare nu se nasc în luptă cu cele vechi, ci trăiesc alături, uneori într-o simbioză derutantă. Progresul nu are loc prin înfrîngerea elementelor „clasice", ci prin metamorfoza lor sau prin apariţia, alături de ele, într-o simbioză, care e prea spontană şi ingenuă ca să fie coerentă, a unor elemente de tip preromantic şi romantic. Fără ca cineva s-o premediteze, răspunzînd pur şi simplu solicitărilor vremii, autorii încep să extindă frontierele creaţiei spre zonele romantice, să dea curs tot mai mult unei inspiraţii care istorizează şi personalizează actul literar.

Dar această adaptare necesară la climatul intelectual şi moral al epocii decurge greoi şi conduce la rezultate hibride. Clasicismul nu e aruncat peste bord, iar romantismul apare încă nebulos şi îndepărtat. Ceea ce constatăm „pe teren" e suprapunerea directivelor estetice, un amalgam în care nu e totdeauna lesne să distingi componentele. Pe de o parte, prin formaţie, autorii sînt împinşi să producă în felul „vechi", pe de alta, prin integrarea în atmosfera epocii de după 1821, resimt spontan nevoia de a produce în felul „nou". Dialectica acestor impulsuri contradictorii se complică şi prin aceea că, de regulă, scriitorii nu au o noţiune clară despre ce înseamnă „vechi" şi, cu atît mai puţin, despre ce înseamnă „nou".

Clasicismul lor (cu excepţia lui Asachi) nu se întemeiază pe frecventarea sistematică a anticilor, nici pe studiul aprofundat al poeticii, nu e rezultatul unei reflecţii sistematice asupra artei sau al voinţei de a imita nişte mari modele; el este un reflex al societăţii fanariote, care, în spiritul şi chiar

în instituţiile sale, nu pierise la 1821. Principala influenţă pe care o suportă e a ideilor secolului al XVIII-lea, infiltrate oarecum întîmplător, graţie hazardului lecturilor, şi tinzînd, în genere, să interpreteze într-un spirit heterodox dogmele lui Boileau, să dea un „alt" înţeles unor noţiuni ca: „regulă", „sentiment", „natură" etc. E, aşadar, vorba de un clasicism „neconştientizat", asimilat mai mult sau mai puţin superficial, care nu impune scriitorilor rigoarea unei stricte discipline şi nu oferă criterii precise de delimitare. [80]

Pe de altă parte, romantismul e încă la 1820 şi chiar la 1825, un cuvînt „nou", pe care nu numai modeştii cărturari din Bucureşti şi Iaşi, dar nici oamenii de litere din Paris nu ştiu cum să-l înţeleagă. Ducesa de Duras declară în 1824: „Definiţia romanticului este de a fi indefinisabil". Dubois, directorul revistei Le Globe, care a făcut mult pentru lansarea noului curent, spune şi el, în 1825: „E un cuvînt pe care toată lumea îl rosteşte fără ca măcar două persoane să-i atribuie acelaşi sens". Dar însuşi Victor Hugo, şeful necontestat al noii şcoli, afirmă răspicat, în prefaţa din 1824 la *Odes et ballades* că refuză termenii convenţionali, inclusiv pe cei de „clasic" şi „romantic", aceste „semne fără semnificaţie, expresii fără expresie, cuvinte vagi, definite de fiecare în funcţie de adversităţile sau de prejudecăţile proprii", cu care partidele literare se etichetează reciproc. „În literatură, ca oriunde în altă parte — arată Hugo —, nu exisă decît bun şi rău, frumos şi diform, adevăr şi fals. Or, fără a proceda aici la comparaţii care ar necesita restricţii şi dezvoltări, frumosul în Shakespeare e tot atît de clasic (dacă clasic înseamnă demn de a fi studiat) ca şi frumosul în Racine; iar falsul în Voltaire e tot atît de romantic (dacă romantic vrea să spună rău) ca şi falsul în Calderon." Putem să ne mirăm că, în prezenţa acestei situaţii de ambiguitate şi de confuzie, scriitorii noştri, atît de departe în deceniul al treilea de profilul unui om de litere profesional şi atît de străini de subtilităţile controverselor literare din Franţa, ignoră direcţia „romantică" a evoluţiei literare? [81]

Dar dacă ei ignoră denumirea şi sensul procesului, nu e mai puţin adevărat că, în mod spontan, sub imperiul condiţiilor obiective de după 1821, iau parte la desfăşurarea sa, fiind, fără s-o bănuiască, agenţii mişcării irezistibile ce conduce spre romantism.

În adevăr, literatura deceniului al treilea relevă, cu toate incertitudinile de gust și ezitările de opțiune și în pofida slabei eficacități a factorilor de polarizare (gazetele apar de-abia în 1829 !), un efort vădit de depășire a modalității neo-clasice. Tematic, lucrul acesta se concretizează prin abandonarea totală a anacronismului de tip fanariotic, cu erotica sa de simulație, manierism și convenție. Se ivesc, în același timp, preocupări și motive caracteristice preromantismului și romantismului : autoscopia, natura ca refugiu sau prelungire a ființei, conștiința istorică, meditația pe morminte etc. Inspirația face un mare pas spre realitate, poezia devine mai veridică.

Clasicismul se dovedește, în schimb, mult mai rezistent pe terenul formei. Abstracția imaginii (care uzează de epitete ornante și substituie obiectele prin noțiuni), perifraza, recuzita mitologică dăinuie la majoritatea scriitorilor, chiar la aceia care, sub raport ideologic, par a se fi emancipat de directiva strimt raționalistă. Astfel, Mumuleanu, a cărui viziune despre lume se colorează intens romantic spre sfîrșitul vieții, rămîne totuși, pe plan stilistic, exponentul unui clasicism rigid și pauper, de unde și lipsa de organicitate a versurilor din ultima sa culegere.

Dacă ar fi să numim, în termeni de referință europeană, tendința dominantă care-și croiește drum în literatura deceniului al treilea, am putea vorbi (însă cu mari rezerve) de preromantism. Un preromantism, de bună seamă, mai vertebrat decît cel din perioada anterioară anului 1821, dar încă incoerent și protoplasmatic. Ca și aceluia, îi lipsește conștiința artistică : reprezentanții săi nu-și gîndesc destinul în termeni literari și nu vor sau nu pot să-și conceptualizeze credo-ul estetic. Ca și cel anterior, noul preromantism traduce criza raporturilor individului cu lumea *înainte* de revoluția burgheză și îmbină gîndirea luministă cu sentimentalismul. E însă „avantajat" de faptul că procesul dizolvării relațiilor patriarhale se află într-o fază mai adultă, iar desfășurarea luptei naționale sensibilizează spiritele față de o serie de motive și atitudini ce-i sînt familiare : „ruinele", natura, descoperirea interiorității, istorismul. În schimb, din cauza decalajului între Apus și Răsărit, e „dezavantajat", fiindcă acționează concomitent cu romantismul, care, aflat în plină expansiune, tinde să-l anexeze. Încît — după cum vom vedea — devine extrem de anevoios să se distingă între ce e romantic și ce e preromantic în deceniul al treilea, afară dacă nu convenim că diferența dintre cele două fenomene e de ordinul intensității, preromantic fiind orice romantism debil, anemic, fără suflu. [82]

Examinînd literatura dintre 1821-1830 sub raportul tendințelor spre inovație, se impune atenției locul important pe care-l ocupă evocarea mișcărilor insurecționare ale anului 1821. Dorința atît de vie a unora de a reflecta pe marginea celor petrecute, a altora de a-și domina spaimele sau de a propune măsuri de îndreptare, comoția suferită de toată lumea determină nu numai ivirea a numeroase memorii și proiecte de reformă, ci și a unei bogate literaturi de mărturie și comentariu. Întîmplările contemporane, transcrise odinioară sub forma cea mai schematică, pe dosul vreunui ceaslov, sau glosate sec de analistul care confunda expunerea propriu-zisă cu morala, devin acum obiect de literatură. Cuvîntul „literatură" flatează poate unele producții pe care le avem în vedere, totuși în cea mai mare măsură el acoperă realitatea. E vorba, în adevăr, de scrieri dedicate evenimentelor de la 1821 care prelucrează cu intenție de artă materia brută a faptelor, deosebindu-se astfel de cronicile propriu-zise. Izbitoare e marea lor diversitate : memorii (Iordache Golescu, Iordache Oteteleșanu), reportaje versificate (Al. Beldiman, Vasile Pogor), „plîngeri" (C. Conachi, Mumuleanu), poezii de exultanță revoluționară (Iancu Văcărescu), de glorificare a luptei pentru scuturarea jugului otoman (*Trîmbița românească*), meditații filozofice (Vasile Fabian Bob), ode (G. Peșacov), elegii duioase de înstrăinare (Conachi) etc. Se poate spune că răsturnările anului 1821 scot literatura din poziția subalternă de mediere a comerțului erotic, o eliberează de artificiul și grațiile sofisticate ale buduarului fanariot, acordîndu-i rolul și demnitatea unui mijloc de transcendere reflexivă a cotidianului, de mîngîiere a cugetului și înțelegere mai profundă a propriei ființe morale.

De-aici, pînă la dezbaterea directă, fără ocolișuri, a problemelor majore ce stăteau în fața societății românești, nu era decît un pas. Un pas hotărîtor, care trebuia să aducă literatura și mai aproape de viață, făcînd-o expresia voinței generale de schimbare. Acest pas către un destin social și militant al literaturii îl materializează operele luministe ale deceniului al treilea, de la *Însemnare a călătoriei mele* a lui Dinicu Golescu și *Discursuri paneghirice și moralnice* ale lui Eufrosin Poteca, pînă la prefețele lui Mumuleanu, Pleșoianu, dr. Piscupescu,

traducătorul anonim al lui Thornton, de care am vorbit în altă parte. Sînt însă acestea scrieri literare? Într-un înțeles strict al cuvîntului, fără îndoială că nu: ele nu recurg la ficțiune, nu inventează personaje, nu compun o intrigă, par să refuze modelajul și-și fac un punct de onoare din a oferi adevărul în stare pură, fără podoabe și fără omisiuni. Totuși, documentarismul nu e nud, ci încadrat într-o structură stilistică, de o intensă reverberație afectivă. Lipsită de premeditare, expresia devine totuși artistică prin încărcătura emotivă a frazei, iar, în unele cazuri, la Golescu, Lazăr sau Ionică Tăutu, ea relevă sforțarea de disciplinare a primului „jet“ al condeiului, știința discursivității retorice. Încît, predica luministă a deceniului al treilea nu se cantonează doar în hotarele politicii, moralei și pedagogiei, ea este și literatură prin tensiunea sentimentului și voința de a da ideilor o maximă eficacitate persuasivă.

Impresionant la Golescu, Tăutu, Poteca sau Lazăr e că optimismul raționalist al convingerilor se exprimă cu un patos al vocii care-și găsește puține puncte de tangență în literatura anterioară. Combustia morală a acestor oameni comunică scrisului lor un aspect predicatoriu: ei folosesc intens, uneori abuziv, mijloacele retorice (interogații, exclamații, apostrofe, repetiții); ironia — arma preferată a enciclopediștilor — o ignoră; tonul e grav, cu irizări de Apocalips profan, ca și cum mari catastrofe ar deveni ineluctabile *dacă* românii nu se vor decide să acționeze. Acest „dacă“ e însă improbabil: cu toate motivele de descurajare, cărturarii deceniului al treilea nu dezesperează, ei cred într-o resurecție salvatoare. Luminismul lor, neatins de scepticismul epocii post-revoluționare, admite cu candoare că între conceperea binelui și realizarea sa drumul nu se rătăcește prin nici o văgăună; pe de altă parte, cu o inalterabilă pietate creștină, ei nu se îndoiesc de concursul binevoitor al providenței. Fără îndoială, e greu a identifica, în toate cazurile, elanul patetic al denunțării critice și al chemării înflăcărate la acțiune drept preromantism, dar el se situează, cu siguranță, pe o lungime de undă similară.

În schimb, un preromantism care depășește regimul stilistic, deci nu mai funcționează ca adjuvant afectiv al propagandei luministe, ci are un statut oarecum autonom, ne întîmpină în lirica pe teme intime a lui Conachi, Asachi, Iancu

Văcărescu, scrisă în acești ani, dar publicată mai tîrziu. Opera de prozelitism moral și cetățenesc e dublată la autorii numiți, care sînt și cei mai reprezentativi ai vremii, de o explorare a vieții sufletești sub laturile ei personale și tainice, ca o dovadă că literatura nu este doar instrument de socializare și educație, ci și dialog cu sine însuși. În felul acesta, începe să se contureze un proces pe care l-am putea numi de „literarizare a literaturii“, cu atît mai interesant și mai semnificativ, cu cît el nu contrazice nici un moment preocupările cetățenești ale scriitorilor. Originea sa e în disponibilitățile de poezie ale sufletului, pe care zguduirile de la 1821 le făcuseră să țîșnească din adîncuri la suprafață, ca o lavă vulcanică, fără ca alte îndeletniciri să fie în stare a le recupera. Nu poate fi omis nici rolul pe care-l joacă de la 1829—1830 înainte apariția „oamenilor de litere“, a profesioniștilor sau semiprofesioniștilor; deși aproape nimeni nu trăiește în epocă din venitul exclusiv al condeiului, cei care ajung să practice scrisul ca o meserie sînt obligați în mod necesar să-și determine locul în ierarhia spirituală a societății, ca atare, să se preocupe de ceea ce e specific literaturii și o diferențiază de non-literatură. Desigur, pînă la 1848, și mai tîrziu, pînă la „Junimea“, „literarizarea“ nu îmbracă la noi formele unei lupte pentru autonomia esteticului, ci se manifestă ca o sporire a condițiilor de exigibilitate artistică și o lărgire a sferei creației utilitare (incluzînd și ceea ce „servește“ indirect, printr-o mediere mai mult sau mai puțin definită). Nu rămîne mai puțin adevărat că efortul de a adecva limbajul mișcărilor capricioase ale inimii, în genere „descoperirea eului“, definitiv realizată în deceniul al treilea, reprezintă un început promițător pe drumul constituirii beletristicii, a unei literaturi conștiente de vocația ei proprie.

Anacreontismul invoca și el interioritatea ființei, dar o făcea fără să-i caute ecuația unică, uzînd de o psihologie sumară și convențională, care definea sentimentul prin imagini-tip și pretindea să-l măsoare prin numărul jurămintelor și al lacrimilor. De abia acum, în locul personajului fără identitate, tînguindu-se în termeni stereotipi de impasibilitatea iubitei, încît textul putea fi adresat oricărei jupînese și folosit de orice Don Juan fanariot, se ivește un individ real, cu suferințe reale, produse în împrejurări reale și irepetabile. Iubirea nu mai e zugrăvită într-un decor abstract și anistoric, evocarea ei se degajează de tehnica epitetului ornant, cu valoare mai mult

conceptuală decît senzorială. În cazul Conachi și al lui Asachi, lirica erotică e presupusă a consemna o experiență trăită, în care generalul omenesc nu e postulat asertoric, ci rezultă din particularul împrejurărilor și al protagoniștilor. Rezultatele nu sînt totdeauna foarte convingătoare, căci formația clasicizantă, fortificată prin lecturi și un conformism moral indefectibil, a lui Conachi și Asachi, face ca sinceritatea observației să fie mereu în conflict la ei cu formula retorică. Tendința de a estompa reacțiile „cum ar trebui să fie", pe baza noțiunii clasice de frumos și a convenientelor sociale, e totuși evidentă. Conachi, în special, pare a căuta adevărul sentimentului ; strigătele de jubilație și, mai ales, vaierul clipelor de depresiune au la el accentul autenticității. Ceea ce ne sugerează poetul nu mai e ideea pasiunii, ci o anumită pasiune, pasiunea sa proprie, fiorul ei unic și ireversibil. Sensul demersului poetic se deplasează astfel de la esență spre existență, de la Platon spre Locke.

Nu se ajunge încă la Hegel, fără îndoială, dar se cuvine notat că descoperirea eului e legată de o altă descoperire, tot atît de revelatoare : a dramatismului desfășurărilor temporale. Sentimentul acut al devenirii se degajează în deceniul al treilea ca una dintre dimensiunile majore ale ființei. Vechea temă a „fragilității fortunei" capătă o actualitate tragică într-o perioadă de înălțări și prăbușiri de imperii, de puternice ascensiuni și regresiuni sociale. Marile răsturnări ale istoriei inculcă totdeauna în spiritul martorilor ideea perisabilității înfăptuirilor omenești, a declinului civilizațiilor, popoarelor și cîrmuirilor. „Ruinele" sau „năruirile" devin o lecție de umilință, dar și un prilej de a medita asupra trecutului. Iar această meditație nu e, în toate cazurile, romantică. La noi, cel puțin, înainte de 1830, cineva ne dă un exemplu caracteristic de interpretare luministă.

E vorba de Ionică Tăutu și de scrisoarea sa, recent publicată, trimisă unei domnișoare Moruzi, o tînără persoană cu gusturi subțiri și propensiuni intelectuale neobișnuite, de vreme ce sîntem asigurați că prefera, lui Pindar și Ovidiu, lectura lui Locke și că afla în filozofie un meterez de reconfortare, împotriva căruia furtunile vremii nu puteau nimic. Volney e convocat de Tăutu, printr-un apel insistent, ca să consilieze pe tînăra amatoare de înțelepciune. „Vino încă o dată în mijlocul nostru, ilustre scriitor, amant solitar al libertății, al cărei geniu l-ai

văzut ivindu-se printre ruinele mute ale imperiilor, înălțate de om, dar distruse de ignoranța sa în decursul veacurilor. Vino și repetă-ne principiile pe care trebuie să se întemeieze pacea societăților și fericirea oamenilor." Volney, despre care ni se mai spune că „dezvăluie labirintul întortochiat al inimii omenești", apare din contextul scrisorii ca un filozof al istoriei, care folosește spectacolul ruinelor nu atît ca să demonstreze opera devastatoare a timpului, cît ca să acuze fatuitatea și nebunia oamenilor. Căci dacă moartea indivizilor e o fatalitate a naturii, moartea imperiilor e un rezultat al istoriei, un fapt determinat de cotropirea libertății și existența despotismului. Din rîndurile lui Tăutu se desprinde o fizionomie a lui Volney care diferă radical de imaginea simplificatoare popularizată la noi de romantici, după 1830. Autorul *Ruinelor* ne apare ca un ideolog, un luminist și un revoluționar, animat de un voluntarism optimist și de o încredere neclintită în perfectibilitatea omului — deci situîndu-se într-un acord deplin cu direcția principală a gîndirii deceniului al treilea. [83]

Dar dacă drumul spre istorie e deschis, abordarea lui e încă deficitară. După cum vom vedea, explozia istorismului are loc îndată după 1830. Pînă la această dată, abia dacă se pot semnala cîteva referiri sumare la trecutul național în *Trîmbița românească* (în stilul romantic al iperbolizării eroilor și al comparării subtextuale cu prezentul mizerabil). În cele mai multe scrieri trimiterile la istoria patriei rămîn însă incidentale sau aluzive. Pare că umbra recentelor evenimente de la 1821 obturează în așa măsură orizontul, încît nimeni nu e deocamdată tentat să răzbată „dincolo". Cu atît mai regretabilă e pierderea în focul de la 1827 a celor două opere ale lui Asachi : poemul *Ștefaniada* și drama închinată lui Mihai Viteazul.

În spiritul valorii programatice pe care o capătă conceptul de „devenire", trebuie menționată frecvența unor teme preromantice, socotite de toți specialiștii drept definitorii : tema „mormintelor", a „nopții", a timpului ireversibil, a melancoliei ontologice. Astfel, Conachi evocă prefacerile peisajului la numai cîțiva ani diferență, sugerînd că și ceea ce are aparența stabilității trăiește sub zodia veșnicei schimbări. Asachi adaptează faimoasa elegie a lui Gray, iar Iancu Văcărescu deplînge cu o solemnă emfază soarta nefericită a omului. Tristețea la căpătîiul celor dispăruți devine uneori metafizică, deși la Asachi ea capătă aspecte de panegiric, elegia transformîndu-se pur

și simplu în odă. Unul dintre cei mai îngîndurați și mai melancolici poeți ai deceniului al treilea, pe care-l tulbură marile întrebări și-l apasă conștiința singurătății, atașat însă fără rezervă cauzei reformismului luminist și avîntului renașterii patriotice, e Mumuleanu. În genere, temele și atitudinile preromantice nu subzistă decît arareori sub o formă autonomă ; de obicei, ele apar adulterate, de aceea și destinul lor e ambiguu, iar repertorierea dificilă : pot fi luate lesne drept un clasicism dispus să se renoveze sau drept un romantism rușinat.

Cam același lucru e de spus și despre prezența naturii. Constituie ea un argument peremptoriu în favoarea preromantismului — cum susține Paul van Tieghem ? În măsura în care ținem seama că opera clasică se ocupă de natura morală, ignorînd sau refuzînd înscrierea într-un peisaj detaliat sub raport senzorial, putem răspunde, pînă la un punct, afirmativ. Considerînd exclusiv perspectiva tematică, am putea, așadar, vedea în propensiunea pentru natură un „semn" preromantic. Scrierile ilustrative nu lipsesc în deceniul al treilea : pe lîngă poemul descriptiv *Dezmierdare poeticească* al lui G. Peșacov, unul dintre rarele specimene ale genului în literatura noastră, poeziile dedicate muntelui de Ienache Gane, Daniil Scavinski și Mumuleanu, sînt citabile unele încorporări caracteristice ale motivului : peisajul — „état d'âme", la Conachi, natura „refugiu", la Gane, natura ca idilă rustică (decor al vieții curate și sentimentelor tandre), la Peșacov și Asachi. Dacă examinăm însă felul în care „tema" naturii e transpusă „literar" în operele enumerate mai sus, atunci concluzia se schimbă sau, în tot cazul, se clatină : constatăm că puterea coloristică e adesea rudimentară, percepția realității e înlocuită printr-o apercepție convențională, detaliul sensibil e substituit prin idee. Mai poate fi vorba aici de preromantism, nu ne găsim oare, minus unele concesii, în plin clasicism ? Ce importă de fapt : „tema" sau felul cum ea este tratată ? Răspunsul depinde, evident, în fiecare caz în parte, de contextul lucrării respective. [84]

Dar, indiferent de caracterul răspunsului, chiar acolo unde structura generală a operei îl face să balanseze de partea clasicismului, faptul cu adevărat semnificativ este că o nouă sensibilitate își croiește drum, stîngaci și reticent, dar irupînd de pretutindeni. Esențial în literatura dintre 1821—1830, din punctul de vedere al istoriei ideilor estetice, sînt inovațiile care se multiplică, nu formele tradiționale care supraviețuiesc.

O schimbare radicală era imposibilă. Mișcarea de la 1821 nu a fost o revoluție, ci numai primul act al unei revoluții, care a dat un impuls viguros vieții spirituale românești, dar n-a reușit s-o primenească pînă în străfunduri. Reprezentanții literari ai deceniului al treilea — Conachi, Asachi, Iancu Văcărescu, Mumuleanu — vin în epoca nouă cu mentalitatea unei formații vechi ; ei fac efortul de a-și schimba hainele, nu reușesc (și nici nu încearcă) să-și schimbe sufletul. În punctul de plecare ei aderă la o poetică de tip neo-clasic : raționalizarea lirismului, discursivitatea, sărăcia metaforică, gustul abstracțiilor, atenția acordată reflexiei morale, finalismul pedagogic — toate acestea sînt particularități artistice integrate structurii personalității, atribute ireductibile, ținînd de modalitatea reprezentării lumii, nu simple procedee, dictate de modă. Dar istoria îi silește curînd să se adapteze unui nou climat spiritual. Căci ea își precipită cursul spre 1821, și îndeosebi după această dată-hotar, cînd viața materială și spirituală a Principatelor intră în curentul unor prefaceri substanțiale. Problema care li se pune acum e de a-și acorda instrumentul la noile mișcări subterane ale opiniei, la noile sensibilități și gusturi, pe care le impune, cu o hotărîre implacabilă, viața însăși.

Un prim răspuns la „comanda socială" e literatura de luminism pragmatic și patriotism militant, discursurile pentru smulgerea din inerție, cărțile de inițiere și moralizare. Dar scrisul nu e doar incitare la acțiune și propagandă ideologică, e și descoperirea puterilor lăuntrice ale ființei, aruncarea de punți între real și imaginar, stîmpărarea foamei de transcendent. Iar epoca al cărei punct de cristalizare simbolică îl constituie anul 1821 promovează și această „comandă socială" de un ordin mai subtil, care se numește „reinventarea lirismului". Căci ea face inteligibilă spiritului românesc semnificația afectivă a programului Revoluției Franceze : dreptul indivizilor de a deveni persoane, dreptul popoarelor de a deveni națiuni.

Îi vedem deci pe scriitori angajîndu-se spontan să debaraseze poezia de artificiu, s-o apropie de natură și de adevărul interior, s-o înalțe la dimensiunea Omului, nu încă liber, dar îmbătat de ideea că eliberarea e aproape. Ei avansează însă anevoie pe acest drum, reținuți mereu de inhibiții, de poncife ale educației și gustului. Ca toți cei cărora trecerea Rubi-

conului le este impusă, pășesc cu timiditate și uzează adesea de cuvintele noi ca să denumească realitățile vechi. Romantismul pare a fi în bătaia puștii, uneori e atins, alteori mimat, totuși ca principiu coerent și totalizant de creație el este opera altei generații, a celor născuți după 1821 sau pe care marele clivaj al anului 1821 îi va găsi destul de tineri ca să nu sufere amprenta formativă a secolului al XVIII-lea.

Scriitorii deceniului al treilea rămîn în antecameră. Evident, ipostazele pe care le exemplifică destinul lor literar sînt diverse : unii asimilează noutatea mai repede, alții nu reușesc s-o digere ; între Asachi și Conachi, între Mumuleanu și Iancu Văcărescu nu se poate pune semnul egal ; totuși, lăsînd de o parte variantele individuale și căutînd trăsătura comună, se poate spune că, în ansamblu, ei materializează deopotrivă o tranziție, în care, sub raportul coeficientului de inovație, preromantismul predomină ; ca structură artistică primară sînt însă clasici. Și nimic nu dovedește mai mult că romantismul se impune cu o putere irezistibilă în mediul românesc decît faptul că pentru a-și rămîne fideli rolului social de scriitori acești oameni trebuie să-și fie infideli naturii lor profunde de artiști.

În paginile următoare vom trece amănunțit în revistă literatura dintre 1821—1830, începînd cu importantul, dar atît de puțin cunoscutul capitol al evocării evenimentelor de la 1821. Vom examina apoi opera scriitorilor reprezentativi : Conachi, Asachi, Iancu Văcărescu, Mumuleanu, precum și a cîtorva autori de mai mică notoritate : G. Peșacov, Ienache Gane, Daniil Scavinski, Vasile Fabian Bob — nu mai puțin caracteristici sforțării, dar și neputinței de a traduce explicit și adecvat în cuvinte starea de fermentație a spiritelor și noile valori ale sensibilității contemporane.

ECOURILE LITERARE ALE EVENIMENTELOR DE LA 1821

Scrierile inspirate de evenimentele anului 1821 constituie un capitol dintre cele mai interesante ale literaturii din deceniul al treilea, și e curios că o cercetare de ansamblu n-a fost pînă în prezent în atenția nimănui.

Compuse sub imperiul emoțiilor și resentimentelor, înainte ca rănile să se fi cicatrizat și durerile să se fi ogoit, relatări

de mai largă respirație — veritabile cronici ale celor petrecute —, poezii fugare sau însemnări cu caracter memorialistic, particularitatea comună a acestor opere rezidă, în primul rînd, în autenticitatea materialului de viață, în al doilea rînd, în atitudinea partizană autorilor. Toți scriu ceea ce văd, dar între ceea ce vede unul și altul e o enormă deosebire. În genere, domină spiritul vindicațiunii : Eteria e condamnată cu violență, dar nici Tudor Vladimirescu nu se bucură de înțelegere ; uneori, blamul aruncat asupra răzvrătirii îl cuprinde în aceiași termeni categorici, deși, pînă la urmă, mișcarea pandurilor beneficiază de oarecare indulgență, în virtutea caracterului ei național.

Aprecierea negativistă pe care cei mai mulți contemporani o dau evenimentelor de la 1821 nu trebuie să surprindă. Ea este urmarea directă a faptului că autorii scrierilor amintite sînt, de obicei, boieri, boiernași sau clerici, dintre cei ce, în primăvara timpurie a anului 1821, o porniseră în bejenie cu tot calabalîcul, amenințați dintr-o parte de Tudor, dintr-alta de Ispilanti, hăituiți zi și noapte de insurgenți, dezertori sau tîlhari. E vorba, așadar, de oameni pe care revoluția îi așezase în partida victimelor ; era firesc ca mărturia lor să se transforme în rechizitoriu, răzbunarea hîrtiei fiind, ca totdeauna, ultima resursă a celor înfrînți și umiliți.

În afară de ostilitatea arătată eteriștilor și pandurilor, lui Ipsilanti și, cu aplicare de circumstanțe atenuante, lui Tudor, o altă trăsătură definitorie a operelor de care vorbim constă în caracterul de „reportaj" al relatărilor, în expurgarea invenției și reproducerea nudă a faptului de viață. Trăirea pare a se transla și nu a se converti în literatură. Chiar și versurile suie anevoie la ficțiune ; textele, de orice natură, traduc prospețimea impresiei vii, ca și cum autorul n-ar fi în stare sau n-ar vrea să supună observația unui travaliu, s-o topească în creuzetul imaginarului și s-o încadreze într-o structură artistică. Întrebarea cade aproape de la sine : este prozaismul acesta o „metodă", adoptată în mod deliberat, din voința de a face depoziție ? Sau este semnul neputinței de a stoarce întîmplărilor materia romanescă ?

Ambele ipoteze sînt probabil adevărate. E sigur că sărăcia invenției și inițiativa redusă în direcția trecerii de la percepție la metaforă oglindesc stadiul incipient al scrisului românesc, aflat la începutul deceniului al treilea într-o fază de con-

stituire a genurilor moderne şi de tatonări în zonele epicului. Pe de altă parte însă, nu încape îndoială, că timiditatea în prelucrarea materialului nu decurge numai din inaptitudine, ci şi din imposibilitatea resorbirii emoţiei, din neputinţa depăşirii momentului de şoc şi a situării în perspectivă. Încă obsedaţi de cele trăite, dornici să-şi învingă frustraţia, oamenii povestesc ce au văzut, ce au suferit, ce ştiu, adoptînd cu toţii unghiul subiectiv al lui Fabrice, eroul lui Stendhal, pentru care nu există imaginea de ansamblu a bătăliei, ci doar o învălmăşeală de incidente confuze, aleatorii şi nesemnificative. Prizonieri ai unei viziuni fragmentariste a evenimentelor, fugari din faţa insurecţiei şi înduşmăniţi cu scopurile ei, preparaţi subconştient să vadă numai latura negativă (care singură putea să le justifice atitudinea contra-revoluţionară), cei mai mulţi autori spun adevărul şi mint în acelaşi timp. „Adevărul" constă în exprimarea autentică a sentimentului lor interior, „minciuna" în raportul dintre această interpretare şi realitatea obiectivă. Caracterul „reportericesc" indică în acest caz incapacitatea de a vedea dincolo de copaci pădurea, faptul că drama trăită e încă prea recentă ca să fie decantată.

Subiectivitatea unghiului de privire şi spiritul partizan se reflectă, fireşte, şi în limbaj. Marea majoritate a scrierilor izbeşte prin tonalitatea afectivă a stilului: expunerea contopeşte faptele şi aprecierea, deci, spunîndu-ne ce s-a petrecut, în acelaşi timp aprobă, sau dezaprobă, trece lesne de la indignare la lacrimi şi de la lacrimi la persiflajul crud. Autorii par a se război tot timpul cu fantasmele, sînt furioşi sau se înduioşează ; ei nu-şi găsesc niciodată seninătatea. E limpede că „opera" le serveşte ca o descărcare, solicitîndu-i existenţial, nu literar, şi nici filozofic.

Precizăm, înainte de a proceda la trecerea în revistă a scrierilor consacrate evenimentelor de la 1821, că excludem din raza cercetării izvoarele de interes pur documentar, ca, de exemplu, memoriul serdarului Ioan Dîrzeanu — cea mai completă sursă informativă contemporană asupra mişcării pandurilor —, memoriul lui Chiriac Popescu, şeful gărzii de pază a lui Tudor Vladimirescu, aşa-zisa *Istorie a revoluţiei lui Tudor Vladimirescu din 1821* a lui M. Cioranu, elaborată tîrziu, pe baza cărţii lui Ilie Fotino etc. Ne ocupăm în cele ce urmează numai de lucrările care, prin culoarea stilului, personalizarea viziunii, acuitatea observaţiei sau reverberarea sentimentului, depăşesc pura istoriografie. Admitem că deosebirea nu e totdeauna lesne de făcut, dar, cu riscul de a greşi, socotim totuşi necesar să operăm o selecţie, fixîndu-ne atenţia doar asupra materialelor ce prezintă contingenţe cu literatura. [85]

Din acest punct de vedere, putem încerca şi o clasificare a materialului destul de abundent care intră în perimetrul analizei, şi anume distingînd între lucrări de tip „oglindă", care ne dau cronica evenimentelor, şi lucrări de tip „ecou", care le evocă prin transparenţă, fără să le descrie.

Printre cele mai importante din prima categorie e opera munteanului Zilot Românul, scrisă în 1823 : *Jalnica cîntare a lui Zilot, întru care să cuprind revoluţia românilor supt Tudor slugerul Vladimirescul, i zavera, supt Aleco Beizadea Ipsilant.* Zilot e un pasional, un temperament din familia incomodă a lui Radu Popescu, afurisit, veninos, cu gura spurcată, intransigent în manicheismul lui primitiv : tot atît de crud şi de batjocoritor cu cei ce încarnează „răul", pe cît de tandru şi de duios cu personajul pozitiv, care este „ţara", amărîta şi nenorocita Ţară Românească. Pravoslavnic, el condamnă răzvrătirea în principiul ei, ca o manifestare contrară ordinei voite de Dumnezeu. Pe Ipsilanti şi Tudor, căpeteniile răscoalei, îi judecă sumar, cu o teribilă severitate, totuşi îndulcind oarecum aprecierea faţă de cel din urmă, pe care-l cunoscuse personal. În acest sens, schiţează la un moment dat, aproape fără voie, portretul moral al conducătorului pandurilor, intuit cu înţelegere omenească şi un relief psihologic uimitor. E evident că, dincolo de animozităţile politice şi de punctul de vedere al „victimei" (Zilot se numără şi el, în 1821, printre bejeniţii la Braşov), puternica personalitate a lui Tudor îi impusese, ca şi, de altfel, obiectivul acestuia de a curma abuzurile şi „mîncătoriile". Ostilitatea lui Zilot are drept cauză esenţială „metoda" revoluţionară şi excesele comise, nu atît scopul urmărit de mişcarea pandurilor.

Asta nu-l împiedică însă, cum am spus, să prezinte lucrurile sub culorile cele mai negre. În viziunea sa, anul 1821 se topeşte în neguri şi devastări de Apocalips : „Tudor cel ce striga «mîntuirea» cu ceata lui (în care să alăturaseră şi mulţi străini, însemnaţi tîlhari) nu puţine rele au făcut pe unde au ajuns. Ipsilanti iarăşi, cu a lui ceată ce striga «pentru lege» toată fără de legea au plinit. Beserici, mînăstiri, schituri n-au rămas necălcate şi nejăfuite de sfintele odoară şi alt ce au avut ; altele

le-au și ars pînă în pămînt, ba încă au îndrăznit nelegiuiții de au răsipit și chiar sfintele taine de prin altară, socotindu-le ca lucru de nemlca. Iar partea boierească, partea neguțătorească, călugării, popii, în scurt, toată treapta mai ales cea cinstită, n-au scpat nici prin crăpăturile munților necălcați și nejefuiți." Dacă s-ar consemna toate „răutățile nepomenite" care s-au săvîrșit atunci „ar trebui fieștecare lăcuitor dintr-aceste două țări, scriind în parte ale lui pătimiri, să umple testele de hîrtie, și așa s-ar putea face o vivliothecă întreagă. Dar eu, cu un cuvînt scurt zic așa : că n-au rămas răutate care ei să nu o fi săvîrșit, unii unele, alții altele, care cum au vrut..."

Modul elocvenței retorice, adoptat spontan de scrierile timpului, datorită tensiunii sufletești a autorilor și efectului de șoc pe care-l urmăreau, dar articulat și pe tradițiile literaturii omiletice, iar, în cazul cărturarilor, pe învățămîntul grecesc, dă paginilor lui Zilot un caracter dramatic. Arătînd pînă la ce punct „tîlharii" cotropiseră țara, el exclamă : „Și apoi unde să mai fie scăpare de dînșii, căci cuprinseră toate drumurile, toate potecile și găurile, toți munții și dealurile, toate mînăstirile și alte locuri pe unde se băjănăriseră lumea ; și nu era alt decît chiu și vai în toate părțile. Oh ! cerule, cum mai puteai răbda ? Credeți-mă, cititorilor, că se împîclase văzduhul, cît nici soarele parcă nu-și da razele sale. O spaimă, o groază, un țipăt, un geamăt în toate părțile, încît ziceai : crapă, pămîntule, și ne înghite."

Pasajul citat evidențiază o îndemînare literară de primul ordin. Sîntem uimiți să constatăm la Zilot procedee diverse și rafinate de obținere a expresivității, care-l situează, ca modelaj stilistic, nu departe de Bălcescu. Remarcăm astfel : alternarea enumerării *concrete* a locurilor stăpînite de „tîlhari" cu sugestiva caracterizare *abstractă,* de nuanță populară : „nu era decît chiu și vai" ; trecerea de la neutralul persoanei a III-a la pasionalul persoanei a II-a, utilizată cu scop retoric, în funcție de doi interlocutori : „cerul" și „cititorii" ; suita de substantive din ultima frază care gradează nuanța (spaimă-groază, țipăt-geamăt) și dau prin ansamblarea lor masivitate și plenitudine sentimentului ; în fine, stilul indirect liber din final și excelenta ritmică a întregului paragraf nu sînt printre însușirile de trecut cu vederea ale acestui remarcabil fragment. Privit fără prejudecăți, sub latura capacității de a-și transmite emoția și de a domina materia limbii, Zilot e unul dintre cei

mai interesanți autori ai vremii și opera sa ar merita să fie scoasă din uitare. [86]

Cursivitate narativă și plasticitate a limbajului are și un alt memoriu, de astă dată anonim, tot atît de înverșunat împotriva „rebeliștilor" greci și români, tratați deopotrivă drept „jăfuitori". Titlul e un întreg sumar : *Istoria jăfuitorilor Țărei rumânești, cînd feciorii lui Ipsilanti s-au pornit din părțile Basarabiei, ca să-și facă oaste din grecime i de arnăuțime, și de ori ce adunare rea, cîți voia a să uni voinții lor, la anul 1821.* Autorul necunoscut vede în mișcarea pandurilor o răzbunare divină, vestită prin cutremur și semne cerești. Tudor îi pare „întunecat de iubirea de stăpînire și de lăcomia banilor". Ipsilanti, un om cu mari fumuri, dar nevolnic, gata să dea bir cu fugiții la cea dintîi ciocnire serioasă. Din prezentarea stării de spirit a „gloatei" eteriste, alcătuită din indivizi fără rost, certați cu legea sau cu bunul simț, răzbate o nesfîrșită ironie : „Grecii, amețiți de năluciri deșarte și cu ușurare de minte, umblau turlaci, strigînd : «Zito eletheria» ; în loc de bună dimineața și de bună ziua și de bună vremea, nu să auzea altă (ursit) închinăciune decît : «Zito eletheria». La mease, la rădicarea paharelor sau a oalelor cu vin sau a ploscelor nu era alte ursituri și orații fără numai : «Zito eletheria». Încă la Dunăre nu să apropiaseră, încă păpara turcilor nu o gustaseră și se gîlcevea între dînșii pentru alegerea de împărat Țarigradului, unii voia pe Alexandru Ipsilant, iar alții nu-l voia zicînd că era ciung. O, minte grecească plină de pleavă și de vînt ! O, capete seci și mai ușoare decît ale copiilor ce se joacă în arșice !"

Ca și la Zilot, spectacolul năpastelor abătute asupra țării stîrnește efuziunea lirică : evocînd deznădejdea oamenilor, asediați de primejdii din toate părțile, autorul plînge suferințele țării, iar patriotismul său depășește limita provincială, devenind moldo-valah : „Nu-mi ajunge virtutea de a spune cu amănuntul amărăciunea și pîcla acelei vremi, că despre o parte ne îngrozea punerea asupră-ne de către atîția lupi și despre altă parte ne topea frica ce aveam gîndind la venirea turcilor și la tăierea și robia ce să putea face țării noastre, prihănindu-ne turcii că ne-am hainit toți. Amărîtă țara Moldovei, amărîtă Țara Românească, amărît orașul București și celelalte orașe toate ! Că au pierit liniștea noastră, că s-au închis mîn-

gîierile și bucuriile voastre! Nu mai puteați zice atuncea că mai aveți ceva, nu mai trăgea nimenea nădejde de viață." [87]

În aceeași tonalitate stilistică, fapt care ar îndreptăți ipoteza unui autor comun, se înfățișează schimbul de epistole între un boier muntean și un boier moldovean, publicat de C. Erbiceanu sub titlul *Frățească îmbrățișare* și atribuit de editor lui Naum Rîmniceanu (paternitate pusă la îndoială de N. Iorga). Aici e relatată desfășurarea Eteriei, surprinzînd și preparativele de culise, însă cu o dușmănie neobișnuită chiar în climatul xenofob al momentului. Tudor e calificat de „ticălos" și „prost pandur"; el ar fi năzuit să răstoarne „tagma boierească" dintr-o nesăbuită ambiție de domnie. [88]

De alt tip decît cronicile muntene sînt compunerile versificate ale moldovenilor Alecu Beldiman și Vasile Pogor. Ele înlocuiesc lirismul prin satiră, își distilează veninul într-un rîs homeric, care transformă Eteria — căci numai de ea se ocupă — într-o mascaradă grotescă. Reportajul versificat al celui dintîi, traducător prolific, dar poet fără chemare, e binecunoscut: *Tragedia sau mai bine a zice jalnica Moldovei întîmplare după răzvrătirea grecilor*. Cel de-al doilea a lăsat două lucrări, un tablou alegoric intitulat: *Vedenie ce au văzut un schimnic Varlaam de la mînăstirea Secului din Moldova* (ms. 2307) și un fragment de poem burlesc: *Eterida, facire epic-comică împotriva întrunirii grecilor asupra Porții Otomanicești* (ms. 5288). [89]

Atît Beldiman, cît și Pogor spumegă împotriva grecilor, folosind batjocura groasă și caricarea trivială, tipice satirei moldovenești, de factură boierească, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Poezia lor e de fapt o proză rimată, care se deapănă monoton, în lungi stihuri adormite. Salvarea din platitudine o aduce densitatea observației: ambii autori, fiecare în felul său, cu o mai mare reușită Pogor, care e mai talentat, scapă de sub incidența generalității clasice prin darul de a concretiza imaginea. Ei nu ne înfățișează tribulațiile unor eroi de oriunde și de nicăieri, ci ridicolul unor indivizi determinați prin trăsăturile caracterului, fizionomiei, categoriei sociale sau profesionale. Le lipsește desigur dexteritatea referențială a limbajului, dar vizualizarea e puternică, lexicul colorat și frust, adecvat — tocmai prin lipsa de eleganță și civilitate — nevoii de caracterizare plastică. Prin acest realism al observației, Beldiman și Pogor dibuie „sui-generis" unul dintre drumurile ce

conduc la romantism, căci romantismul — mai e nevoie s-o spunem? — nu se edifică doar pe „sentiment", cum cred unii, ci și pe „senzație", el fiind tot atît interiorizare și efuziune, cît și „culoare locală" și adevăr al observației.

Vindicativ, îndatorat literaturii voltairiene a secolului al XVIII-lea, dar fără „esprit", cu gluma groasă, mucalită și trivială, Beldiman proiectează Eteria ca o hărmălaie ridicolă, într-o înșiruire de scene care se succed fără ca vreuna să se detașeze printr-o semnificație specială. Indiferența compoziției sugerează lipsa de sens a întreprinderii. Dar agerimea privirii e indeniabilă. Ici și colo pot fi reținute fragmente delicioase prin exactitatea desenului și ingenuitatea comentariului. Iată, de pildă, parada oștirii eteriste, așa cum o vede autorul de la ferestrele caselor sale din Iași:

Alerg, să mă duc la fereastră, stau și eu ca să privesc,
Și văz, ceea ce vreodată a mai vedea nu gîndesc.
Mai întîi trombacii Curții, călări mergînd, trîmbița,
După ei, călări doi preuți, falnici încît nici căta.
Amîndoi cu șishanele, greci, dar bine îmbrăcați,
Cît n-aveau deosebire din ostașii ceilalți.
Unul dintre doi cocardă avea și purta la cap,
Iar altul de fir o cruce o pusese la potcap.
După dînșii, într-o butcă, un arhiereu vinea,
Cu omophor peste rasă, și-n mînă cruce ținea.
Sîrb era arhiereul, cîrn la nas și rău făcut,
Un vînturătoriu de lume, fățarnic, mult prefăcut.
După ei începe oastea, arnăuții toți în rînd
Îi privëai cu mare fală, jucînd caii și mergînd.
Mai la urmă Hiliarhul, îmbrăcat foarte curat,
De a sa ofițerime se afla încongiurat.
Muzica italienească după dînsul resuna,
Îți părea pe pămînt Ariș, și dînd pildă îndemna,
Și-ndată artileria, cu șef și artileriști,
Și, pentru mai mare fală, cinci-șase din eteriști,
Anastasi Pezodromul era întru acest hal,
Încît făcea mare silă a putea să stea pe cal.
Douăsuteunsprezece erau toți cîți au trecut,
Sunt încredințat prea bine, că greșală n-am făcut.
Dar mai rămăsese încă mulți, prin crîșme fiind beți,
Alții neîmbrăcați încă, și cîțiva fiind băeți.

Pogor, în *Vedenie...*, pune o vervă spumoasă în descrierea pedepsirii tuturor mai marilor țării, vinovați de a-i fi sprijinit pe eteriști. Portretele sînt de un relief viguros, iar spiritul critic al autorului, departe de a se lăsa intimidat de rangul înalt al demnitarilor, pare, dimpotrivă, cu atît mai mușcător, cu cît personajele aparțin treptelor mai de sus ale ierarhiei. Ideea e de a-i dezbrăca pe cei mari de pompă și fandoseală, supunîndu-i, ca pe orice netrebnici, „bătăii la falangă". În felul acesta, asistăm la o veritabilă demistificare a puterii. Cu aer meticulos, fără grabă, autorul înregistrează cum diversele ipochimene : domnitorul, înalții arhierei, domnița „cu fragede talpe și moi", boierii —își fac apariția smerită la locul osîndei, cum își suportă, după firea fiecăruia, pedeapsa, pentru ca, de la un moment dat înainte, durerea să-i egalizeze pe toți în umilință și zvîrcolire neputincioasă. Mitropolitul, care nu e altul decît Veniamin Costache, sosește plin de umilință :

Galbăn și uscat la față, om cuvios și zmerit,
Care de post și de rugă se părea cum că-i topit ;
Ochii lui, negri și galiș, strălucesc împăroșați,
Subt pleopele slăbite, adînciți și îngropați,
Încet, legănat și gîrbov merge, cătînd în pămînt.

Urmează dezbrăcarea de odăjdii și de camilafcă, apoi ridicarea cu tălpile goale în sus :

Toiegele de dîrmogză sfintele tălpi au cuprins.
Ah ! ce-am văzut, frați din cruce, lucru strașnic și grozav !
Pe prè-sfințitul părinte tăvălindu-se prin prav
Și barba prin colb și țărnă, și părul cel sfînt și sur
Le tăvălea împreună cu blanele de samur !
La Huși, la episcopie, cînd era încă pitariu,
Cînd ridica chili în spate și chitanul la cîntariu,
Deși vînjos și mai verde, încă nu se mlădoia
Așa precum, sub falangă, trupul lui să îndoia
Ca din zmîrcuri, ca din proașcă, cu totul se-arunca
Și cu mînile-amîndouă de falangă s-apuca,
Preasfințitul părinte, care răcnia ca un leu,
Se zvînzolea sub falangă și se zbătea ca un smeu.
Dreapta blagoslovitoare pe tălpi l-am văzut puind
Și, cu vergile, slujbașii și peste dînsa croind,

L-am văzut scrîșnind cu dinții și cu mînile grăpînd,
Limbă, buze, deși sfinte, de usturime mușcînd,
Și cu glas, strigînd năprasnic : — Stăpînă, nu-s vinovat !
Aliolio ! Tălpile mele ! Aliolio ! M-au înșelat.

Vasile Pogor, care a tradus *Henriada* (publicată de Heliade, în 1838), nu e numai cel mai voltairian dintre voltairienii noștri de la începutul veacului al XIX-lea, dar și cel mai talentat. Nu întîmplător o parte a *Vedeniei...* a fost copiată de Mihai Eminescu.

O compunere versificată muntenească, intitulată *Pentru eteriștii crai greci* (ms. gr. 720), atribuită de E. Vîrtosu unui Ioniță Bilciurescu din Tîrgoviște, dar fără argumente convingătoare, face dovada că satira nu e o exclusivitate moldovenească nici în această perioadă, cum nici în altele. Însușirea distinctivă a textului e de astă dată marea familiaritate a tonului și intensa culoare populară, vădită în limbaj și în utilizarea versului scurt. Beldiman și Pogor sînt boieri și rămîn boieri chiar atunci cînd se amuză gros : ei „compun", respectă o anumită tehnică prozodică, stilizează mai mult decît s-ar părea. În schimb, anonimul muntean nu se lasă terorizat de nici o prejudecată calofilă : el croiește versul cum făcea D. Jourdain proză, cu candoare, în mod spontan, ca și cum ar vorbi cu prietenii la chef. De armata mavroforilor, grozavă în cuvinte și săracă în virtute, își bate joc cu o limbuție de om gureș și o maliție pe care o excită mai ales denunțarea imposturii :

Din Ploiești pînă-n Pitești,
Ca prin niște țări turcești,
Se primbla cu alai mare
Și striga în gura mare :
Veniți, turci, dacă-ndrăzniți,
Că noi sîntem îndîrjiți,
Veniți să facem război,
Sau că venim noi la voi,
Pentru că noi ne-am jurat
Să intrăm în Țarigrad.
După ce dar au simțit
Cum că turcii au sosit,
În loc s-o ia spre Rusciuc
Au sucit spre Cîmpulung.

Nu e cruţat nici Ipsilanti :

Căci chiar Ipsilant sărmanul,
Principul şi generarul.
De multă muncă ce avea
Cîte-o litră de spirt bea,
Ş-acela de dimineaţă,
Ca să-l cureţe de greaţă
Şi să poată-ntocmi bine
Oştirea cum se cuvine,
Să poată a străşnici
Mai bine a jefui.

Ironia îl atinge şi pe Tudor :

Ai lui Tudor cu zavera
Îi dezbrăca de giubele,
Grecii cu elevtherie
Dezbrăca de anterie.

Versul fluid, dus de rimă, în consecinţă acceptînd fraze neutre sau redundante sau asociate întîmplător, prin simplă contiguitate, devine uneori inventiv la modul „pann"-esc :

Iar dascălii cei greceşti
Ce era în Bucureşti,
Terchea Berchea scurgea oale,
Grămada două parale,
Şapte, opt, la o para,
D-aceea nu-ntreba
Ce cu a lor procopseală,
Ce era din sfînta oală,
Cînd începea să-ţi arate,
Ale lor vitejeşti fapte
N-avea pace Odiseus,
Nici viteazul Arhileus,
Iar ceilaltă calicime,
Arnăuţii şi crăimea,
Prin circime şi crămi de vie,
Striga toţi eleftherie. [90]

Un alt tip de poem suscitat de evenimentele anului 1821, cu totul diferite de satirele lui Beldiman, Pogor şi ale anonimului muntean, îl constituie „tînguirile", compuneri de străveche origine biblică, apărute şi în literatura neo-elenică după căderea Bizanţului, care înfăţişează sub o formă elegiacă suferinţele ţării provocate de urgia răscoalei şi jalea locuitorilor. Autorii imaginează, alegoric, că ţara însăşi îşi deapănă [illegible] şi-şi plînge soarta vitregă. Realizarea cea mai izbutită poartă titlul *Tînguirea Moldavii* şi se află în ms. 137 (f. 104—105) nefiind publicată pînă în prezent. Noi credem că ea poate fi atribuită lui C. Conachi ; în afara de faptul că o găsim într-un manuscris care cuprinde majoritatea poeziilor acestuia, pledează în favoarea opiniei noastre constatarea unor însuşiri dintre cele mai caracteristice autorului *Amorului din prieteşug* : claritatea compoziţiei, densitatea materiei, fluenţa limbajului, tehnica prozodică. (Manuscrisul 137 conţine, ce-i drept, şi opere ale altora : găsim aici *Străjerul taberei* de C. Stamati, poezii de Asachi, Fabian-Bob, chiar şi marşul lui Cîrlova. Dar admiţînd că am elimina ipoteza Conachi, nu vedem o alta plauzibilă. Paternitatea propusă se susţine nu numai prin argumentele „pro", dar şi prin lipsa de argumente „contra".)

Poezia începe cu o constatare generală, care atmosferizează situaţia :

O, ce soartă cu cruzime, o, ceasuri otrăvitoare,
O, privelişte de jele, o, zile amărîtoare,
Fericirea mea să schimbă în lacrămi şi în robie
Şi slava mea să preface în a morţii grozăvie.
Văz o straşnică cumplire cu urgie întîrtată,
Văz o pornire de groază asupra mea înfocată,
Lăcuinţa mea pustie prădată, aprinsă, arsă,
Mînios ceriul asupra-i potopuri de focuri varsă.

E denunţat apoi domnitorul, care se uneşte cu „răzvrătitorii" eterişti, dovedindu-se sperjur faţă de „împărăţie" şi nelegiuit faţă de pămîntul „ce-l cinstise" cu înaltele prerogative ale funcţiei sale. Poporul e luat prin surprindere şi înşelat în buna lui credinţă :

Norodul în neştiinţă, fără arme, fără frică,
Le privea acestea toate nemai prepunînd nemică,
Ca un mel nevinovat în primejdiia cea mare
Care măguleşte mîna ce să-nalţă să-l omoare,
Dar acest norod plăteşte această încredinţare
Jelind cu lacrămi de sînge jalnica lui întîmplare.

Teama de vărsare de sînge şi de dezordine pricinuieşte o cumplită panică. Exodul spre locurile de refugiu, precipitat de spaima animalică a morţii, care-i face pe oameni să-şi piardă orice lustru de educaţie şi să devină robii instinctului de conservare, e evocat cu o certă dexteritate de condei :

Unul giugă, altul hamă, altul pe gios să porneşte,
Avînd groaza drept povaţă, tată! pe fiu nu găseşte,
Lasă averi, lasă casă în primejdîia cea mare,
Şi uită maica pre fiică, şi îşi caută scăpare
Fiiştecare cum poate aleargă piste hotară,
Aşternut avînd pămîntul şi hrană plînsuri amară.

Poezia se termină cu un blestem :

Asupra acestor tirani trăsnete din ceriu să cază,
Nici unul să nu rămîie, fulgerul pe toţi să-i arză,
Trupul lor ţărnă, cenuşă lumii de l-ar vinde vîntul,
Pedeapsa cruzimii lor s-o privească tot pămîntul. [91]

Mai puţin realizată este *Tînguirea Moldaviei,* opera unui boiernaş neidentificat, cuprinzînd nu mai puţin decît 139 de catrene, rimate slobod, uneori împerechiat, alteori încrucişat, mai frecvent după schema : a b c a. Poema, violent antieteristă, începe ca un tablou idilic al Moldovei dinaintea venirii fanarioţilor. Oamenii trăiau în unire, respectînd cu toţii, mari şi mici, „bunul opştesc", sub o ocîrmuire înţeleaptă, care avea în vedere neatîrnarea „patriei" şi fericirea locuitorilor. Venirea Fanarioţilor aduce

distrămări, făţărnicii,
prigoniri şi jăfuiri,
că di-aceste lor le plac !

Raporturile între patrioţi se mercantilizează, moravurile decad, familiile se destramă :

Nici unire între rude,
Ba şi fraţii s-au răcit,
Păzind numai interesul.

Părinţii dau o rea creştere copiilor, căsătoriile se fac din interes, femeile cad pe panta desfrînării. Mai expresiv în detaliile realiste, care traduc experienţa vieţii de toate zilele, decît în ca-

racterizările generale, cu pretenţie de filozofare, autorul înconduiază cu umor, într-un limbaj vînos, alunecarea trivială a opiniei : ceea ce pentru orice om întreg este viciu capătă acum preţ de virtute. În adevăr :

Şi pe cea ce nu iubeşte
Pe alţi bărbaţi, cu turbare,
De rîs este tuturor ;
Şi că-i proastă o vorbeşte,

Matufă şi nătărancă,
Neştiind a trăi-n lume,
Săcîlă şi fără minte
Ce-mblă-n lume ca o oarbă.

Eteria vine ca o pedeapsă divină, pentru că „mişăliile" au ajuns insuportabile. Armata eliberării e alcătuită din

Vezătăi nenumăraţi
Şi ciocoi şi slugi mulţime,
Toţi vestiţi de căpitani,
Fel de fel de spînzuraţi.

Dezbinaţi, „patrioţii" nu pot opune rezistenţă şi se grăbesc „viaţa să-şi sigurifsească". Eteriştii taie şi spînzură pînă la venirea turcilor, cînd dau bir cu fugiţii.

O, patrie nenorocită,
Vrednică de tînguire !
Nu sînt lacrămi îndestule
Să te plîngem cu durere !

În finalul poeziei e salutată urcarea pe tron a lui Ioniţă Sandu Sturdza, semn de graţie divină, fiind adresată cerului rugăciunea de a ajuta noua domnie şi de a face ca „patrioţii" să se unească în jurul ei. [92]

Cea mai vestită „tînguire" e *Plîngerea şi tînguirea Valahiei asupra nemulţămirii streinilor ce au dărăpănat-o*, apărută anonim la Buda, în 1825, atribuită de Heliade Rădulescu, I. A. Vaillant şi Aron Pumnul lui Mumuleanu, iar de Const. Erbiceanu, lui Naum Rîmniceanu. N. A. Ursu a dovedit recent, cu argumente în mare măsură convingătoare, că paternitatea celui dintîi e mai plauzibilă. Poema s-a bucurat de ecou în epocă, e reprodusă de Ioan Dîrzeanu în cronica asupra mişcării

de la 1821 ; deși publicată, se păstrează nu mai puțin de cinci copii manuscrise ; ea a fost apreciată amabil de Vaillant și călduros de Aron Pumnul. Totuși interesul pur literar al textului e minim : versurile sînt plate, dezesperante prin sărăcia imaginilor, prozaismul abstract al limbajului, mecanica rimării, enumerările plicticoase și lipsite de gradație care permit intervertirea strofelor. Poema cuprinde patru părți : în cea dintîi, patria își înșiră lungul pomelnic al suferințelor îndurate din partea „străinilor“ (cuvîntul „grec“ e subînțeles, însă nepronunțat), pe care i-a oploșit la sîn, dar care, răsplătindu-i binele cu ingratitudine, au dărăpănat-o, aducînd-o în cea mai nenorocită stare. Urmează un *Blestem asupra nelegiuirilor*, parcă ceva mai colorat, deși sancționarea păcătoșilor e cerută fără inventivitate, iar expresia vindicațiunii dezamăgește prin cumințenie. O *Rugăciune* exprimă dorința întoarcerii pribegilor, refugiați peste hotare, iar ultima parte, *Sfătuiri către pămînteni*, indică drumul de urmat pentru îndreptarea lucrurilor : unirea, morala, dragostea de țară :

Vă sfătuiesc părintește
Chipul care să-l urmați,
Trăiți toți moralicește,
Ca nume bun să vă dați.

. . . . .

Nu ați grijit pentru mine
Nicidecum să mă cinstiți,
N-ați cunoscut al meu bine,
Nimene să mi-l măriți.

Să-nălțară-ntr-unii măria
Pîn-la punctul cel de sus,
Să lățise lăcomia
Umblînd cu capul tot pe sus.

De bună seamă că prudența autorului, care trece sub tăcere mișcarea pandurilor, nu-i numește nici pe fanarioți, nici pe eteriști, nici pe turci, îi dojenește moale pe boieri și nu atinge nici una dintre problemele capitale ale momentului, se datorează (într-o măsură imposibil de determinat cu precizie) faptului că poema sa era destinată tiparului și a și avut șansa de

a fi imprimată. Totuși, e probabil că sub pavăza anonimatului și într-un text publicat la Buda se puteau asuma riscuri mai mari. Și în legătură cu faptul acesta nu putem să nu ne exprimăm o perplexitate : Mumuleanu, presupus a fi autorul *Plîngerii*, dovedește sub proprie semnătură, în volumul *Caracteruri* (1825), o energie combativă de cu totul alt calibru. Oare paternitatea sa asupra poemului să fie mai puțin sigură decît se pretinde ? [93]

N. A. Ursu a semnalat în ms. 2897 (f. 18-26) o replică la *Plîngerea și tinguirea Valahiei*, numită *Fama patriii lor răspunde patriii*, copiată la Brașov, în 1822, de un oarecare Andrei Bădulescu. Aici critica la adresa boierilor refugiați capătă proporții, ei fiind de fapt învinovățiți de năpastele căzute asupra țării :

Singuri ceastă răzvrătire
 Asupra ta ți-au adus,
Singuri în ceastă perire
 Fiii tăi chiar te-au supus.
Toți sînt gadini, năpirci, broaște,
 Cari surda viețuiesc,
Legile nu le cunoaște,
 Omenirea micșoresc.

De astă dată, cum just observă N. A. Ursu, critica nelegiuirii „fiilor patriei“ seamănă cu cea făcută de Mumuleanu în poezia *Cei mari*, din *Caracteruri :*

Omenirea necăjită
 Gemea supt al lor picior,
Nu mai era suferită
 Dreptății urmarea lor.

. . . . .

Nu cunosc soțietatea,
 Nici canoanele firești,
Nu cunosc nicicum dreptatea
 A legii moralicești.

. . . . .

Haractir nu știu să ție
 Nici duh de patriotism,
Cel mai fără vrednicie
 Strigă, zbiară egoism.

De remarcat aluzia la dreptul natural („canoanele firești") și la simțul sociabilității, ca și rostirea netedă a acuzării de lipsă de „patriotism". [94]

Operele trecute pînă acum în revistă : cronicile lui Zilot și Naum Rîmniceanu, pamfletele versificate ale lui Beldiman, Pogor și anonimului muntean, „tînguirile" lui Conachi și Mumuleanu, care reprezintă doar o selecție „literară" a scrierilor cu mult mai numeroase, generate de evenimentele de la 1821 (și anume a celor de tip „oglindă", evocînd nemijlocit răzvrătirea și urmările ei), au toate particularitatea de a fi violent potrivnice Eteriei și defavorabile mișcării pandurilor. Cauzele acestei stări de lucruri le-am arătat, și nu e locul să revenim. În schimb, e important să atragem atenția că există și excepții de la regula generală, că în ciuda faptului că mînuitorii condeiului aparțin în cea mai mare parte boierimii sau sînt legați prin slujbă, relații sociale ori poziție de interesele ei, pot fi semnalate și cîteva lucrări în care Tudor Vladimirescu e privit cu înțelegere, uneori chiar cu simpatie și admirație.

Cu mult înainte de a se produce marele reviriment în aprecierea rolului său istoric, care poate fi așezat în jurul anului 1840, încă în primele ceasuri de după stingerea răscoalelor, într-un moment de represiune și de depresiune, cînd la ordinea zilei era, ca după orice încercare revoluționară zdrobită, goana după vrăjitoare, un personaj curios (asupra căruia vom reveni pe larg, mai la vale), Gheorghe Hagi Toma Peșacov, îi închina lui Tudor un panegiric de o intensă vibrație emotivă, intitulat *Jălirea necuviincioasei morți a heroului romănimei :*

Ceriule ! Cum nu-ți e milă,
De lași să piară cu silă
Un luciafăr luminos,
Ce pînă să nu răsară,
Spre Apus îl mînă iară
Un nor prea întunecos !

Și d-erea ca să apuie,
Norilor să se supuie,
Pentru ce, dar, s-a ivit ?
Pentru ce iar să se-ntingă
Spre Apus și să se stingă,
Plîngînd totul c-a pierit ?

. . . . . .

Ah ! stihiilor în fire !
Ce prea rea nenorocire,
Ce teatru prea ciudat !
Văz că, zioă-n miaza zilei
Tot pămîntul României
Peste tot întunecat. [95]

O altă scriere favorabilă a fost semnalată recent de Șerban Cioculescu în articolul : *Tudor Vladimirescu în literatură. Un poem dramatic pierdut* (*Ramuri*, nr. 7, 15 iulie 1969). E vorba de un dialog în versuri între Tudor Vladimirescu, Macedonski și Hagi Prodan, care are loc în ajunul nopții de 18 ianuarie 1821, cînd căpetenia pandurilor pleacă din București, peste Olt, ca să ridice steagul răscoalei. Șerban Cioculescu atribuie fragmentul unui simpatizant al răzvrătiților din clasele de mijloc. C. D. Aricescu, de fapt cel dintîi care a atras atenția asupra manuscrisului, publicîndu-l in extenso, în prețioasa colecție documentară *Acte justificative la istoria revoluțiunii române de la 1821* (Craiova, 1874), a pus în discuție o ipoteză cu totul fantezistă, pe care o și raportează cu extremă rezervă, și anume că fragmentul ar fi fost compus de... Tudor Vladimirescu însuși ! Credem că nici nu e nevoie să argumentăm că supoziția e absolut incredibilă și nu are nici o șansă.

Un semn de întrebare îl ridică și chestiunea datării. Șerban Cioculescu presupune o elaborare tîrzie, prin 1840-1850. Noi bănuim că e vorba de o dată mai apropiată de evenimentele relatate, cam între 1830-1835.

Oricum ar fi, interesul textului e considerabil : nu numai că, spre deosebire de marea majoritate a scrierilor care se ivesc după furtunile anului 1821, denotă o simpatie efectivă pentru conducătorul pandurilor, dar manifestă o adeziune deplină la programul său național și social, ceea ce e cu mult mai semnificativ. Tudor își destăinuie frămîntările cugetului în stilul unui erou de dramă romantică :

Ziua, noaptea m-am gîndit, și tot nu m-am domerit,
În ce chip aș putea face norodul să-l izbăvesc,
De jafuri, de nedreptate, patria s-o mîntuiesc,
Nu mai pot suferi încă neamul meu să văz robind,
Jefuit, adichipsit, înjugat, tare gemînd.

Strigă, plînge, lăcrămează ; boierii au asurzit :
Nu se-ntorc, nu vor s-auză ; țin planul ce l-au urzit ;
S-au unit tare cu grecii, au uitat pe neamul său ;
Fel de chipuri izvodește, [illegible] nici pe D-zeu.

„Izbăvirea norodului", „patria", atitudinea demofilă și violent anti-boierească — totul se situează în axa ideologică a revoluției. Deosebit de revelator e și un alt aspect : anume că secondanții zeloși ai lui Tudor sînt arătați a fi : Hagi Prodan și Macedonski, care i-au fost în adevăr aliați în faza „eteristă". a declanșării răscoalei, dar l-au trădat mai tîrziu. Subliniind că nu e de neam românesc și că e „născut departe", Prodan împărtășește durerile patriei de adopțiune și-l încurajează pe Tudor să se arunce în luptă :

„De vreme ce-ai hotărît, scoală-te, ce stai pe gînd ?
N-auzi neamul tău cum strigă, cu jale și lăcrămînd ?
Ce te temi și nu pornești ? Eu voi fi ajutor ție.

Macedonski pledează și el în același sens, denumindu-l pe Tudor „strănepot romanilor" și sugerînd că misiunea lui e inspirată de Dumnezeu. Romantică este și punctarea dilemei în care se găsește conducătorul pandurilor. Deși inima i se „rumpe" văzîndu-și „patria... scîrbită" și „neamul... osîndit", el ezită să strice rînduiala și să apuce calea armelor. Are, pe de o parte, conștiința rolului său providențial, pe de alta, teama de întorsăturile brutale ale destinului, presentimentul fatalității care-l urmărește :

Da ! așa mi-a fost norocul, spre necazuri sînt născut. [96]

Ne rămîne acum să examinăm cîteva opere de tip „ecou", inspirate de evenimentele de la 1821, dar nepropunîndu-și să le zugrăvească sau să le comenteze direct. Reținem, în primul rînd, dintre acestea, poema anti-otomană *Trîmbița românească*, de 414 versuri, publicată pe foaie volantă, fără numele autorului și fără dată (dar provenind, în orice caz, de după 1821). C. Erbiceanu, care poseda o copie corectată de Naum Rîmniceanu (actualmente ms. grec 720), i-a atribuit-o acestuia. Al. T. Dumitrescu a emis o ipoteză cu totul neverosimilă : anume că paternitatea poemei i-ar aparține lui Ienăchiță Văcărescu. Acum în urmă, A. Cioran-Comariano a arătat că *Trîmbița românească* e adaptarea unui marș patriotic al vestitului Adamantie Coray, publicat întîi, la 1800, și într-o versiune amendată, la 1821. Autorul român a folosit a doua ediție, însă cu inițiativă creatoare, intervenind cu interesante interpolări acolo unde textul grecesc i-a părut de o valoare pur locală.

Astfel, marile nume ale antichității : Licurg, Solon, Leonida, Miltiade, Aristide și Temistocle sînt înlocuite cu numele unor eroi ai independenței naționale : Mircea cel Bătrîn, Laiot Vodă (prin care pare a fi înțeles Țepeș), Mihai Viteazul ; tot așa izbînzile militare ale vechilor greci (lupta de la Salamina) nu mai apar în versiunea românească, aci fiind vorba de Rovine și Călugăreni. Partea originală a poemei constituie în felul acesta una dintre cele dintîi, dacă nu chiar prima prelucrare a istoriei naționale în spiritul glorificării vitejiei străbune, anticipînd lirica de exultanță patriotică a romanticilor. Se arată că luptele cu turcii au izbucnit (detaliu revelator !) cînd sultanul Baiazid a încălcat stipulațiile acordului încheiat cu Mircea cel Bătrîn, trecînd cu o armată numeroasă Dunărea. Bătuți, otomanii se retrag, hărțuiți de români pînă sub porțile Adrianopole-lui. Laiot Vodă îl trage în țeapă pe Hadim Pașa, trimisul lui Mahomed, cuceritorul Constantinopole-lui. Exasperat de sfidare, împăratul pornește în fruntea unei oștiri imense ca să-i dea o lecție cutezătorului domn român :

Ci sultan luînd de știre
Vine cu mare oștire
   De-o sută cincizeci de mii,
Sosind însă, și de vede
Pă Hadim-Pașa, nu crede,
   Ci începe mai întîi
La ochi bine de să șterge
Și apoi aproape merge.
   Ce să vază, vai de el !
Pe iubitul său cunoaște
Cu țepușul printre coaste
   Și umflat ca un purcel.
Atunci de loc se-ngrozește,
Dar de jale hotărăște
   Să nu lase pui de om,
Ci să arză și să frigă,
Neamul românesc să stingă,
   Făcînd țara ca Sodom.

Mihai Viteazul, numai cu 8000 de soldaţi, zdrobeşte pe apa Neajlovului 80 000 de turci, iar pe Caraiman Paşa îl taie cu propria-i mînă. Din nenorocire, cu toată bărbăţia arătată, Poarta va reuşi, pînă la urmă, prin vicleşug, să vină de hac Principatelor („ne-au supus, făr-a avea ştire"). Dar speranţa nu e pierdută. Dacă victoria a fost cu putinţă odinioară — sugerează autorul —, în epoca măririi otomane, ea e cu atît mai posibilă acum, în plină destrămare a puterii semilunei :

> Noi nu suntem neamuri proaste ;
> Ci şi acum se cunoaşte
> Că suntem din vechi romani ;
> Vrednicie — avem din fire,
> Pînă cînd dar în peire,
> Şi robi să fim la duşmani ? [97]

De un mare interes sînt cele patru poezii scrise la 1821 de Iancu Văcărescu, incluse în ediţia din 1848 a versurilor sale, la rubrica *Sfătuiri patriotice*. Ele ni-l înfăţişează pe cîntăreţul fericirii bucolice şi amatorul de cazuistică sentimentală, manipulînd un vers energic, în care clocoteşte o chemare virilă la acţiune. Aprins de dorinţa binelui comun, trăind intens momentul resurecţiei naţionale, poetul îşi abandonează vechile unelte frivole şi-şi îngroapă dubiile de om plictisit. El îşi asumă misiunea de bard, vacantă în lirica vremii, îndemnîndu-şi compatrioţii să fie la înălţimea vremurilor. Sub forma învăluită, care-i e proprie, nu atît din voinţa de a-şi cifra gîndul, cît din factura eliptică a versului, poetul biciuieşte în *Sfătuire şi rugăciune* ambiţia românilor, robiţi şi decăzuţi, deşi sînt fiii stăpînitorilor lumii („fiii leilor sînt oi !"). El sugerează că regăsirea demnităţii pierdute e posibilă numai prin unire şi respectarea voinţei dumnezeieşti.

O bucată cu mult mai semnificativă e *Bunavestire*. Românii sînt invitaţi să fraternizeze, peste orice deosebire de ranguri, de vreme ce ei coboară cu toţii din aceeaşi stirpe strălucită şi vorbesc aceeaşi limbă :

> Oricare om veţi auzi, ce către voi vorbeşte
> Cu-al maicii v. astre dulce glas, răspundeţi-i frăţeşte.

Deoarece zori noi se anunţă, e important a nu repeta greşelile altor neamuri, a fugi de lene, mîndrie şi injustiţie. În elementul său cînd trebuie să moralizeze şi să probozească, Iancu Văcărescu insistă asupra necesităţii „pravilelor" şi a păzirii lor neabătute („...fiţi Bruţi, spre a le ţine"). El crede că în epoca ce se vesteşte e nevoie de militari, plugari şi învăţaţi, cei dintîi ca să apere ţara, ceilalţi ca s-o hrănească, ultimii ca s-o lumineze. E probabil că denumirea celor trei stări e simbolică, prin „plugari" înţelegîndu-se, în spirit fiziocratic, cei ce se ocupă de agricultură, nu neapărat ţărani, iar prin „învăţaţi" — membrii claselor luminate, cei în stare „să dea poveţi", nu numai cărturarii. O interpretare democratică nu e exclusă, dar ea ne pare mai puţin plauzibilă. Oricum, problema ridicată nu e nici politică, nici socială, ci morală : nu e vorba de a schimba caracterul puterii, ci de a proscrie luxul, jaful şi tirania, de a acţiona în sensul unirii şi al armoniei dintre stări, întrucît numai astfel se poate ajunge la „veacul de aur".

Cîntec românesc e o prelucrare de doină haiducească, în spiritul *Durdei* lui N. Văcărescu şi al *Cîntecului haiducesc* de Alecsandri, cu note grandilocvente : românul e „născut... a supune"

> Şi cu fapte tot măreţe
> Lumii-ntregi a da poveţe.

Există şi o „perlă", de care Alecsandri, brad şi el, dar cu bun gust, va face un haz enorm :

> Pe uscat, ca şi pe mare,
> Şi pe jos, tu eşti călare !

Excepţie remarcabilă în lirica vremii şi în creaţia autorului, *Glasul poporului subt despotism* comunică un patos revoluţionar autentic, inteligibil în afara atmosferei de elan şi febră a anului 1821. În cazul de faţă, poetul se desparte de aristocratul liberal, dar reticent, şi îmbrăţişează fără echivoc cauza maselor răzvrătite. Primul duel e cu propria-i inerţie, cu justificările pe care şi le inventează conştiinţa dornică de tihnă :

> Răscoală-te, inima mea, din a răbdării boală !
> Grozav, grozav ai suferit, grozavă te răscoală !

E denunțat apoi dușmanul : „tirania“ — cuvînt repus în drepturi de Volney, foarte popular de la Napoleon încoace „et pour cause“. Prin „tiranie“ nu se înțeleg nici fanarioții, nici turcii, ci opresorii, în genere, forțele care se opun progresului și înlănțuie popoarele :

> Să tremure, să tremure cumplita tiranie,
> Zdrobită azi în pulbere, pe loc să nu mai fie !

Urmează glorificarea maselor răsculate, prefigurînd pașoptismul ‚mazzini“-an al lui Bălcescu și C. A. Rosetti, care va identifica prezența lui Dumnezeu în spiritul poporului cuprins de iureșul revoluției :

> Drept îndreptînd oricare drept, poporu n-are pată ;
> Minte-nțeleaptă, mintea lui prin fapte se arată.
> Ai libertății fii sînt toți sub steaguri cîți se-adună.
> Toți robii își rup fiarele ! Toți bunii s-împreună.

În fine, în linia rousseau-ismului politic, puțin cultivat la noi pînă la 1840, poetul susține că depozitarul suveranității e națiunea, și nu monarhul, drept care „poporu-ncrede cîrmele-i la fiii ce-și alege“.

Cu toate inegalitățile și artificialitatea limbajului — manifestă mai ales în primele două bucăți —, versurile lui Iancu Văcărescu se impun, în cadrul literaturii generate de anul 1821, printre cele mai valoroase înregistrări de temperatură intelectuală și emotivă. Ele inaugurează linia poeziei cetățenești, de afirmare militantă, exultanță patriotică și chemare la acțiune. Iancu Văcărescu nu ne apare doar ca inițiatorul acestei direcții, care se va dovedi printre cele mai productive ale liricii ulterioare, îndeosebi prin Alecsandri și Bolintineanu, ci și executantul gesturilor rituale, destinate mai apoi să se mecanizeze și să intre în recuzita genului : declamația lui are în adevăr sonoritatea bubuitoare și solemnă, vaga încețoșare a evocării idealului și patetismul fierbinte al profetismului pașoptist. [98]

Cu Vasile Fabian Bob, profesorul transilvănean adus de Asachi, în 1820, pentru seminarul de la Socola, și rămas mai apoi în Moldova, ne găsim în fața unei interpretări insolite a

anului revoluționar 1821 : autorul proiectează evenimentele petrecute la scara cosmică. În acest sens, revoluția e o răsturnare catastrofală a ordinii naturale, care inversează, pur și simplu, raporturile firești :

> S-au întors mașina lumii, s-au întors cu capu-n jos,
> Și merg toate dimpotrivă, anapoda și pe dos,
> Soarele de-acum răsare dimineața la apus
> Și apune despre seară către răsărit în sus.
> Apele schimbîndu-și cursul dau să-ntoarcă înapoi
> Ca să bată fără milă cu izvoarele război ;
> S-au smintit, se vede, firea lucrurilor, ce la cale,
> Aflîndu-se de-n vecie, urma pravilelor sale.

Dar această anarhizare a rînduielilor eterne nu pare a-l intimida pe poet, care se arată mai mult curios decît speriat. El intră cu calm și un umor stăpînit, de tip „pince sans rire“, în jocul fanteziei, acceptînd situațiile cele mai năstrușnice, cu un fel de bucurie a evocării absurdului :

> Timp mult nu o să mai treacă și-a ara plugul pe mare,
> La uscat corăbierii nu s-or teme de-nnecare,
> Ce-a să zic-atunci pescariul, cînd în ape curgătoare,
> Îi va prinde mreaja vulturi, și dihănii zburătoare,
> Ce-o să zică vînătorul, cînd în loc de turturele,
> Nevăzînd nici cîmp, nici codrii, va pușca zodii și stele ?

Pînă la urmă, totul reintră în normal : apare Aurora, care alungă „spaimele nopții“, iar armonia tulburată a lumii se întemeiază din nou :

> Iată că acum răsare s arele la răsărit
> Și apune cu zîmbire despre seară la sfințit ;
> Luna, stelele și cîte planete umblă pe cer
> Au intrat ca de-n vecie iar în scrisele lor sferi. [99]

Lui Asachi, evenimentele anului 1821 îi sugerează un „cîntec“ despre fragilitatea fortunei : *Nestatornicia lucrărilor lumei. Cîntec de soțietate în emigrație, 1821*. Într-un vers scurt, care combină foarte melodios amfibrahi și dactili, cînd măsura e păstrată și accentul tonic nu contravine accentului ritmic,

poetul reia vechiul motiv al neîncetatei schimbări din natură și societate :

Schimb toate ce s-află sub soare,
Pier toate ce s-au născut,
Că timpul pe aripi ușoare
Nu stă pe loc un minut.

Adesea răul pîndește îndărătul clipelor de jubilare :

Noi toți dineoară în pace,
În dulce patrie am trăit,
Dar astăzi fortuna desface
Cele ce ieri au urzit.
Voioasă plăcere ne ține
În a ei cerc astă zi,
Aleu ! cine știe, de mîine
Unde și cum noi vom fi ?

Spre deosebire de interpretarea comună a motivului „fortuna labilis", care tinde să demonstreze nimicnicia omului sau să destrame încrederea în excelența providenței, Asachi conchide într-un spirit optimist, cu totul caracteristic lui :

Dar tot așa n-a să rămîie,
Veni-va timpul mai bun,
Nu-s tulbure toate pîrăie,
Nici nori în cer tot s-adun !

Mai semnalăm încă, în ultima linie, o frumoasă poezie de Conachi, anticipînd genul, atît de productiv ulterior, al liricii de înstrăinare și exil : *Dintr-a dulcii patriei sînuri* (titlul dat după primul vers). Privind spre Moldova de pe malul rusesc al Prutului, unde-și căutase refugiu în urma izbucnirii mișcării eteriste, poetul se îmbată cu icoana patriei : miresmele pămîntului natal îi înțeapă nările, cîntecul duios al amintirii îi răsună în urechi, în seara calmă și limpede, norii și păsările se îmbată respirînd văzduhul țării, el singur e obligat să rămînă departe, pribeag și singuratic. Versurile sînt străbătute de

nostalgie și au factura cantabil melancolică a unei fine romanțe :

Zefiri veseli și voi nouri, nu vă oprește nimică,
Și în patrie vă-ntoarceți fără de nici o frică.
Spuneți că numai eu singur lîngă aceste maluri,
Trist, mîhnit și obosit, plîng privind acele valuri.

O, Moldavie iubită,
O, fericire dorită,
Din inima neuitată,
Totdeauna așteptată ! [100]

La capătul acestei lungi treceri în revistă a scrierilor inspirate de mișcarea pandurilor și Eterie, care evidențiază prin mulțime, varietate și energie pasională extraordinarele repercusiuni în conștiințe ale evenimentelor, concluziile se desprind de la sine. În primul rînd, e vădit că anul 1821 îi smulge pe scriitori din universul factice al literaturii neoclasice, apropiindu-i de universul concret al istoriei. Amenințată să se sufoce prin transformarea exercițiului liric într-un ritual gesticulatoriu prestabilit, poezia e scoasă la aer și obligată să-și caute o inspirație autentică în însăși realitatea înconjurătoare. În felul acesta, opera literară se alipește de destinul oamenilor, capătă respirația adevărului și sensul unei răspunderi existențiale.

În al doilea rînd, evocînd direct sau prin transfigurare evenimente ce nu puteau lăsa indiferent pe nimeni, statutul clasicizant al scrisului, singurul cu autoritate în societatea românească de la începutul secolului al XIX-lea, suferă o lovitură puternică. Operele anului 1821 sînt profund subiective, acest subiectivism manifestîndu-se atît pe plan ideologic (pornire vindicativă, viziune catastrofică a tulburărilor revoluționare, anti-eterism violent etc.), cît și pe planul expresiei propriu-zise (limbaj pasional, alternări între satira grotescă și fulminația oraculară apetență pentru culoare, detaliu pitoresc și specificitatea stilului).

Reîmprospătarea inspirației și personalizarea viziunii contribuie deopotrivă la înfrîngerea rutinei și dislocarea criteriilor tradiționale, tocmai într-un moment în care integrarea activă în orbita vieții intelectuale a Europei face ca spărturile

produse în vechea mentalitate să se lărgească repede. Rezultatul este că după 1821 se scrie *altfel* decît înainte. Romantismul nu apare încă, dar climatul ce-l face posibil există deja sau e în curs de agregare.

COSTACHE CONACHI

Cînd Ibrăileanu, într-un curs universitar celebru, așeza începuturile literaturii române moderne sub egida lui Costache Conachi, el uza de una dintre simplificările curente și inevitabile în istoria literară ; ca orice știință dornică să degajeze din puzderia faptelor înlănțuiri sau tipologii, istoria literară e obligată să conceptualizeze, deși, în cazul ei particular, nici un concept nu recuperează deplin sensul mișcării realului și nu convine faptelor luate separat. Judecată în lumina unei cunoașteri mai amănunțite a procesului literar al epocii, opinia lui Ibrăileanu trebuie desigur amendată ; Iancu Văcărescu nu pare mai puțin caracteristic tranziției de la clasicism la romantism, nici Asachi, iar din punctul de vedere al talentului, chestiunea superiorității unuia sau altuia dintre acești scriitori rămîne deschisă. Oricum, e sigur că lirica marelui boier moldovean, grav, rigid și auster în ipostaza de personaj public, dar de o surprinzătoare capacitate de combustie interioară, ilustrează momentul de eroziune și depășire a anacreonticei, ca și încercarea zadarnică de a forța porțile romantismului. Format sub fanarioți, hrănit cu proza solidă a luminilor și mica poezie neoclasică de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, plină de exhibiționism galant, dar străbătută de neliniști mocnite și desfăcînd adesea puterile sentimentului de sub cenzura gustului tradițional, Conachi va rămîne mereu un om al sfîrșitului de veac : raționalist în clipele de efuziune, mînuitor al tehnicii vechi a versului chiar și atunci cînd comunică o simțire nouă prin intensitate și dramatism, un luminist în anteriu și un preromantic în papuci.

Ca orice scriitor care încalecă două epoci, el iluzionează lesne în privința încadrării. Frapat de aptitudinea interiorizării și de subtilitatea cu care disecă pasiunile, G. Călinescu a văzut în el un frate mai mic al lui Stendhal și Benjamin Constant ; îndreptîndu-și atenția spre prozodie și utilizarea simbolismului erotic anacreontic, istoriografia literară mai

veche (și uneori cea de tot nouă) l-a situat în compania primilor Văcărești. De fapt, ambele aprecieri pot fi argumentate. Există efectiv doi Conachi — cum susținea O. Densusianu —, însă ei sînt succesivi. [101]

Opera poetică a lui Conachi, elogiată în 1827 de Vasile Popp și în 1830 de M. Pastiescu, răspîndită între contemporani prin còpii manuscrise, intrată în parte, prin „cîntecele de lume", în repertoriul lăutarilor, a cunoscut lumina tiparului tîrziu de tot, după moartea scriitorului, într-o primă editie la 1856 (îngrijită de N. Ionescu) si o a doua, la 1886 (îngrijită de Miron Pompiliu). De-aici, dificultăți greu de depășit, care apar chiar în pragul cercetării : lipsește, în primul rînd, inventarul complet al poeziilor scriitorului, deoarece acestea se găsesc în nu mai puțin decît 12 manuscrise (10 la B.A.R., 2 la Bibl. „M. Eminescu" din Iași), copiate de diverși și amestecate cu bucăți aparținînd altora, anevoie de deosebit din cauza comunității de stil și manieră ; în al doilea rînd, este extrem de delicată problema stabilirii, măcar aproximative, a cronologiei versurilor, ceea ce împiedică elucidarea evoluției lirice a poetului. [102]

Întrucît ne privește, credem că materialul valorificat pînă în prezent permite o ipoteză plauzibilă asupra etapelor parcurse de scriitor în cariera sa de aproape o jumătate de secol. Luînd ca termen de referință ms. III-36 din Biblioteca „M. Eminescu", Iași, copiat de Ilie Gherghel, între 1829—1832, și descris de C. Botez *(Viața românească*, nr. 1, 1906), ținînd seama de datele furnizate de scriitor pentru cîteva din poezii (între altele, *Jaloba mea* — 1821) și de episodul dragostei cu Zulnia, susținem probabilitatea a trei faze de creație : una, de tinerețe, al cărei punct terminus îl fixăm în jurul anilor 1815—1820, prioritar anacreontică, deși, din cînd în cînd, solicitări intime sau obștești împing spre o tematică „serioasă", de tip luminist *(Moruz-voievod)* sau tendențial preromantic (elegiile : *Moartea părintelui dumisale vornicului Costachi Conachi și Moartea lui Vasilică Balș)* ; o a doua etapă, pînă pe la 1830—1834, constituind perioada culminantă a operei, sub raportul originalității și adîncimii lirismului ; o a treia, de pe la 1834 înainte, după moartea iubitei și ieșirea din viața publică, o epocă de rarefiere a exercițiului poetic, datorită vîrstei, istovirii elanului lăuntric și amărăciunii produse de renunțarea la ambițiile politice, în urma candidaturii nenorocoase la tronul Mol-

tîrziu, în 1868, Heliade se referă la același text, tot atît de admirativ, socotindu-l, ca și odinioară, anonim, deși între timp apăruse în prima ediție a scrierilor lui Conachi : „Simțirea îi e cu mult mai dureroasă și expresia mult mai naturală — comentează el —, (poetul) își spune focul din inimă, din care ca o lavă aprinsă îi ies lacrimile". Frigurile pasiunii, în dezlănțuirea lor irezistibilă, dar evocate verosimil, așa ca fiecare să se poată recunoaște — desigur sub o formă înnobilară —, iară ce voiau să găsească îndrăgostiții în cîntecele de lume, iată ce a știut să le furnizeze Conachi, mai bine ca oricare altul. [104]

Dacă data morții tatălui lui Conachi (7 martie 1803) e și data poeziei — lucru de care ne îndoim — înseamnă că și această elegie, de alte valențe sufletești decît obișnuitele jelanii pe tema iubitei nemilostive, aparține începuturilor lirice. Oricum, prezența ei înlăuntrul primei faze de creație, ca și a celeilalte elegii : *Moartea lui Vasilică Balș,* nu constituie o surpriză. Intensitatea sentimentului, introspecția, aptitudinea meditativă, conștiința fragilității fortunei — reprezintă constante ale mentalității poetului. Ceea ce susținem noi e că nici experiența personală, nici incidențele istoriei nu solicită aceste însușiri, pînă pe la 1815—1820, decît pasager și superficial. *Moartea părintelui dumisale vornicul Costachi Conachi,* în ciuda unui retorism care face ca durerea autentică să pară artificială, anticipă totuși maniera gravă și interiorizată a fazei a doua de creație. Scena funebră e pictată cu stîngăcie, gesturile sînt teatrale : muribundul ține un discurs interminabil, luîndu-și rămas-bun cu resemnarea unui suflet cucernic, surorile cad într-un fel de catalepsie, poetul însuși își reclamă moartea ca o izbăvire. Dar, în final, izbucnește un țipăt, purtînd în el revolta împotriva non-sensului vieții :

Aceasta îi pompa lumii, pînză în loc de caftan,
Năsălia drept caretă și săcriul drept rădvan ?
Preoții cîntînd și psalții în loc de miterhanea,
Ștofa ce te învălește în locul de feregea ?
Făcliile dinainte în loc de alai gătit
Și tămîia vestitoare tuturora c-ai murit ?
Mormîntul în locul curții, țărnă în l c de divan,
Năfrămile spînzurate și veșmîntul drept erchian ?

Trecerea în cea de-a doua epocă a creației o favorizează două împrejurări, una ținînd de momentul contextual obiectiv, cea de-a doua de un eveniment major, survenit în viața personală a scriitorului. O dată cu prăbușirea regimului fanariot și resurecția națională de la 1821, neo-anacreontismul intră într-o rapidă disoluție : mediului cărturăresc care se debarasează rapid de Orient în moravuri, limbă și port, începînd să-și potrivească ceasul după orologiul Europei, lirica suspinată de lăutari, încropită din complimente dulcege și jurăminte duplicitare, trebuia să-i pară din ce în ce mai anacronică, mai nepotrivită cu spiritul vremurilor noi. După cum am văzut, întreaga literatură a vremii se leapădă de frivolitate, asumîndu-și o misiune înalt educativă și regeneratoare. Era imposibil ca un om aproape de sufletul țării, cum era Conachi, care-i slujise cu credință în lungul anilor, să continue netulburat a improviza bagatele, opac la cerințele unei epoci de renaștere națională.

Determinantă în renovarea mijloacelor poetice pare a fi însă dragostea, multă vreme neîmplinită, pentru Zulnia. Pe Smaranda Negri, din neamul Donicilor, alintată cu numele Zulnia, o cunoscuse prin 1812 (dacă e să ne luăm după mărturia cuprinsă în poezia *Jaloba mea*). Iubirea pe care femeia aceasta, căsătorită și cu cinci copii, o inspiră sentimentalului boier, atît de limbut în materie erotică și atît de puțin statornic, nu este „focul acel înherbîntător", născut din dorința posesiunii, ci „para cea lină, acea dulce la simțiri", rezultată din intuirea unui suflet ales și consonant. Ani de zile îndrăgostiții trebuie să se ascundă, spre a salva aparențele, ferindu-se de șoaptele insidioase și reținîndu-se de la imprudențe. Ca totdeauna, însă, obstacolele așezate în calea pasiunii nu fac decît să-i sporească energia explozivă. Totuși nu eroii rezolvă dilema (desfacerea căsătoriei sau legătura adulterină), ci soarta. În 1824, Zulnia rămîne văduvă, și lucrurile par să se aranjeze. Dar Conachi mai întîrzie patru ani pînă s-o conducă la altar, din cauza opoziției înverșunate a surorii mai mari, Caterina. De-abia după moartea acesteia, în 1828, el își realizează, în fine, visul. Așteptată îndelung, fericirea durează puțină vreme. După numai trei ani, în 1831, Zulnia se stinge din viață, înainte ca poetul să fi avut vreme să se dezmeticească din fixația sentimentală și să-și considere idealul cu ochi lucizi. Durerea îi va fi cu atît mai inconsolabilă. [105]

Această iubire ardentă şi tîrzie (Conachi avea 34 ani cînd a cunoscut-o pe Zulnia şi 50 cînd a luat-o de nevastă), în care se revarsă aspiraţiile tainice ale unui suflet ros de singurătate, îl transformă pe uşuratecul închinător al lui Eros într-un amant despletit şi tragic. Şi de-aici înainte, sub cine ştie ce impuls momentan sau sub efectul vreunei „comenzi" ocazionale, poetul va continua să strunească pe lira sa dibace vechiul cîntec anacreontic. Căci formele supravieţuiesc totdeauna spiritului care le-a născut, iar rutina e cîteodată nu numai o plictisеală, ci şi un mijloc de eliberare. În orice caz, caracteristic anilor de aşteptare deznădăjduită şi întîlniri ascunse de ochii lumii, din cea de-a doua fază de creaţie, e lirismul grav, sincer şi sfîşietor al unor poeme ca *Amorul din prieteşug* şi *Scrisoare către Zulnia,* care transferă nemijlocit în literatură zvîrcolirile neputincioase ale vieţii. Confruntată cu o dramă adevărată, poezia lui Conachi se sublimează şi se purifică ; ea se înalţă dincolo de stereotipul cînteсului de lume, spre zonele simţirii autentice, acolo unde nu mai există atitudini pietrificate şi popasuri digestive, ci sudoare şi lacrimi, nopţi de insomnie exasperată şi zile de calvar. E drept că, prin formaţia veche, Conachi nu-şi găseşte locul printre romantici, dar prin temperatura pasiunii şi sfîşierile cugetului, el se fixează totuşi în preajma lor, fie şi cu un statut provizoriu. Ca să ne convingem, nu e nevoie de o nouă „lectură" — cum se spune astăzi —, ci doar de o punere în pagină adecvată.

Iubirea Zulniei şi a lui Ikanok (anagrama transparentă a poetului) se desfăşoară într-un decor montan, sălbatic şi grandios, ca şi cum absolutul ei ar avea nevoie de sublimitatea naturii. Descripţia încearcă pentru prima dată la noi o autohtonizare a peisajului, poetul zugrăvind ceea ce vede, nu ceea ce tradiţia literară preconizează să fie văzut. Tabloul e încă general, totuşi individualitatea unui loc definit (în cazul de faţă Slănicul) se desprinde parcă din ceaţa vorbelor :

Într-un loc pustiu şi tainic, de curînd aflat la lume,
Unde spre tămăduire pătimaşii mărg anume,
Unde firea întristată şi întru posomorîre
Au răvărsat toate celea ce pricinuiesc mîhnire,
Munţi înalţi pînă la nouri, păraie prin stînci vărsate,

Codri cu copaci sălbatici printre pietre răsturnate,
Prăpăstii peste prăpăstii, adîncimi întunecoasă,
Unde zmeura şi fragii şi mura cea mai frumoasă
Cresc în voie despre oameni, că numai cîte o potică
Slujeşte la bieţii bolnavi de trecut cu mare frică.

Declaraţia de dragoste, rostită sub un fag bătrîn, e pecetluită de o vijelie năprasnică :

Atunci fulgere cu trăsnet prin văzduh scăpărătoare,
Pămîntul tot în cutremur şi stihiile-n pierzare
Sămăna înspăimîntate de atîtea pătimiri.

Pe lîngă „plein-air"-ism şi transformarea naturii în rezonator al mişcărilor inimii, o altă mare noutate rezidă în descoperirea poeziei-confesiune. Spre deosebire de anacreontici, care uzează de pronumele „eu" în mod convenţional, fără nici o intenţie de autoscopie, Conachi se serveşte de persoana I ca să-şi destăinuie frămîntările, suferinţele şi tristeţile cauzate de neîmplinirea dragostei. Confidenţa, inventată de Rousseau, devine la el — probabil în afara oricărei influenţe directe, prin simpla determinare a pasiunii exasperate, constrînsă să se refuleze — obiectul însuşi al poeziei. Şi e de notat că, sub aspectul personalizării, Conachi se arată mai îndrăzneţ decît unii romantici, întrucît ne introduce, fără pudoare, într-o serie de detalii intime, în vreme ce un Alecsandrescu, subiectiv dar idealist, ca Lamartine, deşi face din lirism o experienţă interioară, ocoleşte orice element autobiografic.

„Spunîndu-se", scriitorul e împins fără de voie dincolo de didacticismul cuminte şi metodic al clasicismului epigonic care aplică poeziei principiile prozei : el se lasă purtat de valul efuziunii, începe a combina ideile după o logică afectivă, cedînd iniţiativa cuvintelor ; lirismul e astfel scos de sub tirania regulilor şi a cutumelor, lăsat să cînte şi să vibreze :

Te-am iubit pînă acolo unde ceriul în uimire
Să cutremura, Zulnio, de-a inimii mele stare,
Cum să aibă la iubire Dumnezău pe-o muritoare.
Unde-i acea vreme, dragă, ah, dragă şi mult iubită,
În care cu tine-n braţă şi tu de mine lipită,
Petreceam zilele noastre în pustiul acel mare !
Vai mie, zisăi, pustiiul şi în inimă mă doare,
Mă doare, că acolo numai am trăit în fericire.

Sub această ipostază, poezia încetează a fi celebrare a „nurilor" şi ritual gesticulatoriu, ea devine spovedanie a inimii apăsate, ţipăt al adîncurilor. Între vers şi viaţa interioară nu se mai interpune ecranul deformat al „literarizării". Şi dacă privim cu băgare de seamă pasajul citat, observăm că naturaleţea sentimentului implică o serie de derogări de la principiile poeticii clasice. Astfel, mecanica asociativă funcţionează prin reveniri şi circumlocuţii, eliberîndu-se de stringenţa carteziană a seriilor logice ; dimensiunea pasiunii e sugerată grandios, într-o imagine care trimite la infinitatea cerului şi a divinităţii, lăsînd departe în urmă graţiile obosite ale petrarchismului „Te-am iubit pînă... unde ceriul să cutremura de-a inimii... stare". Remarcabilă este şi sintaxa poetică ; ea scapă de uniformitatea prozodiei, prin multiplicarea şi deplasarea cezurii (dublă cezură în versurile 2 şi 7, triplă cezură în versul 4, emistih „a minore", redus la un trisilab, în versul (8) ; interesantă este şi folosirea anadiplozei cu valoare augmentativă (repetarea lui „mă doare" în rima versului 7 şi începutul versului 8). În alte părţi ale aceleiaşi poezii întîlnim „enjambement"-ul, procedeu romantic, dintre cele mai uzuale, despre care se crede în mod fals că ar fi fost introdus la noi de Alecsandrescu :

> În sfîrşit, toate acelea petreceri de mulţămire
> Scrisă cu slove de pară într-a inimii simţire
> *Te-am perdut,* şi numai gîndul, ce mă arde, mă munceşte...

sau :

> Mă vait şi zi şi noapte, dar în zădar, că scădere
> *Nici este,* nici a fi poate la a despărţîrii jale.

Cu toate aceste inovaţii, cerute de elanul impetuos al confesiunii, care tinde să zdrobească barierele instalate de tradiţie şi convenienţe, poezia nu se emancipează nici de tonul oratoric, nici de amplitudinea greoaie a versului, rimat fără surpriză şi de obicei paroxiton, nici de modalitatea ilustrativă a construirii imaginii, nici de reflexul petrarchist (Zulnia are „ochii negri ca mura", „gură ca robinul", „sîn ca trandafirul", „mîini ca zăpada" etc., etc.). E caracteristic că inţiativele de modernizare ale lui Conachi se înscriu într-un context clasicizant.

Tipic preromantismului său, care amestecă tensiuni lăuntrice şi ideologie, descătuşări lirice şi tipare neo-clasice,

e conflictul dintre furia instinctului şi respectul moralei sociale. Această temă a iubirii din toate timpurile capătă sub condeiul boierului cu inimă simţitoare o coloratură tragică şi duioasă. Naturismul luminilor şi conştiinţa creştină a păcatului contribuie să agraveze termenii alternativei. Poetul nostru nu e un „rousseau"-ist, căci pentru el, ca loial supus al bisericii, omul vine pe lume maculat, iar pasiunea, prin simplul fapt că e naturală, nu e şi legitimă. Zulnia, care se ştie legată de Ikanok „numai cu prietenie şi cu inimă curată", îşi descoperă deodată dragostea, ca o atracţie irezistibilă, şi intră în panică : întreaga ei educaţie o învaţă că pînă şi a gîndi păcatul e un păcat, şi cu toate astea — contradicţie etern feminină ! —, se complace cu delicii să privească în abisul ce i se deschide înainte :

> Ce putere nevăzută şi odihnei surpătoare
> Să rădică în simţirea bietei inimioarei mele
> Şi mă arde zi şi noapte cu-ntristare şi cu jele ?
> Văz prăpastie cu ochii, văz a mea ticăloşie,
> Dar le văz cu mulţumire şi le rabd cu bucurie.

Refuzînd să creadă că există o coincidenţă între natură şi virtute, Conachi nu e un rigorist, care pune datoria mai presus de instinct şi rezolvă conflictele iubirii cu societatea prin renunţare. Încît dorinţa (căci poetul e un senzual şi un voluptuos), ca şi aspiraţia sufletului îl împing spre Zulnia ; „prieteşugul", deci teama de a o compromite, de a o arunca în ghearele „păcatului", îl îndepărtează :

> Ah, prieteşugul care toată lumea îl slăveşte
> Şi după care aleargă, dar rareori îl găseşte,
> Pentru mine este muncă, dojană şi chinuire,
> Căci m-aruncă şi mă ţine în jalnică stînjănire,
> Ori a fi cinstit prieten şi să mă trag de Zulnia,
> Ori să-i descopăr amoriul ce cu-atîta tirănia
> M-au cuprins şi mă-mpilează, încît nu mai am suflare...

La început, cîtă vreme cei doi eroi sînt încă în stare sau se cred în stare să poruncească sentimentului, fie chiar cu preţul unor mari suferinţe, ei se decid pentru soluţia lui Saint-Preux şi a Heloisei : fug unul de celălalt. Dar separaţia nu anihi-

lează iubirea, ci o amplifică și o aduce la incandescență. Ikanok rătăcește zadarnic pe dealuri și cîmpii, nici una dintre îndeletnicirile sale obișnuite, nici vînătoarea, nici cititul, nici scrisul, nu-l distrag de la imaginea femeii adorate, căreia distanța îi magnifică și îi idealizează figura :

Înnoptez pintre prăpăstii, pintre rîpi, pintre ponoară,
Că doar oi uita de groază dorul care mă omoară.
Dar în zădar, că durerea merge și vine cu mine,
Gîndul meu nu să abate cîtu-i un chic de la tine.

În această fază a iubirii obsesive și fără speranță, atitudinile romantice sînt adoptate parcă de la sine : gustul solitudinii și al ceasurilor vesperale, compania privighetorii, peregrinarea fără țintă prin locuri pustii, viziunea cernită a lumii :

Alerg, mă duc și vin iarăși, cufundat într-o tăcere,
În durere cunosc viața și în viață tot durere.
Caut, cerc stîncile toate, mă îngrop în adîncime,
Petrecerea mi-i plăcută întru întunericime.
Acolo neadormita, pustnica privighetoare,
Bocindu-să cu durere de-o asămenea-ntîmplare,
Să vaită și să plînge, mă ascultă, mă jălește...

La rîndul ei, Zulnia nu mai are nici somn, nici liniște :

Zile, nopți petrec cu gîndul la dulcea închipuirea
Ce pururea îmi aduce și-mi sfetește nălucirea,
Nici un fel de împăcare sufletul meu nu găsăște
Și cunosc că pe tot ceasul patima ce mă muncește
S-adaoge și cuprinde sîmțîrile mele toate,
Încît nimică pe lume să mă mîngîie nu poate.
Viața mea este o mare care nu să liniștește,
Prieteșugul să luptă, amoriul furtuni stîrnește.

În cele din urmă, cei doi eroi se întîlnesc într-un loc singuratic. Ikanok, „cuprins de rușine", îi cade la picioare, mărturisind că nu mai poate îndura :

Știu că-i să-mi pui înainte prieteșugul cel mare,
Dar tocmai prieteșugul mi-au aprins focul mai tare.
Vai mia, el și amoriul, unindu-să într-o fire,
Mă muncesc și mă omoară cu îndoită pornire.

Apoi leșină, nu fără a executa o mică acrobație de Don Juan fanariot :

Au căzut, dar și căderea i-au fost sămn de închinare,
Căci s-au prilejit cu gura sărutînd a ei picioare.

Zăpăcită, pierzîndu-și capul, Zulnia sfîrșește prin a-l urma în starea de inconștiență :

În sudori, lacrămi scăldată, desculță și despletită,
Fuge, vine, să-nvîrtește ca o deznădăjduită.
Zăludă, ca vai de dînsa, pe pămînt și la cer cată.
Vra să strige, dar și glasul i să taie deodată.
Să povîrnește și cade peste dînsul, leșinată,
De năcazul ei ucisă, de năcazul ei sfărmată.

Chiar poetul ne avertizează că scena aceasta, de un teatralism excesiv, trebuie interpretată alegoric. Leșinurile constituie punctul culminant al dramei, semnalul unui „happy-end" edifiant : amorul îi deșteaptă la viață pe cei doi îndrăgostiți, care își găsesc în fine fericirea dorită, în sensul ideal de plenitudine și lumină interioară. Destinul lor ilustrează în felul acesta ideea că adevărata iubire e prețul răbdării, sporind prin „năcaz și prin durere", că ea încunună o zbatere îndelungată, multe ceasuri de suferință, incertitudine și deznădejde.

Spre deosebire de romantici, de care-l apropie însă felul de a-și suporta pasiunea, Conachi crede fericirea posibilă. El ignoră acea forță auto-destructivă, cuibărită în profunzimile ființei, care se ivește fără motiv aparent, bătîndu-și joc de dorințele pioase și rezonabile, răsturnînd ceea ce pare a oferi securitate, liniște și armonie, parcă spre a manifesta căderea ireparabilă a omului și apartenența sa luciferică. Pentru Conachi, „intermitențele inimii" nu există, iar rațiunea nu e antagonista sentimentului ; de aceea, o iubire întemeiată pe „prieteșug" se fortifică prin încercările la care e supusă și înflorește mereu, ca darul cel mai de preț al dumnezeirii ; ea poate fi contrariată de obstacole exterioare, nu de vreo inaptitudine congenitală a ființei ; iubiții suie, așadar, o Golgotă,

la capătul căreia nu e martiriul, ci, spiritualmente vorbind, harul deplinei consonanțe umane. La temelia acestui optimism etic se află convingerea nestrămutată a luminilor că indivizii nu sînt niște monade impenetrabile, că ei pot comunica și că prin simpatie sau „prieteșug" își cîștigă de fapt veritabila dimensiune omenească. Romantismul nostru, care, în multe privințe, departe de a repudia moștenirea luminilor, și-o însușește și o asimilează, nu e cu totul străin acestui punct de vedere, deși caută să-i corijeze naivitatea ; Alecsandri, înamorat — stranie coincidență — de fata Zulniei, ne oferă, în acest sens, un exemplu grăitor.

Rădăcinile luministe ale viziunii lui Conachi despre dragoste ies la iveală și în atitudinea sa deschisă, lipsită de pruderie, față de tot ce aparține corporalului. Amorul are, după el, două laturi indefectibile :

Două firi are-ntr-o fire — și de om, și îngerească,
Una-i dragoste curată, ceilaltă-i îi trupească.

Voința de a transcende instinctul și spiritualizarea legăturii erotice nu anulează drepturile firii și nu conduc la platonism. Astfel, în meleagurile tainice ale Slănicului, unde se desfășoară pe furiș întîlnirile cu Zulnia, tiradele sentimentale alternează cu îmbrățișările fierbinți :

De sute de ori, Zulnia, printr-a gurilor lipire
Ți-am adeverit amoriul cu credință și iubire.

În mijlocul pădurii au loc exhibări neașteptate, de un gust renascentist : Zulnia se scaldă sub ochii poetului, care celebrează liturghia păgînă a trupului cu o senzualitate robustă, de om al pămîntului, nefalsificat de pseudo-eleganța curteană a fanarioților.

...ochilor, spuneți, ce priveam atunci în zare ?
Comorile firii toate la ochii mei dezvălite,
De mii de ori sărutate, de mii de ori pipăite,
Le răpeam cu lăcomie și într-acea de fericire
Aș fi dat orice pe lume pentr-un ceas de prelungire.

Fiindcă epoca nu cunoaște un protocol al limbajului, cu interdicții pentru cuvintele care ar putea jigni urechile sensibile, poetul întrece uneori măsura. De pildă, cînd, anunțîndu-și întoarcerea acasă, îi cere gîndului să ducă :

...guriței bucurie
De sărutări cu trufie,
Sînul, peptul dezvălește,
Țîțișoare rumenește,
Rădică di pi picioare
Orice feli de-nvălitoare.

Naturalismul acesta e grosolan din cauza crudității expresiei, dar nu e indecent, întrucît rezultă din inocență, nu din ostentație.

Erotica nu epuizează desigur resursele lirismului lui Conachi, totuși ea constituie sectorul de departe majoritar al creației, cel care relevă în felul cel mai expresiv personalitatea scriitorului. În rest, fără a prejudicia asupra creației din faza a treia, și lăsînd de o parte cele două poezii deja amintite : *Tînguirea Moldaviei* și *Dintr-a dulcii patriei sînuri,* înregistrăm abordarea unor motive curente în epocă, încadrabile, în genere, preromantismului : zădărnicia măririlor și extincția universală *(Lumea) ;* meditația nocturnă a sufletului împovărat (*Tînguirile*) ; lauda adusă muncii de la țară în spirit fiziocratic și horațian (*Răspunsul unei scrisori*) :

Să te faci plugar de țară sămbrăluindu-te cu prostime
Și să guști viața cea dulce ce nu are istățime.

În *Cine are gust să-mi creadă,* teza e a egalității naturale a oamenilor :

Maica fire ca s-arăte că nimic nu poate fi
Mai presus de-a sale daruri acolo unde-a voi,
De multe ori se pogoară pîn-la cei mai proști vecini
Și sădește viorele și toporași lîngă spini.

Versuri de o intensă vibrație emotivă sînt prilejuite de moartea Zulniei. Comparînd elegia *Pe năsălie, 831, octm. 15,* cu poeziile de tinerețe, compuse la moartea tatălui și a lui Vasilică Balș, se vede drumul parcurs de scriitor către simplificarea expresiei și eliberarea cîntecului pur al inimii rănite

de sub zgura clişeelor livreşti. Sfîrşitul Zulniei e evocat cu o sinceritate sfîşietoare ; sintagma eminesciană „dulce lumină" plasează întregul context sub pulberea de stele a nopţii veşnice :

Ah, te-ai dus, dulce lumină, din zarea ochilor mei,
Unde-i viaţa, unde-i mila ce izvora dintr-a tăi !
Toate s-au sfîrşit şi moarte, furul cel neadormit,
Fără milă, fără veste, chiar din braţă-mi te-au răpit.
Te-au răpit, o, vai de mine, cum să mai trăiesc de-acum,
Cînd simţîre de viaţă nu mi-au mai rămas nicicum,
Cînd văzduhul tot otravă, cînd lumina au apus,
Cînd şi inima şi suflet, cu tine, dragă, s-au dus !

În *Iunie 23*, lirismul confesiunii se modulează suav. Sufletul e chestionat :

Pentru ce gemi şi respiri, suflete al meu, răspunde...

Răspunsul surdinizează nota gravă a ireparabilului, printr-un fel de blîndă melancolie, izvorîtă din acceptarea resemnată a sorţii :

Spus-au florile cuiva pentru ce se veştejiră,
Sau nopţile pentru ce lumina le părăsiră ?
Ele pier, ele se trec, fără cea mai mică ştire,
Ca şi mine ce mă arz şi m-apropiu de sfîrşire. [106]

E de netăgăduit că în modelarea literară a sentimentului Conachi foloseşte exemplul literaturii secolului al XVIII-lea, a aşa-zisei „mici poezii", reprezentate de Léonard, Dorat, Colardeau, Saint-Ange, Parny. Ch. Drouhet a arătat că între versiunea lui Saint-Ange din Ovidiu, intitulată *Plaintes d'Hécube sur la mort de Polyxène*, tradusă de Conachi în fragmentul *Cruzii Elinii cu jertfă pe Abelef pomenesc*, şi elegia sa, *Pe năsălie*, există puncte comune evidente. La fel, în *Scrisoare către Zulnia*, expresia patetizată a iubirii şi cazuistica sentimentală prezintă afinităţi certe cu heroidele lui Dorat, traduse după volumul *Les victimes de l'amour ou Lettres de quelques amants célèbres* (Amsterdam, Paris, 1776) sub titlul : *Către Leandru ce nu venea* şi *Iulia către Ovidie*. Putem adăuga

că romanţa *Ah, zilelor fericite*, aminteşte prin atmosfera de tristă blazare de *Complainte* a lui Parny, de la care împrumută şi ideea refrenului :

Naissez, mes vers, soulagez mes douleurs,
Et sans effort coulez avec mes pleurs.

la Conachi :

Scripcă jalnică, duioasă, răspunde la ahtul meu
Şi spune în lume toate cele ce pătimesc eu.

Intimitatea libovnicului, dar sentimentalului poet moldovean cu literatura inimilor tandre şi a melancoliilor raţionalizate de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea e vădită şi în numeroasele sale traduceri : unele de mai mică întindere (*Cu prietena-mpreună*, după *Le souvenir* de Léonard ; *În lipsa ei*, după o romanţă atribuită lui J. B. Rousseau ; heroidele *Abeliard către Eloiza* şi *Eloiza către Abeliard*, după Pope, prin Colardeau ; *Narches amurezatul de săniş*, după Ovidiu, prin Saint-Ange), altele de proporţii mai mari (*Tragedia lui Lentor* de un autor neidentificat ; *Oreste* de Voltaire şi fragmente din *Alzire* şi *Zaïre ; Bélisaire* şi *Alcibiade* de Marmontel ; *Mathilde ou mémoires tirés de l'histoire des croisades* de M-me Cottin, publicată în 3 volume, la Iaşi, în 1844). La acestea, se adaugă, după cum am mai arătat, două opere de puternică vertrebaţie luministă : *Prenţipiile moralului sau cercare de voroavă asupra omului*, traducerea a 3 cînturi din *Essay on Man* al lui Pope, după versiunea franceză a lui Du Resnel, şi o *Privire politicească a Evropii toate din anul 1825* (ms. 5887, copie ms. 423). [107]

Predilecţia netă pentru literatura sentimentalistă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea (însuşi Voltaire fiind selectat prin opere de tip preromantic), care evocă tabloul înduioşător al persecutării virtuţii şi suferinţele pasiunii contrariate, transcriind astfel în imaginar propriul roman de dragoste al logofătului, exprimă desigur o afinitate, o similitudine a lungimii de undă sufletească. Totuşi, apropierile reale dintre Conachi şi poeţii eleganţi, salonarzi, turmentaţi de vagi nelinişti şi schiţînd deja, sub privirile reprobative, dar interesate ale unui public distins, gesticulaţia romantică, nu trebuie exagerate ; ele sînt departe de a epuiza materia scriitorului nostru şi nici nu ilustrează esenţa mesajului său. După cum n-o ilus-

trează nici Lamartine, deși unele corespondențe — relevate pe vremuri de I. M. Rașcu — între *Le lac* sau *Souvenir* și sfîșietoarea nostalgie a iubirii pierdute din *Slănicul* s-ar putea să nu fie întîmplătoare. O serie de consonanțe certe se pot institui între modalitatea eroticii lui Conachi și romanul grecesc, de la *Etiopicele* lui Heliodor pînă la *Erotocritul* lui Cornaro, ambele extrem de populare la noi, participînd la formația sufletească a tuturor cărturarilor ajunși la maturitate sub fanarioți. Dar nici în această direcție (din păcate prea puțin explorată, Bogdan-Duică fiind pînă acum singurul care a pus problema și a dat unele sugestii) afinitățile evidente nu anulează originalitatea poetului. [108]

Substanța operei lui Conachi rămîne autentică, iar extraordinarul său succes printre contemporani e o dovadă că ea exprimă o stare de spirit care nu e nici a Franței vechiului regim, nici a aristocrației fanariote, ci e proprie societății culte românești, într-un moment de dislocare a mentalității și puternică fermentare a noilor curente de idei și de sensibilitate. Depășirea anacreontismului nu e specifică lui Conachi, ci întregii literaturi din deceniul al treilea, după cum oprirea sa în zonele incerte care separă clasicismul de romantism nu trădează o carență a talentului, ci destinul tuturor cărturarilor dornici de schimbare, însă formați sub fanarioți, prea integrați rutinelor vechi ca să se mai poată elibera de ele printr-un act de rebeliune.

GH. ASACHI

Din polifonia zgomotoasă și indiscretă a poeziei românești de la începutul veacului al XIX-lea, în care aleanul erotic al boierilor se exprima adesea cu ajutorul văicărelilor lăutărești, irupe în chip neașteptat un sunet pur, de o nobilă și clară sonoritate, contrastînd total cu ambianța fanariotă : e lirica lui Gheorghe Asachi, feciorul preotului Lazăr Asachievici, om de încredere al mitropolitului Veniamin Costachi, traducător el însuși din Young și Bernardin de Saint Pierre. Aceste escapade ale tatălui spre zonele preromantismului nu puteau rămîne și nici n-au rămas fără repercusiuni asupra fiului — un sentimental, în fond, însă refulat și ascuns, deprins să se țină în mînă și hotărît să impună lumii un „personaj", respectabil prin principiile severe și comportarea austeră.

Inițierea în arta dificilă a idealului stăpînit de rațiune a constituit-o pentru tînărul Asachi, ca odinioară pentru Goethe, întîlnirea cu Italia, îndeosebi cu monumentele și vestigiile antice ale Romei. Această întîlnire, care i-a marcat personalitatea în mod indelebil, a avut loc la 1807. Pînă atunci, el învățase la Lemberg, fără a fi obținut însă — cum s-a crezut multă vreme — titlul de doctor, și trecuse prin Viena, tocmai cînd imperiul se clătina sub loviturile năprasnice ale lui Napoleon. La venirea în Italia, avea 19 ani : nu era încă un bărbat întreg, dar depășise copilăria. La plecare, avea 24 ani. În acest răstimp, cînd de obicei personalitatea își definește traiectoria vieții, el a traversat metamorfoza decisivă a existenței prin dubla revelație : a artei și a iubirii. [109]

Spre deosebire de un Șincai sau un Maior, care-l precedaseră în cetatea eternă, Asachi a descoperit aici nu numai latinitatea, fundamentul legitimității naționale ignorate încă de conștiința politică a românilor din Principate, ci și frumusețea, incoruptibila frumusețe coborîtă din lumea transcendențelor evazive și inefabile și întrupată în piatră, culoare sau cuvînt. Concomitent, el a trăit euforia dragostei împărtășite, dar neconsumate, pentru o femeie bogată sufletește, a cărei suavă imagine, magnificată de amintire și irizată în reflexul vaporos al reminiscențelor petrarchiste, îl va urmări întreaga viață. Astfel, contactul cu arta clasică și grația unui amor platonic, deci, pe ambele laturi, stîrnirea sensibilității și exercițiul anevoios al sublimării l-au făcut pe Asachi, între 1807—1812, să devină el însuși.

Poetul s-a născut tot atunci, primele versuri fiind în italienește, iar modelele furnizîndu-le autorii peninsulari. „Studiul clasicilor italieni — scria Asachi în 1854 — m-au convins că nici o limbă, mai mult decît acea italiană, ar putea înlesni și dezvolta mai cu seamă literatura și în particular poezia română".

Problema care se pune e de a ști care e data primelor versuri *românești* ale lui Asachi. Sînt ele din 1809, 1810 sau 1812 — cum a lăsat să se înțeleagă scriitorul, contrazicîndu-se ușor în alegațiile sale —, sau dintr-o perioadă ulterioară anului 1821, poate chiar anului 1830 ? A început Asachi prin a scrie

italienește pe la 1809 —1812 și românește după 10—20 ani, traducîndu-și pur și simplu versurile din perioada romană în limba maternă, sau și-a încercat simultan condeiul în ambele limbi ? E evident că meritele scriitorului diferă după cum se verifică una sau alta dintre ipoteze și că lirismul românesc din deceniul al doilea se îmbogățește sensibil sau, dimpotrivă, diminuează în varietate și reușită, corespunzător cu înscrierea sau eliminarea creației asachiene din perimetrul său. Datarea primelor produceri poetice ale lui Asachi nu e o simplă chestiune de rutină, dintre acelea care provoacă deliciul specialiștilor și stupefacția spiritelor neavizate.

Invocînd printr-o elegantă preterițiune unele inadvertențe în procedarea scriitorului și, îndeosebi, excelența tiparului prozodic din compunerile atribuite anilor 1809—1812, Șerban Cioculescu e cel care a pus cel dintîi sub semnul întrebării exactitatea cronologiei lirice comunicate de scriitor. „Nu aducem în sprijinul îndoielii noastre — scria eminentul critic și istoric literar, în 1944 — argumentul că (primele compuneri — n.n.) au fost tipărite în ediția a doua a poeziilor (1854) ; ci acela de ordin artistic, al superiorității tehnice față de poemele ocazionale, ulterioare întoarcerii sale în țară ; prin maturitatea expresiei, versurile închinate Biancăi Milesi nu par a fi primele lui produceri lirice. Pentru același motiv e greu de crezut că Asachi ar fi găsit încă din 1809 versul clasic, magistral, din oda *Către Italia*“. De curînd, un monografist al lui Asachi din Republica Moldovenească, F. Levit, a reluat teza lui Șerban Cioculescu, încercînd s-o consolideze prin noi supoziții. [110]

Reexaminarea atentă a faptelor ne pare a pleda totuși împotriva asertiunilor de mai sus. În primul rînd, trebuie menționat că nu toate versurile de început ale lui Asachi sînt tipărite în ediția din 1854. Încă în culegerea din 1836, intitulată *Poezii a lui aga G. Asachi, mădulariu academiei de Roma,* care cuprinde, după cum ne informează autorul în al său *Înainte cuvînt,* bucățile „cîte au scăpat de focul anului 1827“, găsim odele *Către Italia* (datată 1812) și *Către M. S. împăratul Alexandru I* (datată 1817).

Dintre acestea, cea din urmă, referindu-se la un eveniment istoric precis (vizita țarului întreprinsă în părțile sud-vestice ale imperiului, în 1817), nu permite nici o suspiciune asupra datei de elaborare. Însă ea uzează de aceeași formulă strofică,

de același vers amplu, desfășurat în largi cadențe oratorice, de același tip de imagine conceptualizată ca și *Către Italia.* Spre exemplu :

Timpul repede, ce toate în noianul său ascunde,
Într-a sale prăzi surpat-au Dacia marelui Traian,
Ce ca luntrea între stînci, zbuciumată despre unde,
Au pierit luptînd cu vîntul, pîn s-ajungă în liman,
Iar atunci cînd de furtună s-au sfărîmat în noaptea oarbă,
Au putut abia să scape al ei nume s-a să vorbă.

(Către M.S. împăratul Alexandru I)

Între sfărîmate temple, obelisce și coloane ;
Ca un turn (sic !) de fier întreagă stă coloana lui Traian,
Pre ea văd Istrul să pleacă Iasienei legeoare,
Cum cu patria sa piere a Decebalului oștean.
Și cum în deșartă Dacie popor sau să-ntemeiază,
De unde limba, legi și nume a românilor derază.

(Către Italia)

Paralelismul e atît de vădit, încît posibilitatea ca poezia din urmă să fie compusă în deceniul al doilea, poate nu la 1809 (cum se precizează în edițiile din 1854 și 1863), ci la 1812 (cum se indica în ediția din 1836), sau chiar ulterior, dar oricum *înainte* de 1821, e cu totul verosimilă.

Alte două poezii, cu datarea indiscutabilă 1820—1822, și anume sonetul publicat la finele traducerii lui Leon Asachi din Bernardin de Saint Pierre, ***Bordeiul indienesc*** apărută în 1821, și oda *Către moldoveni,* prilejuită de suirea în scaun a lui Ionită Sandu Sturdza, din 1822, demonstrează că modalitatea liricii asachiene, atît de neobișnuită în peisajul literar al vremii, prin puritatea timbrului, idealismul inspirației și siguranța structurii prozodice, era deplin conturată în perioada mișcării revoluționare de la 1821.

De altfel, existența *Dicționarului de rime,* a acelui *Rimario Moldavo,* început în 1813 (descoperit de Petre V. Haneș și discutat recent de N. A. Ursu), e o dovadă indirectă, dar convingătoare, că Asachi se îndeletnicea încă de la începutul deceniului al doilea cu mlădierea versului românesc și-și punea probleme concrete de artă poetică. [111]

La aceste argumente, se adaugă unul, de ordin psihologic. Asachi, după cît îl cunoaştem, nu era un amator de pălăvrăgeală, capabil, ca tumultuosul şi versatilul său confrate Heliade Rădulescu, să-şi amendeze retrospectiv scenariul existenței, ca să se înalțe în stima posterității. Ne vine greu să credem că un asemenea om, principial, de o rectitudine morală exemplară, dispus mai degrabă să sufere din cauza unui adevăr incomod decît să jubileze printr-o minciună, ar fi fost în stare să născocească o cronologie fictivă a primelor sale opere. Sîntem, de aceea, înclinați să-i creditām declarația din 1 martie 1836 : „Întîiele mele compuneri româneşti sînt din 1812, din care unele pe rînd, răzlețit, s-au fost publicat".

Un prețios manuscris intrat de curînd în depozitele Arhivelor statului din Iaşi, intitulat *Alăuta a lui Alviru Dakian, poeta Arcadiei din Roma*, purtînd data 1820 (înmatriculat sub nr. 1901), confirmă supozițiile noastre, dovedind că Asachi a versificat intens în anii din preajma mişcării revoluționare a lui Tudor Vladimirescu. Manuscrisul conține, în adevăr, pe lîngă o serie de bucăți excluse de scriitor din edițiile sale din 1836, 1854 şi 1863, probabil fiind judecate sub nivelul publicității, cîteva poezii care vor intra în colecția din 1836 : *Amorul rănit, Către zugravul, Primăvara, Dafne, Pentru compunerile poetice în limba națională, Oaia şi mielul, Broaştele care cer un împrumut, Grierul şi furnica,* altele incluse de-a dreptul în edițiile din 1854 şi 1863 : *Repegiunea timpului, Iarna.* Semnificativ ni se pare faptul că din manuscrisul ieşan *lipsesc* poeziile erotice închinate Biancăi Milesi. Rămîne deci posibil ca lirica italiană de dragoste din ciclul *Leucaidelor* — semnalată recent de G. Sorescu şi publicată parțial în *Raccolta delle poesie...*, în 1854 — să fi fost transpusă în româneşte, cum crede F. Levit, de-abia în jurul anului 1836, sau poate ulterior. Important e pentru noi faptul că, eliminînd ceea ce e litigios în cronologizarea pozițiilor, putem totuşi reține ca *sigur* compuse în epoca dinainte de 1821 şi în anii imediat următori un număr destul de important de versuri *româneşti* reprezentative, care-l situează pe scriitor printre cele mai înzestrate condeie şi fac din opera sa un adevărat eveniment literar al vremii. Şi cum Asachi e un tip de poet „eleatic", care-şi exteriorizează aspectele definitorii ale talentului de

la primele manifestări, cercetarea acestora ne va edifica în bună măsură asupra operei întregi. [112]

Fără îndoială, aspectul cel mai caracteristic al lirismului sau este *clasicismul*, un clasicism care nu decurge nici numai din viziune, nici numai din formă, ci din unitatea lor, din impresia că sintaxa poetică nu e efectul aleatoriu al jocului cu vorbele, ci rezultatul unei necesități organice. În punctul de plecare, există, fără îndoială, un dat temperamental ireductibil, o aptitudine înnăscută de a căuta în lucruri forma lor ideală, ceea ce e durabil şi pur, nesupus variațiilor diurne, nici acelor adulterări pe care totdeauna semnificatul trebuie să le suporte ca să capete statut ontologic. În ordinea morală, această îndrumare spre absolut şi transcendență, această propensiune spre zonele empiree se leagă de credința în perfectibilitate. Pentru Asachi, binele există, adevărul îşi croieşte drum, universul relevă un creator admirabil, frumosul se ascunde îndărătul zdrențelor. În pofida intemperiilor vieții, care nu-l cruță nici pe el, după cum nu cruță pe nimeni, omul ne apare mereu grav, inflexibil, dominîndu-şi destinul, cu ochii țintiți dincolo de mărunțişurile zilei, spre adevărurile eterne. Izolat în epocă din cauza atitudinii academice şi a rigidității, poate şi pentru că a avut nesăbuirea să-şi rămînă fidel, Asachi reuşeşte să-şi salveze libertatea interioară şi-şi conservă pînă la sfîrşitul vieții o mare frăgezime de suflet.

Idealismul moral se hrăneşte la el din izvoare stoice şi creştine, ceea ce nu e surprinzător pentru luminismul primelor decenii ale secolului al XIX-lea. Apelul la religie se explică prin faptul că aceasta conferă putere imperativă comandamentelor etice, îndeosebi fiindcă mediază un contact permanent cu absolutul. Iar conjuncția spiritului filozofic şi a credinței e favorizată de înțelegerea pur pragmatică a „luminilor". Pentru Asachi, problema e de a construi cultura, de a aşeza poporul pe băncile şcolii, nu de a supune examenului critic ordinea socială şi ordinea divină. Ştiința şi revelația pot astfel conviețui fiindcă cea dintîi se abține să verifice legitimitatea celei de-a doua.

La acestea se adaugă, în formula clasicismului lui Asachi, frecventarea directă a anticilor şi noțiunea „winkelmann"-iană de frumos pe care i-o inculcă studiul artelor plastice cu Canova şi Keck, ca şi atmosfera Romei dintre 1809—1813, puternic marcată de resurgența academismului, a întoarcerii la

modelaj și cultul formelor arhetipale. Îndeosebi, contactul cu literaturile vechi joacă un mare rol în cristalizarea idealului său estetic. În acest sens, ms. 3075, intitulat *Studi e memorie di Giorgio Asaky Moldavo*, început în 1809 la Roma, continuat la Viena și ulterior la Iași, constituie o piesă din cele mai interesante. Manuscrisul relevă străduința, fără egal între contemporani, pe care scriitorul a pus-o în explorarea tezaurelor antichității. Alături de extrase din moderni (între alții, Shakespeare, Pope și Alfieri), găsim aci fragmente din *Orestia* lui Eschil („Pasagiile alese de Asachi arată că pătrunsese miezul tragediei antice" — D. Caracostea), din *Oedip la Colona* de Sofocle, din Plutarh, Cicero, Pliniu, Catul, Tibul și Properțiu. Pe de altă parte, Asachi e atras puternic de Horațiu, din care se inspiră *(Primăvara, Earna,* din ed. 1836 ; *Epilogul* și *Oda către Dumnezeu pentru fericirea patriei române,* din ed. 1863) sau traduce *(Asupra Licei, cochetă bătrînă, La vasul lui Virgiliu).* El cultivă pe Anacreon (*Amorul plagat, Amorul nemernic),* pe Bion (*Copilul vînător),* pe Moshos (*Amorul fugar)* și, în genere, e singurul din epocă în stare să meargă dincolo de „citatul" clasic, spre asimilarea spiritului însuși al celor vechi. D. Caracostea avea dreptate să constate în 1928 că e „cel dintîi scriitor care a reprezentat o influență conștientă a antichității clasice în literatura noastră". [113]

Clasicismul se sprijină, așadar, în cazul scriitorului nostru, pe o determinare psihologică de adînc, pe formația intelectuală și se află în consonanță cu orizontul etic al personalității. Dar — el nu este numai trainic fundamentat, ci și adus în lumina conștiinței, scos din poziția de resort obscur al creației și transformat într-un program explicit. Asachi e clasic nu numai fiindcă așa s-a născut, ci fiindcă așa se voiește ; el își dublează spontaneitatea impulsului lăuntric printr-o opțiune ; clasicismul său nu e doar psihologic — cum se întîmplă cu Conachi și Văcăreștii —, ci și ideologic.

În prefața volumului de versuri din 1836, pornind de la o idee comună epocii, prin care se strecoară îndepărtate reflexe herderiene, el definește poezia drept o expresie spontană a firii, premergătoare exercițiului intelectual : „Toate limbele au început a lor carieră literară prin Poezie, pentru că simțirea, ce este a ei mumă, timpuriu să deșteaptă în om, cînd cunoștințele să căștigă numai prin îndelungate ostenele". Însă

această „simțire" devine literatură prin elaborare și meșteșug, căci de la poezia-instinct la poezia-artă drumul e lung și anevoios. Asachi îl clarifică astfel, pe baza propriei experiențe : „Îndreptat de pilde clasice și de firea limbei, m-am sîrguit a urma sistemei care cere ca poezia, ce este productul cel mai ales a cugetării prin simțire înălțată, să răsune prin ziceri elegante și armonioase, încît de asemenea prelucrată fiind limba va putea odineoare a să arăta vrednică de a ei strălucită spiță cu acea italiană". E vorba deci de „pilde clasice" — așadar, de imitație, de „poezie ca productul cel mai ales al cugetării" — așadar de primatul rațiunii, de „ziceri elegante" — recomandare tipică esteticii settecentești, care punea o barieră între frumosul ideal al artei și adevărul prozaic al vieții.

În 1854, prefațîndu-și a doua ediție a poeziilor, Asachi își exprimă încă o dată, la fel de apăsat și tot atît de impenetrabil față de concepțiile la modă, crezul clasicist. Justificîndu-se pentru defectele versurilor („sunt în multe priviri necomplecte, ca toate lucrările începătoare"), el arată că „lipsit de modele clasice în limba română a deosebitelor feluri de compuneri, m-am îndreptat, precît se putea, după regulile poeziei italiene, ce sînt mai conforme cu geniul limbei noastre". În proimiul părții a doua a aceluiași volum, declară că „de la cele întîi a mele compuneri am luat de model versul italian și a sale felurite construcții, încît sonetul, oda, anacreontica, versurile sdruciole (lunecătoare, n.n.) și alte, de mine cea întîia dată s-au întrebuit în poezia română". Conceptele de „model", „regulă", „imitație", convingerea că există un „protocol" al limbajului („ziceri elegante" !), că rațiunea domină, că, în fine, artizanatul laborios e mai presus de inspirație — toate acestea constituie semne evidente ale unei ideologii literare clasice.

Opera nu face decît să confirme teoria. Ea e străbătută de la un capăt la altul de o viziune „esențialistă", care se traduce în erotică prin platonism (în dublul sens, de conceptualizare a imaginii și trăire spirituală a sentimentului), iar în poezia cetățenească și patriotică, printr-o simbolică a „virtuții" și a progresului prin „luminare". În neuitata iubită a anilor săi romani, Bianca Milesi, Asachi nu descrie o femeie personalizată, ci un tip de feminitate rafaelită, care ilustrează căldura

inimii, grația spiritului, noblețea comportării, surîsul clar și radios al veșnicii tinereți. Amintindu-și de întîlnirile cu Leuca pe meleagurile cetății eterne, el nu evocă romanul concret al acestei iubiri, ci punctează harta unui orizont mitic, ca în sonetele lui Petrarca, poet venerat, intrînd mai mult decît oricare altul în fuziune cu ființa sa intimă. Suveranii, cărora le dedică mereu ode, după tradiția aulică italiană, sau „patria" — obiectul de totdeauna al preocupărilor și visurilor sale —, sînt imagini despovărate de gravitație telurică, niște proiecții într-o zonă ideală, fără tangențe cu realitatea.

„Esențialismul" acesta își are corespondentul la nivelul formei într-o expresie abstractizată, care uzează de un instrumentaj imagistic ținut în permanență sub controlul rațiunii de un anumit aristocratism al condeiului, de un vocabular ales și de o prozodie sculptată în marmură. Asachi ilustrează la noi o tradiție de „bel-lettrism" încă puternică în Italia la începutul secolului al XIX-lea, cu toată opoziția anti-arcadică suscitată de afirmarea ideilor risorgimentale. Ea implică situarea poeziei în axa modelajului, împodobirea graiului, cultivarea unui tipar stilistic elevat. În calofilia scriitorului nostru e însă și altceva decît influența mediului de formație: e o înnăscută oroare de vulgaritate, noblețea unui om pentru care literatura înseamnă accesul în sferele eterate, o oază elizee în deșertul existenței.

Să-l urmărim însă pe poet la lucru. Deși clasicismul e o constantă a întregii sale activități, el apare, sub forma cea mai curată, în poeziile compuse în prima fază de creație, de pînă pe la 1821. Oda *Către Italia* e, în sensul acesta, ilustrativă. De o perfectă elaborare, se organizează în secvențe juxtapuse: întîi, e celebrată frumusețea peisajului, apoi măreția vechii Rome, „ce în curs de ani o mie au stătut în biruință", în fine, a Romei renăscute după noaptea invaziilor, cu marile ei nume, simbolizînd exploatarea tuturor zonelor cunoașterii: Ariosto, Rafael, Galilei, Columb. Dintre ruinele ce amintesc călătorilor muți de admirație gloria cetății eterne, autorul menționează Capitoliul, cu fruntea căruntă ridicată spre stele, neclintit, sub devastările barbarilor și ravagiile vremii. Un alt moment ce reține privirea e Columna lui Traian, cu scenografia ei atît de tulburătoare pentru orice român, evocînd noblețea unei origini, pierdută parcă în aburi de legendă. Opera vechimii e continuată acum cu mijloacele pacifice ale artei și propășirii luminilor:

> În grădina asta Europei, unde rostul dulce sună,
> Zugrăveala și armonia, prin un farmec au supus
> Pe a lumei domni și sclavi, care pururea s-adună
> Plini de dorul amirărei, de la Nord și de l-Apus,
> Un român a Daciei vine la strămoși ca să sărute
> Țărna de pe a lor morminturi și să-nvețe a lor virtute.

Cinstirea Romei e prin ea însăși un gest semnificativ la 1809 (sau 1812), în plin secol fanariotic. Dar izbitoare e mai ales muzica latină a versului, care privilegiază vocalele și transformă discursul poetic într-un recitativ declamat sub bolți, cu o solemnă emfază:

> Vă urez, frumoase țîrmuri ale Ausoniei antice,
> Cungiurate de mări gemeni, împărțite d'Apenin,
> Unde lîngă dafin verde crește divul cel ferice,
> Unde floarea nu să trece subt un cer ce-i tot senin,
> Unde monumenturi mîndre-a lumii domnitoare ginte,
> Înviază unii icoane la aducerea-aminte.
> Vă urez!... că cine poate fără sevar ș-umilință
> Acea pulbere să calce al iroilor mormînt?...

Către M.S. împăratul Alexandru I (1817) aduce aceeași sonoritate metalică a versului, neobișnuită în peisajul liric din primele decenii ale secolului al XIX-lea, dar deranjează prin stridența elogiilor decernate unuia dintre reprezentanții cei mai tipici ai reacțiunii europene. În această atitudine de flaterie excesivă se reflectă nu numai cunoscutul legitimism ideologic al lui Asachi, repulsiv față de orice încercare de subversiune, ci și ideea înaltă despre rolul eliberator al Rusiei, care am văzut că avea curs în societatea românească în anii din preajma mișcării lui Tudor Vladimirescu.

De o vibrație mai adîncă a sentimentului e înflăcărata odă *Către moldoveni,* scrisă la 1822, cu prilejul înscăunării primului domn pămîntean, Ioniță Sandu Sturdza, de care am

mai amintit. Sonetul *Cătră Tibru* (în versiune italiană din 1810, publicat în românește la 1854) plătește tribut de recunoștință lui Petrarca :

Nici sunînd pe fluier doine încă-n Dacia umbroasă
N-auzit-am în junie dulce versuri așa line
Precum sun-a lui Petrarca lira cea armonioasă.

Într-un alt sonet, din aceeași perioadă a debuturilor italiene, *În ocazia zborului aerostatic al Madamei Blanchard întreprins la Roma la 1811, cînd se vedea comita cea mare*, pe urmele lui Vicenzo Monti, care închinase o odă *Domnului de Montgolfier* în 1784, Asachi preamărește zborul în balon al d-nei Blanchard ca o victorie a rațiunii umane ; el se bucură, în spirit luminist, că omul smulge „secretele" naturii și își întinde din ce în ce dominația peste „sfera cea stelită".

E de observat în toată această primă fază a creației predilecția scriitorului pentru odă, specie caracteristică a clasicismului. D. Caracostea socotea că în ediția din 1836 numărul odelor se urcă la 10 (incluzînd și sonetele de celebrare ale unui eveniment sau personaj), ceea ce indică o preferință netă pentru poezia de tip encomiastic, de magnificare a unor valori prototipice. E vrednic de reținut că în Vocabularul care însoțește ediția din 1836, Asachi explică în felul următor termenul de odă : „Compunere poetică alcătuită din strofe de asemine formă. Subiectul sau cuprinderea odei poate fi tot aceea ce întărtă sufletul sau îl înduioșește, aprinzînd entuziasmul. Prorocul David la ebrei, Pindar la elini și Horațiu la latini au compus acele mai frumoase ode, francezii au pe J.B. Rousseau de model întru aceasta". Caracostea observa că explicarea e orientată în sensul inovațiilor pe care le aduseseră genului Klopstock și imitatorii acestuia. Totuși, există o deosebire esențială : Asachi nu cultivă oda sacră, ci pe cea patriotică sau eroică. Grefat pe un luminism care nu osîndește divinitatea, ci o postulează, clasicismul său e totuși colorat sub raport ideologic, în primul rînd de o conștiință națională imperativă. [114]

Pe plan formal, marea inovație adusă de Asachi în deceniul al doilea e că transformă octava clasică, alcătuită din 8 endecasilabi cu rimă alternată în primele șase versuri și împerecheată în ultimele două, într-o sextină de pseudo-alexandrini

lungi (15—16 silabe). Strofa cursivă a lui Pulci, Boiardo, Ariosto, Tasso, Tassoni din *Secchia rapita*, pe care încercase s-o încetățenească, mai aproape de tiparul său prozodic originar, Budai-Deleanu în *Țiganiada*, capătă astfel o nouă transpunere românească, poate nu fără sprijinul lui Jean Baptiste Rousseau. La acesta din urmă, întîlnim sextina de alexandrini (de ex. in *Aveuglement des hommes*, însă într-o schemă răsturnată : *a a b cc b* în loc de *a b a b cc*). Sextina e utilizată de Asachi în *Cătră împăratul Alexandru I* (1817), *Cătră moldoveni* (1822), *Pleiada, Odă cătră poeții români* (1845), *Vasul Moldovei* (1849), dar și în elegia *Lacul lui Ovid* (în ed. 1836). Pseudo-alexandrinul de 15 și 16 silabe se dovedește și el o formă prozodică rezistentă : îl vom întîlni în meditația și epica romantică la Alecsandrescu, Alecsandri și ceilalți pașoptiști.

În genere, ca orice clasicism, și poate din cauza caracterului său incipient, mai mult decît oricare altul, clasicismul lui Asachi relevă un artizanat laborios. Poetul cultivă forme îngrijit elaborate : *Cătră Italia* e formată din șase strofe a cîte șase sextine, poezia din *Bordeiul indienesc* e un sonet, primul în literatura română, compus din trohei de 16 silabe. Ulterior, în ediția in 1836, găsim și sonetul clasic, în endecasilabi. Adesea simțim cu cîtă anevoință se căznește să se descurce printre mărăcinișurile limbii. Preocuparea de regularitate prozodică îl obligă la inversiuni de topică, eliziuni și licențe. Dintre acestea din urmă, semnalăm transformarea bisilabicului „surpat" în trisilabic, prin introducerea unui „u" protetic („surupat"), ca în versul :

Intre surupate temple, obelisce și coloane.

De notat și efortul de a depăși automatismul rimei. Dacă Văcăreștii și Conachi recurg de multe ori la împerecherea de adjective sau timpuri verbale, cu terminații omofone, Asachi combină, în schimb, verbe cu substantive, nume proprii cu substantive comune, ca în exemplul următor :

Timpul repede, ce toate în noianul său ascunde,
Intr-a sale prăzi surpat-au Dacia marelui Traian,
Ce ca luntrea între stînce, zbuciumată despre unde,
Au pierit luptînd cu vîntul, pîn s-ajungă în liman.

Comparația „luntrei" cu țara Moldovei e una dintre imaginile tip, de factură alegorică, frecvente în poezia de la începutul secolului al XIX-lea, așa cum am văzut în alt capitol. In cazul lui Asachi poate fi vorba de o reminiscență din Horațiu (oda „Republicii"), de care în orice caz el uzează și în *Către moldoveni* și în *Imnul moldovenilor la Anul nou 1842* — dovadă că nu-l interesa invenția, nici originalitatea, ci puterea sugestivă a convenției. Conceptuală, ruptă de imagine, discursivă, transparentă, poezia lui Asachi declamă ideea cu gravitate. Tot timpul stăpîn pe sine, scriitorul nu încredințează inițiativa cuvintelor, procedînd prin calcul și experiment combinatoriu. Lirismul devine astfel o modalitate de sensibilizare a rațiunii prin trecerea enunțului de registrul cantabil. [115]

Gîndind cultura ca un termen antagonist al stării de natură, Asachi consideră că poezia constă în non-proză, că ea presupune înnobilarea expresiei, deci artificiul și cizelarea. Limbajul său e „ales", impersonal, hrănit din recuzita mitologică și împodobit cu „figuri" : îndeosebi, alegorii și personificări. Sonetul din 1821 (din *Bordeiul indienesc,* devenit în ed. 1836 : *La introducerea limbei naționale în publica învățătură*), vorbește de negurile născute în „rîpa Fleghetonului" („Aheronului" !— 1836), de „muzele" care umblă „în nemernicie", de „Zefirul" și „rîul" ce plîng strălucirea pierdută a patriei, de „Moldova" care „suspină de mîngîiere" văzînd aurora ce se anunță.

Dar clasicismul lui Asachi, atît de solid și de incontestabil, începe să sufere în deceniul al treilea presiunea tot mai insistentă a noului climat de opinie, care descoperă poeziei orizontul interiorității, al istoriei și al sentimentului emancipat de despotismul rațiunii. Il vedem pe scriitor folosind motive și adoptînd atitudini preromantice, lărgindu-și cîmpul experiențelor lirice spre elegie, meditație și legendă, abandonîndu-l pe Horațiu și Petrarca pentru Gray și Mickiewicz. Formația primară fiind însă prea rezistentă, în cazul său, ca să se poată resorbi, se întîmplă că substanța clasică supraviețuiește tuturor încercărilor de depășire și metamorfoză în sens preromantic și romantic. Din această cauză, operele mai consistent definite într-un sens novator sînt de obicei hibride din punct de vedere artistic, uneori de un fals strident și irecuperabil. Totuși, rezultatul e mai puțin semnificativ în cazul de față

decît intenția. Faptul că singurul scriitor în stare să opună valului romantic în expansiune o rezistență, nu doar de vîrstă și de rigidizare a fibrei intelectuale, ci și de conștiință artistică, încearcă să-și acordeze lira la melodiile zilei, dovedește cu cîtă forță se impune către 1830 noul concept de poezie.

Volumul de versuri scos de Asachi în 1836, bilanț al unei activități lirice de circa un sfert de veac (!) (minus operele mistuite de flăcări la 1827), învederează două straturi ale creației : unul, anterior anului 1821, reprezentat de numeroase fabule, ode și anacreontice, de o factură net clasicizantă ; un altul, de după 1821, care, deși nu se distanțează de cel dintîi printr-o ruptură violentă și conservă aceeași sonoritate fundamentală, denotă totuși, cu cît ne apropiem de 1830, efortul de a capta noile tendințe ale sensibilității literare. Din punctul nostru de vedere, tocmai acest al doilea strat, prin care străbat undele invizibile ale noii experiențe existențiale trăite de conștiința românească în deceniul al treilea, interesează în mod deosebit.

Ilustrativă pentru metoda lui Asachi de a îneca noul în vechi e chiar prima poezie, cu caracter programatic, *Către patrie.* Referințele mitologice (Orfeu, Apolo, muzele), simbolul transparent al „dafinului" (plantă italică răsărită în pămîntul moldav, semnificînd însăși inițiativa poetică asachiană), tonul oratoric, importanța morală și socială atribuită artei atașează această poezie clasicismului. De observat totuși că pentru Asachi nu agreabilul trebuie să fie util, ca pentru mulți horațieni al secolului al XVIII-lea, ci utilul trebuie să fie agreabil. Scopul principal al poeziei e de a propaga „virtutea" :

> Spre virtute versu-mbie, despre rele face ură,
> Fermecîndu-ne adapă d-o înaltă-nvățătură.

Dar „virtutea" se colorează acum patriotic, iar „istoria" devine marele rezervor de argumente și exemplificări :

> O români, români ai Dacii, ce purtați un mîndru semn
> De-nceputul vechi, istoria acum fie-ne îndemn.
> In vechime maica Roma ce-au fost doamnă-n toată lume
> Ne-au lăsat legi și pămînturi, vorba sa și-naltul nume.

Asemenea celorlalţi cărturari contemporani, Asachi nu atribuie programului luminilor ţelul de a forma cetăţeni ai lumii, ci pe acela de a educa patrioţi conştienţi de nobleţea obîrşiei lor, hotărîţi a impune vrednicia numelui de „români". Totuşi, poetul nu se transformă în bard, ci rămîne agent de civilizare ; lucrarea lui îmblînzeşte moravurile, adună oamenii în societăţi, înseninează cugetele şi le fortifică în asprele bătălii ale vieţii. Cu toată deschiderea spre problematica epocii, poetul pare mai aproape, ideologiceşte, de Horaţiu decît de Victor Hugo.

Aceeaşi tărie a fibrei clasice se străvede în imitarea graţioasei idile a lui Gessner, *Die Schiffahrt,* care primeşte în româneşte titlul : *Călătoria Dafnei.* Raportarea prelucrării la original demonstrează că Asachi estompează nota personală din textul german („Ach ! dann denkt sie an mich !"), că el simplifică încărcătura decorativă şi elimină detaliul concret, spiritualizînd şi abstractizînd acţiunea, că — în fine — nemulţumit de prozodia mai laxă a poetului elveţian (catrene cu două versuri nerimate), uzează de o strofă complicată de endecasilabi asociaţi cu tetrasilabi (primii dactili şi trohei, ceilalţi iambi şi coriambi) :

Repedea luntre amu departe duce
Pe-al meu odor,
Şi-n calea sa clară din cer străluce
Steaua d-amor.

Observaţia lui D. Caracostea că Asachi transformă idila rococo a lui Gessner într-o odă idilică e pe deplin îndreptăţită. Temeiul procedării poetului nostru constă în impersonalizare, moralism şi transfer conceptual — cu alte cuvinte, în „clasicizare". [116]

Elegiile denotă în mai mare măsură încă infiltrarea noului şi tensiunea ce rezultă. *La moartea părintelui meu* (1825) e totuşi mai puţin preromantică decît bucata pe o temă similară, scrisă de Conachi. Caracostea preţuia „sobrietatea" lui Asachi în raport cu „văicăreala" ce s-ar revărsa impudic din versurile lui Conachi. În realitate, „sobrietatea" celui dintîi e incapacitate coloristică şi elocvenţă rece, pe cînd „tînguirile" celui din urmă, în pofida teatralismului, încearcă să evoce plastic scena decesului şi durerea copiilor rămaşi orfani. Asachi ţine, de fapt, un discurs funebru, elogiind emfatic meritele dispărutului :

Întru fapte lăudate şi virtuţile mărite
Simţitoriul nobil cuget de văpae aprins i-au fost
Pentru muzele române, a lui case umelite
Şi străinului nemernic era purure adăpost.

Cu toată exageraţia gesticulatorie, Conachi transmite un sentiment, pe cînd Asachi doar o idee despre răposat. Elegia lui e — cum observă F. Levit — o „odă elegiacă".

Lacul lui Ovid prezintă supliciul moral al poetului exilat pe ţărmurile Pontului Euxin. Reminiscenţe din *Triste* şi *Pontice* (epitaful, imaginea poetului care-i înduioşează prin arta lui pe sciţii sălbatici) se îmbină cu tradiţii locale (legenda cunoscută lui Miron Costin şi menţionată de D. Cantemir a îngropării lui Ovidiu la Cetatea Albă) într-o compoziţie de respiraţie oratorică însă nestrăbătută de un suflu poetic veritabil.

Caracostea descoperea preromantism în prima strofă, unde se vorbeşte de mormîntul lui Ovidiu :

Pe stîncos plai lîngă ţărmuri, în a Pontului pămînt,
Care peste luciul mărei şi cîmpiile domnează,
Călătorul de departe vede un albit mormînt,
Ce în toată dimineaţa de Apolon să urează
Acolo mai îmblînzite parcă gem a mărei unde,
Şi Iho din depărtare cu un sunet trist răspunde.

Dar, aşa cum nu există în afara funcţiei contextuale un simbolism al sunetelor, la fel nu există nici valori conotative univoce ale diferitelor imagini. Simpla folosire a cuvîntului „mormînt" nu conferă o identitate preromantică strofei respective ; dimpotrivă, structura strofei decide asupra apartenenţei estetico-literare a fiecărui component. Or, în strofa citată, sensul ansamblului e clasic : decorul, de o splendidă măreţie, nu e „privit", ci „gîndit", detaliile fiind substituite prin generalităţi („stîncos plai", „luciul mării", „gem a mărei unde") şi clişee mitologice (Apolon care „urează" în fiecare dimineaţă, Eho ce răspunde „trist"). În acest context, termenul de „mormînt" e tot atît de puţin „preromantic" la Asachi, pe cît e de „clasic" la Hugo.

De un preromantism fără echivoc e, în schimb, faimoasa *Elegie scrisă pe ţinterimea unui sat*, imitată după Gray, însă prin intermediul versiunii franceze a lui M. J. Chénier, şi nu a versiunii ruseşti a lui Jukovski — cum s-a crezut multă vreme. Contribuţia lui Asachi constă mai ales în estomparea sentimentului de deşertăciune pe care-l sugerează meditaţia asupra morţii ; omul curat sufleteşte, povăţuit de virtute în toate faptele sale, nu trăieşte zadarnic ; el e pomenit de urmaşi şi cîştigă răsplata odihnei eterne în sînul dumnezeirii. Or, singur ţăranul duce o existenţă cu adevărat inocentă, frugală şi simplă, dar fericită, prin însăşi depărtarea de pompa, vanitatea şi luxura citadină. Acolo unde la M. J. Chénier nu găsim decît notaţii fugare („Comme au sein des travaux leurs chants étaient joyeux"), la Asachi apare un tablou idilic al fericirii rustice :

Cîtu-i dulce a ta soartă în sat, o, lăcuitor !
Lîngă soaţă credincioasă, în îngustul foişor,
Nimic tulbură păşirea d-o viaţă fericită,
Ziua este ostenelei, noaptea amoriului menită.

Tema e rousseau-istă, dar şi creştină : ceea ce alienează nu e doar încălcarea legilor firii, ci şi nesocotirea evangheliei, care nu cunoaşte mari şi mici în faţa tronului ceresc. Drept care Asachi intervine cu o apostrofă fulminantă la adresa nobilimii, inexistentă în original :

O, voi, cari n-aveţi stimă pentru omul umelit,
Nobili plini de fantezie, mîndri-n titlul rugenit,
De ce-n ură aveţi săteanul ? cînd a fruntei lui sudoare
Au născut mărirea noastră ş-avuţiilor odoare ?

Aceste versuri au mişcat inimile în epocă, exteriorizînd atitudinea demofilă, în mare progres după evenimentele anului 1821.

Ceea ce urmează — reflecţiile pricinuite de ideea că mormintele cimitirului de ţară îngroapă poate oameni de geniu, un Milton, Franklin sau Napoleon (M. J. Chénier vorbeşte de Milton, Hamden şi Cromwell), rămaşi în anonimat din cauza lipsei de condiţii, şi portretul tînărului poet, hărăzit de muze,

dar vitregit de soartă — imită pas cu pas poema lui Gray. Epitaful e de-a dreptul tradus, redînd cu dexteritate nuanţele intermediarului francez :

Supt această piatră zace cm dorit de-nvăţătură,
Ce norocului şi vîntei au fost purure străin,
Din familie umelită, nobil muzele-l făcură,
Însă firea-i hultuiră melanholie în sîn.

Curat cuget cu simţire, bunătatea-i era mare,
Încît pentru mîngîiere, ceriul cel îndurător,
I-au tremis prin un alt suflet o duioasă lăcrămare,
Dăruindu-i în grea cale un soţ bun şi simţitor.

Nu-ntreba să afli mai multe de a virtutei sale faptă,
Dar nici cerca mai departe care-au fost şi răul său ?
Cu nădejde acum ambe tremurînd de faţ-aşteaptă
Lîngă cela ce ni este Părinte şi Dumnezeu !

M. J. Chénier :

Sous ce froid monument sont les jeunes reliques
D'un homme, à la fortune, à la gloire inconnu :
La tristesse voilait ses traits mélancoliques ;
Il eut peu de savoir, mais un coeur ingénu.

Les pauvres ont béni sa pieuse jeunesse
Dont la bonté du ciel a daigné prendre soin ;
Il sut donner des pleurs, son unique richesse ;
Il obtint un ami, son unique besoin.

Ne mets point ses vertus, ses défauts en balance :
Homme, tu n'est plus juge en ce funèbre lieu :
Dans un espoir tremblant il repose en silence,
Entre les bras d'un père et sous la loi d'un dieu. [117]

Meditaţia intitulată *Mormîntul* pare a fi originală. Ea aduce un „young"-ism fără anxietate, caracteristic profundei pietăţi creştine a scriitorului. „Ţara neştiută" spre care călătorim cu

toții, hotar între „dulcea armonie“ a lumii și veșnicul repaus, nu stîrnește nici spaimă, nici rebeliune împotriva cerului.

Omul oriunde caută
Alt loc ș-o altă soartă,
D-a trece către linește
Nu află altă poartă.

Conștiința fatalității inexorabile îndeamnă la resemnare, iar credința în Dumnezeu picură în suflet balsamul speranței. Pentru drept-credincios, moartea nu înseamnă un sfîrșit, ci o promisiune de viață eternă :

Însă din cer Religia
Ni aduce mîngîiere :
Că după moarte, sufletul
Acelui bun nu piere !

De observat catrenul cu octosilabi iambici (plini și catalectici) și rima antepenultimă (alternată cu rimă feminină) : această formă strofică, de o cursivitate muzicală și dansantă foarte îndrăgită de Asachi, care o utilizează îndeosebi în anacreontice, e probabil împrumutată din Monti.

Cu *Milian și Dina*, subintitulată „imitație osianică“, Asachi se apropie, deocamdată fără suflu și putere evocativă, de tema „trecutului — exemplu în lupta pentru libertate“. Milian și Dina trăiesc în vremea lui Ștefan cel Mare și se întrec în declarații sublime. Femeia, în special, manifestă un eroism demn de eroinele lui Macpherson :

Lancea, pavăza și arcul poate brațul meu să poarte
Deși sînt femeie însă nu am temere de moarte.
Pretutindenea urmîndu-ți, eu în cruntă bătălie,
Lîngă tine pîn în urmă voi lupta cu bărbăție.

Din păcate, totul, de la numele personajelor pînă la dialogul lor pompos, se scaldă în artificiu.

De o atmosferă mai baladescă e legenda *Ștefan cel Mare înaintea Cetății Neamț*, recitată în limba franceză pe scena teatrului, la 10 aprilie 1834, în spectacolul festiv dat cu ocazia plecării lui Kiselef (traducerea românească apare în *Spicuitorul moldo-român*, 1841, I, p. 118). Episodul versificat de Asachi nu corespunde relatării lui Neculce, ci aceleia făcute de D. Cantemir, în *Istoria Imperiului Otoman*, carte găsită de scriitorul nostru, în răstimpul petrecut de el la Roma, în versiunea engleză din 1734 a lui Tindal. După fugarele evocări ale trecutului din *Trîmbița românească* și înainte de *Aprodul Purice*, poezia lui Asachi are meritul de a fi cea dintîi prelucrare a istoriei naționale în spiritul mitizării romantice ; prin locul enorm atribuit discursului — însărcinat să transmită o lecție sublimă de patriotism —, prin supradimensionarea eroilor și reducția epicului la un moment dramatic, de încleștare cu destinul, ea anticipă scenariul baladei bolintinești. Din păcate, șovăirile de limbă, proprii lui Asachi de oricîte ori folosește versul solemn de 14 silabe, destramă tonusul emotiv. Versiunea franceză e, în orice caz, mai cursivă. Refrenul :

C'était un temps alors où les femmes moldaves
Pouvaient servir d'exemple aux hommes les plus braves.

devine :

În timpul cel cumplit un suflet moldovan
Au fost și la fimei ca la bărbați d'oștean. [118]

Lăsînd de o parte *Viziune pe rîpele Ozanei* și *Fiicei mele Eufrosina* (cea dintîi din 1843, a doua din 1848), precum și legendele (imitate după Mickiewicz sau versificînd motive folclorice) care încearcă să valorifice poezia romantică a fabulosului și insolitului (compuse și acestea ulterior epocii de care ne ocupăm), ne rămîne să urmărim inflexiunile noi în poezia lui Asachi de pînă la 1840, nu numai pe terenul „temelor“ romantice și preromantice, ci și în modularea pe care o suferă însuși tiparul „clasic“ al lirismului. Astfel, e incontestabil că în erotică și în anacreontice găsim uneori semne de ruptură cu academismul rece și preceptistica morală, poetul lăsîndu-se parcă în voia muzicii legănătoare a versului, fără să-și propună a rectifica plîngerile surde ce răzbat din adîncuri. În sensul acesta, anacreontica *Primăvara* se situează la un nivel antologic. Cadrul reînnoirii naturii e punctat rapid : cerul senin, zăpada topită, arborii înverziți, cîmpiile smălțuite de flori, stelele clipind în noaptea clară. Pare că dușmanii au fost înghițiți de focul gheenei, și totul îi surîde poetului ; dar există

oare ursită fără surprize ? O „dezamăgită înțelepciune preeminesciană" — cum observă Șerban Cioculescu — apare în aceste remarcabile strofe :

O, nebunii fantastice
Dorirea a-și ținti
În gînduri prea nesigure
Avînd toți a muri.

Deșarte-s măgulirile
Ce trec peste pămînt,
Ca o săgeată repede
Pe aripe de vînt.

Singurul absolut e al repausului ceresc.

De menționat că în această poezie de structură iambică, emistihul al doilea al versurilor impare poate fi interpretat ca un peon doi, cu atît mai expresiv, cu cît e integrat rimei (de accent antepenultim). Efectul alternării unei rime proparoxitone cu una oxitonă e de-a dreptul extraordinar : căderea mătăsoasă și prelungă a versurilor impare e contrapunctată de duritatea metalică a terminațiilor pare, traducînd astfel, în planul sonor, antiteza ce stă la baza poeziei, între securitatea aparentă pe care o ilustrează triumful primăverii și incertitudinea destinului uman.

În *Dorul,* nostalgia fericirii pierdute e temperată de o seninătate crepusculară, deprinsă deja cu ireparabilul. Poetul își așteaptă iubita într-un colț singuratic de pădure, unde odinioară petrecuseră împreună clipe mirifice. Așteptarea e zadarnică, din jubilația de altădată n-a mai rămas decît amintirea. Tema e a *Lacului* lui Lamartine, dar esențializată sub raportul ideii poetice, străbătută de o tristețe mai puțin spectaculară, mai calmă și mai resemnată. Strofa a doua e de un modelaj parnasian :

Al Florei timp m-au fost văzut aice,
Cînd al meu trai ca el era senin,
Venit-au timpul auritei spice,
Dar al meu suflet nu-i c-atunci de lin.

Din păcate, osmoza dintre sens și ritm se deteriorează în ultima strofă, care se încheie dezastruos :

Vezi o zi sub cea boltire verde
Ferice-am fost cu tine dulce-odor !
Dar amu sîmt c-un ager chin mă pierde,
Căci singurel am rămas făr d-Amor.

În *Alvir către a sa miniatură,* anacreontică pe tema atît de agreată de petrarchiștii prețioși a obiectului aflat în intimitatea iubitei (cordon, pieptene — în cazul de față, un medalion cu chipul poetului), o strofă se detașează din țesătura de dulcegării :

Și mie lin luceafărul
Din cer va să-mi străluce,
Cînd dulce a fi d-o patimă
Aminte a-și aduce.

Întrucît celelalte poezii *românești,* inspirate de pasiunea eterată și mistuitoare pentru Bianca Milesi, văd lumina tiparului de-abia în 1854, iar data traducerii lor e incertă, nu le vom mai analiza aci. De altfel, ele nu adaugă nimic la definiția individualității lirice a lui Asachi. Putem desigur regreta că poetul a întîrziat atît de mult să-și valideze una din cele mai autentice laturi ale talentului. E posibil ca lucrul să se fi întîmplat fiindcă voise s-o cruțe de indiscreție pe Bianca Milesi (și-a tăinuit deci compunerile mai intime pînă la 1849 cîtă vreme aceasta a trăit). Nu e exclus ca la mijloc să fie și concepția sa austeră despre misiunea literaturii : într-o epocă de regenerare națională, va fi considerat inoportună publicarea unor versuri de un caracter personal manifest.

Oricum ar sta lucrurile, e vădit că după 1820, și după 1830, în pas cu veacul, care pavoazează din ce în ce mai mult în spiritul unui romantism sfios și de-abia perceptibil, la început, dar arogant și transformat într-o modă, ceva mai tîrziu, Asachi nu *poate* și probabil nici nu vrea să se sustragă comandamentelor vremii. El rămîne în structura sa profundă „clasic" : continuă să conceptualizeze, să cultive formele fixe și cizelarea prozodică, să creadă în existența regulilor și a unui protocol al limbajului, să caute în artă transfigurarea în sensul idealului, nu adevărul prozaic și crud. Dar, lenta eroziune pe care o suferă criteriile și ideile directoare se comunică treptat operei:

apar „teme“ istorice și „teme“ sentimentale ; alături de ode și anacreontice, se ivesc elegii, meditații, legende ; lirismul, atît în poezia iubirii, cît și în meditația asupra timpului nestatornic, tinde să se personalizeze ; sonoritatea plină a versului clasic se dezmembrează, luînd naștere structuri ritmice eterogene, însă de o suavă muzicalitate, care descătușează parcă resursele misterioase ce vegetează în sufletul cuvintelor. Întîlnirea „noului“ cu „vechiul“ nu ia însă forma sudurei, ci a joncțiunii și, uneori, a confruntării, de unde caracterul hibrid al celor mai multe compuneri cu punctul de plecare în preromantism sau romantism. Asachi preface, pînă la urmă, elegiile în ode, meditațiile în dezbateri prozaice, sterilizează fabulosul baladesc de ocult și magic, transformă afectele în efecte prin recursul la mitologie și imagine convențională. De fapt, poeziile erotice și anacreontice, prin care traversează o undă de melancolie, sau meditațiile cu aer de romanță, care așază conștiința dramatică a timpului ireversibil într-un context de calm sentimental traduc în mod mai autentic decît baladele și elegiile puterea de rodire a noilor fermenți ai sensibilității literare. Dar această vînă poetică, de mare frăgezime, nu e exploatată sistematic. Cît a avut de pierdut Asachi și, o dată cu el, literatura noastră, din cauza acestei desconsiderări a adevăratei sale vocații, care nu era de bard, nici de profet, nici de elegiac cu largi gesturi lamartiniene, o dovedește poemul în proză *Meditația unui îmbătrînit poet* — splendidă mostră de lirism al senectuții, fără pereche în epocă.

Iată această pagină admirabilă apărută în *Albina românească*, nr. 17, din 26 febr. 1839 : „Va veni ziua în care se va stînge focul vinelor mele, în sînul meu va lăcui iarna, fulgii cii albi îmi vor împresura tîmplele și negurile vor întuneca ochiul meu. În mormintele cele așezate zac prietenii ; numai eu am rămas, ca un singuratic spic, pe carile săcerătoriul au uitat a-l tăie ! Un nou neam au răsărit, cu nouă dorințe și idei nouă ; sunetul numirilor celor vechi au trecut, precum m-am trecut și eu însumi : poate că sînt de puțini cinstit, de mulți defăimat și de nime iubit ! Și iată cătră mine săltînd vin tinerii cii cu înflorită față și în mîna mea cea tremurătoare puindu-mi harfa îmi zic : «De mult ai tăcut, bătrînule ! Ei cîntă-ne iar versuri despre visurile juniii tale !»

Atunci apuc harfa, plăcerile și durerile cele vechi să trezesc, negurile pier, lacrimile răsar iar din ochii mei cii stinși, în sînul meu să răsprimăvărează, tonuri dulce a duioșiii tremură de pe coardele harfei, iar mi să înfățoșază rîul cel galben, palaturile de marmoră, zînele cele frumoase, și cînt versuri de Italia !

Acesta va fi cîntecul meu cel de pe urmă ; stelele mă vor lumina ca în nopțile tinereților mele, raza cea răcoare a lunei îmi va atinge fața, și cînticile trecutelor privighetori cu un iho vor răsuna din depărtare ; atunce ochii mei doritori de răpaos să vor închide și sufletul să va înălța ca tonul harfei mele.“ [119]

E pagina de mai sus clasică ? E romantică ? Acest țipăt al inimii sfîșiate, sub un cer impasibil și fumuriu de toamnă, această viziune senină a fatalității tragice a existenței, în care setea de puritate și ideal se afirmă împotriva furiei devastatoare a vremii, desfide, ca orice text de autentică vibrație umană, clasificările pedante ale criticii. În fond, în personalitatea lui Asachi, ca în oricare alta, a existat un romantism în stare genuină. Că el n-a dat decît timide lăstare se datorează, poate, dincolo de anume inhibiții și inerții ale temperamentului, faptului că devotamentul nutrit idealului clasic nu era în cazul său doar o opțiune de artă, ci și o fixație sentimentală, o fidelitate față de propria-i tinerețe.

IANCU VĂCĂRESCU

Ca și în cazul altora, cronologia creației lui Iancu Văcărescu e incertă. Bogdan-Duică a examinat mai de mult chestiunea, încercuind-o cu spiritul său metodic, fără să ajungă însă la o soluție mulțumitoare. Sigur este că la 7/19 iunie 1829, cînd Heliade publică sonetul *Pacea*, în *Curierul românesc*, activitatea lirică a lui Iancu Văcărescu era notorie. Despre ea scrisese încă în 1827 Vasile Popp : „Mulțime și feliurimi de poeme se află la acesta, care, de le-ar face cunoscute nației, pentru că toate sînt vrednice a vedea lumina, foarte mult o ar îndatora“. Pe de altă parte, dovada că scriitorul aștepta cu sertarele pline ocazia de a-și face operele cunoscute reiese din aceea că, o dată inițiativa tipăririi luată, el face ca aparițiile să se succeadă într-un ritm rapid. *Curierul* publică în continuare, în 1829 : *Ceasornicul îndreptat* și *Plecarea*, iar în 1830 : *La stema țării, Slava strămoșilor vestiți, Bacii (Lună*

nouă, Floarea, Eho, Triumful) şi două şarade. Tot în 1830 apare şi un volum, *Poezii alese din ale Marelui Logofăt I. Văcărescu,* conţinînd 13 bucăţi. La acestea se adaugă alte 11 poezii, datate sau databile, cuprinse în ediţia de la 1848 şi aparţinînd perioadei dintre 1817—1830. Totalizînd, rezultă un număr de 35 poezii compuse pînă la 1830. Vor fi fost probabil şi altele (de pildă, poema pe care i-o atribuie Pastiescu la 1830 : *Vîrstele amorului şi comparaţia cu vîrstele anului* — după toate aparenţele pierdută), dar cîte anume şi care e greu de spus. [120]

Circumscrierea şi mai precisă a datei de elaborare a acestor 35 de poezii, în afară de 19, pe care le datează însuşi scriitorul, obligă la coniecturări, cîteodată destul de nesigure. De exemplu, *Primăvara amorului* — după cum arată Bogdan-Duică, pe baza a două declaraţii contradictorii ale lui Heliade — pare a fi fost compusă între 1812—1817. Acelaşi Heliade aşază o dată *Soarta în viaţă* în 1812, altă dată în 1814. *Legea tirană* poate fi plasată între 1814—1817. Pentru datarea celorlalte poezii lipsesc reperele plauzibile, însă dispunem de o mărturie a autorului, din care se desprinde probabilitatea ca ele să aparţină în *totalitate* epocii *dinainte* de 1821. Într-o scrisoare către Heliade, publicată în *Curierul romănesc,* nr. 28 din 14/26 iunie 1829, Iancu Văcărescu îl încredinţa că „eu întru adevăr, fără a îndrăzni să am cea mai mică pretenţie asupra poeziei, orice cercare a limbii noastre am rîvnit să fac, a fost după întoarcerea mea de la Viena, 1810 pînă la 1819, cînd eram atunci de an 27 ; iar de atunci încoace, cum ştii, mii de nenorociri ale obştii şi ale mele multe întîmplări nu mi-au dat prilej nici să mă apropiez cît de puţin de muze sau măcar să arunc un ochi părintesc asupra celor din întîmplare născături ale mele, cărora nici am dat, nici ştiu să le dau, nici, după a creştinătăţii datorie, am chemat pe altcineva să le dea nume“. [121]

Reiese, aşadar, că după o perioadă prolifică între 1810—1819 ar fi urmat o secetă între 1819—1829. Dar, oricît de cumplită această secetă, se vede că ea n-a istovit cu totul puterea de inspiraţie a scriitorului, de vreme ce în colecţia de la 1848 apar cele patru poezii scrise sub impresia mişcării pandurilor (de care am vorbit) şi o ocazională anodină, datată 1827, fără a mai vorbi de traducerea lui *Britannicus* de Racine, efectuată tot la 1827 — după cum o atestă ms. 251. Oare în acest răstimp n-a mai compus Iancu Văcărescu şi *alte* poezii ? Ne vine greu s-o credem.

Pe de altă parte, examinînd ansamblul operei sale lirice şi degajînd cele două straturi componente, unul neo-anacreontic cu inflexiuni mitologice şi elemente arcadice, celălalt meditativ, elegiac, cu veleităţi — dacă nu cu afinităţi — romantice, pare plauzibil că cel dintîi, ilustrat în volumul de la 1848 prin ciclurile : *Nepregîndite, Viorele, Idile, Canţonete* etc., corespunde etapei de creaţie dintre 1810—1819, celălalt, unei etape ulterioare. Ar fi deci verosimil ca versurile sumbre şi ceţoase publicate în volumul din 1830 să aparţină mai degrabă anilor de *după* 1821, decît anilor anteriori, marcaţi prin crearea *Primăverii amorului.* Am fi deci înclinaţi să presupunem că deceniul al treilea a fost şi pentru Iancu Văcărescu aşa cum a fost pentru atîţia dintre contemporanii săi — o perioadă fecundă, de depăşire a inspiraţiei anacreontice şi aşezare a creaţiei poetice sub dubla incidenţă a istoriei în fierbere şi a interogaţiilor conştiinţei dornice să-şi găsească locul într-o epocă de rapidă mutaţie a valorilor. Declaraţia răspicată a autorului, deşi suscită rezerve — cum am arătat —, ne obligă totuşi să suspendăm discuţia şi să lăsăm supoziţia noastră între paranteze.

Oricum ar sta lucrurile, volumul pe care Iancu Văcărescu îl dă la iveală în 1830 e foarte semnificativ prin felul de alcătuire. Esenţial e ce „alege“ scriitorul — sau editorul său, adică Heliade — din „mulţimea şi feliurimea de poeme“, de care, în 1827, Vasile Popp vorbise cu admiraţie. El alege (sau încuviinţează alegerea) doar a 13 poezii (volumul are în întregul său 59 pagini), consemnînd, cel puţin pe planul tematic, abandonarea eroticii uşoare şi superficiale, ţesută din complimente, oftări şi jurăminte galante. Găsim, în linia veche, numai *Adevărata iubire,* poezia ce configurează psiho-fiziologia safică a dragostei în felul binecunoscut al lui Alecu Văcărescu. Nicăieri fiul nu pare mai aproape de maniera tatălui. Faţă de versurile acestea, care definesc condulta contradictorie a amantului, trecerea de la rîs la plîns, de la locvacitate la muţenie şi sucombarea sa perpetuă în perplexitate, chiar şi *Primăvara*

amorului pare să se situeze pe altă latitudine lirică, prin prospețimea rusticității și notele de încadrare realistă. Mai dăm peste o odă în spiritul tipic al secolului al XVIII-lea (*Simpatia*) și peste o ocazională de aceeași vertebrație luministă (*Tipografia*). În rest, chiar o poezie erotică în felul *Minutului îndumnezeit* indică o tendiță de evadare din convenționalitatea clasicismului prin explorarea personală a vieții sufletești și voința de a contexta autentic sentimentul.

Noutatea veritabilă a volumului rezidă însă în elegii: *Soarta în viață, Nemulțămire cu nădejdea, Către mormînturi, Sinucizul, Închinăciune de nelegiuiți* — toate relevînd o viziune tragică a lumii și o sensibilitate traumatizată. Sîntem, ca atare, îndreptățiți să conchidem că selecția care stă la baza volumului din 1830 a avut în vedere noile direcții ale liricii europene, marcate de prezența din ce în ce mai imperativă a romantismului. Desigur, între 1820—1830, secolul al XVIII-lea era încă viu la noi ; departe de a fi fost înghițit de valul răsturnărilor istorice, el continua să furnizeze materie gîndirii și să ofere modele stilului. Dar, alături și depășindu-l, deși fără să-l contracareze, epoca nouă își afirma propriile-i cerințe. Prin cuprinsul volumului de la 1830, e clar că Iancu Văcărescu încearcă să fie sincron, deși contemporaneitatea sa rămîne grevată de reticențe și formalism, fiind adesea mai mult gesticulatorie și mimată decît pornită dinăuntru.

Dintre poeziile excluse din volumul de la 1830, cele mai multe sînt anacreontice, de un caracter frivol manifest, amendînd manierismul complimentării și al jurămintelor lui Alecu Văcărescu printr-o voință de juisare afișată aproape programatic. Astfel, latura bachică a anacreontismului — puțin ilustrată de primii Văcărești și Conachi — apare într-un cîntec imitat după Gentil Bernard :

Beau ! beau ! cît inima-mi cere ;
Beau ! beau ! beau vin ! beau și bere !
Beau vin ! beau vin de Drăgășani,
De Sărata, de Sătești,
D-Odobești ! beau de Cotnar !
Beau ! beau vinuri românești !

Un alt *Bacchic* și-a cîștigat o tristă celebritate, fiind socotit de Heliade, Bolliac și Bolintineanu drept o mostră de hedonism obraznic într-o epocă de resurecție națională și militantism civic, un cîntec fanariotic cu atît mai indecent și mai reprobabil, cu cît ar fi fost compus și difuzat în ajunul evenimentelor de la 1821. Textul lui Iancu Văcărescu sună astfel :

Bine e cu veselie,
Tot să bem și să mîncăm,
Tot rîzînd cu bucurie
Să iubim, să sărutăm :
Nu-mi pasă, proștii vorbească,
Strige, zbiere cît or vrea,
Gluma, jocu să-mi trăiască
Voi cu el a m-îngropa !
Veniți, frați, să trăim bine,
Să trăim tot pentru noi !
Căci prea curînd vremea vine
Cea-ncărcată de nevoi... *etc.*

Bolintineanu, în 1868, comenta indignat : „Iată trista și degradanta voce ce se auzi în limba muzelor române, despuiate de frăgezimea farmecelor lor".

O variantă puțin modificată a acestei poezii, de vînă catuliană, se găsește în ms. 137 Conachi (f. 130), sub titlul *Din Valahia,* iar sub o formă prescurtată, apare la Anton Pann, în *Spitalul amorului,* sub denumirea *Cîntec al zaverei* (br. IV, p. 117—118). Bogdan-Duică, sub influența reprobării pașoptiștilor, considera puțin plauzibilă paternitatea lui Iancu Văcărescu : descendentul ilustrului neam „avea la 1821 alte simțiri de formulat, nu cele din cîntecul fanariotic". Fără îndoială, dar nimic nu ne obligă să credem că *Bacchicul* a fost compus în timpul mișcării lui Tudor Vladimirescu sau după tragicul ei deznodămînt. Dimpotrivă, e foarte probabil că poezia e anterioară. În acest sens, o indicație curioasă dă Kogălniceanu în ciorna discursului din 1839 despre istoria culturii și a literaturii române, publicat de noi în *Documente și manuscrise literare*, vol. II. Aici, cîntecul e datat din vremea lui D. Cantemir, deci de la începutul secolului al XVIII-lea ! Lucrul acesta

e însă imposibil, fiindcă izvorul *Bacchic*-ului pare a fi în mod netăgăduit, după cum a arătat tot Bogdan-Duică, *A mes amis* de Evariste Parny (al cărui nume, de altfel, figurează în ms. 1651 al Văcăreştilor) :

Rions, chantons, ô mes amis !
Occupons-nous à ne rien faire.
Laissons murmurer le vulgaire,
Le plaisir est toujours permis.
Que notre existence légère
S'évanouille dans les yeux,
Vivons pour nous, soyons heureux
N'importe de quelle manière... [122]

Pe linia aceluiaşi „carpe diem", Iancu Văcărescu formulează în poezia *Ce este-n mînă nu e minciună*, datată 1817, un program care vulgarizează horaţianismul în spiritul îmbrăţişării euforice şi juvenile a plăcerilor de moment :

Vecinic se-nşeală cine gîndeşte
Că ziua d-astăzi mîine-o găseşte ;
Ceasul ce trece nu se întoarce
Firu se taie, nu se mai toarce.

Spre deosebite de „cei mulţi, (care) în visuri cred neghiobeşte" poetul, materialist, nu lasă să-i scape ce ţine între palme :

Eu pentru una de azi plăcere,
Dau mii de mîine la cin'le cere
Şi zic cu mica mea cunoştinţă,
După putere avînd voinţă,
Nepierzînd vremea, cît i-o fi traiu,
În lume omu găseşte raiu.

Ţîşnită din acelaşi elan de tinereţe zvînturată şi hedonistă, care nu se turmentează pentru moment cu marile întrebări, e bucolica *Primăvara amorului*, reputată a fi capodopera lui Iancu Văcărescu. Situîndu-se în axa tradiţiei prin temă şi manieră, ea face totuşi perceptibilă o sensibilitate proaspătă, care sparge tiparele convenţiei, căutînd drumul spre natură şi adevărul vieţii. Secolul al XVIII-lea, după cum se ştie, a cultivat pastorala cu pasiune, găsind mijlocul s-o renoveze şi s-o pună în slujba moralismului luminilor. Evoluţia genului parcurge etape destul de contrastante, de la egloga galantă a lui Fontenelle — divertisment al duceselor ce se travestesc în păstoriţe şi transportă cochetăriile saloanelor într-un decor rustic — pînă la idila sentimentală a lui Gessner, viziune utopică a vîrstei de aur, în care naivitatea e în aşa măsură stăpînă, încît morala nu mai are nevoie de cenzori. La noi, atît hîrjoana zglobie a dragostei dintre nobilii costumaţi în păstori, cît şi poezia castă a inocenţei primitive, cu alte cuvinte, atît clasicismul epigonic, rulînd pe vechile motive din Anacreon şi Theocrit, cît şi noul idilism edifiant al lui Gessner şi Florian, se ivesc deodată şi coexistă. Cam în vremea în care Iancu Văcărescu scrie *Primăvara amorului*, Asachi reprezintă în casele hatmanului C. Ghica din Iaşi (decembrie 1816) *Mirtil şi Hloe* de Florian ,după Gessner. [123]

În *Primăvara amorului*, poetul brodează o compunere întinsă pe motivul vechi al „Amorului udat de ploaie", tratat de Anacreon şi, după el, de un cortegiu de autori, între care Ronsard, La Fontaine, Christopulos. În jurul nucleului epic, bine cunoscut, se agregă o meditaţie asupra atotputerniciei dragostei, un discurs cam pedestru despre frumuseţile vieţii la ţară şi „oţiul" cîmpenesc, două pasteluri — unul de înserare, altul de dimineaţă. Nota caracteristică a poeziei vine din interferenţa elementelor de încadrare clasicistă (motive şi figuri „gramaticalizate", „referinţe" mitologice), cu o filozofie horaţiană de tip luminist (contrastul dintre oraşul stricat şi viaţa sănătoasă de la ţară, „carpe diem", „aurea mediocritas") şi o evocare proaspătă a naturii, săvîrşită, pentru prima dată la noi, în afara peisajului clasic convenţional, a acelui „locus aemonus", „sub tegmine fagi", care tiranizase imaginaţia poeţilor din antichitate pînă în secolul al XVIII-lea. *Primăvara amorului* combină oda cu idila clasică, dar aduce ceva din atmosfera poemului descriptiv, foarte la modă după Thomson şi Delille, cu notaţiile lui realiste şi comunicarea spontană a impresiilor stîrnite de spectacolul naturii. „Aurora coboară din

brațele lui Titon" ca la Theocrit, însă după plecăciunea în fața mitologiei, poetul se încredințează simțurilor și ne spune ceea ce vede și aude :

Bășicuțile de rouă,
Ce pe iarbă strălucesc,
Cîmpului dau smalțuri nouă
Florile-l înveselesc.

De miroase înmulțite,
Balsam viu, din ele dînd,
Zefir dulci suflări trimite,
Ici și colo se jucînd.

Arătorul ce silește
Boii săi cei grei la pas
Cîntînd spune ce dorește —
Tare răsun-al lui glas .

Plăcute zbierări de turme
Aerul îl umple tot ;
Tauri grei p-ale lor urme
Apăsate mugiri scot.

Cînd și cînd, o imagine de mare gingășie punctează tabloul radioasei dimineți virgiliene :

Rîndurele zbor s-întrece,
C-o aripă răzuiesc
Unda ce-și torn pe trup rece,
Răcorite s-întăresc.

Intreaga poezie e străbătută de o exuberanță vitală care o rupe în modul cel mai salutar cu maniera suspinătoare a anacreonticilor. E vădit că îndată ce lirismul se așază la școala observației și-și deschide ochii spre ceea ce este, nu spre ceea ce trebuie să fie, stilizarea clasicizantă e subminată. Lucrul era cu atît mai ușor, cu cît la noi „regulile" nu fuseseră codificate și nu generaseră opere de reală autoritate. Cu toate stîngăciile limbii, care dăunează gingășiei unei simțiri ce se cerea turnată într-un vers fluid, fără împiedicări, și într-o expresie naivă, fără pedanterie „cultistă" — *Primăvara amorului* constituie totuși un moment însemnat în dezvoltarea poeziei ro-

mânești. Deși pornește de la un motiv anacreontic, ea anunță, de fapt, istovirea anacreontismului. Poezii izolate, „à la manière de", vor continua să se ivească, dar curentul ca atare își pierde rațiunea de a fi. Pe măsură ce societatea fanariotă intră în dezagregare, măcinată de contradicții interne și de opoziții exterioare, iar claustrarea orgolioasă a aristocrației e tot mai mult asediată de curentul impetuos al modernizării, scriitorii — și cei din mediul boieresc —, cu atît mai mult cei din afara lui —, vor fi împinși să-și caute inspirația în alte puncte cardinale ale spațiului literar. Iancu Văcărescu va mai compune incidental idile, unele deosebit de grațioase, ca *Tirsis și floarea.* Totuși, la 1830, cînd se pune problema de a opera o selecție în creația de pînă atunci, el reține, în afară de *Primăvara amorului,* numai două piese de spirit anacreontic : *Simpatia* și *Adevărata iubire.* [124]

Prima poezie e cu totul debitoare diplomației sentimentale a Fanarului și esteticii clasicismului epigonic. Poetul cîntă pe „zîna Simpatiei", care, cu „magnetul dulce", unește elementele dispersate ale universului, transformînd haosul în cosmos, dezordinea stihiilor într-o grădină paradisiacă, făcînd ca iubirea să se nască fulgerător în inimi ce se ignoră. Firicelul timid de lirism dispare — cum se întîmplă adesea la raționaliștii luminilor —, supt de abstracțiile discursului și de pompa alegoriei. *Adevărata iubire* prelungește fără variație stilul de familie al Văcăreștilor.

În schimb, *Minutul îndumnezeit* aduce o netă depășire a galanteriei de salon și a expresiei canonice. Jubilația iubirii e înfățișată aici în dialogul ochilor ce-și răspund, al obrajilor ce se apropie, al trupurilor ce se caută, al părului femeii ce încunună delicat fruntea poetului :

Aur neprețuit
Fruntea-mi a-npodobit
Cu cîrlionț de fir ;
Eu sînt încoronat
Mai mare împărat
Decît un Cres, un Cir.

Febra instinctului traduce o senzualitate robustă, care-și impune pretențiile cu inocență, ignorînd frontierele ce separă pudoarea de contrariul ei. În viziunea hedonistă a poetului,

„minutul îndumnezeit“ e însuşi actul perpetuării speţei. Iancu Văcărescu nu caută însă situaţiile echivoce, ca Parny, în *Délire*, care punea picanterie în descrierea voluptăţilor amorului cu Eleonora, dorind parcă să-i întărîte pe predicatorii ipocriţi ai austerităţii. La noi, era inutil ca „naturalul“ să fie reabilitat, de vreme ce el nu fusese niciodată scos în afara legii. De altfel, ca şi Conachi, Iancu Văcărescu cere iubirii şi altceva decît împlinirile cărnii, o anumită transcendere a momentului prozaic al împerecherii, accesul într-o lume diafană şi armonică, de desăvîrşită iluminare interioară, unde inimile îşi vorbesc fără grai, iar indivizii, eliberaţi de gravitaţia păcatului, se înalţă în sfere :

Toate-mprejuru-mi tac,
Relele moarte zac,
    Bunele-mi stau slujind
Cu pasuri de zefiri,
Cînd calc pe trandafiri,
    Se-ntrec cu al meu gînd.

. . . . .

Mă văz peste pămînt,
Dar nu ştiu unde sînt,
    Ceru îmi e deschis.
Ori cu adevărat
In ceruri am intrat ?
    Deştept sînt ; nu e vis.

Surprinzătoare sînt însă elegiile. Ele profilează un poet mohorît şi sumbru, pe care „răul“ existenţei îl încercuieşte, nimicindu-i orice şansă de izbăvire. Tristeţea e desigur afectată, umoarea neagră e jocul de scenă al unui om tînăr, aflat în plenitudinea mijloacelor, fără nici un motiv major de a execra viaţa. Dar complacerea în lacrimi şi deznădejde nu e totdeauna în poezie — şi mai ales n-a fost în veacul romantic — expresia unei crize vitale. Ceea ce interesează în cazul de faţă nici nu e, la urma urmei, autenticitatea sentimentului, ci mobilul artistic. Sincer sau nesincer, semnificativ e că Iancu Văcărescu renunţă la micile cochetării şi exhibiţii de erotică fanariotă, compunîndu-şi o mască tragică. Această „werther“-ianizare a gesticulaţiei şi verbului relevă că elementele unei noi înţelegeri a literaturii mijesc în atmosfera de criză morală şi poli-

tică din ultimii ani ai epocii fanariote. Socialmente nu sînt întrunite condiţiile care să permită definirea unui stil sau măcar unitatea unei problematici. Dar anumite conştiinţe şi între acestea, Iancu Văcărescu — prin datele personale de cultură şi sensibilitate, ca şi prin cele ereditare şi sociale de membru al unei familii în declin şi al unei clase în pierdere de viteză —, adulmecă deja lirismul interogaţiilor grave, care scoate poezia din serviciul mondenităţii şi o instalează în miezul vieţii sufleteşti.

Cum e şi de aşteptat într-un asemenea caz de voinţă a schimbării, dar nu încă de emancipare, ambianţa formală rămîne dominată de neoclasicism : elegiile relevă, ca şi idilele sau odele, pe care poetul continuă să le compună, discursivitate şi spirit demonstrativ, frigiditate retorică şi incapacitate a metaforei. Mai apare, ca totdeauna la Iancu Văcărescu, acea caracteristică răsucire a limbii din circuitele ei fireşti, impresia de artificiu şi de sofisticare a graiului, un mod extrem de complicat de a fi simplu. Esenţialul trebuie să-l căutăm dincolo de aceste stîngăcii : versurile încearcă pentru prima dată la noi să exprime o tristeţe care nu mai izvorăşte din capriciul unei cuconiţe nemilostive, ci din confruntarea dramatică a individului cu lumea.

Suflet altu n-are
Chin astfel de mare,
    Foc astfel de greu ;
Trăiesc moarte vie,
Fără să mă ştie
    Altul decît eu.

„Focul“ şi „moartea vie“ sînt împrumutate vechiului repertoriu petrarchist, dar au acum rolul de a exprima suferinţele cauzate de un conflict inconciliabil cu realitatea înconjurătoare — „Dreptatea“ e aşteptată zadarnic, oamenii au inima împietrită, „credinţa“ nu mai există, însuşi Dumnezeu e mut :

Ce e sus s-ascunde,
Cine ştie unde,
    Supt acea perdea,
Care n-o rîdică
Zicînd că ne e frică,
    Nu-l putem vedea.

Preoții amăgesc lumea cu vorbe deșarte :

Ale lui slugi sfinte,
Mii de seci cuvinte
    Tot făgăduiesc.

Drama poetului este fără ieșire, ea constă în însuși faptul că există. De aceea, eliberîndu-se de vălul iluzoriu al nădejdii, el revendică absolutitatea răului, stare preferabilă, fiindcă — se subînțelege — n-are alternativă :

Ș-apoi ce mai cerc a face ?
Dar ce fac oricum n-am pace,
    Rău întîmpin unde merg !
Ah, nădejdea sfîrșit n-are !
Care rău e cel mai mare ?
    Spre acela voi s-alerg !

În aceste condiții, nu e de mirare că se ajunge la apologia morții prin otrăvire, într-o poezie care se numește *Sinucizul :*

Rănile-n mine
Vor leac otravă,
Rele la bine
Nu se supun,

Cum dar otrava
N-ar fi lăsată
Spre nezăbavă
De lecuiri ?

Ca orice-al firei
Folos e dată
Ea omenirei
Spre izbăviri.

Moartea rămîne singura șansă, și poetul o revendică, într-o invocație „către morminturi", de un accent vibrant :

La voi viu, semeți morminturi,
Care toate biruiți,
Sfîrșind ale vieții vînturi
Un pumn de pămînt popriți.

O voi, ce sînteți scăpare
Goniților de noroc,
Voi vedeți trista mea stare,
Ca să scap, voi dați-mi loc !

Iancu Văcărescu e, așadar, cel dintîi care asociază pateticul destinului omenesc cu tema sepulcrală, în felul preromanticilor englezi Young, Hervey și Gray. Dacă însă la Young, îndeosebi, pastor presbiterian, care declara : „Man too he sung ; immortal man I sing", motivul mormintelor sugerează ideea consolatoare a vieții de apoi, la Iancu Văcărescu implicația religioasă nu se întrevede. Poetul nu revendică moartea în numele fericirii de dincolo, ci pentru a ajunge la insensibilitate, ca unicul mijloc de a suprima suferințele terestre. El nu vrea o transcendență, ci neantul. Tragismul condiției umane nu i se pare legat de fatalitatea morții, ci de însuși faptul de a exista. Pesimismul său e ontologic, nu sentimental. Îi lipsește acea elocvență solemnă a melancoliei, care avea să-i încînte pe cititorii *Nopților* în versiunea lui Simion Marcovici, de la 1835. Iancu Văcărescu nu e numai un pre-lamartinian, dar și un anti-lamartinian, un poet înclinat să cerebralizeze și să transforme emoțiile în concepte, incapabil să se reverse în efuziuni, dar complăcîndu-se în discursuri. Afirmația lui Heliade că „cele mai multe poeme ale sale sînt producturile întîmplării și născute fără a fi precugetate" e puțin credibilă. [125]

În legătură cu Lamartine, e interesant a examina unica traducere făcută de Iancu Văcărescu din marele romantic francez. E vorba de *La retraite, réponse à M. Victor Hugo*, din *Harmonies poétiques et religieuses*, intitulată în românește *Casa de țară a lui De La Martin.* Reținînd din original doar șapte strofe, care accentuează exclusiv pe tihna rusticității, poetul nostru transformă meditația într-o idilă. Nota de lirism melancolic pe care trebuia s-o aducă cimitirul — „cîmpu d-îngropat", cum se exprimă perifrastic și nefericit traducătorul — e complet anulată de exprimarea greoaie, cu inversiuni nefirești („sătescul clopot mare"), preferînd să numească obiectele în loc să le descrie și recurgînd la o structură prozodică rigidă, ca o cămașă de forță :

Feluri de flori adie
    P-ăst văl de adormiri ;

Ici nevinovăție,
Ici e nădejde vie,
De deșteptări vorbiri.

Excesul de substantive confirmă tipul „conceptualist" de creare a imaginii. Anti-lamartinismul lui Iancu Văcărescu e, de fapt, un anti-lirism.

Privitor la evoluția creației poetului după 1830, întîmpinăm dificultăți de cronologizare încă mai mari decît cele de pînă acum. Sigur este că linia ascendentă pe care am întrevăzut-o se menține. Scriitorul pare a renunța la anacreontism, îndreptîndu-se pe două drumuri, în aparență divergente : pe de o parte, tinde să-și aprofundeze reflexiv lirismul și să absoarbă într-însul motive patriotice și etice, impuse la ordinea zilei de resurgența vieții naționale ; pe de altă parte, încearcă să deschidă inspirației zonele fabulosului baladesc. Tendințele par contrare și sînt pînă la un punct, întrucît chestiunea e, pe o latură, a apropierii de realitate, pe cealaltă, a depășirii ei mitice. Dar din ambele direcții se luptă împotriva aceluiași inamic : convenționalismul clasic. Atît viziunea mai gravă a existenței sociale (cu implicațiile) respective : transformarea scriitorului într-un purtător de mesaj, descoperirea istoriei ca prezență neliniștitoare și excitantă), cît și înfrîngerea inhibițiilor (mai mult morale decît estetice), care interzic imaginației să zburde liber în cîmpul ficțiunii, servesc deopotrivă cauza romantismului. Un romantism pe care e limpede că Iancu Văcărescu ar vrea să-l asimileze, dar care-i fuge mereu din fața ochilor, ca o „fata morgana".

Dintre poeziile caracteristice direcției patriotic-cetățenești, în afara celor patru bucăți scrise sub impresia evenimentelor de la 1821 — cercetate în altă parte —, notăm *Marșul românesc*, compus cu ocazia înființări miliției naționale, în 1829, chemare virilă la acțiune, într-o cadență scurtă și energică, îmbărbătînd prin invocarea ascendenților iluștri :

Slava strămoșilor vestiți
În cale vă așteaptă ;
La rînd, românilor, ieșiți !
Mergeți pe calea dreaptă !

La Milcof (1830) pune problema Unirii :

De unde-ți vine numele, pîrău fără putere,
Ce despărțirea neamului tu îndrăznești a cere ?

În cele două poezii dedicate Romei : *Roma cum este, Roma cum era*, tînguirea pe ruine, care servește romanticilor și preromanticilor ca să reamintească inexorabila fatalitate ce pîndește destinul uman, e redusă la rangul de semnalizare discretă, de concisă notație adjectivală :

Privind ce jalnic pieriră toate,
Nimeni căderea-i să crează poate.
Și de stă Roma de azi dovadă,
Duh nu măsoară a Romei pradă.

Cerebral și abscons, poetul se reține de la efuziuni și-și dă drumul în argumentări de o solemnitate pompoasă. Spectacolul tragic al civilizației destrămate de valurile necruțătoare ale timpului, care a inspirat atîtea visări pline de melancolie, nu-i smulge lacrimi, ci-l incită la o analiză : cum se explică faptul că mica cetate de pe malurile Tibrului a ajuns să stăpînească lumea ? Răspunsul e edifiant : pentru că a avut bărbați vrednici, care au profesat „virtutea" în cel mai „dumnezeiește" chip :

Nu fac pe Roma marmure, nici fier, argint, nici aur,
Nici toate măiestriile Vulcanului zeu faur.
Ivirea însușirilor lui Romu, Remu, Numa,
Camil, Brut, Cocles, Scevola o-nființează numa.

. . . .

Ciceron ! Caton ! Cesare ! o, Tite ! o, Traiane !
O, nume, părți de numele a slavei suverane !
Voi faceți Roma slobodă-n virtuți nemuritoare,
Ființă universului întreg stăpînitoare.

Moralismul, din ce în ce mai acaparant, pe măsură ce viața se dezgolește de iluzii, iar nemulțumirile autorului capătă patina amară a iremediabilului, atinge punctul cel mai înalt în *Adevărul*, poem de aproape 800 de versuri, publicat separat, în 1843. E o scriere pretențioasă și încîlcită, un amestec nemistuit de luminism, teozofie masonică, utopie socială și critică a mora-

vurilor, de proză ritmată şi chemări profetice, de elocvenţă rece şi subtexte criptice. Prologul înfiripă un peisaj romantic :

Lin revărsa luceala
Argintului Selena,
Pe creştetul al stîncei,
Ce sprîncenos înalţă
Spre nori şi ii răsfringe.

Însă imaginea se încarcă repede de un sens alegoric : clopotele bisericii bat, chemîndu-i pe credincioşi la slujbă, iar preotul, sub veghea chipurilor serafice ce privesc din aurul icoanelor, propovăduieşte lumii „adevărul". În continuare, dezbaterea de idei se substituie — în paguba poeziei — evocării plastice. Scriitorul îşi expune filozofia în largi peroraţii, cu ochii încinşi, cu vocea cînd gîtuită, cînd bubuitoare, ca un Heliade cuprins de furie oraculară, dar fără energia limbajului şi verva sa inimitabilă. Mesajul, aşadar, „adevărul" împărtăşit contemporanilor spre a-i face să-şi cunoască menirea, e democratic şi egalitarist : oamenii sînt fraţi, atît sărăcia, cît şi robia trebuie scoase în afara legii. Examenul stării sociale dovedeşte însă că în lume triumfă abuzurile şi injustiţia :

Cu numele de slobod,
Omul de cum se naşte
E-n lanţul de robie.
Lumea se mîgliseşte
Cu feluri de religii,
Cu prăvili nou cîrpite,
Cu vrednice oştiri...
...Oare ce stat e slobod
De tirana minciună ?
Sau de vrăşmaş-a lumei
Veche prejudecată,
Ori de păpuşăţia
De ranguri şi diplome...

Nedreptatea, ca un cameleon cu mii de feţe, bîntuie pretutindeni. Omul şi-a făcut din aur un zeu. Despoţii au transformat religiile în unelte. Cîrmuirile au pierdut încrederea popoarelor, căci

...lege, pravili, şcoale
Şi toate vicleniră.

În locul armoniei visate de minţile cele mai înalte, societatea oferă imaginea unui cîmp de exterminare reciprocă :

De tot eterogene
Materii o compun
Şi care între sine
Mereu se războiesc.

Cursul istoriei, arată scriitorul în cel de-al şaselea fragment al poemei, e un fel de „corsi e ricorsi", fiindcă, după ce demagogii îşi satisfac poftele de îmbuibare şi putere pe seama gloatelor, acestea se răscoală, dobîndesc pentru o scurtă perioadă libertatea, dar decad iarăşi sub dependenţa unui tiran :

D-ăst cearcăn al greşelii
E toată istoria.

Drumul spre „adevăr" trece printr-o iluminare morală, prin aşezarea fiinţei sub incidenţa „logos"-ului divin şi a iubirii — „gînd electric" (!) —, principiu de agregare a tot ce există :

Veniţi, să încercăm
Din starea ei de-acum (societatea, *n.n.*),
S-o ridicăm proptind-o
Pre cît ne-o fi putinţa.

. . . .

Democrit sau Eraclit
N-or rîde, nici n-or plînge
Dacă în noi iubirea
Va face adevărul
Să lumineze ! ! ! [126]

Sub raport literar, e mai interesantă cealaltă direcţie, de stilizare romantică, prin adoptarea de scenarii epice pline de incidente misterioase şi folosirea de efecte coloristice şi onomatopeice. E probabil că orientarea lui Iancu Văcărescu nu e străină de voga excepţională pe care o capătă balada între

1820—1840, grație, îndeosebi, lui Victor Hugo. Din piesele pe care le reține sub titlul „balade“ volumul din 1848, trei corespund oarecum definiției speciei (*Peaza rea, Peaza bună* și *Ielele*), celelalte trei n-au însă nimic comun cu aceasta. E vorba de : *Potpurri* — o spirituală punere în discuție a disponibilității poligamice a bărbatului în stilul dezinvolt și frivol al secolului al XVIII-lea —, și de două satire pe tema aparențelor înșelătoare : *Netrezvia* și *Ochianul*, cea din urmă o caracterologie în format elzevir, în felul mușcător și dezabuzat al lui Antioh Cantemir. Gafa editorului (de altfel, nu singura !) care grupează sub aceeași rubrică opere profund deosebite ca scop și modalitate, are, cel puțin în cazul de față, meritul de a ne face imediat sensibilă, prin comparație, dificultatea întîmpinată de poet în trecerea de la registrul clasic, al poeziei de idei și lirism expurgat, la registrul romantic, al poeziei de atmosferă, reverberație a sentimentului și descătușare a puterii sugestive a limbajului.

Peaza rea (compusă — după cum bănuim —, ca și celelalte două balade, către 1840) încearcă prin acumularea de coincidențe și bizarerii să recupereze un înțeles ocult al desfășurării existenței umane. În calea trăsurii autorului, invitat să cineze la moșia unui vecin, apare o bătrînă vrăjitoare. Portretul ei combină eresuri populare și invenții grotești :

Fermecă lună, fermecă soare :
La mormînt urlă, cu scîrșniri plînge.
De morți cînd seul, fălci, oase strînge
Aci făclia neadormită
Despește, aprinde, cade uimită ;
Apoi se scoală, fuge nebună,
În vas de nouă frați sînge-adună,
De bătrîn cîine culcuș ia-n gheară,
Îl răsfrămîntă-n turtă de ceară.
De sînger bețe, d-alun nuiele
Frige și fierbe pe trei ulcele.
Fără zăstîmpuri toacă din gură
Descîntec, hrană și băutură.

După nedorita întîlnire, totul începe să meargă anapoda : trăsura se rătăcește printr-o pădure care ia foc ; autorul

pleacă singur călare, dar e surprins de o furtună năprasnică ; în cele din urmă, scăpat de urgia vijeliei, cum scăpase de aceea a incendiului, află de la o bătrînă zgripțuroaică, pe care o mărturisește, că pădurea ce arsese se găsea pe propria-i moșie. Baba îi dă sfaturi cu aer doctoral :

Răbdarea este marea știință
Ce dă-nțeleptului biruință.
Omul ce sufere răni și tace
Silește striștea să i s-împace.
De vrei să-ți fie bun viitoru,
Nu lăsa muzele, nici amoru !

Peaza bună, după obiceiul lui Iancu Văcărescu de a propune alternative simetrice, vrea să arate că există nu numai momente de ghinion, cînd totul se înlănțuie în chip tragic pentru individ, ci și momente de șansă, de împliniri nesperate, pe care destinul le anunță prin tot felul de semne misterioase. Din păcate, atmosfera se destramă și aci din cauza interpolărilor discursive și a senzației inculcate cititorului că întregul e obținut prin lipirea artificială a părților. Merită reținut un peisaj vesperal, odihnitor și radios :

Soarele voios apune,
Buzele-i pre nori supune,
Focuri revărsînd mărețe,
Serii dă de zi albețe.
Purces chipu-i se răsfață,
Pe a lumii lină față,
Tot văzduhul s-alinează ;
E și ziuă ș-înserează.
În bolta de cer senină
Cu mii globuri, de luni plină,
Privesc tainica mișcare
Ca cum n-ar fi-n depărtare.

Remarcabilă e prima parte din *Ielele*, unde amestecul de grotesc și macabru se comunică într-un limbaj de scrîșnete, schimonoseli și invective, de o coloratură stridentă și o putere de sugestie remarcabilă. După Bogdan-Duică, sursa poeziei

ar fi în *Faust : Hexenküche* și *Walpurgisnacht*. Nouă ni se pare că modelul imediat e *La ronde du Sabbat* de Victor Hugo :

Venez, boucs méchants
Psylles aux corps grêles,
Aspioles frêles,
Comme un flot de grêles,
Foudre dans ces champs !

. . . .

Satan vous verra
De vos mains grossières,
Parmi des poussières,
Ecrivez, sorcières :
Abracadabra !
Volez, oiseaux fauves,
Dont les ailes chauvent
Aux ciels des alcôves
Suspendent Smarra ! [127]

Ca și Victor Hugo, Iancu Văcărescu împinge la limită experiența eliberării limbajului de sub tirania regulilor de etichetă literară. El practică o estetică a „urîtului“ (nu știm în ce măsură ingenuu și în ce măsură conștient), pictînd diformități fizice și morale, ca într-un panopticum, cu ajutorul unui vers fluid și al lexicului de mahala, de care se va servi și Heliade în pamfletele sale :

Una e chioară
C-un ochi de cioară ;
Alta spetită,
Mult obosită ;
Alta gușată
Tot ceartă cată ;
Alta bîrfește
Prea neghiobește ;
Una gîngavă
Stă pe gîlceavă ;
Alta bogată
Șchioapă-îngîmfată ;
Alta calică,

Gheboasă, mică.
Cea mai snovoasă
E ofticoasă ;
Și cea mai bună
E cea nebună etc.

Un asemenea umor terifiant, de caricatură sinistră, bufon și macabru, ca într-o pînză de Breugel, nu se mai văzuse în poezia românească.

Paleta sonoră infrînge și ea orice sfială a bunei creșteri : de mare efect este succesiunea onomatopeică de dactili, tratați ca versuri independente și desfășurîndu-se în cavalcadă, ca sub puterea unui descîntec tenebros :

Chiote !
Țipete !
Chicote !
Urlete !
Fluieră
Relele,
Danțeră
Ielele,
Capul își
Cleatină,
Trupul își
Leagănă.
Hîrîie,
Mîrîie,
Duduie,
Zguduie.
Hurur brumb ! Brumb !

Restul poeziei e neinteresant : Iancu Văcărescu își reia tonul de persiflaj și probozeală, transformînd balada într-o satiră, care înfierează decăderea moravurilor, nescăpîndu-i de împunsături nici pe oamenii de litere, acuzați că sădesc spini și sapă în stîncă.

Judecat în ansamblul activității, Iancu Văcărescu ne apare ca un poet de tranziție, puternic atașat crezului raționalist și pedagogic al luminilor, un anacreontic în punctul de pornire, pe care rapida evoluție a gustului și răsturnările de ierarhie literară îl iau prin surprindere, sugerîndu-i o conversiune, în

substanţă imposibilă. Epigonismul neo-clasic rămîne predominant, deşi creaţia sa manifestă o progresivă detaşare de epicurismul surîzător al tinereţii, o angajare în istorie, presupunînd, printre altele, conştiinţa instabilităţii instituţiilor, a declinului familiei, poate a eşecului propriu — şi o voinţă de a arunca sonde dincolo de frontierele păzite de raţiune şi bunul-simţ. E o evoluţie de acelaşi sens cu cea parcursă de Conachi şi Asachi, însă de un caracter mai dramatic, întrucît Iancu Văcărescu e mai tînăr decît aceştia, de o structură psihologică mai labilă şi trăieşte la Bucureşti, într-un mediu mai sensibilizat la nou decît cel al Iaşilor şi, în genere, al Moldovei. Deşi prin lirismul sumbru al elegiilor anticipă sentimentul de „mal du siècle" din opera lui Alecsandrescu şi Catina, deşi iniţiază poezia de exultanţă patriotică şi militantism cetăţenesc în care avea să se ilustreze Alecsandri, deşi — în fine — îl precede pe Bolintineanu în fantasticul macabru din *Mihnea şi baba* —, romantismul său rămîne incoerent şi vag iconografic, strivit de un raţionalism incoercibil. Aşa se şi explică în mare măsură de ce — poet renumit la 1815—1820, celebrat la 1830, simplu patron literar, citat dar nu citit, la 1840 —, Iancu Văcărescu intră într-o eclipsă totală la 1848, tocmai cînd îi ieşea de sub tipar colecţia completă a poeziilor.

BARBU PARIS MUMULEANU

Traiectoria operei lui Barbu Paris Mumuleanu, născut la Slatina, în 1794, din părinţi „orăşeni şi scăpătaţi", fost multă vreme logofăt în casa Filipeştilor, ilustrează drumul străbătut în mai puţin de două decenii de întreaga poezie românească. Primul său volum, din 1820 (retipărit la 1822), *Rost de poezii, adecă stihuri* e o expresie puternică a anacreontismului. În *Caracteruri* (1825), dincolo de reflecţia asupra omului moral şi clasificarea tipologică, întrezărim un efort sfios de individualizare a satirei şi de înscriere în datele realităţii locale. Cel de-al treilea volum, *Poezii,* apărut postum, în 1837, rămînînd clasic prin tehnica versului şi raţionalismul discursiv al compoziţiei, e însă, fără doar şi poate, romantic prin conştiinţa acută a dramatismului existenţei, privită ca scînteie plăpîndă între două oceane de întuneric. Temele tipice perioadei de dezintegrare a comunităţii patriarhale: solitudinea, moartea, nestatornicia fortunei, natura ca refugiu şi rezonator, acţiunea devastatoare a timpului, sensul destinului uman — sînt abordate aci într-un spirit grav, fără iluzii, dar şi fără dezesperare, fiindcă poetul e un suflet cucernic, dispus să creadă că ceea ce pare absurd îşi are justificarea în planul arhitecturii divine şi că religia oferă un liman de salvare tuturor celor răniţi în luptele vieţii. [128]

În remarcabila prefaţă pe care o scrie pentru volumul din 1837, Heliade recapitulează etapele evoluţiei poetului. Lipsit de instrucţie sistematică, dar aprins de patriotism, sensibil la frumos şi iubitor de literatură, Mumuleanu descoperă în casa patronului său Constantin Filipescu, pe lîngă *Alexandria, Istoria lui Arghir* şi alte scrieri din domeniul colportajului, două opere care demonstrează aptitudinile limbii şi-i stîrnesc vocaţia: *Gramatica* lui Ienăchiţă Văcărescu şi traducerea lui Iordache Slătineanu din Metastasio, *Ahilefs la Skiro.* Poeziile lui Iancu Văcărescu, cunoscute în còpii manuscrise, „fură un alt model şi îndemn care abdică în oarecare chip şi însuflă de un entusiasm mai nalt duhul autorului". Dar — detaliu interesant — „trebuinţa de a înţelege pe *Ahil în Skiro* şi *Primăvara amorului* l-a făcut să întrebe pe oricine socotea destoinic a-l lumina asupra zeilor păgînătăţii, care i-a aţîţat dorinţa de a cunoaşte mitologia, unde a aflat îndestulă hrană pentru duhul său poetic". În acest climat, primele producţii ale lui Mumuleanu sînt „nişte mici madrigale şi elegii amoroase".

Ciocnirea cu asprimile vieţii îl vindecă repede de iluzii şi imprimă creaţiei sale o direcţie mai serioasă. Momentul de şoc pare a fi fost — după relatarea lui Heliade — dizgraţia brutală în care cade protectorul său, Filipescu, trimis în surghiun la Bucov de domnitorul Caragea. Departe de zarva cetăţii, în peisajul maiestuos şi deşert al locului de exil, unde Mumuleanu îşi însoţeşte patronul, „mîhnirea şi meditaţiile sale îşi aflară locul lor cel favorabil în mijlocul unii naturi încungiurate de munţi, de văi, de dealuri, la şiroiul şi murmura apelor, în umbrele pădurilor şi la vederea cea zîmbitoare a cîmpiilor". Inspiraţia îşi extinde sfera căutărilor, lirismul se aprofundează. „Amorul dete loc durerii şi melanholiei, şi zborul poetului fu în oarecare chip mai înalt şi mai filozofic". Scrie elegii, apoi o odă la moartea stăpînului său şi o altă odă cu prilejul înfiin-

țării școlii românești de la Sfîntu Sava, publicată în fruntea unei broșuri apărută — zice-se — la 1817, dar pe care n-o cunoaștem.

Evenimentele anului 1821 au și asupra lui Mumuleanu un efect răscolitor. „Epoha revoluției — ne spune Heliade — îl făcu și mai mult a se scîrbi asupra nelegiuirilor omului și scrise *Plîngerile patriei* și *Haracterurile*". „Muza melanholică și tînără îl părăsi — adaogă încă editorul — și îmbrățișă satira". Ulterior, poetul, care rămîne după moartea lui Constantin Filipescu fără un rost sigur și trăiește în indigență, de-abia reușind să-și hrănească familia, suie încă o treaptă, apropiindu-se de noua literatură romantică, al cărei spirit îi satisface, se vede, exigențele intime. El se întoarce spre religie, într-o sete, nu atît de mîntuire, căci nu-l apasă conștiința păcatului, cît de transcendență și stabilitate, de depășire a mizeriilor existenței și aflare a unui refugiu invulnerabil în fața asaltului furios al valurilor vieții. Religia „începu a încălzi a lui inimă și a hrăni ale sale cugetări poetice într-un chip mai nalt și mai vrednic de poezia veacului nostru. *Nopțile* lui Young, *Meditațiile poetice și religioase* ale lui Delamartine ațîțară în poetul nostru dorința de a se lua după acești mari poeți." Culegerea postumă de poezii din 1837 materializează astfel stadiul final atins de scriitor. El este romantic prin inimă, dar clasic prin inerțiile condeiului. Tocmai această structură ambiguă îl face reprezentativ pentru elanurile și inhibițiile mișcării literare născute în ambianța deceniului al treilea. [129]

Din primul volum al lui Mumuleanu, *Rost de poezii, adecă stihuri*, prefața reține cu deosebire atenția, ea situîndu-se sub raport teoretic pe un plan superior versurilor propriu-zise, prin aceea că prelimină o concepție despre lirism debarasată de rigorile ortodoxiei clasice. După ce trece sumar în revistă pe marii poeți ai lumii („elinești" : Aristofan, Euripid, Esiod ; apoi latini : Virgiliu și Ovidiu, și francezii : Racine și Boileau), acordînd întîietatea lui Homer („vîrf poeților și în toate veacurile") Mumuleanu vine la chestiunea capitală : ce este poezia ? Răspunsul privilegiază sensibilitatea în detrimentul rațiunii și factorul spontan în detrimentul celui artizanal. Scriitorul pornește de la prioritatea pasiunilor : „Această faptă a poeziii nu este alt decît o mișcare a simțirii, o patimă sufletească și o naștere a fandasii. Acel năluc al minți pătimind de un ce țese idei și păreri, alcătuind stihuri după patimi și înălțimea duhului." După această primă aproximare romantică, vehiculînd conceptele de „simțire", „patimă sufletească", „fandasie", urmează a doua : „La această materie, rîvna cea firească și duhul covîrșește știința. Știința este numai pentru buna podoabă, iar nu și pentru mult ajutoriu. Unde duhul fierbe ca o smoală, ajutoriul este firesc, numai gustul lipsește." Cu alte cuvinte, „știința" sau „gustul" nu pot înlocui geniul, ci intervin doar ca să-i corijeze și să-i șlefuiască țîșnirea eruptivă.

În continuare, Mumuleanu enunță o altă idee prețioasă : înrudirea dintre poezie și muzică : „Eu numind stihuri și poezii, nu zic alt decît un organ muzicesc, lucru cel mai pătimaș și mai simțitoriu la fire". Între cele două arte există o similitudine funcțională : „Aceste deopotrivă au putere a domoli verice inimă împietrită". Dar ele se și interferează : „La muzică se întrebuințează stihuri, și la stihuri muzică. Nu este ureche, nici suflare a nu simți puterea acești mișcări."

Deși, din cauza expresiei sumare, ideile lui Mumuleanu nu pot fi raportate la un izvor precis, formularea lor neavînd o amprentă personală, avem totuși impresia că ele denotă un contact cu *Cursul de retorică* al englezului Hugues Blair, binecunoscut la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, sau cu opera unui discipol, de pildă Vardalah, profesor la Academia de la Măgureanu pe la 1815—1820, asupra căruia a atras atenția D. Popovici. Avantajat de a nu conceda unui gust tiranic și de a nu fi, ca Marmontel, prizonierul unui dogmatism estetic intrat în reflexele de bună companie ale lumii literare, trebuind — pe de altă parte — să înglobeze în sistemul său pe Shaskespeare și pe Ossian, ultima revelație a secolului, Blair e un spirit cu mult mai degajat de prejudecăți decît oricare dintre teoreticienii francezi contemporani. Cu simțul său practic solid de insular, care se încrede mai mult în experiența empirică decît în deducțiile rațiunii, el e unul dintre cei ce contribuie major, deși nu într-un fel spectaculos, la subminarea idealului clasic și deschiderea spre noile experimente literare ale veacului.

În lecția a XXXVIII-a a *Cursului de retorică* (utilizăm ediția a doua, din 1821, a traducerii lui Pierre Prevost), Blair critică pe cei ce caută specificul poeziei în „ficțiune" sau în „imitație". Definiția cea mai completă și mai exactă ar fi, după el, următoarea : „limbajul pasiunii sau al imaginației însuflețite (animée) ; limbaj subordonat aproape totdeauna unei măsuri

regulate". Ceva mai departe, Blair insistă asupra interdependenței dintre poezie și muzică : „Omul se naște poet și muzician ; același entuziasm care a născut stilul poetic a sugerat o melodie adecvată, sau modulări de sunete convenind diverselor emoții de bucurie sau tristețe, de admirație, iubire sau mînie. Există în sunete o putere secretă, datorată în parte naturii, în parte obișnuinței și analogiei, care acționează asupra imaginației, emoționează, mișcă inima, devine o sursă de reală încîntare pentru oamenii cei mai sălbatici. Muzica și poezia au, așadar, aceeași origine ; s-au ivit în aceleași circumstanțe ; au fost asociate în cîntec și, atîta vreme cît unirea lor a durat, au tins să-și sporească reciproc influența". Cît privește distincția între „geniu" și „gust", ea e destul de frecventă spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Blair nefăcînd decît să repete, ca atîția alții, că „talentul, sau aptitudinea de a excela într-un domeniu oarecare e un dar al naturii", pe care „arta și studiul îl perfecționează, dar nu-l pot înlocui". După cum se observă, afinitatea între aceste idei și opiniile susținute de Mumuleanu e totală, ceea ce face verosimilă ipoteza unui împrumut din Blair, direct sau printr-un intermediar grecesc (cu excepția posibilă a ultimului punct, referitor la superioritatea geniului asupra meșteșugului, prea general ca să fie localizabil cu certitudine).

În încheierea interesantei sale prefețe, Mumuleanu face o mărturisire prețioasă. El recunoaște a nu fi avut posibilitatea să-și cultive talentul : „creșterea m-au supus ticăloșiilor". Poezia sa e, de aceea, mai mult rezultatul instinctului decît al artei. Un singur autor i-a servit de exemplu : „Nimic alt ajutoriu din streine limbi nu am de a împuternici condeiul, decît o lirică a lui Athanasie Hristopul, acestuia la unele din bucăți am fost următoriu, precum și acesta lui Anacreon". [130]

Volumul din 1820 e, în adevăr, pus sub semnul anacreontismului lui Hristopulos. Numai două poezii, un imn *Pentru mărirea omului* și o *Odă rîvnitoare spre învățătură,* se plasează în afara acestui cadru tematic, cea dintîi omagiind, în spiritul luminilor, activitatea industrioasă a omului, cealaltă, în spiritul Renașterii transilvane, deschiderea școlii lui Lazăr. *Oda,* îndeosebi, prin avîntul patriotic și sacralizarea culturii — ca mijloc suveran al ieșirii din înapoiere a românilor —, merită

o mențiune specială. Versificarea e plată, mecanizată de cadență, un discurs pus în rimă, dar poetul se înfierbîntă aievea vorbind de ivirea „veacului nou", de necesitatea de a pune capăt „defăimării" și de a învinge „lenevia" :

Am căzut, să ne sculăm,
    Și de eram întinați,
Acușa să ne spălăm
    Și să fim iarăș curați.
Nu în veci să rămînem
    Cu ponoase lepădați,
Ci să silim cît putem
    Să nu fim tot defăimați.

Toate neamurile s-au înălțat prin cultivarea științelor :

Toți prin științe s-au mărit
    Și slava ș-au înălțat,
Ajungînd la bun sfîrșit
    Prin adevăr luminat.
Acum și noi să sărim
    Din ceea ce ne aflăm,
Grăbind să ne poleim
    Prostia s-o lepădăm.

La întemeierea învățămîntului și difuzarea luminilor trebuie să contribuie toate categoriile înstărite :

Stări, boieri, neguțitori,
    Toți să îndeletnicim
Cu mijloace și ajutori
    Patria s-o folosim.
Datoriei strămoșești
    Ni se cade să urmăm
Cu daruri duhovnicești
    Pururea s-o ajutăm.

În restul volumului, nu găsim decît anacreontice, însă într-un stil care trivializează lăutărește inspirația erotică sau bahică, apropiind-o de cîntecul de lume agreat în periferia bucureșteană. Din Christopulos, discipolul român preia numai

temele și filozofia hedonistă, fără a-și asimila grația, eleganța înflorită și curtenia ușor ironică a poetului grec, atît de celebrat în saloanele fanariote. Mumuleanu se exprimă frust :

Mult, puțin cît să trăiesc,
    Ce-mi place voi să iubesc,
La amor nu pui hotar,
    Să petrec lumea-n zadar.
Nu voi să mor jindios,
    De amor să n-am folos.
Voi să trăiesc răsfățat
    Și să moriu amorezat.

„Bahicele“ aduc pînă la un punct cu „cîntecele de pahar, ale lui Anton Pann din *Îndreptătorul bețivilor :* au aceeași vervă jovială, nu însă și inventivitatea argotică a acestora :

Voi să beau, să fiu beat mort,
    Inimă rea să nu port,
S-aud capul scîrțîind,
    Și ploschița gîlgîind,
Să beau, să strig, să răcnesc,
    Să cînt, să mă veselesc,
S-aud vinul bîjbîind,
    Griji și gînduri mai lipsind,
Că din somn cînd mă trezesc,
    Gîndurile mă-ntețesc,
Iar dacă-ncep la rachiu,
    De necazuri nu mai știu.

Cel de-al doilea volum, *Caracteruri* (1825), începe printr-o lungă *Procuvîntare,* unul dintre textele cele mai caracteristice pentru gîndirea luministă a deceniului al treilea, de care am avut ocazia să vorbim în detaliu mai sus. Partea propriu-zis literară a cărții conține portrete satirice, după vechea metodă a clasificărilor tipologice a lui Teofrast, renovată de La Bruyère, în sensul inoculării unor elemente de critică a moravurilor contemporane în substanța personajelor care încarnează ridicole sau vicii general omenești : „lingușitorul“, „ipocritul“, „nobilul vechi și sărac“ etc. Impulsul lui Mumuleanu, dacă nu și modelul său, trebuie căutat totuși în literatura neogreacă, unde caracterologiile constituie, la sfîrșitul secolului al

XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, un gen frecvent cultivat. „Între 1783 și 1818, apar două traduceri și două imitații ale *Caracterelor* lui Teofrast“ — scrie C. Th. Dimaras. Dintre acestea din urmă, *Caracterele* lui Dimitrios Darvaris (1795) și ale lui Harissios Megdanis (1818) încearcă să circumscrie critica și să dea „o imagine vie a epocii“, deci cam ceea ce urmărește și Mumuleanu. [131]

În adevăr, scriitorul arată limpede în *Procuvîntare* că scopul său e de a îndrepta și a povățui, prin scoaterea la iveală a racilelor și metehnelor societății românești, însă fără să exagereze și fără să caute pricină cuiva anume. El insistă asupra autenticității tabloului pe care-l înfățișează : „ceea ce am scris aceia să veade“. Ca orice moralist care transcende planul răfuielilor personale, nu-i nominalizează pe cei criticați, dar ocolește ficțiunea. Chiar și grija de a preîntîmpina obiecțiile celor luați în răspăr confirmă că tipologia *Caracterelor* acoperă o realitate locală. „Am luat îndrăzneală de am scris aceste obiecturi satere — declară scriitorul — prin care arăt osebite caracteruri și rele năravuri, nu defăimînd neamul și persoanele oamenilor, ci deferitele caracteruri, pentru că eu nu zic că este Constandin, Alecsandru, Frideric, Vlaicu, sau Maria, ci numai pe singură patimă o defaim“. Cu toate aceste precauții, el se teme de imputări. „Cei rușinați de patimă“ îl vor „defăima“ și „ponoslui“, zicînd „cum că numai eu unul m-am aflat carele voi să dau sfaturi și să îndreptez pe oameni dintr-atîta lume..., pentru că la noi sînt oameni mari numai bogații și cei cu stare, iar cei ce știu ceva ș-au talanturi, neavînd acestea, nu sînt oameni mari“. „Cei zaluji de capriție“ vor spune că nu e calificat să scrie de vreme ce n-a învățat nici științele, nici filozofia, „nici multe limbi“. Și mai amarnic se sperie ca „muierile... să nu rădice și rebelie“ asupră-i. Răspunsul la aceste critici prezumtive e unul singur : exactitatea picturii. El, Mumuleanu, n-a născocit nimic, portretele lui sînt după natură : „Eu fac judecător pe oricare damă simțitoare să judece și cele din prozăcut și ceale din obzăcut, și *de nu vor fi adevărate toate zisele mele,* atunci mă mulțămesc a fi socotit de cel mai rău flecar“. [132]

Fidelitatea față de realitate, pe care Mumuleanu o revendică stăruitor, e pînă la un punct disimulată de metoda sa clasicizantă. Dar nici tehnica discursivă a lirismului, nici modalitatea impersonală a imaginii, nici măcar tendința de a sacri-

fica detaliul concret în favoarea generalului abstract nu anulează infuzia de viață autentică manifestă în tot lungul operei. „Clasicismul", în sens strict tipologic, e fragil și superficial, izvorînd mai degrabă dintr-o indigență decît dintr-o intenție. Nu observația locală lipsește, ci facultatea de a o traduce plastic. Oricum, o lectură atentă dezvăluie tabloul claselor de sus, în momentul dislocării vechilor structuri ale atotputerniciei feudale, cînd privilegiile își pierd orice acoperire etică, iar spiritul critic al oamenilor de rînd devine agresiv.

Lumea *Caracterelor* e a boierimii și a clientelei boierești, o lume coruptă și insalubră, în care degradarea relațiilor umane a atins o limită extremă. În fruntea piramidei sînt „cei mari" — cum îi denumește eufemistic poetul —, niște feneanți, incapabili, cupizi, capricioși, plini de trufie față de plebe, nejustificîndu-și prin nimic titlurile și prerogativele :

Precum ceriul de pămînt,
Așa ei de cei mici sînt
Toți trîndavi, toți lenevoși,
Nestatornici, furtunoși,
N-au ei fapte bărbătești,
Toți au minți copilărești.

Îi supără adevărul, fac binele numai pentru slavă și dacă nu e costisitor, își poartă pe drumuri solicitanții :

Ei gîndesc că nu-s născuți,
Ci din cer de sus căzuți,
De a fi poruncitori,
Celor mici stăpînitori.
Iar acei mici sînt născuți
Numai pentru ei făcuți
Pe cei mici îi socotesc
Viermi, nu oameni ce trăiesc.

Ziua întreagă se plimbă cu caleștile, gata să zdrobească pe cei ce nu se trag destul de repede în lături, noaptea o petrec în desfrîu și la joc de cărți. Sînt ingrați, sperjuri, farisei, n-au sfînt nici prietenia, nici rudenia, nici credința.

Lingușitorii sînt ciocoii, maiștrii în arta insinuării și a flateriei, care pîndesc încă de dimineață pe la uși, întrecîndu-se cu servitorii în temeneli și slugărnicie. Cînd stăpînul se deșteaptă, „intru-ncet și strînși la piept", se aferează, „se fac hainele că-i șterg", „o muscă de văd gonesc", îi tălmăcesc visele, apoi se pun să clevetească, intrigînd și mințind, ca să intre în grațiile patronului.

Să fie norodul cît
De dări multe amărît,
Ei zic că e mulțumit
Și petrece fericit.

Nobilul făcut și neînvățat e mîndru, vanitos, se crede coborît cu hîrzobul din cer. Ceea ce-l frămîntă e cum să scoată ochii cu hainele, blănurile și echipajele sale, deși adevăratul ighemonicon stă în calitățile sufletești :

Nobleța d-o căutăm,
Noi în suflet o aflăm
Nobil este adevărat
Cine e blînd și-nvățat.
Cine e politicos
La toate, cu toți voios,
Cine e priimitor
Lesne cu toți vorbitor,
Drept, cinstit, la toți smerit,
De patimi nestăpînit ;
Iar nu-n alte vrednicii,
Or în dări multe de mii,
Că cu mii pot și măgari
A să face nobili mari.

Fără îndoială, această mică „hristoitie" e un auxiliar superflu al tabloului de moravuri, însă vocația pedagogică a lui Mumuleanu, ca a tuturor luminiștilor din deceniul al treilea, era atît de puternică, încît ea înghițea pur și simplu „literaritatea" : denunțarea oricărui cusur devenea un pretext de predică, orice constatare negativă, prilejul de a aplica „doftoria învățăturii și a bunelor sfaturi".

Nobilul vechi și sărac e portretizat în același spirit, la fel și „bogatul mojic", „scumpul", „lăudătorul" „flecarul". Unul se zbate să-și acrediteze excelența arborelui genealogic ; altul încearcă să se țină în curent cu moda făcîndu-și casă după tipicul apusean, cu orangerie, sculpturi pe acoperiș și... paratrăsnet(!); cineva își dă aere, pălăvrăgind ca un erou al lui Caragiale

despre volajuri efectuate doar în gînd şi raporturi imaginare cu tot felul de obraze simandicoase ; toţi se aseamănă prin egoism, venalitate, trufie, aroganţă, dorinţă de chiverniseală şi lipsă de scrupule. Femeile se înnebunesc după toalete, sulimanuri şi noutăţi ale modei. Ele cochetează fără sfială :

Unde văd tineri galanţi,
Frumoşi, modeşti, figuranţi,
Ele se tot nebunesc
Mai tare se ismenesc.

Pudicul Mumuleanu se îngrozeşte de lectura lor, totuşi atît de inocentă dacă avem în vedere că „romanţurile ce le smintesc" nu sînt decît naive „bergerii", care combină dragostea, aventura şi galanteria într-o rusticitate de operetă. Supărat, el constată că:

Nu citesc lucru moral,
Ci vrun roman pastoral.

Mefient, poetul denunţă eterna duplicitate a femeii :

S-arăt toate-ntr-un cuvînt
Juno, Penelop că sînt,
Dar oricum s-ar arăta,
Vericare e Dalila !

Caracteristică e importanţa atribuită banului în structurarea relaţiilor sociale : el apare — cum şi efectiv tindea să devină, datorită ritmului rapid al dezvoltării economiei de piaţă — drept instrumentul efectiv al puterii. Într-un loc, Mumuleanu redă astfel sfaturile unui părinte arghirofil către fiul său :

Zice, fiule, să creşti,
Averea să ţi-o-nmulţeşti,
Că dacă vei fi bogat
Tu eşti prinţip luminat,
Tu eşti graf, tu eşti marchez,
Oriunde cu cinste şezi,
Tu pe jos ş-în echipaj,
Unde mergi eşti cu curaj,
Tu eşti nobil şi baron,
Eşti ritor ca Ţiţeron,
Tu eşti cel mai învăţat,
Tu eşti marele Socrat.

Două învinuiri revin mereu, cu o frecvenţă obsesivă, în veritabilul rechizitoriu pe care Mumuleanu îl face claselor sus-puse : incultura crasă şi dispreţul fără pereche faţă de vulg.

Ce vită, ce dobitoc,
Omul bogat cu noroc !
Nu e alt acest bogat
Decît un bou ne-nvăţat.
Umblă, s-arată fălos,
Ca un taur în gît gros,
Umblă pe nas pufuind,
P-alţi nimic socotind.

Face impresia că asemenea rînduri nu pot fi străine de umilinţele pe care scriitorul trebuie să le fi îndurat sau la care va fi fost martor, în calitatea sa de logofăt boieresc. Exasperarea poetului pare a-şi găsi originea într-o frustraţie, cu atît mai intens resimţită, cu cît idealul revigorării etice a existenţei naţionale trecuse, după 1821, pe ordinea de zi.

În parte pamflete, în parte „fiziologii", în parte studiu de caractere, poeziile lui Mumuleanu de la 1825 constituie o operă militantă — după cum însuşi scriitorul o arată limpede în prefaţă —, o operă de participare efectivă la bătălia de idei a momentului. Clasicismul ei este sui-generis, subminat de realismul observaţiei, de cheltuirea afectivă a autorului şi de naturalismul limbajului (care reproduce, fără criterii selective, particularităţile lexicale, morfologice şi sintactice ale limbii vorbite).

Cel de-al treilea volum al lui Mumuleanu, apărut postum, în 1837, cuprinde 27 de poezii (în afară de cîteva epitafe, „oraţii" şi „bileturi"), compuse între 1825—1835. Caracteristica lor e contrastul vădit între potenţialitatea romantică a temelor şi incongruenţa expresiei, cu alte vorbe, între elanurile inimii şi aripile de plumb ale versului. Prin inspiraţie, volumul se situează în plin preromantism şi romantism ; el ne oferă un „rendez-vous" de *motive* tipice : „muntele", „toamna" (sub ipostaza funerară), „noaptea", „luna", „mormintele", „patria" şi de *atitudini* nu mai puţin definitorii : meditaţia melancolică, veghea nocturnă, reculegerea şi credinţa, sentimentul timpului ireversibil. Totuşi, din punctul de vedere al manierei, autorul se menţine, ca şi în *Caracteruri*, uscat, conceptual, discursiv, liniar, dibuind anevoie limbajul efuziunii şi al detaliului indivi-

dualizant. Desigur, o serie de accente noi se concretizează și în planul formei ; în cîteva rînduri, romantismul pare efectiv să-și contureze silueta ; în genere însă rezultatele rămîn hibride datorită unui soi de „reflex clasicist“ imposibil de depășit.

Tot atît de moralizator ca și în *Caracteruri*, pe linia iluminiștilor din deceniul al treilea, care puneau pe primul plan al activității cărturărești problema formării omului nou, Mumuleanu nu face altceva, într-o bună parte a volumului din 1837, decît să versifice predici și să celebreze virtuțile așezate la temelia operei de asanare etică a societății : adevărul, nădejdea, religia, iubirea de patrie, caritatea, prietenia. O poezie îl portretizează pe „virtuos“, omul cu conștiința curată și cugetul senin, care refuză deșertăciunile vieții și nu se teme de răsturnările fortunei :

Pompa, slava cea deșartă, ochii săi nu-i amăgesc,
Nici primejdie, nici moarte, pre dînsul nu-l îngrozesc.
La primejdii se mîngîie cu Regul și cu Socrat
Pre Tit, Aristid privește, stă de ei încunjurat.

. . . .

Ce Saturn bătrînul face, toate-i sînt lui în zadar,
Orice-nalță și se strică, toate nimic i să par
Cîte-s vremii jucărie pre dînsul nu-l amăgesc,
Nu cruță nici fericire, nici rele nu-l străşnicesc.

Prieteșugul e un ecou din Young, reproducînd într-o transcripție liberă idei din noaptea a doua (tînguirea lui Filandru), unde prietenia e preamărită ca o întrupare a sociabilității, ca o victorie repurtată împotriva solitudinii și a izolării. Chiar dacă Mumuleanu s-a servit de versiunea franceză a lui Letourneur, el a cunoscut și traducerea lui Simion Marcovici. Dovadă e finalul poeziei :

Prieteni acel ce n-are,
Și de tine e lipsit ;
Fie monarh cît de mare,
Tot nu este fericit,

care parafrazează următoarele versuri integrate de S. Marcovici în traducerea sa :

Un prieten prețuiește decît comoara mai sus.
Un monarh n-are nimica, dacă inimi n-a supus.

De un mai mare interes este *Începutul omului și starea orășenească*, în care poetul întreprinde o critică în spirit rousseauist a civilizației, opunînd orașului corupător fericirea stării de natură. Orășeanul lui Mumuleanu îl anticipă pe cel din zilele noastre, fiind un individ alienat de tirania exercitată de propriile-i născociri ; el trăiește într-o lume de injustiție, disimulare, rivalitate acerbă, într-o agitație infernală și fără sens, care-l înglodează în mizerie morală și-n insatisfacție. Peisajul urban, care se străvede printre rînduri, nu e desigur al orașului tentacular din secolul al XX-lea, dar nu mai e nici al tîrgului patriarhal, de care vorbea d-na de Reinhard, la 1806; antrenat în vîrtejul prefacerilor, Bucureștiul cunoaște deja o viață economică intensă :

Tîrgoveții pînă-n zioă,
Ulițile le străbat,
Alerg după spiculații,
Ca cîinii după vînat.
Ziua, noaptea, huet, zgomot,
Oameni gloată-mbulziți,
Ulițile toate pline,
Umblu parcă-s rătăciți.
Cară și calești, carîte,
Cai, armăsari nechezînd,
Tropăituri, strigări, larmă,
Desfrînați drcșci alergînd.

Îndepărtarea de natură l-a făcut pe om nefericit, pe de o parte, fiindcă fiecare progres pe calea civilizației a fost plătit cu noi griji și cu o nouă perversiune morală, pe de altă parte, fiindcă nu există nici o limită în satisfacerea trebuințelor, și deci împlinirea unei nevoi naște o alta mai imperativă și mai greu de rezolvat :

Hiară, dobitoace, gadini,
Jivini, păsări cîte zbor,
Să bucură de natură,
Mulțumite-n soarta lor.
Iar omul, nenorocitul,
Aflîndu-și cîte-i lipsi,
Nu-l mai încăpu coliba,
Palaturi mai mari pofti.

Viața de oraș destramă egalitatea naturală a oamenilor, pe unii îi transformă în servi, pe alții în stăpîni ; cei din urmă asupresc, asmut popoarele unele împotriva altora, comit abuzuri :

Noroadelor leagă sarcini,
    Fac ce le stă voia lor,
Lipsește milostivirea,
    Nu este la dînșii dor.
Prinții subt masca credinții,
    Noroadele amăgesc.
Le dezbracă d-al lor bine,
    Sîngele lor li-l jertfesc.
Cu a patriei numire,
    Prinde pre tineri legați,
Îi duc la măcelărie,
    Ca pe niște vinovați.

În treacăt, Mumuleanu își exprimă compasiunea pentru cei închiși, remarcînd că

Temnițele geme pline
    De mulți și nevinovați,
Asupriți fără dreptate,
    Gem acolo aruncați.

Concluzia e că fericirea se află într-un raport invers proporțional cu gradul de civilizație :

Astfel să făcu pre sine,
    Omul prea nenorocit :
Iar cît trăi-n simplitate
    Fuse foarte fericit.

Suflet cucernic, Mumuleanu nu face divinitatea responsabilă de existența răului în lume. Dimpotrivă, lipsit de orice veleitate titaniană, poetul acceptă cu resemnare verdictele providenței și se străduie să le justifice, argumentînd că ceea ce pare ilogic spiritului mărginit al omului e de fapt rezonabil din perspectiva lui Dumnezeu. În acest sens, poezia *Omul* (care utilizează, în mod excepțional, ca și *Virtuosul*, un vers lung,

decapentesilabul trohaic al lui Beldiman și Pogor) e dintre cele mai semnificative. Ideea e că misterul existenței umane e de nepătruns. Rațiunea nu se poate descurca între alternativele care o confruntă : pe de o parte, omul pare a fi stăpînul creației, pe de alta, o efemeră fărîmă de pulbere ; contingenta și necesitatea se amestecă în proporții indicibile în destinul său, antrenînd înălțări și prăbușiri la fel de surprinzătoare ; el încarnează în același timp capriciul și statornicia, viciul și virtutea, smerenia și orgoliul ș.a.m.d.

Uzînd de antiteză, procedeu pus în valoare de romantici, recomandat insistent de Victor Hugo în prefața la *Cromwell*, Mumuleanu înșiră într-o lungă desfășurare tabloul simetric al dobîndirilor și avatarelor omenești, ca pentru a demonstra inutilitatea oricărui efort de a ne înțelege menirea :

Omul este cea mai mare taină, lucru de mirat :
Pătimește, stăpînește, este rob, este-mpărat,
Născocește, să-ngîmfează, umblă, s-arată sămeț,
Vine ceas de se smerește, al său duh aer măreț
El acest tot stăpînește, el este cel mai lipsit,
El este-mpărat și slobod, el de legi este smerit.
El e plin de sămeție, el este cel mai fricos,
El lesne toate poftește, el e cel mai sățios,
Plin de nestatornicie, lesne foarte schimbător,
Cînd s-arată-nțelept foarte, cînd nebun spulberător.
Cît este omul de mare ! cît e iar de ticălos !"

Concluzia este de un fidelism inalterabil :

Stăi, dar, suflete,-ncetează, mai mult nu te cerceta !
Nu te mai mira de tine, nu-n dășărt te tulbura,
Nu te munci nebunește, nu fii în veac jinduos !
Gînduri mintea cîte-ți schimbă toate sînt făr de folos !
Una tu numai slăvește, într-aceasta aibi temei,
Aibi în minte-ți nemurirea, lasă, fugi d-alte idei !
Ființa ta și schimbarea nu ți-e dat ție să știi,
Al tău arhitecton știe, unde-i să te muți să fii.
Datoria ta dar este p-al tău stăpîn să-l mărești,
Joacă rola ce ți-e dată aici cît vremelnicești !

Prosternarea în fața cerului și euforia credinței iau accentele imnului de preamărire și slavă în *Cîntare lui Dumnezeu* și *Amor către Dumnezeu* :

Cine m-au făcut, ce putere ?
Nu tu naltă prevedere ?
Negreșit tu, vecinicie,
Mai tras din nimicnicie !
Ah, voință ! Ah, iubire !
Cunosc a ta-ndatorire,
Și m-aduc singur pre sine,
Jertfă, arderi pentru tine,
    Ție mă cunosc dator,
    Pentru tine voi să mor.

Crezînd în viața veșnică și dispus să considere existența terestră drept o „vale a plîngerii", Mumuleanu nu e revoltat de absurditatea morții. Meditația pe morminte, pe care romantismul o preia într-o formă mai suplă și mai puțin raționalizată decît cea introdusă în secolul al XVIII-lea de Gray, Hervey și Young, e abordată de Mumuleanu în spiritul vechii literaturi omiletice. Sforțîndu-se să desfolieze viața de orice iluzie, el vrea să umilească trufia oamenilor și să fortifice în ei imboldul spre virtute. În treacăt e evocat vechiul motiv ovidian „ubi sunt ?" :

Unde e sila lui Xerxes,
    Solomon ce s-a făcut ?
Unde este Alecsandrul ?...
    Ca un vis toți au trecut.
Tot aici se mărginește,
    La toate aici hotar ;
Toate ce lucrează omul,
    Sînt deșărt, sînt în zadar !

Poezia nocturnă și selenară e încă oratorică și gesticulatorie. Cu toate astea, sub elocvență se destăinuie cînd și cînd tresărirea de emoție a unui suflet. Începutul *Nopții* e pompos, în stilul neo-clasic, amator de personificări, pe care-l ilustrează Gray însuși. Noaptea ne apare instalată „pe un tron de abanos" ; ea își întinde „schiptrul" peste lume, gonește soarele cu o mișcare rezolută a mîinilor și „presară" pretutindeni întune-

ricul. O imagine sparge însă convenția : a poetului, singur de veghe între oamenii ce se odihnesc și între animalele „spăimîntate de tăcere", conversînd cu veșnicia :

Atunci poetul d-o parte,
    Tras, privește, stă uimit.
Se miră de-nțelepciunea
    Celuia ce le-a zidit.
Ne-ntovăroșit de nimeni,
    Șade singur spăimîntat ;
A nopții-ntunericime,
    Pre dînsul l-a luminat,
Fantazia lui sburdată,
    Stă, pîndește socotind,
Ne-ncetat el pătimește,
    Și se află chibzuind.

În aceste versuri e poate un ecou din Young (tr. Letourneur, noaptea XII) sau din *La prière* a lui Lamartine :

Et quand la nuit, guidant son cortège d'étoiles,
Sur le monde endormi jette ses sombres voiles,
Seul, au sein du désert et de l'obscurité,
Méditant de la nuit la douce majesté,
Enveloppé de calme, et d'ombre, et de silence,
Mon âme, de plus près, adore ta présence ;
D-un jour intérieur je me sens éclairer,
Et j'entends une voix qui me dit d'espérer. [134]

Luna, care „domolește" a „nopții grozăvie", e implorată să se arate în toată strălucirea și să nu se ascundă printre nori. În final, tonul devine aproape șăgalnic :

Scumpă și iubită lună,
    Fii aproape de pămînt,
S-auzim oblu pîn frunze,
    Sunetul acel de vînt.
Să vedem pre Pan că vine,
    Pre bătături fulgerînd,
Și pre Ceres laolaltă
    Împreună toți jucînd.

Muntele — descoperit ca „motiv“ de preromantici — e pentru Mumuleanu o dovadă că marele „arhitecton“ (cuvîntul e des folosit de Letourneur în traducerea *Nopţilor* ; ex. : n. XX, t. II. p. 116) nu a lăsat nimic la întîmplare : fiecare amănunt al peisajului — stîncă, jghiab de scurgere a apelor, formă de vegetaţie — se integrează unităţii ansamblului şi serveşte un scop :

Aici acest arhitecton
    În stînci bolte a săpat,
A vrut numai ca să fie,
    Şi toate s-au înformat.
Stîncile spre lăcuinţă,
    Hiarălor el le-a făcut,
Şi d-a sa tărie mare,
    Lumea toată s-a umplut.
Aci limpede fiind cerul,
    Nori din pisc nesocotit,
Es d-odată tot seninul,
    Fumegînd l-au coperit.
Un braţ nalt, o mînă mare,
    Aceşti munţi mari i-a lucrat.
C-o analogie-naltă,
    Pămîntul l-a-mpopistrat. (sic !) [135]

Poezia anotimpurilor învederează două tendinţe : una, în *Primăvara,* pare a se situa în continuitatea lui Iancu Văcărescu, alta, în *Toamna,* derivă de-a dreptul din Lamartine. Prima manieră e exuberantă şi vitală, a doua — elegiacă şi funerară. Tonul obiectiv şi reminiscenţele mitologice din Primăvara o fixează într-o zonă de clasicism veleitar, fiind limpede că ţelul poetului e să înfăţişeze atributele noţlunii, nu impresiile particulare pe care renaşterea naturii i le stîrneşte în suflet după tristul somn hivernal. Viziunea e deci globală, panoramică, iar tehnica e a refugiului în locul comun bucolic :

Primăvara deodată,
Cînd Cibela ni s-arată,
Saturn toate dezvolteşte
Le schimbă, le pre-nnoieşte :
Zefirii trăgînd supţire,
Dau la toate-nsufleţire.

De notat lunga înşiruire a păsăretului care cîntă bucuria creaţiei : filomila, sturzul, mierla „melanholicoasă“, turturica, cucul cu „glas voinicesc“, dar „jalnic şi de ducă“, grangurele, rîndunica, cintiza, ciocîrlia, prigoria „cea scîrbită“. Cu toată această desfăşurare de competenţă ornitologică, individualizarea decorului rămîne într-un stadiu primar.

Prin *Toamna,* Mumuleanu părăseşte linia poeziei descriptive, gen Thomson, Saint-Lambert, Delille, şi acostează direct la ţărmul romantic. Toamna nu mai e anotimpul culesului, al fructelor pîrguite şi maturităţil radioase, ci anotimpul naturii pustiite, în care copacii îşi pierd podoaba, viaţa se degradează şi sufletul se zgribuleşte. Această temă care apare la Saint-Lambert (*Les saisons,* III), Léonard *(Elégies, IV., Epilogue),* Legouvé *(Mélancolie),* Delille — toţi lirici binecunoscuţi nouă la începutul secolului al XIX-lea — e asociată de Millevoye şi Lamartine (în *L'automne*) temei poetului care se stinge. În felul acesta, moartea naturii capătă rezonanţa simbolică a extincţiei universale şi a alunecării lreversibile spre neant. Mumuleanu adaptează direct începutul meditaţiei lui Lamartine :

Păduri, frunze-ngălbinite,
    Crînguri, lunci, munţi dezvăliţi,
Ţarini, vii fără verdeaţă,
    Cînd iar să v-acoperiţi ?
Subt a voastră rămăşiţă
    Privesc trist şi plin de jind,
Cînd d-a vîntului suflare,
    Frunza voastră văz căzînd.
Pă voi, frunze jos căzute,
    Calc cu tristul meu picior ;
Sărutare vă dau vouă,
    Sărutare zic cu dor.

Lamartine :

Salut ! bois couronnés d'un reste de verdure !
Feuillages jaunissants sur les gazons épars !
Salut, derniers beaux jours ! le deuil de la nature
Convient à la douleur et plaît à mes regards !

Mumuleanu nu tratează tema „poetului muribund" ; el își exprimă doar regretul, cu ochii „plini de lacrămi", că existența umană curge spre moarte, în mod iremediabil, pe cînd natura reînvie mereu :

Ah ! doresc a voastră vîrstă,
  Dar a mea ce s-au făcut ?
A voastră că vine iară,
  A mea fuge, s-a trecut.
Vară dulce, dulce vară,
  Natură ce te prefaci.
Tu ce mori și renaști iară,
  Te gonești și iar te-mbraci,
Mai prefă-mă și pre mine,
  Într-o vîrstă ce doresc,
Ca cu tine deodată
  Și eu să mă prennoiesc. [136]

Accente tot atît de melancolice găsim în *Bătrinețele* :

Tinerețe, tinerețe,
  Spuneți-mi ce v-ați făcut ?
În ce peșteri, subt ce stîncă
  În ce locuri ați trecut ?

Tema coruptibilității materiei, a timpului neiertător, capătă o expresie memorabilă în poezia *Alt chip*, în care Al. Piru a văzut, pe drept cuvînt, o prevestire a *Glossei* lui Eminescu :

Vremea-nvață și rîdică,
Vremea face, vremea strică,
Vremea suie și coboară,
Vremea surpă și doboară,
Vremea schimbă și preface
Și războaiele și pace,
Vremea toate răzvrătește,
Schimbă și schimonosește.

În *Vremea* întîmpinăm variațiuni pe motivul străvechi al soartei nestatornice. Saturn, dispensatorul timpului, e chestionat asupra operei lui destructive :

Spune adevărat, părinte,
  Unde-s anii d-început ?
Neamuri vechi mai de-nainte,
  Unde și ce s-au făcut ?
Bătrîn vechi, tată la lume,
  Spune tu adevărat
Unde-s vitejii din lume,
  Ce Troia au răsturnat ?
Unde-i acea-mpărăție
  A romanilor vestiți ?
Unde-i a lor vitejie
  Ș-acei zei nebiruiți ?

Mai reușită încă este *Memoria celor trecute*, pe care G. Călinescu o raporta la *Les souvenirs et les avantages de la mémoire* a lui Legouvé. Dar opera preromanticului francez e un poem didactic, de mare întindere, care demonstrează binefacerile amintirii, pe cînd poezia lui Mumuleanu e o elegie încărcată de emoție, o expresie a perplexității cugetului în fața veșnicei deveniri. Melancolia este aici climat sufletesc, nu conjunctură trecătoare, un mod de a fi care însoțește ca o umbră existența umană. Viziunea unui lirism îngîndurat și trist prin statutul său ontologic — una dintre marile inovații aduse de romantism — se profilează cu mai multă coerență decît în oricare alta dintre poeziile lui Mumuleanu :

Ce dulce melancolie !
  Ce dor trist timpul trecut !
Ce-au fost ieri, ce mai nainte,
  Umbră toate mi-au părut.

Departe de a oferi o mîngîiere, așa cum voia să dovedească Legouvé, amintirile fac conștiința să-și simtă și mai dramatic efemeritatea :

Ah ! anii pruncii mele
  Mai tare mă umilesc,
Frageta copilărie,

Anii cei nevinovaţi,
Sînt de vreme cu iuţime
Traşi de mine, depărtaţi.

. . . .

Rîuri, ţărmuri, munţi şi dealuri,
Colnice cîte-am umblat,
Pajiştea cea mai frumoasă
Îmi par visuri ce-am visat.
Nu văz îndărăpt nimica,
Toate s-au nimicnicit ;
În labirintul uitării,
Toate, tot s-au concenit (sic !).
Omorîte de vremi toate,
De mine s-au depărtat ;
Nu vor fi mai mult cu mine,
Cele ce-n urm-am lăsat.

Gustul de leşie pe care-l lasă perspectiva iremediabilă a neantului contravine însă mentalităţii profund religioase a poetului. De aceea, nu e surprinzător că el sugerează, în final, o rectificare ; există totuşi un element durabil, un punct fix în degringolada valorilor, asupra căruia furia devastatoare a timpului rămîne fără efect : e „virtutea“, sforţarea spiritului de a servi un ideal pur şi indestructibil, care transcende ordinea terestrităţii. [137]

Mai e nevoie să stăruim asupra faptului că Mumuleanu prelimină romantismul, rămînîndu-i, cu toate astea, străin ? Ca şi Conachi, Asachi, Iancu Văcărescu, ba chiar, graţie formaţiei autodidactice şi comerţului derizoriu cu clasicismul antic şi modern, încă mai mult decît aceştia, Mumuleanu ilustrează dublul proces al apropierii literaturii de istorie şi al interiorizării lirismului. Condiţia de „plebeu“ şi viaţa de indigenţă, minată spre sfîrşit de o boală îndelungată, îl ajută să-şi reprezinte aventura umană sub culorile sumbre ale alienării şi zădărniciei, dar raţionalismul, didactismul, uscăciunea limbajului, mecanica monotonă a cadenţei îl transformă pe poetul congener cu Young şi Lamartine într-un versificator searbăd şi plicticos, care numai arareori găseşte drumul de la intuiţia existenţială la artă.

AUTORII MARGINALI

Alături de Conachi, Asachi, Iancu Văcărescu, Mumuleanu, întîmpinăm în deceniul al treilea alţi cîţiva poeţi, de importanţă mai mică — Peşacov, Ienache Gane, Daniil Scavinski, Fabian Bob —, care ilustrează aceleaşi tendinţe spre prefacere şi aceleaşi limite ale unei mentalităţi sfioase, încă nelaicizate pe deplin, dornică de schimbare, dar temîndu-se de salturile repezi în necunoscut. Fenomenul atît de caracteristic perioadei de tranziţie, de ivire a unor opere hibride, incerte ca identitate estetică, străbătute de vagi aspiraţii romantice şi preromantice, dar înscrise în sfera convenţionalităţii stilistice clasice e perceptibil şi la aceşti autori marginali. Dovadă în plus că factorii care acţionează în sensul evoluţiei spre romantism sînt irezistibili.

G. PEŞACOV

Un personaj pitoresc, amintit în paginile anterioare în calitate de entuziast panegirist al lui Tudor Vladimirescu, e George Hagi Toma Peşacov (care iscălea încă şi Pedestrăşescul, prin românizarea patronimului). Născut în 1785, la Vidin, aromân după tată, român după mamă, translator în cancelaria lui Pazvantoglu şi a urmaşului acestuia, Molla Paşa, apoi negustor la Craiova, el se află pe la 1833 la Tg. Jiu, unde ocupă „o casă romantică la marginea oraşului“ şi abundă în îndeletnicirl

diverse: e profesor la Şcoala normală, traducător de acte slavone, „ceasornicar cîrpaci sau doctor de ceasornice şi tămăduitor de oameni cu patimi deznădăjduite de doctori, pentru care doctorii — va mărturisi el cu umor, într-o lungă scrisoare autobiografică, din 1842 — mă numea ciarlatan, fiind fără diplomă, iar cei ce să tămăduia mă numea Ipocrat". Profitînd de buna cunoaştere a limbilor balcanice, servea şi ca secretar „la toţi cei ce aveau trebuinţă: cînd la rumâneşte, cînd la greceşte, cînd la sîrbeşte şi cînd la bulgăreşte". Deşi învăţase ceva carte, Peşacov declara cu trufia autodidactului, care socoteşte experienţa vieţii mai presus de şcoală: „Eu cu adevărat n-am fost la Paris ca să învăţ înalte filosofii, ci însă maica Natură şi a mea silinţă au fost mai bun Paris pentru mine". Nu e exclus ca în aceste cuvinte sfidarea să fie simulată: dezamăgit în ambiţiile de a face carieră, dar nevoind să-şi admită ratarea, Peşacov, asemenea multor firi orgolioase, îşi celebra neşansele în loc să le plîngă, ca şi cum le-ar fi dorit. [138]

Vocaţia literară nu e chiar timpurie la acest om fără rădăcină, pe care soarta îl mînă de colo-colo, împiedicîndu-l să-şi facă un rost statornic. Poate că şi evenimentele îl contrariază: slujba în cancelaria Paşei din Vidin, desfăşurată într-un climat de suspiciune şi teroare, nu era de natură să-i stimuleze înclinaţiile spre literatură. Încheierea războiului ruso-turc dintre 1806-1812 produce însă o schimbare hotărîtoare în viaţa sa. „De la 1812 — va nota el, ulterior —, s-au zămislit în mine această rîvnă de a fi servul muzelor, a tălmăci cărţi frumoase şi morale, a scriptura şi a stihurghisi". În adevăr, îl vedem imediat, între 1812-1815, traducînd din greceşte şase povestiri „în formă întrebătoare şi răspunzătoare" despre tribulaţiile iubirii între parteneri de trepte sociale diferite: un ţăran şi o orăşeancă, un ucenic de prăvălie şi fiica negustorului, un nepot de arhiereu şi o fiică de domn etc. Pe aceeaşi linie de moralizare şi propagandă a virtuţii, se situează, la 1816, alte două tălmăciri: *Istoria Sindipei* şi melodrama lui Kotzebue, *Urîre de omenire şi căire,* destinată a repurta, în altă versiune, peste aproape două decenii, un succes răsunător pe scena Filarmonicii. Dintre traducerile ulterioare, avem ştiri despre existenţa unor fragmente din *Nopţile* lui Young (ms. 1276, f. 40)

şi cunoaştem o operă parenetică despre îndatoririle cîrmuirii, care se preocupă să asigure fericirea oblăduiţilor (ms. 1279, f. 1-77). Cum se vede, opţiunile lui Peşacov se înscriu deplin în perimetrul ideologiei literare a epocii.

În domeniul compunerilor proprii, Peşacov porneşte de la Văcăreşti, îndeosebi de la Alecu Văcărescu „înfricoşatul poet, acum întru veşnică pomenire", pe care-l admiră fără rezervă şi-l ia de model. Satirele greceşti ale acestuia îi par că ating „toate ramurile omenirii şi haractirurile astfel de frumos, încît nu să va găsi altul vreodată de a-l întrece". Atunci cînd Barbu Paris Mumuleanu cutează să arunce blamul asupra versurilor bilingve, sub cuvînt că nu e „nici un meşteşug de a amesteca cinevaşi greceşte cu româneşte", Alecu e invocat ca supremă autoritate: şi el alcătuise stihuri cu „marţafet", combinînd româneasca nu numai cu greceasca, dar şi cu turceasca şi franţuzeasca, „pre carii le-am văzut în diferite locuri de persoane mari cetindu-se şi ţiindu-se ca nişte monumenturi foarte scumpe şi rarnice". [139]

Tipul de artă pe care-l agreează Peşacov e al clasicismului „fin du siècle", însă sub o ipostază simplificată şi vulgară, care împrumută doar gesturile Văcăreştilor, nu şi subtilitatea spiritului. Aflăm şi la el, ca la toată lumea, o mare debilitate a senzaţiei, înclinarea spre discursiv, conceptual, corectitudinea mecanică a rimării, o preţuire a ceea ce în arta versului e meşteşug şi artificiu, nu ţipăt al inimii. În perioada de început, Peşacov cultivă foarte insistent acrostihul şi poezia bi- şi plurilingvă, considerîndu-le opere de virtuozitate, deci ilustraţii ale veritabilei literaturi, care depăşeşte cotidianul, fiind expresia unui truc superior, a unui „marţafet". În acest sens, el îşi demonstrează abilitatea tehnică prin poezia encomiastică adresată ţarului Nicolae, la 1828, cu ocazia declanşării războiului împotriva Turciei: adevărat exerciţiu de dexteritate, această bizară compunere cuprinde versuri omagiale în limbile greacă, sîrbă, bulgară, română, plus patru versuri în rusă „cu o procunoaştere că la 1829 va triumfa asupra Constantinopolului, care cuprinzîndu-se în patru rînduri şi în tot rîndul socotindu-se literele aritmeticeşte şi însumîndu-se ieşea la patru locuri sumele tot cîte 1829" !

În același an, acceptînd înfruntarea amicală a episcopului de Lugoj, Dimitrie Petrovici, care-i citase o poezie sîrbească, despre răsăritul soarelui, o traduce în românește și creează, ca semn de excelență a meșteșugului poetic, o bucată despre asfințitul soarelui, nu mai puțin vrednică de atenție, de vreme ce — cum ne împărtășește autorul, mulțumit de sine — ea conține șase strofe a cîte 11 versuri, primele patru după metrica poeziei culte, celelalte șapte după metrica poeziei populare. Fiindcă de astă dată performanța lui Peșacov nu ridică probleme insolubile de competență lingvistică, îi putem aprecia mai lesne valoarea. „Versalcătuirea“ sau „stihurghisirea“ — cum se exprimă el înflorit — înregistrează coborîrea serii după tipicul clasicist, personificînd stihiile :

Iată împăratul zilii
coborînd acum de sus
cum sosește cu mărire
la doritul său apus.
Și ziua să zmulge
după dînsul fuge
cu a lui mireasă
și împărătească,
cu carea-și petrece
veri pe unde trece
printr-al său ocol.

Noaptea cuprinde pămîntul și iată, mesager al singurătății și tainei, apare „melanholia“ :

Acum o melanholie
să revarsă preste tot,
căci darurile firei
d-a se mai vedea nu pot.
Tot se potolește,
se posomărește,
nici firea nu rîde,
cînd zgomot n-aude,
ci stă întristată,
în somn cufundată
Foarte greu și-adînc.

Finalul e religios, nu numai fiindcă poezia se născuse din imboldul unei înalte fețe bisericești, ci și pentru că Peșacov era, prin legea intimă a cugetului, un drept credincios :

O, cît lucrurile tale,
Dumnezeule ceresc,
Ziditoriule a toate,
peste fire te măresc !
Tu cu-nțelepciune,
care nu se spune,
le-ai făcut pre toate,
încît nu se poate
a fi mai frumoase
și mai maestoase
decît precum sînt.

Ideea lui Peșacov despre metrica populară și cultă de care ar uza alternativ pune în perplexitate : singura diferență notabilă între primele patru versuri și ultimele constă în modul rimării, care — e drept — separă cele două tipuri de versificație ; dacă însă această condiție e necesară, ea e departe de a fi suficientă ; se vede de-aci că în jurul lui 1830 conceptul de „popular“ nu se suprapunea peste cel de „folcloric“.

Dornic să-și manifeste simpatia pentru promotorii mișcării culturale, Peșacov dedică acrostihuri și versuri de laudă lui Dinicu Golescu, Eufrosin Poteca (salutînd deschiderea cursului de filozofie la Sf. Sava), Iancu Văcărescu, ardeleanului P. Vasici. Îndeosebi Dinicu Golescu, a cărui carte „de trei ori moralnică“ o citează în prefața uneia dintre operele sale, îi suscită admirația. Auzind de intrarea sa într-o nouă dregătorie, exclamă entuziast : „O, cîtă bucurie nepovestită m-au cuprins cînd am auzit de marele irou al acestui veac și adevăratul patriot, virtosul domnealui Constantin de Golescul că au primit slujbă politicească în dorita patrie : pe loc am cunoscut semn de înflorirea dreptății“. Ar fi cu totul eronat să ne îndoim de sinceritatea acestor declarații. Peșacov era un patriot și un om cu cultul valorilor morale. Din elogierea fețelor suspuse el nu-și făcuse un sistem de parvenire. Dincolo de dorința nevinovată de a-și semnala prezența și a fi băgat în seamă, în spatele frazelor dedicatorii vibrează un sentiment

autentic. Să nu uităm că a fost unul dintre puţini cărturari care şi-a ridicat glasul cu hotărîre în favoarea lui Tudor Vladimirescu. El avea o netăgăduită generozitate a inimii ; avea şi o conştiinţă plebee, care l-a ajutat să se situeze alături de popor şi să ia apărarea răzvrătirii, deşi ideologiceşte era mai degrabă un partizan al ordinii şi al reformelor săvîrşite de sus în jos.

Două sînt operele de seamă ale lui Peşacov : una, din păcate pierdută, e o autobiografie, intitulată emfatic : *Voiajinul vieţii mult pătimitoriului din pricina iubirii de adevăr şi de dreptate*, despre care-l informa, în 1829, pe Carcalechi, că „este atît de groasă, încît cuprinde grosimea tutulor celorlalte în sine“ ; cealaltă e un lung poem (1 046 de versuri !), *Dezmierdare poeticească* (ms. 1 279, f. 98—120), început la 1 mai 1828, în comuna Purceni, din Jud. Gorj, şi terminat la 31 octombrie, acelaşi an, la Vîrşeţ, în Banat. [140]

Lucrarea din urmă, cu titlul întreg : *Dezmierdare poeticească prin primblare de o inimă şi un suflet bolitor*, dedicată unui oarecare „leitnant“ Teodor de Stanislav din Haţegul Ardealului, inedită pînă în prezent, începe ca un poem descriptiv şi se încheie ca un poem filozofic. Spre a-şi alina inima mohorîtă, poetul contemplă natura într-un fel de film, care i-o restituie numai sub aspectele radioase şi euforice. El trece astfel în revistă anotimpurile, din primăvara cu aer fraged şi iarba de-abia încolţită, pînă în toamna aurie, cînd se culeg viile, însă înainte ca ploile şi vînturile funerare să anunţe tristeţea intrării în repaus. Examinează apoi peisajele caracteristice diverselor forme de relief, de la cîmpia netedă şi arsă de soare pînă la muntele cu creştetul acoperit de zăpadă. Alte instantanee se succed, expunînd varietatea îndeletnicirilor umane de la păşunatul turmelor şi însămînţarea ogoarelor la culesul recoltei şi fabricarea mustului. Viziunea e luminoasă şi stenică : imaginea unei lumi din care catastrofele au fost eliminate şi răul exclus. Prin exuberanţă vitală, ideea de mecanică admirabilă a creaţiei şi ipostazierea legăturii indefectibile dintre Om şi Natură, ea anticipă universul *Pastelurilor* lui Alecsandri. Dar în pofida acestor tablouri surîzătoare, ilustrînd armonia firii şi fericirea moravurilor agreste, inima persistă în tristeţea-i sumbră, şi o întrebare grea cade mereu, ca un avertisment sau o presimţire, destrămînd atmosfera de idilică juisare :

Însă unde mîngîiere
La un suflet pătimaş ?
Unde-o inimă mult tristă
Vesel să-şi afle lăcaş ?

Sau :

Dar de unde mîngîiere
La un suflet întristat ?
Ce otrav-amară foarte
În tot veacul au gustat ?

Sau încă :

Dar tu, inimă-mi amară,
Cum de nu te veseleşti ?
Cum de nu simţi mîngîiere
La aceste cînd priveşti ?

De ce oare minunatul spectacol al naturii împodobite şi darnice nu aduce consolare ? De ce poetul e mereu îngîndurat şi trist ? O aflăm tocmai la urmă : pentru că el vede, dincolo de aparenţe, non-sensul vieţii, pentru că e obsedat de ideea coruptibilităţii materiei, de faptul că nimic nu e statornic, că totul curge ireversibil spre moarte. Vechea temă a „fortunei labilis“ reapare aci, pledată cu extremă vehemenţă, însă în versuri incolore şi indigeste :

Mai vîrtos acestea toate
Cele ce-am văzut şe zici
Zădăresc a mea vecită
Întristare şi aici.

Căci acestea împreună
Şi cu toate-nvederat
Cum că lumea e deşartă
O arată acurat.

Şi deşteaptă-n orice suflet,
Fie cît de adormit,
Să gîndească la-nceputul
Lumi şi l-al el sfîrşit.

La a omului trufie
Şi nimicătatea lui,
La făptura, la natura
Şi la Ziditorul lui.

Unde sînt acelea toate
Neamuri dintru început ?
Toate, toate în ţărînă
Ş-în nimic s-au prefăcut !

Dumnezeii din vechime
Elineşti şi romaneşti
Sînt dovada-ndestulată
Deşertăciunii lumeşti.

Zeu Saturn, zea Rea,
Zeu Jupiter şi Mercur,
Zea Tera, zeu Apolo
Şi cu cei de prinprejur.

Zea Vinerea, Diiana,
Şi Pan zeul păstoresc,
Şi Minerva cea slăvită
Darul cel mai scump ceresc !

Secera pre toţi a morţii
În ţărînă i-au făcut,
Pulbere şi praf, cenuşă
Şi-n nimic i-au prefăcut !

Împăraţi slăviţi, puternici,
Tirani, slugi, înfricoşaţi,
Toţi de moartea cea cumplită
În pămînt sînt înfundaţi.

O ! zadarnică, deşartă
Lume, lăcaş omenesc,
Punte putredă de treacă
Birt şi han zădărnicesc !

Solomon aşa pretinde,
Cu dreptate te-au numit,
După cîte ici, pe lume,
Feliurimi, au pătimit.

Aşa şi alt din înţelepţii
După cîte au cercat,
Cu suspin adînc şi mare
Tragiceşte au strigat :

„Zădărnicie zădărniciilor
Toate sînt zădărnicie,
Lumea e un port,
Viaţa o treacă,
Am venit, am văzut, am ieşit !
Toate rîs, toate praf şi toate nimic".

Şi totuşi, depăşirea impasului pe care-l pricinuieşte conştiinţa acută a neantului universal e posibilă ; dar numai prin credinţă. Din existenţa sufletului, capabil prin înţelegere să se ridice pînă la tronul dumnezeirii, poetul deduce că partea spirituală a fiinţei e separabilă de trupul pieritor, bucurîndu-se de şansa imortalităţii. Dar pînă să cîştige, prin graţia providenţei, această viaţă dincolo de viaţă, ca pur spirit, unele acomodări pot fi realizate şi aci jos :

O dragoste, o dreptate,
Ah ! un libov omenesc,
O unire, o frăţie
Şi un trai filozofesc.

Ca să facă al meu suflet
Puţin a se veseli
Şi focul inimii mele
Oarecum a-l potoli.

Cu această mîngîiere
Să mă pot îndupleca,
D-a zice trăiesc în lume
Din ea pînă voi pleca ! [141]

Concluzia nu se dezice de spiritul bisericos al scriitorului și epocii. Ea pare totuși oarecum formală : prea mult se insistă pe sentimentul tragic al condiției umane ca să putem admite că soluția lumii de apoi satisface deplin spiritul. În acest punct se simte o fisură, deocamdată măruntă, dar pe care tocmai romantismul o va agrava considerabil. Prin relevarea ei, Peșacov ne furnizează o mărturie prețioasă : drumul spre viziunea romantică a lumii nu trece numai prin punerea marilor întrebări, ci și prin denunțarea ineficienței răspunsurilor tradiționale, propuse de religie sau de filozofie. Insecuritatea omului sub cerul ostil și fără hotar e rezultatul dublu al setei de absolut și al prăbușirii vechilor mituri.

Un alt punct interesant în opera atît de fadă a cărturarului „slaveano-român" îl constituie prezența naturii. Evocarea peisajului, întreprinsă cu un condei abundent, în scene de „teater veselit", depășește în diversitate și bogăție a detaliilor pastelurile din *Primăvara amorului*. Mai mult decît acolo, pentru că avem de a face cu un scriitor de o cultură inferioară, se tinde aci la abandonarea locurilor comune clasice și înscrierea într-o geografie reală. Întoarcerea țăranilor de la cîmp pe înserat, mulsul oilor, culesul strugurilor și strivirea lor în cetarne sau hîrdaie, imaginea fugară a satului pitulat la poalele unui deal — toate acestea sînt scene văzute, pictate după natură, nu din cărți. Peșacov are simțul individualității peisajului, însă, din păcate, lipsa de talent îl anulează. Pe traiectul dinspre impresie și expresie observația se transformă într-un abur. Indigența instrumentului e atît de pronunțată, încît poetul combină imperturbabil rimele cele mai lipsite de surpriză și construiește sintagmele cele mai banale. În orice caz, dincolo de scăderile artistice, Peșacov demonstrează — și lucrul acesta e deosebit de important — că sentimentul naturii, în sensul de îmbrățișare simpatetică a pitorescului și vagă aspirație panteistă, e, în condițiile deceniului al treilea, o reacție spontană și „naturală", care n-avea nevoie nici de Thomson, nici de Rousseau ca să se materializeze.

IENACHE GANE

Printre încercările poetice mai ambițioase ale deceniului al treilea, cel puțin dacă avem în vedere amploarea și sensul încifrat al operei, se numără curioasa lucrare în 7 părți *Călătoria lui Cupidon la pustiu,* compusă prin 1823—1824 de spătarul Ienache Gane, „în prilejul catastrofului întîmplat în acest Prințipat la anul 1821—1822". Opera, multă vreme atribuită lui Costache Negruzzi, care n-a făcut totuși decît s-o copieze, în 1825, a apărut postum sub numele veritabilului autor, la 1850. [142]

Născut pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, dintr-o veche familie boierească, Ienache Gane a unul dintre poeții diletanți ai Moldovei din generația lui Pogor, Dimachi, Bălșucă, Dumitrache Beldiman, cu puțin mai tînără decît cea a lui Matei Milu, C. Conachi și Al. Beldiman, dar aparținînd, ca și aceasta, prin lecturi, aspirații sufletești, modele literare și stereotipul de gîndire deopotrivă „luminilor" și neo-clasicismului epigonic, din ce în ce mai subminat de infiltrările preromantice și din ce în ce mai puțin capabil să crediteze potențialul poetic al mitologiei. Poemul lui Ienache Gane e un roman alegoric, înfățișînd peregrinările lui Cupidon în singurătatea codrilor și a munților, unde zeii l-au osîndit să se retragă, ca să-și ispășească vina de a fi tulburat mințile oamenilor și a fi produs nenumărate nenorociri. Ecourile întîmplărilor recente sînt șterse, aproape imperceptibile. Într-un singur loc, vorbindu-se de moartea unui „comandant elinesc", se amintește cu venerație de contribuția adusă civilizației de poporul grec :

Că acest războinic neam pe viața sa au pus
Pururea în apărare, patriei lor cei iubite,
Atinei cea întîi pildă în științi neprețuite,
Și obîrșia Evropii de învățături adînci
Prin Pitagora, Socrat, Solon, pomeniți în veci...

Ar fi exagerat să se caute în aceste rînduri o aluzie la Eterie ; e totuși vrednic de semnalat că, într-o fază de antigrecism fulminant, Ienache Gane nu pare a se sfii să înoate în contra curentului.

Plecînd departe de deșertăciunile lumești, într-un exil care-i este impus de Zeus și de Poseidon, dar pe care-l acceptă cu

o perfectă resemnare, căci Cupidon-ul lui Gane e un amator de solitudine şi un pelerin în căutarea adevărului şi a nevinovăţiei, el îşi ia rămas-bun de la oameni, ca şi de la vechea-i inconştienţă :

Voi palaturi şi oraşă, cîmpurilor de preumblare,
Grădine cu labirinturi şi chioşcuri de desfătare.
Şi voi, străluciţi luceferi, cel de zi şi cel de noapte,
Marturii vieţii mele în întîmplările toate.
Să ştiţi că se vor priface toate în necunoştinţă,
Căci aşa răstornări face vremea cea de pocăinţă.

Drumul său îl duce pe vîrfuri de munţi şi prin codrii întunecoşi, în care mişună animalele şi unde noaptea cade — imagine notabilă ! — „ca într-un fund de mormînt", prin meleaguri pustii, atît de liniştite în somnolenţa lor virgină, încît — iată din nou ceva demn de reţinut — pînă şi ziua judecăţii de apoi „abia va putea să rumpă pe adînca sa tăcere". Cupidon îşi propune să interogheze „năruirile" şi „mormintele" înţelepţilor, considerînd, în spiritul ideii creştine a „căderii, că un veac de fier a distrus temeiurile epocii arhaice de fericire, în care omul se afla în acord spontan cu stihiile. Trecutul nu e deci, cum credeau luminile, cu atît mai obscur şi mai înapoiat cu cît îi coborîm cursul, ci, dimpotrivă, conţine pe treptele sale cele mai adînci, o zonă de armonie şi de lumină, caracterizată de confuzia umanului cu divinul.

Călătoria iniţiatică a lui Cupidon e plină de peripeţii, a căror valoare semnificativă în contextul intenţiilor autorului rămîne însă dubioasă. În orice caz, amestecul de mitologie, trucuri ariosteşti, clişee pastorale şi elemente preromantice e eteroclit şi bizar. Astfel, un bătrîn pustnic, întîlnit într-o peşteră, îl sfătuieşte pe Cupidon s-o caute pe Minerva. Călăuzit de o amadriadă, fecioară ce locuieşte în copaci, el ajunge la un „capitoliu", străjuit de doi lei, unde oficiază Zoroastru ; aci se află un arbore care întinereşte la fiecare 10 ani (fostul Arestanous, prefăcut de zei) şi nişte piramide — cenotafuri ale marilor înţelepţi. Pe jertfelnicul Minervei sînt săpate poveţe cu slove aurite şi profeţii, dintre care una glăsuieşte că oamenii nu vor fi liniştiţi în „sfera politicească" pînă cînd Cupidon nu va trăi viaţa păstorilor. Dar eroul pare că nu a lichidat cu apucăturile zburdalnice ale existenţei sale anterioare. În loc să-şi caute pocăinţa în frugalitate şi renunţare, el urmăreşte cu priviri indiscrete şi hulpave scăldătoarea unor nereide. Pedeapsa vine fulgerător : e prefăcut în vulpe. Recăpătîndu-şi înfăţişarea, el face în fine marele pas spre expiere, instalîndu-se printre ciobani. Le încredinţează acestora tolba, săgeţile, aurul ce-l găsise în pădure, primind în schimb

O cămaşă în zer fiartă, cu un lustru înnegrit,
Nişte iţăraşi de păr, pentru încins o curea,
Şi de ploaie ca să aibă, o măntăluţă cam rea,
Iară în loc de căciulă, ce atuncea nu era,
L-au îndatorit să poarte, pînă se va cumpăra,
O piele ce se afla, jupuită de pe un ţap.

Ducîndu-şi turmele la păşunat, Cupidon îşi cîntă aleanul în duioase melodii de fluier :

Voi tainicilor lăcaşuri, de credinţ-adăpostiri,
Şi nevinovate locuri, a adîncii liniştiri,
A voastră înfiorare, pe tot gîndul depărtează,
Le răzvrăteşte în lume, pe simţirea ce viază,
Brazilor pururea verzi, cu a voastră înălţime
Sprijiniţi a mea videre, nici să zărească pe lume.

Trista cîntare răzbate pînă în infern, provocînd „smintirea" umbrelor şi supărarea lui Pluton. Un drac e trimis să-l conducă pe Cupidon spre celălalt tărîm. Călătoria are loc pe spinarea unui vultur. Ajuns la Styx, Cupidon îl înfruntă pe luntraşul Haron, rezistă ademenirilor sale şi se reîntoarce în lume, reluîndu-şi traiul pastoral. E însă descoperit de Venus, care-i preface oile în zîne şi pe flăcăul ce-l însoţea în toporaş. El însuşi e dus în faţa areopagului zeesc. Nemuritorii hotărăsc să-l ierte, îi restituie privilegiile, însă, dintr-un pervers capriciu, îi iau vederea, întocmai ca şi Norocului.

Deci amoriul cu norocul, orbi amîndoi rămîind,
Unul pe-altul să vadă, din acel ceas neputînd,
Nicăiurea cu-a lor haruri nu pot ca să mai smintească,
Amîndoi tot într-o dată pe simţirea omenească. [143]

De slabă realizare artistică, poema lui Gane interesează ca simptom. Ea confirmă existenţa unui clasicism care nu mai are încredere în sine şi se reneagă, dar cu mijloace împrumu-

tate propriului său arsenal. Căci, deşi Cupidon e un Don Juan preromantic, aproape total debarasat de anacreontism, sensibil la farmecul silvestru şi dispus să-şi îngîne melancolia pe naiul păstoresc, decorul mitologic subzistă încă, iar prozaizarea poeziei funcţionează ca un reflex condiţional. Ideologic, ceea ce sugerează păţania lui Cupidon pare a fi că drumul împăcării cu sine şi al recîştigării favoarei zeilor constă în ruperea de morala frivolă a anacreontismului, în îmbrăţişarea frugalităţii, a simplităţii şi a curăţeniei moravurilor, a acestor virtuţi tipice austerităţii protestante, pe care cărturarii patrioţi ai deceniului al treilea ar fi voit să întemeieze noua viaţă românească. Prin sensul dat poemei sale, Gane se încadrează deplin coordonatelor vremii.

DANIIL SCAVINSCHI

Pe Daniil Scavinschi, personaj pitoresc, rămas în literatură nu atît prin opera proprie, cît prin savurosul portret pe care i l-a creionat C. Negruzzi în *Scrisoarea* a patra din *Negru pe alb*, îl menţionăm în cadrul acestui capitol, ca ilustrare a două tendinţe, ambele mergînd în sensul eliberării poeziei din cercul inspiraţiilor livreşti : apropierea de natură şi accentuarea bazei percepţionale a lirismului. [144] Pe de o parte, nefericitul poet, apăsat de complexe, căci era ipohondru şi de o statură „mai mică decît mică", de unde probabil ifosul unor mustăţi falnice, descoperă muntele, cea mai romantică formă a peisajului, cu prilejul unei călătorii spre Borsec, întreprinsă la 1828. Pe de altă parte, în descrierea expediţiei, intitulată *Călătoria dumnealui hatmanul Constantin Palade, la feredeele Borsăcului, 1828, august 30* (ms. 423), el adoptă tonul reportericesc al unui cronicar, care vrea să relateze peripeţiile drumului din unghiul observaţiei, nu al reminiscenţelor de lectură. Din păcate, şansa e ratată. Deşi se trece prin Cheile Bicazului, dedesubtul prispei impozante a Ceahlăului, prin atîtea vămi ale legendei şi viselor, aşteptăm zadarnic o zguduire interioară, semnul acelei comoţii lirice pe care o degajă în sufletele sensibile confruntarea cu eternitatea materiei

Crescut în mentalitatea secolului al XVIII-lea, care socotea munţii nişte „orori", mulţumind A-tot-puternicului că i-a creat cu zgîrcenie, Scavinschi nu are ochi pentru sălbăticia insolita a decorului alpestru. El notează o dată :

> După-o noapte ticnită, Ceahlău-mbrăcat cu ceaţă,
> Spre schit aruncîndu-şi fruntea ne-au dat bună dimineaţă.

Altă dată, în acelaşi metru bătrînesc al lui Beldiman, schiţează un tablou de pastorală montană, în care realitatea e obturată de „topoi"-ul tipic secolului XVIII, al idilei rustice :

> Pe coasta acestui mare şi bogat în veacuri munte,
> O stînă de oi se află, cu turme la număr multe.
> Acolo nevinovata a oiţelor zbierare
> Şi prostatica în bucium a păstorilor cîntare
> Fac a veacului de aur plăcută închipuire,
> Unde gustă călătorul mîngîioasa linişţire.
> Acolo sosind cu toţii obosiţi de osteneală
> Şi pătrunşi d-acea frumoasă, romanticească priveală,
> Stătură şi pe verdeaţă începură a se pune,
> Puterile-mprăştiate voind iarăşi să le-adune.

„Romanticeasca priveală", vai, reţine prea puţin atenţia boierilor suferinzi de reumatisme şi a coconiţelor lor, dornice de petrecere şi indignate de lipsa confortului, a ceea ce poetul numeşte delicat „huzurul casnic". Nobila societate e interesată să ajungă cît mai repede la destinaţie, scăpînd de spaima popasurilor prin locuri pustii, ca şi de multele incomodităţi ale unui drum pe care civilizaţia nu-l luase încă în antrepriza bunelor maniere. Scavinschi însuşi are toate motivele să pună la îndoială valoarea preceptelor „rousseau"-iste. În două rînduri, rătăcindu-se de grup, el trece prin primejdia de a rămîne singur peste noapte, perspectivă grozavă, întrucît n-avea de loc pasiunea aventurii, nici ambiţia de a o simula. Păţaniile şi le istoriseşte cu umor şi efecte de suspens, obişnuite omului de salon, care ştie să întîrzie „pointa". Dar structura neo-clasică a discursului poetic sufocă şi timida germinaţie a sentimentului naturii şi tehnica înregistrării „realiste" a detaliilor,

apropiind poemul de tipul descriptiv, practicat de un Delille sau Roucher.

Scavinschi a mai tradus un fragment din *Macrobiotica* lui W. Hufeland (ms. 409, f. 96—101), tragedia *Democrit* a lui Régnard, care-i părea lui G. Călinescu a certifica o „vocaţie satirică", şi o parte din *Brutus* de Voltaire. Nici aceste traduceri, nici *Oda* în cinstea nunţii prinţesei Elenco Sturdza, publicată în 1825, nici cealaltă odă pe care o găsim în ms. 423 (f. 164—165) „întru slava a trei coconiţă" de „viţă rosătească", Marghioliţa, Prohira şi Aglăiţa, „tustrele pline de daruri, de bunătăţi, de blîndeţă", încît poetul, ca un alt Paris, ezită cui să-i dea mărul, nu învederează un concept mai înalt de lirism. Totuşi Scavinschi e cel dintîi în Moldova care utilizează cuvîntul „romantic" (sub varianta „romanticesc"). Dovadă că una e să spui vorbele şi alta să le asumi. [145]

VASILE FABIAN BOB

Cu mult mai conturată în sens preromantic se dovedeşte poezia lui V. Fabian Bob, intitulată, fără simţul punerii în valoare, *Suplement la Geografie întru memoria răposatului scolariu Ştefan Shedrea din Gymnazia Baziliană din Iaşi la anul 1834 octomv. 25,* cunoscută şi sub numele dat de Aron Pumnul, *Geografia ţintirimului,* neterminată şi apărută postum, în 1839. Ardeleanul Fabian Bob, care, fără a fi făcut solide studii clasice, mînuia cu oarecare facilitate versul latin (un *Carmen onomasticum* în cinstea lui Mihai Sturdza şi o *Allusio* în versuri eroice drept răspuns odei închinate de G. Asachi lui Ioniţă Sandu Sturdza), ne aducem aminte că fusese adus de Asachi, în 1820, ca profesor la seminarul din Socola. Prins de Eterie în Moldova şi neputînd sau nevoind să se repatrieze, el traversează între 1822—1827, pînă la redeschiderea învăţămîntului, cîţiva ani critici, zbătîndu-se în mari lipsuri. Într-o scrisoare din 23 martie 1824, plîngîndu-se de ceea ce îndură, îşi expune o filozofie blazată : „Pentru mine s-au sfîrşit acum toate ; împrejurările m-au silit a urma un plan de viaţă în care să trăiesc cît voi putea mai neştiut de nime". [146]

Supliment la geografie a fost considerat de D. Popovici „un reflex îndepărtat al *Elegiei* lui Thomas Gray", iar de I. Verbină (Iosif Pervain), drept „un ecou şters al temei preromantice a cimitirului şi mormintelor în literatura noastră". De fapt, dacă la originea poeziei e un izvor străin, care rămîne de identificat, el e destul de departe de tipul elegiac al meditaţiei pe morminte, de maniera visătoare, sentimentală şi patetică a lui Gray, Hervey şi a imensei lor posterităţi. Fabian Bob imaginează lumea de dincolo cu un calm indicibil, fără umbra terorii, cu „un blînd umor" — cum spunea Călinescu :

Este-n zona subsolară o pacinică mică ţară,
Aproape de ţărmul lumei plecătoare către sară,
Unde-apoi să hotărăşte cu o mare-mpărăţie
Pîn-acum necunoscută la cărţi de Geografie.
Oamenilor de aicea numărul pururea creşte,
Nici mai moare cine-odată aici se-ncetăţineşte.

În locul solemnelor melancolii deşteptate de viziunea sepulcrului, poetul pare preocupat să înregistreze metodic caracterele acestei bizare lumi, replică destul de apropiată a celei terestre, doar că locuitorii ei se bucură de privilegiul nemuririi, sînt „muţi", trăiesc fiecare pentru sine („nu zidesc ca noi, politii") şi par insensibili legăturilor afective. Natura e agreabilă :

Ici şi colo-n astă ţară, să-ntind locuri înverzite,
Printre văi şi delurele cu producturi felurite,
Între care colonistul fără ceva să lucreze,
Cet încet cu toată casa poate bine să s-aşeze.

În schimb, vînturile şi ploaia transportă suspine şi lacrimi, dovadă că nici tărîmul de „dincolo" nu e un imperiu al beatitudinii :

Iar aerul rece, umed, din acea ţară străină,
Trage vînturi ce cu jale acum greu, acum suspină,
Roua ceriului aicea cade-n picuri mestecate
Ca amară lăcrămare din dureri nevindecate.

O a doua poezie a lui Fabian Bob, *Moldova în anul 1821,* a fost examinată în alt capitol. Cea de-a treia, scrisă într-o dispoziţie de jubilaţie şi nădejde, *Moldova la anul 1829,* conţine

un îndemn la smulgerea din apatie în pur spirit pașoptist, mergînd pînă la anticiparea formulei rosetti-ste : „Voiește și vei putea" :

> O ! țară ticăloasă, cînd oari te vei pătrunde
> De marea ta ursită, de bunu-ți viitor ? !
> Știi tu ce îți lipsește ? — Nimic decît voința !
> Voiește ! și îndată învingi pe-ai tăi tirani !
> La fii tăi insuflă curagiul și credința
> Prin care triumfară vitejii vechi romani !

Vasile Fabian Bob și-a găsit pe la 1840 un admirator ditirambic în persoana eruditului, dar ușor entuziastului bibliograf Vasile Popp, care descoperea în versurile sale latinești nici mai mult, nici mai puțin decît „seriozitatea și înălțimea ideilor unui Virgiliu", iar în cele românești, „dulceața unui Ovidie". Nu e mai puțin adevărat că precaritatea contactelor sale cu muzele e foarte regretabilă : modestul dascăl ardelean pare să fi fost printre puținii în deceniul al treilea care avea realmente ceva de spus. [147]

CONCLUZII

Să încercăm acum, după ce am parcurs în mod amănunțit și în toate direcțiile peisajul spiritual al deceniului al treilea, să formulăm o judecată globală. Două fenomene par a se afla la rădăcina manifestărilor intelectuale ale epocii, dîndu-le coerență și sens : pe de o parte, conștiința tot mai acută a individului că cerințele lui de libertate, securitate și justiție sînt incompatibile cu rînduielile social-politice existente ; pe de alta, emergența ideii naționale, care iese din penumbra cugetului și se instalează în centrul vieții sufletești, ca obiect de reflecție, îndeosebi ca principiu de acțiune, sursă de incitație pasională și mit al salvării.

Așadar, pe de o parte, un *real* care indignează, pe de alta, un *ideal* care insuflă speranță și dăruie o perspectivă etică existenței personale și obștești — iată termenii confruntării. Din coliziunea lor, din contrastul între ceea ce oamenii văd și ceea ce visează sau între ceea ce presimt și ceea ce se întîmplă, complicat încă prin sentimentul culpabilității unora

dintre cărturarii boieri sau prin nerăbdarea altora, mai ales dintre neboieri, de a depăși starea de incurie și faliment moral a fanariotismului, se naște o stare tensivă a sensibilității, o stare de frămîntare și zbucium, de criză în raporturile cu lumea și cu sine însăși.

O regăsim pretutindeni : în accentul patetic al oratoriei luministe, în demascarea violentă a racilelor orînduirii postfanariote, în filantropismul și zelul societar a o serie întreagă de membri suspuși ai nobilimii, în numeroasele proiecte de reformă ce-și propun să renoveze cadrul politic și organizatoric al statului. Peste tot răsună voci sugrumate de emoție, curg lacrimi de căință și înduioșare, se aud chemări înflăcărate la ieșirea din inerție și îmbrățișarea luminilor.

Surprinsă într-o fază artizanală, înainte de a-și fi delimitat o sferă de manifestare autonomă și a-și fi specializat funcțiile, literatura răsfrînge și legitimează acest climat al epocii, potrivit resurselor ei încă modeste și unor determinări mai mult spontane decît ținînd de o conștiință artistică. Ea abandonează, în orice caz, latura frivolă a anacreontismului, adoptă un ton de gravitate și răspundere, manifestă o indeniabilă voință de a lărgi hotarele inspirației, apropiindu-se de istorie, natură și realitatea interioară. Devine „confesiune", la Dinicu Golescu și C. Conachi, „meditație", asupra destinului uman, la Mumuleanu, „cronică" a evenimentelor recente și „instrument" al participării la luptele prezentului, în scrierile inspirate de desfășurările dramatice ale anului 1821.

Dar, deși își înnoiește tematica și tinde să răstoarne relația tradițională dintre subiect și obiect, deși trimite nu o dată dincolo de aparențe, prefăcînd alegoria în simbol, sintagma „albă" în metaforă și imaginea „stereotip" în viziune personală — totuși, în ansamblu, literatura deceniului al treilea nu ajunge la romantism. Asupra ei continuă să apese tiparul neo-clasic, cu atributele lui binecunoscute : raționalism, discursivitate, abstracție, recuzită mitologică, ritm transformat în cadență, individual convertit în tipic, senzație redusă la concept. De fapt, în pofida tumultului epocii și a ductilității autorilor față de elanurile istoriei (întrucît ei nu dispun de metereze ideologice sau estetice în spatele cărora să se izoleze), „saltul" nu se produce. Literatura cîștigă în „literaritate" și se apropie de romantism. Dar pragul nu-l trece.

E adevărat — şi trebuie notat aci spre a evalua în mod rezonabil ceea ce se petrece la noi — că nu există în genere o coincidenţă riguroasă între mişcările istoriei şi mişcările literaturii. Chiar un eveniment de amploarea şi profunzimea Revoluţiei Franceze n-a determinat o mutaţie imediată a valorilor estetice. „Ar fi uşor de demonstrat — scrie Jan O. Fischer — că literatura epocii revoluţionare e o continuare, în idei şi-n forme, a celei precedente, din secolul al XVIII-lea". Cauza acestui fenomen e dublă. În primul rînd, e vorba de un reflex de inerţie al spiritului, care, înainte de a lua act de „nou" ca „nou", îl tratează drept o variantă a „vechiului"; de la schimbare la conştiinţa schimbării, e nevoie să se scurgă oarecare vreme pentru ca vederea să se elibereze de apercepţiile ei rutiniere şi să capete perspectivă. În al doilea rînd, intervine caracterul conservativ al „formelor", care supravieţuiesc (cu atît mai mult, cu cît arhitectura lor e mai bine structurată) şi după ce spiritul ce le-a animat iniţial dispare. Astfel, clasicismul din vremea revoluţiei, din care mai tîrziu Napoleon va voi să facă un „clasicism" de factură imperial romană, viril, virtuos, dar decorativ şi plin de pompă, e deja împregnat de un conţinut nou. Se poate spune, în sensul acesta (şi lucrul se verifică în cazul deceniului dintre 1821—1830), că trecerea de la o epocă literară la alta implică o tranziţie mai mult sau mai puţin lungă, în care funcţia vechilor „forme" e de a servi cîtăva vreme drept suport conţinutului „nou", încă dibuitor şi lipsit de vigoare. [148]

În orice caz, ceea ce e sigur e că perioada dintre 1821—1830 reprezintă un viraj istoric, dar nu încă o cotitură în creaţie. Deceniul al treilea nu întrerupe, în mod fundamental, continuitatea literaturii române, care rămîne, ca şi în vremea fanarioţilor, predominant neo-clasică, deşi infiltrările romantice şi preromantice cîştigă treptat în intensitate. Pînă la 1830 lirica nu devine lirism, vagile atingeri cu istoria nu se schimbă într-o conştiinţă a istoricităţii, interesul pentru natură nu se transformă într-o viziune organică a universului : romantismul e *anunţat*, dar nu e *enunţat*.

CARTEA A TREIA

EMERGENŢA ROMANTISMULUI. 1830—1840

CADRUL ISTORIC

BAZELE REGIMULUI REGULAMENTAR

Războiul ruso-turc de la 1828—1829, care duce la ocuparea Principatelor de către armatele ţariste şi încheierea păcii de la Adrianopole, constituie punctul de plecare al unor schimbări importante în organizarea şi statutul politic al Munteniei şi Moldovei, cu repercusiuni profunde în toate domeniile de activitate.

Războiul începe în urma refuzului Porţii de a accepta un ultimatum al Rusiei, sprijinit de Anglia şi Franţa, cerînd constituirea unui stat elenic independent. După lupta de la Navarin, în care flota aliată nimiceşte flota turco-egipteană (8/20 oct. 1827), oştile ruseşti, comandate de mareşalul Wittgenstein, ocupă Principatele, la sfîrşitul lui aprilie 1828. Domnitorul Moldovei, Ioniţă Sandu Sturdza, e arestat, domnitorul Munteniei, Grigore Ghica, depus, iar cele două provincii sînt contopite sub o administraţie militară comună, încredinţată generalului Pahlen, cu titlul de „preşedinte plenipotenţiar al divanurilor Ţării Româneşti şi Moldovei".

Ostilităţile se desfăşoară în nota de superioritate a Rusiei. Totuşi, din cauza epidemiilor, a proastei aprovizionări şi a unor deficienţe de comandament, decizia întîrzie pînă în primăvara lui 1829, cînd Diebici, înlocuitorul lui Wittgenstein, străpunge liniile turceşti din Balcani şi, ajuns în faţa Adrianopole-lui, obţine capitularea trupelor otomane.

Pacea, încheaită în acelaşi loc, la 2/14 septembrie 1829, consfinţeşte poziţia dominantă a Rusiei în sud-estul european şi sancţionează o nouă etapă a procesului istoric de recesiune

otomană. Navigația e declarată liberă pe Dunăre, Marea Neagră și prin Dardanele. Greciei și Serbiei li se recunoaște autonomia. Principatelor li se restituie cetățile de pe malul stîng al Dunării și li se acordă deplina libertate a comerțului, Poarta renunțînd să mai perceapă furnituri în produse și prestații. În același timp, ea acceptă numirea domnilor pe viață, se obligă a respecta autonomia celor două țări și se declară de acord cu ocuparea lor de către Rusia pînă la plata despăgubirilor de război. O clauză importantă este și aceea care autoriză Rusia să elaboreze o lege de organizare internă a Principatelor, pe care Turcia, ca putere suzerană, urmează a o aproba, însă, necondiționat, fără a avea dreptul s-o modifice.[1]

Pacea de la Adrianopole constituie o piatră de hotar în existența Principatelor. Urmările ei afectează, în egală măsură, economia și viața politică. Fără a întreprinde o analiză de detaliu, să remarcăm doar că înlăturarea monopolului turcesc, în conjunctura favorabilă a unei cereri sporite de grîne pe piața externă, sporește exportul și intensifică pătrunderea relațiilor capitaliste în agricultură. Prețul pămîntului și al cerealelor se ridică, suprafețele cultivate se măresc, pe linia Dunării — principala cale de scurgere a bogățiilor țării — apar noi orașe (Alexandria, Turnu-Măgurele, Turnu-Severin) sau se dezvoltă considerabil cele vechi. Brăila și Galați-ul, îndeosebi, cunosc un progres spectacular, pe care-l consemnează, mai elocvent decît orice altă mărturie, cifrele comparative ale corăbiilor ce vin să încarce grîu : la Brăila, în 1831, intră numai două vase, în 1837—449, iar în 1839—685; la Galați, de la 236 vase în 1833, se ajunge la 796 în 1838. Valoarea globală a exportului și a veniturilor vamale se urcă numai între 1833—1838 de aproape 10 ori.

Pe plan politic, situația de dublă dependență a Principatelor (de Rusia — ca putere „protectoare", și de Turcia — ca putere „suzerană") făcea din dreptul de autonomie — cum știm — o simplă ficțiune, favorizînd amestecul străin în treburile lor interne. În acest sens, principiul domniilor pămîntene pe viață, admis de Rusia la Akerman și consfințit prin tratatul de la Adrianopole, constituie o garanție prețioasă împotriva abuzurilor, un cîștig însemnat pe drumul care avea să ducă, în cele din urmă, la independență. Pe de altă parte, obligația asumată de puterile semnatare de a promulga o lege

fundamentală de organizare a Țărilor Române deschidea posibilitatea modernizării instituțiilor, a reducerii disproporției dintre realitate și cerințele obiective ale dezvoltării.

În genere, tratatul de la Adrianopole accelerează procesul de eroziune a structurilor feudale, de extindere a raporturilor bănești și dezvoltare a burgheziei. El reașază Principatele în Europa, de unde le rupsese cîndva invazia otomană. Dar într-o Europă aflată în plin avînt demografic și economic, dominată sub raport politic și social de „modelul" burgheziei victorioase. Această aruncare de punți și deschidere de ferestre are loc, așadar, într-o conjunctură favorabilă. Căci în noile condiții, cînd se manifestă din ce în ce mai evident complementaritatea dintre economia agrară a Estului și economia bazată pe marea industrie a Apusului, dintre ceea ce F. Delaisi numea spiritual „Europa calului de tracțiune" și „Europa calului-vapor", schimburile de mărfuri, oameni și idei se multiplică în proporții încă nemaicunoscute, iar tehnicile de comunicare înregistrează progrese considerabile. În cîteva zeci de ani, continentul întreg va fi nivelat în zonele citadine, care-și asumă noile forme de producție și sînt tributare aceluiași tip de consumație. Particularismele locale vor continua să dăinuie la sate și, în genere, în regiunile puțin accesibile, fiind însă supuse unei presiuni constante în sensul abandonării elementului specific. Pe deasupra frontierelor politice și uneori în ciuda lor, capitalul își universalizează astfel domnia, realizînd o uniformizare a modului de producție, a suprastructurii juridice și politice, a decorului vieții de toate zilele și a conduitei individuale, pe care nici un cuceritor nu izbutise s-o impună vreodată prin spadă, cu atîta repeziciune, atît de multilateral și de iremediabil.

După pacea de la Adrianopole, al doilea eveniment fundamental pentru viața Principatelor, de altfel promis și garantat de tratatul însuși, îl reprezintă elaborarea Regulamentului Organic. Întocmirea documentului începuse încă înaintea încheierii războiului pe baza prevederilor Convenției de la Akerman. Fuseseră numite două comisii, cîte una pentru fiecare Principat, alcătuite din 4 membri (doi numiți de autoritățile rusești, doi de divan) și cîte un secretar. Ele se apucaseră de lucru respectînd instrucțiunile cabinetului de la St. Petersburg. Terminarea cu succes a campaniei din Balcani dăduse muncii

un impuls puternic. Lucrările celor două comisii, reunite în ultima fază la București, sub conducerea directă a lui Kiselef — care devenise „președinte-plenipotențiar“ în urma morții neașteptate a lui Jeltuhin, înlocuitorul lui Pahlen —, iau sfîrșit la 30 martie 1830. O delegație compusă din Mihai Sturdza, Alecu Vilara și G. Asachi, ultimul în calitate de secretar al comisiei moldovenești, e trimisă la Petersburg, spre a supune documentul denumit „regulament organic“ aprobării autorităților țariste. Apoi, după dezbaterea sa, mai mult de formă, în adunările extraordinare convocate în acest scop, la București și Iași, el intră în vigoare în iulie 1831, în Muntenia și ianuarie 1832, în Moldova.

Fără să aștepte promulgarea noii legi, Kiselef, în calitatea sa de guvernator militar și apoi civil al Principatelor, ia o serie de măsuri, care nu se referă doar la rezolvarea problemelor urgente (înființarea de carantine pe Dunăre, combaterea foametei), ci își propun reforme importante în diverse domenii de activitate. Priceput organizator, militar integru, dintr-o aristocrație leală țarului, care înțelegea foloasele unei liberalizări moderate, știind să poruncească și să se facă ascultat, Kiselef avea ambiția să-și onoreze funcția proconsulară. Cu spirit de ordine, exactitate și realism, el trece repede la acțiune, fără să se sinchisească de mîrîielile boierilor. Astfel, hotărăște desființarea scutelnicilor și a poslușnicilor, reducînd indirect contribuția locuitorilor; organizează un nucleu de armată națională, în 1830; inițiază un recensămînt general al populației, în 1831; separă justiția de administrație — sursa atîtor abuzuri în trecut; ia măsuri edilitare privind Bucureștiul, Brăila, Giurgiu și alte orașe etc. [3]

Regulamentul Organic continuă pe o scară întinsă și în mod sistematic acest început de renovare. Este o lege care îndeplinește, în același timp, funcția unei constituții și a unui codice de dispoziții ordinare, coborînd adesea pînă la detalii puțin semnificative. Scopul este să reformeze întreaga structură a statului, în sensul principiilor dreptului public burghez, menținînd însă relațiile feudale și salvgardînd, în toate punctele, privilegiile de clasă ale marii boierimi și interesele politicii țariste. Din această cauză, caracterul documentului e contradictoriu, dispoziții retrograde alternînd cu prevederi pozitive, dictate de nevoia edificării unui cadru instituțional, care să favorizeze modernizarea vieții publice, și încadrarea mai competitivă a economiei Principatelor în sfera comerțului internațional.

Regulamentul menține caracterul oligarhic al puterii: el lasă alegerea domnului pe seama unei adunări extraordinare compuse din 150 membri, dintre care numai 27 sînt neboieri (și aceștia meseriași și negustori, nici un țăran), restrînge dreptul de a candida la tron la cele cîteva familii din protipendadă și încredințează sarcina votării legilor și a controlului activității guvernului unei adunări ordinare, alcătuite exclusiv din boieri. Principiul echilibrării puterilor, pe care Montesquieu îl descrisese ca o formă de autoreglare a mecanismului constituțional, e transformat într-un principiu de concurență, cu consecințe funeste pentru țară. În adevăr, Regulamentul acordă domnitorului dreptul de a trece peste deciziile Adunării, însă îi garantează acesteia posibilitatea de a petiționa, în caz de nemulțumire, la Petersburg și Constantinopol. Aceasta însemna practic a legaliza apelul la arbitraj străin pentru rezolvarea conflictului dintre puterea executivă și cea legislativă. „Dacă intenția a fost, precum cred — observa inteligentul profesor și om de litere francez St. Marc Girardin, care vizitează Principatele în 1836 —, de a face o constituție inaplicabilă, s-a izbutit pe deplin; două puteri au fost puse față în față, la fel de mari amîndouă, fără a le defini și limita: un dictator suveran și o adunare suverană, un guvern absolut și o republică“.

Îndeosebi însă, după cum avea s-o demonstreze în mod strălucit N. Bălcescu, în memoriul său din 1850, *Question économique des Principautés Danubiennes*, latura cea mai negativă a Regulamentului, camuflată sub declarații de bună intenție și vorbe pompoase, constă în parțialitatea față de interesele înguste ale aristocrației și în totala batjocorire a celor mai elementare aspirații și revendicări ale țărănimii. Redactat de boieri, care se făcuseră — după însăși expresia lui Kiselef — „judecători în propria lor cauză“, Regulamentul aruncă în spinarea nenorociților locuitori ai satelor noi poveri, anulîndu-le sau știrbindu-le, în același timp, o serie de drepturi străvechi, de care pînă atunci nici legislația fanariotă nu cutezase să se atingă. „Eu singur sînt nevoit să apăr pe acești oameni (țărani — n.n.) contra unei oligarhii lacome și turbate“ — spusese o dată Kiselef, în perioada funcționării

comisiilor de redactare. Fie că el trebuise să cedeze, fie că așa-numita „apărare“ privea aspecte neesențiale, fapt e că, în ansamblul său, Regulamentul se înfățișează ca o „cartă a privilegiilor ce-și asiguraseră boierii și o cartă a mizeriei poporului“ (N. Bălcescu), ca o „expresie pozitivă a goanei după supra-muncă, goană pe care fiecare paragraf o legalizează“ (K. Marx). Încît, concluziile lui A. D. Xenopol, trase cu mai bine de șase decenii îndărăt, pot fi încă primite, fără amendări substanțiale. În fapt — arăta el —, Regulamentul „nu recunoștea principiul cel mare al libertății și mai mult încă nici pe acel al egalității proclamate de Revoluția Franceză, și urma înainte a trata omenirea ca și cînd ar fi izvorît din două soiuri de sînge deosebit, acel al nobililor și acel al țăranilor. El recunoștea boierilor privilegiul, cel de atîta timp vînat de ei, de a fi scutiți de orice soi de contribuție, care era să apese numai asupra țăranilor, pe cînd, dimpotrivă, toate foloasele procurate de viața statului : legiferarea, alegerea domnului, funcțiile, pensiile, gradele superioare în armată erau păstrate numai nobleței, cu înlăturarea desăvîrșită a elementului țărănesc. Cu alte cuvinte, boierii erau să tragă din noua organizare toate foloasele, iar țăranii să-i ducă toate poverile.“ [4]

Cu toate astea, meritele Regulamentului în privința modernizării statului și a introducerii unui cadru instituțional burghez sînt incontestabile. El prevede, deși sub o formă incompletă, separația puterilor, reglementează impozitele, înlătură vămile interne, organizează întreaga administrație, stabilește competența diferitelor organe și servicii publice, creează consilii orășănești alese, cu atribuții economice, gospodărești și edilitare, se preocupă de propășirea industriei și dă un puternic impuls dezvoltării învățămîntului. Deși în comisia moldovenească de redactare, Iordache Catargiu propusese unirea celor două Principate sub un prinț străin, Regulamentul nu formulează nimic în acest sens. Însă, prin aplicarea unor măsuri identice în Muntenia și Moldova, prin afirmarea răspicată a comunității de origine, limbă, destin istoric și interese ale celor două țări, el pregătește cadrul material și familiarizează spiritele cu ideea Unirii. Astfel, art. 425 al Regulamentului Moldovei (corespunzînd cu art. 371 al Regulamentului Munteniei) stipulează în acest sens : „Începutul, relighia, obiciurile și asemănarea limbii locuitorilor acestor două Principaturi, precum și trebuințele a

ambelor părți, cuprind din însuși descălecarea lor elementurile nedespărțite a unirii care s-au împiedicat și s-au întîrziat de întîmplătoarele împrejurări. Mîntuitoarele folosuri a rodului ce s-ar naște din întrunirea acestor două nații sînt de netăgăduit. Elementurile întrunirii moldo-românilor se află așezate prin acest Regulament prin asemănatele temeiuri ale administrației acestor două țări.“

În principiu, Regulamentul Organic ar fi trebuit să adapteze instituțiile țării realităților unei epoci de rapidă dezvoltare a forțelor de producție ; în fapt, el împrumută legislației burgheze acele principii de organizare a vieții statului și economiei care satisfac interesele boierimii în calitatea ei de exportatoare de cereale și de adeptă a modului de viață occidental, fără a-i leza întru nimic prerogativele. În felul acesta, elanul luminist spre reforme, atît de caracteristic deceniului al treilea, dă greș. Departe de a pune în concordanță ordinea de drept cu ordinea de fapt și de a elimina inegalitățile grave în repartiția produsului social, Regulamentul scoate și mai mult în evidență, prin simulacrul de libertăți pe care le introduce, dezechilibrul fundamental pe care se întemeia societatea românească, acel regim definit de N. Bălcescu drept o „monstruozitate socială“, fiindcă o țară întreagă nu făcea decît să robească unui pumn de privilegiați. [5]

ANTAGONISME SOCIALE ȘI POLITICE

Prin dispozițiile sale, atît de defavorabile țărănimii, Regulamentul agravează antagonismele de clasă. Și la noi, ca în toate țările de la răsărit de Elba, transformarea gospodăriei moșierești autarhice într-o întreprindere producătoare de cereale-marfă duce la o intensificare a exploatării servile, fenomen care nu e o dovadă a consolidării feudalismului, ci, dimpotrivă, a intrării lui în stadiul descendent. Nemulțumiți de faptul că Regulamentul le acorda dreptul de proprietate absolută pe 1/3 din moșie, boierii se vor strădui în continuare să-și elibereze de servituți și celelalte 2/3, încălcînd astfel drepturile cutumiare străvechi ale locuitorilor. Fiindcă țăranul reprezenta singurul „capital“ (așa cel puțin va declara, cu cinism, în plină adunare, în 1842, un reprezentant al proprietarilor), ei încearcă să-l „rentabilizeze“, uzînd de două procedee

egal de oneroase şi, în definitiv, de inumane: calcularea arbitrară a obligaţiilor fixate de Regulament (augmentînd normele de muncă şi prestaţiile peste cuantumul „legal") şi generalizarea arendăşiei pe termene scurte (care instituie o adevărată concurenţă în stoarcerea locuitorilor).

În acelaşi timp, fiindcă se resimte o mare penurie a forţei de muncă, boierii introduc măsuri draconice ca să împiedice strămutarea ţăranilor şi să-i lege literalmente de pămînt. Pentru a putea pleca de pe o moşie pe alta, ţăranul e îndatorat să anunţe cu 6 luni înainte, să achite proprietarului o redevenţă reprezentînd echivalentul obligaţiilor sale pe un an, să-i cedeze casa şi toate ameliorările realizate prin muncă proprie, să verse vistieriei totalul impozitelor pînă la recensămîntul fiscal cel mai apropiat (aveau loc din 7 în 7 ani !). Ca şi cum toate acestea n-ar fi fost de ajuns, se fixează o limită de cel mult două familii admise să se mute în cursul unui an, iar comunele sînt oprite, sub cele mai straşnice pedepse, să adăpostească pe fugari. [6]

Recunoscînd formal emanciparea persoanei (ceea ce făcuse, cu un secol înainte, C. Mavrocordat), noile dispoziţii consfinţeau, în fapt, robia. E trista realitate de care ia act cu amărăciune, în 1838, tînărul Alexandru C. Golescu, fiul lui Dinicu, proaspăt întors din Paris, de la studii, cu mintea plină de gînduri mari şi vise aurite: „...Ţăranul valah, pe care noi îl consideram la Paris drept liber, e de fapt serv, şi acesta e lucrul cel mai adevărat pe care-l putem spune lumii; pentru că, afară de cazuri extreme, ţăranul nu-şi poate părăsi pămîntul decît cu consimţămîntul proprietarului, iar proprietarul nu-i dă niciodată acest consimţămînt din cauza lipsei de braţe... Ah! cînd am aflat această noutate, toate ideile asupra ţării, toate speranţele mi s-au risipit, şi un surîs ironic mi-a apărut pe buze, gîndindu-mă la deosebirile pe care le făceam la Paris între ţăranul valah şi ţăranul polonez sau maghiar. Dacă aţi şti cît de nenorociţi sîntem şi cît de mult merităm dispreţul tuturor naţiunilor." [7]

Situaţia dezesperată a ţărănimii întreţine un conflict acut şi ireductibil în sînul societăţii româneşti. Existenţa inegalităţii flagrante de statut social între membrii aceleiaşi naţiuni, angajată într-o luptă dîrză pentru emancipare, tulbură spiritele şi determină depăşirea poziţiilor timid luministe, care aşteptau totul de la progresul instrucţiei şi moralizarea cugetelor.

De pe la 1835 înainte, constatăm că opoziţia împotriva regimului devine mai rezolută şi capătă un caracter net politic. Schimbarea atinge atît scopul, cît şi metodele. Protagoniştii reformelor nu abandonează opera de culturalizare, dar încetează de a-şi mai face iluzii. Ei resimt cu toţii nevoia de a găsi o soluţie de integrare a ţărănimii în corpul social, întrucît fără această refacere a unităţii interne ideea de naţiune îşi pierde orice conţinut. Proiectele de reformă elaborate în deceniul al patrulea, chiar dacă nu ţintesc la o răsturnare totală a raporturilor feudale, preconizează însă importante măsuri în favoarea ţăranilor, fie direct, fie prin intermediul democratizării vieţii publice.

Dar dacă procesul de radicalizare avansează rapid, el se desfăşoară totuşi într-un cerc îngust, deoarece burghezia, care constituie baza de masă a luptei antifeudale, e slabă şi duplicitară. Favorizată de intensificarea schimbului şi a relaţiilor băneşti, ca şi de formarea noii birocraţii regulamentare, ea începe a se contura din ce în ce mai net după 1830 şi a-şi formula revendicări proprii. Fiind însă legată, ca şi în trecut, de capitalul comercial, şi nu de formele superioare ale economiei, de industria manufacturieră, prea puţin înfiripată la noi pînă la 1840, nu e capabilă să acţioneze ca o forţă unificatoare, înmănunchind într-un singur şuvoi valul nemulţumirilor populare. Opoziţia împotriva regimului lucrează, de aceea, dispersat şi ineficace.

Agitaţia surdă care mocneşte la sate răzbate la lumină, cînd şi cînd, în manifestări violente, totuşi lesne de reprimat. În 1831, se răscoală cîteva sate din ţinuturile Roman, Bacău, Hîrlău, Herţa, Neamţ, un izvor contemporan evaluînd numărul răzvrătiţilor la cîteva zeci de mii. În 1835, se semnalează tulburări în 16 sate din jurul Ploieştilor. Acţiunile concertate, pornite din mediul boieresc sau citadin, se desfăşoară sub conducerea unor elemente şovăielnice, care se aruncă în luptă cu entuziazm, dar se descurajează la primele greutăţi. O mare contradicţie subzistă între obiectivele admirabile pe care şi le propun şi imprepararea aproape naivă a insurecţiei propriu-zise. Lipseşte nu numai tehnica organizării conspirative, ci şi statul major dispus să apeleze la mase şi hotărît să moară mai degrabă decît să se predea.

O ilustrare perfectă a acestor limite ne-o înfăţişează mişcarea pusă la cale în Moldova, la 1839, de comisul Leonte Radu.

Probabil sub influenţa emigraţiei poloneze şi exprimînd nemulţumirile boierimii mărunte, el alcătuieşte un proiect de reformă, care preconizează egalitatea boierimii de toate treptele şi transformarea ei într-o nobilime ereditară, cu dreptul de a alege din rîndurile sale „seimul" legislativ. Complotul, la care luau parte, după unele ştiri, peste 70 de persoane, mai voia confederarea Moldovei cu Ţara Românească şi Serbia, sub suzeranitatea Turciei, dar renunţînd la protectoratul rusesc şi înlocuindu-l cu garanţia colectivă a puterilor. Problema raporturilor dintre proprietari şi ţărani era eludată, desigur pentru a nu crea disensiuni între participanţii la complot; se spunea doar că rezolvarea ei va cădea în competenţa noului „seim". Organizarea întregii conjuraţii e slabă, astfel că Leonte Radu e arestat înainte de a fi apucat să schiţeze vreun gest. El bate imediat în retragere, cerînd iertare şi negînd că i-ar reveni paternitatea proiectului de program.[8]

Cu mult mai promiţătoare, deşi, la rîndu-i, sfîrşind printr-un eşec, e acţiunea iniţiată în 1838 de Ion Cîmpineanu, şeful opoziţiei din adunarea Ţării Româneşti, care-şi cîştigase un mare ascendent prin lupta sa curajoasă în chestiunea „articolului adiţional" (adăugat de Rusia în mod arbitrar textului oficial al Regulamentului Organic spre a interzice orice eventuale modificări ale acestuia prin simplul vot al adunărilor). Cîmpineanu grupează în jurul său pe cele mai înaintate elemente ale boierimii liberale. În legătură cu emisari polonezi, cu sprijinul unui tînăr francez, republican convins, dar imprudent şi fără simţul contingenţelor, F. Colson, el iniţiază elaborarea a două importante documente programatice: un *Act de unire şi independenţă* şi un proiect de constituţie.

Cel dintîi contestă legitimitatea domniei lui Alexandru Ghica şi recuză Regulamentul Organic, ca emanaţie a unei adunări „alcătuite arbitrar", sub ocupaţia militară străină. Proiectul de constituţie e de-a dreptul utopic prin radicalismul său extrem, inaplicabil condiţiilor concrete din Principate. Se prevăd, în adevăr, Unirea, independenţa naţională, monarhia ereditară, un sistem reprezentativ democratic bazat pe sufragiul universal, eliberarea clăcaşilor (ultimele două puncte sînt comunicate de Colson, lipsind din textul documentului, care ne-a parvenit incomplet), libertăţile civice în toată deplinătatea lor. egalitatea în faţa legii.

Crezînd naiv că va putea cîştiga tronul pe cale legală, deoarece se zvonea că turcii ar avea intenţia să-l destituie pe Alexandru Ghica, I. Cîmpineanu întreprinde un voiaj propagandistic la Constantinopol, Paris şi Londra. Prost sfătuit, el se lansează în pertractări inabile, descoperindu-şi jocul; în felul acesta se compromite faţă de autorităţile din ţară fără să-şi cîştige sprijinul marilor puteri, care aveau cu totul alte griji decît să se ocupe de revendicările unui pretendent nedibaci, însoţit de un secretar gălăgios. La întoarcerea spre patrie, Cîmpineanu e arestat la Lugoj, extrădat şi închis. În 1841 el va adresa un memoriu curţii protectoare, „făgăduind credinţă şi cerînd milostivire". Prin acest act — scrie I. Ghica —, „se angaja să se îngroape politiceşte", abjurare pe care paşoptiştii revoluţionari, în frunte cu N. Bălcescu, nu i-o vor ierta.[9]

Experienţa eşecului lui Cîmpineanu, ca şi al conjuraţiei confederative a lui Leonte Radu, dovedea în orice caz că lupta împotriva regimului regulamentar trebuia scoasă din cadrul persuasiunii şi diplomaţiei de culise. În acest sens, anul 1840 înseamnă un dublu eveniment: dacă, prin apariţia *Daciei literare,* personalitatea naţională e asumată ca un destin al noii culturi, prin îndrăzneaţa mişcare declanşată tot atunci de căminarul D. Filipescu, la care ia parte şi tînărul iuncăr N. Bălcescu, conştiinţa politică românească reia, după două decenii de criză şi iluzii luministe, tradiţia luptei revoluţionare a lui Tudor şi a pandurilor săi.

Primejdia reală pentru regimul regulamentar nu rezidă pînă la 1840 în acţiunile de luptă ale opoziţiei — fărîmiţate, ezitante, inconsecvente, — ci în caracterul de masă al subversiunii ideologice. La urcarea pe tron a domnilor regulamentari, Minciaky le recomandase să vegheze „asupra tot ce ar putea arăta o oarecare tendinţă a tinerelor spirite de a se lăsa tîrîte de idei liberale şi asupra nevoii de a zădărnici prin orice mijloace propagarea ideilor de răzvrătire". Mihai Sturdza răspunsese supralicitînd, ca unul care nu avea nevoie de îndemnuri din afară ca să-şi cunoască datoria. „Am fost totdeauna convins că ideile privite ca liberale nu pornesc decît de la un egoism vinovat, care-şi urmăreşte interesele prin provocare de răsturnări şi anarhie. Fără îndoială că duşmanii cei mai redutabili ai ordinii sociale sînt maximele mincinoase şi tulburătoare care sucesc minţile tinerimii crude de la adevăratele temelii ale fericirii obşteşti".[10]

Dar răspîndirea acestor „maxime mincinoase" era inevitabilă, eforturile cîrmuirii de a le bara infiltrarea în mediul românesc dovedindu-se zadarnice. Propagarea lor constituia un rezultat direct al școlilor, gazetelor, teatrului, societăților, a tuturor formelor de culturalizare pe care statul se mîndrea să le încurajeze și, pe de altă parte, se sforța să le îngrădească. Se știe doar că manevrarea concomitentă a acceleratorului și frînei e proprie guvernelor autocrate, care vor să se împăuneze cu meritul că favorizează contactul cu toate achizițiile gîndirii umane, dar înțeleg să țină sub un control strict modul de a le folosi. Însă, după cum remarca unul dintre cei mai ageri observatori ai situației Principatelor din perioada 1835—1840, St. Marc Girardin, așezămintele liberale nu sînt hărăzite zadarnic popoarelor : pînă la urmă, acestea le iau în serios. Simulacrul de drepturi civice pe care le acorda Regulamentul Organic făcea ca imperfecțiunile sistemului să apară mai intolerabile, iar energia revendicativă a protestului să sporească în intensitate. Căci cel ce posedă o jumătate de libertate e mai îndîrjit s-o cucerească pînă la capăt, decît cel ce cunoaște numai tirania și ignoră cu totul ce înseamnă lepădarea cătușelor. Liberalizarea, deși introdusă timid după 1830, crea premisele generalizării ideilor noi și a transformării nemulțumirilor personale într-un climat de opinie publică.

Autoritățile nu subestimau pericolul, dar erau incapabile să-l conjure, metodele de a popri gîndirea și a înăbuși libertatea de expresie erau primitive, departe de perfecțiunea pe care avea s-o realizeze în această direcție secolul al XX-lea. Încă în timpul ocupației rusești, se înființează cenzura presei din țară și a publicațiilor aduse de peste hotare. Printr-un ordin al lui Kiselef, din 21 august 1833, controlul cărților importate din străinătate e lăsat chiar pe seama librarilor, care sînt înștiințați „că dacă vor vinde cărți oprite, apoi ocîrmuirea va fi silită a le închide dughenile și a-i trimite peste hotar, împreună cu cărțile". Nu se preciza însă ce înseamnă carte „oprită", ceea ce lăsa portița deschisă abuzurilor stăpînirii, dar și infracțiunilor săvîrșite de colportorii tipăriturilor străine. În genere, cenzura era foarte indulgentă pentru cărțile aduse de oameni cu vază, iar funcționarea ei, lăsată pe mîna unor oameni nepregătiți și coruptibili, a dat slabe rezultate. Știm că la un moment dat s-a interzis intrarea cărții lui D' Holbach *Système de la nature,* iar prin 1836, pentru motive obscure,

Lucreția Borgia. Măsuri severe sînt preconizate împotriva gazetelor radicale franceze. Totuși, după cum o dovedește interesanta culegere de texte luministe din ms. 2239 și 2240, Holbach era binecunoscut la București, iar oprirea piesei lui Victor Hugo nu i-a împiedicat nici pe Bolliac, nici pe Negruzzi să și-o procure și s-o traducă la un foarte scurt interval de timp. Cît privește presa străină, încercările de a-i împiedica difuzarea s-au soldat cu un fiasco deplin. Timoni deplora în 1837 că „ziarele franceze se găsesc aci în toate mîinile... ceea ce înrăutățește și mai mult lucrurile în țară". [11]

Supravegherea strictă exercitată de autoritățile regulamentare dă rezultate îndeosebi pe planul interior : presa locală e împiedicată să pună în discuție probleme gingașe (ceea ce face ca denunțarea critică a neajunsurilor să fie mult mai reticentă în deceniul al patrulea decît în deceniul al treilea) ; *Alăuta românească,* redactată de M. Kogălniceanu, e suprimată în 1838, pentru un articol judecat insidios, iar C. Negruzzi e surghiunit pentru un delict de aceeași natură (articolul *Vandalism)* ; în 1835, un manuscris intitulat *Asupra prejudițiilor sau a prolipsurilor* nu poate vedea lumina tiparului, deoarece „ar cuprinde în sine prințipuri de revoluție". Al. C. Golescu îi informa în octombrie 1838 pe prietenii de idei și aspirații din Paris că „în calea oamenilor care ar voi să lumineze opinia publică și să dezvolte patriotismul în inimile românești stă o cenzură de o mie de ori mai tiranică decît aceea din timpul rușilor". [12]

Această stare de lucruri permite explicarea unui fapt, la prima privire surprinzător. După 1830, manifestările de critică a ordinei sociale și a sistemului politic par să-și piardă din vehemență și amploare, tinzînd, în orice caz, să evite abordarea frontală a neajunsurilor și formele publicitare fățișe. Or, prilejurile de nemulțumire nu erau mai puțin numeroase decît în trecut, iar apariția primelor gazete și dezvoltarea tiparului dădeau „contestării" mijloace de o eficacitate încă necunoscută. Desigur, perioada regulamentară solicită energiile în loc să le refuze, ca perioada anterioară. Cărturarii sînt chemați să participe activ la marea bătălie a luminării ; dacă, în deceniul al treilea, împrejurările îi siliseră să gîndească și să discute mai mult decît să acționeze, acum vremea e a faptei, nu a declarațiilor de intenție ; sub impulsul lui Heliade Rădulescu și Asachi, cîmpul culturii se umple de șantiere, lumi-

nismul capătă o orientare pragmatică. Totuşi, oricît de intensiv atraşi în opera de culturalizare şi oricît de încrezători în rezultatele ei, intelectualii nu pot trece cu vederea abuzurile, nedreptăţile şi arbitrarul generate de noile instituţii sau menţinute de ele sub un decor de forme constituţionale. În aceste condiţii, tăcerea nu e semnul împăcării cu realitatea, ci al neputinţei de a vorbi. De fapt, legiferarea cenzurii, sub Kiselef, şi în genere, străşnicia represivă a regimurilor regulamentare, cărora cele două puteri — suzerană şi protectoare — le impun să vegheze la păstrarea ordinei şi împiedicarea oricăror infiltraţii de gîndire liberală, determină un divorţ din ce în ce mai profund între ceea ce se spune şi ceea ce se cugetă. Trecerea bruscă de la „criticismul“ deceniului al treilea — şi el mărginit, cum am văzut în cazul lui Eufrosin Poteca — la „cuminţenia“ deceniului al patrulea este, aşadar, fortuită.

După 1830, nemulţumirile sînt şi mai mari şi mai explozive decît înainte. Creşterea lor nu e proporţională cu deteriorarea obiectivă a situaţiei, ci cu îmbunătăţirea difuzării ideilor şi accentuarea deschiderii spre Europa. Împiedicaţi să se exprime pe faţă, oamenii se retranşează în duplicitate : fiindcă nu pot spune adevărul, îl eludează ; evită să generalizeze, fac uz de parabole, ocolesc problemele „tabu“ : exploatarea ţăranilor, statutul internaţional al Principatelor, rolul nefast al boierimii etc.

Suscitată de neajunsurile vieţii publice şi starea de criză a conştiinţelor, dar silită să se abţină din cauza climatului de politism cultural, critica îşi măreşte energia propulsivă, ca o apă rapidă în faţa căreia se aşază un stăvilar. Pe de o parte, ea hrăneşte subversiunea, starea de militanţă revoluţionară care încearcă să înlăture prin violenţă regimul regulamentar ; pe de altă parte, ea se sublimează, convertindu-se în literatură, o literatură care polemizează cu starea de lucruri în fiinţă, folosindu-se de alegorie şi fabulă, sau care, printr-un demers compensatoriu, caută să se detaşeze de contingent prin simbol şi mit. Căci, aşa cum se întîmplă totdeauna cînd distanţa dinte *real* şi *posibil* se amplifică, pentru că realitatea devine tot mai negativă, ori pentru că oamenii îşi lărgesc prin cultură gama dorinţelor, tensiunea care ia naştere alimentează nu numai inserţia în actualitate, ci şi evadarea, în cazul nostru, explorarea poetică a interiorităţii sau a istoriei. Aşteptările înşelate, energiile condamnate să se sufoce, lipsa de supape într-o fază de supraîncălzire a sensibilităţii,

conştiinţa tot mai pronunţată că sistemul nu oferă mijloace legale de îndreptare favorizează atît metamorfoza revoluţionară a luminilor, cît şi exacerbarea romantică a lirismului.

Reiese, aşadar, că nici represiunea, nici acţiunea profilactică anti-liberală a autorităţilor nu se bucură de succes. Către 1840, Principatele sînt integrate în prea mare măsură circuitelor intelectuale şi economice europene, iar dezvoltarea lor acumulează prea multe elemente de ruptură cu ordinea feudală pentru ca o politică îngust retrogradă, ostilă interesului naţional, să poată avea sorţi de izbîndă. Fiind slabe, dependente pînă şi în mici detalii de guvernare de voinţa consulilor ţarişti, domniile regulamentare manevrează de la o zi la alta, reuşind să nemulţumească pe toată lumea prin inconsecvenţa lor : gesturile demonstrative de forţă alternează cu măsuri concesive, care dau peste cap ceea ce se urmărise iniţial şi compromit autoritatea princiară.

În condiţiile unui capitalism european în expasiune energică, dornic de debuşee şi surse de aprovizionare, şi în preajma unei noi reglementări a sferelor de influenţă în Orient, ca urmare a prăbuşirii poziţiilor otomane, vechea preocupare a românilor de a interesa marile puteri în ameliorarea soartei lor găseşte un ecou neaşteptat. O serie de oameni politici din Apus sesizează importanţa celor două provincii de la gurile Dunării şi încep să le înglobeze în calculele jocului diplomatic imediat. În acelaşi timp, sporeşte informaţia despre Principate, datorită atît publiciştilor străini, cît şi conaţionalilor : cei dintîi, cu bune intenţii, deşi uneori cu fantezie şi pe baza unui examen superficial al realităţilor, cei din urmă, cu zel patriotic şi cu patosul dezvăluirii adevărului asupra regimurilor regulamentare, contribuie deopotrivă prin cărţi, broşuri şi articole la alarmarea şi mobilizarea opiniei publice. Problema statutului Principatelor începe, în felul acesta, să devină o „cauză“, care nu va fi doar a românilor, ci a tuturor spiritelor înaintate din Europa. [13]

Noua cultură, pe care o chemaseră prin apeluri înflăcărate cărturarii deceniului al treilea, luminiştii în anteriu şi giubea : Dinicu Golescu şi I. Tăutu, pe care încep s-o înfiripe intelectualii grupaţi în jurul lui Heliade şi Asachi după 1829, capătă, spre 1840, o conştiinţă de sine din ce în ce mai netă. Ea pune problema specificului naţional şi a combaterii imitaţiei formelor de suprafaţă ale civilizaţiei apusene. Înţelegînd din ce în ce

mai bine ineficacitatea predicii luministe, adoptă o strategie a eliberării, în care culturalizarea nu mai e scop în sine, ci instrumentul acțiunii revoluționare. În fine, ea leagă emanciparea națională de ideea justiției sociale, dîndu-și seama că fără a-i transforma pe țărani în cetățeni nu e posibilă România unită și independentă.

La 1840, două decenii după provocarea dramatică lansată destinului de Tudor Vladimirescu, constatăm că dreptatea nu e încă realizată pentru poporul român, nici măcar începutul dreptății, care constă în libera dispoziție de forțele proprii, în facultatea de a-și autodetermina existența. Dar ne aflăm într-un punct mai înalt al evoluției, iar ceea ce s-a cîștigat este ireversibil.

METAMORFOZELE LUMINISMULUI

ELANURI ȘI CONTRADICȚII

Condițiile create după încheierea păcii de la Adrianopole și promulgarea Regulamentului Organic favorizează desfășurarea energică a operei de culturalizare. Vechiul obiectiv al „luminării", preconizat de cărturarii de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și înscris, sub o formă concretă, în programul Societății de la 1827, pare a căpăta girul istoriei, coborînd din sfera dezideratelor, mai mult sau mai puțin platonice, pe ordinea de zi a urgențelor. Piedicile nu sînt înlăturate — departe de asta —, ele continuă să frîneze inițiativele și să pună la grea încercare răbdarea oamenilor de bine. Totuși, natura lor se schimbă. În trecut, autoritățile își puteau permite, cu o totală impunitate, să refuze apariția de gazete sau să lărgească rețeaua școlară. Acum, epoca interdicțiilor brutale și a absolutismului nihilist e depășită. Administrația țaristă vrea să cîștige simpatia opiniei culte și să demonstreze că sub oblăduirea ei Principatele se îndreaptă pe calea civilizației și a integrării în lumea modernă. Regimul regulamentar are și mai multă nevoie de un lustru liberal, întrucît singura lui rațiune de a fi, în ochii Europei cel puțin, e de a accepta „regulile jocului" în vigoare după 1830 : deci parlamentarism (oricît de imperfect ar fi sistemul electoral), constituție (oricît de inechitabilă ar fi așezarea raporturilor sociale), modernizarea administrației, presă, învățămînt etatizat etc.

Dificultățile rezidă acum mai puțin în *a crea* instituții culturale, cît în *a le menține* și a le *orienta* în sensul voit. Cu

alte cuvinte, greutățile sînt de natură materială („mecenatul" fiind din ce în ce mai insuficient, pe măsură ce sfera activității intelectuale se extinde) și, mai ales, de natură ideologică (lupta pentru salvagardarea „conținutului" progresist, pe care oficialitatea ar voi să-l înlăture).

De fapt, dincolo de cei cîțiva oameni înaintați care înțeleg — cum spune Heliade — că numai prin cultură și perfecționarea limbii un „norod" poate aspira să devină o „nație", însuși procesul de europenizare, legiferat și activizat de Regulament, solicită intensiv concursul forțelor intelectuale și dinamizează manifestarea energiilor somnolente. Căci noua birocrație are nevoie de funcționari, școlile tot mai numeroase au nevoie de profesori și manuale, gazetele — de redactori, teatrele — de repertoriu și actori, literatura, în fine, de autori și traducători. Climatul e, de aceea, emulativ, puținii oameni de carte disponibili fiind trași în toate părțile, obligați nu numai să se cheltuiască fără precupețire, dar și să-și asume sarcini multiple, care presupun competențe divergente, greu de întrunit într-o aceeași persoană. Lipsa de autonomie a diverselor ramuri ale culturii și penuria totală de specialiști îngăduie luna de miere între patriotism și diletantism. Oamenii fac de toate, și ce se pricep și ce nu se pricep, fără să se încurce în scrupule, cu o ingenuitate desăvîrșită și fără nici un simțămînt de jenă. Cum e și firesc, criteriile nu sînt din cele mai clare, entuziasmul obturează dificultatea reală a problemelor abordate, există tendința de a supralicita perspectivele, de a confunda hărnicia cu talentul și de a scuza prin înălțimea scopului lipsa de calitate a rezultatelor. Cu alte cuvinte, construcția primează asupra spiritului critic, momentul tactic asupra celui strategic, eticul și politicul asupra esteticului.

Justificarea supremă a inițiativelor, lansate cu o enormă bună-credință, deși adesea fără acoperire, rezidă în dorința recuperării grabnice a întîrzierii românești. Domină ideea că trebuie lucrat repede, că timpul nu așteaptă, că națiunea se află în preajma unei scadențe decisive. „Suntem, domnule — îi scrie Heliade lui Negruzzi, la 15 octombrie 1836 —, într-o epocă și într-o stare cînd, dacă putem, nu trebuie să lăsăm nimic să întîrzie". [14]

Luminismul continuă să inspire pe principalii cărturari ai vremii, în speță, pe Heliade Rădulescu, în Țara Românească, și G. Asachi, în Moldova, al căror rol, datorită autorității perso-

nale și controlului exercitat asupra mijloacelor de informație, e determinant în profilarea activităților intelectuale. Dar luminismul capătă aspecte noi, tocmai din motivul că trece din faza declarațiilor programatice în faza experimentelor, a traducerii în fapt a intențiilor.

Astfel, dacă pînă la 1821, eforturile de a croi drum luminilor fuseseră disparate, asemenea unor pîlpîiri fugare în beznă, destinate a rămîne fără urmași și fără urmări, dacă între 1821—1829 elanurile începuseră să se materializeze, dar încă anevoie, împiedicate să prindă rădăcini de instabilitatea politică și atmosfera de suspiciune post-revoluționară, după 1829 lucrurile iau o întorsătură hotărîtoare : actul de cultură se instituționalizează, căpătînd o încadrare funcțională în viața obștească. Noutatea nu rezidă în faptul că se înființează ici și colo cîte o școală, ci că se întemeiază învățămîntul, nu în faptul că se dau mai multe spectacole, ci în acela că ia naștere teatrul, nu în faptul că apar primele gazete și progresează tiparul, ci în acela că se pun bazele presei și se ivesc nucleele primelor întreprinderi editoriale.

Dar după obținerea acestor succese, problemele nu se reduc nici în număr, nici în dificultate ; dimpotrivă, ele se înmulțesc și se complică. Apare astfel evident că înființarea de gazete, școli, teatre nu constituie un scop, ci un mijloc, un simplu început de drum, că problema culturalizării, care se reducea la implantarea instituțiilor (cîtă vreme acestea nu existau), se transformă într-o chestiune de conținut, de stabilire a opțiunilor intelectuale (de îndată ce instituțiile iau naștere). Lupta pentru cultură devine o luptă în *favoarea* unor valori și *împotriva* altora, o delimitare delicată și dezagreabilă, deși necesară, fiindcă ea implică disensiuni nu numai între adepții „noului" și ai „vechiului", ci și între partizanii egal de înfocați ai regenerării, așa cum se vede în apriga controversă ce-l opune în 1837 pe profesorul Ion Maiorescu tuturor colegilor lui de la Sf. Sava, sau în ruptura tot mai pronunțată, cu cît ne apropiem de 1840, între Heliade și Asachi, pe de o parte, tinerii din generația lui Kogălniceanu, pe de alta. Dar, în felul acesta, se destramă iluziile luministe despre „cultură" — ca un tot indefectibil și despre „culturalizare" —, ca o imanență a progresului spiritual. [15]

O altă dezamăgire apare pe terenul practicii sociale. Experiența infirmă convingerea că prin instruire și moralizare,

adică prin schimbarea individului, se poate ajunge la schimbarea cîrmurii. Faptele arată, din contra, că politica dispune de cultură, și nu cultura de politică. Radicalizarea spiritelor, din ce în ce mai conturată spre 1840, știrbește autoritatea luminismului. Distanța dintre real și ideal, care, pentru un Dinicu Golescu sau Eufrosin Poteca, putea fi suprimată într-un viitor previzibil, grație unei strategii adecvate a raționalizării raporturilor omenești, devine acum o prăpastie, fără șansa de a fi depășită prin mijloacele persuasiunii.

Cărturarii dintre 1830—1840 lucrează, ca și cei dinaintea lor, cu un sentiment de exasperare secretă, cu o îndîrjire și o nervozitate care rezultă din greutățile inerente pionieratului și din nerăbdarea de a înlătura handicapul ce separă poporul român de națiunile aflate în fruntea civilizației. Aparent, și unii și alții își pledează cauza cu aceeași risipă de mijloace retorice. Totuși, diferențele sînt mari, și nu numai pe terenul stilului. În special, două deosebiri trebuie relevate.

Una constă în faptul că intelectualii deceniului al patrulea își istorizează demersul, că trăiesc în interiorul realității europene, nu în afara ei ; de aceea, ei își caută termeni de referință și puncte de contact în mișcarea contemporană a ideilor, și chiar atunci cînd aspiră prometeic (proiectul de Bibliotecă universală al lui Heliade) sau cînd construiesc utopic („falansterul" lui Th. Diamant), nu se sustrag realității timpului, ci caută s-o recupereze pe un plan superior.[16]

A doua deosebire rezultă din sentimentul de însingurare și de acută conștiință a interiorității pe care-l aduce cu sine regimul regulamentar, atît de contradictoriu și de puțin propice unei integrări comunitare. Pe ambele laturi, se manifestă, așadar, tendința de a transforma preromantismul predicii luministe în romantism curat : pe de o parte, prin alinierea la modalitățile de artă și stil de viață predominante în Europa ; pe de altă parte, prin exteriorizarea unei sensibilități traversată de elanuri, dar și de umbre, asupra căreia convenția clasică nu mai are priză.

Dar, fără îndoială, latura prin care noua cultură se deosebește mai pregnant de cea veche e naționalismul. Ceea ce înainte era un argument devine acum un „fatum" — obiectivul și criteriul întregii activități intelectuale : individualitatea românească e asumată cu o mîndrie plină de susceptibilitate, se

încearcă descoperirea trăsăturilor ei specifice prin explorarea istoriei și studiul limbii.

Încît, rezumînd, se poate afirma că în cursul deceniului al patrulea luminismul se deteriorizează, își pierde treptat identitatea, e din ce în ce mai mult invadat de romantism și adesea ajunge să se insereze în structurile romantice. Metamorfoza aceasta se produce pașnic, pe nesimțite, fără confruntări și dispute spectaculoase. Caracterul ei organic îl asigură complementaritatea dintre luminism și romantism, întrucît, în condițiile noastre, și unul și celălalt se axează deopotrivă pe ideea de „națiune". De aceea, la mai toți romanticii de seamă ai pașoptismului : N. Bălcescu, D. Bolintineanu, C. A. Rosetti etc., vom regăsi reziduuri luministe. Și anume, nu doar în sensul de apel permanent la munca de educare a poporului (această idee nemaiavînd, la mijlocul secolului al XIX-lea, o identitate luministă specifică), ci în acela că toți acești revoluționari conservă, într-o măsură mai mică sau mai mare, iluzia dominării istoriei de către rațiune.

În cele ce urmează, vom trece la examenul mai amănunțit al climatului cultural al epocii, înregistrînd simptomele schimbării, mai întîi, la nivelul celor ce susțin activitatea intelectuală, apoi la nivelul instituțiilor (învățămînt, teatru, societăți, presă), în fine, la nivelul publicului.

CELE DOUĂ GENERAȚII : „LUMINIȘTII" ȘI „REVOLUȚIONARII"

Printre cărturarii reprezentativi ai perioadei 1830—1840, în sensul că prin activitatea și felul lor de a gîndi ilustrează expresiv și autentic trăsăturile spirituale ale vremii, se pot distinge două „tipuri" caracteristice : unul — luminist și clasic, celălalt — revoluționar și romantic. Evident, realitatea nu ni le oferă sub formă pură, ci în combinații mai mult sau mai puțin coerente, care se configurează totuși, în funcție de o dominantă, într-un sens sau altul. Remarcabil este că această tipologie, de valori aparent polare sau în orice caz divergente, se suprapune peste însușirile definitorii a două generații, care se succed într-un scurt interval de timp.

Prima generație, denumită de noi, altă dată, a pașoptiștilor „luminiști", îi cuprinde pe : C. Stamati, E. Poteca (1786)*, G. Asachi (1788), Iancu Văcărescu (1792), Anton Pann (1793—1794 ?,) B. P. Mumuleanu (1794), G. Săulescu (1798), P. Poenaru (1799), C. Aristia (1800), S. Marcovici, Heliade Rădulescu (1802), Stanciu Căpățineanu, D. Scavinschi, I. Gherasim Gorjan (apr. 1800—1805).

În cea de-a doua generație, pe care am numit-o a pașoptiștilor „revoluționari", intră : Al. Hrisoverghi (1811), Gr. Alecsandrescu (1810, 1812 sau 1814), C. Caragiale, C. Negri, I. Voinescu II (1812), Cezar Bolliac (1813), I. Ghica, D. Ralet (1816), M. Kogălniceanu (1817), D. Brătianu (1818), V. Alecsandri (1818, 1819 sau 1821), N. Bălcescu, M. Cuciuran, Al. G. Golescu (1819).

Între cele două generații, o tranziție, căreia îi aparțin : C. Negruzzi, St. Stoica (1808), V. Cîrlova (1809).

Se observă că, exceptîndu-i pe C. Stamati, E. Poteca și G. Asachi, prima generație gravitează în jurul anului 1800 ; cea de-a doua, în jurul anului 1815. Distanța dintre ele nu e mare, și totuși diferența e enormă ; timpul fizic nu concordă în cazul de față cu timpul istoric. În adevăr, în vremuri normale, de evoluție calmă, fără războaie și revoluții, sau în societățile patriarhale, unde ritmul progresului tehnic și al productivității muncii se menține scoborît, iar tradiția lucrează în sensul perpetuării imobilismului, caracteristicile diferențiale de generație ies prea puțin în relief. Cînd însă istoria își accelerează cadența și dezvoltarea devine convulsivă, tulburată de profunde frămîntări politico-sociale, atunci lucrurile se schimbă : termenul de „generație" capătă dintr-o dată semnificația unui criteriu de delimitare pe plan ideologic, psihologic și moral. Cei născuți în punctul de cotitură, imediat înainte sau îndată după un viraj istoric de proporții ne apar ca deosebiți de predecesori, conștiința acestei deosebiri devenind, printr-o recurență firească, un element propulsiv ce sporește deosebirea însăși. Este tocmai ceea ce se întîmplă în preajma anului 1821. [17]

Să examinăm mai de aproape fizionomia acestor două generații, care, de pe la 1835 înainte, își conjugă și uneori își confruntă elanurile în cîmpul vieții politice și culturale.

---

* În paranteze — data nașterii.

Cei mai mulți dintre luminiști provin din clasele intermediare, unii de-a dreptul de jos : Asachi e fiu de preot, Heliade, de mic slujbaș local, Poenaru, de boiernaș, Săulescu vine direct de la brazdă, ca și Poteca. Ei n-au nici nume, nici avere ; ca să răzbească în viață, trebuie să conteze pe muncă și aptitudini, adică pe calități burgheze, disprețuite într-o societate aristocratică. Formația lor e aproximativă : unii încep la Academiile grecești (Heliade, Poenaru, Poteca, Săulescu), dar ceea ce-i marchează e elanul național al învățămîntului lui Lazăr ; cîțiva își desăvîrșesc studiile în străinătate, cu bursieri : S. Marcovici, E. Poteca, C. Moroiu, la Pisa și Paris, P. Poenaru, la Paris și Londra, G. Săulescu, în Grecia ; nici unul sau aproape nici unul n-are parte de o pregătire sistematică și rari sînt cei în stare să-și ateste prin diplome academice învățăturile cîștigate. Dar dacă erudiția le lipsește și calificarea superioară lasă de dorit, oamenii aceștia au, în schimb, însușirile necesare unei epoci de pionierat, în care problema nu e de a tăia firul în patru, ci de a alfabetiza și a tăia cu orice preț brazde în teritoriile înțelenite ale culturii : sînt entuziaști, răbdători, perseverenți, gata să se cheltuiască fără precupețire, convinși că nu exercită o meserie ca oricare alta, ci că îndeplinesc un apostolat.

Obiectivul lor major e să lichideze moștenirea fanariotă, să îndrume societatea românească pe căile progresului, însă păstrînd contactul cu valorile tradiției, cu o anumită idee a boierismului patriarhal și patriot. Acestui scop i se dăruie fără reticențe, deoarece, în contrast cu membrii protipendadei, nu sînt legați de epoca veche nici prin interese, nici prin amintiri. De-aici, cîteva „avantaje" ideologice : o mai mare receptivitate la nou, o atitudine mai drastică față de fenomenele de corupție și înapoiere, o poziție mai hotărîtă în mișcarea de regenerare națională. În plus, prin profesionalizare, chiar în formele sfioase în care aceasta se realizează în deceniul al patrulea, cărturarii luminiști dispun de un mare „atout" : controlează mijloacele de informație și, ca atare, pot exercita o influență cu mult mai importantă decît cea la care le dă dreptul ponderea efectivă în viața socială. În orice caz, ei aduc „luminilor" ceea ce le lipsise pînă atunci : spiritul constructiv, trecerea de la intenții la fapte, capacitatea de a transforma inițiativele risipite și fără viitor ale unor oameni de bunăvoință într-o politică durabilă, desfășurată pe un front larg și în mod sistematic.

Şi totuşi, privind lucrurile sub raportul rezultatelor de ansamblu, se poate afirma că pătura cărturărească din deceniul al patrulea nu modifică fundamental ideile directoare ale luminismului din etapa anterioară, cu atît mai puţin metodele de a le traduce în fapt. „Avantajele" ideologice de care vorbeam nu le valorifică decît într-o slabă măsură. Ca şi în trecut, ea pune accentul pe dezrădăcinarea relelor deprinderi, pe cultivare şi efectuarea de reforme chibzuite, în aceeaşi convingere optimistă că educaţia e cheia transformării individului, şi, prin aceasta, a societăţii. Exemplul lui Tudor Vladimirescu nu o suscită, iar mişcările revoluţionare le reprobă. Deşi suferinţele ţărănimii îi smulg lacrimi, nu pune problema desfiinţării relaţiilor iobăgiste şi nu consideră excesive privilegiile boierimii. Ea reduce totul la catehizarea ignoranţilor şi întocmirea de legi rezonabile, dictate de iubirea aproapelui. Dispusă să creadă mai mult în şansele jocului diplomatic decît în autodeterminarea naţiunii, ea aşteaptă progresul din însumarea micilor îmbunătăţiri treptate, e moderată, prudentă şi dispusă la compromis.

În această viziune limitată, regăsim reflexul unei situaţii de fond: slăbiciunea burgheziei româneşti, neputinţa ei de a antrena masele în lupta pentru înlăturarea feudalismului, dispoziţia de a ajunge la o înţelegere cu forţele vechiului regim. Se adaugă şi un parametru specific: pătura intelectuală era lipsită de independenţă, poziţia ei înlăuntrul diviziunii sociale a muncii nefiind determinată de cererea pieţei, ci de mărinimia boierească. Intelectualul era urmaşul direct al „grămăticului" din vremea fanarioţilor, un om de casă, uneori ţinut în capul scărilor, căruia accesul în politică îi era interzis. Chiar dacă ar fi avut de gînd să ridice chestiuni insidioase, n-o putea face: libertatea de manevră îi era redusă, activitatea controlată pas cu pas, transferul într-o slujbă echivalentă, imposibil. Pe de altă parte, statutul internaţional al Principatelor descuraja orice tentativă de radicalism politic. Examinînd, într-o scrisoare către G. Bariţiu, perspectiva ca poporul, cunoscîndu-şi drepturile, „să ia sau să-şi facă singur ceea ce aristocraţia nu vrea să-i dea sau nu vrea să-i facă", Florian Aaron avertiza că e vorba de un lucru „foarte primejdios". „Cea mai mică mişcare a norodului de-aici — arăta el — ar hotărî umbra de neatîrnare de care se mai bucură Ţara Românească şi s-ar da pradă". [18]

Dacă intelectualii născuţi la începutul secolului sînt surprinşi de schimbarea de atmosferă survenită la 1829 în plină maturitate şi ocupă poziţii dominante în mişcarea culturală, ca profesori, colaboratori ai primelor gazete, autori de manuale, traducători şi literaţi de ocazie — membrii celei de-a doua generaţii, tineri şi foarte tineri în deceniul al patrulea, găsesc, la debutul lor, situat în cele mai multe cazuri către 1835 şi după aceea, un făgaş croit, de care profită, dar nu ca să-i imite pe vîrstnici, ci ca să-şi exprime propriile aspiraţii şi puncte de vedere. Şi ei sînt naţionalişti, ca şi predecesorii lor, însă într-un sens mai adînc şi mai plenar al cuvîntului; fără a renunţa la prozelitismul cultural al luminilor, sînt, în plus, revoluţionari în metodă, democraţi în atitudine, romantici în gusturi.

Veniţi pe lume într-o epocă de mari prefaceri economice şi sociale, cînd structurile vechi intrau într-un rapid proces de descompunere, ei receptează din copilărie ideile de naţionalitate, libertate, justiţie socială, care dezleagă pretutindeni spiritele din încătuşare şi ridică masele la luptă împotriva regimurilor absolutiste. Nu apucă epoca fanariotă, cu cortegiul ei de umilinţe, nici şcoala grecească, înţepenită în scolastică şi un aristotelism prăfuit, mai capabilă să se pasioneze de sterile controverse gramaticale decît să mijlocească un contact fructuos cu marile idei ale veacului. Instrucţia şi-o încep cu dascăli particulari, dar o continuă în şcolile naţionale, unde lipseau cursurile erudite, însă stăpînea o atmosferă de emulaţie patriotică şi de militantism civic. Peste copilăria şi adolescenţa lor se profilează umbra impozantă a lui Tudor Vladimirescu, luptător pentru drepturile poporului înrobit şi erou al demnităţii naţionale. Cărţile care-i emulează şi-i ajută să-şi descopere chemarea sînt bucoavnele în chirilică, aflate prin funduri de poduri, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* a lui Petru Maior, calendarele şi tipăriturile scoase la Buda.

Formaţia şi-o desăvîrşesc în străinătate, îndeosebi la Paris, unde chiar dacă nu izbutesc să adune o mare erudiţie, se familiarizează cu principalele idei ale vremii şi-şi însuşesc principii liberale, ceea ce înseamnă implicit că acordă romantismului şi o cauţiune politică, pe lîngă cea sentimentală şi estetică (romantismul de după 1830 fiind civic şi social, solidar cu cauza naţiunilor asuprite şi a claselor exploatate). Pe deplin asimilaţi Europei în felul de a gîndi şi a se purta, vor-

bindu-şi şi scrindu-şi în franţuzeşte, ca aristocraţii luminaţi ai secolului al XVIII-lea, care se simţeau mai presus de toate parizieni, ei sînt însă — ceea ce ar putea părea paradoxal cui se lasă furat de analogii exterioare — nişte luptători ardenţi şi incoruptibili ai renaşterii naţionale. „Mă întrebaţi cum îmi place în Franţa ? E o ţară frumoasă, bogată, civilizată, puternică ; dar cum nu sînt francez, prefer patria mea. N-aş schimba biata Moldovă pentru primul tron din lume. M-am născut moldovean, vreau să mor moldovean." Aceste cuvinte, scrise în 1835 de un tînăr de 18 ani, M. Kogălniceanu, care avea să ajungă peste puţină vreme fruntaşul necontestat al generaţiei lui, pun în lumină, cu o limpezime tăioasă, acel fond de patriotism atît de tipic paşoptiştilor, care nu e doar intelectualmente elaborat, ci visceral, irupînd din adîncurile fiinţei. Reacţia lor faţă de Europa nu mai are nimic din rezerva speriată a feudalilor pravoslavnici, dar e scutită şi de naivităţile admirative ale lui Dinicu Golescu : ei nu se mai consideră „în afară", ci „înăuntru" şi judecă civilizaţia Apusului de pe poziţii de comprehensiune şi spirit critic : nici n-o refuză, nici n-o transformă în mit. De fapt, faţă de predecesori au marea superioritate că înţeleg rostul elementului specific în cultură şi că situează problema românească în contextul politic al momentului, ştiind să-şi adapteze mijloacele scopului urmărit şi să uzeze, după cum o cer împrejurările, cînd de diplomaţie, cînd de conspiraţie, cînd de lupta pe baricade. [19]

Dacă, aşadar, în mişcarea culturală a deceniului al patrulea, conlucrează două generaţii cărora brusca accelerare a cursului istoriei le configurează într-un alt chip universul lăuntric, să remarcăm că deosebirile nu sînt totuşi fundamentale, căci ele nu angajează sensul atribuit existenţei, nici primatul ideii de naţiune. Şi protagoniştii mai vîrstnici şi cei mai tineri ai operei de culturalizare sînt călăuziţi de acelaşi ideal, al ieşirii din întuneric şi mizerie, al recuperării decalajului faţă de Europa, al desfăşurării potenţialului creator românesc, atîta vreme obligat să hiberneze. Pentru unii, ca şi pentru alţii, valoarea supremă a vieţii e în slujirea devotată a cauzei naţionale. Diferenţa stă în mijloacele de a traduce în fapt acest obiectiv programatic, în modul de a sensibiliza realităţile epocii şi în atitudinea faţă de „nou". În acest sens, e semnificativ că membrii generaţiei a doua, „revoluţionare" nu sînt anti-luminişti ci post-luminişti sau, şi mai bine, supra-luminişti, că ei nu reprezintă un termen concurent sau antagonist, ci o depăşire, situarea luptei de emancipare a românilor pe un plan superior, care subsumează mijloacele culturalizării unei strategii politice mai vaste. Aceasta facilitează colaborarea cu vîrstnicii şi explică existenţa unui fond rezidual luminist chiar la cei mai hotărîţi dintre revoluţionarii paşoptişti.

Nu mai puţin semnificativ e şi că pe măsură ce avansăm spre 1840, luminismul — ca soluţie globală a ieşirii din înapoiere — se demonetizează, în funcţie de înseşi tribulaţiile experienţei istorice, şi e împins să se schimbe, să se adapteze la noile cerinţe ale dezvoltării. Cu o conştiinţă deplină sau parţial obturată, chiar şi membrii primei generaţii, deci „luminiştii" în înţelesul propriu al cuvîntului, încep să admită, sub presiunea stringentă a evoluţiei obiective şi a climatului de opinie, necesitatea luptei pentru cucerirea puterii sau măcar nevoia de a da un caracter politic operei de culturalizare. Mai ales însă ei ajung treptat să-şi asume revendicările naţionale sub forma lor cea mai ascuţită, de ideologie a autodeterminării, de militantism liberal şi democratic.

INSTITUŢIONALIZAREA CULTURII : CADRU ŞI PREOCUPĂRI

Privind în mare, trei sînt caracteristicile cele mai de seamă ale dezvoltării intelectuale dintre 1830—1840 : *ritmul rapid al recuperării, instituţionalizarea culturii, extinderea mişcării culturale la scara naţională* prin depăşirea frontierelor politice vremelnice ale celor trei formaţii statale româneşti.

În adevăr, în deceniul al patrulea, energiile încătuşate izbucnesc la lumină, cadenţa dezvoltării se accelerează în toate domeniile, pretutindeni — în învăţămînt, teatru, presă, creaţie — se desţelenesc drumuri şi se aşază pietre fundamentale. M. Kogălniceanu poate astfel constata în 1839 : „Am făcut mai mult în aceşti zece ani din urmă decît în curs de cinci secole".

O importanţă enormă o are fenomenul „instituţionalizării" : o dată stabilizat şi încadrat funcţional în mecanismul societăţii, actul de cultură croieşte drum afirmării latenţelor spirituale şi împinge spre ieşirea din perioada devălmăşiei valorilor şi a îndeletnicirilor ; treptat, treptat, diversele domenii încep să se delimiteze şi să-şi cucerească autonomia.

În fine, esenţial este şi faptul că se accentuează puternic tendinţa de unire intelectuală de o parte şi de alta a Carpaţilor. Această depăşire a limitelor provinciale nu se exprimă doar prin intensificarea schimburilor de idei şi oameni, ci şi prin aceea că la Bucureşti, ca şi la Iaşi, ca şi la Braşov — unde Bariţiu scoate *Gazeta de Transilvania* şi *Foaie pentru minte, inimă şi literatură* — în dezbaterea oricărei probleme primează, din ce în ce mai lucid, punctul de vedere al interesului general românesc. În special datorită presei, cunoaşterea reciprocă se intensifică, iar tendinţa spre osmoza punctelor de vedere şi a atitudinilor capătă un impuls puternic.

ÎNVĂŢĂMÎNTUL

După 1830, învăţămîntul intră în atenţia statului şi capătă o organizare sistematică. Principiile funcţionării sale, enunţate de Regulamentul Organic, sînt binevenite, din păcate nu totdeauna traduse în fapt. Între alte măsuri, se prevedea : gradaţia ciclurilor, extinderea instrucţiunii în mediul urban, promovarea studiului limbii române, a istoriei şi geografiei patriei. Mai mult decît de stipulaţiile textelor de lege, ceea ce se realizează depinde de priceperea şi tenacitatea conducătorilor eforiilor şcolare, Gh. Asachi, în Moldova, şi Petrache Poenaru, în Ţara Românească. Prin imboldul acestor doi oameni energici, identificaţi pînă la jertfa de sine răspunderii lor, iau fiinţă şcoli lancasteriene în reşedinţele de judeţ, şcoli normale pentru pregătirea de institutori (Bucureşti — 1831, Iaşi — 1832), şcoli de agricultură (Bucureşti — 1835, Iaşi — 1843), o serie de alte şcoli specializate : de inginerie civilă, zugrăvie, arte şi meşteşuguri, pensionate pentru fete etc. Şcoala domnească din Iaşi se reorganizează în 1835, sub numele de Academia Mihăileană, cu trei secţii : filozofie, teologie şi ştiinţe juridice. În 1842 i se adaugă un curs de agronomie, apoi şi unul de istorie naţională, pe care-l deschide, cu o lecţie celebră, Kogălniceanu, în 23 noiembrie 1843. Şi Colegiului Sf. Sava i se aduc îmbunătăţiri : la 1840 se fac şase clase de „umanioare" în loc de patru, reducîndu-se, în schimb, clasele „complimentare" de la trei la două.

Poenaru voise cu mult mai mult. El preconizase încă în 1833 înfiinţarea a trei facultăţi : de drept, medicină şi ştiinţe matematice. Autorităţile îi amendaseră însă substanţial propunerile, schimbînd denumirea de „facultate" prin aceea de „curs special", înlocuind învăţămîntul medicinii prin cel al agronomiei şi restrîngînd studiul celorlalte discipline. Printre îndreptările aduse proiectului său de regulament, este foarte semnificativă înlăturarea unui paragraf privind necesitatea de a completa studiul legilor prin analiza jurisprudenţei, ca şi

eliminarea următoarei formulări despre rostul Economiei politice: „Această ştiinţă face să crească ideile şi obişnuieşte pe tinerii studenţi să mediteze asupra cauzelor prosperităţii naţiunilor". Mai presus de orice, autorităţile voiau ca tinerii să nu interpreteze şi să nu „mediteze." [20]

Progresul şcoalelor îl înregistrează o ştire dată de *Muzeul naţional* (nr. 21, 1836): reiese că în învăţămîntul public muntean urmează, în 1835—1836, 3141 de elevi, dintre care 1619, în şcolile începătoare din judeţe, 337, la Craiova, 320, la Bucureşti, deosebit de cei 865 de elevi ai Colegiului Sf. Sava. Statistica publicată în *Annuairie de la Principauté de Valachie* pe 1842 anunţă 657 de elevi şi 18 profesori la Sf. Sava, 18 şcoli normale, cu 1732 elevi, în capitalele de judeţ, şi 2107 şcoli comunale, cu 41.639 de elevi, la sate, ceea ce e desigur exagerat.

Chiar dacă aplicăm corective acestor informaţii emanînd din surse oficiale, care vor în mod evident să înfrumuseţeze situaţia, şi chiar dacă avem în vedere calitatea cu totul nesatisfăcătoare a multor şcoli, e totuşi clar că, în ansamblu, se mergea înainte. Un semn pozitiv în această privinţă îl constituie numărul relativ mare de manuale, alcătuite atît la Iaşi, cît şi la Bucureşti, spre a veni în întîmpinarea celor mai urgente nevoi ale învăţămîntului. După unele evaluări, s-ar fi tipărit, la 1839, numai în Ţara Românească, 15 manuale în 48.000 exemplare. Deşi compilate în mare măsură, cărţile destinate şcolii joacă un rol însemnat în dezvoltarea gîndirii teoretice şi perfecţionarea instrumentului lingvistic. Întocmirea lor îi antrenează nemijlocit pe profesori în mişcarea culturală a deceniului al patrulea (pe care, de altfel, ajung s-o domine), solidarizîndu-i în interese şi griji cu „autorii" propriu-zişi, fabricanţi de beletristică. [21]

O altă consecinţă a dezvoltării reţelei şcolare din Principate o constituie încadrarea în rîndurile corpului didactic a o serie de ardeleni bine pregătiţi. Printre aceştia, în afară de V. Fabian Bob, adus de Asachi încă în 1820, şi de Florian Aaron, invitatul lui Dinicu Golescu, se numără Damaschin Bojinca şi Eftimie Murgu, instalaţi în Moldova (cel din urmă, pentru puţină vreme), I. Maiorescu, A. Treboniu Laurian, I. Axente-Sever, Gavril Munteanu, Dionisie Romano, stabiliţi la Bucureşti.

Contribuţia lor la dinamizarea vieţii intelectuale şi răspîndirea conceptului de „cultură naţională", în înţelesul intransigent, militant şi francofob care avea curs dincolo de munţi, va avea urmări dintre cele mai însemnate.

SOCIETĂŢILE

Fenomenul atît de caracteristic deceniului al treilea — întovărăşirea unor boieri luminaţi şi a unor intelectuali care-şi propun ridicarea ţării din înapoiere prin cea mai largă desfăşurare a culturalizării — continuă, după 1830, cu o intensitate sporită. Deşi obiectivele luministe rămîn şi acum pe prim plan, noile societăţi servesc cîteodată drept paravan unor activităţi secrete, de tip masonic, sau constituie nuclee conspirative de regrupare a opoziţiei împotriva regimului. Ambele ipostaze par a fi valabile în cazul Filarmonicii, societate înfiinţată în 1833 de I. Cîmpineanu şi Heliade Rădulescu. Scopul mărturisit era de a promova „cultura limbii româneşti şi înaintarea literaturii, întinderea muzicii vocale şi instrumentale în Prinţipat şi spre aceasta formarea unui teatru naţional". Pe ascuns însă, un număr de membri ai Filarmonicii cu vederi liberale ar fi elaborat un program politic, cuprinzînd o serie de revendicări înaintate: Unirea Principatelor, domn ereditar, egalitatea înaintea legii, emanciparea ţiganilor, contribuţiune generală, magistratură inamovibilă, vot universal etc. Se prevedea, de asemenea, înlăturarea „protectoratului exclusiv al Rusiei, garantarea exclusivă a puterilor Europei". Ştirile despre loja masonică din spatele Filarmonicii, animată de un personaj dubios, francezul Tavernier, sînt destul de vagi şi de incerte. Învăluit în mister este şi sfîrşitul societăţii, despre care însuşi Heliade a dat versiuni contradictorii. Ceea ce se poate spune în orice caz e că între cei 100 de membri ai Filarmonicii, recrutaţi din toate treptele, de la cercul familiei domnitoare şi al boierimii de protipendadă pînă la tinerii intelectuali de origine joasă, fără nume şi fără avere, existau mari divergenţe de interese şi puncte de vedere, care făceau improbabilă menţinerea unităţii de acţiune după risipirea atmosferei de entuziasm iniţial. [22]

Prin contribuţia bănească a membrilor s-a înfiinţat în cadrul Filarmonicii, la 15 ianuarie 1834, o şcoală de muzică

vocală, declamaţiune şi literatură. Elevii erau platnici, dar acordarea de burse lunare a îngăduit participarea la cursuri şi a „multor copii săraci ai mahalalelor bucureştene". În martie 1835, cursurilor de literatură dramatică şi arta actorului, la care profesau, respectiv, Heliade şi C. Aristia, li se adaugă o clasă de muzică vocală şi instrumentală, condusă de I. Wachmann. Într-un timp relativ scurt, la 23 august 1834, elevii se prezintă în faţa publicului cu *Mahomet sau Fanatismul* de Voltaire, în traducerea lui Heliade. Succesul întrece toate aşteptările. Ulterior, se reprezintă şi alte piese, printre care memorabil pare a fi fost spectacolul cu *Saul* de Alfieri, în versiunea lui Aristia. Meritele Filarmonicii nu rezidă doar în faptul de a fi dat teatrului un cadru instituţional, iniţiind măsuri de combatere a diletantismului şi improvizaţiei (pregătirea actorilor, valorificarea scenică a textelor, educarea publicului etc.), ci şi în acela de a fi pus bazele unei vaste acţiuni de traducere a repertoriului universal. Bolliac pretindea că în doi ani s-ar fi tălmăcit nu mai puţin decît 90 de piese, cifră „gigandioasă", după părerea lui — şi pe drept cuvînt — într-o epocă de pionierat. [23]

În afară de Filarmonica, se înfiinţează la Bucureşti, în 1835, prin ostenelile lui I. Cîmpineanu, Sc. Rosetti, Petrache Poenaru ş.a., o Societate de agricultură a României, cu o fermă la Pantelimon şi o şcoală de agronomie. Cezar Bolliac proiecta în 1836 crearea unei societăţi care să se ocupe de unificarea limbii şi discutarea problemelor de literatură, cu participarea cărturarilor din toate provinciile. „O adunare de mai mulţi cunoscători — îi scria el lui C. Negruzzi — dă totdeauna drumul cel mai drept ideilor ; o adunare de mai mulţi rîvnitori găseşte frumosul literaturii, şi o adunare de mai mulţi lucrători îl fac comun". [24]

În Moldova, climatul neprielnic, de suspiciune şi persecuţie a celor mai inofensive tendinţe liberale, nu favorizează activitatea societăţilor. Singura înjghebare de semnalat e o societate savantă, cu un profil de specialitate destul de strict definit : Cercul de lectură al medicilor, înfiinţat în 1830 de Gh. Asachi, I. Cihac, M. Zotta etc. Cercul se transformă în 1833 în Societatea de medicină şi istorie naturală, care-şi va delega pe unul dintre membri (dr. I. Cihac) s-o reprezinte la un congres în străinătate şi va atrage cîţiva corespondenţi de peste hotare. [25]

De alt tip decît societăţile trecute pînă acum în revistă, învederînd radicalizarea convingerilor politice spre 1840, în speţă, trecerea de pe poziţiile sfios luministe pe poziţiile luptei revoluţionare, e Societatea pentru învăţătura poporului român. creată, în 1839, la Paris, de I. Ghica, Al. G. Golescu şi D. Brătianu. Scopul mărturisit era de a strînge sumele necesare în vederea trimiterii regulate în ţară a jurnalelor şi cărţilor progresiste franceze. În fapt, se urmărea sprijinirea acţiunii lui Cîmpineanu şi propaganda unionistă. Societatea, la activitatea căreia luau parte şi moldovenii C. Negri, Vasile Alecsandri şi Nicolae Docan, reprezintă — după cum just observă Cornelia Bodea — primul rezultat concret al apelului lansat de partida naţională munteană în noiembrie 1838 pentru făurirea „unei patrii libere şi independente a tuturor membrilor risipiţi ai naţiunii române". [26]

În genere, se poate spune că într-o epocă de prozelitism comunitar, în care principiul „asociaţiei" devine un mijloc universal şi adesea utopic de a corija relele organizării sociale şi a preîntîmpina neajunsurile revoluţiei industriale, societăţile constituie la noi expresia voinţei de a scoate naţiunea din înapoiere şi de a înălţa viaţa intelectuală la nivelul secolului. Către 1840, activitatea lor se politizează, tinerii radicali iau locul bătrînilor moderaţi, obiectivele urmărite capătă o coloratură intens naţională şi democratică, tehnica organizării devine carbonară ; sub toate raporturile, luminismul e înghiţit de romantism.

TEATRUL

Cum ştim, spectacolele de teatru în limba naţională se organizaseră încă în vremea fanarioţilor, dar, după 1821, activitatea nu putuse continua. Ea reîncepe sub imboldul lui Heliade şi Asachi, în numele convingerii, adînc înrădăcinate printre contemporani, că teatrul este un agent de civilizare, un mijloc dintre cele mai puternice de educaţie intelectuală, morală şi estetică, în mod special adecvat unei naţiuni de-abia intrate în concertul culturii moderne. „Teatrul însoţit cu învăţătura publică — spune Heliade — este cel mai de-a dreptul şi sigur mijloc de a dărăpăna obiceiurile cele urîte şi a forma gustul unei naţii". Tot el subliniază într-o scrisoare către Negruzzi din 1836 că teatrul apropie spiritele şi integrează

toate păturile populației în mișcarea de idei a vremii : „Teatru în limba națională cîrmuit de un duh metodic poate aduna toate clasele de orășani, și, prin bucățile sale potrivite pe înțelesul norodului, familiarizează iară pe toți pe nesimțite cu istoria națiilor, recomandă virtutea și războiește vițiul, aduce în rîs obiceiurile ruginite și bătrîne și însuflă gust pentru ale veacului". [27]

Pentru a face din teatru un instrument al edificării intelectuale și al solidarității sufletești a națiunii, trebuia să i se permanentizeze activitatea, să se treacă de la stadiul trupelor de diletanți la o organizare pe baze profesionale. E tocmai scopul pe care și-l propun Filarmonica, la București, și Conservatorul filodramatic, înființat în 1836 de Gh. Asachi, la Iași, cu sprijinul vornicului V. Alecsandri (tatăl poetului) și al lui Ștefan Catargiu. Ca și Filarmonica, a cărei activitate am înfățișat-o, școala lui Asachi dă un spectacol de producție, cu două piese de Kotzebue, *Lapeirus* și *Văduva vicleană*, și un prolog al directorului, la 23 februarie 1837. Urmează alte reprezentații, între care *Petru Rareș Vodă* de Asachi, „dramă serie în două acte, imitarisită pentru scena moldovenească", și opera *Norma* de Bellini. Nu după multă vreme însă, Conservatorul e obligat să-și întrerupă cursurile. Atmosfera era încă neprielnică, iar greutățile economice — de neînvins. În plus, concurența trupelor străine, care se bucurau de încurajarea autorităților și de creditul moral al publicului boieresc, constituia un obstacol greu de trecut. Pe drept cuvînt deplîngea Timotei Cipariu, în 1836, după călătoria întreprinsă în compania lui G. Barițiu la București, „zăticnirea ce pătimește teatrul românesc din partea stăpînirii, care în totul favorisește pe nemți, și pe români cu totul disprețuiește, zicînd că ce poate să audă cineva de la români". C. Negruzzi scria și el, în 1838 : „Sărmanul teatru, el seamănă cu pruncul mic, frumușel, nevinovat și bolnav de strîns... Și unde avea trebuință de bună căutare, de-abia ivindu-se, și-a stîrnit în cap o droaie de dușmani strașnici și puternici." [28]

Totuși, eforturile depuse la Filarmonica și Conservatorul filodramatic nu rămîn zadarnice. Din anturajul lor se ridică o serie de slujitori devotați ai scenei, printre care cei mai importanți sînt C. Caragiale și Matei Millo. Cel dintîi, fost elev al lui Heliade și Aristia, trece în 1838 în Moldova, înființează un teatru la Botoșani, apoi la Iași, distingîndu-se în repertoriul melodramatic. Cel de-al doilea se afirmă ca un excepțional talent comic încă de pe băncile pensionului Cuénim (unde e coleg cu Alecsandri și Kogălniceanu) și manifestă înclinații precoce de autor, compunînd prin 1834—1835 scenetele : *Serbarea ostășească*, *Poetul romantic*, *Postelnicul Sandu Curcă*. Grație lui C. Caragiale și Matei Millo, se săvîrșește pasul spre profesionalizare, care avea să scoată teatrul românesc din faza experiențelor fără viitor, transformîndu-l într-o instituție națională. Pe acest drum, anul 1840, cînd M. Kogălniceanu, V. Alecsandri și C. Negruzzi arendează sala teatrului din Iași, constituie o etapă importantă nu atît prin calitatea realizărilor imediate, dependente de conjunctură, cît prin anvergura țelurilor propuse și situarea într-o perspectivă de autentică exigență critică. [29]

PRESA

Înființarea presei fusese înscrisă în programul Societății literare de la 1827 și revendicată efectiv, dar fără succes, în timpul domniilor pămîntene. În schimb, administrația rusă consideră cu bunăvoință cererea de apariție a unor gazete, deoarece e interesată să popularizeze desfășurarea cu succes a operațiilor militare din Balcani și în genere vrea să cîștige simpatia opiniei luminate. Aprobarea e însă condiționată de respectarea unei triple ortodoxii : politică, religioasă și morală. „Cred — spune reprezentantul administrației țariste, Mircovici, în răspunsul adresat lui Asachi — că trebuie să vă pun în vedere să acordați întotdeauna religiei cea mai mare venerație, guvernului, respectul ce-i e cuvenit, și să nu vă permiteți nici cea mai neînsemnată abatere de la legile privitoare la moravuri și decență". Apar astfel la 1829, în Muntenia, *Curierul românesc* (8 aprilie), iar în Moldova, buletinul *Novitale de la armie* (6, 10 și 17 mai), urmat de *Albina românească* (1 iunie). „Ca să voiască — se spune în editorialul primului număr al *Curierului românesc* — totdeauna s-au aflat oameni, dar ca să se înceapă, aceasta s-a păstrat numai pentru această vreme". Și mai departe, se adaugă : „A trebuit să simțim aripile vulturului prea puternicei și binevoitoarei Rusii să ne umbrească mai de aproape, ca să luăm îndrăzneala de a începe să cerem acelea ce ne folosesc". [30]

Sub conducerea lui Heliade și Asachi, cel dintîi — imaginativ, tumultuos, instabil, cel de-al doilea — stăpînit, sever, inflexibil, amîndoi însă întreprinzători și pragmatici, capabili să stimuleze pe alții și să se multiplice spre a răspunde tuturor solicitărilor, cele două gazete traversează dificultățile începutului : indigența condițiilor tehnice (hîrtie de proastă calitate, tiparul înecat, litera neelegantă), greutatea procurării materialului, numărul redus al cititorilor (după 9 luni de apariție, tirajul *Curierului* atinge 280 de ex., dintre care 225 merg la abonați, iar paguba e de peste 2 000 de lei), hărțuiala cu autoritățile și spiritele retrograde („Abia s-a ivit foaia lui cea dintîi și s-au făcut partide care să zică că *Curierul* mai mult mușcă decît aleargă"). Ziarele supraviețuiesc totuși intemperiilor și-și extind treptat raza de activitate. [31]

Mai sensibil la efluviile vremii decît omologul său din Moldova, *Curierul* contribuie încă din primii ani de apariție la polarizarea vieții intelectuale și suscită numeroase vocații. Intenția pedagogică, de inițiere a unui cititor aflat în stadiul alfabetizării, coexistă în paginile sale cu voința de a integra spiritul național în dialogul culturilor : o dată cu împărtășirea primelor noțiuni, Heliade se ocupă de validarea prezenței românești în mișcarea de idei a contemporaneității. Sfera creației utilitare e astfel lărgită, „arta" intră în drepturi și începe a-și lua ca termeni de referință modalități acreditate de gustul și predilecțiile momentului, deși fără consecvență.

Alături de Iancu Văcărescu, poet încă necunoscut publicului, din opera căruia sînt date la iveală cîteva poezii, în 1829 și 1830 (sonetul *Pacea*, o *Canțonetă, La pravila lui Caragea, Ceasornicul îndreptat, Cununa lui Cîrlova, Marșul rumânesc*, seria celor patru *Baci*), *Curierul* lansează în 1830 un debutant de mare talent, Vasile Cîrlova (*Înserarea, Păstorul întristat, Ruinurile Tîrgoviștei*), iar în 1832, pe un altul, nu mai puțin înzestrat, Grigore Alecsandrescu (*Miezul nopții, Adio. La Tîrgoviște, Prieteșugul, Catîrul ce își laudă noblețea*). În afară de comentariul știrilor politice și culturale, care dă personalitate gazetei, Heliade contribuie și el cu poezii de tip „nou" : traduceri din Lamartine, elegii și meditații originale (*Dragele mele umbre* — 1830 ; *La V. Cîrlova, Imn pentru holeră* — 1831 ; *Serafimul și heruvimul sau mîngîierea conștiinței și mustrarea cugetului* — 1833), articole de îndrumare și teorie literară, de limbă etc. Alături de Lamartine, marea afecțiune a redactorului (*Războiul și Suvenirul* — 1829 ; *Imnul nopții* — 1831), e prezent și Byron, cu traduceri de C. Filipescu (*Adio al lui Lord Byron la soția sa* — 1830), I. Șt. Voinescu (*Versuri scrise pă un album* — 1830), Heliade însuși, care, de prin 1833, se angajează să tălmăcească largi secvențe din opera celebrului liric englez, folosindu-se de intermediul lui Amédée Pichot (*Fluturele, Frumusețea* și *Păcătosul* — toate fragmente din *Ghiaurul* — 1833 ; *Logodnica d'Abidos* — cîntul al doilea, 1834 etc.). [32]

Încorsetat de obligația publicării de știri externe și material oficial (dări de seamă despre ședințele Obșteștii Adunări, relații asupra călătoriilor de inspecție întreprinse de Kiselef, avize și adrese ale administrației etc.), *Curierul* nu are cum să acorde literaturii spațiul necesar. De aceea, Heliade chibzuiește încă din 1830 scoaterea unei publicații hebdomadare, intitulată *Adaos literal.* Programul e caracteristic : făgăduiește nuvele de Marmontel, o culegere din *Nopțile* lui Young, o istorie prescurtată a patriei, articole de popularizare a științelor și diverselor meșteșuguri, precum și tipărirea a „multe bucăți și poezii ce vor sluji de pildă spre desăvîrșirea stilului și a gustului". De notat că revista își propune să difuzeze „ideile și cugetările tuturor românilor", ceea ce înseamnă că Heliade precede cu un deceniu *Dacia literară* în formularea conceptului de cultură națională.

Din *Adaosul literal* au ieșit patru părți, între 1830—1832, cuprinzînd : *Meditațiile* lui Lamartine (traduse de Heliade), *Regulile sau gramatica poeziei* (compilație după Lévizac și Moyssant), *Nopțile* lui Young (trad. Simion Marcovici) și două povestiri de Marmontel : *Bărbatul cel bun* și *Femeia cea bună.* În esență, publicația ilustrează o progresie spre romantism, dar prudentă, uzînd de complicități preromantice și dînd lupte de ariergardă cu teoria literară neo-clasică.

Prin *Gazeta Teatrului Național* (1835—1836) și *Curierul de ambe-sexe* (1837—1847), Heliade pășește și mai hotărît în modernitate. Îndeosebi *Curierul de ambe-sexe* poate fi socotit o publicație de caracter romantic. Astfel, din cuprinsul primului period (1837—1838), se remarcă versurile (*Imn la dragoste, La un poet exilat, Rugăciunea pruncului* — imitație după Lamartine) și meditațiile religioase ale redactorului (*Religiozitate și junețe, Tînărul*), contribuția bogată a lui C. Negruzzi (po-

emul istoric *Aprodul purice*, nuvela *Zoe*, diverse traduceri și *Cum am învățat românește*), colaborarea lui Simion Marcovici (pagini din istoria patriei) și G. Crupenski (schița „fiziologică" *Femeia frumușică*). Traducerile sînt și mai caracteristice pentru orientarea romantică a revistei. E însă semnificativ că ele concedează deja unui apetit vulgar spre romanesc, supralicitînd pe autorii de calitate printr-o pletoră de foiletoniști obscuri și senzaționali, aflați aproape de limita colportajului. În prima categorie figurează totuși George Sand, Eckermann (conversații cu Goethe despre Molière, Schiller, Manzoni, Béranger, Victor Hugo, îndeosebi Byron), St. Marc-Girardin (o prezentare a lui J. J. Rousseau, Bulwer (*Eug. Aram*), Pușkin (*Șalul negru*), Lamartine (*Crucea* trad. de G. Crupenski), Chénier (*Bolnavul* trad. de același). Asupra autorilor din a doua categorie, vom reveni mai la vale.[33]

Revelatorii pentru climatul romantic deja instaurat pe la 1835 sînt cele două publicații efemere, care talonează activitatea *Curierului de ambe-sexe* : *Curierul* lui Cezar Bolliac (1836—1837) și *Mozaicul* lui C. Leca, editat la Craiova (1838—1839). În *Curierul* apar traduceri din Millevoye (*La chute des feuilles*) de căp. D. Ciocîrdia, Byron (*Privegherile lui Torquato Tasso* de Simion Marcovici), Pușkin (*Șalul negru* de C. Negruzzi), Manzoni (*5 mai*), D-na de Staël (o scrisoare despre pasiunea pentru muzică și botanică a lui Rousseau), precum și dintr-o serie de autori neidentificați, toți romantici, unii cultivînd însă maniera frenetică sau melodramatică într-un mod detestabil. Importante pentru profilul ideologic al revistei sînt articolele lui Bolliac : *Șakspear* (probabil tradus din franțuzește — cum susține O. Papadima) și, îndeosebi, *Domnului D. Maior I. Voinescu II*, epistolă deschisă despre Victor Hugo, adevărată profesie de credință romantică. *Mozaicul* se specializează în publicarea de traduceri care pun la contribuție toate resorturile sentimentului, senzaționalului și melodramei. Dintre scriitorii bine reprezentați (și autentici), de reținut numele lui E.T.A. Hoffman. [34]

În raport cu fervoarea romantică a muntenilor, Moldova pare cu mult mai reticentă. De fapt, impresia aceasta rezultă mai puțin din analiza comparativă a creației, cît din faptul că, în genere, în paginile *Albinei românești*, cel puțin în primii ani, literatura e o „rara avis" : doar cîteva fabule și jurnalul călătoriei la Petersburg (1830) de G. Asachi, *Oda către Dumnezeu* de N. Dimachi (1830), *Străjăriul taberii* de C. Stamati (1834). În 1835, *Albina* nu mai publică nimic literar, iar de la 30 iunie 1835 pînă la 3 ianuarie 1837 își încetează apariția.

După reluarea activității *Albinei*, Asachi simte însă nevoia unui supliment dedicat în întregime literaturii. El înființează, la 14 martie 1837, *Alăuta românească*, din care apar 8 numere pînă la 3 februarie 1838 și alte 5 între 1 iulie—1 septembrie 1838, acestea din urmă sub conducerea lui M. Kogălniceanu, proaspăt întors de la studii de peste hotare. Atît prima serie a *Alăutei*, cît și cea de-a doua demonstrează că romantismul era în Moldova tot atît de prezent în atmosfera intelectuală ca și în Țara Românească, întîrzierea ivirii sale fiind cauzată de factori contingenți, nu permanenți, în speță, de lipsa mijloacelor publicitare.

Alăuta deschide larg porțile lirismului romantic prin poezii de A. Hrisoverghi, C. Negruzzi (meditația *Reverii* și o epistolă : *Domnului P. Pruncu*), G. Asachi (*Privigherea ostașului moldovan și Palladiul moldovenilor*), M. Ciucureanu (*Poetul*) și un delicat *Epitaf* de Ionică Tăutu. Versurile postelnicului Manolachi Drăghici, *Luări-aminte pentru slăbăciunile omenești*, în metru anacreontic, desfășurînd convențional motivul deșertăciunii vieții, ca și imitațiile lui Asachi după Moschos (*Amorul fugar*) și Martial sînt printre puținele manifestări tranșante de neoclasicism. Altminteri, se traduce din Voltaire (un fragment patetic din *Zaira* de Manolachi Manu), Schiller (*Împărțirea lumei* și *Inelul lui Policrat* de M. Kogălniceanu ; *Tînărul la pîrău* de A. Hrisoverghi), Bürger (*Împăratul și Braminul* — M. Kogălniceanu), rusul O. I. Senkovski (*Filozofia vistului* — M. Kogălniceanu). Din proza *Alăutei* remarcabile sînt contribuțiile lui C. Negruzzi (*Fragment dintr-o călătorie* și *Daniil Scavinschi*), G. Asachi (îndeosebi meditația : *Anul nou 1838*) și scurta recenzie a lui M. Kogălniceanu asupra *Geografiei* pitarului V. Popescu Scriban, în care e anticipată, într-un punct programatic central, ideologia *Daciei literare* („Pentru acum, să cunoaștem mai înainte de toate pe noi înșuși. Căci oare ne face cinste să fim străini în însuși patria noastră ?")[35]

Slabe incidențe cu literatura prezintă *România*, primul cotidian din țara noastră, de sub redacția lui Florian Aaron, a profesorului de latină G. Hill și a tipografului Valbaum (1838), și *Pămînteanul* (1839), gazetă aflată, după unele știri contem-

porane, sub conducerea lui Vaillant, la care colaborează Bolliac, iar un Petru Înlesnitorul polemizează pe chestiuni de ortografie cu Heliade.[36]

Datorită condițiilor nefavorabile, presa Transilvaniei se ivește în urma celei din Principate, deși încercări de a o constitui se produseseră încă înainte de sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Inițiativa creării unei gazete hebdomandare îi aparține lui Ion Barac, care scoate în 1837 *Foaia duminicii*, o publicație de familie, însă concepută îngust, fără legătură cu mișcarea de idei a vremii și cu frămîntările existenței românești de dincolo de munți. Din fericire, ștafeta o preia reprezentantul unei noi generații intelectuale : e vorba de George Barițiu, un „Aufklärer" de cea mai bună tradiție ardeleană, instruit, în curent cu orientările culturii contemporane prin canalul austro-germanic, un om harnic, tenace, cumpătat, abil și receptiv, căutînd să aibă dreptate în condițiile date, și nu în luptă cu ele — cum i se întîmpla uneori lui Heliade —, pe scurt, un „îndrumător", care susține comparația cu fruntașii mișcării intelectuale de la București și Iași.

Barițiu editează la 1 ianuarie 1838 *Foaia literară*, devenită mai apoi, de la 2 iulie 1838, *Foaia pentru minte, inimă și literatură* (nume sugerat desigur de săsescul *Blätter für Geist, Gemüt und Vaterlandskunde*, apărut în 1837) și *Gazeta de Transilvania* (de la 12 martie). *Foaia pentru minte...* promovează din capul locului principiul că „cele ce sînt românilor de neapărată trebuință vor cumpăni pe cele folositoare sau numai desfătătoare". Cu toate că în aplicarea acestui principiu intervin unele exagerări (de pildă, cum va recunoaște însuși Barițiu, publicarea a prea multe lucrări erudite, greu de mistuit, îndeosebi dizertații filologice), totuși în scurtul interval dintre 1838—1840 *Foaia* dă un bogat material literal, chiar dacă nu totdeauna de prima mînă. [37]

Surprinzătoare pentru cine judecă literatura Ardealului din acești ani sub prisma locurilor comune e abundența prozei romantice. Ea este ilustrată de G. Barițiu însuși (nuvelele : *Viața și cinstea* și *Puterea fantasii*, prozele lirice : *O noapte la lună în Brașov* și *O plimbare de rămas-bun la Brașov*), de infatigabilul dr. P. Vasici (cu nuvele : *George și Teodor sau doi doctori*, *Seara înaintea nunții*, meditații : *Păreri la metafizica muririi*, proze lirice : *Primăvara* etc.) de Aurelie Ardelean (*Sybilla* — „nuvelă venețiană"), Meletie Drăghici (*Focul amorului*), un P. I. (*Despărțirea*), un anonim care semnează M. (*Mărinimoasa vergură din Oradea Mare*) etc.

Lirica e mai eterogenă, învecinînd clasicul cu romanticul și folcloricul sub ipostaze egal de puțin izbutite. Cu excepția unui sonet de Timotei Ciparlu și a bucăților reproduse din foile din Principate, găsim multe versuri și puțină poezie. Printre semnatari : A. Mureșanu, I. Barac (elegii, dar și o anacreontică : *Amorul doarme*), Aurelie Ardelean, diverși anonimi uzînd cîteodată de o manieră semi-populară, un leitnant Manolachi Manu, care dă o imitație după Jean Baptiste Rousseau, un anonim din Iași, cu o odă ilizibilă dedicată Hermionei Asachi etc.

Traduceri se fac din Schiller (un fragment din *Fiesco*, mai multe poezii : *Tînărul la părău*, *Dorul*, *Vînătoriul alpicesc* și *Cătră Minna* — toate traduse de I. Rusu), Goethe (*Pescariul* de T. Cipariu), Uhland (*Fiica bolnavă* de A. Ardeleanu), dar și din Ovidiu (Moise Sora Noac), Gessner (*Gelozie* de C. Boierescu), Herder, Diderot (*Amîndoi prietenii de Burbon*), Lamartine (*Credința* de D. Ralet), Erdelyi și Kissfaludi.

Dintre articolele care definesc profilul ideologic al gazetei, merită menționate contribuțiile lui Barițiu : o expunere de teorie literară, remarcabilă prin claritate, pertinență și informație, despre *Scriitorii clasici*, o pledoarie în favoarea lecturii „procopsitoare", și nu simplu „desfătătoare" — *Lectura unui om tînăr sau cetirea fără cumpăt și fără folos*, o lucidă analiză a perspectivelor de dezvoltare a Principatelor — *Pămîntul moldo-romănesc. Pentru viitoriul și poziția lui.*

TIPARUL

Alături de presă, și în pas cu ea, progresează rapid tiparul. Se știe că pînă în 1830, ca și cu un secol înainte, una din cele mai mari dificultăți peste care trebuia să răzbată un autor era a depășirii circulației manuscrise. Tiparnițele, monopolizate de autoritățile ecleziastice, erau orientate spre traducerea cărților de cult, iar singura tipografie laică din Principate, înființată la București, în 1817, cu privilegiu pe 20 ani, activa foarte anemic. În aceste împrejurări, nu e de mirare ce ne relatează Gr. Pleșoianu, și anume că „pă mulți i-am văzut luînd condeiul în mînă, aprinși de patriotism ca să traducă,

dar aducîndu-şi aminte că nu e nimenea care să le tipărească, iarăşi s-a lăsat ohtînd cu lacrămile în ochi şi blestemînd p-aceia cari se-mpotrivesc d-a se face o casă cu venit pentru tipărirea cărţilor". Autorii se vedeau obligaţi — bineînţeles, cei ce dispuneau de mijloace şi relaţiile necesare, ca Alecu Beldiman şi Dinicu Golescu — să-şi publice cărţile peste hotare, la Buda sau la Sibiu, cum va face Heliade cu *Gramatica* sa, în 1828. După părerea celui din urmă, editarea în străinătate revenea mai ieftin, cu toate că la speze trebuia să se adauge costul drumului şi al întreţinerii. [38]

Tocmai din aceste motive, de îndată ce climatul favorabil creat de tratatul de la Adrianopole scoate cultura din stagnare, deschizînd perspectiva unei vaste desfăşurări a forţelor creatoare, una dintre principalele preocupări ale celor ce-şi asumă rolul de mentori ai vieţii intelectuale e să-şi procure instalaţii tipografice. Cel mai întreprinzător şi mai operativ este Heliade, care cumpără, încă în 1829, mica tiparniţă de la Cişmeaua lui Mavrogheni. Îi urmează C. Leca, pictor şi fost colaborator al lui Z. Carcalechi la „Biblioteca românească" (seria din 1829); el deschide o tipografie la Craiova, în 1830. La Iaşi, Asachi pune bazele tipo-litografiei „Albina", în ianuarie 1832. Ceva mai tîrziu vine rîndul lui Kogălniceanu.

Impulsul dat culturii prin aceste iniţiative, îndreptate spre lărgirea posibilităţilor de imprimare, e considerabil. În cîţiva ani de zile, cărţile se înmulţesc şi-şi diversifică enorm gama preocupărilor. Ca totdeauna, producţia stimulează consumul, iar mărirea consumului impune, prin ricoşeu, creşterea producţiei. După numai 7 ani, în 1836, tipografia lui Heliade ajunge la 4 teascuri şi ocupă 14 lucrători, dintre care 6 zeţari şi 8 maşinişti. La 1838, cînd încetează vechiul privilegiu, concedat încă de Caragea, iau fiinţă, la mici intervale, nu mai puţin decît 6 tipografii, cu o capacitate anuală de cca. 3 700 de coli, după socotelile — poate prea optimiste — ale consulului Neigebauer. Pentru a evalua progresul rapid al tiparului, cităm o comparaţie sugestivă: în deceniul 1830—1840, se tipăresc 1 200 de cărţi, în vreme ce în trei secole, între 1508—1830, numărul cărţilor publicate e doar de 2 113; într-un singur an, dintre cei mai slabi ca randament editorial, în 1832, apar totuşi 75 de opere într-un tiraj variind între 500—2 000 exemplare.[39]

Marea importanţă a dezvoltării tiparului e că tinde să dea producţiei întîmplătoare de carte aspectul unei activităţi organizate. În mare măsură destinată a acoperi nevoile învăţămîntului, dar acordînd un spaţiu din ce în ce mai larg şi literaturii propriu-zise. Fiindcă îndrumătorii culturii din deceniul al patrulea dispun de posibilitatea de a-şi concretiza politica de luminare, transformînd manuscrisele în cărţi, fiindcă, pe de altă parte, în calitate de proprietari de tipografii, sînt interesaţi să producă mult şi rentabil, ei exercită presiuni stimulative asupra creaţiei, orientînd-o sub forma „comenzilor". Astfel, la Filarmonica, din nevoia iniţială de a asigura repertoriul teatral, mai apoi însă cu intenţia generoasă de a mijloci românilor contactul cu valorile spirituale majore ale umanităţii, Heliade îi împinge pe tineri să traducă din autorii de renume. *Gazeta Teatrului Naţional* putea astfel anunţa în nr. 3 din 1836 traducerea a 42 de piese, dintre care 13 apăruseră, 4 erau sub tipar, 25 se aflau în manuscris. Repertoriul ales, în care precumpăneşte Molière (12 piese), dovedeşte adaptarea la circumstanţe (un teatru începător, public needucat, mijloace reduse de montare). Tot în 1836, Heliade iniţiază o „Colecţie de autori clasici", care urma să conţină pe Homer, Xenofon, Demostene, Virgiliu, Tasso, Alfieri, Byron, Victor Hugo. Primii citaţi din această listă constituie datorii mai vechi ale culturii româneşti, traducerea lor realizînd cu întîrziere ceea ce, în condiţii normale, trebuia făcut încă de mult; în schimb, ultimii propuşi se înscriu în circuitul viu al contemporaneităţii şi denotă încadrarea în ritmul vremii. Alt „semn": I. Samurcaş anunţa prin *Albina românească* din 1839 apariţia unei „biblioteci romanţo-istorice", cuprinzînd traduceri din cei „mai noi autori" (în ritm de una pe lună). [40]

De altfel, dacă examinăm traducerile efectiv apărute în deceniul al patrulea (şi nu cele doar programate a apărea), constatăm că balanţa înclină net spre romantism (inclusiv formele lui preparatorii, de tip preromantic, sau cele de metisaj, rezultînd din combinarea cu melodrama şi senzaţionalul foiletonistic). Astfel, între 1830—1840, deosebit de traducerile din periodice, apar cîteva opere fundamentale: *Meditaţiile* lui Lamartine (Heliade — 1830), *Din scrierile lui Lord Byron* (Heliade — 1834, 3 vol.), *Angelo, tiranul Padovei* şi *Maria Tudor* de Victor Hugo (C. Negruzzi — 1837), *Anthony* de A. Dumas (A. Hrisoverghi — 1837), *Ţiganii* de Al. Puşkin (Al. Donici —

1837), *Atala* și *René* de Chateaubriand (Heruvim Nestor — 1839), *Ziua dupe urmă a unui osîndit* de Victor Hugo (căp. St. Stoica — 1839). La acestea se adaugă din domeniul preromantic : *Nopțile* lui Young (S. Marcovici — 1831), *Pavel și Virginia* de Bernardin de Saint Pierre (Iancu Buznea — 1831), *Intrigă și amor* de Schiller (I. Cîmpineanu — 1835) ; *Saul, Virginia* și *Biruința* de Alfieri (C. Aristia — 1836, primele două, și 1838), *Noua Eloiză* de Jean Jacques Rousseau (Heliade — 1837) și multe alte cărți, de valoare dubioasă uneori, dar de un colorit romanesc strident, ca, de pildă : *Pustnicul* de vicontele d'Arlincourt (P. Pruncu — 1837), *Hristianismul la începutul său* de Bulwer (Heliade — 1836), colecția denumită *Biblioteca romanțo-istorică* de Alf. Brot (I. Samurcaș — 1839, 4 vol.), *Réne Paul și Paul René* de E. Deschamps (Hermiona Asachi — 1839), *Treizeci de ani sau viața unui jucătoriu de cărți* de V. Ducange și M. Dinaux (C. Negruzzi — 1835), *Junețea lui Carol II* de Al. Duval (I. Voinescu II — 1836) etc., etc.[41]

Rezultă și din aceste date că, în ultimă analiză, efectele dezvoltării tiparului se răsfrîng asupra întregii mișcări literare, dar afectează, în primul rînd, traducerile. Înmulțirea considerabilă a acestora în deceniul al patrulea se explică, desigur, printr-o anume optică a îndrumătorilor (Heliade, Asachi), prin prevalența concepției luministe despre cultură, care accentuează pe ideea de instruire, pe asimilarea experiențelor străine, ca treaptă preliminară a desfășurării puterilor sufletești autohtone. Pentru Heliade și Asachi, traducerile contribuie la integrarea în Europa, la epurarea moravurilor, cultivarea gustului, curățirea și îmbogățirea limbii. „O nație începătoare — scrie G. Barițiu — n-are pricină a se rușina dacă scriitorii ei deocamdată sînt partea cea mai mare numai traducători ; traducția este unul din cele mai puternice mijloace de a ne îmbogăți limba și de-a o face mult mai mlădioasă". Dar dincolo de rostul acesta civilizator și educativ, subliniat de toată lumea între 1830—1840, traducerile mai îndeplinesc și o altă funcție, cu mult mai prozaică : furnizează gazetelor și tipografiilor materia primă pe care scrisul indigen, cu resursele lui anemice, nu e în stare s-o procure. Așadar, încurajarea traducerilor exprimă nu numai o politică a urgențelor în cultură, ci și încercarea de a rezolva o problemă eminamente practică : ele constituie o sursă indispensabilă de aprovizionare cu material

beletristic (în egală măsură politic, enciclopedic sau umoristic etc.), avînd dublul avantaj de a permite planificarea, deci lucrul la comandă, și de a oferi posibilitatea unei largi selecții, pe măsura celor mai diverse gusturi.[42]

Oricum ar fi, determinate de stringente rațiuni practice sau de dorința de a încadra poporul român în marșul vertiginos al secolului, mai probabil și de una și de alta, traducerile, ca și, în genere, creația din deceniul al patrulea tind să se alinieze intrinsec și extrinsec cerințelor romantice. Și aceasta cu atît mai mult, cu cît mișcarea literară devine mai vertebrată și mai conștientă de propriile-i răspunderi, deci mai capabilă să dubleze sincronia spontană a afinităților printr-o reacție intelectuală dirijată.

PUBLICUL

După 1830, factorul „public" începe să cîntărească din ce în ce mai mult asupra destinelor literaturii : cine vrea să înțeleagă sensul etapelor parcurse și denivelările uneori surprinzătoare ale creației, fără a-i lua în considerație pe cititori, ignorînd rolul secret, dar din ce în ce mai important pe care-l joacă preferințele și rezistențele gustului lor, riscă să ajungă la concluzii arbitrare. Trebuie să deplorăm aci faptul că, datorită puținei atenții de care s-au bucurat la noi cercetările concrete de sociologie literară, lipsesc aproape cu desăvîrșire lucrările de detaliu care să permită aprofundarea problemei. Astfel, nu dispunem de inventare globale sau parțiale ale categoriilor de cititori din primele decenii ale secolului al XIX-lea, întocmite pe baza listelor de „prenumeranți", de analize asupra tirajelor și difuzării cărților, de studii asupra organizării comerțului de carte (colportaj), a raporturilor contractuale dintre autori și editori, a condițiilor și ritmului profesionalizării celor ce se ocupă de scris etc. Este adevărat că paupertatea știrilor limitează în orice caz perspectiva obținerii unor rezultate deplin concludente, totuși examenul sistematic al izvoarelor și mărturiilor de care dispunem ar aduce multă lumină nu numai în clarificarea coordonatelor sociale ale procesului literar dintre 1821—1840, ci și în înțelegerea tensiunilor lui de adînc.

Rămînînd într-un plan de considerații generale, să remarcăm, în primul rînd, că după 1830 compoziția publicului tinde

să se democratizeze, firește în limite încă multă vreme restrînse : semnificativ este că scade proporția boierilor mari și mijlocii, în vreme ce crește rapid numărul negustorilor, meșteșugarilor, funcționarilor și intelectualilor mărunți. Cititorii gazetelor se recrutează și ei din categoriile intermediare mai mult decît din lumea boierească înaltă. Vorbind în 1855 despre *Curierul* și *Albina*, M. Kogălniceanu constata retrospectiv că „auditoriul lor era pretutindeni și glasul lor străbătea în palaturile bogaților și în căsuțele răzeșilor și posezrașilor", dar că meritul celor două foi fusese mai ales acela de a fi „răspîndit în starea de mijloc... mai multe idei, mai multe nobile credințe, mai multă învățătură decît însuși școalele naționale." [43]

Din punct de vedere cantitativ, lucrurile nu stau foarte bine. Bois le Comte vorbește în 1834 de 200 de abonați la *Curierul românesc* și 50 la *Adaosul literal*. Primul număr al *Curierului* din 1836 publică un apel semnat de Heliade, Petrache Poenaru, S. Marcovici și Florian Aaron, prin care se insistă pentru mărirea abonamentelor la 300. I. Genilie face un calcul mai optimist : „Acum România are vreo cinci, șase gazete — scrie el în 1838. Aceste foi au peste o mie prenumeranți, cari, după obicei, se împărtășesc pe la cîte zece, doisprezece alți cetitori științiubitori. Așa, aceste cinci, șase foi răspîndesc înștiințări interesante și curioase la vreo zece mii cetitori." Totuși, raportate la numărul de publicații, cifrele de mai sus nu diferă substanțial de celelalte, încît Kogălniceanu putea remarca amar doi ani mai tîrziu : „Scriem pentru un public netrecînd peste întîia sută, scriem și, dacă voim să ne publicăm scrierile, trebuie să facem prenumeranți, adică să cerem un fel de pomană spre a le tipări. Și după ce le publicăm, ce răsplătire avem sau putem aștepta ? Nimică, pentru că Fama nu are încă trîmbițe pentru noi sau, mai bine zis, pentru că urechile publicului sînt surde pentru producțiile literare ieșite în pămîntul său." Iar Heliade Rădulescu, edificat ca nimeni altul în privința avatarelor tiparului, îi ținea și el isonul : „Cînd a mîncat cineva vreodată pîine cu autorlîcul unde se vorbește limba românească, afară numai dacă nu va fi hotărît a se face și cerșător ?" [44]

Noua structură a publicului, deși încă fluidă, supusă unor mișcări conjucturale de flux și reflux, își exercită încă de la început influența asupra orientărilor literaturii. Faptul acesta

se explică prin reducerea rolului pe care-l joacă în difuzarea cărții „mecenatul" și importanța tot mai mare cîștigată după 1830 de cititorul individual — lucru dovedit, între altele, de apariția „reclamei" și semnalarea insistentă în periodicele vremii a cărților ce urmează să apară. Autorii, mai ales îndrumătorii, care, spre deosebire de cei dintîi, trăiesc în totul sau în parte din comercializarea hîrtiei tipărite, sînt împinși în mod necesar să caute sufragiile publicului plătitor. Ceea ce nu e totdeauna ușor, căci între ideea lor despre frumos și aceea a cititorului de rînd, care de-abia silabisește abecedarul culturii, se află uneori o adevărată prăpastie. Și dacă nu e nici o îndoială că un Heliade sau un Asachi sînt niște educatori ai națiunii, străini de orice scop mercantil, nu e mai puțin adevărat că ei nu pot desconsidera opinia consumatorului de literatură, oricît de mult ar contraveni ea propriilor lor puncte de vedere. Dilema în care se găsesc e deci clară : ori să flateze gusturile înapoiate ale publicului, dar, în felul acesta, să-și compromită opera de culturalizare, ori să se situeze la nivelul unei înalte exigențe etice și estetice, dar să pună sub semnul întrebării însăși existența gazetelor sau a întreprinderilor editoriale pe care le dirijau.

Conflictul acesta între dorința de a înălța și nevoia de a place, între sarcina de a face pedagogie și îndatorirea de a face comerț, se observă în modul cel mai pregnant pe terenul traducerilor. În adevăr, aici — după cum am arătat într-o comunicare specială —, se manifestă o distorsiune surprinzătoare între principiile proclamate cu surle și trîmbițe și practica redacțională curentă. Sub ochii îndrumătorilor, și adesea cu binevoitorul lor concurs, paginile principalelor publicații ale vremii sînt de la un moment dat umplute cu traduceri care amestecă melodrama, senzaționalul și sentimentalismul siropos într-o combinație de romanesc bulevardier ieftin, foarte depărtată de ambițioasele proiecte ale lui Heliade, ca și de exigențele moralizatoare ale lui Asachi. Așa, de exemplu, în sumarul primului period (1837—1838) al *Curierului de ambe sexe*, găsim următoarele „noutăți" : *Logodnica braziliană* de Mistress Norton, *Nu trebuie a se juca cu focul* de Marville (avînd trei capitole : *O căsătorie în si-bemol*, *Acorde false*, *O despărțire în fa-diez)*, *Îndoit amor* de Mole-Gentilhomme — toate traduse de Heliade —, precum și *Nouă ceasuri*, tradusă de colonel C. Filipescu, și *Amorul la locul osîndei*, tradusă de

căp. Şt. Stoica. Periodul al doilea (1839—1840) e şi mai generos cu romantismul acesta de duzină, model „presse du coeur". Titlurile vorbesc de la sine : *Domino albastru* de căp. Marryatt, *Provedinţia* şi *Studentul de Heidelberg* de Eugène Guinot, *O răzbunare vecinică* de A. Arnold, *Lodovisa sau amorul extraordinar, Bărbierul de Cadix de Petre (sic !)* Chevalier, *O mică răutate pentru un mare bine* de Gustave Hequet, *Paharul de apă cu zahăr* de Marie Aycard, *Logica patimilor* de Marc Perrin, *Henrietta de Serrey* de Amane de Lagnidu, *Maria Ţiganca* de I. Conaichac.

Foiletonul *Albinei româneşti* începe, cam din 1839, să se coloreze şi el în spiritul semifabricatului literar, adăpostind tot mai multe povestiri şi nuvele scoase din revistele pariziene sau nemţeşti, tip „magazin pentru dame". Citãm din producţia anului 1839 : *Istoria unei chei, Corinteana, Întîmplări din Calabria, Doctorul şi coteleta, Cvacherul şi băţul, Căsătoria à la mode* (aceasta din urmă tradusă, probabil, de Hermiona Asachi). În 1840 găsim : *Califul şi jonglerul (pelevanul), Cerşitoarea, Cele trei sfătuiri, Un domino negru, Cei doi părăsiţi, Turcul recunoscător, Două testamenturi, Dragostea firiască, Isteţime de paj, Poliţia nebunilor, Connor O'Hara.*

Nici una dintre publicaţiile vremii nu se compară însă în privinţa importului de romanesc cu *Mozaicul* lui C. Leca, în care marea majoritate a textelor publicate sînt traduceri de genul: *Omorîtorul de inimi, Otrava, Pantofii celui prea nobil şi prea amorezat căpitan Spacamonte, Răzbunare spaniolească, Seara cea de-naintea nunţii, Alhimistul, Căsătoritul ce voeşte să joace o rolă de june, Învălmăşeala, Jurămîntul paşei, Mîntuire pentru mîntuire, Numai un ceas al norocului, Norocul jucătorilor de cărţi, Moneda. O povestire fantastică într-o întîmplare adevărată* etc., etc. [45]

Toate aceste exemple demonstrează cu prisosinţă că între frumoasele declaraţii de intenţie ale „îndrumătorilor" şi ceea ce se traduce efectiv, distanţa e considerabilă. De ce oare traducerile scapă de sub controlul celor ce le făceau să apară ? Pare că ne aflăm în faţa unui conflict tipic între „ofertă" — şi „cerere". În mod schematic, lucrurile ar putea fi rezumate astfel : „îndrumătorii" aveau visuri mari, „publicul" opunea rezistenţă, nefiind pregătit. Cei dintîi îşi determinau opera de culturalizare pe baza unei concepţii generale despre locul poporului român în societatea contemporană ; în viziunea lor,

literatura lumii constituia o pîrghie indispensabilă a înălţării spiritului românesc, un mijloc de a-l îngloba în marele dialog al culturilor ; ei orientau ca atare spre traducerea unor opere clasice, de reputaţie indiscutabilă, nu atît valoroase în mod absolut, cît oportune în mod relativ, servind, în egală măsură, fortificării ideologice, rafinării gustului, ortodoxiei morale. „Publicul" — conglomerat încă indistinct, dar în care partea ţinută de elementele boiereşti scădea progresiv în raport cu reprezentanţii păturilor intermediare — îşi avea însă propriile sale cerinţe, reflexe ale inculturii, ca şi ale frămîntărilor epocii, favorabile unei literaturi de compensare şi iluzii. Acest „public" însetat de romanesc, solicitat de elanurile inimii şi de jocurile fanteziei, ca orice public tînăr, tindea spre comedie, vodevil şi melodramă, spre nuvela sentimentală cu *happy-end* şi epicul de senzaţie, se interesa în genere de ceea *ce* se spune într-o operă, nu de felul *cum* se spune. „Îndrumătorii" voiau însă altceva. De-aici conflict.

Conflictul acesta e la baza eşuării marilor colecţii de traduceri proiectate de Heliade în 1836, 1843 şi 1846 (Biblioteca universală !). El se străvede în activitatea Filarmonicii, unde dorinţa unui mare repertoriu („Tragedia mai ales este folositoare pentru o naţie fiindcă ne pregăteşte spre dragostea virtuţei...") nu se realizează, tendinţa spre compromis fiind din ce în ce mai puternică, în pofida avertismentelor date de B. Catargiu, I. Voinescu II şi a îndrumării permanente a lui Heliade însuşi. [46]

Dar nici păturile mai instruite ale publicului, de pe treptele de sus, care citesc direct franţuzeşte, nu dau dovadă de o înţelegere superioară a culturii. În această privinţă, indicii preţioase ne oferă cataloagele aşa-ziselor Cabinete de lectură, care au funcţionat la Bucureşti şi Iaşi, cam între 1835—1860. Avînd scopul de a atrage şi a stabiliza o clientelă dornică să împrumute cărţi, în schimbul achitării unei sume forfetare, aceste cataloage au marele merit de a arăta nu ceea ce „îndrumătorii" considerau că ar fi nimerit să se citească, ci ceea ce se „cerea" efectiv pe „piaţă". E deci vorba de nişte adevărate termometre ale gustului. Ce ne spun ele ?

Catalogul lui Frederic Walbaum, din 1838, cuprinde 1028 de opere, numai în limba franceză, dintre care pe primul plan sînt romanele de duzină — sentimentale, melodramatice, terifiante, de aventuri —, cele mai multe de autori necunoscuţi şi

submediocri, dar cîteva zeci datorate marilor prozatori romantici. De notat numărul relativ însemnat de scrieri istorice și interesul pe care-l stîrnește personalitatea lui Napoleon. Dintre scriitorii englezi, apar traduceri din Byron, Bulwer, Fenimoore Cooper și — *last but not least* — Walter Scott. Dintre germani, sînt prezenți doar Goethe și Hofmann, iar dintre italieni, numai Silvio Pellico. Autorii clasici lipsesc aproape cu totul.

Catalogul lui Adolphe Hening (Iași, 1840—1841) cuprinde 54 de autori, dintre care 2 clasici (Pascal și La Rochefoucauld !), 14 romantici de notorietate (între care Lamartine, Victor Hugo, George Sand, Eugène Sue, Balzac, dar și Charles Nodier, Sainte Beuve, chiar și Stendhal !), 2 romantici nefrancezi (din nou Hofmann și Silvio Pellico !) și 36 de scriitori mai mult sau mai puțin obscuri, în cea mai mare parte fabricanți impenitenți de romane (printre care, alături de Alphonse Karr, Emile Souvestre și Paul de Kock, îi găsim pe M. J. Briset, Camille Bodin, M-me la Princesse de Craon, Didier, Touchard Lafosse etc., etc.).

Catalogul Cabinetului de lectură al lui F. Bell (Iași, 1846) nu duce la concluzii mult deosebite. Clasificînd autorii în ordinea numărului de volume, găsim pe primele locuri trei romancieri : Alexandre Dumas (138 de volume), Balzac (111), Frédéric Soulié (102). Marii romantici ocupă poziții onorabile : Chateaubriand (39), Victor Hugo (25), Lamartine (14), Byron (11), Musset (9), Vigny (7), dar succesul aparține vulgarizatorilor : Pigault-Lebrun (66), Paul de Kock (52), Paul L. Jacob (44), căp. Marryatt (36), H. Arnaud (32), Etienne Jouy (30), Elie Berthet (27) etc. Interesantă e prezența cîtorva autori ai secolului al XVIII-lea : Delille (20), La Harpe (15), Marmontel (11), Saint Ange (10) ; în schimb, Rousseau figurează cu 9 volume, Montesquieu cu 8, iar Voltaire lipsește cu desăvîrșire (ca și în celelalte cataloage !). Dintre clasici, un singur nume : Racine (13), iar dintre străini, doar Schiller (14) și veșnicii Cooper (45), Walter Scott (31), Bulwer (14). [47]

Așa stînd lucrurile cu preferințele publicului subțire, care, de bine, de rău avea și snobismul culturii, nu e greu de bănuit cam ce trebuia să reprezinte gustul pe treptele de jos, acolo unde lectura nu era viciu nepedepsit, ci virtute din cele mai rare. De aceea, conflictul dintre „îndrumătorii“ cu veleități excesive și cititorii cu opțiuni mărginite nu se putea rezolva prin forțarea etapelor, căci decizia aparținea, vrînd-nevrînd, publicului. În adevăr, constatăm că „îndrumătorii“ reduc pretențiile, veghiind însă să nu alunece prea jos și să nu piardă contactul cu literatura de calitate. Ei coboară, dar nu sub nivelul colportajului ; dau drumul melodramei și romanescului, dar așază alături opere de artă autentică, de obicei traduse fragmentar sau alese după criterii de accesibilitate și transparență a textului.

Exemplul cel mai caracteristic al politicii de acomodare între „ofertă“ și „cerere“ ni-l dă Heliade. El corelează sub aceeași firmă două direcții diferite : una dă satisfacție cititorului de rînd, excitîndu-i curiozitatea și nevoia de divertisment ieftin ; cealaltă servește o idee de exigență calitativă. De o parte, Lamartine, Byron, Voltaire, Rousseau, George Sand, Eckermann (convorbiri cu Goethe) ; de altă parte, Marmontel, dar, în special, alde Eugène Guinot, Căp. Marryatt, Gustave Hequet, Marie Aycard, Amane de Lagnidu etc. De fapt, aceste două direcții constituie laturile aceleiași politici culturale. Prin obscurii autori de foiletoane din *Curier de ambe sexe,* Heliade pregătea pe cititorii Bibliotecii universale. Țelul rămînea intangibil : piscurile eterate ale artei veritabile, dar drumul spre ele trecea printr-o vastă operație de „captatio benevolentiae“.

E neîndoielnic că una dintre problemele majore ale culturii românești din deceniul al patrulea (nerezolvată satisfăcător — dovadă intervenția *Daciei literare*) constă tocmai în menținerea unui echilibru între traducerile vulgare și cele de prestigiu, între voința de a înălța gustul peste contingent și recalcitranța lui de a sări etapele, între nostalgia marii literaturi și complacerea în „sub-literatură“. Dar, din punctul de vedere al penetrației romantice, trebuie să spunem că disputa aceasta nu angajează nimic esențial, căci romantismul se difuzează deopotrivă, pe ambele linii : ne parvine și sub forma autentică și sub forma caricaturală. Hotărîtor e faptul că el pare a corespunde gustului publicului dintre 1830—1840, ca atare, că forțează mișcarea literară să i se conformeze.

„IDEEA NAŢIONALĂ" ÎNTRE 1821—1840

Am văzut mai sus că de o conştiinţă naţională în sensul modern al cuvîntului, deci depăşind referinţa la unitatea de „neam" din opera cronicarilor şi a lui Dimitrie Cantemir, se poate vorbi la noi încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, înainte ca burghezia să intre în arenă şi ca romantismul să-şi facă simţite primele adieri. Pentru cercetătorul deprins să judece în virtutea „modelului" occidental, această manifestare precoce a unei stări de spirit considerată a fi în legătură indisolubilă cu ridicarea burgheziei, cu difuzarea ideilor Revoluţiei Franceze şi dezagregarea „luminilor", poate părea surprinzătoare. Nimic nu e totuşi mai banal.

Conştiinţa naţională se iveşte întîi în Transilvania, unde poporul român e, sub raport social, omogen, neexistînd o clasă boierească autohtonă, asemănătoare celei din Principate, unde el trăieşte în condiţii din ce în ce mai intolerabile de asuprire, deci e pus în poziţia de a suferi, în fiecare moment, ca „naţionalitate", unde, în fine, se găseşte într-o competiţie permanentă cu alte grupuri etnice, de o individualitate bine conturată. Această situaţie, în care diferenţa de limbă şi origine devine o fatalitate politică, iar lupta pentru concivilitate antrenează motivări istorice, juridice, filologice, conduce în chip firesc la o afirmare tot mai conştientă de sine. Ea se materializează în curs de cîteva decenii, încorporîndu-se, pe plan politic, în programul revendicativ iniţiat de Inocenţiu Micu şi finalizat în *Supplex Libellus Valachorum,* iar pe planul culturii, în lucrările memorabile ale corifeilor Şcolii ardelene.

Dincoace de Carpaţi, deşi sensul evoluţiei e acelaşi, ideea naţională pare a fi, pînă printr-al doilea deceniu al secolului al XIX-lea, apanajul unor membri luminaţi ai clasei boiereşti, care n-o lasă să se stingă, dar nici n-o transformă într-o armă politică a emancipării. Ea începe să devină prevalentă şi să dinamizeze întreaga viaţă intelectuală abia spre sfîrşitul epocii fanariote, pe fundalul procesului de segregare a naţionalităţilor din Europa centrală şi sud-estică, îndeosebi în legătură cu renaşterea neo-elenă. De fapt, Tudor Vladimirescu e cel care, prin acţiunea şi jertfa sa, obligă conştiinţa românească să-şi descopere propria-i identitate. „În vreme cînd în Moldavia Eteria izbucneşte şi cheamă la slobozenie nu numai pre greci, dar pre toate popoarele creştine cari gemeau subt jugul Turciei — scrie M. Kogălniceanu, la 1843 —, Teodor Vladimirescu rădică, pe de altă parte, în Valahia steagul naţional, vestind românilor că vremea venisă pentru ca iară să scuture stăpînirea străinilor, să depărteze abuzurile cari o rodeau şi să dobîndească guvern naţional întemeiat pe o şartă liberală... Întîmplărilor de la 1821 sîntem datori cu orice propăşire ce am făcut de atunce, căci ele ne-au deşteptat duhul naţional ce era adormit cu totul." [48]

„Conştiinţa naţională" sau „duh naţional" — cum spune Kogălniceanu — care e sensul conceptului? Şi avem a face realmente cu un concept, cu rezultatul unui travaliu intelectual de comparare, abstractizare şi generalizare? Sau, mai degrabă, cu o evidenţă interioară, prealabilă oricărei experienţe raţionale? Cu un soi de „sentiment", hrănit de izvoare subterane şi obscure aflate în inconştientul colectiv, în acea zestre arhetipală îngropată în orice spirit? Este, cu alte cuvinte, ideea naţională un enunţ intelectual, o intuiţie existenţială ori o cristalizare afectivă? Sau, mai presus de toate, este un mit, adică o proiecţie a fiinţei frustrate în zona imaginarului?

Şi o a doua întrebare fundamentală: care-i e originea? Reflectă ea procesul de formare a unei pieţe interne şi tendinţele centralizatoare ale burgheziei proaspăt înfiripate? Se naşte — cum se hazarda undeva s-o afirme N. Iorga — sub şocul „vorbelor aprinse de retorică naţională ale lui Ipsilanti", deci în ciocnirea cu un particularism bine reliefat şi gelos pe individualitatea sa? Reprezintă — cum credea Kogălniceanu — un ecou al mişcării populare conduse de Tudor Vladimirescu, aşadar e rezultatul unui moment de tensiune istorică, în care

evenimentele își relevă brusc calitatea de simpli pioni în marele joc al destinului ? Traduce reflexul de conservare a acelei părți din boierime care se desolidarizează zgomotos de neo-grecism, căutîndu-și rădăcinile proprii, tocmai fiindcă se compromisese mai adînc printr-o colaborare intimă cu Eteria ? Provine dintr-o identificare intelectuală cu ideile cronicarilor și ale Școlii ardelene ? E suscitată de procesul de diferențiere și căutare a specificului propriu, activat în toată Europa sud-estică de ideologia Revoluției Franceze și reacția împotriva ocupantului străin ?

Să încercăm a răspunde acestor întrebări. [49]

NAȚIUNEA CA DESCOPERIRE A NAȚIONALITĂȚII ȘI STATUARE A CONCIVILITĂȚII

Ideea modernă de națiune resoarbe elemente de origine medievală și luministă, fuzionate în lungul cîtorva decenii, sub impulsul procesului de reorganizare burgheză a Europei, accelerat de Revoluția Franceză și imperiu. Dar, de la țară la țară, ea apare sub forme diverse, în funcție de o serie întreagă de factori specifici : unitatea sau dispersiunea conaționalilor în state diferite, dependența sau independența politică, existența de comunități etnice concurențiale pe același teritoriu etc. În genere, cu cît frustrația este mai mare, cu atît ideea națională capătă un caracter mai dramatic și o energie propulsivă mai viguroasă. Se poate afirma, în acest sens, că nimic n-a ajutat-o mai mult să devină principalul conținut al politicii europene decît Congresul de la Viena, care a nesocotit-o, impunînd trocul de populații și modificarea hărții continentului pe baza tradiționalelor principii de „echilibru" și „legitimitate".

Definirea „națiunii", la începutul secolului al XIX-lea, uzează de motivări opuse : unii au în vedere rațiunea și autonomia persoanei, alții — instinctul și forța indefinisabilă a inconștientului colectiv. În Franța, unde problema unității și a independenței era de mult rezolvată, iar revoluția adusese pe primul plan chestiunea egalității civice și a libertăților individuale, se conturează o interpretare democratică a conceptului, bazată pe ideea de „contract", de asociere voluntară a celor ce locuiesc între frontierele aceluiași stat. Astfel, Sièyès, în celebra sa broșură (binecunoscută și la noi) *Qu'est-ce que le tiers*

état (1789), numește „națiune" : „un corp de asociați, trăind sub o lege comună și reprezentați de aceeași putere legislativă". Sensul definiției e că nobilii constituie, datorită privilegiilor lor, un „imperium in imperio" ; ei sînt o sarcină pentru națiune, dar nu fac parte din ea.

În Germania, dezmembrată într-o puzderie de state, unde cucerirea franceză stîrnise adversități redutabile, ambiții neașteptate și o repliere asupra elementului propriu, generator de cultură, se invocă ideea herder-iană a unui „Volksgeist", realitate transindividuală, totalizînd coordonatele majore ale psihismului colectiv, care se exprimă în limbă, cutume și folclor.

Atît ideea de „contract", însă în mai mică măsură și indirect, cît și ideea de „Volksgeist", aceasta în mai mare măsură și în mod explicit, configurează sensul modern al termenului de „națiune", punînd în lumină un component esențial : „naționalitatea". Cuvîntul e surprinzător de recent : utilizat în Anglia încă în secolul al XVII-lea, dar neluat în seamă, pătrunde în Franța în timpul imperiului, e atestat în ediția a șasea a *Dicționarului* lui Boiste (1823), devine frecvent după 1830 și intră în *Dicționarul* Academiei franceze în 1835, o dată cu „romantic". Buchez, care scrie o *Histoire parlementaire de la Révolution* (1834), crede a-l fi inventat, ceea ce, bineînțeles, e fals ; definiția pe care o dă cuvîntului, deși imprecisă, e însă vrednică de atenție : prin naționalitate — arată el — „se înțelege nu numai națiunea, ci încă acel lucru în virtutea căruia o națiune subzistă chiar atunci cînd și-a pierdut autonomia". Germanul Jahn, dușman înverșunat al Franței, folosește în loc de „naționalitate" termenul „Volkstum". În cartea sa, tradusă în franceză la 1825, sub titlul *Recherches sur la nationalité, l'esprit des peuples allemands et les institutions qui seraient en harmonie avec leurs moeurs et leur caractère,* cunoscută — avem motive s-o credem — și lui M. Kogălniceanu, îl glosează astfel, cu un condei purtat mai mult de elanul liric al inspirației decît de rigoarea formulării științifice : „Volkstumul e ceea ce e comun unui popor, esența sa inerentă, mobilitatea vieții, forța de regenerare, facultatea sa reproductivă. Datorită lui, toți membrii națiunii manifestă o gîndire și un sentiment național ; o iubire și o ură, o veselie și o tristețe, o renunțare și o satisfacție, o speranță și o nostalgie, o așteptare și o credință naționale. E ceea ce călăuzește pe indivizii aparținînd

unei națiuni ca fără să-și piardă libertatea și autonomia — ci dimpotrivă, întărindu-le — să intre în legături întinse și multiple cu ceilalți membri ai colectivității astfel încît să formeze cu toții o comunitate frumoasă și trainică." [50]

În Principate, iubirea de „patrie", puternic scoasă în evidență de cronicari și cărturarii secolului al XVIII-lea, începe a primi o coloratură „națională" de tip modern de-abia spre sfîrșitul epocii fanariote, în împrejurări pe care le cunoaștem și le-am evocat în paginile anterioare. Printre cei mai caracteristici reprezentanți ai tranziției, pot fi amintiți Naum Rîmniceanu și Zilot Românul, care vorbesc cu mîndrie de originea nobilă și de capacitățile neamului românesc, încercînd să spulbere, dintr-un imbold lăuntric asemănător cu al marilor reprezentanți ai Școlii ardelene, alegațiile calomnioase ce circulă despre el printre vecini, îndeosebi în rîndul grecilor.

Într-o scriere compusă între 1812—1821, intitulată *Dăslușire,* o alegorie politică în care personajele animaliere : mistrețul, leul, vulpea, lupul, ursul reprezintă diversele popoare ale centrului și sud-estului european, Zilot deplînge decăderea românilor și defăimarea de care au parte de la acei ce s-au îmbogățit pe spinarea lor. „Mai suferim noi românii acum și ponosuri de la aciastă adunătură a streinilor, că adică am fi varvari și neluminați cu învățăturile cu care ei se fălesc că ar fi îndestulați. Dar pentru ce ? — se întreabă Zilot — Nu cumva, zic, socotiți că duhuri avînd mai supțiri, ne întreceți pă noi cu învățăturile ? Nu cumva gîndiți că mai de bun neam fiind, aveți cădere să ne numiți pă noi varvari ? Veniți dar toate neamurile ce vă făliți astăzi de luminate, veniți să citim istoria romanilor, strămoșilor noștri, ca să aflăm adevărul." Cercetarea trecutului servește astfel, ca la Șincai și Maior, ca un argument împotriva detractorilor și un mijloc de a îmbărbăta un popor ce-și pierduse conștiința locului său în lume. Dat fiind că înaintașii iluștri stăpîneau toate popoarele și dădeau „pravile" tuturor țărilor, românii n-au de ce se rușina : „Ați văzut pre strămoșii noștri a cărora rămășiță ce poartă aceeași numire «roman» sîntem noi românii dintr-aceste trei țări : românească, Moldova și Transilvania ? Ce de ponosluiți dar voi numitele astăzi neamuri luminate ?" Din ideea că națiunea română e de sorginte latină și cuprinde întreg teritoriul Daciei, Zilot nu deduce o politică. Deplîngînd lipsa unei oștiri naționale

și denunțînd ca o gravă eroare desfacerea trupelor, din motive de economie, în vremea lui Mihai Șuțu, Zilot e încredințat că românii nu sînt deocamdată în stare să-și apere dreptul la viață prin forța armelor. De aceea, preconizează șiretenia și manevrarea abilă, uzînd de tertipurile diplomației. De vreme ce lupta fățișă nu e posibilă, ce trebuie să facă românul ? — se întreabă el. „Să fie prieten cu vecinii, să dea lor din fireștile lui daruri, ca la vreme de nevoie toți să fie datori a-l ajutora. Vezi, române, și urmează întocmai : această politichi au lucrat-o românii, și de dînsa nicicum să nu să dăpărteze, cît vor fi așa goli de putere." Sau, într-o formulă mai concentrată, cu vorbele „mistrețului" : „Să mă smeresc pentru ca să fiu din gheara voastră afară". [51]

Naum Rîmniceanu, personaj pitoresc și ciudat, unind un patriotism fierbinte cu îndărătnice idei retrograde, care, în 1836, mulțumea proniei cerești pentru 3 ferîciri : că s-a născut bărbat și nu femeie, că părinții i-au fost de religie ortodoxă și de obîrșie nobilă („iar nu din poporul de rînd") și că a învățat, pe lîngă limba maternă, elina și greaca vulgară, formulează un crez național în linia tradiției, cu unele sublinieri caracteristice mentalității medievale tîrzii. Pe primul plan apare și la el chestiunea originii, cu deosebirea importantă că așază alături de romani pe daci, recunoscînd rolul elementului autohton în formarea poporului român. Cunoștințele lui Naum sînt însă fanteziste. După el, dacii ar fi de neam scitic, foarte apropiați de... polonezi (!), ceea ce explică mulțimea slavonismelor din limba română ! Într-o lucrare intitulată *Propedia gramaticii prin întrebări și răspunsuri* (ms. 1818), arată că „limba firească a dacilor (era) mai aceeași cu limba leșească, afară de cîteva idiotisme, după obiceiul popoarelor. Iar aceasta se mărturisește și se întărește cu siguranță nu atît din unii istorici — la Petru Maior —, pe cît din limba firească a noastră."

Interesantă e o altă lucrare a lui Naum Rîmniceanu, *Despre originea românilor,* redactată în grecește înainte de 1810, din care s-au păstrat 4 „epifonime" (=„aclamații" ; aici în sensul de „discursuri"). Puritatea romană, la care țineau atîta ardelenii, e și aici combătută : „Foarte bravi erau dacii în rezbelele cu romanii ; dar s-au învins de armele cezarului Traian. Dacii romanizează, romanii dacizează. Dacă ne vei numi pe noi romani, ai mărturie limba, iar dacă ne vei zice daci, și sîngele și limba în parte mărturisește."

Conceptul de „națiune" care se configurează în „epifonimatele" lui Naum implică, în afară de consanguinitate, apartenența la creștinismul de rit ortodox și poziția privilegiată a aristocrației în vîrful ierarhiei sociale, căci „cu adevărat ordinea și starea boierilor este de la Dumnezeu întărită prin multe mărturii a sîntei scripturi". În stilul înflorit al retoricii fanariote de curte, Naum vorbește de „patrie" ca de „lucrul cel mai desfătător" și arată că „apogeul gloriei ei este credința ortodoxă și în al doilea loc autoritatea. În al treilea loc, gloria patriei sînt boierii perioadei întîia ; apoi, toți ceilalți după o știută ordine." „Patria" depășește însă frontierele politice vremelnice, confundîndu-se cu „naționalitatea", de vreme ce scriitorul își caută „compatrioți" pretutindeni unde trăiesc români : „Veniți mai ales toți cei mai aproape de mine, rudele și compatrioții ortodoxi, veniți toți de la o margine pînă la altă margine a Daciei, de la Pont și Niș pînă la Tisa și dincolo de rîul Mureș ; și de la Dunărea, de la revărsarea Tisei în Dunăre, și iarăși de la Dunăre în Pont prin prejur, pînă la confiniile Poloniei și Ungariei". [52]

Evenimentele de la 1821 îl împing pe Naum, care privea cu oprobriu orice încercare de răzvrătire, pe o poziție ostilă mișcării pandurilor și Eteriei. Sub influența atmosferei generale și a temperamentului său vulcanic, el evoluează spre un antigrecism violent și pătimaș, neașteptat prin extremism la un fost elev al Academiei de la Măgureanu, care se fălea a fi învățat cu Lambru Fotiade și Constantin Ioan.

Anul 1821 produce însă — o știm — mutații infinit mai semnificative. Rostogolirea dramatică și imprevizibilă a evenimentelor provoacă un proces rapid de clarificare. Sub impresia prăbușirii falselor mituri și a confortului ce le adăpostise existența de vînturile istoriei, oamenii ajung să distingă importantul de subsidiar, ceea ce constituie o formă goală, împinsă spre pieire, de fenomenele noi, active de mult, dar împiedicate să se afirme, nenumite și deci înțelese în mod aproximativ. Printre ideile scoase *atunci* din anonimat, cărora istoria le face dintr-o dată un destin, este desigur și aceea de „națiune".

Literatura politică atît de abundentă după înăbușirea Eteriei și stingerea mișcării lui Tudor Vladimirescu ne oferă exemple dintre cele mai caracteristice. În adevăr, în numeroase texte, alături de pledoaria insistentă în favoarea „patriei" și de recomandarea imperativă a necesității „unirii" fiilor ei, apare ca un

corolar ideea de „naționalitate". Evident, nu trebuie să ne așteptăm la o definiție riguroasă. Nici finalitatea imediată a textelor, nici prepararea teoretică a autorilor, nici climatul de încordare a momentului nu îngăduiau elaborări coerente și metodice. Dar important e că printre argumentele cu ajutorul cărora micii boieri vor să-i înduplece pe boierii divaniți figurează adesea și acela al apartenenței la „națiune". Important e că autorii memoriilor, apelurilor sau simplelor comentarii se descoperă nu numai conlocuitori, ci și conaționali, membri ai aceleiași comunități etnice, avînd o istorie comună și un drept mutual la statutul concivilității. Conștiința națională își fixează într-o primă aproximație jaloanele ; conținutistic, e încă imperfect elucidată, dar, emoțional, manifestările ei se caracterizează prin spontaneitate și elan.

Trei aspecte semnificative se desprind din uzajul termenului de „națiune". În primul rînd, și lucrul e esențial, conceptul include prioritar ideea comunității de neam. Românul e dator să trateze cu dragoste pe orice alt român, indiferent de avere sau poziție socială. Calitatea de membru al aceluiași grup etnic precumpănește asupra diferenței de treaptă sau de stare materială : „Toți deopotrivă, de la cel mai mare și pînă la cel mai mic, *fiindcă sîntem un neam* (subl. ns., P.C.), să fim negreșit și un cuget spre cele obștești, silindu-ne din toată vîrtutea a lucra cele folositoare patrii, a depărta tot răul și a zdrobi toate mijloacele ce să vor dovedi că să lucrează, sau aievea sau prin taină, spre vătămarea obștii, măcar fie și spre cel mai mic frate al nostru !" Fraternitatea între cetățeni e întemeiată pe existența unei fraternități „naturale", între români. Neamurile apar astfel ca celulele elementare și ireductibile ale umanității. „Nici cel mai mare din români — se spune într-un manuscris intitulat *Ithicon, adecă moral* (ms. 322, f. 167) — nu poate a cunoaște drept rușine, ci drept o datorie sfîntă și netăgăduită a lui de a stimarisi ca pe un fiiu adevărat și pă cel mai prost din români. Și cînd dator este a-i iubi mai mult decît pă chiar fiiul său, cu cît mai deosebit trebuie să-l aibă decît pă oricare alt om, al oricăruia alt neam !" Asemenea formulări denotă că la 1821—1822 e pe cale să se producă și în Principate, ca și în Ardeal pe vremea *Supplex*-ului, trecerea de la conceptul juridic de națiune, aplicabil privilegiaților de toate rangurile, la conceptul politic, care înlocuiește calitatea prin

cantitate, extinzîndu-se asupra *tuturor* conaționalilor, chiar dacă ei ar fi simpli iobagi.

Un al doilea aspect demn de relevat e preocuparea pentru ceea ce e specific „națiunii", efortul de a-i dezvălui ceea ce o distinge și o personalizează. În acest sens, „latinitatea" reapare ca argument și mijloc de exaltare patriotică. „Cuvîntul pîinei de au avut strămoș pă *panem*, și vinul pă *vinum*, și apa pă *aquam*, și sîngele pă *sanguinem*, sîngele oare românesc nu au avut strămoș acel sînge al romanilor, întru a căror adunare intrînd oricare strein să socotea cu adîncă smerenie că au intrat în adunare de Dumnezei? Nu este dar cu dreptate și neamul acelor oameni, carii simt că au sîngele acesta romanesc în vinele lor și sînt toți un neam, acest neam de români nu trebuie să socotească cu toată dreptatea că este nepot al neamului aceluia de romani? Și așa fiind, care mai mare îmbunătățire dă naștere a unui neam, sau blagorodie, decît a să cinsti cu numele românesc?" Același text recomandă „îndreptarea" limbii pe „calea maicii ei, adecă a limbei latinești și a surorilor ei, a limbilor italienești, franțăzești, ispanicești", pentru ca să aibă și românii „îndată... deplină învățătură care au cele mai strălucite neamuri ale Europei". Un alt document recunoaște românilor o stirpe și mai strălucită: ei ar fi daci curați, retrași în Transilvania după triumful lui Traian și descălecați de-acolo sub Radu Negru. Se vede aici sincronia dintre ivirea conștiinței naționale și apelul la istorie. Ridicarea chestiunii originii — și e indiferent dacă ea e rezolvată într-un sens sau altul — are drept scop să aprofundeze conștiința diferențială a românilor și să le exalte mîndria patriotică.

În fine, foarte caracteristic este și faptul că afirmarea „națiunii" e cu atît mai viguroasă, cu cît e mai deplină conștiința segregării totale de interese între români și greci, produsă în urma evenimentelor de la 1821. În multe materiale întîmpinăm un xenofobism agresiv, la originea căruia stau și elemente de conjunctură: amintirea exacțiunilor comise de plebea declasată care înconjura trupele lui Ipsilanti, spaima represaliilor turcești, nevoia urgentă a separării brutale de o cauză compromisă, dar și recriminări mai vechi: anti-eterismul acoperă adesea un anti-grecism concurențial, de multă vreme perceptibil, deși în genere ținut în surdină. Într-un text anonim de o mare violență, găsit printre hîrtiile lui Naum Rîmniceanu, în

prețiosul miscelaneu 322, la care ne-am mai referit, grecii sînt acuzați că voiesc „să nimicnicească adevărata ființă a lăcuitorilor Moldovii și Vlahii". Ei nu se trag din vechii elini, cum le place să se laude; sînt un neam „corcit" cu macedonenii, romanii și îndeosebi cu turcii. Dacă ar mai trăi Lavater, „elvetiianul de neam și luthiranul de dogmă", ca să supună unui examen comparativ fiziognomiile grecilor și românilor „și apoi să dea înscris cu dăslușită arătare, să pue supt vedere și să stîlpuiască cu cuvînt firesc atît ființa și diathesis a grecilor, cît și a rumânilor", n-ar mai fi nevoie de „nici o istorie sau altă mărturie": primii s-ar dovedi „fiii minciunii și ai nedreptății", ceilalți, deși scoborîți din antica lor demnitate, și-ar adeveri însușirile exemplare și bunele perspective de viitor. [53]

Dintre textele care instruiesc procesul fanarioților, reținem pentru iacobinismul său naiv o *Obștească tînguire* (ms. 4235, f. 70—71), atribuită de N. Iorga, deși cu rezerve, lui Iordache Golescu, sau încă mai incert, lui Dinicu Golescu. Învinuirile autorului anonim, care regretă că nu dispune de „meșteșugul condeiului" unui Demostene sau Xenofon spre a înfățișa „mai adevărat... ticăloșiile patriei", sînt cele uzuale în momentul istoric respectiv: „Cu mijloacele lor cele politicești, prin faptele lor cele diavolești (fanarioții), încet-încet, ne-au supus cu totul vrerilor lor, ne-au împotmilat cu totul necazului, ne-au înjugat subt sarcinile dărilor, ne-au slăbit brațul armelor, ne-au răcit dragostea patriei, ne-au umplut pă toți dă pizmă, ne-au stricat unirea, și cu un cuvînt ne-au adus la o tiranie mai mult decît pă noroadele cele din Africa și America". Cu o deosebită furie e atacat, pentru multele nelegiuiri săvîrșite, Caragea. În cazul său, crede autorul, care meditase desigur lecția regicidă a Revoluției Franceze, era îndreptățită vărsarea de sînge. „O! noi cei slăbănogi, cîtă dreptate aveam nu numai ca să-l poprim, ci încă și morții eram datori să-l dăm, ca pre un lup mîncător de norod, și prin vărsarea sîngelui lui să răzbunăm inimile noastre cu toate suspinurile săracilor." Autorul anonim nu pare a credita noua ordine ieșită din Congresul de la Viena: „Monitorul zice cum că împărații să adună laolaltă pentru fericirea Europei și izbăvirea din tiranie, și această adunare o numesc sfîntă. Ce fel de sfințenie, nu putem pricepe în vreme că, Caragea mai cumplit decît un tîlhar au jefuit țara, și hotarele cele de prin jurul nostru îl priimesc cu

brațele deschise. Apăi ce fel de sfîntă adunare nimini nu poate pricepe.“ [54]

Țîșnită în plină lumină a actualității la 1821, ideea națională continuă să ocupe un loc central în gîndirea românească și după potolirea silnică a mișcării revoluționare. Se poate afirma că în deceniile trei și patru ea animă întreaga viață intelectuală, dîndu-i conținut și sens. În înțelesul cel mai larg al cuvîntului, ea traduce în planul conștiinței un proces obiectiv, de desfacere în grupuri etnice și politizare a diferențelor. În felul acesta, mitul cosmopolit întreținut de lumini se prăbușește. De la marea patrie europeană imaginată în secolul al XVIII-lea se trece la Europa patriilor, caracteristică secolului al XIX-lea și romantismului.

La nivelul anilor 1830—1840, ideea națională înseamnă, în primul rînd, *recunoașterea comunității de limbă, origine și aspirații a românilor* (subînțelegînd și unitatea lor teritorială, însă în formulări mai evazive, din motive lesne de înțeles). În al doilea rînd, afirmarea *mîndriei* de a aparține acestei comunități, voința ardentă de a o servi, înlăturînd tot ce i-ar putea știrbi imaginea și prejudicia dezvoltarea. Noutatea față de trecut rezidă, pe de o parte, în plenitudinea cu care se ia act de existența „naționalității“ române, ca organism psihic ireductibil, modelat de o anumită zestre antropologică (vag definită, dar subînțeleasă) și de două milenii de istorie plină de zbucium. Acest fel de a vedea îl ilustrează G. Barițiu în articolul *Pămîntul moldo-românesc (Pentru viitorul și poziția lui)*, din *Foaie pentru minte* (1840, nr. 25), unde naționalitățile sînt definite drept „fizionomiile mai mult dinlăuntru ale omenirii împărțite după clime și după alte împrejurări“, limba e denumită „averea, proprietatea sfîntă a unei nații“, iar viitorul românilor e legat de voința lor de a-și făuri destinul : „Eu, fără a mă îndoi despre mult cumpănitoarea influență ale pricinilor din afară, aflu sămînță de viață și putere dătătoare mai mult în sînul, în ființa însăși a nației moldoromânești“. De notat că în deceniul al patrulea apare termenul „România“, folosit de Florian Aaron ca titlu al unui cotidian înființat în decembrie 1837. Cuvîntul, pus în circulație în neogreacă de Daniil Philippide în *Istoria* sa tipărită la Leipzig în 1816, exteriorizează conștiința unității teritoriale a neamului românesc. [55]

Pe de altă parte, nou este sentimentul sacru al *datoriei* de a pune totul în joc pentru ca „naționalitatea“ să devină „națiune“, pe de o parte, prin eliberarea de jugul străin și coinciderea frontierelor politice cu cele etnice, pe de altă parte, prin fraternizarea celor ce o compun, ridicînd clasele de jos și transformînd pe „compatrioți“ în „cetățeni“. Kogălniceanu e cel care sintetizează acest punct în articolul program al *Arhivei românești* (1841) și îndeosebi în *Cuvîntul pentru deschiderea cursului de istorie națională* din 1843, cu o admirabilă elocvență și un rar talent de a face inteligibile subtextele la care era obligat să recurgă.

Se vede că ideea de „națiune“ a deceniilor trei și patru îmbină, într-o formă încă insuficient elaborată, în care spontaneitatea joacă un rol mai mare decît studiul diverșilor autori, o serie de elemente proprii atît conceptului german de „Volkstum“, cît și celui francez de „contract“. Ca și cel dintîi, ea situează „naționalitatea“ în planul unei experiențe primare, văzînd într-însa un statut ontologic al ființei ; ca și cel de-al doilea, transportă drepturile naturale ale individului în domeniul politic, punînd, deși încă timid și „filantropic“, „chestiunea „concivilității“. După 1821, conceptul de „națiune“ tinde din ce în ce mai evident să se încarneze în istorie, devenind o „idee-forță“ și, în același timp, o „imagine-șoc“, care personifică idealul contemporanilor și polarizează toate energiile disponibile.

Membrii celor două generații care conlucrează și uneori se concurează în deceniul al patrulea, atît cei pe care i-am denumit „luminiști“, cît și cei mai tineri și mai radicali, „revoluționarii“, slujesc națiunea cu un egal devotament. „Naționalismul“ lor, ca oricare altul — după cum observă într-o ascuțită analiză a conceptului Jean Weisgerber —, „multiplică indicele pasional al adeziunii la ideea de națiune, o erijează în dogmă“, transformă adică ceea ce e în ea contingent și artificial în necesar și organic, substituie opțiunii o mistică. Dar nici luminiștii, nici radicalii nu se închid într-o izolare orgolioasă și nu intenționează, prin sublinierea diferențelor, să ridice bariere de netrecut între români și celelalte popoare. La Heliade găsim o nobilă idee de cosmopolitism, ca fraternitate umană, în baza principiilor dreptului natural : „Patriotul cel bun — scrie el, în 1832 — nu este fanatic, el este iubitor de oameni și știe că natura nu cunoaște neamț, englez, francez, grec sau român, ci numai om. Neamurile sînt niște întîmplări.“ Altă dată, în

1837, el spune : „Nu știu cum o fi orînda omului ; dar eu nu mă pricep de loc la aste amestecături. Unul rob, altu slobod, altu român, altu grec, altu neamț ; o grămadă de amestecături, să miră oamenii ce să mai scornească ca să nu se mai înțeleagă bieții creștini. Oameni sîntem toți, eu nu văz nici o deosebire ; toți avem de la Dumnezeu cap, ochi și sprîncene."

La rîndul lor, inspirați de un umanism militant, revoluționarii caută solidaritatea cu celelalte națiuni oprimate (în deceniul al patrulea, îndeosebi cu polonezii) și visează, poate utopic, o mare familie a popoarelor libere, în care fiecare să-și facă auzită „vocea" proprie și să se îmbogățească din contactul cu ceilalți. În orice caz, ei sînt conștienți că lupta de eliberare nu are șanse cîtă vreme e dusă pe cont propriu. [56]

Naționalismul deceniului al patrulea e deci, în mod obiectiv, progresist. Prin puterea de fermentație și expansiune, el compensează dezechilibrul de forțe căruia poporul român trebuia să-i facă față. El descătușează manifestarea resurselor creatoare, caută să realizeze coincidența dintre „națiune" și „stat", transformă dificultățile, angoasele și speranțele inerente luptei de emancipare în surse de cristalizare poetică. Dacă, așa cum am arătat, „conștiința națională" e compatibilă cu luminile, naționalismul — prin energia sa eruptivă, accentul pe pulsiunile iraționale, tendința de a hipertrofia elementele comunitare specifice — limba, istoria, tradițiile — e deja romantism sau, în orice caz, îi anunță venirea.

CONTRIBUȚIA TRANSILVANIEI LA ELABORAREA CONCEPTULUI MODERN DE NAȚIUNE

Cristalizarea ideii naționale corespunde și în cazul românilor, ca și la alte popoare din sud-estul Europei, marelui proces de diferențiere, pe care-l inițiază timid, dar inexorabil, „luminile", și-l accelerează în mod decisiv Revoluția Franceză și imperiul. După cum am văzut, datorită opresiunii și concurenței, cea dintîi variantă coerentă a conceptului se elaborează în Transilvania. Deschidem aci o paranteză și revenim puțin îndărăt.

Cărturarul căruia îi revine meritul de a fi formulat pentru prima dată, încă de la jumătatea secolului al XVIII-lea, sub imboldul unor necesități politice stringente, o idee de na-

țiune apropiată de cea modernă este remarcabilul prelat Inochentie Micu. În memoriile și suplicele adresate curții din Viena, episcopul uniților argumentează revendicările populației românești, depărtîndu-se de noțiunea medievală de „natio" — simplă categorie juridică — și apropiindu-se de cea modernă, de „națiune", în sensul extinderii caracterelor comunitare de neam nu numai asupra claselor privilegiate, ci și asupra țărănimii. „În concepția lui — scrie acad. D. Prodan —, națiunea care trebuie să se ridice la cetățenie, la numărarea între stări, la națiune politică, e una cu națiunea etnică. El în nici o împrejurare și în nici o formulă nu separă, nicicînd, pe cei de jos din națiunea română." În *Supplex*, se merge mai departe. Deși, aspirațiile românilor de a deveni o națiune constituțională sînt legitimate pe temelia dreptului istoric (ceea ce — după cum arată D. Prodan — constituia o situare pe terenul politicii de „restituții" de după moartea lui Iosif II), faptul esențial e că se cere reprezentarea proporțională, că se invocă argumentul numărului, admițîndu-se că statutul de „cetățenie" trebuie să se aplice întregului popor românesc, inclusiv „plebei" și fără deosebire de confesiune. Accentul pe factorul demografic are o deosebită semnificație : dovedește că evoluția spre o definiție modernă a conceptului de „națiune" în Transilvania nu decurge din importul ideologiei revoluționare franceze, ci din însăși dialectica luptei de eliberare : starea de „inferioritate" politică, resimțită deopotrivă, deși în grade diferite, de toți membrii populației românești determină un fenomen de solidarizare, de strîngere a rîndurilor, pe care rezistența împotriva opresiunii îl intensifică și-l conștientizează. [57]

Se cuvine totuși să nu exagerăm. Luminismul, chiar și în formele lui răsăritene, rămîne impenetrabil unui sens democratic al ideii de „națiune". Un caz ca acela al scrierii polemice anonime îndreptată împotriva alegațiilor răuvoitoare ale istoricului sas Eder, *Widerlegung der zu Klausenburg 1791 über die Vorstellung der Walachischen Nation herausgekommenen Noten*, atribuită recent de I. Pervain lui Budai Deleanu, e mai degrabă rar. Aici ideologia *Supplex*-ului e depășită, căci cererea numărării între stări a întregii populații românești, deci și a celor de „jos", e însoțită de revendicarea, nu numai politică, ci și socială, ca țăranul sărac să fie reprezentat în dietă. O asemenea poziție — o repetăm — este excepțională. În genere, lu-

miniştii ardeleni se caracterizează prin reformism, nu prin spirit revoluţionar. Ei nutresc o sinceră dragoste poporului, dar nu-l cred în stare să se autodetermine. Progresul şi-l închipuie sub forma culturalizării şi a unei politici de tip „iosefinist", bazată pe drepturi şi libertăţi octroiate de cei de „sus" în favoarea plebei. Argumentul „numărului" le serveşte spre a denunţa temeiurile iraţionale şi inumane ale ordinei impuse de „Unium trium nationum" : arătînd că cei ce suportă cea mai mare parte a sarcinilor statului sînt scoşi în afara legii, vor să forţeze recunoaşterea „concivilităţii", dar nu pentru a face din majoritatea anonimă şi incultă majoritatea legală, arbitrul suprem al destinului colectiv. Ca cei mai mulţi dintre adepţii „luminilor" din Răsărit şi într-o măsură chiar mai mare, datorită educaţiei teologice şi profesiei clericale, ei reprobă răzvrătirea ; din acest punct de vedere, condamnarea fără echivoc a răscoalei iobagilor de la 1784 e edificatoare. Ei ignoră principiul suveranităţii naţionale, vor — cum bine s-a spus (D. Prodan) — „totul pentru popor, nimic prin popor".

În ciuda acestor limite, inerente epocii şi condiţiilor locale, contribuţia Transilvaniei la elaborarea ideii moderne de „naţiune" rămîne de o importanţă excepţională. Cărturarii ardeleni pornesc de la „conştiinţa de neam", însă transformă acest nucleu primar, acest „sentiment" difuz al comunităţii de grai şi credinţă într-un „concept" director al vieţii spirituale, susţinut pe argumente istorice, filologice şi politice şi irigat, din adîncuri, de o revărsare pasională în stare de continuă efervescenţă ; ei disociază „naţionalitatea" de „confesiune", subordonînd-o pe cea din urmă celei dintîi, ceea ce înseamnă un progres pe drumul laicizării gîndirii social-politice ; ei includ în „naţiune", alături de nobilime, masa poporului, deşi nu trag toate consecinţele acestui principiu revoluţionar. Rezultat al luptelor purtate împotriva „stărilor" şi a naţiunilor privilegiate, produs al istoriei, şi nu al cărţilor, conceptul de „naţiune" la românii din Transilvania se concretizează — după expresia lui Lucian Blaga — ca un concept „deschis", „un fel de sferă care se lărgeşte şi se îngustează, alternativ, asimilînd şi eliminînd conţinuturi potrivit intereselor de care ei sînt dominaţi în lupta lor pentru drepturi cu „naţiunile politice". [58]

Ecourile renaşterii ardelene vor răzbi adînc dincolo de Carpaţi, accelerînd procesul regăsirii de sine, declanşat şi în această zonă — cum am văzut — încă de multă vreme, dar dibuindu-şi

drumul anevoie. Operele lui Micu, Şincai, Maior şi ale celorlalţi vor contribui esenţial nu atît la desluşirea unor aspecte teoretice, legate de originea sau caracterul romanic al limbii, cît la stimularea patriotismului, la smulgerea din inerţie, la transformarea ideii naţionale în substanţă nutritivă a culturii, în adevărata polaritate a vieţii intelectuale din Muntenia şi Moldova.

Spre sfîrşitul veacului al XVIII-lea şi la începutul veacului al XIX-lea, constatăm că legăturile culturale de o parte şi de alta a Carpaţilor se intensifică. Dispunînd de o pătură intelectuală — e drept subţire, însă educată prin şcoli şi diplomată a universităţilor din monarhie —, de o pleiadă de cărturari remarcabili, de tiparniţele de la Viena, Buda şi Sibiu, Transilvania are „avantaj" în aceste schimburi : pe terenul ideologiei, ea exportă mai mult decît importă. Dar în Principate există o boierime bogată, prezumtiv capabilă să sprijine iniţiativele ardelenilor, iar interesul faţă de activitatea de propagare a luminilor e în creştere. Unificarea procesului cultural pe întregul teritoriu românesc, depăşind faza dezvoltării provinciale, impusă multă vreme de vicisitudinile istoriei, e în această perioadă în plină desfăşurare.

Iată-l, de pildă — pe doctorul Ioan Molnar-Piuariu, care trece prin Bucureşti la 1783 şi prin Iaşi la 1797, încercînd la 1795, în calitate de principal animator al „Societăţii filozoficeşti a neamului românesc în mare Principatul Ardealului", să obţină colaborarea lui Ienăchiţă Văcărescu, onorat cu titlul de „Anacreon al românilor". Către acelaşi Molnar se îndreaptă Naum Rîmniceanu, în 1819, spre a pune la cale difuzarea în Principate a cărţilor bisericeşti imprimate în Transilvania. El ar vrea să discute această problemă delicată cu doi-trei învăţaţi de dincolo de munţi, recomandaţi de Molnar cum că sînt „şi credincioşi patriei şi iubitori de patrie, şi impodobiţi cu învăţătură în limba latinească, şi de neam fireşte daci, şi peste tot pravoslavnici adevăraţi". [59]

Tipăriturile de la Viena, Buda şi Sibiu îşi găsesc în Principate o piaţă care, după cum o recunoaşte în 1808 Vasile Aaron, o depăşeşte pe cea dinlăuntrul graniţelor imperiului habsburgic. În adevăr, din analiza listelor de prenumeranţi, aflăm că *Geografia sau scrierea pămîntului* (Buda, 1814—1815) e cerută de 385 de persoane în Transilvania şi 946 din Muntenia şi Moldova. La fel, *Arătarea stăpînirii şi a caracterului lui Alexan-*

dru I, împăratul a toată Rusia (Buda, 1815) are 567 cumpărători în Transilvania și 901 în Principate. Totuși, Carcalechi se plînge undeva de greutățile întîmpinate cu desfacerea cărților dincolo de munți, deoarece — spune el — „românii mai bucuros cumpără cărți grecești decît românești". Adevărul e că nu tot ce ieșea în tiparnițele românești din imperiul habsburgilor interesa în mod egal, că cititorii nu formau un „public", că adeziunea lor trebuia cucerită și adesea depindea de conjunctură. Din producția tipografiei din Buda, de 84 de titluri în limba română numai între anii 1811—1820, cifră considerabilă pentru perioada dată, calendarele (cel dintîi întocmit de Samuil Micu apare în 1806) se răspîndesc mai mult în rîndurile oamenilor mărunți, care nu subscriu cu anticipație, ci cumpără în tîrguri, de la negustorii cu articole de „brașovenie". Același circuit al colportajului îl urmează cărțile populare, în editarea cărora se specializase Petru Bart din Sibiu: *Alexandria* — 1794, *Esopia* — 1795 (alte ed., 1802, 1807), *Viața lui Bertoldo* — 1799, *Arghir și Elena* de Barac — 1801 etc. În schimb, boierimea e tentată de lucrările beletristice, cum ar fi traducerile lui Beldiman, de cărțile de popularizare a științelor, de operele care-i suscită curiozitatea mai mult decît de cele ce-i reclamă un efort de comprehensiune; în orice caz pînă la 1821, exceptînd cîteva zeci de spirite luminate și cîteva „succese" editoriale neașteptate (două exemple am citat mai sus!), boierimea în ansamblul ei, ca „clasă", rămîne încă puțin antrenată în opera de sprijinire a scrisului românesc.[60]

De la Buda vine, în 1814, o *Înștiințare* despre apariția unei publicații în limba română, iscălită de un Alexie Lazăr, în care I. Pervain vedea de curînd, nu fără îndreptățire, pe Zaharia Carcalechi. *Înștiințare*a rămîne fără urmări. De puțin interes sub raportul național e *Hristomaticul românesc sau adunare a tot feliul de istorii și alte făcătorii*, editat în 1820, la Cernăuți, de Teodor Racoce; volumul cuprinde o variantă a traducerii lui Iordache Slătineanu, *Ahilefs la Schiro*, sub titlul: *Sofroniu. Greaca noao* și o serie de povestiri de Mme de Genlis, Wieland, precum și alți autori obscuri. De cu totul altă însemnătate e *Biblioteca românească întocmită în 12 părți după numărul celor 12 luni*, scoasă la 1821, de Zaharia Carcalechi, „ferlegărul" tipografiei din Buda. În afară de nuvele traduse (*Lauzus și Lidia, Istoria de Sandford și Nerton*), anecdote și învățături folositoare, cu „fulgurații de gîndire iluministă" — după expresia lui I. Pervain —, găsim un extras din istoria romanilor de Eutropius și o rubrică bibliografică, denumită *Izvorul cărților*, cu un subtitlu semnificativ: *Cei ce dintru dragostea negrăită și din rîvna cea fără de asemănare către folosul și luminarea naționului românesc nu au întîrziat a tălmăci și a tipări cărți folositoare în limba acestui nation, în anul trecut*. Sînt înregistrați aci cărturari din toate provinciile românești: Petru Maior, Ioan Teodoroavici și Naum Petrovici, alături de Al. Beldiman, Veniamin Costache, C. Conachi, Eufrosin Poteca etc., inclusiv mulți membri ai coloniei aromânești din Buda, e elogiată cu căldură opera de culturalizare în spirit național, întreprinsă în Principate, și se vorbește în cuvinte aprinse de zelul celor ce se sîrguiesc pentru propășirea literaturii românești: „O, fericite suflete... care vă osteniți întru tălmăcirea cărților și dați ajutoriu la tipărirea acestora, pentru folosul cel de comun (obște) al naționului românesc! Întindeți, lățiți și înmulțiți împrejurul vostru norocirea națională."[61]

Dintre figurile de seamă ale Școlii ardelene, cel mai cunoscut în Principate în perioada de pînă la 1821 e desigur Petru Maior. *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (Buda, 1812) produce o profundă impresie și suscită cîteva vocații. Naum Rîmniceanu laudă meritele autorului, deși nu e întru totul de acord cu el în privința originii românilor. Heliade Rădulescu și Petrache Poenaru, încă elevi la școala grecească, o citesc cu delicii. „Ți-aduci aminte — îi scrie primul celui de-al doilea, în 1839 — cînd a ieșit *Istoria pentru începutul românilor* a fericitului Petru Maior, cum o citeam împreună și cîte idei frumoase, deși copilărești, se frămînta în capetele noastre, ce închipuiri ne făceam a ne vedea aievea visările noastre". C. Negruzzi învață a descifra slova chirilică pe paginile ei. Lăudînd eforturile românilor din Transilvania, care „totdeauna au fost doritori de limba neamului", Mumuleanu citează în mod special pe Țichindeal, „carele au compus fabule asemenea lui Esop în limba românească", și pe Petru Maior. Acesta din urmă „multă vreme s-au ostenit la cartea ce ne-au făcut, ca să se arate că sîntem din romani, iar nu din dachi, a căruia osteneală este vrednică de toată cinstea, socotindu-l de autor în limba românească". M. Kogălniceanu consideră, în 1839, că „noua" literatură română începe la 1812, prin *Istoria pentru*

începutul românilor și cealaltă operă a învățatului ardelean, *Istoria besericei românilor, atît a cestor dincoace precum și a celor dincolo de Dunăre* (tipărită în 1813, la Buda, dar difuzată numai după moartea autorului). Petru Maior — scrie Kogălniceanu — „a redat curaj moldo-valahilor, le-a prezis venirea unor timpuri mai bune, le-a reamintit, într-un stil cald și energic, mărirea strămoșilor lor. Cartea sa a făcut minuni atît înăuntru, cît și în afară... Fiecare a început să-și cunoască drepturile și să înțeleagă sacrificiile pe care i le cerea patria.“ [62]

Ideile renașterii transilvane s-au împrăștiat îndeosebi prin profesorii de dincolo de munți, solicitați timid pînă la 1821, din ce în ce mai intens după această dată, în urma lărgirii rețelei școlare din Principate și a lipsei acute de cadre pe plan local. Primii descinși au fost Gheorghe Lazăr, prin 1816, la București, și Vasile Popp, Vasile Fabian-Bob, Ion Manffi și Ion Costa, în 1820, la Iași. Tratative s-au purtat însă cu mulți alții : cîteva documente, ieșite de curînd la lumină, arată că discuțiile de tatonare au atins un cerc larg de intelectuali ardeleni. Mitropolitul Veniamin Costache, care voia să renoveze seminarul de la Socola, pare a fi fost principalul lor animator. Prin 1815 el însărcinează pe Lazăr Asachievici, care se găsea la Lemberg, să intre în contact cu I. Budai-Deleanu : „...Vei intra în voroavă cu d. Budai, ca să-ți arate ce materie poate să paradosească în școala Socolei și în ce limbă și cu ce (plată) s-ar mulțumi“. Budai-Deleanu mijlocește, la rîndu-i, contacte cu Diaconovici-Loga, Vasile Aaron și un tînăr Pop Ilieș, absolvent al științelor juridice și fost dascăl al copiilor guvernatorului Ardealului.

Prin Radu Tempea, autorul *Gramaticii* din 1787 și director al școlilor neunite din Transilvania, care se află la Iași prin 1817—1818, se intră în legătură cu Ion Barac. Răspunsul acestuia e din cele mai interesante. Scriitorul explică, locvace și scrupulos, de ce îi vine greu să se desțăreze : desfacerea gospodăriei, gurile pe care le are de hrănit, cărțile aflate sub tipar, ca și teama de ceea ce va întîmpina la Iași, totul îl îndeamnă să chibzuiască bine înainte de a lua o decizie și să reclame compensări bănești corespunzătoare : „Eu caută să le socotesc toate, căci, pînă am ajuns la trandafiri, mulți spini m-au înțăpat și mi-am zgîriat mănile, și cînd o dată mă voi mișca de aice n-am ce mai căuta înapoi“. Dar Barac înțelege și latura patriotică a misiunii sale : „la așa lucru mă trage inima tot-

deauna a da agiutoriu și a pune silință ca să se lumineze naționul nostru în limbi, mai ales întru maica limbii noastre, limba latinească“. El e deci bucuros, în cazul că nu se va „păgubi“ cu „mutarea“, să lucreze în învățămîntul moldovenesc, alături de alți transilvăneni „desăvîrșit practicăluiți“, sigur că „rușine nu vor păți“, ba încă, „prinzîndu-să de la noi acolo rădăcină bună, din care vor crește ramuri și copaci spre folosul cel de obște naționalicesc“. [63]

Chiar și aceste cîteva date, care își propun să exemplifice, nu să totalizeze raporturile Principatelor cu renașterea culturală transilvană, demonstrează că influența exercitată a mers în sensul revigorării idealului național. Contrariu de ceea ce se crede, cărturarii de dincolo de munți nu au *inițiat* deșteptarea din letargie a spiritului românesc, ci doar au stimulat-o. De o parte și de alta a Carpaților s-a evoluat în același sens, deși în alt ritm și cu alte mijloace. De altfel, după 1821, Transilvania își pierde avantajul pe care-l luase asupra Munteniei și Moldovei. Resurgența națională și înnoirea climatului politic determinate de mișcarea lui Tudor Vladimirescu și de Eterie scot cultura Principatelor din amorțire, impunîndu-i un ritm rapid și o desfășurare pe un front larg. În aceeași vreme, reprezentanții de seamă ai primei generații a Școlii ardelene se sting (Șincai, în 1816, Budai Deleanu, în 1820, Petru Maior, în 1821), tiparnița de la Buda începe să lîncezească, iar exodul profesorilor spre școlile din București, Iași și alte orașe de dincoace de munți ia proporții. Centrul intelectual al vieții românești se deplasează astfel în Principate. Dar faptul fundamental rămîne acela că noua cultură, fundată pe conceptul de „națiune“ și pe cel de „luminare“, exprimă aspirațiile profunde ale întregului popor român și se naște din aportul tuturor ramurilor sale.

INDIVIDUALIZAREA NAȚIONALĂ PRIN LIMBĂ

Ca să fie ea însăși, conștiința națională trebuie să se delimiteze, să-și transforme subiectivitatea în obiect, definindu-se diferențial. Această dialectică a individualizării se îndeplinește în mod necesar pe două căi : prin examenul instrumentului lingvistic și prin explorarea trecutului, căci o națiune înseamnă, mai presus de toate, o limbă și un destin sculptat în lutul

istoriei. Dintre cele două căi de identificare a elementului specific, mai uzitată şi mai accesibilă e cea dintîi, deoarece limba constituie mijlocul spontan al comunicării şi achiziţiei ideilor, ea fiind, în acelaşi timp, cadrul preliminar şi obligatoriu al apercepţiei, deci prima aproximare a viziunii noastre despre lume. De aceea, e o regulă fără excepţie că orice renaştere naţională se traduce printr-o bruscă resurgenţă a interesului pentru limbă. Popoarele care se trezesc la viaţă, după o stagnare mai mult sau mai puţin îndelungată, încep prin a-şi constitui gramatica şi a-şi revizui vocabularul. Se poate afirma că pionierii deşteptării naţionale sînt pretutindeni filologii (dacă fireşte nu dăm termenului un înţeles academic). În sensul acesta, ceea ce ne relatează Heliade despre starea de spirit a cărturarilor ce declanşează marea bătălie a luminării din deceniul al treilea e foarte caracteristic : „Atîta ştiu — îi scria el lui P. Poenaru, în 1839 — că cele dintîi ale noastre gînduri, chibzuiri şi dezbateri a fost limba ; cele dintîi chibzuiri ale oricărui român ce a luat pana în mînă a scri pentru alţii şi pentru sufletul său a fost limba ; cele dintîi dezbateri şi polemice ce s-au ivit în foile publice rumâneşti a fost limba, acel dar ce l-a dat Dumnezeu omului şi care, cu cît să cultivă, cu atîta şi Cuvîntul creşte şi se arată în toată desăvîrşirea..." [64]

Preocuparea intensivă de problemele limbii apare pe primul plan în Transilvania, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, în operele lui Micu, Şincai, Maior, Budai-Deleanu, Molnar şi ale celorlalţi reprezentanţi ai Şcolii ardelene. În Principate, din motive pe care deja le-am analizat, acelaşi fenomen se produce ceva mai tîrziu, în speţă, în perioada de imediat după 1821. Trebuie notată însă deosebirea că dincoace de Carpaţi, datorită circumstanţelor care fac afirmarea de sine a românilor să coincidă cu prăbuşirea fanariotismului, interesul teoretic pentru studierea limbii e puternic stimulat de creşterea excepţională a importanţei limbii române ca vehicul al ideilor şi unealtă a comunicării în toate sferele vieţii publice, în şcoală, în administraţie, ca şi în literatură. Atît discreditul neo-grecismului, survenit în urma evenimentelor de la 1821, cît şi solicitările multiple ale operei de culturalizare favorizează dezvoltarea rapidă a limbii, căci nevoia e totdeauna un bun dascăl, iar progresul în orice ramură de activitate umană e direct proporţional cu exerciţiul. Cum e şi firesc, procesul acesta de modernizare, desfăşurat pe o scară largă şi într-un ritm impetuos, nu decurge fără neajunsuri : deoarece fiecare are o opinie în privinţa îmbunătăţirilor de adus, dar prea puţini sînt competenţi, abundînd — cum glumeşte C. Negruzzi — „croitorii", şi nu „creatorii", şi fiindcă nu există nici o autoritate care să arbitreze diferendele, ia naştere un adevărat „babel" lingvistic, care-i exasperează pe contemporani. Dar pe noi nu ne preocupă aci controversele produse, nici soluţionarea lor. Problema complexă a formării limbii literare cade cu totul în afara cercetării noastre. Ceea ce ne interesează e să vedem ideile pe care cărturarii vremii şi le fac despre limbă ca expresie a individualităţii naţionale. [65]

În sensul acesta, merită să observăm, în primul rînd, că în deceniul al treilea continuă să rămînă pe ordinea de zi chestiunea de principiu a capacităţii sau incapacităţii limbii române de a servi drept instrument al unui comerţ intelectual de tip superior. Se vede că succesele înregistrate pe tărîmul învăţămîntului, prin predarea ştiinţelor în limba română de către G. Asachi şi G. Lazăr, nu convinseseră încă pe toată lumea. De altfel, greutăţile întîmpinate erau de natură obiectivă ; Dinicu Golescu însuşi mărturisea că, silit de lipsa termenilor trebuincioşi, se văzuse nevoit să-şi continue în greceşte redactarea memorialului de călătorie. Cu atît mai preţioase sînt argumentele aduse în favoarea extinderii uzajului limbii române în toate domeniile culturii, inclusiv în filozofie ; ele învederează, mai totdeauna, o concepţie democratică asupra operei de „luminare" şi un optimism naţional indefectibil. Printre cele mai reprezentative pledoarii de acest fel, se numără cea a lui Grigorie, episcop de Argeş, traducătorul *Logicii* Sf. Ioan Damaschinul. În *Procuvîntarea* cărţii (Bucureşti, 1826), acesta scrie : „Deci încă mai denainte ştiind eu că unii din dascălii altor limbi, poate de vreo patimă răpindu-se, nu lipsesc a zice că cu neputinţă iaste a să muta filozofia şi în limba rumânească, pentru sărăcia zicerilor şi a numirilor, am pus toată osîrdia de am tălmăcit şi pre cele mai nelesnicioase graiuri şi nume, păzind de aproape pre înţelegerea tălmăcirii, pentru ca să rămîie greşită şi deşartă părerea acelora şi să se arate prin lucru dovedit, cum că toate limbile fără osebire sînt îndămînatece la toate ştiinţele". Pentru a-şi demonstra teza, Grigorie aduce în sprijin exemplul Europei : „Că mai mult place muzelor a vorbi în fieştecare neam cu limba lui decît cu alta streină, fiindcă numai limba patriei iaste destulă a învita pre cei ce

doresc a le ști, spre a le învăța cu desluşire şi cum că fără limba patriei nu numai puţin folositoare s-au arîtat şcoalele şi cărţile, ci şi fără nici un sporiu. Nu iaste dar îndoială a nu fi aşa. Căci în cîtă vreme neamurile Europei nu băga în seamă limba sa ceia ce să vorbea, era muzele închise în mînăstiri şi în palaturi, numai la aceia cari avea vreme şi mijloace, ca prin limba latinească să le cîştige. Iar după ce au cunoscut paguba care urma la obşte din pricina aceasta, au început fieştecare neam a-şi împodobi limba sa cea vorbitoare şi a să apropia de filozofie." Încît, conchide Grigorie, „înceteze dar de acum înainte sfiiala aceia care să pricinuia noaoă, sau de la dascălii altor limbi, cari, precum am mai zis, ne îndărăcnea pentru cîştigul lor, sau de la cei ce învaţă cîte cinci-şase franţozeşti, sau şapte-opt elineşti şi îndată să umflă, căscînd gurile spre a-şi defăima limba sa cea de patrie, fără a socoti că pre orice meşteşug şi pre orice ştiinţă vremea le creşte şi le măreşte, cînd necurmat să pun în lucrare".

Convingerea că limba română poate servi tuturor nevoilor operei de culturalizare, fără vreo interdicţie de acces în zonele elevate ale spiritului, apare şi în alte scrieri ale vremii, în prefeţele *Irmologhionului* lui Macarie (Viena, 1823), *Prescurtării istorii universale* a lui Athanasie Staghiritul, tradusă de Grigorie, egumenul mănăstirii Sf. Ioan (Bucureşti, 1826—1827, 4 vol.), *Povăţuitorului tinerimii,* atribuit lui G. Lazăr (Buda, 1826) etc. Însă argumentele sînt de obicei înlocuite prin profesii de credinţă, enunţate sub o formă patetică, sau prin întrebări retorice : „Cine poate zice că un Eufrosin Poteca nu va putea întraduce filozofia în limba română ? Cine poate zice că acesta nu este fiiu de roman ? Cine poate zice că fiii romanilor nu vor putea învăţa toate învăţăturile în limba patriei ?" [66]

Curînd însă forţa cu care se manifestă conştiinţa naţională determină înfrîngerea ezitărilor şi eliminarea complexului de inferioritate. După 1830, se aud nu numai tînguiri, ci şi strigăte de triumf. Un Gr. Pleşoianu mărturiseşte că „în multe rînduri am vrut să mă las de tălmăcirea aceştii cărţi frumoase (e vorba de *Télémaque* — P.C.) din pricina greutăţilor ce-am cercat pentru multe ziceri neobicinuite în limba rumânească", dar se ivesc şi traducători care nu numai că nu deplîng insuficienţele limbii române, ci par a se întrece în a-i elogia însuşirile. Printr-un obişnuit joc compensatoriu al vanităţii, umilinţa se preface în orgoliu. „Rumânii se pot făli cu mlădierea şi armonia limbei lor celii sonore" — ne încredinţează Heliade, într-un comentariu la versiunea română a *Imnului nopţii* al lui Lamartine. Traducerea sa, care e „slobodă şi nicidecum robească", deoarece „în multe locuri geniul şi însuşirea limbii m-au făcut să schimb o frumuseţe pe alta analoagă", constituie o dovadă „a putinţii şi destoiniciei limbii noastre, care, dimpreună cu renaşterea naţiii, se dezvoltă şi ea şi cu îndrăzneală îşi arată a cui mumă este şi ce surori are".

Altă dată, scriindu-i lui C. Negruzzi, Heliade compară mijloacele de care dispun limbile română, neo-greacă şi franceză spre a exprima simţiminte şi a nuanţa idei, găsind că cea dintîi e superioară în multe privinţe : „Am văzut-o mai destoinică decît pe cea franţuzească, că este croită de la începutul ei să fie limba, dacă nu a cugetării şi a simţimîntului, încai a cuvîntului şi a înţelegerii. Vorbele-i lipsesc şi frazele ; urzirea sau scheletul ei este mare, e elegant, e nobil. Energia nu-i lipseşte, armonia se simte pretutindeni, şi cînd va să fii zugrav, vezi însăşi natura." Astfel, „cerceteze cineva într-o frază sau filă să vază cîţi *j* şi cîţi *l* găseşte, ca să cunoască proporţia de armonie şi de melodie ce se află între ea şi între celelalte limbi" sau „cerceteze timpii şi modurile verbelor şi puie-i în simetrie cu ai limbii greceşti cei noi" sau „vază zicerile cele terminate în *ĭ* şi *ŭ* scurţi, care atît înlesnesc versificaţia şi îndulcesc vorbele" etc. Înfierbîntîndu-se de propria-i argumentare, totuşi aşa de diletantă, care nu face decît să ramburseze excesiv o investiţie supra-numerară de entuziasm patriotic, Heliade tinde să transforme particularităţi ale limbii, care se situează în afara aprecierii valorice, în dovezi netăgăduite de superioritate estetică. Pe aceeaşi linie merge şi discipolul său C. Aristia, traducător al lui Homer şi Alfieri.

Acesta susţine că limba română posedă „construcţii robuste, măsură, exactitate, cadenţă şi expresii energice, a cărora frumuseţi din limba grecească veche, italiană şi altele nu se pot strămuta în altă limbă cu analogia originalului ca-n limba rumânească". De aceea, traducerea sa din Alfieri e o îndrăzneală, dar nu o nesăbuinţă : adevărul este că „stilul alfieric mai lesne se rudeşte cu limba rumânească decît cu oricare altă limbă". Dar şi un francez, ca I. A. Vaillant, recunoscînd că limba română nu e încă „legiuită", admite, în schimb, că e

„dulce, armonioasă, bogată din sine-şi". Ideea excelenţei limbii române, în pofida unor imperfecţiuni judecate ca pasagere sau marginale (legate de îmbogăţirea lexicului, codificarea gramaticii şi a ortografiei, unitatea normei supra-dialectale), se răspîndeşte larg în jurul anilor 1830—1835. Hazardul de a avea româna drept limbă maternă e asumat ca o şansă providenţială. [67]

Nu e desigur întîmplător că în acest context se pune energic şi chestiunea caracterului limbii, însă mai puţin în sensul limpezirii originilor — clare pentru toată lumea —, cît în scopul identificării elementului specific. Pînă la 1840 tonul îl dă Heliade, cu aptitudinea lui nesecată de a improviza, călătorind pe firul ideii spre ţinte neaşteptate, dar şi cu uşurinţa de a confunda observaţia de bun-simţ cu capriciul polemic. Romanitatea limbii nu e pusă la îndoială de nimeni. „Ştiut iaste — arată Leon Asachi în prefaţa traducerii *Bordeiului indienesc* de Bernardin de Saint-Pierre (Iaşi, 1821) — că limba carea o vorbim s-au urzit din acea latină întru o epohi cu acea italiană, franţeză, spaniolă şi portogheză, care sînt astăzi mai învăţate şi armonioase limbi a Evropii, dar stările împrejur, priind acestora, împiedicase pre a noastră limbă de a le urma întru înaintarea lor". Acelaşi lucru îl susţin Heliade (cu deosebire în *Repede aruncătură de ochi asupra limbii şi începutului rumânilor, Curier rom.*, nr. 29, 87, 88, din 1832), Gh. Asachi, G. Săulescu ş.a., însă fără a se mai osteni să-l demonstreze, întrucît nu constituie pentru nimeni obiect de litigiu.

Preocuparea centrală a cărturarilor după 1830 e alta : să descopere „geniul" limbii, ceea ce s-ar putea numi, în spirit luminist şi în analogie cu dreptul natural sau religia naturală, „statutul natural" al limbajului, particularităţile inerente şi specifice ale mecanismului său. În prefaţa *Gramaticii* de la 1828, cea mai importantă operă lingvistică a epocii, Heliade scrie : „Trebuie a se cerceta şi a se învăţa limba românească şi *geniul său* (subl. ns., P.C.), şi pentru aceasta este destul o băgare de seamă luminată şi fără prejudecăţi, şi un paralelism al limbilor ce au relaţie cu dînsa". Asachi, la rîndu-i, vorbind despre o lucrare nereuşită a lui Săulescu, scrie în 1833 : „Gramatica, spre a fi a naţiii, trebuie să se întemeieze pe *firea limbei* (subl. ns., P.C.) şi pe regulile practice ce sînt într-însa, şi pre care datoria gramatistului este a le culege şi a le orîndui în sistemă lămurită". Scopul urmărit e ca pe baza definirii caracterelor naturale ale limbii, a găsirii coeficientului ei de inerţie, să se afle cum trebuie procedat pentru a moderniza vocabularul şi sintaxa, a codifica ortografia şi norma supra-dialectală. Din păcate, cercetarea aceasta rămîne marcată de amatorism, ceea ce şi explică diversitatea ipotezelor care se confruntă şi nivelul lor precar, sub raport teoretic. Dar chiar şi simpla veleitate a cultivării particularismului e, în cazul de faţă, semnificativă. Ideea că limba nu e o convenţie, ci că exprimă trăsături esenţiale ale organismului psihic naţional, deşi nu e enunţată în mod explicit, pluteşte prin aer. Străduindu-se să legitimeze aptitudinile limbii române în sferele superioare ale culturii, să-i izoleze elementul specific şi să adopte, în funcţie de cerinţele lui, reformele necesare în lexic, sintaxă, ortografie etc., protagoniştii mişcării culturale dintre 1830-1840 dovedesc că o idee din ce în ce mai coerentă despre personalitatea naţională e în curs de cristalizare. Ei sînt convinşi, în orice caz, că „în treapta cît le este cultivată limba, în aceeaşi treaptă se află şi fiinţa lor naţională şi dreptatea între dînşii". [68]

CONŞTIINŢA NAŢIONALĂ ŞI ISTORISMUL

Alături de limbă, şi chiar în mai mare măsură decît ea, istoria constituie o manifestare pregnantă a conştinţei naţionale, probabil cea mai semnificativă şi, în orice caz, cea mai eficientă. În adevăr, dacă „limba" e indiciul preliminar al existentei naţiunii, ea rămîne însă un fenomen spontan, explorat de filologi, care sugerează ideea diferenţei, dar nu deduce din aceasta, în mod obligatoriu, consecinţe politice. În schimb, „istoria", cînd e asumată, deci cîştigă o dimensiune interioară, devine o sursă de exaltare pentru oricine, fie erudit, fie profan, capacitatea ei stimulativă fiind de ordin poetic ; pe de altă parte, fiindcă încorporează valori şi propune un termen de comparaţie care (de obicei) discreditează sau (uneori) glorifică prezentul, ea sensibilizează fibra morală şi împinge la acţiune, în sensul chemării la distrugerea Ordinii sau, dimpotrivă, la perpetuarea ei. De aceea, de la Plutarc şi Thucidide, istoria a fost mereu considerată ca o „magister vitae", un recurs în cazul înfrîngerilor şi al perioadelor de depresiune din existenţa po-

poarelor sau, din contra, o legitimare a izbînzilor, a epocilor de prosperitate şi echilibru politic.

Dar dacă istoria însoţeşte pretutindeni aventura umană, ca o umbră, mereu interogată, dar evazivă, care se risipeşte cînd crezi că o cuprinzi în palme, ea nu cunoaşte nicăieri o vogă comparabilă aceleia de care se bucură în secolul al XIX-lea. Acum ea se infiltrează adînc în viaţa oamenilor, le inspiră revendicările, le hrăneşte resentimentele şi nădejdile de mai bine. Îşi transgresează propriile frontiere, acaparînd toate domeniile cunoaşterii. Pătrunde cu Hegel şi Cousin în filozofie, cu Walter Scott, în roman, cu Victor Hugo, în lirică şi dramă. Funcţionează ca îndreptar al legislatorilor, călăuză a oamenilor de stat, rezervă de argumente a celor ce contestă rînduielile, ca şi a celor ce doresc să le menţină. Devine *istorism* adică o metodă generală a ştiinţelor, o perspectivă asupra lumii, care consideră că nu există „fenomene", ci doar „procese", şi aşază conceptul de „evoluţie" la temelia unei noi dialectici, singura capabilă să conducă de la interpretarea lumii la schimbarea ei. [69]

Istorismul — aşadar, nu numai cercetarea profesională a trecutului, întreprinsă de specialişti, ci, în genere, pasiunea de a coborî spre origini, de a explora pietrele şi actele pline de colb, de a studia antecedentele şi a găsi în trecut determinările prezentului sau anticipările viitorului, această sete de a şti, care nu e pură curiozitate, ci frenezie, delir al imaginaţiei şi exaltare a inimii — are la origine o frustraţie. Fără îndoială că reflecţia asupra trecutului nu e proprie unei epoci anume ; ea capătă însă caracterul de interogaţie dramatică în momentul de prăbuşire a valorilor, cînd edificiul politic şi social, atît de solid pînă cu puţin înainte, pare gata să se năruie. Face impresia că oamenii se opresc atunci din vîltoarea activităţilor lor cotidiene, care nu le sugerează de obicei refugiul în filozofie, spre a prinde înţelesul fenomenelor neobişnuite cu care sînt confruntaţi şi a-şi orienta într-un fel mai judicios opţiunile. Explozia istorismului de la începutul secolului al XIX-lea traduce o profundă criză de conştiinţă, provocată de convulsiunile revoluţionare ale trecerii de la orînduirea absolutisto-feudală la orînduirea burgheză.

Părerea foarte răspîndită că secolul al XVIII-lea, cel puţin în Apus, ar fi fost antiistorist, a stîrnit protestul lui Dilthey şi critica ascuţită a lui Cassirer. „Ideea curentă că secolul al

XVIII-lea e un secol tipic «anistoric» e ea însăşi o idee fără nici un fundament istoric — scrie sarcastic Cassirer —, la mijloc nu e nimic altceva decît un cuvînt de ordine lansat de romantism, o deviză pentru a dezlănţui războiul împotriva filozofiei luminilor". Cu toate astea — excepţie făcînd de Vico şi Herder —, e vădit că gîndirea luminilor, în linia ei cea mai reprezentativă, ilustrată de Voltaire şi enciclopedişti, nu posedă o conştiinţă efectivă a istoricităţii. Ea se interesează de substratul comun, de proprietăţile imuabile ale firii umane, reducînd procesul dezvoltării la un finalism raţionalist sau la o antropologie filozofică. Ea priveşte cu dispreţ spre epocile aurorale şi tulburi, estompează ceea ce e particular, rînduieşte succesiunile după criterii logice şi estetice. Scriind celebrul său *Siècle de Louis XIV*, Voltaire opina că „numai oamenii care au compus tragedii ar putea da oarecare interes istoriei noastre seci şi barbare". Între natură şi istorie, luminile instituie o opoziţie, găsind tot atîta perfecţiune în cea dintîi pe cîtă nedesăvîrşire în cea de-a doua. „Natura" ca legitate a universului, intrinsec raţională, trebuie să-i călăuzească pe oameni — nu istoria, suită infinită şi fastidioasă de erori şi prejudecăţi. Fericirea popoarelor nu se poate funda pe datele schimbătoare ale împrejurărilor şi relativitatea moravurilor, ci pe preceptele suverane şi inflexibile ale raţiunii, valabile pretutindeni. Căci dacă spectacolul trecutului înfăţişează doar superstiţii, nebunie şi arbitrar („Lumea e un haos de absurdităţi şi de erori", îi scria Voltaire lui D'Alembert, în 1773), iraţionalitatea istoriei nu constituie un „fatum", o slăbiciune congenitală a oamenilor, ci o consecinţă a ignoranţei lor, a orbecăirii în beznă : prin „luminare" totul poate să se schimbe. „Pe de o parte — rezumă B. Groethuysen sensul acesta filozofic al istoriei —, o concepţie pesimistă asupra dezvoltării umane, în desfăşurările ei anterioare, pe de altă parte, încrederea în raţiune, speranţa într-o nouă ordine a lucrurilor, pe care ea ar impune-o". Nu e de mirare că Voltaire şi, în genere, filozofii socotesc „naţiunile" simple accidente ale politicii, rezultate din mutarea frontierelor sau din voinţa dominatoare a unui mare suveran, ca Ludovic al XIV-lea sau Petru cel Mare. [70]

În Răsărit, unde luminile corespund cu renaşterea naţională a multor popoare, coloratura lor istorică e de netăgăduit. Spectacolul inegalităţii civile între membrii diferitelor naţio-

nalității îi obligă pe oameni să ia act de existența istoriei, care sancționează privilegiile unora și opresiunea altora. Examenul trecutului nu e întreprins aci din punct de vedere filozofic, ci propriu-zis istoriografic, înregistrînd fapte și evenimente care pot contribui la susținerea revendicărilor naționale. De ce? Fiindcă aci trecutul constituie un izvor de drepturi. De pildă: cum se explică faptul că românii din Transilvania trăiesc în afara legii, ca națiune tolerată, deși reprezintă populația majoritară? „Rațiunea" acestei situații antiraționale și în flagrantă contradicție cu principiile dreptului natural e de ordin „istoric": fiindcă poporul român — declară reprezentanții națiunilor constituționale — nu e cuprins în ordinea instituită la 1437 („unio trium nationum"); ca atare, el nu e deposedat de drepturi pe care le-ar fi avut, ci e scos în afara legii, așa cum totdeauna a fost. La această argumentare, românii răspund invocînd, la rîndul lor, istoria. „Unio trium nationum" e un act tardiv, impus prin constrîngere, care nu poate în nici un caz anula drepturile străvechi ale populației băștinașe, descendentă a coloniștilor romani, de mult stăpînă pe pămîntul Transilvaniei la data cînd s-au ivit maghiarii, sașii și secuii. Românii nu pretind deci o *nouă* reglementare a raporturilor juridice dintre națiunile și stările Transilvaniei, ci în virtutea evidențelor istoriei, ei cer să se revină la o situație anterioară anului 1437, care le era favorabilă; ei nu preconizează o reorganizare, ci o „restituire". Din aceste motive — arată D. Prodan în excelenta monografie despre *Supplex Libellus Valachorum* —, autorii memoriului de la 1791 către curtea din Viena „nu se întorc spre trecut dintr-o orientare retrogradă, dintr-o preferință pentru instituțiile lui feudale, ei se întorc spre trecut în măsura în care el era, sau îl puteau socoti depozitarul «libertății» și «egalității» între popoare, în măsura în care el deținea cheia «societății civile», acel «contract social»... care avea să servească de normă viitoare pentru conviețuirea în deplină egalitate de drepturi a popoarelor țării, în măsura în care el cuprindea deci virtual aspirațiile mari ale prezentului". Cu alte cuvinte, după cum vedem și în Principate, unde dorința de a limita ingerințele Porții și a lărgi sfera autonomiei românești e pledată pe baza așa-numitelor „capitulații", climatul intelectual din Răsărit impune ca pînă și revendicările cele mai întemeiate sub raportul rațiunii și al dreptului ginților să se

costumeze „istoric" spre a avea vreo șansă de a fi luate în considerație.[71]

Descoperirea istoricității e, așadar, la noi, opera luminilor și se produce spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, ca expresie a închegării conștiinței naționale. Dar dacă cercetarea trecutului, în intenția de a demonstra prioritatea elementului românesc în Dacia, noblețea originii și continuitatea sa neîntreruptă, constituie preocupări de căpetenie ale Școlii ardelene, ilustrate prin două lucrări memorabile: *Hronicul* lui Șincai și *Istoria pentru începutul romanilor în Dacia* a lui Petru Maior, în Principate, în aceeași perioadă, claritatea obiectivelor urmărite lasă de dorit, iar nivelul istoriografiei, de la Ienăchiță Văcărescu la Dionisie Ecleziarhul și Zilot Românul, se menține scăzut. Răsturnările anului 1821 declanșează și pe acest tărîm „dezghețul". Îndeosebi după 1830 asistăm la o adevărată explozie a istoriei, privită tot utilitar, ca o armă eficace a întăririi conștiinței naționale, dar depășind mult etapa anterioară prin viziune, metodă, tehnică a erudiției și stil. Noua istoriografie, în mare măsură emancipată de sub tutela luminilor, e produsul (în parte măcar) al romantismului și produce, la rîndu-i, romantism. E ea cauza? Este efect? Să ne mărginim deocamdată a observa concomitența, fără a schița o ipoteză genetică.

Încă de la sfîrșitul deceniului al treilea, presa oglindește interesul crescînd pentru tot ce privește cunoașterea trecutului. În primul său an de apariție, *Albina românească* publică, sub titlul *Din istoria patriei*, fragmente despre Ștefan cel Mare de un anonim (1829, p. 23, 32, 244; 1830, p. 15), iar *Curierul românesc*, o *Idee repede despre istoria românilor*, extrasă din cartea de citire a lui Gr. Pleșoianu (1829, p. 251, 255). „Biblioteca românească", revista lui Z. Carcalechi, în cea de-a treia serie, din 1834, dă o *Istorie a romanilor*, compilată de Damaschin Bojincă (primele patru capitole), G. Cuciuran (cap. al V-lea), I. Maiorescu (alias I. Trifu, cap. VI-IX) și — ceea ce e cu mult mai important — cîteva biografii de domnitori: D. Cantemir, Radu Șerban, Mihai Viteazul (ultimele două de Damaschin Bojincă), Radu Negru, Dragoș, Ștefan cel Mare (ultima iscălită de Const. Leca). Vlad Țepeș e portretizat de un necunoscut în *Muzeul național* (1837-1838, p. 11), pe baza unei broșuri germane dăruite de contele Széchenyi Bibliotecii din Pesta. *Foaie literară* publică, sub titlul *Cîteva întîmplări scoase*

din istoria patriei, cîteva scurte povestiri istorice : solia scitică la Darius, incursiunile lui Alexandru la Nordul Dunării, războaiele lui Traian cu Decebal, episoade din domnia lui Mihai Viteazul (nr. 23, 24, 25, din 1838).

Se observă că atenţia se concentrează asupra epocilor de glorie ale istoriei naţionale, ţinta biografiilor fiind să exalte patriotismul. Nu întîmplător figura lui Mihai Viteazul, campionul demnităţii româneşti şi realizatorul vremelnic al Unirii, începe să fie tot mai frecvent evocată. În acest sens, S. Marcovici relatează un fapt semnificativ : i s-a întîmplat să vadă pe cititorii biografiei marelui şi nefericitului domnitor, cuprinsă de Florian Aaron în manualul său de istorie a Ţării Româneşti, „cu lacrimile pe ochi şi cu pieptul săltînd de suspinuri" ; el însuşi făcînd într-o „societate" lectura capitolului despre strălucitul „cezar al românilor" a constatat că ochii asistenţei se umplu de „şiroaie de lacrămi". [72]

Coborîrea în trecut merge pînă la origini, însă nu cu scopul de a evidenţia cu orice preţ vestigiile romane. Dincolo de interesul legitimării unei descendenţe ilustre, ceea ce atrage e însuşi misterul începuturilor, fabulosul epocilor legendare, poezia vechimii încifrată în ruine şi tezaure ajunse la noi aproape prin miracol. Săpăturile arheologice, iniţiate încă sub administraţia lui Kisselef, stîrnesc o mare curiozitate, ziarele popularizează pe larg descoperirile făcute, pe cît de spectaculoase, uneori, pe atît de fals interpretate, de obicei. W. Blaramberg descrie ruinele romane de la Turnu Severin, Caracal, Celei şi Turnu într-o serie de *Suveniruri istorice şi arheologice asupra României (Muz. naţ.,* 1836, p. 2, 13, 27, 34). Tot el crede a putea identifica la Slăveni, pe Dunăre, urmele unui sanctuar subpămîntean al zeului Mithra *(C. rom.,* 1837, p. 181, 185). O îndreptăţită vîlvă suscită găsirea tezaurului de la Pietroasa : presa se ocupă pe larg de această descoperire senzaţională *(C. Rom.,* 1838, p. 31 ; *Alb. rom.,* 1838, p. 253, 268 ; *Rom.,* 1838, p. 747), de care consulul francez Ad. de Billecocq se grăbeşte să-l înştiinţeze pe Saint-Marc Girardin *(Sp. mold. rom.,* 1841, iul. — sept.). Filologul ieşean G. Săulescu, care învăţase la Chios, în Grecia, şi se amestecа în toate, cu bunăvoinţă, dar şi cu o teribilă suficienţă, cercetează din însărcinare oficială ruinele de la Ghertina, lîngă Galaţi, pomenite şi de Dimitrie Cantemir, ajungînd la concluzia că ele provin de la cetatea romană Caput Bovis, înălţată de Justinian *(Descrierea istorico-geografică a cetăţei Caput Bovis,* Iaşi, 1837). Mai fantezist decît Săulescu e inginerul A. Popovici, din Turnu Severin, care uzează frenetic de etimologie ca să descopere pretutindeni, pe locul actualelor oraşe, vechi cetăţi sau castre romane. El pretinde că o serie întreagă de împăraţi ai Romei şi Bizanţului sînt originari din părţile noastre, între alţii Aurelian, Probus şi Justinian. Pe acest temei se răfuieşte cu clevetitorii, în speţă savanţii Apusului : „Au n-am dreptate a întreba autori evropieneşti — aceşti numiţi împăraţi, au n-au avut moşie şi rude (?!) în Romania, în Transilvania, Moldavie, Bulgarie ş.cl. Cum dară ne categorisesc străinii că neamurile noastre n-ar avea nice un căpătîi şi că noi sîntem o amestecătură din toate neamurile barbare." Modest, G. Bariţiu se mulţumeşte să descifreze inscripţii de la Ulpia Traiană. [73]

E semnificativ că preocuparea de antichităţi contribuie să scoată din obscuritate problema dacilor, desconsiderată de latinişti, dar pusă pe tapet încă din deceniul al doilea de Naum Rîmniceanu. Un anonim combate în *Muzeul naţional* (1837, nr. 2) părerea vechilor scriitori greci şi romani că dacii ar fi fost barbari. Foarte circumspect, dînd impresia de obiectivitate şi pondere, el scrie : „Noi care ne interesăm mai mult de soarta Daciei din oricare vreme ; noi care nu purtăm patimă asupra unei naţii care nu mai este privim lucrurile Daciei mai de aproape decît scriitorii greci şi mai cu răceală decît romanii. Adunînd ştiri nepărtinitoare şi de la unii şi de la alţii, am vrea să arătăm că dacii, cînd s-au biruit de romani şi au încetat de a mai fi naţie deosebită, n-au fost aşa de barbari după cum se zugrăvesc de scriitorii vechi." Interesantă e opinia autorului despre limba dacilor, care ar avea multe „ziceri greceşti" şi a lăsat, desigur, urme în limba română : „Fiind însă că în limba românească se găsesc multe ziceri care nu se văd a fi luate din limba vreunei naţii cu care au petrecut sau de care s-au atins românii, n-am putea oare zice că multe din acele ziceri sînt strecurate în limba noastră din limba dacilor ?" Faptul că „dacismul" lui Hasdeu e anticipat cu un sfert de secol nu e de loc banal.

Alături de arheologie, se bucură de interes şi alte ştiinţe auxiliare ale istoriei : epigrafia, heraldica, paleografia. Bariţiu atrage atenţia asupra documentelor ce se găsesc prin biserici, „călcate, nebăgate în seamă şi mucezite, roase de şoareci, puse la loc umed", şi insistă „să se pue de aci înainte la o păstrare mai vrednică de cuprinsul lucrurilor ce să află într-în-

sele" *F. lit.*, 1838, nr. 26) V. Popp subliniază importanța cercetării hrisoavelor și dă indicații metodologice cu privire la selectarea documentelor autentice de cele false (*F. lit.*, 1838, nr. 13). O enumerare a scrisorilor de domni români aflate în arhiva bisericii uniților din Lemberg publică în *Alăuta românească* (1838, nr. 5) cineva care semnează L. N. și nu e altul decît M. Kogălniceanu. Caracteristic pentru starea de spirit a vremii e apelul lansat de S. Marcovici în vederea înființării unei societăți care să se ocupe de tipărirea de manuscrise și cărți privitoare la istoria românilor. Expunerea de motive, luminoasă și clară, dovedește că nici Kogălniceanu, nici Bălcescu nu inițiază publicarea sistematică de izvoare ale istoriei românilor ; meritul pașoptiștilor din generația *Daciei literare* pe acest tărîm, ca în atîtea altele, e de a fi dat o formă programatică unor idei rostite pînă la dînșii cu timiditate, confuz în orice caz, fără ecou, și un caracter pragmatic operei de culturalizare, prin trecerea hotărîtă de la declarațiile de intenție la realizarea practică. S. Marcovici scrie : „Acum dar, cînd toate au început a lua un zbor spre desăvîrșire și sentimentul național a reînviat, acum a venit vremea să întoarcem privirea noastră și înapoi și să ne întrebăm mai cu dinadinsul cine sîntem, de unde ne tragem, cu ce s-au însemnat veacurile trecute, cine a întemeiat acest stat, la ce prefaceri a fost supus, prin ce fasuri a trecut românul și în ce stare se află : adică acum este vremea să adunăm manuscriptele și cărțile ce s-au scris românește pentru noi, să le obștim în limba noastră, să le consultăm, să alegem dintr-însele ca albina din flori și să înlesnim mijloacele de a se compune cu vremea istoria națională pe temeiuri adevărate cercetate și primite de o critică sănătoasă și nepărtinitoare". [74]

Interesul pentru istoria națională îl învederează retipărirea, în 1834, prin grija căminarului I. Mălinescu, a *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia* a lui Petru Maior, ca și litografierea de către G. Asachi a două tablouri din trecutul Moldovei : *Mama lui Ștefan cel Mare împiedică pe fiul său de a intra în Cetatea Neamț la 1486*, în 1833 și *Ștefan rostește testamentul său politic*, în 1834. G. Săulescu editează în 1835—1836 *Hronicul romano-moldovlahilor* de D. Cantemir.

Totuși, esențial pentru transformarea istoriei într-un resort lăuntric, cu facultatea de a determina acțiunea politică și a reconforta moralmente, e degajarea ei din preocupările pur erudite și pătrunderea în literatură. Încă înainte de 1827 se pare că Asachi ar fi consacrat o tragedie lui Mihai Viteazul, pierdută, din nenorocire, în focul ce-i mistuie casa în 1827. La 1830, prin Vasile Cîrlova, urmat îndată de Gr. Alecsandrescu (1832), Heliade Rădulescu (1836), Al. Hrisoverghi (1834), M. Cuciuran (1839), tema ruinelor își începe destinul glorios în cadrul lirismului românesc. C. Stamati dă o frumoasă evocare a gloriei de altădată în *Străjariul taberii (Alb. rom.*, supl. nr. 29, 1834), iar Asachi înduioșează publicul, la o reprezentație teatrală din 10 aprilie 1834, punînd să se recite în franțuzește („din lipsa unui cîntător român") balada : *Ștefan cel Mare înaintea cetății Neamț*. (*Alb, rom.*, 1845, p. 397). Prin *Aprodul Purice*, din 1837, C. Negruzzi inaugurează, propriu vorbind, genul poemului istoric. Sub influența temei foarte agreate a „bărbăției militare" (popularizată fără aluzii istorice și de Asachi, în *Priveghierea ostașului moldovean, Alăuta rom.*, supl. 101), un elev al Academiei Mihăilene, I. Poni, dă o lungă și avîntată poezie : *Vechiul ostaș moldovean în războaiele lui Ștefan cel Mare* (*F.p.m.*, 1839, p. 89). Cu prilejul încoronării lui Mihai Sturdza, la 26 august 1834, Asachi reprezintă o „dramă eroică" : *Dragoș, întîiul domn suveran al Moldovei*, care înfățișează privitorilor „vechea slavă, întîmplările și din nou nașterea acestui pămînt" (*Alb. rom.*, 1834, p. 295). Îi urmează, nu după multă vreme, *Petru Rareș Vodă*, „dramă serie" (8 aprilie 1837). Se pare că în 1838-1839, C. Caragiale reprezintă la Botoșani piesa *Ștefan cel Mare*, de un autor necunoscut. În Muntenia, întreprinzătorul Cezar Bolliac, între o dramatizare a *Matildei*, romanul doamnei Cotin, și o tragedie intitulată *Moartea lui Abel*, se apucă și de o dramă istorică : *Tăierea a doisprezece boieri la mînăstirea Dealului*. Dar despre aceste scrieri, în măsura în care au ajuns pînă la noi, ceea ce nu e din păcate cazul cu lucrările dramatice, vom mai avea ocazia să vorbim. Deocamdată, voim doar să marcăm momentul. [75]

Cea mai importantă expresie a istorismului programatic dintre 1830-1840 o constituie realizarea primelor sinteze moderne asupra trecutului românesc. Ele se datorează lui Florian Aaron, care compune o *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Românești* (I-III, București, 1835-1838), urmată de un *Manual de istoria Prințipatului României de la cele dintîi vremi istorice pînă în zilele de acuș* (București, 1839), și lui M. Kogălniceanu, autor la 20 de ani pe cînd era student la Berlin,

al unei *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens* (Berlin, 1837). După Aaron, istoria patriei este cartea de căpetenie a unui neam : ea povestește ce a fost și anticipă ce va fi, este „oglinda acea maghică a veacurilor trecute, icoana cea adevărată a vremii de acum și cheia cea de mare preț cu care se descuie oarecum și ascunsurile viitorului". Istoria cuprinde „drepturile unei nații pentru începutul, numele și pămîntul său", ea îi dă conștiința de sine și-i legitimează pretențiile în fața areopagului mondial. „Nația fără istoria patriei este ca pierdută între celelalte nații, streină chiar în pămîntul său, necunoscătoare de drumul pe care a umblat mai înainte și rătăcită în calea pe care a apucat acum. Oricare altă nație poate să-i zică cu despreţuire : „Începutul ce ai este necunoscut, numele ce porți nu este al tău, nici pămîntul pe care lăcuiești ; soarta ta așa a fost ca să fii tot după cum ești ; leapădă-te de începutul tău, schimbă-ți numele, sau primește pe acesta ce ți-l dau eu, ridică-te și du-te din pămîntul pe care lăcuiești, căci nu este al tău, și nu te mai munci în zadar, căci tu nu poți fi mai bine de cum ești". [76]

Ca și Florian Aaron, Kogălniceanu vede în istorie o „magister vitae", însă el încearcă, în mai mare măsură, să îmbine scopul educativ cu exigențele metodei critice, deprinsă la școala lui Ranke. Pe de altă parte, deși nu posedă documentația necesară și e încă în faza primelor dibuiri ale meseriei, precocele tînăr așază în primul plan dezvoltarea societății, înțeleasă ca ansamblul instituțiilor și activităților umane, îndepărtîndu-se net (cel puțin în intenție) de concepția tradițională a îngrămădirii de fapte și a înșiruirii cronologice a domnitorilor. Dacă Florian Aaron e încorsetat de obligații didactice, Kogălniceanu se sforțează în schimb să pară degajat și sintetic, dominîndu-și subiectul de la înălțime : el se adresează străinătății și vrea să șteargă o umilință. „Cele mai neînsemnate regiuni ale Africii și Americii — exclamă el indignat — sînt mai cunoscute decît Principatele. În acest secol de lumină, moldovenii și muntenii sînt încă priviți ca un popor sălbatic, abrutizat, nedemn de libertate. Și de unde izvorăște această părere generală, totuși atît de nedreaptă ? Din aceea că românii (les indigènes), constrînși să tacă de un secol și jumătate de despotism, nu și-au putut ridica glasul ca să se apere împotriva calomniei..." Kogălniceanu dorește să-i convingă pe „oamenii civilizați" că „moldo-valahii posedă virtuți greu de găsit la un

alt popor și că viciile lor nu sînt decît trista consecință a relei cîrmuiri pe care au trebuit s-o îndure pînă în prezent".

Concepția lui Kogălniceanu despre utilitatea națională a studiului istoriei e tot atît de fermă ca a predecesorilor ardeleni, însă are un caracter politic mult mai pronunțat — semn al unei etape superioare a luptei de emancipare. Ea se exprimă concentrat, într-o formulare memorabilă, sculptînd parcă vorbele în piatră, în programul revistei *Arhiva românească*, din 1841, care anticipă cu puțin admirabila lecție inaugurală a cursului ținut în 1843 la Academia Mihăileană : „Istoria românească să ne fie mai ales cartea de căpetenie, să ne fie paladiul naționalității noastre. Într-însa vom învăța ce-am făcut și ce trebuie să mai facem ; printr-însa vom prevedea viitorul, printr-însa vom fi români, căci într-însa este măsura prin care se poate ști dacă un popor propășește sau dacă se înapoiește. Întrebați deci istoria și veți ști ce suntem, de unde venim și unde mergem, trecutul și viitorul ; iată ființa noastră, iată mijlocul de a ne cunoaște."

Comparînd istorismul deceniilor trei și patru, această mișcare impetuoasă, prin care trecutul e anexat de poezie și știință, de arte și învățămînt, devenind unul dintre principalii fermenți ai ideii naționale, cu istorismul Școlii ardelene, de la începutul veacului al XIX-lea, constatăm îndată existența unor trainice fire de continuitate. O continuitate pe care înșiși contemporanii o recunosc fără ezitare. Aaron îi omagiază, în 1836, pe Clain, Șincai și Maior. „Lucrările cele neobosite ale acestora dovedesc niște bărbați prea învățați și niște rumâni plini de rîvnă ; scrisele lor pentru Țara Rumânească sînt niște monumente neprețuite, iar motivurile sînt vrednice de pomenire sfîntă." Aprecierea lui Kogălniceanu, care nu e ardelean ca Aaron și vorbește cu autoritatea de șef al tinerei generații, are o și mai mare greutate. I-am citat în altă parte părerile despre Petru Maior. Vorbind despre Șincai, el spune, în 1840 : „*Hronica* lui Șincai este un lucru atît de mare, atît de prețios, încît cuvintele îmi lipsesc spre a-mi arăta mirarea. Mii de documente necunoscute, rare se află adunate ; și nu stau la îndoială de a zice că cît *Hronica* aceasta nu va fi publicată, românii nu vor avea istorie". [77]

Elogiul adus marilor reprezentanți ai Școlii ardelene nu constituie un simplu gest de protocol, o dovadă de pietate față

de o operă exemplară prin capacitatea de a emula cugetele, dar discutabilă în multe puncte de detaliu și, îndeosebi, în privința metodei și a limbajului. Adevărul este că Aaron, S. Marcovici, Kogălniceanu, peste cîțiva ani Bălcescu nu sînt doar urmași cronologici ai ardelenilor — obligați deci de cuviința respectului filial să dea dovadă de gratitudine —, ci sînt moștenitori ideologici direcți. Ei dau aceleași soluții problemelor fundamentale ale istoriei naționale : originea romană, continuitatea în Dacia, întemeierea primelor organisme statale, rolul poporului român de sentinelă a creștinătății. Sînt pătrunși de aceeași fervoare patriotică și uzează de aceeași interpretare a trecutului din unghiul intereselor prezentului, chemînd națiunea la conștiința forței și a demnității sale. Ca și ardelenii, ei așază istoria în centrul vieții intelectuale, cred că ea e depozitara legitimității românești și, în acest sens, că furnizează argumente în sprijinul revendicărilor la ordinea zilei, că reprezintă o permanentă sursă de îmbărbătare în momentele de criză și pericol.

Dar dacă fruntașii Școlii ardelene se apropie de istorie, ca și cărturarii deceniilor trei și patru, cu o intenție utilitară, dacă, în esență, aceleași teme le polarizează cercetarea iar punctele de vedere în cîteva probleme esențiale concordă, nu e mai puțin adevărat că între unii și alții se interpune o perioadă de ebuliție ideologică, de profunde dislocări de mentalitate în societatea românească și, în genere, în întreaga Europă. Un asemenea fapt nu putea rămîne fără urmări. Noul istorism nu e doar interes pentru trecut și pasiune a clarificării originilor, ci și dimensiune a existenței și viziune asupra lumii. El materializează aspirațiile cristalizate sub impresia evenimentelor de la 1821 și a rapidei destrămări a economiei patriarhale. În conceptualizarea lui joacă un rol crescînd intensificarea relațiilor intelectuale cu Apusul, în speță, cu istoriografia romantică a restaurației, școala istorică a dreptului și, în genere, cu mișcarea, de descendență herderiană, a promovării elementului specific în cultură.

Poate că deosebirea cea mai însemnată față de trecut e de ordin programatic. Pentru Șincai și Maior, scopul cercetării istorice era, în ultimă instanță, de a demonstra că românii au dreptul să revendice un statut de națiune, ca oricare dintre națiunile privilegiate ale Transilvaniei. Ceea ce se urmărește în deceniul al patrulea e altceva, pentru că însăși miza luptei

e alta, altele sînt și împrejurările, altul și spiritul vremii : acum bătălia se dă pentru autodeterminare. Cu alte cuvinte, nu se mai pune chestiunea de a convinge că prin origine, anterioritate, participare la sarcinile statului românii au dreptul de a-și vedea existența recunoscută constituțional, ci de a defini condițiile necesare transformării „existenței" în „libertate", adică a trecerii efective de la stadiul suportării istoriei la stadiul croirii propriului destin. Căci numai optînd și hotărîndu-și singure soarta, națiunile își realizează vocația. Or, în deceniul al patrulea, două condiții sînt considerate indispensabile acestei mișcări spre emancipare : Cea dintîi e Unirea, văzută cultural, ca o colaborare extinsă asupra teritoriului întregii Dacii, dar concretizată politic, încă de la Regulamentul Organic, în proiectul unificării Moldovei și a Țării Românești. Cea de-a doua condiție, enunțată în programul lui I. Cîmpineanu, dar care — din motive lesne de înțeles — nu se manifestă explicit în publicistica vremii, este independența. În felul acesta, reiese că între reprezentanții Școlii ardelene și intelectualii de după 1830 e o mare diferență în felul de a „politiza" istoria : din *armă a eliberării spirituale* la cei dintîi, ea devine o *armă spirituală a eliberării,* la cei din urmă, adică o parte componentă a unei lupte efective, organizată pe un front larg, care comportă, pe lîngă propagandă ideologică, acțiuni de persuasiune diplomatică și agitație revoluționară.

Sînt și alte deosebiri. La Kogălniceanu, de pildă, încă în lucrarea de debut, în *Histoire de la Valachie*, se întrevede o concepție democratică și organicistă asupra dezvoltării societății. Spre deosebire de cei ce l-au precedat, care și-au mărginit cercetările la înșirarea de biografii ale domnitorilor, tînărul autor declară că, în ciuda penuriei izvoarelor, se va strădui să zugrăvească tabloul „instituțiilor, administrației, moravurilor, al vieții moldo-valahilor." Pentru Kogălniceanu, ca pentru Thierry sau Michelet, ca pentru Bălcescu mai tîrziu, popoarele fac istoria, nu conducătorii, de aceea importantă e studierea tuturor laturilor prin care se exteriorizează activitatea și spiritul lor. El înțelege, de asemenea, ajutat probabil și de experiența directă a mediului intelectual german, că societatea nu e o juxtapunere de clase, stări și categorii profesionale, ci un tot funcțional, interdependent, care realizează sub diversitatea manifestărilor unitatea celulei etnice germi-

native şi a „ideii", în sensul herderian şi al şcolii istorice a dreptului.

Un punct esenţial îl constituie atenţia tot mai mare dată după 1830 spiritului critic. Fără îndoială, aventurismul ipotezelor nu lipseşte, iar numărul celor care răstălmăcesc faptele sau le interpretează în sensul unor opinii prestabilite e încă legiune. Cu toate astea, cîştigă teren tendinţa de a substitui diletantismului rigoarea şi informaţia scrupuloasă, de a introduce în studiul trecutului examenul critic al izvoarelor şi respectul adevărului. Apriorismul naţional, tot atît de energic ca şi al ardelenilor, e limitat de acel „wie es eigentlich geschehen ist" al lui Ranke, improvizaţia e ţinută sub control, iar „transformarea chestiunilor de origine în chestiuni de logică", de care vorbea Paul Hazard, întîmpină rezistenţa spiritelor eminente ale vremii. Am văzut că S. Marcovici cerea ca istoria naţională să se scrie „pe temeiuri adevărate cercetate şi primite de o critică sănătoasă şi nepărtinitoare" (*Muz. naţ.*, 1837, nr. 6). Kogălniceanu merge mai departe, reproşînd chiar poeziei cînd jonglează cu adevărul şi prin ficţiunile ei perpetuează falsuri. Descriind în *Arhiva românească* bătălia de la Războieni în lumina „faptelor autentice", el combate aserţiunea lui D. Cantemir, preluată de Asachi (ulterior o va relua şi Bolintineanu), că, după înfrîngerea în faţa turcilor, Ştefan cel Mare s-ar fi întors în Cetatea Neamţului, unde ar fi avut cu maică-sa celebrul dialog al îmbărbătării. „Cantemir au vrut să facă un roman — scrie Kogălniceanu —, dumnealui Aga Asachi, în entuziasmul său pentru principul autor şi în lipsă de acturi mai autentice, l-a copiat întocma". După ce restabileşte cum s-au petrecut în realitate lucrurile, Kogălniceanu declară cu mîndrie : „Alţii au descris şi vor descrie aceste întîmplări mareţe cu mai multă pompă, cu mai frumoase văpsele ; dar nici unul nu ne va întrece în iubirea pentru adevăr". [78]

Aducînd o viziune a evoluţiei ca flux continuu, în care fiecare etapă e pregătită de etapa anterioară şi o anunţă pe cea care urmează, istorismul deceniului al patrulea impune şi o dublă cerinţă metodologică : întrucît în istorie nu există nimic arbitrar sau fortuit, faptele trebuie expuse într-o înlănţuire guvernată de necesitate ; şi pentru că orice formă de existenţă socială e justificată, iar sarcina istoriei nu poate fi de a *compara*, ci de a *reproduce*, e cazul să se recurgă la naraţiune, numai astfel fiind posibil să se dezvăluie originalitatea fiecărei epoci în parte. Reiese de aici că gustul pentru „culoarea locală", atît de caracteristic noului istorism, nu provine numai din curiozitate şi plăcere a pitorescului, ci şi din convingerea, mai mult sau mai puţin clară, că numai desfăşurarea epică a procesului dezvoltării, îmbogăţită cu detalii şi elemente specifice, poate revela „ideea" încarnată într-un popor sau într-o perioadă, pe care filozofii luminilor căutaseră zadarnic s-o exprime printr-o formulă. Se înţelege că literatura trage mari foloase din această dezlegare de a aborda trecutul sub unghiul „plastic", şi nu doar sub unghiul abstract, „ideologic", aşa cum se făcuse în secolul al XVIII-lea.

Întrebarea care se pune, la capătul acestei comparaţii între concepţia despre istorie a Şcolii ardelene şi istorismul dintre 1821-1840 e dacă cel din urmă mai este încă „luminist" sau e deja „romantic" ? Un răspuns net nu e uşor de dat. În primul rînd, pentru că între reprezentanţii noului istorism există mari inegalităţi şi divergenţe de atitudine, unii părînd mai degrabă că supravieţuiesc trecutului decît că anticipă viitorul. Termenul de „istorism" nu desemnează o şcoală, nici măcar un program coerent, ci o nouă perspectivă, o „viziune" care-şi croieşte drum fără a fi percepută deopotrivă şi fără a fi asimilată în acelaşi ritm de toată lumea. De aceea, elemente de provenienţă diversă coexistă : ce e comun, de pildă, dincolo de fervoarea crezului patriotic şi de pasiunea egală a coborîrii în istoricitate, între Al. Popovici şi M. Kogălniceanu sau între arheologia „à la" Săulescu şi articolul despre daci din *Muzeul naţional* ? Pe de altă parte, trebuie reamintit din nou faptul că procesul de conştientizare a practicii istorice întîrzie la noi pînă la 1840 (chiar şi după aceea) datorită climatului febril de construcţie practică a culturii, care absorbea toate energiile intelectuale disponibile, şi în genere, condiţiilor puţin favorabile elaborării teoretice.

Un lucru e, în orice caz, sigur : că de la istoriografia luminilor, în varianta Şcolii ardelene, pînă la istoriografia romantică, răspicat definită la 1843 de M. Kogălniceanu, la 1844 şi 1845, de N. Bălcescu, tranziţia e continuă, fără rupturi, ezitări şi pauze. Romantismul, atît de hotărîtor legat de conştiinţa istorică, găseşte la noi terenul degajat de acea stilizare a cercetării trecutului, proprie luminilor, care constă în schematizarea desfăşurărilor temporale, dispreţul pentru evul mediu, ca şi pentru tot ce e nebulos şi tulbure, deci în genere pentru

epocile de germinație și emergență ; interesul pentru Om nu înlătură simțul diversității omenescului, „ideile“ nu prevalează asupra „faptelor“ și nici filozofarea nu înlocuiește cronologia. Prin particularitățile sale, înainte de toate, prin vocația națională, luminismul nostru, contrariu celui din Apus, cooperează cu romantismul și-l întovărășește pînă la descompunerea sa ca sistem coerent de gîndire, ceea ce se întîmplă către 1840. Dacă în Apus, se poate spune (desigur, simplificînd lucrurile) că adepții luminilor trăiesc din speranțe, iar romanticii din amintiri, la noi și unii și alții ajung să înțeleagă, datorită logicii implacabile a faptelor, că salvarea viitorului trece prin recuperarea trecutului.

DESCOPERIREA FOLCLORULUI

Pentru toate „naționalitățile“ din sud-estul Europei, care se constituie în „națiuni“ spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, descoperirea folclorului echivalează cu o adevărată regăsire de sine : ea exaltă și încîntă, eliberează tinerele literaturi, de-abia în formare, de complexul lor de inferioritate, le oferă un termen propagandistic de referință și un model estetic, ambele de o neîntrecută forță procreativă.

Desigur, terenul era pregătit de mult. Herder, cel dintîi, atrăsese atenția asupra acelor „Stimmen der Völker“ — manifestări de „Naturpoesie“, impregnate de candoare, spontaneitate și firesc, care traduc problemele eterne ale Omului în limbajul existenței virginale și organice, impermeabilă alienărilor produse în mod inevitabil de marea aventură a civilizației. Dar abia romantismul, cu pasiunea lui neistovită pentru diversitate și pitoresc, cu setea lui de a găsi punctul ideal de fuziune între subiect și obiect, cu entuziasmul, de atîtea ori dezamăgit, al căutării autenticului sub deghizările artei, conferă creației folclorice importanța unei experiențe intelectuale plenare și înalt semnificative. Cîntecele conservate veacuri de-a rîndul, îndeosebi în sînul comunităților rurale, îmbogățite și cizelate prin travaliul colectiv a nenumărate generații, apar în ochii săi nu numai ca mărturii ale fanteziei eterne și mereu proaspete a omenirii, ci și ca întruchipări reprezentative ale acelor frînturi de omenire care sînt națiunile.

Dacă un Herder sau un Goethe voiau să surprindă în folclor, sub varietatea infinită a ipostazelor, unitatea lui „genus humanum“, romantismul, și în special romantismul micilor națiuni din Răsărit, cărora vreme lungă li se contestase legitimitatea, accentuează în el tocmai latura individuală, ceea ce e specific și ireductibil. Literatura orală și anonimă, ignorată sau disprețuită de opinia savantă, se încarcă dintr-o dată cu o funcție exponențială : misiunea ei e să releve identitatea sufletească a popoarelor, să le justifice pretenția la autodeterminare ; ea servește drept reconfortare și argument ; devine un obiect de studiu, dar și un mijloc de prozelitism de o imensă eficacitate.

Și cu cît existența națiunilor renăscute la viață întîmpină piedici mai grele, cu cît cancelariile se încăpățînează să juguleze orice încercare de a clinti temeiurile ordinei instituite la 1815, cu alte cuvinte, cu cît sentimentul frustrației cîștigă teren și se exasperează, cu atît mai mult folclorul devine o compensație pentru umilințele prezentului, un mijloc de a fortifica spiritele și a întemeia cultul sacru al națiunii. Așa se explică faptul că resurgența folclorică, promovată pretutindeni de romantism, e totuși mai intensă și produce rezultate mai spectaculoase în țările din estul și sud-estul Europei. În această zonă ea capătă caracterul unei veritabile revanșe a națiunilor aflate sub dominație străină sau care nu și-au realizat încă unitatea, o sfidare aruncată opresorilor și o chemare adresată oprimaților de a renunța la mimetism, de a-și recunoaște propriul geniu creator și a lucra în sensul său. [79]

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, colecțiile de literatură populară se multiplică : în Ungaria, apar publicații încă din 1799 ; în Rusia, din 1804 (Kirșa Danilov) ; în Germania, Achim von Armin și Clemens Brentano dau faimoasa *Des Knaben Wunderhorn* în 1806-1808 ; în Serbia, Vuk Stefanovici Karagič scoate prima ediție a baladelor în 1814-1815 ; în Boemia, Celakovsky publică în 1829 *Ecouri ale cîntecelor rusești* și în 1839 *Ecouri ale cîntecelor cehe ;* în Polonia, Waclaw Zaleski publică o culegere în 1833. Alături de material autentic, sînt date la iveală și falsuri — cum e celebra mistificare a cehului Hanka (1817) — căci ideea de a rectifica, eventual de a plăsmui cîntece și basme pare firească unor oameni care se simt investiți cu misiunea de a impune lumii prezența spirituală a națiunii lor și se identifică aspirațiilor ei. De aceea, se fac eforturi de a aduce la cunoștința Europei tezaurele dezhumate

prin efectuarea de traduceri în limbile de mare circulaţie. Momentul e propice : în Apus, sub influenţa revoluţiei romantice, se caută noi surse de inspiraţie, scriitorii explorează zonele obscure şi necutreierate, unde misterul existenţei subzistă neobturat de ingerinţele culturii, în prospeţimea lui aurorală şi genuină. Adevărata poezie, care fusese considerată secole de-a rîndul un atribut al saloanelor şi experienţei livreşti, apare drept o expresie a apropierii de natură, de semi-civilizaţie, sau — cum spune franc Prosper Mérimée — de „starea de barbarie". Două traduceri importante deschid drumul : *Chants populaires de la Grèce moderne* de Ch. Fauriel (1824-1825) şi *Volkslieder der Serben* metrisch übersetzt und historisch eingeleitet von Talvj (= Therese Jacob), din 1825. Lor le urmează altele şi altele.[80]

Poate părea curios, în aceste împrejurări, că fenomenul pe care-l numim „descoperirea folclorului" survine la noi relativ tîrziu, în Transilvania, în jurul anului 1830, iar în Principate, în jurul lui 1840. Negreşit, înregistrări sporadice de literatură populară avuseseră loc cu mult înainte. I. C. Chiţimia a semnalat basmul *Istoria unui voinic înţălept şi învăţat* într-un manuscris din 1797 (ms. 1344). I. Bianu a găsit o variantă a baladei lui Doncilă din 1809 (ms. 3078). Budai Deleanu vorbeşte în *Ţiganiada* de „orbeţii de ţară", citează o oraţie de nuntă şi face dese referiri la mitologia populară. N. Iorga menţionează o culegere maramureşană de prin 1820 în biblioteca parohiei din Corneşti. Iordache Golescu întreprinde probabil în primele decenii ale secolului al XIX-lea colecţia de *Pilde, povăţuiri i cuvinte adevărate şi poveşti,* cunoscută lui Eminescu, în care o parte a materialului paremiologic e de origine populară. În fine, o *Carte de cîntări dumnezeieşti* de Ion Ţincovici apare la Buda, în 1815, iar în 1822 — dacă e să-l credem pe D. Iarcu —, cu siguranţă în 1830, Anton Pann dă la iveală culegerea sa de colinde : *Versuri musiceşti ce să cîntă la naşterea mîntuitorului nostru Is. Hs. şi în alte sărbători ale anului.*[81]

Dar aceste manuscrise sau publicaţii nu izvorăsc dintr-o *intenţie* de valorificare a folclorului şi nu exprimă o *înţelegere* a dimensiunilor sale metafizice, estetice sau numai naţionale. Ele constituie acte de divertisment sau opere utilitare (la Anton Pann şi Iordache Golescu), executate mai mult sau mai puţin spontan, cu o mentalitate care e încă prea aproape

de elementul popular ca să fie în stare să-i evalueze în mod echitabil funcţia şi însemnătatea.

E adevărat, pe de altă parte, că ne-a rămas un mare număr de manuscrise, datînd în special din secolul al XVIII-lea, care conţin „cîntece de lume", „verşuri" la morţi sau copii de cărţi populare. Ba chiar, există şi tipărituri anterioare lui 1800, cum ar fi extrem de interesanta culegere de *Cîntece cîmpeneşti* din 1768, semnalată de A. Veress, studiată de Onisifor Ghibu şi acum recent, într-un frumos şi sugestiv articol, de Ovidiu Papadima, sau seria de cărţi populare scoase de tipograful Petru Bart la Sibiu, amintită cu alt prilej (*Alexandria* — 1794 etc.). Dar aceste lucrări nu constituie „folclor" în sensul curat al cuvîntului, căci eludează unele sau altele dintre trăsăturile esenţiale ale producţiei folclorice, şi anume : ruralitatea, caracterul colectiv, transmiterea orală.

În adevăr, „Cîntecul de lume" e o specie urbană, semi-cultă, care interferează cu lirica neo-grecească, în Principate, sau austro-ungară, în Transilvania, cînd nu e o creaţie în întregime cultă, datorată unuia dintre poeţii-boieri de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi realizată pe baza unui „model" binecunoscut şi agreat pe o largă suprafaţă europeană. La fel, cărţile populare, chiar dacă admitem — cum susţine I. C. Chimiţia — că reprezintă „o absorbţie primordială de elemente folclorice", că „stau pe un fundament folcloric vechi, care mereu a fost reînnoit în diferite prelucrări", constituie *la noi*, în secolul al XVIII-lea, nişte opere culte de circulaţie populară sau, cînd variantele româneşti conţin modificări însemnate, în cel mai bun caz, nişte verigi intermediare între zona oralităţii şi cea a colportajului. În fine, „verşurile", întîlnite mai ales în Transilvania, din care M. Gaster, N. Drăganu, I. Breazu au publicat mostre admirabile, aparţin şi ele tranziţiei dintre „folcloric" şi „cult". Încît, dacă avem în vedere ceea ce „creează" poporul, nu ceea ce „circulă" la un moment dat sau ceea ce se „citeşte" pe treptele de jos, e evident că „verşurile", cărţile populare sau „cîntecele de lume" nu ilustrează în nici un caz semnele unei atitudini moderne de recuperare a materialului folcloric. În felul acesta, revenim însă la nedumerirea pe care deja am schiţat-o : de ce „descoperirea" folclorului se produce la noi relativ tîrziu ? Întrebarea e cu atît mai legitimă şi chestiunea cu atît mai spinoasă, cu cît ştim că ideea naţională se configurează în

structuri bine cristalizate încă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea în Transilvania şi din primele decenii ale secolului al XIX-lea în Principate.[82]

O primă explicaţie, dar de valoare limitată (deoarece nu e specifică *doar* situaţiei din Principate), rezidă în neîncrederea, suspiciunea sau reticenţa manifestată de pătura cărturărească faţă de produsele imaginaţiei populare. Pentru Miron Costin, *Alexandria* era „plină de basme şi scornituri". Stolnicul Constantin Cantacuzino se plîngea că „nici den cîntecele carele vestesc de vitejii au de alte fapte ale Domnilor şi ale altor vrednici oameni ce au lucrat, care după la lăutari şi după la alţi cîntători auzim, putem şti cevaşi ales, că şi acelea nu numai ce au laudă mai mult, au hulesc, decît cele ce este a fi, ci şi foarte împrăştiat şi prea de scurt pomenesc lucru, şi făr-de nici o orînduială sau tocmeală". Dar chiar şi corifeii Şcolii ardelene, cu toată dragostea lor fierbinte de popor, subestimează creaţia folclorică, aşa cum era firesc pentru nişte aderenţi ai „luminilor", deprinşi să judece în termeni de „adevăr" şi „eroare". Ion Breazu scria în această privinţă : „Ei nu se apropiau de ţăran pentru a-i cunoaşte patrimoniul spiritual, ci pentru a-l ridica din mizeria morală, politică şi economică în care se găsea... Drumul spre popor a fost descoperit deci, am plecat însă pe el pentru a duce darurile ştiinţei şi ale raţiunii, şi a nu primi în schimb nimic. Poezia, credinţele, obiceiurile lui nu numai că nu erau admirate, dar nu erau înţelese şi uneori erau atacate cu asprime." Doar la Budai-Deleanu se observă o atitudine mai comprehensivă, şi anume fiindcă el îşi aşază epopeea burlescă a *Ţiganiadei* numai aparent pe fundamentul regulilor clasice, depăşindu-le de fapt prin viziunea concretă a materialului şi prelucrarea artistică a izvorului popular. Totuşi, sub unghiul ideologic, Budai-Deleanu crede şi el că ceea ce produce poporul e „proastă poezie", că legendele sînt eresuri şi superstiţii, nedemne de veacul raţiunii. Se înţelege că perpetuarea antagonismului dintre „cultură" şi „natură", instaurat încă de umanismul Renaşterii şi consolidat de „lumini", nu putea decît să întîrzie momentul „reconsiderării" folclorului.[83]

Un corolar al acestei stări de spirit era ideea, solid acreditată în secolul al XVIII-lea, că „poporul" e o masă amorfă, suportînd pasiv istoria, fără nici un rol în determinarea mişcării sociale. Spiritele cele mai înaintate, şi nu doar de la noi, ci din întreaga Europă, dornice să înlăture ignoranţa şi mi-

zeria în care se zbăteau clasele năpăstuite, nu puteau concepe măsuri de îndreptare altfel decît edictate de sus în jos, de la cei ce posedă luminile spre cei cufundaţi în neştiinţă şi întuneric. Pentru ca să fie posibil revirimentul unei noi atitudini faţă de folclor, era nevoie de o schimbare profundă de mentalitate, comportînd cel puţin două lucruri : să devină limpede că poporul nu e un „obiect" al istoriei, purtat pe valurile prefacerilor de raţiunile sau capriciile elitei conducătoare, ci e chiar „subiectul" şi „făuritorul" ei ; să se creeze un climat nu numai de compasiune, ci şi de înţelegere şi preţuire a sufletului popular, care să permită judecarea creaţiei anonime nu în numele criteriului luminist al adevărului, ci ca expresie a unei viziuni despre lume şi manifestare coerentă a unui stil. Cu alte cuvinte, trebuia ca ideea naţională să se coloreze democratic şi romantismul să acapareze spiritele.

În fine, întîrzierea cu care e descoperit folclorul se datoreşte în mod paradoxal şi faptului că el saturează întreaga noastră cultură veche. Avem motive să credem că folclorul nu se impune de timpuriu ca domeniu autonom de cercetare *tocmai* pentru că el îmbibă literalmente toată activitatea intelectuală, inclusiv cea desfăşurată „sus", în pătura cărturărească. Dacă e adevărat că de la Miron Costin la Constantin Cantacuzino şi reprezentanţii Şcolii ardelene găsim o aprehensiune constantă faţă de literatura orală, nu e mai puţin adevărat că aceşti scriitori, ca şi toţi ceilalţi, folclorizează fără să-şi dea seama, fiind puternic şi indelebil marcaţi de inflexiunile limbii, mitologiei, mentalităţii populare. Sînt puţine culturi străine, chiar în zona noastră de lume, în care particularităţile dezvoltării istorice să fi conspirat în sensul producerii unei asemenea întrepătrunderi de „cult" şi „popular". Noi n-am avut contacte pe un front larg cu Renaşterea, ca ungurii sau polonezii, dar nici n-am cunoscut dependenţa totală de turci, ca slavii de sud. Neajunsurile unei situaţii geo-politice delicate, care a frînat expansiunea firească spre treptele superioare ale culturii, dar şi privilegiul unei autonomii salvgardate cu preţul a grele sacrificii, au jucat, deopotrivă, în sensul structurării relativ omogene a mentalităţilor. În secolul al XVIII-lea (cu atît mai puţin înainte), cărturarii nu se constituie într-o pătură stabilă, numeroasă, îndeplinind un rol efectiv în diviziunea socială a muncii ; erudiţia şi creaţia culturală nu sînt în această epocă decît iniţiative personale ; focarele intelectuale

animate ici şi colo (Rîmnicul, pe vremea lui Chesarie şi Filaret, Putna, pe vremea lui Iacov Stamate) nu reuşesc să dureze. Veleităţi de aliniere la nivelul secolului există, dar cultura rămîne precară, iar cărturarii nu se desprind din vatra folclorică. Şi aceasta cu atît mai mult, cu cît un mare număr de clerici, copişti şi dieci de cancelarie descinde direct din sat. Dar boierii ? Aristocraţia nu se diferenţiază nici ea substanţial, dincolo, desigur, de formele exterioare ale civilizaţiei, de costumaţie, moravuri şi tabieturi ; ea nu duce o viaţă de curte, e supusă în prea mare măsură alternării de favoruri şi dizgraţii încît să formeze, ca orice nobilime de tradiţie, o societate în societate, cu gusturi, rafinamente şi o filozofie proprie a vieţii. Cît priveşte Ardealul, aici situaţia e şi mai clară : condiţia de naţiune tolerată menţine comunitatea românească unitară, redusă aproape la un statut rural sau, în orice caz, cu slabe stratificări de clasă. De acea, pentru progresiştii moldoveni prezenţi în 1848 la marea adunare de pe cîmpia Blajului, unul dintre aspectele cele mai impresionante e tocmai spectacolul înfrăţirii dintre „surtuce" şi „sumane". [84]

În aceste împrejurări, nu e de mirare că literatura cultă e continuu irigată de motive, expresii, imagini, forme prozodice populare : de la *Psaltirea* în versuri a lui Dosoftei, la *O samă de cuvinte* a lui Neculce, de la Budai-Deleanu, la Văcăreşti, materia folclorică e atît de întinsă şi de intim asociată exerciţiului creator, încît se poate afirma că ea constituie una dintre dimensiunile de căpetenie ale operelor. Or, această impregnare folclorică, faptul că poezia populară constituie însăşi ambianţa literaturii şi mediul ei nutritiv face ca procesul de conştientizare a rolului folclorului să treacă pe un plan subsidiar. Căci popoarele (ca şi indivizii) sînt de obicei mai sensibile la ce le lipseşte decît la ceea ce posedă şi au nevoie de ricoşeul adversităţii sau numai al alterităţii ca să-şi descopere bogăţia resurselor lăuntrice.

Poate de aceea primii care pun problema folclorului românesc sînt străinii : în vol. II din *Geschichte des transalpinischen Daziens* (Viena, 1781—1782), Sulzer publică 10 cîntece populare din Transilvania şi Muntenia ; în *Allgemeine musikalische Zeitung* din Leipzig, din 1814, apar cîteva cîntece din Transilvania ; Vuk Karagič culege poezii populare româneşti din Transilvania şi Banat, dăruindu-i lui Asachi, la Viena,

în 1822, după mărturia celui din urmă, nu mai puţin decît 30 de coli manuscrise ; F. I. A. Schneidawind, care întreprinde o călătorie prin Principate în 1832, face aprecieri deosebit de elogioase la adresa poeziei populare, pe care Kogălniceanu le reproduce în articolul său din 1837 *Rumänische oder wallachische Sprache und Literatur* etc. [85]

În jurul lui 1830 încep să se ivească şi la noi semnele unei atitudini pozitive faţă de literatura populară. E tocmai momentul separării apelor, cînd romantismul se desface din starea de confuzie a preliminariilor şi-şi afirmă neted prezenţa în viaţa spirituală românească. Fără îndoială, coincidenţa nu e întîmplătoare.

Cu titlu de excepţie trebuie însă semnalată o manifestare anterioară începutului deceniului al patrulea : un apel pentru culegerea de folclor dintr-un text ardelean din 1808, găsit printre hîrtiile contelui Iosif Kemény *(Collectio minor manuscriptorum historicum,* vol. XXX). E vorba de un program surprinzător de bine redactat, iscălit cu iniţialele C. D., al unei Societăţi pentru cultivarea limbii române, ce urma să ia fiinţă dar de care nu avem nici o ştire. Printre diverse puncte ce formulează o veritabilă politică de promovare a elementului naţional în cultură (alcătuirea unui dicţionar dovedind că româna derivă din latină şi greacă, încurajarea poeziei spre a demonstra că limba română e între toate limbile europene „cea mai potrivită pentru versificaţie" (!), scrierea unei istorii „adevărate, autentice şi pragmatice a neamului nostru"), figurează şi următorul deziderat : „ar creşte în măsură foarte mare prestigiul limbii noastre, dacă oamenii pricepuţi ar aduna cîntările frumoase, proverbele, sentinţele, parabolele frumoase, care sînt atît de specific româneşti şi de care avem mai multe decît alte naţii". Fără îndoială, autorul acestor rînduri (C. Diaconovici-Loga ?) e un om clar, care ştie ce vrea. Dar datează realmente textul, neconfirmat de nici un alt izvor, din 1808, cum susţine Zenovie Pîclişanu, care l-a publicat ? Oricum ar fi, manifestarea izolată a unui spirit ager, care anticipă asupra epocii, rămîne interesantă, dar nesemnificativă pentru starea de spirit generală. Revenim deci la 1830. [86]

Două sînt direcţiile în care se materializează „descoperirea" folclorului : una e empirică, a culegerii de material, cea de-a doua e propagandistică, a impunerii literaturii populare ca valoare majoră. În ce priveşte prima direcţie, e evident că pînă

la 1840 conceptul de „poezie populară" e șovăitor, incluzînd „verșuri", „cîntece de lume", lirică ocazională, cu alte cuvinte, ceea ce „circulă" în popor mai mult decît ceea ce creează poporul. Astfel, în caietul intitulat *Pesmă cu cîntări lumești și veselitoare* al „preparandului" Dimitrie Ardelean, din Arad, alcătuit în 1831, alături de o variană din *Toma Alimoș* (sub numele Iosif Dalimoș) și două variante ale *Brumarului mare*, găsim un psalm din Dosoftei, *Amărîtă turturea* și cîteva versuri comemorative, compuse probabil de însuși posesorul manuscrisului. La fel, Anton Pann, în a doua ediție a volumului *Poezii deosebite sau cîntece de lume,* din 1837 (prima ediție e din 1831), alătură *Cîntec ce-i zic al Jianului, Cîntec vechi milităresc, Cîntec ce-i zic al Tunsului, Cîntec noau de primăvară* („Mugur, mugur, mugurel"), de acrostihuri originale, poezii ale Văcăreștilor și lirică erotică de tipul „cîntecelor de lume".

Mai bine orientată e culegerea lui Nicolae Pauleti, făcută în 1838, la Roșia-Secașului, de lîngă Blaj : *Cîntări și strigături românești de cari cîntă fetele și feciorii jucînd,* publicată în parte de Al. Lupeanu, în 1927, și integral de I. Mușlea, în 1962. Alte materiale folclorice sînt consemnate într-un manuscris din 1831 al lui Timotei Cipariu (proverbe, snoave, ghicitori) și în două liste întocmite de preotul Bucur Șerb din Poplaca, pe la sfîrșitul deceniului al patrulea. Mai semnificative, dar amestecînd încă izvorul popular și prelucrarea cultă, sînt poeziile apărute în *Foaia pentru minte...*, cea dintîi publicație la noi care se ocupă sistematic de valorificarea creației orale : *Iubita părăsită, Cîntare sătenească* (1838, nr. 26), *Poezie populară* de Fodor Andraș (1839, nr. 5), *Cîntece poporane de pe la Sibiu* (1839, nr. 22), *Cîntec popular* (din Caransebeș, 1840, nr. 7). Tot în *Foaie* (1840, nr. 35—37) vede lumina tiparului o culegere de „proverbi românești" a unui anonim, născut în Țara Românească, dar care „petrece în Banatul Craiovei" (I. Maiorescu ? — așa cum presupune V. Netea). [87]

Capitolul declarațiilor de principiu în favoarea patrimoniului popular e inaugurat în jurul lui 1830 de Eftimie Murgu și de Alexandru Hasdeu. Cel dintîi, în amarnica sa polemică împotriva lui Sava Tököli, *Widerlegung oder Abhandlung...* (Buda, 1830), scrisă cu un condei acid, care amintește de Petru Maior, citează ca dovezi ale deosebirii etno-psihologice dintre

români și sîrbi 5 melodii românești (3 de dans, 2 păstorești) și 4 melodii sîrbești. El subliniază caracterul puternic individualizat al muzicii populare. „Cîntecele naționale comune (gemeine) exprimă specificul gustului național. Din ele se formează dansurile, care, fiind adecvate felului de a fi și gustului poporului, reprezintă pentru muzician o oglindă luminoasă a caracterului național." Alexandru Hasdeu dă un articol despre poezia populară românească, însoțit de 6 cîntece, în revista rusească *Teleskop* a lui N. I. Nadejdin (1833, nr. 8), lucru pe care Kogălniceanu avea să-l releve cu gratitudine în *Dacia literară* (1840, p. 480). [88]

Interesul lui M. Kogălniceanu pentru folclor era mai vechi. Încă din vremea studiilor la Luneville, în 1835, el solicită surorilor să-i trimită cîntece populare, cu notele respective, spre a le face cunoscute colegilor care ignorau cu desăvîrșire — et pour cause ! — muzica moldovenească. În 1837, în conspectul despre limba și literatura română pe care-l scrie pentru *Lehmanns Magazin,* reproduce un lung extras al călătorului german F. I. A. Schneidawind, elogios față de poezia populară românească, și declară cu convingere : „Floarea poeziei noastre naționale o constituie baladele și cîntecele populare. Printre ele se află unele care n-ar face rușine nici celor mai buni poeți." O magistrală analiză, deși succintă, a însemnătății și rolului creației orale a poporului e cea din ciorna discursului despre starea culturii românești la 1839, pregătit pentru Societatea de istorie și antichități din Odesa. Kogălniceanu vorbește aci cu admirație de prolificitatea și frumusețea poeziei populare. Ea are „suavitatea florilor", e cîntată de păstori în vîrfurile Carpaților și de plugari pe întinsul ogoarelor. „Muzica ei e atît de duioasă, atît de pură..., încît e imposibil s-o asculți fără a fi mișcat." „Cele mai multe cîntece sînt elegiace și erotice, altele relatează viața haiducilor celebri... Multe cîntece sînt făcute de simpli țărani ; ele sînt fără artă, totul în ele este natură rustică, dar ideile sînt atît de poetice, atît de naive... cîte frumuseți virile și originale !" [89]

După cum se vede, Kogălniceanu insistă aici asupra unui element ignorat pînă atunci de cei ce vorbiseră de literatura populară : valoarea estetică. El anticipă de fapt marea revelație pe care avea s-o aducă Alecsandri : considerarea folclorului nu numai ca document psihologic, titlu de anterioritate istorică sau argument propagandistic, ci și ca operă de artă și pri-

menire a temeiurilor literaturii. Ca unul care profitase de răstimpul petrecut în Germania, unde ecourile herderiene, amplificate de pasiunea romantică a explorării originilor și reînvierii tradițiilor, erau deosebit de viguroase, Kogălniceanu intuiește în folclor o „cultură" care nu e inferioară culturii propriu-zise, nici în desfășurarea marilor teme existențiale, nici în facultatea de a face să vibreze corzile cele mai sensibile ale omenescului.

Fără a avea asemenea sclipiri, Barițiu manifestă totuși o concepție larg comprehensivă despre folclor, avînd și meritul considerabil de a fi cel dintîi care stimulează energic culegerea și publicarea lui. În *Foaia literară* din 7 mai 1838, el lansează un apel călduros la culegerea de material din „gura" poporului, și anume „feliurimi de obiceiuri vechi, povestiri, care ar avea ceva însămnare istorică și arheologică și care ar vădi trăsuri de caracter pentru noi, precum și cîntece populare, de care la noi sînt foarte multe și interesante, și iarăși unele frasuri, proverburi, ziceri originale românești, care ar fi mai puțin cunoscute sau numai într-un dialect obicinuite". Altă dată, comentînd „cîntarea săteanească", de care am amintit, arată că s-ar putea scrie „tomuri întregi" adunînd cîntecele știute de femei sau „descîntările ritmice" ce se aud la hore. Deosebit de sagace și de pertinent este și următorul comentariu din 29 ianuarie 1839 : „Dorul inimii noastre, mai de multe ori descoperit, este că doar pe încetul se vor scula bărbați care nu-și vor pregeta a culege odată cîntecele osianilor și a barzilor românești, originale, neschimbate, neatinse, cum se află în gura poporului, în munți, în văi, la șesuri și oriunde. Să vedem care nație ne va întrece cu aceste. Cine nu știe cum că în cîntecele, în povestirile, în jocurile, obiceiurile, ceremoniile unei nații se află mai cu deosebire trăsăturile adevăratului caracter ?"

La apelurile lui Barițiu se răspunde într-o măsură insuficientă. De altfel, valoarea contribuțiilor folclorice din deceniul al patrulea e în genere dezamăgitoare. Important e însă că elementele unei înțelegeri mai profunde a problematicii literaturii populare se acumulează în mediul intelectual, iar spiritul de condescendență luministă face treptat locul unei atitudini democratice, din ce în ce mai conștientă că binele poporului nu poate fi realizat fără el și în pofida lui. Ceea ce lipsește către 1840 nu e un concept clar despre însemnătatea

folclorului. Din acest punct de vedere, *Foaia pentru minte...* îndeosebi concretizează o orientare pozitivă. Ceea ce lipsea era ca această orientare să capete armătura solidă a principiilor, valoarea unui program, forța unei politici și puterea de iradiere a unui ideal. Era mai ales nevoie ca un om de inimă și talent să demonstreze pe teren, practic, că literatura populară e în adevăr o literatură, și-anume o literatură care compensează prin strălucire și bogăție sterilitatea, de pînă atunci și de atunci, a poeziei cu brevet. Sistematizarea directivelor privind valorificarea patrimoniului popular începe s-o realizeze *Dacia literară*. Omul capabil să învedereze aurul sub zgură se ivește și el : e Vasile Alecsandri. Dar și acțiunea echipei de la *Dacia* și opera lui Alecsandri se desfășoară în deceniul al cincilea. Pînă la 1840 — data limită a cercetării noastre —, nu au loc decît preliminarii : folclorul poetic fusese descoperit încă de pe la 1830, dar descoperirea poeziei folclorului nu era posibilă decît după victoria romantismului.

„CONȘTIINȚA NAȚIONALĂ" ȘI ROMANTISMUL

Dacă ideea națională apare la noi în epoca luminilor, e incontestabil că ea își validează plenar latențele de-abia în timpul romantismului. Căci fiind el o ipostaziere a ceea ce e particular și specific, romantismul oferă procesului de individualizare națională condiții optime de desfășurare. Considerat în principiul său (deci fără a ține seama de existența unor variante locale atipice), romantismul așază diversitatea sentimentului în locul universalității rațiunii ; substituie prin concret și singular abstracțiunea și generalitatea ; se exaltă cu trecutul național, recuzînd antichitatea greco-latină ca sursă de inspirație ; personalizează ideile, gesturile, stilul, viața interioară ; pune originalitatea la temelia creației artistice. Dacă idealul luminilor era o societate cosmopolită, în care unitatea de civilizație să primeze asupra diferențelor de cultură, idealul romantismului e să scoată la suprafață și să magnifice elementele prin care grupurile umane se deosebesc (limbă, istorie, poezie, folclor etc.), deci să acorde întîietate culturii, și nu civilizației, în ierarhizarea valorilor.

Pentru unii autori, nașterea ideii moderne de națiune ar fi o consecință a „romantismului inimii", popularizat de

Rousseau, care încuraja tot ce izvora din spontaneitatea instinctului, negînd încătușarea individului într-o disciplină socialmente impusă, întrucît aceasta i-ar încălca unicitatea. N. Jonard scrie astfel : „Naționalismul ia naștere și se dezvoltă în epoca preromantismului, care, făcînd ca sentimentul să triumfe asupra rațiunii, individualul asupra universului, imaginația asupra bunului simț, impune ideea patriei considerată în ceea ce ea are particular, specific, inalienabil".

În același sens, dar pe un ton de o siguranță agresivă, relația dintre ideea națională și romantism e postulată de Etienne Fournol într-un eseu sclipitor, inegal, închegat cu o dezinvoltură jurnalistică : *Les nations romantiques* (Paris, 1931). După Fournol, națiunile moderne rezultă din asocierea unei mișcări politice și emancipatoare, expresie a Revoluției Franceze, și a unei mișcări intelectuale, operă a eruditților, istoricilor și poeților, declanșată de romantism. „Mișcarea romantică — precizează Fournol — a spulberat unitatea tipului uman din epoca clasică. Ea a făcut să apară în spirite liniile de dislocare pe care frontierele naționale aveau să le respecte. Această revoluție intelectuală, comparabilă faliilor geologice, a fost efectul acelei bruște resurgențe a spiritului, pe care secolul al XVIII-lea și discipolii săi ar fi voit s-o dirijeze spre viitor și care se întorcea acum spre origini." Mergînd mai departe, autorul, care e în sociologie un idealist și nu pare a cunoaște altă dialectică decît cea voltaire-iană, a paradoxului și conversației de salon, afirmă că „națiunile recente nu sînt romantice doar fiindcă au fost concepute în timpul romantismului, ci fiindcă au fost concepute de romantism. Desigur, nu numai de romantism, asta ar fi contrar ordinii cvasi-universale a naturii. Dar ele nu pot fi gîndite în afara influenței romantice." [90]

Sub această formă extremă, teza lui Fournol e puțin convingătoare. Ea poate fi lesne inversată. Căci dacă e adevărat că romantismul contribuie la geneza ideii de națiune, nu e mai puțin adevărat că personalitatea națională, cu cît dispune de o conștiință mai clară a specificului și aspirațiilor proprii, cu atît croiește drum mai larg romantismului. De fapt, încercarea de a stabili o ordine de prioritate între cei doi termeni trădează un concept vulgar, de tip mecanicist și atomistic despre formarea și evoluția structurilor mentale. Experiența reală a procesului istoric dovedește că ideea națională și romantismul sînt fenomene interferente, care se stimulează reciproc ; ele se integrează aceluiași context social-economic (dezvoltarea economiei capitaliste, revoluția industrială) și politic (dominarea burgheză a statului, imperiul și restaurația), manifestînd deopotrivă faptul că istoria europeană e în curs de a intra în stadiul burghez. Excepții de la această tipologie generală a evoluției există desigur, dar ponderea lor e limitată și, în cele mai multe cazuri, ele nu contrazic tendința generală, ci o nuanțează. Pot fi astfel semnalați, ici și colo, romantici solipsiști, metafizicieni sau onirici, a căror revoltă împotriva conformismelor sociale ori estetice nu implică, în planul aparent cel puțin, nici o legătură cu lupta națională, după cum există destui „naționaliști" în Răsărit a căror activitate se desfășoară sub semnul raționalismului „luminilor", fără a avea nimic a face cu romantismul, îndeosebi cu formele sale cristalizate literar. Totuși, pe de o parte, romantismul, ca „școală", și pe o treaptă superioară, ca ideologie și mentalitate, pe de altă parte, conștiința națională, sub forma adultă, exprimată în revendicarea autodeterminării, sînt indisolubil legate de epoca revoluției economice, sociale, politice și morale prin care toată Europa trece, aproximativ în același timp, la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și începutul veacului al XIX-lea. Faptul că — așa cum se întîmplă la noi — ideea națională apare înaintea romantismului nu e o dovadă că prima e cauza celui de-al doilea, ci doar că particularitățile crizei feudalismului în societatea românească favorizează explicitarea noii mentalități, în primul rînd pe linia profilării individualității de grup etnic. E însă un semn că spiritele sînt sensibilizate, și alte explicitări vor urma, inclusiv cele vizînd renovarea modalității de expresie artistică. Încît relația între cei doi termeni e de interdependență : conștiința națională nu determină la noi ivirea romantismului, dar îi anunță venirea, îi netezește drumul și, îndeosebi după 1830, îi colorează întreaga activitate.

EXPANSIUNEA ROMANTICĂ

STRUCTURAREA „CURENTULUI"

În punctul în care am ajuns, după examenul metodic al elementelor ce configurează fizionomia caracteristică a deceniului al patrulea, ne rămîne să conchidem, integrînd laturile particulare într-o structură care se numește : romantism.

Datorită accelerării ritmului de înaintare economică, socială și politică survenită după pacea de la Adrianopole, care agravează contradicțiile de clasă și pune cultura în poziția de a-și desfășura latențele, o parte măcar a tensiunilor de adînc ale spiritului public țîșnește la lumină. Ca atare, alternativele dialogului dintre istorie și mentalitate se desfac din conul de umbră al trăirilor neconștientizate, începînd să capete o existență ideologică.

În primul rînd, după cum am văzut, se înregistrează progresul extraordinar al conceptului de „națiune", care e înțeles în dubla sa ipostază, de „naționalitate" și „popor", și e asumat ca un factor de propulsie intelectuală, ca un criteriu etic și un izvor de polarizare a energiei sufletești. Acționînd în sensul transformării istoriei într-o mitologie eroică, a definirii și a magnificării elementului specific prin limbă și folclor, a sacralizării noțiunii de „patrie", noua „conștiință națională" descătușează o serie de valențe poetice de o mare fertilitate și oferă unei generații cu enorme disponibilități necheltuite nu numai un crez înalt și generos, ci și o baricadă de luptă politică și spirituală, situată în însăși vîltoarea fluxului istoric.

În același timp, pe un plan paralel și interferent, se produce declinul luminismului, ca soluție prioritară a relelor de care

suferă țara, și se cristalizează un nou program al redresării, bazat pe inițiativa revoluționară, fie limitînd-o la sfera raporturilor politice — cum ar voi pașoptiștii moldoveni din jurul *Daciei literare*, fie cuprinzînd și sfera raporturilor sociale — cum pretind participanții munteni la complotul lui D. Filipescu. În orice caz, sub o formă sau alta, e clar că simulacrul de liberalizare și ordine constituțională pe care-l instaurează Regulamentul Organic precipită ruptura dintre guvern — apărătorul unor instituții detestate — și tînăra generație intelectuală. nerăbdătoare să alinieze Principatele la standardul european de civilizație. Conflictul acesta, exasperat din cauza lipsei de supape — îndeosebi, a presei libere și a vieții parlamentare — îi împinge pe unii la acțiune conspirativă, pe alții la sublimare și vis, pe toată lumea la contestarea realului în numele unui ideal mai mult sau mai puțin tangibil.

Deceniul al patrulea aduce, de asemenea, o infiltrare incomparabil mai profundă decît în trecut a ideilor, moravurilor, bunurilor culturale franceze, stîrnind fenomene active de mimetism în rîndurile clasei conducătoare, și de-aici în jos, prin snobismul caracteristic epocilor de tranziție rapidă, în cadrul micii boierimi îmburghezite și a birocrației regulamentare.

Călătorii străini care vizitează Principatele între 1830—1840 sînt pur și simplu stupefiați de progresele francofoniei și de rapiditatea cu care e difuzată noutatea pariziană. „Nu există oraș în lume, dincolo de frontierele Franței și Belgiei — spune Bois le Comte — în care limba noastră să fie atît de răspîndită ca la Iași și București". „Un francez e sărbătorit la București ca un prieten, ca un compatriot — observă Thouvenel —, și adesea, într-un salon unde se vorbește de noi, de literatura noastră, de Paris, ajungi să te întrebi dacă e posibil ca Țara Românească să fie despărțită de Franța prin atîtea țări în care moravurile și ideile noastre se bucură de o influență cu mult mai slabă". Raoul Perrin constată că boierii români, care n-au nici un sentiment omenesc pentru robii lor țigani, țin enorm la francezi, considerîndu-i drept „rezumatul cel mai complet al civilizației". Sagacele Saint Marc Girardin e frapat de aceeași extraordinară facilitate a acordării la modul de viață francez, nu fără a remarca însă cît de departe rămînea în fond clasa nobilă din Principate de substanța adevăratei civilizații : „Nu se știe destul de bine că la 700 leghe de noi există două orașe în care limba franceză e vorbită ca la Bruxelles și, aș îndrăzni

să susțin, chiar mai bine decît la Bruxelles. E cu neputință ca undeva să fie însușite mai mult exteriorul și formele societății noastre franceze și mai puțin principiile și spiritul ei."

Cum era însă și firesc pentru un organism național robust, bine individualizat, în plină exuberanță a afirmării de sine, valul invaziei franceze trebuia să stîrnească inevitabil o reacție de ostilitate. La 1837, profesorul Ion Maiorescu din Craiova, tatăl criticului, lansează, printr-un articol publicat în *Foaia literară* din Brașov, o mînioasă diatribă împotriva direcției false a culturii române, caracterizată drept „mască fără creieri", formulă frapantă, care anticipă, după cum just a observat Adrian Marino, celebra „formă fără fond" a fiului. Pe bietul român — scrie cu năduf I. Maiorescu — „se silesc să-l subție, să-l îmbrace cu hanie nouă după civilizația Europei, pînă într-atîta îl cutropesc de petece streine, încît nu se mai cunoaște în el originalitatea". Situația e descrisă în termeni prăpăstioși, iar printre rînduri răzbate intransigența și austeritatea cărturarului descins din matca Școlii ardelene, dar și teama, de obîrșie recentă, infiltrată prin canalul austro-habsburgic, a oricăror forme de ideologie radicală : „Un materialism gros s-a lăsat ca un nor greu pe țara românească. De unde ? din Galia (Franța). O beletristică lunecoasă amăgește mai pe toți. De unde ? din Galia. O judecată stricată, un gust primejdios, o silință opintită numai pe lucrul din afară, un lux grozav dărăpănător. De unde ? din materialismul franțuzesc. O ușurătate, o nestatornicie, o procopsință superficială. De unde ? din beletristica franțuzească."

Cine sînt acești indefiniți indivizi care „se" silesc să dărapene cursul organic al lucrurilor, care ignoră „ceea ce trebuie românului" și-i dau „aceea ce-l strică"? I. Maiorescu nu-i numește, era și inutil s-o facă ; împricinații au sărit ca arși, demascîndu-se prin indignarea ripostei : ei sînt agenții culturalizării din deceniul al patrulea, profesorii școlilor naționale, traducătorii și autorii de compilații, în frunte cu marele pontifice, cu Heliade. Lui Maiorescu îi răspund, pe rînd, N. Rucăreanu, Simion Marcovici, Heliade însuși ; întreg corpul didactic de la Sf. Sava se desolidarizează de el și cere, printr-o petiție adresată Eforiei, luarea de măsuri. Suspendat din învățămînt și amenințat cu destituirea, I. Maiorescu e obligat să se retracteze.

Dar, ca orice reparație de acest fel, auto-dezavuarea nu înlătură cele spuse și nici nu schimbă caracterul obiectiv al faptelor denunțate. În sensul său adînc și nu în exagerările stilului sau în răbufnirile de om acrit, ce se insinuează printre rînduri, articolul lui Maiorescu e un semn, o manifestare revelatorie a unei nervozități care începea să stăpînească spiritele. În adevăr, doi-trei ani după nefericitul incident de la 1837, constatăm că obiecțiile ridicate de profesorul ardelean sînt reluate, desigur însă în alte contexte. În primul rînd, simptomatică e conversiunea lui Heliade. De pe la 1839—1840, nou recrut al purismului lingvistic, sub ipostaza sa italienistă, Heliade spumegă împotriva Franței : „Limba franțozească ne-a stricat limba, capetele, obiceiurile, religia... Mare pagubă aduce această limbă și duhului, și inimii, și limbii românești, căci nici într-o limbă nu s-au scris atîtea cărți desfrînătoare și aprinzătoare de duhul și inima Omului... Să ferească Dumnezeu și pe biata țara noastră de a se înmulți într-însa românii franțoziți ! căci atunci nu vom avea revoluții, ci rebelii, tîlhării, înjungheri, biserici răsturnate." [91]

De problema, majoră pentru cultura română, a raportului ei cu modelele străine, se ciocnește, după cum se știe, și echipa *Daciei literare*. Rezolvarea dată acestei chestiuni spinoase constituie însuși sîmburele ideologic al liniei promovate la *Dacia*, considerată a ilustra ceea ce în istoriografia literară românească se numește uzual „curentul național popular". Kogălniceanu și prietenii săi sintetizează, cu o ascuțită viziune critică, tendințele contradictorii ce se înfruntau în viața intelectuală, enunțînd un concept de „naționalism democratic" corespunzător pe deplin momentului spiritual de la 1840. Cu un tact care-i lipsise profesorului ardelean, ei menajează pe conducătorii mișcării culturale de pînă atunci ; mai ales însă, grație formației liberale și noii conștiințe a istoricității, ei înțeleg pericolele unei atitudini pur negative, de contracarare xenofobă a tendințelor de aliniere la standardul civilizației apusene. Dornici să păstreze tradiția și, în același timp, să nu refuze modernizarea, ei formulează o politică a „asimilării selective", evaluînd lucid raportul dintre local și universal. Dar toate acestea vor fi îndeosebi opera anilor de *după* 1840. [92]

Deocamdată, rămînînd la ce se petrece pînă la 1840, să remarcăm încă marile prefaceri survenite în felul de a fi al literaturii și în funcția pe care ea o îndeplinește în societate.

înfiinţarea presei şi ivirea încă timidă a circuitului autor-operă-public, care înlătură treptat recursul la mecenat şi solicită un flux în continuă creştere a producţiei literare — satisfăcut în condiţiile date prin multiplicarea traducerilor —, joacă un rol însemnat în afirmarea beletristicei, înviorarea tiparului şi, în genere, în procesul de formare a limbii literare. Literatura încetează de a mai fi confidenţială şi marginală, ea rivneşte la rolul de mesager al aspiraţiilor colective. Scriitorii, mai exact diletanţii care-şi exersează condeiul, capătă sentimentul unei răspunderi, devin, cu voie sau fără, părtaşii şi exponenţii elanurilor de înnoire.

Convergenţa acestor tendinţe şi stări de spirit, a luminismului ce declină şi a naţionalismului ce se impune, a imitării Apusului şi a scoaterii la iveală a tradiţiilor, a conştiinţei istorice şi a integrării europene, a realului care dezamăgeşte şi a idealului care exaltă — convergenţa acestor idei, opţiuni şi impulsuri spontane, uneori labilă, alteori incapabilă să dea o structură elementelor disparate ce o compun, dar totdeauna caracterizată de un indice afectiv ridicat — e însuşi romantismul. Ceea ce se conturează acum nu mai e o atitudine sufletească fugară, o manifestare izolată şi incidentală a unui individ sensibil, ci o reacţie colectivă şi specifică a unui grup de intelectuali, afini nu numai prin ceea ce gîndesc şi simt, ci şi prin „modelul" care-i călăuzeşte în comunicarea ideilor, în expresia sentimentelor, în gusturi şi-n comportament. E un romantism ce fermentează la suprafaţa vieţii publice, desfăcut din adiacenţele lui obscure şi indefinite, limpezit deja după o lungă gestaţie, acţionînd sub forma unui „curent", care pune stăpînire pe istoriografie, pe lingvistică, pe pictură şi-şi instaurează, sub forme specifice, preponderenţa în domeniul literar. Ne rămîne acum să adîncim aspectele acestui proces de emergenţă la nivelul literaturii, examinîndu-l în contextul global al creaţiei culturale din deceniul al patrulea.

„ARDEREA ETAPELOR" ŞI „AMESTECUL VÎRSTELOR" LITERARE

Care e data de naştere a literaturii romantice sau — cu alte cuvinte — începînd de cînd ivirea fenomenelor romantice încetează de a mai fi o excepţie şi devine o regulă? Teoretic,

răspunsul nu e greu de dat: din momentul în care se înmulţeşte considerabil numărul operelor structurate în sens romantic, iar sistemul dominant de „norme" — ca să utilizăm limbajul convenţional al lui René Wellek —, de tip neo-clasic, e înlocuit de un nou sistem de norme, anti-clasic sau a-clasic, care renovează principiile esteticii literare şi subordonează creaţia altor ţeluri.

Din punct de vedere practic, identificarea momentului de „salt calitativ" nu e totdeauna lesne de făcut, pentru că realitatea nu ni-l oferă decît arareori sub o ipostază perfect clară şi coerentă. De fapt, numai în Franţa afirmarea puternică a romantismului a coincis cu lansarea unui manifest-program, prin care obiectivele noului crez erau enunţate în mod explicit, în scopul delimitării polemice de vechile tendinţe şi a cîştigării de prozeliţi. În Anglia, adepţii şcolii lakiste şi succesorii lor nu numai că nu şi-au sistematizat ideile într-un document program, dar nici nu şi-au atribuit denumirea de „romantici", socotind-o, cum îi mărturisea Byron lui Goethe, o determinare pur continentală. [93]

Tot aşa, la noi, romantismul nu-şi anunţă intrarea în scenă printr-o declaraţie de principii, care să ne permită să-i datăm naşterea şi, în funcţie de reacţiile suscitate, să-i clasificăm pe literaţii contemporani în prieteni şi adversari. El pare mai degrabă să se insinueze decît să forţeze uşile şi, pînă la 1840, nu e asumat de nimeni ca identitate artistică. E astfel caracteristic că M. Kogălniceanu nu simte nevoia nici în 1837, nici în 1839, cînd întreprinde detaliate treceri în revistă ale mişcării culturale din Principate, destinate străinătăţii, să întrebuinţeze vreodată apelativul „romantic". El vorbeşte de poeziile „suave" ale lui Tăutu, de stilul „entusiast, picant, fecund, viu, poetic" al lui Negruzzi, de tonul cînd „satiric şi muşcător", cînd „dulce şi naiv" al lui Alecsandrescu, de „capodopera" lui Heliade *Serafimul şi heruvimul,* însă evită să pună punctul pe i şi să-i încadreze pe diverşii scriitori după afinităţile lor de familie estetică. Aceeaşi reticenţă (sau poate neînţelegere), la *Dacia literară.* În ciuda caracterului romantic al programului celebrei publicaţii de la 1840 (originalitate, naţionalism, istorism, „adevăr" etc.), termenul „romantic" ca atare nu e utilizat ca semn distinctiv sau măcar ca o opţiune literară plauzibilă de nici unul dintre redactori. La fel, nici Heliade, care se slujeşte

de el, cînd și cînd, în deceniul al patrulea, nu-l aplică scriitorilor noștri.

Acest mod sfios și discret de a coborî în arenă nu e lipsit de consecințe. Dacă pretutindeni romantismul există încă înainte de a-și face cunoscută existența, el se transformă, din clipa în care își conștientizează manifestarea, dintr-o mișcare în stare de dispersiune și disponibilitate, într-o „școală", cu articole de crez, cu magiștrii ce-i fixează strategia și doctori însărcinați să vegheze la puritatea doctrinei. Cei ce-l îmbrățișează capătă statutul de discipoli. Ei devin, fără să vrea, datorită coerciției exercitate de instituționalizarea „modelului", mai „romantici" decît ar fi avut intenția sau decît le comandă afinitățile sufletești. Cîtă vreme oamenii își închipuiau noua estetică în funcție de curiozitățile, interesele și opiniile proprii, aceasta rămăsese fluidă și „deschisă", promițînd fiecăruia ceea ce el însuși proiecta într-însa. De îndată ce noua directivă se conceptualizează, structurînd într-un sistem rigid adulmecările, intuițiile și tendințele vagi ale perioadei de gestație și indiviziune, cîmpul opțiunilor se precizează, liniile de despărțire între ceea ce este și ceea ce nu este romantic se îngroașă, actul creator capătă sensul unei fidelități sau al unei erezii. Procesul care are loc e reversibil, el crește, ca un aluat, din propria-i substanță : conștiința diferenței împinge la delimitare, iar delimitarea, cu cît mai brutală și mai tranșantă, cu atît conduce la o mai apăsată expresie de sine, la o mai intensă accentuare a elementului specific.

Reiese că un romantism care se teme sau nu poate să-și definească prezența în cîmpul ideologiei literare întîrzie să se vertebreze, menține creația într-un climat de confuzie și instabilitate, oscilează dincolo și dincoace de așa-zisele „norme". Dacă riscul manifestului-program de tip prefața la *Cromwell* e că transformă gestul eliberator într-o rutină și noutatea în procedeu, în schimb, primejdia pătrunderii prin infiltrare lentă e a ștergerii frontierelor, a ivirii de „hibrizi" artistici. Or, tocmai aceasta e situația care se produce la noi după 1830 : romantismul *coexistă* adesea cu alte tipuri de modelaj artistic — și anume cu tipuri neo-clasice, preromantice, realist spontane, fie în contextul mai larg al mișcării literare, fie în cadrul operei aceluiași scriitor.

De ce ? Ne găsim în fața unui fenomen caracteristic dezvoltării culturii românești moderne, cu care ne-am mai întîlnit, însă într-o fază mai puțin diferențiată a evoluției. Natura sa e complexă și ar fi o mare eroare să încercăm a-l explica printr-o cauză singulară. În primul rînd, e la mijloc o determinare sociologică de adînc. Revoluționarea incompletă a structurii feudale, existența unui capitalism de tip pre-industrial (comercial și cămătăresc) și a unei burghezii slabe, ale cărei funcții le îndeplinește, pînă la un punct, mica boierime, contribuie la o anumită estompare a frontierelor de luptă ideologică, la crearea unui climat favorabil tendințelor spre eclectism, confuziei dintre aspectele strategice și tactice, discrepanței dintre fondul convingerilor și acoperirea lor verbală. [94]

O a doua cauză, de o importanță considerabilă, fiindcă afectează, ca și cea dinainte, însăși structura societății noastre în momentul virajului istoric din jurul lui 1830, o constituie ceea ce s-a numit *arderea etapelor*. Într-o formulare simplificată și schematică, e vorba de conflictul dintre două ritmuri de evoluție : unul — la care obligă încadrarea în lumea modernă, celălalt — pe care-l determină fixitatea relativă a formației intelectuale. În adevăr, caracteristic fazei de recuperare în care intră societatea românească de pe la 1780 înainte, atît de fructuoasă sub raportul progresului cunoștințelor și a lărgirii orizontului intelectual, este că asimilirea „noului" nu merge paralel cu eliminarea „vechiului". De aceea, pînă tîrziu, dincolo de mijlocul secolului al XIX-lea, vor dăinui contraste bizare în instituții, moravuri, îmbrăcăminte etc., suscitînd nu o dată uimirea călătorilor străini.

Pe plan literar, acest decalaj are drept consecință *amestecul vîrstelor și modelelor*. Înainte ca o generație să-și dea măsura, criteriile care ordonează creația și gustul se schimbă, încît ea devine anacronică, fără a fi ieșit fizic din sincronie. Conachi, Iancu Văcărescu, Mumuleanu, reprezentativi pentru poezia deceniului al treilea, apar ca autori „vechi" în deceniul al patrulea, deși ei fac — cum am văzut — eforturi de modernizare, și cad totalmente în desuetudine în deceniul al cincilea. Tipărirea în volume a poeziilor lui Iancu Văcărescu, la 1843 și 1848, și a lui Conachi, la 1856, trece neobservată, în mijlocul indiferenței generale. Dar chiar autoritatea lui Heliade

și Asachi începe să se știrbească după 1840, pentru a apune cu totul în deceniul al șaselea.

Dacă prelungim ancheta din planul creației în planul recepției, întîmpinăm aceeași suprapunere de „nou" și „vechi". Încă din vremea fanarioților am constatat existența unui public boieresc și cărturăresc, amator de romane și gazete franțuzești, dar știm că după 1821, se afirmă și un public modest, de mică burghezie periferică, aflat de-abia în stadiul alfabetizării culturale, căruia i se adresează Anton Pann și literatura de colportaj. Cel dintîi e europenizat și gata să întîmpine inovația romantică, cel de-al doilea încă înfeudat tradiției și Orientului, nu atît ostil formelor noi ale artei, cît opac. Procesul de modernizare avansează desigur, dar, cel puțin pînă pe la 1859, mai repede „sus" decît „jos", căci numai „sus" există posibilitatea contactelor cu Apusul prin școală, cărți, voiaje, numai „sus" — voința de emulare și mijloacele de a pune efectiv în concordanță stilul personal cu stilul epocii. Or, cîtă vreme în mediul mărunt citadin continuă să fie agreate literatura apoftegmatică și parenetică, romanele de aventuri cu finaluri edifiante și florilegiile de povestiri tîlcuite, nu e de mirare că o propensiune spre un clasicism de factură folclorică, bazat pe eroi prototipici, întîmplări stilizate, scheme morale străvechi se menține, într-un fel sau altul, la suprafața vieții literare. Aceeași semnificație o are, de altfel, concomitența traducerilor din marii romantici — Lamartine, Byron, Hugo, Pușkin —, care formează titlul de glorie al deceniului al patrulea, și traducerile, destul de abundente, din Florian, Marmontel, Gessner, depășite de gustul intelectual, dar căutate (și de aceea, propuse) gustului popular. [95]

Coexistența romantismului cu elemente de altă structură artistică se explică și prin stadiul de incipiență al mișcării literare din jurul lui 1830, dominată de imperative utilitare și naționale. Punerea la punct a instrumentului lingvistic, configurarea genurilor, experimentarea creației de tip beletristic absorbeau toate energiile. Problema era să se scrie — importa mai puțin în ce manieră — abordînd tematica zilei, lărgind frontierele expresivității, dînd ocazie energiilor somnolente să iasă la iveală, ilustrînd potențialul spiritual românesc în fața lumii.

Pe de altă parte, pentru o cultură tînără, care trebuia să refacă în puțină vreme itinerarul spiritual al omenirii, consumînd „succesiunea" curentelor și stilurilor ca „simultaneitate", atitudinea „deschisă" față de valorile omologate la bursa internațională a culturii, indiferent de apartenența lor de principiu estetic, constituia o necesitate imperioasă. Asachi exprima probabil o opinie comună „îndrumătorilor" scriind, în 1839, că „omul literat", înzestrat cu simțul frumosului și iubirea adevărului, „lasă capitelor celor mărginite osteneala cea în zadar de a supune la aceeași măsură și formă toate talentele și toate haractirile". Ridicîndu-se împotriva unei false opoziții între „les Anciens" et „les Modernes", Asachi declara că „omul literat" prețuiește și „armonia poeziilor lui Virgiliu, Tasso, Racine" și pe Tacit și pe Montesquieu și Fénelon. „Pentru el, fieșcare adevăr este o izbîndă și fieșcare capodoperă, o plăcere."

Antiteza clasic-romantic nu putea avea în asemenea condiții o valoare euristică. E, de altfel, o întrebare dacă ea era înțeleasă și altfel decît ca o polemică interesînd doar literatura franceză. G. Oprescu scrie : „Diferența pe care o simțim azi între un fel și altul de literatură atunci ori se vedea mai puțin, ori oamenii nu deveniseră încă conștienți de ea". Adevărul e că „diferența între un fel sau altul de literatură", chiar de-ar fi fost clară pentru scriitorii dintre 1830—1840 — și sînt destule indicii în acest sens —, nu răspundea întru nimic realităților noastre. Or, pentru un Heliade sau Kogălniceanu, un Alecsandrescu sau Negruzzi, oameni profund atașați ideii de regenerare națională, cu o înaltă răspundere a misiunii lor de deschizători de drumuri, a importa o controversă fără aderențe la problematica scrisului autohton însemna un nonsens. Realitatea locală nu era coaptă pentru dezbateri estetice. Această situație nu ne singularizează în Europa. După opinia lui Paul Van Tieghem, romantismul estic și sud-estic (poate doar cu excepția Poloniei) acordă în genere puțină atenție teoriilor și disputelor literare. „Dacă o revoluție are loc, ea e vădită mai degrabă în opere decît în ideile critice. Adesea romantismul e aici mai puțin literar decît în Apus, preocupat în mai mare măsură de acțiunea morală și mai ales politică."

În altă ordine de idei, e limpede că la noi, ca și în Italia, în Germania, mai peste tot în răsăritul și sud-estul Europei, clasicismul nu a ajuns să sufoce creația și nimeni n-a suferit pe de urma despotismului regulilor. După cum observă cu dreptate Ernst Robert Curtius, „singura literatură și istorie

literară modernă în care aceste opoziţii sînt conservate rigid, ca şi cum ar fi vorba de entităţi metafizice, este cea franceză". În Germania — scrie acelaşi Curtius —, „romantismul şi clasicismul trăiesc în acelaşi timp şi în parte în acelaşi loc. Romantismul de la Jena de pe la 1798 este oglindirea, receptarea şi în parte şi critica clasicismului de la Weimar, datînd din 1795." În Italia, organul romanticilor se numeşte „Conciliatore", iar scopul său e, în fapt, de a uni anticul cu modernul ; ceea ce se respinge e imitaţia, nu studiul clasicilor. Literaturile de formaţie recentă, care se constituie sau se reconstituie la începutul secolului al XIX-lea, fără a fi trecut printr-o veritabilă perioadă clasică, adoptă romantismul cu atît mai lesne, cu cît acesta corespunde primei lor eclozoiuni. „Dar — observă Paul Van Tieghem — ele îi asociază elemente clasice încă neasimilate. Pe de altă parte, întrucît romantismul continuă să fie în plină vigoare spre mijlocul secolului, el se combină atunci cu tendinţe noi, astfel că arta clasică, romantică, realistă sau chiar parnasiană se amestecă, în loc să se succeadă." Printre literaturile care, după comparatistul francez, ilustrează această stare de lucruri, pe lîngă cea catalană, cehă, iugoslavă şi, în genere, cele hispano-americane, se numără şi literatura română. Iată de ce e contraindicat a aplica mişcării romantice de la noi şi din multe alte ţări o schemă dedusă din experienţa atît de specială şi de specioasă a Franţei. [97]

Nefiind stînjeniţi de tradiţia unui clasicism rigid şi nefiind impregnaţi de respectul sacru pentru normele pe care le edictase, scriitorii noştri îl judecă fără „parti-pris". Ei refuză desigur anacreontismul, care le aminteşte de epoca fanariotă şi exemplifică o artă aristocratică, ruptă de frămîntările obşteşti, dar cultivă fabula şi epistola, genuri prin excelenţă clasice, iar în teatru se îndrumă în chip firesc spre comedia de inspiraţie molière-ească. Mai mult. Deşi romantismul le satisface valenţele interioare, constituind stadiul final al unei lungi evoluţii, nu o simplă exhibiţie mimetică de circumstanţă, ei topesc în expresia noului lirism o anumită doză (variabilă după temperamentul şi aptitudinile fiecăruia) de raţionalism, discursivitate şi stilizare ornamentală. Reflexul acesta clasicizant e tot atît de spontan şi de irezistibil ca şi elanul marilor zboruri romantice. Multe opere ale deceniului al patrulea îl implică fără ca autorii să se simtă culpabili sau să nutrească un simţămînt de jenă. La noi, romantismul nu vine prin revoluţie, ci prin accelerarea evoluţiei. Adevăratul său duşman nu e clasicismul, ci inerţia.

Faptul că Heliade se ocupă de popularizarea unor noţiuni de teorie clasică — de altfel, după cum vom vedea, într-un mod destul de echivoc — şi că unul sau altul dintre „îndrumători" pare a face din „corectitudine" (în stil, limbă, păstrarea cuviinţei etc.) secretul performanţei literare, nu constituie reacţii împotriva romantismului, ci acţiuni de iniţiere a unui public total impreparat, căruia trebuia să i se împărtăşească abecedarul scrisului artistic. Iar cînd Matei Millo, în sceneta *Poetul romantic* (1835), persiflează „geniul pletos", cu „barba-n furculiţe", de tipul lui Galantescu, el nu atacă romantismul, ci emfaza romantică, după cum în persoana retrogradului Stan nu-i batjocoreşte pe reprezentanţii tradiţiei, ci pe cei care o împing la absurd, prin exces de zel. Manifestările antiromantice nu sînt expresia unui clasicism militant, ci a unui bunsimţ scandalizat de apariţii caricaturale. [98]

E de luat în consideraţie, în schimb, ipoteza unei reticenţe de ordin politic. Faptul că, după 1830, romantismul francez abandonează meditaţia solipsistă şi atitudinea elegiac-contemplativă, angajîndu-se în lupta socială şi cochetînd tot mai insistent cu ideea de revoluţie, era de natură să asmută împotriva adepţilor noii şcoli furia elementelor conservative. E de aceea posibil ca pînă la 1848 scriitorii noştri să fi evitat pur şi simplu să-şi atribuie denumirea de „romantic", spre a nu da loc la suspiciuni şi a nu-şi complica munca, şi aşa supusă ingerinţelor şi şicanelor cîrmuirii. În acest sens, nu e inutil de amintit că prima caracterizare a scriitorilor deceniului al patrulea drept „romantici" e din 1839 şi vine din partea lui F. Colson, colaboratorul intim al lui I. Cîmpineanu, ca atare personaj dubios în ochii guvernului. E adevărat că aprecierea lui Colson nu e dintre cele mai măgulitoare. Literatura din Ţara Românească, după tînărul şi fugosul liberal francez, nu păcătuieşte prin originalitate. „Uşoară, senzuală şi cîteodată sceptică, ea e reflectarea operelor lui Byron sau Voltaire, a *Nopţilor* lui Young, a dramelor lui Victor Hugo. Maniera şi forma sînt imitate, inspiraţia le lipseşte celor mai mulţi tineri scriitori. Ei dau chiar o falsă îndrumare ideilor româneşti, adoptînd viciile şcolii romantice." Indiferent de exactitatea sau inexactitatea alegaţiilor lui Colson, e cert că ele nu serveau

interesele noii literaturi, în plină elucidare a unui profil specific. [99]

Fiindcă nu întîmpină rezistenţă pe plan estetic şi fiindcă e probabil suspectat ca purtător de ideologie subversivă, romantismul nu se conceptualizează nici după ce exponenţii săi devin conştienţi de ceea ce reprezintă. El nu trebuie să cucerească terenul prin luptă, impactul său e difuz şi se desfăşoară în durată. Dezlegat de obligaţia de a da contur unor aspiraţii fluide şi unor aserţiuni insuficient de limpezi, el rămîne protoplasmatic, cu frontiere permeabile, „deschis", capabil să intre în tot felul de „coexistenţe" neaşteptate.

„LITERARIZAREA LITERATURII" ŞI PREPONDERENŢA ROMANTICĂ

Dacă, după cum am văzut, fenomenul *coexistenţei* diverselor tipuri de modelaj artistic e suscitat în deceniul al patrulea de atîţia factori de natură socială, ideologică, psihologică, politică, nu trebuie pierdut totuşi din vedere că ceea ce caracterizează peisajul literar al vremii ~~este preponderenţa tot mai hotărîtă a romantismului~~. Prin numărul de scriitori pe care-i grupează, prin cuprinderea a aproape întregului front literar sub incidenţa aceloraşi opţiuni majore, prin particularităţile esenţiale ale operelor produse, el capătă statutul de „curent". Şi în deceniul al patrulea este singurul „curent" activ, prolific, în stare să fertilizeze inspiraţia şi să smulgă talentele din apatie. De existenţa autonomă a „preromantismului" nu mai poate fi vorba ; cît despre „clasicism", el subzistă desigur — cum am arătat —, dar nu în calitate de „curent", ci sub formă de „modalităţi" sau „genuri", aşadar ca tip de stilizare artistică, nu ca viziune existenţială. [100]

Spre deosebire de balansarea de pînă la 1830 între elanurile de împrospătare a inspiraţiei şi inhibiţiile de natură morală şi expresivă, de acea caracteristică împregnare preromantică a neo-clasicismului, contextul literar este acum din ce în ce mai imperativ colorat de romantism. Atmosfera intelectuală îl propulsează din toate părţile : descoperirea „istoristă" a istoriei, criza luminismului, instituţionalizarea culturii — totul împinge spre o nouă viziune a actului creator, determinat prin înscrierea în temporal şi în concret, prin explorarea

cosmosului şi a interiorităţii, prin desfacerea puterilor ferecate ale imaginaţiei şi sensibilităţii.

Un factor important pe acest drum, de natură intrinsecă, întrucît acţionează în cadrul domeniului propriu-zis literar, pe care e acum momentul să-l punem în valoare, rezidă în procesul de profesionalizare a scrisului. Anume, din categoria largă de „autor" tinde să se desfacă o categorie mai îngustă, dar specifică, aceea de „scriitor", iar din aria enormă şi difuză a literaturii înţeleasă medieval, ca totalitate a ceea ce se scrie (deci lingvistică, politică, etică, istoriografie etc.), se separă domeniul beletristicii.

Noul concept de literatură nu diminuează cu nimic responsabilitatea autorului faţă de naţiune şi faţă de concetăţenii săi, pe care are datoria să-i instruiască şi să-i moralizeze. Dar dacă obligaţia de a servi e tot atît de absolută ca şi înainte, ba chiar tinde să fie sacralizată, datorită misticismului naţional, care se inoculează în toate comportamentele şi atitudinile, definiţia acestei obligaţii capătă un caracter mai larg : „util" e nu numai ceea ce e în legătură directă cu emanciparea politică şi reforma morală, ci şi ceea ce contribuie la dezvoltarea gustului, multiplicarea trebuinţelor spirituale, deschiderea de ferestre şi aruncarea de punţi spre orizonturile necuprinse ale gîndirii şi sensibilităţii. [101]

Pe de altă parte, înseşi cerinţele publicului neboieresc, puţin cultivat, determină o „literarizare" a predicii morale şi a discursului de idei : sfaturile sarbede nu conving pe nimeni, în schimb, virtutea ilustrată printr-o povestire înduioşează şi atrage. Beletristica apare ca un mijloc adecvat de a rentabiliza opera educativă. Dar se înţelege că ea ajunge în cele din urmă un alibi. Căci cine vrea să transmită lecţii prin intermediul artei sfîrşeşte prin a face artă pur şi simplu, cu sau fără pedagogie. O dată deschis ficţiunii drum, aceasta nu mai poate fi controlată. Dar despre sensul în care acţionează gustul noului public vom reveni.

O altă consecinţă a procesului de „literarizare" a literaturii o constituie atenţia acordată, în genere, problemelor de formă şi, în mod special, celor de limbă. Autorul diletant era liber să scrie după bunul său plac, scriitorul meseriaş e dator să-şi supravegheze condeiul şi să-şi epureze expresia, să tindă spre o permanentă auto-depăşire, să studieze experienţa „confraţilor" celebri şi să înveţe din propriile eşecuri.

El are nevoie să-şi însuşească tehnica artei cuvîntului, să fie iniţiat în tainele scrisului — ceea ce şi explică interesul viu pentru prozodie şi teoria literară, concretizat prin apariţia *Grammaticei poeziei* de Heliade (1831) şi a *Cursului de retorică* (1834) de Simion Marcovici, două cărţi surprinzătoare, la prima vedere, într-o literatură ce nu-şi avea încă statornicite genurile şi nu poseda decît rare „modele". Cum e şi de aşteptat, scriitorul care se serveşte de condei ca de un instrument al autoexprimării e împins să acorde o importanţă prioritară problemelor limbii, întrucît devine conştient că randamentul muncii sale atîrnă de îmbogăţirea vocabularului, modernizarea sintaxei, definitivarea ierarhiei uzurilor. Pe de altă parte, exerciţiul zilnic al creaţiei, prin exigenţele inerente configurării materiei imaginare în structuri, pune în lumină disjuncţia dintre „temă" şi „tratare", abătînd astfel atenţia de la „subiect" la „modalitatea" realizării. Consecinţa este că atitudinea de indiferenţă pentru expresie face loc unei conduite artizanale, care presupune conştientizarea procedeelor şi proiectarea obiectului sub latură estetică. În acelaşi timp, drumul acesta de la *ce* spre *cum* legitimează percepţia critică, apoi şi critica propriu-zisă, în înţelesul de gen literar.

Primul critic, apt prin elasticitate spirituală să nu confunde existenţa empirică a literaturii cu manifestarea unei noţiuni dogmatice de frumos, care îşi dă perfect seama de necesitatea imperioasă a clasării valorilor, este desigur Heliade. Dar în analiza feroce a poeziilor lui Alecsandrescu, el îşi pune talentul critic în slujba vindicaţiunii. Încît, meritul de a înălţa critica la rangul de îndeletnicire indispensabilă în edificarea culturii şi de a-i fixa condiţiile minimale de desfăşurare îi revine lui Kogălniceanu. Cuvintele lui relevă trecerea literaturii de la stadiul existenţei „în sine" la stadiul existenţei „pentru sine" :

„...înainte de zece ani, cînd era ruşine de a lua condeiul în mînă spre a compune ceva româneşte, critica ar fi fost cu totul de prisos şi nepriincioasă literaturii născînde. Astăzi s-au schimbat lucrurile : care n-are mania de a fi autor ? Însuşi tinerii de pe laviţele şcoalelor au pretenţii de a publica scrierilor lor, pînă şi tractaturi de filozofie. Ei bine, într-o asemenea epohă, cînd se publică atîtea cărţi, afară de bune, nu este neapărată nevoie ca o critică nepărtinitoare, aspră, să le cerceteze pe toate şi ca într-un ciur să le vînture ; lăudînd cele bune şi aruncînd în noianul uitării pre cele rele ; şi una şi alta, după principiile sale şi fără a lua samă la persoana şi starea autorilor ?" [102]

Aşadar, înmulţirea scrierilor, înviorarea mişcării literare, emulaţia de a publica — pe care Heliade o batjocoreşte ca manie a „autorlîcului" — conduc în mod necesar la competiţia valorilor şi fundamentează actul critic. În felul acesta devine evident că literatura nu e doar „mesaj", ci şi „miraj", nu e doar „ideologie", ci şi „artă" (sau chiar, în primul rînd „artă").

Ivirea noului concept de „literatură" şi existenţa „scriitorului", angajat pe drumul profesionalizării, cu toate că nu-şi cîştigă încă pîinea din produsul condeiului, modifică profund condiţia creaţiei şi pune într-un fel nou problema opţiunilor estetice. Desigur că pentru proaspătul beletrist român, pe jumătate sau pe trei sferturi amator, cu o cultură literară de obicei făcută pe apucate, conceptualizarea diverselor modalităţi plauzibile de artă nu era posibilă decît într-un chip superficial.

Dar esenţial nu e ce opinie îşi fac oamenii despre lucruri, ci cum acţionează. Or, chiar şi fără o deplină clarificare asupra drumurilor noii poezii, chiar şi fără a înţelege pînă la capăt rostul polemicii clasic-romantic, fapt e că noii veniţi în arena literară, îndeosebi cei ce debutează spre sfîrşitul deceniului al patrulea, produc romantic în mod spontan, prin determinarea formaţiei şi convergenţa diverşilor factori impulsivi din mediul ambiant. Importanţa „literarizării" e că ea „modelează" această tendinţă naturală, că îi oferă posibilitatea şi şansa de a se instituţionaliza.

Ca „scriitori", deci ca fabricanţi (deocamdată intermitenţi şi pe jumătate amatori) de beletristică, tinerii autori sînt împinşi să ia act şi să se confrunte cu experimentele artistice cele mai noi, să studieze eficacitatea tehnicilor şi a procedeelor cărora adeziunea publicului şi consimţămîntul criticii Apusului le acordă cauţiunea. Or, între 1830—1840, în literatura franceză, singura cunoscută efectiv scriitorilor din Principate, romantismul oferă atît simplilor cititori, cît şi rafinaţilor, imaginea cea mai adecvată şi cea mai expresivă a artei prezentului. Ca şi locomotiva lui Stephenson, moda vestimentară sau instituţiile politice reprezentative, literatura romantică pare o treaptă de civilizaţie, pe care o naţiune plină de ambiţii, în plin

proces de emancipare materială și morală, n-o poate evita și n-are nici un interes s-o evite.

Între 1830—1840, cînd se află la studii la Paris, V. Alecsandri, I. Ghica, frații Golescu și vărul lor Al. G. Golescu, D. Brătianu, N. Crețulescu, Theodor Diamant, Sc. Vîrnav, Alecu Mavrocordat, cînd Kogălniceanu e la Luneville, apoi la Berlin, Alecu Russo lîngă Geneva, iar în țară cărțile franceze invadează bibliotecile boierești și cabinetele de lectură, opere de răsunet și capodopere se succed într-un ritm impresionant:

1830 — Hugo, *Hernani*; Stendhal, *Le Rouge et le Noir*; Musset, *Contes d'Espagne et d'Italie*; Auguste Comte, *Philosophie positive* (publicarea continuă pînă în 1842).

1831 — Al. Dumas—Père, *Antony*; Hugo, *Notre Dame de Paris* și *Les feuilles d'automne*; Michelet, *Histoire romaine*.

1833 — Balzac, *Eugènie Grandet*.

1834 — Lamennais, *Paroles d'un croyant*; Musset, *On ne badine pas avec l'amour*; Balzac, *Le père Goriot*; Sainte-Beuve, *Volupté*.

1835 — Vigny, *Chatterton* și *Servitude et grandeur militaire*; Pierre Leroux, *De l'égalité*; Musset: *Les nuits* (continuă pînă în 1837 și *Lorenzaccio*; Balzac, *Le lys dans la vallée*.

1836 — Lamartine, *Jocelyn*.

1837 — Lamennais, *Le Livre du peuple*.

1838 — Hugo, *Ruy-Blas*.

1839 — Stendhal, *La Chartreuse de Parme*.

1840 — Hugo, *Rayons et ombres*, Thierry, *Récits des temps mérovingiens*; Proudhon, *La Propriété*; Mérimée, *Colomba*.

În aceeași perioadă, în 1830, apare sub titlul *Poésies allemandes* o culegere din Klopstock, Goethe, Schiller, Bürger, în versiunea lui Gérard de Nérval, se sfîrșește traducerea de *Oeuvres complètes* ale lui Walter Scott (trad. Defaucompret în 38 volume), iar în 1833, a celor 20 de volume de *Contes fantastiques* de Hoffmann (trad Loève-Veimars), apar două noi traduceri complete din Shakespeare (în afară de cea a lui Le Tourneur revăzută de Guizot, din 1821) și două noi traduceri din Byron (în afară de cea a lui Amédée Pichot). [103]

Se vede, așadar, că romantismul genuin al oamenilor de cultură dintre 1830—1840, stadiu final al unui proces de lentă maturare a structurilor mentale autohtone, întîlnește „modelul" literar romantic, în plină vitalitate și putere de fertilizare (de fapt, în momentul culminant al iradierii sale, moment ce

va fi urmat, nu peste mult, în Franța, de o degringoladă brutală). Această coincidență dintre ceea ce oamenii vor și ceea ce li se oferă explică însușirea extrem de rapidă a procedeelor și a convențiilor romantice de stil. „Moda" care impune „imitația" lucrează în același sens cu afinitățile care comandă „receptarea" creatoare. [104]

Rezistențele de natură ideologică sînt neînsemnate: știm că la noi clasicismul nu s-a încorporat într-o doctrină, nu a dat capodopere (exceptînd *Țiganiada*, din păcate însă ignorată de pașoptiști), nici nu a fost inculcat de învățămînt în straturile adînci ale personalității. Nu ignorăm desigur că scriitorii debutanți în deceniul al patrulea învățaseră la Sava după Retorici ale secolului al XVIII-lea, că se familiarizaseră în oarecare măsură, grație dascălilor particulari sau pensioanelor lui Vaillant și Cuénim, cu clasicii marelui secol, cu *Télémaque*, cu Montesquieu *(Grandeur et décadence des Romains)*, cu Voltaire, cu alți reprezentanți ai raționalismului luminilor. Dar presupunînd că s-ar fi inițiat în literaturile clasice, vechi și noi, de zece ori mai mult decît a fost cazul, faptul acesta le-ar fi anulat oare destinul romantic? Oare există vreun singur mare scriitor romantic care să nu fi început prin studiul clasicilor? Și dacă vastele cunoștințe în materie ale unui Lamartine sau Hugo nu i-au împiedicat să caute noi drumuri în artă, cu atît mai puțin putea constitui o frînă instrucția lacunară și superficială a autorilor noștri. (E simptomatic că la 1830 Heliade afirma senin că Iancu Văcărescu a tradus *Britannicus* de Rousseau [!] și tot el va mărturisi cîndva, într-un moment de galofobie furibundă, la 1840, că se deprinsese cu limba franceză citind o carte de colportaj, pe Faublas, „și poate aceasta va fi pricina de nici n-am prea învățat așa bine franțuzește."). [105]

Singurul scriitor al perioadei cercetate care a avut șansa nu doar să-i citească pe clasici, ci să se formeze într-un mediu clasic, este Asachi, și știm că pe el amprenta Romei prerisorgimentale îl marchează întreaga viață. Dar Asachi aparține, în termeni de referință europeană, secolului al XVIII-lea, care sfîrșește la noi în 1821, an în care împlinea 33 de ani. Trebuie apoi avut în vedere că în luminoasa perioadă a tinereții romane el a fost mai mult pictor decît poet. Iar în artele plastice, datorită ponderii superioare a tehnicii în procesul creator, influența școlii lasă urme mai adînci decît în literatură. Faptul

că un pictor ca G. Tatarescu, din a doua generație pașoptistă (născut în 1820), manifestă în întreaga sa operă — și în contrast cu epoca — puternice trăsături clasicizante, se explică prin aceea că studiase la München, una din cele cîteva citadele solide ale academismului în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În literatură, optica „profesorilor“ se transmite în mult mai mică măsură „școlarilor“. E drept că dintre elevii maeștrilor se aleg discipolii, dar încă mai frecvent ies din rîndurile lor detractorii și ereticii.

Cu adevărat importantă pentru scriitorii dintre 1830—1840 nu e bruma de educație clasică, ci capacitatea lor de a percepe sonurile noii poezii, aptitudinea de a descoperi lirismul împregnat de efluviile vremii. Or, în această privință, ei dispun de mobilitate spirituală și de o remarcabilă acuitate a urechii interioare.

Pe de altă parte, e vizibil că din punct de vedere estetic clasicismul nu mai exercită ascendent, îndeosebi asupra tinerei generații, care luptă pentru naționalizarea culturii și originalitate. În acest sens, cuvintele lui Kogălniceanu din 1843 sînt mai mult decît grăitoare. Vorbind despre literatura Moldovei din jurul lui 1830, spiritul rector al *Daciei literare* face rechizitoriul îndrumării neo-clasice, bazate pe imitație și uzul unei mitologii convenționale, care nu mai transmite mituri, ci doar clișee fade și plicticoase: „Literatura, în Moldova, pe atunce, de-abia începuse a renvia, dar slabă, neînsemnată și alcătuită numai din proaste traducții sau imitații și mai rele încă de originaluri străine; poezia era mai mult în formă, în cuvinte, decît în idei. Mitologia părăginită, afectația și conțetele italienești era de modă; la fieștecare rînd a compunerilor din vremea aceea nu găsești decît muze și iar muze, Apollon, Orfeos, Belona, cînd Mars, cînd Aris, Aheron, Dafnis, Tirsis și toți zeii din Olimp și Tartar. Toate acele compuneri era ode imitate, versuri anacreontice, imne, fabule și mai ales sonete, felul de poezie favorit a Orfeilor, carii ne asurzea urechile pe atunce.“ E adevărat că în aceste rînduri Kogălniceanu nu se războiește cu clasicismul veritabil, ci cu o ipostază degradată și epigonică, dar aceasta stăpînise viața literară românească, prin urmare, ea constituia termenul dialectic de confruntare pentru noile directive artistice. [106]

Fără îndoială, vîrstnicii continuă să lucreze. Dar și ei resimt puternic, după cum am arătat în capitolele precedente,

nevoia de schimbare. Faptul că eșuează în încercarea de a se integra ritmului vremii, că formația lor veche își spune cuvîntul nu scade din semnificația gestului: fluxul spre romantism trebuia să fie irezistibil, de vreme ce neo-clasicii înșiși tindeau, cu voie sau fără, să-și abandoneze pozițiile. Știm că Asachi dă în 1836 volumul său de poezii, atașat solid crezului clasic, nu numai prin esența platonică a inspirației, recuzita mitologică și forma sculpturală a versului, ci și prin profesia de credință limpede formulată în prefață. Iancu Văcărescu, discret, tot mai absent din actualitate, deși adoptă nu o dată temele și ritualul noului lirism, rămîne totuși prin prozodia sa contorsionată, de răsfăț verbal, ca și prin modalitatea cerebrală de a-și pune în scenă sentimentele, un supraviețuitor al secolului al XVIII-lea. Cît despre Mumuleanu, cu tot efortul de a-și lamartiniza cîntecul și a-și despleti limbajul, plătește tribut stereotipului raționalist și stilistic al epocii anterioare. Continuă să lucreze, la granița dintre literatură și colportaj, dintre folclor și creație, Anton Pann, personaj pitoresc și secret, care se situează în afara școlilor și a tendințelor literare; pînă la 1840, el nu-și configurează încă personalitatea, e mai degrabă editor și tipograf decît autor, tot atît de mult sau tot atît de puțin clasic prin *Hristoitia*, cît și romantic prin *Noul Erotocrit*.

Dincolo și dincoace de acești autori, care au din ce în ce mai puțină priză (cu excepția lui Anton Pann, simpatizat de publicul mărunt) și care nu reprezintă un obstacol în calea noii literaturi, ci ilustrează incapacitatea de a i se adapta, se produce între 1830—1840 o adevărată explozie romantică. Mai întîi în Muntenia, prin Heliade, Cîrlova, Alecsandrescu, Bolliac, puțin în urmă în Moldova, prin Hrisoverghi, Negruzzi, Ralet, Crupenski, Cuciuran, Alecsandri, de pe la 1838 înainte și în Transilvania, deși aici la un nivel mai restrîns — curentul de primenire a mentalității românești, ce acționase decenii de-a rîndul subteran, își găsește în fine concretizarea în contextul renașterii naționale, precipitate de mișcarea revoluționară a lui Tudor Vladimirescu și conjunctura propice culturii de după 1829. Elanurile înăbușite ale ființei irup spre lumină, poezia inundă viața spirituală, lirismul acaparează istoria, imaginația ridică schelele idealului. Pașii sînt încă șovăitori, poza înlocuiește uneori simțirea veritabilă, gesticulația o ia înaintea „logos“-ului. În lava adîncurilor se amestecă elemente aluvio-

nare, de proveniență diversă, care-și trădează, la răcire, compoziția. Dar noua literatură dă o valoare programatică rupturii de formele învechite ale organizării sociale și mentalității. Ea extinde limitele poeziei pînă la limitele universului, profilează un concept înalt și sever de responsabilitate a scriitorului, forțează limba să se mlădieze, versul să cînte, cuvîntul să transmită mai mult decît spune. [107]

De pe la 1830 înainte romantismul începe să ia în posesie cîmpul culturii românești, la 1840 dominația sa e deplină. În acest răstimp, debutează cîțiva scriitori reprezentativi, provincialismul vechii literaturi e învins, se configurează o „mișcare" literară națională. Integrarea europeană face ca jocul afinităților sufletești să devină productiv : cîțiva mari romantici, în primul rînd Lamartine, Hugo și Byron, sînt recuperați, fiindcă oferă mediului intelectual românesc ceea ce acesta căuta. În aceeași perioadă, adjectivul „romantic", atestat în mod excepțional înainte de 1830, și anume cu semnificația primară de „pitoresc", devine uzual, căpătînd și accepția istorico-estetică de „școală" sau „curent". De o mare importanță este și sforțarea, înfrînată de existența multor confuzii și incertitudini terminologice, de a defini o nouă concepție despre literatură în funcție de opțiunea romantică.

În paginile următoare ne propunem examinarea acestui fenomen de expansiune, cercetîndu-l sub latura conceptuală, a conștiinței pe care o are despre sine, și sub latura empirică, propriu-zis literară, a realizărilor efective de „artă".

CONCEPTUALIZAREA ROMANTISMULUI

ADOPTAREA TERMENULUI „ROMANTIC" ȘI A DERIVATELOR SALE

René Wellek a demonstrat într-un studiu bazat pe o întinsă documentare comparatistă că întrebuințarea în cadrul diverselor limbi naționale a adjectivului „romantic" sau a substantivului „romantism" nu elucidează nici data nașterii, nici momentul conștiinței de sine „romantice". Pare evident că „lucrul" trebuie să premeargă „numelui" și că ceremonia „botezului" nu poate avea loc înainte de a deveni absolut limpede că terminologia tradițională e inaptă să definească noul fenomen cu ajutorul mijloacelor de care dispune. Dar pînă la această luare de act e posibil să se scurgă o perioadă mai lungă sau mai scurtă, întrucît analiza cîmpului noțional e totdeauna tergiversată sau abătută din drum de deprinderea instinctivă de a transforma necunoscutul în cunoscut și a reduce ceea ce se ignoră la ceea ce se știe. Așa se face că în Franța, unde renovarea lirismului într-un spirit străin poeticei clasice are loc, sub impulsul lui Chateaubriand, încă de la începutul secolului al XIX-lea, cel dintîi scriitor care se autodenumește „romantic" pare a fi Stendhal, în 1818, prima atestare a cuvîntului „romantism" e din 1816, iar folosirea lui uzuală datează de-abia din 1824, și anume nu în înțelesul de nouă literatură, ci în acela de gen al literaturii tradiționale.

Cu toate astea, istoricul introducerii și al acreditării termenului „romantic" (inclusiv derivatele sale) e deosebit de instructiv, atît prin perspectivele deschise asupra unui concept parcă anume croit — cum spunea Paul Valéry — „ca să furnizeze pretextul unor dezacorduri interminabile", cît și ca

o referință necesară înțelegerii particularităților procesului literar la noi. Întrucît am tratat această chestiune într-un studiu special, ne rezumăm aci la esențial.[108]

Trei națiuni europene au colaborat la descoperirea, îmbogățirea și valorificarea universală a termenului „romantic" : Franța i-a dat etymon-ul (substantivul „roman" însemnînd poveste de aventuri în versuri sau proză), Anglia — prima formă uzuală (în sens pejorativ de „like the old romances", asociat sinonimic cu „chimerical", „ridiculous", „unnatural", „bombast"), Germania — accepția de „școală" sau „curent" artistic și literar. Un prim moment semantic important e pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, cînd englezul „romantic", fără a înceta să numească falsitatea și exagerarea vechilor romane (cavalerești sau pastorale), preia înțelesul de „pitoresc", fiind utilizat ca să sugereze peisajele neobișnuite, asemănătoare celor descrise în romane, capabile, în orice caz, să rețină privirea, să surprindă printr-un detaliu caracteristic. De-aci înainte adjectivul „romantic" își va pierde puțin cîte puțin legătura cu genul literar de proveniență (romanele cavalerești), devenind un calificativ din ce în ce mai obișnuit pentru aspectele spectaculoase și insolite ale naturii. Conexiunea lui cu această modalitate a peisajului e atît de mare, încît traducătorii francezi ai literaturii engleze a timpului încep să substituie termenul „pitoresc" prin acela de „romantic".

În acest sens, îl regăsim pe „romantic", în 1776, la Letourneur, celebrul traducător al lui Shakespeare și Young, binecunoscut și la noi, unde mai ales versiunea *Nopților* s-a bucurat de un mare ecou. La Rousseau, „romantic" nu mai coincidea cu „pitoresc", implicînd, în afară de particularitatea obiectivă a tabloului de natură și repercusiunea sa sufletească, starea de reverie duioasă, de vag al imaginației. Apar aici acele armonici misterioase ale sonului fundamental, care-i vor da cuvîntului puterea de a se întinde peste vaste provincii ale spiritului și a alimenta izvoarele obscure ale sensibilității.

Etapa decisivă în evoluția semantică a termenului e parcursă în Germania ultimelor decenii ale secolului al XVIII-lea, grație îndeosebi fraților Schlegel. Aceștia se servesc de calificativul „romantic" ca să numească o nouă poetică, ale cărei principii, încă nebuloase și divergente, se degajau în dis-

cuțiile și practica unui mic cerc de literați grupat în jurul revistei *Athenäum* din Iena. Ei iau cuvîntul într-o accepție istorică, asociindu-l cu ideea de epocă „romană", prin urmare, cu civilizația născută din amestecul lumii vechi și al lumii germanice. Această civilizație, caracterizată în mod esențial prin creștinism și instituția medievală a cavaleriei, se situează la antipozii antichității: ca atare, sînt „romantice" acele literaturi „romane" care au dat expresie spontană instinctului divin din sufletul omului, refuzînd convențiile și imitarea sterilizantă a antichității. Anticlasicismului raționalist al lui Lessing, mai mult tactic decît strategic, i se substituia astfel un anticlasicism cu adevărat redutabil, deoarece se întemeia pe mistica sensibilității descătușate și se încorpora într-o doctrină fundamentată istoric.

Doctrina schlegeliană e difuzată în Franța de o serie întreagă de mediatori, printre care : Charles de Villers, Benjamin Constant (în prefața traducerii lui *Wallenstein* de Schiller — 1809), F. Bouterwek. O influență efectivă asupra opiniei publice, ostilă în principiu oricărei încercări de știrbire a tradițiilor clasice, o au trei cărți memorabile, apărute, prin coincidență, în același an, 1813 : Simonde de Sismondi, *De la littérature du Midi de l'Europe ;* A. W. Schlegel, *Cours de littérature dramatique ;* M-me de Staël, *De l'Allemagne.*

În scurtă vreme, adjectivul „romantic" — folosit de adversarii noii literaturi în batjocură — va începe să fie asumat de novatori și va da naștere unui compus substantivizat („romantism"), necesar spre a totaliza într-un concept ceea ce este comun scrierilor socotite drept „romantice" În felul acesta, istoria cuvîntului intră într-o fază adultă, de expansiune universală, dar și de pulverizare caleidoscopică a sensurilor. Chemat la viață cu funcția modestă a unui sinonim („pitoresc"), personalizat de Rousseau într-un sens liric, folosit spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, sub impulsul școlii din Iena, ca antonim (opusul noțiunii „clasic"), devenit, în fine, substantiv abstract cu sarcina de a denumi o doctrină estetico-filozofică și un curent artistic, termenul „romantic" și derivatele lui ajung a fi omologate de conștiința europeană cam între 1820—1830.[109]

Împlîntarea termenului „romantic" în limba română are loc în deceniul al treilea, cînd îl găsim atestat cu înțele-

sul de „pitoresc", și se consolidează după 1830, cînd apare cu sensul estetic de „curent" literar sau de „tipologie" artistică. În mic, și cu deosebirea că de la o etapă la alta se trece aproape imperceptibil și într-o foarte scurtă perioadă de timp, avem astfel o confirmare a faptului că și în cultură, uneori, ontogenia repetă filogenia.

Adjectivul „romantic", sub forma „romanticesc", se ivește cam în aceeași vreme sub condeiul a doi autori : Dinicu Golescu și moldoveanul Daniil Scavinschi. În *Însemnare a călătoriei mele*, deci la 1826, cel dintîi îl folosește spre a zugrăvi o promenadă din Berna : „O plimbare de zioa și noaptea fiindcă o luminează cu felinare, foarte frumoasă și *romanticească*". Relatînd popasul la poalele Ceahlăului, din călătoria spre Borsec, întreprinsă în compania hatmanului Constantin Palade, la 1828, de care am vorbit într-un capitol precedent, Daniil Scavinschi rimează astfel, după metodele poeziei descriptive a secolului al XVIII-lea :

> Acolo sosind cu toții obosiți de osteneală
> Și pătrunși de-acea frumoasă, *romanticească* priveală,
> Stătură și pe verdeață începură a se pune,
> Puterile-mprăștiate voind iarăși să le adune.

Dat fiind că, după toate aparențele, cele două întrebuințări ale termenului „romantic" sînt independente, pare probabil că indiferent de originea cuvîntului (grecească, la Dinicu Golescu, sau rusească la Scavinschi) sufixul - *icesc* a fost adăugat „pe teren românesc" — cum se exprimă N. A. Ursu — datorită corespondenței instituite la începutul sec. al XIX-lea între rom.-*icesc* și grec. -ικος, fr. -*ique,* rus-*ический*.

Tot în accepția de „pitoresc", dar sub forma modernă „romantic", găsim numeroase atestări ale termenului în deceniul al patrulea. Vorbind despre călătoria făcută în 1836 la București, împreună cu G. Barițiu, Timotei Cipariu scrie : „Atîta poci să zic, că de are Parisul, Londra, Viena prospecturi frumoase din afară, nu știu, că nu le-am văzut decît pe hîrtie, dară despre București poți să zici, ori vei căuta de la Băneasa, ori sus de la Mitropolie, cum că are o vedere și o situație așa frumoasă și *romantică,* cît ochii mei încă nu s-au putut sătura". G. Barițiu evocă în 1838 frumusețile Țării Hațegului, spunînd : „Jur-împrejur, în valea aceea atît de *romantică,* te întîmpină în călătoria-ți felurimi de rămășițe mărturisitoare de binele, puterea și fericirea mai marilor țărei". Vasile Pop ne spune că profesorii tocmiți de Asachi în 1820 s-au dus, înainte de a pleca spre Moldova, la Satu Lung, „în această *romantică* periferie". Meletie Drăghici, autorul unei nuvele pline de tenebros și melodramatic, vorbește în 1838 de „tufișe *romantice*". Mai puțin obișnuită e nuanța pe care o capătă adjectivul într-o traducere anonimă din *Foaie pentru mine, inimă și literatură* intitulată : *Amorul cel din urmă a lui Byron.* Aici se vorbește de „mișcarea cea *romantică* a tuturor zîmbirilor". [110]

În înțelesul de curent literar, termenul „romantic" apare cîțiva ani după ce se făcuse cunoscut în înțelesul descriptiv, de peisaj sau calitate proprie peisajului („pitoresc"). Dar noul sens suprapus nu-l scoate din uz pe cel vechi, ci coexistă și se interferează cu acesta în tot decursul deceniului al patrulea. Sceneta *Un poet romantic,* din 1835, a lui Matei Millo ne dă o primă atestare a accepției de „școală estetico-literară". Autorul îi pune pe caricaturalul Galantescu să se prezinte astfel publicului :

> Cuconiță și cucoane, sînt poet, poet *romantic,*
> Și din pieptu-mi poezie, vedeți, curge gemînd jalnic.

O comprehensiune nuanțată a caracteristicilor conceptului o dovedește Heliade în 1835, într-o explicație ingenioasă a diferenței dintre sinonimele aparente uriaș-gigant pe baza confruntării antitetice clasic-romantic. „Într-o poezie de *școală romantică* sau *gotică* — arată el —, orice scriitor care voiește a-și îngriji scrierea vede că sună mai bine zicerea uriaș, în vreme ce într-o poezie clasică gigant e mai bine așezată ; așadar, gigantul e un uriaș clasic și uriașul e un gigant *romantic* sau gotic". A. Mureșanu, cam în aceeași vreme, vorbește de un autor care „să încearcă a da în limba noastră descrieri *romantice* originale". Dar prima etichetare a scriitorilor epocii drept romantici pare a veni — așa cum am mai arătat — din partea unui străin, F. Colson, colaboratorul lui I. Cîmpineanu. În cartea sa, *De l'état présent et à venir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, apărută la 1839, el spune că tînăra generație literară „dă o îndrumare falsă ideilor românești, adoptînd viciile școlii romantice".

Substantivul *„romantism"* devine uzual după 1835. I. Voinescu II, în *Cugetări asupra teatrului,* din 1836, scrie : „Poe-

tul, ca să fie nou, primește să fie și stravagant. Byron, Lamartine, Victor Hugo și alții, săturîndu-se de vechiturile poeziei clasice, au scos la modă *romantismul*". Cezar Bolliac îi împărtășește aceluiași I. Voinescu II, într-o scrisoare deschisă, că a tradus *Lucreția Borgia* și *Angelo, tiranul Padovei*, „cu toate că teatrul nostru nu este încă în stare a reprezenta un *romantism* ca al lui Hugo".

În 1840—1841, *Vocabularul franțezo-românesc* al lui P. Poenaru, Florian Aaron și G. Hill omologhează cele două semnificații principale ale termenului „romantic", reproducînd, de fapt, cu deosebiri minime, definițiile *Dicționarului* Academiei franceze din 1835 : „se zice de locurile, de peisajele care înfățișează imaginației descrieri de poeme și romane", „...se zice și de oarecare scriitori care calcă regulile de compunere și de stil așezate de autorii clasici". [111]

Iată deci că în numai un deceniu, aproximativ între 1826—1836, limba română primește pe „romantic", îi formează derivatele („romantism", „școală romantică") și începe a se servi stăruitor de această terminologie. E un semn că în viața intelectuală în genere, și în literatură îndeosebi, se ivesc fenomene irecuperabile cu mijloacele existente ale limbajului, care reclamă și la noi, ca oriunde, denumiri adecvate. Dar desigur rămîne o mare distanță între ceea ce se numește „romantic" în Franța și ceea ce se numește „romantic" la noi, deși prezența unor similitudini e obligatorie. Lucrul acesta nu trebuie să ne mire, el este dintre cele mai banale. A rosti aceleași vorbe nu înseamnă a gîndi aceste vorbe la fel.

DISCREPANȚA DINTRE „NUMELE" ȘI „SENSUL" TERMENULUI „ROMANTIC"

Penetrația și aclimatizarea termenului „romantic", pe care am urmărit-o în cîteva din momentele nodale, fără a intenționa un recensămînt complet, sugerează că încă de pe la 1830 există la noi o anumită „idee" despre natura romantismului și a principiilor sale estetice. Ideea aceasta — o precizăm din capul locului — e confuză, și nici nu s-ar putea să fie altfel. Dar dacă nu e locul să ne facem iluzii asupra gradului de înțelegere a unui concept, încă neelucidat și nebulos chiar pentru literatura franceză ori italiană la 1830, ar fi tot atît de greșit

să subestimăm importanța difuzării rapide și a folosirii frecvente a adjectivului „romantic" și a compușilor săi. E posibil ca între „nume și „obiect" să existe o nepotrivire, dar ea nu poate merge pînă la divorț, căci, în cazul acesta, „numele" ar trebui să dispară, ivirea lui reprezentînd un hazard sau o tautologie. În loc de a sucomba, constatăm că termenul „romantic" se poartă nesperat de bine, cîștigînd în scurt timp o largă audiență. Sîntem deci îndreptățiți să deducem că el răspunde unei necesități, că traduce, deși incomplet și echivoc, o experiență literară realmente nouă. Care ? În ce fel definită ?

Nimeni nu ne dă un răspuns clar. De fapt, încercarea de a sistematiza practica poetică a zilei e extrem de timidă, și înșiși protagoniștii noului lirism, ca Heliade sau Alecsandrescu, nu par a avea o conștiință deplină a drumului esteticește revoluționar pe care se angajează. Precepte asupra artei de a scrie se dau, desigur, dar ele se inspiră din retoricele secolului al XVIII-lea (Marmontel, Blair, La Harpe) și au în vedere ori un abecedar al literaturii, independent de orice apartenență de școală, ori recomandări situate în orbita doctrinei clasice.

Pentru explicarea acestei situații, dincolo de acea reticență a avîntării în speculație de care am mai vorbit și ale cărei cauze le-am pus în lumină (fuga de abstracțiune, elanul activității practice de construcție culturală, prevalența acordată utilului imediat, lipsa unui mediu favorabil confruntării opiniilor), trebuie să invocăm — deși e vorba de un factor de pondere restrînsă — și educația clasică a scriitorilor. Intelectualii vremii, oricît de sumară le-ar fi fost școlaritatea și oricît de nesubstanțial contactul cu marea literatură, se hrăniseră totuși cu cîte ceva din principiile esteticii clasice și fuseseră deprinși să ierarhizeze valorile în funcție de preferințele secolului al XVIII-lea francez, fixate de Boileau și amendate de Voltaire. Formați în acest spirit, ei trebuiau să uzeze, fie și într-o slabă măsură, de terminologia „clasică" și să reacționeze în raport cu ideea „clasică" despre artă. Dar aceasta înseamnă că erau înclinați, ca oamenii epocilor de tranziție de oriunde, să denumească fenomenele „noi" cu ajutorul limbajului tradițional, pe baza reflexului de apărare împotriva a ceea ce încalcă obișnuința, decurgînd din legea psihologică a minimului efort. Comportări similare se produc în Italia, Franța și în alte părți.

Astfel, între 1810—1830, mulţi dintre autorii peninsulari atribuie termenului „clasic" semnificaţia de „romantic". Carla Apollonio scrie în această privinţă : „Cuvîntul «clasic» indică un complex de idei care erau în mare parte romantice", şi „clasicismul, îndeosebi acel clasicism ai cărui interpreţi majori erau cei mai mari poeţi italieni, ca Foscolo, Leopardi şi Manzoni, nu era în substanţă decît romantism, pasionat de vechime şi adevăr în poezie".

La fel, în Franţa, pînă pe la 1820, se constată că romantismul nu e privit ca un tip de nouă literatură, ci ca un gen al literaturii tradiţionale. „Nici D-na de Staël, nici mai ales Chateaubriand nu aveau conştiinţa că urzesc o revoluţie literară sau că aşază bazele unei doctrine noi. Ei credeau cel mult că ajută la mlădierea şi îmbogăţirea literaturii clasice." Scrierile romantice contraziceau desigur codul instituit de Boileau. Dar nu era firesc ca opinia cultă să le trateze cîtava vreme drept mostre, fie şi excentrice, ale singurei literaturi căreia i se recunoştea dreptul de cetăţenie : cea clasică ? Novatorii înşişi nu găseau nimerit să protesteze. Mai mult încă : deghizarea părea să le convină. În fapt — afirmă P. Martino —, „primii romantici nu păreau să ceară altceva decît această toleranţă". Desigur, peste puţină vreme ei nu se vor mai mulţumi cu atît. Pe măsură ce-şi va etala virtualităţile, romantismul va pretinde tot mai agresiv un statut de deplină autonomie. Dar în etapa dibuirilor de început el îşi ignoră propria-i natură şi pare disponibil pentru toate încarnările. [112]

Fenomenul de reducţie verbală a romantismului la scara valorilor tradiţionale se petrece şi la noi, cu deosebirile provenind din diferenţa contextelor istorice şi din aceea că educaţia clasică a scriitorilor şi, în genere, a intelectualităţii era foarte departe de nivelul atins în Apus. Cunoaştem avatarele învăţămîntului din vremea fanarioţilor şi a domniilor pămîntene, ca şi proporţia limitată a difuzării umanităţilor vechi şi noi în rîndurile cărturarilor din Principate. E limpede că o cultură însuşită fără metodă, mai mult pe apucate, în care antichitatea constituia de obicei o referinţă formală, iar autorii francezi ai marelui secol nu ajungeau să fie asimilaţi în substanţa lor, nu putea crea un veritabil gust clasic, nici înzestra spiritele cu criteriile şi măsura clasicităţii autentice.

Se înţelege că faptul acesta nu putea rămîne fără consecinţe. Două ni se par foarte însemnate : în primul rînd, atenuează adversitatea lăuntrică faţă de romantism, astfel încît acesta va avea să se lupte mai mult cu inerţia decît cu o concepţie principialmente ostilă ; în al doilea rînd, determină o stare de fluiditate a noţiunilor estetice, creînd un climat propice echivocurilor şi confuziilor celor mai neaşteptate. De aceea, interpretarea opiniilor dintre 1830—1840 constituie o operaţie foarte delicată : în adevăr, între „denumirile" şi „sensurile" termenilor literari utilizaţi, există adesea neconcordanţe flagrante, de unde riscul de a-i face pe autori adepţii unor directive pe care atît opera, cît şi atitudinea lor spirituală le contrazice în mod categoric. Aşa, de pildă, faptul că Heliade socoteşte „culoarea locală" drept o caracteristică a clasicismului nu trădează — cum s-a spus — rezistenţa crezului clasic în concepţia sa, ci, dimpotrivă, seducţia pe care o exercită asupră-i trăsăturile definitorii al artei romantice, seducţie disimulată însă graţie folosirii unui utilaj conceptual labil, gata să concilieze extremele şi să servească orice paradox. Vom avea ocazia, în paginile următoare, să dăm şi peste alte exemple de acest fel.

O rezistenţă „conştientizată" faţă de „numele" romantic (care însă nu include de obicei opoziţia fără de principiile artei literare romantice) îşi face totuşi loc din motive de politică literară şi de politică propriu-zisă. Am mai atins în treacăt această chestiune, dar aci sîntem obligaţi să revenim. E mai întîi probabil că oameni ca Heliade, Asachi, Alecsandrescu sau Negruzzi, care citiseră prefaţa la *Cromwell* a lui Victor Hugo şi erau în curent, măcar în parte, cu polemicele dintre clasici şi romantici, socoteau că aprinsele dezbateri literare din Franţa angajează o problematică locală, fără implicaţii directe în realitatea românească.

Hotărîrea de a nu importa un diferend ininteligibil în condiţiile interne, adică de fapt punerea *nominală* a romantismului în carantină, s-a consolidat probabil pe măsură ce asocierea noului curent literar cu formele extreme ale radicalismului politic, devine tot mai evidentă. Cum se ştie, după 1830 are loc ceea ce F. Baldensperger descrie drept „marea schismă" în evoluţia şcolii romantice : aspectele nostalgice, meditative, pur egoiste sînt lăsate în umbră ; tendinţa e de a se sublinia misiunea umanitară şi cetăţenească a artistului, rolul său în lupta pentru libertate ; apare „entuziasmul emancipării, gata să se înfăşoare în lirism, să se emoţioneze şi să se pasioneze pentru cauza naţionalităţilor asuprite, a claselor sărace şi a categoriilor

sociale năpăstuite". În aceste condiţii, sub un regim mai mult decît sensibilizat faţă de orice manifestare de liberalism politic, recunoaşterea publică a identităţii romantice (presupunînd că ea ar fi fost clară la nivelul conştiinţei individuale) era inoportună. [113]

Există, aşadar, motive care justifică utilizarea termenului „romantic" (între 1830—1840) drept o categorie literară *externă*, aplicabilă operelor sau scriitorilor francezi, dar încă inuzitată la noi, fie din timiditate, fie din calcul. Există, pe de altă parte, cazuri de travestire a noilor idei sub vocabularul vechii retorici. Dar esenţialul nu e în „cuvinte", ci în mişcarea efectivă a realului. Or, de la 1830 înainte, lirismul se îndrumă din ce în ce mai hotărît spre romantism. Şi, cum e de aşteptat, teoria încearcă, la rîndu-i, să prindă din urmă noile evoluţii ale literaturii, deşi pe acest teren eclectismul, confuzia şi ambiguitatea au o bază de manifestare incomparabil mai largă. Şi totuşi, un concept de literatură romantică se degajează din magma informă a opiniilor estetice care circulă în deceniul al patrulea.

ANTITEZA „CLASIC — ROMANTIC"

Ce se înţelege prin „clasic", către 1830 şi în anii următori ? Iată nodul gordian al problemei. În *Caracteruri* (1825), Mumuleanu glosează termenul astfel : „vechi, cercat, privit ca exemplu în oricare materie". G. Bariţiu, în 1838, afirmă că „este «clasic» orice lucru scris sau artistic, desăvîrşit dinlăuntru şi din afară, prin urmare, tot ce poate sluji ca model". Autorul „clasic" exprimă întreaga avere spirituală a unui neam şi demonstrează excelenţa limbii : „Mai înainte de toate, se pofteşte la o clasicitate, ca materia şi forma să-şi răspunză una la alta deplin, ca fieştecare cuget să-şi aibă expresia sa vie şi ca armonia ce se află în părţi să se afle şi în lucrul tot". Heliade dă şi el o definiţie, însă ceva mai tîrziu, la 1847. În *Vocabular de vorbe de origine romană şi necesarii la curăţirea şi cultura limbei române*, citim la cuvîntul „clasic" : „ce e de prima clasă, de primul ordin, perfect, ce se poate da de model în clase : autor clasic, ce poate fi de model, ce este o autoritate în felul său".

Reiese că Mumuleanu, Bariţiu, ca şi Heliade vorbesc de „clasic" în sens de exemplar, şi de „autori clasici", în sens de autori reprezentativi, care prelucrează în mod ireproşabil materia inspiraţiei şi a limbii. Atestări identice pot fi semnalate şi la alţi scriitori ai vremii. Astfel, referind asupra *Gramaticii* lui Săulescu, la 15 mai 1833, Gh. Asachi arată că „a supune limba la o sistemă străină, cu de-a sila a o îmbrăca în forme clasice numai pentru dragostea maicii de la care să trage este o tiranie filologică mai grea a să statornici decît acea politică". În prefaţa *Cursului de retorică* (1834), Simion Marcovici mărturiseşte că „scriitorii cei mai clasici într-această materie mi-au slujit drept povăţuitori" etc., etc.

Interesant în accepţiile atribuite cuvîntului e că un singur autor dintre cei citaţi, în speţă, Mumuleanu, implică în mod clar în definiţia sa ideea de „vechi". Aceasta înseamnă că majoritatea nu mai priveşte relaţia cu antichitatea drept suportul indispensabil al clasicităţii. Îndeosebi după 1830, cînd valul romantic cîştigă întreaga Europă, recunoaşterea posibilităţii ca şi scriitori moderni, inclusiv cei foarte recenţi, să fie admişi în pantheonul ilustrităţilor, se impune ca un adevăr incontestabil. În felul acesta, romanticii, desigur sub rezerva exemplarităţii operei, capătă şi ei dreptul de a figura printre „clasici". E ceea ce rezultă din programul enunţat de Heliade pentru „Colecţia de autori clasici", din 1836, unde Homer, Demostene, Xenofon şi Virgiliu coexistă alături de Tasso, Alfieri, Byron, Hugo. Bariţiu, care nu era autodidact ca Heliade şi-şi redacta articolele de cultură generală cu manuale nemţeşti solide pe masă, înregistrează şi el printre scriitorii „clasici" pe Shakespeare, Rousseau, Chateaubriand, D-na de Staël, Lamartine, Victor Hugo, Byron. Iar I. Voinescu II declară că Byron, Lamartine şi Victor Hugo, „în romantismul lor, sînt clasici, şi de tot clasici : adică, cu toate inovaţiile lor, nu au ieşit din drumul dreptului cuvînt şi al gustului, pe care l-au descris cei vechi". [114]

Aşa stînd lucrurile, e limpede că opoziţia clasic-romantic, în interpretarea violent antitetică pe care o dă Victor Hugo în prefaţa la *Cromwell*, nu e acceptabilă pentru scriitorii noştri. Ne amintim că în şedinţele Societăţii literare de la 1827 traducerile din Boileau şi Lamartine se bucurau de un egal succes, şi am văzut că în deceniul al patrulea nimeni n-a fost preocupat să transporte polemica romantică împotriva clasicis-

mului pe teren românesc. (De-abia în 1843 va avea loc o dispută incidentală între Heliade şi Bolliac, în legătură cu apariţia unui volum de poezii al celui din urmă ; pus în faţa unor erori de limbă şi strîns cu uşa, Bolliac se va lansa într-o superbă filipică împotriva lui Boileau, cu totul în afara chestiunii, încercînd să pareze prin gălăgie şi aroganţă o critică în fond întemeiată.)

Totuşi, printre tinerii literaţi grupaţi în jurul lui Heliade, mai îndrăzneţi în opiniile literare, ca şi în cele politice, îşi croieşte drum spre 1835 ideea unui statut estetic propriu literaturii romantice, deosebit în principiul creaţiei de cel clasic, chiar dacă natura acestei deosebiri nu e percepută sub forma unui antagonism radical. Contrariu de ceea ce afirmă D. Popovici, Heliade însuşi se dovedeşte, la 1836, cînd discută despre „gigant" şi „uriaş", conştient nu numai de existenţa deosebirii, dar şi de implicaţiile subtile pe care aceasta le presupune.

Mai tîrziu, în articolul *Despre epopee*, publicat în 1870, el defineşte în termeni peremptorii raporturile antitetice dintre romantism şi clasicism : „Diferenţa ce există în chestiune religioasă între catolicism şi protestantism, aceeaşi este şi în chestiunea literară între şcoala zisă clasică şi între cea zisă romantică, aceeaşi diferenţă este şi între partidele politice zise conservatoare şi în cele zise liberale". E adevărat că la 1870, în perspectiva vremii care clasificase valorile şi clarificase a posteriori drumurile spiritului, a vorbi despre opoziţia clasic-romantic devenea o banalitate. Problema care ne interesează e de a lămuri atitudinea lui Heliade în deceniul al patrulea. Căci dacă în cazul „gigant" — „uriaş" el distinge între cele două directive literare, în alte cazuri pare să le confunde. [115]

De pildă, în 1830, elogiindu-l pe Iancu Văcărescu, spune că poeziile originale ale acestuia sînt „clasice", adică „producturile întîmplării, şi născute fără a fi precugetate. Acest fel de poezie — continuă Heliade — totdeauna a izbutit mai bine şi a avut mai mare preţ decît cele gîndite de multă vreme şi pe urmă eşite dintr-o pană liniştită şi rece". D. Popovici comentează astfel acest pasaj : „Reflexiunea n-avea deci un rol în opera clasică, al cărei atribut principal era originalitatea, ce izvora din spontaneitatea creaţiunii". Dar *dacă* Heliade utilizează în textul citat termenul de „clasic" cu semnificaţia de „exemplar" ? În acest caz, sensul aserţiunii e curat romantic. Criticul vrea să spună că o operă are cu atît mai mari şanse de a atinge

desăvîrşirea, cu cît rezultă din lucrarea „geniului", şi nu a „meşteşugului", cel dintîi înţeles ca un acord spontan cu natura, celălalt, ca un calcul laborios, dar neinspirat. Confuzia izvorăşte din „etichetă", din uzul ambiguu al termenului „clasic".

Altă dată, vorbind de traducerea lui *Saul* de Alfieri, făcută de Aristia, Heliade îl laudă pe cel din urmă că a respectat „clasicismul originalului" — cu alte cuvinte — se grăbeşte el să explice —, „obiceiurile, gustul, portul, persoanele, caracterele şi însuşi limbajul şi limba să fie istorice, să semene cu ale veacului şi locului în care se socoteşte scena". Şi aici definiţia acoperă deplin noţiunea romantică de „culoare locală". Prin urmare, din nou, nu e vorba de ezitarea între îndrumări contradictorii, ci de folosirea arbitrară, în înţelesul nostru, dar logică, în sensul lui Heliade, a termenului „clasic". De vreme ce „clasic" înseamnă „perfect", nu e nici un motiv ca printre atributele sale să nu intre şi adecvarea realistă a personajelor şi decorului, trăsătură statuată drept indispensabilă nu numai de Victor Hugo, Walter Scott şi adepţii lor, dar şi de unii esteticieni ai sec. al XVIII-lea, influenţaţi de teoria relativităţii moravurilor a lui Montesquieu. Iată, de exemplu, ce putem găsi la Marmontel : „Îmi place să-i văd pe englezi, spanioli, italieni în costumul ţărilor lor. Adevărul diferă astfel nu numai de la un popor la altul, de la un secol la altul, ci chiar în acelaşi loc şi în acelaşi timp de la un om la altul, şi în acelaşi om în funcţie de pasiuni şi evenimente." [116]

Fără îndoială, ne putem întreba de ce Heliade înţelege exact ce înseamnă clasic şi romantic cînd e vorba de Victor Hugo şi de ce îşi pierde claritatea discernămîntului cînd e vorba de Iancu Văcărescu şi Aristia ? Oare nu pentru că — aşa cum am văzut că era cazul şi cu Kogălniceanu — consideră inoportun să atribuie denumirea de „romantic" unor compatrioţi ? Faptele arată în tot cazul că nu-i lipsea conştiinţa deosebirii dintre „clasic" şi „romantic", ci voinţa de a o instituţionaliza în literatura noastră.

Delimitarea celor două noţiuni şi aproximarea raporturilor dintre ele se observă şi la alţi autori ai vremii. Astfel, în remarcabilul articol deja menţionat *Cugetări asupra teatrului*, I. Voinescu II pune problema confruntării între „clasici" şi „romantici" în termenii unei lupte dintre „vechi" şi „nou". Byron, Lamartine, Victor Hugo, „săturaţi de vechiturile poe-

ziei clasice, au scos la modă romantismul". Desigur, în romantismul lor, rămîn clasici prin „gust" și „drumul dreptului cuvînt", deci prin exemplaritate. Cu toate acestea, ei pleacă de la un principiu de creație nou : „Fără a se supune la regulile prescrise, și-au zis în sine-le : singura regulă este de a plăcea. Astfel ei au știut să afle secretul cu care să deștepte în noi o idee nouă și să aducă în inima noastră o mișcare nouă." E curios a raporta această formulare la una dintre definițiile date de Stendhal în *Racine et Shakespeare* (1822) : „Romantismul e arta de a prezenta popoarelor operele literare care, în stadiul actual al obiceiurilor și credințelor, sînt susceptibile de a le procura maximum de plăcere". Îl va fi citit I. Voinescu II pe Stendhal ?

Dar iată că, în *Precuvîntarea la Maria Tudor* (1837), Negruzzi susține un punct de vedere asemănător. „Adevărații" poeți ai scenei sînt, după el, Hugo, Delavigne, Dumas. „Înțelegînd duhul parterului ce se săturase de tragediile înalte a lui Corneille, elegiace a lui Racine și filozofice a lui Voltaire, și-au croit planul după o sistemă mai potrivită cu veacul lor", luîndu-și subiectele din istorie sau din realitatea contemporană. Romantismul apare astfel ca o îndrumare *modernă*, care satisface un public nou, nearistocratic (din parter, nu din loji !). Negruzzi ironizează lipsa de verosimil a vechiului teatru, citînd pe Scapin, eroul lui Molière, și pe „un Sudan concherant falnic suspinînd ca un tînăr băiețel după amorul unei fetișoare", cu alte cuvinte, pe Orosman, eroul *Zairei* lui Voltaire. Ambele personaje „sînt atît de cu greu a se crede". Lepădîndu-se, printr-o preterițiune, de bănuiala că ar voi să critice niște capodopere ale artei dramatice, Negruzzi sugerează totuși în ce constă „sistema... potrivită cu veacul" : „pe teatru (această școală de moral) ar trebui să se înfățoșeze șene grandioase, mărețe și mai ales adevărate".

Prefațînd traducerea confratelui din Moldova, pe care o publică în propria-i tipografie, Heliade amintește și el de „școala veche" și de „adevărul" caracteristic operei lui Hugo. „Ca să vorbesc ceva de Victor Hugo, e prea puțin pana mea, cînd de atîția ani se ocupă tiparul Europii de școala lui și cînd și chiar din bătrînii urmași ai școalii cei vechi, cu toate prejudețele lor, au început a recunoaște geniul și adevărul autorului acestuia."

Personalitatea lui Victor Hugo îi prilejuiește și lui Bolliac o manifestare călduroasă de simpatie, de fapt, o veritabilă profesiune de credință prin interpus. Regăsim în acest articol, din 1836, aceeași tendință de a defini romantismul ca o modalitate adevărată și contemporană a artei. „Cît de bine a cunoscut omenirea autorul lui Angelo !" — exclamă admirativ Bolliac. El nu și-a inventat personajele—, nici pe cele infernale, nici pe cele virtuoase, ci le-a zugrăvit după natură. El nu a creat Medee sau Fedre, cum au făcut — persiflează exegetul român — „poeții cei dulci ai veacului lor" și nu a pictat Brutuși sau Catoni, deoarece nu i-a „găsit". [117]

Sensul opiniilor citate, în mare măsură concordante, deși provin de la oameni extrem de feluriți, pare a fi, în mod obiectiv, de a spăla romantismul de păcatul originar printr-o operație de liniștire a spiritelor. De vreme ce autorii romantici pot accede la clasicitatea rezervată de tradiție doar anticilor, de vreme ce arta lor restituie „adevărul" și reprezintă o directivă modernă a literaturii europene, ilustrată de mari valori incontestabile, nu trebuie oare dezarmate prevențiile și eliminate prejudecățile legate de „noile" orientări ale creației ? Romantismul nu-și face loc la noi prin luarea cu asalt a redutelor stăpînite de clasici, deoarece nu există nici un fel de „redute" care să poată constitui obiect de discordie ; el pătrunde prin exercițiul insistent al lirismului, cu Heliade, Alecsandrescu, Bolliac etc., și se insinuează în cîmpul conștiinței literare printr-un soi de extensiune treptată a conceptelor tradiționale : imaginea lui devine astfel familiară treptat cititorului, oferind toate garanțiile de moral și securitate.

CHESTIUNEA REGULILOR

Îndrumarea spre romantism e perceptibilă chiar pe terenul eminamente clasic al raportării la „reguli". Spre a ne da seama de sensul veritabil al evoluției literare, deghizată adesea sub paravanul înșelător al vorbelor, e necesar să examinăm lucrurile strict istoric, refuzînd metoda, totuși foarte răspîndită, a utilizării de texte ale aceluiași autor din etape diferite de creație și atitudine ideologică.

Pe primul plan al atenției stă desigur Heliade — adevărat termometru al epocii, prin viteza recepției, elasticitatea fibrei

intelectuale şi ambiţia de a înălţa literatura română pe poziţiile dialogului cu Europa. El este şi singurul teoretician literar vrednic de consideraţie, cu o activitate destul de întinsă şi pretenţia de a depăşi simpla compilare a izvoarelor străine. Prin ascendentul exercitat asupra contemporanilor şi situaţia de patron al vieţii literare, e şi singurul care dispune de o influenţă reală, cel puţin pînă la revoluţia din 1848.

Se ştie că ideologia literară a lui Heliade Rădulescu a fost supusă unui examen minuţios de către D. Popovici. Deşi preţuim în mod deosebit lucrarea excitantă pentru spirit şi de o vastă documentare a acestui remarcabil savant, noi socotim că ea e pe alocuri vulnerabilă, şi anume în măsura în care întreprinde studiul lui Heliade sistematic, şi nu istoric. O asemenea procedare, dată fiind personalitatea versatilă a scriitorului, dornic să domine conjunctura şi gata oricînd să-şi acopere cu fraze abaterile de la principii, sporeşte riscul de a-i interpreta fals opiniile, luînd în serios ceea ce nu e uneori decît simulaţie, alteori capriciu de moment şi, în orice caz, trebuie clarificat numai printr-o analiză contextuală. De la Popovici are curs în istoria noastră literară imaginea unui Heliade ezitant între clasicism şi romantism, „care n-a perceput niciodată antitetic" cele două noţiuni, şi n-a ştiut să tranşeze, într-un sens sau altul, solicitarea lor contradictorie. Această imagine nu e inexactă întru totul, dar are nevoie de retuşări serioase.

Iniţierea literară a lui Heliade datorează cîte ceva magistrului său din Academia grecească, Vardalah, protagonistul unui clasicism ‚deschis", cu punctul de plecare în Blair. Dar care este aportul exact al lui Vardalah la formarea estetică a lui Heliade e greu de spus. În orice caz, a afirma — cum face D. Popovici — că *Arta retorică* a profesorului grec „se găseşte la baza educaţiei literare a scriitorilor munteni din generaţia lui Heliade" ni se pare excesiv. Dat fiind că Heliade părăseşte Academia de la Măgureanu la 16 ani, pare puţin probabil ca să fi suferit o influenţă decisivă în timpul scolarităţii. Această influenţă e şi mai puţin admisibilă după 1821, cînd audienţa culturii neo-greceşti intră în eclipsă, iar opera lui Vardalah — de altfel, un compilator cu idei personale greu de identificat — încetează de a mai constitui o referinţă (dacă vreodată fusese una pentru tînăra generaţie românească). [118]

Ulterior Heliade ajunge la Boileau, pe care începe să-l traducă încă din 1822 sau 1823. De astă dată, opţiunea e clară, totuşi implicaţiile ei concrete sînt departe de a avea semnificaţia pe care observatorul superficial ar fi înclinat să i le atribuie. Cîntul I al *Artei poetice*, singurul transpus în româneşte, conţine o serie de precepte generale destinate celor ce asaltează Parnasul ; li se recomandă să creeze numai dacă au convingerea vocaţiei, să acorde atenţie gramaticii, să-şi varieze stilul, să se călăuzească după raţiune, înţeleasă ca alianţă a bunului-simţ şi a naturalului.

Raţia în veci urmaţi-o, şi-n scrisuri orice lucraţi,
Lustru, preţ tot de la dînsa ne-ncetat vă-mprumutaţi.

Asemenea sfaturi pot fi împărtăşite de adepţii tuturor şcolilor, ele constituind un soi de A. B. C. al iniţierii literare, un prealabil minimal şi necesar oricui doreşte să se consacre artei cuvîntului. Nu e vorba de „reguli" care ordonează o anumită zonă *interioară* a literaturii, ci de propoziţii definitorii, de postulate, în baza cărora literatura se separă de nonliteratură.

Expurgînd din primul cînt al *Artei poetice* elementele de interes local, respectiv polemica împotriva burlescului, a pedantismului şi a preţiozităţii, Heliade reţine generalităţi de o valabilitate universală, care nu sugerează o apartenenţă estetică bine determinată. Lăsînd de o parte faptul că a traduce nu înseamnă neapărat a adera la ideile autorului, se poate presupune că Boileau e prezentat românilor (într-o versiune, de altfel, fragmentară) mai mult în calitate de „clasic" al artelor poetice decît aceea de papă al „clasicismului". Această ipoteză rămîne, desigur, sub beneficiu de inventar cîtă vreme ne lipsesc fapte care s-o confirme ; or, din păcate, nu dispunem de date suplimentare asupra evoluţiei opiniilor estetice ale lui Heliade pînă la 1830. Totuşi, faptul că el se ocupă, cam de prin 1823—1824, de traducerea lui Lamartine arată că, în orice caz, avertismentele şi recomandările ilustrului autor al *Artei poetice* nu i-au interzis mişcarea spre modernitatea cea mai modernă a momentului.

În 1831, Heliade publică *Regulile sau Grammatica poezii*. De astă dată, voinţa de a oferi un manual de iniţiere e net

exprimată : „Poezia își are limba ei, ca și toate celelalte științe și meșteșuguri, și ca să o înțelegi, trebuie să o înveți, precum se învață toate limbile, ba încă să treci și prin toate învățăturile care te pot face destoinic a învăța acest meșteșug frumos". Dar această inițiere nu se rezumă la consemnarea principiilor constitutive ale artei literare, la simpla prezentare metodică a termenilor uzuali, la acele delimitări majore între literatură și non-literatură, care, pînă la un punct, par a se situa în afara definiției de școală estetică. Avem a face cu o lucrare închegată, și nu cu un fragment, anume cu traducerea unei bune părți a manualului lui Lévizac și Moyssant — meritul de a o fi arătat îi revine lui D. Popovici —, doi compilatori care se află în mod net sub obediența Poeticelor secolului al XVIII-lea și îndeosebi a lui Marmontel.

Ne găsim oare în plin clasicism ? Înainte de a examina amănunțit chestiunea, să facem o observație care ne va prepara să înțelegem mai lesne cele ce urmează. Numele lui Marmontel e o referință ambiguă. Popovici observă în acest sens laturile contradictorii ale sistemului său estetic : „Pe de o parte, el prezintă note revoluționare, ce ne vor întîmpina în ideologia reformatorilor romantici, iar pe de alta, păstrează legături foarte puternice cu vechiul sistem clasic". Dar Brunnetière spunea mai mult. Recomandînd celor ce vor să cunoască ultimul stadiu atins de doctrina clasică lectura lui La Harpe, el sublinia, în contrast, că Marmontel e un spirit liber și, în mod paradoxal, deja un „romantic". Daniel Mornet, care a întreprins anchete minuțioase spre a identifica romantismul în secolul al XVIII-lea, se servește și el, nu o dată, de opera lui Marmontel spre a dovedi creșterea ostilității împotriva clasicismului și progresele ereziei. [119]

Grammatica poeziei, care pune la contribuție ediția din 1814 a lucrării lui Lévizac și Moyssant, *Cours de littérature, d'histoire et de philosophie, extraits de nos meilleurs ouvrages* (apărută în primă versiune la Londra, în 1800), constituie desigur, în marile ei articulații, o rezumare a principiilor clasice, însă încercînd să facă loc și inovațiilor pe care secolul al XVIII-lea, în a doua sa jumătate, le multiplicase în proporție de masă.

Introducerea definește, după Marmontel, cele patru facultăți care converg în creație : duhul (rațiunea), geniul, gustul și talentul. Duhul sau rațiunea e puterea ordonării și a situării judicioase : „o înlesnire a sufletului cu care ne slujim a vedea relațiile între lucruri, a le înțelege numaidecît și a le cumpăni cu înlesnire... duhul știe să se proporționeze (potrivească) cu lucrul care tractează, cu oamenii care îl ascult și cu întîmplările care îl înconjoară". Geniul e o „mare putere de imaginație, precum și o vie simțire", el nu „vede" numai lucrurile „ce sînt în ființă", „el croiește alte nouă". Geniul e „slobod și nesupus nici întîmplărilor, nici oamenilor", dispune, prin intensitatea simțirii și fanteziei de însușirea ubicuității, „statornicează închipuiri fugătoare și dă trup la fantome". Descrierea lucrării geniului e în pur spirit romantic (și preromantic) : „Omul de geniu se lasă cu totul în imaginația sa, ideile sale numai simțămîntul le leagă. El ghicește toate, și nimica nu zice ca ceilalți. El, de face un plan, și-l face întreg ; este însuși Minerva ce sare toată într-armată din capul lui Joe : de zugrăvește, el fură din cer focul cu care însuflețează figurile sale ; de vorbește, ne supune ; de descrie, trăsăturile îi sînt de flacără ; de se luptă, este în mînă cu trăznetul." Talentul, deposedat de o serie de atribute în favoarea geniului, rămîne o îndemînare cultivată prin educație. Gustul, în fine, constă în aptitudinea măsurii, a tactului și cuviinței.

Frapant în acest prim capitol e importanța prioritară atribuită în creație „geniului". Lui îi revine, între cele patru facultăți, inițiativa operei literare : „geniul croiește, duhul apropie și talentul pune în lucrare". Cît privește natura geniului, considerațiile lui Lévizac și Moyssant, alias Marmontel, ne conduc direct la viziunea preromanticilor englezi (Young, frații Warton, Addison), care-i atribuie o origine divină, și la teoria lui Herder, dezvoltată sub înrîurirea lui Hamann, a energiei creatoare spontane, care prin dinamismul ei potențează lucrarea obscură a firii. [120]

Capitolul despre poezie (*Pentru poezie*) arată că „într-un poet imaginația și sentimentul trebui să domnească". Intervenția rațiunii e totuși necesară, deși în subsidiar : „Dacă duhul nu le va lumina, se rătăcește și una și alta. Duhul este ochiul geniului, a căruia imaginația și simtimentul îi sînt aripi." Se enumeră apoi calitățile necesare poetului, care înclină balanța de partea aptitudinilor mai mult decît a meșteșugului ; într-o exprimare mai clară, ele sînt : vioiciunea imaginației, căldura inimii, simțul armoniei, limbajul figurat, puterea asociativă. Alături de aceste „aplecări firești", fără de care se pot face

„versuri pline de duh, însă foarte lipsite de poezie", mai e nevoie de cultură, de educarea gustului și citirea bunilor autori. Cum se vede, e vorba de sfaturi valabile oricînd, pe care le poate subscrie orice propedeutică literară. Dar lucrul cel mai interesant în acest capitol e ceea ce Heliade *nu* preia din Marmontel, deși îl citează anume pe autorul francez drept izvor. Vorbind despre imitație, acesta punea problema esențială pentru doctrina clasică a operării unei selecții în material, reținînd doar obiectele frumoase („le choix de la belle nature"). Heliade nu face această discriminare, pentru el important e contactul direct cu natura, „cel dintîi model și cea mai mare carte a poetului". Se concretizează astfel *predilecția* pentru „adevăr", caracteristică în genere romantismului și, după cum am văzut, pusă pe primul plan de autorii noștri în deceniul al patrulea.

În capitolul despre *Poezia epică,* nu numai că nu există nici o intoleranță dogmatică, dar, prin postularea relativității criteriilor de definire a epicului, combaterea fermă a pozițiilor estetice normative și îndemnul subliniat de a nu-i imita pe cei vechi în litera lor, erezia se manifestă în plin. Mai întîi, se precizează că orice încercare de definiție restrictivă a poemei epice riscă să se dovedească inexactă, ea aplicîndu-se spețelor cunoscute deja, dar neputînd anticipa pe cele viitoare. „Meșteșugurile imaginației nu sînt ca fapturile naturii : metalurile, elementurile, vitele poate cineva să le definească, pentru că totdeauna rămîn tot acelea ; dar faptele omului se schimbă, ca și imaginația care le produce. Obiceiurile, limbile, gustul noroadelor se prefac din veac în veac ; așa se prefac și meșteșugurile ca și împărățiile : se schimbă în mii de chipuri, în vreme ce vrem să rămîie tot acelea." Concluzia e trasă cu multă circumspecție : că poema epică e o povestire în versuri de întîmplări eroice. „Regulile" ei „generale", „asupra cărora se învoiesc toate națiile ce cultivează literile", sînt puține : unitatea acțiunii, diversitatea episoadelor, puterea de a emoționa, caracterul de sine stătător al intrigii. Dar și aceste „reguli" sînt contrariate de o mulțime de factori care derivă din obiceiurile felurite ale popoarelor și marea varietate a gusturilor. Despre imitarea anticilor — punct fundamental al ortodoxiei clasice — se spun cuvinte pline de miez, care par desprinse din argumentația lui Perrault asupra superiorității „modernilor". „Noi nu vorbim tot acea limbă, nu mărturisim tot acea religie, obiceiurile noastre nu seamănă cu ale lor nicidecum, filozofia noastră e mai

de tot împotrivă cu ceea ce vrea ei să însemne printr-însa : pentru ce dară să ne punem cu dinadinsul atît să-i imităm ca niște robi în meșteșugurile imaginației ?... Într-un cuvît, să ne mirăm, să citim pe cei vechi ; însă mirarea noastră să nu fie oarbă, citirile noastre să nu fie robești." Acest pasaj e din Voltaire, ca și întregul capitol (cum a arătat încă Bogdan-Duică): sensul lui eliberator e atît de evident încît comentariul devine de prisos. [121]

Capitolele următoare evoluează pe aceeași linie, formulînd propoziții generale în spirit clasic, dar venind apoi cu precizări și amendamente, care introduc excepții și denotă cochetarea cu fenomenele mai noi ale literaturii. Vorbind despre poezia dramatică (domeniu inexistent la noi), se justifică „unitățile", în schimb, se accentuează necesitatea individualizării personajelor, potrivit cu starea socială și peripețiile intrigii. Totuși, aici — și nu întîmplător, căci scena este principalul cal de bătaie al clasicismului —, umbra lui Boileau e mai puternică decît oriunde, dominînd orizontul.

Din contra, în capitolul dedicat poeziei didactice sînt lăudați autorii care își iau „slobozenie asupra imaginației", amestecind învățăturile cu exemple și episoade mai mult sau mai puțin fabuloase. Doar stilul „colorat" „cu zugrăviri și cu metamorfozuri" „împuternicează, mărește, încălzește și însuflețează învățăturile cele reci ale rației". Poeziei descriptive i se reproșează caracterul mozaical : „orice compoziție poetică trebuie să formeze o adunare și un tot, a căruia părți să fie legate și al căruia mijloc să răspunză cu începutul, și sfîrșitul cu mijlocul, după cum ne învață Aristot și Horațiu" și structuralismul contemporan — am putea adăuga noi.

Capitolul despre poezia lirică, alcătuit după Marmontel, e unul dintre cele mai receptive pentru noile forme de sensibilitate, și nici de data asta lucrul nu e întîmplător. Un pasaj inițial (pe care Bogdan-Duică i-l atribuia lui Heliade, dar care, neexistînd în Marmontel, se găsește, în schimb, la Lévizac) folosește exemplul improvizatorilor italieni la clavecin ca să scoată în evidență caracterul delirant al inspirației, elanul irezistibil ce-l înflăcărează pe artist în momentele de har, cînd pare că se pogoară asupră-i grația divină. Urmează teoria, de largă circulație în secolul al XVIII-lea, al entuziasmului premeditat, care conciliază rațiunea și sentimentul în pretenția reciprocă de a regenta creația, și un larg excurs asupra rolului

social al poetului, de tribun și bard. Acesta e înfățișat ca „un entuziast virtuos, care, cu lira în mînă, alerga sau, într-un minut de rebelie, ca să liniștească duhurile, sau într-un minut de nenorocire publică, ca să aducă nădejdea între noroadele obosite" etc., etc. [122]

Putem opri aici analiza noastră, fără a mai trece în revistă ultimele capitole (*Poezia satirică, Poezia pastorală, Fabula sau apologul, Poezii fugitive*), care nu aduc nimic deosebit. Concluzia se desprinde aproape de la sine. Fără a scăpa din vedere puternicele aderențe clasice ale *Grammaticii poeziei*, reiese că partea cea mai interesantă a lucrării constă în anunțarea și legitimarea dezertărilor romantice : prioritatea geniului asupra regulilor, importanța sentimentului și a imaginației în poezie, culoarea locală, condamnarea imitării „robești" a anticilor, deosebirea dintre poezie și versificație, criticarea pozițiilor normative în definirea speciilor lirice, prețuirea spontaneității, ideea poetului-bard. În esență, *Grammatica poeziei* are în vedere dezvăluirea principiilor constitutive ale diverselor genuri și specii literare, cu grija, evidentă pe alocuri, de a nu codifica rigid „reguli". Desigur, planul constatativ nu e totdeauna clar delimitat de cel normativ, iar deosebirea între ceea ce aparține unei orientări estetice de școală și ceea ce intră în structura inerentă oricărui act literar rămîne extrem de delicată. Pînă azi, cei ce caută „invariantele" structurilor sînt suspectați că vor să dea rețete ,deși ei nu-și propun decît să sistematizeze elementele comune ale spețelor cunoscute. Heliade, în orice caz, prin ceea ce omite, via Lévizac-Moyssant, din Marmontel, denotă elasticitatea intelectuală și spirit antidogmatic.

E drept că, silit să coboare din stratosfera teoriei pe terenul criticii, deci să semnaleze erori în numele unui principiu (căci eroarea se definește prin abaterea de la un standard, formulat explicit sau numai presupus), el invocă uneori — cum vom vedea — existența „regulilor". E însă necesar de văzut, de fiecare dată, în ce context.

E aici locul să atragem atenția că în lupta împotriva despotismelor ce înfrînează creația, romantismul în genere, dar în chip cu totul deosebit cel francez — singurul cu care se emulează scriitorii noștri între 1830 — 1840—, nu cade niciodată în anarhie : protestul contra „regulilor" nu antrenează refuzul ordinei. Ceea ce se urmărește e libertatea, nu haosul, așadar, o libertate circumscrisă și organizată, care reprezintă „o

emancipare" în raport cu normele canonice instituite de Boileau, dar un „despotism" în raport cu licențele admise de curentele ulterioare, să spunem de simbolism ; față de provocările „avangardei", romantismul e tot atît de academic cît și clasicismul.

Victor Hugo, în prefața la *Cromwell*, meditată de toți romanticii noștri, formulează foarte deslușit ideea că arta nu se poate lipsi de o anumită disciplină : „Să dăm cu ciocanul în teorii, poetici și sisteme. Să lepădăm vechea tencuială care deghizează fațada artei. Nu există nici reguli, nici modele ; sau, mai degrabă — se corectează fugosul polemist —, nu există alte reguli decît legile generale ale naturii, care planează și asupra artei în întregul său, și legile speciale care rezultă pentru fiecare creație, din condițiile proprii subiectului respectiv : unele sînt eterne, interioare și dăinuie ; altele, variabile, exterioare, și nu servesc decît o dată". De fapt, după cum observă Philippe van Tieghem, dacă pentru romantici există realmente un dușman, „acesta e mai mult gustul decît regula, și ceea ce vor ei să elimine în numele geniului și al temperamentului individual e tirania sa discretă și vagă, dar necruțătoare". Hugo nu ne spune oare în aceeași prefață la *Cromwell :* „ceea ce trebuie să distrugem înainte de toate e vechiul gust fals" ?

De altfel, după cum s-a mai observat, prefața la *Cromwell* păstrează aparența respectului față de Boileau, și am fi înclinați să spunem, nu numai „aparența". În adevăr, în final, explicînd că nu a voit să se cuiraseze în spatele unor nume ilustre și că a preferat să dea argumente în loc să recurgă la judecăți de autoritate, Hugo îl aduce totuși în sprijin pe Boileau. El citează un pasaj mai mult decît semnificativ din opera acestuia, care argumentează că marii autori, chiar cînd elaborează sisteme, nu rămîn prizonierii literei proprii. Sclerozarea dogmatică a ideilor e mai totdeauna opera discipolilor mediocri. „Preceptul care dă efectiv drept regulă ca să renunți uneori la orice regulă — spune Boileau — e un mister al artei, greu de explicat unor oameni complet lipsiți de gust și pe care un soi de ciudățenie a spiritului îi face insensibili la ceea ce mișcă în mod obișnuit pe oameni". [123]

La noi, unde literatura nu fusese niciodată stînjenită de existența unor interdicții de natură estetică, ideea de „regulă" are un caracter și mai puțin pejorativ decît în Franța. În spiritul lui Heliade ea semnifică de obicei o condiție-limită, derivînd din statutul intrinsec al poeziei („legile generale" ale lui Hugo).

Uneori, mai ales sub imperiul comandamentelor tactice, se ivesc derogări de la principialitatea acestui punct de vedere. Totuşi, în sensul formulărilor, şi nu în litera lor, Heliade nu dă dreptate, mai niciodată, ortodoxiei clasice.

Iată un exemplu caracteristic: articolul *Critică literară*, îndreptat împotriva lui Gr. Alecsandrescu, pare a postula în mod răspicat existenţa şi necesitatea regulilor. „Sînt nişte purdalnice de reguli pentru versificaţie şi tot felul de poezie — afirmă Heliade —, nişte semne de minte întreagă şi judecată dreaptă, de la care nimeni nu poate să se abată nepedepsit; dar un soi de republicani calcă tot în picioare, zic că sînt slobozi". Autorul e, aşadar, pentru ordine, împotriva „republicanilor" care o încalcă. Dar „ordinea" e cea clasică, sau cea minimal necesară artei, de care vorbea Hugo? Şi cine sînt „republicanii"? Sînt ei oare romanticii? La ultima întrebare, putem răspunde negativ. Heliade însuşi clarifică lucrurile într-o notiţă adăugată în ediţia a doua a *Curierului de ambesexe*; el îi identifică aici pe „republicani" cu „rodinienii", deci cu adepţii paşoptismului radical (I. Ghica, C. A. Rosetti etc.), care ar fi început să-l calomnieze încă din 1834, amestecînd „slavofilia" cu „macaroanele nouă ale franţuzismului rău înţeles şi rău uzat". Perturbătorii ordinei nu sînt deci romanticii, ci falşii romantici, şcoala gălăgioasă şi extremistă sub raport politic, care se impune după 1830, „la jeune Europe" a lui Mazzini şi a asociaţilor lui atît de numeroşi în Răsărit.

Cît priveşte „regulile" propriu-zise la care face aluzie Heliade, din contextul articolului rezultă că acestea se suprapun pe de-a întregul „legilor generale" invocate de Hugo. Explicitînd una dintre ipostazele sub care se manifestă „legile" cu pricina, autorul lui *Cromwell* sublinia că, „orice ar face", arta e încadrată între „gramatică şi prozodie", că prozatorul sau versificatorul e obligat să realizeze o corecţie desăvîrşită, „această corecţie intimă, profundă, raţională, care s-a îmbibat de geniul limbii, i-a explorat rădăcinile, i-a scotocit etimologiile". E tocmai ceea ce îl preocupă pe Heliade în articolul său, unul dintre cele mai savuroase pe care le-a scris. Gr. Alecsandrescu nu e combătut în numele unor „dogme" neglijate sau încălcate („unităţile", vocabular selectiv, imitaţia anticilor etc.), ci pentru că în fabula *Vulpea, calul şi lupul* săvîrşeşte numeroase erori de limbă şi tehnică a versului, cum ar fi: elidarea vocalei la începutul emistihului, confundarea accentului tonic

cu cel de intensitate, nerespectarea măsurii, frecvenţa pleonasmelor etc. [124]

În cel de-al doilea articol dedicat lui Alecsandrescu, *Despre versificaţie*, critica se structurează pe aceleaşi premise: ea nu supune examenului principii de artă poetică; fixîndu-şi un obiectiv mai modest, dar reclamat de situaţia concretă a frontului literar, se ocupă în mod strict de problema acurateţii limbajului şi a exactităţii prozodice. De altfel, autorul îşi mărturiseşte ferm scepticismul faţă de utilitarea prescrierii de canoane: „Pe puţini poeţi i-au făcut versificatori şcoala sau regulile. Tactul, cadinţa, armonia, simetria rimei poci zice că au fost înnăscute într-înşii dimpreună cu poezia. Nişte modele frumoase, citirea poeţilor mari le-au fost destule reguli. Prin urmare, totdeauna s-a socotit mai de prisos a se da oarecare reguli uscate, care, pentru cei ce nu sînt poeţi, poate să li se pară reci şi fără interes şi pentru artişti, asemenea foarte de prisos, în vreme ce le cunosc şi le pot crea." Lui Alecsandrescu nu i se face nici aici proces de intenţie. Măsura de 14 silabe a meditaţiilor (*Meditaţia, Eliza, Aşteptarea, Peştera* etc.) i se pare lui Heliade bine aleasă, corespunzătoare cu însăşi firea limbii. Reproşurile vizează inconsecvenţa poetului, compromisurile flagrante cu gramatica şi ortoepia, la care el recurge ca să salveze tactul, acea caracteristică „strîmbătură tonică" (Vladimir Streinu), deplînsă de toţi comentatorii ulteriori. De notat că Heliade admite licenţele în epistole, datorită caracterului lor familiar; aici „poetul trebuie mai mult să păzească limbajul obişnuit în toate zilele în vorba deobşte". Şi oricum, între versuri „după toată regula", dar „nepotrivite cu natura, fără a mişca inima" şi care „nu spun nimic duhului", şi versuri neregulate, dar ţîşnite dintr-o simţire autentică, el nu ezită nici o clipă: preferinţele merg către cele din urmă.

În genere, se poate considera că în deceniul al patrulea — dacă-i înţelegem just declaraţiile şi le replasăm în context — Heliade nu face altceva decît să legitimeze infiltrarea teoriei romantice în spaţiul liber românesc. Sfaturile pe care nu le precupeţeşte în dreapta şi în stînga şi popularizarea insistentă a noţiunilor de teorie literară au scopul să orienteze o creaţie care se războia din greu cu avatarele limbii şi însuşirea principiilor elementare ale scrisului. În stadiul construcţiei culturale din jurul anului 1830, problema nu era de a-i smulge pe mînuitorii condeiului din severitatea unei discipline, ci,

dimpotrivă, de a introduce o disciplină de ordin lingvistic și gramatical, care să acorde exprimării inteligibilitate și un minim de profesionalism, distingînd între poeții sau prozatorii involuntari, din neamul d-lui Jourdain, și scriitorii propriu-ziși. În sensul acesta, minimal, Heliade practică un clasicism empiric, inerent în felul său oricărei literaturi ce trece din starea fluidă, semifolclorică, în starea cristalizării, a operelor individuale și a formelor individualizate.

Dincolo de educația obligatorie a gustului și cenzurarea tendințelor opuse instaurării normei supra-dialectale, Heliade pare însă un adept destul de convins al teoriei romantice a geniului și a libertății de inspirație. Astfel, cînd, la 1839, Asachi se ridică împotriva traducerii lui Aristia din *Saul* de Alfieri, între altele pe motivul că tălmăcitorul alesese un vers nepotrivit, ignorînd că versul eroic românesc e de 16 silabe, Heliade sare ca ars. „Cînd vine geniul — ripostează el sarcastic —, nu întreabă pe nimeni : ce metru să iau ? și cum găsești dumneata cu cale, domnule, care ți-ai uitat limba și ai învățat grecește de la fanarioți ? să mă iau oare dupe urechea dumitale, care ți s-a deprins pe versurile de cincisprezece silabe, lungi cît și circonferința ișlicului fanariotului și care se tîrăsc întocmai ca hîrșiitul papucilor din niște picioare strîmbe ? Geniul își întoarce spetele de la astfel de capete ce trag cu urechea la cîntările lui, el nu întreabă, se sfătuiește numai cu tactul său și național, pentru că nu e el geniu, cum am zice, degeaba ; își croiește metrul său, zboară pe aripile-i de foc, își culege ideile din regiile cerești, din adîncurile infernale, din mijlocul acestor două în cele trei rigate ale naturii pămîntești, din templul Amorului“ ș.c.l.

Confidența pe care Heliade o face în scrisoarea publică adresată în 1839 lui P. Poenaru, unde se autodefinește drept un creator de instinct, și nu de disciplină scolastică, îi relevă efectiv starea de spirit spontan romantică, sau, în orice caz, aprehensiunile față de orice încercare de a încazarma o inspirație decurgînd liber „din inimă“. „Știu că trebuia, după artă — recunoaște Heliade — să încep a spune de ce am să vorbesc, să intru în materie și să-mi caut de drum ; dar aceasta o poate păzi bine cel care fericirea și înlesnirile l-a făcut să fie regulat și să se deprinză a nu ieși din orînduiala sa ; ce-i zice meșteșugul și regula, aceea să facă. Eu însă niciodată n-am prea fost nici așa regulat, nici așa rece ca regula ; mi-a

plăcut mai mult să se ia arta după inimă și să spui ce mă învață inima și ceea ce simte ea.“ [125]

Dintre celelalte manifestări de teorie literară ale deceniului al patrulea, articolul lui Gr. Pleșoianu despre poezia epică, așezat în fruntea traducerii din Fénelon, *Intîmplările lui Telemah fiul lui Ulise* (1831), e — cum a dovedit D. Popovici — compilat după La Harpe ; ca atare, prezintă un interes minor : e o explicare a genului, împrumutată unei autorități incontestabile pentru români, care nu-și propune să convertească pe nimeni la clasicism și, de altfel, nici nu întîmpină în epocă un ecou deosebit. [126]

Altfel stau lucrurile cu *Cursul de retorică* al lui Simion Marcovici (1834), profesat elevilor de la Sf. Sava, compilație inteligentă a principiilor poeticii clasice, redijat probabil — după cum susține I. Verbină (I. Pervain), care l-a studiat minuțios — după mai mulți autori, între care Vardalah, Marmontel, La Harpe, Blair. După părerea noastră, nu e exclus ca opera lui Marcovici să aibă la bază un singur izvor, încă neindentificat, și anume un compendiu școlar de tipul celor care abundau în epocă, de felul manualului deja amintit al lui Lévizac și Moyssant. Oricum ar fi, Marcovici punctează mai stăruitor decît Heliade elementele crezului clasic. Dezbaterea între „geniu“ și „meșteșug“ rămîne la el nedecisă : „nici silința fără geniu poate să nască vreun lucru desăvîrșit, nici geniul fără silință“. Dacă geniul naște „ideile cele nobile și sentimentele cele înalte“, nu e mai puțin adevărat că el nu e în stare „să reverse interesul, grațiile și varietatea, să așeze cu înțelegerea, să împodobească cu gust, să deslușească cu lămurire înaltele sale idei, nici să compuie un cuvînt desăvîrșit în toate părțile sale“. Geniul e dotat spontan cu fantezie, gust, facultatea recepției sensibile, dar se perfecționează prin lectura operelor clasice și aplicarea regulilor proprii domeniului în care lucrează.

Această rezolvare prudentă a problemei ține seama de interesele școlii și ale marelui număr. N-ar fi fost oare absurd ca un profesor de retorică să-și dezică propriu-i învățămînt, susținînd superioritatea absolută a aptitudinilor asupra muncii și, drept urmare, lipsa de interes a studiului ? Poziția lui Marcovici concordă cu aceea a lui Blair, faimosul estetician englez al secolului al XVIII-lea, prieten cu Adam Smith și admirator al lui Ossian, recunoscut în mod explicit undeva printre sur-

sele sale de inspirație. Doctorul în teologie și profesorul de retorică de la Universitatea din Edinburg spunea în această privință : „E, fără îndoială, posibil ca un om de geniu să compună conform regulilor, fără a le fi învățat vreodată ; căci, întrucît ele se intemeiază pe natură, natura însăși i le poate sugera. E extrem de probabil că Homer n-a studiat nici un fel de poetică. Călăuzit doar de geniul său, el a știut să povestească în versuri potrivit tuturor regulilor artei, devenind obiectul admirației generale. Dar de-aici nu s-ar putea conchide că critica e inutilă ; deoarece nu există geniu perfect, nu există nici scriitor care să nu profite de remarcile asupra frumuseților sau defectelor celor ce l-au precedat. Nici observațiile, nici regulile nu pot înlocui geniul sau să-l dăruiască celui ce nu-l posedă, dar ele pot să-l conducă, să-i preîntîmpine rătăcirile, să-i indice cea mai justă și mai convenabilă imitație a naturii."

Tot Blair pare a fi la originea considerațiilor despre pasiuni (Marcovici zice „patimi"), de care ar atîrna, în ultimă instanță, forța persuasivă a elocvenței, întrucît omului pasionat nu-i lipsesc nici cuvintele, nici argumentele, sentimentele lui comunicîndu-se auditoriului printr-un fel de simpatie contagioasă. Dar Marcovici exagerează în sensul analizei, clasificînd și subclasificînd însușirile mai mult în felul francez decît în cel utilizat de esteticianul britanic, care e empiric, inductiv și totalmente degajat în raționalismul său de tradiția strivitoare a dogmelor.

Latura tulburătoare, de fapt singura realmente semnificativă a cărții lui Marcovici, o constituie divorțul dintre expunerea de principii și exemplele propuse spre justificare. „M-am străduit — afirmă ritos autorul — a potrivi stilul și pildele cu regulile". Însă — cum observă I. Verbină — „potrivirea" promisă nu se realizează decît incidental, „pentru că devoțiunea scriitorului față de zeii literari ai zilei : Young, Volney, Marmontel, Lamartine, Byron, Iancu Văcărescu, Heliade, V. Cîrlova, Gr. Alecsandrescu etc. îl determină să ilustreze teoriile maeștrilor artei clasice cu exemple din preromantici și romantici". Se învederează o dată în plus că sub presiunea din ce în ce mai puternică a noii literaturi, vechile concepte trebuiau să-și deschidă larg porțile într-o încercare dezesperată de a dărui intrușilor o legitimitate. Era prima fază a unui proces de segregare, conducînd la renovarea terminologiei și instituționalizarea romantismului ca fenomen literar cu un statut de autonomie. În felul acesta, deși concepută sub semnul clasic, *Retorica* lui Marcovici evidențiază și ea [illegible] irezistibil al veacului.[127]

STATUTUL POEZIEI ȘI „SOLIA" POETULUI

Să relevăm și alte cîteva puncte de cristalizare a unei estetici romantice. Bineînțeles, ar fi iluzoriu să scontăm rezultate foarte spectaculoase. Teoria e dibuitoare, încurcată între respectul datorat formulelor de prestigiu ale Poeticelor neoclasice și practica literară, acaparată din ce în ce mai mult de temele și manierele romantice. De o elaborare sistematică și originală a ideilor, pe baza raportării la experiența locală, nu poate fi încă vorba. Totuși e evident că un concept de nouă literatură își croiește drum.

Din acest punct de vedere, un text dintre cele mai caracteristice îl constituie articolul lui Heliade din 1832 *Pentru poezie*. După părerea lui D. Popovici, articolul are, „în întregul său, aspectul unei traduceri din limba franceză" și învederează îndeosebi idei de obîrșie saint-simonistă (poezia e sora meșteșugurilor etc.). Nu contestăm ipoteza paternității străine, dar dacă e să depistăm un izvor ni se pare că afinitățile cu capitolul *De la pensée*, din *De l'Allemagne* a D-nei de Staël, sînt cel puțin tot atît de concludente. Și n-ar fi de loc greu să invocăm și alte referințe nu mai puțin plauzibile. Adevărul e că articolul lui Heliade transmite, prin cine știe ce filiere intermediare, reduse la numitorul comun al opiniilor de circulație generală, cîteva idei fundamentale despre lirismul romantic.

Autorul român începe prin a deosebi între poezie și versificație : „Nici rima, adică potrivirea sau împerecherea versurilor, nici numărul silabelor nu pot să facă Poezia". Constatarea, devenită o banalitate în anii prefeței la *Cromwell*, o găsim și la D-na de Staël, la ea însă printre cei dintîi : „versurile frumoase nu constituie poezia". Poetul e un înaintemergător al civilizației, spune Heliade : „Cele mai vechi religii, cele mai înțelepte legi, cele mai însemnătoare civilizații, toate sînt datoare poeților. Ei mergea înainte tutulor noroadelor lu-

mei întregi cu lira în mînă pe deosebite drumuri ce au umblat." D-na de Staël : „Națiunile puțin civilizate încep totdeauna prin poezie". Heliade caută esența poeticului într-o transcendență, condamnînd empirismul tern, limitat la certitudinile vulgare ale simțurilor : nu cred decît ceea ce văd și nu există decît ce pot pipăi. Sforțîndu-se să elibereze lirismul de sub incidența demonstrativă și pedestră a raționalismului sec, D-na de Staël declara că „pentru a concepe adevărata măreție a poeziei lirice trebuie să rătăcești într-o stare de reverie prin regiunile eterate, să uiți zgomotele pămîntului ascultînd armonia celestă, să consideri universul întreg ca un simbol al emoțiilor sufletului". Heliade atribuie poetului, pe lîngă „traiul trupului", „traiul sufletului", a cărui patrie este în ceruri, și sugerează, înaripat de o adîncă pietate religioasă, sentimentul infinității cosmice : „ardicînd ochii noștri preste capetele noastre în mijlocul tăcerei nopților, aruncînd privirea noastră dincolo de toate aceste stele ce strălucesc în ceruri, începem a ne întreba dacă Tăria este mărginită sau nu, în vreme ce sîntem asemenea de neputincioși de a cunoaște hotarale ei sau de a înțelege întinderea ei cea nemărginită". Din multele echivalențe ce pot fi descoperite la D-na de Staël, reținem una : „Boschetele, florile și rîurile, ajungeau poeților păgînismului ; singurătatea pădurilor, oceanul fără hotare, cerul înstelat de-abia pot să exprime eternitatea și infinitul care umplu sufletele creștinilor".

În finalul articolului, Heliade se îndepărtează textual, dar nu subtextual, de inteligenta castelană din Coppet. El asociază poezia de meșteșuguri, cum voiau saint-simoniștii, în același timp o consideră implicată în arta oratorică și o descoperă în proza unor autori ca Rousseau și Fénelon (în *Telémaque* „se ciudește cineva că nu poate afla rima"). Ca expresie a totalității umanului, poezia — cînd e înaripată de geniul unui Homer — ne permite să „cunoaștem starea luminilor din veacul său". E oare posibil și un Homer al veacului nostru ? Cu condiția — sugerează Heliade — ca el să-și asume lumea modernă în esența demersurilor ei intelectuale și sufletești.

Cel mai important element al finalului îl constituie însă o formulare critică ascuțită, deși sumară, privitoare la literatura națională : „Cu adevărat noi nu mai sîntem încă în vremea cînd numai niște cîntece de amor să fie destule a face a se mira lumea de noi. Duhurile au trebuință de o

hrană morală mai statornică și mai cuviincioasă la vrednicia omului." Aceste cîteva cuvinte rezumă programul novatorilor noștri romantici, în preajma lui 1830 : pe de o parte, refuzul frivolității anacreontice, pe de altă parte, vointa de înălțare a demnității poeziei, de spiritualizare și elevație morală.

După cum se vede, tema principală a articolului lui Heliade rezidă în identificarea „poeziei" cu „lirismul" — ceea ce răstoarnă felul neo-clasic de a vedea lucrurile. „Lirismul" nu mai e pur și simplu conținutul „liricii", așadar, ideea îmbrăcată în imagini, comunicarea transmisă sub formă ornamentală ; el depășește nu numai „versificația", dar și orice altă modalitate literară sau para-literară, fie ea „proză", fie „oratorie" ; este o expresie genuină a naturii umane, un atribut etern al spiritului, unit prin legături misterioase cu transcendența. Inutil să mai spunem că acest concept de poezie e profund romantic prin preponderența conotației asupra denotației, prin accentul religios, setea absolutului, intuiția totalității cosmice, funcția înaltă și responsabilă atribuită poeților.[128]

Un alt punct al esteticii romantice, scos în evidență în deceniul al patrulea și de care am mai avut ocazia să vorbim în treacăt, se referă la promovarea „adevărului" și „naturalului", cu corolarul lor, „sinceritatea". E vorba de ceea ce Vaclav Černy numește „compozanta realistă" a romantismului, acea propensiune spre concret și istoricitate, pe care adesea o ignoră cercetătorii înclinați să acorde tuturor romantismelor naționale statutul celui german sau care uită că evaziunea onirică din prezent nu e incompatibilă cu o anumită percepție obiectivă a realului. De fapt, revendicarea insistentă a libertății creatoare e legitimată de romantism tocmai în sensul degajării artei de artificiu, a apropierii ei de adevărul naturii și al sufletului omenesc. „Acest „adevăr" nu mai e „verosimilul" clasicilor, ci „veridicul", trebuie prin urmare căutat în contingent, nu în universal, în concret, nu în tipic, în senzual și sensibil, nu în logic și abstract. În acest sens, un universitar francez, Jacques Goudet, observa de curînd că „realismul, adică adeziunea la realitatea concretă, e un reflex inerent esenței romantismului : acolo unde adevărul nu mai rezidă în Idei, fiindcă asupra lor planează confuzia, el poate fi căutat doar în vizibil". Desigur, orientarea aceasta e frapantă mai

ales în mişcările romantice axate pe o luptă naţională în plin avînt, ca cea italiană. [129]

La noi, unde literatura anacreontică se izolase de mişcarea vie a istoriei, îndemnul spre „adevăr“ şi „natural“ nu suna livresc, ca unul sau altul dintre preceptele *Retoricii* lui Simion Marcovici sau ale *Grammaticii poeziei*. Pe de altă parte, romantismul însuşi îşi secreta veninul care avea să-i strice reputaţia : supralicitarea efectelor. Îl vedem, aşadar, pe Heliade criticînd, în *Gazeta Teatrului Naţional*, un spectacol de vodevil in care actorii gesticulau excesiv în scenele tragice şi se scălîmbăiau burlesc în scenele comice : „Neîncetat băgător de seamă al naturii tutulor patimilor, tutulor viţiilor, hromatizate după naturelul fiecăruia om, se face un zugrav sencer al naturii şi arată publicului său nişte icoane vii într-un nou chip, dar totdeauna adevărat şi firesc. Şi mai bine îmi place urîtul pus frumos după natură şi la locul său, decît frumosul pus urît şi fără judecată.“ Observaţii mergînd pe aceeaşi linie fac Kogălniceanu şi Negruzzi. [130]

Mai interesantă e aplicarea conceptului de „adevăr“ la modalitatea liricii confesive. Explicîndu-şi poeziile *Serafimul şi heruvimul* şi *Visul*, Heliade convine că scopul artei fiind de a-i ajuta pe oameni să vadă virtutea şi să ocolească viciul, opera trebuie să conţină elemente destul de generale, astfel ca fiecare cititor să se recunoască în ele, dar, în acelaşi timp, deduse dintr-o experienţă personală, întrucît puterea persuasiunii literare depinde de cunoaşterea nemijlocită de către autor a celor relatate. „Ce poate cineva să descrie sau să zugrăvească mai bine decît aceea ce şi cunoaşte mai bine ? Şi iară ce poate să cunoască atît de bine decît viaţa sa şi faptele oamenilor ce i-a cunoscut mai d-aproape ?“

Dacă, în adevăr, ceea ce cunoşti e mai lesne de zugrăvit decît ceea ce-ţi închipui, atunci — crede Heliade — „răul“ are şansa de a fi evocat mai convingător decît „binele“. Concepţie pesimistă despre ordinea lumii ? În orice caz, adecvată viziunii romantice a damnării şi celei creştine a păcatului originar. Un exemplu cules din Lamartine exemplifică ideea. Meditaţia *Desnădăjduirea*, în care „vede cineva întreagă natura şi pe omul deznădăjduit în toată turbarea şi cîrtirea sa împotriva soartei şi a Dumnezeirii însăşi“, e superioară meditaţiei *Providenţa la om*, în care poetul francez încearcă sugerarea atotputerniciei şi a slavei divine. La fel, Heliade susţine că

zugrăvirea „iesmei“ — a personajului malefic care-i intersectează traiectoria vieţii tocmai cînd începuse să suie treptele împlinirii — e cu mult mai reuşită decît a serafimului sau a heruvimului. „Dar vina nu este a mea ; este că mai mult am băut amarul decît dulcele vieţii...“ Fiindcă — arată mai departe Heliade — „de la început a domnit aci jos împaraţia iadului şi a răului şi sîntem încă departe de acea împărăţie a cerului, adică a păcii, a dreptăţii şi a fericirii preursite de Mîntuitorul. Ce am cunoscut mai mult, aceea am descris şi mai bine. Sîntem departe încă de a fi în relaţie cu îngerii, nu întîlnim decît draci pe pămînt, şi această viaţă a vremilor acestora nu este decît un iad, în care fiecare om este un drac şi muncitor pentru celalalt şi unde fiecare îşi află şi va să-şi afle folosul şi norocirea în paguba şi nenorocirea altuia...“. Fără îndoială că Heliade traversa un moment de criză, de puternică frămîntare morală, dar acest aspect al chestiunii nu ne interesează aci. Reţinem doar viziunea amară şi dezabuzată a lumii, cu reflexe ce amintesc de Byron (de traducerea căruia Heliade se ocupa tocmai atunci). Pe teren estetic, importantă e ideea că valoarea unei creaţii atîrnă de cîtimea de experienţă personală pe care o înmagazinează : translaţia de la existenţă la operă, disimulată de clasici, devine acum un principiu director al creaţiei. [131]

Lupta pentru „adevăr“ şi „natural“, care constituie un protest împotriva stilizării clasice, nu-i duce pe romantici la zugrăvirea tipicităţii cotidianului, adică la realismul propriuzis, pentru că ochii lor sînt megaloscopici, iar spiritul, în perpetuă ebuliţie. Pentru ei, sublimul reprezintă chintesenţa naturii şi gradul superlativ al adevărului. Ca atare, a căuta extremităţile, situaţiile limită, care dau sentimentului o maximă reverberaţie, nu înseamnă a exagera, ci a situa arta în punctele tensive ale realului şi vieţii sufleteşti. Exprimînd în prefaţa la *Maria Tudor* (1837) dezideratul ca pe scenă „să se înfăţoşeze şene grandioase, măreţe şi mai ales adevărate“, Negruzzi nu are de loc teama că cere imposibilul : eroismul aparţine istoriei, de aceea mariajul dintre epopee şi veridicitate i se pare legitim.

În acelaşi sens, pentru un tînăr ca Barbu Catargiu, destinat a face ulterior o strălucită carieră politică, repertoriul Filarmonicii e condamnabil fiindcă nu corespunde încordării dramatice şi exacerbării de sensibilitate de care e avid sufletul

românesc. Precăderea acordată vodevilului, comediei și satirei a făcut ca scena să decadă : „Nimic sublim, nimic de simțire nu se mai văzu, nimic nu mai mișcă inimile noastre, nimic nu mai făcu să mai vărsăm o lacrimă". Melodrama lui Kotzebue *Mizantropia și pocăința* constituie, în acest sens, un reviriment : „Actorul român la glasul actorului neamț se strămută, plin de lacrămi își învață rola și cu lacrămi adevărate vine pe șenă, și tot parterul e stropit cu lacrămi". Teza lui Catargiu e că actorul român se simte în elementul său, prin afinitate de fire, cînd are de încarnat eroi tragici și sublimi, pasiuni irezistibile și sentimente grandioase : „Lăsați dar, voi, fii ai acelor mari domnitori ai lumei, bufoneria, lăsați satira pe seama acelor suflete înghesuite, pe seama acelor duhuri sărace ! Părinții voștri au fost mari, și voi nu puteți fi mici. Vrei ca actorul român să se arate ceea ce este ? Fă-l să trăiască în elementele strămoșilor săi ! Slava, amorul, generozitatea, patriotismul, răzbunarea, trufia, dreptatea — iată ce-i trebuie lui ca să fie mare. Dă-i tragedii sîngeroase și drame scrise cu lacrămi — și le va juca bine." Împotriva evidenței, fugosul și romanticul tînăr, în pieptul căruia clocotea energetismul viril al unei generații dornice să lichideze cu starea de umilință și subterfugiile iezuitice ale părinților, pretindea că actorul român nu e croit pentru comedie : „Nu îi da comedia, că el nu știe să fie bufon, el n-a știut a se slugări și a se maimuța : nu l-ai vedea niciodată să-și știe rola, pentru că nu-i place nici în glumă a fi măscărici." [132]

Un concept al sublimului romantic se ghicește sub formulele neoclasice ale articolului lui Heliade *Pentru stil*, din 1834, inspirat în cea mai mare parte de Marmontel, dar utilizînd și pe La Harpe și Hugh Blair. Important e însă ce reține autorul român din izvoarele sale, cum distribuie accentele, unde și cum intervine. Definiția „sublimului" e preluată din La Harpe : „sublimul este o idee repede, care, exprimată la vreme sau prin grai, sau prin limba naturii, atinge inima, deșteaptă mirarea și înalță sufletul". Dar imediat, parcă pentru a atenua sensul raționalist al termenului „idee", explicația accentuează pe elementul spontan, pe factorii afectivi, subliminali : „O vorbă singură, un țipăt, o mișcare, o căutătură, tăcerea chiar de multe ori sînt cu mult mai puternice decît orice cuvînt împodobit și plin de meșteșug ; și ce zic ? sublimul este atît de neatîrnat

de meșteșug, încît se poate vedea și auzi chiar de la oameni cu totul fără învățătură, pentru că el de multe ori este un dor, o arătare cu foc a inimii, o trăsură, un fulger, o icoană a sufletului celui turburat". Exemplificările pun în lumină superioritatea poeților Libanului asupra poeților Parnasului, după cum și Dumnezeul vechilor ebrei nu suferă comparație cu „zeii cei plini de slăbiciune ai păgînătății". Biblia prevalînd asupra mitologiei greco-romane — iată una dintre temele „clasice" ale inspirației preromantice și romantice !

Pasajul cel mai caracteristic al articolului e cel în care sînt detaliate izvoarele exterioare și interioare ale sublimului. E un repertoriu de veleitate aproape exhaustivă a motivelor romantice, mai exact, a obiectelor care cristalizează starea de comoție a sufletului, dezlegînd resorturile misterului, pulsiunile înăbușite ale ființei. Spicuim : „O întindere nemărginită precum nemărginirea Tăriei, bolta cerului cea semănată de stele, o înălțime sau adîncime grozavă în care se rătăcește și se cufundă vederea, precum un munte trufaș sau un turn măreț și o rîpă fioroasă... izbirea a două oștiri, un monument vechi sau de o mărime și înălțime urieștească, ruinele unei zidiri însemnate sau ale unei cetăți ce ne aduc aminte veacurile care au trecut peste dînsele și care vor mai trece... o mirare sau o groază, precum întunericul cel adînc, singurătatea, tăcerea, o pădure bătrînă și deasă, sunetul cel prelungit al unui clopot grozav sau baterea cea cadențată a unui ceasornic în mijlocul unei nopți pline de liniște, un cimitiriu în care vedem într-o orînduire simetrică și de o mare cuviință plină de fiori oasele celor ce odihnesc în vecinica tăcere sau ale părinților noștri... închipuirea ce ne putem face despre Prea-înalta Ființă, despre a sa vecinicie și atotputernicie, într-un cuvînt, toate ființele ce sînt mai presus de noi sau de care noi sîntem despărțiți printr-o depărtare foarte mare sau a vremii sau a întinderii ; o oarecare neorînduială însemnătoare fără proporție, precum o grămadă nemărginită de stînci, aruncată după întîmplare de mîna naturii, sau o peșteră fără nici o urzire regulată de Arhitectură, ale căria colțuroase afundări pare c-ar coprinde oarecare comori sau curse tainice, o înșăruire de munți fără căpătîi și oarecare fundături." [133]

Semnificativ pentru implantarea romantică din deceniul al patrulea e progresul conceptului de „misiune" a literaturii, acreditarea ideii că poetul e un agent al civilizării, implicit și un

luptător pentru drepturile națiunii din care face parte. Subordonarea creației față de morală fusese postulată și de clasicism. Dar romantismul, tocmai fiindcă exprimă o stare de conflict între individ și societate, pune chestiunea într-un fel nou : scriitorul încetează de a mai fi avocatul ordinei existente, el îmbrățișează cauza popoarelor, a claselor sau păturilor oprimate, e un militant și un răzvrătit ; în același timp, el își comunică angajamentul civic cu o maxima intensitate afectivă. Pe de o parte, literatura devine politică și socială, pe de alta, misionaristă și profetică. Obiectivitatea clasică, favorizată de caracterul impersonal al criticii (denunțarea racilelor general umane), e înlocuită de o atitudine profund subiectivă, fiindcă se situează pe terenul istoriei și al particularului, deci se identifică unei „cauze", unei tabere în luptă.

Trecerea de la finalismul educativ neo-clasic, puternic marcat în sens luminist, la mesianismul romantic, e un proces complicat în care simpla succesiune nu constituie totdeauna un avans, iar declarațiile de principiu au adesea un caracter hibrid. De pildă, la un L. Repey, profesor francez la Academia Mihăileană, pare că viziunea despre importanța morală și socială a literaturii descinde direct din secolul al XVIII-lea. Într-un discurs rostit cu prilejul unui examen public al școlii superioare din Iași, în care pledează cu avîntul lui Condorcet în favoarea progresului și-l combate pe Rousseau, fiindcă atribuia științelor și civilizației un rol nociv, Repey înalță un imn de slavă poeziei, deoarece ea este unul din principalii factori ai socializării. „Grecii au considerat că misiunea poetului are ceva divin și, sub un anumit raport — constată cu prudență profesională oratorul —, entuziasmul lor era întemeiat. E imposibil a evalua influența pe care primii poeți au exercitat-o asupra destinului națiunilor." Mai departe, el arată că poezia, mai puternică decît muzica, are calitatea de a înmuia inimile, de a le deschide emoțiilor tandre, smulgînd existența ordinară plăcerilor triviale, înnobilînd viața, „aruncînd flori peste latura sa hidoasă". „Ceea ce e cu adevărat mare, cu adevărat sublim în misiunea poetului e facultatea de a face să participe la nemurirea geniului său nu numai națiunea, ci și secolul în care a trăit." Cuvinte mari, vagi, de retorică academică, intemporale și abstracte, prin care nu răzbate ecoul frămîntărilor contemporane.

Tot în axa luminilor se situează numeroasele declaratii privind, îndeosebi, valoarea educativă a teatrului. În calitate de conducător al Filarmonicii, Heliade are ocazia să se pronunțe în repetate rînduri : teatrul „este cenzura obiceiurilor și școala moralului" (*C. rom.*, 1831, nr. 4) ; este „singurul organ al stăpînirilor, prin care poate să îmblînzească și să deștepte duhurile după trebuință, să dărăpene obiceiurile cele ruginite și să insufle virtutea" (*C. rom.*, 1833, nr. 57) ; scopul teatrului este „de a se face o școală de moral și de luminare, ca prin pilde vii a se dezvolta în public naltele simtimente ale religiei, patriotismului, cetățeniei, cunoașterii drepturilor și a datoriilor, ascultării către pravili și către cei mari" (*C. rom.*, 1837, nr. 47). O anumită progresie de la „moral" spre „civic" pare să se desprindă din aceste formulări, totuși e clar că noțiunea de „angajament" e încă departe de a se fi încărcat cu un sens romantic.

Totuși, ideea că poetul nu poate rămîne indiferent față de treburile publice, pe care o proclamase și Herder în *Briefe zur Beförderung der Humanität* (1793), pregătește terenul concepției romantice a poetului-„ecou", purtător de cuvînt al națiunii sale. Din ce în ce mai des în deceniul al patrulea e postulată îndatorirea scriitorului de a nu se izola de colectivitate, de a nu se considera „liber" în ceea ce întreprinde. Heliade se răfuiește violent cu așa-zisul „aristocrat al literaturii", care-și închipuie, pe temeiul talentului, că „are dreptul să trăiască oricum, să vorbească orice va voi și să scrie orice îi va veni, să înfrunte pe cine întîlnește, să batjocorească pe cel cu care vorbește, să semene vrajba, să se fălească întru nerușinarea sa și să întinză corupția și desfrîul, un asemenea omuleț, un asemenea crezut autor nu este vătămător numai pentru sine, care e și om pierdut, dar scrierile lui propovăduiesc demoralizația la milioane..." E instructiv a apropia acest text de o declarație a lui Victor Hugo (*La muse française,* juillet 1823) : „Ar fi o eroare condamnabilă a omului de litere de a se crede pe deasupra interesului general și a nevoilor naționale, de a se sustrage de la exercitarea unei influențe asupra contemporanilor, de a-și izola viața sa egoistă de marea viață a corpului social". Apropierea nu o facem în scopul sugerării unei „influențe", ci pentru a învedera natura potențial romantică a rîndurilor lui Heliade.

Pe aceeași linie, pot fi citate multe alte mărturii. Mai relevăm una, semnificativă prin caracterul ei concret. Un recen-

zent al cărţii lui Florian Aaron, *Catehismul omului creştin, moral şi social*, care iscăleşte E. L., îl laudă pe profesorul transilvănean fiindcă „seamănă că a înţeles nobila şi serioasa solie a unui scriitor : a simţit că într-o ţară aşa de săracă ca a sa în cărţi bune nu trebuie cineva a se agăţa pe negîndite de orice sujet şi a-şi alege un titlu după întîmplare" (*C. rom.*, 1838, nr. 15).

Cuvîntul „solie", pe care-l utilizează anonimul de mai sus, nu e întîmplător. Îl regăsim la Heliade într-un text important, care precizează că unui autor i se cer : „cunoştinţe trebuincioase la materia sa", dar şi „un chip de vedere a lucrurilor mai presus de a gloatei, simţirea cu întregime a soliei sale, dorinţa îndeobşte a binelui şi stîrpirea răului". Deşi „solia" poate fi „primită de sus", totuşi ideea poetului-profet, conducător de popoare şi ambasador al cerului, nu e încă net conturată ; ea va fi rodul iniţierii mai ample a lui Heliade în teoria romantismului social, propovăduită de Lamennais, Hugo, Michelet, Pierre Leroux ; va fi şi consecinţa zguduirii sufleteşti pricinuită de înfrîngerea de la 1848 şi anii exilului. În orice caz, către 1840, redactorul *Curierului* e conştient că profesia literelor constituie un sacerdoţiu, implicînd lupta pentru umanizarea planetei, dar, în acelaşi timp, că ea este o artă, asemenea muzicii, care dispune de privilegiul înălţării peste limitele cenuşii ale existenţei. În ce fel poate muritorul de rînd să iasă de sub ingerinţa destinului şi să se confunde în beţia totalităţii, să trăiască miracolul contopirii subiectului cu obiectul ? „Numai în sanctuariul artei — răspunde Heliade —, unde alesul artist, împlinind o slujbă prin vocaţie sacerdotală, ne uşurează pentru un moment de monotona şi lutoasa greutate a celor pămînteşti şi ne răpeşte peste clime, peste şcoli, peste regii". [134]

SPRE UN CONCEPT DE ROMANTISM NAŢIONAL

O schimbare substanţială a noţiunilor directoare ale literaturii se produce către sfîrşitul deceniului al patrulea. Ea e opera paşoptiştilor revoluţionari, care încep să se afirme după 1835 şi îşi definesc cu claritate orientarea programatică în 1840, la *Dacia literară*. Principiile proclamate de Kogălniceanu şi prietenii săi la *Dacia* sînt binecunoscute, iar importanţa lor a fost subliniată insistent de întreaga noastră istoriografie literară

modernă. Ceea ce ne interesează aici e să subliniem că ele ilustrează o opţiune romantică, desigur larg enunţată, punînd accentul, cu o admirabilă intuiţie a oportunităţilor, pe elementul esenţial în momentul respectiv.

Or, esenţialul consta în promovarea hotărîtă şi deplin consecventă a directivei naţionale şi populare în literatură. Dacă Heliade cuprinsese în aceeaşi încurajare generoasă creaţia originală şi traducerile, bucurîndu-se că se scria româneşte şi se îmbogăţeau tipăriturile în limba naţională cu noi opere, *Dacia literară* pune capăt ambiguităţii criteriilor. Ea afirmă că originalitatea naţională este „însuşirea cea mai preţioasă a unei literaturi" şi condamnă înmulţirea imitaţiilor şi a traducerilor, deoarece ele „s-au făcut la noi o manie primejdioasă, pentru că omoară în noi duhul naţional". Cu toată aparenţa exclusivistă, punctul acesta nu trebuie interpretat ca un blam împotriva politicii de asimilare a culturii europene. După cum o va lămuri într-un număr ulterior al *Daciei*, Kogălniceanu înţelegea să critice abuzurile, nu principiul însuşi ; era împotriva superficialităţii şi a maimuţăririi Apusului, nu împotriva preluării de cărţi folositoare şi de idei bune. Cum avea s-o spună ulterior (în 1850), „în secolul al XIX-lea nu e iertat nici unei naţii de a se închide înăuntrul înrîuririlor timpului, de a se mărgini în ce are, fără a se împrumuta şi de la străini".

Un alt punct al programului *Daciei literare*, dezvoltare logică a celui anterior, adresează scriitorilor apelul de a se inspira din realitatea autohtonă : „Istoria noastră are destule fapte eroice, frumoasele noastre ţări sînt destul de mari, obiceiurile noastre destul de pitoreşti şi de poetice, pentru ca să putem găsi şi la noi sujeturi de scris, fără să avem pentru aceasta trebuinţă să ne împrumutăm de la alte naţii".

De remarcat că în aceste rînduri nu e întrebuinţat cuvîntul folclor (sau un echivalent : poezie populară, literatură populară). Totuşi, nu încape îndoială că îndrumarea lui Kogălniceanu avea în vedere şi acest izvor de inspiraţie, lucru, de altfel, evident şi prin prezenţa, încă în primul număr al revistei, a articolului lui C. Negruzzi : *Cîntece populare a Moldaviei*. De reţinut şi faptul că, îndreptînd atenţia spre mediul local, spre aspectele particulare şi specifice ale realităţii româneşti, *Dacia* deschidea scriitorilor perspectiva unei literaturi întemeiată pe observaţie, cultivînd „adevărul" şi „naturalul" — în-

drumare mai mult decît binevenită într-un climat de vogă adjectivală, de declamaţie ieftină şi sentimentalism umflat.

Un alt punct programatic prefaţează unitatea politică a naţiunii, precizînd într-o formă concisă că revista va lupta pentru ca „românii să aibă o limbă şi o literatură comună pentru toţi". În fine, se insista asupra legitimităţii spiritului critic, dîndu-se a înţelege că faza aprobărilor binevoitoare şi a indulgenţei tactice se încheiase (lucru nu chiar atît de sigur, cum avea să se convingă foarte curînd Kogălniceanu). În operaţia necesară de a discerne binele de rău, se făgăduiau criterii obiective şi procedee urbane : „Critica noastră va fi nepărtinitoare ; vom critica cartea, iar nu persoana. Vrăjmaşi ai arbitrarului, nu vom fi arbitrari în judecăţile noastre literare." 135

Programul *Daciei* nu foloseşte cuvîntul „romantic" şi nici nu face aluzie la vreo apartenenţă de „şcoală". Dar prin istorism, descoperirea folclorului, replierea pe elementul specific, recomandarea subliniată a originalităţii se înscrie net în hotarele romantismului, un romantism cuminte, temperat, naţional, „deschis" — întrucît formulează o strategie a politicii culturale, indicînd temele, nu modalitatea realizării artistice, drumul ce trebuia urmat, nu mijloacele de a-l parcurge.

Sub raport literar, programul *Daciei* nu validează, dar nici nu invalidează conceptele estetice pe care le-am văzut începînd să se contureze în deceniul al patrulea. Înglobînd literatura în cultură şi cultura în istorie, *Dacia* nu răspunde întrebărilor concrete sugerate de exerciţiul profesional al modelajului artistic. În schimb, ea oferă puncte de reper majore, cu atît mai valoroase, cu cît afectează întreaga sferă a raporturilor intelectului cu societatea contemporană. Fără îndoială, în chiar generalitatea directivelor se ascundea un pericol : acela de a favoriza echivocul ; pe de altă parte, dacă noile principii — oricît de salutare în substanţă — ar fi fost doar enunţate programatic, nu e greu de văzut că influenţa lor asupra spiritelor ar fi rămas derizorie. Dar *Dacia* n-a fost doar o catedră sau o tribună, ca atîtea dintre publicaţiile precedente, ci a fost o revistă literară, în sensul curat al cuvîntului, care a reuşit să adune în paginile ei cîteva dintre condeiele cele mai reprezentative ale vremii. Exemplul a venit astfel în sprijinul teoriei, clarificînd-o şi demonstrîndu-i rodnicia. Încît, chiar dacă s-a ferit să intre în detaliile de meşteşug ale literaturii şi nu a dat reţete, *Dacia* a impus, în schimb, un stil, iar numele ei a încetat repede să mai desemneze o iniţiativă locală : a devenit un simbol.

Ca orice moment nodal al unei dezvoltări, *Dacia literară* e, în acelaşi timp, începutul unui drum nou, dar şi punctul final al unei evoluţii. Kogălniceanu şi prietenii săi nu elaborează ideologic într-un spaţiu vid, ei profită de tot ce se acumulase pînă la dînşii, trăgînd de fapt concluziile unor frămîntări de conştiinţă intrate, o dată cu evenimentele revoluţionare de la 1821, într-un stadiu de rapidă maturaţie. Se poate spune că ideile cuprinse în celebra *Introducţie* a *Daciei literare* pluteau în aer, fireşte, sub o formă dispersată, uneori tulbure, de obicei fără ca semnificaţia lor profundă să fie corect evaluată.

Să dăm doar cîteva exemple. În 1831, Heliade afirma undeva că „istoria noastră este plină de întîmplări şi fapte mari şi eroice şi aceasta este un izvor de unde să se adape duhurile şi cu tragedii originale". În 1837, Ion Maiorescu — o ştim — alarmase în mod brutal împotriva invaziei franţuzismului. Un anonim (care e probabil Heliade), comentînd în *Curierul românesc* deschiderea unui curs de franceză al profesorului Repey, scria : „Noi sîntem un norod ce se renaşte şi rumâni mai înainte de toate... Pentru aceasta, din parte-mi (şi aceasta fără îndoială vor socoti-o şi toţi compatrioţii mei bine cugetători), aş vrea să văz lucrurile cele bune şi ideile cele bune viind de peste mări şi tărîmuri a ne adăoga suma fericirii noastre dinlăuntru, în duhul însă rumânesc, şi noi să le primim ca nişte rumâni. Privind lucrurile astfel, eu, cu prilejul întreprinderii d-lui Repey, aş zice compatrioţilor mei de literatură franţozească, cunoaşteţi istoria ţării noastre ?" În ce-l priveşte pe G. Bariţiu, e şi greu a spicui din multiplele sale declaraţii care anticipă ivirea *Daciei* ; el apelează insistent la strîngerea folclorului şi a documentelor istorice, accentuează mereu problematica naţională, înţelege să stimuleze creaţia originală etc. Iată una singură dintre numeroasele sale luări de poziţie : „încercările originale româneşti mai totdeauna îşi au preţul său, fie acele cum vor fi, numai să le cunoşti de originale şi nu de imitaţii sau adunături de idei împrumutate". Chiar şi titlul revistei lui Kogălniceanu, sub forma *Dacia vechie şi nouă*, apare într-o înştiinţare de publicaţie a lui Alexandru Popovici, rămasă însă în stare de proiect. 136

Toate aceste mărturii, care, evident, nu epuizează numeroasele declarații de intenție și formulările mai mult sau mai puțin concordante cu tezele programatice ale *Daciei literare*, arată în ce măsură inițiativa lui Kogălniceanu răspundea unor nevoi obiective ale culturii românești. Faptul că novatorii de la 1840 dădeau glas unei stări de spirit ce-și dibuia căile de exprimare, nu le diminuează meritele. Căci dacă situarea în axa istoriei nu conferă valoare intrinsecă unei opțiuni ideologice, ea dovedește, în schimb, că drumul de la interpretarea lumii la transformarea ei e deschis. Grație lui Kogălniceanu și prietenilor săi, spontaneitatea dezvoltării culturale începe a fi corijată, literatura capătă un țel pe care să-l servească, un criteriu care să-i gireze reușita, o perspectivă care să-i anime căutările.

Remarcabil e că, deși foarte tînără, echipa *Daciei* dă dovada unui discernămînt matur ; ea nu se lasă ademenită de mirajul vorbelor, ca Heliade, nici nu propune realului drept ripostă, ca Asachi, un ideal pietrificat și anacronic. Spre deosebire și de primul și de al doilea, Kogălniceanu și prietenii săi știu să depășească dialectic contradicția dintre tradiție și inovație, ca și aceea dintre național și universal. Ei constituie prima generație românească la care decalajul față de Apus nu se mai simte ; pentru ei Europa e un partener de dialog, nu un mit și nu o utopie. Ei își pun problema „recuperării“ în mod lucid, iar soluția la care se opresc, a „asimilării selective“, corespunde efectiv dublei vocații a culturii noastre către 1840 : de a călători pe toate drumurile spiritului fără a înceta să fie ea însăși, de a-și afirma personalitatea fără a-și vinde sufletul. Încît, pentru a spune totul într-un cuvînt, generația lui Kogălniceanu are meritul — care nu e dintre cele mai mici — de a fi făcut romantismul plauzibil conștiinței românești.

ITINERAR LITERAR ROMANTIC

Ceea ce urmărim în acest ultim capitol e să întreprindem o recunoaștere a terenului, să-i trecem în revistă pe primii scriitori romantici și să ne facem o idee despre opera lor. Nu intenționăm să procedăm la secțiuni transversale, studiind unitatea atitudinilor, motivelor, procedeelor, mai întîi fiindcă răstimpul dintre 1830-1840 e prea scurt ca să îngăduie cristalizarea formulelor, apoi, fiindcă ceea ce ne-am propus a fost să explicăm originile romantismului, nu să cercetăm romantismul originilor.

În consecință, în acest capitol ne plasăm în interiorul romantismului, întrebîndu-ne nu prin ce romanticii seamănă între ei, ci prin ce diferă. Abandonînd unghiul istoriei ideilor, adoptăm acum perspectiva criticii. Pentru a sugera o imagine vie a frontului literar, fără simplificările și arbitrarul care decurg, în mod necondiționat, din orice operație de identificare a afinităților, ne vom concentra atenția asupra indivizilor și operelor, nu a tipurilor și a noțiunilor, urmărind pe scriitorii înșiși în raporturile lor spontane sau premeditate, victorioase sau soldate prin eșec cu ceea ce constituie deja termenul de referință și „modelul“ predominant al literaturii.

ȚARA ROMÂNEASCĂ

Dacă în Franța manifestarea hotărîtoare a romantismului a avut loc pe scenă, iar ceremonia botezului, cînd noua doctrină a fost consacrată și impusă opiniei publice, s-a produs cu

prilejul unui spectacol, totuşi şi aci, ca pretutindeni, renovarea principiilor directoare ale literaturii a pus în discuţie şi a afectat, în primul rînd, statutul poeziei. Factor de transcendere a cotidianului prozaic şi a pozitivităţii vulgare, romantismul a plasat întreaga literatură, şi nu doar unul sau altul din domeniile sale particulare, sub semnul privilegiat al lirismului. „În vreme ce poezia fusese în secolul al XVIII-lea — scrie Gaëtan Picon — un gen minor, strict definit, ea devine, o dată cu romantismul, sufletul indivizibil şi indefinit al oricărei literaturi“. [137]

Şi la noi, primii romantici sînt poeţii, iar ivirea noului lirism — elegiac, meditativ, muzical, năzuind să înalţe sufletul peste terestritate şi să-l acorde cu pulsaţiile tainice ale firii — are loc în jurul anului 1830, mai întîi în Ţara Românească. Iniţiator în atîtea privinţe, Heliade e şi pe acest tărîm cel care trece Rubiconul. Îl trece anume într-un fel foarte simptomatic, renunţînd la Christopol pentru Lamartine.

Prin 1819, de-abia venit la Lazăr de la Academia din Măgureanu, el jura pe anacreonticul grec, al cărui volum de *Lirice* (1811) îl impresionase într-atît, încît se pusese să-l traducă în întregime. Manuscrisul fusese încredinţat lui Carcalechi spre a-l tipări, dar, cum avea s-o recunoască autocritic mai tîrziu, „din mila lui Dumnezeu s-au pierdut acele traducţii“. Apoi, fără alt intermediu cunoscut, urmează descoperirea lui Lamartine, care are loc prin 1823, dacă e să-l credem pe Bogdan-Duică. Ţinînd seama că *Méditations poétiques* apăruseră în 1820, data e foarte timpurie şi denotă o intuiţie a valorii de o remarcabilă pertinenţă. Încercarea de a încătuşa vaporoasa melopee lamartiniană în ritmurile încă stîngace şi în topica împiedicată a limbii române — act temerar, dar izbăvitor — are loc puţin mai tîrziu. Deja în 1826 sînt gata primele traduceri : *Suvenirul* şi *Singurătatea*. În 1827-1828 urmează *Seara, Deznădăjduirea, Provedinţa la om, Rugăciunea de seară*, citite împreună cu precedentele la şedinţele Societăţii literare patronate de Dinicu Golescu. Selecta asistenţă e entuziasmată, dar ea aplaudă — cum ştim — nu cu mai mică aprindere, versiunea primului cînt al *Artei poetice*. Un volum conţinînd 9 meditaţii de Lamartine şi 8 poeme originale apare la 1830, în cadrul *Adaosului literal*.

Deşi se sforţează să restituie cît mai fidel conţinutul şi muzica originalului, traducerile suferă de pe urma inexperienţei lui Heliade şi a dificultăţilor obiective de manipulare a limbii. Dar ele s-au bucurat în epocă de un imens succes. S. Marcovici declara în *Curs de retorică* (1834) că *Suvenirul* este „poezia cea mai patetică cu care limba română se poate făli“, iar *Lacul* e tradus „cu toată iscusinţa geniului“. Ion Ghica, puţin dispus la amabilităţi faţă de Heliade, va mărturisi că în copilărie le învăţase pe dinafară. Bolintineanu e cel care situează lucrurile în perspectivă : traducerea *Meditaţiilor* constituie semnalul eliberării lirismului din captivitatea epigonismului clasic. „Spiritul restauraţiunii din Franţa — spune el —, care insuflase pe marele poet francez, crea la români imitatori. Poezia clasică greacă fuse uitată şi se adoptă poezia plîngîndă de pe malurile Senei.“ În cazul acesta, ca în atîtea altele, meritul lui Heliade e de a fi intuit nevoile adînci ale spiritului public şi a se fi orientat, cu o admirabilă anticipare a rezultatului, exact în direcţia potrivită. Descoperirea trebuia oricum s-o facă cineva (dovadă că, prin 1826-1827, Constantin Mihai Manu, care n-a lăsat nume în literatură, se îndeletnicea şi el cu traducerea elegiei *Sapho)*. De fapt, toată noua generaţie poetică a Munteniei lamartiniza înainte de a-l fi cunoscut pe Lamartine. [138]

Heliade mai efectuează în deceniul al patrulea numeroase traduceri, unele din motive utilitare şi pedagogice (ca să moralizeze, să trezească gustul lecturii în publicul de rînd, să asigure repertoriul Filarmonicii), altele din motive comerciale (ca să atragă cititori *Curierului de ambe sexe)*, profitînd de prestigiul unor scriitori la modă), altele, în fine, ca exerciţiu de mlădiere a limbii. E greu de spus ce anume raţiune primează de fiecare dată în alegerea titlurilor din următoarea listă impresionantă : Marmontel (*Bărbatul cel bun* şi *Femeea cum sînt puţine* — 1832), Voltaire (*Mahomet* — 1834, *Zaira* — anunţată în *Gazeta Teatrului Naţional*, 1836, p. 32), Byron (16 poeme traduse după versiunea lui Amédée Pichot între 1834-1839), Molière *(Amfitrion* — 1836), *Povăţuiri asupra poeziei după Boileau şi Oraţie* (1836), Bulwer *(Hristianismu la începutul său. Extract din cele din urmă zile ale Pompeii* — 1836), Rousseau (*Noua Eloiză* — 1837), Tasso (4 cînturi din *Gerusalemme liberata* — 1837), Ilie Miniat *(Cucinte ale episcopului...* — 1839), Cervantes (*Don Chisbot de la Mancha* prin prelucrarea lui Florian — 1840). Fără să ne dea dreptul să conchidem asupra ideologiei literare a lui Heliade, această listă (din

care am exclus numeroasele materiale de tip romanesc, bulevardier și foiletonistic din *Curierul de ambe sexe)* nu contrazice, în orice caz, prin Tasso, Rousseau, tragediile patetice ale lui Voltaire, Bulwer, Byron, puternicile propensiuni spre romantism ale mișcării literare.

Cu mult mai semnificativă e creația originală. Volumul de la 1830 conținea *Trecutul, Dragele mele umbre, Epitaf. La o tînără mumă, Odă la campania rusească, Sonet*, poezii de exultanță și confesiune, profund diferite prin tonalitate și destinație, cîntînd, cu o patetizare forțată a limbajului, marile desfășurări ale istoriei sau plîngînd neajunsurile existenței, peste care planează umbra timpului neiertător. În 1836, apare *Culegere din scrierile lui I. Eliad de proze și de poesie*, în care găsim cîteva din piesele de rezistență ale lirismului romantic din deceniul al patrulea : *Imn la durere, Serafimul și heruvimul, Visul, O noapte pe ruinele Tîrgoviștii, La moartea lui Cîrlova* etc. Între 1836-1840, Heliade mai scrie *Imn la dragoste, Cutremurul, La un poet exilat, La Elvira, Ingratul, Căderea dracilor* și începe *Mihaida*. [139]

Toate aceste versuri comunică, dincolo de țelul urmărit și de specializarea de gen, elanurile, convulsiunile și erupțiile imprevizibile ale unui suflet mistuit de febre, dar și ale unui poet cu o conștiință de sine megaloscopică, dornic să cînte la toate instrumentele și atribuindu-și harul improvizației oraculare. Ușor excitabil, prăpăstios și vizionar, Heliade e romantic prin temperament, dar fără îndoială că în instrumentația patetică și gesticulatorie a versurilor sale intră și o doză de snobism, ingenua vanitate de a sui pe soclu, alături de un Lamartine și Hugo, în egală măsură barzi și profeți. Heliade vrea să impună personajul unui poet de vocație, învestit cu o misiune sacră, care propovăduiește evanghelia naționalismului și a carității, pe un ton mesianic, ce se umflă din propriile-i sonorități. Amestecînd calculul rece cu exaltarea sentimentală, incandescența spontană a verbului cu aranjamentul retoric al frazei, vehemența față de alții cu duioșia față de propria-i persoană, sincer și în același timp histrion, actor prins în propriul său joc, avansînd pe drumuri necutreierate, practicînd toate genurile și atacînd toate temele, făcînd din lirism o confidență și un mijloc de a sonda insondabilul, o declarație de principii și o aventură metafizică — Heliade se impune în ochii contemporanilor drept personalitatea proeminentă a poeziei românești. Nu scrisese încă *Zburătorul*, cînd — la 1839 — Kogălniceanu spunea despre el : „E cel mai bun poet al Țării Românești, merită să fie cunoscut și tradus în toate limbile. Îndeosebi *Serafimul și heruvimul* e o capodoperă." Vaillant, în 1844, îl așeza în fruntea liricilor munteni, socotindu-l șef de școală. „Heliade fuse — precizează Bolintineanu — profesorul de versificație al poeților din timpul acela". [140]

La dreptul vorbind, Heliade nu formează pe nici unul dintre scriitorii realmente talentați ai deceniului al patrulea. Cîrlova compune *Păstorul întristat* în 1827, *Ruinurile Tîrgoviștei* și *Rugăciune*, în 1828, deci înainte de a-l fi cunoscut. Alecsandrescu se manifestă chiar de la debut, din 1832, asemenea zeiței ieșite din spumele mării, ca o personalitate artistică deplin închegată. Nici măcar Bolliac nu pare a imita exemplul înaintașului și a învăța din lecțiile sale. Meritul lui Heliade e de patron inteligent care face „maieutică", oferind șanse celor în stare să le fructifice : el intuiește talentul tinerilor, îi ajută să iasă din anonimat și le dă prilejul să se afirme. Șef de școală nu este, căci nu impune discipolilor o doctrină, ci o tutelă greu de suportat ; de aceea, elevii îl și părăsesc, aproape nici unul nerămînîndu-i devotat.

Cel dintîi debutant remarcabil pe care-l lansează Heliade este Vasile Cîrlova (născut 1809), autor intrat în nemurire numai prin cinci poezii, stins la 22 ani, înainte de a-și fi dat măsura posibilităților, dar poate și înainte de a apuca să dezamăgească. În *Curierul românesc* din 1830 apar trei bucăți : *Ruinurile Tîrgoviștei, Păstorul întristat* și *Înserarea*. Ultimele două ies de-abia în 1839 : *Rugăciunea* și *Marșul oștirii române* — opt ani după moartea poetului, într-un moment în care legenda sa străbătuse adînc în conștiințe. [141]

Ceea ce izbește la Cîrlova, mai ales dacă avem în vedere stadiul limbajului liric de la 1830, e capacitatea sa excepțională de a-și comunica simțirea în versuri limpezi și cursive, de o prozodie mătăsoasă, care nu trădează dificultatea compunerii, părînd a țîșni efectiv „ex abundentia cordiis". El dă, în același timp, senzația perfectei sincerități. Poezia nu mai e la el simulație, ca la anacreontici, nici lecție de morală, ca la luminiștii neo-clasici, nici declamație sub bolți, ca la atîția romantici — e un monolog, cînd duios, cînd energic, tot atît de

firesc în invocarea lui Dumnezeu, ca și în exprimarea neliniștilor surde ce împovărează sufletul. Tematica abordată e desigur importantă — ea anticipă mari direcții ale romantismului pașoptist: „ruinele", credința, glorificarea armatei, introspecția elegiacă. Esențială este totuși „vocea" care se ridică dintre versuri, acea incantație a verbului ce-și găsește spontan acordul cu natura, istoria și divinitatea, sugestia că ritmul interior coincide cu fluxul eternei deveniri. Și esențial încă este felul lui Cîrlova de a-și suporta cu simplitate destinul.

Poetul cel mai poet al deceniului al patrulea este Grigore Alecsandrescu (născut la 1810, 1812 sau 1814). El debutează cu *Miezul nopții*, în *Curierul românesc* (6 martie 1832), recomandat de Heliade în cuvinte de lucidă apreciere: „Alecsandrescu, un tînăr abia de 18 ani, ca un alt Young ieșit din ruinurile Tîrgoviștei, se așază pe ele în mijlocul nopții și face să răsune glasul său cel plîngător". În același an, în volumul *Eliezer și Neftali*, alături de traducerea nuvelei lui Florian, care dă titlul cărții, Alecsandrescu dă 5 fabule, 5 elegii (*Miezul nopții*, *Prieteșugul*, *Adio*, *Întristarea*, *Întoarcerea*) și 3 tălmăciri din Byron și Lamartine: *Adio lui Lord Byron la soția sa* de cel dintîi și *Întristarea* și *Fluturele* de cel de-al doilea. Un al doilea volum de Alecsandrescu apare la 1838 (în tipografia lui Carcalechi, deoarece cu Heliade intrase în conflict), cuprinzînd un material în întregime inedit, ceea ce nu va mai fi cazul cu nici una dintre culegerile sale ulterioare: 12 elegii (totuși, între ele, 2 epistole) și 7 fabule. Elegiile sînt: *Meditație*, *Eliza*, *Așteptarea*, *Inima mea e tristă*, *Peștera*, *Barca*, *Candela*, *Fericirea*, *Cînele soldatului*, *Rugăciunea*. În 1839, probabil sub impresia acestui ultim volum, Kogălniceanu săvîrșește un act de curaj: declară că Alecsandrescu se situează alături de „maistrul" său, de Heliade. Dar ceea ce putea trece la 1840 drept îndrăzneală ne pare azi o ingratitudine. Alecsandrescu se detașează net din chenarul contemporan: poet autentic, el încarnează una dintre cele mai populare, mai cristalizate și mai durabile ipostaze ale romantismului muntean, cea a lirismului elegiac și meditativ, care va supraviețui revoluției de la 1848, renăscînd în vidul dintre pașoptiști și Eminescu, cu o extraordinară vigoare.

Reflexiv și interiorizat, alternînd fabulele și epistolele cu elegiile și meditațiile, Alecsandrescu își exprimă și în unele

și în altele atitudinea dilematică a spiritului. Judecat din unghiul severității didactice și privit cu lupa, e un poet plin de cusururi, și lui Heliade, atît de perspicace în descoperirea punctelor vulnerabile din armura adversarului, nu i-a fost greu s-o dovedească în două articole malițioase, din 1838. În adevăr, prozodia lui șchioapătă, puterea metaforizării e de slabă energie impulsivă, stilul — mai ales în primele versuri — e sentențios și declamatoriu, cu mari gesturi emfatice și un fel de candoare a fatuității.

Și totuși, Alecsandrescu e un poet adevărat, cel dintîi la noi care transformă evenimentele diurne într-o experiență interioară și face din lirism o spovedanie. El ne comunică sentimentul unui suflet împovărat de gînduri și mîhnire, care se zbate în căutarea unui punct de echilibru, a unei împăcări cu ordinea lumii, totuși atît de prost rînduită: căci viața e plină de amărăciuni, binele e prigonit, individul singur, iar Dumnezeu absent. Nici tonul discursiv, nici uzura pe care au suferit-o multe imagini, nici improprietățile de limbă sau măsură nu spulberă impresia de combustie morală. Sub fardurile, violente uneori, ale vocabularului romantic, ghicim că nu se ascunde un impostor, ci un om cu inima tandră și simțitoare. Lipsa de ordonanță în expoziție, alunecarea de la o idee la alta, contradicțiile nedepășite sporesc senzația de autenticitate a confidenței.

Alecsandrescu e un egotist, nu un egolatru; spune „eu" cu sfială, cu un zîmbet melancolic, prin care se străvede conștiința zădărniciei și presentimentul eșecului; psihologia lui e de frustrat, dar fără nici o veleitate de prometeism, o psihologie a resemnării și a scepticismului ironic. Tema adîncă pe care ne-o sugerează Alecsandrescu, în termeni afectați desigur de retorica inerentă veacului, e a imperfecțiunilor ființei, a șovăielii între certitudine și incertitudine. Această viziune a sufletului problematic, indeterminabil printr-o singură polaritate a conștiinței, e acut modernă, dar nu baudelaire-iană, căci confruntarea nu e între angelic și infernal, între setea transcendenței și gravitatea telurică, ci între sensul vieții și non-sensul destinului, cu alte cuvinte, alternativa e între nădejde și îndoială — cum vedem în *Anul 1840*.

În punctul de plecare, Alecsandrescu e un lamartinian, dar mai mult prin afinitatea naturii decît prin lectura „modelului". Găsim la el, ca și la alți poeți munteni, dar cu o ve-

rosimilitate incomparabil mai mare, cadenţa oratorică, tonul lamentos, norul de melancolie adumbrind peisajul interior, discreţia elementului autobiografic, aspiraţia către un ideal nobil, care spiritualizează materia, profunda religiozitate a unui suflet care şi-a pierdut religia. Analogiile, în cazul de faţă, indică apartenenţa la o familie de spirite, ele nu depersonalizează viziunea poetului, care rămîne acut individuală. Mai întîi prin aptitudine analitică, expurgarea imaginii de elemente plastice, discursivitatea lirismului. Apoi, prin aceea că Alecsandrescu nu oferă dezlegări, ci alternative, întrucît surprinde confruntarea individului cu lumea şi cu sine însuşi în stadiul conflictual, cînd ieşirea din încleşare e doar prezumtivă, iar rezultatul e dubios. În fine, prin timbrul obosit al vocii, prin tonul său sentenţios şi în surdină, de tînăr sufleteşte îmbătrînit — cum spunea Călinescu —, pe care amarul existenţei îl apasă, fără să-l exaspereze, iar promisiunile viitorului îl încălzesc, fără a-i răpi luciditatea.[142]

Lîngă Heliade, Cîrlova şi Alecsandrescu, Cezar Bolliac — cel de-al patrulea liric muntean important al vremii — face o figură mai slabă. Contemporanii nu judecau însă tot aşa. Vaillant, de pildă, îl situa valoric alături de Alecsandrescu. E drept că în prima fază a carierei, de pînă la 1840, Bolliac (născut 1813) putea să iluzioneze. El se afirmă în aceşti ani, prodig şi îndemînatic, dornic să epateze şi să urce rapid în vîrful piramidei, ca un mic Heliade. Debutează în 1835 cu un volum de *Meditaţii*, cuprinzînd poeme în proză, de un lirism sumbru şi frenetic, şi două meditaţii în versuri : *Schimbarea soartei* şi *O seară de primăvară la Colentina*. Membru al Filarmonicii, probabil şi al lojii masonice care se ascundea în spatele ei, liberal convins şi adept al lui I. Cîmpineanu, scrie tot în 1835 o dizertaţie despre robie, oprită de cenzură. În 1836 are îndrăzneala să-l concureze pe Heliade, înfiinţînd gazeta *Curiosul* şi proiectînd o societate literară cu colaborarea moldovenilor. Romantic fervent şi mare admirator al lui Victor Hugo, Bolliac îi face apologia într-un răsunător articol şi se pune să traducă *Lucrezia Borgia* şi *Angelo, tiranul Padovei*. Cu un simţ autocritic pe care nu-l va mai demonstra ulterior, îşi aruncă însă în foc manuscrisele cînd află că C. Negruzzi i-o luase înainte. Regretabil este că s-au pierdut şi tragediile compuse prin 1835—1837 : *Matilda* — prelucrare după romanul d-nei Cottin, *Moartea lui Abel* — o refacere a

mitului biblic, nu ştim în ce spirit, dar bănuim că mai aproape de Byron decît de Gessner, şi *Tăierea a doisprezece boieri la Mînăstirea Dealului* — care ar fi fost prima dramatizare încercată în Muntenia a unui episod din istoria naţională. Ca poet, Bolliac e activ mai ales spre sfirşitul deceniului al patrulea, cînd colaborează la *Pămînteanul (Ţii tu minte oară?, Maria din Bezdead, O patimă, Suvenire)* şi compune o serie de versuri, care vor vedea lumina tiparului într-un volum din 1843. Pe plan propriu-zis literar, manifestarea sa cea mai consistentă de pînă la 1840 rămîne tot volumul de *Meditaţii*.

E vorba de exerciţiul unui elev aplicat, care-şi descoperă cu satisfacţie capacitatea de a emite sonuri armonioase în registrul romantismului sepulcral şi neguros. Tînărul de 22 ani, atît de exuberant, de ambiţios şi de dinamic, se aşază la diapazonul modei şi o supralicitează : delirul său nihilist şi tragic e un simptom al timpului, al tăriei cu care se impuneau principiile stilizării romantice. De la teme, la vocabular şi sintaxă, totul e artificial, construit, pus în scenă, dar nu fără talent. La bază sînt cîteva laitmotive binecunoscute, aduse în atenţie de preromantici : fragilitatea soartei, cochetăria cu moartea, aspiraţia spre puritate, iluziile amorului, angoasa existenţei — motive pe care romanticii le preluaseră, infuzîndu-le tragism ontologic şi o expresivitate mai energică, bazată pe antiteze frapante, efecte de şoc, amestec de genuri etc. Cu o intuiţie care nu i se poate contesta, Bolliac ilustrează tocmai această tendinţă a literaturii europene de recuperare romantică a preromantismului : el porneşte de la Young, dar îl depăşeşte atît în *ceea ce* spune, cît şi în felul *cum* spune. Sub raportul conţinutului — după cum a dovedit O. Papadima —, există la el un soi de satanism byronian, provocator, sarcastic şi amar, care sfidează soluţia creştină, destramă consolările bunului-simţ, denunţă mereu mizeria condiţiei umane şi se fereşte de naivitate ca de un delict ruşinos. Pe planul propriu-zis formal, Bolliac gesticulează în spiritul romantismului de vehemenţă verbală şi lirism dezlănţuit, nu fără a împrumuta — aşa cum a arătat de curînd Mihai Zamfir — şi din Lamartine, ceea ce era cu totul în nota vremii.[143]

Datorită lui Heliade, Cîrlova, Alecsandrescu şi Bolliac, poezia munteană dintre 1830—1840 îşi fixează, în mod desluşit şi netăgăduit, fizionomia romantică. Marea noutate constă în descoperirea interiorităţii, în aşezarea „eului" în poziţia

de factor determinant, de criteriu și finalitate a exercițiului liric. Schimbarea e fundamentală, ducînd la o perspectivă cu totul nouă asupra creației. Ea presupune că primatul obiectului, acreditat de estetica clasică, tinde să fie înlocuit de primatul subiectului ; că scriitorii nu mai caută adevărul în afară, ci înăuntru ; că ei receptează realul în măsura în care se răsfrînge în viața afectivă și se transformă în experiență interioară ; că sentimentul conștiinței de sine devine atît de imperativ și de acaparant, încît literatura capătă sensul general de „confidență".

Confruntarea dintre eu și non-eu, care stă la temelia oricărui romantism, se colorează însă la noi într-un mod specific, din cauza particularităților de context istoric și mentalitate. Pe de o parte, scriitorii încearcă sentimentul dureros al frustrației, al ruperii punților, al instalării în solitudine, pe de alta, ca fii ai unei națiuni asuprite, angajate în lupta pentru unitate și independență, îmbrățișează elanurile colective și militează cu devotament pentru înfăptuirea lor. Ei enunță, cu mijloace pe care le împrumută sau le inventează, atît sentimentul dezintegrării, al protestului împotriva unei ordini prost așezate, cît și voința de a găsi o conciliere între spirit și istorie, sforțarea de a preface realul după normele idealului.

Această dialectică între a fi „solitar" și a fi „solidar" domină romantismul deceniului al patrulea. Și anume, cei doi termeni nu se situează antagonist : pe de o parte, lacrimi, dezesperare, „mal du siècle" ; pe de alta, afirmarea valorii pozitive a națiunii, cultul eroilor și al militantismului cetățenesc. Pe de o parte, un romantism de tip Werther sau René, care se complace în introspecție, interogație și anxietate ; pe de alta, un romantism stenic și robust, îndreptat spre lupta revoluționară și încrezător în posibilitatea de a influența cursul dezvoltării. Scriitorii nu sînt sau într-un fel sau în altul, ei încarnează ambele ipostaze în același timp, desigur, accentuînd — în funcție de temperament și circumstanțe — mai mult pe una sau pe alta din cele două laturi. Același Alecsandrescu, ori același Bolliac, care denunță cu patos tragismul și non-sensul vieții, compun versuri patriotice și cetățenești, implicînd ideea că existența are un rost și problema răului — o dezlegare. Dacă în Franța, aspectele intimiste, depresive, individualiste corespund primei etape romantice de pînă la 1830, iar aspectele sociale, mesianice și revoluționare precumpănesc în etapa

de după 1830, la noi, în deceniul al patrulea, cele două etape se conjugă și se interferează în sincronia aceleiași fraze a evoluției.

Un alt merit al primilor romantici munteni, peste care adesea se trece în fugă, în mod inexplicabil, e că adaptează noilor elanuri ale sensibilității un tipar prozodic adecvat, capabil să le asume și să le desfășoare în mod plenar. E vorba de „descoperirea" versului lung de 14—16 silabe, așa-zisul alexandrin românesc, corespunzător sub raport funcțional alexandrinului francez dodecasilabic, endecasilabului sciolto italian și, bineînțeles, hexametrului clasic. „Descoperirea" aceasta, pe care Vladimir Streinu o atribuie lui Cîrlova și Alecsandrescu, pare a-i aparține totuși lui Heliade, dacă luăm în considerație faptul că traducerea meditației lamartiniene *Singurătatea* datează din 1826, sau, în orice caz, că a fost făcută concomitent de Heliade și Cîrlova.

Oricum ar fi, prin găsirea unei posibilități de metrificare firească a „discursului poetic", o veche și apăsătoare ipotecă e înlăturată : copleșit multă vreme de incongruențele versului, ezitînd între naturalețea grosolană a oralității și artificiul unei stilizări de împrumut, lirismul se eliberează, în fine, din robia formei canonice și începe să cînte, adică să fie el însuși. Desigur, o cercetare laborioasă ar putea indica predecesorii acestei salutare „revoluții" de tehnologie a artei poetice și eventualele izvoare din care ea s-a nutrit.

Astfel, troheul de 15 silabe e întrebuințat de Conachi (*Jaloba mea*), iar cel de 16 silabe, semnalat de Galdi la Dosoftei, există, de asemenea, la Conachi (*Scrisoarea către Zulnia*) și la Asachi (*Către Tibru*). Pe de altă parte, e foarte posibil ca troheul de 13 silabe al lui Cîrlova din *Ruinurile Tîrgoviștei* să fi fost sugerat de poezia neo-greacă (Rhigas), ca și, de altfel, alexandrinul strofic al lui Heliade din *Singurătatea* (de Christopulos, cum susține Galdi).

La acestea s-ar putea întîmpina însă că folosirea versului de 14—16 silabe de către „predecesori" a avut loc în forme imperfecte (fără alternanța între versul plin și cel cataleptic, deci fără balansarea melodioasă a rimelor masculine și feminine) ; mai ales că ea s-a produs incidental, fără a determina consecințe notabile. Or, cu adevărat semnificativ nu e momentul cînd se ivește o inovație, ci acela în care ea se instituționalizează. Căci a „descoperi" nu înseamnă a găsi ceva

nou, ci a avea „conştiinţa" de a fi găsit, a transforma contingenţa în necesitate. Tocmai acesta e meritul primilor noştri romantici : instruiţi sau nu de experienţa poeziei neo-greceşti (ceea ce nici nu sporeşte, nici nu diminuează valoarea iniţiativei), ei au izbutit să introducă şi să impună la noi pseudo-alexandrinul de 14—16 silabe, vers ţîşnit parcă din însăşi „matca limbii", care convenea deplin îmbinării de peroraţie şi muzică interioară a propriului lor lirism. Dar, peste orice aşteptare, versul acesta avea să se dovedească un „model" dintre cele mai plauzibile şi mai fertile ale poeziei întregului secol al XIX-lea. Bineînţeles, el va servi şi diletanţilor şi simplilor zmîngălitori de hîrtie. [144]

De altfel, romantismul, prin însăşi pregnanţa trăsăturilor sale specifice, prin faptul că nu e doar ţipăt al profunzimilor, ci şi expresie încorporată, mediatizată prin „procedee", se pretează lesne imitării şi simulaţiei. Şi la noi, ca pretutindeni, încă înainte de a-şi fi dat măsura, el dă naştere unei lirici de impostură sau numai de rutină.

În făgaşul deschis de poeţi, îi găsim pe versificatori. Exemplele abundă. În *Mozaicul din Craiova*, un Gr. Camuş cîntă *A lumii zădărnicie* şi *Cîntecul morţii*, un M. G. îşi plînge desnădejdea în elegii închinate mai multor „demoazele", în *Pămînteanul* un D. Fereclis îşi strigă solitudinea, imitînd de aproape, dar fără chemare, pe Alecsandrescu etc. Climatul literar romantic devine atît de imperios spre 1840, încît, ca înainte cu un deceniu sau două în Europa, tinerii dornici să se ilustreze în cîmpul poeziei arborează tristeţea la butonieră şi se exercită în fabricarea de alexandrini elegiaci.

Mai puţin reprezentativă e contribuţia romantică în alte genuri. Proza de ficţiune se reduce la foarte puţin în deceniul al patrulea, căci muntenii nu posedă echivalentul lui Negruzzi. De fapt, un singur nume e de citat, căpitanul Şt. Stoica. El colaborează la *Curierul de ambe sexe* şi *România*, cu povestiri de un romantism terifiant, care prelucrează reţetele melodramei cu o verbozitate ieftină şi o înclinare de a împinge contrastele la exces (*Amorul la locul osîndei, Necunoscuta, Zugravul portreturilor de morţi* etc.).

De mai mare favoare se bucură proza lirică, în primul rînd, meditaţia religioasă, cultivată de Heliade (*Religiozitate şi juneţe, Tînărul*), Gavriil Munteanu (*Primăvara, Căsătoria*

etc.), un oarecare N. Deşliu (*Deşertăciunea lumii aceştia)*, dar şi meditaţia profană, pendulînd între confesiune şi poemul în proză, specie foarte agreată, judecînd după numărul mostrelor. Alături de St. Stoica (*Steaua mea, pentru M***, Preludia primăverii* etc.), reţine atenţia Costache Caragiale, actor, fost elev al Filarmonicii, trecut din 1838 în Moldova, unde publică, la 1840, un volum de *Scrieri*, conţinînd poeme în proză, cîteva schiţe la persoana I, relatînd suferinţele unor victime inocente, şi cîteva poezii, în spiritul lui Alecsandrescu, dar cu vocabularul lui Bolliac. [145]

Şi la Costache Caragiale, ca şi în *Meditaţiile* lui Bolliac, găsim strecurată ideea imposibilităţii mîntuirii. Iubirea e înşelătoare, prietenia—ipocrită, fericirea—himerică, organizarea socială — nedreaptă, privilegiind pe unii, oropsind pe alţii. Credinţa nu-i corijează pe oameni, conştiinţa binelui nu-i consolează, certitudinile se năruie, Dumnezeu e departe, observă răul, dar nu poate sau nu vrea să-l curme. În *Dafnis* asistăm la o măcelărire de final dramatic shakespeare-ian, declanşată de întemniţarea unui inocent, acuzat de a fi săvîrşit o crimă monstruoasă. În *Robul*, un iobag (sau poate un sclav) îşi destăinuie lungul martiriu al suferinţelor îndurate din partea unui stăpîn de o cruzime sălbatecă. Se profilează încă dibuitor ideea singurătăţii metafizice a fiinţei, într-un univers pustiu, dezertat de graţia divină. E neîndoielnic că recitativul acesta sumbru, care nu o dată revendică avantajele nefiinţei, declamat într-un stil eliptic, de un retorism insuportabil, conţine un demonism de factură livrescă, împins la exasperare de ambiţia unei lansări publicistice. Dar jocul cu vorbele al lui Costache Caragiale e semnificativ pentru rapida desfăşurare a valurilor romantice, nu numai în sensul că o „poză" e tot atît de edificatoare cît şi o grimasă adevărată, ci şi fiindcă dovedeşte că mult înainte ca noua literatură să-şi fi decantat mirajele era deja concurată de caricatură.

Sectorul cel mai rezistent infiltrărilor romantice pare a fi teatrul, judecînd îndeosebi după precumpănirea lui Molière în repertoriul Filarmonicii şi după faptul că singura piesă originală pe care o posedăm din deceniul al patrulea, *Franţuzitele* lui C. Faca, e o comedie de clasificare tipologică. Dramele pierdute ale lui Bolliac şi fragmentul despre Tudor Vladimirescu, analizat într-un capitol anterior, n-ar fi făcut oare ca balanţa să încline de partea romantismului ? În orice

caz, publicul vremii, ca orice public tînăr și nesofisticat, pare a fi fost puțin interesat de dramaturgia clasică de tip Corneille-Racine, preferințele lui mergînd în mod net spre comedia ușoară, melodramă și vodevil, cum o dovedesc — în pofida strigătelor pioase ale celor care voiau sublimul pe scenă — listele de repertoriu ale trupelor românești și franțuzești dintre 1830—1848.[146]

MOLDOVA

Spre deosebire de Țara Românească, în Moldova, datorită în cea mai mare măsură lui Asachi, care nu știa să biciuie ambițiile, nici să excite imaginația tinerilor, care, mai ales, avea o înțelegere cu mult mai mică decît Heliade pentru noile tendințe ale literaturii, manifestările romantice întîrzie să se ivească și au un caracter mai puțin exploziv. Dar, pînă la urmă, ele nu cedează celor de dincoace de Milcov nici în intensitate, nici în abundență. Ideea că Moldova e o „provincie clasică" a literaturii române, cel puțin pînă la apariția meteorică a lui Eminescu, dedusă de Ibrăileanu pe o bază speculativă, nu se verifică. Acceptabil e doar că romantismul moldovenesc, sub influența grupării de la *Dacia literară*, se manifestă mai puțin strident, mai moderat, acordînd prevalență componentei realiste asupra celei idealiste, contrariu de ceea ce se întîmplă la București. De notat însă că, pînă la 1840, aceste trăsături distinctive se conturează palid, stadiul desfășurării latențelor fiind încă incipient.[147]

Pare curios astăzi ca un autor ca Alexandru Hrisoverghi, a cărui simțire se războiește din greu cu mărăcinișul limbii și se sufocă în cleștele versului lung, stufos și inexpresiv din *Jalnica tragodie*, să fie considerat pionierul renovării lirismului din Moldova. În această apreciere intră probabil o oarecare doză de exagerare prietenească, dar, în esență, ea nu e greșită: poetul stins timpuriu, la 26 ani, intrat în legendă datorită unui amor nefericit pentru Catinca Beldiman, fata lui N. Dimachi, a avut meritul sau poate șansa de a fi cel dintîi în Moldova care a legat poezia de viața națională. Această presimțire a adevăratului destin al lirismului, concretizată în oda pe motivul ruinelor, dar fără nici un accent volney-an, cu titlul cît o zi de post, *Răsăpurilor cetății Neamțului, cînd la 1834 tîrgoveții de Neamț le dărîma luînd peatra spre a-și face lor case*, și-a pus pecetea pe întreaga sa carieră. Deși volumul de poezii editat postum, în 1843, cuprinde traduceri din A. Chenier, Schiller, Lamartine, Victor Hugo și profilează un suflet neliniștit, torturat de chinurile dragostei, cu delicatețe de sentiment, o conștiință acută a solitudinii și a morții apropiate, el rămîne pentru toată lumea autorul *Odei*.

În acest sens, îi recunoaște importanța C. Negruzzi, în 1837, prefațînd traducerea, editată postum, a dramei lui Alexandre Dumas, *Antoni*. Apoi, Kogălniceanu, în prefața elogioasă, dar nuanțată, a *Poeziilor* din 1843. În fine, cu mult mai tîrziu, in 1868, deci într-un moment în care perspectiva timpului ar fi permis o rectificare, V. Alecsandri. Vorbind despre bunul său prieten, de curînd decedat, C. Negruzzi, bardul de la Mircești scria: „El și cu Hrisoverghi au fost cei dintîi în Moldova care au dat semn de independență literară, ferindu-se de formele stilului mitologic, plin de Afrodite, de Apoloni etc., adoptînd drapelul școalei romantice". Anul 1834, al apariției *Odei*, e deci considerat de reprezentanții de frunte ai pașoptismului moldovenesc drept semnalul ieșirii din letargie, al rupturii cu clasicismul epigonic, reprezentat de Conachi și Asachi, momentul desfacerii literaturii de sub tutelele străine, al încadrării ei în marele curent de înnoire a vieții spirituale românești — într-un cuvînt, momentul ivirii romantismului.[148]

Și totuși, atît Kogălniceanu, cît și Negruzzi și Alecsandri neglijau pe cineva, pe Cavaleriul Costachi Stamati care publicase în *Albina românească* (18 martie 1834) poezia *Străjariul taberii* (devenită în *Muza românească* din 1868, *Sentinela taberii de la Copou la 1834*), caldă evocare a epocii de glorie a Moldovei, sub Ștefan cel Mare, deschisă printr-un peisaj selenar de intensă vibrație și — noutate semnificativă! — cuprinzînd în citat cîteva versuri de factură populară, pline de gingășie. E curios că o compunere situată, prin inspirație și sentiment, atît de spontan și de net de partea novatorilor, ilustrîndu-le ideile cu nu mai puțin talent decît cheltuise Hrisoverghi în faimoasa lui *Odă*, trece totuși puțin observată. Dovadă nu atît de ingratitudine, cît de relativitate a gustului.[149]

Principalul autor romantic al Moldovei în deceniul al patrulea e însă C. Negruzzi, socotit de contemporani tot atît poet cît și prozator, și poate încă mai mult poet datorită suc-

cesului memorabil al *Aprodului Purice*. Relativ puţin prolific în restul carierei, scriitorul străbate între 1835—1840 o perioadă fastă, desfăşurîndu-se multilateral şi afirmîndu-se printre animatorii vieţii literare.

Dar şi pînă la 1835, cînd debutează prin traducerea unei melodrame de un romantism despletit şi lacrimogen, Negruzzi exersase literar în mod abundent, vădind un interes pentru literatură, care atestă indiscutabil prezenţa vocaţiei. Încercările sale juvenile, întreprinse de prin 1822—1823, deci la vîrsta de 14—15 ani, din fericire conservate, sînt constituite în cea mai mare parte din traduceri, situate, pînă spre 1826, în orbita raţionalismului luminilor, de la această dată înainte, interferînd şi zonele preromantismului şi romanescului. Evoluţia e, aşadar, paralelă cu cea a mişcării literare în ansamblu, lucru cu atît mai semnificativ, cu cît autorul lui *Alexandru Lăpuşneanu* se formează pe cont propriu, fără o şcoală care să-i impună o disciplină sau măcar să-i creeze un reflex condiţional.

Dispuse în ordine cronologică, încercările de tinereţe sînt următoarele: ms. **3558** (1822—1824), cu texte din M-me de Genlis (*Zuma sau discoperire scorţîşoarii...*), D. Darvari (*Moraliceşti haractiruri*; orig. gr. e din 1795), Lesage (*Crispin, rival stăpînă-său*); ms. 2 681 (1823) cuprinde *Memnon* de Voltaire, tradus în versuri după intermediarul grecesc al lui Evghenie Vulgaris; ms. 3076 (1824) conţine o *Idilie (Satirii)*, de un autor necunoscut, cu o frumoasă lamentaţie a lui Pan, şi patru fabule de La Fontaine, Grécourt, Pessellier şi D. Erbigny; ms. 3076 (1824), cu *Pirostia Elenei* (Marmontel), o altă versiune, puţin amendată, din *Moraliceşti haractiruri*, cîteva rînduri din *Şcoala femeilor* din Molière şi începutul piesei *Adrian în Siria*; ms. 670 (1826) consemnează o atmosferă diferită: prima noapte a lui Young, fragmentul de nuvelă, foarte romanţios, *Duchesa Milanului* şi începutul unei povestiri sentimentale, de tip autobiografic, în felul compunerilor edifiante ale lui Baculard d'Arnaud; în 1827, în fine, pe o *Condică a supravegherii supuşilor străini*, primele versuri originale: un fragment (14 versuri) ilustrînd constatarea mucalită că „Femeia, cînd e sfădită cu al său amorezat, / Toată ciuda şi mînia şi-o întoarce pe bărbat", şi un mic poem burlesc, de parodie a mitologiei antice, *Desţărarea şlicului*. Faptul că de prin anul 1826 intervine o depăşire a fazei de fixaţie neo-clasică, pe de

o parte, prin manevrarea ficţiunii şi a sentimentului, pe de alta, prin ironie şi umor, o confirmă o succintă notiţă autobiografică a scriitorului, descoperită şi publicată recent de noi. „La 1826 — se spune în acest text, scris la persoana a III-a şi datînd din 1843 — (Negruzzi) pierdu pe tată-său şi astă pierdere înrîuri mult asupra moralului său, căci rămîind fără părinţi — pre maică-sa nu o cunoscuse, fiind şi fără fraţi — rămase încurcat în procesuri şi, bizuindu-se în drepturile sale, le pierdu pentru că nu ştia încă că cele mai adese dreptatea nu se dă celui ce o are. Aceste struncinară starea sa şi îi ridicară de pre ochi vălul cel roz prin care pînă atunci privea societatea, dîndu-i văpseaua acea de melancolie şi fatalism care îl caracterizează." [150]

Chiar şi dacă nu luăm foarte în serios trăsăturile de „melancolie" şi „fatalism" pe care scriitorul şi le atribuie, fapt e că opera de debut, traducerea melodramei *Triizăci de ani sau Viaţa unui jucătoriu de cărţi* (Iaşi, 1835) de Victor Ducange, Jacques-Félix Beudin şi Prosper-Parfait Goubaux (ultimii doi semnînd cu pseudonimul Dinaux), jucată la Paris în 1827 şi la Iaşi în 1833 de trupa franceză Fouraux, se înscrie în hotarele unui romantism cu contururi apăsate, care împinge la extrem reţeta „comediei duioase" („larmoyante") a lui Nivelle de la Chaussée. Piesa se bazează pe simetria antitetică a personajelor, tehnica răsturnării totale a situaţiilor, un suspens emoţional construit pe multiplicarea nenorocirilor ce-i lovesc pe inocenţi şi micşorarea corespunzătoare a şansei lor de a scăpa teferi, şansă acordată totuşi — prin graţia unui Deus ex mahina — în ceasul ultim. Orientîndu-se către această melodramă, greu suportabilă azi, dar care a constituit unul din marile succese de „lacrimi" ale Iaşilor de la 1833, Negruzzi se afla într-o bună companie. Căci *Le Globe*, tribuna romanticilor, scria în nr. 23, din iunie 1827, că *Trente ans ou la vie d'un joueur*, piesă „plină de viaţă şi energie", reprezintă o lovitură de graţie dată tragediei, iar Victor Hugo indica aluziv aceeaşi lucrare în prefaţa la *Cromwell* — dacă e să-l credem pe M. Souriau — drept un rar exemplu de încercare dramatică în proză reuşită. [151]

Operînd în aceeaşi zonă, dar progresînd dinspre foileton spre literatura veritabilă, Negruzzi traduce în **1837** două drame de Hugo: *Maria Tudor* şi *Angelo, tiranul Padovei*. Ambele apar la Bucureşti, sub patronajul lui Heliade, cu care se afla

în corespondență și pe care-l seconda cu simpatie în eforturile de înviorare a activității intelectuale și modernizare controlată a limbii literare. De un net caracter romantic sînt și traducerile din Pușkin (povestirea *Cîrjaliul* și poemul *Șalul negru* — într-o versiune de 12 sextine, în *Curier de ambe sexe*, din 1837, și într-o „traducție liberă, după originalul rusesc", în *Spicuitorul moldo-român*, din 1840) și Byron (*Oscar d'Alva*, în proză, 1840). O mențiune specială o merită însă încercarea de transpunere românească a baladelor lui Hugo (15 bucăți publicate în mare majoritate în *Albina românească* din 1839), tentativă ambițioasă, complicată încă prin efortul scriitorului nostru de a nu se mulțumi cu punctarea ideilor, ci de a restitui tiparul prozodic al originalului, de o fantezie și o virtuozitate care taie respirația. Alte traduceri și prelucrări din aceeași perioadă : *Potopul* după Gessner, *Melancolia* după Legouvé, *Gelozia* după Millevoye, *Cînticul morților* (Louis Dufilhot), *Floarea, florărița română* (H. Levitschnigg), o nuvelă de Alphonse Karr, *Vergiss mein nicht* și un fragment important al *Impresiilor de călătorie* ale lui Alex. Dumas.[152]

Din această prodigioasă activitate de tălmăcitor, prea puține lucruri scapă de sub incidența stînjenitoare a raportării mecanice la model. Absorbit de efortul găsirii de echivalențe de vocabular și idee, Negruzzi nu izbutește să sugereze impresia contextelor lirice, să-și introducă cititorul dincolo de stricta observanță a gesturilor, în registrul trăirilor sufletești autentice. Poet mediocru, ratînd orice escaladă a simplei versificații datorită discursivității și voinței de a fi clar, el nu rămîne prin traduceri, cum nu rămîne nici prin puținele poezii originale. Dintre acestea, *Aprodul Purice* are meritul de a iniția poemul istoric, căruia îi desenează conturele (proiectarea eroilor în dimensiuni de legendă, culoarea locală, epicizarea luptelor, picturalizarea defilărilor etc.), umplîndu-le însă numai cu scheme de conflict și umbre de personaje. Contemporanii judecau diferit : pentru un P. Pruncu sau un M. Cuciuran, Negruzzi părea învestit cu însemnele geniului poetic. Cel de-al doilea i se adresa astfel în 1840 :

Tu al muzelor prieten ! cîntăreț acestii țări,
Ce-aduci tutulor plăcere prin a tale dulci cîntări,
Ce silești pe toți străinii în glas a te lăuda,
Cîntă și de-acum înainte ! cîntă, te rog, nu-nceta !

În proză, Negruzzi dă între 1835—1840 cîteva din creațiile lui reprezentative : nuvele *Zoe* (anunțată a fi fost compusă în 1829 — dată puțin probabilă totuși, după Al. Piru), *Au mai pățit-o și alții*, *O alergare de cai* (apărută în *Dacia literară*, datată 1836), *Riga Poloniei și Domnul Moldaviei*, în fine, capodopera *Alexandru Lăpușneanu*, despre care G. Călinescu a putut spune, exagerînd desigur în scop propagandistic, că beneficiind de concursul unei limbi de circulație internațională ar fi ajuns cunoscută ca și *Hamlet*. În același răstimp scurt, pînă la ivirea *Daciei literare*, dar însumînd și roadele anului 1840, Negruzzi compune 9 scrisori din ciclul *Negru pe alb*, între care savuroasa povestire *Pentru ce țiganii nu sînt români* și celebra *Fiziologia provincialului* (publicată sub titlul *Provințialul*), precum și articolul *Cîntece populare ale Moldaviei*.

Fără a intra într-o analiză de detaliu, să remarcăm doar că punctul de plecare al scriitorului în toate aceste opere e net romantic, că romantismul constituie nu numai solul nutritiv al inspirației, ci adesea, și termenul final al actului creator. Evident, e vorba de un romantism care nu e nici sentimental, nici egolatru, străin de vagul lamartinian, de acel lirism infuz al inimii împovărate și al peregrinării prin sfere, atît de caracteristic poeziei unui Alecsandrescu ; particularitatea lui Negruzzi e, dimpotrivă, de a căuta inserarea în istorie, sinteza dintre detaliu și culoare, ecuația diferențială a obiectelor și oamenilor. Echivalențele i le aflăm în proza robustă, intens pitorească, a unui Victor Hugo din *Notre Dame de Paris*, sau în truculența unui Alexandre Dumas din memoriile de călătorie, cu deosebirea că respirația concisă a frazei și disciplina compozițională îl evocă adesea pe Mérimée.

Deși inițiator al romantismului în Moldova — cum observa just Alecsandri, la 1868 —, Negruzzi reușește înaintea altora să se scuture de exagerările noului curent. Bunul gust, sobrietatea stilistică și sentimentală, filozofia ușor sceptică, ușor epicuriană, stînd la pîndă pentru ca emfaza să nu-și ia vînt — toate aceste însușiri atît de rare în epocă dau unora impresia că e realist, altora că e clasic. De fapt, realismul rezidă într-o pasiune pentru adevăr și natural, perfect compatibilă cu romantismul „fiziologiilor" din anii 1830—1840, caracteristică, în egală măsură, și lui Kogălniceanu și Alecsandri. Clasicismul nu e nici el un aristotelism premeditat, o construcție ridicată

pe temelii de impersonalitate, universalism și imitație a vechilor modele, ci e o simplă frînă impusă divagațiilor și exaltărilor, un control exercitat asupra condeiului, relevînd o neobișnuită capacitate de autoevaluare critică. Prin naturalețe, densitate a stilului, felul direct de a purcede în inima faptelor, darul înscenării, excepționala siguranță a limbii, și — îndeosebi, dacă-l comparăm cu un Costache Caragiale sau Bolliac, autori de vocalize sforăitoare și incongruențe la modul tenebros — prin disciplina pe care știe să și-o impună, Negruzzi poate efectiv iluziona că se fixează în polul estetic opus. Însă, în esență, și lucrul acesta e vădit tocmai în perioada studiată, dintre 1835—1840, el e un romantic, afin cu toți ceilalți prin sursele inspirației, viziune și procedee, dar depășindu-i — și astfel ridicîndu-se peste criteriile înguste de școală — grație unei conștiințe artistice de rară scrupulozitate. [153]

Pe lîngă Negruzzi, doi poeți se mai remarcă pînă la 1840, dintre care unul, G. Crupenschi, pare foarte dotat. Din cele trei poezii pe care i le cunoaștem, două sînt traduceri, din A. Chénier (*Bolnavul*) și Lamartine (*Crucea*), a treia — o elegie (*Mama la mormîntul fiului său*). Crupenschi mînuiește un vers curgător, muzical, insinuant, avînd transparența și suavitatea melancolică a lui Cîrlova. Traducerea din Lamartine e printre cele mai bune din epocă, depășindu-l în mod net pe Heliade, iar elegia, deși cu unele dulcegării, e o încercare reușită de a acomoda lamentația romantică pe ritmul octosilabului trohaic popular. Remarcabilă este și schița sa fiziologică, *Femeea frumușică*, publicată de Heliade în *Curierul de ambe sexe*, scrisă cu măsură, detașare ironică, o luciditate amară, dar zîmbitoare. Kogălniceanu avea dreptate să remarce la 1839 că puținele lucruri publicate de Crupenschi denotă „geniu" și că tînărul se impunea printre marile speranțe ale literaturii române. [154]

Mai puțin interesant e M. Cuciuran (1819—1842), prieten cu Alecu Russo, autor al unui volum *Poetice cercări* (1839), retipărit, cu adaosuri și cîteva omisiuni, într-o versiune mai îngrijită, în 1840, sub titlul *Poezii a lui...* Cuciuran versifică laitmotivele romantice : toamna (o prelucrare după Lamartine), gravitația spre moarte, curgerea ireversibilă a timpului, ruinele (*O zi și o noapte de primăvară pe ruinele Cetății Neamțu*), plăcerea solitudinii în mijlocul naturii (*Pavilionul romantic*), dar și subiecte macabre (*Ucigașa de sine ș-a pruncilor ei*), naționale (*Iubitelor umbre de la Războieni*) sau exotice (*Anibal*), chiar și un pastel carpatin (*Seara la Ceahlău*). Totul e însă stîngaci, fals declamator, fără nerv, fabricat cu cazna, după rețetă. [155]

Un debut vrednic de atenție, nu atît prin ce oferă, cît prin ce promite, e al lui Dimitrie Rallet (1816—1858), cu volumul *Plăcerea simțirii* (1837), conținînd, după toate aparențele, numai traduceri : e vorba de o lungă povestire în proză, *Safo*, romanțînd vestita heroidă a lui Ovidiu, și cîteva poezii de atmosferă elegiacă și meditativă, relevînd un spirit modern, care trăiește dramatic alternativele conștiinței, cu o capacitate indeniabilă de disecție lucidă a resorturilor morale. Din păcate, limba e imposibilă : șovăielile inerente vremii sînt agravate printr-o tendință de intelectualizare a frazei, printr-un recurs obositor la inversiuni topice, multiplicarea subordonatelor, un lexic forțat și pretențios.

Cel de-al doilea volum al lui Rallet, *Scrieri* (1840), constituie o surpriză remarcabilă în peisajul vremii. De astă dată, autorul pare a-și fi găsit modalitatea care-i convine : o proză analitică, de tip moralist, acut introspectivă, care cultivă cu reală subtilitate maniera lui La Rochefoucauld sau Chamfort, de smulgere a măștilor și densificare a expresiei pînă la formula aforistică. Romantismul e sublimat, sentimentul, ascuns sub țepii ironiei, lumea, asumată ca un spectacol tragicomic. Iată un extras caracteristic : „Din zi în zi așteptăm mai bine, dorința ne cărunțează și isprava ne înșeală — zilele să strecură și par prea lungi —, ades nu încăpem în sînul mulțimei, unde toți aleargă după plăcere și nimene n-o găsește — toți povățuiesc și toți greșesc —, toate-s rîvnite fără temeiuri și împărțite fără alegere. Trîndăvia cată să piardă vremea ce nu știe a întrebuința și toți se deprind a nu fi buni de nimic. Fachia adevărului încă nu poate împrăștia negurile lumești. Glasul virtuții nu se prea aude. Dreptatea cade, cine-o rădică ? Oamenii gem părăsiți... Tac și sătul de toate, nesigur de mine, îi las pre toți cum i-am găsit, neputînd pururea trăi nici cu așa lume, nici fără de ea, cum este, amîndouă fiindcă-s om, ticăloasă zidire, ce vede adevărul, cînd nu poate făptui binele." Maliția inteligentă a lui Rallet se complace în mici „fiziologii" alcătuite prin juxtapunere de nuanțe, cu un umor „pince sans rire" : „Mai gingașă decît o bagatelă — vîntul o oboară — un nor o turtește — și dieta o ține — foșnește înfoiată — răsună

coperită de mărunțișuri — zice c-a pălit-o soarele ca să socoți cu cît e mai albă firește. Își linge buzele ca să-i zici roză. Își frînge trupul ca să te minunezi de talie...“ [156]

La limita superioară a perioadei de care ne ocupăm, în preajma lui 1840, au loc primele manifestări literare ale marii generații pașoptiste: Kogălniceanu, Alecsandri, Alecu Russo, C. Negri. Întrucît greutatea principală a contribuției lor aparține epocii următoare, ne mărginim aci la consemnări fugare. Cel dintîi asupra căruia se cade să ne oprim fiindcă nu era un simplu „primus inter pares“, ci se impusese prin lucrările încheiate în timpul școlarității berlineze și conducerea *Alăutei românești* drept un veritabil șef de generație, e M. Kogălniceanu. El e prezent în paginile suplimentului literar al *Albinei*, de la 1 iulie 1838, cînd preia sarcina redacțională de la Asachi, număr de număr, îndeosebi cu traduceri: două poezii de Schiller (*Împărțirea lumei* și *Inelul lui Policrat*), o povestire de Bürger (*Împăratul și braminul*), mici proze amuzante, de tip magazin, scoase din *Album der Boudoirs*, *Le Protée* etc., precum și faimoasa *Filozofie a vistului* de O. I. Senkovski, luată din *Magazin für die Literatur des Auslandes*. Cea mai importantă contribuție beletristică a lui Kogălniceanu din acești ani e schița de moravuri *Soirées dansantes* (*Adunări dănțuitoare*), din 1839, o adaptare după un model francez, care creionează aspecte ale societății ieșene pe picior de modernizare, într-o manieră conversativă, spirituală, cu vivacitate de condei, dezinvoltură și o excelentă capacitate de a surprinde detaliul revelator. [157]

Tot în 1839, Alecu Russo compune în franceză *La pierre du Tilleul*, admirabilă evocare a Munților Moldovei, scrisă cu un lirism tandru, de o excepțională rezonanță și o delicată intuiție a corespondențelor sufletești ale peisajului, vrednică de omonimul său, Jean Jacques, ca și de succesorul de peregrinări montane, Calistrat Hogaș. [158]

Mai puțin conturat ca talent, Costache Negri își încearcă și el mîna în acești ani, ostenindu-se cu traducerea în proză a poemului lui Byron *Mazepa* (1839) și compunînd cîteva versuri, între altele un *Cîntic haiducesc* (1840), care prefigurează maniera lui Alecsandri din *Doine*. [159]

Cel mai însemnat scriitor al epocii următoare, V. Alecsandri, se găsește și el la primii pași, versificînd deocamdată franțuzește. Din păcate, o parte dintre poeziile compuse pînă la 1840 s-au pierdut, între ele și *Zunarilla*, comunicată în copie, de la Paris, de Costache Negri, surorii sale Elena, care, admirativă, avea s-o învețe pe dinafară. Din bucățile păstrate, trei au fost publicate în *Le glaneur moldo-valaque* (*Spicuitorul moldo-român*) din 1841 (*À Lamartine*, *Le Kosaque*, *La jeune fille*, cu traduceri de, respectiv, G. Asachi, Ioan Poni, D. Gusti). Restul poeziilor franțuzești, cuprinse în ms. fr. 178, au fost tipărite de noi în *Documente și manuscrise literare*, vol. II. Fără îndoială că în dibuirile tînărului Alecsandri, sedus de mirajele marelui lirism romantic (Lamartine, Hugo, Musset), chiar sub haina de împrumut a limbii străine, stăruie ceva din substanța durabilă a artei sale: fluiditatea versului, iubirea sonorităților de efect, exactitatea armonioasă a prozodiei. Mai mult: se străvede și profilul viziunii despre lume, acel acord fundamental cu stihiile — din care derivă încrederea nestrămutată a poetului în Providență, exuberanța vitală ce-i usucă lacrimile și-l aduce în întîmpinarea clipei cu o nepotolită și voioasă curiozitate.

Același Alecsandri, jovial, generos, disponibil pentru înduioșări, dar creditînd viața și, de aceea, incapabil de dezesperare și fiorul veritabil al tragicului, îl regăsim în *Buchetiera de la Florența*, bucata sa de debut, scrisă la îndemnul lui Kogălniceanu. Cu toate stîngăciile de tehnică și în pofida unui conflict romanesc schematic, cu coincidențe bizare, personaje și situații limită, tensiuni insuficient motivate psihologic, nuvela e salvată datorită aptitudinii scriitorului de a evita excesele și senzorialității sale robuste, care funcționează ca o surdină și o contrapondere a tendinței de a depăși realitatea de toate zilele. [160]

La toate acestea, să adăugăm că, la 1840, G. Asachi, reprezentantul cel mai autorizat al generației precedente, dă la iveală *Dochia și Traian*, o legendă care încearcă să suie de la folclor la mit, însoțind-o de un itinerar al muntelui Pionul, tratat în spiritul transformării geografiei într-o realitate sufletească. Din ambele puncte de vedere, bătrînul cărturar al Moldovei se mișca pe linia directivelor proclamate la *Dacia literară*, ceea ce-l va împinge pe Kogălniceanu să publice în paginile revistei o recenzie foarte elogioasă. [161]

După cum se vede, mișcarea romantică a Moldovei din deceniul al patrulea, deși cu cîțiva ani posterioară celei din

Țara Românească, nu-i cedează acesteia nici în intensitate, nici în amploare, nici în capacitatea de a individualiza talente reprezentative.

TRANSILVANIA

S-ar părea că penetrația romantică în Transilvania e cu mult mai redusă decît în Principate. Pînă la un punct, lucrul acesta e exact și lesne explicabil. În primul rînd, aici, din cauza condițiilor deosebit de aspre ale luptei pentru salvgardarea personalității naționale și a tradiției erudite lăsate moștenire de corifeii Școlii ardelene, însăși preocuparea pentru literatura frumoasă era relegată pe planul al doilea. Apoi, răspîndirea noii literaturi, mai ales a ideologiei pe care ea o reprezenta, întîmpina rezistența cercurilor conservative și stîrnea suspiciunea oficialității, datorită asocierii dintre romantism și liberalism, ca și faptului că principalul focar romantic, în stare de efervescență și expansiune, se găsea după 1830 în Franța. Într-o scrisoare din 1876, G. Barițiu spunea în această privință : „Una din maximele politice ale statului în care m-am născut, am crescut și am îmbătrînit eu fusese odinioară ca tinerimea să fie crescută într-o specie de urgie asupra tot ce e franțuzesc. Franța și mai ales capitala sa, care este totodată capitala civilizațiunii, era descrisă ca o Sodomă modernă, caracterul francez, ca inimic al lumii. Părinții care permiteau fiilor și fiicelor să învețe limba franceză treceau de opoziționali, de perturbatori, de adversari ai sistemei gunești intelectualitatea dispunea realmente de cunoștințe trainice și nemijlocite în domeniul clasicismului antic, aceasta era desigur Transilvania, cu sistemul ei școlar în care limba latină deținea un loc atît de important. [162]

Și cu toate acestea, dincolo de Carpați, ca și dincoace de munți, romantismul își croiește drum către anul 1840. Lucrul e vădit pentru cine urmărește activitatea *Foii pentru minte* în scurtul interval dintre 1838—1840.

Cel mai valoros colaborator literar al gazetei e însuși redactorul, G. Barițiu, care-și găsește vreme să compună, în afara articolelor politice și de îndrumare culturală, poezii, poeme în proză, nuvele, precum și să traducă din Schiller, autorul străin

preferat al *Foii* (fragmente din *Intrigă și iubire, Fiesco, Maria Stuart ;* povestirea *Jocul sorții)* și din Shakespeare (fragmente din *Julius Caesar* și *Negușătorul din Veneția*). Poeziile sînt foarte stîngace (*Înstrăinații* și *Suspinul*), în schimb, proza lirică de tip meditativ și elegiac, specie ilustrată în paginile *Foii* mai abundent decît în orice alt periodic românesc al vremii, îi prilejuiește lui Barițiu o reușită certă prin *O noapte la lună în Brașov* (*F.p.m.*, 1839, nr. 17), urmată imediat de *O primblare de rămas-bun la Brașov* (*Ibid.*, nr. 18). Nuvela, foarte romanțioasă, dar edifiantă prin ortodoxismul ei moral, *Viața și cinstea*, prelucrată sau tradusă dintr-un izvor englez, desigur printr-un intermediar, ilustrează limitele decente în care redactorul *Foii* înțelegea să înscrie literatura de ficțiune.

Cea mai valoroasă contribuție a lui Barițiu e *O privire preste ținutul Hațegului în Transilvania (F. lit.* , 1838, nr. 3), articol de exaltare a mîndriei naționale, punînd problema vestigiilor dacice din Hunedoara, dar și poem în proză, de o caldă vibrație lirică. Începutul, persuasiv și retoric, aduce o invocație de mare frăgezime, cu toate că artificiul construcției rămîne vizibil : „Frumoasă Transilvanie, dulce patrie clasică, pămînt sfînt, maică cu durere ! care precum răverși toate darurile firii, tu Brazilie a Europei, preste fiii tăi, așa nici de hrana ce-nalță duhul și încălzește inimile nu i-ai lăsat deșărți ; monumenturi și întîmplări istoricești, apucîndu-le între cele mai crunte lupte dintre sfărîmătorii dinți a veacurilor, ai păstrat pentru toată viitorimea". În loc să se oprească, așa cum făceau poeții de pe celălalt versant al Carpaților, la relicvele medievale, Barițiu coboară adînc în trecut, la epoca originilor, deschizînd fanteziei imense teritorii necutreierate, cu atît mai excitante, cu cît mai înfășurate în cețuri și mai gigantice. El propune inspirației aceste ruine ale vechimii : „Care insuflat de cerescul duh a poeziei a cercat să cînte vreodată asupra dărîmătorilor acestei capitale un Ilias sau un Eneis ? Unde este un Eremie, care să fi plîns pe aceste ziduri, după ce pe lîngă toată nedreptatea și dușmănia ce avură să sufere de la cincisprezece veacuri, totuși ele au mai rămas încă atîtea cîte să poată fi în stare a aprinde focul cel mîntuitor a patriotismului în vinele privitorilor." [163]

În afara lui Barițiu, dintre colaboratorii *Foii* se distinge doctorul Pavel Vasici, directorul carantinei din Timiș, autor al unui mare număr de meditații lirice, care atestă influența

puternică a lui Young și, în genere, ilustrează — după cum a observat just I. Breazu — unul din cazurile rare de proză preromantică încă nerecuperată de romantism. Obsesia lui Vasici, care avusese nenorocirea să-și piardă soția, în 1838, și fiica, în 1841, e a morții ca fatalitate tragică și mister impenetrabil. Ea îi sugerează nesfîrșite lamentări pe tema deșertăciunii și a coruptibilității materiei (*Tînguirea și mîngîierea*, *Păreri la metafizica muririi*, *Duioasa maică*, *Geografia țintirimului* — prelucrare în proză a poeziei lui Fabian Bob etc.), fără ca vreodată să încerce un simțămînt de revoltă. Ca și Young, el își îndoaie genunchii în fața cerului și-și găsește consolarea în credință. Vasici dă și o nuvelă, *George și Teodor sau doi doctori*, în spiritul sentimentalismului protestant al sec. al XVIII-lea. Informația dată de D. Iarcu, și anume că ar fi tradus și publicat în 1831, la Buda, *La chaumière indienne* de Bernardin de Saint-Pierre, rămîne plauzibilă, deși n-a putut fi deocamdată verificată.[164]

În afară de trei colaborări pe teme lingvistice, Timotei Cipariu e prezent în paginile *Foii* cu un *Sunet* (1838, nr. 19) de o surprinzătoare încătușare ritmică și de o nu mai puțin surprinzătoare conștiință a combustiei morale. Tot de el, o traducere din Goethe : *Pescarul*. Știm că Cipariu urmărea cu interes și simpatie activitatea *Foii* și că în diverse rînduri i-a oferit lui Barițiu concursul. Într-o scrisoare din 1838, menționată recent de I. Pervain, îi propunea să traducă dintr-un „jurnal" diverse materiale ca : *Muierile din Damasc*, *Zilele cele din urmă ale lui Walter Scott*, *Țara slobozeniei*, *Thomas Moore*, *Fala irlandicească*, *Lord Byron* ș.a. Gustul acesta pentru romanesc poate părea insolit numai pentru cine cunoaște „din afară" pe marele erudit transilvănean. Faptul că I. Breazu a găsit într-un caiet de prin 1830—1840 traducerea a patru strofe din *Il natale* de Manzoni nu spune poate mare lucru. Dar entuziasmul său pentru Eugène Sue e edificator. În 1844, Cipariu îi scrie lui Barițiu, cu privire la *Le juif errant*, din care avea să publice o serie de fragmente în *Foaie* : „Între romanele franțuzești cele mai noaă, n-am aflat proză așa poetică. Aici mi se pare că numai metrul lipsește ca să o poți număra între baladele Apusului, care singure mi se par a se apropia de fantezia înaltă, dar limpezită a Orientului." Semnificativă este și alcătuirea bibliotecii marelui cărturar. Un cercetător avizat al chestiunii, S. Jakó, susține peremptoriu că „îndeosebi pentru perioada 1830—1848, în care s-au format concepțiile și sfera sa de preocupări... Cipariu era întru totul adept al romantismului. Deși în biblioteca sa erau reprezentate cele mai diverse ramificații ale romantismului european, se simțea atras în mod deosebit de creațiile romantice engleze și franceze, mai precis de operele din a doua perioadă a romantismului, începînd cu anul 1830."[165]

Din restul producției beletristice a *Foii*, reținem poeziile încă dibuitorului Andrei Mureșanu, care desfășoară complezent perplexitățile sentimentului contrariat (*Simpatie la Viena*, *Vinovatul*), ajungînd, la un moment dat, să exprime timid și o îndoială față de opera Providenței (*Mustrarea*). Inferioare sub raportul realizării artistice, dar simptomatice pentru evoluția rapidă a gustului, sînt povestirile de un romantism tenebros, în decor nocturn, cu întîmplări bizare și catastrofe rostogolite în avalanșă : *Puterea fantasii*, *Focul amorului* de Meletie Drăghici, *Sybilla — nuvelă venețiană* de Aurel Ardelean (I. Many) etc. E în orice caz evident că în preajma lui 1840, și în Transilvania, ca și în celelalte provincii, în ciuda restricțiilor și a reticențelor, romantismul își impune vertigiile și tentează din ce în ce mai mult spiritele.[166]

POST-SCRIPTUM

Problema pe care ne-am pus-o în această lucrare, întîmpinată de orice istoric de îndată ce nu se mulțumește să stabilească scheme evenimențiale și inventare de fapte, e a esenței mai mult decît a existenței, a sensului desfășurărilor, și nu a înregistrării de date sau a elaborării de cronologii. Dar dacă vrem să degajăm înțelesul proceselor și nu doar să le descriem traseul exterior, apare pericolul de a ne reifica propriile noastre concepte și intuiții, de a ne căuta pe noi înșine pe treptele cele mai diferite ale istoriei. Fără îndoială, o anumită doză de subiectivitate e inerentă oricărui act de cunoaștere, și știm astăzi că ideea de a scrie istoria „wie es eigentlich geschehen ist" constituie o naivitate. Ceea ce se întîmplă se răsfrînge totdeauna altfel în conștiința martorilor, altfel în conștiința posterității, și fiecare generație nu face decît să propună noi scenarii asupra trecutului. Istoria ideilor, care nu are de-a face cu „obiecte", ca istoria politică sau socială, ci cu versiuni despre obiecte, e mai amenințată încă să-și descopere mereu umbra proiectată peste lucruri.

Și totuși, știința e posibilă. În marginile relativului, există interpretări mai adecvate și interpretări mai fanteziste, „scenarii" care se bucură de consensul specialiștilor și „scenarii" pe care opinia învățaților le refuză. Criteriul nu e al „coerenței" — cum pretind structuraliștii, nici al acumulării bibliografice — cum își închipuie pozitiviștii, nici al originalității — cum par a crede adepții „meta-criticii" și ai „meta-istoriei". Criteriul nu poate fi altul decît al „plauzibilității", cu alte

cuvinte, el constă în a găsi explicații ale fenomenelor care să integreze un maximum posibil de fapte, răspunzînd în cît mai mare măsură structurii complexe și totdeauna contradictorii a realului, fără a eluda ceea ce nu se acomodează ipotezei, deci motivînd nu numai convergențele, ci și dizidențele.

În cazul particular al romantismului, privit ca o „stare de spirit" determinată temporal, cu incidențe în toate domeniile vieții intelectuale, nu ca un simplu tip de „modelaj" literar, a integra maximum posibil de fapte înseamnă cîteva lucruri, de care ne-am străduit să ținem seama în aceste pagini.

O primă condiție a fost pentru noi și este pentru oricine stabilirea unui contact direct și intim cu izvoarele, utilizînd toate sursele documentare accesibile. Căci dacă o epocă își fabrică mental universul din elementele de care dispune și cu uneltele conceptuale existente în momentul dat, cunoașterea acestor elemente și unelte conceptuale constituie temelia indispensabilă a cercetării.

Apoi, conform indicațiilor generale ale metodologiei marxiste, la care subscrie de altfel și sociologia culturii a unui Mannheim și istoria mentalităților, așa cum o practică un Georges Duby sau Robert Mandrou, credem că examenul conștiinței sociale impune dialogul continuu dintre istorie și cultură. La nivelul literaturii, aceasta presupune că cercetarea trebuie să suie de la autor și operă la starea de spirit și de-aici la relațiile infra-structurale și, invers, să coboare din planul general al sincroniilor de epocă spre domeniul de autonomie relativă al scrisului beletristic. Desigur, sarcina e delicată, deoarece există, pe de o parte, pericolul de a transgresa mecanic concepte din social în literar (uitînd de specificul artei), pe de alta, de a nu mai găsi literarului nici un punct de inserție în social (uitînd de caracterul istoric al literaturii) [1]

O altă cerință este de a înlătura raționamentul teleologic, în virtutea căruia anteriorul e explicat în funcție de posterior, iar epoca studiată devine obiectul unui decupaj preferențial, ca și cum viitorul condiționează trecutul, și nu invers.

În fine, e necesară o perspectivă consecvent contextuală, implicînd o deplasare dialectică neîntreruptă între întreg și parte, între subiect și obiect, între tipic și individual, spre a clarifica sensul noțiunilor și reprezentărilor colective „illo tempore", spre a nu generaliza pe o bază inductivă precară și

a nu dezlipi motivul de operă, opera de mişcarea literară, mişcarea literară de cultură, cultura de istorie.

În plus, fiindcă în centrul anchetei noastre a stat literatura, ne-am crezut obligaţi să nu procedăm la o analiză de tip pur conţinutistic, restrîngîndu-ne la studiul temelor sau al motivelor, prin practicarea de secţiuni transversale în cuprinsul epocii. Nu contestăm valabilitatea acestui procedeu (pe care l-am şi folosit în două capitole), dar ni se pare insuficient, întrucît el ordonează o multiplicitate de texte şi autori în funcţie de un concept privilegiat (tema ruinelor !), făcînd să se estompeze astfel viziunea scriitorilor ca entităţi de sine stătătoare. Demersul orizontal şi generalizat al istoriei ideilor, care seriază în funcţie de afinităţi, trebuie completat prin demersul vertical şi personalizat al criticii literare, care vrea să surprindă timbrul unic şi ireductibil al individualităţii. E, fără îndoială, important să cunoaştem topografia tematică a unei epoci, dar a rămîne la ea înseamnă a uita că „literaritatea" se exprimă prin diferenţe, că istoria literară nu lucrează numai cu noţiuni, ci şi cu valori, că ea clasifică inefabil, deoarece indivizii au în ochii ei mai multă importanţă decît şcolile. Am încercat deci să combinăm perspectiva „distanţării", care permite desprinderea trăsăturilor comune, definitorii pentru curente, grupări sau simple cristalizări de mentalitate, cu privirea de „aproape" care ne arată în ce fel se încarnează istoria în indivizi.

Nu ne facem iluzii în privinţa rezultatelor pe care le-am obţinut. Dincolo de ceea ce ne aparţine în bine sau în rău, e însă cert că lucrarea de faţă n-ar fi fost posibilă fără de munca unui lung şir de predecesori. Ceea ce spunem e de la sine înţeles, şi totuşi poate că nu e inutil azi, cînd unii descoperă cu adorabilă candoare atîtea Americi de mult explorate, să subliniem că această construcţie, ca oricare alta, nu se înalţă pe un teren viran, că ea profită de luminile şi de truda mai multor generaţii de cercetători. E fără îndoială imposibil să-i menţionăm aci pe toţi cei cărora le sîntem îndatoraţi, de la umbrele ilustre ale unor N. Iorga, G. Călinescu, D. Popovici, pînă la autorii de articole mărunte, care n-au niciodată onoarea de a fi recenzaţi, ca orice poet debutant, deşi adesea servesc cultura nu mai puţin eficient. În locul unei lungi enumerări protocolare, trimitem pur şi simplu la bibliografie, scuzîndu-ne dacă involuntar am omis vreo contribuţie care serveşte efectiv temei propuse şi ne-a servit, în acelaşi timp, nouă înşine.

De fapt, în centrul acestei cărţi nu e romantismul, ci spiritul românesc. Lui am căutat să-i punem în evidenţă resursele, să-i identificăm metamorfozele, să-i surprindem pulsul în lungul a şase decenii de evoluţie rapidă, în care efortul spre sincronie se traduce prin „arderea etapelor" şi desfăşurarea impetuoasă a puterilor lăuntrice. Romantismul e doar una din ipostazele sub care, de la un moment dat înainte, se încorporează această evoluţie — o ipostază fertilă, pentru că se soldează cu realizări de valoare, reprezentativă, pentru că e ilustrată de un larg evantai de talente, organică, pentru că exprimă o polaritate a sufletului românesc, şi nu o simplă adaptare mimetică.

Ştim că de-abia de la 1840 înainte, cînd se structurează deplin şi începe să funcţioneze, ca orice sistem constituit, pe baza dinamismului interior specific, romantismul va realiza marele său recital. Îl vom găsi de-aici înainte pe toate drumurile culturii, desfăşurînd din aceeaşi celulă germinativă o floră exuberantă şi infinit diversă : va fi vizionar şi apocaliptic cu Heliade, messianic şi exaltat cu literatura de exil a paşoptismului, epic şi solar cu Alecsandri, declamator şi gotic cu Bolintineanu, dezamăgit şi faustic cu post-paşoptiştii, titanian şi sarcastic cu Hasdeu, pînă cînd Eminescu îl va face să transmită fiorul realităţilor impalpabile şi al lumilor înecate dinlăuntrul nostru, muzica legănătoare sau tumultuoasă a peisajului, mitul originilor şi rostogolirea sempiternă a civilizaţiilor, spectacolul orologeriei cosmice şi al dezagregării universale, convocînd astfel Subconştientul, Natura, Istoria, Transcendentul, Absurdul, personajele marii literaturi din toate timpurile, în care Omul îşi descoperă, cu surpriză, fervoare, îndoială sau spaimă, destinul său splendid şi mizerabil, de stăpîn al spiritului şi ironie a nimicului. Dar toate acestea sînt încă, la 1840, zăvorîte în „mirabila sămînţă" a viitorului imprevizibil.

Data de 1840, la care ne-am oprit, nu e o frontieră — am mai spus-o — ci un punct de inflexiune. După 1840, tot ce-am văzut izbucnind la suprafaţă, datorită determinării complexe şi inextricabile a împrejurărilor, va continua să subziste şi să

procreeze : motivele vagi să cristalizeze, ideile nebuloase să se clarifice, exaltările să se transforme în ritual și exercițiile de sensibilizare a limbajului în stil, obsesiile să fie exorcizate, tendințele implicite să se expliciteze, romantismul fiind astfel, în același timp, asumat și depășit, căci configurarea îi va face vizibile limitele și va stimula noi căutări. Încheiem, de aceea, fără o concluzie. Privind din unghiul istoriei, punctul în care am ajuns nu e decît sfîrșitul începutului.

NOTE ŞI REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

INTRODUCERE

[1] Cunoscutele articole ale lui René Wellek : *Conceptul de romantism în istoria literară* și, îndeosebi, *Romantismul reexaminat*, din *Conceptele criticii* (tr. rom. Rodica Tiniș, București, 1970), oglindesc imensa controversă pe care romantismul o suscită în lumea specialiștilor. Optimist, Wellek conchide totuși (în 1963) că „s-a făcut un progres nu numai în definirea trăsăturilor comune ale romantismului, ci și în evidențierea a ceea ce constituie specificul sau chiar esența și natura lui" (p. 131). În schimb, o viziune pesimistă, la Václav Cĕrny, în contribuția sa la volumul *Im Dienste der Sprache. Festschrift für Victor Klemperer*, Halle, 1958.

[2] Exemplele din : Paul van Tieghem, *Le romantisme dans la littérature européenne, L'évolution de l'humanité*, Paris, 1948, p. 7. Paul Valéry, citat de Gaetan Picon, *Le romantisme*, în *Histoire des littératures, Encyclopédie de la Pléiade*, vol. II, Paris, 1956, p. 147.

[3] Dupuis și Cotonet sînt eroii lui Alfred de Musset, prezumtivi semnatari ai unei scrisori apărute în *Revue des Deux Mondes* din 1836, sub titlul : *Sur l'abus qu'on fait des adjectifs. Lettre de deux habitants de la Ferté-sous-Jouarre à M. le Directeur de la „Revue des Deux Mondes"*. Vz. Alfred de Musset, *Oeuvres complètes en prose*, Texte établi et annoté par Maurice Allem, Ed. de la Pléiade, Paris, 1951, p. 835—852 și nota p. 1 070.

[4] Mario Puppo, *Il romanticismo*, Roma, 1968, p. 10, deosebește între o semnificație *literară* a romantismului (mutația gustului intervenită la sfîrșitul secolului al XVIII-lea dirijată împotriva „regulilor" și a tradiției), una *istorico-culturală* (starea de spirit a epocii romantice, reflectînd o „cultură" antitetică „luminilor") și una *categorială* (exprimînd o exigență eternă a omului). Unii cercetători disting între „curent" și „școală". Umberto Bosco,

Preromanticismo e romanticismo, în *Problemi e orientamenti critici di lingua e di letteratura italiana*, dir. da A. Momigliano, vol. III, Milano, 1949, denumește „curent" vastul ansamblu european al mișcării romantice, iar „școală" — gruparea națională a scriitorilor sau artiștilor. Pentru René Jasinski, *Histoire de la littérature française*, Paris, 1947, v. II, p. 22—23, „curentul" romantic include literatura preromantică și romantică a sec. al XVIII-lea și al XIX-lea, „școala" fiind gruparea formată între 1820—1830 sub conducerea lui Victor Hugo. Sub influența lui A. Thibaudet, V. L. Saulnier introduce în clasificarea romantismului noțiunea de „generație". El vorbește astfel în succintul, dar inteligentul său manual *La littérature française du siècle romantique*, Paris, 1955, de o generație a lui „mal du siècle" — 1815, o generație a „giganților" — 1830, o generație „obiectivă" — 1850 etc. Esențial e că toată lumea deosebește între conceptul „istoric" (temporal) de romantism și conceptul „tipologic" (stilistic). Vz. în acest sens studiul lui Matei Călinescu, *Clasic-romantic-baroc-manierist*, în *Eseuri despre literatura modernă*, București, 1970, și teoria „curentelor literare", la Silvian Iosifescu, *Construcție și lectură*, București, 1970.

[5] Václav Cěrny, *Essai sur le titanisme dans la poésie romantique occidentale entre 1815 et 1830*, Prague, 1935.

[6] Arthur Lovejoy, *The Meaning of Romanticism for the Historian of Ideas*, în *Journal of the History of Ideas*, 1941, nr. 2.

[7] Paul Van Tieghem, *op. cit.*, p. 8; Lucian Blaga, *Zări și etape*, București, 1968, p. 81—82.

[8] Gaetan Picon, *op. cit.*, p. 147—148.

[9] O clasificare tipologică pe mari familii etnice, nuanțînd o diviziune propusă de Paul Van Tieghem, la Al. Dima, *Romantismul european în trăsăturile lui dominante*, în *Romantism românesc și romantism european*, București, 1970.

Problema particularităților comune ale literaturilor din centrul și sud-estul Europei a fost discutată la Conferința de literatură comparată de la Budapesta (26—29 octombrie 1962). Vz. J. Dolanski, *Das vergleichend-historische Studium der Literaturen Osteuropas*; T. Klaniczay, *Les possibilités d'une litérature comparée de l'Europe orientale*, precum și intervenția lui Tudor Vianu în *Acta litteraria*, *Akademiai Kiadó*, t. V, Budapest, 1962. Observații prețioase, sub raport metodologic, în această problemă (teoria cercetărilor comparatiste complexe aplicată studiului curentelor și stilurilor, atît în literatură, cît și în artele frumoase), la Istvan Söter, *Aspects et parallelismes de la littérature hongroise*, Budapest, 1966.

[10] Dintre contribuțiile românești la definirea conceptului de romantism, amintim: N. Iorga, *Începuturile romantismului*, în *Pagini de critică din tinerețe*, Craiova, f.a.; H. Sanielevici, *Romantism liric și romantism epic* și *Asupra clasicismului și a romantismului*, în *Cercetări critice și filozofice*, Alcalay, București, f.a.; Lucian Blaga, *Fenomenul originar*, București, 1923, *Fețele unui veac*, Arad, 1925, *Daimonion*, Cluj, 1930 (toate trei republicate în *Zări și etape*, *op. cit.*); M. Ralea, *Contradicțiile romantismului*, în *Viața românească*, 1927, nr. 10—12; Tudor Vianu, *Romantismul ca formă de spirit*, în *Romantismul european*, București, 1932; G. Călinescu, *Clasicism, romantism, baroc*, în *Impresii asupra literaturii spaniole*, București, 1946; H. Zalis, *Romantismul românesc. Eseu despre vîrstele interioare ale curentului*, București, 1968 (cu bogate referințe la domeniul românesc); D. Popovici, *Romantismul românesc*, București, 1969; Vera Călin, *Romantismul*, București, 1970.

Din imensa bibliografie străină în materie, consemnăm doar lucrările care ne-au servit în mod direct la degajarea „numitorului comun" romantic (excluzînd, afară de cazuri excepționale, cercetările de tip „istoric"): Ricarda Huch, *Blütezeit der Romantik*, Leipzig, 1911 (Vierte Auflage); J. Petersen, *Die Wesensbestimmung der deutschen Romantik*, Leipzig, 1926; Franz Strich, *Deutsche Klassik und Romantik*. Ein Vergleich (IV Auf.), 1949; A. Farinelli, *Il romanticismo nel mondo latino*, Torino, 1927, 3 vol.; Umberto Bosco, *op. cit.*; Mario Puppo, *op. cit.*; Mario Praz, *La carne, la morte e il diavolo nella letteratura romantica*, Milano-Roma, 1930; P. Lasserre, *Le romantisme français*, Paris, 1907; E. Seillière, *Le mal romantique*, Paris, 1908; Joseph Aynard, *Comment définir le romantisme?*, în *Revue de littérature comparée*, 1925, nr. 4; D. Parodi, *L'essence du romantisme*, în *Revue de métaphysique et de morale*, 1931, nr. 4; Jean Wahl, *Le malheur de la conscience dans la philosophie de Hegel*, Paris, 1929; A. Béguin, *L'âme romantique et le rêve*, Paris, 1946; Gaëtan Picon, *op. cit.*; Georges Poulet, *Trois essais de mythologie romantique*, Paris, 1966; J. G. Robertson, *The reconciliation of classic and romantic*, London, 1924; H. N. Fairchild, *The Romantic Quest*, New York, 1931; René Wellek, *A History of Modern Criticism: 1780—1950*, II — *The Romantic Age*, Yale University Press, New Haven, 1955; René Wellek, *Conceptul de romantism în istoria literară* și *Romantismul reexaminat*, *op. cit.*; H. H. Remak, *West-European Romanticism: Definition and Scope*, în *Comparative Literature: Method and Perspective*, ed. by. Newton P Stallknecht and Horst Frenz, 1961.

[11] Edmond Eggli, Pierre Martino, *Le débat romantique en France, 1813—1830. Pamphlets. Manifestes. Polémiques de presse*, t. I, 1813—1816, Paris, 1933.

[12] C. Roe, *Les véritables origines du romantisme français*, în *Revue d'histoire littéraire de la France*, avril-juin, 1929 ; H. H. Remak, *op. cit.*; Mario Puppo, *op. cit.*; Prezența lui Northrope Frye, care analizează proiecțiile mitice ale spiritului, ca structuri închise, dintr-o perspectivă fenomenologică, poate surprinde. Totuși, într-o comunicare recentă, *Il mito romantico*, publicată în *Il romanticismo. Atti del sesto Congresso dell'Associazione internazionale per gli studi di lingua e letteratura italiana*, Budapesta, 1968, Frye admite, în treacăt, coincidența romantismului cu epoca Revoluției Franceze, a războaielor napoleoniene și a mișcărilor naționale din Grecia, Italia și Germania. Mai semnificativ încă e că el consideră drept dificultatea majoră a romantismului faptul de a fi voit să armonizeze o „temă" socială cu „tema" iluminării individuale.

[13] Cartea lui N. I. Apostolescu, *L'influence des romantiques français sur la poésie roumaine*, Paris, 1909, conține multe erori și e azi complet depășită din punctul de vedere al metodei. Cu toate acestea — și e cazul s-o spunem pentru a evita o apreciere unilaterală —, raportată la știința literară a epocii, lucrarea era mai mult decît onorabilă, iar laudele pe care i le aduce în prefață Emile Faguet n-aveau de loc un caracter protocolar. Apostolescu a fost neîndoielnic un cercetător talentat, pe care o moarte prematură l-a împiedicat să-și dea măsura. V. Ion Zamfirescu, *Comparatismul în România. Schiță istorică și sistematică*, în *Studii de literatură comparată*, București, 1968, p. 52, și cuvintele de prețuire ale fostului său elev, Vladimir Streinu, în recenzia la *I. Heliade-Rădulescu, Opere*, ediția D. Popovici, republicată în *Pagini de critică literară*, București, 1968, vol. II, p. 287—288.

[14] Paul Zarifopol, *Din istoria poeziei românești, Alexandrescu-Bolintineanu*, în *Revista Fundațiilor Regale*, 1936, nr. 5, p. 243.

[15] Analizele lui N. I. Apostolescu, *op. cit.*, p. 73—81 *(Zburătorul)*, p. 222 *(Mihnea și baba)*, p. 399 *(Mai am un singur dor)*.

[16] Ideea că romantismul dinainte de Eminescu e inautentic a fost susținută de curînd de G. C. Nicolescu — e drept, în mod cu totul izolat — în *Contribuții la definirea și delimitarea romantismului românesc*, articol republicat în *Structură și continuitate*, București, 1970.

[17] Claude Pichois, A. M. Rousseau, *La littérature comparée*, Paris, 1967, p. 73—83. Teoria „influenței", cu exemplificări bogate din literatura critică americană (între altele, discutarea detaliată a concepțiilor lui Claudio Guillén) în manualul sistematic și foarte informat al lui Ulrich Weisstein, *Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft*, Kohlhammer, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz, 1968.

[18] Criticile, uneori incisive, îndreptate împotriva comparatismului interbelic, de obediență pozitivistă, structurat în jurul faimoasei *Revue de littérature comparée*, relevă, în adevăr, un larg evantai de opinii, care merge de la René Wellek, *Criza literaturii comparate*, în *Conceptele criticii*, *op. cit.*, la Etiemble, *Comparaison n'est pas raison. La crise de la littérature comparée*, Paris, 1963 (lucrare recenzată de noi în *Contemporanul*, din 10 noiembrie 1965), și Lucien Goldmann, *Sciences humaines et philosophie*, Paris, 1966, p. 97—102, așadar, de la structuralism la marxism. Obiecțiunile cercetătorilor sovietici (V. I. Jirmunski, N. I. Conrad etc.), în volumul colectiv editat de Academia de științe a U.R.S.S., *Vzaimosviazi i vzaimodeistvie nationalnîh literatur*, Moskva, 1961, iar ale cîtorva cercetători americani (îndeosebi H. H. Remak), în *Comparative Literature. Method and Perspective*, *op. cit.*

La noi, Al. Dima, în *Principii de literatură comparată*, București, 1969, a formulat critici nuanțate la adresa vechiului comparatism, scoțînd în lumină necesitatea studierii „paralelismelor" și insistînd asupra rolului major jucat de factorii interni în desfășurarea oricărui proces de influențare. Vz. și N. I. Popa, *În jurul problemelor de metodologie a literaturii comparate. Pe marginea unei lucrări recente*, în *Anuar de lingvistică și istorie literară*, XIX, 1968.

Am încercat să rezumăm principalele critici aduse metodologiei „ortodoxe" a literaturii comparate, în sensul Baldensperger, Hazard, Van Tieghem, Jean Marie Carré, în studiul nostru : *Conceptul de concordanță în literatura comparată și categoriile sale. Considerații despre obiectul literaturii comparate în lumina dezvoltării actuale ale științei literare*, în *Studii de literatură comparată*, *op. cit.*

[19] F. Baldensperger, *Goethe en France*, Paris, 1904, p. 5.

[20] Dialectica raporturilor între „emitent"-„receptor" am expus-o mai pe larg în studiile noastre : *Cîteva observații asupra problemei influențelor străine în lumina concepției marxiste*, în *Viața românească*, 1960, nr. 2, și *Contribution à une sociologie de l'influence en littérature comparée*, în *Revista de istorie și teorie literară*, 1970, nr. 3.

[21] G. Lanson, *La fonction des influences étrangères dans le développement de la littérature française*, în *Revue des Deux Mondes*, 15 februarie 1917, p. 804.

[22] Acreditarea termenului de „preromantism" e, îndeosebi, opera a două lucrări clasice : Paul Van Tieghem, *Le préromantisme. Etudes d'histoire littéraire européenne*, Paris, I-1924, II-1930, III-V-1948, și André Monglond, *Le préromantisme français*, Grenoble, 1930, 2 vol.

[23] Spre deosebire de Van Tieghem, care încearcă să dea preromantismului un statut autonom, Wellek înclină să-l considere o simplă anticameră romantică, un „protoromantism", după expresia lui Croce: „Putem deci continua să vorbim despre romantism ca despre o mişcare europeană, a cărei dezvoltare lentă în decursul secolului al XVIII-lea putem s-o descriem şi s-o examinăm şi chiar s-o numim, dacă vrem, preromantism" (*op. cit.*, p. 207.). Tendinţa autotelică a lui Van Tieghem, însă servită cu mijloacele ştiinţei literare moderne, o ilustrează azi, între alţii, un eminent universitar francez de orientare marxistă, Pierre Barbéris, autor al unei voluminoase teze despre *Balzac et le mal du siècle,* care susţine că preromantismul nu e un prim romantism reticent, inferior romantismului propriu-zis, ci o epocă „plină", valabilă în sine şi avîndu-şi propria semnificaţie. Vz.: *Chateaubriand et le préromantisme,* în *Revue d'histoire littéraire de la France,* 1969, nr. 2.

[24] Dorat, *Coup d'oeil sur la littérature ou collection de différents ouvrages tant en prose qu'en vers,* Amsterdam, 1780, p. 158—159.

[25] „Nimic nu e mai decepţionant în ce priveşte secolul al XVIII-lea — scrie Robert Mauzi — decît «parti-pris»-ul istoricilor de a considera separat ceea ce aparţine «filozofiei» sau «luminilor» şi ceea ce e abandonat, nu fără ironie, «sensibilităţii»" *(L'idée de bonheur dans la littérature et la pensée française au XVIII-e siècle,* Paris, 1960, p. 10). Criticînd marile sinteze ale lui Paul Hazard, autorul notează: „Fascinaţia pe care o stîrneşte lectura lor vine din farmecul pe care scriitorul — un virtuos — l-a scos din propriile sale resurse, nu din secretele aflate în adîncul conştiinţelor secolului al XVIII-lea, care de fapt nici n-au fost vreodată interogate" *(Ibid.,* p. 11).

[26] Imbert, *Le jugement de Paris,* Amsterdam, 1772, se ridică împotriva imitaţiei şi declară recursul la mitologie absolut inutil, cînd e vorba de zugrăvirea unui eveniment contemporan, admiţîndu-l însă în cazul evocării unui erou al vechimii, „contemporan al fabulelor" (p. V). În *Les quatre parties du jour.* Poème traduit de l'allemand de M. Zacharie. Paris, 1769, găsim distincţia staël-iană între Midi şi Nord: „Vedem muzele duioase, voluptuoase şi molatece stăpînind geniul popoarelor din sudul Europei, în vreme ce muzele dramatice, lirice şi pindarice inspiră geniul popoarelor din nord" (p. XII—XIII).

Teza lui Daniel Mornet în *Le romantisme avant les romantiques,* „Annales de l'Université de Paris", 1928, nr. 2, p. 125. Caracteristic pentru felul în care autorul spaţializează procesele şi abstrage din bogăţia indimenticabilă a realului scheme e diviziunea secolului al XVIII-lea în funcţie de jocul dintre sentiment şi raţiune: în prima perioadă, 1715—

1760, nici arta, nici viaţa nu se subordonează *exclusiv* raţiunii; în perioada a doua, 1760—1770, ele sînt dominate *îndeosebi* de sentiment; în perioada a treia, 1770—1789, ele nu ascultă decît de injoncţiunile sentimentului şi pasiunii!

[27] Geoffroy Atkinson, *The sentimental revolution. French Writers of 1690—1740.* University of Washington Press, Seattle and London, 1965.

Vitorio Rossi, în *Enciclopedia italiana,* vol. XIX, p. 934, împarte istoria literaturii italiene într-o perioadă clasică, din secolul al XIII-lea pînă la jumătatea secolului al XVI-lea, şi o perioadă romantică, de la 1550 înainte.

[28] N. Jonard, *Un aspect du problème du „préromantisme" italien: sentiment et raison dans le „Caffé" de Milan,* în *Revue de littérature comparée,* 1968, nr. 4, p. 483. Împotriva analogiilor între fenomene aparţinînd unor contexte diferite, vz. Pierre Francastel, *Utopie et institutions au XVIII-e siècle,* Paris, 1963, p. 342: „un acelaşi element capătă o valoare cu totul diferită în funcţie de încadrarea lui într-un sistem sau altul".

[29] G. Petronio, *Illuminismo, preromanticismo, romanticismo e Lessing,* în *Società,* 1957, nr. 5, p. 1 006—1 007; Jean Fabre, *Lumières et romantisme,* Paris, 1963, p. V.

[30] Privitor la tranziţia dintre clasicism şi romantism: G. Petronio, *L'attività letteraria in Italia,* Palermo, 1968 (pasajul citat la p. 605); Karel Krejči *Zur Entwicklung der Präromantik in europäischen Nationalliteraturen des 18. und 19. Jahrhunderts* în *Aktuelle Probleme der vergleichenden Literaturforschung,* herzg. von Gerhardt Ziengengeist, Berlin, 1968, şi *Classicisme et sentimentalisme dans la littérature des slaves orientaux et occidentaux,* în *Filologiai Szemle,* 1963, nr. 1—2 (opinii nuanţate, avînd în vedere îndeosebi literaturile din centrul şi estul Europei). Vz. şi Ferdinando Giannesi, *Illuminismo e romanticismo,* în *Orientamenti culturali, Letteratura italiana. Le correnti,* Milano, 1956.

[31] Walter Binni, deşi mai sensibil decît Van Tieghem faţă de specificitatea literaturii, rămîne încă debitor viziunii tradiţionale „finaliste" în cartea sa, inteligent construită, *Preromanticismo italiano*, Napoli, 1959.

[32] R. Wellek, *op. cit.*, p. 166.

[33] Arnold Hauser, *Sozialgeschichte der Kunst und Literatur*, München, 1958, vol. II.

[34] Antal Wéber, *A propos des problèmes théoriques et historiques du style sentimental,* în *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae,* tomus 8 (3—4), 1966.

[35] Jacques Godechot susţine că „Revoluţia Franceză nu e decît un aspect al unei revoluţii occidentale sau, mai exact, atlantice, care a început în coloniile engleze din America puţin după 1763, s-a prelungit prin revoluţiile din Elveţia, Ţările de Jos, Irlanda, înainte de a atinge Franţa între 1787 şi 1789" (*La grande nation. L'expansion révolutionnaire de la France dans le monde de 1789 à 1799,* Paris, 1956, vol. I, p. 11).

[36] Trebuie subliniat că e profund eronat a identifica raţionalismul luminilor cu cartezianismul. În fapt, secolul al XVIII-lea e dominat de raţionalismul analitic al lui Newton şi empirismul lui Locke. O situaţie mai deosebită apare în Germania. Slăbiciunea luminismului, care s-a împăcat cu pietismul, şi reacţia anti-franceză, declanşată încă de Lessing, se traduc aci printr-o filozofie iraţionalistă, ai cărei campioni sînt Hamman şi Herder. Există însă o puternică tendinţă clasicistă, ilustrată de Goethe (*Ifigenia, Elegiile romane, Hermann şi Dorothea),* de Winkelmann, cu fervoarea lui pentru idealul armonic al vechii Elade, în parte şi de Schiller (*Die Götter Griechenlands).* Preromantismul şi romantismul german nu combat clasicismul, ci raţionalismul imperialist al luminilor, şi nu ca să-l nege, ci ca să-l depăşească. Vz. în acest sens: H. Lichtenberger, *Qu'est-ce que le romantisme?* în *Le romantisme allemand, Les cahiers du Sud,* 1949.

[37] Despre teoriile poetice ale secolului al XVIII-lea: W. Folkierski, *Entre classicisme et romantisme,* Paris, 1925; J. G. Robertson, *Studies in the genesis of romantic theory in the eighteenth century,* Cambridge, 1923; Margaret Gilman, *The Idea of poetry in France, from Hondar de la Motte to Baudelaire,* Harward, 1958. Ideea de fericire: Robert Manzi, *L'idèe du bonheur an XVIII-e siècle,* Paris, 1960. Sentimentul naturii: Daniel Mornet, *Le sentiment de la nature en France de J. J. Rousseau à Bernardin de Saint Pierre,* Paris, 1907; Paul Van Tieghem, *Le sentiment de la nature dans le préromantisme européen,* Paris, 1960. „Sensibilitatea": Pierre Trahard, *Les maîtres de la sensibilité française de 1719 à 1789,* Paris, 1931—1933.

[38] În momentul în care formulam ideea necesităţii de a studia principiile de structurare ale preromantismului pe baza unei analize intrinsece, ignoram cercetările întreprinse de Mihai Zamfir, concretizate între timp în excelenta sa carte *Proza poetică românească în secolul al XIX-lea,* Bucureşti, 1971. Studiul despre Bolliac confirmă şi într-un fel depăşeşte aşteptările noastre. Mihai Zamfir constată că stilul lui Bolliac relevă „un moment semnificativ de criză a limbajului poetic", că prin reticenţa în metaforizare (situarea în orbita metonimică a limbajului), el manifestă „solidaritatea subterană" cu clasicismul tardiv şi citează în acest sens o formulă sugestivă a lui Cleanth Brooks, după care preromantismul „n-a reînviat metafora sau versul, ci a introdus doar o mai mare sălbăticie în cadrul clasic" (p. 165). Singura întrebare este dacă Bolliac, peste care planează umbra lui Young, dar şi a lui Lamartine — după cum o demonstrează Mihai Zamfir însuşi —, e realmente un preromantic, sau dacă nu e mai degrabă un romantic în sensul curat al cuvîntului, angajat însă, ca atîţia alţii la noi, între 1830—1840, într-o operaţie de „recuperare" romantică a preromantismului.

CARTEA ÎNTÎI

[1] Dintre lucrările călătorilor străini de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea o menţiune specială merită: F. I. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daziens,* 3 vol., Viena, 1782 (deşi autorul îşi înfrînge cu greu resentimentele cauzate de eşuarea planurilor sale de a face carieră în Principate); St. Raicevich, *Osservazioni storiche naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia,* Napoli, 1788; *Memoriile* contelui de Langeron, general rus de origine franceză, care cunoscuse Principatele în timpul campaniilor de la 1790—1792 şi 1806—1812, publicate în *Hurmuzaki,* supl. I, vol. III; W. Wilkinson, *An account of the Principalities of Walachia and Moldavia,* London, 1820 (tr. franceză din 1821 cuprinde în supliment şi preţioasele memorii ale contelui de Hauterive, din voiajul întreprins de acesta în Moldova, la 1785). Despre alţi călători, de la Jean Louis Carra la spiritualul şi cosmopolitul prinţ de Ligne, de la minoritul italian Domenico Sestini, învăţatul abate Boscovici, medicul sas Andreas Wolf — fost printre intimii mitropolitului Iacov Stamate — pînă la inteligenta doamnă Reinhard, contele de Lagarde, F. G. Laurençon şi P. Recordon, ultimii doi surprinşi de evenimentele de la 1821 ca perceptori în casele boiereşti — amănunte bogate în binecunoscuta şi deocamdată indispensabila sinteză a lui N. Iorga: *Istoria românilor prin călători,* ed. a II-a adăugită, Bucureşti, 1928 (îndeosebi, pentru epoca de care ne ocupăm, vol. II şi III).

[2] Despre plăsmuirea „capitulaţiilor", în N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor de Banul Mihai Cantacuzino,* Bucureşti, 1902, p. 68 şi 495. Textele, publicate de W. Wilkinson în *op. cit.,* probabil după *Istoria vechii*

Dacii... a lui Dionisie Fotino (1818), apar prima dată în românește prin grija lui N. Rucăreanu, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură,* 1842, nr. 15 și 16.

[3] M. M. Alexandrescu-Dersca, *Rolul hatișerifurilor de privilegiu în limitarea obligațiilor către Poartă. 1774—1802,* în *Studii,* 1958, nr. 6.

[4] Memoriul adresat țarului la 18/30 iunie 1802, în Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines. 1769—1830,* București, 1970. Tot aici, memoriile către Napoleon (24 iunie/6 iulie) și împăratul Austriei (10/22 iulie).

Pentru urmările evenimentelor de la 1802: Tr. Ionescu, *Hatișeriful din 1802 și începutul luptei pentru asigurarea pieței interne a Principatelor,* în *Studii și articole de istorie,* I, 1956, și A. Oțetea, *Un cartel fanariot pentru exploatarea Țărilor Române,* în *Studii,* 1959, nr. 3.

[5] E. Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei republici aristo-democraticești în Moldova la 1802,* București, 1947, ed. a II-a; *Idem, Napoleon Bonaparte și dorințele moldovenilor la 1807, Studii,* 1965, nr. 2.

[6] A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească,* în *Studii și materiale de istorie medie,* 1960, IV, p. 383.

[7] Dintre numeroasele atestări ale fiscalității severe din vremea fanarioților, reproducem una puțin cunoscută, provenind de la Bagration, comandantul armatelor ruse din Moldova, în timpul războiului din 1806—1812: „Plîngerile ajunse la mine, constatările mele personale și cercetările efectuate de către persoanele însărcinate de mine mi-au dovedit că poporul pe spinarea căruia cad toate greutățile în sfîrșit s-a ruinat... Perceperea dărilor stabilite... s-a făcut absolut arbitrar... Ele au fost percepute în unele locuri de trei ori, în altele de cinci ori și în anumite cazuri chiar de zece ori față de normele existente înainte." (*Bagration în Principatele dunărene,* Chișinău, 1949, p. 78.)

[8] Dionisie Eclesiarhul, *Cronograful Țărei Rumânești,* ed. C. S. Nicolăescu-Plopșor, Rîmnicul Vîlcea, 1934, p. 93.

[9] *Biserica ortodoxă română,* XIII, 1889, p. 275.

[10] Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova,* tom. I, *De la origini pînă la 1834,* București, 1907, p. 393.

[11] E un merit al istoriografiei noastre mai vechi de a fi arătat că relele de care au suferit Țările Române în timpul fanarioților nu se datorau incompetenței sau caracterului oamenilor, ci „sistemului". Era oare

clasa boierească — se întreabă Radu Rosetti — „o adunare de oameni cu deosebire lacomi și stricați? Răspund hotărît: nu. Cei mai mulți din ei erau oameni evlavioși, blînzi și buni la inimă." Condițiile îi împingeau însă în mod fatal spre practicarea abuzurilor și a samavolniciei. „Orice altă clasă privilegiată, de orice neam, dacă ar fi avut parte de creșterea, de lipsa de cultură și de puterea boierimii noastre și dacă s-ar fi găsit în aceleași împrejurări politice, tot ca dînsa s-ar fi purtat." (*Op. cit.,* p. 369—370.) Domnitorii fanarioți sînt, la rîndu-le, mai mult actorii unor roluri ingrate, decît autorii relelor abătute asupra Principatelor. „Chiar dacă toți domnii fanarioți ar fi fost însuflețiți cu nobile gînduri — scrie A. D. Xenopol —, încă sistemul în care erau prinși îi silea să apuce pe căi reprobate poate de intima lor natură. Sistemul era mai rău decît persoanele, și dacă turcii nu ar fi strîns de gît pe domni, mai mulți din ei nu ar fi gîtuit pe popor." (*Istoria românilor din Dacia Traiană,* ed. a III-a, vol. X., p. 98.)

[12] Ker Porter, apud N. Iorga, *op. cit.,* vol. III, p. 93; Wilkinson, *op. cit.,* p. 155; A. Oțetea, *op. cit.,* p. 334.

[13] Agitații ale unor elemente din mica boierime, vădind o conștiință de sine incipientă și existența unor revendicări proprii, se semnalează spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Vz. Al. Vianu, *Manifestări antifanariote în Moldova la sfîrșitul secolului al XVIII-lea,* în *Studii,* 1962, nr. 4.

[14] Am mai vorbit despre slăbiciunea clasei burgheze la începutul sec. al XIX-lea (mai ales în Moldova) și de caracterul ei conciliator, întrucît, atîta cîtă era, se rezema pe capitalul comercial și cămătăresc, în studiul nostru: *Rădăcini luministe ale pașoptismului,* din *De la Alecsandrescu la Eminescu. Aspecte, figuri, idei,* București, 1966, p. 12. Citam acolo un pasaj din Karl Marx spre a atrage atenția că negustorii și cămătarii nu constituie un ferment revoluționar într-o societate agrară. „Camăta, ca și comerțul — scrie Marx —, exploatează un mod de producție dat, dar nu-l creează, ci se află, față de el, într-o relație exterioară. Camăta caută direct să-l mențină, pentru a-l putea exploata mereu, ea este conservatoare și-l aduce doar într-o stare mai jalnică." (K. Marx, *Capitalul,* vol. III, part. II, cart. III, București, 1955, p. 582.)

Acum, de curînd, efectuînd o statistică a memoriilor și proiectelor de reformă elaborate între 1769—1830, Vlad Georgescu ajunge de asemenea la concluzia că în această epocă burghezia nu reprezenta o forță socială vrednică de luat în seamă. „Epoca luminilor — conchide d-sa — nu are un caracter burghez, ci boieresc: de unde aspectul său reformist, național și dinamic pe planul politicii străine, dar îmbibată de prejudecăți de clasă și statică pe plan intern" (*op. cit.,* p. XX).

Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu (1802—1830) a fost publicată de Ilie Corfus, în *Studii şi articole de istorie*, vol. VIII, Bucureşti, 1966. Vz. şi articolul lui George Muntean din *Istoria literaturii române, II. De la Şcoala ardeleană la Junimea*, red. resp. Al. Dima, Bucureşti, 1968.

[15] Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes du XVI-e siècle à la chute de Napoléon* I, Paris, 1955, p. 296—297.

[16] Jacques Godechot, *op. cit.*, I, p. 176.

[17] Declaraţiile lui Hortolan, Cado de Lille, Parrant, în *Hurmuzaki*, respectiv I, II, p. 94 ; supl. I, III, p. 437 ; I, II, p. 183.

Despre răsunetul revoluţiei în Ardeal : Al. Vianu, *Ioan Piuariu Molnar în Moldova*, *Studii*, 1961, nr. 4. Molnar împărtăşea la Iaşi, în 1798, unde venise să-l opereze de ochi pe vistiernicul Balş, că Transilvania „e atacată de flagel" şi „se cîntă cîntece revoluţionare în ungureşte şi în româneşte, pînă şi în sate" (p. 937). O atitudine violent ostilă Revoluţiei Franceze, la Nicolae Stoica de Haţeg : „turbata, veninata constituţie a Conventului franţuzesc, că cu rădicarea pomului : libertate, egalitate, credinţa se călcă, legea să lepădă" (*Cronica Banatului*, studiu şi ediţie de Damaschin Mioc, Bucureşti, 1969, p. 294).

[18] Amfilohie Hotiniul, *De obşte gheografie pe limba moldovenească scoasă din gheografia lui Bufieru*, Iaşi, 1795, p. 57 ; Dionisie Eclesiarhul, *op. cit.*, p. 146—147.

[19] Scrisoarea din 1804 şi hatişeriful Porţii, în *Uricariul*, III, p. 57—68.

[20] V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, vol. XI, 1900, p. 27.

[21] V. A. Urechiă, *op. cit.*, vol. X B., p. 67—68. Vz. şi A. Oţetea, *Complotul Mihail Gross*, în *Kelemen Lajos, Emlékkönije*, Cluj, 1957.

[22] Pentru istoria mentalităţilor, disciplină de care se vorbeşte mult în vremea din urmă (vz. în acest sens *Revue roumaine d'histoire*, 1970, nr. 3, îndeosebi contribuţiile remarcabile ale lui Alphonse Dupront, Georges Duby, M. Berza, François Furet), o problemă esenţială constă în a distinge de unde un „semn" începe să devină „semnificativ", nu numai „semnifiant", cu alte cuvinte, în ce condiţii el capătă valoarea de „test", putînd fi considerat drept indiciu al unei situaţii tipice. Nu vom spune nimic nou afirmînd — ceea ce totuşi în practică se trece adesea sub tăcere — că una din aceste condiţii „sine qua non" e de ordin cantitativ : un fenomen puţin atestat are, de obicei, mai puţine şanse de a fi „tipic", întrucît relevă excepţia, nu legitatea. O a doua condiţie e a convergenţei semnelor : fiind o structură globală, sensul mentalului colectiv se desluşeşte cu atît mai bine, cu cît posedăm mai multe indicii concordante asupra stadiului său, la un moment dat. În consecinţă, se poate afirma, ca să ne referim în mod special la perioada de la sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea, că e neştiinţific a trage concluzii de ansamblu asupra ideologiei clasei boiereşti din identificarea cîtorva „semne" pozitive, de gîndire „nouă" (în înţelesul sincroniei cu curentele avansate ale Apusului). Pentru a decide dacă starea de spirit în cercurile nobilimii se defineşte efectiv printr-o orientare progresistă, e necesar întîi să ne întrebăm care e „frecvenţa" semnelor respective şi, în al doilea rînd, în ce măsură există sau nu „convergenţă". (În cadrul epocii studiate, apar şi „semne" negative ? Care e proporţia dintre „pozitiv" şi „negativ" ? etc.) Nu putem stărui aici asupra acestei chestiuni de metodologie, a cărei importanţă e totuşi hotărîtoare.

[23] Informaţiile asupra diverşilor străini care au lucrat în anturajul fanarioţilor, îndeosebi la : Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'ésprit public en Roumanie*, Paris, 1898, p. 137—171 : A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p. 203—212, 221—229 (citatul la p. 207) ; N. Iorga, *Istoria învăţămîntului românesc*, Bucureşti, 1928.

[24] Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 140 (*Dicţionarul* lui Hangerli) şi p. 156 (Const. Mavrocordat) ; A. Camariano, *Spiritul revoluţionar francez şi Voltaire în limba greacă şi română*, Buc., 1946, p. 11 (trad. lui Nicolae Caragea) ; N. Iorga, *Le romantisme dans le sud-est de l'Europe. Etudes roumaines, II, Idées et formes littéraires françaises dans le sud-est de l'Europe*, Paris, 1924, p. 153 (Rousseau-ismul lui Alex. Mavrocordat-Firaris) ; *Studii*, 1960, nr. 2 (trecerea lui Bentham prin Bucureşti) ; Ion Ghica, *Din vremea lui Caragea*, în *Opere*, ed. Ion Roman, Bucureşti, 1967, p. 148 (despre Domniţa Ralu).

Despre rolul grecilor de intermediar al valorilor franceze : Nestor Camariano, *Influenţa franceză în Principatele Române prin filiera neogreacă*, în *Revista Fundaţiilor Regale*, 1942, nr. 2.

[25] Ionescu-Gion, *Cîteva pagini din istoria fanarioţilor în România. Alexandru Ipsilanti şi fiii săi*, în *Revista nouă*, 1887, nr. 2, p. 74.

[26] Const. Litzica, *Manuscrisele greceşti din Biblioteca Academiei Române* (Extras din *An. Ac. R.*, s II, t. XXIII, Mem. sect. lit.), Bucureşti, 1900, p. 10.

[27] Despre reorganizarea şcolilor superioare greceşti din Principate : Gh. Cronţ, *Academia domnească din Ţara Românească în secolul al XVIII-lea*, în *Studii*, 1964, nr. 4, şi St. Bîrsănescu. *Academia domnească din Iaşi, 1714—1821*, Bucureşti, 1962.

[28] Despre Al. Ipsilanti şi operele encomiastice care i se dedică: N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, ed. îngrijită de Barbu Theodorescu, Bucureşti, 1969, vol. II, p. 18, 23, 29. Recenzia cărţilor lui Manasse Eliad şi Persiano, la Al. Papadopol Calimah, *Dare de seamă despre cîteva cărţi vechi*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, VI, 1891, p. 116—125.

[29] Profesori străini în Principate în timpul fanarioţilor: N. Iorga, *Istoria învăţămîntului*, ed. cit., p. 110—112, 131—133.

[30] Ziare străine citite la noi: N. Iorga, *Istoria presei româneşti de la primele începuturi pînă la 1916*, Bucureşti, 1922, p. 13—22; Germaine Lebel, *op. cit.*, p. 299. Despre *Efimeris*: N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VIII, p. 35. Lecturile lui Chesarie de Rîmnic: N. Iorga, *Contribuţiuni la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea şi al XIX-lea*, *An. Ac. R.*, s. II, t. XXVIII, p. 191—198.

[31] Jean Louis Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l'état actuel de ces deux provinces*, Paris, 1778, ed. a II-a, p. 219; corespondenţa ofiţerului austriac din *Magyar Kurir* e semnalată de G. Bogdan-Duică, în *Ioan Barac*, Bucureşti, 1933, p. 57.

[32] Lista lui Marchides Puliu, în *Hurmuzaki*, XIX, partea I, p. 815—816.

[33] Lista de cărţi a lui Iancu Văcărescu din ms. 1651 a fost publicată de G. Călinescu, în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, 1959, nr. 1—2.

[34] Biblioteca Marietei Cantacuzino, la N. Iorga, *Istoria literaturii*, ed. cit., II, p. 45. Vz. şi: Cornelia Papacostea, *O bibliotecă din Moldova la începutul secolului al XIX-lea, biblioteca de la Stînca*, în *Studii şi cercetări de bibliologie*, V, 1963 (Remarcabila bibliotecă Rosetti-Roznovanu totaliza, în 1821, 1939 volume); Virginia Isac, *Biblioteci personale în Moldova în sec. al XIX-lea, Revista Arhivelor*, 1969, nr. 1 (prin 1830, Comisul Ion Balş, corespondent al lui Barbié du Bocage, avea 1815 volume, între care 604 [54 titluri], literatură: opere complete de Boileau, Molière, La Fontaine, Voltaire, Le Sage, Beaumarchais, dar şi Tasso, Rousseau, Chateaubriand, Walter Scott etc. Printre „filozofi": Condillac — complet — Volney, Kant etc.) Pentru o perioadă ceva mai tîrzie, vz. şi excelentul studiu al lui Andrei Pippidi, *Lecturile unui boier moldovean, acum un veac: Ioan Manu*, în *Revista de istorie şi teorie literară*, 1971, nr. 1.

[35] Traducerea versurilor lui Kalfoglu e după A. Camariano, *op. cit.*, p. 64—65. Vz. şi recenzia Olgăi Cicanci despre *F. K. Bubulidis, Alexandru Kalfoglu, Stihuri morale*, Atena, 1967, în *Studii*, 1968, nr. 2.

[36] Trimiteri la studii peste hotare: Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 220—280; N. Iorga, *Istoria învăţămîntului*, ed. cit., p. 133—138.

[37] La aceştia se adaugă cei patru bursieri ai Eforiei trimişi în 1820 la Pisa: Simion Marcovici, C. Moroiu, Eufrosin Poteca şi I. Pandeli. Vz N. Bănescu: *Academia grecească din Bucureşti şi şcoala lui Gheorghe Lazăr. Contribuţie la istoria învăţămîntului românesc*, Cluj, 1925, p. 19.

[38] Despre *Courier* (sic!) *de Moldavie*: C. Ciuchindel, *Despre începuturile presei româneşti. Courier de Moldavie*, în *Limbă şi literatură*, 1956 (în anexe, transcrierea textului); Dan Simonescu, *Primul ziar tipărit pe pămîntul ţării noastre*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, 1956, nr. 1.

Pe linia eforturilor politicii ţariste de a cîştiga simpatia clasei conducătoare, oferind o „imagine" poleită a intenţiilor ei, e foarte semnificativă traducerea, în 1773, din îndemnul feldmareşalului Rumianţev, a *Nacazului Ecaterinei a II-a*, — instrucţiunile împărătesei pentru elaborarea noului cod de legi. E vorba de un text tipic despotismului luminat, inspirat îndeosebi de Montesquieu şi Beccaria, în care, printre altele, se recomandă: toleranţa religioasă, îndulcirea pedepselor, îngrădirea iobăgiei etc. Traducătorul e Toma Dimitriu din Castoria, care preda filozofia la Academia din Iaşi. Vz. A. Cioran-Camariano, *Traducerile în limba greacă şi română a Nacazului (Învăţătura) Ecaterinei a II-a*, în *Studii*, 1958, nr. 2.

[39] M. Kogălniceanu, în *Prefaţa* la Al. Hrisoverghi, *Poezii*, Iaşi, 1843.

[40] *Hurmuzachi*, I, II, p. 79.

[41] D. Popovici vorbeşte de comunitatea spirituală romàno-greacă în remarcabila lui sinteză *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945. Citām din singurul capitol publicat de eminentul om de ştiinţă în româneşte, sub titlul: *Difuzarea ideilor „Luminării" în Ţările române*, în *Studii literare*, 1944, vol. III, p. 90.

Articolul lui W. Theodor Elwert, *Zur Griechisch-Rumänischen Symbiose der Phanariotenzeit*, apărut în *Beiträge zur Südosteuropa Forschung*, München, 1966, p. 391—402, se întemeiază pe o documentaţie sumară şi trage concluzii grăbite. Vz. şi criticile îndreptăţite ale lui Al. Duţu, în *Coordonate ale culturii româneşti în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1968, p. 30—31.

[42] St. Bîrsănescu, *op. cit.*, p. 60, consideră că anaforaua din 1792—1795 e o operă colectivă, în cadrul căreia Scarlat Sturdza, care studiase mai mulţi ani la Leipzig, a jucat totuşi rolul principal.

Anaforalele Eforilor şi nizamurile domnitorului Caragea privitoare la deschiderea şcolii lui Lazăr sînt publicate în G. Bogdan-Duică şi G. Popa-Lisseanu, *Vieaţa şi opera lui Gheorghe Lazăr*, Bucureşti, 1924, p. 204—211.

[43] Despre contribuția românilor la cultura neo-greacă : C. Erbiceanu, *Bărbați culți greci și români și profesorii din Academiile de Iași și București din epoca zisă fanariotă (1650—1821)*, București, 1905 ; N. Bănescu, *Viața și scrierile marelui vornic Iordache Golescu. Bucăți alese din ineditele sale*, Vălenii-de-Munte, 1910 ; N. Camariano, *Primele traduceri din Bernardin de Saint-Pierre în literatura neo-greacă*, în *Revista Fundațiilor Regale*, 1942, nr. 6.

Despre *Poetica* lui Zenobie Pop, „scrisă în limba elină clasică, într-un stil elegant și savant“, recenzia lui Al. Papadopol-Calimah, *op. cit.* Paternitatea lui Iancu Văcărescu asupra traducerii grecești a *Morții lui Cezar*, la A. Camariano, *op. cit.*, p. 119—120.

„Încercările“ lui Constantin Manu-Bondi, în ms. 2 224, ale lui Gh. Peșacov, în ms. 1 276, 1 277, 1 278, 1 279, ale lui Gr. Andronescu, în ms. 271.

[44] Apostolos Dascalakis, *Les éléments communs des luttes pour l'indépendance des peuples balkaniques*, în *Actes du colloque international des civilisations balkaniques, Sinaia*, 1962, p. 33—34, 36.

[45] Manifestul din 1807, atribuit lui Constantin Manu-Bondi, în E. Vîrtosu, *Despre corpul de voluntari eleni creat la București în 1807*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962. N. Camariano contestă, cu argumente serioase, paternitatea lui Manu Bondi. După opinia sa, manifestul ar data din 1821, fiind redactat de Emanuel Vernardos, epitropul tipografiei grecești din Iași (*O prețioasă proclamație a eteriștilor adresată popoarelor balcanice, Revista Arhivelor*, 1967, nr. 1).

[46] I. C. Filitti, *Frămîntări politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, București, 1932, p. 18.

[47] N. Camariano, *Sur l'activité de la Société littéraire gréco-dacique de Bucarest, 1810—1812*, în *Revue des études sud-est européennes*, 1968, nr. 1, p. 44—47.

[48] Despre Chesarie și Grigore Rîmniceanu, date noi și interpretări care renovează perspectiva asupra personalității și rolului jucat de cei doi înalți chiriarhi, la Al. Duțu, în *op. cit.*, p. 131—164.

Descendența romanică a limbii române, susținută în *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și orînduelelor grammaticii rumânești, adunate și alcătuite acum întîi dă Dumnealui Ianache Văcărescul*, Rîmnic, 1787, p. 59.

[49] Citatele din Naum Rîmniceanu : C. Erbiceanu, *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, București, 1900, p. 73—74.

[50] Citatele din Zilot Românul : Gh. T. Kirileanu, *Dăslușire. O scriere inedită a lui Zilot Românul*, în *Revista istorică română*, 1941—1942, p. 305, și B. P. Hasdeu, *Ultima cronică română din epoca fanarioților*, București, 1884, p. 49.

[51] V. A. Urechiă, *Din domnia lui Caragea, în An. Ac. R.*, II, 1901, p. 226 ; Gr. H. Grandea, *Poetul Christopol. Societatea româno-greacă la începutul acestui secol*, în *Revista literară*, 1886 (VII), p. 780.

[52] N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. VIII, Bucarest, 1944, p. 278—279.

[53] Monografia lui N. C. Enescu, *Gh. Asachi, organizatorul școlilor naționale din Moldova*, București, 1962, totalizează știrile privind inițiativa lui Asachi și istoricul învățămîntului în Moldova. Despre raporturile cu Academia grecească, opinia lui Asachi în broșura sa : *Question de l'instruction publique en Moldavie*, Iași, 1858, p. 9. O sumară prezentare a învățămîntului în Moldova, notînd succesul examenelor publice din 20 iulie 1828 și 20 februarie 1829 în *Albina românească*, 1830, nr. 6.

[54] Despre Gh. Lazăr și înființarea învățămîntului în limbă națională în Moldova, principala lucrare de referință e culegerea de documente și texte aparținînd lui Lazăr, publicată de G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, *op. cit.* Vz. și Gh. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, Ac. Rom., Mem. secț. lit., s. III, t. I, București, 1924 (cuprinde în anexă și catalogul bibliotecii lui Lazăr) ; G. Macovescu, *Gheorghe Lazăr. 1779—1823*, București, 1954, și Traian Chelaru, *Gheorghe Lazăr, 1779—1823*, în *Din istoria pedagogiei românești*, București, 1957.

[55] Declarația lui Heliade Rădulescu e din interesantul său articol despre Gh. Lazăr, publicat în *Curierul românesc*, 1839, nr. 64, 65, 66. Asupra relațiilor dintre Academia grecească și școala de la Sf. Sava, vz. și N. Bănescu, *op. cit.*

[56] Amintirile lui Christian Tell despre Lazăr, în *Familia*, 1865 (I), p. 121 ; Heliade, *op. cit.* ; Petrache Poenaru, *Georgiu Lazăr și școala română*, *Analele Societății Academice Române*, 1871.

[57] Vz. și Al. Duțu, *op. cit.*, p. 375 : „Mediul literar român nu este alcătuit din structuri mentale mult deosebite“.

[58] Formula sugestivă : „echilibrul în tensiune“ aparține lui Adrian Marino, *Clasic*, în *Limbă și literatură*, 1969, nr. 20, p. 16.

Privitor la Budai-Deleanu, noi am susținut că „pretinzînd că-i respectă pe clasici și lucrează în marginea exemplului lor, Budai-Deleanu contrazice în fapt vechile modele și se abate de la normele idealului clasic. *Țiganiada*

este o insurecție — poate cea dintîi la noi — împotriva clasicismului, cu tot ceea ce acesta presupune în ordine filozofică și artistică." (*Studii de literatură română modernă*, București, 1962, p. 58.) Încă de mult, eminentul comparatist și metrician maghiar Ladislau Gáldi identificase în *Țiganiada* elemente romantice: *Contribuție la cunoașterea romantismului românesc*, în *Convorbiri literare*, 1939, nr. 10—12 (anticiparea unui motiv lamartinian din *Le lac* în episodul tentativei de sinucidere a lui Arghir din cîntul X). Recent, Nicolae Balotă a vorbit despre *Universul baroc la I. Budai-Deleanu*, în *Luceafărul*, din 7 februarie 1970. D. Păcurariu, în *Clasicismul românesc*, București, 1971, observă cît de enormă apare derogarea lui Budai-Deleanu de la rigorile clasicității și conchide că, „pornind din clasicism, trecînd prin Renaștere și prefigurînd romantismul", *Țiganiada* reprezintă o „sinteză originală" (p. 36, 38).

[59] Henri Peyre, *Le classicisme*, în *Histoire des littératures*, ed. cit., vol. II, p. 129.

[60] Considerații fine despre permanența și universalitatea opoziției „clasic"—„romantic", în excelentul articol al lui Adrian Marino, *Clasic*, în *Limbă și literatură*, 1969, nr. 20.

Există actualmente un consens al istoricilor literari în privința definirii perioadei de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea drept „neo-clasică". Al. Piru: „Literatura Moldovei și a Țării Românești din epoca 1780—1830 se însumează, ca și cea contemporană din Transilvania, iluminismului și clasicismului" (*Literatura română premodernă*, București, 1964, p. 34). D. Păcurariu susține și el „că există în literatura română o epocă distinct clasică, cuprinzînd ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, pînă către aproximativ anul 1830" (*op. cit.*, p. 24—25). M. Anghelescu opinează că „se poate vorbi, în această ipostază a literaturii noastre, de o predispoziție clasicistă, rezultînd atît din convergența influențelor folclorice, cît și din înțelepciunea «bătrînească» etc." (*Preromantismul românesc*, București, 1971, p. 55).

[61] N. Iorga despre clasicismul fanariotic, in *Le romantisme dans le sud-est de l'Europe*, *op. cit.*, p. 141. Atmosfera „protocolară" a curții fanariote e descrisă de Börje Knös, *L'Histoire de la littérature néo-grecque. La période jusqu'en 1821*, Stockholm-Göteborg-Uppsala, 1962, p. 618. Vz. și D. C. Hesseling, *Histoire de la littérature grecque moderne*, Paris, 1924, p. 47; Bruno Lavagnini, *Storia della letteratura neoellenica*, Milano, 1955, p. 137.

[62] Articolul din *Le spectateur du Nord* e semnalat de Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 263—264.

[63] Marmontel, *Eléments de littérature*, Paris, 1825, vol. III, p. 136

[64] În aprecierea influenței exercitate de învățămîntul superior grecesc asupra vieții intelectuale românești din Principate în secolul al XVIII-lea, ni se pare că, de la o vreme încoace, se exagerează în „bine", după cum, uneori, în trecut, tendința fusese de a se exagera în „rău". Rolul Academiilor de la București și Iași în propagarea culturii clasice a fost desigur însemnat, dar dacă nu vrem să ne luăm propriile dorințe drept realități, se cuvine să deplasăm discuția de pe terenul enunțurilor pompoase pe acela al rezultatelor efective. Fără îndoială, în școlile înalte din Principate au profesat cîteva figuri de seamă ale neo-elenismului, iar măsurile de reorganizare inițiate de Grigore Ghica și Alex. Moruzi în Moldova, de Alex. Ipsilanti în Țara Românească, au situat Academiile mai aproape de exigențele spiritului modern, lărgind preocuparea pentru științe și limbile vii. Totuși, roadele unui învățămînt nu se judecă după cuvintele rostite de ctitori în ocazii festive, după programele de studiu sau după cele cîteva capete eminente care-l onorează vremelnic.

De aceea, pare puțin plauzibilă aserțiunea lui V. Papacostea că în vremea lui Brîncoveanu Academia din București se situa la un „nivel european". Programele ei „ar fi instaurat în viața societății românești, într-o formă oficială de stat, cultul pentru clasicismul greco-roman, pentru disciplinele filozofice și, după unele izvoare, chiar pentru medicină" (*Doi bursieri ai lui Petru cel mare la școlile din București*, în *Studii*, 1961, nr. 1, p. 116). Aprecierea că școala lui Sevastos Chimenitul avea un „nivel european" rămîne neconvingătoare cîtă vreme se bizuie doar pe existența enunciativă a unor programe, fără a analiza dacă și în ce măsură ele au fost traduse în fapt, îndeosebi ce rezultate s-au obținut de pe urma aplicării lor. Oare aprecierile făcute de mitropolitul Iacov Stamati, mare admirator al culturii grecești, în raportul asupra funcționării școalelor între 1792—1803, nu trag mai mult în cumpănă decît simplele declarații de intenție? „Pînă acum în școalele noastre — se plînge mitropolitul — se învață cu numiri și cu cănoane și cu mulțime de cuvinte, însărcinînd mintea ucenicilor și producîndu-le acele numai date lor să citească și ca papagalii să le învețe pe de rost, nimica cu totul știind sau înțelegind din cele ce învață, din care pricină mai și zece și doisprezece ani îmbătrînesc în gramatică ucenicii" (*Uricariul*, III, p. 15).

Nu e locul să deschidem aci o discuție asupra eficienței învățămîntului superior grecesc, dar fie și în treacăt, se cuvine să prevenim împotriva

unui optimism de paradă. Notăm astfel condițiile vitrege în care se desfășura activitatea școlilor de la București și Iași: desele întreruperi cauzate de războaie și de tulburările politice, suspendarea temporară a subsidiilor, instabilitatea profesorilor, controlul exercitat în spirit rutinier și obscurantist de patriarhia de la Constantinopol. (Vz. și F. Recordon, *Lettres sur la Valachie,* Paris, 1821, p. 114.) Trebuie să se adauge la toate acestea calitatea necorespunzătoare a multor dascăli, despre care însemnările călătorilor străini abundă în opinii nefavorabile. Nu numai Sulzer, de obicei malițios, dar și Wolff și Raicevich se exprimă foarte categoric. „Zadarnic cauți cunoștințe solide la acești profesori — scrie Wolff —, deoarece metoda socratică de instruire le lipsește tot atît de mult ca și practica unei morale povățuitoare. Între ei abia dacă găsești unul — doi care să știe citi cu folos, dar încă să comenteze pe vechii scriitori greci." Raicevich spune că întreaga lor viață și-o dedică unor mărunțișuri gramaticale, „fără nici un dram de științe, de literatură și fără bun-gust. Tot savantlîcul lor constă în opinii subtile și superstițioase." Nu se arată mai puțin peremptoriu nici Daniil Philippide, învățatul autor al *Istoriei României,* care-i scria lui Barbié de Bocage, la 8 noiembrie 1803, că profesorii greci, deci compatrioții și colegii săi de îndeletniciri intelectuale, sînt „legați stupid de cuvinte și de fraze învechite, (care) privesc adevărata știință, cunoașterea lucrurilor atît de utile și de necesare omului sub toate raporturile drept o chestiune frivolă, care nu preocupă, în mod obișnuit, decît pe oamenii fără credință, pe atei". În fine, iată și mărturia lui G. Asachi, care a apucat școala din Iași în ultimii săi ani, sub direcția unui om luminat, a lui Dimitrie Govdela: „Trei profesori, laici sau călugări, care purtau numele de filozofi și de excelențe, îi învățau (pe copii) gramatica, retorica și poezia elenică; analiza lui Tuchidide și retragerea celor 18.000 de Xenofon erau principala ocupație a tinerilor moldoveni, dintre care cel mai savant era acela care știa să recite pe de rost cele mai multe versuri din *Iliada sau Odiseia." (Questions de l'instruction publique,* 1858, p. 9.)

Nu pretindem a funda pe asemenea judecăți, poate unilaterale și de multe ori expeditive, o concluzie de ansamblu asupra învățămîntului grecesc la noi, dar credem că ele au cel puțin darul de a ne interzice iluziile. Chiar fără să cădem de acord cu L. Șăineanu, care se întreba: „Unde este opera, unde este savantul, unde e marele personaj care să fi ieșit din aceste școli?" *(Istoria filologiei române,* 1892, p. 86), sau cu A. D. Xenopol, care constata că în Țările Române nu se observă nicăieri efectele, vizibile oriunde în Apus, ale studiului temeinic al clasicității *(Istoria românilor,* X, p. 202—203), sau cu C. D. Litzica, surprins în chip „penibil" cu prilejul studierii a 29 de manuale folosite în Academia grecească de faptul că ele continuau tradiția superficială a bizantinilor și mergeau pe linia „discreditării" studiului literaturilor clasice (Const. Litzica, *Manuscrisele grecești,* ed. cit., p. 4) — pare totuși că Academiile de la București și Iași n-au *putut* face mare lucru în direcția cunoașterii și a aprofundării umanismului vechi.

Despre felul de predare al elinei de către dascălii particulari din casele boierești și rezultatele cu totul îndoielnice ale învățămîntului lor, o notiță interesantă, în ms. 298, f. 1—3, provenit din familia Sioneștilor și datînd de pe la începutul sec. al XIX-lea *(Catalogul manuscriptelor,* I, p. 643—644).

[65] Teoria poetică a lui Ienăchiță Văcărescu adaptează capitolul respectiv din *Gramatica greacă completă* a lui Antonio Catiforo, Veneția, 1734 — conf. N. Camariano, *Modelele gramaticii lui Ienăchiță Văcărescu,* București, 1936, p. 190—191.

Despre principiile poeticii lui Ienăchiță Văcărescu: D. Popovici, *Primele manifestări de teorie literară în cultura română,* în *Studii literare,* 1943, nr. 2 (citatul: p. 21). Vz. și L. Grămadă, Maria Protase, *Preocupări de teorie literară la români între 1769—1830,* în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai,* Philol., 1958.

[66] *Meșteșugul stihurilor românești* de C. Conachi a fost publicat după ms. 137 și 30 de Ecaterina și Al. Teodorescu, în C. Conachi, *Scrieri alese,* București, 1963, p. 3—30.

[67] *Versurile pentru moartea domnului Grigorie Ghica,* în *Cronici și povestiri românești versificate,* ed. Dan Simonescu, București, 1967, p. 180; *Hronograful,* ed. cit., p. 3.

[68] Despre rolul „retoricii în cultura română de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea: Al. Duțu, în *Coordonate,* ed. cit., p. 365—367; *Idem, Un critique des normes de conduite isocratique: Dinicu Golescu,* în *Revue des études sud-est européennes,* 1967, nr. 3—4, p. 481—482.

[69] În afară de *Observații sau băgări de seamă...,* Ienăchiță Văcărescu a alcătuit două dicționare duble: român-german, german-român — ms. 1 392, și român-turc, turc-român — ms. 1 393. Iordache Golescu e autorul unei *Gramatici,* tipărită la 1840, dar redactată pe la 1827—1828, și a trei dicționare: *Condica limbii românești,* 7 volume in-folio, cca. 4 700 pagini; un dicționar greco-român în 9 volume, in-folio, cca. 5 000 pagini; un dicționar româno-grec. N. A. Ursu a publicat de curînd un manuscris al unui anonim, datat de editor 1822, care întreprinde o critică aspră a

inadvertenţelor de limbă din scrierile ardelenilor, pretinzînd, în schimb, că graiul muntenesc posedă „lipiciurile limbii şi frumuseţile ei cu mult mai presus decît alţii“. „Neştine cînd va să-şi măture grădina dă prisoase — spune autorul necunoscut — are trebuinţă mai întîi dă greblă să pieptene iarba şi dă cosor să răteze gătejele şi uscăturile cele netrebuincioase. Unde dar ieste gramatica ta ? Unde ieste cuvîntariul limbii tale ? Unde îţ sînt cărţile istoriceşti ca să te cunoaştem cine ieşti tu şi să te grijim după vrednicia ta ?“ (*O disertaţie necunoscută despre limba română literară [1822]*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, Bucureşti, 1969, p. 168). E vădit că interesul pentru problemele limbii nu e mai puţin viu la scriitorii din Principate decît la cei din Transilvania, deşi nu se concretizează în acelaşi mod. Lucrul acesta îl confirmă şi faptul că aproape nu există carte apărută în preajma anului 1821, de la *Jucăreaua norocului* tradusă de Lazăr Asachi (1816), *Mai înainte gătire spre cunoştinţa de Dumnezeu* (1818) tradusă de Eufrosin Poteca, pînă la versiunea lui Al. Beldiman din *Numa Pompilie* (1820), în prefaţa căreia să nu se revină mereu şi mereu asupra chestiunii vitale a îmbogăţirii şi perfecţionării instrumentului lingvistic.

Asupra întregii probleme, vz. Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii române literare, I, De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1961, p. 426—505. (Limba scrierilor lui Ienăchiţă Văcărescu, Iancu Văcărescu, Iordache Golescu, Dinicu Golescu, Costache Conachi. Influenţele rusă şi franceză.)

[70] D. Popovici, care prin pregătirea sa comparatistă era sensibil la tot ce motiva o vocaţie europeană a literaturii române, a contribuit mai mult decît oricine la acreditarea conceptului de preromantism şi aplicarea sa în condiţiile noastre. Concluzia era totuşi prudentă ; preromantismul e lipsit la noi „de putere creatoare“, se împleteşte cu romantismul şi uneori se contopeşte cu acesta, cunoscînd o recrudescenţă după 1848 (*Romantismul românesc*, ed. cit., p. 37). Mircea Anghelescu, în lucrarea sa recentă *Preromantismul românesc*, ed. cit., susţine o opinie nuanţată : recunoscînd că nu poate fi vorba de o „tipologie preromantică şi o perioadă istorică bine definită corespunzătoare ei“, admite existenţa unor „elemente“ ale acestei tipologii, care ar ajunge la „o preponderenţă relativă într-o perioadă destul de întinsă“ (p. 262). După părerea noastră, punctul litigios e în delimitarea perioadei de „preponderenţă“, pe care M. A. o vede prelungindu-se pînă la 1840. Dar în deceniul al patrulea — după cum vom avea prilejul s-o arătăm —, împletirea cu romantismul face iluzorie încercarea de a repera ceea ce e propriu-zis „preromantic“. Se poate vorbi,

mai plauzibil, de o „recuperare“ romantică a unora dintre motivele şi atitudinile preromantice.

[71] Miodrag Popovič, *Istorija srpske kniizevnosti. Romantizam*, I, Beograd, 1968. Recenzie de Voislava Stoianovici, în *Revista de referate şi recenzii. Teoria şi istoria literaturii şi artei*, Ac. R.S.R., Centrul de documentare ştiinţifică, 1969, nr. 5.

[72] H. Jelinek, *Histoire de la littérature tchèque. Des origines à 1850*, ed. a III-a, Paris, 1930, vol. I, p. 266.

[73] Paul Van Tieghem, *Le préromantisme*, op. cit., vol. II, p. 308.

[74] D. Popovici, *La littérature roumaine*, op. cit., p. 68. Pasajul din Zizi Dauti e reprodus după N. Iorga, *Ceva mai mult despre viaţa noastră culturală şi literară în secolul XVIII*, *An. Ac. R.*, s. II, t. XXXVIII, 1915—1916, Mem. secţ. ist., p. 797—798.

[75] Am încercat o „lectură“ a traducerilor efectuate între 1780—1860 în studiul nostru : *Traduceri şi traducători în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *De la Alecsandrescu la Eminescu*, ed. cit., p. 38—76.

[76] Dintre sintezele mai vechi asupra traducerilor efectuate între 1780—1821, rămîn pe prim-plan cele datorate lui N. Iorga (*Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, îndeosebi vol. II, cap. VII) şi D. Popovici (*La littérature roumaine à l'époque des lumières*). O sinteză recentă, clară, sistematică şi completă, la Al. Piru, *Literatura română premodernă*, ed. cit. Contribuţii valoroase prin semnalări inedite şi depistări de izvoare, la Al. Duţu, *Coordonate*, ed. cit., îndeosebi cap. III : *Explorările cărturarilor moldoveni*, şi Mircea Anghelescu, *Preromantismul românesc*, ed. cit., îndeosebi cap. IV.

[77] Despre Chesarie şi Grigore Rîmniceanu, vz. supra, nota 48. Date bogate despre Iacov Stamati, la Al. Ciurea, *Figuri de ierarhi moldoveni, Iacov Stamati, 1749—1803*, Iaşi, 1946. Leon Gheuca şi *Despre ştiinţa stihiilor* : Al. Duţu, *Coordonatele*, ed. cit., p. 222—228, 240—241.

[78] Despre *Pildele filosofeşti* : Al. Duţu, *Un livre de chevet dans les pays roumains au XVIII-ème siècle : Les Dits des Philosophes*, în *Revue des études sud-est européennes*, 1966, IV, nr. 3.

St. Bîrsănescu şi N. C. Enescu, *Oxenstiern şi mişcarea pedagogică din Moldova în cea de-a doua jumătate a sec. al XVIII-lea şi prima jumătate a sec. XIX-lea*, în *Analele ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza*, Iaşi, s. III, t. IX, 1963. Despre *Indienescul filozof* : Al. Duţu, *Explorări în istoria literaturii române*, Bucureşti, 1969, p. 98—99.

[79] Despre lucrările de tip „Fürstenspiegel" : Al. Duţu, *Le Miroir des Princes dans la culture roumaine*, în *Revue des études sud-est européennes*, 1968, VI, nr. 3.

Paternitatea lui Ioan Avramios, şi nu a lui Nic. Mavrocordat asupra traducerii operei lui Ambrozius Marlianus a fost dovedită de A. Camariano, *Traducerea greacă a Teatrului politic atribuită greşit lui N. Mavrocordat şi versiunile româneşti*, în *Revista istorică română*, 1941—1942.

[80] Numărul de còpii al manuscriselor de cărţi populare e dat după *Cărţile populare în literatura românească*, ed. îngrijită de I. C. Chiţimia şi Dan Simonescu, Bucureşti, 1963, 2 vol.

[81] Atitudinea negativă faţă de roman, îndeosebi la începutul secolului al XVIII-lea, e abundent ilustrată de Serge Perottino şi Werner Bahner în actele colocviului *Roman et lumières au XVIII-e siècle*, Centre d'Etudes marxiste, Paris, 1970. Ultimul scrie : „Noţiunea de roman era pejorativă : se vedea în roman un gen literar dăunător moravurilor, caracterizat prin neverosimile aventuri eroice şi galante... Iată de ce romancierii, de oricîte ori se refereau la propria lor operă, îi subliniau în mai mică măsură originalitatea specific literară. Ei căutau înainte de toate să nu se expună reproşurilor de a fi compus o povestire neverosimilă şi imorală. Titlurile şi subtitlurile operelor lor, ca şi prefeţele sau avertismentele către cititori furnizează în acest sens probe mai mult decît convingătoare." (*Quelques observations sur le genre picaresque, op. cit.*, p. 64—65.)

Autorul anonim al memoriului publicat de Th. Codrescu, în *Uricariul*, XIX, p. 291—292, datat de N. Iorga dinaintea morţii Ecaterinei a II-a, dar după încheierea păcii din 1792, spune cu oprobriu : „Rar găseşte cineva şi din cei evghenişti tineri, ca să se îndeletnicească în citiri de alcătuiri privitoare către politiceasca ocîrmuire şi pentru împodobirea năravurilor, căci mai toţi acei ce cunosc limbi străine se îndeletnicesc în citire mai cu seamă de romanţe".

[82] Despre traducerile de romane : N. N. Condeescu, *Istoria lui Alţidalis şi a Zelidiei, unul din primele romane franceze în limba noastră*, *An. Ac. R.*, Mem. secţ. lit., s. III, t. V, Bucureşti, 1930—1931 ; M. Anghelescu, *Ismin şi Isminia. Date noi despre traducerile româneşti din literatura universală de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea*, în *Probleme de literatură comparată şi sociologie literară*, Bucureşti, 1970 (semnalează copia 4 807 de la B.C.S. şi faptul că traducerea lui I. Cantacuzino e după versiunea franceză a lui Fr. de Beauchamps) ; Dan Simonescu, *Un roman spaniol în Moldova secolului al XVIII-lea*, Extras din *Anuarul Liceului Naţional din Iaşi*, Iaşi, 1946. (Traducerea romanului lui Gracian cuprinde

numai 9 capitole din partea I ; următoarele 4 capitole, în ms. 5 654 — copie din 1840 a unui ms. mai vechi ; partea a II-a, tradusă din nemţeşte, copiată în 1827 de Ilie Ioan, în ms. 2 740.)

[83] Despre *La princesse d'Elide*, M. Kogălniceanu, *Letopiseţe*, ed. I, p. XXIII, nota 3.

[84] Despre Voltaire la noi, lucrarea de bază e a Ariadnei Camariano, *Spiritul revoluţionar francez şi Voltaire în limba greacă şi română*, Bucureşti, 1964. Vz. şi Al. Duţu, *Voltairianism şi rousseauism*, în *Explorări în istoria literaturii române*, Bucureşti, 1969.

[85] Despre *Carticică îndemînatecă*, vz. şi Al. Duţu, *op. cit.*, p. 75—79. Autorul exagerează afirmînd că „nu e cunoscut pînă în prezent nici un cărturar român care să fi pornit să rupă lancea sa împotriva lui Voltaire", p. 75.

[86] I. Minea, *Telemah în traducere românească veche*, în *Cercetări istorice*, Iaşi, 1926—1927. Despre anti-mercantilismul lui Fénelon : Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, Paris, 1963, vol. I, p. 361.

[87] Al. Ciorănescu, *Teatrul lui Metastasio în România*, în ***Literatura comparată. Studii şi schiţe***, Bucureşti, 1944, p. 124—143 ; Ramiro Ortiz, *Pietro Metastasio e i poeti Văcăreşti*, în *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, Bucarest, 1916, p. 213—287. Baretti, în *Frusta letteraria*, spune că „Metastasio e atît de dulce, de suav şi de elegant în exprimarea pasiunilor iubirii, încît în multe din dramele sale atinge fibre din cele mai ascunse ale inimii şi înduioşează pînă la lacrimi ; şi cine nu e vandal sau turc trebuie să plîngă fie că vrea, fie că nu, citind îndeosebi *Clemenza di Tito* sau *Giuseppe riconnosciuto*" (apud Walter Binni, *op. cit.*, p. 111). Ienăchiţă Văcărescu nu era desigur vandal, era totuşi, prin creştere, moravuri, convingeri politice, pe jumătate turc, şi totuşi se simţea transportat citindu-l pe Metastasio. Et pour cause...

[88] M. Kogălniceanu *Iluzii pierdute*, în *Scrieri alese*, Bucureşti, 1955, vol. I, p. 58. Despre Florian : G. Călinescu, *Cavalerul de Florian, Salomon Gessner, Bernardin de Saint-Pierre*, în *Jurnalul literar*, 1948, nr. 3 : G. Antonescu, *Adevăratul autor al piesei „Mirtil şi Hloe"*, în *Tribuna*, din 19 ianuarie 1961. De notat că voga lui Florian se menţine şi după 1830. Lui Petre Ispirescu, *Fabulele* îi servesc drept primă carte de lectură prin 1854—1855 (Paul Cornea, Elena Piru, *Documente şi manuscrise literare*, Bucureşti, 1969, vol. II, p. 149). N. Iorga scria în 1924 : „Influenţa lui Florian era atît de puternică la noi încă acum o jumătate de secol, încît atunci cînd ai mei s-au gîndit să-mi pună o carte franceză între mîini,

mi-au dat *Fabulele* lui Florian" (*Le romantisme, op. cit.*, p. 154). O exegeză recentă despre scriitor, încercînd a explica pricinile succesului său enorm : René Godenne, *Florian nouvelliste*, în *Revue d'histoire littéraire de la France*, 1969, nr. 2.

[89] G. Bogdan-Duică, *Solomon Gessner în literatura română*, în *Convorbiri literare*, 1901 (XXXV) ; N. Camariano, *Erast a lui Salomon Gessner în literatura greacă și română*, în *Revista Fundațiilor Regale*, 1941, nr. 7 ; G. Călinescu, *Marmontel și D-na de Genlis*, în *Scriitori străini*, București, 1967 (articolul aparține de fapt lui Al. Piru !) ; A. Camariano-Cioran, *Opera lui Marmontel în sud-estul european*, în *Studii de literatură universală*, 1968, vol. XI.

[90] Despre *Istoria lui Maken*, M. Anghelescu, *Preromantismul*, ed. cit., p. 107—108 ; D-na de Genlis, vz. supra, nota 89 ; identificarea lui Ducray-Duminil ca autor al lui *Alexii :* Pompiliu Eliade, în *Histoire de l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1905, p. 303. Voga romanelor d-nei Cottin și a lui Ducray-Duminil în Franța, în perioada Directoriului și a restaurației, e subliniată de Charles Nisard în *Histoire des livres populaires ou de la littérature du colportage*, Paris, 1854, vol. II, p. 539.

[91] Al. Duțu, *Voltairianism și rousseauism, op. cit.*, N. Iorga, *Rousseau și românii*, în *Cuget clar*, 1930, p. 411 (Zeflemismul Voltaire corespunde mai bine sufletului românesc decît Rousseau !).

Despre Young : P. Grimm, *Traduceri și imitații după literatura engleză* în *Dacoromania*, III, 1924 ; I. Pervain, *Edward Young în România (1790—1830)* în *Probleme de literatură comparată și sociologie literară*, București, 1970 ; Ileana Verzea, *Receptarea lui Young în România*, în *Revista de istorie și teorie literară*, 1970, nr. 4.

Traducerea lui Volney de prin 1790 e semnalată de N. Iorga, *Idées et formes littéraires françaises, op. cit.*, p. 52.

Eugenia Oprescu, *Bernardin de Saint Pierre și Abatele Prévost în România*, în *Revista de istorie și teorie literară*, 1968, nr. 1.

Traducerile manuscrise din Chateaubriand : fragmente din *Martirii* (ms. 3 021, 3 495 și 3 738) și *Genia christianismului* (ms. 5 301) sînt posterioare anului 1821.

[92] Mărturia lui Antoine Adam, în *L'âge classique, I, 1624—1660*, Paris, 1968, p. 143.

[93] N. Iorga, *Istoria literaturii românești, Introducere sintetică*, București, 1929, p. 125 ; G. Călinescu, *Poeți din secolul XVIII (Abatele Delille, Parny, Léonard, Millevoye, Colardeau, Bernard, J. B. Rousseau, Gilbert, Lebrun)*, în *Scriitori străini*, op. cit., p. 354. Remarca lui Kosmali, apud A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p. 209—210.

[94] Atmosfera intelectuală între 1815—1821 : N. Iorga, *Histoire des roumains*, vol. VIII, livre III, chap. VII, p. 282—306.

[95] A defini preromantismul în funcție de „teme" — cum face Van Tieghem — e o întreprindere riscantă, conducînd adesea la rezultate dubioase, dacă nu direct contestabile. Există, fără îndoială, „teme" sau subiecte pe care un curent literar le preferă, altele pe care le omite sau le refuză. Esențial e totuși *felul de a privi obiectul*, nu obiectul însuși. Esențial e iarăși *contextul*, nu examenul unor elemente izolate, care pot lesne induce în eroare.

[96] Cartea lui Ramiro Ortiz, *Fortuna labilis*, București, 1927, totalizează referințe bogate asupra circulației motivului „nestatornicia soartei", însă într-un spirit de comparatism pozitivist și analogic, care impune circumspecție cui vrea să uzeze de ele. Citatul din Hegel e din *Prelegeri de filozofie a istoriei* (tr. Petru Drăghici și Radu Stoichiță), București, 1968, p. 73.

[97] Interpretarea nouă a *Divanului*, propusă de Virgil Cîndea, în ediția pe care a dat-o recent operei lui Dimitrie Cantemir (București, 1969), p. LVII—LX. Despre dialogurile de tip *Mustrarea sufletului și a trupului*, în N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, București, 1938, vol. II, p. 216. Pasajul din *Critil și Andronius*, Iași, 1794, p. 24.

[98] B. P. Hasdeu, *Ultima cronică română din epoca fanarioților*, București, 1884, p. 104.

[99] I. Breazu, *Versuri populare în manuscrise ardelene vechi*, în *Anuarul Arhivei de folclor*, 1939, V ; dr. M. Gaster, *Colinde, cîntece populare și cîntece de stea inedite*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, 1883 (I), vol. II ; M. Anghelescu, *Preromantismul românesc*, ed. cit., p. 56.

[100] *Cronici și povestiri românești versificate*, ed. Dan Simonescu, p. 180 și 291—292.

O prelucrare laică inedită a motivului „ubi sunt ?", în varianta „triumfului morții", datînd încă de la sfîrșitul sec. al XVII-lea și aparținînd mitropolitului Dosoftei, a semnalat de curînd Al. Elian în articolul *Dosoftei, poet laic* (*Contemporanul*, 26 mai 1967). În remarcabila sa contribuție, Al. Elian dezvăluie că cei 139 decapentesilabi iambici ai lui Dosoftei constituie o traducere a unui fragment din tragedia cretanului G. Chortatzis, *Erofili* (Veneția, 1637), ea însăși imitată după *L'Orbecche* a italianului Gian

Battista Giraldilinthio și, în parte, după Tasso. Elian nu indică numărul ms. lui Dosoftei. E însă vorba, probabil, de miscelaneul 3456 din care reproducem cîteva versuri remarcabile prin modelajul prozodic și respirația largă a frazei (f. 365—366).

Unde-s a elinilor împărații, chesarii
și-a Rîmului auguști, bogați, puternicii și tarii,
înțălepciune unde li-i și minte lor cea plină,
slava, scriptura, ș-armile, vestiții dintr-Athină
lui Alexandru Mahidon unde i-i vitejia,
unde-i cinste chesarilor, putere și dîrjia
cu care ei au biruit de-au stăpînit pre lume
și s-au vestitusă supt ceariu lățindu-și al său nume.
Toți sînt de coasa mé tăieți, de mine sînt stricate
cetăți, orașe, împărății, și-n țărnă sînt uitate.
Unde li-i a haldeilor scriptura haldiiască
ce gîndia fără moarte în lume să trăiască
și pentr-aceea silîia scriind toate războaie
ce și ei însăși au perit de vînt și de pohoaie.

101 Nu e exclusă nici influența lui Young, deși ne pare puțin plauzibilă, dat fiind că la scriitorii noștri nu regăsim (pînă la 1830) o interpretare pietistă a motivului. În orice caz, alături de formula „teatrul vieții" („teatrul lumii"), preromanticul englez utilizează și comparația existenței cu o „corabie". În *Noaptea a cincea* din traducerea românească a lui Simion Marcovici, se spune: „Lumea este o corabie măreață plutind pe mări primejdioase" (*Culegere de cele mai frumoase nopți ale lui Young*, București, 1835, p. 85). „Zgomotul lumii" seamănă cu „urletul mării", și numai fuga de tumultul citadin într-o „smerită colibă", deci întoarcerea la natură, la o viață simplă și frugală, poate aduce pacea sufletului.

Despre literatura „marină" în secolul al XVIII-lea: Paul Van Tieghem, *Le sentiment de la nature dans le préromantisme européen*, Paris, 1960, p. 199 ș.c.l.

102 Paternitatea lui Ienăchiță Văcărescu, susținută de N. Iorga, *Două poezii necunoscute ale lui Ienăchiță Văcărescu*, în *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927, și N. N. Gheorghiu, *Ienăchiță Văcărescu popularizat în Apus*, în *Viața românească*, 1939, nr. 12, admisă de Al. Piru în studiul introductiv la ediția *Poeții Văcărești* (de Elena Piru), București, 1961, ca și de toți ceilalți istorici literari, a fost contestată, cu argumente care dau de gîndit, de A. Camariano, în *Revue des études sud-est européennes*, 1963 nr. 3—4

103 Versurile lui N. Dimachi, în ms. 2 189, f. 52 v. Despre *Zăbava fandasii*, în *Catalogul manuscriptelor*, I, p. 122.

104 Cităm după C. Conachi, *Scrieri alese*, ed. Ecaterina și Al. Teodorescu, ed. cit., p. 40.

105 Zilot Românul, *Domnia a treia a lui Alexandru Vodă Șuțul ce i se zicea și Dracache*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, 1885 (III), t. V, p. 70.

106 *Poezii a lui Aga G. Asachi, mădulariu Academiei de Roma*, Iași, 1836, p. 8—9. *Al mio pianeta* și *Il vaticinio*, în *Culegere de poezii a lui G. Asachi*, Iași, 1854, partea a doua, p. 12 și 25.

107 *Omul cu daruri și nenorocit*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filolologie*, 1885 (III), t. V, p. 337.

O poezie interesantă, în care motivul „bărcii" e adaptat unei teme anacreontice, găsim în ms. 3 592, f. 56: dacă autorul e Conachi, atunci bucata e anterioară *Lumii* și aparține primei faze de creație a scriitorului. Ca s-o înduplece pe femeia iubită, autorul evocă imaginea luntrei în luptă cu valurile:

Di-ai privi maria vrodată
În vreme ce-i tulburată,
Cu cumplită grozăvie,
Ș-ai vide-o cum să bate
Di malurile iei toate
Izbindu-să cu mînie,
Și prin ia o luntrișoară
Ci di valuri să-mpresoară,
Ivindu-să cîtiodată,
Și-n mijloc un om ci plîngi
Și mîinili îș răsfrîngi
Cu un țipăt plin di jali,
Moarti vedi și nu fugi
Mîini întinde și n-ajungi etc.

Poetul ne încredințează că nenorocitul „vîslitor" este el însuși, iar furia stihiilor îi ilustrează iubirea. Oare femeia poate privi impasibilă această „pieire mare"? Oare ea nu simte nici o „umilință"? Singura „mîntuire" e îndurarea nemilostivei:

Ci iartă-mă să viu la tine
Să-ți cad cu lacrămi la poali.

[108] Traducerile din Volney: Dan Simonescu, *Manuscrise literare de la Universitatea Iași*, în *Scriptum. Buletin bibliologic*, 1943 (menționează ms. 182 — p. 26); N. Cartojan, *Alăuta românească*, în *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927 (ms. 2 502 și 2 696, p. 121). Vz. și Antoaneta Macovei, *Motivul ruinelor în lirica românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași*, secț. III, Literatură, 1969, t. XV. Memoriul anonim, în *Uricariul*, XIX (1891), p. 294—295.

[109] Jalba lui Alecu Văcărescu către Hangerli, din 1798, e publicată de I. Vîrtosu în *Corespondența literară între Nicolae și Iancu Văcărescu*, București 1938, p. 45—46.

[110] Despre petrarchismul lui Alecu Văcărescu, identificat întîi de G. Călinescu: Ovidiu Papadima, *Anton Pann, „cîntecele de lume" și folclorul Bucureștilor*, București, 1963, îndeosebi p. 50—53. Acum recent, M. Anghelescu, *Preromantismul românesc*, ed. cit., p. 70—84, aduce observații fine, dar și unele exagerări: criticul vrea să „stoarcă" prea mult din versuri care nu îndreptățesc mari subtilități de exegeză. (De ex.: apropierea lui „un nu știu ce prea dulce / Ce simbadie aduce" de estetica intuiției lui Shaftesbury și teoria prevalenței factorului emoțional a lui Du Bos, p. 83).

[111] *Oda* a treia a lui Anacreon, cit. după Anacreon, *Cîntece lirice*, trad. și note de Mihai Gregoriadi de Bonachi, Galați, 1889, p. 63; *Ode à sa maîtresse*, în *Oeuvres choisies* de P. Ronsard, avec notice, notes et commentaires par C. A. Sainte-Beuve, Paris, Garnier, f.a., p. 156. Traducerea distihului și tetrastihului, după I. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 48—49.

Anacreon și Ronsard sînt doi termeni de referință pentru motivul „oglinzii" sau „cordonului", care a proliferat în așa măsură în toate literaturile europene, încît nu e de mirare că în secolul al XVIII-lea îl regăsim pretutindeni. Un exemplu: Léonard (semnalat de M. Anghelescu, *op. cit.*, p. 73).

[112] Articolul lui W. Theodor Elwert, în *La critica stilistica e il barocco letterario*, în *Atti del secondo Congresso internazionale di studi italiani*, Firenze, f.a. Asupra relațiilor dintre „baroc" și „rococo", dintre „anacreontică" și „rococo", o punere la punct a chestiunii, la Alfred Anger, *Literarisches Rokoko*, Stuttgart, 1962. Originală e teza lui Roger Laufer (*Style rococo, style des „lumières"*, Paris, 1963), pentru care „rococo"-ul nu e un termen antagonist celui de „Aufklărung" — cum consideră majoritatea cercetătorilor —, ci un stil ilustrînd „echilibrul instabil al societății în faza de declin a monarhiei absolute" (p. 38). Caracteristic i-ar fi că „exprimă contradicțiile umane la modul surîsului" (p. 28), că armonizează un

dezechilibru, unind filozofia luminilor cu o anume viziune ironic relativistă a vieții.

Ernst Robert Curtius (*Literatura europeană și Evul mediu latin*, tr. rom. Adolf Armbruster, București, 1970, p. 314 s.c.l.) renunță la termenul „baroc", întrucît e generator de confuzii, folosindu-l în schimb pe cel de „manierism" preferabil deoarece „conține doar un minimum de asociații istorice". Despre „manierism", material bogat, dar organizat în serii uneori arbitrare, la Gustav René Hocke, *Manierismus in der Literatur*, 1959. Vz. și observațiile critice ale lui Tudor Vianu, *Manierism și asianism*, în *Studii de literatură universală și comparată*, București, 1963, ed. a II-a, p. 611—620. Despre „baroc": P. Francastel, *Baroque et classicisme: histoire ou typologie des civilisations?*, în *Annales E.S.C.*, 1959, p. 143—151. Vz. și: *Retorica e Barocco. Atti del III Congresso internazionale di studi umanistici*, Roma, 1955.

[113] Despre *El Criticon*, Al. Duțu, *Coordonate*, ed. cit., p. 247. *Reporta din vis* a lui Vasile Aaron, în ms. 214.

[114] În același sens, Al. Piru, în *Poeții Văcărești*, ed. cit., p. 61—63, traduce două acrostihuri greco-românești, din ms. 3 238, cel de-al doilea compus cu o tehnică foarte complicată: în prima strofă, versurile 1, 2, 4, 5 sînt grecești, iar versurile 3 și 6 — românești; în strofa a doua, versurile 1, 2, 4, 5 sînt românești și 3 și 6 — grecești!

[115] După arătările Ariadnei Camariano, satira nr. 8 s-a bucurat de o enormă răspîndire în lumea grecească (*Revue des études sud-est européennes*, 1963, nr. 3—4). Transcrisă în numeroase copii, ea figurează, între altele, în ms. grec 729 al Bibliotecii Naționale din Paris, cu numele autorului, și în antologia lui Zizi Dauti, din 1818.

Pentru *Tatăl nostru parodiat*, M. Anghelescu semnalează o coincidență de procedeu cu Grécourt, *Paraphrase d'Ecce nunc*, care „poate să nu fie întîmplătoare" (*op. cit.*, p. 74).

[116] G. Ivănescu, *Un poet român necunoscut din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Iașul nou*, decembrie 1953, și G. Ivănescu și N. A. Ursu, *Un scriitor muntean de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea: Ioan Cantacuzino*, în *Studii și cercetări științifice. Filologie*, Ac. R.P.R., Iași, 1959, fasc. 12. Vz. și A. Alexianu, *Cîteva date privitoare la viața și opera fostului mare spătar Ioan Cantacuzino*, în *Glasul bisericii*, 1967, nr. 5—6.

[117] Traducerea lui I. Cantacuzino din Pope, prin Silhouette, studiată de Al. Duțu, *Coordonate*, ed. cit., p. 169—170, care dă și extrase ale traducerii în paralelă cu originalul englez și intermediarul francez (p. 199—

212). Vz. și Ileana Verzea, *Pope în România*, în *Revista de istorie și teorie literară*, 1969, nr. 3.

[118] Despre N. Văcărescu: I. Heliade Rădulescu, în *Curierul românesc*, 1839, nr. 99; Paul Cornea, D. Păcurariu, *Curs de istoria literaturii române moderne*, București, 1962, p. 70—75; Al. Piru, *Poeții Văcărești*, ed. cit., pune la îndoială paternitatea *Durdei* (p. 70).

[119] Despre N. Dimachi: G. Bogdan-Duică, *Un poet moldovean pierdut (N. Dimachi)*, în *Viața românească*, 1906, nr. 3; D. Popovici, *La littérature roumaine*, ed. cit., p. 410—412; Șerban Cioculescu, *Prima piesă românească: Sfatul familiei, comedie în 5 acte („seri") și în versuri de vornicul N. Dimachi, -nainte de 1834*, în *Gazeta literară* din 11 decembrie 1958; *Idem, Întîia noastră comedie originală: Sfatul familiei*, în *Viața românească*, 1960, nr. 12; Al. Piru, *Literatura română premodernă*, ed. cit.; Șerban Cioculescu în *Istoria literaturii române*, II, ed. cit.

Versurile lui Dimachi sînt transcrise din ms. 2 189, respectiv f. 54 r, f. 54 v, f. 54 v *(De paraponisire), f. 52 v (Ai hotărît să mă arz...)*.

[120] *Corespondența literară între Nicolae și Iancu Văcărescu*, ed. cit. Toate citatele au în vedere această ediție.

CARTEA A DOUA

[1] Din bogata istoriografie a anului 1821, reținem aici doar cîteva lucrări fundamentale: C. D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, cu prețioasa anexă documentară: *Acte justificative la istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874; N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu, Cu o comunicare făcută la Academia Română*, București, 1921 (Cuprinde memoriile lui Ioan Dîrzeanu, Chiriac Popescu, Mihai Cioranu, C. Izvoranu, precum și *Istoria jăfuitorilor Țării Românești...* etc.); I. C. Filitti, *Frămîntările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, București, 1932; E. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu. Glose, Fapte. Documente noi (1821)*, București, 1925; *Idem, 1821. Date și fapte noi*, București, 1932; *Idem, Tudor Vladimirescu, Pagini de revoltă*, București, 1936 (ed. a II-a, 1944): A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările Române. 1821—1822*, București, 1945, Manea Mănescu, *Cauzele răscoalei conduse de Tudor Vladimirescu. Încercare de sociologie istorică*, Ploiești, 1946; Nichita Adăniloaie, *Boierii și răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, București, 1956.

Indispensabilă e colecția: *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I—V, red. responsabil A. Oțetea, București, 1959—1962.

[2] A. Oțetea, *op. cit.*, p. 26 și 361.

[3] *Documente 1821*, V, p. 57.

[4] D. Bolintineanu, *Poezia română în diverse epoce*, în *Albina Pindului*, 1868, nr. 4, p. 90; G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 128. (Tudor e „un precursor în mesianism al lui Heliade și C. A. Rosetti".)

O analiză literară a proclamațiilor lui Tudor a încercat Petre V. Haneș, *Tudor Vladimirescu. Scrisorile și proclamațiile sale*, în *Preocupări literare*, 1937, nr. 1—3.

[5] Proclamația de la Padeș, în E. Vîrtosu, *Pagini de revoltă*, ed. cit., p. 33—34.

Promisiunea boierilor eteriști de a-l sprijini pe Tudor, în *Documente, 1821*, III, p. 376.

[6] Scrisoarea către boieri din 4 februarie, în memoriul lui Dîrzeanu, *Documente, 1821*, V, p. 42—43.

Citatul din Jaucourt, în *Textes choisies de l'Encyclopédie*, préface et commentaires par Albert Soboul, Paris, 1952, p. 151.

[7] Scrisoarea către Nicolae Văcărescu, *Documente, 1821*, V, p. 56—57.

Proclamația din 20 martie: C. D. Aricescu, *Acte justificative*, ed. cit., p. 128—129.

Declarația din 5 aprilie: E. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu, op. cit.*, p. 103.

[8] B. P. Hasdeu arăta acum aproape un secol că imaginația populară s-a servit de legenda apocrifă *Visul maicii Domnului* ca să plăsmuiască o baladă dedicată lui Tudor Vladimirescu în care locul lui Christ e luat de eroul insurecției de la 1821. (*Cuvente den bătrîni. Cărțile poporane ale românilor în secolul XVI în legătură cu literatura poporană cea nescrisă*, București, 1879, II, p. 73.) Variante ale acestei balade — *Visul lui Tudor Vladimirescu* —, inclusă în colecția lui V. Alecsandri, în *Revista română*, 1863, p. 308; Miron Pompiliu, *Balade populare române*, Iași, 1870, p. 74—75; S. Fl. Marian, *Poezii poporale române*, Cernăuți, 1873, I, p. 47—52 etc. Vz. si G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare*, p. 484. C. D. Aricescu povestește că în timpul călătoriei pe care o întreprinsese în 1872 prin Gorj și Mehedinți spre a se documenta în vederea scrierii *Istoriei* sale, a constatat că memoria lui Tudor era vie în lumea satelor. Țăranii își aminteau că „i-a scăpat de bir și podvezi și aveau convingerea că el se va întoarce. — «Și ce-o să facă, d-o mai sta să vie? Nu v-a scăpat el de greci și de ciocoi?» le ziceam eu.

«— De greci da, de ciocoi ba», răspundeau țăranii." (*Istoria revoluțiunii*, ed. cit., p. 368.)

O informație prețioasă, care atestă extraordinarul răsunet al evenimentelor de la 1821 în mentalitatea populară, dă E. Dvoicenco-Markova, în *Russko-rumînskie literaturnîie sviazi v pervoi polovine XIX veka*, Moskva, 1966. Eminenta cercetătoare a relațiilor literare româno-ruse semnalează descoperirea în arhiva Liprandi din Leningrad a două cîntece populare românești asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu, care i-ar fi aparținut lui Pușkin însuși: unul, „de o construcție alegorică, despre omorîrea prin trădare a șefului răscoalei pandurilor din ordinul prințului Ipsilanti, în împrejurimile Tîrgoviștei", iar celălalt despre Bimbașa Sava (p. 46). Alte detalii și reproducerea textelor, în articolul nostru: *Știri noi despre Asachi, Negruzzi, Kogălniceanu, Hasdeu etc. și relațiile literare româno-ruse în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Viața românească*, 1966, nr. 12.

[9] Portretul lui Tudor e închegat după: F. G. Laurençon, *Nouvelles observations sur la Valachie, sur ses productions, son commerce, les moeurs et coutumes des habitants et sur son gouvernement*, Paris, 1822, p. 151; Chiriac Popescu, în N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, ed. cit., p. 198; *Jalnica cîntare a lui Zilot...*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, 1891 (VI), p. 115; declarațiile lui Tudor, apud C. D. Aricescu, *Acte justificative, op. cit.*, p. 123; mărturia lui Cioranu, în N. Iorga, *Ibidem*, p. 297.

[10] Caracterizarea lui N. Bălcescu e din *Mersul revoluției în istoria românilor*, articol publicat în *România viitoare*, din 1850. Vz. *Opere*, ed. G. Zane, II, p. 102.

M. Kogălniceanu e cel dintîi care apreciază lucid rolul istoric jucat de Tudor Vladimirescu ca exponent al luptei pentru emanciparea națională și restructurarea statutului politic al Principatelor, în *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională*, din 1843: T. V. „rădică... în Valahia steagul național, vestind românilor că vremea venisă ca iară să scuture stâpînirea străinilor, să depărteze abuzurile care o rodeau și să dobîndească guvern național întemeiat pe o șartă liberală" (*Scrieri alese*, ed. îngrijită de Dan Simonescu, București, 1955, II, p. 26). Prin 1844, Bolliac scrie *Epizod din revoluția lui Domnul Tudor*, în care eroul apare sub ipostaza de luptător contra asupririi sociale („Aș vrea tiranii să-i sug de vii"); poezia e însă publicată, în franceză și română, de-abia în 1857. (Vz. și O. Papadima, *Cezar Boliac*, București, 1966, p. 116.)

De fapt, din cauza extremei suspiciuni a autorităților, pînă la 1848, se vorbește puțin de Tudor, și nu în felul cel mai explicit. Dar revoluția spulberă reticențele și renovează total perspectiva. Într-o alocuțiune improvizată de D. Brătianu, spre sfîrșitul anului 1847, în fața Societății studenților români din Paris, de o sensibilitate lamennais-iană și un profetism de tip Mickiewicz („inspirat de Dumnezeu" — pretinde C. A. Rosetti), Tudor e evocat fugar, ca o încarnare a geniului patriei: „O singură dată România a strigat prin gura Vladimirescului și noi ne-am speriat, am azvîrlit-o în brațele străinului și am fugit" (*Anul 1848 în Principatele Române*, I, p. 71). *Gazeta de Transilvania*, 1848, nr. 35, scrie: „Tudor Vladimirescu este acel nume glorios care cu armele în mînă a alungat abuzurile și a înduplecat Poarta a pune în lucrare jurnelile, pe care ea le deminţese de atîtea ori. Tudor Vladimirescu a fost, în tot chipul, răzbunătorul libertății moldavo-române." Cezar Bolliac propune mulțimii pe Cîmpul libertății de la Filaret să se ridice statui eroilor României, lui Mihai Viteazul, Tudor Vladimirescu și Gh. Lazăr (*Anul 1848, op. cit.*, III, p. 553). Iată și aprecierea lui C. Bălcescu, fratele istoricului: „Revoluția de la 1821 abătu instituțiile infernale pe care fanarioții le întemeiaseră din unicul scop a ne stinge naționalitatea; abătînd aceste instituții, Tudor își împlini misiunea, lăsînd pe seama altora sarcina de a realța monumentul anticelor noastre drepturi" (*Expatriatul*, din 27 mai 1849). E evident că pașoptiștii văd în Tudor un înaintaș, proiectînd asupră-i propriile lor idealuri.

[11] Amintirile contemporanilor despre anul 1821: Dîrzeanu, în *Documente, 1821*, V, p. 61; anonimul moldovean, în *Literatură și artă română*, I, p. 661; anonimul muntean: *Istoria jăfuitorilor Țării Românești, cînd feciorii lui Ipsilanti s-au pornit din părțile Basarabiei, ca să-și facă oaste din grecime, i de arnăuțime, și de orice adunare rea, cîți voia a să uni voinții lor, la anul 1821*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, 1883 (I), II, p. 387 și 390; Veniamin Costache, *Istoria scripturii Vechiului Testament*, I, Iași, 1824, *Înainte cuvîntare către cititori*; însemnările lui Iordache Otetelешanu, în *Istoria rebeliților ce ne (-au) jefuit la Benești în anul 1821, martie 2, Documente, 1821*, V, p. 585; pățania lui N. Văcărescu: E. Vîrtosu, *Iordache Golescu și întîmplările anului 1821*, în *Viața românească*, 1930, nr. 9—10, p. 260 (ms. 2 880, f. 20—30); pățania Goleștilor, *Ibidem*, p. 261—262.

Vz. și însemnările unui călugăr de la mănăstirea Vintilă Vodă: T. V. „au strîns o sumă de nebuni, voind să scoață dreptatea în Țara Rumânească" (ms. 1 313, f. 288, în G. Ștrempel, Fl. Moisil, L. Stoianovici, *Catalogul manuscriptelor românești*, București, 1966, IV, p. 527); impresiile arhimandritului Ghenadie Pîrvulescu (admirator al lui Tudor!) în E. Vîrtosu, *Revista arhivelor*, 1945, nr. 2; amintirile impresionante ale unui cleric mărunt, apropiat al lui Ilarion, consilierul și prietenul lui Tudor, care jelește în cuvinte simple, dar mișcătoare cumplita moarte a eroului: N. Iorga, în *Revista istorică*, III, p. 5—6 etc.

[12] Numărul de refugiaţi, în E. Vîrtosu, *1821. Date şi fapte noi, op. cit.*, p. V—VI ; alte informaţii : C. Göllner, *Refugiaţii din Ţara Românească la Sibiu în anul 1821*, în *Studii şi comunicări. Muzeul Brukenthal*, Sibiu, 1956, nr. 1.

Actul de mulţumire către Poartă al boierilor fiindcă „a scăpat ţara de rebelişti", în C. D. Aricescu, *Acte justificative, op. cit.*, p. 168—169.

[13] Traiul boierilor refugiaţi la Braşov, în *Mémoires du prince N. Soutzo, grand logothète de Moldavie. 1798—1871, publiés par Panaioti Rizos*, Viena, 1899, p. 40—45, şi I.P.V., *Cum îşi petreceau timpul boierii refugiaţi la Braşov în urma revoluţiei lui Tudor Vladimirescu ?*, în *Drumul nou*, Cluj, 1931 (I), nr. 126.

[14] Convingerea boierilor că evenimentele de la 1821 pun capăt influenţei fanariote, N. Iorga, *Introducere* la *Hurmuzaki*, X, p. LXVII. Cererea de a se stinge „duhul răzvrătirii", în *Documente 1821*, II, p. 326.

[15] *Biserica Ortodoxă Română*, 1876, p. 615.

[16] Situaţia Principatelor în timpul domniilor pămîntene, la I. C. Filitti, *Frămîntările politice şi sociale*, ed. cit., p. 125—170.

[17] Consulul prusian Kreuchely, în *Hurmuzaki*, X, p. 236—237.

[18] Zilot Românul, *Jalnica cîntare...*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, 1891 (VI), p. 105 ; Kreuchely, *Hurmuzaki*, X, p. 251.

[19] Anaforaua tribunalului însărcinat să judece „rebelia" lui Simion Mehedinţeanu şi Ghiţă Cuţui e publicată de E. Vîrtosu, *1821. Date şi fapte noi, op. cit.*, p. 222—230.

Despre haiduci : Tr. Ionescu-Nişcov, *Kirdjali dans la littérature universelle*, în *Romano-slavica*, 1958 ; S. Iancovici, *Iancu Jianu şi Nikola Abras*, în *Studii*, 1967, nr. 4 ; I. I. Neacşu, *Haiducia în Ţara Românească între anii 1822—1828*, în *Studii şi articole de istorie*, 1968, nr. 11.

[20] Actul separat privind statutul Principatelor din Convenţia de la Akermann, în D. A. Sturdza, *Acte şi documente relativ la renaşterea României*, Bucureşti, 1889, I, p. 314.

[21] „Legătura" boierilor : *Hurmuzaki*, X, p. 607 ; A. D. Xenopol despre *Anafora pentru pronomiile Moldovei*, în *Istoria românilor*, ed. cit., XI, p. 52.

[22] Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme*, ed. cit., p. IV—V.

[23] Despre „partidele" boierimii : C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei*, Bucureşti, 1888, p. 221—228 ; N. Iorga, *Histoire des roumains*, ed. cit., VIII (livre IV, chap. II—III), p. 327—369.

[24] Memoriul Vilara (ms. 1 155, în grec.) rezumat de I. C. Filitti, *Frămîntări*, ed. cit., p. 89—90 ; petiţia redactată de Gr. Brîncoveanu, în ms. 322, f. 134—140, publicată de E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 117—140.

[25] N. Rosetti-Roznovanu, în *Arhiva*, Iaşi, 1898 (IX), p. 603.

[26] Memoriile descrise de Alecu Russo în a doua parte a *Amintirilor*, vz. *Scrieri*, ed. definitivă de Petre V. Haneş, Scrisul românesc, Craiova, f.a., p. 190 ş.c.l.

Memoriile lui N. Rosetti-Roznovanu, în Valerian Popovici, *Cu privire la opoziţia marii boierimi moldoveneşti împotriva lui Ioan Sandu Sturdza, domnul cărvunarilor, Studii şi cercetări ştiinţifice*, Ac. R.P.R., Iaşi, Istorie, 1957, fasc. I, p. 89—91.

Despre personalitatea lui N. Rosetti-Roznovanu — detalii preţioase, la Victor Papacostea, în recenzia cărţii lui Gh. Konst. Sakkas, *Gheorghe Kleobulos din Filipopole, primul învăţat grec şi pedagog ignorat*, în *Studii*, 1966, nr. 4.

[27] Alături de memoriile discutate, ar trebui aşezat, după părerea noastră, şi aşa-numitul proiect de „oblăduire republicească aristo-democraticească", aparţinînd probabil logofătului Dumitrache Sturdza, cuprins în ms. 409, f. 1—19, şi publicat întîi în *Uricariul*, IV, 281—300. E. Vîrtosu, în lucrarea sa *Napoleon Bonaparte şi proiectul unei republici aristo-democraticeşti în Moldova la 1802*, Bucureşti, 1947, datează acest proiect la 1802, împotriva susţinerilor anterioare ale lui Pompiliu Eliade, A. D. Xenopol, I. C. Filitti, I. G. Vîntu, care opinau pentru 1822, şi a lui Radu Rosetti, care îl aşeza prin 1816 (*Amintiri*, vol. II, Iaşi, 1922, p. 93). Argumentele lui Vîrtosu nu ni se par însă convingătoare : nici ştirea vagă, provenind de la un anonim, care vorbeşte în 1802 de cîţiva boieri ce „s-ar putea să aibă ideea de a alcătui o republică", nici părerea că o mişcare pro-republicană e imposibilă la 1821—1822, pentru că „atunci sîntem în plină forţă a Sfintei Alianţe", nu creditează în mod neîndoielnic data propusă. În special, argumentul din urmă poate fi lesne răsturnat : oare la 1802, în plină dominaţie fanariotă, într-un mediu care nu se degajase încă de reflexele conservative ale gîndirii feudale, şi într-o perioadă de consolidare a ordinii post-revoluţionare, cînd îi vedem pe boieri cerînd ajutor împăraţilor vecini şi lui Napoleon, avea mai mulţi sorţi să se impună cugetelor ideea republicană ? Analiza documentului lui Dumitrache Sturdza (a cărui paternitate e, de altfel, contestată de V. Popovici, *op. cit.*, p. 91—92) relevă o anumită maturaţie a conştiinţei politice româneşti, care corespunde mai degrabă cu perioada de sfîrşit a fanariotismului şi revirimentul produs în spirite de furtunile anului 1821. Pe de altă parte, afinităţi între proiectul „aristo-

democraticesc" şi alte memorii de organizare politică pot fi urmărite la 1821—1822, dar nu la 1802. De pildă, într-un memoriu al boierilor moldoveni refugiaţi în Bucovina, de spirit destul de conservator, se prevede instituirea, pentru o perioadă interimară, a unui regim republican, avînd în frunte un baş-boier. Vz. N. Iorga, *Histoire des roumains*, ed. cit., VIII, p. 341.

[28] Influenţa polonă asupra boierilor mici: I. C. Filitti, *Frămîntările*, ed. cit., p. 102—103.

[29] I. Neacşu, *Lista cu numele pandurilor şi căpeteniilor lor care au participat la răscoala sub conducerea lui Tudor Vladimirescu (componenţa lor socială, completată cu date biografice), şi un extras statistic nominal cu componenţa socială a 116 căpetenii de panduri*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, 1957 (I) (Statistica, p. 446—451).

[30] Compoziţia eterogenă a micii boierimi: I. C. Filitti, *Frămîntările*, ed. cit., p. 82. Boieririle făcute de Ioniţă Sandu Sturdza, Valerian Popovici, *op. cit.*, p. 111. Despre spiritul „revoluţionar" al micii boierimi — un memoriu al lui Iordache Rosetti-Roznovanu către Nesselrode, în care îi descrie pe boierii mărunţi drept agenţi ai intereselor turceşti, urmărind să ducă „la anarhia cea mai completă şi pieirea întregii ţări", în Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 102.

[31] Constituţia cărvunarilor a fost publicată de A. D. Xenopol, *Primul proiect de constituţie a Moldovei din anul 1822. Originile partidului conservator şi ale celui liberal*, Bucureşti, 1898.

Controversa asupra datării proiectului: I. C. Filitti, *Frămîntările*, ed. cit., p. 96; D. V. Barnoschi, *Originile democraţiei române. Cărvunarii. Constituţia Moldovei de la 1822*, Iaşi, 1922, p. 123—124; N. Iorga, *Penseurs révolutionnaires roumaines de 1804 à 1830*, în *Revue historique du sud-est européen*, 1936, nr. 4—5, p. 94.

Problema paternităţii: I. G. Vîntu, *Primele proiecte de organizare în Principatele Române, An. Fac. de Drept*, Bucureşti, 1941, nr. 1—2, p. 116; Andrei Rădulescu, *Influenţa italiană asupra dreptului românesc, An. Ac. R.*, Mem. secţ. ist., s. III, t. XXI, 1939, p. 8—9. Vz. şi Alexandru Tilman-Timon, *Les influences étrangères sur le droit constitutionnel roumain*, Paris-Bucureşti, 1946, p. 239—251.

[32] D. V. Barnoschi, *op. cit.*, p. 393. Replica lui I. C. Filitti: *Originile democraţiei române*, în *Viaţa românească*, 1922, nr. 11.

[33] Atacuri violente împotriva proiectului cărvunarilor din partea lui Mihai Sturdza, în *Hurmuzaki*, supl. I, IV, p. 7. În acelaşi sens, părerile consulului austriac Lippa, *Hurmuzaki*, XX, p. 753.

[34] *Pentru unirea blagorodnicilor* (ms. 322, f. 172—173), în E. Vîrtosu, *1821, op. cit.*, p. 161—167; *Înscris propus de boierii mici* (ms. 322, f. 169—170), *Ibidem*, p. 205—210.

[35] *Voroava* lui Vasile Murguleţ, în *Documente*, V, p. 540—541. Memoriul atribuit slugerului N. Greceanu (ms. 4 185, f. 5), în E. Vîrtosu, *Ibidem*, p. 210—212. *Pentru unirea blagorodnicilor* („să fie drumul deschis tuturor patrioţilor..."), *Ibidem*, p. 165—166. Textele din ms. 322, f. 149 şi ms. 4 187, f. 6, *Ibidem*, p. 183—186.

[36] „Cărticica" de morală practică (ms. 322, f. 218—219), *Ibidem*, p. 216—222. Apeluri pentru „unirea" patrioţilor, ms. 322, f. 169—170, f. 128—131, f. 149, în *Ibidem*, respectiv p. 208, 196 şi 186—187.

[37] Entuziasmul stîrnit de numirea domnilor pămînteni: E. Vîrtosu, *Din scrierile inedite ale comisului Ionică Tăutu*, în *Viaţa românească*, 1939, nr. 8, p. 61; *Poezii a lui aga G. Asachi*, Iaşi, 1836, p. 9; Eufrosin Poteca, în I. Bianu, *Întîii bursieri români în străinătate*, în *Revista nouă*, 1888, nr. 11, p. 425; Ilarion, în C. D. Aricescu, *Acte justificative*, ed. cit., p. 18.

[38] Panegiricul lui Const. Ghica, în *Documente*, 1821, V, p. 141—142.

[39] Ciocnirea brutală între absolutism şi aristocraţie, pe care Franco Venturi, în sclipitorul său raport prezentat celui de-al XI-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice, o găseşte caracteristică luminismului din răsăritul Europei, e obturată la noi, în deceniul al treilea, din cauza lipsei de autoritate a domnitorilor şi a ascuţirii conflictului dintre boierii mari şi mici. Totuşi, chiar şi în aceste limite, funcţionează dialectica subtilă a opoziţiei dintre absolutism şi nobilime, care tindea, pe de o parte, să dea „formă şi semnificaţie de libertate şi de constituţie" pretenţiilor privilegiaţilor, pe de alta, valoare de progres tehnic, statal şi organizatoric absolutismului (*L'illuminismo nel settecento europeo*, în *XI-e Congrès international des sciences historiques*, Stockholm, 21—28 août 1960, p. 119).

[40] Barbu Paris Mumuleanu, *Caracteruri*, Bucureşti, 1825, p. 6—7, 39, 19, 12—13, 19 (în ordinea citării).

[41] Dr. Şt. V. Piscupescu, *Oglinda sănătăţii şi a frumuseţii omeneşti*, Bucureşti, 1829. *Prefaţa*, apud *Bibliografia românească veche*, III, p. 637, 635.

[42] Gr. Pleșoianu, *Aneta și Luben*, București, 1829, apud *Bibliografia românească veche*, III, p. 653.

[43] Paternitatea lui Dinicu Golescu asupra traducerii cărții lui Thornton a fost susținută cu îndîrjire de Petre V. Haneș, *Un călător englez despre români. O scriere englezească despre Principatele Române tradusă în românește de Constantin Golescu*, București, 1920, și în studiul introductiv la ediția *Însemnare a călătoriei mele*, din 1915. Rediscutarea chestiunii, critica ipotezei Golescu și argumente convingătoare în favoarea lui E. Poteca aduce Gh. Popp, în micromonografia : *Dinicu Golescu*, București, 1968, p. 112—114.

[44] Despre Dinicu Golescu, în afara capitolelor din *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dix-neuvième siècle* a lui Pompiliu Eliade și a *Istoriei literaturii române...* a lui G. Călinescu (cu completările din *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 1960, nr. 4), prezintă interes și : C. Șărcăleanu (C. Stere), *Europa pentru un călător român din 1825*, în *Viața românească*, 1910, vol. XIX ; Claudio Isopescu, *Il viaggiatore Dinicu Golescu in Italia*, în *L'Europa Orientale*, 1932 ; Perspessicius, *Însemnarea călătoriei lui Dinicu Golescu — proiect de prefață*, în *Mențiuni de istoriografie literară și folclor*, București, 1957 ; Al. Duțu, *Un critique des normes de conduite isocratiques : Dinicu Golescu*, în *Revue des études sud-est européennes*, 1967, nr. 3—4 (despre *Adunare de pilde...*) ; Gh. Popp. *op. cit.*

[45] În necrologul pe care i-l închină lui Golescu, Heliade îl descrie ca pe un om „cu fruntea posomorîtă și gînditoare", preocupat mereu să întreprindă ceva în folosul patriei. „Conversiunea" lui Golescu se produce — susține Heliade — în urma evenimentelor de la 1821 : „Depărtat dimpreună cu toți în zile(le) noastre de întristare, cînd mîncam pîinea înmuiată în lacrămi, în pămînt străin, lui acele nenorociriri i-a fost focul prin care se lămurește bărbatul cel încercat și acea vreme și-a petrecut-o în faptele acele ce însemnează viața oamenilor celor mari" (*Curierul românesc*, nr. 60, din 9 octombrie 1830). Deci „revoluția", nu „descoperirea străinătății" motivează schimbarea la față a lui Golescu, trecerea de pe pozițiile aristocratului integrat mentalității feudale pe pozițiile patriotului filantrop, militant al luminării. În același sens, *Diata* din 10 noiembrie 1825, care atestă criza de conștiință *înaintea* celei de-a treia călătorii în Occident, în Bavaria și Elveția (N. Bănescu, *Diata lui Dinicu Golescu*, în *Neamul românesc literar*, 1910, nr. 39—40). De altfel, nu trebuie uitat (ceea ce de obicei se scapă din vedere) că Golescu voiajase și înainte de 1824—1826. „La 1800 fusese la Sibiu, la Avrig, unde văzuse cultura europenească înființată aici de baronul Bruckenthal. A fost apoi în Rusia." (G. Bogdan-Duică, *Istoriografie literară*, în *Convorbiri literare*, 1906, p. 787.)

[46] Scrisoarea către efori e din 15 septembrie 1824 : I. Bianu, *Întîii bursieri români în străinătate*, în *Revista nouă*, 1888, nr. 11, p. 429 ; scrisoarea din 17 august 1826, în C. Erbiceanu, *Note asupra istoriei bisericești a românilor pentru secolul al XIX-lea*, în *Biserica ortodoxă*, 1905, nr. 10, p. 1119—1120.

[47] Condorcet, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, Introduction et notes par Monique et François Hinker, Paris, 1966. p, 259.

[48] V. I. Lenin, *Opere*, II, București, 1951, p. 499—500.

[49] Articolul lui Simion Marcovici, *Idee pe scurt asupra tuturora formelor de oblăduiri*, în *Curierul românesc*, 1829, supl. nr. 29, supl. nr. 35, supl. nr. 39. (Citatele : p. 126 și 174.)

Discursurile lui Poteca din 1 octombrie și 25 decembrie 1825, în G. Dem. Teodorescu, *Viața și operele lui Eufrosin Poteca*, București, 1883, p. 31 și 37—38. Vz. și : Nicolae Isar, *Concepția iluministă a lui Eufrosin Poteca în baza analizei discursurilor sale din anii 1825—1827*, în *Revista de filozofie*, 1965, nr. 12.

[50] Ernst Cassirer, *La philosophie des lumières*, tr. Pierre Quillet, Paris, 1966, p. 179.

Ideile filozofice ale lui Conachi sînt desprinse din comentariile la traducerea *Prențipiilor moralului sau Cercarea de voroavă asupra omului* de Pope, ed. cit., Ecaterina și Alexandru Teodorescu (p. 285, 284). Vz. și marginaliile scriitorului pe cartea intitulată : *Le contemplatif ou pensées libres sur la politique, la morale et la philosophie* — publicate de N. Iorga, *Contribuții la istoria mai nouă a literaturii românești. Ceva despre Costachi Conachi*, în *Revista istorică*, 1921, nr. 4—6. Nu mai puțin interesante sînt notele de subsol din *Priviri politicească a Evropii toate din anu 1825* (ms. 5887). Vz. infra, nota 57.

[51] Educația religioasă : Mumuleanu, *Caracteruri*, ed. cit., p. 16 ; Gr. Pleșoianu, *Gramatica franțuzească* (după M. Fournier), București (?), 1830, *Prefața* ; G. Barițiu, în *Foaia literară*, 1838, nr. 3 ; Heliade, în *Curierul românesc*, 1840, nr. 17.

[52] În afara cărții fundamentale a lui D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, ed. cit., și a contribuției recente a lui Al. Duțu, *Coordonatele culturii*, ed. cit., despre programul luminiștilor români în deceniul al treilea : articolul clar și informat al lui Adrian Marino, *Iluminiștii români și idealul luminării*, în *Iașul literar*, 1965, nr. 3 și

[4] Vz. încă: *Idem, Iluminiştii români şi „afacerile Europei"*, în *Lumea*, 1964, nr. 39; Romul Munteanu, *Particularităţi ale iluminismului românesc*, în *Gazeta literară*, 1963, nr. 51, şi *Interferenţa dintre iluminism şi principiile democrat-revoluţionare la scriitorii paşoptişti*, în *Studii de literatură comparată*, Bucureşti, 1968; D. Ghişe, Pompiliu Teodor, *Iluminismul românesc*, în *Gazeta literară*, 1964, nr. 9.

Problema obiectivelor luminismului şi a raporturilor sale cu paşoptismul am ridicat-o în articolul nostru *Rădăcini luministe ale paşoptismului*, în *De la Alecsandrescu la Eminescu*, Bucureşti, 1966.

[53] Scrisoarea lui Constantin Filipescu, în Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit public*, ed. cit., II, p. 265; Const. Brăiloiu, în *Hurmuzaki*, X, p. 621.

[54] Înştiinţarea pentru şcoala din satul Goleşti şi apelul în latină şi română al lui Aaron Florian (ms. 4076, f. 44) sînt reproduse de George Fotino, *Şcoala din Goleşti (1826)*, în *Din istoria pedagogiei româneşti*, Bucureşti, 1966, vol. II.

Disjuncţia între instruire şi etică: Mumuleanu, *Caracteruri*, ed. cit., p. 34—35. Atotputernicia educaţiei: Piscupescu, *op. cit.* Opinia lui Ionică Tăutu: *Anuar de lingvistică şi istorie literară*, Iaşi, 1968 (XIX), p. 195. Viziunea programatică a lui Dinicu Golescu, în *Adunare de tractaturile ce s-au urmat între prea puternica împărăţie a Rusii şi Nalta Poartă, însă acelea numai care sînt pe seama Principaturilor Valahiii şi Moldaviei*, Buda, 1826, *Către cititor*.

[55] „Alegerea spre tălmăcire a acestii cărţi — scrie Heliade despre traducerea lui Condillac, iniţiată de Grigore Băleanu — dovedeşte sentimentele cele omeneşti slobode şi mai presus de veacul nostru ce are acest rumân binevoitor şi care să arată că nu este rob prejudecăţilor, ci voieşte a-şi ţine capul mai sus decît al celora ce se tîrăsc după ideile părinţilor şi strămoşilor noştri" *(Curierul românesc*, 1829, nr. 10).

Manual de patriotism tălmăcit şi mai adăogat de Iancu Nicola, Iaşi, 1829. (Citatele: p. 5—6.) Vz. şi Nestor Camariano, *Despre un manual de patriotism publicat la Iaşi în 1829*, în *Revista istorică română*, 1943 (XIII), fasc. IV.

[56] *Zidire politicii întemeiată pe fire omului*, lucrare manuscrisă, semnalată de Dan Mănucă, în *Ionică Tăutu şi Volney*, în *Probleme de literatură comparată şi sociologia literaturii*, Bucureşti, 1970, p. 182.

Manifestul (63 paragrafe) cuprins în ms. 573, f. 32—49, reprodus fragmentar de Al. Duţu, în *Studii*, 1966, nr. 5. Paternitatea: D. Popovici, *La littérature*, ed. cit., p. 125; Al. Duţu, *L'image de la France*, ed. cit., p. 230. Ms. 573, f 49—51, cuprinde şi începutul unui *Cuvînt de deşteptare ce au spus cetăţeanul* [illegible] *fruntaşul franţuzesc pe Cîmpu Marsului*... Despre Beccaria, A. Camariano-[illegible] *L'oeuvre de Beccaria „Dei deliti a delle pene" et ses traductions en langue* [illegible]*e et roumaine*, în *Revue des études sud-est européennes*, 1967, nr. 1—2.

[57] Despre *O privire politicească a Evropii din anul 1825*: C. Buşe, [illegible] *marginea unui manuscris al lui Costache Conachi*, în *Revista Arhivelor*, 1967, nr. 2.

Citatele sînt din subsolurile primelor file ale ms. 5887.

[58] Despre C. Moroiu: V. Al. Georgescu, *Contribuţii la studiul luminismului în Ţara Românească şi Moldova. Locul gîndirii lui Beccaria în cultura juridică şi în dezvoltarea dreptului penal de la 1821 pînă la 1864*, în *Studii*, 1968, nr. 4, p. 690.

[59] Alecu Russo despre Tăutu: *Scrieri*, ed. cit., p. 181. Scrisoarea către Ilie Ilschi în Dan Mănucă, *Scrisori inedite ale lui Ionică Tăutu*, în *Anuar de lingvistică şi istorie literară*, Iaşi, 1968 (XIX), p. 194. Tăutu despre nevoia unei istorii naţionale, în Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 173.

Alte contribuţii importante despre Ionică Tăutu: E. Vîrtosu, *Les idées politiques de I. Tăutul, candidat au trône de Moldavie en 1829*, în *Revue roumaine d'histoire*, 1965, nr. 2; Dan Mănucă, *Ionică Tăutu. Pagini inedite*, în *Revista de istorie şi teorie literară*, 1966, nr. 1; *Idem, Gramatica manuscrisă a comisului Ionică Tăutu*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Filologie, Iaşi, 1959, nr. 1—2 (textul fragmentar al unei Gramatici „franţozăşti", compilată după Girault-Duvivier).

Ionică Tăutu e nu numai un om politic lucid şi un gînditor remarcabil, fără pereche prin cultură şi aptitudini în deceniul al treilea, dar şi un scriitor vrednic de atenţie, cum arăta încă în 1838 M. Kogălniceanu, publicîndu-i un delicat *Epitaf* în *Alăuta românească*, din 1 septembrie 1838. Alte cîteva poezii, în Dan Mănucă, *Ionică Tăutu, Pagini inedite*, ed. cit. De un caracter literar prin modelarea frazei, omogenitatea ritmică a perioadelor, retorismul limbajului şi abila regizare a efectelor, e virulentul pamflet împotriva boierilor mari, din 1822, *Strigare norodului Moldavii către boierii pribegiţi şi către Mitropolitul* (vz. E. Vîrtosu, *Un pamflet moldovean din vremea Eteriei*, în *Viaţa Românească*, 1930, nr. 4—5). Remarcabile sînt şi discursurile ocazionate de înscăunarea lui Ioniţă Sandu Sturdza (*Idem, Din scrierile inedite ale comisului Ionică Tăutul*, în *Viaţa românească*, 1939, nr. 8).

[60] Robert Mauzi, *L'idée du bonheur...*, ed. cit., p. 501.

[61] Asachi despre virtute: *Gazeta de Moldavia*, 1850, nr. 27 *(Pre-*

cuvîntare la *Mirtil și Hloe)*; *Albina românească*, 1843, nr. 17. Mumuleanu, *Caracteruri*, ed. cit., p. 2—3.

62 S. Marcovici, *Curs de re...ica*, București, 1834, p. 36—37; *Idem*, *Culegere din cele m... ..umoase nopți ale lui Young*, București, 1835, p. 4—5.

63 ..incipiile moralei naturale: Daniel Mornet, *Les origines intellec-...les de la révolution française*, Paris, 1933 (despre „cumintele" Marmontel, p. 192—193). Obiecțiile lui Saint-Surin împotriva lui Marmontel, în *Contes moraux*, I, Paris, 1824, p. X.

„Virtutea" în conflict cu „pasiunea": Daniel Mornet, *La pensée française au XVIII-e siècle*, Paris, 1951, p. 144 (mai bine „virtute suferindă decît fericire vinovată"). Vz. și Paul Van Tieghem, *Le roman sentimental en Europe de Richardson à Rousseau*, în *Revue de littérature comparée*, 1940, nr. 2; Paul Hazard, *La pensée européenne au XVIII-e siècle*, ed. cit., p. 162—173 și 304—319.

64 Sensibilitatea „lăcrămoasă" de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea: André Bellesort, *XVIII-e siècle et romantisme*, Paris, 1941, p. 66 și urm. (Secolul al XVIII-lea, „prin reacție contra secolului precedent, se preocupă să spele natura de păcatul originar. Tot ce vine de la natură e admirabil și lacrimile sînt semnul virtuții" — p. 69.)

65 Prospectul *Curierului românesc*, în *Bibliografia românească veche*, III, p. 626. Despre *Mizantropie și pocăință*, *Curierul românesc*, 1836, nr. 27. Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*, ed. cit., p. 58, 168,

66 Simion Marcovici, *Curs*, ed. cit., p. 196 și 55—56.

67 Prevalența acordată problemelor etice: S. Marcovici, *Cuvînt ce s-au zis la deschiderea școalei naționale din București în 1827, sept. 15...*, în *Biblioteca românească sau adunări de multe lucruri folositoare*, Buda, 1830, p. 27; *Caracteruri*, p. 34—35; G. Dem. Teodorescu, *Viața și operele lui Eufrosin Poteca*, ed. cit., p. 27; Neofit Vamva, *Elementuri de filozofie morală*, trad. Radovici Constantin din Golești, București, 1827, *Înainte cuvîntare.*

68 Importanța „exemplelor" în educație: Gr. Pleșoianu, prefața la *Aneta și Luben*, ed. cit.; Șt. Căpățineanu, *Bibliotecă desfătătătoare și plină de învățătură*, Craiova (?), 1830, *Precuvîntare*. Cartea lui Căpățineanu cuprinde 4 povestiri: de Pascal, Boileau, Voltaire, Montesquieu. Cea dintîi se numește: „În ce chip trebuie să se poarte cei mari și bogați". E vorba de un naufragiat proclamat suveran de băștinașii unei insule al cărei monarh dispăruse. Tîlcul e că bogăția și rangurile constituie rodul întîmplării: „Privilegiul sau titula prin care vă stăpîniți bogățiile nu este un privilegiu întemeiat pe dreptul firesc, ci pe oarecare așezămînt omenesc" (p. 85). Textul lui Boileau e intitulat: „Nebuneasca mîndrie pentru neam, noblețe sau evghenie" și e precedat de un comentariu al traducătorului în spiritul parabolei lui Saint-Simon despre oamenii cu adevărat utili societății. Nobilii — spune, în esență, Căpăținean — au renunțat de la un moment dat înainte să cultive științele și să învețe, bizuindu-se pe puterea și prerogativele lor ereditare. Dar „norodul începu să se omăgească și să vază, cum am zice, că un inginer singur poate să facă mai bună treabă și mai puțină cheltuială decît douăzeci de oameni mari". Concluzia e de o prudență caracteristică intelectualului luminist de la 1830, dependent în mare măsură de bunăvoința și filantropismul boieresc: „Atunci numaidecît năvăliră și nobilii la învățătură și după aceea toate lucrurile mearseră mai bine în toată Europa!" (p. 92).

69 O teoretizare a literaturii de tip „gessner"-ian face I. Barac, în articolul *Pentru idile*, din *Foaia Duminicii*, 1837, nr. 11 (reprodus în prețioasa antologie a lui G. Ivașcu, *Din istoria teoriei și a criticii literare românești*, 1812—1866, București, 1967).

70 Despre Societatea literară de la 1822 singurul izvor îl constituie mărturia lui Heliade. Vz.: *Echilibrul între antiteze*, ed. îngrijită de Petre V. Haneș, București, 1916, p. 135—136.

71 Despre Societatea din 1827, *Ibidem*, p. 136—138. Vz. și G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne. Întîii poeți munteni*, Cluj, 1923, p. 62—63 și 118.

72 *Echilibrul între antiteze*, ed. cit., p. 137.

73 Apeluri la „mecenat": *Curierul românesc*, 1829, nr. 10 (lauda lui Scarlat Rosetti); *Ibidem*, nr. 6 (exemplul negustorului rus); *Ibidem*, nr. 37 (despre contele Seceni). Alt apel, în articolul *Din biblioteca românească (Ibidem*, nr. 35—37): „Milostiviți-vă dară, bărbați rumâni cu averi de la D-zeu dăruiți, a vă îngriji pentru binele de obște. Căutați ce fac celelalte neamuri pentru luminarea patriei lor; luați seama cum să pomenesc în toată lumea prin istoriile țărilor numele bărbaților acelora care au întemeiat acest fel de fundație."

74 Mărturia lui G. Barițiu: în V. Netea, *Timotei Cipariu și George Barițiu, călători prin Țara Românească în 1836. Note pe marginea unui text inedit*, în *Studii*, 1958, nr. 1, p. 131.

Scrisoarea lui Florian Aaron, publicată de G. Bogdan-Duică, în *Tribuna poporului*, 1903, nr. 18 și 19.

75 Reînființarea învățămîntului după 1821: N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928, p. 176—180.

Despre atitudinea retrogradă şi obstrucţionistă a mitropolitului Grigore, detalii pitoreşti în jurnalul intim al lui Eufrosim Poteca, *Ideile faptelor mele pe anul 1828 pînă la aprilie 1829* (ms. 1 564). Oprind cuvîntarea pregătită de Poteca spre a fi rostită în adunarea festivă a şcolarilor de la Sava, cu prilejul Paştilor din 1828, Grigore pune o apostilă pe manuscris plină de venin împotriva corpului profesoral: „Să vă îndreptaţi voi toţii, şi apoi să îndreptaţi. Să dobîndiţi năravuri bune, apoi să învăţaţi de năravuri. Să goniţi muerile ce le numiţi bucătărese. Să fiţi cu toţii sfinţi sau aproape de sfinţi, precum era dascălii cei mai de mult într-acel loc." (f. 6) Declaraţia lui Iordache Golescu, în *Hurmuzaki*, X, p. 248.

[76] Discursul lui Poteca, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, 1883 (I), II, p. 31.

[77] Redeschiderea şcolii în Moldova: N. Iorga, *op. cit.*, p. 189—190. Darea de seamă despre examenul public din Iaşi, în *Curierul românesc*, 1829, nr. 2.

[78] Despre şcoala de la Goleşti, George Fotino, *op. cit.* O dare de seamă entuziastă a unui examen public, în *Curierul românesc*, 1829, nr. 7: „Niciodată bucuria în Ţara Românească n-a avut prilejul să tragă atîta lacrămi de mulţumire ca în ziua aceasta cînd nişte copii şi fetişoare încredinţa un oraş întreg de aceea ce toţi învăţaţii, teoreticeşte, n-ar fi putut să-i înduplece; adecă că drumul cel d-a dreptul care ne poate duce la desăvîrşirea cea moralicească şi la fericire este numai acela de a se împărtăşi cunoştinţele în limba patriei".

[79] Marina Cristea, *Primul ziar românesc: Fama Lipscăi*, în *Gazeta literară*, din 3 februarie 1966. Despre primele trei numere din *Fama Lipscăi*, comunicarea lui Octav Păun la Societatea de ştiinţe filologice, Filiala Bucureşti, din 8 octombrie 1971 (încă nepublicată în momentul corecturii cărţii de faţă).

N. A. Ursu presupune, în articolul său *O disertaţie necunoscută*, op. cit., p. 160, că în urma apariţiei *Bibliotecii româneşti* a lui Carcalechi o serie de cărturari munteni ar fi intenţionat să scoată o „publicaţie de răspuns", aşa cum par s-o ateste cîteva file (f. 8—11) ale ms. 600.

[80] Despre interpretarea „heterodoxă" a clasicismului spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea: Daniel Mornet, *La question des règles au XVIII-e siècle*, în *Revue d'histoire littéraire de la France*, 1914, nr. 2 şi 3—4; îndeosebi: W. Folkierski, *Entre le classicisme et le romantisme. Etude sur l'esthétique et les esthéticiens du XVIII-e siècle*, Paris, 1925.

[81] Cît de puţin clare erau deosebirile dintre „clasici" şi „romantici" în Franţa primelor decenii ale secolului al XIX-lea o demonstrează, între alţii, René Bray, în *Chronologie du romantisme* (1804—1830), Paris, 1932. Extragem un pasaj: „Cînd a abandonat literatura calea clasică spre a se angaja pe cea romantică? Îndeosebi, cînd a început să capete conştiinţa acestei schimbări de orientare? Iată ce e extrem de greu de precizat. Schimbarea a fost progresivă şi lentă. Multă vreme romantismul a părut un simplu gen poetic sau dramatic înlăuntrul unei literaturi care nu putea să fie concepută altfel decît clasică, pe de-a întregul clasică. Nu există opoziţie între clasicism şi romantism. Drama burgheză venise să se adauge tragediei, poezia descriptivă, celorlalte genuri poetice; drama sau poezia romantică nu erau considerate decît ca inovaţii asemănătoare acelora ale lui Diderot şi Delille... *Atala* şi *Geniul (creştinismului)* intră pentru noi în literatura romantică. Dar contemporanii n-au văzut în aceste opere nici cea mai mică ameninţare pentru ceea ce era esenţial în tradiţia clasică." (p 1—2)

[82] Cei mai mulţi istorici literari de astăzi consideră preromantismul un „protoromantism". Alţii îi diminuează rolul; de pildă, Gaëtan Picon e de părere că „preromantismul francez se reduce la un lanţ subţire de opere izolate într-un ansamblu literar subordonat esteticii clasice (există preromantici mai degrabă decît un preromantism francez)" — *Le romantisme*, ed. cit., p. 141. În orice caz, definirea unui statut propriu al „curentului preromantic" constituie o problemă din cele mai delicate chiar şi pentru perioada anterioară romantismului. În situaţia de interferenţă şi „încălecare", izolarea preromantismului devine o operaţie riscantă, dacă nu de-a dreptul arbitrară. Termenul „ad-quem" este la noi 1830. După această dată, frontierele preromantismului se estompează; subzistă doar „elemente", a căror semnificaţie e determinată de existenţa „contextului" romantic.

[83] Scrisoarea către d-şoara Louise de Mourouzi, la Dan Mănucă, *Ionică Tăutu. Pagini inedite*, ed. cit., p. 144.

[84] În stadiul de azi al lucrurilor, cînd există încă numeroase manuscrise de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea necercetate, o obiecţie pîndeşte pe oricine se încumetă să propună un tablou sintetic al literaturii deceniului al treilea (obiecţie care poate fi extinsă, uneori cu temeiuri mai solide, şi asupra epocii anterioare): de vreme ce o serie întreagă de izvoare sînt nedespuiate sau insuficient cunoscute, nu riscă oare generalizarea să se clădească pe nisip? Răspunsul e, în primul rînd, că sinteza nu poate aştepta ca să se strîngă *tot* materialul pentru simplul motiv că adunarea de material nu se termină niciodată. În al doilea rînd, există în fundamentarea oricărei ipoteze

un anumit „prag" al credibilității, un minimum necesar plauzibil. Or, în cazul literaturii dintre 1820—1830, datele de care dispunem acoperă, după părerea noastră, acest minimum necesar. Deși multe manuscrise vor fi dezhumate în anii următori, ne îndoim că s-ar putea produce scandaluri majore, că ar fi cu putință ivirea unui talent total ignorat azi, care să modifice ierarhiile de valoare existente, sau, să apară atîtea „excepții" de la ceea ce constituie pentru moment „regula", încît direcțiile cîmpului literar să capete o altă configurare.

[85] Ne ocupăm în aceste pagini îndeosebi de ecourile evenimentelor de la 1821 în deceniul al treilea, incidental și de lucrări create între 1830—1840. O bibliografie a operelor literare consacrate sau inspirate de anul 1821 prețioasă, dar incompletă, a dat în 1932 E. Vîrtosu, în *1821. Date și fapte noi*, ed. cit., p. LIII—LVI.

[86] *Jalnica cîntare a lui Zilot... alcătuită de un patriot și afierosită fraților săi patrioți spre știință și povățuire la anul de la Hs. 1823*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, 1891, VI. (Citatele p. 90—91, 92.)

[87] *Istoria jăfuitorilor, Ibidem*, 1883, I, II. (Citatele: p. 390, 391—392, 390.)

[88] *Frățească îmbrățișare*, publicată de C. Erbiceanu în *Biserica ortodoxă română*, 1889—1890. Chestiunea paternității: N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, ed. cit., p. 292—293.

[89] Al. Beldiman, *Tragodie sau mai bine a zice jalnica Moldovei întîmplare după răzvrătirea grecilor, 1821*, în *Cronicele României sau letopisețele Moldaviei și Valahiei*, editate de M. Kogălniceanu, ed. a II-a, București, 1874, vol. III (citat p. 349). Prima ediție a *Tragodiei* a fost dată de Alecu Balica, Iași, 1861.

Lucrările lui V. Pogor: *Vedenie ce-au văzut un schimnic* și *Eterida*, publicate după ms. 5288 de Emil Vîrtosu, ca anexe la articolul *O satiră în versuri din Moldova anului 1821*, în *Studii și materiale de istorie medie*, 1957, II. De notat că Eminescu își transcrisese în ms. 2307, f. 6—24, 1 171 versuri din totalul de 1238. (Citatele: p. 502, 504.)

[90] *Pentru eteriștii crai greci*, în C. Erbiceanu, *Cronicarii greci cari au scris despre români*, ed. cit., p. LXII—LXIII. Paternitatea lui Ioniță Bilciurescu: E. Vîrtosu, *Tot despre 1821*, în *Revista istorică*, 1934 (XX), p. 28—29.

[91] *Tînguirea Moldavii*, atribuită de noi lui C. Conachi, în ms. 137, f 104—105. O tînguire munteană anti-eteristă, a unui anonim, intitulată *La prea jalnica stare a țării în vremea răzvrătirilor trecute*, care pare însă neterminată, în ms. 868, f. 10.

Tot în ms. 137, f. 174 și 175, se află două poezii patriotice, al căror autor nu ne pare a fi Conachi, ambele emanînd însă din atmosfera de resurecție națională a anului 1821. Cea dintîi e o chemare energică la acțiune, uzînd ca un laitmotiv de amintirea glorioasei origini romanice:

Ah, sabia lui Traian,
într-o mînă de roman,
mai vîntește-te o dată
de coprinde lumea toată,
nu zăcea-n ticăloșie
ruginită și pustie...

Tu, o patrie dorită,
pînă cînd ești părăsită ?
Pînă cînd stearpă să fii,
să nu naști din tine fii ?
Cari slava să-ți înalță
din robie să te scoață.

Cea de-a doua poezie începe prin a deplînge soarta nenorocită a românilor, care, abandonînd armele și neglijînd științele, au ajuns „călcați de alte ghinte", cu țara „pustiită". Izbăvirea va veni numai dacă toți „compatrioții", „ai lui Traian strănepoți", vor contribui, fiecare după putere, la ajutorarea patriei „ce stă în primejdie". În încheiere, poetul se roagă lui Dumnezeu să ridice din „tuneric" nația românească și s-o ducă la înflorire.

[92] *Tînguire Moldaviei*, în *Documente 1821*, ed. cit., V, p. 553—561. Vz. și articolul lui E. Vîrtosu, în *Revista de istorie și teorie literară*, 1966, nr. 4.

[93] Toate datele asupra problemei paternității *Plîngerii și tînguirii Valahiei* și argumente în favoarea lui Barbu Paris Mumuleanu, la N. A. Ursu, *Paternitatea poemei... și unele versuri necunoscute ale lui Barbu Paris Mumuleanu*, în *Limba română*, 1965, nr. 5.

[94] *Fama patriii*, din ms. 2897, f. 18—26, semnalată de N. A. Ursu, în *Ibidem*, p. 587—588.

[95] E. Vîrtosu, *Versuri inedite despre 1821*, București, 1939, p. 7.

[96] Fragmentul de piesă menționat de Șerban Cioculescu e publicat integral de C. D. Aricescu, în *Acte justificative*, ed. cit., p. 24—27.

Semnalăm aci două interesante scrieri ale unor străini care evocă personalitatea lui Tudor Vladimirescu: nuvela *Radu* a scriitorului rus A. F. Veltman, contemporan și prieten cu Pușkin, care a călătorit cu prilejul războiului de la 1828—1829 prin Moldova și Țara Românească, și povestirea *Th. Vladimiresko,* iscălită J. N. v. Sz., apărută în *Blätter für Geist* din Sibiu, în 1846, p. 261—264. Eroul nuvelei *Radu* e un ofițer rus, surprins pe cînd se întorcea în patrie dintr-o călătorie în Europa de răscoala pandurilor și izbucnirea mișcării eteriste. Capturat de trupele lui Ipsilanti, e adus la interogatoriu în fața acestuia tocmai cînd la cartierul general al șefului Eteriei sosește Tudor Vladimirescu. Tînărul ofițer devine, fără să vrea, martorul unei convorbiri istorice. Simpatia lui Veltman, arată Dvoicenco, în *Russko-rumînskie sviazi, op. cit.,* p. 78—79, merge în mod vădit spre conducătorul românilor. Transcrierea convorbirii și alte detalii, în articolul nostru *Știri noi despre Asachi, Negruzzi,* în *Viața românească,* 1966, nr. 12.

[97] Atribuirea *Trîmbiței românești* lui Naum Rîmniceanu de către C. Erbiceanu, în *Cronicarii greci,* ed. cit., p. LIX. Paternitatea cu totul neplauzibilă a lui Ienăchiță Văcărescu, propusă de Al. T. Dumitrescu *(An. Ac. R.,* s. II, t. XXXVII), a fost luată în serios numai de P. I. Papadopol în ediția lui, inutilizabilă, a poeziilor Văcăreștilor (Cugetarea, Georgescu-Delafras, f.a.). A. Camariano-Cioran a demonstrat că e vorba de o traducere interpolată a lui Coray în *Despre poema patriotică antiotomană Trîmbița românească,* în *Studii și materiale de istorie medie,* 1957, II.

[98] Tot lui Iancu Văcărescu, N. A. Ursu îi atribuie, în articolul *O poezie necunoscută a lui Iancu Văcărescu,* în *Limba română,* 1966, nr. 4, poezia *Pentru Țara Românească,* alcătuită din 56 decasilabi, pe care Erbiceanu o credea — ca totdeauna — de Naum Rîmniceanu. Argumentele (că tema are o strînsă legătură cu *Înflorirea soartei României;* atitudinea anti-otomană, nu și anti-fanariotă; înrudirea schemei metrice cu aceea din *Ceasornicul îndreptat*) nu ni se par convingătoare. Nici „tema", nici prozodia nu oferă o certitudine. În schimb, e vădit că versurilor le lipsește un accent național puternic, că revendicările prezintă o reducție curioasă, că atmosfera interioară e cu totul diferită de aceea a ciclului *Sfătuiri patriotice.* În plus, expresia e vulgară, nu intelectualizată, iar topica nu are contorsiunile caracteristice lui Iancu Văcărescu.

[99] Poezia lui V. Fabian Bob, *Moldova la anul 1821,* în *Foaie pentru minte, inimă și literatură,* 1839, nr. 97.

[100] Gh. Asachi, *Culegere de poezii a lui...,* Iași, 1854, p. 143—145. C. Conachi, *Scrieri alese,* ed. cit., p. 106—107.

[101] Studii generale asupra lui C. Conachi: G. Bogdan-Duică, *Logofătul Costache Conachi,* în *Convorbiri literare,* 1903, XXXVII, p. 58, ș.c.l., 162 ș.c.l., 365 ș.c.l.; N. Iorga, *Contribuții la istoria mai nouă a literaturii românești. Ceva despre Costache Conachi,* în *Revista istorică,* 1921, VII, nr. 4—6; G. Călinescu, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor,* 1954, III, și 1961, nr. 1; Al. Teodorescu, studiul introductiv la *Scrieri alese,* ed. cit. Vz. și studiul nostru: *Costache Conachi sau luminismul în anteriu și giubea,* în *Studii de literatură română modernă,* București, 1962.

[102] Căminarul Pastiescu îl califică pe Conachi, în notița din *Curierul românesc,* 1830, nr. 78, drept un „bărbat luminat și cu suflet mare, bun patriot, plin de rîvnă în tot prilejul, milostiv din ale sale, sîrguitor în lucrările pămîntului". Vasile Popp amintește de C. în prefața la *Psaltirea* lui Pralea; vz. *Bibliografia românească veche,* III, p. 549. Zenobie Pop îi scria lui C. din Viena, în 30 ianuarie 1833: „Mă aflu cinstit a cunoaște un haractir podobit cu simțiri patrioticești și luminat de idei, care arată o deosebită cercetare legăturilor soțietății omenești și stării neamurilor luminate în Europa" (N. Iorga, *Contribuții,* ed. cit., p. 102).

[103] Colega Antoaneta Macovei a avut bunăvoința să verifice cu ajutorul manuscrisului Ilie Gherghel unele supoziții ale noastre privind datarea poeziilor lui Conachi. Îi mulțumim și pe această cale.

[104] Despre „cîntecele de lume" ale lui Conachi — G. Bogdan-Duică, *op. cit.,* p. 162—165. Heliade despre *Zori de ziuă se revarsă,* în *Curierul de ambe sexe,* I, ed. a II-a, p. 179, și *Curs întreg de poezie generală,* 1870, vol. I, p. LIII.

[105] Caterina moare la 4 noiembrie 1827, după o însemnare a lui Conachi, raportată de N. Iorga, *op. cit.,* p. 98.

[106] Citatele sînt toate după *Scrieri alese,* ed. cit., în afară de *Răspunsul unii scrisori,* care e direct după ms. 945, f. 45.

[107] Despre izvoarele lui Conachi: Ch. Drouhet, *Logofătul Conachi și poezia franceză a epocii,* în *Viața românească,* 1930, nr. 1—3; D. Popovici, *Pope și Conachi,* în *Studii literare,* Sibiu, 1942; N. A. Ursu, *Trage-*

dia Oreste a lui Voltaire tradusă de C. Conachi, în *Iaşul literar*, 1960, nr. 9. Vz. şi nota următoare.

108 I. M. Raşcu, *Alte opere din literatura română*, Bucureşti, 1938. (În afară de Lamartine, *Slănicul* ar trimite şi la *Tristesse d'Olympio* de Victor Hugo !)

G. Braşoveanu, *Conferinţele d-lui Gh. Bogdan-Duică. Despre poetul C. Conachi. Nurul în poezie şi în teorie*, în *Făt Frumos*, 1930, V, p. 86—97.

109 Amintirile lui Asachi despre Italia : *Fragment din memoriile călătoriei unui român din 1808*, în *Adaos literar pentru d.d. abonaţi la Monitorul oficial a Moldovei, Aprili*, Iaşi, 1861. Studii speciale : C. I. Istrati, *Din trecutul nostru*, în *Literatura şi arta română*, 1909 (XIII), iulie-septembrie ; Claudio Isopescu, *Il poeta Giorgio Asachi in Italia*, Livorno, 1930 : P. Chihaia, *Date noi în legătură cu activitatea lui G. Asachi în Italia*, în *Studii şi cercetări de istoria artei*, 1963, nr. 2. Despre Bianca Milesi : Emil Souvestre, *Blanche Milési-Mojon*, Paris, 1854. Monografii : E. Lovinescu, *Gh. Asachi. Viaţa şi opera sa*, Bucureşti, 1927 (ed. definitivă) ; F. Levit, *Gh. Asachi*, Chişinău, 1966 ; George Sorescu, *Gh. Asachi*, Bucureşti, 1970.

110 Şerban Cioculescu despre cronologia lirică asachiană, în Şerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, I, Bucureşti, 1944, p. 20 ; F. Levit, *op. cit.*, p. 202—203.

111 Despre dicţionarul de rime : Petre V. Haneş, *Studii de literatură română*, ed. a II-a, f.a., p. 27—28 ; N. A. Ursu, *Rimario Moldavo, dicţionarul de rime al lui Asachi*, în *Iaşul literar*, 1960, nr. 12.

112 Manuscrisul intitulat *Alăuta a lui Alviru Dakian, poeta Arcadiei din Roma*, de la Arhivele statului din Iaşi, a fost semnalat de Gh. Ungureanu, în *Un manuscris necunoscut al poeziilor lui Gh. Asachi, Cronica*, din 1 noiembrie 1969. Datele de care ne servim ne-au fost comunicate de colega Antoaneta Macovei, căreia îi mulţumim pentru extrema bunăvoinţă.

Existenţa ciclului *Leucaidelor* a semnalat-o George Sorescu, în *op. cit.*, p. 132 ş.c.l. Ar fi vorba de o redactare primitivă a ms. 3 743 (*Raccolta delle poesie...*).

113 Ms. 3 075 a fost studiat de D. Caracostea, *Izvoarele lui G. Asachi*, Bucureşti, 1928 (citatele : p. 25, 84).

Despre clasicismul lui Asachi, un frumos articol de Maria Protase : *În căutarea adevăratului Asachi*, în *Tribuna*, din 4 decembrie 1969.

114 Poeziile sînt citate după ediţia 1836, p. 13, 11, afară de *Cătră Tibru*, ed. 1854, p. 69. Explicarea „odei", în ed. 1836, p. 164.

115 În acelaşi sens, E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 130 : „Reci cele mai adeseori, încărcate de podoabe convenţionale, cîteodată versurile lui sînt lapidare, au comparaţii solid clădite, şi, cu toată nesiguranţa limbii, se simte în ele un artist al ritmurilor armonioase, un erudit al versificaţiei".

116 Izvorul „gessner"-ian al *Călătoriei Dafnei (Die Schiffahrt)* l-a stabilit D. Caracostea în *Le préromantisme*, ed. cit., p. 30—34.

117 Versiunea dată de Asachi celebrei *Elegy on a Country Churchyard* a lui Gray, piesă de rezistenţă a preromantismului european, a pricinuit în istoriografia noastră literară una din acele furtuni într-un pahar cu apă care fac deliciul eruditilor şi provoacă stupefacţia laicilor, incapabili să înţeleagă energia cheltuită pentru elucidarea unor detalii insignifiante. Fiind exclusă ipoteza unei imitaţii a originalului englez (A. Lawrence, *Observaţiuni asupra unei elegii a lui Asachi*, în *Viaţa românească*, 1932, nr. 5—6), întrebarea e dacă Asachi l-a adaptat pe Gray prin intermediul lui Jukovski — cum a susţinut G. Bogdan-Duică (*Două capitole dintr-o biografie a lui C. Negruzzi*, în *Convorbiri literare*, 1901, nr. 10), prin intermediul lui Letourneur sau Marie Joseph Chénier — cum a sugerat P. Grimm (*Traduceri şi imitaţiuni româneşti după literatura engleză*, în *Dacoromania*, 1923—1924, p. 293), sau uzînd de mai mulţi intermediari în acelaşi timp — cum a încercat să dovedească V. Ciobanu (*Din relaţiile literare româno-ruse*, în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, 1961, nr. 1, p. 55). S-ar părea că nimic nu e mai simplu decît să se compare textele. Dar cercetătorii procedează unilateral : ei pun în paralelă textul românesc *sau* cu intermediarele franceze, *sau* cu cele ruseşti. De pildă, ultimul cercetător al chestiunii, F. Levit, întreprinde o minuţioasă analiză a afinităţilor dintre versiunea Jukovski şi elegia lui Asachi, mărturisind însă ingenuu că „nu a avut la îndemînă" spre comparaţie şi izvoarele franceze (p. 283). Or, simpla înregistrare de „afinităţi" e neconcludentă în cazul de faţă, în care avem de a face cu variante ale aceluiaşi prototip. În această situaţie doar coincidenţele textuale pot avea o valoare probatorie. Iar astfel de coincidenţe suzistă — după cum se poate lesne constata din exemplele de la p. 337— între traducerea lui Marie Joseph Chénier şi prelucrarea lui Asachi. De notat că „inovaţiile" poetului român faţă de textul francez sînt inovaţii şi în raport cu textul rusesc.

Poezia lui Marie Joseph Chénier o cităm din Prosper Poitevin, *Petits poètes français depuis Malhèrbe jusqu'à nos jours*, Paris, 1861, t. II, p. 625.

[118] Despre găsirea la Roma a *Istoriei Imperiului Otoman* de D. Cantemir, Asachi povestește în *Bănuțul lui Ștefan Voevod*, în *Albina românească*, 1845, nr. 100. În acest articol, Asachi îl califică de impostor pe anonimul care, în broșura *Unele documente din Moldova* (autorul era de fapt N. Istrati — vz. Paul Cornea, *Studii de literatură română modernă*, București, 1962, p. 345), dăduse o a doua traducere românească a baladei *Ștefan cel Mare înaintea Cetății Neamț*. Vz. și Laetiția Cartojan, *Legenda „Mama lui Ștefan cel Mare". D. Cantemir, izvorul baladelor din secolul al XIX-lea*, în *Cercetări literare*, 1943, V, care însă susține neîntemeiat că autorul celei de-a doua traduceri ar fi Hrisoverghi, decedat cu cîțiva ani înainte de apariția broșurii (p. 81).

[119] Asachi a compus și alte meditații în proză, de tip poematic, mai puțin reușite, după părerea noastră, însă ilustrînd același tipar stilistic: *Anul nou 1838* (*Albina românească*, 1838, nr. 1), *Meditație pentru ziua Sf. Paști* (*Ibidem*, 1839, nr. 24) etc. După 1840 (deci dincolo de limitele pe care le-am impus lucrării de față), va da *Cerul stelit*, (*Ibidem*, 1845, nr. 50), bucată admirabilă de poezie a infinității cosmice și adulmecare a miracolului contopirii în marele Tot. Subliniem că Mihai Zamfir e primul istoric literar care a atras atenția asupra valorii meditațiilor asachiene, consacrîndu-le pagini de fină și judicioasă analiză (*op. cit.*, p. 102—103).

[120] Despre Iancu Văcărescu: G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne*, ed. cit.; G. Călinescu, *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 1959, nr. 1—2; Paul Cornea. D. Păcurariu, *Curs de istoria literaturii române moderne*, ed. cit.; Al. Piru, *Poeții Văcărești*, ed. cit.

Articolul lui Pastiescu, vz. supra.

[121] Conjecturile lui Heliade despre *Primăvara amorului* și *Soarta în viață*, ca și o încercare de cronologizare a liricii lui Iancu Văcărescu, în G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 10—14.

[122] Despre *Bacchic*-ul lui Iancu Văcărescu, G. Bogdan-Duică, *Un cîntec de la 1821*, în *Convorbiri literare*, 1902, p. 1045—1047, și *Istoria literaturii române*, ed. cit., p. 21.

Indicația lui Kogălniceanu, în Paul Cornea, Elena Piru, *Documente și manuscrise literare*, București, 1969, p. 221.

[123] Drumul pastoralei secolului al XVIII-lea de la Fontenelle la Gessner e descris, în toate meandrele sale, în vechea carte a lui Daniel Mornet, încă nedepășită sub raportul bogăției documentare, *Le sentiment de la nature en France de Jean Jacques Rousseau à Bernardin de Saint-Pierre*, Paris. 1907.

[124] E interesantă aprecierea dată de Kogălniceanu *Primăverii amorului*, la 1839. El o consideră opera de vîrf a creației de pînă atunci a poetului, care ar avea meritul, alături de Asachi, de a fi introdus în poezia românească disciplina prozodică și de a-l fi imitat pe Petrarca.

[125] Părerea lui Heliade despre primul „baciu", în *Curierul românesc*, 1830, p. 152. Iancu Văcărescu e numit „creator (al) poeziei românești", care dă „modeluri pline de rodnicia duhului său și de frumusețea totdeauna nouă și necunoscută".

[126] *Adevărul* apare în 1843, cîteva luni după alegerea ca domnitor al Țării Românești a lui Gh. Bibescu, în locul devenit vacant prin demiterea lui Al. Ghica. Iancu Văcărescu își pusese și el candidatura la tron, dar obținuse doar 21 de voturi, scor cu mult inferior celui realizat de învingător (I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834—1848*, București, 1915, p. 274).

[127] Izvorul german al *Ielelor (Faust)*, în G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 19. Modelul propus de noi, *La ronde du Sabbat*, e balada a patrusprezecea din *Odes et ballades*, în *Ouevres* de Victor Hugo, Lemerre, vol. II, p. 68—74.

[128] Despre Barbu Paris Mumuleanu, G. Călinescu, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 1953, II, p. 203—205, și 1961 (X), nr. 1, p. 124—128; Al. Piru, *Literatura română premodernă*, ed. cit., p. 379—389; D. Păcurariu, *Clasicismul românesc*, ed. cit., p. 48—54.

[129] *Prefața* lui Heliade la volumul de *Poezii* de Mumuleanu, București, 1837, p. IV—V.

[130] Hugues Blair, *Cours de rhétorique et de belles-lettres*, tr. par Pierre Prevost, I—II, Paris, 1821, seconde éd. Pasajele citate: II, 307 („limbajul pasiunii"), II, 311 (interdependența poezie-muzică), I, 44 (talentul „dar al naturii").

D. Popovici a demonstrat dependența lui Vardalah de *Cursul de retorică* al lui Blair (*Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, București, 1935, p. 37—39).

[131] Voga „caracterelor" în literatura neo-greacă : C. Th. Dimaras, *Istoria literaturii neo-grecești*, tr. Mihai Vasiliu, București, 1968, p. 220. Vz. și Börje Knös, *op. cit.*, p. 614.

[132] Citatele din *Caractere, op. cit.*, p. 40, 32—33, 34, 42, 109, 106—107.

[133] Citatele din *Poezii*, ed. cit., p. 16, 32 (textul lui Simion Marcovici în traducerea sa din Young, p. 45).

[134] Citatele din *Poezii*, ed. cit., p. 6—7, 3, 5, 7 (toate din *Începutul omului și starea orășenească), 12 (Omul)*, 86 *(Amor către Dumnezeu)*, 93 (motivul „ubi sunt"), 59 *(Noaptea ; La prière*, în *Méditations* de Lamartine, ed. G. Lanson, I, p. 160—161).

[135] *Ibidem*, p. 63 (poezia lunară), 28 (muntele).

[136] *Ibidem*, p. 43 *(Primăvara)*, 51 *(Toamna ;* textul lui Lamartine, *Ibidem* 249—250), 53.

[137] *Ibidem*, p. 56 *(Bătrînețele)*, 75 *(Alt chip* ; Al. Piru, *op. cit.*, p. 387), 73—74 *(Vremea)*, 41—42 *(Memoria celor trecute)*.

[138] Despre Peșacov : Al. Ciorănescu, *O scrisoare literară a lui Gheorghe Peșacov*, în *Revista istorică*, 1934, nr. 10—12 ; Constantin N. Velichi, *Un poète „slavo-roumain" : Georges Pešacov*, în *Romanoslavica*, 1968, p. 353—395. Citatele, Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 371—372.

[139] Al. Ciorănescu, *Ibidem*, p. 373.

[140] Peșacov despre Dinicu Golescu : vz. și E. Vîrtosu, *Un oltean aespre Dinicu Golescu*, în *Arhivele Olteniei*, 1937, nr. 89—91.

[141] Citatele, din *Dezmierdare poeticească* sînt după ms. 1279, strofele nr. 22, 70, 154, 222—235 („fortuna labilis"), 258—260.

[142] Despre Ienache Gane : N. A. Ursu, *Poetul moldovean Ienache Gane*, în *Iașul literar*, 1961, nr. 3 ; Al. Piru *Literatura română premodernă*. ed. cit. Poemul lui Ienache Gane *Călătoria lui Cupidon la pustiu* a fost atribuit de V. Ghiacioiu lui C. Negruzzi pe baza unei còpii a acestuia, cuprinsă în ms. 20 (are și un *Cuvînt înainte* versificat și subscris Negruț Căminar). Totuși, opera a apărut la Iași, în 1850, sub numele veritabilului autor.

[143] Citatele sînt după ediția din 1850 : *Călătoria lui Cupidon la pustiu Poemă în versuri compuse de răposatul Enacachi Gane spăt. În prilejul catastrofului întîmplat în acest Prințipat la anul 1821—1822*, Iași, 1850, p. 60 (comandantul elinesc), 9 („Voi, palaturi..."), 51 („O cămașă în zer..."), 52 („Voi tainicilor lăcașuri..."), 72 („Deci amoriul...").

[144] Despre Daniil Scavinschi : C. Negruzzi, *Daniil Scavinschi*, în *Curierul de ambe sexe*, II, p. 39 ; Al. Piru, *Literatura română premodernă*, ed. cit.

[145] Despre *Călătoria dumnealui hatmanul Constantin Palade*, vz. și articolul nostru *Literatura muntelui. De la Haller și Rousseau la Russo și Calistrat Hogaș*, în *De la Alecsandrescu la Eminescu*, București, 1966, p. 381—382.

[146] Despre V. Fabian Bob : Pitarul V. Popescu-Scriban, *Viața paharnicului Vasile Fabian*, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1839, nr. 20 ; „Mult prețuitoriu P." (Vasile Popp), *Trăsuri oareșicare din biografia sau viața răposatului d. Paharnic Vasile Fabian sau Bob*, în *Ibidem*, 1840, nr. 31, 32, 33, 34. Articolul din urmă, omis de *Bibliografia* lui Adamescu, ca și de cei mai mulți istorici literari, e totuși deosebit de interesant ; el conține scrisoarea din care cităm (nr. 31, p. 244) ; de asemenea, relatarea autorului că l-ar fi întîlnit pe Fabian la Brașov, în jurul anului 1820 : viitorul poet și profesor la Iași era „zdrănțos și mai desculț", dar voios și plin de încredere în perspectivele ce i se deschideau (nr. 35, p. 254).

[147] I. Verbină (= I. Pervain) urmărește în articolul *V. Fabian Bob, Supliment la Geografie*, din *Studii literare*, 1948, IV ecourile poeziei (prelucrare în proză de P. Vasici în *Foaie pentru minte*, 1840, nr. 9 ; prelucrare dialogată de Al. Gavra în *Monumentul Șinco-Clainian* ; còpii de N. Pauletti, Filipescu-Dubău, Filaret Scriban ; reeditare de A. Pumnul în *Lepturariu*, III, 1863 ; evocare de G. Missail în *Atheneul român* 1867, nr. 8—9).

[148] Problema trecerii de la o epocă literară la alta și a „supraviețuirii" formelor : Jan O. Fischer, *Littérature française du XIX-e siècle. Problèmes de périodisation*, în *Romanistica Pragensia*. Acta Universitatis Carolina, Philologica, 4, 1968, p. 33 (punctul de vedere marxist) ; F. Baldensperger, *La littérature. Création, succès, durée*, Paris, 1919, p. 121.

CARTEA A TREIA

[1] Tratatul de la Adrianopole şi actul separat privind Principatele Române, în D. A. Sturdza, *Acte şi documente relative la renaşterea României*, Bucureşti, 1889, I, p. 318—325 şi, respectiv, p. 326—328.

[2] Dezvoltarea economică în epoca regulamentară : I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, Bucureşti, 1915, p. 189—224 şi 566—597 ; *Istoria României*, vol. III, sub redacţia acad. A. Oţetea.

[3] Administraţia lui Kiselef : I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834*, Bucureşti, 1934 ; A. Oţetea, *Geneza Regulamentului Organic*, în *Studii şi articole de istorie*, 1957, II, p. 387—402. Vz. şi Al. Papadopol-Calimach, *Generalul Pavel Kisselev în Moldova şi Ţara Românească, 1829—1834, după documente ruseşti*, *An. A. R.*, mem. secţ. ist., s. II, t. IX ; I. Şendrulescu, *Pavel Kiselev şi românii*, în *Analele Universităţii C. I. Parhon*, Bucureşti, Istorie, 1957, nr. 9.

[4] Caracterizarea lui St. Marc Girardin, în *Souvenirs de voyage et d'études*, Paris, 1852, p. 304. Lupta lui Kiselef împotriva pretenţiilor boiereşti : Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, Bucureşti, 1907, p. 58—65. Analiza Regulamentului de către N. Bălcescu : *Question économiques des Principautés Danubiennes*, Paris, 1850, în *Opere*, ed. critică G. Zane, Bucureşti, 1941, vol. II (citatul p. 35). Aprecierea lui Karl Marx : *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, 1960, p. 261—262.

[5] Propunerea lui Iordache Catargiu, în *Hurmuzaki*, XVII, p. 394.

[6] Situaţia ţărănimii după promulgarea Regulamentului : N. Bălcescu, *op. cit.* ; Radu Rosetti, *op. cit.* ; A. şi G. Oţetea, *Ţăranii sub regimul Regulamentului Organic*, în *Studii şi articole de istorie*, 1956, I. p. 136—150.

[7] Scrisoarea lui Al. C. Golescu, în Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională*, Bucureşti, 1967, p. 211—212.

[8] Tulburări şi agitaţii sociale : V. Popovici, *Unele date noi despre conjuraţia confederativă din 1839*, în *Lucrările sesiunii generale ştiinţifice din 2—12 iunie 1950*, Bucureşti, 1951, p. 1993—2000 ; *Idem, Date noi cu privire la organizarea şi reprimarea răscoalei ţărăneşti din Moldova din anul 1831*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, seria istorie, Iaşi, 1956, VII. Proiectul lui Leonte Radu, în *Hurmuzaki*, supl. I, vol. VI, p. 82.

[9] Mişcarea lui I. Cîmpineanu : P. P. Panaitescu, *Planurile lui Ioan Cîmpineanu pentru unitatea naţională a românilor*, în *Anuarul de istorie naţională*, Cluj, 1926, III ; Cornelia Bodea, *op. cit.*, publică *Actul de unire şi independenţă* şi proiectul de constituţie, p. 216—224. Condamnarea lui Cîmpineanu de paşoptişti, în Paul Cornea, Elena Piru, *Documente şi manuscrise*, ed. cit., II, p. 113.

[10] Declaraţia lui Minciaki şi răspunsul lui M. Sturdza, în *Hurmuzaki*, supl. I, V, p. 66 şi 71.

[11] Ordinul lui Kiselef din 21 august 1833, în Radu Rosetti, *Despre cenzura în Moldova*, *An. A. R.*, s. II, t. XXIX, mem. sect. ist., I, 1907, p. 9. Plîngerea lui Timoni, apud I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 54.

[12] Despre suprimarea *Alăutei* : N. Cartojan, *Alăuta românească*, în *Omagiu lui I. Bianu*, Bucureşti, 1927, p. 130—131 (articolul incriminat era *Filozofia vistului* tradus însă după O. Senkovski, şi nu după T. Bulgarin — cum afirmă Cartojan ; M. Kogălniceanu a fost sancţionat cu o lună de arest la domiciliu).

Scrisoarea lui Al. C. Golescu, *op. cit.*, p. 212.

[13] Lucrări străine despre Principate între 1835—1840 : I. M. Lejeune, *Sur la Moldavie*, în *Revue du Nord*, 1837, p. 402—410 (un R. Romanescou [?] răspunde în *Ibidem*, 1838, p. 448—452 ; Raoul Perrin, *Coup d'oeil sur la Valachie et la Moldavie*, Paris, 1938 ; E. Thouvenel, *La Valachie en 1839*, în *Revue des Deux Mondes*, din 15 mai 1839 ; Félix Colson, *De l'état présent et à venir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839 ; Anatole de Demidoff, *Voyage dans la Russie méridionale et le Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*, Paris, 1840 ; Gustave Oelsner, *Quelques notes sur l'opportunité de l'accroissement des relations commerciales de la France avec les Principautés*, Paris, 1840.

Dintre aceste cărţi, cea mai importantă e desigur scrierea lui F. Colson, care, în calitate de fost secretar al lui Cîmpineanu, reflectă starea de spirit şi ideile tinerimii radicale ce se adunase în jurul celui din urmă. El preconizează Unirea Principatelor sub un domn ereditar şi priveşte viitorul românilor sub perspectiva a două mari desfăşurări istorice previzibile în cea de-a doua junmătate a sec. al XIX-lea : „căderea imperiilor şi a raselor dominante şi resurecţia naţiunilor dependente" (*op. cit.*,

p. 302). De notat că lui Colson i se datorește publicarea în *Le National* a prezumtivului tratat de închinare a lui Bogdan cu turcii (noiembrie 1839), cu scopul de a populariza în rîndurile opiniei publice occidentale ideea drepturilor străvechi ale Principatelor la autonomie.

Lucrările românești de informare asupra Principatelor și a revendicărilor lor politice: M. Anagnosti, *La Valachie et la Moldavie*, Paris, 1837 (despre excelența însușirilor morale ale poporului român și imensele posibilități de progres ale Principatelor, cu condiția Unirii, a independenței și a unui prinț străin); *Idem, Les idées de la révolution et les affaires d'Orient ou double tendance de la civilisation européenne*, Paris, 1841; L. A. de Grammont, *De l'administration provisoire russe en Valachie et de ses résultats*, București, 1840 (autorul, ofițer rus, fost aghiotant al lui Alexandru Ghica, elogiază administrația lui Kiselef). Cele mai interesante lucrări sînt de Ion Ghica: *Coup d'oeil sur l'état actuel de la Valachie et de la conduite de la Russie relativement à cette province*, Paris, 1835 (sub pseudonimul M. de L., ancien agent diplomatique; pt. identificare: G. Zane, *O scriere necunoscută a lui Ion Ghica*, Iași, 1943), *Précis des droits des Moldaves et des Valaques fondé sur le droit et sur les traités*, Paris, 1839 (sub pseudonimul O., agent diplomatique; pt. identificare: Ion Roman, *Viața lui Ion Ghica*, București, 1970, p. 93), și *Poids de la Moldo-Valachie dans la question d'Orient*, Paris, 1838. Broșurile lui Ghica preconizează Unirea sub garanția puterilor și încearcă să convingă Apusul că e în propriul său interes să contribuie la formarea unui stat național românesc, tampon între marile imperii antagoniste: Austria, Rusia și Turcia, factor de echilibru la gurile Dunării și partener comercial dintre cei mai promițători, date fiind bogatele resurse naturale ale Principatelor. Între 1838—1840, I. Ghica a colaborat — după cum a dovedit D. Păcurariu — cu articole despre situația din Principate la *Le National*, dezvăluind carențele regimului regulamentar și politica eronată a consulului francez Chateaugiron, care nu voia să sprijine partida națională.

[14] Scrisoarea lui Heliade, apud I. Heliade Rădulescu, *Opere*, ed. critică de D. Popovici, II, București, 1943, p. 487.

[15] Despre marea polemică stîrnită la 1837 de un articol al lui Ion Maiorescu, vz. mai jos nota 92, p. 682—684.

Ruptura între Heliade și tineri se produce prin 1838—1839, cu ocazia aprigelor controverse produse de chestiunea articolului adițional și acțiunea lui I. Cîmpineanu. Heliade îl critică mușcător pe Alecsandrescu pentru fabula *Vulpea, calul și lupul* (*Curier de ambe sexe*, I, p. 238—252), insinuînd și că poezia ar avea caracterul unei „alegorii politice" (*Curier. rom.*, 1839, nr. 165). El se delimitează zgomotos de gruparea radicală din jurul lui Cîmpineanu, scriind un articol encomiastic în favoarea lui Alexandru Ghica (*Curier. rom.*, 1839, nr. 160), dedicînd poezia *Căderea dacilor* lui Mihalache Ghica, fratele domnitorului, cîteva zile numai după ce acesta primise sarcina de a-i ancheta pe participanții la mișcarea revoluționară de la 1840, condusă de D. Filipescu, și avertizînd, în fel și chip, împotriva tulburătorilor ordinei publice, a „rodinienilor" — cum îi va denumi mai tîrziu („Abia în zece ani s-au înprăștiat între junii noștri a treia parte din dicsionerul și gramatica franțozești, și toți nu mai vorbesc decît de libertate, pe care, neînțelegînd-o bine, o mărginesc într-un desfrîu și nesupunere la legi și la așezăminte" — nota I la *Paralelism între limba rumână și italiană*, București, 1840 etc.).

Tinerii, la rîndul lor, nu pot trece cu vederea compromisurile și duplicitățile redactorului *Curierului*. I. Ghica în *Notes historiques sur les Principautés* îi califică atitudinea, la 1838, în mod foarte aspru (Paul Cornea, Elena Piru, *op. cit.*, II, p. 72—73 și nota 113—115). F. Colson îl numește „transfug salariat" (*De l'état*, ed. cit., p. 140).

Relațiile între Asachi și Kogălniceanu se deteriorează prin toamna anului 1839, cînd cel dintîi se împotrivește, în baza privilegiului de exclusivitate de care se bucura tipografia sa, la cererea celui din urmă de a i se autoriza deschiderea unei întreprinderi grafice. Vz.: G. Zane, *O concurență tipografică și o polemică literară între M. Kogălniceanu și G. Asachi*, în *Arhiva românească*, 1941.

[16] Proiectul de „bibliotecă universală" a lui Heliade, imitat după *Introduction au Panthéon littéraire* de Aimé Martin și dat în vileag prin *Curierul românesc*, 1846, nr. 28, constituia cea mai extraordinară întreprindere editorială pusă vreodată la cale în țara noastră. Vz. catalogul celor cca. 230 de opere propuse spre traducere în 10 ani (de la Herodot, Tucidide, Xenofon, la Caesar, Salustiu, Tit-Liviu, Tacit și Rollin, Gibbon, Vico, Herder, de la Platon și Aristot la Bacon, Descartes, Spinoza, Locke, Leibniz, Hume, Kant, Hegel, Schelling etc., etc.), la D. Popovici *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, București, 1935, p. 176—194. Ardeleanul Tincu Velia avea dreptate să se teamă că „românii nu ar fi copți pentru așa sublim" (*Foaia pentru minte, inimă și literatură*, 1847, nr. 46).

Despre Th. Diamant și încercarea sa de falanster, o bună monografie de I. Cojocaru și Z. Ornea, *Falansterul de la Scăieni,* București, 1966.

[17] Una din cele mai comprehensive definiții ale „generației" literare îi aparține lui Sainte-Beuve: generația „nu constă în reunirea fortuită și artificială a cîtorva oameni de spirit, care se concentrează în vederea unui țel, ea este asociația naturală și cvasi-spontană a tinerilor de același elan și numărînd tot atîtea primăveri, iviți sub aceeași constelație, care se simt chemați la o operă comună, deși au gusturi și vocații diverse" *(Nouveaux Lundis,* III, p. 21—22). O încercare nuanțată de a teoretiza conceptul de „generație", ca bază a periodizării literare, la Henri Peyre *Les générations littéraires,* Paris, 1948.

Deosebirea între „luminiști" și „revoluționari" și definirea ideologică a celor din urmă, în studiul nostru introductiv la antologia: *Gîndirea românească în epoca pașoptistă,* București, 1969, p. 10—16 (în colaborare cu Mihai Zamfir).

[18] Scrisoarea lui Florian Aaron către G. Barițiu, din 11 aprilie 1838, publicată de G. Bogdan-Duică, în *Tribuna poporului,* 1903, nr. 18 și 19.

[19] M. Kogălniceanu, *Scrisori, 1834—1849,* ed. Petre V. Haneș, București, 1913, p. 38. Alte mărturii „directe" asupra stării de spirit a tinerilor dintre 1835—1840: scrisorile lui Al. C. Golescu (în Cornelia Bodea, *op. cit.;* I. Voinescu II către I. Cîmpineanu, din 30 oct./11 noiembrie 1839 *(Ibidem,* p. 231); I. Ghica către M. Czaikovski, din 30 mai 1843 (în P. P. Panaitescu, *op. cit.,* p. 43—44) etc.

[20] Situația învățămîntului după 1830: V. A. Urechiă, *Istoria școalelor de la 1800—1864, cu o scurtă introducere cuprinzînd note din istoria culturii naționale anterioare secolului al XIX-lea,* II, p. 75—134; N. Iorga, *op. cit.,* p. 191—232.

Proiectul lui Poenaru, în George Potra, *Petrache Poenaru, ctitor al învățămîntului în țara noastră,* București, 1963.

[21] Numărul și tirajul manualelor din 1839, V. A. Urechiă, *op. cit.,* II, p. 107.

Totul era departe de a sta pe „roze". Timotei Cipariu relatează în memoriul său de călătorie prin Țara Românească din 1836 că Aaron Florian i s-ar fi plîns de cîți „împotrivitori au avut și are întemeierea școalelor". Se plănuise — arăta el — un învățămînt filozofic, dar s-a renunțat „prin filosof atîta adică înțelegînd că-i ateu" *(Călătorie în Muntenia, la 1836,* în *Prietenii istoriei literare,* 1931, nr. 1, p. 379).

[22] Filarmonica a fost — după D. Popovici — „numai manifestarea culturală a lojei masonice de la București", iar prezența lui I. Cîmpineanu în fruntea societății s-ar explica prin calitatea lui de „mare maestru" (I. Heliade Rădulescu, *Opere,* ed. cit., II, p. 474—475). În același sens, G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne,* ed. cit., p. 125—126 Faptul e confirmat de I. Ghica, în *Notes historiques sur les Principautés*: Heliade ar fi fost și el membru al lojei, inițiat de francezul Tavernier *(Documente și manuscrise literare,* ed. cit., II, p. 66). Programul Filarmonicii și versiunea lui Heliade asupra destrămării societății, în *Echilibru între antiteze, op. cit.* Conflictul Heliade-Tavernier, în A. Billecocq, *Le nostre prigioni ou le Journal de Billecocq,* Paris, 1849—1850, I, p 127—130.

[23] Despre activitatea Filarmonicii: T. Burada, *Cercetări asupra Școalei filarmonice din București,* 1833—1837, în *Convorbiri literare,* 1890, nr. 1—2; D. C. Ollănescu, *Societatea filarmonică,* în *Literatură și artă română,* 1898, III, nr. 1—3; I. Diacu-Xenofon, *Filarmonica de la 1833,* București, 1934; Margareta Bărbuță, *Considerații asupra repertoriului teatral al Școlii filarmonice din București, 1833—1837,* în *Studii și cercetări de istoria artei,* 1958, nr. 2; I. Massoff, *Teatrul românesc. Privire istorică,* București, 1961, I, p. 145—209; *Istoria teatrului în România,* I, red. resp. S. Alterescu, București, 1965, p. 134—163; Constanța Trifu, *Cronica dramatică și începuturile teatrului românesc,* București, 1970, p. 20—82.

[24] Despre Societatea de agricultură: I. C. Filitti, *Domniile române,* ed. cit., p. 226.

Scrisoarea lui Bolliac către Negruzzi, din 26 ianuarie 1836, a fost publicată de Iacob Negruzzi, în *Convorbiri literare,* 1881—1882 (XV), p. 74 ș.c.l.

[25] Despre „Societatea de medici și naturaliști" din Iași: N. A. Bogdan, *Societatea medico-naturalistă și muzeul istorico-natural din Iași. Documente, scripte și amintiri,* Iași, 1919; Jean Livescu, *Rolul societăților științifice din Moldova în dezvoltarea științei din țara noastră,* în *Studii și cercetări științifice,* Ac. R.P.R., Iași, 1950, I, fasc. I; I. Lăzărescu, *So-*

cietatea de medici și naturaliști din Iași între anii 1830—1850, Ibidem, 1954, V, nr. 1—2.

[26] Despre Societatea pentru învățătura poporului român: C. Bodea, *op. cit.*, p. 21—27. Procesul verbal de constituire al societății, în *Anul 1848*, ed. cit., I, p. 11.

[27] Scrisoarea către Negruzzi: *Corespondență între doi rumâni, unul din Țara Rumânească și altul din Moldova*, în *Muzeul național*, 1836, nr. 36.

[28] Timotei Cipariu, *Călătorie în Muntenia*, ed. cit., p. 380; C. Negruzzi, într-o scrisoare către G. Asachi, din 21 iulie 1838, publicată în *Familia*, 1886, nr. 22.

Conservatorul filodramatic: I. Massoff, op. cit., p. 210—242; *Istoria teatrului în România*, ed. cit., p. 169—181; Constanța Trifu, *op. cit.*, p 97—105.

[29] Nimic nu edifică mai bine asupra situației scenei românești la 1840 decît condițiile pe care Negruzzi, Kogălniceanu și Alecsandri sînt obligați să le subscrie în cadrul contractului de arendă al sălii teatrului. Documentul (publicat de T. Burada, *Începutul teatrului în Moldova*, în *Arhiva* [Iași], 1906, p. 266) stabilește că cele două trupe, cea franceză, a cărei compoziție e fixată la 14 persoane, și cea românească, al cărei număr e lăsat la latitudinea antreprenorilor, vor activa sub aceeași conducere — lucru foarte pozitiv. Subvenția anuală acordată de guvern urma să fie de 600 de galbeni pentru trupa franceză și numai de 200 de galbeni pentru trupa română. Se anticipau 75 de spectacole franceze pe stagiune și 25 românești. Punctul cel mai caracteristic e însă următorul: „Repertoriul pieselor teatrale va fi acela care va fi obținut cel mai mare succes pe teatrele din Paris" (art. 5). Iată-i, așadar, pe protagoniștii naționalismului cultural angajîndu-se să furnizeze publicului „succesele" de modă ale scenei franțuzești! E oare la mijloc o abjurare a principiilor? Cîtuși de puțin! Dînd dovadă de bun simț, realism și o maturitate care contrasta frapant cu vîrsta lor crudă (a lui Kogălniceanu și Alecsandri îndeosebi), cei trei semnatari ai contractului înțeleseseră că pentru a urni din loc teatrul românesc nu se puteau sări etape. A ignora voința oficialității și predilecțiile publicului însemna să lupți cu morile de vînt, sau, și mai rău, să te condamni la inactivitate. Acceptînd clauza repertoriului de imitație, Negruzzi, Kogălniceanu și Alecsandri nu făceau decît să se supună „regulilor jocului", reguli aspre și injuste, dar de neeludat. Încotro mergeau, de fapt, dorințele lor ne-o arată o înștiințare din *Albina românească*, 1840, nr. 50: „Cît pentru teatrul românesc, atît administrația, cît și tinerii actori, pătrunși de patriotica rîvnă de a forma sțena națională, nu vor cruța nici jertfe, nici ostenele spre a cîștiga mulțămirea publicului. Piesele ce se vor reprezenta vor fi unele traducții din autorii străini cei mai plăcuți, altele, compuneri originale." Ultimele cuvinte ale textului citat: „compuneri originale" — lămuresc sensul întregii operații. Departe de a constitui un act de infidelitate față de ei înșiși, cum par a crede mulți istorici ai teatrului, care dintr-un exces de pudoare trec sub tăcere art. 5 al contractului de arendă din 18 martie 1840, acesta pune în lumină, dimpotrivă, dificultățile întîmpinate de exponenții liniei naționale în cultură, ajutîndu-ne astfel să prețuim la justă valoare marile lor merite.

[30] Despre primele gazete românești din Principate: Iorgu Iordan, *Albina românească*, în *Revista critică*, 1930, IV, nr. 2. (Izvoarele de informație ale lui Asachi erau mai cu seamă rusești, cum se vede din fonetismul unor nume geografice: „Ghermania", „Franția" etc. — p. 83); Paul Cornea, *O gazetă acum 130 de ani*, în *Gazeta literară*, din 19 și 26 martie 1959. Vz. și Barbu Lăzăreanu, *Novitalele lui Gheorghe Asachi și Curierul românesc*, în *Glose și comentarii de istoriografie literară*, București, 1958, p. 271—282.

[31] Heliade e ajutat la început de C. Moroiu, care însă se retrage curînd (*Curierul românesc*, 1829, nr. 31), Asachi, de V. Fabian-Bob și G. Săulescu (*Albina românească*, 1830, nr. 6).

Dificultățile *Curierului...*: 1829, nr. 7; 1829, nr. 70 (tirajul). Există însă și ecouri favorabile: tinerii români ce învățau la Paris (Șt. Mărgeală, Alex. Lenș, Nic. Băleanu, C. Brăiloiu, Dumitrache Golescu, C. Lenș, I. Vlădoianu, C. Filipescu) îi adresează redactorului o scrisoare de felicitare. „De prisos ni se pare să-ți descriem — arată ei — cîtă bucurie am simțit toții cînd am văzut că se tipărește și în patria noastră o gazetă... și este cu neputință să nu se bată inimile de bucurie cînd vedem și auzim că să fac lucruri și așezăminturi mîntuitoare pentru patria noastră, în care înlesnesc a se revărsa luminile și cunoștințele care contribuiesc spre fericirea și folosul românilor".

[32] Pentru datarea operelor citate, trimitem la *Bibliografia analitică a periodicelor românești* de Ioan Lupu, Nestor Camariano și Ovidiu Papa-

dima, vol. I, 1790—1850, partea a III-a, Bucureşti, 1966, excelent instrument de lucru, care simplifică în mod considerabil sarcinile cercetătorilor epocii de care ne ocupăm.

[33] Despre *Curier de ambe sexe*, G. Bogdan-Duică, op. cit., p. 89—100; Mihai Zamfir, *Literatura «Curierului de ambe sexe»*, în *Analele Universităţii, Bucureşti*, seria Ştiinţe sociale, Filologia, 1962 (XI), nr. 25 („Din punctul de vedere al ideologiei literare, *C. de a.s.* defineşte complet perioada romantică a lui Heliade, în cele mai variate ipostaze ale ei", p. 25). Vz. şi M. Vasilescu-Buzoianu, *Traducerile din limba franceză în «Curierul de ambe sexe»*, Bucureşti, 1936.

[34] Despre *Curiosul*: Ovidiu Papadima, *Cezar Boliac*, ed. cit., p. 85—90.

[35] N. Cartojan, *Alăuta românească*, în *Omagiu lui I. Bianu*, Bucureşti, 1927. Recent, o bună iniţiativă a editurii Minerva (care sperăm să nu rămînă o „rara avis"): o ediţie facsimilată a *Alăutei* de Cornelia Oprişanu, prefaţa Al. Andriescu (1970).

[36] Vasile Netea, *«Romania» — primul cotidian al poporului român*, în *Studii*, 1966, nr. 1.

Despre *Pămînteanul*: O. Papadima, *op. cit.*, p. 93. Privitor la editorul acestei publicaţii, o mărturie uitată a lui Ulysse de Marsillac limpezeşte incertitudinile persistente pînă astăzi. Într-un articol informativ asupra presei româneşti din trecut, din *La voix de la Roumanie* (23 octombrie 1862), publicistul francez exclamă la un moment dat: „Eram să uit o foaie care — e adevărat — n-a avut decît o existenţă efemeră, doar cîteva numere, dar pe care un francez e inadmisibil s-o treacă sub tăcere. Vreau să mă refer la *Pămînteanul*, fondat în 1838 de d. Vaillant." (p. 161) Marsillac declară în plus — ceea ce dă şi mai multă greutate spuselor sale — că deţine informaţia de la Vaillant însuşi, care i-o încredinţase cu cîteva zile în urmă.

[37] Iosif Pervain, *«Foaia duminicii» (1837). Contribuţii la istoria presei române din Transilvania*, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Philologia, 1962, nr. 2. Despre *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, o bună bibliografie analitică, însoţită de un studiu monografic minuţios conceput, a dat George Em. Marica (Bucureşti, 1969). Vz. şi Mihai Zamfir, *Literatura din «Foaie pentru minte, inimă şi literatură» (pînă la 1850)*, în *Analele Universităţii Bucureşti*, seria Ştiinţe sociale, Filologie, 1964, XIII.

[38] Dificultăţile tiparului: Heliade, în *Curierul românesc*, 1829, nr. 19; Gr. Pleşoianu în *Aneta şi Luben*, ed. cit., *Prefata*.

[39] Datele despre tipografia lui Heliade la 1836: *Almanahul statului*, 1836, p. 155 (Bariţiu afirmă însă că erau 10 teascuri şi o turnătorie de litere — Vasile Netea, *Timotei Cipariu şi George Bariţiu călători*, ed. cit., p. 131). Între 1831—1848, tipografia lui Heliade a scos 195 de titluri, scrieri originale şi traduceri (Mircea Tomescu, *Istoria cărţii româneşti de la începuturi pînă la 1918*, Bucureşti, 1968, p. 143). Capacitatea totală a tipografiilor apreciată de Neigebauer: G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 101.

Statistica tipăriturilor dintre 1830—1840 la: Barbu Theodorescu, *Cartea românească de-a lungul secolelor. Schiţă*, în *Studii şi cercetări de documentare şi bibliologie*, 1965, nr. 1, p. 49.

[40] Despre „Colecţia de autori clasici", vz. supra, nota III, 16.

Anunţarea „Bibliotecii romanţo-istorice": *Albina românească*, 1839, nr. 12.

[41] Date complete asupra traducerilor din primele decenii ale secolului al XIX-lea, în anexele nepublicate ale lucrării noastre: *Traduceri şi traducători în prima jumătate a secolului al XIX-lea. (Comentarii pe marginea unei aplicaţii statistice la istoria literară)*, în *De la Alecsandrescu la Eminescu*, Bucureşti, 1966.

[42] Importanţa traducerilor: G. Bariţiu, *Cărţi, cititori*, în *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, 1843, nr. 51. Alte opinii: Heliade, în *Gramatica românească*, Sibiu, 1828, p. XXXIV; *Idem, Asupra traducţiei lui Omer*, Bucureşti 1837 („La început, traducţiile deschid drumul compoziţiilor şi formează limba, puindu-o pe tiparele ideilor autorilor veacurilor", „Fieştecare traducător are de pildă înainte limba şi autorul din care traduce şi se identifiază în oarecare chip cu modelul său" — p. 13—14); M. S. (Simion Marcovici), în *Foaie literară*, 1838, nr. 18; Gh. Asachi. *Omul literat*, în *Albina românească*, 1839, nr. 12 etc.

[43] Pînă la studierea amănunţită a listelor de „prenumeranţi" dintre 1820—1850, problema compoziţiei, a diferenţierii şi a evoluţiei „publicului" va rămîne, ca şi pînă acum, un obiect de speculaţie. Şi, din păcate, din cauza numărului insuficient de „liste", a alcătuirii lor defectuoase şi a rolului greu de evaluat pe care-l joacă „mecenatul" (cumpărarea de cărţi în scop filantropic), e îndoielnic chiar şi dacă o cercetare serioasă,

cum e cea pe care o întreprinde sub conducerea noastră Cătălina Velculescu în cadrul Institutului de istorie și teorie literară „G. Călinescu", va putea conduce la rezultate absolut concludente.

M. Kogălniceanu, *Jurnalismul românesc*, în *România literară*, 1855, nr. 6

[44] Evaluări ale publicului: Bois le Comte, apud G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 91; I. Genilie, *Idee repede despre starea literaturii și învățăturii de acum în România*, în *Curierul de avis*, 1837—1838, I, supl. nr. 73; M. Kogălniceanu, în *Dacia literară*, 1840, p. 417; Heliade, în *Curier de ambe sexe*, 1839—1840, II, p. 381. Alte mărturii: „Biblioteca românească" a lui Carcalechi avea, în 1829, 451 de abonați, dintre care 318 în Transilvania și Ungaria, 126, în Principate, 5, Viena, 1, Paris, 1, Londra (I. Lupaș, *Contribuțiuni la istoria ziaristicii românești ardelene*, Sibiu, 1926); Aaron Florian îi scria lui Barițiu în 1843 că *Curierul* ar fi ajuns „cu totul șchiopătat", la nu mai mult decît 80 de abonați (N. Bănescu, *G. Barițiu și legăturile sale literare cu românii din celelalte părți*, *Convorbiri literare*, 1908, p. 10); G. Barițiu, *Cărți, cititori*, în *Foaie pentru minte...*, 1843, nr. 51. (Cauzele slabei difuzări a cărții: profesorii nu-i îndeamnă pe școlari să citească autorii clasici; calitatea nesatisfăcătoare a traducerilor; insuficienta popularizare a noutăților apărute; prețurile prea ridicate. Din cărțile „mai neapărat trebuincioase", un tiraj de 500—1500 de exemplare nu se scurge nici în 20 ani!)

[45] Ne-am ocupat de problema discrepanței dintre principiile îndrumării și practica creației, în comunicarea noastră la cea de-a doua Conferință națională de literatură comparată: *„Cerere" și „ofertă" în determinarea profilului traducerilor de la jumătatea veacului trecut*, în *Probleme de literatură comparată și sociologie literară*, ed. cit., p. 109—115.

[46] Citatul e din articolul *Despre influența teatrului asupra năravurilor unei nații* de un autor anonim, în *Gazeta Teatrului Național*, 1835, nr. 2, p. 18.

[47] Cataloagele Cabinetelor de lectură: *Catalogue des livres français qui se donner en lecture à la librairie de la Cour de Frédéric Walbaum*, București, 1838; *Catalogue des ouvrages français qui se trouvent dans le cabinet de lecture Adolphe Hening*, Iași I — 1840, II — 1841; *Catalogue des livres français qui se donner en lecture à la librairie de C. A. Rosetti et Winterhalder*, București, 1846 (ed. a II-a — 1847, a III-a — 1850); *Catalogue du cabinet de lecture français de la librairie F. Bell et co.*, Iași, 1846. Despre Cabinetele de lectură: Barbu Theodorescu, *Istoria bibliografiei române*, București, 1945, p. 27—31.

Indicațiile pe care le procură cărțile din cabinetele de lectură concordă cu profilul repertoriului teatrului francez. Ion Horia Rădulescu evaluează în lucrarea sa *Le théâtre français dans les pays roumains (1826—1852)*, Paris, 1965, numărul total al pieselor reprezentate de trupele franceze în Principate, între 1831—1852, la 500, dintre care despre 268 posedăm știri precise (p. 416). Or, din aceste 268 piese cunoscute, 253 aparțin repertoriului contemporan, fiind create la Paris, după 1830; doar 8 piese sînt din secolul al XVIII-lea; ca genuri, întîietatea o dețin vodevilul, comedia de moravuri și melodrama. Ce dovadă mai grăitoare a apetitului spre „nou" manifestat de publicul cultivat al Principatelor, decît această tendință de a fi în pas cu „moda" literară a Apusului?

[48] M. Kogălniceanu, *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană, rostit în 24 noiembrie 1843*, publicat întîi în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1844, nr. 11, 12, 13 din 13, 20, 27 martie. Cităm după M. Kogălniceanu, *Opere*, ed. cit., p. 640.

[49] N. Iorga, studiul introductiv la *Hurmuzaki*, X, p. LXVII.

[50] Definiția lui Sieyès, în antologia lui J. Godeschot, *La pensée révolutionnaire en France et en Europe, 1780—1799*, Paris, 1964, p. 75. Termenul de „naționalitate" și citatul din Jahn, la G. Weill, *L'Europe du XIX-e siècle et l'idée de nationalité*, Paris, 1938, p. 4—6.

Teoria modernă a „națiunii": *La nationalité dans la science sociale et dans le droit contemporain*, Paris, 1933; Théodore Ruyssen, *Les sources doctrinales de l'internationalisme*, t. III: *De la Révolution française au milieu du XIX-e siècle*, Paris, 1961. O cercetare interesantă de semantică istorică asupra termenului „patriote": Werner Krauss, *„Patriote, patriotique, patriotisme" am Ende des Ancien Régime*, în *Struktur und Funktion des sozialen Wortschatz in der französischen Literatur*, Halle, 1970.

Despre geneza ideii naționale la noi și raporturile ei cu „luminile": Valentin Al. Georgescu, *La philosophie des Lumières et la formation de la conscience nationale dans le Sud-Est de l'Europe*, și Virgil Cîndea, *Les Lumières et la naissance de la conscience nationale chez les Roumains*, în *Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du Sud-Est européen*, Bucarest, 1970.

[51] Gh. T. Kirileanu, *Dăsluşire. O scriere inedită a lui Zilot Românul,* în *Revista istorică română,* 1941—1942, p. 306—307, 297, 291.

[52] Cele trei „fericiri“ ale lui Naum : C. Erbiceanu, *Viaţa şi activitatea literară a protosinghelului Naum Rîmniceanu,* Bucureşti, 1900, p. 28—29 ; limba dacilor — *Ibidem,* p. 46 ; prevalenţa elementului dac : C. Erbiceanu, *Cronicarii greci,* ed. cit., p. 245, conceptul de „patrie“ — *Ibidem,* p. 242, 248, 249.

[53] Textele din E. Vîrtosu, *1821, Date şi fapte noi,* ed. cit., p. 208, 205 (continuitatea de neam), 204, 187—189 (originea românilor), 193, 194 (anti-grecismul).

[54] *Obşteasca tînguire,* în *Documente 1821,* ed. cit., V, p. 531—532.

[55] Termenul „România“ ; Victor Popa, *Cîteva date în legătură cu adoptarea numelui de România,* în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai,* Historia, 1959, nr. 1 ; Eugen Stănescu, *Geneza noţiunii de „România“, Evoluţia conştiinţei de unitate teritorială în lumina denumirilor interne,* în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român,* Bucureşti, 1968.

[56] Jean Weisgerber, *Examen critique de la notion de nationalisme et de quelques problèmes qu'elle soulève en histoire littéraire,* în *Actes du IV-e Congrès de l'Association Internationale de Littérature comparée,* Fribourg, 1964, Hague-Paris, 1966, p. 222.

Citotele din Heliade : *Curierul românesc* 1832, nr. 87 ; *Curierul de ambe sexe,* I, 1837—1838, p. 100.

[57] Formarea conceptului de „naţiune“ la românii din Transilvania : valoroasa monografie a lui D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum,* Cluj, 1948 (ed. a II-a, 1967).

[58] Scrierea împotriva lui Eder atribuită lui Budai-Deleanu : I. Pervain, *Ioan Budai-Deleanu şi Supplex Libellus Valachorum,* în *Studii,* 1969, nr. 2

Conceptul „deschis“ de naţiune : Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea,* Bucureşti, 1966, p. 107.

[59] Raporturile I. Molnar — Naum Rîmniceanu : C. Erbiceanu, *Viaţa şi activitatea,* ed. cit., p. 42.

[60] Listele de prenumeranţi pentru cele două cărţi tipărite la Buda, cu cifre aproape neverosimil de ridicate : Mircea Tomescu, *op. cit.,* p. 117 Producţia tipografiei de la Buda, *Ibidem,* p. 124.

[61] Identificarea Alexie Lazăr = Carcalechi, la I. Pervain, *Biblioteca românească, 1821,* în *Revista de istorie şi teorie literară,* 1968, nr. 4, p. 655 ; Teodor Racoce, *Crestomaticul romănesc.* ed. critică de T. Bălan, Cernăuţi, 1930.

[62] Elogiile aduse *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia* a lui Petru Maior : Naum Rîmniceanu, în C. Erbiceanu, *op. cit.,* p. 41 ; Heliade, *Curierul romănesc,* 1839, nr. 70—71 ; C. Negruzzi, *Cum am învăţat româneşte, Curier de ambe sexe,* I, 1837—1838 ; Mumuleanu, *Caractere,* p. 74 ; M. Kogălniceanu, *Documente şi manuscrise literare,* ed. cit., II, p 219, 217—218.

[63] Încercarea de atragere a lui Budai Deleanu ca profesor în Moldova : *Uricariul,* 1886, VII, p. 68 ; relaţiile cu I. Barac şi alţi profesori : Const. A. Stoide, *Legăturile culturale dintre Moldova şi Transilvania. Date noi,* în *Revista de istorie şi teorie literară,* 1970, nr. 1.

[64] Prioritatea preocupărilor de limbă : Heliade, *Domnului Comisului şi cavalerului P. Poenarul, directorul şcoalelor naţionale din Principate,* în *Curierul romănesc,* 1839, nr. 71.

[65] Opiniile exprimate despre limbă între 1830—1840 : *Bibliografia limbii române literare,* I (1780—1848), întocmită sub conducerea lui Tudor Vianu, în *Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea,* vol. III, 1962. De asemenea : L. Şăineanu, *Istoria filologiei române. Studii critice,* Bucureşti, 1895, ed. a II-a ; Mircea Seche, *Cîteva păreri despre limba literară în prima jumătate a secolului al XIX-lea,* în *Limba română,* 1958, nr. 2 şi 4 ; 1959, nr. 1. Vz. şi : I. Coteanu şi I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica şi filologia românească. Probleme — bibliografie,* Bucureşti, 1970.

[66] Citatul („Cine poate zice că...“) e din *Precuvîntarea* la *Povăţuitoriul tinerimii către adevărata şi dreapta cetire,* Buda, 1826, atribuit lui Gh. Lazăr. Paternitatea dascălului ardelean a fost contestată, cu bune temeiuri, de Onisifor Ghibu, în *Din istoria literaturii didactice româneşti, An. Ac. R.,* mem. secţ. lit., s. II, t. XXXVIII.

[67] Neajungerea limbii : Gr. Pleşoianu, în traducerea *Întîmplărilor lui Telemah, fiul lui Ulise,* Bucureşti, 1831, vol. IV, p. 210. Excelenţa limbii : Heliade, *Curierul romănesc* 1831 nr. 16 ; *Idem Muzeul naţional* 1836,

nr. 36 ; C. Aristia, *Din operele lui Alfieri*, I, Bucureşti, 1836, *Precuvîntare ;* I. A. Vaillant, *România*, 1838, nr. 68, supl.

[68] Referatul lui Asachi despre *Gramatica* lui Săulescu a fost publicat în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, 1953, II, p. 201.

Legătura dintre cultivarea limbii şi fiinţa naţională e subliniată de Heliade în scrisoarea către Poenaru : *Curierul românesc*, 1839, nr. 71.

[69] Originile istorismului modern, la Friedrich Meinecke, *Die Entstehung des Historismus*, München, 1965, 4 Auflage, care studiază filozofia istoriei în secolul al XVIII-lea, insistînd asupra lui Herder şi Goethe, dar subevaluînd însemnătatea lui Vico şi estompînd oarecum deosebirea dintre lumini şi romantism. Expansiunea istorismului în sec. al XIX-lea : B. Reizov, *L'historiographie romantique française*, 1815—1830, Moscou, f.a. Vz. şi Vera Călin, *Curentele literare şi evocarea istorică*, Bucureşti, 1963, p. 68—95.

[70] Opinia lui Ernst Cassirer, în *La philosophie des lumières*, ed. cit., p. 207 ; B. Groethuysen, *Philosophie de la révolution française*, Paris, 1956, p. 166.

[71] Utilizarea „dreptului istoric" de către autorii *Supplex*-ului : D. Prodan, *op. cit.*, p. 67.

[72] Relatarea lui Marcovici despre succesul de „lacrimi" al *Istoriei* lui Aaron Florian : în *Curierul de ambe sexe*, 1837—1838, I, p. 123.

[73] Articolul lui Al. Popovici, în *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, 1839, nr. 16. Descifrarea inscripţiilor : G. Bariţiu, *Ibidem*, 1839, nr. 27.

[74] Apelul lui S. Marcovici pentru publicarea de manuscrise şi compunerea unei istorii naţionale, în *Muzeul naţional*, 1837, nr. 6.

[75] O piesă *Ştefan cel Mare*, jucată de Costache Caragiale la Botoşani, prin noiembrie 1838, e citată de T. T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, I, Iaşi, 1915, p. 205.

[76] Precuvîntarea la *Idee repede de istoria Prinţipatului Ţării Româneşti* e reprodusă în antologia noastră (în colaborare cu Mihai Zamfir) *Gîndirea românească în epoca paşoptistă*, Bucureşti, 1969, vol. I, p. 141—148. Despre autor : Pompiliu Teodor, *Contribuţia lui Aaron Florian la dezvoltarea istoriografiei naţionale*, în *Acta Musei Napocensis*, 1968, V ; V. Cristian, *Activitatea istoriografică a lui Aaron Florian*, în *Analele ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi*, s. II, Istorie, t. XVI, 1970, fasc. 1.

[77] Ideile lui M. Kogălniceanu : *Histoire de la Valachie*, în *Opere*, ed. cit., p. 49 ; *Introducţie* la *Arhiva românească*, *Ibidem*, p. 612—613 ; despre Gh. Şincai, *Ibidem*, p. 617.

[78] M. Kogălniceanu, *Bătălia de la Războieni şi pricinile ei. 26 iulie 1476*, în *Arhiva românească*, 1841, I, *Ibidem*, p. 634.

Despre concepţia istorică a lui M. Kogălniceanu : I. Lupaş, *Leopold Ranke şi Mihail Kogălniceanu*, în *Mem. Ac. R.*, s. III, t. XVIII, 1936 ; D. Popovici, *Concepţia istorică a lui Mihail Kogălniceanu*, în *Arhiva românească*, 1945—1946, t. X, p. 39—54 ; A. Oţetea, studiul introductiv la *op. cit.* ; N. Bagdasar, *Concepţia istorică a lui M. Kogălniceanu*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Ac. R.P.R., Iaşi, 1957, VIII, fasc. 2 ; vz. şi Petre V. Haneş, *Studii de literatură română*, Bucureşti, 1910, p. 44—49 (influenţa lui Karamzin). A. Pippidi, in *Studii*, 1967, nr. 1, vorbind de Manolachi Drăghici, „cronicar întîrziat" (născut la 1802, care publică o *Istorie a Moldovei* în 1857, cu vervă, dar mentalitate de memorialist medieval), pune problema conversiunii retrograde a luminismului după 1848.

Raporturile dintre istoriografia luminilor şi cea romantică sînt discutate de Pompiliu Teodor în Introducerea la antologia *Evoluţia gîndirii istorice româneşti*, Cluj, 1970 (concluzii apropiate de ale noastre.).

[79] Valorificarea folclorului de către romantici, cu un material foarte bogat privind domeniul slav şi în special cel polonez, la I. C. Chiţimia, *Folclorul românesc în perspectivă comparată*, Bucureşti, 1971.

[80] Despre culegerea lui Fauriel şi, în genere, despre stimularea interesului pentru folclor datorită influenţelor europene : D. Caracostea, *Poezia tradiţională română. Balada populară şi doina*, ed. critică de D. Şandru, Bucureşti, 1969, vol. II, p. 31—39, 59.

[81] I. C. Chiţimia, *Un basm necunoscut înregistrat în secolul al XVIII-lea*, în *Revista de istorie şi teorie literară*, 1968, nr. 1 ; I. Bianu, *Doncilă, un vechi cîntec vitejesc*, în *Convorbiri literare*, 1909, nr. 1 ; despre Budai Deleanu : Ovidiu Bîrlea, *Folclorul în Ţiganiada lui I. Budai-Deleanu*, în *Studii de folclor şi literatură*, Bucureşti, 1967, şi studiul nostru din *Studii de literatură română modernă*, ed. cit., p. 49—54 ; N. Iorga, *Studii şi documente*, XVII, p. 76 ; Al. Lambrior, *Literatura poporană. Pilde, povăţuiri şi cuvinte adevărate*, în *Convorbiri literare*, 1874, VII (Vz. Perpessicius, *Iordache Golescu — lexicograf, folclorist şi scriitor*, în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, 1954, III).

[82] Despre *Cîntece cîmpenești:* A. Veress, *Bibliografia română-ungară*, București, 1931, II, p. 121—122; Onisifor Ghibu, *Contribuții la istoria poeziei noastre populare și culte*, București, 1934; O. Papadima, *Vechi legături între cîntecul de lume românesc din Transilvania și cel din Țara Românească*, în *Revista de etnografie și folclor*, 1965, nr. 3.

Părerea lui I. C. Chițimia, contrară celei a lui M. Gaster și N. Cartojan, asupra raporturilor dintre cărțile populare și folclorul local, în: I. C. Chițimia, Dan Simonescu, *Cărțile populare*, ed. cit., I, p. XXVIII.

„Verșuri": M. Gaster, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, I, II, 1883, nr. 2; N. Drăganu, *Versuri vechi*, în *Dacoromania*, V, Cluj, 1929; I. Breazu, *Versuri populare în manuscrise ardelene vechi*, în *Anuarul Arhivei de Folclor, 1939;* vz. și D. Pop, I. Niculiță, *Napoleon Bonaparte dans le folklore roumain*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, s. Philologia, 1969, fasc. 2.

[83] Stolnicul Constantin Cantacuzino despre cîntecele de vitejie: *Cronicarii munteni*, ed. M. Gregorian, București, 1961, I, p. 6; I. Breazu, *Temeiurile populare ale literaturii române din Transilvania*, în *Studii literare*, 1943, II, p. 69—70.

[84] Tudor Vianu considera că legătura indisolubilă cu sursele populare constituie „prima caracteristică izbitoare" a literaturii noastre în evoluția ei de-a lungul secolelor al XIX-lea și al XX-lea. „Fiindcă Renașterea, ca mișcare literară, a lipsit din dezvoltarea literaturii române, aceasta n-a pierdut niciodată contactul cu sursele populare și cînd a ajuns să dea creații artistice originale de o valoare înaltă, literatura română a păstrat un caracter popular" *(Studii de literatură română*, ed. cit., p. 550).

[85] Despre străinii care descoperă folclorul românesc: Gh. Ciobanu, *Culegerea și publicarea folclorului muzical român*, în *Revista de etnografie și folclor*, 1965, X, nr. 6; I. Taloș, *Vuk. St. Karadžuč în folcloristica românească*, *Ibidem*, 1967, XII, nr. 1 (Vz. și Al. Bistrițeanu, *G. Asachi și folclorul*, în *Limbă și literatură*, 1955, I).

Elogios pentru cîntecele populare românești, „care poartă pecetea adevărului istoric", este și autorul anonim al unui articol despre literatura din Muntenia, apărut în revista rusească *Severnaia Pcela*, 1844, nr. 253, 254 și 256, reprodus în *Das Ausland* (V. Bologa, *Un rus despre literatura română în anul 1844*, în *Dacoromania*, 1927—1928, V). Autorul ar fi, după E. M. Dvoicenco-Markova, scriitorul E. P. Kovalevski.

[86] Zenovie Pîclișanu, *O veche societate pentru cultivarea limbii române*, în *Revista istorică*, 1921, VII, nr. 4—6. Noi ne îndoim de autenticitatea textului, care ni se pare prea clarvăzător pentru momentul respectiv și suspect de bine scris.

[87] Manuscrisul lui Dimitrie Ardelean: Romulus Todoran, *Poezii populare într-un manuscris ardelean din 1831*, în *Anuarul Arhivei de folclor*, 1945, VII, Sibiu; N. Pauletti, *Cîntări și strigături românești de cari cîntă fetele și feciorii jucînd, scrise de... în Roșia, în anul 1838*, ed. critică de I. Mușlea, București, 1962; culegerea lui Bucur Șerb: L. Demény, I. Vlăduțiu, *Contribuții documentare la începuturile culegerilor creației populare orale românești în Transilvania*, în *Revista de etnografie și folclor*, 1965, nr. 6.

Autorul „proverbelor" ar fi I. Maiorescu (V. Netea, *Primele colecții de proverbe românești publicate*, în *Studii de folclor și literatură*, București, 1967, p. 407—409).

[88] Dizertația lui Murgu *Widerlegung oder Abhandlung*, în ediția de *Scrieri*, îngrijită de I. D. Suciu (București, 1969). Citatul: p. 267 (traducerea noastră).

Activitatea folcloristică a lui Al. Hasdeu: E. Dvoicenco, *Al. Hasdeu și literatura românească populară*, în *Revista istorică*, 1936, XXII. Un amănunt puțin cunoscut e că articolul lui A. H. din *Teleskop* a stîrnit riposta unui anonim, care reproșa traducerilor inexactități și autorului lor că nu recunoaște caracterul latin al limbii române. (*Teleskop*, 1833, nr. 22.) Spre a dovedi latinitatea, el trimite revistei lui Nadejdin traducerea *Dialogului între unchi și nepot pentru începutul limbii române* al lui Petru Maior, pe care aceasta o și publică în nr. 23, din 1833. (E. Dvoicenco-Markova, *Russko-rumânskie sviazi*, *op. cit.*, p. 113—114. Vz. și articolul nostru *Știri noi*, *op. cit.*, p. 100).

[89] Solicitări de cîntece populare de către M. Kogălniceanu: *Scrisori*, ed. cit., p. 155, 163 („Vreau să tipăresc aici cîntecele moldovenești"). Părerile despre literatura populară: *Opere*, ed. cit., p. 552; *Documente și manuscrise literare*, ed. cit., p. 221.

Despre raporturile lui Kogălniceanu cu folclorul, documentatul studiu al lui Dan Simonescu *Baza folclorică a operei literare a lui Mihail Kogălniceanu*, în *Limbă și literatură*, 1968, vol. XVII.

[90] Naționalismul ca rezultat al „romantismului inimii": N. Jonard, *L'idée de la patrie en Italie et en France au XVIII-e siècle*, în *Revue de littérature comparée*, 1964, nr. 1, p. 99.

Etienne Fournol, *Les nations romantiques*, Paris, 1931, p. 224 și 219.

[91] Călători străini despre intensitatea „galomaniei" între 1830—1840: Bois le Comte, *Hurmuzaki*, XVIII, p. 371; E. Thouvenel, *La Hongrie et la Valachie, souvenirs de voyage et notes historiques*, Paris, f.a., p. 173—174; Raoul Perrin, *Coup d'oeil sur la Valachie et la Moldavie*, Paris, 1839, p. 33; Saint Marc Girardin, *op. cit.*, p. 282.

[92] Diatriba lui I. Maiorescu apare în *Foaie literară*, 1838, nr. 16, sub forma unei scrisori adresate din Craiova, la 11 februarie 1838. Reacția profesorilor Colegiului național e cu atît mai violentă, cu cît se produce nu numai în numele deosebirii de idei, ci și al amorului propriu rănit. Printr-o scrisoare colectivă, iscălită de S. Marcovici, Dimitrie Pavel, C. Aristia, Ioan Popp, I. Genilie, Sc. Valstein, George Popp, G. Ioanide, F. Hill, A. Popp, I. Poenaru, A. Marinof, V. Georgescu, F. Aaron, ei cer Eforiei, la 1 mai 1838, „să binevoiască a întreba formal pe d. Maiorescu după care duh de proorocie ne-a cunoscut de neînvățați, fără conștiință și fără fierbințeală patriotică". Acuzatorul să fie tras la răspundere și obligat să-și justifice calomniile (V. A. Urechiă, *Un episod din istoria culturii noastre*, în *Convorbiri literare*, 1891, nr. 6, p 453). În același timp, Maiorescu e supus unui tir publicistic bine orchestrat. Cineva care semnează M.S. — desigur, Simion Marcovici — îi dă un prim răspuns în *Foaie literară* (1838, nr. 18), încercînd să demonstreze legitimitatea politicii de receptare a valorilor străine. „Dacă prin beletristică frîncească vom înțelege literatura franțozească, ce defăimare poate fi a imita literatura unei nații foarte civilizate, care are scriitori clasici în orice materie?" Oare nu trebuie traduse cărți clasice „ca să se înmulțească ideile, să se îmbogățească limba cu ziceri și expresii și apoi să se înceapă compunerile"? „Se poate oare numi pricopsința superficială dorința de a dobîndi în limba sa ideile scriitorilor clasici, celor străini, ori măcar de care nație va fi? Cum și-au format națiile limba? Mai întîi prin traduceri. Dar aceste traduceri existau oare clasice, ca Minerva din capul lui Joe? Nu, negreșit. Scris-au toți începătorii într-același stil? Nu, negreșit. Cărțile însă se înmulțiră, și mai tîrziu veni vremea de s-a format limba, plutind de sine-și bunul și căzînd în uitare răul."

Vehementă este și replica lui N. Rucăreanu, profesor din Cîmpulung (*Foaia literară*, 1838, nr. 19). El se arată revoltat de observația lui Maiorescu că scriitorii nu știu ce „trebuie" românilor, că ei se ocupă de „lucruri înalte". Prin „lucruri înalte" — comentează Rucăreanu — se înțeleg probabil „autorii clasici ce se traduc la noi", adică Homer, Alfieri, Lamartine, Byron. Dar cine e depășit de nivelul lor n-are decît să rămînă la Arghir, Leonat, *Risipirea Ierusalimului* etc. Iar dacă cineva ar obiecta că operele din prima categorie „exaltează capul și ațiță imaginația tinerimei ce e încă crudă" — ceea ce profesorul cîmpulungean admite —, soluția nu stă în oprirea traducerilor, ci în supravegherea lecturilor propuse tinerei generații. În orice caz, faptul că „în țara noastră s-a întins oarecare gust de galomanie" nu are de ce să îngrijoreze. Dimpotrivă: „slavă domnului că nu domnește trebuința sau nevoia nemțomaniei! Cu cît această galomanie i se pare cuiva că ne aduce la rătăcire, cu atîta mai mult ea contribuie spre literatura noastră. Pricina este prea firească, fiindcă este cunoscută: oricare a scris și scrie ceva românește, dacă cunoaște limba franțuzească, scrie negreșit mai bine decît acela care n-o cunoaște de loc."

În cele din urmă, coboară în arenă Heliade însuși. Știind că cea mai bună apărare e atacul, el nu se mulțumește să-și justifice politica editorială, ci se năpustește asupra adversarului, încercînd să-l ridiculizeze pentru erorile reale sau fictive de exprimare. Dar în discuția de fond se simte că Heliade nu-i în largul său: el eludează esența chestiunii, agățîndu-se de fleacuri sau uzînd de efecte ieftine, menite a impresiona galeria. Sînt multe gazete? E adevărat, dar dacă toate trăiesc înseamnă că sînt necesare. Se poate afirma că profesorii sînt „neînvățați"? Dar ei au făcut o sumedenie de traduceri. E un păcat că începătorii sînt publicați și creația încurajată? Dar politica lui „scrieți, băieți", — afirmă cu sînge rece redactorul *Curierului* — e de fapt inițiată de ardeleni: „...dincolo de Carpați au ieșit Iorgovicii, Șincaii, Maiorii, Țichindelii, Samuil Clainii, Lazării; dar scrierile lor au arătat ce e românul, l-au învățat ce trebuie să fie. Ei zicea: scriți, băieți, și scrieți cîți veți putea și cum veți putea, numai scrierile voastre să răsufle temerea de Dumnezeu, dragostea și unirea între voi și supunere la legi, căci acolo e siguranța fiecăruia, de-acolo izvorăște pacea, și din pace vine cuvîntul și cuvîntul va fi mîntuirea omului". Caracteristic articolului e însă mai puțin ceea ce spune, și mai mult ce omite. Heliade evită să se pronunțe dacă influența franceză e sau nu dăunătoare, nici dacă în opera de culturalizare trebuie acordată prioritatea „lucrurilor înalte" ori celor

„utile". După ruptura cu tinerii de la 1837—1838, el înțelegea din ce în ce mai bine primejdia pe care o reprezintă influența ideilor franceze. În fapt, așa cum avea să iasă curînd la iveală, opiniile lui se apropiau în multe privințe de cele ale lui Maiorescu. În acest sens, se poate afirma că cea mai mare vină a celui din urmă era că i-o luase înainte.

Concluzia afacerii e din cele mai dezagreabile pentru Maiorescu, adeverind cît de imprudentă poate fi uneori sinceritatea. Dascălul ardelean e suspendat din învățămînt, obligat să-și ceară scuze Eforiei și să se retracteze public. Autocritica sa, publicată tot în *Foaia literară*, e penibilă : „De curînd venit în Țara Românească și izolat de societate, n-am avut prilej dintîiași dată a cunoaște de aproape această țară, cum și corpul profesoral". De aceea, opiniile exprimate „despre amîndouă aceste puncturi" n-au fost altceva decît niște „întipăriri neîntemeiate pe starea lucrurilor", „cu totul împotriva ființei adevărului", „izvorîte din niște impresii grăbite și prin urmare greșite". Într-o scrisoare particulară către Poenaru, în care tăgăduiește că ar fi intenționat să arunce un blam asupra învățămîntului în întregul său, Maiorescu are totuși curajul să-și mențină una din afirmații ; poate nu întîmplător e vorba tocmai de comparația culturii din Principate cu o „mască fără creieri" — formulă memorabilă, căreia fiul său Titu avea să-i dea, printr-o simplă, dar fericită metamorfoză, gloria locului comun. Vz. în această privință : Adrian Marino, *Din istoria teoriei „formă fără fond"*, în *Anuar de lingvistică și istorie literară*, Iași, 1968, XIX.

93 Opinia lui Byron, în René Wellek, *op. cit.*, p. 153. („Nici unul dintre poeții englezi ai timpului nu s-a considerat romantic și nici n-a sesizat legătura dintre dezbaterea care avea loc și epoca și țara sa.")

94 Omologia dintre revoluționarea incompletă a structurii feudale și lipsa relativă de diferențiere a pozițiilor ideologice înainte de 1840 am discutat-o și în studiul nostru *Rădăcini luministe ale romantismului*, în *De la Alecsandrescu la Eminescu*, ed. cit.

Vz. și D. Popovici, *Romantismul românesc*, ed. cit., p. 71. („Într-o societate care nu și-a limpezit formele, în care forțele divergente ale claselor sociale acționează divergent, era firesc ca și formele culturale să se prezinte nereduse la unitatea de sens.")

95 Prețioase considerații despre decalajul dintre mediul boieresc și mediul mărunt citadin, pe baza circulației „cîntecului de lume", la O. Papadima, *Anton Pann, cîntecele de lume și folclorul Bucureștilor*, ed. cit., p. 30—31, 63.

96 G. Asachi, *Omul literat*, în *Albina românească*, 1839, nr. 12.

Diferența clasic-romantic la 1830—1840 : G. Oprescu, *Heliade Rădulescu și Franța*, în *Dacoromania*, 1924, III, p. 26.

97 Paul Van Tieghem, *Le romantisme*, ed. cit., p. 216.

98 Ernst Robert Curtius, *op. cit.*, p. 311 ; Paul Van Tieghem, *Ibidem*, p. 122.

Despre romantismul italian, caractere proprii și afinități cu romantismul românesc : Nina Façon, *Istoria literaturii italiene*, București, 1969, p. 325—331.

99 După Constanța Trifu, Matei Millo ar „repeta în piesă, ca membru al protipendadei și frecventator al acesteia... sloganurile academice și conservatoare cu privire la romantism" (*Cronica dramatică și începuturile teatrului românesc* ed. cit. p. 92—93). O apreciere mai nuanțată la Mihai Florea *Matei Millo*, București, 1966, p. 160—161.

100 Aprecierea lui Colson despre romantismul scriitorilor munteni, în *De l'état*, ed. cit., p. 188.

O atitudine ostilă exagerărilor romantice muntenești, cu aplicație specială la domeniul lingvistic, adoptă Alecu Russo în cunoscutul său articol *Cugetări* (partea I, cap. XII). El persiflează școlile limbistice din București, „școale de fantezie, ce umblă după teorii artistice, croind o limbă dramatică, de nu română, pe formele școalei ultra-romantice franceze de la 1830, școală cu părul lung, cu antiteza în cap și în picioare, cu manta pe umăr, cu ghitara aninată de gît și cu spada în mînă" (*Scrieri*, ed. cit., p. 250). În altă parte, vorbește de „teoriile italiene și romantice a vestitului revoluționar" Heliade (*Ibidem*, p. 262). Printr-o ironie a soartei, care intră în logica evoluției rapide a culturii românești de la jumătatea secolului trecut, autorul lui *Sarsailă* ajunge astfel să fie combătut ca „sarsailist"...

101 Coexistența de clasicism și romantism în perioada anterioară revoluției de la 1848 e admisă de marea majoritate a istoricilor literari actuali : D. Popovici, *Romantismul românesc*, ed. cit., p. 70 (cu nuanța că teoria literară rămîne atașată clasicismului, în vreme ce creația se orientează spre romantism) ; Vera Călin, *La superposition des courants littéraires dans la poésie roumaine de la première moitié du XIX-e siècle*, în *Studii de literatură comparată*, ed. cit. ; H. Zalis, *Romantismul româ-*

nesc, ed. cit., p. 73—85 ; Șerban Cioculescu, *În jurul romantismului românesc,* în *România literară,* din 21 noiembrie 1968 ; G. Ivașcu, *Istoria literaturii române,* București, 1969, p. 423—424 ; D. Păcurariu, *Clasicismul românesc,* ed. cit., p. 72 etc. Noi am susținut aceeași teză în *Studii de literatură modernă,* ed. cit., p. 141, și în capitolul *Cultura și literatura română în perioada pașoptistă,* din *Istoria literaturii române,* red. responsabil Al. Dima, ed. cit., p. 254—255. Accentuăm însă asupra faptului că în această coexistență romantismul are rolul preponderent, prin dinamismul, gradul de concordanță cu dezvoltarea spiritului public, prestigiul tipului de „modelaj" literar pe care-l oferă. El determină regruparea frontului literar și dă nota caracteristică a epocii.

[102] Necesitatea criticii e fundamentată de M. Kogălniceanu în *Dacia literară,* 1840, p. 283—284.

[103] Lista aparițiilor dintre 1830—1840, după Pierre Henry Bornecque, *La France et sa littérature. Guide complet dans le cadre de la civilisation mondiale,* Lyon, 1953.

[104] Secretul imensei puteri de expansiune a romantismului constă în faptul că „modelul" său literar are o „acoperire" existențială. Ca orice directivă artistică, romantismul e o aventură a limbajului, dar, mai mult decît oricare alta, este și o expresie a profunzimilor sufletului. El se bazează pe întîlnirea dintre un stil (care presupune o serie de procedee și tehnici specifice) cu un fel de a fi (o anumită structură mentală, determinată psihic și social).

[105] „Gafa" lui Heliade, în *Curierul românesc,* 1830, nr. 81. Mărturia despre *Faublas,* în *Opere,* ed. cit., II, p. 282.

[106] Kogălniceanu, în *op. cit.,* p. 256.

[107] Faptul că „gesticulația" o ia uneori înaintea „logos"-ului e cum nu se poate mai firesc. Societatea impune indivizilor nu numai cum să se îmbrace, cum să se poarte și cum să se amuze, ci și cum să-și exprime sentimentele. La Rochefoucauld spunea că „sînt oameni care n-ar fi fost îndrăgostiți dacă n-ar fi auzit niciodată de dragoste". Comentînd această maximă, André Gide remarca într-o pagină a *Jurnalului* că majoritatea oamenilor își botează emoțiile și gîndurile cu termeni convenționali, ceea ce înseamnă că ei își modelează simțirea și ideile conform utilajului conceptual pe care societatea li-l pune la dispoziție. „Cea mai mare parte din frazele de care ne slujim ca să ne exprimăm emoțiile — conchide André Gide, exagerînd de bună seamă lucrurile — sînt ca niște cecuri fără acoperire". (André Gide, *Jurnal. Pagini alese,* 1889—1951, *Prefață,* traducere și note de Savin Bratu, București, 1970, p. 357.) Negreșit, romantismul a fost în perioada sa de exuberanță un mare furnizor de „cecuri" verbale și forme signifiante, cu sau fără acoperire.

[108] Vz. studiul nostru : *Prodigioasa aventură a unui cuvînt : „romantic",* în *Romantismul românesc și romantismul european,* ed. cit., p. 27—35.

[109] Pentru istoricul termenului „romantic" și al derivatelor sale : Logan Pearsall Smith, *Four Romantic Words,* în *Words and Idioms. Studius in English Language,* London, 1925 ; Alexis François, *Où en est „romantique" ?,* în *Mélanges d'histoire littéraire générale et comparée offerts à Fernand Baldensperger,* Paris, 1930 ; Carla Apollonio, *Romantico : storia e fortuna din una parola,* Firenze, 1958 ; René Wellek, *Conceptul de romantism,* ed. cit. ; François Jost, *Romantique : la leçon d'un mot,* în *Essais de littérature comparée,* Fribourg 1968.

[110] Atestări românești ale termenului „romantic" în sens de „pitoresc" : Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele,* ed. cit., p. 198 ; Daniil Scavinski, în C. Negruzzi, *Păcatele tinereților,* ed. comentată de V. Ghiacioiu, ed. a II-a, Craiova, 1942, p. 387 ; T. Cipariu, *Călătorie în Muntenia,* ed. cit., p. 375 ; G. Barițiu, *Foaia literară,* 1838, nr. 3 ; Vasile Pop, *Foaie pentru minte,* 1840, nr. 31 ; Meletie Drăghici, *Ibidem,* 1838, nr. 25 ; *Amorul cel din urmă al lui Byron, Ibidem,* 1838, nr. 9.

Sufixul *-icesc* : N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești,* București, 1962, p. 123—124.

[111] „Romantic" în sens estetico-literar : *Un poet romantic* de Matei Millo, în Tiberiu Avramescu, *Începuturile teatrului românesc,* București, 1963, p. 144 ; Heliade, în *Gazeta Teatrului Național,* 1835, p. 77 ; A. Mureșanu, în *Foaie pentru minte...,* 1838, nr. 26. De adăugat : F. Colson, *De l'état,* ed. cit., p. 188.

„Romantism" : I. Voinescu II, în *Gazeta Teatrului Național,* 1836, p. 49 (în realitate, p. 50 — numerotarea e greșită !) ; Cezar Bolliac, în *Curierul,* 1837, nr. 3.

[112] Echivocul „clasic"—„romantic" : Carla Apollonio, *op. cit.,* p. 12—13 ; Philippe Van Tieghem, *Petite histoire des grandes doctrines*

littéraires en France, Paris, 1957, p. 176 ; Pierre Martino, *L'époque romantique en France*, Paris, 1966, p. 43.

[113] Cotitura spre radicalism politic şi social a romantismului la 1830 : F. Baldensperger, *Le grand schisme de 1830 : „romantisme" et „Jeune Europe"*, în *Revue de littérature comparée"*, 1930, nr. 1 (citatul : p. 11).

[114] Sensul termenului „clasic" : Mumuleanu, *Caracteruri*, p. 123 ; G. Bariţiu, *Scriitorii clasici, Foaie pentru minte...*, 1838, nr. 16 ; I. Voinescu II, în *Gazeta Teatrului Naţional*, 1836, p. 50.

[115] D. Popovici : Heliade „n-a perceput niciodată antitetic noţiunile clasic-romantic", în *Ideologia literară, op. cit.*, p. 69. Articolul lui Heliade *Despre epopee* figurează în fruntea vol. II din *Curs întreg de poesie generale*, Bucureşti, 1870 (citatul : p. 42).

[116] Heliade despre Iancu Văcărescu : *Curierul românesc*, 1830, nr. 38. (Comentariul lui D. Popovici, *Ibidem*, p. 68). Despre *Saul* de Alfieri : *Curierul românesc*, 1839, p. 158—159.

Marmontel, anticipînd conceptul de „culoare locală" : Marmontel : *Eléments de littérature*, Paris, 1787, vol. II, p. 211.

[117] Dintre marii romantici străini care au oferit scriitorilor noştri dintre 1830—1860 „modele", suscitîndu-i creator şi contribuind la cristalizarea propriului lor geniu, unul dintre cei mai însemnaţi e, fără îndoială, Victor Hugo. Şi totuşi, în mod straniu, tocmai despre „succesul" şi „influenţa" sa la noi lipseşte pînă în momentul de faţă nu numai o monografie, dar pînă şi o schiţă monografică succintă. Credem, de aceea, că nu e lipsit de interes să indicăm aci cîteva puncte de reper, edificatoare pentru destinul lui Hugo în literatura noastră din prima jumătate a secolului trecut.

Pe lîngă traducerile lui C. Negruzzi, *Maria Tudor* şi *Angelo, tiranul Padovei*, ambele tipărite în 1837 de Heliade, cea dintîi cu o prefaţă a editorului, şi încercările lui Cezar Bolliac (*Lucreţia Borgia* şi, din nou, *Angelo*), distrus de scriitor într-un acces de furie autocritică sau poate de necaz că Negruzzi i-o luase înainte, se mai întreprind pînă la 1848 numeroase tălmăciri de versuri : Al. Hrisoverghi, *Dimineaţa* (în *Poezii ale lui...*, Iaşi, 1843) ; C. Negruzzi, 15 balade (dintre care 14 publicate în *Albina românească* din 1839, una în 1841 ; broşură în 1845) ; C. Stamati, *Pentru săraci, Napoleon I. Două insule, Zburătorul la zebre* (în *Muza românească*, Iaşi, 1868) ; C. A. Rosetti, *Dupe Victor Hugo* (*Ceasurile de mulţămire ale lui...*, Bucureşti, 1843) ; I. Catina, *Pentru săraci* (*Curierul românesc*, 1846, p. 76) ; Al. Pelimon, *Unei tinere fiici* (*Poesii fugitive*, Bucureşti, 1846) ; *Roza şi mormîntul* (*Albina românească*, 1847, p. 85). Căp. Şt. Stoica publică traducerea unui roman de Hugo : *Zioa cea după urmă a unui osîndit la moarte*, Bucureşti, 1839.

Dacă articolul lui Bolliac din *Curiosul*, 1837, nr. 3, sub forma unei scrisori către I. Voinescu II, e sufocat de fervoare admirativă şi trădează voinţa de identificare a discipolului cu maestrul venerat, el nu constituie singurul exemplu de idolatrie. Atracţia magnetică pe care Hugo ajunge s-o exercite asupra spiritelor o ilustrează cazul lui M. A. Corradini, fiul unui italian şi al unei moldovence, prieten cu C. Negri şi V. Alecsandri, care ar fi plecat la Paris din entuziasm pentru geniul marelui scriitor (A. Papadopol-Callimah, *Amintiri despre Costache Negri*, în *Revista nouă*, 1889, nr. 11—12, p. 447). Două strofe din poezia *Adieu à mes compatriotes*, din volumul *Chants du Danube* (Paris, 1841), singurul care ne-a rămas de la Corradini, certifică această supoziţie :

Je cours vers tous les seuils d'où la lyre sonore
Enivrant l'univers de chants harmonieux,
Allume, dans mon sein, le feu lent qui dévore
Et fait balbutier le langage des cieux.

Je veux voir, en parlant à mon maître suprême
De quel feu le génie embrasse le regard ;
Je veux, touchant sa main, lui dire que je l'aime,
Pour compenser les pleurs qu'arrache ce départ.

Nu departe de Heliade şi Negruzzi, care — detaliu simptomatic — admiră în Hugo nu numai pe virtuosul versului, ci şi pe reprezentantul unei arte a „adevărului" vieţii, se situează M. Kogălniceanu. În *Notes sur l'Espagne* (1846), amintind de Corneille, Beaumarchais, Lesage şi Victor Hugo, care au încercat cu toţii să zugrăvească firea spaniolului, Kogălniceanu scrie : „Pre acest de pe urmă îl tăxuiesc de exagerat ; acei ce-au fost în Spania, ce au vieţuit cu spaniolii va mărturisi că *Ruy-Blas* este adevăratul model a espaniolului curtezan" (M. Kogălniceanu, *Scrisori — Note de călătorie*, ediţie de Augustin Z. N. Pop şi Dan Simonescu, Bucureşti, 1967, p. 248).

Importanța lui Hugo în mediul literar românesc dinainte de 1848 o atestă și numeroasele știri despre activitatea sa, care apar în gazetele timpului. Dintre acestea, una foarte interesantă e următoarea : „Se știe cîtă împărechere și neînvoială domnește între Academia științelor din Paris și între școala cea nouă a poeților, cam prin batere de joc numită romantică, în a cării cap stă Victor Hugo, apoi A. Lamartine ș.a. În 7 ian., Victor Hugo ajunse abia a se face mădulariu Academiei franțăzești, în locul răposatului Lemercier. Să vedem ce va mai ieși pe orizonul literar din acest amestec al principiilor." (*Foaie pentru minte...*, 1841, nr. 4.) Din notița aceasta reiese că existența a două „școli", aflate în dispută, dintre care una se revendică de la modernitate și alta de la tradiție, e perfect clară redactorului. El însă pare a-și rezerva atitudinea, cu sentimentul că apriga înfruntare dintre romantici și clasici e o chestiune pur franceză.

Ne oprim aci, la aceste cîteva consemnări de traseu exterior al „influenței", fără a coborî în adîncime și a analiza în ce fel a intrat în reacție opera lui Hugo cu spiritul românesc. E neîndoielnic că ea a jucat un rol important în formarea ideologiei literare a romanticilor noștri, îndeosebi după 1848, sub tripla ipostază de factor de incitare, catalizator de combustii și metamorfoze intelectuale, termen superlativ de referință („model").

118 Despre Vardalah și importanța învățămîntului său estetic : D. Popovici, *Ideologia literară*, ed. cit., p. 15—16, 37—39.

119 Personalitatea lui Marmontel : D. Popovici, *Ibidem*, p. 26 ; F. Brunnetière, *L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature*, ed. a VII-a, Paris, 1922, p. 162 ; W. Folkierski, *op. cit.*

120 *Regulile sau Grammatica poezii.* Traduse în rumânește de I. Eliad, București, 1831. Textul integral e reprodus în : G. Ivașcu, *Din istoria teoriei și a criticii literare românești*, ed. cit., p. 121—157.

Izvoarele *Grammaticii poezii* l-au preocupat pe G. Bogdan-Duică (*Istoria literaturii române moderne*, ed. cit., p. 115—117), dar au fost identificate precis de D. Popovici (*Ideologia literară*, ed. cit., p. 22) și urmărite în detaliu în comentariile erudite ale ediției I. Heliade Rădulescu. *Opere*, ed. cit., II, p. 431—435.

Despre teoria „geniului" în poetica sec. al XVIII-lea : Paul Van Tieghem, *Le préromantisme*, ed. cit., I, p. 62—64.

121 Citatele, apud G. Ivașcu, p. 128, 130, 134, 135. (Prescurtarea Vr. pusă de Heliade în paranteză la sfîrșitul capitolului *Poezia epică* [p. 136] e explicată greșit de editor : Vardalah, în loc de Voltaire. Aceeași eroare la p. 140.)

122 „Entuziasmul rezonabil e atributul marilor poeți", scria Voltaire în *Dictionnaire philosophique*. Teoria „entuziasmului premeditat" : Daniel Mornet, *La question des règles*, ed. cit., p. 609.

Citatele : *op. cit.*, p. 144, 146, 148.

123 *Oeuvres de Victor Hugo*, éd. Lemerre, Paris, 1876, *Cromwell*, p. XXXIX—XL și LXVI.

Philippe Van Tieghem, *Petite histoire des doctrines*, ed. cit., p. 157.

124 Primul articol al lui Heliade împotriva lui Alecsandrescu, *Critică literară*, apare în *Curierul de ambe sexe*, 1837, I, p. 238—252. Notița despre „rodinieni", în ed. a II-a, 1862, p. 251—253.

125 Cel de-al doilea articol contra lui Alecsandrescu, *Despre versificație*, în *Curierul românesc*, 1838, supl. nr. 8. Articolul lui Asachi împotriva traducerii lui Aristia din *Saul* de Alfieri, în *Albina românească*, 1839, nr. 75. Replica lui Heliade, în *Curierul românesc*, 1839, nr. 158—159. „Eu însă niciodată n-am prea fost nici așa regulat...", în *Curierul românesc*, 1839, nr. 71.

126 Articolul lui Gr. Pleșoianu, *Vorbire asupra poezii epice și de bunătatea poemii lui Telemah*, e, după cum a dovedit D. Popovici, o traducere din La Harpe. Vz. : *Gr. Pleșoianu și La Harpe*, *Studii literare*, 1943, II, p. 193—200.

127 S. Marcovici, *Curs de retorică*, București, 1834. Referințele : p. 8, 8—9, 92, 175—185. Textul din Blair, *op. cit.*, I, p. 40.

Despre S. Marcovici : I. Verbina (Pervain), *Simeon Marcovici, traducător și teoretician al problemelor sociale și literare*, în *Studii literare*, 1948, IV (citatul : p. 32).

128 Articolul *Pentru poezie*, în *Curierul românesc*, 1832, nr. 74 (comentariul lui D. Popovici, în *Ideologia literară*, ed. cit., p. 207). Comparația cu D-na de Staël : *De l'Allemagne*, partea a II-a, cap. X. *De la poésie* (éd. Flammarion, I, p. 168—174). Importanța enormă a operei D-nei de Staël pentru difuzarea ideilor romantice e pusă în lumină de

teza lui A. Henning, *L'Allemagne de M-me de Staël et la polémique romantique*, Paris, 1929.

129 Realismul imanent romanticilor: Vaclav Černy, *Les composants realistes du romantisme français*, în *Im Dienste der Sprache*, ed. cit.: „O trăsătură fundamentală a diferitelor romantisme naționale e că în alcătuirea lor intră totdeauna o compozantă realistă, bineînțeles în doze diverse și sub aspecte metabolice variate", p. 172; Jacques Goudet, *Mentalité et sensibilité romantiques chez Manzoni*, în *Il romanticismo*, ed. cit., p. 333.

130 Pledoaria pentru „adevăr": Heliade, în *Gazeta Teatrului Național*, 1836, p. 44; M. Kogălniceanu, *Dacia literară*, 1840, p. 115—116; C. Negruzzi, în *Familia*, 1886, nr. 22.

131 *Serafimul și heruvimul și visul*, în *Gazeta Teatrului Național*, 1836, nr. 4.

132 C. Negruzzi, în *Precuvîntare* la *Maria Tudor*, *op. cit.*; Barbu Catargiu, *Teatru Național*, în *Gazeta Teatrului Național*, 1836, p. 94—96.

133 Articolul *Pentru stil*, în *Curierul românesc*, 1834, nr. 73, 74, 76, 77, 79 (citatele: nr. 76, 77). Marmontel e prezent „de la un capăt la celalt al articolului" — remarcă D. Popovici, în I. Heliade Rădulescu, *Opere*, ed. cit., II, p. 445.

134 L. Repey, *Discours prononcé à la séance solennelle de l'examen de l'Académie Michaléenne à Jassy l'an 1836*, București, 1836, p. 7. L. Repey, profesor francez la Iași, apoi la București, tradusese în 1831 *Le prisonnier de Chillon* și dedicase o odă lui Byron. În 1840, va publica volumul *Paquerettes. Romances et chants élégiaques*.

Importanța morală și politică a teatrului: *Curierul românesc*, 1831, nr. 4; *Ibidem*, 1833, nr. 57; *Ibidem*, 1837, nr. 47.

Polemica împotriva poetului „aristocrat al literaturii": „*Critică literară*, în *Curierul de ambe sexe*, 1837—1838, I, p. 239. Recenzia cărții lui Aaron Florian (probabil de Heliade), în *Curierul românesc*, 1838, nr. 15. Îndreptarea lui Heliade spre mesianismul poetic e posterioară revoluției de la 1848. Vz. D. Popovici, *Ideologia literară*, ed. cit., p. 221 și urm.

135 Despre *Dacia literară*, în afară de marile nume ale istoriografiei literare care au abordat în trecut chestiunea: N. Iorga, O. Densusianu, G. Ibrăileanu, G. Călinescu, D. Popovici, menționăm contribuțiile re-

cente: Constantin Parfene, *Însemnătatea „Daciei literare" în dezvoltarea culturii românești*, în *Studii și cercetări științifice*, Ac. R.P.R., Iași, Filologie, 1960, XI, fasc. 1; G. C. Nicolescu, *Curentul de la „Dacia literară"*, în *Limbă și literatură*, 1961, V; Maria Platon, *Literatura și problemele ei în „Dacia literară"*, în *Analele Univ. „Al. I. Cuza"*, Iași, 1965, fasc. 1; Antoaneta Macovei, *Probleme de critică teatrală în „Dacia literară"*, în *Ateneu*, ianuarie, 1965; Al. Husar, *Posteritatea „Daciei literare"*, în *Limbă și literatură*, 1966, nr. 12; George Muntean, *Dacia literară*, în *Reviste literare românești din secolul al XIX-lea. Contribuții monografice*, București, 1970. Vz. și capitolele respective din recentele *Istorii ale literaturii române* de colectiv sub răspunderea Al. Dima (cap. redactat de Paul Cornea, 1968) și G. Ivașcu (1969).

136 Preliminarii ale *Daciei literare*: Heliade, *Curierul românesc*, 1831, nr. 35; I. Maiorescu, *Foaia literară*, 1838, nr. 16; anonim (Heliade?), despre cursul lui Repey, *Curierul românesc*, 1838, nr. 11; G. Barițiu, *Foaia pentru minte...*, 1839, supl. nr. 47; Al. Popovici, *Ibidem*, 1839, nr. 23. (Revista lui Popovici trebuia să iasă în 4 coli pe lună, cuprinzînd material istoric și arheologic; menirea ei va fi fost desigur să popularizeze descoperirile piramidale ale editorului, și anume că „aicea [sic!] a stat o dată teatrul cel mare al întîmplărilor, care au răsturnat păgînătatea, colosul Romei l-au dărăpănat, religia creștinească s-au întemeiat, s-au lățit și au alcătuit atîtea împărății și rigate în Europa" !)

137 Gaëtan Picon, *La poésie au XIX-e siècle*, în *Histoire des littératures*, III, Encyclopédie de la Pléiade, Paris, 1958, p. 893.

138 Asupra datării traducerilor lui Heliade din Lamartine: G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române*, ed. cit., p. 120—121.

Aprecieri: S. Marcovici, *Curs de retorică*, ed. cit., p. 64 (*Lacul*), 199, (*Suvenirul*); I. Ghica, *Dascăli greci și dascăli români*, în I. Ghica, *Opere*, ed. I. Roman, București, 1967, p. 259; Bolintineanu, *Poezia română în diverse epoce*, în *Albina Pindului*, 1868, nr. 4.

Dacă ținem seama de cronologia traducerilor lamartiniene dată de G. Lanson în ediția sa din *Méditations poétiques* (Paris, 1915, I, CLXXIII—CLXXX), reiese că, exceptînd Germania (cu trei traduceri anterioare lui 1830), Anglia și Polonia (cu cîte una), traducerile lui Heliade sînt printre cele mai vechi din întreaga Europă, fapt cu totul remarcabil date fiind condițiile de incipiență ale mișcării noastre literare. Voga lui Lamartine

în România, îndeosebi în prima jumătate a secolului trecut, este enormă. Pusă în lumină prin studii parţiale, în cazul unor scriitori ca Alecsandrescu, Cîrlova, Heliade, Alecsandri etc., de N. I. Apostolescu, G. Bogdan-Duică, V. Ghiacioiu, I. M. Raşcu şi, last but not least, de G. Călinescu, care a vorbit de lamartinismul liricii muntene din jurul lui 1830, ea n-a ocazionat încă un studiu monografic de ansamblu. Trei contribuţii în acest sens, articulate în perspectiva globală a raporturilor marelui romantic francez cu gîndirea şi literatura română a secolului al XIX-lea, reuneşte volumul colectiv, de largă colaborare internaţională, *Le Livre du centenaire. Etudes recueillies et présentées par* Paul Viallaneix, Paris, 1971. Angela Ion (*Lamartine et la Roumanie*), Marin Bucur (*Lamartine et la Révolution de 1848 dans les Principautés danubiennes*) şi autorul cărţii de faţă (*Etapes de l'accueil de Lamartine en Roumanie : mirages de l'oeuvre et mythe de la personnalité*), schiţează în elegantul şi substanţialul volum editat de profesorul Viallaneix, cunoscut exeget al lui Michelet şi reprezentant de frunte al noii şcoli de istorie literară franceză, traiectoria destinului lui Lamartine în conştiinţa românească. Fără a intra aci în amănunte, desprindem din studiul nostru un singur detaliu grăitor : pînă la 1848, se traduc la noi 43 de poezii de Lamartine de nu mai puţin decît 17 traducători diferiţi — bilanţ impresionant şi fără echivalent în epocă (p. 163).

139 Există o bibliografie importantă dedicată lui Heliade, sporită îndeosebi în ultimii ani, referitoare la gîndirea filozofică şi politică, activitatea sa în domeniul culturii şi lingvisticii. Cu mult mai puţine sînt lucrările care se ocupă de opera literară propriu-zisă. Dintre acestea, unele se impun prin bogăţia referinţelor şi întinderea documentării : capitolul lui G. Bogdan-Duică, în *Istoria literaturii române moderne,* ed. cit., altele accentuează pe problema izvoarelor, fiind concepute în spirit comparatist : G. Oprescu, *Heliade Rădulescu şi Franţa,* în *Dacoromania,* III, 1924 ; D. Popovici, *„Santa Cetate", Între utopie şi poezie,* Bucureşti, 1935 ; *Idem, Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu,* Bucureşti, 1935 ; *Ibidem,* notele ediţiei critice de *Opere,* I—II, Bucureşti, 1939—1943. Ultimele două lucrări, des citate în această carte, constituie contribuţii fundamentale, exemplare, în felul lor, pentru nivelul înalt atins de ştiinţa comparatistă românească între cele două războaie. E de notat că laturile vulnerabile ale operei lui D. Popovici derivă nu atît din limitele subiective ale cercetătorului, cît din insuficienţa metodei comparatiste, aşa cum era ea înţeleasă şi legitimată în perioada de înflorire a şcolii franceze de la *Revue de littérature comparée.*

Exegeze ale operei literare a lui Heliade : Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români,* Bucureşti, 1941 (ed. a II-a, 1966) ; Şerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne,* Bucureşti, 1944 (Şerban Cioculescu) ; Paul Cornea, *I. Heliade Rădulescu sau „Echilibrul între antiteze" în teorie şi practică,* în *Studii de literatură română modernă,* Bucureşti, 1962, p. 179—214 ; G. Călinescu, *I. Eliade Rădulescu,* în *Revista de istorie şi teorie literară,* 1964, nr. 1 ; G. Ivaşcu, în *Istoria literaturii române,* I, Bucureşti, 1970.

140 Contemporanii despre Heliade ca poet : M. Kogălniceanu, *Documente şi manuscrise literare,* ed. cit., II, p. 219 ; I. A. Vaillant, *La Romanie ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, Ardialiens, Vallaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romans,* Paris, 1844, III, p. 123 ; D. Bolintineanu, *Poezia română în diverse epoce,* ed. cit., p. 91.

141 I. Raţiu, *Vasile Cîrlova. 1809—1831. Studiu istoric-literar,* Blaj, 1905 ; G. Bogdan-Duică, notiţă în ediţia *Poezii* de N. Nicoleanu, V. Cîrlova, C. Stamati, Bucureşti, 1906 ; G. Ibrăileanu, *V. Cîrlova,* în *Scriitori şi curente,* Iaşi, 1930 (ed. a II-a) ; I. M. Raşcu, *Poeziile lui Vasile Cîrlova,* în *Alte opere din literatura română,* Bucureşti, 1938.

142 B. Delavrancea, *Grigore Alexandrescu,* în *Revista nouă,* I, p. 172 ; G. Bogdan-Duică, *Despre Grigore Alexandrescu,* în *Convorbiri literare,* 1900, nr. 9 şi 10 ; Pompiliu Eliade, *Grégoire Alexandresco et ses maîtres français,* în *Revue des Deux Mondes,* din 15 decembrie 1904 ; I. Trivale, *Grigore Alexandrescu în faţa poeziei de azi,* în *Cronici literare,* Bucureşti, 1915 ; Ch. Drouhet, *Grigore Alexandrescu şi Voltaire,* în *Omagiu lui I. Bianu,* Bucureşti, 1927 ; Al. Ciorănescu, *Gr. Alexandrescu traducător al lui Tasso,* în *Viaţa românească,* 1934, nr. 9 ; Gr. Scorpan, *Munca de creaţie la Gr. Alexandrescu,* în *Iaşul literar,* 1951, nr. 1—2 ; Gh. Bulgăr, *Gr. Alexandrescu, gînditor şi poet modern,* în *Scrisul bănăţean,* 1955, nr. 3 ; Perpessicius, *Cuvînt pentru pomenirea poetului Grigore Alexandrescu,* în *Alte menţiuni de istoriografie literară şi folclor (1957—1960),* Bucureşti, 1961 ; Paul Cornea, *Grigore Alecsandrescu, sau lirismul paşoptist ca experienţă interioară,* în *De la Alecsandrescu la Eminescu,* Bucureşti, 1966.

Monografii: Eugen Lovinescu, *Grigore Alexandrescu. Viața și opera lui și corespondența lui cu Ion Ghica*, ed. a III-a, București, 1928 (ed. I, 1908); V. Ghiacioiu, introducere la ediția Grigore Alexandrescu, *Poezii și proză*, Craiova, 1940; G. Călinescu, *Gr. M. Alecsandrescu*, București, 1962 (lucrare fundamentală); Silvian Iosifescu, *Grigore Alexandrescu*, București, 1965.

[143] D. Popovici, *Poezia lui Cezar Boliac*, în *Viața românească*, 1929, nr. 11—12; Gh. Bulgăr, *Particularități de limbă și stil în opera lui C. Bolliac*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în sec. al XIX-lea*, București, 1956; George Munteanu, studiu introductiv la ediția *Opere*, de Andrei Rusu, București, 1956; Paul Cornea, *Cezar Bolliac, sau romantismul în jiletcă roșie*, în *De la Alecsandrescu la Eminescu*, ed. cit.

Monografii: Tudor Șoimaru, *Cezar Bolliac*, București 1962; O. Papadima, *Cezar Bolliac*, București, 1966 (lucrare fundamentală).

[144] Problemele de prozodie sînt încă insuficient studiate la noi. În afară de vechea lucrare a lui N. I. Apostolescu, *L'Ancienne versification roumaine*, Paris, 1909, și de excelenta monografie a lui Vladimir Streinu, *Versificația modernă. Studiu istoric și teoretic asupra versului liber*, București, 1966, contribuțiile cele mai importante despre istoria versului românesc aparțin unor cercetători străini: L. Gáldi, *Le origini italo-greche della versificazione rumena*, Roma, 1939; *Idem*, *Problèmes de versification dans les pays danubiens*, în *Helicon*, t. V, fasc. 1—3; idem, *Esquisse d'une histoire de la versification roumaine*, Debrețin, 1964; Marie Kavková. *Quelques observations concernant la construction rythmique du vers long roumain*, în *Acta Universitatis Carolinae*, 4, Romanistica Pragensia, IV.

[145] Pentru indicațiile bibliografice referitoare la operele apărute în presa literară, trimitem la *Bibliografia analitică a periodicelor*, ed. cit.

[146] I. Diacu-Xenofon. *Viața și opera unui nedreptățit: Costache Caragiale*, București, 1940; Florin Tornea, *Un artist cetățean: Costache Caragiale*, București, 1954; G. Călinescu, *Costache Caragiale*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 1960, nr. 4.

Piesa lui C. Facca, *Comodia vremii sau Franțuzitele*, scrisă la 1833, a fost publicată de Heliade de-abia la 1860, în *Biblioteca portativă*, LXVI.

[147] După G. Ibrăileanu, datorită faptului că a dispus de o „clasă mijlocie națională, cu instincte revoluționare", Muntenia s-a ocupat de „asimilarea formelor politice", în vreme ce Moldova, datorită în principal „tradiției culturale", a prezidat, prin exercițiul spiritului critic, în timp de patruzeci de ani, de la 1840 pînă la 1880, „la asimilarea culturii în celelalte forme ale ei" (*Spiritul critic în cultura românească*, Iași, 1922, ed. a II-a, p. 25—42). Teoria lui Ibrăileanu corelează o serie de observații ale pașoptiștilor. Astfel, Alecu Russo remarca în *Cugetări* că „Moldova e țară rece, unde entuziasmul, fie politic, fie literar, nu prinde în clipeală" (*Scrieri*, ed cit., p. 262). Alecsandri îi scria în 1856 lui Grenier: „La București, orice inovație politică, literară sau chiar socială e adoptată cu o uimitoare ușurință, în vreme ce la Iași ne gîndim de zece ori înainte de a o prelua... Caracterul muntean e mai meridional decît al nostru." (Georges Gazier, *Lettres inédites du poète roumain Basile Alecsandri à Edouard Grenier*, Paris, 1911, p. 31—32.)

Cercetarea noastră asupra traducerilor efectuate în prima jumătate a secolului al XIX-lea dovedește că de la 1830 înainte volumul traducerilor crește mult mai repede în Muntenia decît în Moldova, că cea dintîi manifestă o mai mare putere de recepție a fenomenului cultural străin — de unde, evident, și o anumită labilitate a gustului, căderea mai frecventă în pastișă, supunerea la „modă". (*De la Alecsandrescu la Eminescu*, ed. cit., p. 54.)

[148] Alecsandri despre „școala romantică": *Scrisori*, ed. de Ilarie Chendi și Eugenia Carcalechi, București, 1904, p. 37.

Despre Hrisoverghi: *Precuvîntarea* lui C. Negruzzi la *Antoni* de Al. Dumas, București, 1837; prefața lui M. Kogălniceanu la *Poezii*, Iași, 1843; Ilarie Chendi, *Al. Hrisoverghi (1811—1837): Romanul unui poet*, în *Pagini de critică*, ed. îngrijită de Vasile Netea, București, 1969.

[149] B. P. Hasdeu, *Poeții români pînă la 1848: Costache Stamate*, în *Columna lui Traian*, 1870, nr. 57, 60, 61; *Idem*, *Revista nouă*, 1886, nr. 6 (H. i-a dedicat lui Stamati, la vîrsta de numai 15 ani, o poezie apărută în *Severnaia Pcela*, cu ocazia împlinirii unei jumătăți de mileniu de la întemeierea Moldovei; Stamati era numit „patriarh al poeților moldoveni" — E. Dvoicenco-Markova, *Russko-ruminskie sviazi*, ed. cit., p. 136); Ch. Drouhet, *Cavalerul Stamati*, în *Viața românească*, 1921, nr. 11; E. Dvoicenco, *Vieața și opera lui C. Stamati. Contribuții după izvoare inedite*, București, 1934 (lucrare de bază); G. Bezviconi, *C. Stamati, familia și contemporanii săi*, Iași, 1942; I. Rotaru, introducerea și notele la Const. Stamati, *Muza românească. Compuneri originale și imitații din autorii Europei*, ed. de Ion și Rodica Rotaru, București, 1967.

[150] Începuturile literare ale lui C. Negruzzi: Iacob Negruzzi, *Începuturile literare ale lui Const. Negruzzi*, *An. Ac. R.*, s. II, secț. lit., vol.

XXXII (1909—1910) ; E. Lovinescu, *Cea dintîi pagină de proză a lui C. Negruzzi*, în *Flacăra*, din 12 noiembrie 1911 (despre *Idilie*) ; N. Iorga, *Cele dintîi scrieri ale lui C. Negruzzi*, în *Revista istorică*, 1918, nr. 4—7 ; N. Camariano, *Primele încercări literare ale lui Costache Negruzzi şi prototipurile lor greceşti*, Bucureşti, 1935.

În aceeaşi problemă, monografiile : E. Lovinescu, *Costache Negruzzi. Viaţa şi opera lui*, Bucureşti, 1940, ed. a III-a (ed. I — 1913) ; V. Ghiacioiu, *Introducerea* (194 de pagini) la Costache Negruzzi, *Păcatele tinereţelor*, ed. a II-a, Craiova, 1942 ; Al. Piru, *C. Negruzzi*, Bucureşti, 1966.

[151] Paul Cornea, *O autobiografie necunoscută a lui Costache Negruzzi*, în *Limbă şi literatură*, 1969, XXI, p. 60.

[152] Izvoarele lui Negruzzi : Ramiro Ortiz, *Un imitazione rumena di Ein Gemälde aus der Sündfluth*, în *Varia romanica*, Firenze, 1923 ; Nestor Camariano, *op. cit.* ; V. Ghiacioiu, *Identificarea originalelor unor „tălmăciri" ale lui Const. Negruzzi* în *Revista istorică română*, 1935—1936, V—VI ; *Idem, Un izvor necunoscut al lui C. Negruzzi*, în *Convorbiri literare*, 1938, nr. 8—10 ; Al. Iordan, *Izvoarele nuvelei „Alexandru Lăpuşneanu"*, în *Viaţa românească*, 1940, nr. 8—9 ; Ramiro Ortiz, *Sull'influsso della Legenda de los sete infantes de Lara su „Lucrèce Borgia" di Victor Hugo e su „Alexandru Lăpuşneanu" di C. Negruzzi*, în *Mélanges d'histoire et de littérature comparée offerts à Charles Drouhet*, Bucarest, 1940 ; Emilia Turdeanu, *Contribuţiuni la influenţa franceză în opera lui Costache Negruzzi*, în *Revista istorică română*, 1940, X ; Laetiţia Turdeanu-Cartojan, *Modelele poemului „Aprodul Purice" de Constantin Negruzzi*, în *Revue des études roumaines*, 1960, V—VI ; Paul Cornea, *Negruzzi, Colonelul de Vais şi Millevoye*, în *Limbă şi literatură*, 1966, nr. 11 ; M. Anghelescu, *Note despre C. Negruzzi şi „Melodiile irlandeze ale lui Thomas Moore*, în *Limbă şi literatură*, 1969, XXI.

Vz. şi N. I. Popa, *Costache Negruzzi — traducător*, în *Studii şi cerc. ştiinţifice*, Iaşi, Filologie, 1957, nr. 2.

[153] Despre arta literară a lui C. Negruzzi : N. Iorga, *Povestitorii de ieri şi cei de azi*, I, 1914 ; Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, ed. cit. ; Liviu Rebreanu, *Centenarul nuvelei româneşti*, în *Amalgam*, Bucureşti, 1943 ; Gh. Bulgăr, *Despre contribuţia lui C. Negruzzi la dezvoltarea limbii noastre literare*, în *Limbă şi literatură*, 1955, nr. 1 ; G. Călinescu, *Const. Negruzzi*, în *Steaua*, 1958, nr. 7 ; C. G. Ionescu, *Valoarea artistică a inspiraţiei istorice în opera lui C. Negruzzi, cu privire specială asupra nuvelei „Alexandru Lăpuşneanu"*, în *Limbă şi literatură*, 1960, IV ; Ion Dumitrescu, *Arta frazării în proza lui Const. Negruzzi*, în *Limbă şi literatură*, 1964, VII ; D. Păcurariu, *Clasicismul românesc*, ed. cit.

[154] F. Colson aminteşte, în *De l'état*, ed. cit., p. 175, de G. Crupenschi, tînăr scriitor „renumit pentru talentul său poetic". Kogălniceanu îl elogiază în discursul din 1839 : „numai să vrea şi ar putea deveni primul nostru poet" (*Documente şi manuscrise literare*, II, p. 220).

[155] Despre Cuciureanu : un articol cald de Alecu Russo, în *România literară*, 1855, nr. 39 ; notiţă de G. Sion, în *Revista Carpaţilor*, 1861, p. 340 ; G. Călinescu, în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, 1959, nr. 3—4 ; Antoaneta Macovei, în *Istoria literaturii române*, II, sub redacţia Al. Dima, ed. cit., p. 586—587.

[156] Despre D. Ralet : notiţă de V. Alecsandri, în *Convorbiri literare*, 1882, nr. 9 ; Maria Frunză, *Un scriitor moldovean de la 1848 : Dimitrie Ralet*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, Filologie, 1961, XII, fasc. 2 ; Paul Cornea, *Dimitrie Rallet*, *Gazeta literară*, din 20 ianuarie 1966.

[157] Kogălniceanu scriitor : N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu, scriitorul, omul politic şi românul*, ed. a II-a, Bucureşti, 1920 ; N. Cartojan, *Mihail Kogălniceanu. Activitatea literară*, *An. Ac. R.*, mem. secţ. lit., s. III, t. XI, mem. 3, 1942 ; Dan Simonescu, *Contribuţia lui M. Kogălniceanu la dezvoltarea şi îmbogăţirea limbii literare*, în *Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, 1956 ; *Idem, Baza folclorică a operei literare a lui Mihail Kogălniceanu*, ed. cit. ; Şerban Cioculescu, în *Istoria literaturii române*, II, sub redacţia Al. Dima, ed. cit.

[158] Începuturile literare ale lui Alecu Russo : P. V. Haneş, *Alexandru Russo, o pagină ignorată din literatura română*, ed. a II-a, Bucureşti, 1930 (ed. I—1901) ; Al. Dima, *Alecu Russo*, Bucureşti, 1957 ; Teodor Vîrgolici, *Alecu Russo*, Bucureşti, 1963.

[159] Poemul *Mazeppa* a apărut postum, în *Revista nouă*, 1889, nr. 9. Reprodus de E. Boldan, în C. Negri, *Scrieri*, Bucureşti, 1966, 2 vol., care publică şi o a doua versiune, completă, a traducerii, găsită la Arhivele statului, Iaşi (pachet 343). *Cîntic haiducesc* apare în *Foaia Societăţii pentru literatură şi cultura română în Bucovina*, 1868, nr. 5.

Despre C. Negri, studiul introductiv al lui E. Boldan la ediţia citată ; Pericle Martinescu, *Costache Negri*, Bucureşti, 1966.

[160] Poeziile franceze ale lui Alecsandri sînt publicate în *Documente și manuscrise literare*, II, p. 13—50 (inclusiv cele trei bucăți apărute în *Spicuitorul moldo-român. Le glaneur moldo-valaque*, 1841, nr. 2, 3, 4.)

Monografiile: Elena Rădulescu-Pogoneanu, *Viața lui Alecsandri*, Craiova, 1940, și G. C. Nicolescu, *Viața lui Vasile Alecsandri*, ed. a II-a, București, 1965 (ed. I — 1962), descriu circumstanțele în care se produc primele încercări literare ale poetului și ajută la cronologizarea creației. Vz. și G. Bengescu, *Vasile Alecsandri*, *Convorbiri literare*, 1886, nr. 2 (marea impresie exercitată asupra lui A., pe la 1835, de lectura lui Chateaubriand — p. 164); Marie G. Bogdan, *Autrefois et aujourd'hui*, București, 1929 (însemnări autobiografice, A. din vremea studenției — p. 75 ș.c.l.).

Despre *Buchetiera de la Florența*: Barbu Theodorescu, *Alecsandri și Italia*, în *Revista Fundațiilor Regale*, 1938, nr. 7 (modelul *Buchetierei*); D. Popovici, *„Buchetiera" lui Alecsandri și „Buchetiera" lui Paul de Kock și Valory*, în *Studii literare*, 1943, II.

[161] G. Asachi, *Dochia și Traian dupre zicerile populare a românilor, cu itinerariul Muntelui Pionul* de aga..., mădular a mai multor Academii, Iași, 1840. Critica lui Kogălniceanu, în *Dacia literară*, 1840, I, p. 272.

[162] Scrisoarea lui G. Barițiu către M. G. Obedenaru, în *Transilvania*, 1876, nr. 5.

[163] Despre activitatea literară a lui G. Barițiu: Lidia Bote, *Ideile literare ale lui Barițiu*, în *Tribuna*, 1960, nr. 12; Vasile Netea, *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, București, 1966, p. 123—147; G. Em. Marica, *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, *op. cit.*, p. 76—95. („În proza lui predomină romantismul, atît prin genurile cultivate [meditații, nuvele istorice], cît și prin motivele și procedeele utilizate: puterea cotropitoare a iubirii, conflicte violente, insuficientă analiză psihologică ș.a." — p. 82.)

[164] I. Breazu, *Doctorul Pavel Vasici (1806—1881)*, în *Studii de literatură română și comparată*, Cluj, 1970. V. și Emil Pop, *Doctorul Pavel Vasici*, în *Contribuții la istoria medicinei în R.P.R.*, București, 1955 (conține o utilă bibliografie).

[165] Scrisoarea lui Cipariu către Barițiu, din 22 decembrie 1844, apud G. Em. Marica, *op. cit.*, p. 85.

Romantismul lui Cipariu: S. Jakó, *Bibliofilia lui Cipariu*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, 1967, X, p. 134 („Pe el l-a influențat mai ales cea de-a doua orientare a romantismului. Mai mult, prin scrierile lui Victor Hugo și George Sand, au ajuns pînă la el și ideile socialismului utopic" — p. 135).

Despre activitatea literară a lui Cipariu: I. Rațiu, *Timotei Cipariu. Viața și activitatea lui*, Blaj, 1905; I. Gherghel, *„Pescarul" lui Goethe în traducerea lui Timotei Cipariu*, în *Gazeta de Transilvania*, 1942, nr. 90 și 91; I. Breazu, *Timotei Cipariu și Italia*, în *Studii literare*, 1943, II (traducerea din Manzoni — p. 207); I. Pervain, *„Foaia literară" (1838) și Timotei Cipariu*, în *Cercetări de lingvistică*, 1962, VII, nr. 1.

[166] Activitatea literară a lui A. Mureșanu: Aron Densusianu, *Poeziile lui Andrei Mureșanu*, în *Cercetări literare*, Iași, 1887; I. Rațiu, *Viața și operele lui Andrei Murășan*, Blaj, 1900; D. Păcurariu, *Prefața* la Andrei Mureșanu, *Poezii și articole*, București, 1963; Livia Grămadă, *Idei literare în publicistica lui Andrei Mureșanu*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Philologia, 1964, IX, fasc. 1.

POST-SCRIPTUM

[1] Istoria literară, al cărei progres e condiționat, după părerea noastră, de deschiderea spre interdisciplinaritate, poate trage mari foloase de pe urma studierii metodelor generale și a tehnicilor speciale utilizate de „istoria mentalităților", una dintre cele mai viguroase și mai productive tendințe ale istoriografiei contemporane. Născută în primele decenii ale secolului nostru, sub influența mutației produsă de marxism în înțelegerea procesului istoric, profitînd de dezvoltarea rapidă a sociologiei și psihologiei sociale, noua disciplină capătă un început de autonomie o dată cu programul teoretic schițat de Lucien Febvre (vezi articolele strînse în volumul *Combats pour l'histoire*, Paris, 1953), cu lucrările aplicative ale acestuia (îndeosebi: *Le problème de l'incroyance au XVI-e siècle. La religion de Rabelais*, Paris, 1942) și ale lui Marc Bloch. Asupra stadiului actual al istoriei mentalităților, vezi sinteza lui Georges Duby în *L'histoire et ses méthodes*, Encyclopédie de la Pléiade, 1961; *Revue roumaine d'histoire*, 1970, nr. 3 (vz. nota 22, p. 618); articolul lui Robert Mandrou din *Revue d'histoire littéraire de la France*, 1970, nr. 5—6. Foarte sugestivă sub raport metodologic e cartea aceluiași Mandrou: *La France au XVII-e et XVIII-e siècles*, Nouvelle Clio, 1967.

Dar literatura nu e doar „document" revelator de mentalitate, ci și „valoare" configurată în limbaj, proiecție a unei individualități ireductibile.

De aceea — nu ni se pare inutil s-o repetăm la capătul acestor pagini —, istoria literară nu poate rămîne, sub nici un cuvînt, la orizontul istoriei mentalităților și, în genere, al sociologiei istorice. Ea trebuie să coopereze în egală măsură cu estetica, îndeosebi cu poetica și stilistica. Și, în orice caz, interdisciplinaritatea nu înseamnă anularea statutului propriu al științei noastre, ci dialogul creator cu domeniile vecine, raportarea permanentă la contextul global al științelor umane contemporane, care singur poate conferi o semnificație veritabilă fiecărei „zone" de cercetare particulară.

RÉSUMÉ

Introduction

Le premier chapitre tente de cerner les usages du terme „romantisme". Une définition sous forme d'un énoncé concis, sans equivoque et de caractère universel, telle qu'auraient voulu en avoir Dupuis et Cotonet, les héros de Musset, étant impossible, nous nous sommes proposé de restreindre le champ des approximations en faisant une distinction entre l'*erreur* (c'est-à-dire une interprétation incorrecte des faits) et la *subjectivité* (c'est-à-dire une vision de l'objet sous l'angle d'une expérience irréductible). En écartant les erreurs et en forçant la subjectivité à prendre acte de ses propres bornes, nous nous sommes efforcés à introduire un principe d'éclaircissement des sens et de mise en ordre des dénotations.

Les erreurs les plus fréquentes dans l'emploi du terme „romantisme" nous semblent être de deux espèces : les unes proviennent des différentes significations assignées au *nom*, les autres du caractère protéiforme de l'objet.

Les premières ont trait à la confusion entre l'acception de „courant" littéraire ou artistique du romantisme, celle d'„époque" et celle de „concept typologique". Or, bien qu'interférents, ces usages du terme se réfèrent à des choses différentes. En effet, par romantisme on peut entendre : 1 — un *groupement* d'auteurs d'un domaine défini de la création (littérature, musique, histoire, philosophie etc.), dont l'existence, déterminée historiquement, est basée sur une communauté d'affinités ou de principes intellectuels, formulés ou non dans un programme („courant", „école") ; 2 — une *mentalité* ou un *état d'esprit*, caractéristique pour des zones étendues de la production intellectuelle de la première moitié du XIX-e siècle et ayant des répercussions dans la vision du monde, les moeurs, le com-

portement etc. („époque", „culture romantique") ; 3 — une *configuration psychique*, qui exprime une disposition permanente de l'esprit humain et peut être rencontrée sur tous les méridiens et aux âges les plus divers de l'histoire (romantisme dans le sens „typologique", d'„archétype" ou de „style").

Entre ces trois acceptions il existe, bien entendu, des liens solides. Ainsi, le „courant" romantique incarne sous sa forme la plus expressive la „typologie" romantique et dérive historiquement de l'atmosphère intellectuelle et morale de l'„époque" romantique. Mais le transfert arbitraire des attributs de l'un des sens sur un autre donne lieu à de graves inadvertances.

La seconde cause d'erreur (en rapport avec le caractère protéiforme de l'objet) relève du fait que les chercheurs ne s'occupent jamais du *même* courant, de la *même* mentalité ou du *même* type idéal de romantisme, qu'ils ont en vue des „variantes", en fonction de nations, de zones de civilisation, d'âges historiques, de domaines de la culture (littérature, musique, philosophie) etc. Etant donné qu'à la base de toute généralisation se trouve une expérience intuitive immédiate, il n'est que logique qu'à cette pluralité de l'objet corresponde une déconcertante polysémie.

A. O. Lovejoy a tiré les conséquences de cet état de choses, déclarant irraisonnables les efforts déployés pour trouver un „invariant" des différents types de romantisme et recommandant aux spécialistes de restreindre leurs ambitions et de se limiter à l'exploration du domaine national. L'on sait que Paul Valéry est allé encore plus loin : „Il faudrait — disait-il — avoir perdu tout esprit de rigueur pour essayer de définir le romantisme".

Mais si Lovejoy a beau jeu de se moquer de l'illusion nominaliste, il n'en demeure pas moins que devant les textes romantiques, aussi divers fussent-ils, on ne peut pas ne pas sentir l'existence d'un „substrat commun". En quoi consiste ce substrat ? Voilà le noeud du problème.

René Wellek le réduit à l'imagination, à l'interprétation organiciste de la nature, au goût pour les symboles et les mythes, extrapolant ainsi des caractéristiques directement appropriées au romantisme allemand. Mais dans son désir d'intégrer le plus de côtés possible du romantisme et de prouver l'unité européenne du courant, il lui donne une définition si large que, jusqu'à la fin, le concept risque d'y perdre son identité et de devenir en quelque sorte „sans rivages". Chez Gaétan Picon, en échange, on trouve une profusion de détails et une succession d'apories, de pertinence inégale, qui proviennent d'un continuel jeu de bascule entre le pôle de l'historicité et celui de l'intuition typologique.

Etant donné que dans le présent ouvrage nous ne nous demandons pas ce que peut être le romantisme comme „ideal-typus", mais ce qu'il a été

effectivement, comme incarnation de la dialectique des rapports entre l'individu et la société à l'époque de transition de la féodalité au capitalisme, marquée par la Révolution Française, le Premier Empire et la Restauration, nous proposons comme hypothèse de travail l'existence de trois types principaux de romantisme européen :

— *le romantisme occidental jusqu'en 1830* (contre „les lumières", monarchique, religieux, égotiste, moyenâgeux, déçu, contemplatif etc.) ; *le romantisme occidental à partir de 1830* (humanitariste, socialisant, énergétique, actif, titanesque etc.) ; *le romantisme oriental* (pour „les lumières", national, idéaliste, folklorisant, adepte du carbonarisme, militant etc.).

Evidemment, ces types de romantisme comportent bien aussi un „dénominateur commun" ; sans celui-ci, toute discussion deviendrait impossible et on en serait réduit à conclure, avec Corneille, que „la lutte cessa faute de combattants". Nous essayons d'établir que ce „dénominateur commun", ce principe interne décisif qui structure tous les types de romantisme consiste dans *une rupture par rapport au présent et aux formes du réel, dans la revendication passionnée de la libération de sous les différentes contraintes possibles* (religieuses, politiques, sociales, esthétiques etc.) et dans le *dépassement inauthentique de la contradiction entre le sujet et l'objet*. Puisque la nature des contraintes diffère, les libertés réclamées diffèrent également, ainsi que l'énergie de la sublimation poétique. Mais partout le romantisme est une forme de la contestation, un élan de la personnalité comprimée : sur le plan politique — par l'absolutisme ou un régime d'oppression nationale ; sur le plan social — par une classe privilégiée ; sur le plan économique — par la réification des rapports mercantiles ; en religion — par un Dieu injuste ou une hiérarchie cléricale qui a renié sa vocation évangélique ; en art — par l'obligation de se conformer à des règles ; en morale — par un „code" hypocrite, qui est de fait au service de la classe dominante ; dans la vie quotidienne — par l'aliénation qui résulte de la révolution industrielle, de l'urbanisme, de la technologie etc.

Le II-e chapitre de *l'Introduction* expose la méthode utilisée et l'aire de la recherche. En considérant la littérature romantique comme une expression médiatisée par l'„état d'esprit" des troubles survenus dans la structure de l'existence sociale, nous postulons le dépassement de la causalité purement littéraire et la récurrence méthodique de la littérature à la mentalité et de celle-ci au contexte historique concret. En d'autres termes, pour expliquer la genèse de la littérature romantique, nous nous sommes proposé d'étudier les origines de l'„état d'esprit" romantique, lui-même le produit de changements majeurs survenus dans l'existence sociale. Car les innovations de goût et de directives artistiques traduisent des modifications de mentalité, celle-ci étant à son tour la réponse globale, relativement cohérente, donnée

par les hommes aux provocations de l'histoire. Pour nous, le „modèle" littéraire romantique a une „couverture" existentielle. Comme toute orientation artistique, le romantisme est une aventure du langage, mais, peut-être plus que toute autre, il est aussi une expression des profondeurs de l'âme. Il a pour base la rencontre entre un „style" (qui implique une série de techniques et de procédés spécifiques) et une „vision du monde" (donc une certaine configuration de la conscience collective, déterminée historiquement et socialement).

Dans le III-e chapitre de l'*Introduction,* nous examinons le problème des influences étrangères, dans le but de réfuter la thèse suivant laquelle le romantisme roumain serait le produit d'une simple contagion imitative. Après avoir analysé les côtés vulnérables du comparatisme traditionnel, de nuance positiviste, illustré en Roumaine dès avant la première guerre mondiale par Pompiliu Eliade et N. I. Apostolescu et dans la période d'entre-deux-guerres par les soi-disant „sourciers" nous formulons une théorie de l'„influence" comme réception de valeurs consubstantielles, qui se trouvent cependant à un stade inférieur d'explicitation. Les „influences" agiraient comme catalyseurs, leur rôle primordial étant de mettre en valeur les ressources qui somnolent chez le „récepteur". On pourrait dire, paradoxalement, que celui-ci préétablit ses influences, d'abord en choisissant, de l'infinité d'incitations possibles, celles qui conviennent à ses aspirations obscures, puis en transformant l'„influence", dans une seconde étape, par des métamorphoses et des décantations succesifs, dans sa propre nature.

Si l'on élargit le problème au plan global de la culture, il en ressort que la nature et l'importance des „influences" dépendent à chauque instant de la configuration de l'ambiance sociale et intellectuelle du „récepteur"; ou, pour en venir au problème qui nous occupe, que le romantisme roumain n'a pas son origine dans des influences, mais dans le contexte social-historique et de mentalité qui les a rendu possibles.

En subordonnant les „influences" aux transformations qui ont lieu dans l'organisme intellectuel de la nation, nous n'en contestons pas pour autant leur rôle, mais nous le motivons. Si ce sont les facteurs internes qui ont la priorité, il n'en est pas moins vrai que les „influences" fertiles, celles qui répondent effectivement à des affinités et non à une simple attitude de snobisme et d'imitation d'une mode superficielle, constituent toujours des termes de référence, d'émulation et de propulsion d'une importance extraordinaire. Il est incontestable que, dans les premières décennies du XIX-e siècle roumain, elles ont puissamment aidé la mouvement diffus des esprits à prendre corps et à cristalliser littérairement dans les moules romantiques.

Le IV-e chapitre est consacré à une discussion sur le préromantisme. Après un bref historique du terme, lancé par l'école française (Paul Van Tieghem, A. Monglond), nous récapitulons les reproches dont il a été l'objet ces derniers temps : le fait qu'il implique un clivage du XVIII-e siècle en une première, période, allant jusqu'à J.-J. Rousseau, où prévaut la raison, et une seconde période, à partir de 1760—1770, où les élans du coeur se déchaînent, la première faite d'intellectualisme, d'esprit philosophique, de conventions rhétoriques, de l'imitation des anciens, la seconde — placée sous le signe du sentiment, du naturisme, de la rénovation des sources d'inspiration, de la libération de sous l'empire des règles ; que le préromantisme suppose une perspective finaliste, qui juge l'antérieur dans la mesure où il prépare le postérieur, c'est-à-dire que, par une logique trompeuse de la rétrospection, il isole, dans la période finale du XVIII-e siècle, ce qui semble anticiper le romantisme ; enfin, que l'emploi du terme préromantisme pour désigner la période de passage extrêmement hétérogène du classicisme au romantisme ne ferait que cacher la profonde diversité du paysage littéraire du temps, la réduisant à une unité fallaciense.

A notre avis, aucune de ces objections contre le concept de „préromantisme" n'est capitale et ne saurait lui ruiner l'autorité ; il est vrai qu'elles nous obligent à le penser autrement. Le fait que, de nos jours, le XVIII-e siècle n'est plus envisagé à travers le prisme de la scission, mais de l'unité (R. Mortier, Robert Mauzi, R. Pomeau etc.) et que l'on ne postule plus une antithèse rigide entre la raison et le sentiment ne change rien au fait objectif que, vers la fin du XVIII-e siècle, la poétique du classicisme satisfait de moins en moins les esprits et que les symptômes de la crise des lumières s'accentuent en Europe occidentale. D'autre part — même si l'on admet le bien-fondé des critiques contre le raisonnement de type analogique (qui oublie que dans les sciences humaines la similitude n'est jamais question de prétexte, mais de contexte) et contre le mode „finaliste" de mettre en valeur le présent en fonction des exigences de l'avenir — la conclusion de certains auteurs (Jean Fabre, G. Petronio) qui voudraient que l'on renonce au nom même de préromantisme nous semble excessive. Le problème, selon nous, consiste à évaluer de façon plus circonspecte le contenu du concept.

A cet égard, nous suggérons deux manières de l'aborder : 1 — l'examen des rapports entre le préromantisme et le contexte historique respectif ; 2 — l'étude des modalités de structuration au niveau thématique et stylistique sur la base d'une analyse intrinsèque des créations représentatives. En ce qui concerne le premier point, nous soutenons l'hypothèse que le préromantisme est une manifestation de la crise des rapports entre l'individu et le monde *avant* le moment explosif de la révolution

bourgeoise, donc une revendication de liberté *avant* que l'histoire n'ait démontré l'inanité des idéals. On comprend ainsi pourquoi le préromantisme n'est pas contre les lumières et entretient des rapports ambigus avec le classicisme. Quant au côté intrinsèque de la recherche, nous attirons l'attention sur l'„hybride classico-préromantique", sur le fait que, sous l'angle de l'expression, un trait caractéristique du préromantisme semble être le conflit entre la volonté de rénovation et les inerties du langage (c'est-à-dire, d'une part, la présence aiguë du sentiment et, d'autre part, la deficience métaphorique et le lieu commun néo-classique).

Livre premier. Préliminaires (1780—1821)

La première partie du *Livre premier* décrit le contexte historique des pays roumains de 1780 à 1821. Y sont évoqués : l'accentuation de la récession ottomane, à la suite des défaites successives subies par la Turquie au cours des guerres de la fin du XVIII-e siècle et du début du XIX-e siècle ; l'équilibre fluide des rapports de force entre les grandes puissances, favorable à la lutte pour une plus large autonomie des Principautés ; l'aggravation des tensions sociales internes, sous l'effet d'une fiscalité extrêmement dure et du procès de dissolution de l'économie naturelle ; l'extension des rapports d'argent, stimulée par la transformation de la production à fins de subsistance en production pour le marché ; la stratification de plus en plus marqué de la noblesse et la multiplication des conflits entre ses différentes couches (grands boyards — petits boyards) et groupements d'intérêts ; l'intensification continuelle de la crise des structures féodales et du régime phanariote. Dans un chapitre spécial, nous nous occupons des manifestations insurrectionnelles jusqu'en 1821 et nous signalons les échos de la Révolution Française en nous appuyant sur les sources contemporaines, autant des relations des diplomates étrangers que des témoignages internes (Amfilohie Hotiniul, Dionisie l'Ecclésiarque, I Molnar, Nicolae Stoica de Haţeg etc.).

La seconde partie du même livre fait ressortir les dislocations de mentalité dues au processus d'érosion croissante de la société féodale. A ce sujet, nous essayons d'établir la position spécifique des Phanariotes (petits despotes dans un monde barbare, mais souvent personnes cultivées ou, en tout cas, pourvues du sentiment de la culture et d'un vif intérêt pour l'Occident) et le rôle qu'ils ont accompli sur le plan spirituel (il s'agit moins de la diffusion d'un esprit novateur proprement dit, qui ne s'accordait ni à leur statut de représentants de la Porte, ni à leur qualité de

membres d'une aristocratie orgueilleuse et strictement hiérarchisée, que de l'introduction — limitée bien entendu au monde restreint des boyards — d'un climat favorable à l'adoption des idées „nouvelles"). Les voies de pénétration de l'esprit „nouveau" sont exposées en détail, totalisant une documentation qui s'est considérablement enrichie au cours des derniers vingt ans.

Nous avons accordé une attention spéciale au problème des rapports culturels roumano-grecs. L'analyse des faits nous a mené à la conclusion que la prise de conscience de la personalité nationale roumaine s'est faite, un certain temps au moins, par coopération et non par opposition à la renaissance néo-hellénique. Des esprits distinguée, chefs de file du mouvement intellectuel autochtone (Gr. Brîncoveanu, Iordache Slătineanu, Iordache Golescu etc.), ont contribué avec enthousiasme à l'activité culturelle en langue grecque, sans avoir conscience du moindre conflit entre ces deux aspects de leur activité. De même, une série de savants grecs (D. Philippide, D. Fotino etc.) ont contribué de façon exemplaire à la mise en valeur du patrimoine national roumain. La collaboration a été facilitée par le fait que, jusqu'à un certain point, le mouvement de renaissance de la Grèce ne se présentait pas comme un panhellénisme, visant à la suppression des particularités nationales, mais comme un appel à tous les peuples chrétiens des Balkans, les incitant à s'unir dans une lutte commune en vue de secouer le joug ottoman. Néanmoins, le processus de ségrégation des individualités nationales, en plein essor dans toute l'Europe centrale et sud-orientale, devait aboutir inévitablement à un choc entre les deux cultures puisque, greffés sur un même milieu nutritif, le développement de l'une ne pouvait pas jusqu'à la fin ne pas empiéter sur celui de l'autre. Le désastre de l'Hétairie et les exactions inhérentes à l'insurrection finiront par avoir raison de l'„alliance" et la transformeront temporairement en hostilité.

Après la guerre russo-turque de 1806—1812, qui a accéléré l'européinisation des moeurs de la classe supérieure et a donné une nouvelle impulsion à la diffusion des idées, on commence à percevoir les signes d'une rénovation effective de la mentalité. Une série de lettrés expriment de plus en plus ouvertement leur hostilité envers le régime phanariote, auquel ils ne reconnaissent aucune légitimité politique ou morale. Ils étouffent dans l'atmosphère stagnante, soustraite aux influences rénovatrices de l'histoire, où dominent la peur, l'insécurité, l'ennui, l'humiliation et la lâcheté. Des hommes tels que les Văcărescu, les Golescu, I. Cantacuzino, C. Conachi, Iordache Slătineanu — sensibles, nerveux, déjà tournés plus vers l'Occident que vers Constantinopie — se trouvent à plusieurs points de vue sur des positions absolument antagonistes au milieu qui est le

leur. A des grades evidemment différents, chacun selon son tempérament et son degré de lucidité, ils illustrent le drame de l'individu prêt à se détacher de l'ordre social établi. Il s'agit bien sûr, d'une rupture ambiguë, puisqu'elle répudie le phanariotisme sans condamner les rapports féodaux et les privilèges des boyards.

Deux événements sont essentiels dans la mouvement culturel de la deuxième décennie du siècle : la naissance de l'enseignement secondaire roumain et l'entrée en scène d'une génération d'intellectuels d'origine modeste. Les écoles de G. Asachi et de G. Lazăr montrent que l'idée nationale est devenue la force motrice de la nouvelle culture ; l'idéal des lumières, proclamé auparavent théoriquement dans maintes préfaces d'ouvrages, cesse d'être une simple déclaration de principes „ad pompam", pour se transformer en un instrument effectif de la renaissance nationale ; grâce à l'enseignement, le mouvement intellectuel acquiert un centre de gravité, dont l'avenir immédiat allait prouver l'importance capitale. En même temps, une pléiade d'intellectuels, dont G. Asachi, G. Lazăr, Barbu Paris Mumuleanu, Eufrosin Poteca et, un peu plus tard, Heliade, P. Poenaru, S. Marcovici etc., professeurs pour la plupart, c'est-à-dire professionnels de la diffusion des lumières, recrutés dans les classes moyennes ou même inférieures de la société, prennent les leviers de commande de la culture, en dégageant l'activité intellectuelle du point mort d'un amateurisme fait de vains espoirs, d'étans brisés et de bonnes intentions sans lendemain. C'est, néanmoins, l'année 1821 qui amènera le grand tournant, car dans le milieu phanariote les facteurs d'inertie l'emportent sur les forces de renouveau.

La troisième partie du *Livre premier* s'occupe de la littérature de la période 1780—1821. Oeuvre de dilettantes, pauvre en manifestation, suffoquée par l'usage général du grec dans les classes élevées, dépourvue d'un statut autonome faute de professionnalisme, ne pouvant bénéficier des faveurs d'un pouvoir qui — malgré le vernis de culture qu'ont voulu lui donner quelques princes phanariotes — n'a été en somme qu'un despotisme à demi oriental, la littérature du temps ne peut ni se donner une cohérence, ni constituer un reflet de la vie nationale, ni fournir une réponse aux grandes questions de la destinée collective. Elle exprime simplement le clivage des classes sociales et un stade progressif d'expérimentation des ressources du langage.

La littérature produite par la noblesse est avant tout rationaliste, conventionnelle par ses thèmes, ses images, sa composssition ; elle s'efforce à atteindre un niveau „rhétorique". Au pôle opposé, dans le monde rural, fleurit la création folklorique, inconnue, méprisée, inspirée non par des modèles livresques, mais par des mythes et des coutumes profondément enracinés

dans la mémoire subconsciente des masses, que les individus saisissent spontanément „du dedans". Entre ces niveaux extrêmes se situe la création des petits boyards et, surtout, des couches urbaines (petits employés, scribes, copistes, chantres d'église, etc.), qui oscillent entre la „haute" littérature et la littérature de colportage. Sa vitalité se fait surtout sentir dans deux genres : les vers d'amour et la chronique rimée, mais elle est loin de se donner des critères de goût propres et de favoriser l'éclosion de talents authentiques.

La „haute" littérature est, au cours de l'intervalle 1780—1821, de tendance classique. Mais il s'agit d'un classicisme précaire, qui n'a pas pour base les genres classiques par excellence, la tragédie et l'épopée, et qui, au surplus, entretient avec l'antiquité des rapports plutôt formels, réduits à un répertoire de motifs grammaticalisés, de noms propres et de personnages mythologiques, ne comportant guère une exploration plus profonde des ressources de l'ancien humanisme. Il n'élabore pas une notion organique du beau, en associant comme tout classicisme véritable le plaisir des formes ciselées à une représentation plénière de l'homme. Le contact avec les grands auteurs y est souvent remplacé par une série de „citations" tirées de la littérature du XVIII-e siècle, à savoir de ses représentants de second ordre. Les écrivains adoptent la vision de l'antiquité suggérée par la poésie lyrique néo-grecque et la petite poésie française néo-classique, illustrée par Delille, Parny, Dorat, Léonard, Colardeau etc., lesquels négligent les grands tragiques, en accordant leur préference à Sapho, Anacréon, Horace, Ovide, Catulle, c'est-à-dire à l'érotique, dans la double hypostase de passion inextinguible et d'expérience sensorielle. La poésie anacréontique — la plus cohérente expression du classicisme roumano-phanariote — comporte un rituel de déclarations et de serments, usant des lieux communs traditionnels : l'amour transmis par les yeux qui incendie l'âme, conforme à la psycho-physiologie saphique du sentiment ; personnification de l'Amour par un enfant espiègle, capricieux et irrésistible ; la description pétrarquiste des appâts de la bien-aimée ; le motif catullien du baiser inassouvi etc. Avec la France elle-même, malgré des liens plus intimes d'affinités, de curiosité et de sympathie, les rapports demeurent épisodiques et superficiels.

Bien qu'ingénument et sans connaître les „règles" qui doivent être appliquées, les auteurs du temps sont conscients toutefois de la différence qui existe entre la façon d'écrire courante et le „bien"-écrire, prôné par les traités de rhétorique ; ils sont convaincus qu'un texte est d'autant plus littéraire qu'il s'éloigne davantage de l'expression quotidienne, que l'art est un „métier", qui réclame une initiation. Le classicisme de la fin du XVIII-e siècle essaye pour la première fois de manière méthodique d'intégrer la langue habituelle, celle dont on n'use que comme moyen de communication,

dans la sphère artistique, de transformer le prosaïsme quotidien en littérature. De même, il essaye de discipliner l'élément folklorique, admis sinon comme „valeur", du moins comme „substance" — ainsi qu'il est bien naturel dans une culture qui possède des trésors de poésie populaire d'une inépuisable richesse, où le cheminement des motifs et des moules prosodiques de „bas" en „haut" a lieu spontanément et de façon massive. En revanche, la théorisation de l'acte d'écrire ne dépasse pas un stade liminaire (Ienăchiţă Văcărescu, Conachi), personne ne semble se soucier de l'existence des différentes poétiques, de leurs contradictions, de son appartenance à telle ou telle „école". Les critères qui ont cours sont élémentaires et élastiques ; comme dans toute période de renouveau intellectuel, où les énergies latentes commencent à s'éveiller à la vie, il règne un pragmatisme spontané et on professe sereinement l'éclectisme.

Cependant, à mesure que l'on se rapproche du grand tournant de 1821, on relève l'importance de plus en plus grande que prennent les problèmes du sentiment, ainsi que la tendance d'intégration de l'individu dans les coordonnées de l'univers réel, par le retour à la nature, l'exploration de la vie intérieure, l'engagement explicite dans l'histoire. Il s'agit là, certes, d'éléments disparates et instables, qui s'inscrivent dans le paysage littéraire sans le transformer essentiellement. On ne les rencontre du reste que rarement à l'état pur, comme si eux-mêmes craignaient de se montrer au grand jour. Toute une série de textes nous font connaître le tumulte de la sensibilité, l'intuition de la vérité intérieure, la mélancolie du glissement vers la mort, le sentiment de la solitude au sein d'une société hostile — mais tous ces aspects, de caractère préromantique, sont englobés dans un contexte „classique" (hypostase abstraite de l'humain, atemporalité et aspatialité du milieu, rationalisme, image ornementale et illustrative etc.).

Bien qu'il soit introduit dans les hautes sphères sociales par des lectures et qu'il réponde, du moins partiellement, à l'équation spirituelle de quelques écrivains, le préromantisme ne parvient pas à se constituer en une tendance durable de la littérature au cours de la période 1780—1821. De même que dans d'autres littératures d'Europe centrale et sud-orientale (Serbie, Bohême, Pologne, Hongrie, littérature néo-hellénique) — que l'ouvrage passe en revue comparativement — les éléments préromantiques sont greffés sur un fond classique. Si en Occident le préromantisme avait constitué une tentative pour libérer la personnalité des arcanes d'un ordre oppressif surtout sur le plan esthétique, en Orient, où la féodalité, quoique ébranlée, survit et où la bourgeoisie tend a s'intégrer au système, le préromantisme exprime une révolte à genoux, dans laquelle la protestation est combinée à l'utopie d'un „humain" intangible et la crainte devant l'histoire à l'espoir en un redressement moral. De fait, il est coincé entre un classicisme qui ne

se résume pas aux délices languissantes de la galanterie, mais s'avère susceptible encore de pureté et d'idéal, et un romantisme national en pleine expansion. Ce qui semble préromantique est parfois une simple distorsion de la substance classique, une brusque éruption au-delà des règles et du style, mais fugitive et dépourvue de la conscience de son insubordination. D'autres fois, vers la fin de la période et surtout après 1821, le préromantisme est un véritable romantisme, mais qui hésite encore à prendre son essor.

Le troisième tiers du *Livre premier* comprend l'analyse des traductions faites entre 1780 et 1821, ainsi que de la création littéraire originale de la même période, dans la mesure où elle allie et oppose l'une à l'autre la modalité *néo-classique* de la forme et la modalité *non-classique* de la sensibilité. Nous disons „néo-classique" parce que les écrivains dont il s'agit — Alecu Văcărescu, N. Văcărescu, I. Cantacuzino, N. Dimachi etc. — ne sont „préromantiques" ni entièrement, ni toujours ; en échange, tous s'écartent — à des degrés différents et probablement sans préméditation de leur part — de ce qui constitue l'essence de l'interprétation „classique" du monde (essentialisme, équilibre, rationalité, idéalisme moral, soumission à l'objet etc.).

En ce qui concerne les traductions, nous remarquons qu'elles ne reflètent qu'incomplètement et tout à fait approximativement la mentalité des couches intellectuelles, qu'elles ne représentent qu'un infime pourcentage des lectures des boyards et des personnes cultivées ; quant aux surprenantes omissions qu'elles comportent, celles-ci n'attestent ni le mauvais goût, ni l'ignorance, elles mettent en lumière l'impact de certaines circonstances objectives de nature extra-esthétique. C'est pourquoi, afin de distinguer les traductions *représentatives* (reflétant des prédilections effectives de l'esprit public) des traductions *occasionnelles* (qui attestent des tendances périphériques dans le contexte spirituel de l'époque), nous avons examiné attentivement la *diffusion* des écrits respectifs. A cet égard, nous avons constaté que les traductions laïques les plus répandues sont celles des livres populaires et de colportage, que parmi les oeuvres de la „haute" littérature les romans jouissent d'une grande vogue, et que les auteurs les plus lus sont Voltaire, Fénelon (le *Télémaque)*, Métastase, Florian, Marmontel, Gessner, Baculard d'Arnaud, Mme Cottin, Mme de Genlis etc.

Nous avons également constaté que, tandis que les lectures de la couche évoluée tendent à rejoindre celles des pays d'Occident et sont imprégnées pour une bonne part de l'atmosphère préromantique du commencement, du XIX-e siècle, les traductions, qui doivent s'adapter aux exigences d'un milieu culturel faiblement développé, se trouvent à une bonne distance en arrière ; quant à la création proprement dite — par manque

de tradition, par pauvreté de la langue, par l'obligation de ne pas dépasser le niveau de compréhension des lecteurs, par crainte d'indisposer soit l'église, soit „l'opinion" des personnes haut placées ou les idées politiques en cours etc — elle est encore moins libres de chercher sa voie et de se lancer dans des expériments. C'est pourquoi la production littéraire de 1780—1821 est loin d'exprimer le véritable potentiel de sensibilité et d'intelligence de l'époque, mais seulement ce qu'il en est resté après que les „intentions" ont franchi les barrières successives de la politique, de la morale sociale et du langage. Pour mettre en relief la crise des valeurs classiques, nous nous occupons successivement de la transformation dans le sens préromantique de l'ancien motif „fortuna labilis" (chez Ienăchiţă Văcărescu, N. Dimachi, C Conachi, Zilot le Roumain etc.) puis des oeuvres d'Alecu Văcărescu, I. Cantacuzino, N. Dimachi, N. Văcărescu, enfin de la correspondance entre Nicolae et Iancu Văcărescu (1814—1817), particulièrement révélatrice pour le thème de l'inadaptation et de l'échec, propre à la crise morale traversée par la conscience européene au début du XIX-e siècle.

Livre deuxième. La transition (1821—1830)

La première partie du *Livre deuxième* s'occupe de la signification et des répercussions des événements de 1821, année que nous considérons conventionnellement comme ligne de clivage entre l'ancienne société roumaine — figée dans l'orthodoxie, l'esprit patriarcal, les moeurs à demi orientales, détachée du temps et passive aux appels de l'histoire, et la nouvelle société — laïque, européenne, dynamique, réinstallée dans le courant du temps et ouverte au dialogue des cultures. Une analyse systématique du contenu des proclamations de Tudor Vladimirescu, le chef de l'insurrection roumaine de 1821, nous mène à la conclusion qu'elles définissent un programme politique cohérent, correspondant entièrement aux exigences objectives du développement, que chaque point inscrit par Tudor sur son étendard de combat „rationalise le réel", autrement dit qu'il aide à la prise de conscience du processus historique et, par là, à son accélération. La justification de la voie révolutionnaire, l'identification des concepts de „peuple", de „patrie" et de „nation", la conception démocratique de la souveraineté, l'idée de justice sociale, la préfiguration de l'Union des Principautés : tous ces objectifs, énoncés avec une grande clarté et dans un langage qui dénote une remarquable compréhension de la psychologie de l'homme simple, constituent autant de facteurs de polarisation de l'énergie revendicative des masses, qui exerceront une action intense dans

la vie spirituelle des décennies ultérieures. D'autre part, l'image de Tudor deviendra un symbole pour tous ceux qui militeront au nom de la rédemption nationale. Accaparé par la poésie et la fantaisie populaires, magnifié par la génération suivante, Tudor sera envisagé de plus en plus comme le précurseur des luttes pour la libération nationale et sociale au peuple roumain au XIX-e siècle et, en cette qualité, comme le précurseur du messianisme romantique roumain.

Le mouvement révolutionnaire de 1821 représente vraiment le seuil d'une nouvelle époque, non par ses résultats immédiats, mais par les conséquences en profondeur, par les perspectives qu'elle a ouvertes et ses effets de ricochet. L'analyse d'un grand nombre de sources et de témoignages contemporains (I. Dîrzeanu, le métropolite Veniamin Costache, Iordache Otetelişanu, Naum Rîmniceanu, N. Văcărescu, Iordache Golescu, Dinicu Golescu, Ghenadie Pîrvulescu, Zilot le Roumain, ainsi que de nombreux anonymes) permet de relever le dramatisme des événements vécus par tout le monde en 1821, notamment le désarroi, la peur et les perplexités que les brusques et imprévisibles renversements de situation ont suscités pour la classe dominante. D'autre part, il ressort qu'au cours de la troisième décennie, bien que l'ordre établi semble se cramponner et résister à l'assaut des événements (jusqu'en 1829, en effet, le cadre des institutions de l'ancien régime demeurera intact), les facteurs de dissolution s'accumulent néanmoins ; le processus d'érosion des structures féodales se déroule avec plus de vigueur encore que par le passé, les contradictions croissent en intensité et force propulsive, les éléments hostiles au régime commencent à motiver idéologiquement leur contestation, d'où une rapide transformation des conditions mêmes de la lutte anti-féodale. Dans ce nouveau contexte, la vie intellectuelle entre dans une période d'effervescence, la littérature tend à perdre son caractère conventionnel, à se rapprocher de la vie des hommes, de leurs aspirations et de leurs inquiétudes. Dès que l'on s'éloigne des apparences et que l'on analyse la réalité intérieure de l'époque, que ce soit sur le plan des mutations sociales ou sur celui du mouvement des idées, on s'aperçoit que le grand choc de 1821 entraîne des développements décisifs et irrévesibles. Comme toute période de transition, la période 1821—1830 mêle le nouveau et l'ancien, les promesses de l'avenir et les plaies encore mal cicatrisées du passé. Comme toute transition, elle a les apparences de la continuité, mais elle représente déjà un tournant de l'histoire.

Les orages de 1821 transforment les „lumières" en une réalité *intérieure* du peuple roumain. Ils poussent à un ample processus d'élucidation, à poser en termes de conscience la situation historique du peuple roumain au moment de son passage du Moyen Age à l'époque moderne. Les „lumières", qui avaient constitué auparavant l'idéal de quelques esprits isolés, se

concrétisent maintenant en une théorie relativement cohérente de l'instruction, de l'éducation morale et du progrès matériel, qui fournit une *réponse plausible* aux problèmes soulevés par la nouvelle étape historique. Cette réponse comporte un *diagnostic* de la situation, un *programme* de redressement, une *philosophie* de nuance éthique, qui établit les critères et les conduites recommandables, enfin une *politique* de mise en oeuvre des objectifs proposés.

La première manifestation significative du processus de prise de conscience est constituée par la littérature politique des années 1821—1822, qui consiste en mémoires, pétitions et projets de réforme élaborés par les boyards qui, fuyant l'Hétairie et le mouvement de Tudor Vladimirescu, s'étaient réfugiés à Brașov, Sibiu ou au-delà du Prut. L'étude de quelques dizaines de mémoires et de projets de réforme, qui occupe deux chapitres, atteste l'aggravation des contradictions entre grands et petits boyards, la puissance de fermentation des principes constitutionnels bourgeois qui, sous des formes tantôt timides, tantôt plus hardies, s'infiltrent dans la plupart des textes, comme preuves d'une évolution irrésistible. Ce qui est caractéristique pour les grands boyards, c'est la symbiose entre l'„ancien" et le „nouveau" : d'une part, la volonté de conserver les privilèges féodaux, non seulement sans concessions de leur part, mais si possible avec un accroissement des obligations de la paysannerie ; d'autre part, la revendication de mesures d'esprit libéral, visant à la modernisation de la vie publique dans les Principautés (organisation du crédit, sécurité du commerce, création de moyens de communication, suppression du monopole économique de la Porte, limitation de l'arbitraire du pouvoir princier, renouvellement de l'administration etc.).

Une ouverture plus large vers les idées égalitaires et démocratiques ressort de la littérature politique émanant des petits boyards. Elle met en question les droits conférés par la naissance, réclame l'égalité entre eux et les grands boyards, énonce l'idée que la „boyarie" est une fonction sociale, à laquelle le mérite seul doit donner accès, soutient que la patrie n'est pas l'apanage du groupe restreint des grands boyards. Toutefois, ainsi qu'il ressort de l'examen détaillé du projet de constitution de 1822, dit des „carbonari", en grande partie l'oeuvre de Ionică Tăutu, même les factions avancées de petits boyards ne visaient pas à renverser l'ordre social établi, mais préconisaient seulement une nouvelle distribution du pouvoir dans le sein de la classe dominante et l'adoption de réformes destinées à rapprocher les Principautés des Etats civilisés. Il est vrai pourtant que, vu son caractère officiel, la Constitution des „carbonari" était obligée de se maintenir dans les limites d'une certaine circonspection et d'une certaine modération. Dépourvus de ces caractères, d'autres mémoires, surtout valaques,

font preuve de radicalisme politique et parfois même d'un véritable pathos révolutionnaire. Ils attestent qu'à défaut d'être toujours approuvé, le mouvement des pandours a souvent été compris, que les idées semées par les proclamations de Tudor ont germé, qu'elles ont donné lieu à un dialogue fertile entre les consciences les plus diverses, hostiles ou partisanes, aidant les unes comme les autres à rejeter les entraves de la pensée traditionnelle.

Plus significative encore pour la troisième décennie du siècle nous apparaît la littérature dénonçant l'état actuel des choses et préconisant des réformes, littérature due à des intellectuels éclairés tels que Dinicu Golescu, I. Tăutu, E. Poteca, B. P. Mumuleanu, Gr. Pleșoianu, dr. Piscupescu, S. Marcovici, qui achève de transformer le *fait matériel* de la crise de la société féodale en un *fait de conscience*. L'analyse détaillée de cette „littérature", de portée idéologique, mais remarquable par la puissance émotive de l'expression, dévoile quelques traits caractéristiques : conscience *obsessive* des problèmes soulevés, *caractère radical de la critique* (elle ne s'attaque pas aux personnes, mais aux institutions, disjoint le „pouvoir" du système, entreprend de démystifier la grande propriété foncière et les rapports de servage), *dramatisation de l'exposé* (volonté de choquer, de tirer le lecteur de sa léthargie, oscillation entre les larmes et l'indignation, entre le sermon et le pamphlet), *optimisme rationaliste* (foi en la possibilité d'améliorations, condamnation de la dégradation des hommes, mais sans désespérer de l'Homme), *légalisme* (solution : les réformes, entreprises par les éléments d'„en haut").

Le caractère du *programme* de redressement proposé par les esprits éclairés de la troisième décennie résulte de la rencontre entre les nécessités historiques (lenteur de l'évolution vers le capitalisme, décalage par rapport à l'Occident) et la conjoncture créée dans les Principautés après 1821 (échec d'une insurrection populaire, essor de l'idée nationale). Les limites en sont déterminées par la structure des classes sociales (faiblesse chronique de la bourgeoisie, position ambiguë des petits boyards), par le statut international des Principautés, par le climat anti-libéral et conservateur entretenu par la Sainte-Alliance. Il exprime, en essence, les intérêts d'une société agraire prérévolutionnaire, à peine entré dans l'orbite du capitalisme et, de ce fait, inconsciente de ses tares.

Une particularité frappante de cette manifestation tardive (par rapport à l'Occident) d'une idéologie proche des „lumières", c'est la conviction que „progrès" et „instruction" sont deux notions liées indissolublement entre elles. Tout le monde voit dans le développement de la culture et la diffusion des sciences la garantie du bonheur de l'humanité ; à condition de supprimer les superstitions, de libérer les ressorts comprimés de la personnalité, de permettre au peuple d'assimiler les conquêtes de la civilisa-

tion moderne, en un mot, en mettant la raison en pleine possession de ses prérogatives et en assumant l'idéal des „lumières", l'avenir s'annonce brillamment.

La théorie politique de la troisième décennie proclame : l'existence d'une solidarité entre l'élite de la nation et le peuple, conséquence de la nouvelle idée de patriotisme née dans le tumulte de l'année 1821 ; le devoir des couches éclairées — qui se confondent en grand avec les boyards — d'instaurer la civilisation et le progrès, étant donné que le peuple n'est qu'une masse amorphe, incapable de prendre part consciemment au processus historique ; la conviction que les dirigeants doivent se préoccuper non seulement d'instruire et de moraliser lé peuple, mais aussi de faire des bonnes lois, de développer l'agriculture et le commerce, de mettre en valeur les richesses du pays.

Un autre trait caractéristique en est le moralisme, un moralisme associé à la raison, mais qui se sert du sentiment pour se faire mieux comprendre et plaider sa cause avec plus de conviction. Dans son essence on discerne l'idée de „vertu", c'est-à-dire la disposition à mettre le bonheur d'autrui au-dessus du sien. Elle associe le philanthropisme du XVIII-e siècle aux préceptes d'un christianisme évangélique, mais délivré des excès du puritanisme, ainsi que de toute obstination dogmatique. Tout en croyant à l'idée, lancée par J.-J. Rousseau, de l'excellence de l'état de nature, les intellectuels sont conscients du fait que dans une société en pleine décadence, où les moeurs sont en voie de dissolution, où le mal est étendu, agressif et redoutable, on ne saurait miser toujours sur les impulsions spontanées. Aussi l'accent doit-il porter sur le „devoir", la „vertu" prenant ainsi le sens de correction de la nature à la lumière de l'idéal. Ce qui signifie, de fait, un accord *sui generis* entre la voix intérieure et la faculté de discernement, entre l'individu irréductible et le social irrémédiable, entre le sentiment et la raison. Nous analysons largement les manifestations typiques du moralisme au cours de la troisième décennie du siècle (recueils de proverbes et de maximes, le primat de l'„éthique" dans les oeuvres philosophiques), ainsi que la littérature édifiante des idylles et des contes moraux (Gessner, Florian, Marmontel), qui pratique le prosélytisme en flattant le sentiment et qui fait des larmes le signe de la vertu.

Les esprits éclairés de la troisième décennie ne se contentent pas de systématiser des opinions de bon sens et d'exprimer dans un langage pathétique l'expérience de leur propre crise de conscience. Ils essayent de conceptualiser leurs idées, soit par la traduction directe d'oeuvres philosophiques et politiques (Montesquieu, Condillac, Beccaria, Muratori, Volney, Fontenelle etc.), soit par des constructions théoriques propres. Il convient donc d'examiner ces traductions et surtout les créations originales qui, bien

que de faible envergure, n'en présentent pas moins un grand intérêt. C'est ainsi que nous étudions le manuscrit inédit de C. Conachi intitulé *Coup d'oeil politique sur l'Europe en 1825*, le texte de C. Moroiu *Dissertation pour l'amélioration de la prison de Bucarest* (1827) et, tout particulièrement, les écrits de Ionică Tăutu.

Le grand mérite des intellectuels de la troisième décennie ne réside cependant pas dans leurs vues théoriques mais dans leurs réalisations pratiques. Dépourvus d'une véritable élévation philosophique, ils inspireent, en échange, une vaste oeuvre d'édification de la culture et de diffusion des connaissances et des techniques modernes. Nous passons en revue l'activité des „sociétés" jusqu'en 1830, le développement de l'enseignement, la création de la presse (depuis *Fama Lipscăi* jusqu'à *Curierul românesc* et *Albina românească)* le „mécénat" des boyards, en tant que modalité provisoire d'accomplissement de la politique des „lumières".

La dernière partie du *Livre deuxième* traite de la situation de la littérature. L'évolution de celle-ci entre 1821 et 1830 correspond entièrement aux élans déclenchés par Tudor Vladimirescu dans toutes les sphères de la vie nationale.

Le développement de la littérature joigne et superpose l'„ancien" et le „moderne". Les contemporains ne perçoivent pas plus l'existence d'une rupture au cours de cette période de transition que le chercheur d'aujourd'hui n'y décèle des signes de perturbation ou de conflit intérieur. Les nouvelles conceptions littéraires ne naissent pas d'un conflit avec celles qui les ont précédées : elles coexistent, souvent dans une déroutante symbiose. Le „progrès" n'est pas réalisé par la défaite des éléments „classiques", mais par métamorphose, ou plutôt par l'apparition concomitante, trop spontanée et ingénue pour être cohérente, d'éléments de type préromantique et romantique. Sans préméditation, par simple réponse aux sollicitations du temps, les auteurs commencent à élargir les frontières de la création, à donner de plus en plus cours à une inspiration qui charge l'oeuvre littéraire d'un contenu historique et personnel. Mais cette nécessaire adaptation au climat intellectuel et moral de l'époque se fait péniblement et conduit à des résultats douteux.

Un changement radical était impossible *alors*. C'est que le soulèvement de 1821, n'a pas été une révolution, mais seulement le premier acte d'une révolution, qui a donné une vigoureuse impulsion à la vie spirituelle roumaine, mais sans réussir à la renouveler en profondeur. Les représentants littéraires de la troisième décennie — Conachi, Asachi, Iancu Văcărescu, Mumuleanu — apparaissent dans cette ère nouvelle avec une mentalité de formation ancienne ; ils ont su changer de costume, mais ne parviennent pas à changer d'âme. Ils adhèrent pour commencer à une poétique de type néo-

classique, caractérisée par la rationalisation du lyrisme, le côté discursif, l'indigence métaphorique, l'attention accordée aux réflexions morales, le goût de l'abstraction, le finalisme pédagogique. A mesure que le rythme de l'histoire se précipite, vers 1821, et après cette date surtout, lorsque la vie matérielle et spirituelle des Principautés s'engage dans un courant de transformations substantielles, ils se mettent évidemment en demeure d'accorder leur instrument aux sensibilités et aux goûts nouveaux, aux nouveaux mouvements souterrains de l'opinion.

Une première réponse à la „commande sociale" est la littérature militante et pragmatique qui s'inscrit dans l'horizon des „lumières", les discours pour arracher le monde à l'inertie, les livres d'initiation et de moralisation. Mais écrire n'est pas seulement incitation à l'action et propagande idéologique, c'est aussi jetter des ponts entre la réalité et l'imaginaire, satisfaire la soif de transcedant. Or, l'époque dont le point de cristallisation symbolique est l'année 1821 ne manque pas de promouvoir aussi cette „commande sociale" d'ordre plus subtil qui consiste à „réinventer le lyrisme". Elle rend intelligible à l'esprit roumain la signification affective du programme de la Révolution Française : le droit des individus de devenir des personnes, le droit des peuples de devenir des nations.

On voit ainsi les écrivains se mettre spontanément à débarrasser la poésie d'artifices, à la rapprocher de la nature et de la vérité intérieure, à l'élever à la dimension de l'Homme, encore enchaîné mais ivre de l'idée que sa libération est proche. La littérature renonce au côté frivole de l'anacréontisme, adopte un ton de gravité et de responsabilité, devient „confession" chez D. Golescu et C. Conachi, „méditation" sur le destin humain chez Mumuleanu, „chronique" de l'actualité et „instrument" de participation aux luttes du jour dans les écrits inspirés par les événements de 1821. Pourtant, les écrivains avancent à grand-peine encore dans cette voie, étant sans cesse retenus par des inhibitions, par les poncifs de l'éducation et du goût. Comme tous ceux obligés de franchir le Rubicon, ils avancent timidement et usent souvent des nouveaux vocables pour désigner des réalités anciennes. Le romantisme semble être à portée de la main, tantôt rejoint, tantôt mimé ; toutefois, en tant que principe cohérent et structurateur de création, il sera l'oeuvre d'une autre génération, de ceux nés après 1821 ou que la grande coupure de l'année 1821 trouvera assez jeunes pour que leur formation ne porte pas l'empreinte du XVIII-e sièole.

S'il fallait désigner, en termes de référence européene, la tendance dominante qui se dessine dans la littérature de la troisième décennie, on pourrait — mais avec de grandes réserves — parler de préromantisme. Un preromantisme certes plus consistant que celui de la période antérieure, mais encore incohérent et amorphe. A l'instar de celui-ci, il est dépourvu

de conscience artistique : ses représentants ne pensent pas leur destin en termes littéraires et ne veulent pas ou ne peuvent pas conceptualiser leur crédo esthétique. Tout comme celui qui l'a précédé, ce nouveau préromantisme traduit la crise des rapports entre l'individu et le monde *avant* la victoire de la révolution bourgeoise et associe les „lumières" au sentimentalisme. Il est „avantagé" pourtant par le fait que le processus de dissolution des relations patriarcales s'y trouve à une phase plus avancée et que l'essor de la lutte nationale sensibilise les esprits à l'égard d'une série de motifs et d'attitudes qui lui sont familiers : les „ruines", la nature, la découverte de la vie intérieure, l'historicité. En revanche, à cause du décalage entre l'Ouest et l'Est, il est „désavantagé" par le fait qu'il agit parallèlement au romantisme qui, se trouvant en pleine expansion, tend à l'annexer.

Dans l'analyse détaillée de la littérature de la période 1821—1830, un premier chapitre comprend les écrits directement inspirés par les événements de 1821. On y trouve autant les oeuvres d'„évocation" proprement dite (chroniques de Zilot le Roumain et de Naum Rîmniceanu, compositions versifiées d'Al. Beldiman et de V. Pogor, le poème anonyme *Pour les princes grecs hétairistes, Lamentation et complainte sur la Valachie,* deux „complaintes" sur la Moldavie, dont l'une inédite, due probablement à Conachi, un fragment dramatique etc.) que les oeuvres „écho" (poésies de Iancu Văcărescu, V. Fabian Bob, C. Asachi, C. Conachi, le poème anonyme *La trompette roumaine,* le poème inédit *Le sabre de Trajan* etc.). Suit l'analyse monographique, exhaustive, des oeuvres des écrivains représentatifs — C. Conachi, G. Asachi, I. Văcărescu, B. P. Mumuleanu — et des écrivains de marge — G. Peşacov (avec le poème inédit de plus de mille vers *Caresse poétique),* Ienache Gane, Daniil Scavinschi, V. Fabian Bob.

Livre troisième. Emergence du romantisme (1830—1840)

La première partie de ce livre expose le contexte historique de la période 1830—1840, analysant les conséquences de la paix d'Andrinople du point de vue économique, social, politique, les effets bons et mauvais du Règlement Organique, le fonctionnement du pouvoir et surtout l'état d'esprit pendant la quatrième décennie du siècle dernier. Fait essentiel : c'est que les antagonismes sociaux et politiques s'aggravent de plus en plus, tel qu'il ressort des sévères mesures de répression des autorités (qui tâchent d'étouffer toute ma-

nifestation aussi timide fût-elle, de pensée libérale), des agitations qui secouent les villages, de l'organisation d'actions conspiratives pour renverser le pouvoir (conjuration de Leonte Radu, action de I. Cîmpineanu). Suscitée par les carences de la vie publique et par l'état de crise des consciences, mais empêchée de s'exprimer, la critique voit s'accroître sa force de propulsion, tel un cours d'eau contenu par un barrage. D'une part, elle entretient la subversion, l'activité révolutionnaire ; d'autre part, elle se sublime, se convertissant en littérature, en une littérature qui polémique avec l'état de choses existant, au moyen de l'allégorie ou de la fable, ou qui, par une démarche compensatrice, tend à se détacher de la contingence par le symbole et le mythe. Car, ainsi qu'il arrive toujours lorsque la distance entre le *réel* et le *possible* s'accroît — soit parce que la réalité s'est détériorée, soit parce que les hommes ont étendu grâce à la culture le champ de leurs aspirations — la tension qui en résulte alimente non seulement l'insertion dans l'actualité, mais aussi l'évasion, c'est-à-dire dans notre cas l'exploration poétique du monde intérieur ou du passé. Les attentes déçues, la condamnation des énergies à mourir à petit feu, le manque de soupapes dans une phase de surchauffe de la sensibilité, la conscience de plus en plus aiguë que le système n'offre pas de moyens légaux de redressement : autant de facteurs qui favorisent tant la métamorphose révolutionnaire des lumières que l'exacerbation romantique du lyrisme.

Nous traitons ensuite de la crise des lumières, de plus en plus prégnante à partir de 1835. Les causes en sont multiples. L'une d'elles réside, paradoxalement, dans l'oeuvre même d'implantation des institutions. Car il ne tarde pas à apparaître avec évidence que la création de journaux, d'écoles, de théâtres ne constitue pas une fin, mais un moyen, un premier pas, que le problème de l'instauration de la culture, qui se réduisait à la mise en place des institutions tant que celles-ci n'existaient pas, se transforme en une question de contenu, d'options politiques, dès que celles-ci sont nées. La lutte pour la culture devient ainsi une lutte *en faveur* de certaines valeurs et *contre* d'autres, où tout choix est sujet à caution, car il implique des discussions non seulement entre adeptes du „nouveau“ et de l'„ancien“, mais aussi entre partisans également passionnés de la régénération.

Une autre déception apparaît dans le domaine de la pratique sociale. L'expérience infirme l'opinion que, par l'instruction et la moralisation, c'est-à-dire par le perfectionnement de l'individu, il soit possible de changer le caractère du gouvernement. Les faits montrent que, bien au contraire, c'est la politique qui régit la culture et non la culture qui régit la politique. La distance entre le réel et l'idéal, qui pour un D. Golescu ou un E. Poteca, pouvait être annulée dans un avenir prévisible, grâce à une stratégie adéquate de rationalisation des rapports humains, devient maintenant un abîme, sans chances d'être dépassée par les moyens de la persuasion.

Assurément, l'un des facteurs décisifs dans la restructuration du climat de l'opinion, c'est le „nationalisme“. Il tend à devenir au fur et à mesure qu'on avance dans le siècle une réalité existentielle, l'objectif et le critère suprême de toute activité intellectuelle.

Si au cours de la quatrième décennie l'esprit des „lumières“ continue à être représenté par une génération dont la formation remonte à l'époque phanariote (Asachi, I. Văcărescu, Heliade, Poenaru), qui croit plus dans les possibilités du jeu diplomatique que dans l'autodétermination du pays et qui attend le progrès d'une accumulation de petites améliorations graduelles, en échange, un fait caractéristique est l'apparition, vers 1835 et après, d'une nouvelle génération venue au monde autour de 1815 (Alecsandrescu, Negri, Bolliac, Ghica, Kogălniceanu, N. Bălcescu, Alecu Russo, Alecsandri etc.), une génération révolutionnaire, démocrate, capable de comprendre le rôle de l'élément spécifique en matière de culture et de situer le problème roumain dans le contexte de la politique européenne. Pour tout le monde mais surtout pour la jeune génération, les lumières se démonétisent vers 1840, en tant que solution globale pour sortir de l'ornière. Sous la pression des circonstances objectives, la tendance générale est de politiser l'acte culturel et de le subordonner à la lutte pour la conquête du pouvoir.

Nous entreprenons ensuite une présentation détaillée du mouvement intellectuel au cours des années 1830—1840, par branches d'activité, en examinant partout la dégradation des lumières et leur transformation romantique plus ou moins nettement marquée. Nous exposons ainsi la situation de l'enseignement, des sociétés, du théâtre, de la presse, des publications (en accordant une attention spéciale au domaine des traductions, où commencent à se constituer déjà des relations de „marché“). Dans l'ensemble, nous soulignons trois caractéristiques du mouvement culturel : *le rythme rapide de la récupération, la création des institutions* (l'acte de culture est intégré fonctionnellement dans le mécanisme de la société, la littérature acopriert une certaine „autonomie“ etc.), *l'extension du mouvement culturel à l'échelle nationale* (les anciens limites provinciales sont définitivement dépassées). Un chapitre spécial est consacré à l'analyse du problème du „public“ et aux effets du „goût“ des lecteurs sur la production littéraire, à la lumière des méthodes de la sociologie littéraire.

La seconde partie du *Livre troisième* passe en revue (en 7 chapitres) les origines, les manifestations et les conséquences de l'idée nationale dans la structuration du phénomène romantique roumain.

Après une incursion théorique, où nous discutons les racines du concept moderne de nation, l'apport des idées de „contrat“ et de „Volksgeist“ dans

son élaboration, les rapports entre „nationalité“ et „nation“, nous passons à l'analyse concrète de la situation dans les Pays Roumains. La „conscience nationale“ apparaît d'abord en Transylvanie, où le peuple roumain était socialement homogène, puisque, à la différence des Principautés, il n'y existait pas une classe de boyards autochtones ; où il vivait dans des conditions de plus en plus intolérables d'asservissement, étant exposé à chaque instant à souffrir en tant que „nationalité“ ; où, enfin, il se trouvait dans une permanente compétition avec d'autres groupes ethniques, fortement individualisés. Une telle situation, où la différence de langue et d'origine devient une fatalité politique et où la lutte pour l'obtention de la citoyenneté entraîne des motivations historiques, juridiques, philologiques, conduit tout naturellement à une affirmation de plus en plus consciente de soi-même. Elle se concrétise au cours de quelques décennies dans le programme revendicatif lancé par Inocenţiu Micu, repris et complété par le *Supplex Libellus Valachorum* et, sur le plan culturel, par les mémorables ouvrages des coryphées de l'école transylvaine.

En deça des Carpates, bien que le sens de l'évolution soit le même, l'idée nationale semble être, jusqu'à la seconde décennie du XIX-e siècle, l'apanage de quelques boyards éclairés, qui ne la laissent pas s'éteindre, mais ne sont pas capables non plus d'en faire une arme de libération nationale. Elle commence à prévaloir et à stimuler toute la vie intellectuelle vers la fin de l'époque phanariote, dans le contexte du processus de ségrégation des nationalités de l'Europe centrale et sud-orientale, en connexion notamment avec la renaissance néo-hellènique.

Les événements de 1821 favorisent un rapide éclaircissement. La littérature politique, si abondante après l'effondrement de l'Hétairie et du mouvement de Tudor Vladimirescu, nous en offre des exemples des plus caractéristiques. En effet, dans de nombreux textes, à côté d'un plaidoyer soutenu en faveur de la „patrie“ et de l'appel à l'„union“ de ses fils, on voit apparaître en corollaire l'idée de „nationalité“. Certes, ni la finalité immédiate des textes, ni la formation théorique des auteurs, ni le climat tendu du moment ne permettaient des élaborations poussées et méthodiques. L'important, c'est que les auteurs des mémoires se découvrent non seulement habitants d'un même pays, mais conationaux, membres d'une même communauté ethnique, ayant les mêmes illustres ancêtres, une histoire commune et un droit mutuel à un statut d'égalité civique. La conscience nationale se fixe ainsi les jalons, dans une première approximation ; intellectuellement, elle est encore imparfaitement élucidée, mais sur le plan émotionnel, elle joue déjà le rôle d'une idée-force, douée d'un immense potentiel énergétique.

Désormais, l'idée nationale occupera une place centrale dans la pensée roumaine. Il est permis d'affirmer que durant la troisième et la quatrième

décennies elle anime toute la vie intellectuelle, lui conférant sens et substance. Pendant les années 1830—1840, elle signifie, en premier lieu, la *reconnaissance de la communauté de langue, d'origine et d'aspirations des Roumains* (et en sous-entendu leur unité territoriale) ; en second lieu, l'affirmation de la *fierté* d'appartenir à cette communauté, la volonté ardente de se mettre à son service, d'écarter tout ce qui pourrait en altérer l'image et nuire à son développement. Ce qui est nouveau ici, c'est à la fois la *plénitude* avec laquelle on prend acte de l'existence de la nationalité roumaine, en tant qu'organisme psychique irréductible, et le sentiment sacré *du devoir* de tout mettre en jeu pour que la „nationalité“ devienne „nation“, par la libération de sous le joug étranger, la mise en concordance des frontières politiques et ethniques et la fraternisation entre habitants de toutes les classes.

Un chapitre spécial est consacré à la contribution de la Transylvanie à l'élaboration du concept moderne de nation. En essence, nous montrons que, partant du sentiment diffus de la communauté de langue et d'idéal, les penseurs transylvains transforment cette idée embryonnaire en un „concept“ normatif de la vie spirituelle, étayé d'arguments historiques, philologiques et politiques et nourri en profondeur d'un débordement passionnel en état d'effervescence continue ; ils dissocient „nationalité“ et „confession“, subordonnant celle-ci à celle-là, ce qui représente un progrès sur la voie de la laïcisation de la pensée sociale-politique ; elle inclut la masse du peuple dans la nation, à côté de la noblesse, sans tirer cependant toutes les conséquences de ce principe révolutionnaire. La renaissance transylvaine a eu de puissants échos au-delà des Carpates, accélérant le processus de prise de conscience, et cela moins par l'élucidation des aspects théoriques, liés à l'origine ou au caractère roman de la langue, qu'en stimulant le patriotisme, en mettant fin à l'inertie, en faisant de l'idée nationale la sève nourricière de la culture. Nous signalons, à cet égard, les relations entre intellectuels d'en deça et d'au-delà des Carpates, la diffusion des livres imprimés à Bude, le rôle des professeurs transylvains à Bucarest et à Jassy, la grande influence exercée par *L'Histoire pour le commencement des Roumains en Dacie* l'oeuvre de Petru Maior etc.

Pour être elle-même, la conscience nationale doit se délimiter, en projettant sa subjectivité en objet et en se définissant par opposition. Cette dialectique de l'individualisation a lieu notamment par deux moyens : par l'étude de la langue et par l'exploration du passé, car toute nation signifie, en fin de compte, une langue et un destin formés au fil de l'histoire.

En ce qui concerne le premier problème, sans nous attarder sur les âpres controverses suscitées par le processus de formation de la langue littéraire, nous nous attachons surtout a montrer comment la langue a aidé la

mise en valeur de l'individualité nationale : les philologues argumentent la capacité de la langue roumaine à servir d'outil pour un commerce intellectuel de type supérieur, s'évertuent de prouver sa créativité, sa „supériorité" esthétique et sa romantié se soucient d'en identifier son „genie" propre, c'est-à-dire son „statut naturel", ses particularités inhérentes et spécifiques etc.

La découverte de l'historicité est, chez nous, l'oeuvre des „lumières" et elle a lieu vers la fin du XVIII-e siècle, comme expression de la prise de conscience nationale. Mais si l'exploration du passé, dans l'intention de démontrer la priorité de l'élément roumain en Dacie, la noblesse de son origine et sa continuité ininterrompue, constitue une des préoccupations primordiales de l'Ecole transylvaine, qui trouve son expression dans deux ouvrages mémorables, la *Chronique* de Şincai et *L'Histoire pour le commencement des Roumains en Dacie* par Petru Maior, à cette même époque, dans les Principautés, la clarté des objectifs poursuivis laissait fort à désirer et le niveau de l'historiographie, de Ienăchiţă Văcărescu à Dionisie l'Ecclésiarque et à Zilot le Roumain, demeurait médiocre. Dans ce domaine aussi, les bouleversements de 1821 ont tiré les esprits de leur torpeur. A partir de 1830 surtout, on assiste à une véritable explosion de l'historisme : érudits, poètes, peintres explorent le passé sous toutes ses faces, remontant jusqu'aux origines (l'archéologie suscite un immense intérêt) ou exaltant les moments héroïques des luttes pour l'indépendance ; les recueils de documents et la publication des sources sont à l'ordre du jour ; on imprime de nouvelles éditions de Cantemir et de Petru Maior, ainsi que les premières synthèses historiques modernes : *Idée rapide sur l'histoire de la Principauté de Valachie* par Florian Aaron et *Histoire de la Valachie...* par M. Kogălniceanu. Entre le nouvel historisme et l'ancien, représenté par l'Ecole transylvaine, il existe de nombreuses affinités, mais aussi une série de notables différences, que nous essayons de mettre en lumière par une analyse comparative. L'historisme de la troisième et de la quatrième décennies n'est ni curiosité, ni justification d'une prise de position politique, ni simple passion de déchiffrer les origines : c'est avant tout, une dimension de l'existence et une vision du monde. Il donne corps aux aspirations cristallisées sous l'influence des événements de 1821 et de l'effondrement de l'économie patriarcale. Dans sa conceptualisation, un rôle de plus en plus grand revient à l'intensification des relations intellectuelles avec l'Occident, en l'espèce avec l'historiographie romantique de la Restauration, avec l'école historique du droit et, en général, avec le mouvement, d'obédience herder-ienne, de la promotion de l'élément spécifique en culture. Libéré en grande mesure de la tutelle des lumières, il est à la fois généré par le romantisme et générateur de romantisme.

La découverte du folklore survient relativement tard, autour de 1830 en Transylvanie et de 1840 dans les Principautés. Des enregistrements sporadiques de littérature populaire — au sujet desquels nous fournissons d'amples détails — avaient déjà eu lieu bien auparavant, mais ils ne répondaient ni à une *intention* de mise en valeur du folklore, ni à une compréhension de ses dimension métaphysiques, esthétiques ou nationales. Les causes de cet état de choses pourraient être : le manque de confiance, la suspicion ou la réserve des couches intellectuelles envers les produits de l'imagination populaire ; la prépondérance de l'idée, héritée des „lumières", que le „peuple" est „objet" de l'histoire ; l'évaluation de la création anonyme sous l'angle de la vérité, et non comme une vision de l'univers et la manifestation cohérente d'un style ; enfin, c'est probable que la littérature roumaine a retardé de découvrir le folklore précisément parce elle en était profondément imprégnée (or les peuples sont d'habitude plus sensibles à ce qui leur manque qu'à ce qu'ils posèdent et ils ont besoin du ricochet de l'adversité ou simplement de l'„altérité" pour se rendre compte de la richesse de leurs propres ressources).

Nous examions ensuite les deux directions dans lesquelles se manifeste l'intérêt pour le folklore, celle empirique, consistant à recueillir les matériaux (D. Ardeleanu, N. Pauletti, poésies parues dans *Foaia pentru minte*) et celle „idéologique", qui souligne le rôle et l'importance de la littérature populaire (Al. Hasdeu, E. Murgu, M. Kogălniceanu, G. Bariţiu) ; pourtant, la véritable oeuvre de mise en valeur artistique du trésor des chansons orales et anonymes n'allait être entreprise qu'au cours de la cinquième décennie, par V. Alecsandri. Aussi, jusqu'en 1840, terme de notre recherche, on ne note que des préliminaires : le folklore poétique a bien été découvert dès 1830 environ, mais la découverte de la poésie du folklore ne sera possible qu'avec la victoire du romantisme.

La dernière section du *Livre troisième* est intitulée *L'expansion romantique*. Les premiers chapitres s'occupent de la „structuration" du courant romantique dans le contexte général du mouvement culturel au cours des années 1830—1840, en synthétisant les idées et les points de vue deja énoncés.

Ce qui est caractéristique pour l'„apparition" du romantisme roumain, c'est qu'il s'insinue plutôt qu'il ne s'impose, c'est que, jusqu'en 1840, il n'est pas „assumé" comme identité artistique même par ses propres adeptes. Si le risque d'une attitude tranchante, dans le genre de la préface de *Cromwell*, est que le geste libérateur ne se transforme en routine et la nouveauté en procédé (en devenant „institutionalisé" le „modèle" entraîne la transformation d'un mouvement à l'état tendenciel et disponible en une „école", ayant son crédo, ses disciples et, bien entendu, ses hérétiques), la pénétration

par „infiltration“ encourage en échange l'apparition d'hybrides artistiques, les oscillations au-delà et en deçà des normes (dans le sens de R. Wellek), l'éclectisme des concepts littéraires. Or, c'est justement ce qui arrive chez nous après 1830 : le romantisme coexiste avec d'autres types de „modelage“ artistique — à savoir avec des types spontanément néo-classiques, préromantiques, réalistes — soit dans l'ensemble du mouvement littéraire, soit dans l'oeuvre d'un même auteur.

Vu l'importance de ce phénomène de *coexistence* pour les commencements de la littérature roumaine moderne, nous nous efforçons d'en dévoiler le fonctionnement et d'en expliquer les causes. Un premier fait est que la structure féodale n'a subi qu'une révolution incomplète : suivant la méthodologie marxiste, l'existence d'un capitalisme préindustriel et d'une bourgeoisie faible, dont les fonctions sont exercées jusqu'à un certain point par les petits boyards, contribue à un certain effacement des frontières de la lutte idéologique, à l'instauration d'un climat favorable aux tendances éclectiques. Un phénomène de grande importance est la tendance à „brûler les étapes“ (consistant dans l'asynchronie entre l'assimilation du „nouveau“ et l'élimination de l'„ancien“), laquelle a pour conséquence le mélange des âges littéraires et des „modèles“, autant au niveau de la création qu'à celui de la réception (décalage de „goût“ entre le public intellectuel et le gros public). Nous relevons ensuite que la littérature des années 1830, étant obligée à „récupérer“, à refaire rapidement l'itinéraire spirituel de l'humanité, devait consommer la „succession“ des courants et des styles comme „simultanéité“. Il y a encore le fait que l'antithèse classique-romantique était considérée comme une polémique propre à la France, nos écrivains n'étant pas gênés par la tradition d'un classicisme rigide, ni remplis d'un respect sacro-saint pour les règles qu'il avait édictés. A cet égard, il faut constater que jusqu'en 1840 le romantisme ne rencontre pas d'opposition sur le plan de l'idéologie littéraire, mais seulement de l'inertie ; les rares voix qui semblent soulever des objections n'expriment pas un classicisme militant, mais un bon sens scandalisé par des apparitions caricaturales.

Si ce phénomène de coexistence, au cours de la quatrième décennie, de divers types de modelage artistique est indéniable, il ne faut pas perdre de vue pour autant que ce qui caractérise le paysage intellectuel du temps, c'est *la prépondérance de plus en plus marquée du romantisme.* C'est sous son signe que se réalise la coexistence. Par le fait qu'il tient la quasi-totalité du front littéraire sous l'emprise des mêmes options majeures, qu'il groupe — même sans adhésion formelle — la plupart des écrivains, par les oeuvres produites, il acquiert le statut de courant. C'est d'ailleurs, à ce moment, le seul courant actif, prolifique, capable de fertiliser l'inspiration et de tirer les talents de leur apathie. Après une longue action souterraine, le

processus de renouvellement de la mentalité roumaine arrive enfin à prendre corps dans le contexte de la renaissance nationale, précipitée par le mouvement révolutionnaire de Tudor Vladimirescu et la conjonction propice à la culture d'après 1830. Les élans étouffés explosent, la poésie inonde la vie spirituelle, le lyrisme accapare l'histoire, l'imagination dresse les échafaudages de l'idéal. Certes, les pas sont encore incertains, l'affectation tient souvent lieu de sentiment véritable, la gesticulation l'emportent sur le „logos“. Mais pourtant la nouvelle littérature donne une valeur programmatique à la rupture des formes périmées de l'organisation sociale et de la mentalité. Elle étend les limites de la poésie jusqu'aux bornes de l'univers, elle dessine une haute et sévère conception de la responsabilité de l'écrivain, elle assouplit la langue, fait chanter le vers et fait „dire“ au mot plus qu'il ne semble exprimer.

Dans ces conditions, la „rencontre“ avec le modèle occidental, plein de vitalité et en pleine expansion, illustré par de grands artistes, s'avère fertile. La coïncidence entre ce que les uns „voudraient“ et ce que les autres „offrent“ explique la rapide assimilation des procédés et des conventions romantiques de style. La „mode“ qui impose l'imitation oeuvre dans le même sens que les affinités, qui entraînent une réception créatrice. L'intégration dans le temps réel de l'histoire rend productif le jeu des synchronismes spirituels : quelques grands romantiques — Lamartine, Hugo, Byron etc. — deviennent les idoles de nos écrivains, parce que ceux-ci se reconnaissent en eux.

Dans les chapitres suivants, noux examinons comment le romantisme a imposé effectivement sa présence, d'abord sous l'angle de l'idéologie littéraire, puis en matière de création proprement dite. En guise de préambule, nous essquissons l'histoire du terme „romantique“ et de ses dérivés en puisant surtout aux contributions fournies par Logan Pearsall Smith, Alexis François, Carla Apollonio, René Wellek et, dernièrement, par François Jost). Dans les Pays roumains, le terme a été introduit au cours de la troisième décennie, lorsqu'il est attesté avec le sens de „pittoresque“ (D. Golescu — 1826, Scavinschi — 1828) ; il se consolide après 1830, quand il acquiert le sens de „courant“ littéraire et de typologie artistique (Heliade — 1835, C. Bolliac et I. Voinescu II — 1836 etc.).

Nous entreprenons l'étude de l'idéologie littéraire du temps en analysant les ouvrages de Heliade (dont les *Règles et Grammaire de la poésie* — 1831), ainsi que des autres auteurs qui ont abordé les problèmes de théorie littéraire (S. Marcovici, G. Pleşoianu, C. Bolliac etc.). Nous relevons la différence entre le „nom“ et le „sens“ du terme „romantique“, le phénomène de réduction verbale de ce terme à l'échelle des valeurs traditionnelles, la façon particulière dont on comprend l'opposition classique-romantique,

l'équivoque de l'idée de „règle" etc. Nous proposons une nouvelle „lecture" des articles de Heliade, essayant de démontrer par là que si l'on interprète ses déclarations correctement et en tenant compte du contexte, le rédacteur de *Curierul românesc* ne fait essentiellement que légitimer l'infiltration de la théorie romantique dans l'espace littéraire roumain.

Le second côté de l'analyse concerne la cristallisation encore hésitante et encore maladroite d'une esthétique romantique proprement dite. Quelques-uns des aspects ainsi abordés sont : la formation d'un nouveau concept de poésie (identification de la poésie au „lyrisme", qui n'est plus désormais une idée revêtue d'images, mais l'expression des profondeurs de l'âme) ; prépondérance de la „connotation" sur la „dénotation" ; l'accent religieux, la soif de l'absolu, l'intuition de la totalité cosmique) ; la promotion de la „vérité" et du „naturel", avec leur corollaire, la „sincérité" (la valeur d'une création tient à l'authenticité de l'expérience de vie dont elle est chargée) ; l'idée romantique du „sublime" (dans le sens de quintessence de la nature et de superlatif du „réel") ; la mission du poète (agent de civilisation, mais aussi champion de la lutte pour les droits des nations et des classes opprimées, „écho" de la communauté). Un chapitre spécial est consacré au concept de „romantisme national", tel qu'il ressort du programme et de l'activité du groupe de *Dacia literară* (1840).

La dernière partie du *Livre troisième* traite de la première „vague" romantique, celle des années 1830—1840, passant en revue la création des écrivains de Valachie (Heliade, Cîrlova, Alecsandrescu, Bolliac, C. Caragiale, Șt. Stoica), de Moldavie (Hrisoverghi, Negruzzi, G. Crupenschi, M. Cuciuran, D. Ralet ainsi que, à la limite de la période étudiée, les débuts littéraires de Kogălniceanu, Alecsandri, Alecu Russo, C. Negri) et de la Transylvanie (G. Barițiu, P. Vasici, T. Cipariu, A. Mureșanu). Le but de l'analyse est de mettre en lumière non seulement les affinités de „famille" des écrivains susmentionnés (thèmes, attitudes spirituelles, emploi des images, technique prosodique), mais aussi la manière spécifique dont chacun incarne l'idéal romantique commun.

INDICE DE AUTORI*

A

Aaron, Florian : 23, 262, 265, 430, 436, 445, 452, 468, 473, 488, *491—492*, 493, 494, 538, 570, 648, 651, 668, 674, 678, 682, 692

Aaron, Vasile : 140, 476, 637

Abras, Nikola : 642

Adam, Antoine : 632

Adamescu, Gh. : 633

Adăniloaie, Nichita : 638

Addison, Joseph : 551

Aineke, Gotlieb : vezi Heineccius

Alecsandri, Vasile (tatăl) : 440

Alecsandri, Vasile : 20, 124, 147, 299, 300, 307, 316, 331, 364, 392, 428, 439, 441, 507, 509, 528, 531, 589, 593, *596—597*, 605, 639, 670, 671, 689, 694, 697, 699, 700

Alecsandrescu, Grigore M. : 19, 20, 104, 107, 126, 133, 231, 253, 267, 311, 312, 331, 364, 428, 442, 490, 517, 521, 526, 531, 539, 541, 547, 556—557, 560, 579, *580—582*, 583, 584, 585, 586, 593, 667, 691, 694, 695, 696

Alexandrescu-Dersca M., M. : 616

Alexandru (regele Macedoniei) : 380, 488

Alexandru I (țarul) : 196, 473

Alexianu, A. : 637

Alembert, Jean le Rond d' : 485

Alfieri, Vittorio : 78, 326, 438, 449, 450, 481, 543, 545, 558, 683, 688, 691

Allem, Maurice : 607

Alterescu, S. : 669

A. M. : 59

Anacreon : 81, 82, 326, 349, 368, 473, 636

Anagnoste, I. : 109

Anagnosti, M. : 666

* Alcătuit de Petre Costinescu, Dorina Grăsoiu, Andrei Nestorescu, Despina Tomescu.

Andraş, Fodor : 506
Andriescu, Al. : 672
Andronescu, Gr. : 63, 212, 622
Anger, Alfred : 636
Anghelescu, Mircea : 124, 624, 628, 629, 630, 632, 633, 636, 637, 638
Anquetil : 56
Antonescu, Georgeta : 631
Apollonio, Carla : 540, 687
Apostolescu, N. I. : 19, 20, 21, 610, 694, 696
Ardelean, Aurelie (v. şi Many, I.) : 446, 447
Ardelean, Dimitrie : 506, 681
Aricescu, C. D. : 162, 295, 638, 639, 640, 642, 645, 655
Ariosto, Ludovico : 27, 84, 331, 328
Aristia, C. : 428, 438, 450, 481, 545, 558, 678, 682, 691
Aristide : 297, 376
Aristofan : 84, 366
Aristotel : 55, 65, 83, 553, 667
D'Arlincourt, Vicomte : 450
Armbruster, Adolph : 637
Armin, Ackim von : 499
D'Arnaud, Baculard : 89, 110, 145, 590
Arnaud, H. : 456
Arnold, A. : 454
Asachi, Gheorghe : 7, 20, 58, 66, 69, 70, 82, 88, 90, 104, 109, 114, 117, 118, 120, 126, 132, 133, 159, 212, 231, 243, 253, 263, 265, 268, 272, 274, 275, 276, 277, 278, 289, 301, 304, *320—343*, 349, 364, 386, 387, 402, 410, 419, 421, 424, 425, 428, 429, 435, 436, 438, 439, 440, 441, 442, 444, 445, 448, 450, 453, 479, 482, 490, 491, 496, 504, 520, 521, 529, 531, 537, 541, 543, 558, 574, 585, 588, 589, 596, *597*, 620, 623, 626, 649, 657, 658, 659, 660, 661, 667, 670, 671, 673, 678, 685, 691, 700
Asachi, Hermiona : 447, 450, 454
Asachi (Asachevici), Lazăr (Leon) : 111, 118, 320, 323, 476, 482, 628
Athanasie, Staghiritul : 480
Atkinson, Geoffroy : 27, 613
Aurelian : 489
Avramescu, Tiberiu : 687
Avramios, Ioan : 98, 630
Axente-Sever, Ion : 436
Aycard, Marie : 454, 457
Aynard, Joseph : 609

B

Bacon : 667
Bagdasar, N : 679
Bagration : 616
Bahner, Werner : 630
Baldensperger, F. : 18, 22, 541, 611, 663, 688
Balica, Alecu : 111, 654
Balotă, Nicolae : 624
Balş (vistierul) : 54, 618
Balş, Ion : 104, 620
Balş, Teodor : 241
Balş, Vasilică : 317
Balzac, Honoré de : 456, 528
Barac, Ion : 446, 447, 474, 476—477, 651, 677
Barbéris, Pierre : 612
Baretti, Giuseppe : 631
Bariţiu, George : 231, 262, 430, 434, 440, 446, 447, 450, 468, 489, 508, 536, 542, 543, 573, *598—599*, 600, 647, 651, 668, 673, 674, 678, 687, 688, 693, 700
Barnave : 59
Barnoschi, D. V. : 201, 644
Bart, Petru : 474, 501
Bartholdy, I. L. S. : 125
Bayle, Pierre : 113
Bădulescu, Andrei : 293
Bălan, T. : 677
Bălăceanu, Constantin : 70, 71, 218, 261
Bălăceni (fraţii) : 58
Bălcescu, C. : 641
Bălcescu, N. : 171, 172, 216, 242, 282, 300, 411, 412, 413, 417, 427, 428, 490, 494, 495, 497, 640, 664
Băleanu, Emanoil : 51
Băleanu, Grigore : 71, 237, 257, 261, 648
Băleanu, Nic. : 671
Bălşucă : 397
Bănescu, N. : 621, 622, 623, 646, 674
Bănulescu, Gavril : 146
Bărbuţă, Margareta : 669
Bărcănescu (logofeteasa) : 71
Beauchamps, Fr. de : 100, 630
Beaumarchais, Pierre Augustin de : 620, 689
Beaupoil de St. Aulaire : 49
Beccaria, Cesare : 236, 237, 238, 240, 621, 649
Béguin, Albert : 609
Beldiman, Alecu : 70, 77, 81, 100, 101, 102, 103, 108, 109, 110, 111, 117, 118, 146, 271, 284, 285, 287, 288, 294, 379, 397, 401, 448, 474, 475, 628, 654
Beldiman, Catinca : 588
Beldiman, D. : 303
Beldiman, Dumitrache : 397
Bell, F. : 456
Bellesort, André : 650
Belleval, Gaspar de : 48
Bellini, Vincezo : 440
Belu, Dimitrie : 58
Bengescu, G. : 700
Bentham, Jeremy 50
Béranger, Pierre Jean de : 444
Bernard : 632
Bernardin de Saint-Pierre, Jacques-Henri : 50, 111, 117, 118, 125, 320, 323, 450, 482, 600
Bernis, de (cardinalul) : 143
Berthet, Elie : 456
Bertola, Aurelio : 27
Berza, Mihai : 618
Beudin, Jacques-Felix : 591
Bezviconi, G. : 697
Bianu, I. : 500, 645, 647, 679
Bibescu, George : 58, 234, 661
Bilciurescu, Ioniţă : 654
Billecocq, Ad. de : 488, 669
Binni, Walter : 28, 254, 613, 631

Bion : 81, 326
Bistrițeanu, Al. : 680
Bîrlea, Ov. : 679
Bîrsănescu, St. : 62, 619, 621, 629
Blaga, Lucian : 12, 472, 608, 609, 676
Blair, Hugues : 367—368, 539, 548, 559—560, 566, 661, 691
Blanchard (doamna) : 330
Blaramberg, W. : 488
Bloch, Marc : 701
Bob, Vasile Fabian : 7, 265, 271, 278, 289, 387, *402—404*, 436, 476, 600, 656, 663, 671
Bocage, Barbié de : 620, 626
Bodea, Cornelia : 439, 664, 665, 668, 670
Bodin, Camille : 456
Bogdan : 666
Bogdan, Gh. : 58
Bogdan, Marie G. : 700
Bogdan, N. A. : 669
Bogdan-Duică, Gh. : 109, 320, 343, 344, 347, 348, 361, 553, 576, 620, 621, 623, 632, 638, 647, 651, 657, 659, 660, 661, 668, 669, 672, 673, 674, 690, 693, 694, 695
Boiardo, Matteo Maria : 331
Boierescu, C. : 447
Boileau, Despréaux Nicolas : 83, 113, 259, 366, 539, 540, 543, 544, 549, 553, 555, 577, 620, 650, 651
Bois le Comte : 452, 513, 674, 682
Boiste : 461
Bojinca, Damaschin : 436, 487
Boldan, Emil : 699
Bolintineanu, Dimitrie : 19, 20, 147, 300, 347, 364, 427, 496, 577, 605, 639, 693, 695
Bolliac, Cezar : 110, 173, 347, 419, 428, 438, 444, 491, 531, 538, 544, 547, 579, *582—583*, 584, 587, 594, 614, 615, 641, 661, 687, 688, 689, 696
Bonaparte (v. Napoleon)
Borgia, Lucreția : 582
Bornecque, Pierre Henry : 686
Borș, Costachi : 101
Bosco, Umberto : 607, 609
Boscovici : 615
Bossuet, Jacques-Bénigne : 98
Bote, Lidia : 700
Botez, C. : 305
Bourdaloue, Louis : 98
Bourget, Paul : 20
Bouterweck, F. : 535
Brancovitz : 54
Bratu Savin : 687
Brașoveanu, G. : 658
Bray, René : 653
Brăiloiu, C. : 213, 233, 648, 671
Brătianu, D. : 428, 439, 528, 640
Breazu, I. : 124, 501, 502, 600, 633, 680, 700, 701
Brentano, Clemens : 499
Bretonne, Restif de la : 113
Breugel : 363
Briest, M. J. : 456
Brîncoveanu, C. : 625
Brîncoveanu, Grigore : 62, 64, 166, 193, 194, 218, 252, 643
Brot, Alf. : 450
Brooks, Cleanth : 615
Browning, Robert : 11
Brunetière, Ferdinand : 16, 550, 690
Brutus : 56, 357, 547
Buchez : 461
Bucur, Marin : 694
Budai-Deleanu, Ion : 78, 87, 108, 331, 471, 476, 477, 478, 500, 502, 504, 623, 624, 676, 677, 679
Buffier : 57
Buhuș : 70
Bulgarin, T : 665
Bulgăr, Gh. : 695, 696, 698
Bulwer-Lytton, Edward : 444, 450, 456, 577, 578
Burada, T. : 669, 670, 678
Bușe, C. : 649
Buznea, I. : 98, 237, 450
Bürger, Gottfried August : 445, 528, 596
Byron, George Gordon : 11, 12, 94, 254, 443, 444, 449, 456, 457, 517, 520, 523, 528, 532, 537, 538, 543, 545, 560, 565, 577, 578, 580, 583, 592, 596, 600, 683, 684, 692

C

Caesar, Iuliu : 357, 599, 667
Calafati, Fotis : 110
Calfoglu, Alex. : 52, 100
Callimachi, Alexandru : 70
Callimachi, Scarlat : 70
Camariano-Cioran, Ariadna : 106, 296, 619, 620, 621, 622, 630, 631, 632, 634, 637, 649, 656
Camariano, Nestor : 20, 64, 237, 619, 620, 622, 627, 632, 648, 671, 698
Camuș, Gr. : 586
Canova : 325
Cantacuzino (familia) : 70
Cantacuzino (frații) : 58
Cantacuzino, Constantin : 52, 502, 503, 680
Cantacuzino, Ioan : 6, 77, 89, 91, 100, 109, 110, 111, 119, 120, 143—146, 158, 630, 637
Cantacuzino, Marieta : 56, 620
Cantacuzino, Mihai : 615
Cantemir, Antioh : 360
Cantemir, Dimitrie : 121, 242, 335, 338, 347, 358, 487, 488, 496, 633, 660
Capodistria : 65, 195
Caracaș (Dr.) : 65, 258
Caracostea, D. : 20, 132, 326, 330, 334, 335, 658, 659, 679
Caragea, Ion : 47, 50, 71, 72, 365, 448, 467
Caragea, Nicolae : 49, 619, 621
Caragiale, Costache : 428, 440, 441, 491, 587, 594, 678, 696
Caragiale, I. L. : 373
Caraiman Pașa : 298
Carcalechi, Zaharia : 118, 261, 392, 448, 473, 474, 487, 576, 580, 652, 674, 677

Carcalechi, Eugenia : 697
Carnot, Lazare : 238
Carra, Jean Louis : 49, 55, 104, 615, 620
Carré, J.-M. : 19, 611
Cartojan, Laetiția : 660
Cartojan, N. : 122, 633, 636, 665, 672, 680, 699
Cassirer, Ernst : 227, 230, 484, 485, 647, 678
Catargiu, Barbu : 455, 692
Catargiu, Iordache : 412, 565—566, 664
Catargiu, Ștefan : 440
Catiforo, Antonio : 84, 627
Catina, I. : 126, 364, 689
Caton : 357
Catul : 82, 326
Cavadias, Macarie : 106
Cazacu, B. : 628
Călin, Vera : 609, 678, 685
Călinescu, G. : 13, 109, 113, 163, 304, 385, 402, 403, 582, 593, 604, 609, 620, 631, 632, 636, 639, 646, 657, 660, 661, 692, 694, 695, 696, 698, 699
Călinescu, Matei : 608
Căpățîneanu, Stanciu : 104, 133, 237, 253, 258, 265, 428, 650, 651
C. D. : 505
Celakovsky : 499
Cerny, Vaclav : 11, 563, 607, 608, 692
Cervantes, Miguel de : 577
Chamfort : 595
Chateaubriand, François René de : 20, 93, 111, 113, 151, 450, 456, 533, 540, 543, 620, 632
Chateaugiron : 666
Chaussée, Nivelle de la : 248, 591
Chelaru, Traian : 623
Chendi, Ilarie : 697
Chénier, André : 589, 444, 594
Chénier, Marie-Joseph : 336—337, 659, 660
Chevalier, Petre : 454
Chesarie de Rîmnic : 54, 63, 66, 67, 97, 166, 504, 620
Chezarie (episcop de Buzău) : 181
Chiabrera, Gabriello : 139
Chihaia, P. : 658
Chițimia, I. C. : 500, 501, 630, 679, 680
Chortatzis, G. : 634
Christopulos, Atanasie : 68, 116, 349, 368, 369, 576, 585
Christos : 233
Cicanci, Olga : 620
Cicero, Marcus Tullius : 56, 62, 326, 357, 374
Cihac, I. : 438
Ciobanu, Gh. : 680
Ciobanu, V. : 659
Ciocîrdia, D. : 444
Cioculescu, Șerban : 295, 322, 340, 638, 655, 658, 686, 695, 699
Cioranu, M. : 171, 280, 638, 640
Ciorănescu, Al : 108, 631, 662, 695
Cipariu, Timotei : 262, 440, 447, 506, 536, *600—601*, 668, 670, 687, 700, 701
Ciuchindel, C : 621
Ciurea, Al. : 629
Cîmpineanu, C. : 257, 437
Cîmpineanu, I. : 257, 416—417, 438, 439, 450, 495, 523, 537, 582, 665, 667, 668, 669
Cîmpineanu, Scarlat : 135
Cîndea, Virgil : 121, 633, 675
Cîrlova, Vasile : 107, 133, 142, 267, 289, 428, 442, 491, 531, 560, 578, *579—580*, 582, 583, 585, 594, 694, 69ᴿ
Clain (Samuil Micu) : 493
Clémaron : 49
Climent, Alexandrinul : 230
Clinceanu : 258
Codrescu, Th. : 100, 110, 630
Codricas, Panaiotachi : 53, 127
Cojocaru, I : 668
Colardeau : 82, 89, 318, 319, 632
Colson, Félix : 54, 416, 523, 537, 665, 666, 667, 685, 687, 699
Colțea, Andrei : 124
Coleridge, Samuel Taylor : 30
Comte, Auguste : 528
Conachi, Costache : 6, 54, 58, 76, 77, 80, 83, 84, 85, 89, 103, 109, 110, 115, 117, 120, 126, *129—131*, 146, 158, 199, 212, 230, 231, *238*, 271, 272, 274, 275, 277, 278, *289*, 294, 302, *304—319*, 326, 331, 334, 335, 346, 347, 352, 364, 386, 387, 397, 405, 475, 519, 585, 589, 627, 628, 635, 647, 649, 654, 655, 657
Conaichac, I : 494
Condeescu, N. N. : 630
Condillac, Etienne Bonnot de : 56, 236, 237, 620, 648
Condorcet, Antoine Caritat : 56, 195, 228, 568, 647
Conrad, N. I. : 611
Constant, Benjamin : 236, 304, 535
Contos, Polizois : 106
Cooper, Fenimore : 456
Coray (Korais) Adamantios : 199, 237, 238, 656
Corfus, Ilie : 43, 618
Cornaro : 320
Cornea, Paul : 631, 638, 660, 665, 667, 671, 693, 695, 696, 698, 699
Corneille, Pierre : 14, 546, 588, 689
Corradini, M. A. : 689
Costa, Ion : 476
Costache, Veniamin : 47, 106, 174, 237, 265, 286, 320, 475, 476, 641
Costin, Miron : 121, 335, 502, 503
Coteanu, I. : 677
Cottin (doamna) : 110, 111, 117, 118, 319, 491, 582, 632
Cousin, Victor : 484
Craon (Mme la Princesse de) : 456
Crébillon, Prosper : 26
Cresus : 351
Crețulescu, Constantin : 218
Crețulescu, N. : 528
Cristea, Marina : 652
Cristian, V. : 678
Cristopulos, Athanasie : 49
Crișan-Körösi, Stefan : 109
Croce, Benedetto : 612

Cronț, Gh. : 619
Crupenschi, G. : 70, 444, 531, *594*, 699
Cuciuran, G. : 487
Cuciuran (Cuciureanu), M. : 428, 445, 491, 531, 592, *594—595*, 699
Cuénim, Victor : 440, 529
Curtius, Ernst Robert : 126, 521—522, 637, 685
Cuțui, Ghiță : 189, 642
Czaikovski, M. : 668

D

Damocles : 51
Danilov, Kirșa : 499
Darius : 488
Darvari, Dim. N. : 252, 371, 590
Dascalakis, Apostolos : 622
Dauti, Zizi : 94, 629, 637
David (proorocul) : 330
Dănăilă, I. : 677
Dărmănescu, Darie Iordache : 100, 107
Decebal : **488**
Defaucompret : 528
Delaisi, F. : 409
Delavigne, Casimire : 546
Delavrancea, Barbu : 695
Delille, Jaques : 56, 82, 92, 113, 114, 349, 382, 385, 402, 456, 632, 653
Demény, L. : 681
Demidoff, Anatol de : **665**
Democrit : **359**
Demostene : 81, 449, 467, **543**
Denis (din Halicarnas) : **87**
Densusianu, Aron : 124, 701
Densusianu, Ovid : 692
Des Barres : 100
Deschamps, E. : 450
Descartes, René : 667
Desercche : 45
Des Fontaines : 49
Deșliu, N. : 587
Diaconovici-Loga, C. : 109, **476**, 505
Diacu-Xenofon, I. : **669**, **696**
Diamant, Th. : 426, 528, 668
Diderot, Denis : 25, 28, 32, **113**, **121**, 228, 262, 447, 653
Didier : 456
Diebici (generalul) : 407
Dilthey, Wilhelm : 484
Dima, Alexandru : 608, **611**, **618**, 686, 693, 699
Dimachi, Nicolae : 6, 77, **86**, **120**, 126, 129, 149—152, 305, **397**, 445, 588, 635, 638
Dimaras, Th. C. : 371, 662
Dimitriu, Toma : 81, 621
Dinaux, M. : 450, 591
Dion, Filozoful : 252
Dionisie, Eclesiarhul : **38**, **45**, **46**, 86, 487, 616, 618
Dionisie, Mitropolitul : 168
Dîrzeanu, I. : 173, 212, 280, **291**, 638, 639, 641
Dobrescu, Ion : 43, 106, 618
Docan, Nicolae : **439**

Dolanski, J. : 608
Donici, Al. : 449
Donici, Andronache : 201
Dopagne : 54
Dorat, Claude Joseph : 25, 82, 89, 306, 318, 612
Dosoftei (mitropolitul) : 504, 506, 585, 633, 634
D. P. G. : 110
Dragoș : 487, 491
Drăganu, N. : 501, 680
Drăghiceanu, Mihai : 73
Drăghici, Manolachi : 445
Drăghici, Meletie : 446, 537, 601, 687
Drăghici, Petru : 633
Drouhet, Charles : 20, 318, 657, 695, 697
Du Bos (Abatele) : 26, 250, 636
Duby, Georges : 603, 618, 701
Duca (eteristul) : 177
Duca, Neofit : 73
Ducange, V. : 450, 591
Ducray-Duminil, F. E. : 111, 118, 632
Dudescu : 62
Dudescu, N. : 37
Dufilhot, Luis : 592
Dupront, Alphonse : 618
Dumarsais : 239
Dumas, Al. (père) : 19, 449, 456, 528, 546, 589, 592, 697
Dumouriez (generalul) : 239
Dumitrescu, Al. T. : 656
Dumtirescu, Ion : 699
Dumitrescu, T. : 296
Duras, Ducesa de : 269
Du Resnel : 146, 319
Duțu, Alexandru : 111, 140, **238**, 621, 622, 623, *627*, *629*, 630, **631**, 632, 637, 646, 647, 648
Duval, Al. : 450
Dvoicenco-Marcova, Eufrosina : **640**, 656, 680, 681, 697

E

Ecaterina a II-a : 621, 630
Eckermann : 444, 457
Eder : 471, *676*
Eggli, Edmond : 16, 17, 609
Eichholtz (generalul) : 51
E. L. : 570
Eliade, Pompiliu : 19, 48, 619, **621**, 624, 632, 643, 646, 648, 695
Elian, Alexandru : 633, 634
Elwert, W. Theodor : 61, 139, 621, 636
Eminescu, Mihai : 12, 20, 98, 348, 500, 588, 605, 610, 654
Enescu, N. C. : 623, 629
Eraclit : 359
Erbiceanu, C. : 288, 296, 622, 642, 647, 654, 656, 676, 677
Erbigny : 590
Erdelyi : 447
Eschil : 326
Esop : 475
Espronceda, José de : 11, 12
Esquiros, A. : 20

Etiemble : 22, 611
Euripide : 27, 84, 366
Eutropius : 474
Eusebie : 230

F

Fabre, Jean : 28, 613
Faca, C. : 587, 696
Façon, Nina : 685
Faguet, Emile : 610
Fairchild, H., N. : 609
Farinelli, A. : 609
Farmachi (eteristul) : 177
Fauriel, Ch. : 500, 679
Făcas, C-tin : 265
Fălcoianu, Costache : 58
Fătu, A. : 110
Febvre, Lucien : 701
Fénelon, François de Salignac de La Mothe : *107—108*, 113, 521, 559, 562, 631
Fereclis, D. : 586
Fierding, Henry : 30, 32
Filaret (episcop de Rîmnic) : 97, 504
Filaret, Fotie : 58
Filimon, Nicolae : 199
Filipescu (Fraţii) : 58
Filipescu, Alexandru : 71, 261
Filipescu, Constantin : 68, 213, 365, 366, 443, 453, 648, 671
Filipescu, Dimitrie : 417, 513, 667
Filipescu-Dubău : 663
Filipescu, N. Constantin : 233
Filipescu-Vulpe, Alexandru : **168**, **234**
Filipeştii : 68, 364
Filitti, Dositei : 67
Filitti, J. C. : 64, 162, 197, **201**, 203, 204, 622, 638, 642, 643, **644**, 661, 664, 665, 669
Fischer, Jan. O. : 406, 663
Fleury (Abatele) : 54
Florea, Mihai : 685
Florescu, Emanuel : 257
Florian, Jean-Pierre Claris de : **23**, 29, 32, 66, 88, 98, *109*, 118, 243, 245, 253, 349, 520, 577, 580, 631, 632
Focillon, H. : 139
Folkierski, W. : 33, 614, 652, 690
Fontenelle, Bernard Le Bovier de : 53, 237, 349, 661
Foscolo, Ugo : 111, 540
Fotiade, Lambru : 62, 64, 65, 241, 464
Fotino, Dionisie : 64, 616
Fotino, George : 648, 652
Fouraux (trupa) : 250, 591
Fournier, M. : 647
Fournol, Etienne : 510, 682
Francisc II (al Austriei) : 250
Franklin, Benjamin : 336
Francastel, Pierre : 613, 637
François, Alexis : 687
Frederic II (al Prusiei) : 106
Frenz, Horst : 609
Frunză, Maria : 699
Frye, Northrop : 17, 610
Furet, François : 618

G

Gáldi, Ladislau : 585, 624, 696
Galilei, Galileo : 328
Gane, Ienache : 7, 276, 278, 387, *397—400*, 662
Gane, Matei : 109
Gaster, M. : 124, 501, 633, 680
Gavra, Al : 663
Gazier, Georges : 697
Geanet, Ioan : 52
Gellius, Aulus : 56
Genilie, I. : 452, 674, 682
Genlis, Doamna de : 56, 110, 474, 590, 632
Georgescu, V. Al. : 240, 649, 675
Georgescu, Vlad : 189, 616, 617, 642, 644, 649, 682
Georgescu-Delafras : 656
Gessner, Salomon : **23**, 28, **33**, **89**, ***109***, 118, 245, 253, 334, 349, 447, 520, 583, 592, 661
Gheorghiu, N. N. : 634
Gherasim (arhimandritul) : 103
Gherasim, Gorjan, I. : 265, 428
Gherghel, Ilie : 305, 657, 701
Gheuca, Leon : 54, 81, 97, 107, 629
Ghiacioiu, V. : 20, 662, 687, 694, 696, 698
Ghibu, Onisifor : 501, 677, 680
Ghica, Alexandru : 416, 417, 661, 666, 667
Ghica, C. : 109, 213, 349, 645
Ghica, Grigore : 40, 52, 86, 124, 133, **166**, 181, 211, 212, 225, 259, 264, **265**, 266, 407, 625
Ghica, Ion : 417, 428, 439, 528, 556, 577, 619, 666, 668, 669, 693
Ghica, Mihalache : 667
Ghişe, Dumitru : 648
Ghyzunia, Manuel : 97
Giani : 257
Giannesi, Ferdinando : 613
Giannone, Pietro : 49
Gibbon, Edward : 667
Gide, André : 686, 687
Gilbert, Nicolas : 633
Gilman, Margaret : 33, 614
Giraldi-Cinthio, Gian Battista : 634
Girault, Duvivier : 649
Godechot, Jaques : 31, 44, 614, 618, 675
Godenne, René : 632
Goethe, Wolfgang von : 20, 50, 93, 111, 126, 321, 444, 447, 456, 457, 499, 517, 528, 600, 614, 661, 678
Goldmann, Lucien : 611
Goldoni, Carlo : 50
Golescu, Al. C. : 414, 419, 428, 664, 665, 668
Golescu, Al. G. : 216, 439, 528
Golescu, Dinicu : 69, 179, 190, 201, 213, 214, 215, 218, 219, *220—224*, 229, 232, 233, 234, 236, 241, 250, 252, 257, 258, 259, 260, 262, 264, 265, 266, 271, 272, 391, 405, 414, 421, 426, 432, 436, 448, 467, 479, 536, 576, 628, 646, 650, 662, 687
Golescu, Dumitrache : 671
Golescu, Iordache : 63, 71, 81, 115, 176, 259, 261, 264, 271, 467, 500, 627, 628, 652

Goleștii (frații) : 63, 68, 80, 115, 158, 177, 528
Göllner, C. : 642
Gongora y Argote, Luis de : 78
Gorovei, I. : 100, 108
Goubaux, Prosper : 591
Goudet, Jacques : 563, 692
Govdelas, Dimitrie : 65, 70, 626
Gracian, Balthasar : 97, 102, 122, 142, 149, 630, 633
Grammont, I. A. de : 666
Grandea, Gr. H. : 68, 623
Grant, Elisa : 20
Gray, Thomas : 29, 33, 89, 112, 119, 144, 275, 333, 336, 337, 355, 380, 403, 659
Grămadă, Livia : 627, 701
Greceanu : 70
Greceanu (aga) : 201
Greceanu, N. : 645
Greceanu, Radu : 122
Greceanu, Răducanu : 237
Greceanu, St. : 122
Grecianu, Nicolae (slugerul) : 207
Grécourt, Jean Baptiste Willart de : 590, 637
Gregoriadi de Bonachi, Mihai : 636
Gregorian, M. : 680
Grenier, Edouard : 697
Grigore (mitropolitul) : 652
Grigorie (episc. de Argeș) : 479, 480
Grigorie (egumenul) : 480
Grigoriu, Zoița : 109
Grimm, P. : 632, 659
Groethuysen, B. : 485, 678
Guillén, Claudio : 610
Guinot, Eugéne : 454, 457
Guizot, François : 528
Gusti, D. : 597
Guys, Pierre-Augustin de : **125**, **128**

H

Halunga, Enache : 265
Hamann, Johann Georg : **551**, **614**
Hampden, John : 336
Haneș, Petre V. : 323, 639, 643, **646**, 651, 658, 668, 679, 699
Hangerli, Nicolae : 38, 135, **636**
Hangerliu (Fiul) : 50
Hanka : 499
Hasdeu, Alexandru : 506—507, **681**
Hasdeu, Bogdan Petriceicu : **489**, 605, 623, 633, 639, 697
Hauser, Arnold : 30, 31, 613
Hauterive (contele de) : 49, **615**
Hazard, Paul : 18, 26, 227, **496**, 611, 612, 650
Hédouin, P. : 20
Hegel, Friedrich : 121, 274, **484**, 633, 667
Heine, Henri : 12
Heineccius : 63, 192, 261
Heliades (Eliade), Manase : **52**, **620**
Heliodor : 81, 88, 97, 320
Helvétius, Claude-Adrien : **25**, **50**, 235, 262
Hening, Adolphe : 456, 674
Henning, A. : 692
Hequet, Gustave : 454, 457
Herder, Johann Gottfried von : 447, **485**, 498, 499, 551, 569, 614, 667, **678**
Herodot : 667
Hervey, James : 355, 380, 403
Hesiod : 84, 366
Hesseling, D. C. : 624
Hill, G. : 445, 538, 682
Hincker, Francois : 647
Hincker, Monique : 647
Hocke, Gustav René : 637
Hoffmann, Ernst Théodor Amadeus : **444**, **496**, 528
Hogaș, Calistrat : 596
Holbach, Paul-Henri Dietrich, baron d' : 55, 165, 239, 418, 419
Homer : 81, 84, 366, 449, 481, 543, **560**, 562, 683
Horațiu : 82, 132, 133, **245**, **326**, **330**, **332**, **334**, **553**, **577**
Horia : **165**
Hortolan : 45, 618
Hotiniul, Amfilohie : 45, 57, 618
Hrisoverghi, Alexandru : 428, 445, **449**, 491, 531, *588—589*, 660, 688, **697**
Huch, Ricarda : 609
Hudeci, Grigore : 98
Hufeland, W. : 402
Hugo, Victor : 11, 19, 23, 220, 254, **269**, 334, 335, 355, 360, 362, 379, **419**, 444, 449, 450, 456, 484, 520, **523**, 528, 529, 532, 538, 541, 543, **545**, 546, 547, 555, 556, 569, 570, 578, 582, 589, 591, 592, 593, 597, **608**, 658, 661, *688—690*, 691, 700
Hume, David : 667
Husar, Al. : 693

I

Iancovici, S. : 642
Iarcu, Dimitrie : 510, 600
Ibrăileanu, Garabet : 588, 692, 695, 696, 697
Ienciu (pandurul) : 175
Ignatie (mitropolitul) : 65, 159
I. C. : vezi Cantacuzino, Ion
Ilarion (episcopul) : 176, 212, 213, 257, 641, 645
Ilschi, Ilie : 241, 649
Imbert : 612
Ioan, Constantin : 464
Ioan, Damaschinul (sfîntul) : 479
Ioanide, Gh. : 73, 682
Ion, Angela : 694
Ion, Hrisostom (sfîntul) : 122
Ion (protopop) : 231
Ionașcu, I. : 109
Ionescu, Dionisie : 204
Ionescu-Gion, C. : 619
Ionescu, C. G. : 698
Ionescu de la Brad, I. : 216
Ionescu, N. : 305
Ionescu-Nișcov, Tr. : 642
Ionescu, Tr. : 616
Iordan, Al. : 698
Iordan, Iorgu : 671
Iorga, N. : 50, 79, 111, 113, 133, 162, 201, 284, 459, 467, 500, 604, 609, 615, 617, 619, 621, 623, 624,

629, 630, 631, 632, 633, 634, 638, 640, 641, 642, 644, 647, 651, 652, 654, 657, 668, 675, 679, 692, 698, 699
Iorgovici, Paul : 58
Iosif II : 59, 471
Iova (pandurul) : 175
Iosifescu, Silvian : 608, 696
Ipsilanti, Al. (domnitorul) : 49, 50, 52, 108, 620, 625
Ipsilanti, Al. (conducătorul Eteriei) : 68, 162, 167, 181, 283, 288, 466
Ipsilanti, C. : 37, 48, 49, 50
Ipsilanti, D. : 50
Isac, Virginia : 620
Isar, Nicolae : 647
Isocrate : 87
Isopesco, Claudio : 646, 658
Ispirescu, Petre : 631
Istrati, C. I. : 658
Istrati, N. : 201, 660
Ivașcu, George : 651, 686, 691, 693, 695
Ivănescu, G. : 143, 637
Izvoranu, C. : 638

J

Jacob, Paul L. : 456
Jacob, Therese (Talvi) : 500
Jahn, Friedrich Ludwig : 461, 675
Jakó, S. : 600, 700
Jakobson, R. : 34
Jasinski, René : 608
Jaucourt (Cavalerul de) : 639
Jauffret : 56
Jelinek, H. : 94, 629
Jeltuhin : 410
Jianu, D. : 98, 265
Jianu, Iancu : 642
Jirmunski, V. I. : 611
J. W. v. Sz. : 656
Jonard, N. : 27, 510, 613, 682
Jora, Toader : 98, 129
Jost, François : 687
Jouy, Etienne : 456
Jukovski, V. A. : 336, 659
Julien, M. A. : 195
Jungmann, J. : 93
Justinian : 109, 488, 489

K

Kalfoglu, Al. : 57, 620
Kant, Immanuel : 254, 620, 667
Karagič, Vuk St. : 93, 499, 504
Karamzin, N. M. : 679
Karpinski : 94
Karr, Alphonse : 456, 592
Kavkova, Marie : 696
Keck : 325
Kemény, Iosif : 505
Kir Toma : 97
Kirdjali : 642
Kirileanu, Gh., T. : 623, 676
Kiselef, Pavel Dimitrievici : 338, 410, 418, 420, 443, 488, 664, 665, 666
Kissfaludi, Sandor : 447
Klaniczay, T. : 608
Klopstock, Friedrich : 330, 528
Kniaznin : 94
Knös, Börje : 624, 662
Koburg (principele de) : 55
Kock, Paul de : 456
Kogălniceanu, Mihai : 54, 59, 114, 242, 347, 419, 425, 428, 432, 434, 441, 445, 448, 452, 459, 461, 469, 475, 476, 490, 491, *492—494*, 495, 496, 497, 505, *507—508*, 515, 517, 521, *526—527*, 528, 530, 545, 564, *570—574*, 579, 580, 589, 593, 594, *596*, 597, 621, 631, 640, 649, 654, 660, 661, 665, 667, 668, 670, 671, 674, 675, 677, 679, 681, 686, 689, 692, 695, 697, 699, 700
Kogălniceanu, Vasile : 103, 109
Komenski (Comenius), Jan Amos : 62
Kosmali : 114, 633
Kotzebue, August von : 250, 253, 288, 440, 566
Kovalevski, E. P. : 680
Krauss, Werner : 675
Krejci, Karel : 613
Kreuchely (consulul) : 264, 642

L

La Bruyère, Jean de : 56, 113, 370
La Chausée, Nivelle de : 248
La Fontaine, Jean de : 56, 113, 349, 590, 620
Lafosse Touchard : 456
Lagarde (contele de) : 615
La Harpe, Jean François de : 456, 539, 550, 559, 566, 691
Laiot, Vodă : 297
Lamartine, Alphonse de : 11, 12, 19, 20, 23, 151, 232, 254, 259, 311, 320, 340, 355, 366, 381, 382, 383, 386, 442, 443, 444, 447, 449, 456, 457, 481, 520, 528, 529, 532, 538, 543, 545, 549, 560, 564, *576—577*, 578, 580, 583, 589, 594, 597, 615, 658, 662, 683, 690, 693, 694
Lambrior, Al. : 500, 679
Lamennais, Felicité Robert de : 19, 232, 262, 528, 570
Langeron (generalul) : 59, 615
Languidu, Amane de : 454, 457
Lanson, G. : 611, 622
La Roche : 49
La Rochefoucauld, François duc de : 456, 595, 686
Lascăr, Anastasie : 266
Lasserre, Pierre : 609
Laufer, Roger : 636
Laurencon, J. G. : 54, 170, 615, 640
Laurian, August Treboniu : 436
Lavagnini, Bruno : 624
Lavater, Johann Caspar : 467
Lazăr, Alexie : 474, 677
Lazăr, Gheorghe : 62, 66, 69, *70—73*, 159, 263, 272, 368, 429, 476, 479, 480, 576, 621, 623, 641, 677
Lawrence, A. : 659
Lăpușneanu, Al. : 590, 593
Lăzăreanu, Barbu : 671
Lăzărescu, I. : 669
Lebel, Germaine : 44, 618, 620

Lebrun, Ecouchard : 633
Leca, Constantin : 444, 448, 454, 487
Legouvé, Gabriel : 383, 385, 592
Leibniz, Gottfried Wilhelm : 667
Lejeune, I. M. : 665
Lemaire, H. : 252
Lemercier, N. : 125, 690
Lemerre : 691
Lenin, Vladimir Ilici : 43, 647
Lenş, Alexandru : 671
Lenş, C. : 671
Léonard, Nicolas : 82, 89, 306, 318, 319, 383, 632, 636
Leopardi, Giacomo : 11, 27, 540
Leroux, Pierre : 528, 570
Lesage, Alain René : 590, 620, 689
Lessing, Gotthold Ephraim : 248, 614
Le Tourneur : 25, 376, 381, 382, 528, 534, 659
Levit, F. : 322, 324, 335, 658, 659
Levitschnigg, H. : 592
Lévizac : 443, 550, 551, 553, 554, 559
Lichtenberger, H. : 614
Licurg : 297
Ligne, Charles Joseph prince de : 615
Lille, Cado de : 45, 618
Linchou : 49
Lippa (consul) : 645
Liprandi : 640
Litzica, Const. : 619, 626, 627
Livescu, Jean : 669
L. M., v. M. Kogălniceanu
Locke, John : 230, 234, 246, **274**, 614, 667
Loève-Veimars : 528
Longin : 81, 87
Loredano, Francesco : 98
Lovejoy, Arthur O. : 12, 608
Lovinescu, Eugen : 658, 659, **696**, 698
Lupaş, I. : 674, 679
Lupeanu, Al. : 506
Lupu, Ioan : 671

M

Macarie : 480
Macedonski, Dimitrie : 295, **296**
Macha, Karel Hynek : 12
Macovei, Antoaneta : 636, 657, **658**, 693, 699
Macovescu, George : 623
Macrembolites, Eumathios : 100
Madelaine, Philipon de la : 56
Magheru, Alexandrina : 110
Maior, Petru : 74, 107, 321, 431, 462, 463, 472, 475—476, 477, 478, 487, 493, 494, 506, 677, 681
Maiorescu, Ion : 425, 436, 487, 506, 514—515, 573, 666, 681, 682, 683, 684, 693
Maiorescu, Titu : 684
Malinovski, V. : 47
Mancy, G. de : 20
Mandrou, Robert : 603, 701
Manega, Petru : 58
Manffi, Ion : 476
Mannheim, Karl : 603
Manu-Bondi, Constantin : 58, 63, 64, 622
Manu, Constantin Mihai : 577
Manu, Manolachi : 104, 445, 447
Manu, Mihai : 71
Manzoni, Alessandro : 12, 444, 540, 600
Many, I. (v. şi Ardelean Aurelie) : 601
Mănescu, Manea : 638
Marcellin, Amonien : 56
Marcovici, Simion : 73, 110, 213, 215, 228, 229, 231, 239, 246, *250—251*, 355, 376, 428, 429, 443, 444, 450, 482, 488, 490, 496, 514, 526, 543, *559—561*, 564, 577, 621, 634, 647, 650, 662, 673, 678, 682, 691, 693
Marian, Simion Florea : 639
Marica, G. Em. : 672, 700
Marino, Adrian : 139, 514, 623, 624, 647, 684
Marinof, A. : 682
Marlianus, Ambrozius : 630
Marmontel, Jean François : 23, 32, 81, 83, 89, 98, *109—110*, 118, 119, 218, 246, 247, 253, 319, 367, 443, 456, 457, 520, 539, 545, 550, 551, 552, 553, 559, 560, 566, 577, 590, 625, 650, 688, 692
Marsillac, Ulysse de : 672
Martial : 445
Martin, Aimé : 677
Martinescu, Pericle : 699
Martino, Pierre : 16, 17, 540, 609, 688
Marville : 453
Marx, Karl : 214, 412, 617, 664
Marryatt (căpitanul) : 454, 456, 457
Massilon, Jean Baptiste : 97, 98
Massoff, I. : 669, 670
Matei, Gh. : 204
Mauprat : 56
Mauzi, Robert : 25, 33, 243, 612, 614, 649
Mavrocordat, Alecu : 528
Mavrocordat, Constantin : 49, 70, 265, 414
Mavrocordat-Firaris, Alexandru : 49, 52, 71
Mavrocordat, Nicolae : 630
Mavrogheni, Nicolae : 40, 49, 52, 66, 448, 620
Mazzini, Giuseppe : 556
Maynard : 48
Martinescu, I. : 490
Mănucă, Dan : 243, 648, 649, 653
Mărgeală, St. : 671
Megdanis, Harrisios : 371
Mehedinţeanu, Simion : 184, 642
Meinecke, Friedrich : 678
Mercier, Louis-Sebastien : 9, 32
Mérimée, Prosper : 500, 528, 593
Metastasio (Trapassi), Pietro : 52, 63, 78, 84, 89, *108*, 143, 365, 631
M. G. : 586
Michelet, Jules : 19, 495, 528, 570, 694

Mickiewicz, Adam : 12, 171, 333, 338, 641
Micu, Inocențiu : 458, 470—471
Micu, Samuil : 109, 472, 474, 478
Mihai Viteazul : 74, 275, 297, 298, 487, 488, 491, 641
Milesi, Bianca : 322, 324, 327, 341, 658
Milot : 231
Millevoye, Charles Hubert : 231, 383, 444, 512, 632
Millo, Matei : 80, 86, 141, 305, 397, 440, 441, 537, 685, 687
Millon, Charles : 56
Miltiade : 297
Milton, John : 93, 336
Minciaky : 417, 665
Minea, L. : 631
Miniat, Ilie : 577
Mioc, Damaschin : 618
Mirabeau, Victor Riqueti, marchiz de : 55, 57
Mircovici : 441
Mircea cel Bătrîn : 74, 297
Missail, G. : 663
Moisil, Fl. : 641
Mole-Gentilhomme : 453
Moldoveanu, Andrei : 265
Molière (Poquelin), Jean Baptiste : 94, 103, 113, 444, 449, 546, 577, 587, 590, 620
Molla, Pașa : 387
Molnar, Piuariu Ioan : 473, 478, 618, 676
Momigliano, A. : 608
Mondoville : 54
Monglond, André : 24, 28, 611
Montaigne, Michel de : 22
Montesquieu, Charles de Secondat, baron de : 63, 113, 145, 165, 228, 236, 237, 242, 411, 456, 521, 529, 545, 621, 650
Monti, Vincenzo : 330, 338
Mornet, Daniel : 33, 550, 612, 614, 650, 652, 661, 691
Moroiu, Constantin : 73, 213, 215, *239—240*, 250, 264, 429, 621, 649, 671
Morouzi, Louise de : 653
Mortier, R. : 25
Moruzi, Alexandru : 49, 79, 274, 625
Moschus : 81, 326, 445
Mozart, Wolfgang Amadeus : 50
Moyssant : 443, 550, 551, 554, 559
Mumuleanu, Barbu Paris : 7, 49, 68, 94, 116, 136, 159, 215, *216*, 231, 232, 233, 234, 245, 249, 267, 270, 271, 276, 277, 278, 293, 294, *364—386*, 387, 405, 428, 475, 519, 531, 542, 543, 645, 647, 648, 649, 655, 661, 677, 688
Muntean, George : 618, 693
Munteanu, Gavril : 23, 436, 586
Munteanu, George : 696
Munteanu, Romul : 648
Muratori, Lodovico Antonio : 237
Mureșanu, Andrei : 537, 601, 687, 701
Murgu, Eftimie : 436, 506, 681
Murguleț, Vasile : 206, 645
Musset, Alfred de : 23, 456, 528, 597, 607
Mușlea, Ion : 506, 681

N

Nacul, Gheorghe : 127
Nadejdin, N. I. : 507
Napoleon I : 37, 44, 46, 92, 115, 300, 336, 406, 456, 616
Nănescu, P. : 73
Neacșu, L. : 198, 642, 644
Nectarie (mitropolitul) : 71
Neculce, Ion : 338, 504
Negel : 194
Negri, Costache : 428, 439, *586*, 597, 689, 699
Negri, Elena : 597
Negri, Zulnia : 309, 310, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318
Negruzzi, Costache : 20, 54, 104, 107, 109, 110, 397, 400, 419, 424, 428, 438, 439, 440, 441, 445, 449, 450, 475, 479, 481, 491, 517, 521, 531, 541, 546, 564, 565, 571, 582, 586, *589—594*, 662, 663, 669, 670, 671, 677, 687, 688, 689, 692, 697, 698
Negruzzi, Iacob : 669, 697
Neigebauer : 448, 673
Nenciulescu, A. : 58
Nérval, Gerard de : 20, 528
Nestor, Heruvim : 450
Nestor (logofătul) : 234, 261
Netea, Vasile : 506, 651, 672, 673, 681, 697, 700
Nesselrode : 644
Newton, Isaac : 230, 614
Nicola, Iancu : 237, 252, 648
Nicolae I (țarul) : 389
Nicolăescu-Plopșor, C. S. : 616
Nicoleanu, N. : 695
Nicolescu, G. C. : 610, 693, 700
Niculiță, I. : 680
Nisard, Charles : 632
Njegoš, Petar P. : 93
Noac, Moise Sora : 447
Nodier, Charles : 456
Norton (Mistress) : 453
Numa, Pompilius : 357

O

Obedenaru, M. G. : 700
Obradovici, Dositei : 54
Ocellus : 52
Odobescu, Alexandru : 136, 137
Oelsner, Gustave : 665
Ollănescu, D. C. : 669
Oprescu, Eugenia : 632
Oprescu, George : 521, 685, 694
Oprișanu, Cornelia : 672
Ornea, Z. : 668
d'Ors, Eugenio : 139
Ortiz, Ramiro : 108, 120, 631, 633, 698
Ossian (Macpherson) : 25, 111, 367, 559
Oteteleșeanu, Grigore : 175
Oteteleșeanu, Iordache : 175, 176, 271, 641

Oțetea, Andrei : 38, 41, 162, 176, 616, 617, 618, 638, 664, 679
Ovidiu : 56, 82, 84, 121, 125, 136, 153, 274, 318, 319, 335, 366, 404, 447, 515
Oxenstiern (Thureson), Gabriel : 97, 107, 122

P

Pahlen (generalul) : 407, 410
Palade, Constantin : 400, 536
Paladi, T. : 264
Panaitescu, P. P. : 665, 668
Pandeli, I. : 73, 621
Pangal, N. : 64
Pann, Anton : 122, 307, 347, 370, 428, 500, 506, 520, 531
Panzini (abatele) : 49, 51
Papacostea, Cornelia : 620
Papacostea, Victor : 625, 643
Papadima, Ovidiu : 444, 501, 583, 636, 640, 671, 672, 680, 684, 696
Papadopol, Calimah Al. : 620, 622, 664, 689
Papadopol, P. I. : 656
Papazoglu, Ienache : 252
Parfene, Constantin : 693
Parny, Evariste : 56, 82, 318, 348, 352, 632
Parodi, D. : 609
Parrant (consulul) : 45, 618
Pascal, Blaise : 456, 650
Passellier : 590
Pastiescu, M. : 305, 344, 657, 660
Pasvantoglu : 37, 387
Pauletti, N. : 506, 663, 681
Păun, Octav : 266, 652
Pavel, Dimitrie : 682
Păcurăriu, Dimitrie : 624, 638, 660, 661, 666, 686, 699, 701
Pelimon, Alexandru : 689
Pellico, Silvio : 456
Perottino, Serge : 630
Perpessicius : 646, 679, 695
Perrault, Charles : 552
Perrin, Marc : 454
Perrin, Raoul : 513, 665, 682
Persiano : 620
Perthes, Boucher de : 20
Pervain Iosif : 403, 471, 474, 559, 560, 600, 632, 663, 672, 676, 677, 691, 701
Peșacov, G. : 7, 63, 136, 140, 271, 276, 278, 294, *387—396*, 622, 662
Petersen, Iulius : 609
Petrarca, Francesco : 27, 84, 328, 330, 332, 661
Petronio, G. : 28, 613
Petrovici, Dimitrie : 390
Petrovici, Naum : 475
Petru cel Mare : 217, 485
Peyre, Henri : 78, 624, 668
Philipide, Daniil : 64, 468, 626
P. I. : 447
Pichois, Claude : 21, 610
Pichot, Amédée : 443, 528, 577
Picon, Gaetan : 13, 576, 607, 608, 609, 653, 693
Pigault-Lebrun : 456

Pindar : 65, 274, 330
Pindemonte, Ippolito : 27
Pippidi A. : 620, 679
Piru, Alexandru : 24, 147, 384, 593, 622, 624, 629, 634, 637, 638, 660, 661, 662, 663, 698
Piru, Elena : 141, 631, 634, 660, 665, 667
Piscupescu, St., D. : 215, 216, 217, 232, 235, 247, 271, 645, 648
Pitagora : 397
Pixérecourt, Gilbert de : 110
Pîșclișanu, Zenovie : 505, 681
Pîrvulescu, Ghenadie : 641
Plancy, Collin de : 239
Platon : 97, 274, 667
Platon, Maria : 693
Pleșoianu, Grigore : 73, 104, 107, 215, 218, 231, 253, 260, 271, 447, 480, 487, 559, 646, 647, 650, 673, 677, 691
Pliniu (cel tînăr) : 326
Plutarc : 22, 326, 483
Pcenaru, I. : 682
Poenaru, Petrache : 70, 74, 159, 175, 213, 428, 429, 435, 438, 452, 475, 478, 538, 558, 623, 668, 678, 684
Pogor, Vasile : 86, 104, 141, 271, 284, 286, 287, 288, 294, 379, 397, 654
Poitevin, Prosper : 660
Polana, I. : 73
Pomeau, René : 25
Pompiliu, Miron : 305, 639
Poni, I. : 491, 597
Pop, Augustin, Z. N. : 689
Pop, D. : 680
Pop, Emil : 700
Pop, Ilieș : 476
Pop, Zenobie : 63, 264, 622, 657
Popa-Lisseanu, G. : 621, 623
Popa, N. I. : 611, 698
Popa, Victor : 676
Pope, Alexander : 146, 230, 239, 319, 326, 637, 647
Popescu, Chiriac : 170, 280, 638, 640
Popescu, Radu : 281
Popescu-Scriban, V. : 445, 663
Popovič, Miodrag : 93, 629
Popovici, Alexandru : 497, 678, 693
Popovici, Andronache : 103, 489, 573
Popovici, Dimitrie : 48, 61, 84, 94, 238, 367, 403, 544, 548, 550, 559, 561, 604, 609, 610, 621, 627, 628, 629, 638, 647, 648, 657, 661, 666, 667, 669, 684, 685, 688, 690, 691, 692, 696, 700
Popovici, Valerian : 195, 643, 644, 664
Popp, A. : 682
Popp, Gh. : 646, 682
Popp, Ioan : 682
Popp, Vasile : 136, 305, 343, 345, 404, 476, 490, 537, 657, 663, 687
Porter, Robert Ker : 41, 617
Poteca, Eufrosin : 73, 116, 159, 190, 212, 213, 215, *219*, *224—225*, 229—230, 231, 232, 239, 251, 252, 264, 265, 271, 272, 391, 420, 426,

428, 429, 475, 480, 621, 628, 645, 646, 647, 652
Potemkin : 58, 127
Potes, Henri : 33
Potra, George : 668
Poulet, Georges : 609
Pralea : 657
Praz, Mario : 609
Prevost (abatele) : 117, 248
Prevost, Pierre : 367, 661
Probus : 489
Prodan, D. : 471, 472, 486, 676, 678
Prodan, Hagi : 179, 295, 296
Propertiu : 326
Protase, Maria : 627, 658
Proudhon, Pierre, Joseph : 528
Pulci, Luigi : 331
Puliu, Marchides : 55, 620
Pumnul, Aron : 292, 402, 663
Puppo, Mario : 18, 607, 609, 610
Puşkin, Alexandru : 12, 184, 444, 449, 520, 592, 640, 656

Q

Quillet, Pierre : 647
Quintilian : 26, 251

R

Racine, Jean : 113, 269, 344, 366, 456, 521, 546, 588
Racoce, Teodor : 474, 677
Radovici, Constantin : vezi Golescu Dinicu
Radu, Leonte : 415—416, 664
Radu, Negru : 487
Radu, Şerban : 487
Raicevich, St. : 49, 615, 626
Ralea, Mihai : 609
Ralet, Dimitrie : 428, 521, *595—596*, 699
Ralu (Domniţa) : 50
Ranke, Leopold von : 492, 496
Rareş, Petru : 242, 491
Rasti, Nicolae : 58
Raşcu, I. M. : 20, 320, 658, 694, 695
Raţiu, I. : 695, 701
Rădulescu, Andrei : 201, 644
Rădulescu, Ion Heliade : 20, 56, 72, 73, 84, 93, 104, 107, 114, 134, 135, 231, 237, 248, 250, 253, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 267, 287, 291, 307, 308, 324, 343, 344, 345, 347, 355, 358, 363, 365, 366, 419, 421, 424, 425, 426, 428, 429, 437, 438, 439, *442*, *443*, 446, 448, *449*, 450, 452, 453, 455, 457, 469, 475, 478, 481, 482, 491, 514, 515, 517, 519, 521, 523, 526, 527, 529, 531, 537, 539, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, *548—549*, 560, *561—563*, 564, 565, *566—567*, 569, 570, 571, 573, 574, *576—579*, 580, 582, 583, 585, 586, 588, 591, 594, 605, 623, 638, 639, 646, 647, 648, 651, 657, 660, 661, 666, 667, 669, 671, 672, 673, 674, 676, 677, 678, 683, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 696
Rădulescu, Ion Horia : 75
Rădulescu-Pogoneanu, Elena : 700
Real, Gaspar de : 49
Rebreanu, Liviu : 698
Recordon, F. : 54, 615, 626
Regulus : 376
Regnard, Jean François : 402
Reinhard (d-na) : 615
Reizov, B. I. : 678
Remak, H. H. : 18, 609, 610, 611
Repey, L. : 568, 573, 692, 693
Rhigas, Constantin (Fereul) : 49, 54, 63, 585
Richardson, Samuel : 28, 30, 32, 113, 248
Rîmniceanu, Chesarie : 622, 629
Rîmniceanu, Grigore : 67, 97, 622, 624
Rîmniceanu, Naum : 39, 67, 106, 284, 291, 294, 296, 462, *463—464*, 473, 475, 489, 622, 656, 676, 677
Robert, Hubert : 121
Robertson, J. G. : 33, 609, 614
Roe, C. : 17, 610
Rohrer, Joseph : 104
Rollin, Charles : 55, 237, 667
Roman, Ion : 619, 666, 693
Romanescou, R. : 665
Romano, Dionisie : 265, 436
Romulus : 357
Ronsard, Pierre de : 20, 349, 636
Roset, Anica : 129, 149
Rosetti, Alexandru : 628
Rosetti, C. A. : 300, 427, 556, 639, 641, 689
Rosetti, I. M. C. : 266
Rosetti, Radu : 616, 617, 643, 664, 665
Rosetti, Scarlat : 260, 438, 651
Rosetti, Roznovanu, N. : 54, 194, 195, 620, 643, 644
Rossi, Vittorio : 27, 613
Rotaru, Ion : 697
Rotaru, Rodica : 697
Roucher, Jean Antoine : 402
Rousset, Jean : 139
Rousseau, A. M. : 21, 610
Rousseau, Jean-Jacques : 9, 17, 24, 25, 28, 29, 32, 33, 52, 55, 57, 65, 88, 89, 105, 111, 119, 126, 142, 145, 151, 165, 191, 236, 237, 242, 245, 248, 262, 319, 396, 444, 450, 456, 457, 510, 529, 534, 535, 543, 562, 568, 577, 596, 620, 632
Rousseau, Jean Baptiste : 330, 331, 447, 632
Rucăreanu, N. : 514, 616, 683
Rumianţev : 621
Russo, Alecu : 195, 201, 240, 528, 594, *596*, 643, 649, 685, 697, 699
Rusu, Andrei : 696
Rusu, I. : 447
Ruyssen, Théodore : 675

S

Sabatier, Antoine : 239
Saint-Ange : 318, 319, 456

Sainte-Beuve, Charles-Augustin : 456, 528, 636, 668
Sainte-Croix, Ledoulx de : 53
Saint-Lambert, Jean-François de : 306, 383
Saint-Marc, Girardin : 411, 418, 444, 488, 513, 664, 682
Saint-Simon, Claude Henri, conte de : 651
Saint-Sorin : 247, 650
Sakkas, Gh. Constantin : 643
Salustiu : 667
Samurcaş, I. : 449, 450
Samurcaş, Roxana : 109
Sand, George : 444, 456, 457, 700
Sanielevici, H. : 609
Sapho : 27, 81, 82, 307, 577
Saulnier, V. L. : 608
Saurin, Jacques : 106
Say, Baptiste Jean : 236
Săulescu, Gh. : 265, 428, 429, 482, 488, 497, 543, 671, 678
Şandru, D. : 679
Şăineanu, Lazăr : 626, 677
Şărcăleanu, C. (C. Stere) : 646
Scavinschi, Daniil : 7, 104, 276, 278, 387, *400—402*, 428, 445, 536, 633, 687
Schelling, Friedrich. Wilhelm : 667
Schiller, Friederich : 94, 444, 445, 447, 450, 456, 528, 535, 589, 596, 598
Schlegel, Wilhelm von : 534, 535
Schlegel, Friedrich : 9, 534
Schneidawind, F. I. A. : 505, 507
Scorpan, Grigore : 695
Scott, Walter : 94, 110, 456, 484, 528, 545, 600, 620
Scriban, Filaret : 663
Scufos, Nicolae : 237
Seceni (contele) : 651
Seche, Mircea : 677
Seillière, E. : 609
Seneca : 22, 97
Senkovski, O. I. : 445, 596, 665
Sereni, Teodor : 110
Sestini, Domenico : 615
Sevastos, Chimenitul : 625
Şerb, Bucur : 506, 681
Şendrulescu, I. : 664
Shaftesbury, Anthony, conte de : 636
Shakespeare, William : 28, 269, 326, 367, 444, 528, 534, 543, 546, 599
Shedrea, Ştefan : 402
Shelley, Percy Bysshe : 11
Silyès Emmanuel-Joseph (abatele) : 460, 675
Silhouette : 637
Silvan, Ioan : 265
Simonescu, Dan : 621, 627, 630, 633, 636, 640, 680, 681, 689, 699
Sion, George : 129, 637, 699
Sismondi, Simone de : 535
Sivry, Poinsinet de : 55
Şincai, Gheorghe : 74, 321, 462, 472, 477, 478, 493, 494, 679
Slătineanu, Iordache : 52, 63, 71, 77, 80, 91, 108, 109, 115, 158, 365, 474
Smith, Adam : 559
Smith, Logan Pearsall : 687
Soboul, Albert : 639
Socrate : 374, 376, 397
Sofocle : 326
Solomon : 231, 380
Solon : 297, 397
Sorescu, George : 324, 658
Söter, István : 608
Soulié, Frédéric : 456
Souriau, Maurice : 591
Souvestre, Emile : 456, 658
Şoimaru, Tudor : 696
Spinoza, Baruh : 667
Stäel, doamna de : 27, 94, 111, 113, 114, 126, 444, 535, 540, 543, 561, 562, 691
Stallknecht, Newton, P. : 609
Stamati (agent francez) : 53
Stamati, Constantin : 103, 109, 289, 428, 445, 491, 589, 688, 695, 697
Stamati, Iacov : 97, 140, 504, 615, 625, 629
Stănescu, Constantin : 107
Stănescu, Eugen : 676
Stanislav, Teodor : 389, 392
Stendhal (Beyle Henri) : 280, 304, 456, 528, 533, 546
Stephenson, George : 527
Sterne, Lawrence : 30
Ştirbei, Barbu : 58, 234
Stîrcea, Ştefan : 101
Stoianovici, L. : 641
Stoianovici, Voislava : 629
Stoica, Nicolae (de Haţeg) : 618
Stoica, Ştefan : 428, 450, 454, 586, 587, 689
Stoichiţă, Radu : 633
Stoide, Constantin : 677
Streinu, Vladimir : 557, 585, 610, 658, 695, 696
Strelbiţchi, Mihai : 143
Strich, Franz : 139, 609
Sturdza, Alexandru, G. : 54
Sturdza, D. A. : 642, 664
Sturdza, Dumitrache : 643
Sturdza, Elenco : 402
Sturdza, Ioniţă, Sandu : 181, 185, 186, 199, 211, 265, 291, 323, 329, 402, 407, 644, 649
Sturdza, Mihai : 54, 69, 70, 199, 204, 263, 265, 410, 417, 491, 645, 665
Sturdza, Scarlat : 57, 62, 621
Ştefan cel Mare : 74
Ştrempel, G. : 641
Suciu, I. : 681
Sue, Eugéne : 456, 600
Sulzer, F. I. : 55, 103, 104, 504, 615, 626
Şuţu, Alexandru : 39, 131, 132, 166, 237
Şuţu, Mihai : 49, 50, 52, 463

T

Tacit : 521, 667
Taloş, I. : 680

Tasso, Torquato : 27, 78, 84, 331, 444, 449, 521, 543, 577, 578, 620, 634
Tatarescu, G. : 530
Tavernier (doctorul) : 437, 669
Tăutu, Ionică : 190, *201*, 212, 215, 232, 235, 238, 239, *240—243*, 272, 274, 421, 445, 517, 648, 649
Tell, Alexandru : 73
Tell, Christian : 623
Temistocle : 297
Tempea, Radu : 476
Teodor, Pompiliu : 648, 678, 679
Teodorescu, Alexandru : 627, 635, 647, 649, 657
Teodorescu, Ecaterina : 627, 635, 647
Teodorescu, G. Dem. : 639, 647, 650
Teodorovici, Ioan : 475
Teofrast : 370, 371
Todoran, Romulus : 681
Tomescu, D. : 73, 264
Tomescu, Mircea : 673, 676
Topliceanu, Traian : 258
Tornea, Florin : 696
Touchard, Jean : 631
Tököli, Sava : 506
Theocrit : 349, 350
Theodorescu-Barbu : 620, 673, 675, 700
Theotokis, Nichifor : 57, 65, 106
Thibaudet, Albert : 608
Thierry, Augustin : 495, 528
Thomson, James : 33, 349, 383, 396
Thornton, T. : 218, 219, 235, 272, 646
Thouvenel, E. : 513, 665, 682
Thucidide : 483, *626*, *667*
Tibul : 326
Tieghem, Paul Van : 12, 19, 24, 28, 33, 94, 126, 276, 521, 522, 607, 608, 611, 612, 613, 614, 629, 633, 634, 650, 685, 690
Tieghem, Philippe Van : 555, 687, 691
Tilman-Timon, Alexandru : 644
Timoni : 419, 665
Timiș, Rodica : 607
Tit, Liviu : 667
Titus : 357, 376
Țichindeal, Dimitrie : 475
Țincovici, Ion : 500
Trahard, Pierre : 33, 614
Traian : 328, 357, 463, 466, 488, 655
Trecourt (frații) : 54
Trifu, Constanța : 669, 670, 685
Trifu, I. : vezi Maiorescu, Ion
Trivale, I. : 695
Turdeanu, Emilia : 698
Turdeanu-Cartojan, Laetitia : 698
Țutui, Gh. : 204

U

Uhland, Ludwig : 447
Ungureanu, Gh. : 658
Urechiă, V. A. : 47, 68, 618, 623, 668, 682
Ursu, N. A. : 143, 291, 293, 323, 536, 627, 637, 652, 655, 656, 657, 658, 662, 687

V

Vaillant, I. A. : 292, 446, 529, 579, 582, 672, 678, 695
Valbaum, Fr. : 445
Valéry, Paul : 9, 533, 607
Valstein, Sc. : 682
Vasici, Pavel : 391, 446, *599—600*, 663
Vasile, Diacul : 108
Vasilescu-Buzoianu, M. : 672
Vasiliu, Mihai : 662
Vamva, Neofit : 252, 650
Vardalah : 73, 367, 548, 559, 661, 690, 691
Văcărescu, Alecu : 6, 63, 89, 90, 91, 94, 115, 119, 120, 126, *134—143*, 147, 158, 345, 346, 389, 636
Văcărescu, Barbu : 166, 218
Văcărescu, Iancu : 7, 49, 54, 55, 58, 63, 82, 89, 90, 114, 116, 117, 119, 120, 148, *152—157*, 158, 271, 273, 275, 277, 278, *298—300*, *343—364*, 365, 382, 386, 387, 391, 428, 442, 519, 529, 531, 544, 545, 560, 620, 622, 628, 656, 660, 661, 688
Văcărescu, Ienăchiță : 45, 50, 67, 83, 84, 104, 108, *125—126*, 128, 135, 147, 156, 296, 365, 473, 487, 622, 627, 628, 631, 634, 656
Văcărescu, Nicolae : 6, 90, 115, 119, 120, *146—149*, *152—157*, 158, 163, 167, 176, 177, 257, 299, 638, 639, 641
Văcărescu, Venețiana : 135
Văcăreștii (poeții) : 63, 74, 76, 77, 80, 88, 147, 158, 305, 306, 326, 331, 346, 348, 389, 504, 506
Vega, Lope de : 78
Velculescu, Cătălina : 674
Velia, Tincu : 667
Velichi, Constantin : 662
Veltman, A. F. : 656
Veniamin din Lesbos : 73
Venturi, Franco : 645
Verbină, I. : vezi Pervain, Iosif
Veress, A. : 501, 680
Vermeylen, A. : 9
Vernardos, Emanuel : 622
Verzea, Ileana : 632, 638
Vianu, Al. : 617, 618
Vianu, Tudor : 22, 608, 609, 637, 658, 677, 680, 695, 698
Viallaneix, Paul : 694
Vico, Giambattista : 485, 667, 678
Vigny, Alfred de : 23, 456, 528
Vilara, Alexandru : 192, 193, 410
Villers, Charles de : 535
Virgiliu : 366, 404, 449, 521, 543
Vîntu, I. G. : 201, 643, 644
Vîrnav, C. : 98
Vîrnav, Vasile : 103, 237
Vîrnav, Scarlat : 528
Vîrtosu, Emil : 162, 287, 616, 622, 638, 639, 641, 642, 643, 645, 649, 654, 655, 662, 676

Vîrtosu, I. : 148, 636
Vlad, Țepeș : 487
Vladimirescu, Tudor : 6, 67, 68, 69, 112, 133, 160, 161, *162—169*, 170—172, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 184, 186, 189, 193, 198, 200, 205, 206, 207, 210, 212, 241, 257, 263, 267, 279, 281, 284, 288, 294, 295, 296, 324, 329, 347, 387, 392, 422, 430, 431, 459, 464, 477, 531, 587, 639, 640, 641, 656
Vlădoianu, I. : 58, 671
Vlăduțiu, I. : 681
Voiculescu, R. : 257
Voinescu II, I : 428, 444, 450, 455, 537, 538, 543, *545—546*, 668, 687, 688, 689
Volney, Constantin, conte de : 89, 111, 121, 133, 236, 237, 238, 239, 243, 262, 274, 275, 300, 560, 620, 632, 636
Voltaire (Arouet) François Marie : 9, 25, 49, 50, 55, 57, 63, 84, 92, 93, 94, *103—104*, 107, 113, 118, 191, 228, 239, 262, 269, 319, 402, 438, 445, 456, 457, 485, 523, 529, 539, 546, 553, 577, 578, 590, 631, 632, 650, 691
Vulgaris, Evghenie : 63, 65, 590

W

Wachman, I. : 438
Wahl, Jean : 609
Walbaum, Frederich : 455
Warton (frații) : 551
Warton, Thomas : 25
Weber, Antal : 31, 614
Weill, G. : 675
Weisgerber, Jean : 676
Weisstein, Ulrich : 610
Wellek, René : 12, 13, 25, 29, 30, 517, 533, 607, 609, 611, 612, 613, 684, 687
Wieland, Christot Martin : 474
Wilkinson, W. : 41, 615, 617
Winckelmann, Johann Joachim : 614
Wittgenstein (mareșalul) : 407
Wolf, Christian : 63
Wolf, Andreas : 615
Wölfflin, H. : 139
Wordsworth, William : 30

Y

Young, Edward : 29, 30, 33, 89, 98, 111, 112, 118, 119, 159, 232, 246, 320, 350, 366, 376, 380, 381, 386, 388, 443, 450, 523, 534, 551, 560, 580, 583, 590, 599, 600, 615, 632, 634, 662

X

Xenopol, A. D. : 48, 186, 201, 202, 412, 617, 619, 626, 633, 643, 644
Xenofon : 449, 467, 543, 626, 667

Z

Zacharia, Justus Friedrich Wilhelm : 27, 612
Zalis, Henri : 609, 685
Zamfir, Mihai : 583, 614, 615, 660, 668, 672, 678
Zamfirescu, Ion : 610
Zane, G. : 640, 664, 666, 667
Zarifopol, Paul : 19, 610
Zeletin, Ștefan : 43
Ziengengeist, Gerhardt : 613
Zilot, Românul : 67, 68, 86, 123, 126, 131, 133, 170, 183, *281—283*, 294, *462—463*, 487, 623, 635, 642
Zotta, M. : 438